ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 29 (1973-1974)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1980

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 29 (1973-1974)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1980

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Β΄ 3

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

1973: Κέρκυρα: Ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι: Μουσεῖον Ἀσιατικῆς τέχνης. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Περιοχὴ Κανονίου, Ἅγιοι Θεόδωροι, Παλαιόπολις (Οἰκόπεδον Κασφίκη-Κουρμουλῆ), Μπενίτσες (Οἰκόπεδον Ν. Μπρεντάνου, Οἰκόπεδον Θ. Γιοβάνη, Ἰνστιτοῦτον Ἐλαίας) (Σχέδ. 1-7· Πίν. 453-454) ..... Σελ. 627-636

1974: Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Μουσεῖον Κερκύρας. Ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι: Μουσεῖον Ἀσιατικῆς Τέχνης. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Περιοχὴ Κανονίου, Οἰκόπεδον Α. Ἀργυροῦ, Οἰκόπεδα Θ. Γιοβάνη καὶ Στεφ. Κόλλα (Σχέδ. 1-5· Πίν. 455-458) ..... » 636-644

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

1973: Στερέωση μνημείων: Κέρκυρα (Ναὸς Παντοκράτορος), Λευκάς (Ἐνετικὸ φρούριο Ἁγίας Μαύρας, Ναὸς Παναγίας τῆς Βλαχέρνας, Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων, Ναὸς Ἁγίου Σπυρίδωνος, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου, Ναὸς Παναγίας τῶν Ξένων, Ναὸς Εἰσοδίων τῆς Παναγίας) (Πίν. 459-467) ..... » 645-646

Περιοδεῖες-Ἐπισήμανση μνημείων: Νομὸς Λευκάδος: Λευκάς (Παναγία στὴ Γύρα, Ἁγία Παρασκευή), Ἀλέξανδρος (Ἅγιος Νικόλαος στὰ Κολλυβάτα), Πλατύστομα (Μονὴ Εὐαγγελιστρίας (Κόκκινη Ἐκκλησία), Καρυά (Ἅγιος Νικόλαος, Ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος, Κοίμησις Θεοτόκου, Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Λιβάδι), Πηγαδησιάνοι (Ἅγιος Νικόλαος). Νομὸς Κερκύρας: Πετρετὴ Λευκίμμης (Παναγία Βλαχέρνα, Ἁγία Παρασκευὴ στὰ Παλιὰ Λουτρὰ) (Πίν. 468-469) ..... » 646-649

1974: Στερέωση καὶ συντήρηση μνημείων: Κέρκυρα (Ναὸς τοῦ Παντοκράτορος, Μονὴ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, Πρεσβυτέριο ναοῦ Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου, Ἐνετικὸ φρούριο τῆς Κερκύρας), Λευκάς (Ναὸς Ἁγίου Σπυρίδωνος, Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου). Συντήρηση φορητῶν εἰκόνων (Πίν. 470) ..... » 649-650

Περιοδεῖες: Νομὸς Κερκύρας: Κασσώπη Κερκύρας (Παναγία Κασσωπίτρα), Γάιος Παξῶν (Οἰκισμός, Ἁγία Τριάς (Μητρόπολη), Ἅγιοι Ἀνάργυροι, Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου), Λόγγος Παξῶν (Ἅγιος Νικόλαος), Πετράτικα Παξῶν , Ἀντίπαξοι (Μονὴ Ἁγίου Αἱμιλιανοῦ). Νομὸς Λευκάδος: Μεγανήσι, Βαθὺ (Ναὸς Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης) (Πίν. 471-472) ..... » 650-652

Κεφαλληνία: Γέφυρα Δεβοσέτου (Πίν. 473-474) ..... » 652

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1973: Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Θεσσαλονίκη (Ὁδὸς Βαλαωρίτου 9, Ὁδὸς Δημ. Γούναρη (Ἔργα Δήμου), Ὁδὸς Θεοφίλου καὶ Ἐλευσῖνος 8, Ὁδὸς Ἰασονίδου καὶ Χριστοπούλου (Ἔργα ἀποχετεύσεως), Ὁδὸς Ἱπποδρομίου 1 καὶ Μανουσογιαννάκη, Ὁδὸς Γκαρμπολᾶ 10, Ὁδὸς Ἐγνατία 8, Ὁδὸς Σκρᾶ 10, Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ 24, Ὁδὸς Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 85 (Τσιμισκῆ), Ὁδὸς Στρατηγοῦ Μπραντούνα, Περικλέους καὶ Στρατηγοῦ Σφέτσου, Ὁδὸς Νίγδης 8, Ὁδὸς Ὀλύμπου 81 καὶ Ἀγνώστου Στρατιώτου 1, Ὁδὸς Γρηγορίου Παλαμᾶ 3, Πανεπιστημιούπολις, Χῶρος κτηρίου Διοικήσεως, Ὁδὸς Πατριάρχου Ἰωακεὶμ 28 καὶ πλατεῖα Ἁγ. Γεωργίου, Ὁδὸς Τάσκου Παπαγεωργίου 3, Ὁδὸς Πετροπουλακιδῶν 8 καὶ Φλωρίνης, Ὁδὸς Προφήτου Ἠλία 11,

Ὁδὸς Σελευκιδῶν 3, Ὁδὸς Σοφοκλέους 6, Ὁδὸς Φιλικῆς Ἑταιρείας 39 καὶ Δημ. Μαργαρίτη, Ὁδὸς Φιλίππου 95 καὶ Ἀρριανοῦ 16, Ὁδὸς Ὡραιοπούλου 7, Ὁδὸς Φιλίππου 85 – 87 καὶ Κωνστ. Παλαιολόγου 31). Χαλκιδική: Χερσόνησος Κασσάνδρας (Ὅρμος Ξενοφῶντος Σάνης) (Σχέδ. 1 – 13· Πίν. 475-486) ..... » 653 – 676

Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, Μουσεῖον Πολυγύρου, Μουσεῖον Κιλκίς, Μουσεῖον Δίου, Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κατερίνης, Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ποτειδαίας. Συντήρησις μνημείων: Μακεδονικὸς τάφος Ἁγίου Ἀθανασίου Νομοῦ Θεσσαλονίκης, Δῖον, Θεσσαλονίκη. Ἀνασκαφαί: Χαλκιδική (Ποτείδαια, Ἱερὸν τοῦ Ἄμμωνος Διός, Νέα Καλλικράτεια, Νεκροταφεῖον Ἀρχαίας Ἀκάνθου (Ἱερισσός), Θεσσαλονίκη (Περιοχὴ Γαλεριανοῦ ἀνακτόρου: (α) Ὁδὸς Βύρωνος 8, (β) Ὁδὸς Δημ. Γούναρη 56 καὶ Τσουφλῆ, παρὰ τὴν πλατεῖαν τῆς Ροτόντας, Ὁδὸς Μακένζυ Κίγκ 6, Δυτικὰ τείχη: (α) Ὁδὸς Εἰρήνης 2 καὶ Μαβίλη, (β) Ὁδὸς Εἰρήνης 2 καὶ Καρατζᾶ 4 (παλαιὰ Κάλβου), (γ) Ὁδὸς Μαβίλη 15, Ὁδὸς Μπαλταδώρου 7 – 9, Ὁδὸς Ἀμύντα 7 καὶ Μητσαίων, Ὁδὸς Παστὲρ 5 καὶ Ι. Σγουροῦ, Ὁδὸς Φιλίππου 25, Ὁδὸς Φιλίππου 75, Ὁδὸς Ἀρμενοπούλου 24 καὶ Ἀποστόλου Παύλου) (Σχέδ. 1 – 12· Πίν. 487-496) » 676 – 687

1974: Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Τυχαῖα εὑρήματα. Διάφοροι ἐργασίαι. Ἀνασκαφαί: Θεσσαλονίκη (1. Ὁδὸς Ἀμπελώνων 38 (συνοικισμὸς Ξηροκρήνης), 2. Ὁδὸς Ἀντιγονιδῶν 19, 3. Ὁδὸς Γκαρμπολᾶ 4, 4. Ὁδὸς Ἐγνατία 90 καὶ Γενναδίου, 5. Ὁδὸς Πρίγκιπος Νικολάου 25, 6. Ὁδὸς Φιλίππου 6, 7. Ὁδὸς Μακεδονικῆς Ἀμύνης 1 καὶ Φιλίππου 35, 8. Ὁδὸς Ὡραιοκάστρου (συνοικισμὸς Σταυρουπόλεως). Χαλκιδική: Νεκροταφεῖον ἀρχαίας Ἀκάνθου (Ἱερισσός, Σάνη, Βραστά, Νέα Καλλικράτεια, Σουρωτή, Μεσημέριον. Νομὸς Πιερίας: Δῖον (Ἅγιος Δημήτριος Κίτρου). Νομὸς Θεσσαλονίκης: Σόχος (Ἀναδ. Σχέδ. Α, Σχέδ. 1 - 5· Πίν. 497-507) ..... » 688 – 697

Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς Δῖον: 1973 (Ἡ κεντρικὴ ὁδός, Οἶκος Α, Οἶκος Β, Οἶκος Γ, Τὸ οἰκοδόμημα παρὰ τὴν δυτικὴν πύλην τοῦ τείχους, τὸ Θέατρον). 1974 ..... » 697 – 700

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1973: Καταγραφὴ ἀρχαίων. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Βέροια (Νέον Γυμνάσιον Θηλέων (Ο.Τ. 320, 321), Ὁδὸς Προφήτου Ἠλιοῦ (Ο.Τ. 136), Ὁδὸς Παστὲρ καὶ Μούμογλου (Ο.Τ.224), Ὁδὸς Μπιζανίου (Ο.Τ. 213), Ναὸς Ἁγίας Βαρβάρας, Ἅγιος Νικόλαος Ἀμόλευτος) (Σχέδ. 1 - 5) ..... » 701 – 706

1973: Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Ἔδεσσα (Ὁδὸς Ἀργ. Κυτάνου 13, Ὁδὸς Κοραῆ, Ὁδὸς Ἀργυροκάστρου καὶ Μαζαράκη). Πέλλα: Ἐργασίαι συντηρήσεως-Στερέωσις ψηφιδωτῶν. Διαμόρφωσις χώρου. Τυχαῖα εὑρήματα: Περιοχὴ Ἐδέσσης (Πίν. 508) ..... » 706 – 709

1974: Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ἐδέσσης. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Ἔδεσσα (Τεῖχος ἀκροπόλεως, Ὁδὸς Προύσσης 10 (Ο.Τ. 252α), Πέλλα (Οἰκόπεδον Δ. Μπαλάσκα, Οἰκία εἰς τομέα VI). Ἐργασίαι συντηρήσεως. Τυχαῖα εὑρήματα: Περιοχὴ Πέλλης, Ἀραβησσὸς (Σχέδ. 1 - 2· Πίν. 508-511) ..... » 709 – 714

1973: Νομὸς Ἡμαθίας: Ἀνασκαφή: Βέροια (Διαπλάτυνσις ὁδοῦ ἀπὸ Σ.Σ. Βεροίας πρὸς Βέροιαν, Πλατεῖα Ὡρολογίου (οἰκόπεδον Γυμνασίου Ἀρρένων (Ο.Τ. 45), Οἰκόπεδον Νέου Γυμνασίου Θηλέων (Ο.Τ. 320), Ὁδὸς Μαυρομιχάλη (οἰκόπεδον Ἀγγ. Θεοδωρίδη-Θ. Σανοπούλου (Ο.Τ.47). Περισυλλογὴ-Παράδοσις ἀρχαίων-ἐργασίαι διάφοροι: Νομὸς Ἡμαθίας: Βέροια, Κοπανὸς Ναούσης. Νομὸς Κοζάνης: Πύργοι Ἐορδαίας, Σέρβια Κοζάνης Νεράιδα, Φρούριον, Πολύρραχον. Νομὸς Καστοριᾶς. Νομὸς Φλωρίνης: Βεγόρα, Ξυνὸ Νερὸ (Σχέδ. 1 - 4· Πίν. 512-519) ..... » 714 – 721

1974: Νομὸς Ἡμαθίας: Ἀνασκαφαί: Βέροια (Περιοχὴ Κάτω Ἐληᾶς, Οἰκόπεδον Κ. Θωμόγλου (Ο.Τ. 280), Διαπλάτυνσις ὁδοῦ ἀπὸ Σιδ. Σταθμοῦ Βεροίας πρὸς Βέροιαν, Οἰκόπεδον Θ. Σανοπούλου καὶ ἀδελφῶν Τριανταφύλλου (Ο.Τ. 75), Ὁδὸς Ἴωνος, Πάροδος 16ης Ὀκτωβρίου). Περισυλλογὴ καὶ παράδοσις ἀρχαίων: Νομὸς Ἡμαθίας: Βέροια, Πολλὰ Νερὰ Ναούσης, Κοπανὸς Ναούσης, Κυψέλη. Νομὸς Κοζάνης: Περδίκκας Ἐορδαίας, Πτολεμαΐς, Αἰανή, Ἐλάτη, Πύργοι Ἐορδαίας. Νομὸς Γρεβενῶν: Κοκκινιά. Νομὸς Φλωρίνης: Ἅγιος Παντελεήμων (Πατέλι) (Σχέδ. 1· Πίν. 520-523) ..... » 721 – 726

1973: SERVIA ..... » 727 – 728

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1973: Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι: Θεσσαλονίκη (τεῖχος εἰς ὁδὸν Εἰρήνης, Παλαιο-

χριστιανικοί τάφοι εἰς Πύργον Τριγωνίου, Τεῖχος Ἐπταπυργίου, Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός, Ναὸς Νέας Παναγίας, Ροτόντα Ἁγίου Γεωργίου), Βέροια (Ναὸς Παντοκράτορος, Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ἀμολεύτου), Ἔδεσσα (Παλαιὰ Μητρόπολις), Παλατίτσια (Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου), Κοζάνη (Ἀρχοντικὸν Ν. Βούρκα), Σιάτιστα (Ἀρχοντικὸν Νεραντζοπούλου). Συντήρησις τοιχογραφιῶν-ψηφιδωτῶν-φορητῶν εἰκόνων: Θεσσαλονίκη (Ἀχειροποίητος, Βασιλικὴ Πανοράματος, Παρεκκλήσιον παρὰ τὸν Πύργον Τριγωνίου), Βέροια (Παλαιὰ Μητρόπολις, Οἰκόπεδον Ἀσβεστᾶ, Οἰκόπεδον Πορφύρη, Οἰκόπεδον Καφέ, Ναὸς Κυριωτίσσης, Ναὸς Ἁγίας Βαρβάρας, Ἅγιος Νικόλαος Ἀμόλευτος, Ἅγιος Νικόλαος Λαμαρινᾶς), Παλατίτσια (Ἅγιος Δημήτριος), Ἔδεσσα (Παλαιὰ Μητρόπολις, Παλαιοχριστιανικὸς τάφος Λόγγου), Καστοριά. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Θεσσαλονίκη (Ὁδὸς Μαβίλη 15, Ὁδὸς Μανωλάκη Κυριακοῦ 14, Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Τρανοῦ), Ἔδεσσα (Θέσις Ἅγιος Λουκᾶς Λόγγου). Καθαρισμὸς καὶ συντήρησις μνημείων: Θεσσαλονίκη, Βέροια, Ἔδεσσα, Καστοριὰ (Σχέδ. 1-7· Πίν. 524-536) ..... » 729 – 741

1974: Στερέωσις καὶ συντήρησις μνημείων: Θεσσαλονίκη (Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός, Ροτόντα Ἁγίου Γεωργίου, Βασιλικὴ Ἁγίου Δημητρίου, Λουτρὰ Παράδεισος, Ναὸς Νέας Παναγίας, Ἁγία Σοφία, Τείχη, Ἅγιος Παντελεήμων, Ἀχειροποίητος, Ναὸς Ὁσίου Δαβίδ, Ναὸς Ἁγίας Αἰκατερίνης, Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Πανοράματος, Τάφοι ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κάστρων, Ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον ὁδῶν Φ. Δραγούμη 2 καὶ Κ. Παλαιολόγου), Βέροια (Ναὸς Ἁγίας Ἄννης, Ναὸς Ἁγίων Θεοδώρων, Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Γουρνιᾶ, Ἀρχοντικὸν Μανωλάκη, Παλαιὰ οἰκία παρὰ τὸν Δίδυμον Λουτρῶνα, Δίδυμος Λουτρὼν καὶ Πύργος Ὡρολογίου, Οἰκόπεδον Πορφύρη), Λόγγος Ἐδέσσης, Κοζάνη, Κοπανὸς Πτολεμαΐδος, Καστοριά (Βυζαντινὸν τεῖχος ὁδοῦ Παπαρέσκα, Τεῖχος πλατείας Μακεδονομάχων, Μονὴ Μαυριωτίσσης, Ναὸς Παναγίας Βλαχέρνας-Ρασιώτισσας, Ναὸς Ἁγίου Στεφάνου), Παλατίτσια Ἡμαθίας (Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου), Πιερία (Ναὸς Παναγίας Κονταριώτισσας Πιερίας), Κάστρον Πλαταμῶνος (Ἀναδ. Σχέδ. Β, Σχέδ. 1-23· Πίν. 537-554) ..... » 741 – 767

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΚΑΙ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

1973: Ἵδρυσις τῆς Ἐφορείας. Συντήρησις μνημείων: Ἅγιον Ὄρος (Μονὴ Βατοπεδίου, Μονὴ Ξηροποτάμου, Μονὴ Σταυρονικήτα, Μονὴ Παντοκράτορος, Μονὴ Ἰβήρων, Μονὴ Μεγίστης Λαύρας, Σκήτη Ἁγίου Δημητρίου, Καλύβη Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, Μονύδριον Ἁγίου Βασιλείου, Μονὴ Χελανδαρίου, Μονὴ Ἐσφιγμένου), Χαλκιδικὴ (Γαλάτιστα). Ἐπανέκθεσις-Καταγραφή: Μονὴ Χελανδαρίου. Περιοδεῖαι-Ἔρευναι: Ἅγιον Ὄρος (Μονὴ Παντοκράτορος), Χαλκιδική (Τορώνη, Ναΰδριον τῆς Παναγίας εἰς τὴν Βουρβουροῦν Ἁγίου Νικολάου Σιθωνίας, Μαριανὰ Ὀλύνθου, Πορταριά) (Πίν. 555-561) ..... » 768 – 771

1974: Συντήρησις μνημείων: Ἅγιον Ὄρος (Μονὴ Βατοπεδίου, Μονὴ Σταυρονικήτα, Μονὴ Μεγίστης Λαύρας, Μονὴ Χελανδαρίου, Μονὴ Παντοκράτορος, Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος, Μονύδριον Ἁγίου Βασιλείου, Ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Συμεών), Ἅγιος Νικόλαος Χαλκιδικῆς (Ναΰδριον τῆς Παναγίας εἰς τὴν Βουρβουροῦν). Ἐπανέκθεσις-Καταγραφή: Ἅγιον Ὄρος (Μονὴ Χελανδαρίου), Χαλκιδική (Νικήτη καὶ Ἅγιος Νικόλαος Σιθωνίας, Συλλογὴ Λαμπροπούλου εἰς Πολύγυρον). Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι: Ὅρμος Ξενοφῶντος, Μαριανὰ Ὀλύνθου, Τορώνη Σιθωνίας (Σχέδ. 1· Πίν. 562-568) ..... » 771 – 776

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1973: Νομὸς Καβάλας: Θάσος (Συντήρηση μνημείων-ἀνασκαφές: Λιμένας (ἀρχαία Θάσος), Ἀρχαῖο τεῖχος-Πύλη Ἡρακλέους, Ἱερὸ Ποσειδῶνος, Περιοχὴ Ἱεροῦ Ἡρακλέους, Οἰκόπεδο Παπαθανασίου. Τυχαῖα εὑρήματα: Ἀρχαία Θάσος). Ἀνασκαφές: Θεολόγος Θάσου (Ἀκρόπολη Καστρί, Νεκροταφεῖο στὴ θέση Τσιγανάδικα, Νεκροταφεῖο στὴ θέση Βρυσοῦδες, Νεκροταφεῖο στὴ θέση Λαρνάκι), Γαληψός, Φίλιπποι (Θέατρο, Δυτικὸ Νεκροταφεῖο). Νομὸς Σερρῶν: Ἀμφίπολις (Παλαιοχριστιανικὲς βασιλικές, Ἀρχαῖο τεῖχος, Τυχαῖα εὑρήματα στὴν ἀρχαία πόλη), Σ.Σ. Ἀγγίστης (Μακεδονικὸς τάφος) (Σχέδ. 1-6· Πίν. 569-579) ..... » 777 – 787

1974: Ἀνασκαφικὲς ἔρευνες: Νέα Κερδύλια Ἀμφιπόλεως, Λιμένας Θάσου. Παράδοση ἀρχαίων. Ἐργασίες συντηρήσεως (Πίν. 580) ..... » 787 – 788

Thasos: 1973: Abords Ouest de l' Agora, Porte du Silène. 1974: Porte du Silène, Abords Ouest de l' Agora (Pl. 581) ..... » 789 – 790

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

1973: Νομὸς Ροδόπης: Περισυλλογὴ-Παράδοσις ἀρχαίων: Μουσεῖον Κομοτηνῆς, Μαρώνεια ('Αρχαιολογικὴ Συλλογή). Περιοδεῖαι καὶ ἔρευναι-'Επισήμανσις ἀρχαίων: Σαρακηνή, "Ανω Βυρσίνη, Μυρτίσκη, Σμιγάδα. 'Ανασκαφαί: Μαρώνεια (Μισονήσι, "Αγιος Χαράλαμπος, Μικρὸν Δουκᾶτον). Νομὸς Ξάνθης: 'Επισήμανσις ἀρχαιοτήτων: Κομνηνά, Λιβερά, Καλύβα, 'Αερικόν, 'Εχῖνος, Θέρμαι, Μέδουσα, Λευκόπετρα, Φίλλια, Κιμμέρια, Ρύμη. 'Ανασκαφαί: "Αβδηρα, Κουτσὸν (Σχέδ. 1-6· Πίν. 582-600) .... » 791 – 813

1974: Νομὸς Ροδόπης: Μουσειακὲς ἐργασίες: Μουσεῖο Κομοτηνῆς. Περισυλλογὴ-'Επισήμανση ἀρχαίων-'Ανασκαφικὲς ἔρευνες: Μαρώνεια, Νέα Σάντα, Κινύρα, 'Ιάσιο, Διώνη, 'Ασκητές, Ξυλαγανή, Κοπτερό, Σώστης, Μίσχος, Θάμνα, Πολύανθος-Ληνός, Μοίρανα, Στρύμη, "Ιασμος, Σύμβολα, Μητρικόν. Νομὸς Ξάνθης: "Αβδηρα, Πολύσιτος, Χαλέπι (Πίν. 601-609) ..... » 813 – 823

Νομὸς "Εβρου: Νέα 'Ορεστιάς, 'Επαρχίαι 'Ορεστιάδος-Διδυμοτείχου, Πλωτινούπολις, 'Ιτέα Σουφλίου, 'Αλεξανδρούπολις, Πέραμα 'Αλεξανδρουπόλεως Τραϊανούπολις. Νομὸς Ροδόπης: Πολύανθος. Νομὸς Ξάνθης: Διομήδεια (Σχέδ. 1-4· Πίν. 610-615)... » 823 – 828

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ-ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

1973: 'Αναστήλωσις μνημείων-Διαμόρφωσις ἀρχαιολογικῶν χώρων: Βυζαντινὸν τεῖχος Φιλίππων, Βασιλικὴ Φιλίππων, Τεῖχος 'Αναστασιουπόλεως, Τεῖχος Διδυμοτείχου, Φρούριον Πυθίου, Τεῖχος Καβάλας, Ναὸς 'Αγίου Νικολάου 'Ελευθερουπόλεως, Βασιλικὴ Ποδοχωρίου. 'Ανασκαφαί: 'Ελευθερούπολις, Πολύανθος Ροδόπης, Θάσος (Τσουκαλαριό), Παλαιόχωρα Μαρωνείας, Δράμα, Νέα Μάκρη. 'Επισήμανσις μνημείων: Νομὸς Καβάλας, Νομὸς Δράμας, Νομὸς Ροδόπης. 'Αεροφωτογράφησις (Σχέδ. 1-3· Πίν. 616-624) ..... » 829 – 837

1974: Στερεωτικαὶ ἐργασίαι-Διαμόρφωσις χώρων: Βασιλικαὶ Φιλίππων, Μεσαιωνικὸν φρούριον Καβάλας, Ναὸς Ταξιαρχῶν Δράμας, Παναγία Καβάλας, "Αγιος Νικόλαος 'Ελευθερουπόλεως, Φρούριον Πυθίου, Σέρραι, Σπήλαιον 'Αγίων Θεοδώρων. 'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι: Βασιλικὴ Θάσου, Ποδοχώριον, Μητρόπολις Σερρῶν, Φρούριον 'Ανακτορουπόλεως, Νεκροταφεῖον Φιλίππων. 'Επισήμανσις μνημείων: Χορτοκόπι (Πίν. 625-627) ..... » 837 – 838

1973: 'Ανασκαφικαὶ ἔρευναι: Νομὸς Καβάλας: Βασιλικὴ Ποδοχωρίου, "Αγιος Νικόλαος 'Ελευθερουπόλεως (Σχέδ. 1-2· Πίν. 628-632) ..... » 838 – 841

1974: "Αγιος Χαράλαμπος Μαρωνείας (Πίν. 633) ..... » 841 – 843

1973-1974: Νομὸς Καβάλας: Φίλιπποι (Οἰκόπεδον 'Ηλ. Θεοδωρίδη, Οἰκόπεδον Θεαν. Δημητριάδου, Οἰκόπεδον Κωνστ. Συμεωνίδη, Οἰκόπεδον Μουστακλῆ), Θάσος (Οἰκόπεδον 'Αγλ. καὶ 'Ηρ. Ζήδρου). Νομὸς Δράμας: Δράμα (Ναὸς Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, 'Οδὸς Βενιζέλου). Νομὸς Σερρῶν: Μονὴ Τιμίου Προδρόμου εἰς Μακρυναρίκι (Σχέδ. 1-9· Πίν. 640-641) ..... » 843-854

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

1973-74: Λέσβος. 'Ανασκαφικαὶ ἐργασίαι: Μυτιλήνη (Οἰκόπεδον Χατζηαναστασίου, Οἰκόπεδον Τριανταφυλλίδη, Οἰκόπεδον Γιαννακέλλη, Οἰκόπεδον Βαφειώτη, Οἰκόπεδον Οἰνοποιίας Μυτιλήνης, Οἰκία Μενάνδρου, Οἰκόπεδον Μητροπόλεως Μυτιλήνης) (Σχέδ. 1-12· Πίν. 642-644) ..... » 855 – 865

Σάμος. 'Ανασκαφικὲς ἔρευνες: Πυθαγόρειο, 'Οδὸς Βαθέος (οἰκόπεδο 'Αγγ. Στυλιανοῦ), Περιοχὴ 'Αγ. Νικολάου (οἰκόπεδο Καλλ. Θραβάλου), 'Οδὸς Μεταμορφώσεως (οἰκόπεδο Οὐρ. Μυλωνᾶ), 'Οδὸς Μεταμορφώσεως (οἰκόπεδο Γεωργ. Καλαντζῆ) ..... » 866

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

'Ανασκαφαί: 1973: Νάξος (Περιοχὴ Γκρόττα Χώρας (Οἰκόπεδο Στ. Κονδύλη). 1974: Πάρος Παροικιὰ (οἰκόπεδο Παρασκευῆς Μαούνη) ..... » 867

1974: Νάουσα Πάρου (Σχέδ. 1· Πίν. 645) ..... » 867

Νάξος (Χώρα), Τῆνος (Χώρα) (Σχέδ. 1· Πίν. 646-647) ..... » 867 – 871
Θήρα: Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Πίν. 648) ..... » 871
Καθαρισμὸς Χώρων-Τυχαῖα εὑρήματα: Περίσσα. Περισυλλογὴ-Ἐπισήμανσις ἀρχαίων: Θηρασία, Ἀμοργός, Φολέγανδρος, Σίκινος (Πίν. 649-651) ..... » 871 – 875
Fouilles de Ténos: 1973 (Le Sanctuaire de Poseidon et d' Amphitrite). 1974. (P l. 652) » 875 – 876
Fouilles de Délos (Quartier de Skardhana) (F i g. 1·P l. 653) ..... » 876 – 877
The Season's work in Keos 1973: Architecture and Stratigraphy, Study of objects, Scientific Researches, Records, Conservation, Acknowledgements. 1974 (P l. 654-657) ..... » 878 – 881
Melos 1974: Phylakopi (P l. 658-659) ..... » 881 – 882

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

1973: Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἀνασκαφαὶ-σωστικαὶ ἔρευναι. Στερέωσις μνημείων. Φυλακεῖα-Διαμόρφωσις χώρων-Ἀπαλλοτριώσεις (Σχέδ. 1· Πίν. 660-663) ..... » 883 – 889
Ἀνασκαφὲς-Σωστικὲς ἐργασίες-Περισυλλογὴ ἀρχαίων: Νομὸς Ἡρακλείου: Γόρτυς, Ἁγία Πελαγία, Πόρος Ἡρακλείου, Μακρύτοιχος Κνωσοῦ, Ἐλιὰ Πεδιάδος, Μάταλα. Νομὸς Λασιθίου: Ἐπάνω Ζάκρος, Ἱεράπετρα (Σχέδ. 1-8· Πίν. 664-669) ..... » 889 – 898

1974: Μουσεῖο Ἡρακλείου. Ἀνασκαφὲς-Σωστικὲς ἐργασίες. Στερέωση μνημείων. Προστασία ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ τοπίων (Πίν. 670-671) ..... » 898 – 902

Knossos: 1973: Royal Road Excavations and Study Season, The Unexplored Mansion excavation, Soundings in connection with the new plan of the Palace. 1974: Area of the Venizeleion Hospital, Emergency excavation in Knossos village (F i g. 1-2· P l. 672-675) » 903 – 906
Myrtos: Pyrgos, 1973 (P l. 676) ..... » 907 – 908
Scavi 1971-1973 ad Haghia Triada (T a v. 677-678) ..... » 908
Gortina (Pretorio) (F i g. 1-2· T a v. 679-680) ..... » 908 – 912
Scavi Condotti a Priniàs nel 1973 (F i g. 1· T a v. 681-682) ..... » 912 – 914
Seli di Camilari 1973 (F i g. 1· T a v. 683) ..... » 914 – 916

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

1973: Ἀνασκαφές: Καστέλλι Χανίων, Ἀρμένοι Ρεθύμνης (Σχέδ. 1· Πίν. 684-689). . » 917 – 921
Ἀνασκαφαὶ-Σωστικαὶ ἐργασίαι: Χανιά (Ὁδὸς Πολυρρηνίας, Ὀρφανοτροφεῖον Χανίων, Ὁδὸς Σκουλᾶ, Ὁδὸς Σφακίων 59, Ὁδὸς Κατρὲ 10, Ὁδὸς Δασκαλογιάννη 60), Ἀπτέρα, Ἀλμυρὶς Ἀποκορώνου, Βρύσες Ἀποκορώνου (Σχέδ. 1-7· Πίν. 690-696) » 921 – 928

1974: Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι: Χανιά. Περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων (Πίν. 697-698) .... » 928 – 930

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

1974: Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Ἅγιος Νικόλαος. Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι: Ἱεράπετρα, Κρυὰ Σητείας. Περισυλλογὴ ἀρχαίων-Ἐπισήμανσις ἀρχαιοτήτων: Ἐλούντα Μιραμπέλλου, Ὀροπέδιον Λασιθίου, Ἱεράπετρα, Φέρμα Ἱεραπέτρας, Γαϊδουρονήσι Ἱεραπέτρας, Ἐπαρχία Σητείας (Πεῦκοι, Ἴτανος) (Πίν. 699) ..... » 931 – 934

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

1973: Στερέωσις μνημείων: Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου, Ναὸς Ἁγίων Πάντων Νεαπόλεως Μεραμπέλλου, Ναὸς Προφήτου Ἠλιοῦ Σκαλωτῆς Σφακίων, Ναὸς Ἁγίων Πάντων Χώρας Σφακίων, Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου, Ναὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου Κριτσᾶς Μεραμπέλλου, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἅγιον Γεώργιον Ἱεραπέτρας, Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ὄξω Μουλιανῶν Σητείας, Ναὸς Ἁγίου Νικήτα Ὄξω Μουλιανῶν Σητείας, Ναὸς Παναγίας Μαλῶν Ἱεραπέτρας, Ναὸς Παναγίας Πανασσοῦ Καινουργίου. Συντήρησις τοιχογραφιῶν: Ναὸς Παναγίας Κερᾶς Κριτσᾶς Μεραμπέλλου, Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Γαλύφας Πεδιάδος, Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης, Μονὴ Κερᾶς Πεδιάδος, Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου, Ναὸς Παναγίας Πατσοῦ Ἀμαρίου. Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι: Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ Ἀλμυρίδος Ἀποκορώνου. Συντήρησις ἐνετικῶν μνημείων: Τείχη Ἡρακλείου, Κοῦλες Ἡρακλείου, Νεώρια Ἡρακλείου, Ναὸς Ἁγίου Πέτρου Δομινικανῶν Ἡρακλείου, Φρούριον Φορτέτζα Ρεθύμνης, Ἐνετικὸς Λιμὴν Ρεθύμνης. Σύνταξις μελετῶν ἀναστηλώσεως (Πίν. 700-717) ..... » 935 – 945

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

1973: Ἀνασκαφαί: Πόλις Ρόδου (Πάροδος ὁδοῦ Χειμάρρας, βορείως Χαραλαμπείου Γηροκομείου, Ὁδὸς Πίνδου 24, Ὁδὸς Μπέβιν καὶ Καναδᾶ 33, Ὁδὸς Π. Μελᾶ 66, Ὁδὸς Ἁγίας Λαύρας 11, Ὁδὸς Μεγ. Κωνσταντίνου 36, Ὁδὸς Ὄθωνος καὶ Ἀμαλίας 13, Ὁδὸς Διγενῆ Ἀκρίτα, Ὁδὸς Ναυαρίνου καὶ πάροδος Χειμάρρας, Ὁδὸς Αὐστραλίας καὶ Κολοκοτρώνη, Ὁδὸς Ἀλεξ. Διάκου, Ὁδὸς Ὄθωνος καὶ Ἀμαλίας 16, Ὁδὸς Καναδᾶ 90, Ὁδὸς Ἀντισμηνάρχου Ν. Βολονάκη, Νοτιοδυτικὴ γωνία ὁδῶν Θ. Σοφούλη 84 καὶ Χειμάρρας 67, Ὁδὸς Πριγκιπίσσης Ἀλεξίας 8, Ὁδὸς Κέννεντυ καὶ Διαγοριδῶν 62, Ὁδὸς Λοχαγοῦ Φανουράκη 34, Ὁδὸς Δενδρινοῦ καὶ Χατζηαγγέλου, Ὁδὸς Πυθαγόρα 42 καὶ πάροδος Σοφοκλέους (παλαιὰ πόλις), Ὁδὸς Λοχαγοῦ Φανουράκη καὶ Ἀλεξ. Διάκου, Ὁδὸς Λίνδου καὶ Γρηγορίου Ε', Θέσις Τζένιο, Πάροδος Παναγ. Ροδίου, Ὁδὸς Γαριβάλδη καὶ Μεγ. Κωνσταντίνου, Νεκροταφεῖον παρὰ τὸ μνημεῖον τῆς Ἀσπίδος), Ὑπαιθρος Ρόδου (Καρακόνερο, Ἀρχαία Κάμιρος, Μάσσαρι, Ἀφάντου), Κῶς. Περισυλλογὴ ἀρχαίων. Ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι: Μουσεῖον Ρόδου. Περιοδεῖαι - Ἐπισήμανσις ἀρχαίων: Πάτμος, Σύμη, Νίσυρος, Ρόδος (Ἀρχαῖον Στάδιον), Κῶς (Ἀρχαῖον Στάδιον) (Σχέδ. 1-11· Πίν. 718-730) ..... » 946 – 965

1974: Ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι. Ἀνασκαφαί: Πόλις Ρόδου (Ὁδὸς Ἰω. Καζούλη 11, Ὁδὸς Κωνστ. Παλαιολόγου 25, Ὁδὸς Γαριβάλδη, Ὁδὸς Θεμ. Σοφούλη 345-Τζένιο, Ὁδὸς Κωνστ. Παλαιολόγου 51, Ὁδὸς Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων 29, Ὁδὸς Πίνδου (νέα Ἐνόπλων Δυνάμεων), Ὁδὸς Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου, Ὁδὸς Ἄννης Μαρίας, Ὁδὸς Θεμ. Σοφούλη, Θέσις Τζένιο, Ὁδὸς Κωνστ. Παλαιολόγου 28, Πάροδος Ἁγίας Ἀναστασίας, Ὁδὸς Ἁγίου Ἰωάννου, Ὁδὸς Προέδρου Κέννεντυ 5-7, Ὁδὸς Ἀλεξ. Διάκου 40, Ὁδὸς Γιαλούρη καὶ Ἁγίου Νικολάου, Ὁδὸς Ἐκπαιδευτικῶν, ἔναντι Μητροπόλεως, Ὁδὸς Ὑψηλάντη 7 καὶ Νικηταρᾶ, Ὁδὸς Βασ. Σοφίας 45-47 καὶ Σοφ. Βενιζέλου, Πάροδος τῆς ὁδοῦ Ἀντισμηνάρχου Βολονάκη, Ὁδὸς Ἁγίων Ἀναργύρων 20, Ὁδὸς Θεμ. Σοφούλη 105, Ὁδὸς Αὐστραλίας 94, Ὁδὸς Ἁγίου Νικολάου καὶ Ὑψηλάντη, Ὁδὸς Σοφούλη καὶ Διαγοριδῶν, Ὁδὸς Ἁγίας Ἀναστασίας 148, Ὁδὸς Χειμάρρας 97, Ὁδὸς Γαριβάλδη, Πλατεῖα Ναυαρίνου, Προέκτασις ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη, Πάροδος προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη (Ο.Τ. 466), Ὁδὸς Θεμ. Σοφούλη), Ὑπαιθρος Ρόδου, Κῶς (Ἀκτὴ Κουντουριώτη 6, Ὁδὸς Κλεοπάτρας καὶ Ἀντ. Ἰωαννίδη, Πάροδος 25ης Μαρτίου), Κάλυμνος (Ἅγιος Ἀντώνιος Πανόρμου). Περισυλλογὴ ἀρχαίων: Ἀστυπάλαια. Περιοδεῖαι (Σχέδ. 1-7· Πίν. 731-739) ..... » 965 – 981

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Ἀνασκαφαί: Ρόδος (Μεσαιωνικοὶ σιροί, Σορωνὴ Ρόδου, Οἰκισμὸς Ἀσγούρου, Λίνδος, Μεσαιωνικὴ κρήνη Παραδεισίου), Κάρπαθος (Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἄφωτης). Συντήρησις καὶ στερέωσις μνημείων: Ρόδος (Μεσαιωνικὸς Πύργος τῶν Ἀγγέλων ἢ τῆς Γαλλίας, Οἰκία Τσιμέττα), Πάτμος (Σπήλαιον Ἀποκαλύψεως), Λέρος (Παναγία τοῦ Κάστρου). Συντήρησις τοιχογραφιῶν: Ρόδος (Ἀρχάγγελος, Λίνδος, Ἀλάερμα, Ἀφάντου), Πάτμος (Σπήλαιον Ἀποκαλύψεως, Παρεκκλήσιον Ἁγίου Νικολάου, Ἅγιος Δημήτριος). Καταγραφὴ φορητῶν εἰκόνων (Σχέδ. 1-2· Πίν. 740) ..... » 982 – 986

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1973-1974 ..... » 987 – 1002

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

1973-1974 (Πίν. 741-747) ..... » 1003 – 1010

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

1971-1974: Μουσειακαὶ ἐργασίαι: Μουσεῖον Λευκωσίας, Μουσεῖον Λεμεσοῦ, Μουσεῖον Ἀμμοχώστου, Μουσεῖον Πάφου, Μουσεῖον Κυρηνείας, Μουσεῖον Κουρίου, Μουσεῖον Παλαιπάφου. Συντήρησις-Στερέωσις -Ἀναστήλωσις μνημείων: Συντήρησις τοιχογραφιῶν (Ναὸς Ἁγίου Ἡρακλειδίου μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδιστοῦ εἰς Καλοπαναγιώτην, Παρεκκλήσιον τῶν Λατίνων μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδιστοῦ εἰς Καλοπαναγιώτην, Ναὸς Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης εἰς Κακοπετριάν, Παρεκκλήσιον Ἁγίου Γεωργίου Περαχωρίτου εἰς Κακοπετριάν, Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Πίπη εἰς Λευκωσίαν, Ναὸς Ἁγίας Ἄννης εἰς Καλιάνα, Ναὸς Παναγίας τοῦ Κάμπου

εἰς Ἀκαπνοῦν, Ναὸς Τιμίου Σταυροῦ εἰς Πελένδριν, Ναὸς Παναγίας Περγαμηνιωτίσσης εἰς Ἀκανθοῦν, Ναὸς Ἁγίου Θεμωνιανοῦ εἰς Λύσην, Ναὸς Ἀρχαγγέλλου Μιχαὴλ Ἀντιφωνητοῦ εἰς Καλογραίαν, Μονὴ Ἀψινθιωτίσσης εἰς Συγχαρίν), Συντήρησις ψηφιδωτῶν (Βασιλικὴ Σόλων, Οἰκία μονομάχων εἰς Κούριον, Ἔπαυλις Εὐστολίου εἰς Κούριον, Βασιλικὴ Κουρίου, Βασιλικὴ Ἁγίας Τριάδος Αἰγιαλούσης, Τὸ «ἀνάκτορον» τοῦ Θησέως εἰς Κάτω Πάφον, Βασιλικὴ Λιμενιωτίσσης εἰς Κάτω Πάφον, Βασιλικὴ Ἁγίου Γεωργίου Πέγειας, Ναὸς Παναγίας Ἀγγελοκτίστου εἰς Κίτι), Στερέωσις καὶ ἀναστήλωσις μνημείων (Ἐπαρχία Λευκωσίας, Ἐπαρχία Λεμεσοῦ, Ἐπαρχία Ἀμμοχώστου, Ἐπαρχία Λάρνακος, Ἐπαρχία Πάφου, Ἐπαρχία Κυρηνείας). Ἀρχαιολογικὴ ἐπισκόπησις: Ἀνασκαφαὶ ξένων ἀρχαιολογικῶν ἀποστολῶν, Ἀνασκαφαὶ τμήματος ἀρχαιοτήτων Κύπρου (Κίτιον, Κούριον, Σαλαμίς, Κάτω Πάφος, Ἁγία Τριὰς Αἰγιαλούσης, Ἀμαθοῦς) (Πίν. 748-775) ..... » 1011 – 1026

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ..... » 1026

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

1973

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Ἀσιατικῆς Τέχνης

Τὸ μέχρι τοῦδε ὀνομαζόμενον Σινοϊαπωνικὸν Μουσεῖον Γρηγορίου Μάνου, τὸ ὁποῖον στεγάζεται εἰς τὰ Παλαιὰ Ἀνάκτορα Κερκύρας, μετωνομάσθη εἰς Μουσεῖον Ἀσιατικῆς Τέχνης.

Περὶ τῶν γενομένων ἐπανεκθετικῶν ἐργασιῶν ἐκθέτει κατωτέρω ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς κ. Ἀγλαΐα Παπουτσάνη-Καραμάνου, ἥτις εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰ ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου τούτου.

Καθ' ὅλον τὸ ἔτος 1973 συνεχίσθησαν ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀσιατικῆς Τέχνης Κερκύρας ἐργασίαι καταγραφῆς, ταυτίσεως, ἀποδελτιώσεως καὶ βελτιώσεως τῆς ἐκθέσεως τῆς Συλλογῆς Γρηγορίου Μάνου[1]. Παραλλήλως ἤρχισαν καὶ συνεχίζονται ἐπισκευαὶ τοῦ τμήματος τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων, εἰς τὸ ὁποῖον στεγάζεται τὸ ὡς ἄνω Μουσεῖον.

Εἰς τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου 1973 παρελήφθη ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Νικολάου Χατζηβασιλείου, ἐπιτίμου πρέσβεως τῆς Ἑλλάδος, δωρηθεῖσα τὴν 27-7-1973 συλλογὴ ἔργων τέχνης ἐκ Γανδάρας, Θιβέτ, Ν. Ἰνδίας καὶ Νεπάλ. Λόγῳ τῆς προσθήκης τῆς νέας αὐτῆς συλλογῆς, ἥτις θὰ πλουτίσῃ σημαντικῶς τὸ Μουσεῖον δι' ἔργων ἐκ τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, τὸ μέχρι τοῦδε Σινοϊαπωνικὸν Μουσεῖον μετωνομάσθη εἰς Μουσεῖον Ἀσιατικῆς Τέχνης.

Λεπτομερέστερον αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Συνεπληρώθη ἡ ταύτισις καὶ ἀποδελτίωσις ἁπάντων τῶν ἐκτεθειμένων ἀντικειμένων, ὡς καὶ ἡ ταύτισις τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀποθήκης, ἐνῷ συνεχίσθη παραλλήλως καὶ ἡ φωτογράφησις τῶν ἐκθεμάτων. Συνεπληρώθη ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἐκθέσεως εἰς Σινικὴν καὶ Ἰαπωνικὴν πτέρυγα.

Ἡ νέα κατάταξις τῶν ἐκτεθειμένων ἀντικειμένων καὶ ἡ σταδιακὴ βελτίωσις τῆς ἐκθέσεως διὰ τῆς διασκευῆς τῶν παλαιῶν προθηκῶν καὶ τῆς προσθήκης νέων, ἐπέτρεψε τὴν ἐπαύξησιν τῶν ἐκθεμάτων. Εἰς τὴν Σινικὴν πτέρυγα ἐτοποθετήθησαν καὶ πινακίδες χρονολογικῆς κατατάξεως τῶν ἀντικειμένων.

Ἐπίσης ἤρχισεν ἡ σύνταξις Εὑρετηρίου βάσει τοῦ ἀρχικοῦ Καταλόγου τῆς Συλλογῆς Μάνου[2].

Ἡ παραλαβὴ τῆς νέας Συλλογῆς Ν. Χατζηβασιλείου, διὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ὁποίας διετέθησαν τέσσαρες αἴθουσαι τῆς Δυτικῆς πτέρυγος τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων, ἐδημιούργησε μέγα πρόβλημα διὰ τὴν Ἰαπωνικὴν ἔκθεσιν τῆς Συλλογῆς Γρ. Μάνου, ἡ ὁποία μέχρι σήμερον ἐστεγάζετο εἰς τὰς ὡς ἄνω τέσσαρας αἰθούσας. Τὸ πρόβλημα ἐλύθη προσωρινῶς διὰ τῆς δημιουργίας δειγματολογικῆς Ἰαπωνικῆς Ἐκθέσεως εἰς αἴθουσαν, ἥτις ἐστέγαζε τὸ γραφεῖον τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων.

Τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐκτεθοῦν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Συλλογῆς ἐκ Σιάμ, Θιβὲτ καὶ Νεπάλ, ἐτέθησαν εἰς τὴν ἀποθήκην, μέχρις ὅτου διατεθοῦν αἱ τέως βασιλικαὶ αἴθουσαι τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων διὰ τὴν ἔκθεσίν των.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς κτηριακὰς ἐργασίας τοῦ Μουσείου Ἀσιατικῆς Τέχνης, αὗται συνεχίζονται ἐντατικῶς. Ἐγένοντο σημαντικαὶ ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ κτηρίου καὶ νέα ἠλεκτρικὴ ἐγκατάστασις θερμάνσεως εἰς αὐτό.

Αἱ διὰ τὴν Συλλογὴν Ν. Χατζηβασιλείου διατεθεῖσαι αἴθουσαι ἀνακαινίζονται ἤδη, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ δωρητοῦ.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Περιοχὴ Κανονίου

Κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Δήμου Κερκυραίων διὰ τὴν κατασκευὴν ἀποχετευτικοῦ δικτύου εἰς τὴν χερσόνησον Κανονίου Κερκύρας ἀπεκαλύφθησαν σημαντικαὶ ἀρχαιότητες, ὡς ἀνεμένετο ἄλλωστε, εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ὁδοῦ Φιγαρέτο.

Συγκρότημα Α (Σχέδ. 1)

Ἔναντι τῆς οἰκίας Φιγαρέτο 115 ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ἑνὸς ἢ δύο κτηρίων, τὰ ὁποῖα ἐκλήθησαν συγκρότημα Α[3].

Τὸ πρῶτον τμῆμα (Α1) περιλαμβάνει δύο τοίχους, ἐκτισμένους ἐκ κατειργασμένων λιθοπλίνθων, ἤτοι τοὺς τοίχους 1 μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ. καὶ 2 μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ. Ἐξ αὐτῶν ὁ τοῖχος 1 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 3.50, πλ. 0.50 μ.) βαίνει καθέτως ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τοίχου 2 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 5.54, πλ. 0.50 μ.). Ἀμφότεροι σώζονται εἰς ὕψος 1 μ. Ἡ σχηματιζομένη ὀρθὴ γωνία ἔχει συμπιεσθῆ ὑπὸ τῶν χωμάτων εἰς ὀξεῖαν. Ἐντὸς αὐτῆς, εἰς βάθος 2.55 μ., ἀπεκαλύφθη δάπεδον ἐκ πλακοειδῶν λίθων ἀρκούντως ἐπιμελοῦς κατασκευῆς (Πίν. 453 α).

Τὸ δεύτερον τμῆμα τοῦ συγκροτήματος Α (Α2) περιλαμβάνει τρεῖς τοίχους (4, 3 καὶ 5), ἐκτισμένους ἐκ κατειργασμένων λιθοπλίνθων (Πίν. 453 β), καὶ δύο ἀγωγούς (Σχέδ. 1). Ὁ τοῖχος 4

1. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 475-476.
2. Αὐτόθι.
3. Λέγομεν ἑνὸς ἢ δύο κτηρίων, διότι λόγῳ τῆς εἰδικῆς φύσεως τῆς ἀνασκαφῆς (ἐπιμήκης τάφρος ἄνευ δυνατότητος ἐπεκτάσεως τῆς ἐρεύνης κατὰ πλάτος), δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἐὰν οἱ τοῖχοι τῶν δύο τούτων τμημάτων ἀνήκουν εἰς ἓν ἢ περισσότερα κτήρια.

(ἀποκαλυφθέντος μήκ. 4.80, πλ. 0.50 μ.), εὑρέθη 6 μ. πρὸς Β. τοῦ τοίχου 2 καὶ εἶναι παράλληλος πρὸς αὐτόν. Ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του βαίνει καθέτως ὁ τοῖχος 3 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.90, πλ. 0.50 μ.). Κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος εἶναι ἐκτισμένος διὰ κεράμων. Πιθανῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπῆρχε θύρα, ἥτις ἐφράχθη μεταγενεστέρως. Ὁ τοῖχος 5 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.50, πλ. 0.50 μ.), μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., βαίνει καθέτως ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου 4 (Σχέδ. 1). Οὗτος εἶναι θεμελιωμένος πολὺ ὑψηλότερον τοῦ 4, πρᾶγμα ποὺ μαρτυρεῖ ἔντονον κλίσιν τοῦ ἐδάφους πρὸς ΒΔ. κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ κτηρίου. Δυτικῶς τοῦ τοίχου 4 εὑρέθη ἀγωγὸς μὲ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὸν τοῖχον 4, διερχόμενος κάτωθεν τοῦ τοίχου 3, ἔχων κλίσιν ἀπὸ ΝΑ. (βάθ. 1.80 μ.) πρὸς ΒΔ. (βάθ. 2.20 μ.). Εἰς ἀπόστασιν 0.70 μ. περίπου νοτιώτερον εὑρέθη ἕτερος ἀγωγὸς εἰς βάθος 2.40 μ. μὲ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν (Σχέδ. 1).

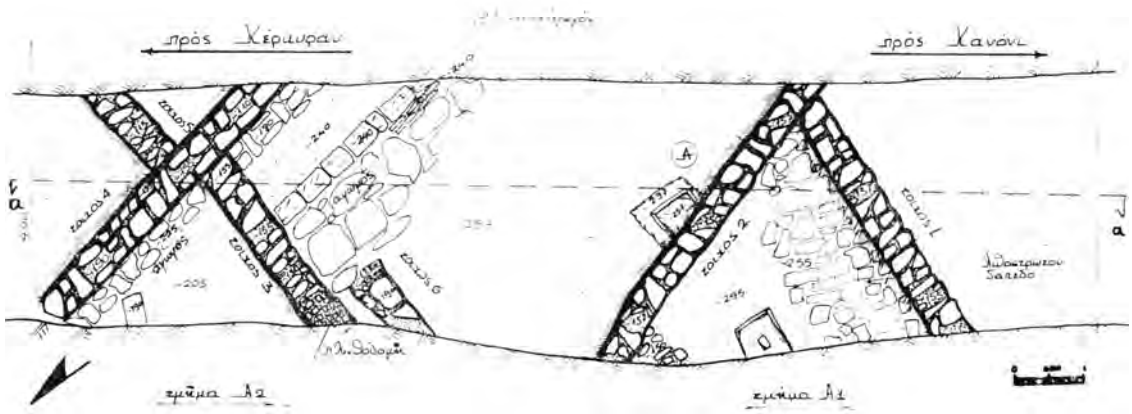
Οἱ ὡς ἄνω τοῖχοι χρονολογοῦνται εἰς τὸ τέλος τῆς κλασσικῆς - ἀρχὰς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Τὰ κινητὰ εὑρήματα, τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν στρωμάτων κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου θεμελιώσεως τῶν τοίχων, χρονολογοῦνται εἰς τὸν 6ον αἰ. π.Χ., τὰ δὲ ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων εἰς τὴν κλασσικὴν καὶ ἑλληνιστικὴν ἐποχήν.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν δύο ἀναθηματικοὺς πηλίνους βωμίσκους, μελανόμορφον ὑδρίαν μὲ παράστασιν τεθρίππου, ἐφ' οὗ γυναικεία μορφή (Πίν. 453 γ), τμῆμα κύλικος, ἐφ' οὗ σώζεται ποὺς μετὰ πτερωτοῦ ὑποδήματος καὶ τμῆμα πτεροῦ Γοργοῦς (Πίν. 453 δ), μελανόμορφον ὄστρακον μὲ παράστασιν κεφαλῆς πολεμιστοῦ (Πίν. 453 ε), τμῆμα μελανογράφου ληκυθίου μὲ σειρὰν ἀνθεμίων, κεφαλὴν πηλίνου εἰδωλίου Ἀφροδίτης (Πίν. 453 στ), λύχνον μὲ πέντε μύξας (Πίν. 454 α), δύο ἑτέρους μελαμβαφεῖς, μελαμβαφῆ κάνθαρον, χαλκοῦν φύλλον κισσοῦ μὲ σειρὰν ὀπῶν κατὰ τὸ περίγραμμα αὐτοῦ κ.ἄ.

Συγκρότημα Β (Σχέδ. 2, ἄνω)

Ἀπεκαλύφθη 123 μ. πρὸς Β. τοῦ συγκροτήματος Α, πρὸς ΒΑ. τῆς οἰκίας Φιγαρέτο 91 καὶ δυτικῶς τῆς πηγῆς τῆς καλουμένης Βρυσούλα. Περιλαμβάνει τὰ τοιχία 7 καὶ 8, μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., βαίνοντα καθέτως πρὸς τὸν τοῖχον 9 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.20, πλ. 0.70 μ.). Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἀγωγοῦ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐνῷ ὁ τοῖχος 9 πιθανῶς εἶναι ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἐκ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων,

Σχέδ. 1. Κέρκυρα. Χερσόνησος Κανονίου. Ἀποχετευτικὸν ἔργον. Συγκρότημα Α.

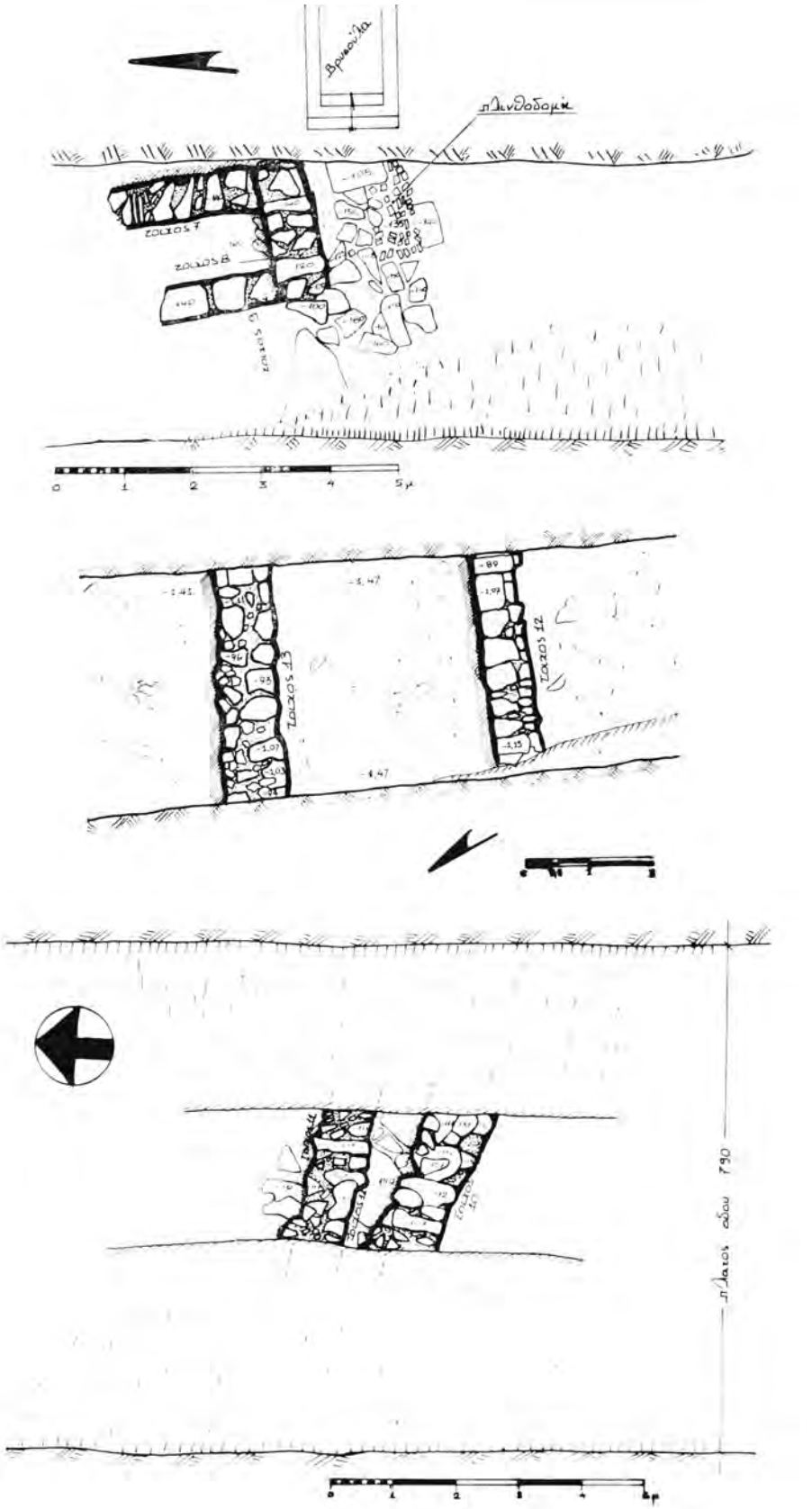
κάτωθεν τοῦ τοίχου, περισυνελέγησαν ὄστρακα κορινθιακοῦ τύπου (ἀρχῶν 6ου αἰ. π.Χ.).

Συγκρότημα Γ' (Σχέδ. 2, μέσον)

Ἀπεκαλύφθη ἔξωθι τῆς οἰκίας Φιγαρέτο 79, εἰς ἀπόστασιν 25 μ. περίπου πρὸς Β. τοῦ συγκροτήματος Β. Περιλαμβάνει τοὺς παραλλήλους τοίχους 12 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 3.40, πλ. 0.65 μ.) καὶ 13 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 3.64, πλ. 0.76 μ.), ἀπέχοντας μεταξύ των 3.20 μ., μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ. περίπου, ἐκτισμένους δι' ἀργῶν λίθων. Χρονολογοῦνται πιθανῶς εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν.

Συγκρότημα Δ (Σχέδ. 2, κάτω)

Ἀπεκαλύφθη ἔξωθι τῆς οἰκίας Φιγαρέτο 72 καὶ περιλαμβάνει τοὺς παραλλήλους τοίχους 10 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.25, πλ. 0.55 μ.) καὶ 11 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2, πλ. 0.60 μ.), ἀπέχοντας μεταξύ των 0.60 μ., μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἐκτισμένους διὰ μεγάλων ἀργῶν λίθων. Οὗτοι ἀπετέλουν τὰ πλευρικὰ τοιχώματα ἀγωγοῦ, ἔχοντος πυθμένα ἐκ πλακοει-

Σχέδ. 2. Κέρκυρα. Χερσόνησος Κανονίου. Ἀποχετευτικὸν ἔργον. Συγκροτήματα Β (ἄνω), Γ (μέσον) καὶ Δ (κάτω).

δῶν λίθων καὶ καλυπτομένου διὰ πλακῶν, ὧν μία σώζεται, διακρινομένη εἰς τὸ δυτικὸν πρανὲς τῆς τάφρου.

Συγκρότημα Ε (Σχέδ. 3, ἄνω)

Εἰς τὸ συγκρότημα αὐτό, εἰς ἀπόστασιν 18 μ. πρὸς Β. τοῦ συγκροτήματος Δ, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχου ἐξ ἀργολιθοδομῆς (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.43, πλ. 0.70 μ.), καὶ 22 μ. βορειότερον ἀγωγὸς μετὰ πλευρικῶν τοίχων 18 καὶ 18α, τοῦ ὁποίου ὁ πυθμὴν ἦτο ἐστρωμένος διὰ κατειργασμένων λίθων. Εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἀγωγοῦ εὑρέθησαν οἱ τοῖχοι 15 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.75, πλ. 0.66 μ.) καὶ 16 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.17, πλ. 0.60 μ.), ἐκτισμένοι δι' ἀργολιθοδομῆς, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν ὀρθὴν γωνίαν, βλέπουσαν πρὸς Δ.

Εἰς τὸ αὐτὸ συγκρότημα εὑρέθησαν ὁ τοῖχος 17 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 3, πλ. 0.50 μ.), ἀποκαλυφθεὶς 8 μ. περίπου πρὸς Β. τοῦ τοίχου 15, ἐκτισμένος ἐπίσης δι' ἀργολιθοδομῆς, πρὸς Β. δὲ αὐτοῦ πήλινος σωληνοειδὴς ἀγωγός (διαμ. 0.15, σωζ. μήκ. 2.05 μ.), καὶ οἱ τοῖχοι 19 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.64, πλ. 0.50 μ.) καὶ 20 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.25, πλ. 0.47 μ.), ὁμοίας μὲ τοὺς προηγουμένους τοιχοδομίας, οἵτινες σχηματίζουν γωνίαν βλέπουσαν πρὸς Δ. Χρονολογοῦνται πιθανῶς περὶ τὸ τέλος τῆς κλασσικῆς ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Συγκρότημα ΣΤ'

Εἰς τὸ ἐν λόγῳ συγκρότημα εὑρέθησαν ὁ τοῖχος 24 μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ. (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.63, πλ. 0.50 μ.), ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ διά τινων κεράμων εἴς τινα σημεῖα, καὶ ὁ τοῖχος 25 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.17, πλ. 0.60 μ.), ἐκτισμένος διὰ μεγάλων κατειργασμένων λιθοπλίνθων μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ. Οἱ ὡς ἄνω τοῖχοι εὑρέθησαν πρὸς Α. τῆς οἰκίας Φιγαρέτο 59, 15 μ. πρὸς Β. τοῦ συγκροτήματος Ε.

Ἔναντι τῆς οἰκίας Φιγαρέτο 53, 14 μ. πρὸς Β. τοῦ τοίχου 24, ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι 21 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.21, πλ. 0.85 μ.), 21α (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1, πλ. 0.55 μ.) καὶ 22 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.20, πλ. 0.52 μ.), οἵτινες εἶναι παράλληλοι μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἐκτισμένοι δι' ἀμελοῦς ἀργολιθοδομῆς. Οἱ τοῖχοι οὗτοι ἀποτελοῦν πιθανώτατα σύστημα ἀγωγῶν.

Περὶ τὰ 8 μ. βορειότερον ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος 23 εἰς μῆκος 0.95 μ., ἔχων πλάτος 0.55 μ., ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ κεράμων (Σχέδ. 3, κάτω).

Συγκρότημα Ζ

Οἱ εἰς τὸ συγκρότημα Ζ ἀνήκοντες τοῖχοι εὑρέθησαν πρὸς Α. τῆς οἰκίας Φιγαρέτο 5, 450 μ. περίπου πρὸς Β. τοῦ συγκροτήματος ΣΤ'. Ὁ τοῖχος 26 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 3.88, πλ. 0.64 μ.) ἔχει κατεύθυνσιν Β.-Ν. καὶ εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων μετὰ τεφρόχρου κονιάματος.

Τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τοίχου 26 ἐφάπτεται πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ τοίχου 29 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.26, πλ. 0.50-0.60 μ.) ὁμοίας πρὸς τὸν τοῖχον 26 τοιχοδομίας.

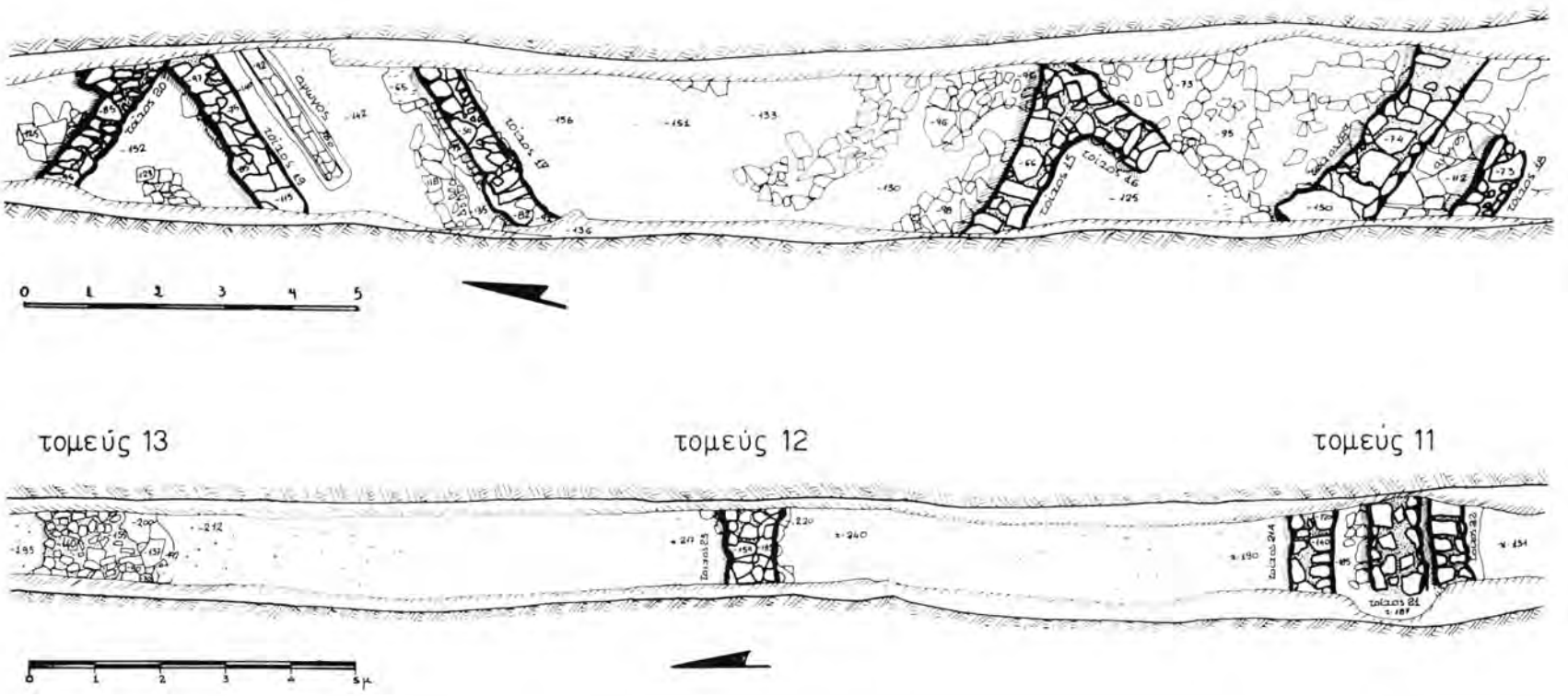
Παλαιότερος εἶναι ὁ τοῖχος 30 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.60, πλ. 0.50 μ.), ὅστις διέρχεται κάτωθεν τοῦ τοίχου 29 μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ. Ἐκ τοῦ συγκροτήματος Ζ προέρχεται πήλινον ἀναθηματικὸν πλακίδιον μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν γυναικείας μορφῆς, ἐλλιποῦς τὴν κεφαλήν, 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 454 β).

ΑΓΙΟΙ ΘΕΟΔΩΡΟΙ

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποχετευτικῶν ἔργων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγίων Θεοδώρων, πρὸς Α. τοῦ οἰκοπέδου Πολίτη καὶ πρὸς Δ. τοῦ χώρου τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐλαίας, ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖος βωμός (Σχέδ. 4· Πίν. 454 γ).

Ὁ βωμός, σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου (μήκ. 6.50, πλ. 2.80 μ., ὕψ. ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως 0.55 μ. περίπου), ἔχει προσανατολισμὸν ἀπὸ Β.-Ν., ἀποτελεῖται δὲ ἐκ πωρίνου στερεοβάτου, κρηπῖδος ἐκ λίθων Σινιῶν καὶ ὑπερκατασκευῆς ἐξ ἀσβεστολιθικῶν λιθοπλίνθων. Ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος καὶ μάλιστα εἰς τὸ βόρειον αὐτοῦ τμῆμα σώζονται τρεῖς τοῖχοι, σχηματίζοντες Π. Ὁ δυτικὸς τοῖχος (Τ1) ἔχει μῆκος 3.60, πλάτος 0.37, ὕψος 0.72 μ. Τούτου σώζεται μία σειρὰ ἐκ τριῶν λιθοπλίνθων. Ὁ βόρειος τοῖχος (Τ4), μήκ. 1.80, ὕψ. 0.72 μ., ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς μόνον λιθοπλίνθου. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος (Τ5), μήκ. 2.40, ὕψ. 0.72 μ., ἀπέχει 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ Τ1 καὶ εἶναι παράλληλος πρὸς αὐτόν. Τούτου σώζεται μία σειρὰ ἐκ δύο μόνον λιθοπλίνθων. Αἱ ἐξωτερικαὶ πλευραὶ τῶν τριῶν τούτων τοίχων εἶναι ἐπιμελῶς εἰργασμέναι καὶ διακοσμοῦνται δι' ἐξέργων ταινιῶν, ἄνω καὶ κάτω, καὶ κατακορύφων τοιούτων εἰς τὰς ἀκμὰς τῶν γωνιῶν. Αἱ ἐσωτερικαὶ πλευραί των εἶναι ἁδρῶς εἰργασμέναι. Αἱ στεναὶ ὁραταὶ πλευραὶ τῶν λίθων φέρουν ἀναθυρώσεις, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν, ὅτι οἱ τοῖχοι 1 καὶ 5 προεξετείνοντο πρὸς Ν. καὶ πιθανῶς συνεδέοντο δι' ἑνὸς τοίχου παραλλήλου πρὸς τὸν τοῖχον 4. Ὁ βωμὸς θὰ πρέπει νὰ εἶχεν ἐπικάλυψιν, ὡς ἡ δημοσιευμένη ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ἐν Korkyra, σ. 66 καὶ 53.

Τὸ δάπεδον (κρηπὶς) τοῦ βωμοῦ ἐκ πλακῶν τύπου Σινιῶν καταλαμβάνει τὸ πρὸς Ν. μέρος αὐτοῦ, ἐνῷ ὁ ὑπὸ τῶν τοίχων 1, 4, 5 περιβαλλόμενος χῶρος, διαστ. 2.10 × 0.80 μ., στερεῖται ἐπιμελοῦς πλακοστρώσεως. Ἐκ τοῦ χώρου τούτου προέρχεται ὄστρακον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Τὸ ὄστρακον εὑρέθη μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ θεμελίου καὶ ἄνωθεν τοῦ στρώματος,

Σχέδ. 3. Κέρκυρα. Χερσόνησος Κανονίου. Ἀποχετευτικὸν ἔργον. Συγκροτήματα Ε (ἄνω) καὶ ΣΤ' (κάτω).

ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἑδράζεται ὁ βωμὸς καὶ πιθανώτατα ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον στοιχεῖον χρονολογήσεως τοῦ βωμοῦ.

ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΙΣ

Οἰκόπεδον Κασφίκη-Κουρμουλῆ (Σχέδ. 5)

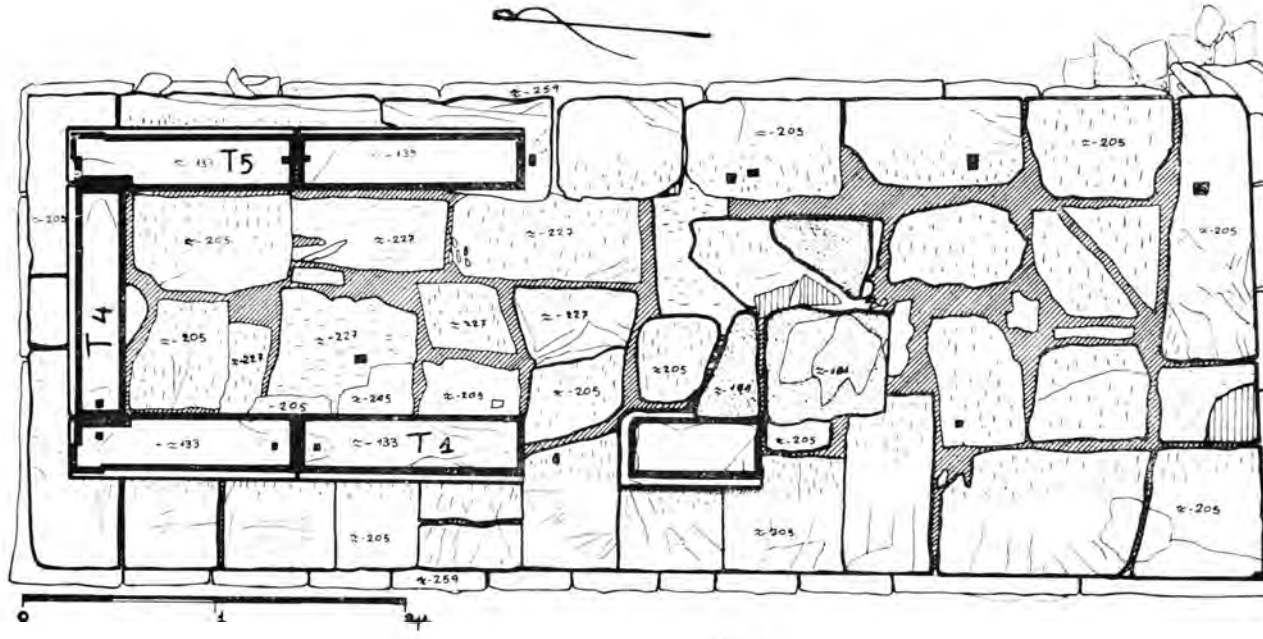
Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν πολυκατοικίας εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ ἐποπτεύοντος ὑπαλλήλου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τμῆμα μωσαϊκοῦ δαπέδου, διαστ. 3.95 × 3.80 μ. Κατόπιν τούτου διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι καὶ διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον εὑρίσκεται πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ Κερκύρας-Κανονίου καὶ ἐναντι τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Παλαιοπόλεως. Πρὸς Β. συνορεύει μὲ τὸ ἤδη ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀπαλλοτριωθὲν οἰκόπεδον «Βασίλη».

Πλὴν τοῦ ἀρχικοῦ τμήματος Ψ1 τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου, ἀπεκαλύφθησαν πρὸς Δ. αὐτοῦ δύο ἕτερα τμήματα, τὸ Ψ2 εἰς ἀπόστασιν 0.22 μ. καὶ τὸ Ψ3 εἰς ἀπόστασιν 2.30 μ. Ἐπρόκειτο προφανῶς περὶ ἐνιαίου δαπέδου, τὸ ὁποῖον εὑρέθη κατεστραμμένον κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ τμῆμα καὶ ἀνῆκε πιθανῶς εἰς αὐλὴν κτηρίου.

Ἀνατολικῶς ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ τοίχου 2 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 3.70, πλ. 0.72 μ.), δυτικῶς ὑπὸ τοῦ τοίχου 5 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.65, πλ. 0.53 μ.), νοτίως δὲ ὑπὸ τοῦ τοίχου 3 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.70, πλ. 0.35 μ.). Ἡ τοιχοδομία τῶν ἀνωτέρω τοίχων εἶναι ἐκ μικρῶν ἀργολίθων, συνδεομένων διὰ κονιάματος.

Τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον, πλ. 7 μ., συνεχίζεται πρὸς Β. ἐντὸς τοῦ ἀσκάπτου. Εἰς ἀπόστασιν 2.70 μ. πρὸς Ν. τῆς «αὐλῆς» ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος 1 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 7, πλ. 0.55 μ.) μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἐκτισμένος διὰ λιθοπλίνθων μετὰ κονιάματος. Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τοίχου 1 βαίνει καθέτως ὁ τοῖχος 4 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 5.50, πλ. 0.58 μ.) μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., ὁμοίας πρὸς αὐτὸν τοιχοδομίας.

Τέσσαρα μέτρα πρὸς Δ. τοῦ τοίχου 4 εὑρέθη ὁ τοῖχος 6 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 4.40, πλ. 0.58 μ.), ὅστις εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν τοῖχον 4. Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου 4 σώζονται λείψανα φρεατίου, ἔνθα ἀπέληγεν ἀποχετευτικὸς ἀγωγός (σωζ. μήκ. 3.40, πλ. 0.22 μ.), διατηρούμενος εἰς κακὴν κατάστασιν. Τὸ κτίσμα χρονολογεῖται εἰς τὴν ὥριμον ρωμαϊκὴν ἐποχήν.

Σχέδ. 4. Κέρκυρα. Ἀποκαλυφθεὶς βωμὸς εἰς ὁδὸν Ἁγίων Θεοδώρων.

ΜΠΕΝΙΤΣΕΣ

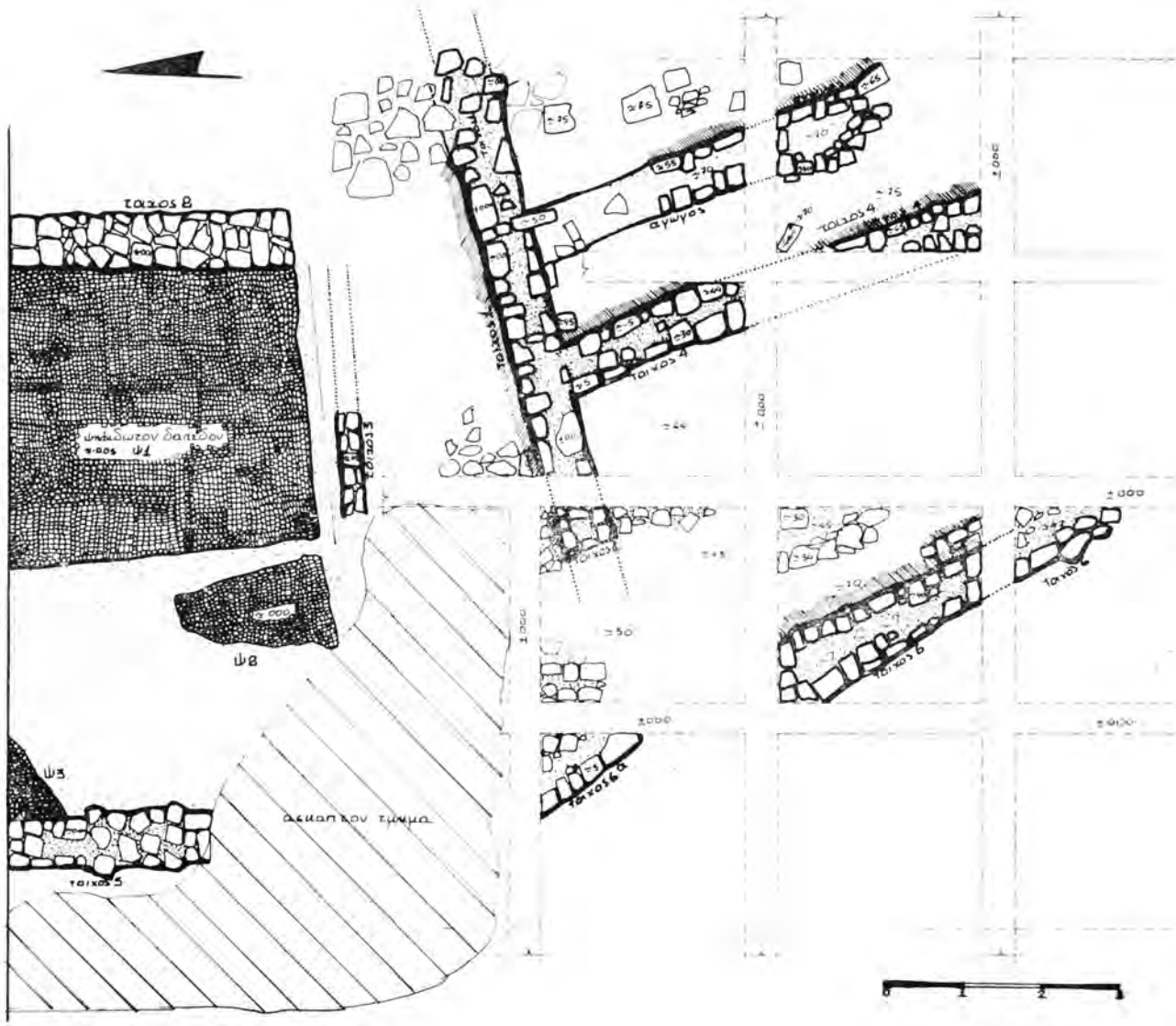
Οἰκόπεδον Ν. Μπρεντάνου (Σχέδ. 6)

Τὰ εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀνευρεθέντα λείψανα τοίχων ἀποτελοῦν τμῆμα ρωμαϊκοῦ βαλανείου, τοῦ ὁποίου ἱκανὸν τμῆμα σώζεται εἰς καλὴν κατάστασιν μέχρι τῆς ὀροφῆς εἰς ἀρκετὰ σημεῖα, ἐντὸς τοῦ συνορεύοντος πρὸς Α. οἰκοπέδου Καψοκαβάδη. Τοῦτο

ἦτο παλαιόθεν γνωστὸν καὶ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ O. Riemann εἰς Les îles Ioniennes, σ. 37-41.

Κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, τὸν Σεπτέμβριον 1973, ἀπεκαλύφθησαν:

Ὁ τοῖχος 3 (μήκ. 6, πλ. 0.55 μ.) μὲ κατεύθυνσιν τοῖχος 4 συναντᾷ τὸν τοῖχον 1 (μήκ. 5.80, πλ. 0.55 μ.), παράλληλον πρὸς τὸν τοῖχον 3. Εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ., δυτικῶς τοῦ τοίχου 3, σώζεται λείψανον ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ (μήκ. 1.90, πλ. 0.60 μ.) μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν.

Σχέδ. 5. Κέρκυρα. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Κασφίκη-Κουρμουλῆ.

Α.-Δ., ὅστις ἀποτελεῖ τὴν πρὸς Δ. συνέχειαν τοίχου τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου καὶ κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Β. Εἰς ἀπόστασιν 0.80 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ τοίχου 3 καὶ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς του, βαίνει ὁ τοῖχος 4 (μήκ. 5.40, πλ. 0.55 μ.) μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., σχηματίζων ἐλαφρὰν καμπύλην κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον του ὁ

Εἰς τὸν χῶρον πρὸς Δ. τοῦ τοίχου 4 ἀνεσκάφησαν τέσσαρες τάφοι:

Ὁ τάφος 1, κεραμοσκεπής, διαστ. 1.10 × 0.60 μ., εὑρέθη εἰς βάθος 1 μ., παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου 3. Ἐκ τούτου προέρχονται δύο χαλκᾶ ἐνώτια καὶ ἀβαφὴς οἰνοχόη συγκολληθεῖσα.

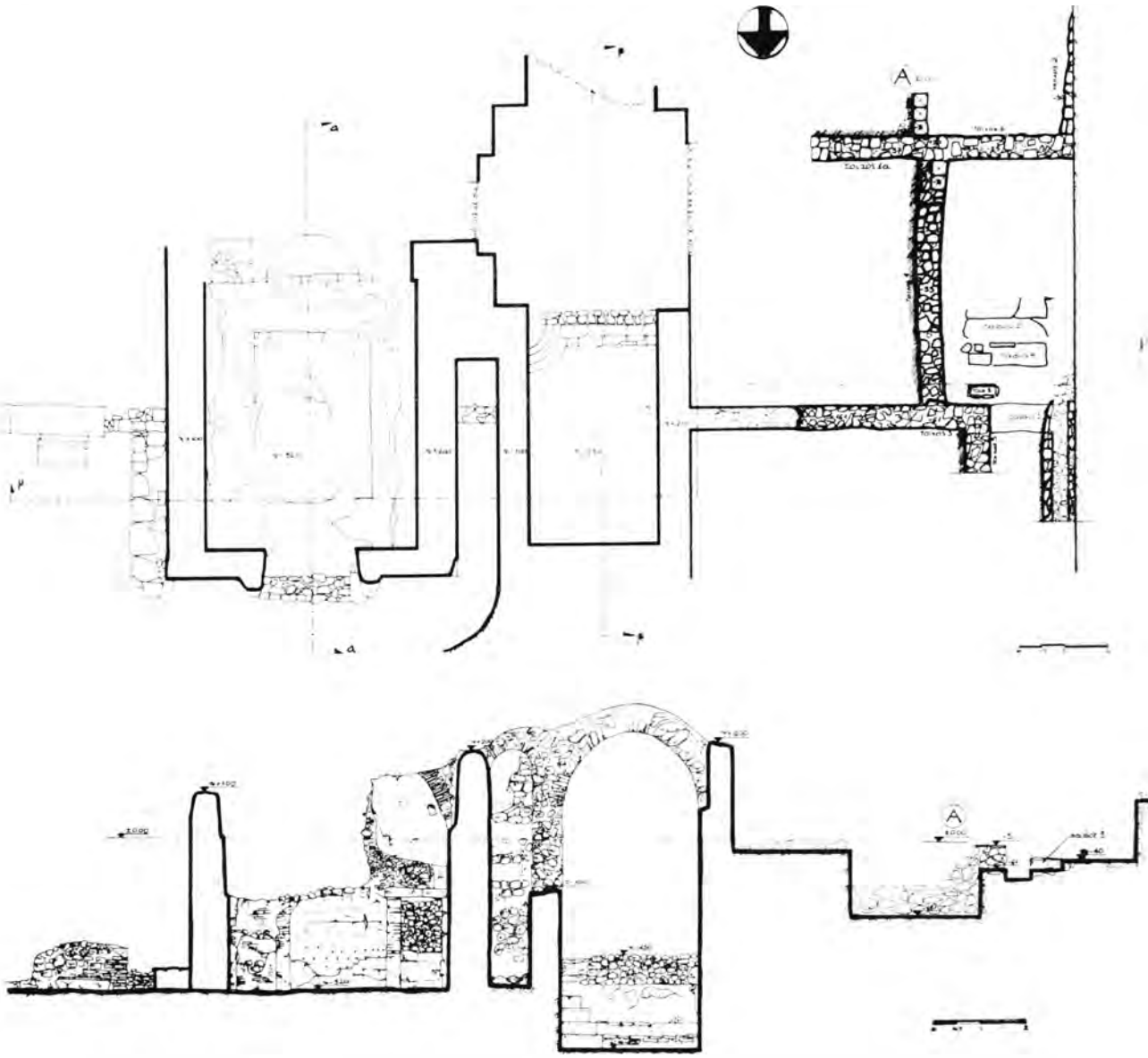
Ὁ τάφος 2, διαστ. 1.30 × 0.65 μ., μὲ κατεύθυνσιν

Α.-Δ., εὑρέθη 2.30 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 1. Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου 2 ἦσαν δύο χαλκᾶ ἐνώτια.

Ὁ τάφος 3, κεραμοσκεπής, διαστ. 0.60 × 0.25 μ., περιεῖχε παιδικὴν ταφήν.

Οἰκόπεδον Θ. Γιοβάνη

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εἰς τὴν ὁδὸν Φιγαρέτο Κανονίου[4], κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων ἀπεκαλύφθη ἡ ὀπισθία πλευρὰ πωρίνου ἀετώματος. Κατόπιν

Σχέδ. 6. Κέρκυρα. Μπενίτσες. Ρωμαϊκὰ λουτρὰ εἰς οἰκόπεδα Μπρεντάνου καὶ Καψοκαβάδη. Κάτοψις καὶ τομὴ Α-Α.

Ὁ τάφος 4, κιβωτιόσχημος, διαστ. 1.80 × 0.65 μ., παραπλεύρως τοῦ τάφου 2, ἐκαλύπτετο ἐν μέρει ὑπὸ πλακός. Ἐκ τούτου προέρχεται τεθραυσμένη ἀβαφὴς οἰνοχόη ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ, συγκολληθεῖσα, ἐλλιπὴς τὸν λαιμόν, τὸ στόμιον καὶ τὴν λαβήν.

τούτου ὁ ἐποπτεύων φύλαξ ἀρχαιοτήτων, κ. Ἀ. Ραφτάκης, διέκοψε τὰς ἐργασίας ἐκσκαφῆς θεμελίων καὶ ἐπηκολούθησεν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, εἰς τὴν

4. ΑΑΑ VII (1974), σ. 183-186, εἰκ. 1-2.

ὁποίαν ἔλαβε μέρος ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Ἑλένη Λούβρου. Ἀπεκαλύφθησαν οὕτω πλήρως αἱ δύο πλάκες, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ εὑρεθὲν τμῆμα τοῦ ἀετώματος καὶ διεπιστώθη ὅτι ἔκειντο ἡ μία πλησίον τῆς ἄλλης εἰς τὴν κανονικήν των θέσιν.

Τὸ ἀέτωμα ἀνήκει εἰς τὴν ὥριμον ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν καὶ ὡς προανεφέρθη τὸ σωζόμενον μέρος ἀποτελεῖται ἐκ δύο πλακῶν συνολ. μήκ. 2.75 μ. Τὸ μικρότερον ὕψος αὐτοῦ εἶναι 0.69 μ., τὸ δὲ μέγιστον 1.30 μ. Κατὰ τὴν ἄνω πλευρὰν καλύπτεται ὑπὸ γείσου, κοσμεῖται δὲ διὰ τρεχούσης σπείρας, λίαν ἐφθαρμένης καὶ δυσδιακρίτου. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια αὐτοῦ φέρει ἐγχαράξεις λίαν δυσδιακρίτους, δι' ὧν πιθανῶς ὡρίζετο γραπτὸς μαίανδρος.

Τὸ ἀέτωμα φέρει ἀνάγλυφον παράστασιν σκηνῆς συμποσίου. Εἰς τὸ δεξιὸν μέρος εἰκονίζονται δύο ἀνδρικαὶ μορφαὶ ἐξηπλωμέναι ἐπὶ ἀνακλίντρου. Ἡ πρώτη ἀνήκει εἰς γενειοφόρον ἄνδρα ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἀριστερά του. Εἰς τὴν ἀριστεράν του χεῖρα κρατεῖ κέρας. Ἐλλείπει ὁ δεξιὸς πῆχυς καὶ ἡ ἄκρα χείρ, ὡς καὶ ὁ ἀριστερὸς βραχίων καὶ τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ πήχεως. Ἡ ἑτέρα μορφή, εὑρισκομένη ἀριστερώτερον τῆς πρώτης καὶ ἀνήκουσα εἰς νεανίαν, καλύπτει ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ κορμοῦ τὸν γενειοφόρον. Ὁ νεανίας, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἀγκῶνος, στρέφει ὁμοίως πρὸς τὰ ἀριστερά του τὴν κεφαλήν, ἐνῷ τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ παρίσταται σχεδὸν κατ' ἐνώπιον. Διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ κύλικα τύπου «comast cup». Ἐλλείπει ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τοῦ νεανίου, ὁ ποὺς τῆς κύλικος καὶ ἡ ἑτέρα τῶν λαβῶν της. Ὁ ἀριστερὸς ἄκρος ποὺς τοῦ νεανίου μετὰ τοῦ ἡμίσεος περίπου τῆς κνήμης καλύπτεται ὑπὸ τοῦ κάτωθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ εἰκονιζομένου κυνός.

Ἔμπροσθεν τοῦ ἀνακλίντρου εὑρίσκεται τραπεζίδιον, ἐλλιπὲς εἰς τμήματα τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ τραπεζιδίου εἰκονίζεται λέων εἰς θέσιν συσπειρώσεως. Ἡ θέσις τοῦ σώματος τοῦ ζώου εἶναι πρὸς τὰ δεξιά, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν θεατήν. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ λέοντος, κάτωθεν τῶν ποδῶν τοῦ νεανίου, εὑρίσκεται ζῶον, πιθανῶς κύων, τοῦ ὁποίου ἐλλείπουν τὸ ρύγχος καὶ ἀμφότεροι οἱ δεξιοὶ πόδες, ὅστις βαδίζει πρὸς τὰ δεξιά. Ἐλλείπει ἐπίσης καὶ ἡ οὐρὰ τοῦ ζώου, ἥτις ὡς φαίνεται ἔκ τινος τεμαχίου ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ γείσου, κατηυθύνετο πρὸς τὰ ἄνω διὰ νὰ καταλήξῃ ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μηροῦ, ὅπου ὑπάρχει τμῆμα τῆς ἀπολήξεως. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ κυνὸς εἰκονίζεται μέγας κρατήρ, μετὰ ἑλικοειδῶν λαβῶν, τοῦ ὁποίου ἐλλείπει τμῆμα τῆς βάσεως, κοσμεῖται δὲ εἰς τὸ κάτω τμῆμα αὐτοῦ δι' ἐλαφρῶς ἀναγλύφων κατακορύφων γλωσσῶν.

Ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ γλυπτοῦ ἔχει φθορὰς ὀφειλομένας εἰς μακροχρόνιον ἔκθεσιν τοῦ ἀετώματος, δι' ὃ καὶ οὐδὲν ἴχνος χρώματος διέσωσε, πρᾶγμα ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἐπὶ μέγα χρονικὸν διάστημα παρέμεινε τοῦτο εἰς τὴν ἀρχικήν του θέσιν ἐπὶ τοῦ ναοῦ.

Συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον ἦτο ἀναγκαία, ἀλλὰ ἡ ἔρευνα κατέστη δυσχερεστάτη λόγῳ τῆς ὑψηλῆς στάθμης τῶν ὑπογείων ὑδάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν (Ὀκτώβριον 1973). Κατόπιν τούτου διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι μέχρι τοῦ ἔαρος, ὁπότε καὶ θὰ διαπιστωθῇ ἐὰν ὑπάρχουν καὶ ἕτερα τμήματα τοῦ ἀετώματος, καθὼς καὶ ἡ θέσις τοῦ ναοῦ εἰς τὸν ὁποῖον τοῦτο ἀνῆκε.

Ἰνστιτοῦτον Ἐλαίας

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐλαίας, ἔνθα πρόκειται νὰ ἀνεγερθῇ θερμοκήπιον, διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Ὁ χῶρος οὗτος κεῖται 9 μ. πρὸς Β. τῶν ρωμαϊκῶν λουτρῶν, τὰ ὁποῖα ἀνεσκάφησαν κατὰ τὰ ἔτη 1961, 1964, 1971 καὶ 1972[5].

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τὸν τοῖχον 4 (μήκ. 6.70, πλ. 0.80, ὕψ. 1.60 μ.) μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ὡς καὶ τὸν τοῖχον 6 μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ., βαίνοντα καθέτως ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τοίχου 4, ἐκτισμένους διὰ μικρῶν λίθων μετὰ κονιάματος (Σχέδ. 7).

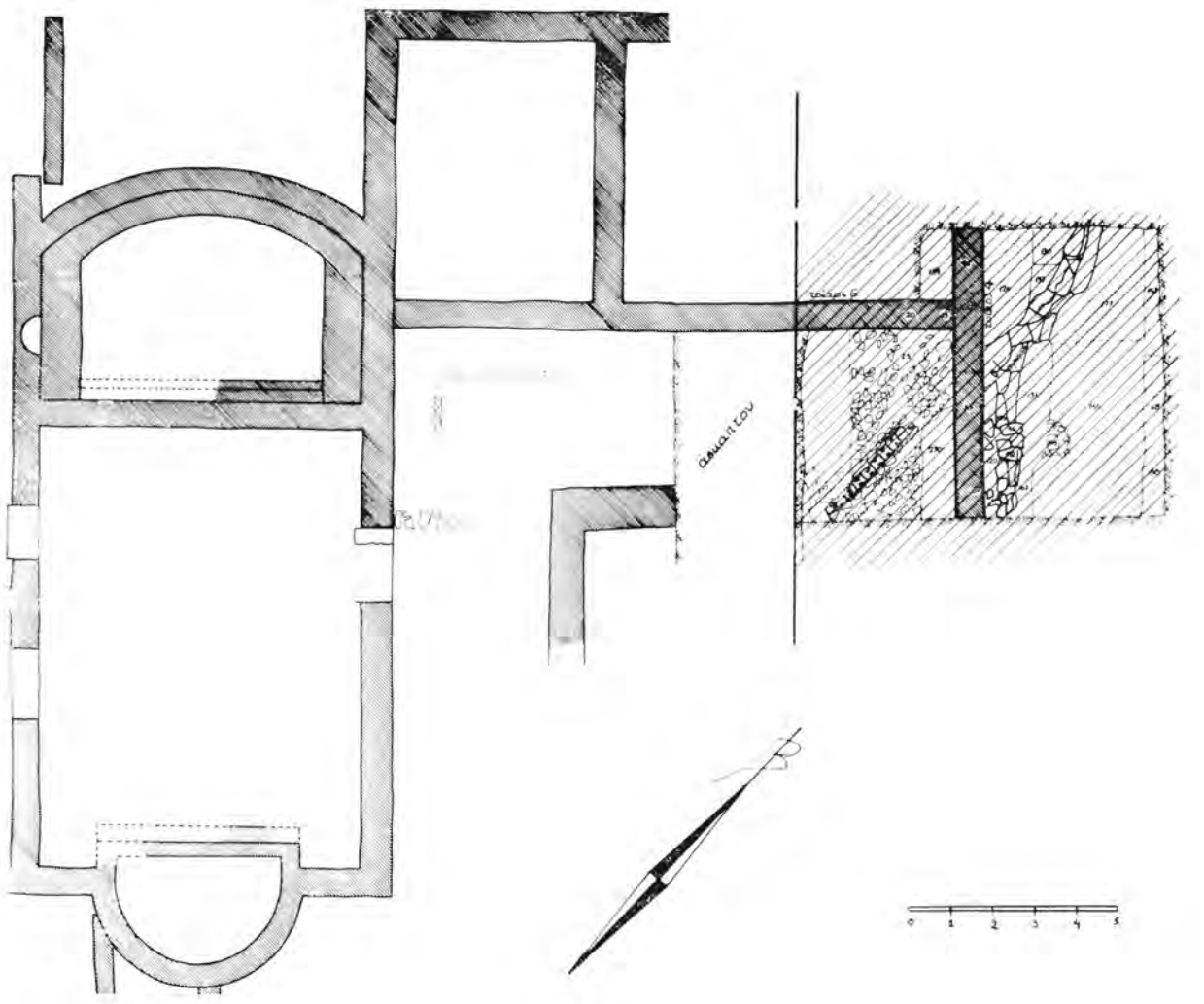
Νοτίως τοῦ τοίχου 4 ἀπεκαλύφθη δάπεδον ἐκ κεράμων (διαστ. 4.50 × 2 μ.), τὸ ὁποῖον ἐκαλύπτετο διὰ κιτρινωποῦ κονιάματος, πάχ. 0.08 μ. Κάτωθεν τοῦ δαπέδου διήρχετο ἀγωγὸς (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.60, πλ. 0.30, βάθ. 0.60 μ.) μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., διατηρούμενος εἰς καλὴν κατάστασιν.

Παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ τοίχου 4 ἀπεκαλύφθη ἕτερος ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ὅστις εἰς μῆκος 4 μ. ἀκολουθεῖ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ τοίχου 4, ἤτοι ἀπὸ ΒΔ.-ΝΑ., κατόπιν δὲ σχηματίζων ἀμβλεῖαν γωνίαν κατευθύνεται πρὸς Β. (Σχέδ. 7).

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα διεξήχθη εἰς ἕτερον χῶρον τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐλαίας, εὑρισκόμενον πρὸς Δ. τῶν ρωμαϊκῶν λουτρῶν. Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθη τοῖχος εἰς μῆκος 40 μ. (πλ. 0.58, σωζ. ὕψ. 1.70 μ.) μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., ἐκτισμένος διὰ μικρῶν λίθων μετὰ κονιάματος. Πιθανὸν πρόκειται περὶ τοῦ περιβόλου τῶν λουτρῶν. Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν ρωμαϊκὸν λύχνον αὐτοκρατορικῶν χρόνων (1ου αἰ. π.Χ.-2ου αἰ. μ.Χ.) μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ἀετοῦ, ἔχοντος ἀναπεπταμένας πτέρυγας, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ὁ Ζεὺς ἐν προτομῇ.

Ἐκ τῶν στρωμάτων κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου θεμελιώσεως περισυνελέγησαν ὄστρακα, εἰδώλια καὶ ἕτερα ἀντικείμενα κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἤτοι τέσσαρες κεφαλαὶ γυναικείων εἰδωλίων (Πίν. 454 δ), δύο λύχνοι, κάλυμμα πυξίδος, τμῆμα

5. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 204. ΠΑΕ 1964, σ. 54-59. Διὰ τὰς ἀνασκαφὰς 1971, 1972, βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 476-477 καὶ ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 422.

Σχέδ. 7. Κέρκυρα. Ρωμαϊκὸν λουτρὸν εἰς χῶρον Ἰνστιτούτου Ἐλαίας.

πηλίνης μήτρας, ἐφ' ἧς εἰκονίζεται κεφαλὴ λαγῳοῦ (Π ί ν. 454 ε - στ), μολυβδίνη βάσις, ἐφ' ἧς σώζονται οἱ ἄκροι πόδες χαλκοῦ ἀγαλματίου, κ.ἄ.

1974

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Κερκύρας

Συνεχίζεται ἡ καταγραφὴ ἀκαταγράφων ἀντικειμένων ἐκ παλαιῶν καὶ προσφάτων ἀνασκαφῶν προερχομένων. Διαμορφοῦται ἐπὶ νέας βάσεως τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον τοῦ Μουσείου, καθὼς καὶ τὸ ἀρχεῖον σχεδίων.

Οἱ χῶροι τοῦ Μουσείου εἰς τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ ἰσογείου, οἵτινες εἶχον ἀρχικῶς σχεδιασθῆ διὰ γραφεῖα, διεμορφώθησαν εἰς ἐργαστήριον πηλίνων.

Εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον παρεδόθη μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλὴ προερχομένη ἐκ Λευκίμμης (ἀριθ. Εὐρ. 2428) (Π ί ν. 455 α). Πρόκειται περὶ ρωμαϊκοῦ ἀντιγράφου ἔργου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (σωζ. ὕψ. 0.215 μ.).

ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Ἀσιατικῆς Τέχνης

Περὶ τοῦ Μουσείου Ἀσιατικῆς Τέχνης, τὸ ὁποῖον στεγάζεται εἰς τὰ Παλαιὰ Ἀνάκτορα Κερκύρας, ἐκθέτει κατωτέρω ἡ ὑπεύθυνος διὰ τὰ ἀντικείμενα Ἀσιατικῆς Τέχνης ἐπιστημονικὴ βοηθός, κ. Ἀγλαΐα Παπουτσάνη-Καραμάνου.

Καθ' ὅλον τὸ ἔτος 1974 συνεχίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀσιατικῆς Τέχνης Κερκύρας ἐργασίαι κατα-

γραφῆς καὶ ἀποδελτιώσεως τῆς Συλλογῆς Γρηγ. Μάνου, ὡς καὶ βελτιώσεως τῆς ἐκθέσεως αὐτῆς. Παραλλήλως συνεχίσθησαν αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1973 ἀρξάμεναι ἐπισκευαὶ τοῦ πρώτου ὀρόφου τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων, εἰς τὸν ὁποῖον στεγάζεται τὸ ὡς ἄνω Μουσεῖον. Κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου 1974 ἠνοίχθη, παρουσίᾳ τοῦ δωρητοῦ, ἡ ὑπὸ τοῦ τέως πρέσβεως, κ. Ν. Χατζηβασιλείου, δωρηθεῖσα συλλογὴ ἔργων ἀσιατικῆς τέχνης. Ἔκτοτε ἤρχισε καὶ συνεχίζεται ἡ καταγραφὴ καὶ ἀποδελτίωσις τῆς συλλογῆς, ὡς καὶ ἡ προεργασία διὰ τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς. Λεπτομερέστερον αἱ γενόμεναι ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι μετὰ τὴν εἰς Ἀγγλίαν ἀναχώρησιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἀ. Χωρέμη συνεχίσθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν Ἐπιμελητῶν δ. Πην. Ἀγαλλοπούλου καὶ κ. Εὐαγγ. Κακαβογιάννη, ἐκτίθενται κατωτέρω.

Συλλογὴ Γρηγ. Μάνου

Ἤρχισεν ἡ ἀποδελτίωσις τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀποθήκης, συνεχίσθη δὲ ἡ σύνταξις εὑρετηρίου, τὸ ὁποῖον θὰ περιλάβῃ τὸ σύνολον τῶν ἀντικειμένων ὅλων τῶν συλλογῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μέχρι σήμερον δωρηθῆ εἰς τὸ Μουσεῖον (περίπου 10.000 ἀντικείμενα). Ἀπὸ ἐπανεκθετικῆς ἀπόψεως συνεχίσθη ἡ βελτίωσις τῆς ἐκθέσεως Γρηγ. Μάνου, διὰ τῆς διασκευῆς παλαιῶν προθηκῶν καὶ τῆς προσθήκης νέων. Ὅσα ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῆς Ἰαπωνικῆς Συλλογῆς Μάνου ἐστεγάζοντο εἰς τὰς τέσσαρας αἰθούσας, αἱ ὁποῖαι παρεχωρήθησαν διὰ τὴν δωρεὰν Χατζηβασιλείου, καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὴν δημιουργηθεῖσαν κατὰ τὸ 1973 δειγματολογικὴν ἰαπωνικὴν ἔκθεσιν, ἐτοποθετήθησαν προσωρινῶς ἐντὸς προθηκῶν καθ' ὁμάδας εἰς κλειστὰς διὰ τὸ κοινὸν αἰθούσας τῶν ἀνακτόρων, μέχρις ὅτου ἐξευρεθῇ λύσις διὰ τὴν ὁριστικὴν ἐπανέκθεσίν των. Παραλλήλως μετεφέρθησαν εἰς τὰς αὐτὰς αἰθούσας καὶ ὡρισμένα ἀντικείμενα τῆς συλλογῆς ἐκ τῆς ἀποθήκης, οὕτως ὥστε νὰ συμπληρωθῇ πλήρως ἡ ἰαπωνικὴ ἔκθεσις.

Συλλογὴ Ν. Χατζηβασιλείου

Ἤρχισε καὶ συνεπληρώθη ἡ ταύτισις καὶ ἀποδελτίωσις ἁπάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς, τὰ ὁποῖα καὶ διεχωρίσθησαν καθ' ὁμάδας. Παραλλήλως συνετάγη καὶ κατάλογος τῆς συλλογῆς.

Ἡ δωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Χατζηβασιλείου συλλογὴ περιλαμβάνει ἀλεξήνεμα (paravents) ἐξ Ἰαπωνίας καὶ Κορέας, 14ου-19ου αἰ., thankas, ἤτοι ζωγραφικὰς ἐπὶ μετάξης, ἐκ Θιβέτ, τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰ., ξυλόγλυπτα ἐξ Ἰνδιῶν, 18ου αἰ., εἰδώλια ἐκ χαλκοῦ καὶ ὀρειχάλκου ἐκ Σιάμ, Νεπάλ, Θιβὲτ καὶ Ἰνδιῶν καί, τὸ σημαντικώτερον, δεκαεπτὰ λίθινα ἀνάγλυφα ἐκ Gandhara (Ἰνδίαι), 1ου-8ου αἰ. μ.Χ. Τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶναι βουδδιστικῆς τεχνοτροπίας, δεικνύουν ὅμως ἔντονα στοιχεῖα ἑλληνιστικῆς, ρωμαϊκῆς καὶ περσικῆς ἐπιδράσεως (βλ. καὶ ΑΑΑ IX (1976), σ. 14-16) (Πίν. 455 β-γ). Ἡ σημασία τούτων ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι φανερώνουν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ἐπὶ τῆς βουδδιστικῆς τέχνης.

Ἡ ὡς ἄνω συλλογὴ πρόκειται νὰ ἐκτεθῇ εἰς τέσσαρας αἰθούσας τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ α΄ ὀρόφου τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων, ἔναντι τῆς πτέρυγος Γρηγ. Μάνου.

Ἄλλαι Συλλογαί

Ἐγένετο ἀποδελτίωσις τῶν Συλλογῶν Ἀλμανάχου καὶ Σινιόσογλου, παραλλήλως δὲ συνετάγη καὶ κατάλογος δι' ἑκάστην τῶν συλλογῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Περιοχὴ Κανονίου

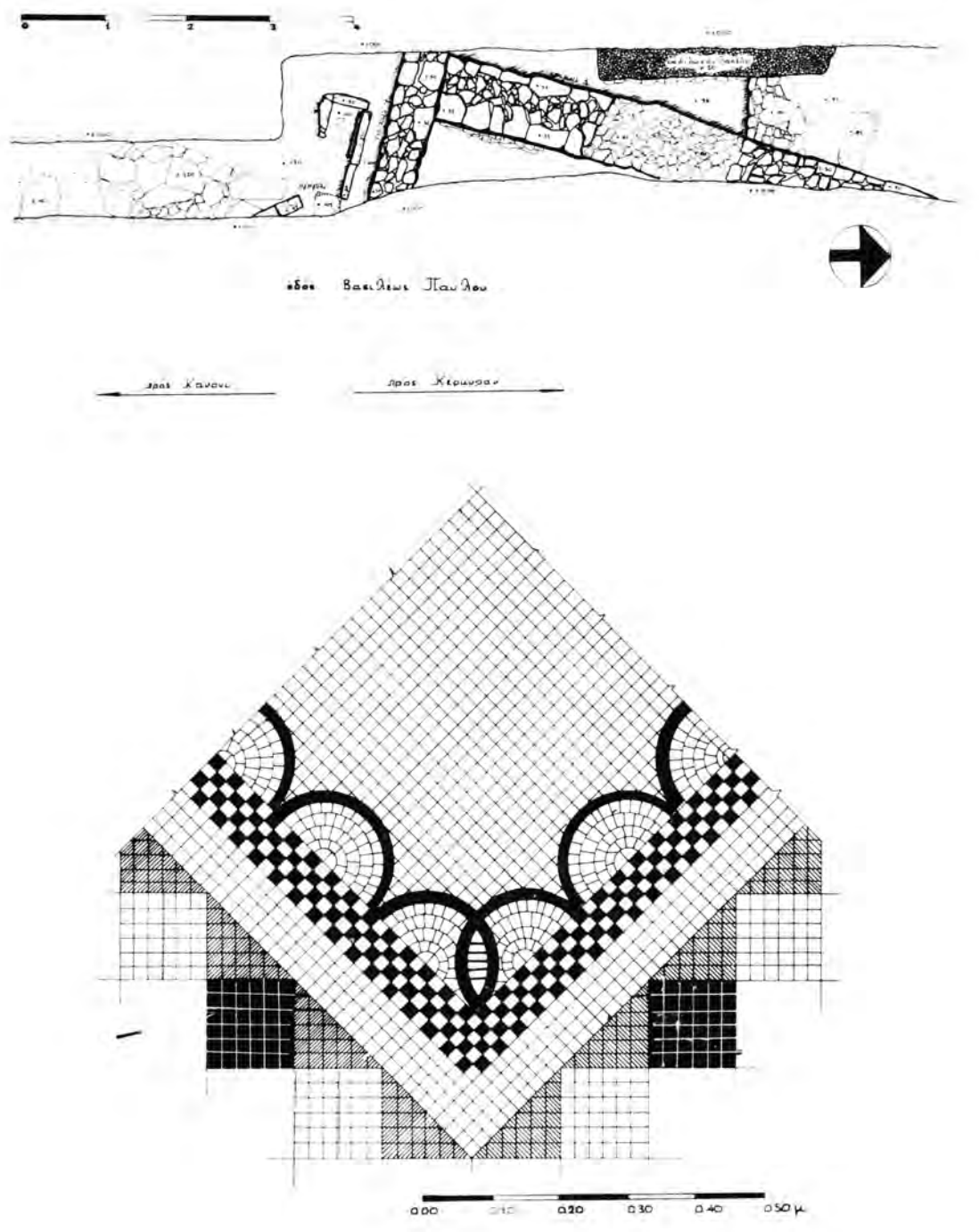
Κατὰ τὰς συνεχιζομένας ἐργασίας τοῦ ἀποχετευτικοῦ δικτύου Κερκύρας, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλέως Παύλου πρὸς Κανόνι, ἔξωθι τῆς οἰκίας ἀριθ. 40, ἀνευρέθησαν λείψανα ἀρχαίων τοίχων ἅτινα ἐκλήθησαν συγκρότημα Η (τοῦτο εὑρίσκεται 57 μ. πρὸς ΒΑ. τοῦ συγκροτήματος Ζ, βλ. ἀνωτ. σ. 630). Σώζονται θεμέλια κτίσματος ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν οἱ τοῖχοι 1 καὶ 2. Ὁ τοῖχος 1, ἀποτελούμενος ἐκ μεγάλων πλακοειδῶν λιθοπλίνθων, σώζεται εἰς μῆκος 2.20, πλάτος 0.56, ὕψος 0.30 μ., ἔχει δὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. Ὁ τοῖχος 2, ἀποτελούμενος ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, αἵτινες εὑρέθησαν κατεστραμμέναι εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος, σώζεται εἰς μῆκος 2.20, πλάτος 1.02, ὕψος 0.15 μ., ἔχει δὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ.

Εἰς ἀπόστασιν 4.20 μ. πρὸς Ν. τῶν ὡς ἄνω τοίχων, ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος 3 εἰς μῆκος 5.20 μ. (πλ. 0.80, ὕψ. 0.50 μ.), ἐξ ἀργῶν μικρῶν λίθων ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ. Οὗτος ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Εἰς τὸ νοτιοδυτικόν του ἄκρον συναντᾷ τὸν τοῖχον 4, μετὰ τοῦ ὁποίου σχηματίζει ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Α. Ὁ τοῖχος 4, ἐξ ἀργολίθων καὶ κεράμων συνδεομένων διὰ κονιάματος, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 1.70 μ., ἔχει πλάτος 0.54, ὕψος 0.31 μ. καὶ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. Πρὸς Δ. τοῦ τοίχου 3 ἀπεκαλύφθη τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου (Σχέδ. 1-2).

Εἰς ἀπόστασιν 0.20 μ. πρὸς Ν. τοῦ τοίχου 4 καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτόν, εὑρέθη κιβωτιόσχημος τάφος, διαστ. 1.20 × 0.65 μ., ἄνευ οὐδενὸς εὑρήματος. Ἀμέσως μετὰ πρὸς Ν., εἰς βάθος 1.20 μ., πλακόστρωσις ἀμελοῦς κατασκευῆς (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 2.30, πλ. 1.17 μ.).

Εἰς ἀπόστασιν 9 μ. πρὸς Ν. τοῦ τοίχου 4 ἀνευρέθη ἐρειπιὼν ἐκ κατειργασμένων λίθων καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου αὐτοῦ τμῆμα δωρικοῦ κίονος ἐκ πώρου. Τὸ τμῆμα τοῦ κίονος, μήκ. 1.35, διαμ. 0.40 μ., εἶναι λίαν ἐφθαρμένον.

Τοῖχος, ἐκτισμένος ἐξ ἀκανονίστων πωρίνων λί-

Σχέδ. 1-2. Κέρκυρα. Ὁδὸς Βασ. Παύλου. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τομέα ΙΙ καὶ λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ.

θων, ἀπεκαλύφθη 29 μ. νοτιώτερον, ἔχων κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.40, πλ. 0.36-0.60 μ.).

Στρωματογραφία. Ἀπεκαλύφθησαν δύο στρώματα: Τὸ α΄ καστανόφαιον, δίδον χονδροειδῆ ρωμαϊκὰ ὄστρακα. Τὸ β΄ κιτρινόφαιον πηλῶδες, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνευρέθησαν ὀλίγα νομίσματα.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν μαρμάρινον κορμὸν ἀγαλματίου Ἀφροδίτης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 456 α), σωζ. ὕψ. 0.38 μ. (ἀριθ. Εὐρ. 2296).

Οἰκόπεδον Ἀ. Ἀργυροῦ

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλέως Παύλου ἐν Κερκύρᾳ, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατόπιν ἀποκαλύψεως ἀρχαίων κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν πολυκατοικίας. Ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς οἰκοδομικαὶ φάσεις:

Φάσις Α. Χρονολογεῖται εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν. Σώζονται μόνον αἱ ὑποθεμελιώσεις διὰ τὴν στήριξιν τριῶν κιόνων, εὑρεθεῖσαι εἰς βάθος 1.70-1.85 μ., ἀπέχουσαι ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἀπὸ τῆς μεσαίας 1.24 μ., ἡ δὲ δυτικὴ ἀπὸ τῆς μεσαίας 1.10 μ.

Τὰ κυριώτερα κινητὰ εὑρήματα τῆς φάσεως αὐτῆς εἶναι μικρὰ κορινθιακὴ οἰνοχοΐσκη εὐρέος τύπου, μελανόμορφον ὄστρακον μὲ παράστασιν πολεμιστοῦ (Πίν. 456 β), μικρὸν ἀβαφὲς τρίωτον κυάθιον, δύο ὑπογεωμετρικὰ εἰδώλια κλπ. (Πίν. 456 ε).

Φάσις Β. Εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν περιλαμβάνονται τὰ κτήρια Ι καὶ ΙΙ (Πίν. 456 στ).

Κτήριον Ι. Εἰς τοῦτο ἀνήκουν ὁ τοῖχος 4 μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α.-Δ. καὶ ὁ τοῖχος 3 μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β.-Ν., σχηματίζοντες ὀρθὴν γωνίαν βλέπουσαν πρὸς ΒΔ. (Σχέδ. 3 - 4).

Ὁ τοῖχος 4 (μήκ. 5.15, πλ. 0.50, σωζ. ὕψ. 0.30 μ.), εὑρεθὲς εἰς βάθος 1.48 μ., εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων, πλὴν τῆς ἀνωτάτης ἐπιστρώσεως, ἥτις περιέχει καὶ στρωτῆρας κεράμους.

Ὁ τοῖχος 3 (μήκ. 3.70 μ.) εἶναι ἐκτισμένος διὰ λιθοπλίνθων ἁδρῶς εἰργασμένων, μιμούμενος ψευδοισοδομικὸν σύστημα. Κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἐκάμπτετο πρὸς Δ. κατ' ὀρθὴν γωνίαν, ὡς δηλοῖ μικρὸν τμῆμα τοίχου καταστραφέντος, τὸ ὁποῖον σώζεται ὑπὸ τὴν μεταγενεστέραν φάσιν Γ. Εἰς τὸ αὐτὸ κτήριον Ι ἀνήκει καὶ ὁ τοῖχος 6, τοῦ ὁποίου σώζεται μία σειρὰ λίθων, εἰς βάθος 2.20 μ. Οὗτος ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β.-Ν. καὶ πιθανῶς συνεδέετο μετὰ τοῦ τοίχου 3, διὰ τοῦ προαναφερθέντος μικροῦ τμήματος τοίχου, σχηματιζομένης οὕτω ὀδοντωτῆς κατασκευῆς.

Κτήριον ΙΙ. Τμῆμα τούτου ἀπεκαλύφθη εἰς ἀπόστασιν 5.60 μ. πρὸς Α. τοῦ κτηρίου Ι καὶ περιλαμβάνει τοὺς τοίχους 7 καὶ 9, εἰς βάθος 1.60 μ. περίπου.

Ὁ τοῖχος 7 (πλ. 0.50, σωζ. ὕψ. 0.60 μ.) εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν τοῖχον 3, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 3.40 μ., συνεχίζεται δὲ πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. ἐντὸς τοῦ ἀσκάπτου. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς του βαίνει καθέτως ὁ τοῖχος 9 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 0.70, πλ. 0.50 μ.).

Τὰ κτήρια Ι καὶ ΙΙ εἶναι σύγχρονα, χρονολογούμενα εἰς τὸν 5ον αἰ. π.Χ. Τὸ μεταξὺ αὐτῶν διάστημα πιθανῶς ἦτο ὁδός, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ σκληροῦ στρώματος, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2.20 μ. καὶ τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ κατὰ τὸν 5ον αἰ. π.Χ.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν τμήματα μελανομόρφου κύλικος, τμήματα ἐρυθρομόρφου κοτύλης (Πίν. 456 γ - δ), μικρὸν μελαμβαφὲς κυάθιον, ἀβαφὲς κοτυλίδιον κ.ἄ.

Φάσις Γ. Κτήριον ΙΙΙ. Εἰς τὴν φάσιν ταύτην ἀνήκει τὸ κτήριον ΙΙΙ. Τοῦτο εὑρίσκεται ἄνωθεν τοῦ κτηρίου Ι, εἰς βάθος 0.75 μ. Ἀπεκαλύφθησαν δύο τοῖχοι αὐτοῦ (2 καὶ 1), σχηματίζοντες ὀρθὴν γωνίαν βλέπουσαν πρὸς ΒΔ. (Σχέδ. 3 - 4).

Ὁ τοῖχος 2 (πλ. 0.50, σωζ. ὕψ. 0.60 -1 μ.) ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 6.82 μ., συνεχίζεται δὲ πρὸς Δ. ἐντὸς τοῦ ἀσκάπτου. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων καὶ μικρῶν λίθων, κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν μέρος αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη κατὰ χώραν κατώφλιον ἐκ σκληροῦ ἐντοπίου ἀσβεστολίθου

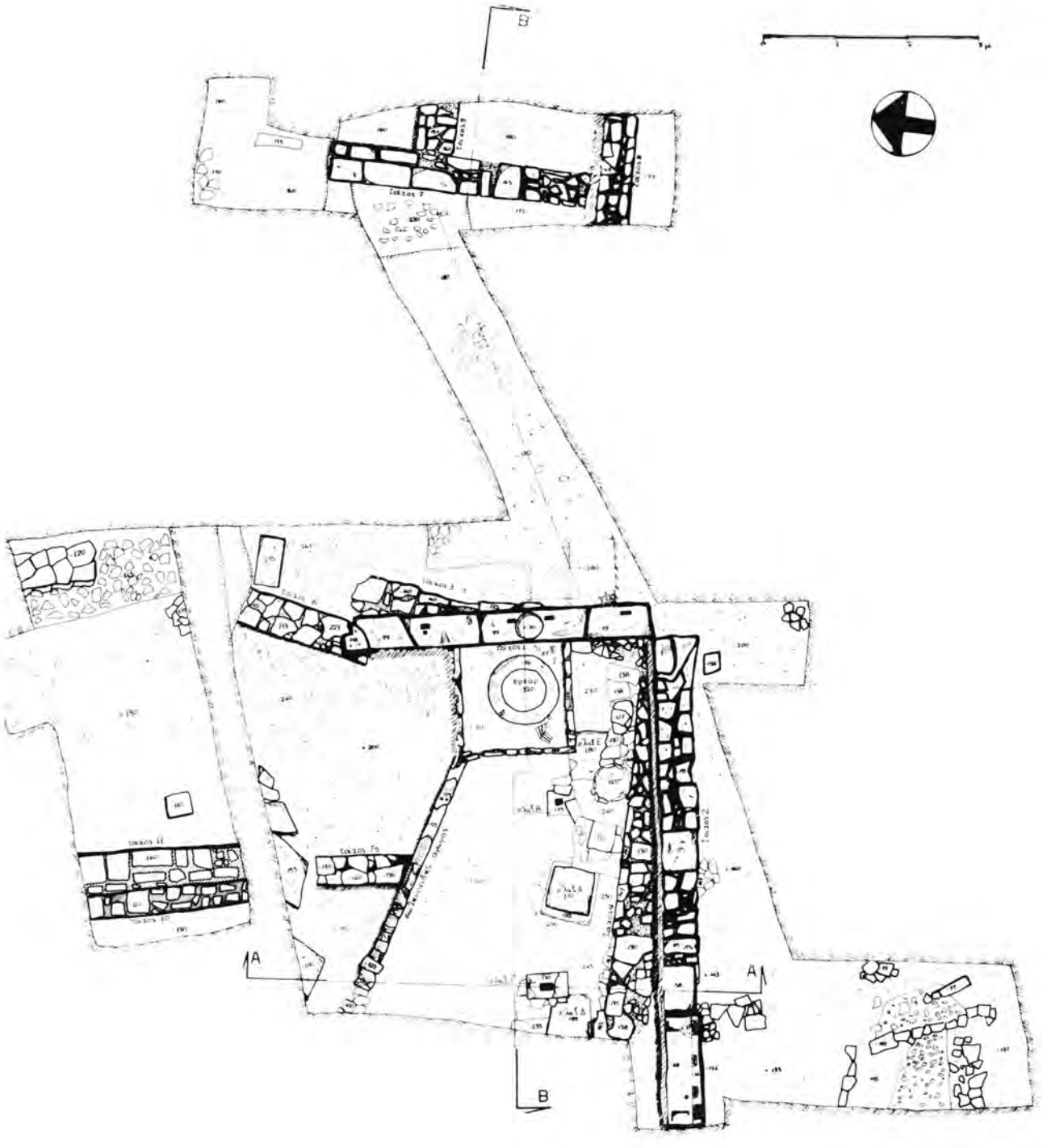
Ὁ τοῖχος 1 (μήκ. 4.20, πλ. 0.50, σωζ. ὕψ. 0.20 μ.) εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων εἰργασμένων λιθοπλίνθων. Εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ σώζεται κατὰ χώραν βάσις ἰωνικοῦ κίονος, διαμ. 0.34 μ., ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν λιθοπλίνθων, σώζονται τόρμοι ἐνσφηνώσεως λιθίνου ἢ ξυλίνου στηθαίου.

Πρὸς Δ. τοῦ τοίχου 1 καὶ πλησίον τοῦ σημείου ὅπου εὑρίσκεται ἡ ἰωνικὴ βάσις, ἀπεκαλύφθη φρέαρ μετὰ μονολίθου ἐπιφρεατίου (διαμ. 0.60, ὕψ. 0.40, πάχ. 0.19 μ.). Εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς περιφερείας τοῦ χείλους τοῦ ἐπιφρεατίου σώζονται δύο τόρμοι, χρησιμεύοντες πιθανῶς διὰ τὴν στήριξιν ἀντλητικοῦ τινος συστήματος. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ ἐπιφρεατίου ὑπάρχει μικρὸν δάπεδον τετραγώνου σχήματος (πλευρᾶς 1.60 μ.) ἐξ ὀπτοπλίνθων, περιβαλλόμενον ὑπὸ χαμηλοτάτου στηθαίου διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν ἐγχυνομένων κατὰ τὴν ἄντλησιν ὑδάτων.

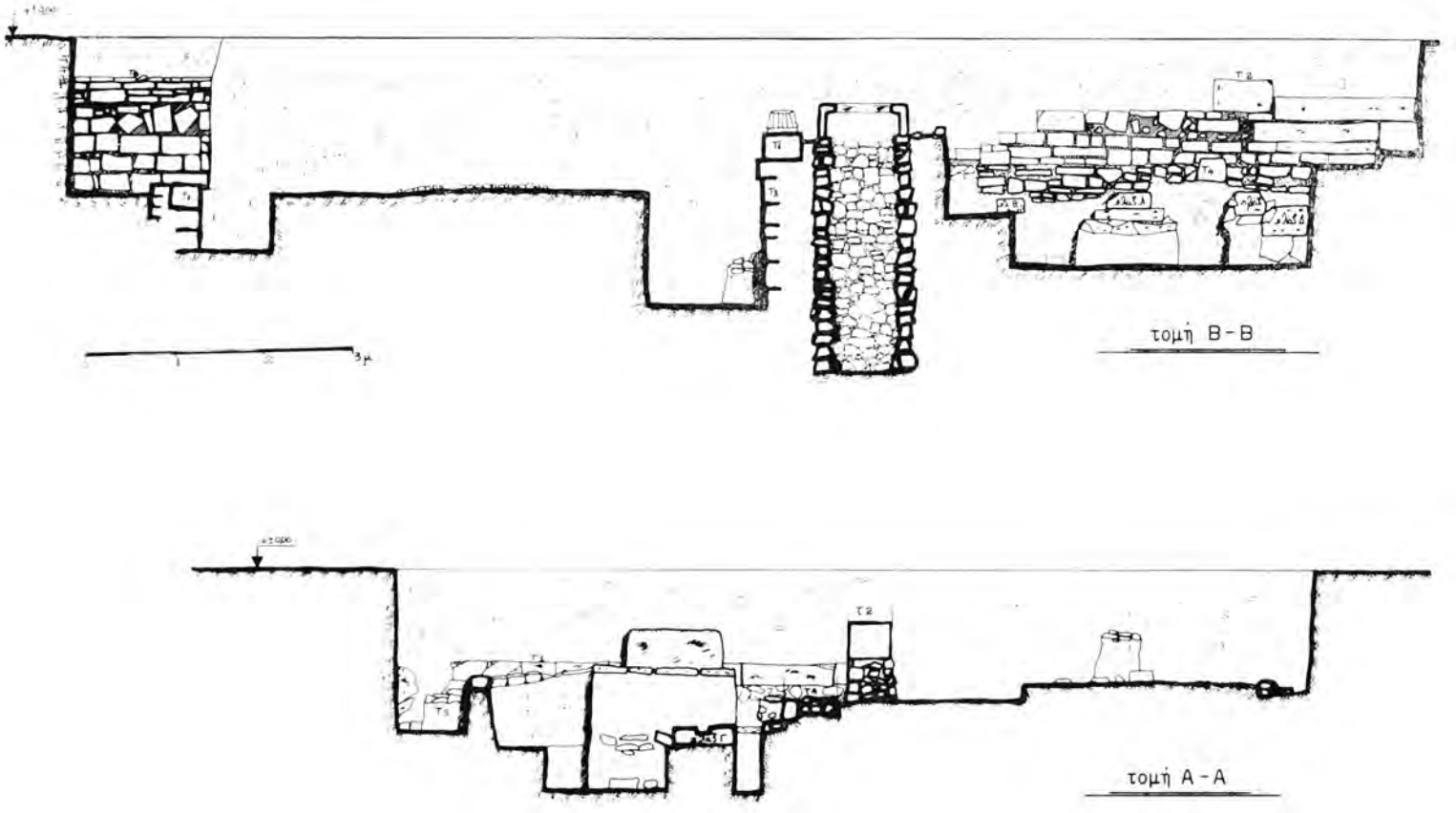
Ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ δαπέδου ἐκκινεῖ πήλινος σωληνοειδὴς ἀγωγός (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 4 μ.) μὲ κατεύθυνσιν πρὸς ΒΔ., ὅστις φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν προαναφερθέντων ὑδάτων ἐκ τοῦ δαπέδου τοῦ φρέατος.

Τὸ κτήριον ΙΙΙ ἀνήκει εἰς τὴν ὑστέραν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν (2ον-1ον αἰ. π.Χ.), συνεχίζει ὅμως τὴν ζωήν του καὶ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχήν, ὁπότε φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθησαν τὸ πέριξ τοῦ φρέατος δάπεδον καὶ ὁ ἀγωγός.

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω κτηρίων ἀπεκαλύφθησαν καὶ τμήματα τοίχων τινῶν, οἵτινες δὲν κατέστη δυνατὸν

Σχέδ. 3. Κέρκυρα. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Α. Ἀργυροῦ.

Σχέδ. 4. Κέρκυρα. Οἰκόπεδον Α. Ἀργυροῦ. Τομαὶ Α-Α καὶ Β-Β (πρβλ. Σχέδ. 3).

νὰ διαπιστωθῇ εἰς ποῖον κτήριον ἢ ποίαν ἐποχὴν ἀνήκουν κατὰ τὴν παροῦσαν φάσιν τῆς ἀνασκαφῆς. Οὕτως ἄνωθεν τοῦ τοίχου 7 καὶ ἐγκαρσίως πρὸς αὐτόν (εἰς βάθος 0.45 μ.), ἀπεκαλύφθη ὁ τοῖχος 8 (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.55, πλ. 0.50, ὕψ. 1.08 μ.) μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α.-Δ. περίπου, βαίνων ἑκατέρωθεν ἐντὸς τοῦ ἀσκάπτου.

Πρὸς ΒΔ. τοῦ κυρίως χώρου τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς γενομένην δοκιμαστικὴν τομὴν ἀπεκαλύφθησαν οἱ τοῖχοι 10 καὶ 11 μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β.-Ν. περίπου, εἰς βάθος 1.10 καὶ 1.40 μ. ἀντιστοίχως, οἵτινες φαίνεται νὰ ἐφάπτωνται.

Πρὸς ΝΔ. τοῦ κτηρίου ΙΙΙ ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κατεστραμμένου δαπέδου, εἰς βάθος 1.10 μ. περίπου.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων τῆς Γ φάσεως ἀναφέρομεν τὰς κεφαλὰς τριῶν πηλίνων εἰδωλίων. Ἐκ τοῦ φρέατος ὀξυπύθμενον ἀμφορέα καὶ σκεύη καθημερινῆς χρήσεως, τὰ ὁποῖα συνεκολλήθησαν ἐκ τεμαχίων. Ἐπίσης ἐξ ὅλης τῆς ἀνασκαφῆς περισυνελέγησαν πολλὰ χαλκᾶ νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν, κερκυραϊκὰ κυρίως καὶ δύο ἀργυρᾶ, ἤτοι ἀργυροῦς στατὴρ Δυρραχίου, 4ου αἰ. π.Χ., καὶ ἓν ἐπάργυρον ρωμαϊκῆς δημοκρατίας, 1ου αἰ. π.Χ.

Οἰκόπεδα Θ. Γιοβάνη καὶ Στεφ. Κόλλα

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Θ. Γιοβάνη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιγαρέτο εἰς τὸ Κανόνι, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατόπιν εὑρέσεως τμήματος πωρίνου ἀρχαϊκοῦ ἀετώματος κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1973 (βλ. ἀνωτέρω, σ. 634 καὶ ΑΑΑ VII (1974), σ. 183-186).

Ἡ ἔρευνα ὑπῆρξε λίαν δυσχερὴς λόγῳ τῶν ἀφθονούντων εἰς τὴν περιοχὴν ὑπογείων ὑδάτων. Διὰ τοῦτο ἠνοίχθη στραγγιστικὸν φρέαρ εἰς τὸ νότιον μέρος τοῦ οἰκοπέδου, ὥστε νὰ ἀντλῶνται συνεχῶς τὰ ὕδατα ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

Στρωματογραφία

Τὸ *στρῶμα 1* φθάνει μέχρι βάθους 1-1.10 μ., εἶναι ἀμμῶδες καὶ οὐδὲν ἀπέδωσε, πλὴν ἐλαχίστων τεμαχίων ἐκ πωρολίθου καὶ ἐλαχίστων ὀστράκων χονδροειδῶν ἀγγείων.

Αἱ ἀρχαιότητες ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ 2ου καὶ 3ου στρώματος.

Τὸ *στρῶμα 2*, φθάνον μέχρι βάθους 1.50-1.60 μ. περίπου, εἶναι μέλαν, λασπῶδες καὶ περιέχει πλῆθος θραυσμάτων καὶ τεμαχίων ἐκ πωρολίθου, προερχομένων ἐκ σπονδύλων δωρικῶν κιόνων καὶ ἐκ γλυπτῶν τοῦ ἀετώματος, ὡς ἐπίσης καὶ τεμάχια γλυπτῶν ἐκ μαρμάρου καὶ ἀσβεστολίθου. Τὰ ἀνωτέρω ἀνευρίσκονται κυρίως πέριξ τοῦ χώρου εὑρέσεως τοῦ ἀετώματος (Σχέδ. 5, σημεῖα Χ-Ψ). Πιθανώτατα εἰς τὸν χῶρον τοῦτον εἴς τινα ἐποχὴν (ἑνετοκρατίαν;) ἐλάξευον παλαιὸν ὑλικόν (γλυπτά, κίονας, βάσεις, κιονόκρανα), προκειμένου νὰ κατασκευάσουν λιθοπλίνθους, πρὸς χρῆσιν εἰς μεταγενεστέρας οἰκοδομάς.

Ἐντὸς τοῦ στρώματος 2 εὑρέθησαν ἐπίσης ἀρκεταὶ κέραμοι, ἐξ ὧν τινες ἐνσφράγιστοι μὲ τὸ σύμπλεγμα Δ (Δ = Δαμόσιος) ἢ μὲ ὀνόματα ἀρχόντων, πλῆθος ὀστράκων, εἰδωλίων (Πίν. 457 α), νομισμάτων καὶ ἑτέρων μικροαντικειμένων ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Τὸ *στρῶμα 3* εἶναι ἀμμῶδες, φθάνον μέχρι βάθους 2 μ. περίπου, διαφοροποιεῖται δὲ ὡς ἀκολούθως. Κατ' ἀρχὰς εἶναι φαιὸν μὲ λεπτοτάτους χάλικας, ἀκολούθως εἶναι κιτρινωπὸν καθαρόν, ἄνευ προσμείξεων (3α) καὶ τέλος κιτρινέρυθρον (3β). Εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο ἀναβλύζουν ἄφθονα ὕδατα καὶ ἡ ἔρευνα καθίσταται δυσχερεστάτη.

Τὸ στρῶμα 3 χρονολογεῖται εἰς τὴν ὑστέραν ἀρχαϊκὴν καὶ κλασσικὴν ἐποχήν. Ἐξ αὐτοῦ περισυνελέγησαν ἀρκετὰ ἀναθηματικὰ εἰδώλια καὶ πλακίδια (Πίν. 457 β-δ), τμῆμα ἐρυθρομόρφου κύλικος (Πίν. 457 ε), ὄστρακα μελανομόρφων ἀγγείων, κεφαλὴ ἀρχαϊκοῦ ἀγαλματίου Διονύσου (Πίν. 457 στ-ζ) κ.ἄ. Εἴς τινα σημεῖα διεπιστώθη ὅτι τὸ στρῶμα ἔχει παραβιασθῇ εἰς μεταγενεστέρας ἐποχάς.

Τὸ *στρῶμα 4* εὑρίσκεται ἐντὸς τῶν ὑδάτων καὶ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἔρευνα αὐτοῦ.

Αἱ ἀρχαιότητες

Ἐντὸς τοῦ στρώματος 2, εἰς βάθος 1.45-1.50 μ., ἀπεκαλύφθη δάπεδον ἐξ ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν, καταλαμβάνον μεγάλην ἔκτασιν (Σχέδ. 5)· Τὸ μέχρι στιγμῆς ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἔχει διαστάσεις 12 × 8 μ. περίπου (Πίν. 458 β).

Πιθανῶς πρόκειται περὶ τοῦ δαπέδου αὐλῆς μεγάλου κτηρίου ὑστέρας ἑλληνιστικῆς ἢ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου εὑρέθη τὸ ἄετωμα (Σχέδ. 5, σημεῖα Χ-Ψ), τὸ ὁποῖον καὶ κατὰ τὴν πτῶσιν του κατέστρεψε μέρος αὐτοῦ. Εἰς γενομένην τομὴν ἐνταῦθα ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμῆμα ἑτέρου παλαιοτέρου δαπέδου, ἐρυθροῦ χρώματος, ἐκ κονιάματος, παρουσιάζον κλίσιν πρὸς Ν., ὡς καὶ τὸ μεταγενέστερον δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν.

Ἐπὶ τοῦ νοτιοδυτικοῦ τμήματος τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς εὑρέθησαν κατὰ χώραν, παρ' ἀλλήλας, δύο ὀρθογώνιοι πλάκες ἐκ λίθου Σινιῶν (διαστ. 1.43 × 1.85 μ.). Ἐπὶ τῆς μιᾶς διακρίνεται ἀποτύπωμα ἑτέρας πλακός. Πρὸς Ν. αὐτῶν, εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. περίπου, εὑρέθη πώρινον δωρικὸν κιονόκρανον ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (διαστ. 0.76 × 0.76 μ., ὕψ. μετὰ τοῦ ἄβακος 0.24 μ.), μὲ ἰδιόμορφον κοίλανσιν εἰς τὸν ἐχῖνον, προφανῶς διὰ νὰ δεχθῇ πλίνθον ἀγάλματος (Πίν. 458 γ). Τὸ κιονόκρανον τοῦτο, βάσις εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἴσως ἦτο τοποθετημένον ἐπὶ τῶν δύο ὡς ἄνω πλακῶν, ἐὰν κρίνῃ τις ἀπὸ τὰς διαστάσεις.

Πλησίον τοῦ κιονοκράνου εὑρέθη ἑτέρα λιθίνη

Σχέδ. 5. Όδός Φιγαρέτο. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Θ. Γιοβάνη.

βάσις ἀγάλματος, πιθανῶς κούρου, μὲ τὰ ἀποτυπώματα καὶ τοὺς τόρμους διὰ τὴν ἔνθεσιν τῶν ποδῶν, ὧν ὁ ἀριστερὸς ἦτο προβεβλημένος (Πίν. 458 δ). Ἐντὸς τῶν τόρμων σώζεται μόλυβδος διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἀγάλματος (διαστ. βάσεως 0.84 × 0.46 × 0.33 μ.).

Πρὸς ΝΑ. τῶν ὡς ἄνω βάσεων ἀπεκαλύφθη, εἰς βάθος 1.72-1.80 μ. περίπου, τμῆμα κατεστραμμένου δαπέδου ἐκ πεπιεσμένου χώματος καὶ μικρῶν λίθων.

Εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 2 μ. περίπου, εὑρέθη τὸ θεμέλιον τοίχου (1) ἐξ ἀργῶν ἡμικατειργασμένων λίθων μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α.-Δ. (ἀποκαλυφθέντος μήκ. 5.30, πλ. 0.60, σωζ. ὕψ. 0.60 μ.), βαίνοντος πρὸς Δ. ἐντὸς τοῦ ἀσκάπτου. Εἰς ἀπόστασιν 4.70 μ. περίπου πρὸς Β. τοῦ τοίχου 1, εὑρέθη ὁμοίας κατασκευῆς θεμέλιον ἑτέρου παραλλήλου τοίχου (2), ὅστις βαίνει πρὸς Α. ὑπὸ δάπεδον ἐκ πηλίνων πλακῶν, πρὸς Δ. δὲ ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον (Σχέδ. 5· Πίν. 458 α).

Εἰς ἀπόστασιν 2.20 μ. πρὸς Β. τοῦ τοίχου 2, εὑρέθη φρέαρ, διαμ. 0.70 μ., ἐκτισμένον διὰ λιθοδομῆς, τὸ ὁποῖον ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀνασυρθέντων ἀγγείων καὶ ἑτέρων ἀντικειμένων ἦτο εἰς χρῆσιν μέχρι καὶ τοῦ προηγουμένου πιθανῶς αἰῶνος.

Πέριξ τοῦ φρέατος περισυνελέγησαν ἀρκετὰ ὄστρακα μεταβυζαντινὰ ἢ ἐνετικά.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου Γιοβάνη ἐγένοντο δοκιμαστικαὶ τομαὶ καὶ ἐντὸς τοῦ συνορεύοντος οἰκοπέδου Στεφ. Κόλλα (Σχέδ. 5), αἱ ὁποῖαι μέχρι τῆς παρούσης φάσεως οὐδὲν ἀπέδωσαν πλὴν ὀλίγων κινητῶν εὑρημάτων.

Ἡ ἔρευνα εἰς ἀμφότερα τὰ οἰκόπεδα δὲν ἐπερατώθη, διακοπεῖσα κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Ὑπουργείου τὴν 20ὴν Ἰουλίου, λόγῳ τῆς κρισίμου τότε καταστάσεως τῆς χώρας.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἀπαραίτητος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος, ὅτι πρόκειται περὶ χώρου ἀρχαίου ἱεροῦ, τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦδε εἰς ὑπαίθριος χῶρος, δύο βάσεις ἀγαλμάτων, ἀρχαϊκὸν ἀέτωμα, πολλὰ θραύσματα γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, καθὼς καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν «ΔΑμοσίων» κεράμων του.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

1973

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Ναὸς τοῦ Παντοκράτορος

Σὲ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν ποὺ ἐκτελοῦνται ἀπὸ χρόνια γιὰ τὴ στερέωση καὶ ἀποκατάσταση τοῦ σημαντικοῦ μνημείου[1], ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ τοῦ ναοῦ. Στὸ ἐσωτερικό: (α) Ἀποκαταστάθηκε τὸ μαρμαρόγλυπτο τέμπλο (Πίν. 459 α). Ἀφαιρέθηκαν τὰ νεώτερα ἐπιχρίσματα ποὺ κάλυπταν τὴν ἀνάγλυφη ὄψη του, συγκολλήθηκαν τὰ σπασμένα μέρη καὶ τοποθετήθηκαν στὴν ἀρχικὴ θέση τους τὰ τμήματα τῆς στέψεως, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σταυρὸ στὴν κορυφή, γιατὶ ὑπῆρχε τὸ πρόβλημα τῆς μεγάλης κλίσεως ποὺ ἐπιβάλλει ἡ περιορισμένη ὡς τὴν ὀροφὴ ἀπόσταση. (β) Ἀποκαταστάθηκε ἡ λίθινη βαθμίδα καὶ τὰ κατώφλια τῶν θυρῶν μπροστὰ στὸ Ἱερό, μὲ συγκόλληση τῶν σπασμένων τμημάτων καὶ ἐπαναφορὰ στὴν ἀρχικὴ θέση τους. (γ) Ἀφαιρέθηκαν κατὰ μέρος τὰ ἐπιχρίσματα ποὺ κάλυπταν τὸ μαρμαρόγλυπτο προσκυνητάρι, στὴ νότια πλευρά. Στὸ ἐξωτερικό, στερεώθηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ λιθόχτιστη σκάλα στὴ βόρεια πλευρά, ποὺ ὁδηγεῖ στὸ γυναικωνίτη. Στερεώθηκε ἡ λιθοδομή, συγκολλήθηκαν οἱ σπασμένες πλάκες, οἱ μετατοπισμένες ἐπαναφέρθηκαν στὴ θέση τους καὶ τοποθετήθηκαν στὰ κενὰ τῶν βαθμίδων νέες λαξεμένες πλάκες.

ΛΕΥΚΑΣ

Ἐνετικὸ φρούριο Ἁγίας Μαύρας (Πίν. 459 β-γ)

Ἔγιναν σημαντικὲς σὲ ἔκταση ἐργασίες γιὰ τὴ στερέωση τοῦ κτίσματος[2], κυρίως στὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περίβολου καὶ στὴ νότια πλευρά, νοτιοδυτικὰ τοῦ προμαχώνα ὅπου βρίσκεται ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Μαύρας. Ἀνακατασκευάστηκαν σημεῖα τῆς ὀχυρώσεως ὅπου ὑπῆρχαν μεγάλα ρήγματα καὶ ἐπικίνδυνα διαλυμένα τμήματα τῆς τοιχοποιίας, ἔγινε ἔμφραξη καὶ σύρραψη ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῶν τειχῶν καὶ τῶν προμαχώνων, ἀποκαταστάθηκαν ἐπάλξεις καὶ τοιχώματα στὴν περιοχὴ τοῦ περίδρομου. Στερεώθηκε ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ μεγάλος θολωτὸς χῶρος τοῦ βορειοανατολικοῦ προμαχώνα, ποὺ εἶχε πλατιὲς διαμπερεῖς ρωγμὲς στὸ κλειδὶ καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς καμάρας ὡς τὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων (Πίν. 460 α-β). Ἀνακατασκευάστηκε ἡ διαλυμένη γωνία καὶ στερεώθηκαν ἄλλα σημεῖα τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ νότιου τοίχου τῆς κατασκευῆς τῶν τειχῶν, ἀριστερὰ ἀπὸ τὴ σκάλα ποὺ ὁδηγεῖ στὸ νοτιοανατολικὸ προμαχώνα ἐπάνω (Πίν. 460 γ). Ἔγινε σύρραψη ρωγμῶν σὲ ἄλλα μέρη τῆς ὀχυρώσεως ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό. Παράλληλα, ξεριζώθηκαν καὶ κόπηκαν οἱ συκιὲς ποὺ εἶχαν ἀναπτυχθεῖ στὰ τείχη καὶ καυτηριάστηκαν οἱ ρίζες ποὺ ἔμειναν, στερεώθηκαν δὲ τὰ σημεῖα γύρω ὅπου εἶχε τιναχτεῖ ἡ λιθοδομή. Τέλος, ἔγινε συστηματικὸς καθαρισμὸς ἀπὸ τὰ ἀγριόχορτα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ φρουρίου.

Ναὸς Παναγίας τῆς Βλαχέρνας

Ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες ἐπισκευῆς στὸ ἱστορικὸ ἐξωκλήσι ποὺ βρίσκεται στὸν ἐλαιώνα τῆς Λευκάδας: 1. Ἀνακατασκευάστηκε ἡ ξύλινη μὲ κεραμίδια στέγη καὶ ἡ ξύλινη ὀροφὴ (οὐρανία) τοῦ ναοῦ. Προηγουμένως, κατασκευάστηκε ἀφανὴς περιμετρικὴ ζώνη μὲ ὁπλισμένο σκυρόδεμα (σενὰζ) στὴ στέψη τῶν τοίχων, ἡ ὁποία σχηματίζεται, ὅπως συνήθως στὶς ἐκκλησίες τῆς Λευκάδας, μὲ δύο σειρὲς κεραμίδια ποὺ ἐξέχουν βαθμιδωτά. 2. Ἔγιναν νέα κουφώματα στὰ ἀνοίγματα καὶ ἐξώφυλλα στὶς πόρτες. 3. Ἔγιναν νέα κονιάματα καὶ ἀσβεστοχρίσματα στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ ξαναχτίστηκε τὸ λίθινο πεζούλι στὴ βάση τῶν τοίχων, στὸ ἐξωτερικό. Μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου, ἀντικαταστάθηκε μὲ ὅμοιο νέο τὸ καταστραμμένο ξυλόγλυπτο προσκυνητάρι, ἐπισκευάστηκαν τὰ στασίδια καὶ ἀντικαταστάθηκαν τὰ καταστραμμένα ἀπὸ αὐτὰ μὲ νέα ὅμοια καὶ ἔγιναν ἐλαιοχρωματισμοὶ στὰ ἴδια μὲ τὰ παλιὰ χρώματα.

Στὶς 3 Νοεμβρίου ἔγινε καταστρεπτικὸς σεισμὸς στὴ Λευκάδα. Κοντὰ στὶς ἄλλες σημαντικὲς ζημιὲς ποὺ προκάλεσε, ἔπληξε σοβαρὰ τὶς ὡραῖες παλιὲς ἐκκλησίες τῆς πόλεως, τὶς κηρυγμένες ὡς ἱστορικὰ διατηρητέα μνημεῖα. Σημαντικὲς ζημιὲς ἔπαθαν κυρίως οἱ ναοὶ Ἁγίων Ἀναργύρων, Ἁγίου Σπυρίδωνος, Ἁγίου Δημητρίου, Ἁγίου Γεωργίου, τῆς Παναγίας τῶν Ξένων καὶ τῶν Εἰσοδίων. Ἐλάχιστες ζημιὲς ἔπαθαν οἱ ναοὶ τοῦ Παντοκράτορος, τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Πίν. 461 α-β) καὶ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ (Πίν. 461 γ). Ἀντίθετα, ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (Πίν. 462 α-β), ποὺ δὲν ἦταν κηρυγμένο μνημεῖο, ἔφτασε σὲ κατάσταση ἑτοιμορροπίας, περιφράχτηκε δὲ ἀπὸ τὴν Ἐφορεία ὁ χῶρος τῆς πλατείας γύρω ἀπὸ τὸ ναό, γιὰ νὰ μὴ γίνει δυστύχημα. Δεινὰ ὑπέφερε ἀπὸ τὸ σεισμὸ ὁ ἤδη σὲ κακὴ κατάσταση ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Γύρας (Πίν. 463 α), στὴν ὁμώνυμη γραφικὴ τοποθεσία ποὺ βρίσκεται στὴ στενὴ λωρίδα γῆς ποὺ κλείνει ἀπὸ ΒΑ. τὴ λιμνοθάλασσα τῆς Λευκάδας, ἐνῶ ἡ παλιὰ ἐκκλησία τῆς Ὁδηγήτριας κοντὰ στὴν Ἀπόλπαινα

1. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 495.

2. Γιὰ προηγούμενες ἐργασίες, βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 324.

κλονίστηκε ἀκόμη περισσότερο. Μὲ ἐντολὴ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ἡ Ἐφορεία ἀνέλαβε ἀμέσως τὸ ἔργο τῆς στερεώσεως τῶν παλιῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως μὲ ὅλο τὸ εἰδικευμένο τεχνικὸ προσωπικό της, μὲ βάση τὶς ἐπιτόπου ὁδηγίες καὶ τὴ μελέτη ποὺ κατάρτισε ὁ μηχανικὸς τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως κ. Ν. Θεοτοκάτος. Τὴν τεχνικὴ ἐπίβλεψη τῶν ἐργασιῶν εἶχε ὁ κ. Θεοτοκάτος μὲ τὸ μηχανικὸ κ. Ν. Καλανταρίδη. Ὡς τὸ τέλος τοῦ χρόνου πραγματοποιήθηκαν οἱ ἑξῆς ἐργασίες:

Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων[3] (Πίν. 463 β)

Στερεώθηκε ἡ βόρεια, ἡ νότια καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας. Ἔγιναν καθαίρεση καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν διαλυμένων μερῶν, ἔμφραξη καὶ σύρραψη τῶν διαμπερῶν, τὸ πιὸ πολύ, ρωγμῶν, ἀντικατάσταση φθαρμένων λίθων, ἁρμολόγημα καὶ νέα κονιάματα στὰ μέρη τῆς ἐπεμβάσεως (Πίν. 463 γ). Μεταφέρθηκε τὸ ἀποχετευτικὸ φρεάτιο, ποὺ ἦταν κοντὰ στὴ νότια πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας, σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ προαύλιου καὶ στεγανώθηκε τὸ θεμέλιο τῆς πλευρᾶς καὶ λωρίδα τοῦ προαύλιου δίπλα στὸν τοῖχο. Στὸ ἐσωτερικό, ἐπαναφέρθηκαν στὴν ἀρχικὴ θέση τους τὸ μετατοπισμένο ἀπὸ τὸ σεισμὸ δεξιὸ μέρος τοῦ ξυλόγλυπτου τέμπλου (Πίν. 464 α - β) καὶ τὸ ξύλινο κουβούκλιο τῆς Ἁγίας Τράπεζας.

Ναὸς Ἁγίου Σπυρίδωνος[4]

Ἀνακατασκευάστηκε ἡ μισοκαταστραμμένη βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ Ἱεροῦ, σὲ συνολικὴ ἔκταση 3.30 × 5.50 μ., καὶ τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου νότια ἀπὸ τὴν ἁψίδα. Ἔγινε ἔμφραξη καὶ σύρραψη ρωγμῶν, διαμπερῶν τὸ πιὸ πολύ, στὴ νότια καὶ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ (Πίν. 465 α - β). Κατασκευάστηκε ἀφανὴς ζώνη ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα μὲ ἐπένδυση λιθοδομῆς στὸ ἐξωτερικό, στὴν κορυφὴ τῆς ἀνατολικῆς καὶ σὲ μέρος τῆς βόρειας πλευρᾶς συνέχεια. Ἀνακατασκευάστηκε διαλυμένο τμῆμα στὸ γείσωμα τῆς βόρειας πλευρᾶς. Ἔγινε μερικὴ ἀνακεράμωση τῆς στέγης. Κατασκευάστηκαν νέα κονιάματα στὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως, στὶς πλευρὲς ποὺ ἔχουν ἐπιχρίσματα.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου[5]

Ἀνακατασκευάστηκε ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ Ἱεροῦ, σὲ συνολικὴ ἐπιφάνεια 5.10 × 6 μ., καὶ τὸ διαλυμένο γείσωμα τῶν τοίχων στὴ βόρεια καὶ τὴ νότια πλευρά. Κατασκευάστηκαν ἀφανεῖς ζῶνες ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα στὴ βάση καὶ τὴν κορυφὴ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ σὲ μέρος συνέχεια τῆς βόρειας καὶ τῆς νότιας πλευρᾶς, σὲ μῆκος 3 μ. Ἔγινε ἔμφραξη ρωγμῶν στὶς ἴδιες πλευρές (Πίν. 465 γ). Στερεώθηκαν σαλεμένα μέρη στὰ περιθυρώματα τῶν ἀνοιγμάτων. Ἔγιναν κονιάματα στὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως. Ἀντικαταστάθηκαν μὲ νέα τὰ φθαρμένα ξύλινα δοκάρια καὶ ζευκτὰ τῆς στέγης καὶ ἐπισκευάστηκε κατὰ μέρος ἡ κεράμωση. Στεγανώθηκε, τέλος, ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ μὲ ζώνη ἀπὸ σκυρόδεμα, ποὺ καλύφθηκε μὲ λίθινες πλάκες.

Ναὸς Παναγίας τῶν Ξένων[6] (Πίν. 466 α - γ)

Ἔγινε ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ ἔμφραξη ρωγμῶν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ καὶ τοῦ γυναικωνίτη δυτικά, καὶ νέα κονιάματα στὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως.

Ναὸς Εἰσοδίων τῆς Παναγίας[7] (Πίν. 467 α - δ)

Ἀνακατασκευάστηκε τμῆμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία. Ἔγινε ἔμφραξη καὶ σύρραψη διαμπερῶν ρωγμῶν σὲ ὅλες τὶς πλευρὲς τοῦ κτιρίου. Στερεώθηκαν σαλεμένα μέρη στὰ περιθυρώματα τῶν ἀνοιγμάτων καὶ ἔγιναν νέα κονιάματα στὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικό, ὅπου ὑπάρχουν ἐπιχρίσματα. Στερεώθηκαν μετατοπισμένα ζευκτὰ τῆς στέγης καὶ ἔγινε ἀνακεράμωση στὴ βόρεια κυρίως πλευρά της.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

Τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει τὸ νησί, σύνδεσμος ἀνάμεσα στὰ Ἑπτάνησα καὶ τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, δὲν ἔχει μελετηθεῖ ἐπαρκῶς ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς χριστιανικῆς τέχνης. Ἡ παλιότερη μελέτη τοῦ Κωνστ. Γ. Μαχαιρᾶ, Ναοὶ καὶ Μοναὶ Λευκάδος, Ἀθῆναι 1957, ἐντοπίζει τὸ ἐνδιαφέρον κυρίως στὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ ὁ πρόσφατος πολυσέλιδος τόμος τοῦ Πάνου Γ. Ροντογιάννη, Ἡ χριστιανικὴ τέχνη στὴ Λευκάδα, Ἀθῆναι 1974 (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν, τόμ. Γ', 1973), ἀποτελεῖ μιὰ ἀξιόλογη προσπάθεια καταγραφῆς τοῦ ὑλικοῦ. Ἐπισκόπηση τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων, βλ. στὸ ἄρθρο Korfu u. die ionischen Inseln, Reallexikon zur byzantinischen Kunst, Bd. III, ad locum (D.D. Triantaphyllopoulos).

ΛΕΥΚΑΣ

Παναγία στὴ Γύρα

Πρόκειται γιὰ μονόχωρο ναΐσκο μὲ ἡμικυκλική, σχετικὰ μεγάλη, ἁψίδα. Ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ μετὰ

3. Γιὰ τὴν ἐκκλησία, βλ. Π. Γ. Ροντογιάννης, Ἡ χριστιανικὴ τέχνη στὴ Λευκάδα, Ἀθῆναι 1974 (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν, τόμ. Γ', 1973), σ. 130 κ.ἑ.

4. Ὅ.π., σ. 122 κ.ἑ.

5. Ὅ.π., σ. 133 κ.ἑ.

6. Ὅ.π., σ. 147 κ.ἑ.

7. Ὅ.π., σ. 141 κ.ἑ.

τὶς ρωγμὲς ποὺ ἔπαθε ἀπὸ σεισμοὺς τὸ 1948. Στὴ νότια καὶ δυτικὴ πλευρά, στὸ ὕψος τοῦ μέσου τῶν παράθυρων, προεξέχουν σὲ ἀκανόνιστα διαστήματα ἕξι λίθινοι ἀγκιστρωτοὶ πρόβολοι. Σύμφωνα μὲ τὶς πηγὲς[1] ὁ ναὸς κτίστηκε τὸ 1503, ἀλλὰ εἶναι δύσκολο νὰ χρονολογηθεῖ τὸ σημερινὸ κτίσμα μὲ βάση μόνο τὴν ἀργολιθοδομή του ἢ τὰ ἐλάχιστα γλυπτὰ μέλη.

Στὸ ἐσωτερικὸ δὲν σώζονται τοιχογραφίες, ἐνῶ τὸ τέμπλο εἶναι πολὺ ὄψιμο, μὲ ἀσήμαντες δεσποτικὲς εἰκόνες ἄσχημα διατηρημένες[2].

Ἁγία Παρασκευὴ

Ὁ μικρῶν διαστάσεων (18 × 9.30 μ.) ναός, τυπικὸ δεῖγμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν τῆς πόλεως[3], ἔπαθε σοβαρὲς ζημιὲς ἀπὸ σεισμὸ τὸ μήνα Νοέμβριο, ὥστε νὰ εἶναι προβληματικὴ ἡ διάσωσή του. Κρίθηκε συνεπῶς σκόπιμο νὰ γίνει λεπτομερειακὴ ἀποτύπωσή του ἀπὸ τὸν τελειόφοιτο τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Σπ. Πανταζῆ καὶ μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἐφορείας. Παράλληλα, καταγράφηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν οἱ φορητὲς εἰκόνες, ἡ ξύλινη «οὐρανία» καὶ τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο, ποὺ ἀνάγονται στὴν ἐποχὴ τῆς ἀνακαίνισης καὶ τῶν προσθηκῶν στὸ παλιὸ κτίσμα, δηλαδὴ στὸ β΄ μισὸ τοῦ 18ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ.[4] (Πίν. 468 α). Στὸν κατάλογο εἰκόνων ποὺ παραθέτει ὁ Ροντογιάννης προσθέτουμε τὶς ἀκόλουθες:

1. Στὴ στέψη τοῦ τέμπλου, σὲ βάθυνση τῆς «οὐρανίας», ἐλαιογραφία τοῦ Θεοῦ Πατρός, ὡς Δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, ἀνεπίγραφη.

2. Στὴ βάση τοῦ τέμπλου, μεταξὺ τῶν διαστύλων, οἱ ὑπόλοιποι πίνακες παριστάνουν: Μαρτύριο Πρωτομάρτυρα Στεφάνου, Τρεῖς Ἱεράρχες, Μή μου ἅπτου. Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου, ἀλλὰ εἶναι σύγχρονες μὲ τὶς ὑπόλοιπες τῆς σειρᾶς.

3. Εἰκόνα Θεοτόκου Γλυκοφιλούσας (διαστ. 0.36 × 0.42 μ. μὲ τὸ πλαίσιο), μὲ ἀργυρεπένδυση ποὺ δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλὴ προσδιορισμὸ τῆς ἐποχῆς. Ἐνδεχομένως ἔργο τοῦ 17ου αἰ., ὅπως ἀφήνει νὰ διαφανεῖ τὸ πλάσιμο στὰ ἀκάλυπτα πρόσωπα.

4. Στὴν «οὐρανία», τὸ κεντρικὸ θέμα (ἐπιγραφή : *Ὁ αἴρων τὸν σταυρὸν*) τὸ περιβάλλουν ἀπὸ Β. καὶ Ν. ἀνὰ μία γεροντικὴ ἀνδρικὴ μορφὴ μέσα σὲ ὀβάλ πλαίσιο (προφῆτες ποὺ συνδέονται μὲ τὸ Πάθος;), ἐνῶ τὶς τέσσερις γωνίες τῆς ὀροφῆς καταλαμβάνουν προτομὲς τῶν Εὐαγγελιστῶν σὲ τριγωνικὰ κοιλόκυρτα πλαίσια.

1. Κ. Μαχαιρᾶς, Ναοὶ καὶ Μοναὶ Λευκάδος, Ἀθῆναι 1957, σ. 195 κ.ἑ.

2. Ροντογιάννης, Ἡ χριστιανικὴ τέχνη στὴ Λευκάδα, Ἀθῆναι 1974 (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν, τόμ. Γ΄, 1973), σ. 318-319.

3. Ροντογιάννης, ὅ.π., σ. 4 κ.ἑ.

4. Μαχαιρᾶς, ὅ.π., σ. 123 καί, ἀναλυτικότερα, Ροντογιάννης, ὅ.π., σ. 144 κ.ἑ. καὶ πίν. 84-86.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Ἅγιος Νικόλαος στὰ Κολλυβάτα

Ὁ ναὸς κάηκε πρόσφατα, μένουν δὲ ἀκέραιοι μόνο οἱ φέροντες τοῖχοι. Ἐπρόκειτο γιὰ μονόχωρο κτίσμα, μὲ ὑπερῶο στὴ δυτικὴ πλευρά, ἐνῶ τὸ Ἱερὸ Βῆμα ἀποχωριζόταν μὲ ξυλόγλυπτο τέμπλο. Ἡ δυτικὴ θύρα κοσμεῖται μὲ μαρμαρόγλυπτο πλαίσιο, ἀλλὰ ἡ τοιχοδομία γενικὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀργολιθοδομὴ μὲ ἀκανόνιστη παρένθεση κεραμιδιῶν. Τὸ χωριστὸ κωδωνοστάσιο εἶναι κτισμένο μὲ περισσότερη ἐπιμέλεια (Πίν. 468 β). Στὴ μέση τοῦ ναοῦ ἀνάγλυφο ὀμφάλιο μὲ τὸ δικέφαλο φέρει ἡμερομηνία 1877, ἐνῶ στὸ ἀνάγλυφο ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὑπέρθυρο εἰσόδου ἀναγράφεται: *1840-8-8*. Σύμφωνα μὲ μελέτες πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφή, τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Μεντζικὼφ στὰ 1874[5] καὶ εἶχε ὡς θέμα τὴ Δευτέρα Παρουσία (πρβλ. παρόμοιο θέμα στὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου στὴν πόλη Λευκάδα: Ροντογιάννης, σ. 142 καὶ πίν. 107, 1). Οἱ εἰκόνες, ἔργα τοῦ 1877-1879, ἦταν ἔργα τοῦ Βασ. Σίδερη[6].

Στὴ μεσαία κόγχη τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ στὴν Πρόθεση διασώζονται σπαράγματα τοιχογραφιῶν (Πίν. 468 γ).

ΠΛΑΤΥΣΤΟΜΑ

Μονὴ Εὐαγγελιστρίας (Κόκκινη Ἐκκλησιὰ)

Ἡ ἐρειπωμένη καὶ διαλυμένη μονὴ βρίσκεται σὲ ἀπόμερο σημεῖο, ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Ἀλέξανδρος καὶ Πλατύστομα. Κλεισμένη μέσα σὲ περίβολο, ἀνάγει τὴ σημερινή της μορφὴ στὸ 18ο αἰ. Τὸ καθολικὸ εἶναι μονόχωρο, μικρῶν σχετικὰ διαστάσεων (12.50 × 6.80 × 5 μ.), στεγασμένο μὲ ξυλοστέγη. Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο καὶ ἡ πρόχειρα ζωγραφισμένη «οὐρανία» εἶναι ἀσήμαντα ἔργα. Οἱ σπουδαιότερες εἰκόνες ἔχουν μεταφερθεῖ παλιότερα στὴ συλλογὴ τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λευκάδας[7]. Ἴχνη τοιχογραφιῶν, σκεπασμένα μὲ ἀσβεστοκονίαμα, παρατηροῦνται στὴν ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ.

Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ περίβολου διατηρεῖται, σὲ ἱκανοποιητικὴ σχετικὰ κατάσταση, συγκρότημα ἀποθηκῶν, ἐνῶ ὁ δεύτερος ὄροφος, καταστραμμένος στὸ μεγαλύτερο μέρος του, θὰ ἔφερε τὰ κελιά. Μεταξὺ ἀποθηκῶν καὶ καθολικοῦ παρεμβάλλεται διπλὴ πεσσοστοιχία, ἴσως ὑπόλειμμα μιᾶς loggia.

Σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγηση τοῦ σημερινοῦ μνημείου ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ ἀνάγλυφο ἐπάνω ἀπὸ τὴ νότια εἴσοδο τοῦ ναοῦ (Πίν. 469 α), ὅπου κάτω ἀπὸ τὸ σταυρὸ διαβάζουμε: 17^{00}/ΒΡΟΥ ΙΙ, δηλαδὴ 17(00;) Φεβρουαρίου 11[8].

5. Ροντογιάννης, ὅ.π., σ. 165 καὶ 478-479.

6. Ὅ.π., σ. 165 καὶ 463.

7. Ὅ.π., σ. 189-190 καὶ πίν. 69-70.

8. Ὁ Ροντογιάννης, ὅ.π., διαβάζει: *1722, Ἀὐγούστου 11*. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ μήνα, μολαταῦτα, ὡς Φεβρουάριου, νομίζω ὅτι εἶναι βέβαιη.

Τὴν παλιὰ παράδοση, ποὺ ἀνάγει τὴν ἵδρυση τῆς μονῆς στὰ 1478[9], ἀπηχεῖ ἐνδεχομένως καὶ τὸ κοινότερο ὄνομά της ὡς «Κόκκινης Ἐκκλησιᾶς». Ὅπως εἶναι γνωστό, συνήθως ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἀποδίδεται σὲ βυζαντινὰ μνημεῖα, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ κόκκινο χρῶμα τῶν πλίνθων[10]. Ἡ σημερινή, φαιοῦ τόνου ἀργολιθοδομή, δὲν δικαιολογεῖ τὴν προσωνυμία καὶ θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ σημερινὴ μονὴ διαδέχτηκε ἄλλη παλιότερη.

ΚΑΡΥΑ

Ἅγιος Νικόλαος

Στὴν ἀψίδα τοῦ ναοῦ σώζονται τοιχογραφίες τοῦ 19ου αἰ. Τῆς ἴδιας δὲ ἐποχῆς εἶναι καὶ οἱ εἰκόνες, ὑπογραμμένες οἱ ἀξιολογότερες ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Μπέτζο[11].

Ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος

Ὁ μικρὸς μονόχωρος ναὸς διασώζει στὸ Ἱερὸ Βῆμα λείψανα τοιχογραφιῶν ποὺ ἀνάγονται πιθανῶς στὸ 18ο αἰ., ὅταν ἡ κωμόπολη ἦταν τὸ κέντρο τῆς ἐνδοχώρας τοῦ νησιοῦ.

Κοίμησις Θεοτόκου

Ἡ παλιὰ μητρόπολη τῆς κωμόπολης, σὲ ρυθμὸ μονόχωρου ναοῦ μὲ γυναικωνίτη, διαθέτει ἀξιόλογο σκαλιστὸ τέμπλο τοῦ 19ου αἰ., τυπικὸ δεῖγμα τοῦ ὕφους τῆς ἐποχῆς στὸ νησί. Οἱ εἰκόνες εἶναι ἐπίσης τῆς ἴδιας ἐποχῆς[12].

Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὸ Λιβάδι

Καὶ ἡ μονὴ αὐτὴ εἶναι διαλυμένη καὶ βρίσκεται σὲ ἀπόμερο σημεῖο (Π ί ν. 469 β). Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθολικό, σώζονται σὲ ἀρκετὸ ὕψος ὁρισμένοι τοῖχοι τοῦ περίβολου καὶ τῶν κελιῶν.

Τὸ ξυλόστεγο καθολικὸ εἶναι μικρῶν διαστάσεων, μονόχωρο, μὲ γυναικωνίτη. Διασώζει τοιχογραφίες σὲ κακὴ κατάσταση, ἐνῶ οἱ εἰκόνες τοῦ ξυλόγλυπτου τέμπλου ἔχουν μεταφερθεῖ στὴ συλλογὴ τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λευκάδας[13].

Ὡς πρὸς τὴ χρονολόγηση, φαίνεται ὅτι ἡ παράδοση, ποὺ ἀνάγει τὸ κτίσμα στὰ 1605[14], δὲν πρέπει ν' ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ λείψανα τοιχογραφιῶν (Π ί ν. 469 γ). Στὸ ναὸ σώζονται ἐπίσης δύο βημόθυρα. Τὸ ἕνα (διαστ. 1.98 × 0.75 μ.) ἔχει ὡς θέμα τὸ *Ecce Homo*, τὸ ἄλλο (διαστ. 2.20 × 0.70 μ.) ἕναν ἀρχάγγελο. Ἀνήκουν, τὸ ἀργότερο, στὸ 18ο αἰ.

ΠΗΓΑΔΙΩΤΙΑΝΟΙ

Ἅγιος Νικόλαος

Μονόχωρος ναΐσκος, ποὺ διασώζει στὴ μεσαία κόγχη τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ στὴν πρόθεση σπαράγματα τοιχογραφιῶν, πιθανότατα τοῦ 19ου αἰ. Οἱ φορητὲς εἰκόνες τοῦ Δωδεκάορτου στὸ τέμπλο εἶναι μέτρια ἔργα τοῦ 1801.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΠΕΤΡΕΤΗ ΛΕΥΚΙΜΜΗΣ

Παναγία Βλαχέρνα

Πρόκειται γιὰ μονόκλιτο ναΐσκο, ἰδιοκτησία τῆς παλιᾶς οἰκογένειας Πετρετῆ, ποὺ διατηρεῖ δίπλα καὶ τὴν παλιὰ ἀγροικία. Σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ παράδοση, ὁ ναΐσκος ἀντικατέστησε παλιότερο, ποὺ βρισκόταν σὲ κοντινὴ νησίδα καὶ καταστράφηκε τὸ 1716. Στὴν ἀψίδα διασώζει ἐξίτηλη τοιχογραφία Πλατυτέρας, ὄψιμης ἐποχῆς, ἐνῶ οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου δὲν εἶναι ἀρχαιότερες ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 18ου αἰ. Ἐκτὸς τέμπλου:

1. Εἰκόνα Ἰωάννου Προδρόμου (διαστ. 0.72 × 0.82 μ.), σὲ αὐστηρὸ βυζαντινίζον ὕφος, πιθανῶς 18ου αἰ.

2. Εἰκόνα Χριστοῦ Παντοκράτορος, τῶν ἴδιων διαστάσεων καὶ ὕφους.

3. Σὲ ἰδιαίτερο προσκυνητάριο ἡ παλιὰ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Βλαχέρνας, προερχόμενη κατὰ τὴν παράδοση ἀπὸ τὸν παλιὸ ναό. Ἡ Θεοτόκος, ἔνθρονη ὡς *Regina Coeli*, στηρίζει στὸ δεξί της γόνατο τὸ Χριστὸ ποὺ εὐλογεῖ. Ἡ ἀργυρεπένδυση, ποὺ ἀφήνει ἐλεύθερα μόνο τὰ πρόσωπα, δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλὴ χρονολόγηση (διαστ. μὲ τὸ πλαίσιο: 1.40 × 0.74 μ.).

Στὴν αὐλή, τέλος, σημειώσαμε δύο γλυπτά, πιθανῶς παλαιοχριστιανικά, ποὺ προέρχονται, κατὰ τοὺς ντόπιους, ἀπὸ τὴν κοντινὴ παλιὰ μονὴ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, σήμερα καταστραμμένη: (α) ἀπότμημα στρεπτοῦ κιονίσκου (ὕψ. 0.28, διαμ. 0.18 μ.) καὶ (β) κιονίσκο ἀσβεστοχρισμένο, μὲ δακτύλιο στὸ ἕνα ἄκρο καὶ ὀπὴ γιὰ πάκτωση στὸ κέντρο· ἴσως στήριγμα Ἁγίας Τράπεζας (ὕψ. 0.55, διαμ. 0.26 μ.).

Ἁγία Παρασκευὴ στὰ Παλιὰ Λουτρὰ

Στὸν ἐρειπωμένο ναΐσκο (Π ί ν. 469 δ), γνωστὸ ἀπὸ παλιότερα[15], εἶχαν ἐπισημανθεῖ ἀρχαῖα spolia. Δυστυχῶς, ἡ κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκεται δὲν ἐπιτρέπει λεπτομερειακὴ ἐξέταση. Στὴν κάτοψη παρουσιάζεται σὲ γενικὲς γραμμὲς ὡς μονόχωρο κτίσμα, διαστ. 9 × 4 μ. περίπου, μὲ ἡμιεξάπλευρη προ-

9. Ροντογιάννης, ὅ.π. Πρβλ. καὶ Μαχαιρᾶς, ὅ.π., σ. 287-288. Βλ. καὶ D.D. Triantaphyllopoulos, Korfu, RbK III.

10. Πρβλ. Α. Ὀρλάνδος, Ἡ Κόκκινη Ἐκκλησιά, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ Β' (1927), σ. 154, ὑποσημ. 1. Στὰ παραδείγματα προστίθεται καὶ ὁ βυζαντινὸς ναΐσκος τῆς «Κόκκινης Ἐκκλησιᾶς» στὴν Κόνιτσα: βλ. BCH 82 (1958), σ. 142.

11. Ροντογιάννης, ὅ.π., σ. 167, 407.

12. Ὅ.π., σ. 167.

13. Ὅ.π., σ. 84 κ.ἑ. καὶ 187-188. Μαχαιρᾶς, ὅ.π., σ. 289 κ.ἑ.

14. Μαχαιρᾶς, ὅ.π.

15. Π. Καλλιγᾶς, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 315, 317.

εξέχουσα ἀψίδα ποὺ διατρυπᾶται ἀπὸ μικρὸ παράθυρο, χωρισμένο σὲ δύο λοβοὺς ἀπὸ ἁδρὰ κατεργασμένο κιονίσκο. Στὶς μακριὲς πλευρὲς ἀνοίγονται συμμετρικὰ ἀνὰ δύο παράθυρα, ποὺ στενεύουν πρὸς τὰ μέσα σὰν τυφεκιοθυρίδες.

Ἡ τοιχοδομία παρουσιάζει τὴ μορφὴ ἀργολιθοδομῆς, στὴν ὁποία παρεμβάλλονται θραύσματα πλίνθων σὲ ἀκανόνιστα διαστήματα. Τὰ ἐλάχιστα ἴχνη τοιχογραφιῶν (ἀψίδα, πλάγιοι τοῖχοι) ἔχουν ἀποτριβεῖ σχεδὸν τελείως ἀπὸ τὰ νερὰ ποὺ μπαίνουν στὸν ἀκάλυπτο ναΐσκο· κάπως καλύτερα σώζεται ἡ μορφὴ ἑνὸς ἁγίου νέου, στὸ κτιστὸ τέμπλο. Ἡ χρονολόγηση εἶναι προβληματική, τόσο ἐπειδὴ ἀρχαϊκὰ στοιχεῖα (λ.χ. μορφὴ παράθυρου Ἱεροῦ) ἀνακατεύονται μὲ ὀψιμότερα, ὅσο καὶ ἐξαιτίας τῆς κατάστασης τοῦ κτίσματος. Ὁπωσδήποτε, ἡ ὕπαρξη καὶ ἄλλων οἰκοδομικῶν ἰχνῶν γύρω ἀπὸ τὸ ναὸ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπῆρχε ἐδῶ καὶ παλιότερο κτίσμα[16].

ΔΗΜ. Ι. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

1974

Σὲ μνημειακὰ κτίσματα τῶν πόλεων τῆς Κέρκυρας καὶ τῆς Λευκάδας ἔγιναν κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ οἱ ἀναφερόμενες παρακάτω ἐργασίες.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Ναὸς τοῦ Παντοκράτορος

Ἀφαιρέθηκαν τὰ νεώτερα ἐπιχρίσματα ἀπὸ τὰ μαρμαρόγλυπτα προσκυνητάρια. Ἀνανεώθηκαν τὰ ἐπιχρίσματα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἱεροῦ καὶ σὲ μέρη τῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ καθαρίστηκε ὁ χῶρος τοῦ μνημείου. Ἀπομένει ἡ τοποθέτηση τῶν φωτιστικῶν σωμάτων.

Μονὴ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων[1]

Στερεώθηκε ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ διώροφου βοηθητικοῦ κτιρίου μὲ τὰ κελιὰ τῆς μονῆς καὶ ἐν μέρει ὁ πύργος ποὺ ὑψώνεται στὴ βορειοδυτικὴ ἄκρη τοῦ κτιρίου, βάσει μελέτης τοῦ μηχανικοῦ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως κ. Ν. Καβουλάκου. Ἔγιναν ὁρισμένες ἀπὸ τὶς ἐργασίες ποὺ προβλέπει ἡ μελέτη γιὰ τὴ στερέωση καὶ τὴ στεγάνωση τῶν κτισμάτων τῆς μονῆς, καὶ συγκεκριμένα: ἀφαίρεση τῶν σαθρῶν κονιαμάτων, ἀνακατασκευὴ τῆς τοιχοποιίας στὰ διαλυμένα μέρη της καὶ κυρίως στὸ κάτω τμῆμα τῆς πλευρᾶς τοῦ βοηθητικοῦ κτιρίου, ἔμφραξη διαμπερῶν ρωγμῶν, ἰδίως στὰ τοιχώματα τοῦ πύργου, ἀντικατάσταση φθαρμένων λίθων, ἁρμολόγημα κατὰ τόπους καὶ κατασκευὴ νέων κονιαμάτων στὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως.

Πρεσβυτέριο ναοῦ Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου

Ἡ αἰφνίδια κατάρρευση τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρεσβυτέριου, ποὺ εἶναι προσκολλημένο στὴ βόρεια πλευρὰ δυτικὰ τοῦ βυζαντινοῦ μνημείου, ἐπέβαλλε τὴν ἄμεση ἀποκατάσταση τοῦ κτίσματος, γιατὶ κινδύνευε ἀπὸ ἐπόμενη πτώση τῶν πλευρῶν του ἡ ἐκκλησία[2]. Ὑποστυλώθηκαν οἱ ἑτοιμόρροπες πλευρὲς καὶ στὴ συνέχεια, μὲ βάση τὴ μελέτη τοῦ μηχανικοῦ κ. Ν. Καβουλάκου, καθαιρέθηκαν τὰ ἑτοιμόρροπα μέρη τῆς βόρειας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ ξαναχτίστηκαν ὅπως πρίν, μὲ λιθοδομή, σὲ νέο θεμέλιο ποὺ κατασκευάστηκε μὲ ὁπλισμένο σκυρόδεμα. Οἱ νέες πλευρὲς ἐνισχύθηκαν μὲ δοκάρια ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα στὰ καθορισμένα σημεῖα. Ἔγινε ἐπίσης ἁρμολόγημα στὸ διατηρημένο μέρος τῆς βόρειας πλευρᾶς, στεγάνωση τοῦ θεμελίου της μὲ προστατευτικὸ τοίχωμα ἀπὸ λιθόδεμα καὶ ἀνακατασκευὴ μικροῦ λιθόκτιστου τοίχου σὲ προέκταση τῆς ἴδιας πλευρᾶς. Στὴ συνέχεια, ἐπισκευάστηκε τὸ κωδωνοστάσιο τῆς ἐκκλησίας. Ἀντικαταστάθηκαν οἱ ὀξειδωμένες σιδερένιες κιγκλίδες τῆς σκάλας καὶ τοῦ ἐξώστη, ποὺ εἶχαν τινάξει τὶς πλάκες, μὲ ὅμοιες σιδερένιες κιγκλίδες, ποὺ ἐπενδύθηκαν μὲ ἀνοξείδωτο χαλκὸ στὸ πακτωμένο στὶς πλάκες τμῆμα τους καὶ χρωματίστηκαν μὲ ἀντισκωριακὸ ἐλαιόχρωμα. Ἀφαιρέθηκαν κακότεχνα, παλιότερα κονιάματα ἀπὸ τσιμέντο καὶ ἀπομακρύνθηκαν παλιὰ μπάζα ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ καμπαναριοῦ.

Ἐνετικὸ φρούριο τῆς Κέρκυρας

Στερεώθηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ λεγόμενη πύλη τῆς Μαντρακίνας, κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Μαντρακίνας. Ξεριζώθηκε ἡ συκιὰ ποὺ εἶχε τινάξει τὴν κατασκευὴ καὶ στὴ συνέχεια ἐπαναφέρθηκε στὴν ἀρχικὴ θέση του ὁ παραστάτης τῆς πύλης, ποὺ εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν κατακόρυφη σὲ ἐπικίνδυνο σημεῖο, συμπληρώθηκε τὸ καταστραμμένο ἐπάνω μέρος του καὶ ἔγινε ἡ ἔμφραξη τῶν ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς τοιχοδομῆς.

ΛΕΥΚΑΣ

Ναὸς Ἁγίου Σπυρίδωνος (Πίν. 470 α - β)

Συμπληρώθηκε ἡ στερέωση τῆς νότιας πλευρᾶς ποὺ ἀποτελεῖ τὴν κύρια, πρὸς τὴν πλατεία, ὄψη τοῦ μνημείου, μὲ ἔμφραξη ρωγμῶν καὶ ἀποκατάσταση

16. Καλλιγᾶς, ὅ.π. D. I. Pallas, Les monuments paléochrétiens découverts de 1959 à 1973, Città del Vaticano 1977, σ. 146. Triantaphyllopoulos, Korfu, RbK III.

1. Γιὰ προηγούμενες ἐργασίες, βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 333 κ.ἑ.

2. Γιὰ τὴν ἐκκλησία βλ. Π. Α. Βοκοτόπουλος, Περὶ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου, ΔΧΑΕ Ε΄ (1966-1969), περ. Δ΄, σ. 149 κ.ἑ.

τοῦ λίθινου πλαισίου στὸ δυτικὸ παράθυρο (ἐπαναφορὰ μετατοπισμένων λίθων στὴν ἀρχικὴ θέση τους). Ἔγινε ἔμφραξη ρωγμῶν στὴ δυτικὴ καὶ σὲ μέρος τῆς βόρειας πλευρᾶς καὶ στερεώθηκαν πλαίσια τῶν παράθυρων τῆς βόρειας πλευρᾶς. Ἡ ἀφανὴς ζώνη ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα στὴν κορυφὴ τῶν τοίχων, ποὺ μέρος της εἶχε γίνει τὸν προηγούμενο χρόνο, ἐπεκτάθηκε σὲ ὅλο τὸ κτίριο περιμετρικὰ καὶ ἀνακατασκευάστηκαν καταστραμμένα μέρη στὸ γείσωμα τῶν τοίχων. Στὶς ἐπιχρισμένες πλευρὲς ἔγιναν νέα κονιάματα στὰ σημεῖα τῆς ἐπεμβάσεως. Ἐπισκευάστηκε ἡ στέγη καὶ ἀντικαταστάθηκαν οἱ σπασμένες πλάκες τοῦ δαπέδου στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας μὲ νέες ὅμοιες πλάκες.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

Καθαρίστηκε ἀπὸ τὴ βλάστηση ἡ ἁψίδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἔγινε ἔμφραξη μεγάλης διαμπεροῦς ρωγμῆς της, καθὼς καὶ ρωγμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στὸ γυναικωνίτη δυτικά. Ἐπαναφέρθηκε στὴν ἀρχικὴ θέση του τὸ μετατοπισμένο ἀπὸ τὸ σεισμὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο καὶ στερεώθηκε ἀπὸ τὴν πίσω, πρὸς τὸ Ἱερό, πλευρά του μὲ γερὰ δοκάρια.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου[3] (Π ί ν. 470 γ)

Ἀνακατασκευάστηκε ἡ διαλυμένη καὶ ἑτοιμόρροπη νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ κτιρίου, σὲ συνολικὴ ἐπιφάνεια 3 × 5 μ. Κατασκευάστηκε ἀφανὴς ζώνη ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα στὴν κορυφὴ τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Ἔγινε ἔμφραξη ρωγμῶν σὲ ὅλες τὶς πλευρὲς τοῦ κτιρίου, ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Στερεώθηκαν τὰ σαλεμένα ὑπέρθυρα στὴ βόρεια θύρα καὶ τὰ παράθυρα τῆς βόρειας καὶ τῆς νότιας πλευρᾶς. Ἔγινε ἁρμολόγημα κατὰ τόπους καὶ τὰ ἀπαραίτητα νέα κονιάματα στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικό, καθὼς καὶ ἡ ἐπισκευὴ τῆς στέγης.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ἀπὸ συνεργεῖο τῆς Ἐφορείας, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ συντηρητὴ κ. Χρ. Ἀρχιμανδρίτη, συντηρήθηκαν καὶ καθαρίστηκαν δεκατρεῖς συνολικὰ μεταβυζαντινὲς εἰκόνες στὴ Συλλογὴ τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης τῆς Λευκάδας, οἱ ὁποῖες εἶχαν ὑποστεῖ φθορὲς ἀπὸ τὸ σεισμὸ τοῦ 1973.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΚΑΣΣΩΠΗ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Παναγία Κασσωπίτρα

Στὴ βόρεια ἄκρη τοῦ νησιοῦ, κάτω ἀπὸ τὸ φρούριο ποὺ προστατεύει τὸ στενὸ πέρασμα ἀνάμεσα στὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Ἀλβανία, ὑψώνεται ὁ παλιὸς ναὸς τῆς Κασσωπίτρας. Εἶναι γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὴν ὀνομαστὴ εἰκόνα τοῦ Θεοδώρου Πουλάκη, ποὺ παριστάνει ἕνα θαῦμα της, ζωγραφισμένη στὰ 1670[1]. Φαίνεται ὅτι ὁ ναὸς ὑπέστη ἀλλεπάλληλες μεταβολὲς ἀφ' ὅτου ἱδρύθηκε. Μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς δύο τουλάχιστον σίγουρες φάσεις, μὲ βάση τὰ σημερινὰ δεδομένα. Στὴν πρώτη, μὲ ὅριο τὸ 1590, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἐντειχισμένη λατινόγλωσση ἐπιγραφὴ (Π ί ν. 471 α), ὁ ναὸς ἐπισκευάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς μετὰ τὴν καταστροφή του ἀπὸ Τούρκους πειρατές· ὑπῆρξε συνεπῶς καὶ παλιότερος ναὸς στὴν ἴδια πιθανῶς θέση[2], φαίνεται δὲ ὅτι στὴν ἐποχὴ τῆς ἐπισκευῆς αὐτῆς ἀνάγονται καὶ τὰ λείψανα τοιχογραφιῶν ποὺ ἔχουν διατηρηθεῖ[3]. Τὴ μορφὴ αὐτὴ τοῦ μνημείου δίνει σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Πουλάκη, ποὺ ἀπεικονίζει καὶ τὸ παρακείμενο φρούριο[4].

Σὲ μεταγενέστερη ἐποχή, μετὰ τὸ 1670, ἡ ἀρχικὴ ξυλοστέγη ἀντικαταστάθηκε μὲ χαμηλότερη θολωτή — μεταξὺ τῶν δύο διακρίνονται λείψανα τοιχογραφιῶν στοὺς τοίχους — κι ἔγιναν ὁρισμένες τροποποιήσεις, ὅπως ἐπιτρέπει ν' ἀντιληφθοῦμε ἀντιπαραβολὴ τῆς σημερινῆς μορφῆς τοῦ μνημείου (Π ί ν. 471 β) μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Πουλάκη.

Στὸ ναὸ φυλάγεται ἐπίσης καὶ χαλκογραφία τῆς Θεοτόκου ὡς Ζωοδόχου Πηγῆς, χρονολογούμενη γύρω στὰ 1800 τουλάχιστον, ὅπου τὰ ἀρχιτεκτονήματα τοῦ βάθους θυμίζουν ζωηρὰ τὰ γνωστὰ ψηλὰ ἑπτανησιακὰ κωδωνοστάσια καὶ τοὺς ξυλόστεγους μονόχωρους ναοὺς τῶν Ἰονίων, ἀντίθετα μὲ ἀντίστοιχες παραστάσεις διαφορετικῆς προέλευσης[5].

ΓΑΙΟΣ ΠΑΞΩΝ

Οἰκισμός

Ἡ πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ εἶναι κτισμένη στὸ μυχὸ τοῦ ὅρμου, ποὺ τὴν εἴσοδό του κλείνουν τὰ νησάκια τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου[6]. Ἡ ἰδιόμορφη ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ οἰκισμοῦ — ὅπως καὶ τῶν ἄλλων παραθαλάσσιων τοῦ νησιοῦ — ἀποτελεῖ συγκερασμὸ στοιχείων τῆς Κέρκυρας καὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Πάργας, μὲ τὴν ὁποία ἄλλωστε συνδέεται στενὰ καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς. Χαρακτηριστικὸ λ.χ. εἶναι τὸ κτίριο τοῦ παλιοῦ ἀγγλικοῦ

3. Ροντογιάννης, ΕΕΛΜ Γ' (1973), σ. 148 κ.ἑ.

1. Ἰ. Παπαδημητρίου, Ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἁγιογράφου Θεοδώρου Πουλάκη, ΕΕΒΣ 14 (1938), σ. 195 κ.ἑ.

2. Πρβλ. Παπαδημητρίου, ὅ.π., σ. 191, ὑποσημ. 1. Γιὰ τὶς τρεῖς, μέχρι τὸ 1590, φάσεις τοῦ μνημείου, βλ. D.D. Triantaphyllopoulos, Korfu u. die ionischen Inseln. Reallexikon zur byzantinischen Kunst, Bd. III, ad locum.

3. Παπαδημητρίου, ὅ.π., σ. 198.

4. Παπαδημητρίου, ὅ.π., σ. 197.

5. Δ. Πάλλας, Ἡ Θεοτόκος Ζωοδόχος Πηγή, ΑΔ 26 (1971): Μελέται, σ. 201 κ.ἑ.

6. Π. Βοκοτόπουλος, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 374 κ.ἑ.

Διοικητηρίου (σημερινοῦ Λιμεναρχείου) μὲ τὸν πετυχημένο συνδυασμὸ νεοκλασικῶν καὶ ἑπτανησιακῶν στοιχείων.

Στοὺς ναοὺς εἶναι ἀξιοσημείωτος στὸ ἐξωτερικὸ ὁ τονισμὸς τοῦ κατακορυφισμοῦ στὰ ψηλὰ «μπαρόκ» κωδωνοστάσια, καθὼς καὶ ἡ ἔμφαση ποὺ δίνουν οἱ μεγάλες, ἡμικυκλικὲς ἁψίδες, χαρακτηριστικὲς ἐπίσης στοὺς μεταβυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Κέρκυρας, ἀπ' ὅπου ἀσφαλῶς ἔλκουν τὴν καταγωγή τους: θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὑποστηριχτεῖ ὅτι ἀνάγονται ἀπευθείας στὰ σωζόμενα λείψανα δύο παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν στὴ θέση 'Οζιά[7], ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα (τύπος ναοῦ, διάκοσμος, μορφολογικὲς λεπτομέρειες) ὁδηγοῦν μᾶλλον στὸ νὰ δεχτοῦμε ἄμεση ἐπίδραση τοῦ μεγάλου μεταβυζαντινοῦ γειτονικοῦ κέντρου.

Ἁγία Τριὰς (Μητρόπολη)

Κοσμεῖται ἐξωτερικὰ μὲ νεοκλασικὴ πρόσοψη καὶ τριώροφο κωδωνοστάσιο. Τὸ τέμπλο φέρει νεώτερες εἰκόνες, ποὺ ἀντιγράφουν ἔργα τῆς δυτικῆς ζωγραφικῆς[8].

Ἅγιοι Ἀνάργυροι

Ὁ ναΐσκος εἶναι μονόχωρος, μὲ μεγάλη ἡμικυκλικὴ βαθμιδωτὴ ἁψίδα, πάχ. 0.85 μ. περίπου. Σὲ ὁρισμένα μέρη τῶν πλάγιων ἐπιφανειῶν προεξέχουν λίθοι, κάτω δὲ ἀπὸ τὸ παχὺ στρῶμα ἀσβέστη διακρίνονται ἀμυδρά, ἐντειχισμένα γλυπτὰ μέλη: πιθανῶς πρόκειται γιὰ κτίσμα παλιότερο, ποὺ ὑπέστη σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ βράχυνση τῶν διαστάσεών του (Πίν. 471 γ).

Τὸ ἀρχικὸ τέμπλο τοῦ ναοῦ ἦταν κτιστὸ καὶ ζωγραφιστό, ἐπικαλύφθηκε ὅμως ἀργότερα μὲ εἰκόνες ποὺ μεταφέρανε ἐδῶ οἱ ἐξόριστοι Παργινοί (1819). Διακρίνεται στὴ στέψη του, πίσω ἀπὸ τὸν ξυλόγλυπτο σταυρό, τὸ Τρίμορφο, μὲ τὴν ἰδιοτυπία ὅτι ἐδῶ ὁ Χριστὸς παριστάνεται ὡς ἀναστάς, κατὰ τὰ δυτικὰ πρότυπα. Ἡ χρονολόγησή του δὲν εἶναι προγενέστερη τοῦ 18ου αἰ.

Τὸ μεταφερμένο ἀπὸ τὴν Πάργα ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο τέμπλο, μαζὶ μὲ τὶς εἰκόνες τοῦ Δωδεκάορτου, ἀνήκει στὰ 1767, ὅπως πληροφορεῖ ἡ ἐπιγραφὴ στὴν παράσταση τῆς Βαϊοφόρου[9]. Ἀπὸ τὶς δεσποτικὲς εἰκόνες σημαντικότερη εἶναι ἡ τοῦ Ἁγίου Νικολάου (διαστ. 1.05 × 0.63 μ., χωρὶς τὸ νεώτερο πλαίσιο), ποὺ παριστάνεται ἔνθρονος νὰ εὐλογεῖ, ἐνῶ πάνω δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ προβάλλουν σὲ ἡμίτομα ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Θεοτόκος. Ὁ ἅγιος ἔχει ἐπικαλυφτεῖ μὲ καλῆς τέχνης ἀργυρεπένδυση, ὅπου ἔχουν χαραχτεῖ ἀφιερωματικὲς ἐπιγραφές. Τὸ αὐστηρὸ καλὸ πλάσιμο τοῦ προσώπου ἐπιτρέπει νὰ χρονολογηθεῖ ἡ εἰκόνα στὸ 17ο αἰ. (Πίν. 472 α), πιθανῶς ὅμως ἔχει ὑποστεῖ ἐπιζωγραφήσεις. Ἀποτελοῦσε ἀσφαλῶς τὸ παλλάδιο τοῦ παλιοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὴν Πάργα.

Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου

Μεγάλη μονόκλιτη βασιλικὴ μὲ εὐρεία ἡμικυκλικὴ ἁψίδα, πάχ. 0.60 μ., ποὺ βαίνει σὲ κρηπίδα, ὕψ. ±0.60 μ. καὶ πάχ. ±0.15 μ. (Πίν. 472 β). Κατὰ τὴν τοπικὴ παράδοση, μεταξὺ τῆς Ἁγίας Τράπεζας καὶ τῆς ἁψίδας βρίσκεται ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Γαΐου, μαθητῆ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πῆρε τ' ὄνομα καὶ ἡ πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ[10]. Ἡ βόρεια καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ ἔχουν ξαναχτιστεῖ σὲ πρόσφατη ἐποχή, ἐνῶ ὁλόκληρη ἡ σολέα καλύπτεται ἀπὸ τάφους.

Τὸ κτιστὸ τέμπλο φέρει τοιχογραφίες, τὴ στέψη του ὅμως κοσμοῦν ἐλαιογραφίες τοῦ 19ου αἰ.[11]. Ἀποτριμμένες σὲ σημαντικὸ βαθμό, οἱ τοιχογραφίες ἀνάγονται μᾶλλον στὸ 18ο αἰ. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ Θεοτόκος, ὡς Κυρία τῶν Ἀγγέλων, προσαγορεύεται ἐδῶ «θαλασσομάχισσα». Στοὺς πλάγιους ἀδιακόσμητους τοίχους ἔχουν ἀναρτηθεῖ δύο εἰκόνες in tondo ἀπὸ τὰ κειμήλια τῶν προσφύγων τῆς Πάργας (Εὐαγγελισμὸς καὶ Βάπτισις, διαστ. 0.70 × 0.70 μ., μὲ τὸ πλαίσιο), ἔργα τοῦ 18ου αἰ.

ΛΟΓΓΟΣ ΠΑΞΩΝ

Ἅγιος Νικόλαος

Ὁ μικρὸς μονόχωρος ναός, μὲ τὴν ψηλὴ ἡμικυκλικὴ ἁψίδα, φέρει στὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο εἰκόνες τοῦ 19ου αἰ. (μία μὲ τ' ὄνομα τοῦ ζωγράφου Π. Κάγκα, 1886). Στὴν ὀροφὴ βλέπουμε ἐλαιογραφία μὲ θέμα *ὁ ἅγιος Σπυρίδων ὀλετὴρ πανώλης*, τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ἐνῶ τὸ μέτωπο τοῦ γυναικωνίτη κοσμοῦν οἱ γνωστὲς καὶ ἀπὸ τὴ λαϊκὴ τέχνη γλάστρες μὲ φυτά.

ΠΕΤΡΑΤΙΚΑ ΠΑΞΩΝ

Ἐπισημάνθηκε μεγάλη διώροφη οἰκία μὲ φρουριακὸ χαρακτήρα, γνωστὴ ὡς «πύργος τοῦ Παπαμάρκου».

ΑΝΤΙΠΑΞΟΙ

Μονὴ Ἁγίου Αἰμιλιανοῦ

Ἡ διαλυμένη μονὴ σώζει μόνο τὸ καθολικὸ (μονόχωρος ἐπιπεδόστεγος ναὸς) καὶ λείψανα ἀπὸ τὰ κελιὰ στὴ νότια πλευρά. Στὸ κλασικιστικὸ ξυλό-

7. Π. Βοκοτόπουλος, ὅ.π. καὶ ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 342. Πρβλ. Triantaphyllopoulos, ὅ.π.
8. Π. Βοκοτόπουλος, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 374.
9. Π. Βοκοτόπουλος, ὅ.π.
10. Πρβλ. Ἀρχιδουκὸς Λουδοβίκου Σαλβατώρ, Παξὸς καὶ Ἀντίπαξος, μετάφρ. Ἀναστ. Μιτσιάλη, Ἀθῆναι 1906, σ. 163, 176.
11. Π. Βοκοτόπουλος, ὅ.π.

γλυπτο τέμπλο φέρει εἰκόνες ὄψιμων χρόνων. Στὸ ναὸ φυλάγονται ἀρκετὰ παλιὰ ἔντυπα βιβλία.

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΜΕΓΑΝΗΣΙ. ΒΙΘΥ

Ναὸς Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης

Ὁ μονόχωρος ξυλόστεγος ναὸς ἔχει ἐπισκευαστεῖ τελείως ἐξωτερικά. Τὸ κτιστὸ τέμπλο φέρει τοιχογραφίες ἐπιζωγραφημένες πιθανῶς. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ τέμπλου, στοὺς πλάγιους τοίχους, ἤρθαν πρόσφατα στὸ φῶς σπαράγματα τοιχογραφιῶν κάτω ἀπὸ τὸ παχὺ ἐπίχρισμα (ἔφιππος ἅγιος, ἅγιος Γεράσιμος, ἀπόστολος ἀδιάγνωστος). Στὴν παράσταση τοῦ ἔφιππου ἁγίου νεώτερο χάραγμα, τοῦ 1791, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ναὸς προϋπῆρχε· σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ παράδοση, κτίστηκε στὰ 1620. Τὸ ὕφος τῶν τοιχογραφιῶν ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε τὴν παράδοση αὐτὴ ὡς πιθανή.

ΔΗΜ. Α. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

Γέφυρα Δεβοσέτου

Ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ τεχνικὰ ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ περασμένου αἰώνα στὴν Κεφαλλονιὰ ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τὴν Ἐφορεία. Εἶναι ἡ γέφυρα ποὺ συνδέει τὸ Ἀργοστόλι μὲ τὸ Δράπανο καὶ εἶναι γνωστὴ ὡς γέφυρα τοῦ Δεβοσέτου (Πίν. 473 α).

Κατασκευάστηκε στὰ 1812 ἀπὸ τὸν ἑλβετικῆς καταγωγῆς ἀξιωματικὸ τοῦ Ἀγγλικοῦ Στρατοῦ καὶ διοικητὴ τῆς Κεφαλλονιᾶς Charles Philippe de Bosset, ὁ ὁποῖος εἶχε φτιάξει καὶ τὸ καμπαναριὸ τοῦ Παντοκράτορα στὸ Ληξούρι. Ἔχει μῆκος περὶ τὰ 900 μ. καὶ ἐμφανίζει διπλὴ κάμψη, ἔτσι ὥστε νὰ ἐκτείνεται σὲ δύο μέτωπα γιὰ ν' ἀντιμετωπίζει εὐκολότερα τὴν ὁρμὴ τῶν κυμάτων. Ἀρχικά, ὅπως δείχνουν καὶ παλιὲς χαλκογραφίες, ἦταν ξύλινη. Ἀργότερα (1842) ἔγινε λιθόκτιστη μὲ τόξα ἀπὸ λοξωτοὺς πωρόλιθους.

Ἡ γέφυρα, ποὺ εἶναι ἀκόμη ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ Ἀργοστολίου μὲ τὴν ἀπέναντι πλευρά, παρουσίαζε σημαντικὲς φθορές (καθιζήσεις κλπ.). Λόγῳ τῆς μοναδικότητας τῆς γέφυρας ἀποφασίστηκε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἀναστήλωσή της. Μὲ μελέτη τοῦ Κεφαλλονίτη πολιτικοῦ μηχανικοῦ κ. Παυλάτου καὶ ἀπὸ συνεργεῖο μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρχιτεχνίτη κ. Εὐστρ. Φεργαδιώτη ἄρχισε ἡ μακροχρόνια καὶ ἐπίμονη ἐργασία.

Οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ στερέωση περιλαμβάνανε καθαρισμὸ τῶν ὑφάλων θεμελίων, διάλυση συχνὰ τῶν τοίχων τῶν παρειῶν τῆς γέφυρας (Πίν. 473 β), ἀφοῦ εἶχε προηγηθεῖ λεπτομερειακὴ ἀρίθμηση τῶν δόμων, νέα κατόπιν θεμελίωση μέσα στὸ νερὸ μὲ σκυρόδεμα ταχείας πήξεως (Πίν. 473 γ). Ἔπειτα ἔγινε ἐπανακατασκευὴ τῶν τόξων καὶ τῶν τοίχων μὲ βάση τὶς ἀριθμημένες πέτρες καὶ συμπλήρωση ἀπὸ δόμους τοὺς ὁποίους ἀνέσυρε τὸ συνεργεῖο ἀπὸ τὴ θάλασσα (Πίν. 474 α - β), καὶ τέλος ἀνακατασκευὴ ὁπλισμένου καταστρώματος (Πίν. 474 γ) καὶ τοῦ πώρινου στηθαίου (Πίν. 474 δ).

Ἡ ἐργασία, ποὺ παρουσιάζει ἰδιαίτερα προβλήματα ἀπὸ τὴ φύση της, δὲν ὁλοκληρώθηκε μέσα στὴ διετία.

ΝΙΚ. ΖΙΑΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1973

Διὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1972 μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1973 τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Κεντρικῆς Μακεδονίας εἶχεν ἡ Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ὄλγα Ἀλεξανδρῆ. Εἰς τὴν Ἐφορείαν, κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα, ὑπηρέτησαν αἱ Ἐπιμελήτριαι Ἀρχαιοτήτων κκ. Μαρ. Καραμανώλη-Σιγανίδου, Εὐγ. Λεβεντοπούλου-Γιούρη καὶ Αἰκ. Δεσποίνη.

Κύριον ἔργον τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ὑπῆρξεν ἡ παρακολούθησις πάσης φύσεως ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν καὶ ἡ διεξαγωγὴ ἀνασκαφῶν σωστικοῦ χαρακτῆρος ὑπὸ συνεργείου εἰδικευμένων ἐργατῶν, ἐποπτευομένου ὑπὸ τῶν πτυχιούχων τῆς ἀρχαιολογίας δδ. Ἀλίκης Στουγιαννάκη καὶ Λίλας Στυλοπούλου καὶ τοῦ κ. Χαραλάμπους Μπακιρτζῆ.

Τὸ ἔργον τῆς ἀποτυπώσεως καὶ σχεδιάσεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἀρχιτέκτονα δ. Εὐαγγ. Καμπούρη καὶ τὸν σχεδιαστὴν κ. Ὁμήρου. Αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ συγκολλήσεως ἐγένοντο ὑπὸ συνεργείου εἰδικευμένων τεχνιτῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῶν ἀρχιτεχνιτῶν κκ. Δημ. Μαθιοῦ καὶ Εὐαγγ. Λύτου. Αἱ φωτογραφήσεις ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ φωτογράφου τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης κ. Κ. Μακροπούλου.

Ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Ἀνδρ. Βαβρίτσα συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ ἐρεύνης εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὸν Λόγγον Ἐδέσσης. Ἡ κ. Σιγανίδου ἀνέσκαψεν ὑστερορρωμαϊκοὺς τάφους εἰς τὴν περιοχὴν Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης. Ἡ κ. Εὐγ. Λεβεντοπούλου-Γιούρη διεξήγαγεν ἀνασκαφὴν σημαντικῶν ἑλληνιστικῶν τάφων εἰς τὴν περιοχὴν Θεσσαλονίκης. Ἀνασκαφὴν συστάδος ἀρχαϊκῶν τάφων εἰς Γιαννιτσὰ διεξήγαγεν ἡ κ. Αἰκ. Δεσποίνη. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εἰρήνης 2 καὶ Μαβίλη 4, ὅπου ἀνευρέθη τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, παρεχωρήθησαν εἰς τὴν δ. Αἰκ. Ρωμιοπούλου διὰ λόγους ἐνότητος.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ὁδὸς Βαλαωρίτου 9

Εἰς τὸ οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος, διαστ. 33 × 32 μ., ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κτισμάτων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνηκόντων εἰς περισσοτέρας οἰκοδομικὰς περιόδους (Πίν. 475 α).

Τὰ παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἐντοπίζονται εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου. Σχηματίζουν ἀψῖδα, πλ. 5.50 μ. καὶ μήκ. 3.70 μ., οἱ τοῖχοι τῆς ὁποίας διατηροῦνται ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος 1.70 μ., ἑδράζονται εἰς βάθος 4.70 μ. ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, εἶναι δὲ κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος (Πίν. 475 β). Ἡ ἀνωδομή των ἔχει κατασκευασθῆ ἐπιμελῶς διὰ ζωνῶν ὀπτοπλίνθων. Τὸ δάπεδον τῆς ἀψῖδος, ἐστρωμένον διὰ ψηφίδων, κεῖται 3.70 μ. βαθύτερον τοῦ καταστρώματος τῆς συγχρόνου ὁδοῦ. Πρὸς Α. τῆς ἀψῖδος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. ἀπ' αὐτῆς ἀπεκαλύφθη τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., ἐκτισμένος διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Οὗτος σώζεται εἰς μῆκος 7 μ., συνεχιζόμενος πρὸς Β. κάτωθεν τῆς παρακειμένης οἰκοδομῆς. Πιθανῶς ὁ τοῖχος οὗτος κατεσκευάσθη μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κτίσματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν ἡ περιγραφεῖσα ἀψίς. Μεταξὺ τοῦ τοίχου καὶ τῆς ἀψῖδος ἀπεκαλύφθησαν δύο συστήματα ἀγωγῶν, ἐξ ὧν τὸ ὑπερκείμενον καὶ μεταγενέστερον τῆς ἀψῖδος σύγκειται ἐκ δύο αὐλάκων. Τὴν ὕπαρξιν ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου ὑποδηλοῖ ἡ ἀνεύρεσις ποικίλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κυρίως δὲ τμημάτων κιόνων.

Πρὸς Ν. τῶν περιγραφέντων ἀρχαίων σώζονται λείψανα κτίσματος μεταγενεστέρου, τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν διάταξιν περίπου πρὸς τὸ προγενέστερον, ἔχει δὲ θεμελιωθῆ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος. Ἐξ αὐτοῦ διατηροῦνται τὸ νότιον ἥμισυ τῆς αἰθούσης Α, τῆς ὁποίας μόνον τὸ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου εἶναι βέβαιον, ἀνερχόμενον εἰς 7.50 μ. Ὅτι ὁ χῶρος οὗτος ὑπέστη μετασκευάς, εἶναι ἐμφανὲς ἐκ τῆς ἀνευρέσεως ποικίλων λειψάνων ἀγωγῶν καὶ διαχωριστικῶν τοίχων. Ἐπίσης σώζεται καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία ἑτέρας αἰθούσης Β, ἐστρωμένης διὰ πηλίνων πλακῶν, τῆς ὁποίας ὁ δυτικὸς τοῖχος εἶναι κοινὸς μὲ τὴν προαναφερθεῖσαν. Καὶ αὗτη ὑπέστη τροποποιήσεις, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν λειψάνων φρέατος. Τὰ ἐλάχιστα διατηρούμενα πρὸς ΝΑ. λείψανα ὑποδηλοῦν τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κτηρίου καὶ νοτιώτερον καὶ τὴν ὕπαρξιν τοὐλάχιστον ἑτέρων τεσσάρων δωματίων, Γ, Δ, Ε, ΣΤ. Εἰς τὸν χῶρον ΣΤ ἀνευρέθη λύχνος, μὲ διακόσμησιν ἐπαλλήλων γωνιῶν ἐπὶ τῆς στεφάνης του, τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. (πρβλ. Agora VII, ἀριθ. 2722).

Κατὰ τὴν καταστροφὴν τῶν περιγραφέντων κτισμάτων ὁ τοῖχος ἐπαναχρησιμοποιεῖται, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν λειψάνων παχυτάτου θεμελίου.

Ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ οἰκοπέδου συνελέγησαν θραύσματα ἀγγείων, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς μέχρι καὶ τῆς βυζαντινῆς περιόδου.

Ὁδὸς Δημ. Γούναρη (Ἔργα Δήμου)

Κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν ὑπὸ τοῦ Δήμου εἰς τὸ τμῆμα τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη, τὸ περιλαμβανόμενον μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἰωάννου Μιχαὴλ καὶ Ἐγνατίας, ἦλθον εἰς φῶς ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου.

Εἰς ἀπόστασιν 4.20 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμ-

μῆς τῆς ὁδοῦ Ἰωάννου Μιχαήλ, ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ διανοιγέντος χάνδακος ἡ ἀνατολικὴ γωνία κτίσματος, τοῦ ὁποίου ἡ νοτία πλευρὰ ἐσώζετο εἰς μῆκος 1.60 μ. Οἱ τοῖχοι, πάχ. 0.50 μ., ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Εἰς ἀπόστασιν 8.30 μ. ἀπὸ τοῦ περιγραφέντος κτίσματος, ἀνεσκάφη φρέαρ, διαμ. 1.30, βάθ. 1.50 μ. Εἰς ἀκαθόριστον ἔκτασιν εὑρέθησαν τμήματα δαπέδου ἐκ μελανῶν καὶ λευκῶν ψηφίδων. Εἰς ἀπόστασιν 9.50 μ. ἀπὸ τοῦ φρέατος εὑρέθη κορινθιακὸν κιονόκρανον, διαμ. 0.72-1.30 μ. (Πίν. 476 α). Πρὸς ΒΔ. τοῦ κιονοκράνου ἀνεσκάφη κυκλικὴ δεξαμενή, διαμ. 0.70 μ., ἐκτισμένη διὰ λίθων καὶ πλίνθων, συνδεομένων διὰ κονιάματος καὶ φέρουσα ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν ἐξ ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Παραπλεύρως αὐτῆς διήρχετο ἀγωγός, πλ. 0.60, ὕψ. 1 μ., κτιστὸς διὰ πλίνθων, λίθων καὶ κονιάματος, μὲ ἐνσωματωμένον πήλινον ἀγωγόν, ὁ ὁποῖος ἔφερε κτιστὸν κάλυμμα. Πρὸς Β. ἀπεκαλύφθη τμῆμα ψηφιδωτοῦ μὲ γεωμετρικὸν διάκοσμον ὀκταγώνων μὲ ἀστράγαλον ἢ ὀκταγώνων μὲ κώνους, τὰ ὁποῖα χωρίζονται μεταξύ των διὰ παραλληλογράμμων, πληρουμένων διὰ πλοχμῶν.

Ὁδὸς Θεοφίλου καὶ Ἐλευσῖνος 8

Εἰς οἰκόπεδον κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν, ἰδιοκτησίας ἀδελφῶν Χατζηρρήγα, διαστ. 16.50 × 17.50 μ., ἀνευρέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου, τὰ ὁποῖα πιθανῶς ἀνήκουν εἰς λουτρικὸν συγκρότημα (Πίν. 476 β).

Κατ' ἀρχήν, ἀνεσκάφη τμῆμα πλακοστρώτου δαπέδου, ἐκτάσεως 11 × 4 μ. Συνέκειτο ἐκ πλακῶν ἀκανονίστου μεγέθους, θραυσμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μὲ παραλλήλους πυκνὰς ἐγχαράξεις εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν των. Ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου τούτου ἔκειτο εἰς βάθος 3.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ἐλευσῖνος. Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς αἰθούσης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε τὸ πλακόστρωτον δάπεδον, ἀπετέλει τοῖχος, σωζ. μήκ. 4.50, πάχ. 0.90 μ., ὁ ὁποῖος ἦτο ἐκτισμένος διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος καὶ ἤδραζετο εἰς βάθος 3.90 μ.

Ἀγωγός, διαγράφων τόξον, διέσχιζε τὴν πλακόστρωτον αἴθουσαν καὶ ἀπέληγεν εἰς ἕτερον ἀγωγόν, κάθετον πρὸς αὐτόν. Ὁ πρῶτος ἀγωγὸς ἦτο κατεσκευασμένος εἰς δύο ἐπίπεδα καὶ εἰς τὴν κοίτην του, ἡ ὁποία ἦτο ἐστρωμένη διὰ κεραμίδων, εἶχε τοποθετηθῆ πήλινος κυλινδρικὸς ἀγωγός. Αἱ παρειαὶ τοῦ ἀγωγοῦ ἦσαν ἐπενδεδυμέναι δι' ἀσβεστοκονίας. Ὁ δεύτερος ἀγωγός, σωζ. μήκ. 9 μ., διήρχετο ἐξωτερικῶς τοῦ τοίχου τῆς αἰθούσης· τὴν μίαν παρειάν του τὴν ἀπετέλει ὁ τοῖχος οὗτος, τὴν δὲ δευτέραν τὴν ἀπετέλει ἡ μία πλευρὰ τρίτου ἀγωγοῦ, παραλλήλου κατευθύνσεως, ἐσωτερικῶς δὲ ἦτο ἐπενδεδυμένος δι' ἀσβεστοκονίας. Ὁ τρίτος ἀγωγός, σωζ. μήκ. 8.50 μ., τὸν ὁποῖον ἀνεφέραμεν, εἶχε κατασκευασθῆ διὰ δύο παρειῶν ἐκ λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίας καὶ ὁ πυθμήν του ἦτο ἐστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν, τῶν ὁποίων ἡ στάθμη εὑρίσκετο 0.80 μ. βαθύτερον τῆς στάθμης τοῦ δευτέρου ἀγωγοῦ. Εἰς τὸν τρίτον ἀγωγὸν ἀπέληγον δύο πλευρικοί. Ὁ εἷς, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., ἐσώζετο εἰς μῆκος 4 μ., αἱ παρειαί του ἦσαν κατεσκευασμέναι διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων, συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονίας καὶ ὁ πυθμήν του ἦτο ἐστρωμένος διὰ κεραμίδων. Ὁ ἕτερος ἀγωγὸς ἐσώζετο εἰς μῆκος 3 μ., ἔφερεν ἐπένδυσιν ἐξ ἀσβεστοκονίας καὶ ὁ πυθμήν του ἦτο ἐστρωμένος διὰ κεραμίδων. Εἷς ἀκόμη ἀγωγός, σωζ. μήκ. 4 μ., διήρχετο διὰ τοῦ τοίχου τῆς περιγραφείσης αἰθούσης· αἱ παρειαί του ἦσαν κατεσκευασμέναι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἐσώζετο ἡ κάλυψις τῶν ἀγωγῶν, ἀπετελεῖτο αὕτη ἐκ λιθίνων πλακῶν.

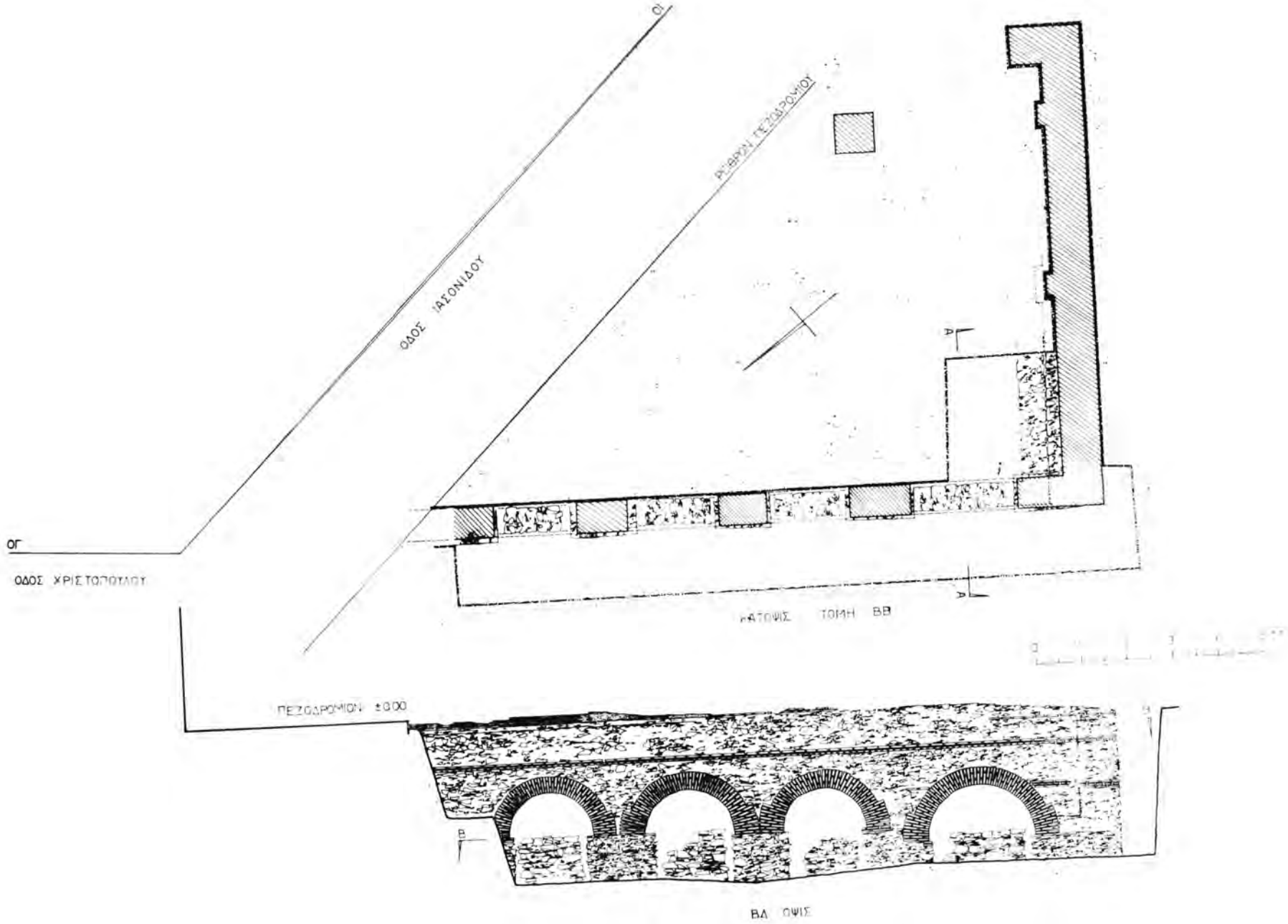
Ὁδὸς Ἰασονίδου καὶ Χριστοπούλου (ἔργα ἀποχετεύσεως)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἰασονίδου, πλησίον τῆς διασταυρώσεώς της μετὰ τῆς ὁδοῦ Χριστοπούλου, ἀπεκαλύφθη ἡ δυτικὴ γωνία μνημειώδους κτίσματος, τοῦ ὁποίου ἡ κάτοψις δὲν μᾶς εἶναι γνωστή, ἡ δὲ χρονολόγησίς του εἶναι ἀκόμη δυσχερής.

Ὁ βορειοδυτικὸς τοῖχος, μὲ κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὴν ὁδὸν Χριστοπούλου, ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 13.50 μ., ἔχει πάχος 0.70 μ., ἑδράζεται εἰς βάθος 3.40 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς ὕψος 3.40 μ. Ἡ βάσις τοῦ τοίχου εἶναι τοξωτὴ καὶ ἡ βάσις τῶν τόξων στηρίζεται ἐπάνω εἰς χαμηλὰ ὀρθογώνια βάθρα (ποδαρικά), διαστ. 1.40 × 0.80, ὕψ. 1 μ. (Σχέδ. 1· Πίν. 476 γ). Τὸ ἄνοιγμα τῶν τόξων εἶναι 1.80-2.30 μ. Τὸ σύστημα τῆς τοιχοποιίας εἶναι δι' ἀργῶν λίθων, θραυσμάτων πλίνθων καὶ κονιάματος, κατ' ἀποστάσεις ἐνισχυομένης διὰ στρώσεων πλίνθων. Τὰ πλαίσια τῶν τόξων εἶναι κατεσκευασμένα διὰ δύο σειρῶν πλίνθων. Οἱ πεσσοὶ εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ χυτῆς τοιχοποιίας. Κάτωθεν καὶ τῶν τεσσάρων τόξων διατηροῦνται τμήματα τοίχου, τοῦ ὁποίου τὰ ἐλλείποντα ἐνδιάμεσα θὰ κατεστράφησαν κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν τόξων.

Ὁ νοτιοδυτικὸς τοῖχος τοῦ κτίσματος ἔχει μῆκος 9 μ. καὶ πλάτος 0.85 μ., ἀπολήγει πρὸς Α. εἰς παραστάδα, διαστ. 0.70 × 0.60 μ., καὶ σχηματίζει δύο μικρὰς ἀντηρίδας, διαστ. 0.15 × 0.25 μ. Παρουσιάζει τὴν αὐτὴν τοιχοποιίαν πρὸς τὸν βορειοδυτικὸν τοῖχον (Πίν. 476 δ). Κατὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν ἐσώζετο τμῆμα τοίχου παλαιοτέρου, συγχρόνου πρὸς τὰ ὑπολειπόμενα τμήματα, τὰ εὑρισκόμενα κάτωθεν τῶν τόξων.

Εἰς ἀπόστασιν 3.60 μ. ἀπὸ τοῦ νοτιοδυτικοῦ τοίχου καὶ 7.30 μ. ἀπὸ τοῦ βορειοδυτικοῦ ἀνευρέθη

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ἰασονίδου καὶ Χριστοπούλου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς, τομὴ καὶ ὄψις.

πεσσός, ἐκτισμένος διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, πλευρᾶς 1.35 μ.

Ὁδὸς Ἱπποδρομίου 1 καὶ Μανουσογιαννάκη

Εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, διαστ. 48.50 × 22.50 μ., ἀπεκαλύφθησαν τμῆμα τοῦ Ἱπποδρόμου τῆς πόλεως τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου καὶ συστὰς βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων του (Πίν. 477 α).

Εἰς ἀπόστασιν 15.90 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας ἀνευρέθη τμῆμα τοῦ ποδίου τῶν ἀνατολικῶν κερκίδων. Ἔβαινε μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν. καὶ ἐσώζετο καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ οἰκοπέδου. Ἡ ὑποθεμελίωσίς του ἦτο ἐκτισμένη δι' ἀργῶν λίθων καὶ θραυσμάτων κεράμων, συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονίας, ἐνῷ διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀνωδομῆς εἶχον χρησιμοποιηθῆ καὶ μαρμάρινα πλίνθοι καὶ ἀρχιτεκτονικὸν ὑλικὸν εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὡς ἔδρανα ἐκ τῶν κερκίδων (Πίν. 477 β). Τὸ πλάτος τοῦ ποδίου ἀνέρχεται εἰς 2 μ., ἐδράζεται εἰς βάθος 4 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς ὡρισμένα σημεῖα μέχρις ὕψους 2 μ. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ ποδίου εὑρέθησαν ὑπολείμματα δύο τοίχων, παραλλήλων μεταξύ των καὶ παρομοίας κατασκευῆς, σωζ. μήκ. 4 μ. καὶ 2.50 μ., ἀπεχόντων δὲ ἀπ' ἀλλήλων 3.50 μ., οἱ ὁποῖοι μετὰ τοῦ ποδίου θὰ ἐσχημάτιζον ὀρθογώνιον χῶρον. Ἔμπροσθεν τοῦ ποδίου πρὸς Δ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.31 μ. διέρχεται ἀγωγὸς περισυλλογῆς ὀμβρίων ὑδάτων. Αἱ πλευραί του εἶναι κατεσκευασμέναι δι' ἀργῶν λίθων, συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονίας, ἔχει πλάτος 0.30 μ. καὶ ὕψος 0.35 μ., ὁ δὲ πυθμήν του εἶναι ἐστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν καὶ ἡ στάθμη του εὑρίσκεται κατά τι ὑψηλότερον τῆς στάθμης ἑδράσεως τοῦ ποδίου. Εἰς ἀπόστασιν 7.50 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μανουσογιαννάκη διακόπτεται ὑπὸ φρεατίου καθαρισμοῦ, διαστ. 0.70 × 0.60 μ. Εἰς ἀπόστασιν 2.13 μ. ἀπὸ τοῦ ποδίου καὶ 7 μ. ἀπὸ τῆς βορείου οἰκοδομικῆς γραμμῆς ἀπεκαλύφθη κυκλικὴ κατασκευὴ ἐκ λίθων λαξευτῶν καὶ μαρμάρων, διαμ. 1.70 - 1.80 μ., μὲ ὀπὴν εἰς τὸ κέντρον διαμ. 0.55 μ. Θὰ ἐχρησίμευε προφανῶς ὡς βάθρον μνημείου.

Εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Μανουσογιαννάκη καὶ 3.50 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς παρειᾶς τοῦ ἀγωγοῦ, εὑρέθη μικρὰ δεξαμενή, διαστ. 1.25 × 1.20, ὕψ. 1.25 μ. Εἶναι κατεσκευασμένη διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν πλευράν της ἔχει ἐνσωματωθῆ μαρμάρινος ἀγωγός (Πίν. 477 γ). Ἐσωτερικῶς ἔφερεν ὑδραυλικὸν κονίαμα καὶ ὁ πυθμήν της εἰς τὸ κέντρον ἀπέληγεν εἰς ἡμισφαιρικὴν κοιλότητα, διαμ. 0.40, βάθ. 0.15 μ.

Οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι ἦσαν 32, ἅπαντες κιβωτιόσχημοι, κτιστοὶ διὰ λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίας (Σχέδ. 2· Πίν. 477 δ), πλὴν ἑνός, ὁ ὁποῖος ἦτο λακκοειδὴς κεραμοσκεπής. Τὸ μῆκος των ἐποικίλλεν ἀπὸ 2.30 - 1.80 μ. καὶ τὸ πλάτος των ἐκυμαίνετο ἀπὸ 1 - 0.60 μ. Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν τάφων εὑρέθησαν ἀκάλυπτοι πλὴν τῶν ὑπὸ τὰ στοιχεῖα VIII, XIV καὶ XX. Κατὰ τὸν καθαρισμόν των εὑρέθησαν ὀλίγα κτερίσματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρομεν κατ' ἀριθμητικὴν τάξιν τῶν τάφων.

Τάφος IV. Περιεῖχε κύπελλον μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.11 μ.

Τάφος V. Ἀνευρέθησαν 19 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.10 - 0.17 μ., 3 χαλκοῖ σταυροί, ζεῦγος ἐνωτίων, σφαιρικὸν περίαπτον, ὑάλινον ἀγγεῖον, ὕψ. 0.175 μ., καὶ 4 σιδηροῖ ἧλοι.

Τάφος VI. Περιεῖχεν ἓν περίαπτον καὶ ἐκ τῶν ἐπιχώσεών του συνελέγησαν 3 βυζαντινὰ νομίσματα.

Τάφος VII. Περιεῖχε 16 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.10 - 0.16 μ., καὶ ἓν σφαιρικὸν περίαπτον.

Τάφος VIII. Ἀπέδωσεν 11 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.095 - 0.155 μ., διακοσμητικὸν ἀνθέμιον ἐκ σιδήρου, μήκ. 0.11 μ., καὶ ἓν κυτίον χαλκοῦν.

Τάφος IX. Περιεῖχεν 11 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.11 - 0.18 μ.

Τάφος X. Ἀνευρέθησαν 5 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.12 - 0.18 μ.

Τάφος XI. Συνελέγησαν 4 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.10 - 0.135 μ.

Τάφος XII. Ἀνευρέθησαν 12 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.10 - 0.15 μ.

Τάφος XIII. Περιεῖχε 16 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.11 - 0.165 μ. Εἰς τὰς ἐπιχώσεις του εὑρέθησαν 3 νομίσματα: ἓν βυζαντινὸν σκυφωτόν, ἓν Τραπεζοῦντος 13ου - 14ου αἰ. μ.Χ. καὶ ἓν τουρκικόν.

Τάφος XIV. Περιεῖχε 10 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.15 - 0.175 μ., ἐνώτιον χαλκοῦν, 5 σφαιρικὰ περίαπτα καὶ δύο νομίσματα, ἓν ἀδιάγνωστον καὶ ἓν δεκανούμμιον Ἡρακλείου.

Τάφος XV. Περιεῖχε 13 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.105 - 0.17 μ., πρόχουν ἐφυαλωμένην, ὕψ. 0.20 μ., καὶ 4 σφαιρικὰ περίαπτα.

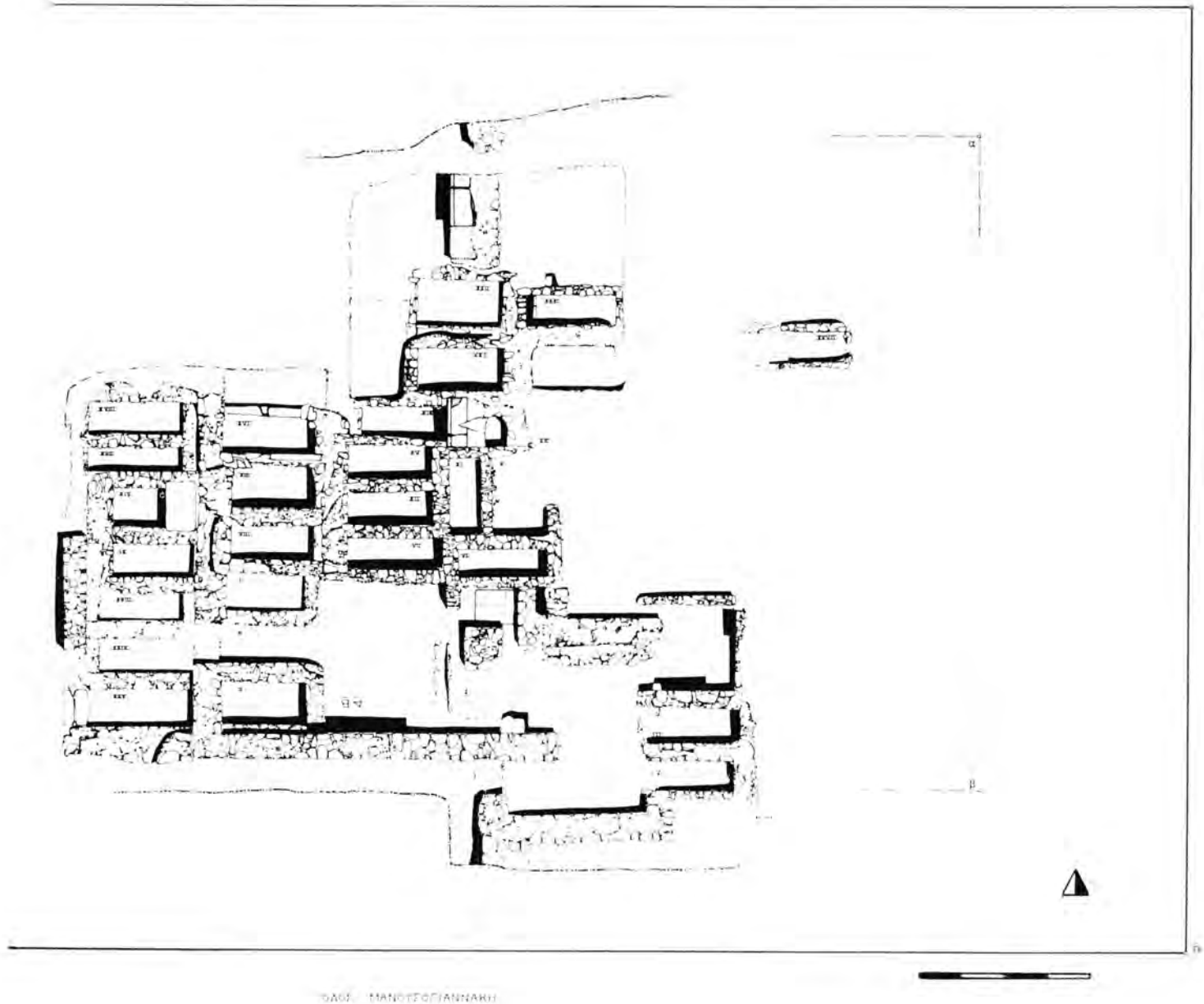
Τάφος XVI. Περιεῖχεν 7 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.105 - 0.13 μ., 18 σφαιρικὰ περίαπτα, ζεῦγος ἐνωτίων χαλκῶν, ὑάλινον ἀρυβαλλοειδὲς ἀγγεῖον, ὕψ. 0.10 μ., καὶ εἰς τὰς ἐπιχώσεις του 6 νομίσματα τουρκικά.

Τάφος XVII. Περιεῖχεν 9 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.095 - 0.11 μ., σφαιρικὸν περίαπτον καὶ 2 ἀγγεῖα ἐξ ὑάλου, ὕψ. 0.13 μ. καὶ 0.22 μ.

Τάφος XVIII. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εὑρέθησαν 9 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.085 - 0.15 μ.

Τάφος XXII. Ἀνευρέθησαν 5 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.115 - 0.16 μ., χαλκοῦς δακτύλιος καὶ ὑάλινον ἀγγεῖον, ὕψ. 0.24 μ.

Τάφος XXIII. Περιεῖχε σφαιρικὸν περίαπτον καὶ

Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ἱπποδρομίου 1 καὶ Μανουσογιαννάκη. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

εἰς τὰς ἐπιχώσεις του εὑρέθησαν 6 νομίσματα, ἓν σκυφωτὸν δεσπότου Μιχαήλ, ἓν μέσων βυζαντινῶν χρόνων, ἓν βυζαντινόν, δύο τουρκικὰ καὶ ἓν νεώτερον.

Τάφος XXIV. Ἐκ τῶν ἐπιχώσεών του συνελέγησαν 3 νομίσματα, ἓν βυζαντινὸν σκυφωτὸν καὶ 2 τουρκικά.

Τάφος XXV. Περιεῖχε 10 κύπελλα μὲ ἐφυάλωσιν, διαμ. 0.10 - 0.155 μ., καὶ σφαιρικὸν περίαπτον. Ἐκ τῶν ἐπιχώσεών του συνελέγησαν 4 βυζαντινὰ νομίσματα Παλαιολόγων.

Τάφος XXVII. Περιεῖχεν ἕνα δακτύλιον καὶ ἐκ τῶν ἐπιχώσεών του συνελέγη ἓν νόμισμα τουρκικόν.

Ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ οἰκοπέδου συνελέγησαν καὶ ἄλλα ἀγγεῖα καὶ νομίσματα, παρόμοια πρὸς τὰ περιγραφέντα.

Ὁδὸς Γκαρμπολᾶ 10

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Χειμωνίδου, διαστ. 12 × 18 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε θεμέλιον δημοσίου κτίσματος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, σχετιζόμενον πρὸς τὰ κατὰ τὸ δυτικὸν πέρας τῆς ἀγορᾶς εὑρισκόμενα κτήρια.

Ὁ ἀνασκαφεὶς τοῖχος μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ., ἔχει πάχος 2 μ. καὶ ἐδράζεται εἰς βάθος 5.20 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς συγχρόνου ὁδοῦ, ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, διατηρούμενος εἰς ὕψος 4.70 μ. Ἔχει ἐρευνηθῆ μέχρι μήκους 12 μ., συνεχίζεται δὲ προφανῶς κάτωθεν τῆς νοτιοδυτικῆς μεσοτοιχίας καὶ πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Τὸ θεμέλιον τοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνευρεθέντος ἐντὸς τοῦ ἔναντι κειμένου οἰκοπέδου, ἀριθ. 5, ἰδιοκτησίας ἀδελφῶν Δονούλη (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 362-3). Ὁ περιγραφόμενος τοῖχος εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος. Εἰς βάθος 5 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς συγχρόνου ὁδοῦ διέρχεται καθέτως πρὸς τὸν ὡς ἄνω τοῖχον ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς κτιστός, διαστ. 0.60 × 0.70 μ. Ἐπίσης παραλλήλως καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ τοίχου σώζονται λείψανα ὑδαταγωγῶν, ἐξ ὧν ὁ πρὸς ΝΑ. διπλοῦς, εἶναι δὲ κατεσκευασμένοι ἀμφότεροι δι' ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος (Πίν. 478 α).

Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ καταστραφέντος κτίσματος μεταγενεστέρων κατασκευῶν διεσώθη ὀρθογώνιος δεξαμενή, διαστ. 1.30 × 1.60 μ., τὴν ὁποίαν ἐτροφοδότει πρὸς Ν. ἀγωγός, μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., ὅστις ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 7 μ. Τὸ δάπεδον τῆς δεξαμενῆς καὶ τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι ἐπεστρωμένα δι' ὀπτοπλίνθων.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ περιγραφέντος κτίσματος συνέβη, καθ' ἣν ἐποχὴν καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀνευρεθέντος εἰς τὸ προαναφερθὲν οἰκόπεδον, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γκαρμπολᾶ 5.

Τὰ συλλεγέντα θραύσματα ἀγγείων χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν μέχρι καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Ὁδὸς Ἐγνατία 8

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Μ. Τορνιεβούκα, διαστ. 12 - 16 × 22.90 - 27 μ., ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ὑποθεμελιώσεως κτίσματος τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς καὶ πρωίμου βυζαντινῆς περιόδου. Διεκρίθησαν τέσσαρες κύριαι οἰκοδομικαὶ περίοδοι, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ἐγένετο χρῆσις τοίχων τῶν ἑκάστοτε προγενεστέρων (Σχέδ. 3· Πίν. 478 β).

Οἱ τοῖχοι, ἂν καὶ διαφέρουν εἰς τὸ πάχος, ἀπὸ 0.55-0.95 μ., ἔχουν παρομοίαν τοιχοποιίαν, μὲ ἀργοὺς λίθους, θραύσματα πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίαν, αἱ δὲ παραστάδες εἶναι κατεσκευασμέναι μὲ στρώσεις πλίνθων καὶ συνδέονται μὲ ἀσβεστοκονίαν. Ἡ στάθμη ἐδράσεως τῶν τοίχων ποικίλλει κατὰ τὰς οἰκοδομικὰς περιόδους καὶ φθάνει τὰ 6 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ. Τὰ ἀποκαλυφθέντα θεμέλια διατηροῦνται μέχρις ὕψους 1.50 μ. Δύο χῶροι τοῦ ἀνασκαφέντος συγκροτήματος διέσωζον τμῆμα τῶν δαπέδων των ἐξ ὀπτοπλίνθων. Ἡ πυκνότης τῶν ἀποκαλυφθέντων τοίχων καὶ ἡ ἐπαναχρησιμοποίησις μερικῶν ἐξ αὐτῶν δὲν μᾶς βοηθοῦν διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων καὶ τὴν σύνθεσιν τῆς κατόψεως τοῦ κτίσματος κατὰ τὰς διαφόρους οἰκοδομικὰς φάσεις αὐτοῦ.

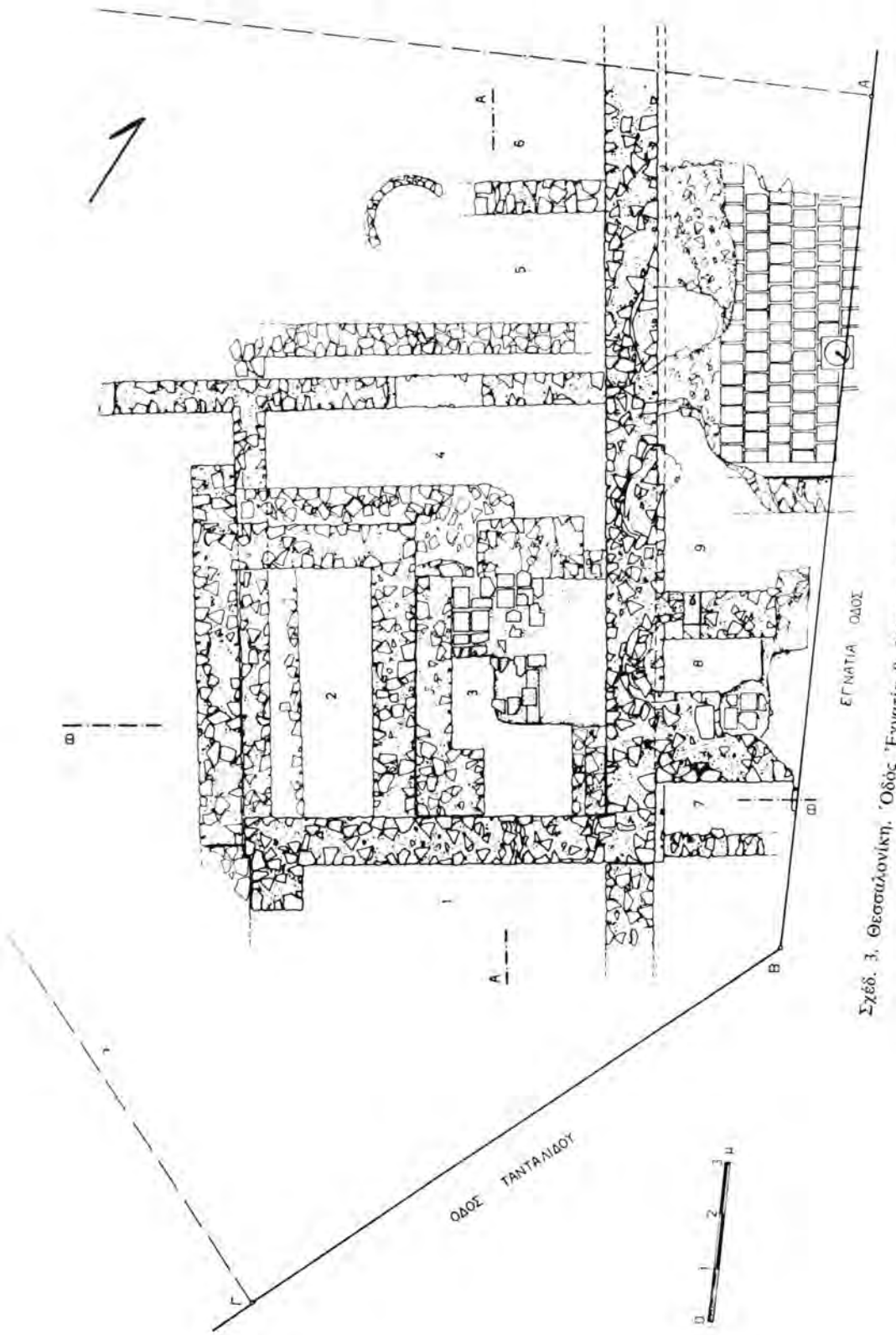
Ὁδὸς Σκρᾶ 10

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Μ. Τσιροπούλου, διαστ. 16 × 10 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου, ἀνήκοντα εἰς περισσοτέρας οἰκοδομικὰς φάσεις (Σχέδ. 4).

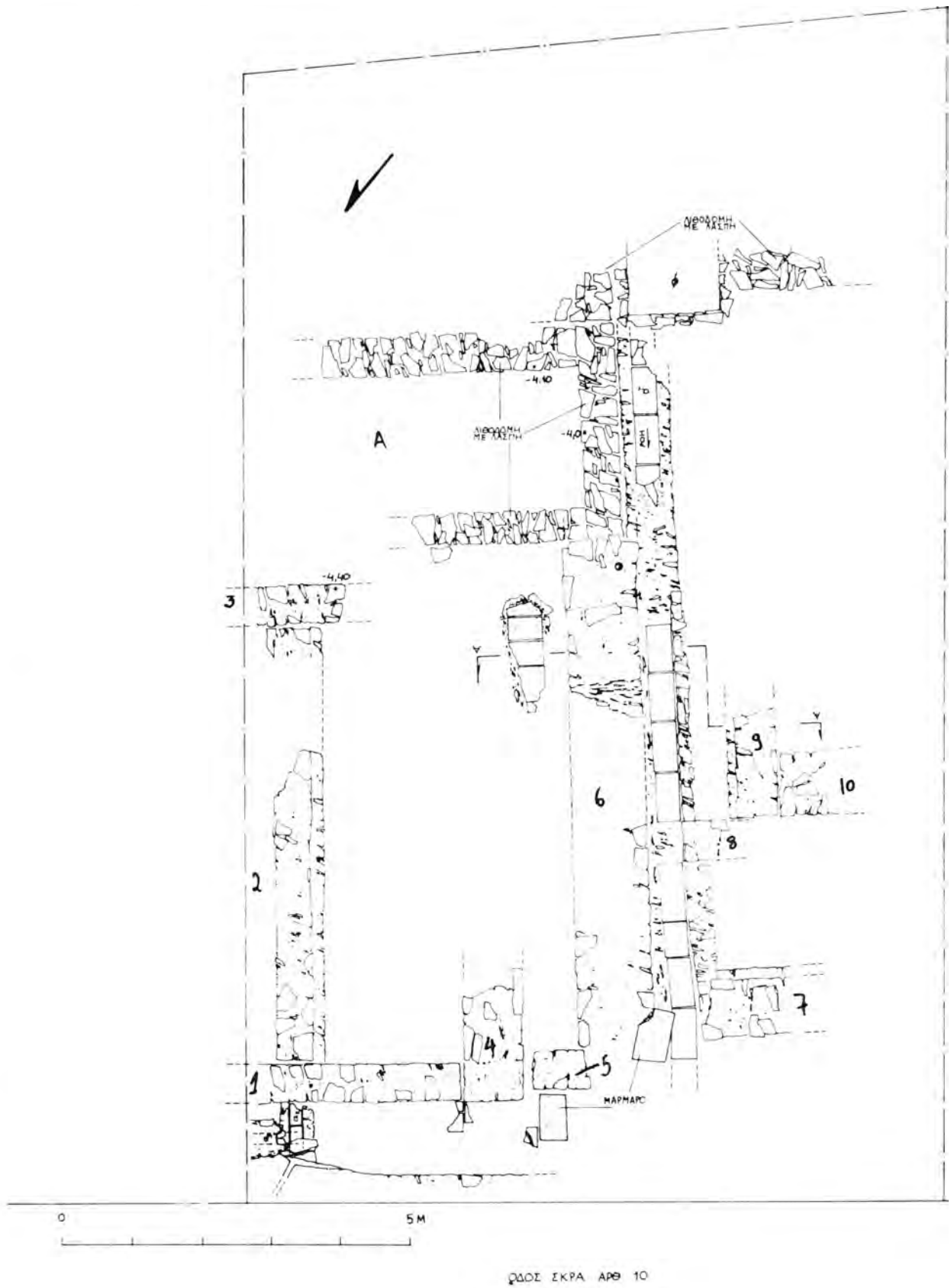
Πλησίον τῆς βορείου μεσοτοιχίας ἐσώζοντο τρεῖς τοῖχοι 1, 2, 3, ἀνήκοντες εἰς ἓν κτίσμα. Ἦσαν κατεσκευασμένοι δι' ἀργῶν λίθων, συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονίας, εἶχον πάχος 0.50 μ. καὶ ἠδράζοντο εἰς βάθος 4.40 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Σκρᾶ, διετηροῦντο δὲ εἰς ὕψος 1 μ. Ὁ τοῖχος 1 ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 3 μ., ὁ τοῖχος 2 εἶχε μῆκος 6.30 μ. καὶ ὁ τοῖχος 3 ἐσώζετο εἰς μῆκος 1.40 μ. (Πίν. 478 γ). Εἰς τὴν βόρειον γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἐσώζοντο τὰ ὑπολείμματα τριῶν ἀγωγῶν.

Τὸν τοῖχον 1 κατέστρεψεν ὁ παρομοίας κατασκευῆς μεταγενέστερός του τοῖχος 4. Ἐσώζετο εἰς μῆκος 1.80 μ. Παρομοίας κατασκευῆς εἶναι καὶ ὁ τοῖχος 5, σωζ. μήκ. 0.70 μ. Μικρὰ τμήματα πλακοστρώτου δαπέδου σώζονται πρὸς ΒΔ.

Ὁ τοῖχος 6, πάχ. 1.10 μ., σώζεται εἰς μῆκος 7.10 μ., ἐδράζεται εἰς βάθος 5.20 μ. καὶ εἶναι κατεσκευασμένος δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονίας (Πίν. 478 δ). Τμῆμα πλακοστρώτου δαπέδου εὑ-

Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Όδός Έγνατία 8. Κάτοψις τής ἀνασκαφής.

Σχέδ. 4. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Σκρᾶ 10. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

ρέθη πρὸς Β. αὐτοῦ. Συνεχόμενος πρὸς αὐτὸν τὸν τοῖχον ἦτο χῶρος Α, πλ. 2, σωζ. μήκ. 3.60 μ. Οἱ τοῖχοι του, πάχ. 0.50 μ., εἶναι κατεσκευασμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἰλύος καὶ ἑδράζονται εἰς βάθος 4.10 μ.

Παραλλήλως πρὸς τὸν τοῖχον 6 καὶ τὸν περιγραφέντα χῶρον Α, διήρχετο ἀγωγός, σωζ. μήκ. 10.50 μ., κτιστὸς διὰ λίθων καὶ κονιάματος, τοῦ ὁποίου ὁ πυθμὴν ἔκειτο εἰς βάθος 4.70 μ. καὶ ἦτο ἐστρωμένος διὰ κεραμίδων. Μεταγενέστερον φρεάτιον ἀργολιθοδομῆς, κατέστρεψε τὸν ἀγωγὸν εἰς ἓν τμῆμα του πρὸς ΝΑ.

Τμήματα τεσσάρων εἰσέτι τοίχων 7, 8, 9 καὶ 10 ἀπεκαλύφθησαν πρὸς ΝΔ. τοῦ μεγάλου ἀγωγοῦ.

Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ 24

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Παράσχου καὶ Καλλιόπης Μπάλλα, διαστ. 13.70 × 28.50 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα προερχόμενα ἀπὸ κτίσματα περισσοτέρων οἰκοδομικῶν φάσεων καὶ τμῆμα ὑστερορρωμαϊκοῦ κτίσματος, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρέθησαν ψηφιδωτὰ δάπεδα, ἀνήκοντα εἰς δύο οἰκοδομικὰς περιόδους, 3ου καὶ 4ου αἰ. μ.Χ.

Εἰς τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου ἐσώζοντο τέσσαρες χῶροι Β, Γ, Δ καὶ Ε, ἐστρωμένοι διὰ ψηφιδωτῶν, τῶν ὁποίων ἡ στάθμη ἔκειτο 4.30 μ. βαθύτερον τῆς ὁδοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ (Σχέδ. 5-6· Πίν. 479 α). Οἱ τοῖχοι των εἶχον πάχος 0.70 μ., ἦσαν κατεσκευασμένοι δι' ἀργῶν λίθων, θραυσμάτων πλίνθων καὶ κονιάματος καὶ ἠδράζοντο εἰς βάθος 5.80 μ. Ὁ χῶρος Β εἶχε πλάτος 3 μ. καὶ ἀποκαλυφθὲν μῆκος 2 μ. Τὸ δάπεδόν του ἐκοσμεῖτο διὰ τετραφύλλων, τὰ ὁποῖα περιέκλειον τετράφυλλα μικρότερα ἢ διπλοῦς κόμβους Σολομῶντος ἐναλλάξ. Τὸ θέμα περιεβάλλετο ὑπὸ ταινίας τρεχούσης σπείρας. Αἱ ψηφῖδες ἦσαν χρώματος λευκοῦ, μέλανος, ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ. Ὁ χῶρος Γ, διαστ. 3 × 5.75 μ., ἦτο ἐστρωμένος μὲ ψηφιδωτόν, τὸ ὁποῖον ἐσχημάτιζε τετράφυλλα ἐκ τεμνομένων κύκλων μὲ σταυρὸν εἰς τὸ κέντρον. Τὸ χρῶμα τῶν ψηφίδων ἦτο μέλαν, λευκὸν καὶ ἐρυθρόν. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ψηφιδωτοῦ εὑρέθη εἰς βάθος 4.69 μ., παλαιότερον δάπεδον ψηφιδωτόν, σωζ. διαστ. 3.68 × 2.94 μ. Ἓν τμῆμά του ἐκοσμεῖτο διὰ τετραφύλλων μὲ σταυρὸν εἰς τὸ κέντρον καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἐκοσμεῖτο δι' ἐξαγώνων καὶ τετραφύλλων ἐναλλάξ, μεταξὺ δὲ τῶν τετραφύλλων ἐσχηματίζοντο ρόμβοι, εἰς τοὺς ρόμβους καὶ τὰ ἑξάγωνα σχεδιάζονται σταυροί, ἐνῷ εἰς τὰ τετράφυλλα σχεδιάζονται τετράγωνα. Τὸ χρῶμα τῶν ψηφίδων ἦτο μέλαν καὶ λευκόν. Ἐπίσης εὑρέθη τοῖχος παράλληλος πρὸς τὸν βορειοανατολικὸν τοῖχον τοῦ χώρου.

Ὁ χῶρος Δ εἶχε διαστάσεις 3 × 5 μ. Τὸ σχέδιον τοῦ δαπέδου του ἀπετελεῖτο ἐκ ρόμβων συντεθειμένων εἰς ὀκτάφυλλα, τὰ ὁποῖα ἐσχημάτιζον μεταξὺ των τετράγωνα, πληρούμενα διὰ κόμβου Σολομῶντος. Τὰ χρώματα τῶν ψηφίδων ἦσαν λευκόν, μέλαν, τεφρόν, πράσινον, ροδόχρουν καὶ ἐρυθρόν. Κάτωθεν τοῦ ψηφιδωτοῦ διήρχετο ἀγωγός. Πρὸς ΒΔ. ὑπῆρχε καὶ ἄλλο δωμάτιον.

Πρὸς ΒΔ. τῆς περιγραφείσης πτέρυγος ἐσώζετο ψηφιδωτόν, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτεν ἔκτασιν 10.50 × 1.60 μ. Ἐντὸς τριῶν πλαισίων ἐκ πλοχμοῦ ἀνεπτύσσοντο τὰ ἑξῆς γεωμετρικὰ σχέδια: εἰς τὰ δύο ἀκραῖα πλαίσια κόμβοι Σολομῶντος, εἰς δύο σειράς, ἀπέληγον εἰς στρόβιλον καὶ εἰς τὸ μεσαῖον διάχωρον εἶχον σχεδιασθῆ συμπλεκόμενοι ρόμβοι. Αἱ χρησιμοποιηθεῖσαι ψηφῖδες ἦσαν χρώματος λευκοῦ, μέλανος καὶ τεφροῦ.

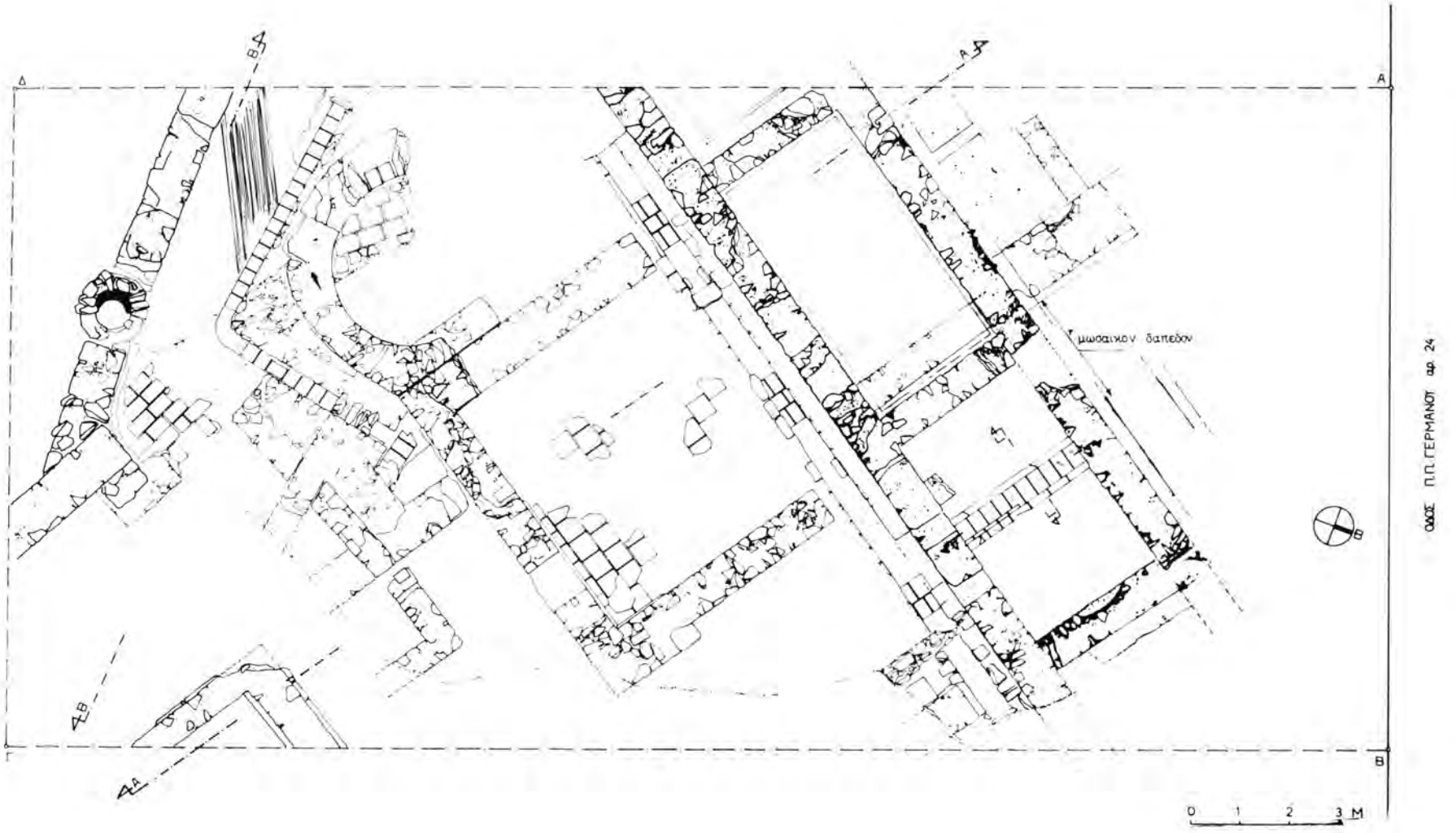
Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθη προγενέστερον ψηφιδωτὸν εἰς βάθος 4.69 μ. Ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν χῶρον Ε, ἔχει διαστάσεις 3.50 × 2.90 μ. καὶ ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τοῦ ψηφιδωτοῦ, τὸ ὁποῖον εὑρέθη εἰς τὸν χῶρον Γ. Εἰς ὀρθογώνιον χῶρον παρίσταται γυνὴ καθημένη ἐπὶ τρίτωνος, ἡ ὁποία κρατεῖ πέπλον κυματίζοντα. Τὴν παράστασιν περιέβαλλε κυματοειδὴς ταινία, πλαίσιον τετραφύλλων καὶ ταινία μὲ ᾠόσχημον κυμάτιον. Μέρος τῆς παραστάσεως κατεστράφη ὑπὸ τοῦ βορειοδυτικοῦ τοίχου τοῦ χώρου Γ, ἐνῷ τὸ ψηφιδωτὸν συνεχίζετο ἐντὸς τοῦ χώρου Ε μὲ γεωμετρικὸν διάκοσμον ἑξαγώνων, συνδεομένων μεταξύ των κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ σχηματίζωνται ἐνδιαμέσως τετράγωνα καὶ τετράφυλλα ἐναλλάξ· εἰς τὸ κέντρον τῶν ἑξαγώνων ἐσχεδιάζετο σταυρὸς καὶ εἰς τὸ κέντρον τῶν τετραφύλλων τετράγωνα.

Πρὸς ΝΑ. τῆς περιγραφείσης πτέρυγος διήρχετο ἀγωγὸς κτιστὸς διὰ λίθων καὶ κονιάματος, διαστ. 0.40 × 0.40 μ., τοῦ ὁποίου ὁ πυθμὴν ἔκειτο 5.30 μ. βαθύτερον τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Πρὸς ΝΑ. τοῦ ἀγωγοῦ ἀνεσκάφησαν δύο χῶροι ὀρθογώνιοι τῆς αὐτῆς τοιχοποιίας, οἱ ὁποῖοι προφανῶς εἶναι σύγχρονοι πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε περιγραφέντα κτίσματα. Ὁ χῶρος Α, διαστ. 5.70 × 6 μ., εἶχε μίαν εἴσοδον εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευράν, ἐνῷ ἀπὸ τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν καὶ τὴν νοτιοδυτικὴν ὑπῆρχε δυνατότης ἐλευθέρας ἐπικοινωνίας. Τὸ δάπεδον τοῦ δώματος Α ἦτο ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν. Τὸ πρὸς ΝΔ. παρακείμενον δωμάτιον εἶχε καταστραφῆ μερικῶς διὰ τῆς κατασκευῆς ἀψῖδος, οὕτως ἡ μία πλευρά του εἶχε μῆκος 5 μ. καὶ ἡ δευτέρα ἐσώζετο μέχρι μήκους 4 μ.

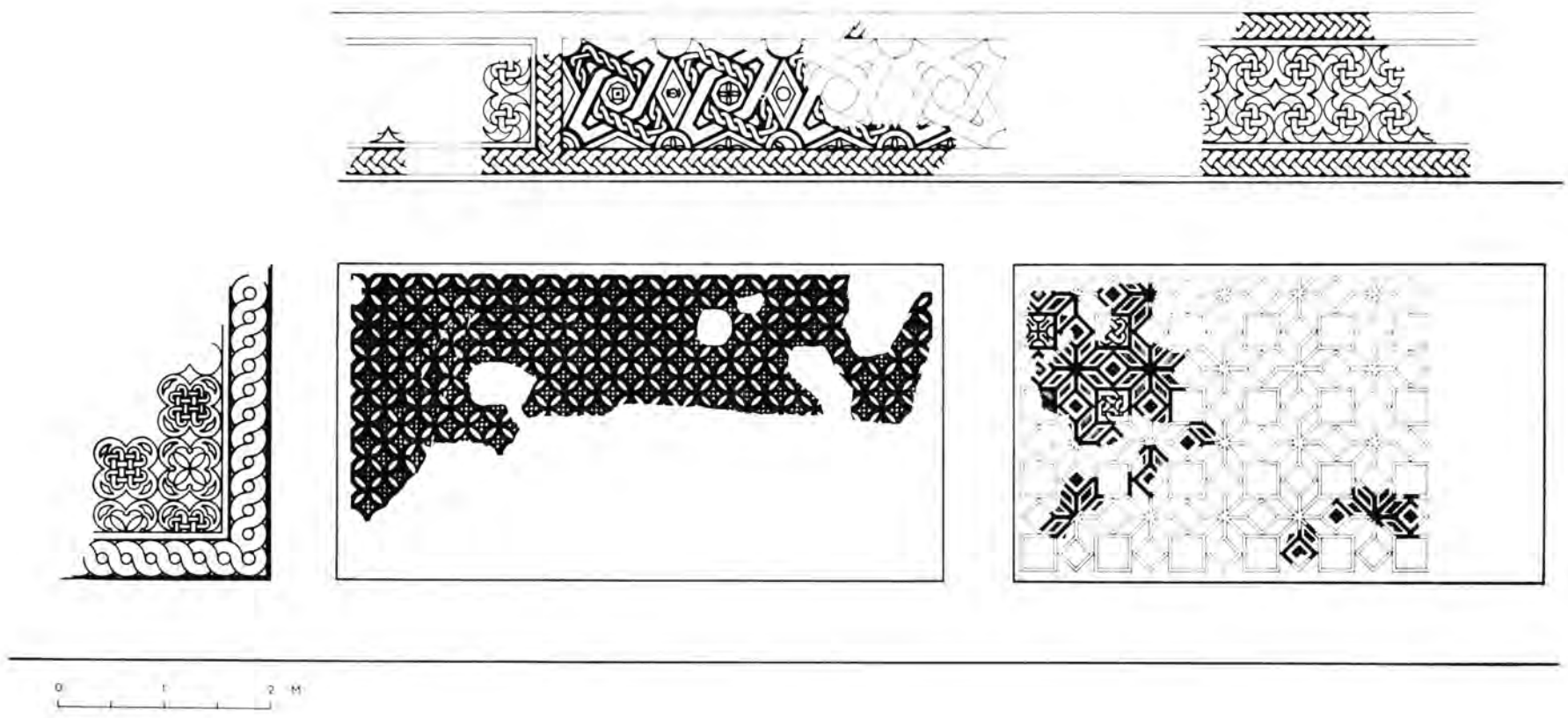
Λείψανα τοίχων ἀνηκόντων εἰς κτίσματα περισσοτέρων οἰκοδομικῶν περιόδων ἀνεσκάφησαν πρὸς ΝΑ. τοῦ περιγραφέντος συγκροτήματος (Πίν. 479 β-γ).

Ὁδὸς Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 85 (Τσιμισκῆ)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας ἀδελφῶν Παπαϊωάν

Σχέδ. 5. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ 24. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Σχέδ. 6. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ 24. Ψηφιδωτὰ δάπεδα.

νου, διαστ. 19.50 × 12 μ., ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου, τῶν ὁποίων διακρίνονται διάφοροι οἰκοδομικαὶ φάσεις.

Τμῆμα καμπύλου ἐξωτερικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἀνήκει πιθανῶς εἰς κυκλικὸν κτίσμα, ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 17.50 μ. (μῆκος τόξου) (Σχέδ. 7). Ὁ τοῖχος εἶναι ἐκτισμένος διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἔχει πάχος 0.70 μ., διατηρεῖται εἰς ὕψος 1.20 μ. καὶ ἑδράζεται εἰς βάθος 5.20 μ. Πλίνθοι μαρμάρου διατηροῦνται εἰς ἀπόστασιν 3.80 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος, οἱ ὁποῖοι διαγράφουν καμπύλην παράλληλον πρὸς τὸν περιγραφέντα τοῖχον. Εἰς τὸν μεταξὺ χῶρον ἐσώζετο εἷς κάθετος διαχωριστικὸς τοῖχος, μήκ. 3.80 μ. Τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο διὰ ψηφιδωτοῦ, τοῦ ὁποίου τμήματα μόνον ἐσώζοντο, ἐκ τεμνομένων κύκλων, σχηματιζόντων τετράφυλλα. Ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου ἔκειτο 4.40 μ. βαθύτερον τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τμήματα δαπέδου ἐκ μαρμαροθετήματος ἐσώζοντο εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον, ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο κυκλικὸς καὶ ὑπαίθριος (Πίν. 480 α - β).

Πλησίον τῆς βορείου μεσοτοιχίας σώζονται τὰ λείψανα τοίχου, καμπύλου καὶ πάλιν, σωζ. μήκ. 7.50 μ. (μῆκος τόξου), πάχ. 1.10 μ. (Σχέδ. 7). Εἶναι κατεσκευασμένος δι' ἀργῶν λίθων, θραυσμάτων πλίνθων καὶ κονιάματος, ἐνισχύεται δὲ διὰ στρώσεων ἐξ ὀπτοπλίνθων, ἐνῷ κατ' ἀποστάσεις 1.80 μ. φέρει χαμηλὰ τόξα ἐν ἐσοχῇ, μὲ τριπλοῦν πλαίσιον ἐκ πλίνθων ἄνω, ἑδράζεται εἰς βάθος 5.80 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς ὕψος 3 μ. σχεδόν (Πίν. 480 γ).

Εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο περιγραφέντων τοίχων διαμορφούμενον τριγωνικὸν χῶρον ἐσώζοντο τὰ λείψανα μεταγενεστέρων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατασκευῶν. Ἀγωγός, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., διαστ. 0.60 × 0.40 μ., σώζεται μέχρι μήκους 2 μ., εἶναι κατεσκευασμένος δι' ἀργῶν λίθων, συνδεομένων διὰ κονιάματος καὶ καλύπτεται διὰ πλακοειδῶν λίθων. Τρεῖς τοῖχοι, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., παράλληλοι μεταξύ των, διατηροῦνται ὁ εἷς μέχρι μήκους 2.80 μ., ὁ δεύτερος μέχρι μήκους 5 μ. καὶ ὁ τρίτος μέχρι μήκους 2.50 μ., εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος καὶ ἔχουν πάχος 0.55-0.60 μ. Ἐπίσης εὑρέθησαν τμήματα τοίχων, μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν. Ὁ εἷς, τοξωτῆς κατασκευῆς, σώζεται μέχρι μήκους 1 μ. καὶ εἶναι προγενέστερος ὅλων, ὁ δεύτερος, σωζ. μήκ. 1.50 μ., διασώζει κατώφλιον καὶ ὁ τρίτος σώζεται μέχρι μήκους 1.10 μ.

Ὁδὸς Στρατηγοῦ Μπραντούνα, Περικλέους καὶ Στρατηγοῦ Σφέτσου

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰ. Ζούρα, διαστ. 29 × 21 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε μνημειώδη κατασκευήν, τῆς ὁποίας ἡ ταύτισις δὲν εἶναι εἰσέτι ἐφικτή.

Καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ οἰκοπέδου ἐσώζοντο δύο τοῖχοι, παράλληλοι μεταξύ των, ἀπέχοντες 3.40 μ. Εἰς ἑκατέραν τῶν ἐσωτερικῶν παρειῶν τῶν τοίχων καὶ κατ' ἀποστάσεις 4.50 μ. ἐσχηματίζοντο πρόβολοι, ἐν εἴδει παραστάδος, πλευρᾶς 1 μ. Μεταξὺ ἑκάστου ζεύγους ὑπῆρχε κενὸν διάστημα 1.60 μ. Οἱ τοῖχοι εἶχον πάχος 1.15 μ., ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἡδράζοντο εἰς βάθος 5.10 μ. καὶ διετηροῦντο εἰς ὕψος 1.80 μ. (Πίν. 480 δ).

Ὁδὸς Νίγδης 8

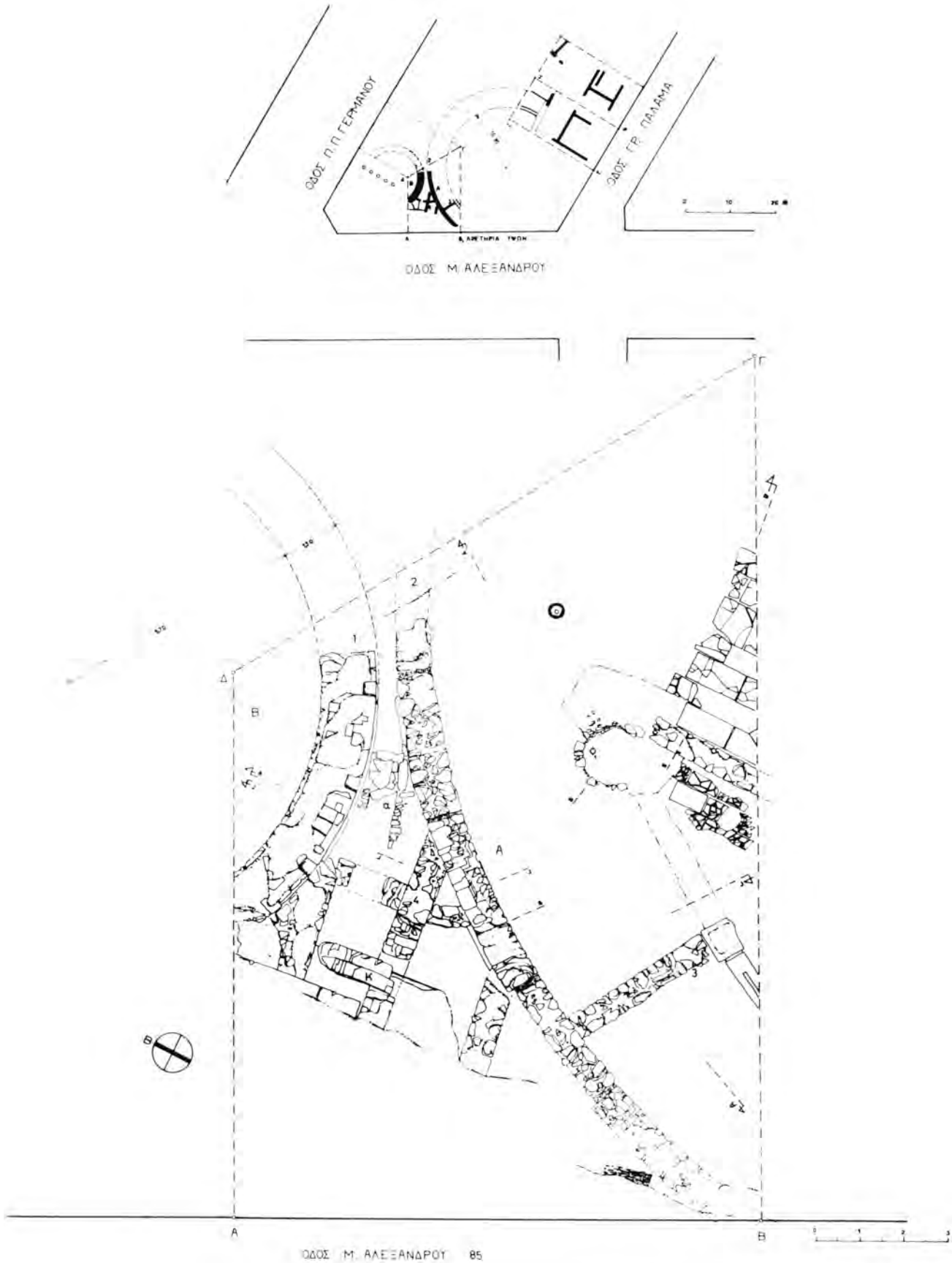
Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ν. Καρύδη, διαστ. 13.20 × 13 μ., ἀνευρέθη συστὰς ἓξ τάφων τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ δυτικὸν νεκροταφεῖον τῆς πόλεως καὶ εὑρίσκονται πλησίον τοῦ τάφου τοῦ Εὐστοργίου (Σχέδ. 8).

Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι ἦσαν κιβωτιόσχημοι, ἐκτισμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Ἅπαντες ἡδράζοντο ἐπὶ τῆς κιμηλιᾶς, τῆς ὁποίας ἡ στάθμη ἐκυμαίνετο ἀπὸ 2.20 ἕως 3.20 μ., βαθύτερον τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Νίγδης. Οἱ τάφοι Ι καὶ ΙΙ εἶχον κοινὴν τὴν μίαν μακρὰν πλευράν των, αἱ διαστάσεις των ἦσαν 2.05 × 1.30-1.20, ὕψ. 1.15 μ., καὶ εἰς τὴν μίαν στενὴν πλευρὰν εἶχε κατασκευασθῆ προσκεφάλαιον, πλ. 0.30 μ. Ἐσωτερικῶς ἔφερον ἐπίχρισμα. Ὁ εἷς περιεῖχεν 9 χαλκᾶ νομίσματα, χαλκοῦν ἀγγεῖον εἰς θραύσματα καὶ πηλίνην πρόχουν. Ἐκ τοῦ δευτέρου τάφου συνελέγησαν χαλκῆ πόρπη καὶ τρεῖς πρόχοι. Ὁ τάφος ΙΙΙ εἶχε διαστάσεις 2 × 1.20, ὕψ. 1.10 μ. Ὁ τάφος ΙV, διαστ. 2.10 × 1.05, ὕψ. 1.20 μ., ἦτο ἐπιχρισμένος δι' ἀσβεστοκονίας καὶ ἐκοσμεῖτο δι' ἐρυθρῶν καὶ πρασίνων ταινιῶν. Οἱ τάφοι V καὶ VI ἦσαν εὐτελεστέρας κατασκευῆς καὶ εἶχον διαστάσεις 1.20 × 0.40, ὕψ. 0.50 μ. καὶ 2 × 0.50, ὕψ. 0.50 μ. ἀντιστοίχως.

Ὁδὸς Ὀλύμπου 81 καὶ Ἀγνώστου Στρατιώτου 1

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Βαρέλα, διαστ. 21 × 15 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε σημαντικὸν τμῆμα μνημειώδους κτίσματος (Σχέδ. 9).

Ὁ βορειοανατολικὸς τοῖχος του ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 14.50 μ., ἔχει πάχος 1.50 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς ὕψος 1.50-4.50 μ. Μέχρι τοῦ ὕψους τῶν 2 μ. ἡ τοιχοποιία σύγκειται ἐκ λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίας, ἐνισχύεται δὲ κατ' ἀποστάσεις διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων καὶ παρουσιάζει τὴν μορφὴν ποδίου, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ ὕψους αὐτοῦ καὶ ἄνω χρησιμοποιοῦνται ὀπτόπλινθοι. Εἰς τὸ ὕψος τῶν 2 μ. σχηματίζεται κατὰ τὸ μέσον περίπου ἡμικυκλικὴ κόγχη, χορδῆς 3.20 μ. καὶ βάθους 2.10 μ., ἐνῷ πρὸς Α. κατασκευάζονται ἀβαθεῖς κόγχαι ὀρθογώνιοι, πλ. 1.25 μ. καὶ βάθ. 0.55 μ. Πρὸς Δ. ὁ τοῖχος διατηρεῖται εἰς χαμηλότερον ὕψος, πιστεύομεν ὅμως ὅτι θὰ ἐπανελαμβάνετο καὶ ἐδῶ τὸ αὐτὸ σχέδιον τῶν ὀρθογωνίων

Σχέδ. 7. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Μ. Ἀλεξάνδρου 85. Τοπογραφικὸν καὶ κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

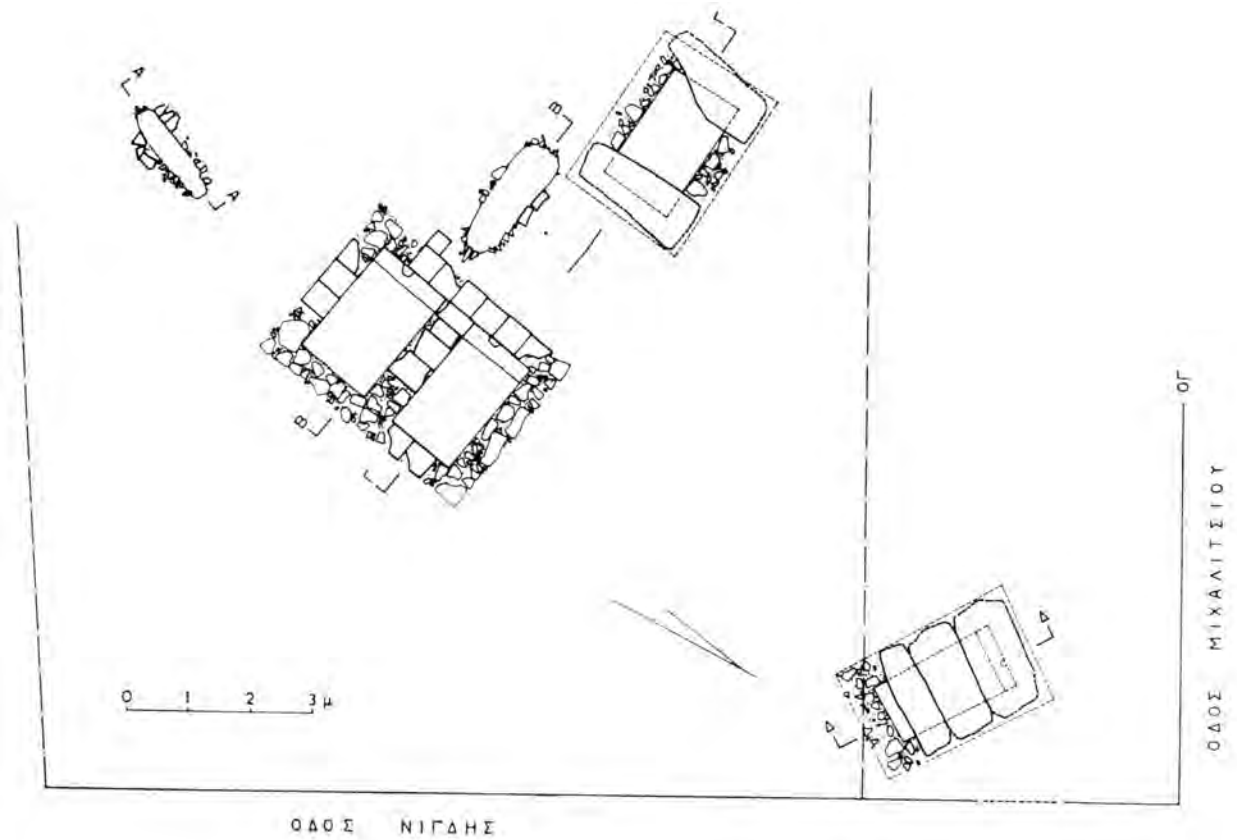
κογχῶν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἀνωδομῆς (Πίν. 481 α). Εἰς δύο σημεῖα παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ποδίου ἐσώζετο ἡ πλίνθος παραστάδος καὶ τμῆμα κυματίου (Πίν. 481 β). Ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου δὲν ἦτο ἐλευθέρα, ἀλλὰ ἐκαλύπτετο μερικῶς ὑπὸ τοῦ ἐπικλινοῦς φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους.

Εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. πρὸς ΝΔ. τοῦ περιγραφέντος τοίχου ἐσώζετο δεύτερος τοῖχος μὲ παράλληλον

Ὁδὸς Γρηγορίου Παλαμᾶ 3

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Τρανοῦ, διαστ. 11 × 22 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε λείψανα ὑστερορρωμαϊκῶν κτισμάτων.

Εἰς τὸ νότιον ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου ἀνεσκάφη πλακόστρωτος χῶρος, διαστ. 6.20 × 8 μ., τοῦ ὁποίου αἱ τρεῖς πλευραὶ καθορίζονται ὑπὸ τοίχων, ἐκτισμένων διὰ λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίας, κατ'

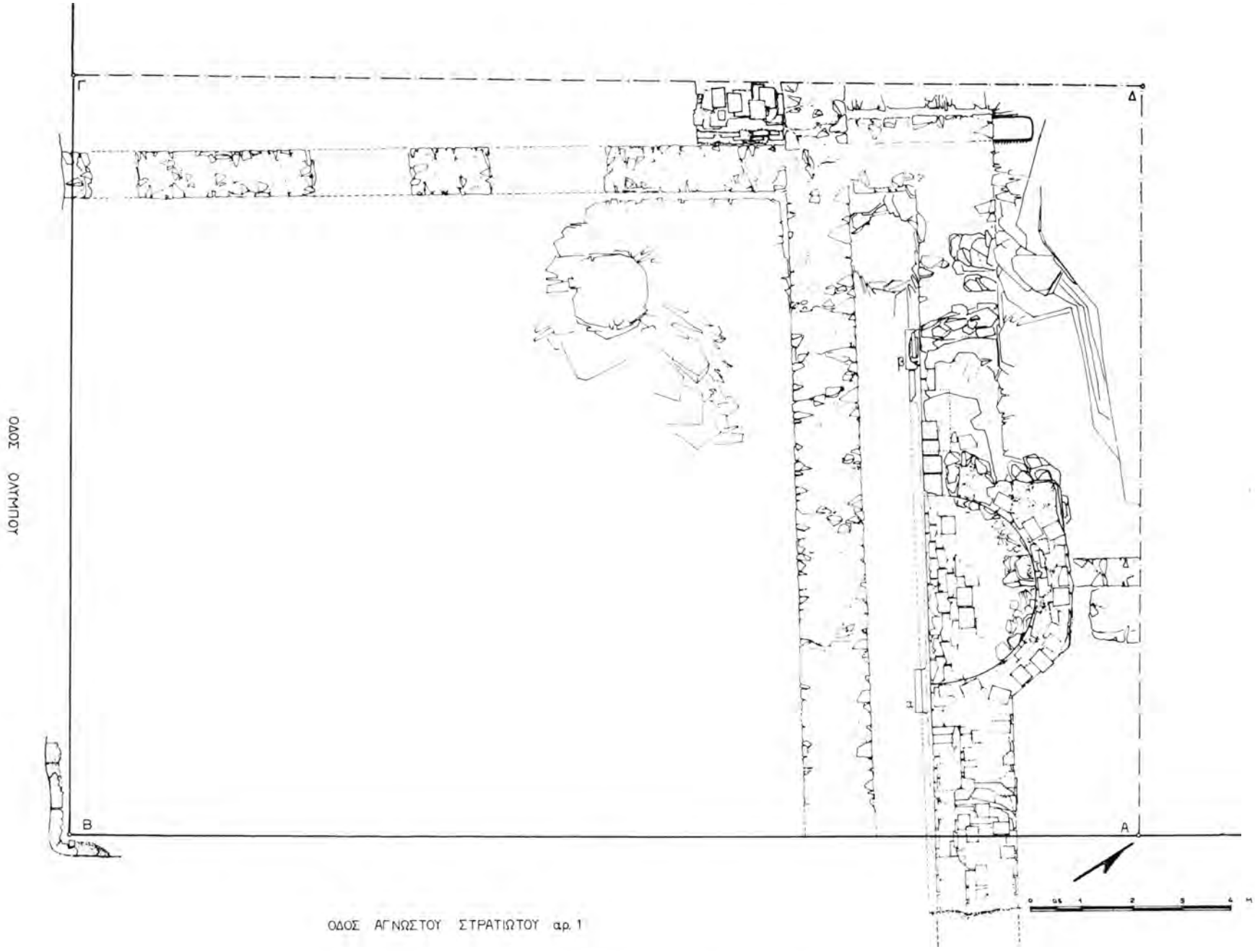

Σχέδ. 8. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Νίγδης 8. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

πρὸς αὐτὸν κατεύθυνσιν. Ἔχει πλάτος 1.30 × 1.40 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς τὸ ὕψος τῆς ὑποθεμελιώσεως. Καὶ τοὺς δύο τοίχους τέμνει καθέτως τοῖχος, σωζ. μήκ. 17 μ., ὁ ὁποῖος εἶναι διαχωριστικός, ἔχει πάχος 0.90 μ., καὶ ἀποτελεῖ τὸν βορειοδυτικὸν τοῖχον τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ κτίσματος. Πλινθόκτιστος πεσσὸς ἔχει κατασκευασθῆ μεταγενεστέρως ἐπὶ τῆς βορειοδυτικῆς παρειᾶς του (Πίν. 481 γ).

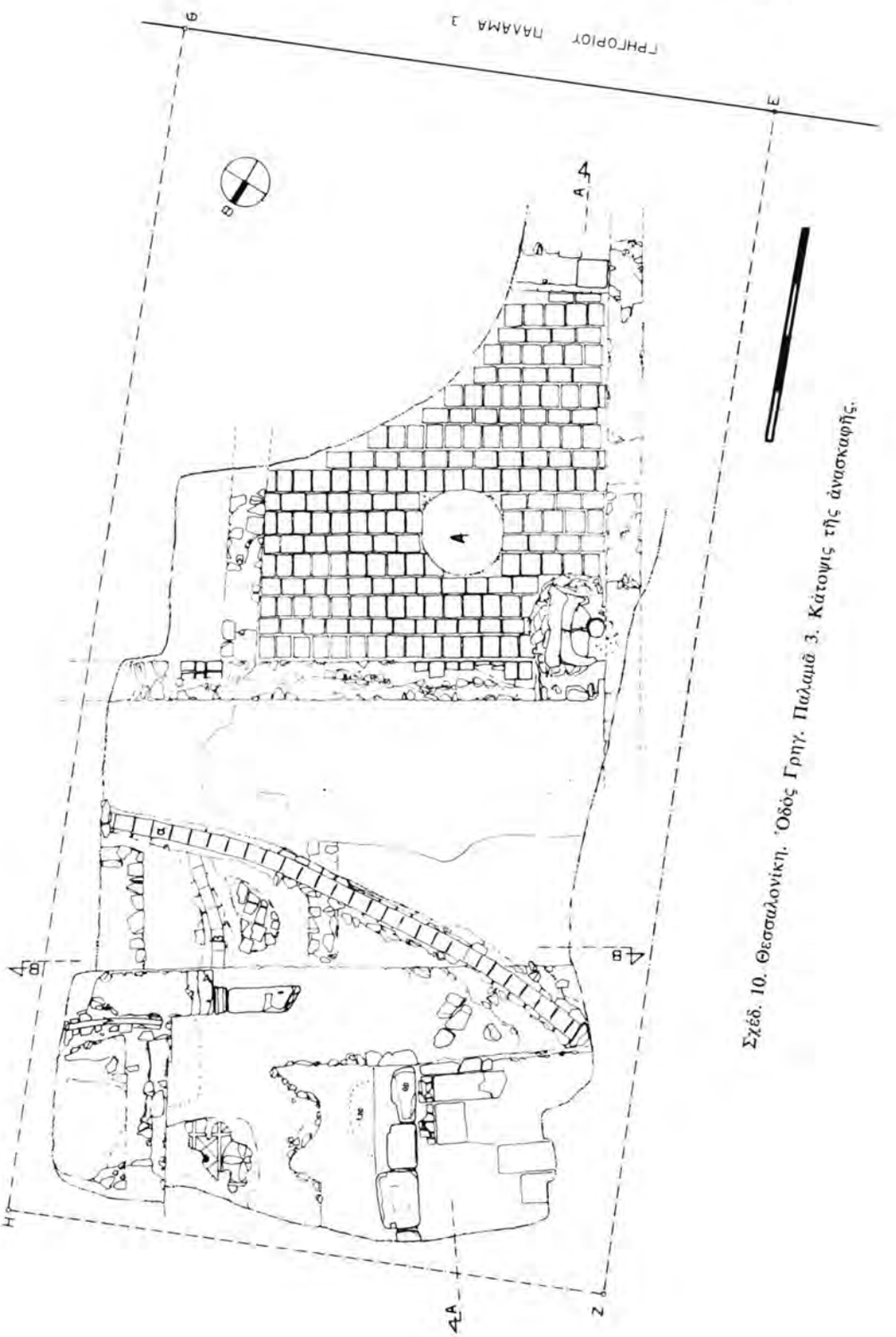
Τὸ δάπεδον τοῦ κτίσματος θὰ ἦτο πλακόστρωτον, ὡς συμπεραίνεται ἐκ μικροῦ τμήματος, τὸ ὁποῖον ἐσώζετο πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Εὑρίσκετο εἰς βάθος 5.10 μ. καὶ ἔβαινεν εἰς ὑπόστρωμα κουρασανίου καὶ ἀσβεστοκονιάματος.

ἀποστάσεις δὲ ἐνισχύονται διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων (Σχέδ. 10). Οἱ τοῖχοι ἔχουν πάχος 0.70 μ., ἐδράζονται εἰς βάθος 5.70 μ. καὶ διατηροῦνται εἰς ὕψος 2.20 μ. Ἡ στάθμη τοῦ ἐκ πηλίνων πλακῶν δαπέδου εὑρίσκετο 4.73 μ. κάτωθεν τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Γρ. Παλαμᾶ. Εἰς τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ χώρου κατεσκευάσθη μεταγενεστέρως πίθος. Ἐπίσης εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν διηνοίγη φρέαρ, τὸ ὁποῖον κατέστρεψε μέρος τοῦ πλακοστρώτου.

Εἰς ἀπόστασιν 5 μ. πρὸς Β. τοῦ περιγραφέντος κτίσματος ἐσώζετο τοῖχος μνημειώδης, μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ., τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος διεπιστώθη μέχρι 8.50 μ. Ἡ ὑποθεμελίωσίς του ἔχει πλάτος 1.80 μ.,

Σχέδ. 9. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ὀλύμπου 81 καὶ Ἀγνώστου Στρατιώτου 1. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Σχέδ. 10. Θεσσαλονίκη. Όδός Γρηγ. Παλαμά 3. Κάτοψις τής ἀνασκαφῆς.

ἐνῷ ἡ ἀνωδομή του περιορίζεται εἰς 0.80 μ. καὶ εἶναι κατεσκευασμένος διὰ λίθων, θραυσμάτων πλίνθων καὶ κονιάματος, ἐνισχυόμενος διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων. Τμῆμα κατωφλίου, σωζ. μήκ. 1.50 μ., διατηρεῖται εἰς τὴν θέσιν του. Πρὸς Β. τοῦ τοίχου τούτου δύο ἐγκάρσιοι τοῖχοι, σχηματίζουν μετ' αὐτοῦ τρεῖς χώρους, μερικῶς ἀποκαλυφθέντας, Β, Δ, Ε. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου Β διέσωζε τμῆμα ψηφιδωτοῦ μὲ διάκοσμον τετραφύλλων ἐντὸς κύκλων ἐγγεγραμμένων εἰς τετράγωνα. Πρὸς Ν. τοῦ μνημειώδους τοίχου εὑρέθη εἷς ἐγκάρσιος τοῖχος, σωζ. μήκ. 2.40 μ. Ἀγωγός, μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., διέσχιζε τὸ οἰκόπεδον καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ καὶ διήρχετο ἄνωθεν τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ προαναφερθέντος τοίχου καὶ τοῦ μνημειώδους, δεύτερος δὲ κλάδος του διήρχετο πλησίον τοῦ κατωφλίου. Αἱ παρειαὶ τοῦ ἀγωγοῦ ἦσαν κατεσκευασμέναι διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων καὶ ὁ πυθμὴν ἔφερεν ἐπίστρωσιν ἀσβεστοκονίας.

Πανεπιστημιούπολις. Χῶρος κτηρίου Διοικήσεως

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ κτηρίου Διοικήσεως τῆς Πανεπιστημιουπόλεως, παρὰ τὴν ὁδὸν πρὸς Ἄνω Τούμπαν, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε συστάδα τάφων τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ νεκροταφείου τῆς πόλεως. Συνολικῶς ἠρευνήθησαν 82 τάφοι (Πίν. 482 α).

Πολυπληθέστεροι ὁπωσδήποτε ἦσαν οἱ λακκοειδεῖς (58), ἁπλᾶ ὀρθογώνια ὀρύγματα εἰς τὸ φυσικὸν ἔδαφος, τῶν ὁποίων τὸ μῆκος ἐκυμαίνετο ἀπὸ 1.60-2 μ. καὶ τὸ πλάτος ἀπὸ 1-0.60 μ. Οἱ τρεῖς ἐξ αὐτῶν ἔφερον ἐπίχρισμα ἐξ ἀσβεστοκονίας (Α5, Β9, Β10). Συνήθως ἐκαλύπτοντο διὰ πλακῶν ἐκ σχιστολίθου. Διὰ τὴν κάλυψιν τοῦ τάφου Β7 ἐχρησιμοποιήθη καὶ τμῆμα μαρμαρίνου κίονος, ἐνῷ εἰς τοὺς τάφους Α7, Α16, Γ10, Α17 καὶ Β10 εἶχον χρησιμοποιηθῆ αἱ ἑξῆς ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι πλάκες εἰς δευτέραν χρῆσιν:

Πλὰξ μαρμαρίνη, διαστ. 0.43 × 0.31 μ.

ΑΦΡΟΔΙCΙΑ / ΕΥΠΟΡΩΙ ΤΩΙ / ΔΙΩ ΣΥΝΒΙΩ / ΜΝΕΑΣ ΧΑ/ΡΙΝ

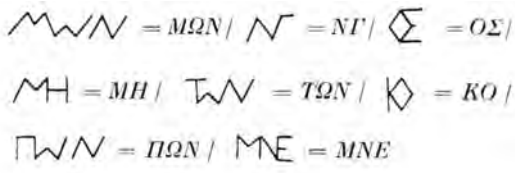
Πλὰξ ἐκ γρανίτου, διαστ. 0.41 × 0.17 μ.

ΑΥΡΗΛ.../ ACPO...../ ΛΕΚΗ...../ ΟΥΛ. ....

Πλὰξ διαστ. 0.74 × 0.355 μ.

ΚΛΑΥΔΙΟΣ / ΣΙΜΩΝ ΚΑΙ / ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΚΛΑΥ/ ΔΙΟΣ ΛΟΝΓΙΝΙ / ΑΝΟΣ ΚΛΑΥΔΙΩ / ΙΔΙΩ ΠΑΤΡΙ ΚΑΙ / ΚΙΣΣΕΙΔΙ ΙΔΙΑ ΜΗ / ΤΡΙ ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΚΟ/ΠΩΝ ΜΝΕΙΑΣ ΧΑΡΙΝ

Παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς συμπλέγματα γραμμάτων:

Ἐνεπίγραφος πλάξ, διαστάσεων 0.85 × 0.40 μ. *ΜΕΣΤΡΩΝΙΑ ΠΟ/ΛΥΝΕΙΚΗ ΕΠΙΚΤΗ/ΤΩ ΤΩ ΓΛΥΚΥΤΑΤΩ ΑΝ/ΔΡΙ ΕΚΚ ΤΩΝ ΚΟΙ-ΝΩΝ / ΚΟΠΩΝ ΚΑΙ ΕΑΥΤΗ / ΖΩΣΑ*

Συμπλέγματα:

Πλάξ, διαστ. 0.68 × 0.59 μ.

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ / ΣΙΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑ/ΡΙΑ

Πλάξ, διαστ. 0.28 × 0.37 μ. (Πίν. 482 γ).

ΛΑΡΚΙΑ ΙΡΗΝΗ / ΚΑΙ ΛΑΡΚΙΑ ΣΥΝ / ΚΛΗ-ΤΙΚΗ ΛΑΡ/ΚΙΑ ΚΡΙΣΠΕΙ / ΝΗ ΤΗ ΘΡΕΨΑ-ΣΗ / ΜΝΕΙΑΣ ΧΑΡΙΝ

Παρατηροῦνται καὶ τρία συμπλέγματα.

Πλάξ, διαστ. 0.24 × 0.31 μ. (Πίν. 482 β).

ΑΝΤΙΓΟ/ΝΑ ΤΙΤΙ/Τ// ΙΔΙ/ ΑΝΔ/ΡΙ ΜΝΗ-ΜΗC / ΧΑΡΙΝ

Μίαν ταφὴν περιεῖχον οἱ τάφοι Α5-Α12, Α14, Α16-Α19, Β1-Β6, Β10, Β12, Β13, Β18-Β21, Γ1-Γ3, Γ8, Γ10, Δ1-Δ6, Δ9. Μίαν ταφὴν καὶ ὀστᾶ ἐξ ἀνακομιδῆς περιεῖχον οἱ τάφοι Α13, Γ5, Γ11, Γ12. Δύο ταφαὶ εὑρέθησαν εἰς τοὺς τάφους Β7, Β8, Β9 καὶ Δ11. Δύο ταφὰς καὶ ὀστᾶ ἐξ ἀνακομιδῆς περιεῖχον οἱ τάφοι Γ13 καὶ Δ7. Τρεῖς νεκροὺς περιεῖχον οἱ τάφοι Δ8, Δ12 καὶ Δ13, ἐνῷ ὁ τάφος Γ4 περιεῖχε τρεῖς νεκροὺς καὶ ὀστᾶ ἐξ ἀνακομιδῆς. Τέσσαρας νεκροὺς καὶ ὀστᾶ ἐξ ἀνακομιδῆς περιεῖχεν ὁ τάφος Γ7. Ὁ τάφος Β14 περιεῖχε δύο νεκροὺς εἰς δύο διαφορετικὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα ἐχωρίζοντο μεταξὺ των διὰ στρώσεως ἀσβεστοκονίας.

Ὀλίγοι μόνον τάφοι περιεῖχον κτερίσματα. Ὁ τάφος Α10 περιεῖχε ἓν χαλκοῦν νόμισμα. Ὁ τάφος Β21 περιεῖχε τρία χαλκᾶ νομίσματα Κωνσταντίνου. Εἰς τὸν τάφον Β6 εὑρέθησαν ὀλίγα θραύσματα ἀβαφῶν ἀγγείων. Ὁ τάφος Β8 περιεῖχε δύο μελαμβαφῆ κυάθια, δύο δακρυδόχους, τὸ κάτω τμῆμα πυξίδος, ἑτέραν πυξίδα καὶ εἰδώλιον πήλινον εἰς θραύσματα παριστῶν ἑρμαφρόδιτον. Εἰς τὸν τάφον Β13 εὑρέθη πυξὶς μὲ πλαστικὸν διάκοσμον καὶ ἐγχάρακτον γεωμετρικὴν διακόσμησιν. Εἰς τὸν τάφον Β14 εὑρέθησαν θραύσματα ἐφυαλωμένων ἀγγείων καὶ ἓν ἀβαφές.

Τάφοι λακκοειδεῖς καλυπτόμενοι διὰ κεραμίδων (Πίν. 482 γ) εὑρέθησαν ἐννέα: Α1, Α2, Α15, Β11, Β16, Β17, Β22, Δ10 καὶ Δ15. Τὸ μῆκος των ἐκυμαίνετο ἀπὸ 1.60-2 μ. καὶ τὸ πλάτος των ἀπὸ 0.40-0.60 μ. Ἕκαστος ἐξ αὐτῶν περιεῖχεν ἀνὰ μίαν ταφήν. Ὁ τάφος Α1 περιεῖχε χαλκᾶ ἀντικείμενα εἰς θραύσματα. Εἰς τὸν τάφον Α15 εὑρέθη ἓν χαλκοῦν νόμισμα.

Ἐπὶ τοῦ καλύμματος τοῦ τάφου Β11 εὑρέθη ἐπτάφωτος λυχνία καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν του ζεῦγος χαλκῶν ἐνωτίων.

Κιβωτιόσχημοι τάφοι εὑρέθησαν ἓξ. Αἱ πλευραὶ τῶν τάφων ἦσαν ἐκτισμέναι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβεστοκονίας ἐντὸς ὀρθογωνίου ὀρύγματος τοῦ ἐδάφους. Αἱ παρειαὶ τῶν τάφων Α3, Α4, Γ16, Γ17 καὶ Γ19 ἔφερον ἐπίχρισμα ἐξ ἀσβεστοκονίας, ἐνῷ αἱ παρειαὶ τοῦ τάφου Γ20 ἐκαλύπτοντο δι' ὀρθομαρμαρώσεως. Ἅπαντες εἶχον προσκεφάλαιον ἐκ μαρμαρίνης πλακὸς εἰς τὴν δυτικήν των πλευράν. Τὸ μῆκος των ἐκυμαίνετο ἀπὸ 2.20-2 μ. καὶ τὸ πλάτος ἀπὸ 1-0.60 μ. Ἐκαλύπτοντο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἡ πλάξ τοῦ τάφου Γ17 ἔφερεν ἀνάγλυφον παράστασιν ἀνθέων καὶ προσώπου. Οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν ἀκτέριστοι, πλὴν τοῦ Γ17, ὁ ὁποῖος περιεῖχεν ἓν ἀβαφὲς ἀγγεῖον.

Οἱ τάφοι Α4, Γ16 καὶ Γ20 περιεῖχον μίαν ταφήν. Ὁ τάφος Γ19 περιεῖχε δύο ταφάς. Εἰς τὸν τάφον Α3 εὑρέθησαν δύο νεκροὶ καὶ ὀστᾶ ἐξ ἀνακομιδῆς. Ἐπίσης εἰς τὸν τάφον Γ17 εὑρέθησαν δύο νεκροὶ καὶ ὀστᾶ ἐξ ἀνακομιδῆς, ἀλλὰ διὰ τὸν διαχωρισμόν των εἶχε σχεδιασθῆ λωρὶς ἀσβεστοκονίας κατὰ μῆκος τοῦ τάφου. Ἐδῶ σημειώνομεν ἐπίσης ὅτι εἰς τὴν νοτίαν παρειὰν τοῦ τάφου Γ16 εἶχε σχεδιασθῆ ἐπτάφωτος λυχνία (Πίν. 483 α).

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κιβωτιοσχήμων ἀνήκει καὶ ὁ Γ14, ὁ ὁποῖος εἶχε καμαροειδῆ κάτοψιν (Πίν. 483 β). Προσκεφάλαιον εἶχε κατασκευασθῆ εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, ὅπου εὑρίσκετο ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου, ἡ ὁποία ἐκλείετο διὰ μαρμαρίνης πλακὸς εἰς δευτέραν χρῆσιν. Αἱ διαστάσεις τοῦ τάφου ἦσαν 2 × 1.10 μ. Αἱ παρειαί του ἐκαλύπτοντο δι' ἀσβεστοκονίας. Περιεῖχε δύο ταφὰς καὶ ὀστᾶ παλαιοτέρων ταφῶν. Ἐπίσης εὑρέθησαν πήλινον ἀγγεῖον ἀβαφὲς καὶ θραύσματα ὑαλίνου. Κάτωθεν τοῦ δαπέδου του ἐσώζοντο τὰ ὑπολείμματα ἑλληνιστικῆς ταφῆς ἐντὸς λάκκου, εἰς τὸν ὁποῖον εὑρέθησαν καλυκωτὸς μελαμβαφὴς κρατὴρ μὲ ἀνάγλυφον διάκοσμον, ἀβαφὴς κάνθαρος καὶ τρεῖς δακρυδόχοι.

Ἠρευνήθησαν ἀκόμη ἑπτὰ τάφοι, παιδικοί, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πέντε ἦσαν ταφαὶ ἐντὸς ἀμφορέων (Ι, ΙΙ, 8β, Γ15 καὶ Δ15) (Πίν. 483 γ) καὶ οἱ δύο ἦσαν λακκοειδεῖς, ἀκτέριστοι ἐπίσης (Γ6 καὶ Γ9). Τέλος εὑρέθη καὶ ἓν κενοτάφιον, τὸ Γ18.

Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου εὑρέθη μαρμάρινον ἀνάγλυφον, διαστ. 0.45 × 0.63 μ., μὲ σκηνὴν νεκροδείπνου, τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Ἀνὴρ γενειοφόρος παρίσταται ἀνακεκλιμένος καὶ κρατεῖ κύπελλον εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα. Παρὰ τοὺς πόδας του κάθηται γυνή, προσφέρουσα ἐδέσματα ἐκ τῶν εὑρισκομένων ἐπὶ τῆς ἔμπροσθέν των εἰκονιζομένης τραπέζης. Εἰς τὸ βάθος τῆς σκηνῆς παρίσταται νέος, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς οἰνοχόην καὶ πλησίον του εἰκονίζεται κρατήρ. Πρὸς τὰ ἀριστερά, ὁμὰς τριῶν ἀνδρῶν καὶ μιᾶς γυναικός (Πίν. 483 δ).

Ὁδὸς Πατριάρχου Ἰωακεὶμ 28 καὶ πλατεῖα Ἁγ. Γεωργίου

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Καράμπελα, διαστ. 6.50 × 10.30 × 8.80 × 6.50 μ., ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου, τῶν ὁποίων διακρίνονται περισσότεραι οἰκοδομικαὶ φάσεις (Σχέδ. 11· Πίν. 484 α - γ).

Δύο δωμάτια, διαστ. 5.60 × 3.70 καὶ 3.30 × 3.70 μ., ἐσώζοντο εἰς ἀρκετὰ καλὴν κατάστασιν. Οἱ τοῖχοι των, πάχ. 0.65 μ., ἀνῆκον εἰς δύο οἰκοδομικὰς φάσεις καὶ εἶχον ἐπαναχρησιμοποιηθῆ. Ἠδράζοντο εἰς βάθος 5.70 μ. καὶ διετηροῦντο εἰς ὕψος 1.40-2.20 μ. Ἡ τοιχοποιία ἦτο ἡ συνήθης διὰ τὴν ἐποχήν, δι' ἀργῶν λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Τὸ μεγαλύτερον δωμάτιον ἐκαλύπτετο ὑπὸ δαπέδου ἐξ ὀστρακασβέστου, τοῦ ὁποίου ἡ στάθμη ἔκειτο 4.60 μ. κάτωθεν τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ. Τμήματα τοῦ δαπέδου κατεστράφησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων κατασκευῶν, ἐργαστηρίου πιθανῶς (ἐσώζοντο τὰ λείψανα κτιστοῦ πίθου). Τμήματα τοιχογραφίας διετηροῦντο ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ τοίχου τοῦ μεγάλου δωματίου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ δαπέδου του εὑρέθη τοῖχος ἀργολιθοδομῆς, παλαιοτέρου κτίσματος, σωζ. μήκ. 3.30 μ. Ἐξ ἄλλου, δύο τοῖχοι, τεμνόμενοι καθέτως μεταξύ των, παλαιοτέρου κτίσματος ἐπίσης, εὑρέθησαν κάτωθεν τοῦ δαπέδου καὶ τοῦ δευτέρου δωματίου, σωζ. μήκ. 1.30 καὶ 0.90 μ.

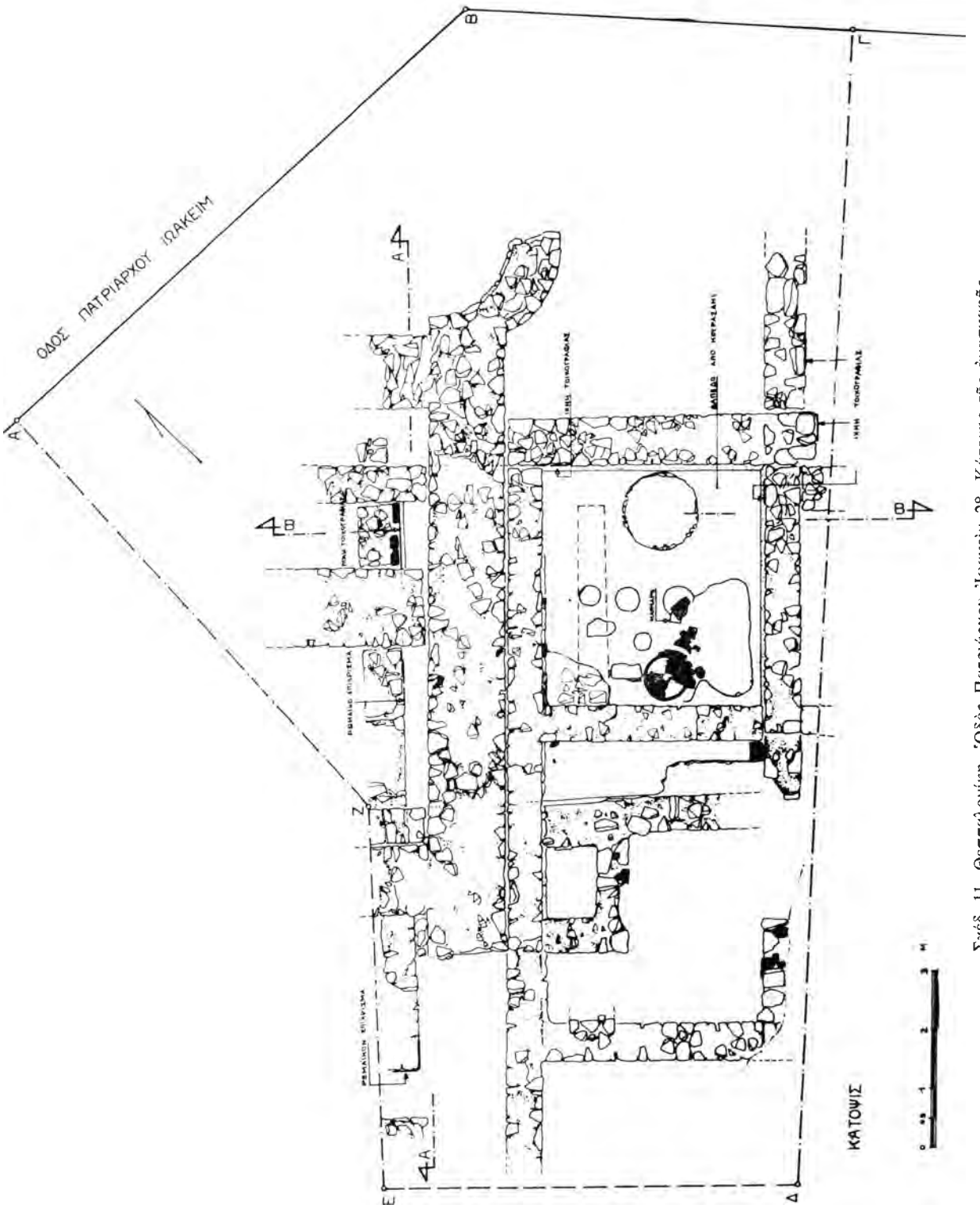
Παραλλήλως πρὸς τὸν βορειοδυτικὸν τοῖχον τῶν δύο δωματίων, σώζεται ἕτερος μεταγενέστερος τοῖχος 1, σωζ. μήκ. 10.50, πάχ. 1.30 μ., τὸν ὁποῖον τέμνουν καθέτως δύο τοῖχοι σύγχρονοί του, σωζ. μήκ. 0.80 καὶ 0.90 μ. Ἡ τοιχοποιία εἶναι ἡ γνωστή, διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος καὶ ἡ στάθμη ἑδράσεως εὑρίσκεται 6.10 μ. βαθύτερον τοῦ συγχρόνου ἐδάφους. Τρίτος τοῖχος, κάθετος πρὸς τὸν ἀρχικόν, παρομοίας κατασκευῆς, σωζ. μήκ. 2.50 μ., ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν προσθήκην. Ὁ τοῖχος 1, πρὸς ΒΑ. ἀπολήγει εἰς ἀψῖδα, τῆς ὁποίας τμῆμα μόνον σώζεται.

Οἱ τοῖχοι 3 καὶ 5, κάθετοι πρὸς τὸν τοῖχον 1, σωζ. μήκ. 0.90 καὶ 2 μ. ἀντιστοίχως, εἶναι προγενέστεροί του. Προγενέστερος δὲ τῶν τοίχων 3 καὶ 5 εἶναι ὁ τοῖχος 2, σωζ. μήκ. 10.80 μ., ὁ ὁποῖος βαίνει μὲ κάθετον πρὸς αὐτοὺς κατεύθυνσιν.

Ὁδὸς Τάσκου Παπαγεωργίου 3

Εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Ρεβέκκας καὶ Μαρίας Χατζηευστρατιάδου, διαστ. 12.50 × 14.50 μ., ἦλθον εἰς φῶς ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ὑστερορρωμαϊκῶν κτηρίων (Σχέδ. 12).

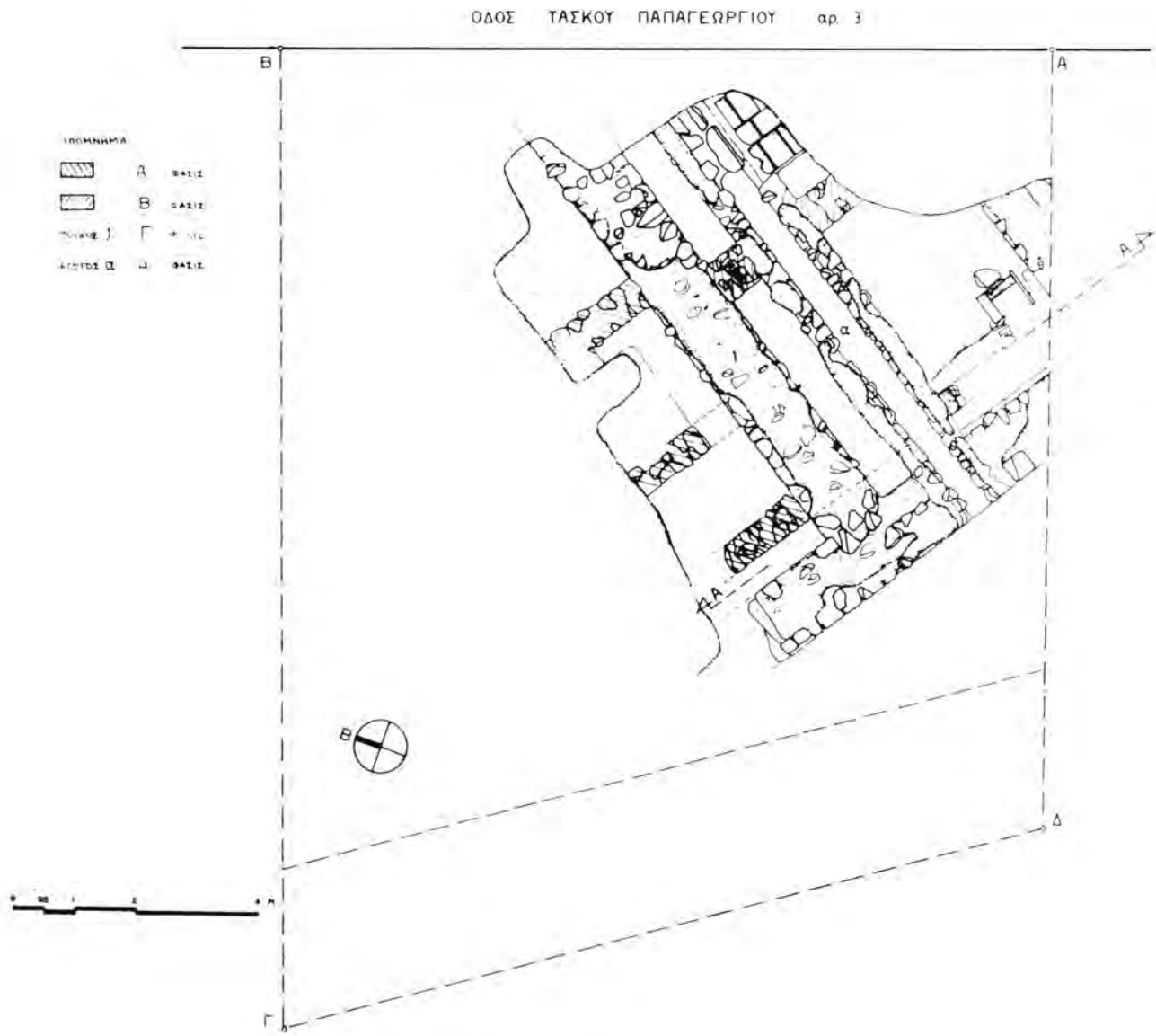
Ὁπωσδήποτε τὰ παλαιότερα λείψανα δὲν βοηθοῦν

Σχέδ. 11. Θεσσαλονίκη. Όδός Πατριάρχου Ἰωακείμ 28. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

διὰ τὴν ἀποκατάστασιν κτίσματος μὲ συγκεκριμένην κάτοψιν, σύγκεινται δὲ ἐκ δύο ὁμάδων τοιχαρίων, ἐκτισμένων δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος καὶ ἀνήκουν εἰς δύο οἰκοδομικὰς φάσεις, θεμελιούμενα

Ἡ σημαντικωτέρα οἰκοδομικὴ φάσις ἀντιπροσωπεύεται ἐδῶ ὑπὸ κτίσματος, τοῦ ὁποίου σώζεται τὸ δυτικὸν ἥμισυ δωματίου, ἡ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὁποίου ἔχει ἀποκαλυφθῆ εἰς μῆκος 8 μ., ἐνῷ ἡ

Σχέδ. 12. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Τάσκου Παπαγεωργίου 3. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

εἰς δύο διάφορα ἐπίπεδα. Δὲν εἶναι σαφές, ποία ἐκ τῶν δύο ὁμάδων εἶναι προγενεστέρα. Ἐπίσης δὲν εἶναι σαφές, εἰς ποίαν ἐκ τῶν δύο οἰκοδομικῶν περιόδων ἀνήκουν λείψανα πηλίνου πλακοστρώτου, πλησίον τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, καὶ μικρὸν τμῆμα κτιστοῦ ἀγωγοῦ, παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν μεσοτοιχίαν.

νοτιοδυτικὴ ἀποκαθίσταται εἰς μῆκος 4 μ. Οἱ τοῖχοι του, πάχ. 1 μ., εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ κονιάματος, ἐδράζονται εἰς βάθος 5.30 μ. καὶ διατηροῦνται εἰς ὕψος 1.70 μ. Εἰς περίοδον μετασκευῆς τοῦ κτηρίου ἀνήκει ὁ μεγάλος ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ὅστις ἔχει κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ.

Ὁδὸς Πετροπουλακιδῶν 8 καὶ Φλωρίνης

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Α. Λαζαρίδη, διαστ. 17.70 × 5.80 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα κτίσματος τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου.

Ἡ μία πλευρὰ τοῦ κτίσματος εἶχε μῆκος 5.20 μ., ἡ δὲ ἑτέρα ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 1.30 μ. Οἱ τοῖχοι, πάχ. 0.60 μ., ἐδράζονται εἰς βάθος 3 μ., διατηροῦνται εἰς ὕψος 1.20 μ. καὶ εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος. Τὸ δάπεδον τοῦ κτίσματος εὑρίσκεται εἰς βάθος 2.20 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἐκ πηλίνων πλακῶν.

Τμῆμα νεωτέρου τοίχου διετηρεῖτο πλησίον τῆς βορείου παρειᾶς τοῦ κτίσματος.

Ὁδὸς Προφήτου Ἠλία 11

Εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κετσόγλου, Κεδικόγλου καὶ Φραγκόγλου, διαστ. 15.50 × 21 × 9× 22.70 × 19.50 × 15 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε λουτρικὸν συγκρότημα τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου, τοῦ ὁποίου ἐσώζοντο πέντε χῶροι (Πίν. 485 α - β).

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος εἶχον πάχος 0.80-0.90 μ., ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ λίθων καὶ πλίνθων, συνδεομένων δι' ἀσβέστου, ἡδράζοντο ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους εἰς βάθος 2.20 μ., διετηροῦντο δὲ ἐνιαχοῦ μέχρις ὕψους 2.20 μ.

Ὁ χῶρος Α, διαστ. 5.10 × 5.40 μ., ἐνισχύεται κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας του διὰ κτιστῶν πεσσῶν, διαστ. 0.60 × 0.70 μ., πιθανὸν δὲ ἐστεγάζετο διὰ θολωτῆς κατασκευῆς. Εἴσοδοι ἐπικοινωνίας ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸν βόρειον καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον· ἡ θύρα τῆς νοτίου πλευρᾶς πιστεύομεν ὅτι θὰ ἦτο τοξωτή, διότι ἐσώζοντο ὑπόλοιπα τῶν τόξων της, ἄνωθέν της δέ, εἰς ὕψος 1.40 μ. διήρχοντο δύο ἀγωγοὶ θερμοῦ ἀέρος. Θερμότης θὰ διωχετεύετο ἐπίσης ἐκ τοῦ συνεχομένου πρὸς Α. χώρου μεθ' ὑποκαύστου Β, διὰ μέσου τοξωτοῦ ἀνοίγματος (Πίν. 485 γ). Τὸ δάπεδόν του ἐκαλύπτετο διὰ πηλίνων πλακῶν. Ὁ χῶρος Α θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς tepidarium.

Ὁ χῶρος μεθ' ὑποκαύστου Β ἔχει διαστάσεις 2.20 × 2.20 μ. Σειραὶ πεσσίσκων ἐξ ἐπαλλήλων ὀπτοπλίνθων ἔβαινον ἐπὶ δαπέδου ἐστρωμένου διὰ πηλίνων πλακῶν καὶ θὰ ἐστήριζον τὸ δάπεδον τοῦ ὑπερκειμένου δωματίου. Εἰς ὕψος 1 μ. ἐσώζοντο ἀγωγοὶ θερμοῦ ἀέρος ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ νοτίου τοίχου (Πίν. 485 δ).

Ὁ πρὸς Ν. τοῦ χώρου Α παρακείμενος χῶρος Γ φέρει εἰς τοὺς δύο τοίχους ἀγωγοὺς θερμότητος. Ἔχει διαστάσεις 4.70 × 3.70 μ. καὶ θὰ ἐχρησίμευεν ὡς αἴθουσα ἐφιδρώσεως.

Τὸ σύστημα θερμάνσεως τῶν τοίχων δι' ἐσωτερικῆς κυκλοφορίας τοῦ θερμοῦ ἀέρος, τὸ εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸν παρακείμενον χῶρον Δ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν χῶρον Γ, αἱ διαστάσεις του δὲ εἶναι 2.30 × 3.70 μ. Πρὸς Α. τοῦ χώρου Δ, εὑρίσκεται δεξαμενὴ Ε θερμαινομένου ὕδατος, διαστ. 2 × 1.30 μ., τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον εὑρίσκεται 1 μ. ὑψηλότερον τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου Δ.

Ὁδὸς Σελευκιδῶν 3

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Σμάγδαλη, διαστ. 20.90 × 10.10 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου.

Κατὰ μῆκος τῆς νοτιοδυτικῆς μεσοτοιχίας ἀπεκαλύφθη τοῖχος, σωζ. μήκ. 13, πάχ. 0.90 μ. (μετὰ τῆς ὑποθεμελιώσεως αὐτοῦ), ὁ ὁποῖος ἐσώζετο εἰς ὕψος 2.20 μ. καὶ ἔφερε τρεῖς ἀντηρίδας, διαστ. 1.10 × 0.90 μ., κατ' ἀποστάσεις 4.20 μ. Ὁ τοῖχος ἦτο ἐκτισμένος διὰ λίθων, θραυσμάτων πλίνθων καὶ κονιάματος, ἐνισχυόμενος κατ' ἀποστάσεις διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων, ἐνῷ αἱ ἀντηρίδες ἔχουν κατασκευασθῆ διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων. Ἡ κατασκευὴ χρονολογεῖται εἰς τὴν ὑστερορρωμαϊκὴν περίοδον (Πίν. 485 ε).

Πλησίον τῆς βορειοανατολικῆς μεσοτοιχίας ἀπεκαλύφθη τοῖχος διπλοῦς, συνολ. πάχ. 1.10, σωζ. μήκ. 7.20 μ., τὸν ὁποῖον τέμνει καθέτως τοῖχος διαχωριστικός, πάχ. 0.50, σωζ. μήκ. 2.20 μ. (Πίν. 485 στ). Καὶ οἱ δύο τοῖχοι εἶναι παρομοίας κατασκευῆς μὲ τὸν περιγραφέντα.

Ὁδὸς Σοφοκλέους 6

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κ. Θωμαΐδη, διαστ. 10.10 × 17.70 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τὰ πενιχρὰ λείψανα ὑστερορρωμαϊκοῦ λουτροῦ.

Ἐσώζετο τμῆμα χώρου μεθ' ὑποκαύστου, πλ. 1.80 μ. καὶ ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1.50 μ. Οἱ τοῖχοι του, πάχ. 0.75 μ., ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ λίθων, θραυσμάτων πλίνθων καὶ κονιάματος, ἡδράζοντο εἰς βάθος 5.40 μ. καὶ διετηροῦντο εἰς ὕψος 2 μ. Ἡ στάθμη τοῦ ἐκ πηλίνων πλακῶν δαπέδου του ἔκειτο εἰς βάθος 3.88 μ. Πεσσίσκοι ἐξ ἐπαλλήλων πλίνθων ἐστήριζον τὸ δάπεδον τοῦ ὑπερκειμένου δωματίου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐσώζετο. Πρὸς ΒΔ. ἐσώζετο μικρὸν τμῆμα πλακοστρώτου δαπέδου, εὑρισκομένου εἰς βάθος 4.12 μ., τὸ ὁποῖον θὰ ἀνῆκεν εἰς αἴθουσαν θερμοῦ λουτροῦ. Εἰς κατωτέραν στάθμην εὑρέθη τμῆμα ἀγωγοῦ κτιστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο διὰ λιθίνων πλακῶν.

Εἰς ἀπόστασιν 4 μ. ἀπὸ τοῦ περιγραφέντος χώρου ἐσώζετο μικρὸν τμῆμα τοίχου, παρομοίας κατασκευῆς, τὸ ὁποῖον θὰ ἀνῆκεν εἰς τὸ λουτρικὸν κτίσμα.

Ὁδὸς Φιλικῆς Ἑταιρείας 39 καὶ Δημ. Μαργαρίτη

Κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν δύο ὁδῶν, εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Θεαγενείου Ἀντικαρκινικοῦ Ἰνστι-

τούτου, διαστ. 11.65 × 13.10 μ., ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ τείχους τοῦ Γαλερίου.

Τὸ τεῖχος διέσχιζε τὸ οἰκόπεδον μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ. Ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 11.40 μ., ἐσώζετο μέχρις ὕψους 2.35 μ., ἡδράζετο εἰς βάθος 3.40 μ. καὶ εἶχε πάχος 3 μ. Ἦτο κατεσκευασμένον διὰ χυτῆς τοιχοποιίας, τμήματά του ὅμως εἶχον κατασταφῆ ἐκ τῆς συγχρόνου οἰκοδομῆς (Πίν. 486 α). Κατὰ μῆκος τῆς βορείου παρειᾶς τοῦ τείχους εἶχε κατασκευασθῆ δεύτερον τεῖχος, πάχ. 1.40 μ., πρὸς ἐνίσχυσίν του (Πίν. 486 β).

Ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους εἶχον κατασκευασθῆ κατὰ τὴν ὑστερορρωμαϊκὴν περίοδον δύο τάφοι, ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῶν ὁποίων διήρχετο τὸ τεῖχος. Αἱ πλευραί των ἦσαν κατεσκευασμέναι διὰ στρώσεων ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ πλακῶν ἐξ ἀσβεστολίθου.

Τάφος Ι, διαστ. 0.44 × 1.60, ὕψ. 0.50 μ., περιεῖχε τὰ ὀστᾶ ἑνὸς νεκροῦ.

Τάφος ΙΙΙ, διαστ. 0.48 × 1.70, ὕψ. 0.50 μ., περιεῖχε τὰ ὀστᾶ δύο νεκρῶν, ἐκτερισμένων διὰ μιᾶς πρόχου, ὕψ. 0.07 μ., δύο ὑαλίνων πτηνῶν, μήκ. 0.12 καὶ 0.08 μ., καὶ μιᾶς ὑαλίνης σφαίρας, διαμ. 0.07 μ.

Ὁδὸς Φιλίππου 95 -Ἀρριανοῦ 16

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Π. Χατζηνικολάου, διαστ. 26 × 11.50 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου μέχρι καὶ τῆς ὑστέρας ρωμαϊκῆς, τὰ ὁποῖα δὲν συνθέτουν συγκεκριμένην ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν.

Εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον ἀνήκουν τμήματα δύο τοίχων τεμνομένων καθέτως μεταξύ των (5-6), οἱ ὁποῖοι ἀπεκαλύφθησαν πλησίον τῆς νοτιοανατολικῆς μεσοτοιχίας. Εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἰλύος, ἔχουν πάχος 0.55 μ. καὶ ἐδράζονται εἰς βάθος 3.50 μ. Ὁ ἔχων κατεύθυνσιν ΝΔ.-ΒΑ. σώζεται μέχρι μήκους 10 μ., ὁ δὲ ἔχων κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ. ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 2.50 μ. Εἰς τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον ἀνήκει καὶ τμῆμα τοίχου μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ., σωζ. μήκ. 0.50 μ., ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται κάτωθεν τοῦ τοίχου 3, πλησίον τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἀρριανοῦ.

Ὁ τοῖχος 3 ἔχει κατασκευασθῆ κατὰ τὴν ὑστερορρωμαϊκὴν περίοδον, ἔχει κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ. καὶ σώζεται μέχρι μήκους 3.80 μ.· εἶναι κατεσκευασμένος δι' ἀργῶν λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἔχει πάχος 0.65 μ. καὶ ἐδράζεται εἰς βάθος 3.20 μ. Οἱ τοῖχοι 1, 2 καὶ 4 εἶναι μεταγενέστεροι τοῦ τοίχου 3. Οἱ 1 καὶ 2 τέμνονται καθέτως μεταξύ των καὶ ὁ τοῖχος 1 ἔχει καταστρέψει τὸν τοῖχον 3. Εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, ἔχουν πάχος 0.90-0.65 μ. καὶ ἐδράζονται εἰς βάθος 3.20 μ. Ὁ τοῖχος 1 διατηρεῖται εἰς μῆκος 5.20 μ. καὶ ὁ 2 εἰς μῆκος 1.40 μ. Κατὰ μῆκος τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου 1 καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς ὑποθεμελιώσεώς του βαίνει ἀγωγός, κατεσκευασμένος διὰ πηλίνων σωμάτων σχήματος ἀνεστραμμένου πεῖ, σωζ. μήκ. 1.70 μ.

Ὁ τοῖχος 4, μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ., σώζεται εἰς δύο τμήματα, συνολ. μήκ. 6 μ., διέρχεται ἄνωθεν τοῦ τοίχου 3 καὶ παρουσιάζει τὴν αὐτὴν κατασκευὴν μὲ τοὺς τοίχους 1 καὶ 2.

Τὰ συλλεγέντα ὄστρακα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου μέχρι καὶ τῆς ὑστέρας ρωμαϊκῆς.

Ὁδὸς Ὡραιοπούλου 7

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰ. Χειμωνίδη, διαστ. 13.30 × 8.50 μ., ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε δύο κιβωτιοσχήμους τάφους τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου.

Ἦσαν λαξευτοὶ εἰς τὸ φυσικὸν ἔδαφος, αἱ πλευραί των ἦσαν κτισταὶ διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος, καὶ ἐκαλύπτοντο ἄνω διὰ καμάρας, ἐσωτερικῶς δὲ ἔφερον ἐπίχρισμα ἐξ ἀσβεστοκονίας. Ὁ πυθμήν των ἔκειτο 4.50 μ. κάτωθεν τοῦ συγχρόνου ἐδάφους. Εἰς τὴν μίαν στενὴν πλευρὰν εἶχε κατασκευασθῆ προσκεφάλαιον.

Τάφος Ι, διαστ. 1.65 × 0.74, ὕψ. 1.25 μ. Περιεῖχε δύο ἀβαφεῖς οἰνοχόας, ὕψ. 0.20 καὶ 0.21 μ.

Τάφος ΙΙ, διαστ. 1.87 × 0.83, ὕψ. 1.40 μ. Περιεῖχε μίαν ἀβαφῆ οἰνοχόην, ὕψ. 0.21 μ.

Ὁδὸς Φιλίππου 85-87 καὶ Κωνστ. Παλαιολόγου 31

Εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Π. Μπέκα καὶ Κ. Περβανᾶ, διαστ. 12.85 × 11.50 μ., ἀνεσκάφη τοῖχος τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου (Σχέδ. 13· Πίν. 486 γ).

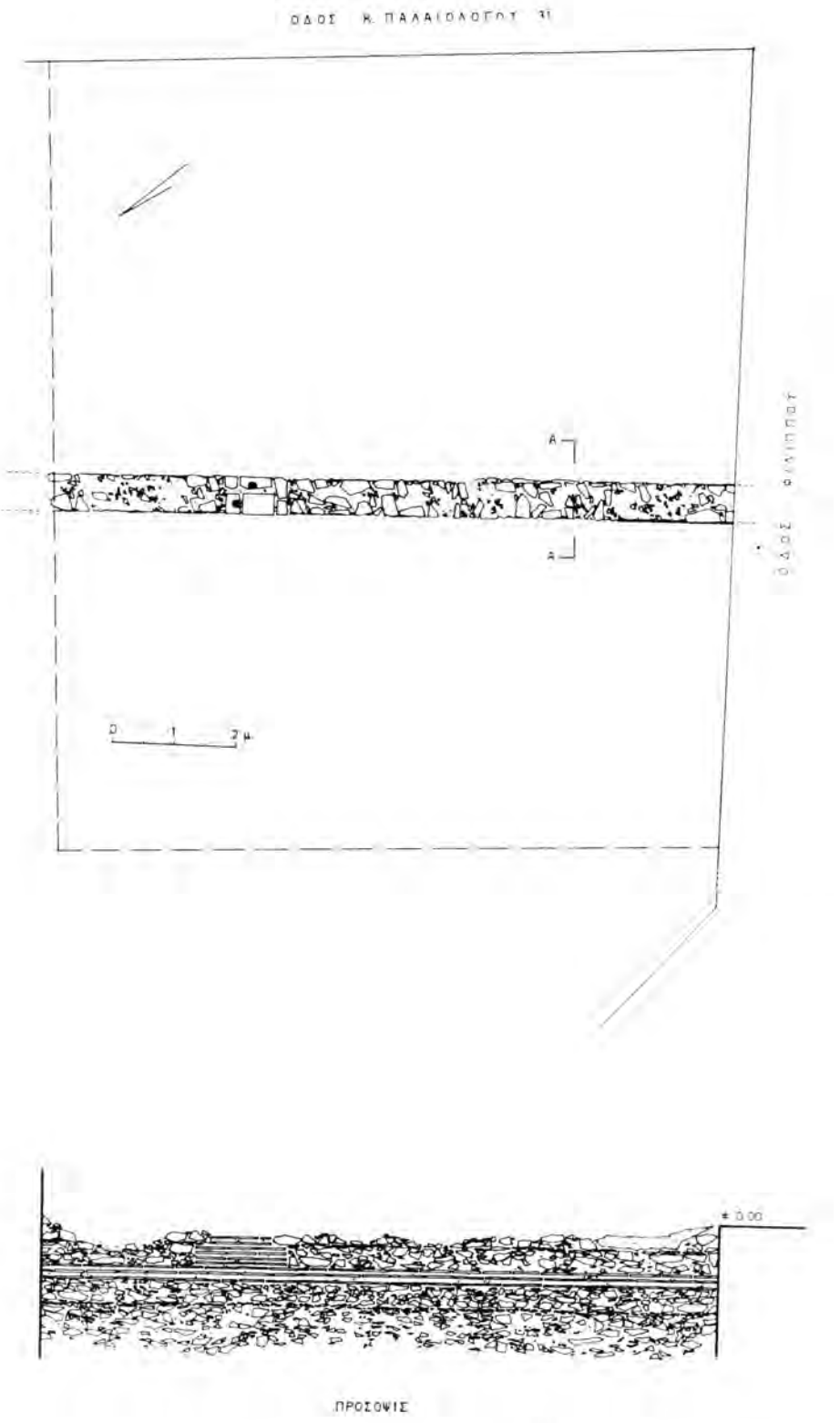
Ὁ ἀνευρεθεὶς τοῖχος, μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ., ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ οἰκοπέδου, δηλ. μέχρι μήκους 11 μ., καὶ συνέχιζε πέραν τῆς βορείου μεσοτοιχίας καὶ τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Φιλίππου. Ἦτο κατεσκευασμένος διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κονιάματος καὶ ἐνισχύετο κατὰ μικρὰς ἀποστάσεις διὰ ζωνῶν ἐκ στρώσεων ὀπτοπλίνθων, συνδεομένων διὰ κονιάματος. Εἶχε πάχος 0.50 μ., διετηρεῖτο εἰς ὕψος 1.90 μ., καὶ ἡδράζετο εἰς βάθος 2 μ. Ἐπὶ τῆς νοτίας ὄψεως τοῦ τοίχου ἐσώζοντο ἴχνη κονιάματος.

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΑΣ

Ὅρμος Ξενοφῶντος Σάνης

Εἰς τὸν ὅρμον Ξενοφῶντος Σάνης, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν ὑπὸ τῆς «Α.Ε. Σάνη», ἀπεκαλύφθησαν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα μεταξὺ τοῦ κτηρίου τῆς ἀγορᾶς τῶν τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τῆς παραλίας, εἰς χῶρον ὁριζόμενον πρὸς

Σχέδ. 13. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Φιλίππου 85 - 87 καὶ Κ. Παλαιολόγου 31. Κάτοψις καὶ πρόσοψις τοῦ τοίχου.

ΝΑ. ὑπὸ χειμάρρου καὶ πρὸς ΒΔ. ὑπὸ πευκοφύτου λόφου.

Ἀνεσκάφησαν δύο κυκλικοὶ χῶροι, διαμ. 3.60 μ., συνδεόμενοι μεταξύ των (Πίν. 486 δ). Οἱ τοῖχοι των, πάχ. 0.70 μ., ἦσαν κατεσκευασμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονίας. Τοῖχος εὐθύγραμμος, παρομοίας κατασκευῆς, σωζ. μήκ. 10 μ., μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., διήρχετο πρὸς Ν. τῶν περιγραφέντων κτισμάτων καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτά. Ἐντὸς παχέος στρώματος καύσεως εὑρέθησαν 9 χρυσᾶ βυζαντινὰ νομίσματα, δύο Τιβερίου-Κωνσταντίνου (578-582), τρία Μαυρικίου-Τιβερίου (582-602), τέσσαρα τοῦ Φωκᾶ Α΄ (602-610) καὶ δύο τοῦ Ἡρακλείου (610-641). Εἰς τὸν σωρὸν τῶν ἐπιχώσεων εὑρέθησαν 28 τεμάχια ἀρραβδώτων κιονίσκων, ἓξ βάσεις καὶ ἓξ κιονόκρανα, ἓν τῶν ὁποίων μὲ δύο ἀναγλύφους ἀνθρωπίνας μορφὰς ἐπαρχιακῆς λαϊκῆς τέχνης καὶ ἕτερον μὲ ἀνάγλυφον ἀμφορέα καὶ τὸ γράμμα Ε.

Ἐπεσημάνθη ἐπίσης μέγα τριμερὲς ὀρθογώνιον κτίσμα καὶ ἀριθμὸς τάφων τῆς πρωίμου βυζαντινῆς περιόδου.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ*

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης

Ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1973 καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἔτους αἱ ἐργασίαι μουσειακῆς φύσεως εἶχον χαρακτῆρα διερευνητικόν, προκειμένου νὰ καταρτισθῇ ἐν συστηματικὸν πρόγραμμα καταγραφῆς, ἀξιολογήσεως καὶ ταξινομήσεως τοῦ πάσης φύσεως ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ τοῦ φυλασσομένου ἀπὸ δεκαετιῶν εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης. Τὸ ἄχαρι, ἀλλὰ καὶ τόσον χρήσιμον ἔργον τῆς ταυτίσεως καὶ ταξινομήσεως τοῦ ὑλικοῦ ἤρχισεν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ὑπογραφομένης, ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Αἰκ. Δεσποίνη, βοηθουμένη ὑπὸ ὁμάδος ἐπιστημονικῶν βοηθῶν καὶ τεχνιτῶν τοῦ Μουσείου. Κατεβλήθη κόπος πολύς, ἵνα ἐλεγχθοῦν καὶ ταυτισθοῦν τὰ ἤδη καταγραφέντα εἰς τὰ εὑρετήρια εἰσαγωγῆς τοῦ Μουσείου ἀντικείμενα. Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἐφορείας κατετέθησαν λεπτομερεῖς ἀναφοραὶ περὶ τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν εὑρέθησαν αἱ ἀποθῆκαι τοῦ Μουσείου κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1973 καὶ ἐντεῦθεν. Δὲν συντρέχει λόγος νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐνταῦθα εἰς λεπτομερείας, περιοριζόμεθα μόνον νὰ ἀπαριθμήσωμεν κατωτέρω τὰς κυριωτέρας ἐργασίας:

1. Κατεγράφησαν εἰς τὸ εὑρετήριον τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης 820 λίθινα ἀρχαῖα ἀντικείμενα (γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφαί), τὰ ὁποῖα ἔκειντο εἰς τὴν ἀποθήκην λιθίνων ἀκατάγραφα ἀπὸ ἐτῶν.

2. Ἐταυτίσθησαν 250 λίθινα τεμάχια (ἐπιγραφαί, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτά), τὰ ὁποῖα εἶχον μὲν καταγραφῆ εἰς τὸ εὑρετήριον, ἀλλὰ δὲν ἔφερον ἐπ' αὐτῶν τὸν ἀριθμόν.

3. Ἐδημιουργήθη εἰδικὸς χῶρος ἐνεπιγράφων μνημείων, ἔνθα κατὰ ὁμάδας ἐτακτοποιήθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ Σαραπείου Θεσσαλονίκης, Ζαγκλιβερίου, Καλαμωτοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης, αἱ ἐνεπίγραφοι μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων πλάκες κατὰ θέματα, π.χ. μετὰ παραστάσεως Θρᾳκὸς ἱππέως, νεκροδείπνου, ἀπεικονίσεως προτομῶν συγγενῶν, Ἶσις, καθὼς καὶ ἐπιγραφαὶ κοινῆς προελεύσεως, ὅπως Ὀλύνθου, Δίου, Ποτειδαίας καὶ ἄλλων περιοχῶν. Εἰς τὸ ἐπιγραφικὸν τοῦτο τμῆμα μετεφέρθησαν αἱ δυνάμεναι νὰ μετακινηθοῦν ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ροτόντας καὶ τοῦ Παλαιοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (Τζαμί), προκειμένου πρὸς διευκόλυνσιν τῶν μελετητῶν νὰ εἶναι συγκεντρωμένον τὸ ὑλικόν.

4. Εἰς τὴν ἀποθήκην γλυπτῶν, ἥτις πλέον ἀποκλειστικῶς στεγάζει γλυπτὰ (ἀγάλματα, ἀνάγλυφα καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη), ἐγένετο νέα ταξινόμησις τῶν ἀντικειμένων, μετὰ τὴν καταγραφήν των, κατὰ εἶδος, π.χ. τμήματα σαρκοφάγων, προτομαί, πορτραῖτα, τραπεζοφόρα, τμήματα ἐνδύσεως ἀγαλμάτων ἢ μέλη ἀγαλμάτων, ἐπιτύμβια καὶ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα κατὰ θέματα, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κατὰ ὁμάδας (ὑδρορρόαι, ἐπιστύλια, ἐπίκρανα).

5. Συνεκολλήθησαν συνανήκοντα τεμάχια γλυπτῶν καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ βάσεων 25 γλυπτά.

6. Συνεκεντρώθησαν εἰς ξύλινα κιβώτια, ἀριθμηθέντα, μικρὰ τεμάχια καταγεγραμμένων εἰς τὸ εὑρετήριον γλυπτῶν.

7. Ἐταξινομήθησαν καὶ ἠλέγχθησαν τὰ περιεχόμενα τῆς νομισματοθήκης καὶ τῆς κοσμηματοθήκης τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, προκειμένου μελλοντικῶς νὰ καταγραφοῦν συστηματικῶς, ὥστε νὰ καταρτισθῇ κατάλογος νομισμάτων τοῦ Μουσείου, ὡς καὶ κοσμημάτων.

8. Ἐγένετο ἔλεγχος, ταύτισις καὶ ταξινόμησις τῶν κατασχεθέντων ἀρχαίων ἀντικειμένων τῶν προερχομένων ἐκ διαφόρων περιοχῶν.

9. Συνεπληρώθη ἡ φωτογράφησις τῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ Μουσείου ἀρχαίων ἐκ μαρμάρου.

10. Γενικῶς διεκινήθησαν καὶ ἐτακτοποιήθησαν περὶ τὰ 5.000 ἀντικείμενα.

Εἰς τὰ λοιπὰ Μουσεῖα τῆς περιφερείας ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

Μουσεῖον Πολυγύρου

Κατεγράφησαν εἰς τὸ εὑρετήριον 190 συνολικῶς ἀντικείμενα προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Σάνης (1971-1972), Ν. Φώκαιας (1971) καὶ Ποτειδαίας

* Εἰς τὰς μουσειακὰς καὶ ἀνασκαφικὰς ἐργασίας τῆς Ἐφορείας τοὺς ὑπευθύνους ἀρχαιολόγους ἐβοήθησαν οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ Ἐ. Τρακασοπούλου, Ἐ. Στυλοπούλου καὶ Κ. Μαρκῆ, Ἀ. Μέντζος καὶ Χ. Μπακιρτζῆς, καθὼς καὶ οἱ τεχνῖται τοῦ Μουσείου Χ. Τροχίδης, Δ. Μαθιός, Ε. Λύτος καὶ Σ. Καραλῆς.

(1973), ὡς καὶ ἐκεῖνα τῆς δωρηθείσης συλλογῆς Γεροχρήστου, προερχόμενα ἐκ τῆς περιοχῆς Καστρὶ Πολυγύρου.

Μουσεῖον Κιλκὶς

Ἐγένετο ἔλεγχος καὶ ταύτισις τῶν ἀντικειμένων μὲ τὰς καταγραφὰς τῶν παλαιῶν καταλόγων Κιλκὶς καὶ Θεσσαλονίκης καὶ προσετέθησαν ἕτερα 63 ἀντικείμενα.

Μουσεῖον Δίου

Ἐγένετο τακτοποίησις τῶν ἀρχαίων ἐντὸς τοῦ Μουσείου καὶ κατεγράφησαν 196 ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα παρέμενον ἀπὸ ἐτῶν ἀκατάγραφα.

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κατερίνης

Ἐγένετο ταύτισις τῶν καταγεγραμμένων ἀντικειμένων καὶ ἐν συνεχείᾳ προσετέθησαν εἰς τὸν κατάλογον ἕτερα 20 ἀντικείμενα.

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ποτειδαίας

Ἐπραγματοποιήθη καταγραφὴ τῶν φυλασσομένων ἀπὸ ἐτῶν εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Ποτειδαίας ἀρχαίων.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Μακεδονικὸς τάφος Ἁγίου Ἀθανασίου Νομοῦ Θεσσαλονίκης

Ἐκαθαρίσθη καὶ διεμορφώθη ὁ χῶρος πέριξ τοῦ ἀποκαλυφθέντος παλαιότερον μονοθαλάμου μετὰ ἰωνικῆς προσόψεως «μακεδονικοῦ» τάφου (Πίν. 487 α - γ). Ἐν συνεχείᾳ ἤρχισαν ἐργασίαι συγκολλήσεως καὶ ἐπανατοποθετήσεως εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν τῶν καταπεσόντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Αἱ ἐργασίαι[1] ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ὑπογραφομένης καὶ τοῦ ἀρχιτεχνίτου Σπ. Καρδάμη, συνεχίσθησαν ἐπὶ ἀρκετοὺς μῆνας (μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1974).

Δῖον

Εἰς τὸν γνωστὸν ὡς «τάφον Σωτηριάδη» μακεδονικὸν τάφον ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ, διαμορφώσεως καὶ ὑποστυλώσεως τῆς ὀροφῆς του ἐσωτερικῶς, ἕως ὅτου ἀρχίσῃ ἡ συστηματικὴ ἐργασία ἀναστηλώσεώς του.

Θεσσαλονίκη

Ἐγένετο ἐπανατοποθέτησις τμημάτων ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Γαλεριανοῦ ἀνακτόρου (παρὰ τὴν ὁδὸν Δ. Γούναρη) μετὰ τὴν συντελεσθεῖσαν συντήρησίν των εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου.

1. Εἰς τὸ ἔργον τῆς διαμορφώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ τάφου συνέβαλεν ὑλικῶς καὶ τεχνικῶς ὁ βιομήχανος κ. Γρ. Λαναρᾶς, καθ' ὅσον τὸ ταφικὸν μνημεῖον εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ ἐργοστασίου του (ΒΕΤΛΑΝΣ-ΝΑΟΥΣΑ). Ὡς ἐκ τούτου τὸν εὐχαριστοῦμεν θερμῶς καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Ποτείδαια

Εἰς ἀπόστασιν 2 χλμ. περίπου πρὸς Ν. τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ποτειδαίας ἀνεσκάφη συστὰς τάφων κλασσικῶν χρόνων (τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.), ἀποκαλυφθέντων τυχαίως κατὰ τὰς ἐργασίας διαπλατύνσεως τῆς ὁδοῦ Ποτειδαίας-Φωκαίας. Τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τοὺς τάφους τούτους εἶναι, ὅτι ἀνήκουν πιθανώτατα εἰς κληρούχους Ἀθηναίους. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν θὰ συνεχισθῇ προσεχῶς. Ἔκθεσιν περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης, βλ. εἰς ΑΑΑ VII (1974), σ. 190 κ.ἑ. (Αἰκ. Ρωμιοπούλου) (Πίν. 488 α - γ).

Εἰς τὴν βόρειον ὄχθην τοῦ ἰσθμοῦ εὑρέθη τυχαίως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνεσκάφη τάφος κιβωτιόσχημος, ρωμαϊκῶν χρόνων, διαστ. 1.90 × 0.57 × 0.47 μ. Τὰ ἐσωτερικά του τοιχώματα ἦσαν κεκονιαμένα. Καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς ἰδίας ὄχθης ἔχει ἐπισημανθῇ ἡ ὕπαρξις τάφων ρωμαϊκῆς περιόδου.

Ἱερὸν τοῦ Ἄμμωνος Διὸς

Ἡ ἀνασκάψασα κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1973 τὸ ἱερόν (Πίν. 489 α), τ. Ἐπιμελήτρια κ. Εὐγ. Γιούρη, ἔδωσε τὴν κατωτέρω ἔκθεσιν τῶν σημαντικωτέρων ἀποτελεσμάτων τῆς ἐρεύνης:

«Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ἱεροῦ τὸ 1971 εἶχε δείξει ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἄμμωνος Διὸς εἶχεν ἱδρυθῆ εἰς τὸ ἐν Ἀφύτει ἱερὸν τοῦ Διονύσου (ΑΑΑ IV (1971), σ. 356-367, εἰκ. 1-19).

Τὸ 1973 ἐγένετο δοκιμαστικὴ τομὴ κάτωθι τοῦ σπηλαίου τῶν Νυμφῶν καὶ τοῦ Διονύσου καὶ συνεχίσθη ἡ ἔρευνα κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄμμωνος Διός[2]. Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης ἦσαν τὰ κάτωθι:

(α) Ναὸς τοῦ Ἄμμωνος Διός. Τὸ σημαντικώτερον εὕρημα ἦτο ἡ κεφαλὴ μαρμαρίνου ἀγάλματος ἀετοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 489 γ).

(β) Σπήλαιον Νυμφῶν καὶ Διονύσου. Εἰς τὴν κάτωθι τοῦ σπηλαίου τομὴν ἀπεκαλύφθησαν: ἱερὰ κρήνη καὶ ἁγίασμα καὶ μεγάλος βωμὸς ρωμαϊκῶν χρόνων. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ βωμὸς ἀπεκαλύφθη μόνον κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἑπομένην ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ συνεχισθῇ πρὸς Α. διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ πλήρως ὁ βωμὸς καὶ πρὸς Δ., ὅπου πιθανῶς ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Διονύσου. Τὸ σημαντικώτερον εὕρημα εἰς τὴν τομὴν αὐτὴν ἦτο ἐνεπίγραφον ὄστρακον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *ΔΙΟΝΥΣΟ* (Πίν. 489 β)».

Νέα Καλλικράτεια

Ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ οἰκισμοῦ τῆς Νέας Καλλι-

2. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς συνειργάσθη ὡς βοηθός, ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Φωτεινὴ Παπαντωνίου.

κρατείας, ἔνθα κατὰ τὸ νότιον τμῆμα αὐτοῦ ἔχουν ἀποκαλυφθῆ κατὰ καιροὺς τάφοι κλασσικῶν χρόνων, ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας ἀνεγέρσεως πολυκατοικίας συστὰς τάφων κλασσικῆς ἐποχῆς, λίαν κατεστραμμένων· μοναδικόν, ἀλλὰ σημαντικώτατον εὕρημα ἦτο ἐπιτυμβία στήλη μὲ παράστασιν κόρης, κρατούσης διὰ τῆς ἀριστερᾶς περιστεράν. Τὸ ὕψος τῆς στήλης εἶναι 1.55 μ. Ἡ χρονολογία αὐτῆς περὶ τὸ 440 π.Χ. Αὕτη μετεφέρθη καὶ ἐκτίθεται εἰς αἴθουσαν τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, θὰ ἀποτελέσῃ δὲ ἀντικείμενον εἰδικῆς μονογραφίας τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Αἰκ. Δεσποίνη. Φέρει ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Θεσσαλονίκης 6876 (Πίν. 490 α).

Νεκροταφεῖον ἀρχαίας Ἀκάνθου (Ἱερισσὸς)

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ κατασκευῆς ἀγωγῶν ὑδρεύσεως εἰς τὴν παραλίαν τῆς σημερινῆς Ἱερισσοῦ, ἔνθα εἰς τὴν ὑπὸ οἰκοδόμησιν ἔκτασιν (ἐπέκτασις οἰκισμοῦ) κεῖται τὸ νεκροταφεῖον τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων τῆς πόλεως Ἀκάνθου, συνεχίσθη ἡ ἀρξαμένη τὸ 1970 (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 393-395) ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ὡδήγησαν τὴν ὑπογραφομένην εἰς τὴν ἀπόφασιν, ὅπως ἀπὸ τοῦδε ἀνασκαφῇ συστηματικῶς τὸ νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ προστατευθοῦν τὰ λείψανα καὶ ἡ τοποθεσία ἐν γένει τῆς ἀρχαίας πόλεως, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς καταστροφῆς ἀρχαίων (βλ. κατωτέρω, σ. 693 καὶ Σχέδ. Α). Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐπεβλήθη συστηματικὸς ἔλεγχος τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς σημερινῆς Ἱερισσοῦ.

Τὰ κυριώτερα ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης, ἥτις διήρκεσεν ἀπὸ 6-17 Ἰουλίου 1973 καὶ εἶχε καθαρῶς σωστικὸν χαρακτῆρα, εἶναι τὰ κάτωθι:

Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς εἴκοσι ἑπτὰ τάφοι, οἵτινες εἶχον διάφορον μορφήν (πίθοι, κεραμοσκεπεῖς, πήλιναι λάρνακες, λίθιναι σαρκοφάγοι, ἐγχυτρισμοὶ ἐντὸς ἀμφορέων καὶ ἀνοικταὶ ταφαὶ ἐντὸς ἁπλῶν ἀβαθῶν λάκκων).

Ἐκ τῶν εὑρημάτων οἱ τάφοι, πλὴν ὀλίγων σαρκοφάγων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, χρονολογοῦνται εἰς τὸν 5ον καὶ 4ον αἰ. π.Χ. (Πίν. 490 β - γ, 491α - στ).

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1973 ἀνεσκάφησαν 28 οἰκόπεδα, ἐνῷ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐλεγχθέντων ἦτο 225 οἰκόπεδα. Ἡ ὑπογραφομένη μετὰ τὴν ἀνάληψιν ὑπηρεσίας εἰς Θεσσαλονίκην (15-4-73) εἶχε τὴν εὐθύνην διὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τῶν κάτωθι οἰκοπέδων:

Περιοχὴ Γαλεριανοῦ ἀνακτόρου

(α) Ὁδὸς Βύρωνος 8

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ δυτικοῦ ἡμικυκλικοῦ σκέλους (κογχωτοῦ) τοῦ «προθαλάμου» τῆς Ὀκταγώνου αἰθούσης (Σχέδ. 1· Πίν. 492 α - β) καὶ οὕτω συμπληροῦται τὸ δυτικὸν σκέλος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποκαλύψει παλαιοτέρα ἀνασκαφὴ εἰς τὴν ὁδὸν Βύρωνος 6 (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 296-297). Τὰ κινητὰ εὑρήματα, κυρίως ὄστρακα καὶ νομίσματα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινά, προέρχονται ἐκ «φερτῶν» χωμάτων καὶ δὲν δίδουν βέβαια χρονολογικὰ στοιχεῖα διὰ τὰς οἰκοδομικὰς φάσεις τοῦ τμήματος τούτου τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος τοῦ ἀνακτόρου.

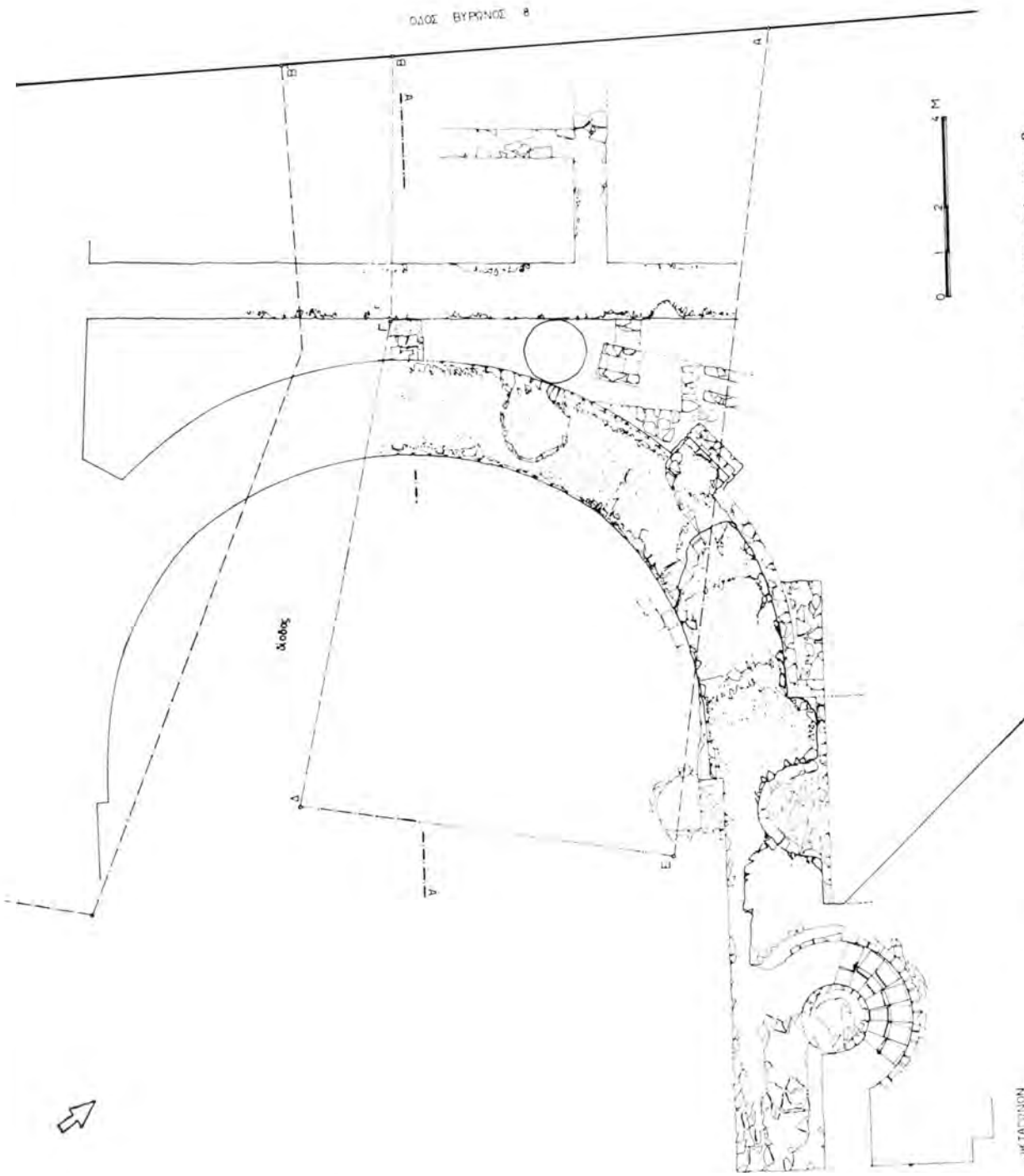
Ἐν συνεχείᾳ διηρευνήθη ὁλόκληρος ὁ χῶρος τοῦ «προθαλάμου», δι' ἀποκαλύψεως τῶν καλυφθεισῶν ὑπὸ μπάζων παλαιοτέρων τομῶν εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ ἀνατολικὸν τμῆμα. Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰ. Κνιθάκη, βοηθοῦ τῆς ἕδρας τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πολυτεχνείου Θεσσαλονίκης, ἐγένοντο λεπτομερεῖς ἀποτυπώσεις καὶ μετρήσεις. Σκοπὸς τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἦτο ὁ προσδιορισμὸς τῆς μορφῆς τοῦ «προθαλάμου» τῆς Ὀκταγώνου αἰθούσης, καὶ τῶν διαδοχικῶν χρήσεων αὐτοῦ, ἡ ἔρευνα τμημάτων μὴ διερευνηθέντων κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς καὶ μία συστηματικὴ φωτογράφησις τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν προκειμένου νὰ διευκρινισθῇ τὸ πρόβλημα τῆς στεγάσεως τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ἀνακτόρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ βοηθήσῃ καὶ εἰς τὴν μελέτην ἀναστηλώσεως τοῦ μνημειακοῦ τούτου συνόλου.

(β) Ὁδὸς Δημ. Γούναρη 56 καὶ Τσουφλῆ, παρὰ τὴν πλατεῖαν τῆς Ροτόντας

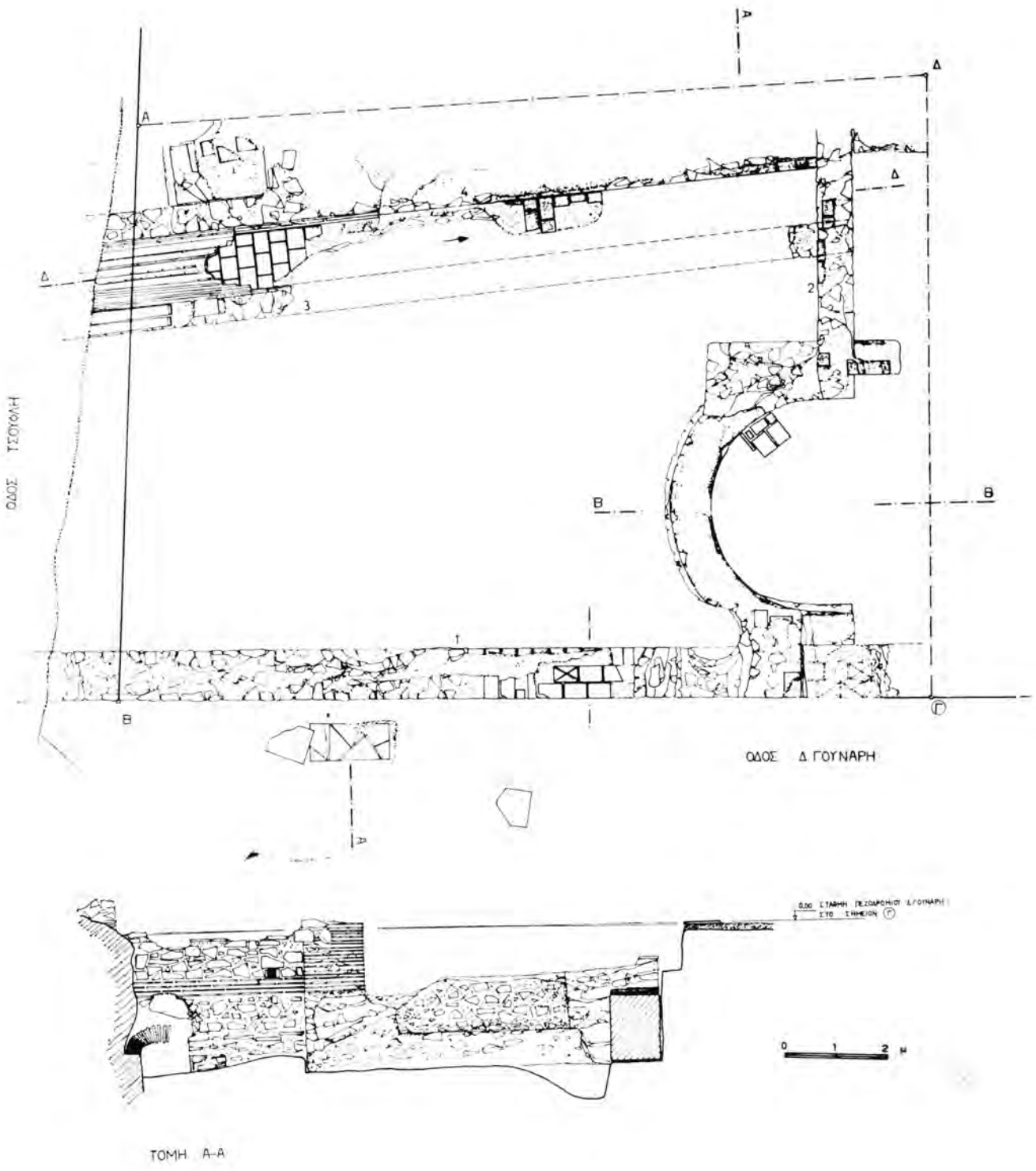
Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῶν ὁδῶν τούτων ἀπεκαλύφθη ἀγωγὸς καὶ συγκρότημα ἐρειπίων ἀνηκόντων εἰς προσκτίσματα τῆς «πομπικῆς ὁδοῦ» καὶ συγκεκριμένως τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς αὐτῆς (Σχέδ. 2).

Ὁδὸς Μακένζυ Κὶγκ 6

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὑρίσκεται πρὸς Ν. τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὰ εὑρεθέντα ἐρείπια τριῶν τοίχων εἰς βάθος = 5.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εὑρέθησαν, νὰ συσχετισθοῦν μὲ τὴν πρὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν (Σχέδ. 3 - 4). Πάντως ἡ τοιχοδομία αὐτῶν, τὰ ἄφθονα τεμάχια ὀρθομαρμαρώσεως καὶ τὸ βάθος, εἰς ὃ εὑρέθησαν, δίδουν μίαν χρονολόγησίν των εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον. Εἷς ἐκ τῶν τοίχων περιεῖχεν ἐντειχισμένα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (ὀκταπλεύρους κιονίσκους, βάσιν τρίγλυφον) εἰς δευτέραν χρῆσιν (Σχέδ. 4· Πίν. 492 γ - δ). Παραπλεύρως τῶν τριῶν τοίχων εὑρέθη μέγας κτιστὸς ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν εὑρημάτων χρονολογεῖται εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας, ἐκα-

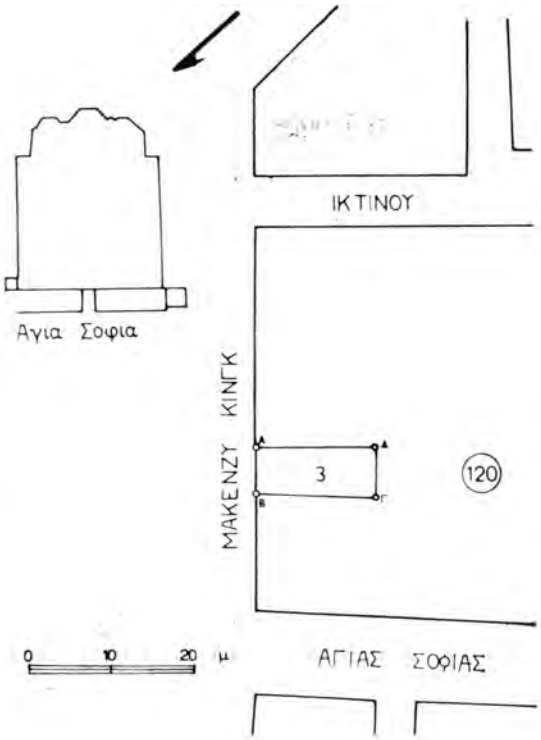

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Περιοχή Γαλεριανοῦ ἀνακτόρου. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς ὁδὸν Βύρωνος 8.

Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Περιοχὴ Γαλεριανοῦ ἀνακτόρου. Ὁδὸς Γούναρη 56. Κάτοψις καὶ τομὴ Α-Α.

λύπτετο δὲ διὰ μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς ὑστάτης ρωμαϊκῆς περιόδου.

Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Μακένζυ Κὶγκ 6. Τοπογραφικὸν τῆς περιοχῆς (πρβλ. Σχέδ. 4).

Δυτικὰ τείχη

(α) Ὁδὸς Εἰρήνης 2 καὶ Μαβίλη

Εἰς οἰκόπεδον κείμενον ἐπὶ τῶν ὁδῶν τούτων ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς πόλεως, τὸ προτείχισμα καὶ ἐγένετο στρωματογραφικὴ ἔρευνα μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ προτειχίσματος διὰ νὰ περισυλλεγοῦν στοιχεῖα χρονολογήσεως καὶ οἰκοδομικῶν φάσεων. Ἐκ τῆς ἐρεύνης διεπιστώθη, ὅτι τὸ προτείχισμα ἦτο μεταγενέστερον τοῦ τείχους. Ἐπίσης διεπιστώθησαν ἐνδιαφέρουσαι κατασκευαστικαὶ λεπτομέρειαι, τόσον εἰς τοὺς προβόλους τοῦ τείχους, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν αὐτοῦ (μεταπύργιον διάστημα). Εὑρέθησαν τμήματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν ἐντειχισμένα, ὡς καὶ τὰ γνωστὰ ἤδη ἀπὸ τὰ ὁρατὰ τμήματα τοῦ δυτικοῦ τείχους ἔδρανα, εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἐκ τῶν συλλεγέντων στοιχείων τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ τείχους χρονολογεῖται εἰς τὴν ἰδίαν περίοδον μὲ τὰ ὑπόλοιπα ὁρατὰ ἤδη τμήματα τοῦ δυτικοῦ τείχους[3], ἀλλὰ ἡ λεπτομερὴς δημοσίευσις τῶν πορισμάτων, ἥτις θὰ ἐπακολουθήσῃ, θὰ δώσῃ ἀκριβεστέρας παρατηρήσεις διὰ τὴν χρονολόγησιν (Πίν. 493 α - δ).

(β) Ὁδὸς Εἰρήνης 2 καὶ Καρατζᾶ 4 (παλαιὰ Κάλβου)

Ἕτερον τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τείχους ἀπεκαλύφθη, ὡς συνέχεια τοῦ ἤδη ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ 1971 εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν. Χρήσιμα στοιχεῖα διὰ τὸν τρόπον κατασκευῆς του προσετέθησαν εἰς τὰ ἤδη γνωστά (Πίν. 494 α - β).

(γ) Ὁδὸς Μαβίλη 15

Ἀπεκαλύφθη τμῆμα βυζαντινοῦ λουτρῶνος καὶ δύο τάφοι καμαροσκεπεῖς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (Σχέδ. 5· Πίν. 494 γ).

Ὁδὸς Μπαλταδώρου 7-9

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη τμῆμα ὑποκαύστου ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ δεξαμενή. Τὰ ρωμαϊκὰ ταῦτα ἐρείπια (Σχέδ. 6· Πίν. 494 δ) ἀνήκουν πιθανῶς εἰς μεγαλύτερον κτηριακὸν συγκρότημα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν εἰς τὸ ἴδιον οἰκοδομικὸν τετράγωνον (ἐπὶ τῶν ὁδῶν Βενιζέλου 61 καὶ Μπαλταδώρου 5).

Ὁδὸς Ἀμύντα 7 καὶ Μητσαίων

Εἰς ἀπόστασιν 100 μ. περίπου πρὸς Α. τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀνήκοντα εἰς δύο οἰκοδομικὰς φάσεις ἑνὸς μεγάλου κτηριακοῦ συγκροτήματος. Ἡ παλαιοτέρα φάσις ἀνήκει εἰς τὴν ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορικὴν περίοδον, ἡ νεωτέρα εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Τμήματα τοῦ δαπέδου καὶ τῶν σωζομένων τοίχων ἔφερον μαρμαροθετήματα. Ὁπωσδήποτε, τὸ ρωμαϊκὸν κτήριον ἡδράζετο ἐπὶ κατασκευῆς ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὡς δεικνύουν καὶ τὰ περισυλλεγέντα κινητὰ εὑρήματα, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὸν 3ον-2ον αἰ. π.Χ. (Σχέδ. 7· Πίν. 495 α).

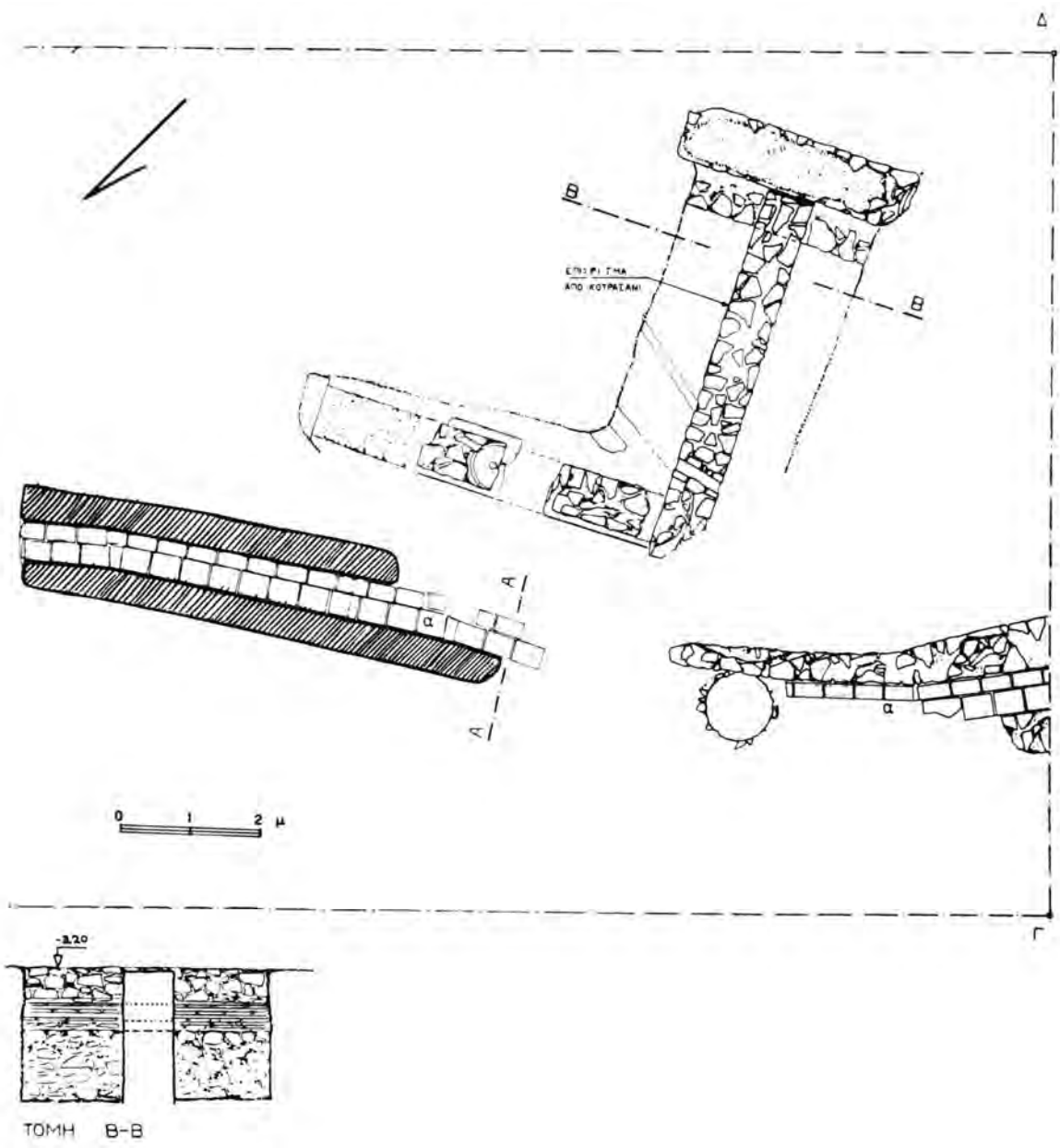
Ὁδὸς Παστὲρ 5 καὶ Ἰ. Σγουροῦ

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν οἰκοδομικὰ λείψανα (π.χ. τοῖχος, σωζ. ὕψ. 4.50 μ.), τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοδομίας εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς τετραρχίας (Πίν. 495 β). Ἀνῆκον εἰς μεγαλύτερον συγκρότημα ἐκτεινόμενον καὶ πέραν τοῦ οἰκοπέδου.

Ὁδὸς Φιλίππου 25

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν τμήματα οἰκιῶν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἀγωγοί, ὡς καὶ τμῆμα πλακοστρώτου ὁδοῦ, ἀποκαλυφθείσης καὶ εἰς ἄλλα οἰκόπεδα τῆς ὁδοῦ Φιλίππου. Κάτωθεν τῶν ρωμαϊκῶν ἐρειπίων ὑπῆρχον ἑλληνιστικῶν χρόνων κα-

3. Balkan Studies 14 (1973), σ. 306-307 (Ch. Bakirtzis).

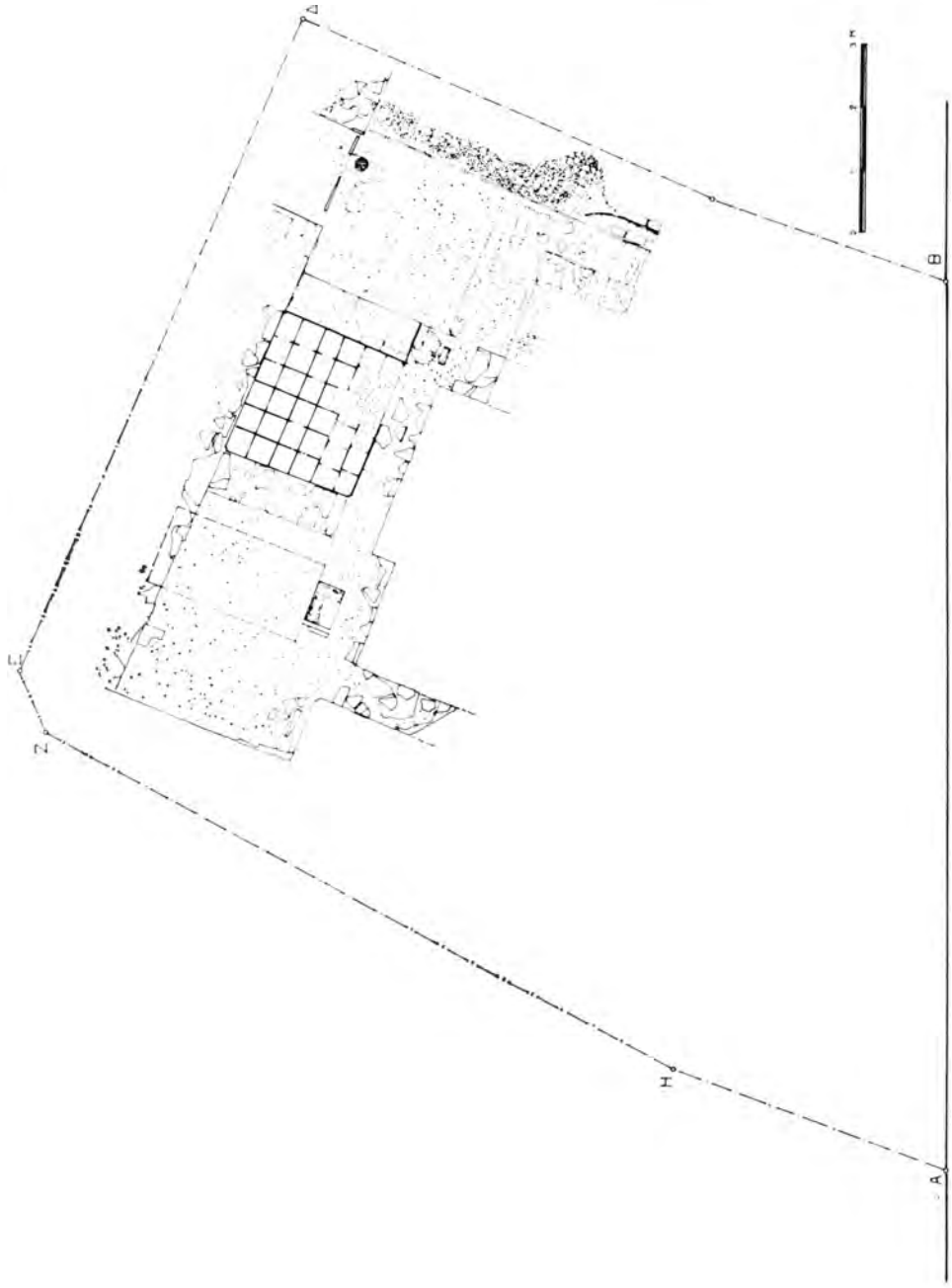

Σχέδ. 4. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Μακένζυ Κὶγκ 6. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ Β-Β.

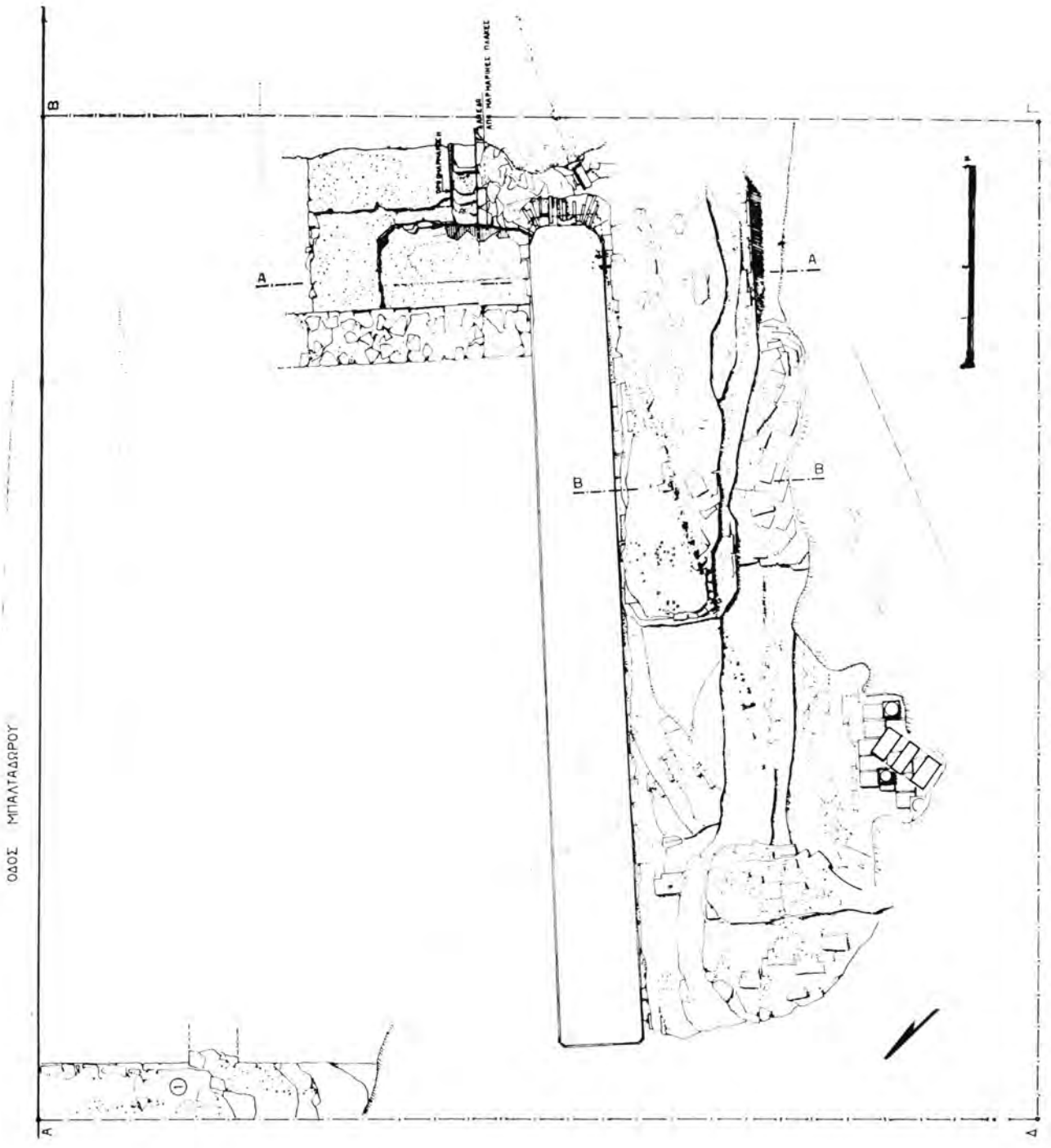
τασκευαί, χρονολογούμεναι ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων καὶ νομισμάτων ἀπὸ τοῦ 4ου-2ου αἰ. π.Χ. (Σ χ έ δ. 8· Π ί ν. 495 γ - δ).

Ὁδὸς Φιλίππου 74

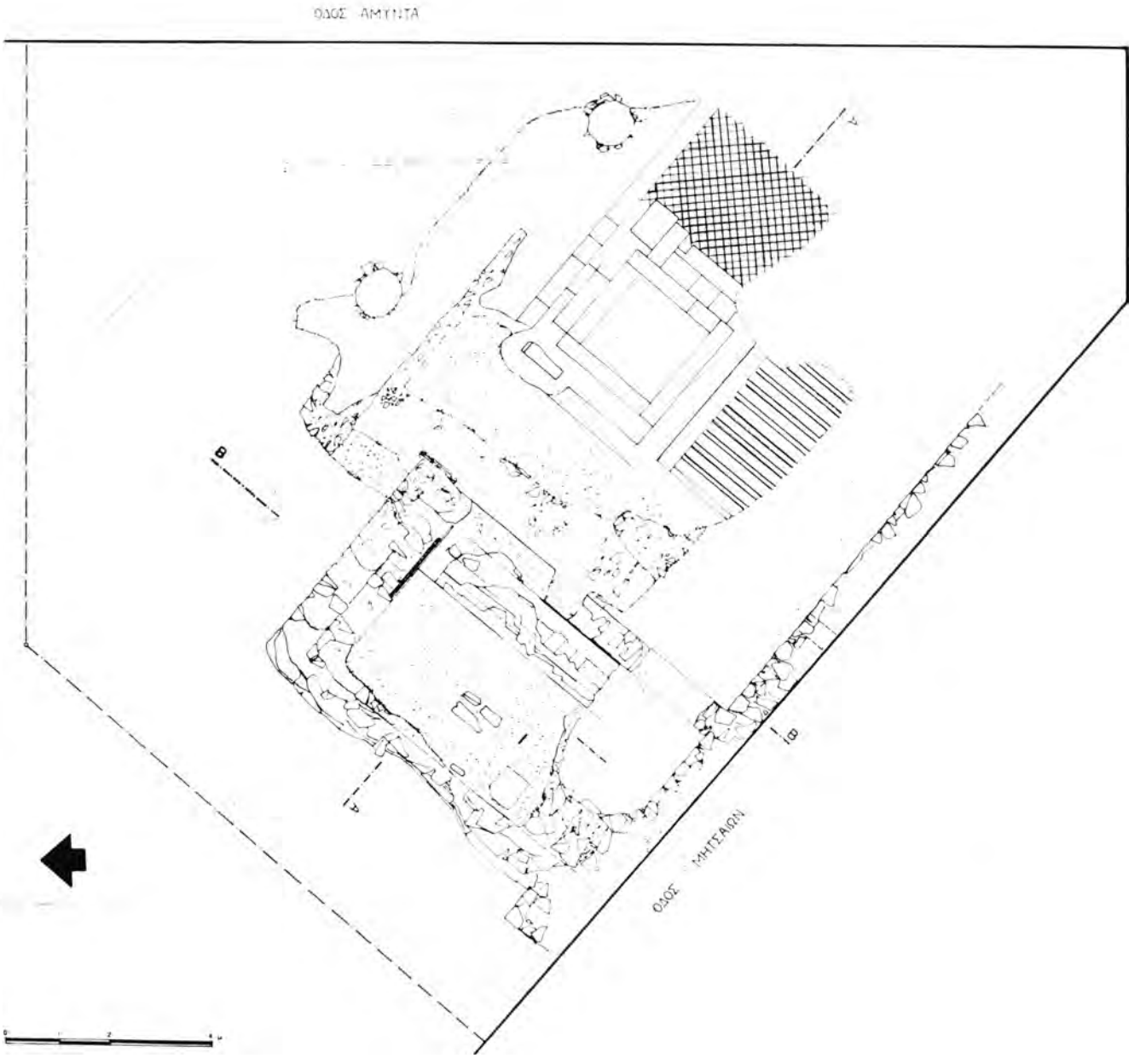
Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀνεσκάφη συγκρότημα ἐρειπίων, μᾶλλον ἰδιωτικῆς οἰκίας, τὸ ὁποῖον παρουσίαζε διαφόρους οἰκοδομικὰς φάσεις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ χρονολόγησίς του ἀνάγεται γενικῶς εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, μὲ μεταγενεστέρας κατασκευὰς τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου (Π ί ν. 496 α - β). Εἰς τὰς δοκιμαστικὰς τομάς, αἱ ὁποῖαι διενηργήθησαν εἰς βαθύτερα στρώματα, εὑρέθησαν καὶ ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Γενικῶς ἡ σημερινὴ ὁδὸς Φιλίππου καὶ περισσότερον τὸ τμῆμα της τὸ εὑρισκόμενον

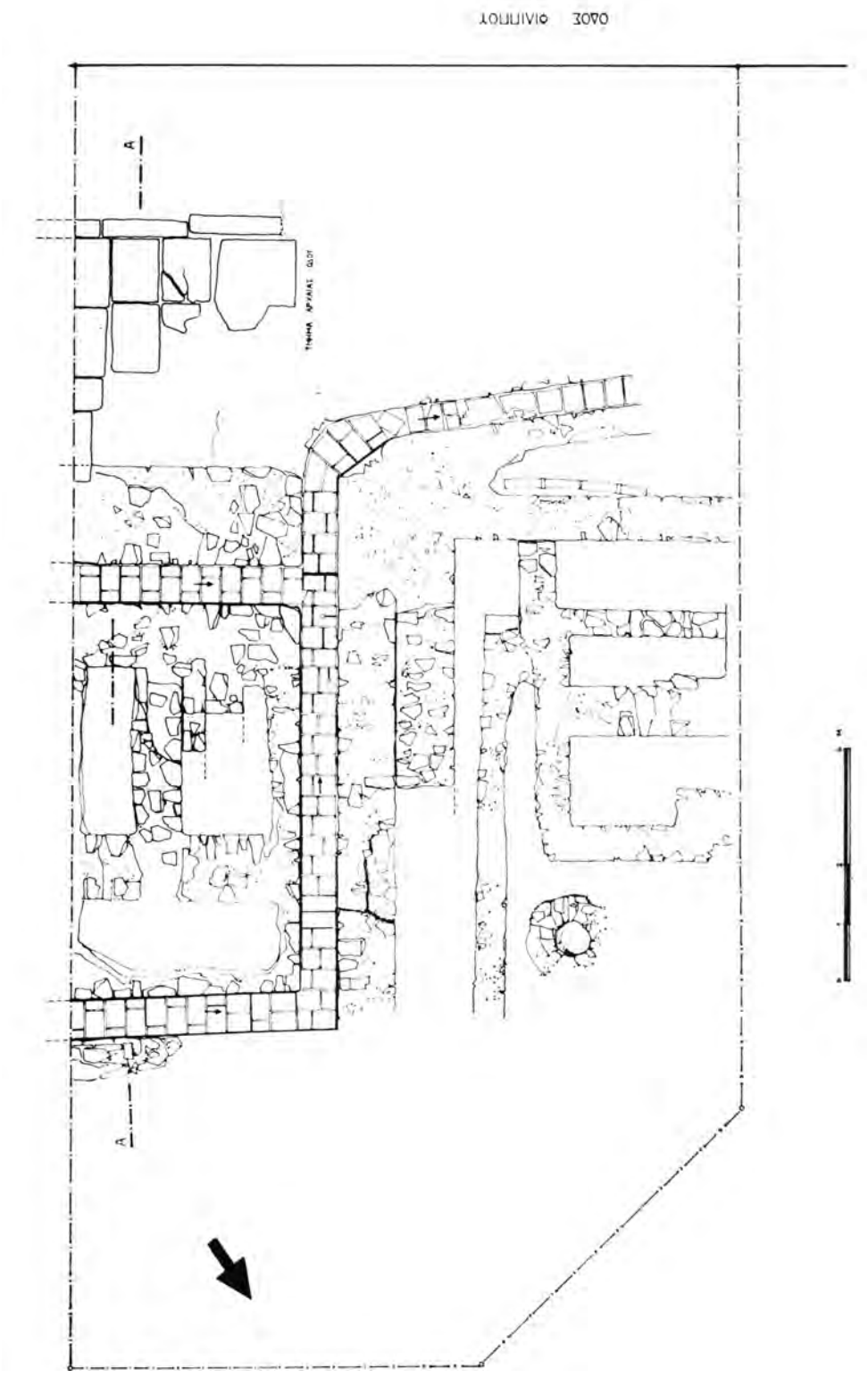

Σχέδ. 5. Θεσσαλονίκη. Όδός Μαβίλη 15. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Σχέδ. 6. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Μπαλταδώρου 7-9. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

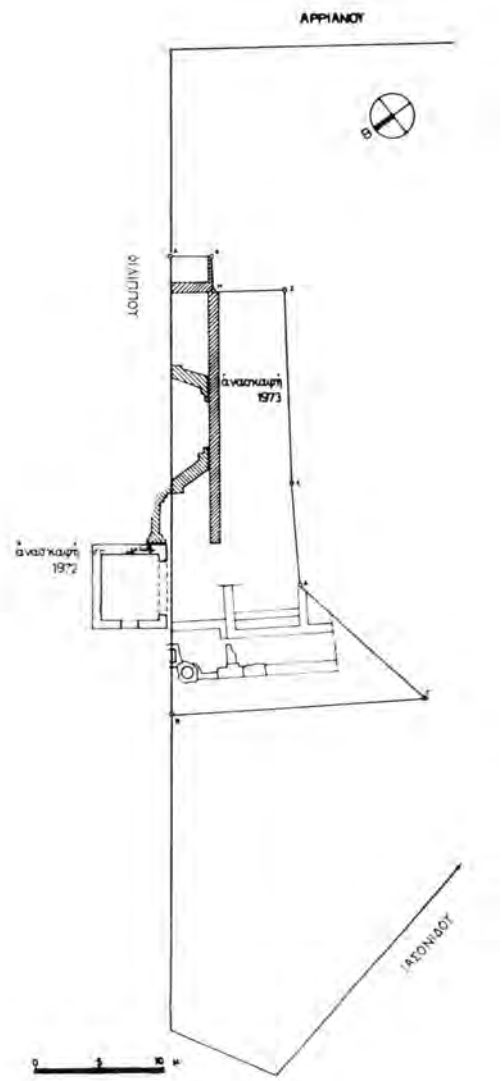

Σχέδ. 7. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ἀμύντα 7 καὶ Μητσαίων. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Σχέδ. 8. Θεσσαλονίκη. Όδὸς Φιλίππου 25. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς (α΄ φάσις, ρωμαϊκή).

μεταξὺ τῆς 'Αρχαίας 'Αγορᾶς καὶ τῆς Ροτόντας ἀπετέλει τμῆμα πυκνοκατοικημένης συνοικίας τῶν ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (Σ χ έ δ. 9 - 11).

Σχέδ. 9. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Φιλίππου 74. Τοπογραφικὸν τῆς περιοχῆς (πρβλ. Σ χ έ δ. 10 - 11).

Ὁδὸς 'Αρμενοπούλου 24 καὶ 'Αποστόλου Παύλου

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀνεσκάφησαν ἐρείπια ρωμαϊκοῦ λουτρῶνος (Σ χ έ δ. 12).

1974

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ *

Κατὰ τὸ 1974 συνεχίσθη ὁ ἀρξάμενος κατὰ τὸν 'Απρίλιον τοῦ 1973 ἔλεγχος τῶν συλλογῶν κεραμεικῆς, γλυπτῶν καὶ χαλκῶν τοῦ **Μουσείου Θεσσαλονίκης.** Συγχρόνως μὲ τὴν ἐργασίαν ταυτίσεως καὶ καταγραφῆς ἀντικειμένων ἐγένετο μία προσωρινὴ ἔκθεσις ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων εἰς τοὺς ἡμιστεγασμένους χώρους τῆς κάτω αὐλῆς-αἰθρίου τοῦ Μουσείου. 'Επίσης ἐτοποθετήθησαν ἐπεξηγηματικαὶ πινακίδες καὶ εἰς ἐκθέματα εὑρισκόμενα εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ Μουσείου. 'Εκ παραλλήλου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ἐγένοντο ἐπισκευαὶ τῶν κτηριακῶν ἐγκαταστάσεων.

Εἰς τὰ λοιπὰ Μουσεῖα τῆς περιφερείας, ἤτοι **Πολυγύρου, Δίου** καὶ **Κιλκίς,** κατεγράφησαν νέα ἀντικείμενα καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐπεξηγηματικαὶ πινακίδες.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

'Εκ τῶν εἰσαχθέντων εἰς τὰ Μουσεῖα τυχαίων εὑρημάτων τὰ πλέον ἀξιόλογα εἶναι τὰ κάτωθι:

1. Τὸ μιλιάριον τῆς 'Εγνατίας ὁδοῦ, τὸ εὑρεθὲν πλησίον τοῦ ποταμοῦ Γαλλικοῦ (βλ. BCH 98 (1974), σ. 813-816 (Romiopoulou). 'Αριθ. Εὑρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6932, ὕψ. 1.31 μ., ἄνω διάμ. 0.365, κάτω διάμ. 0.335 μ. (Π ί ν. 497 α).

2. Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀριθ. Εὑρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6934. Εὑρέθη εἰς μπάζα οἰκοπέδου τῆς ὁδοῦ Τσιμισκῆ 48-50. Ὕψος 0.27 μ. (Π ί ν. 497 β).

3. 'Επιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ τύπου τοῦ «Θρᾳκὸς ἱππέως», εὑρεθὲν εἰς περιοχὴν Καλαμωτοῦ Ν. Θεσσαλονίκης, ἀριθ. Εὑρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6937. Διαστάσεις 0.74 × 0.89 μ. (Π ί ν. 497 δ).

4. 'Ακέφαλον ἀγαλμάτιον ἐρωτιδέως, ἐκ Νέας Εὐκαρπίας Θεσσαλονίκης, ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀριθ. Εὑρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6938. Ὕψος 0.48 μ. (Π ί ν. 498 ε).

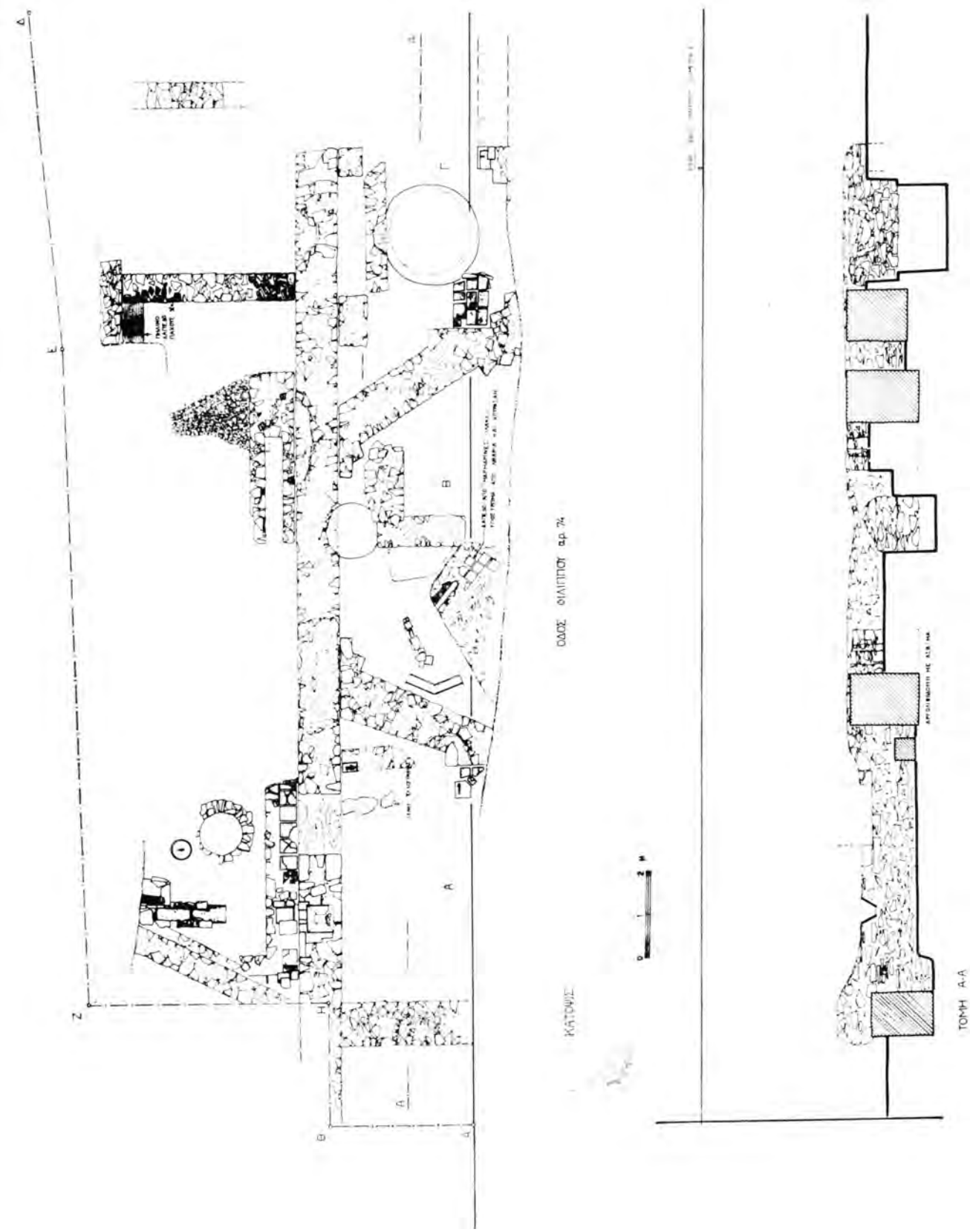
5. 'Επιτύμβιον ἀνάγλυφον ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ Σοχοῦ Θεσσαλονίκης, τοῦ τύπου τῶν «οἰκογενειακῶν ἀναγλύφων», ἀριθ. Εὑρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6919. Ὕψος 0.56, πλάτος ± 0.40 μ. (Π ί ν. 498 α).

6. 'Επιτυμβία στήλη μετ' ἀναγλύφων προτομῶν, τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν[1] :

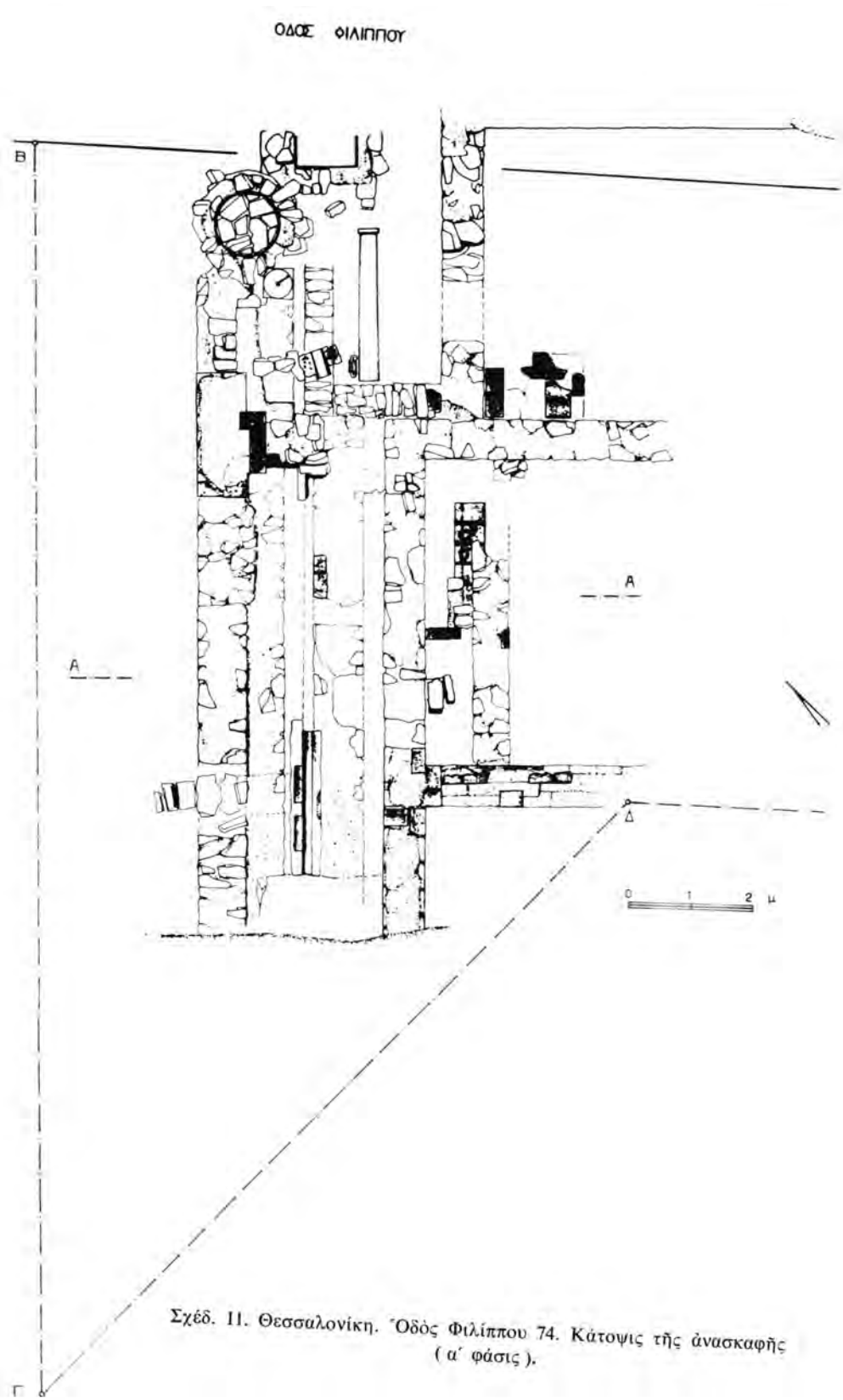
Σωσίας ἑαυτῶ ζῶν καὶ τῇ
διὰ γυναικὶ πειθίνοι μνήμης χάριν
ἔτους.....

* Εἰς τὰς μουσειακὰς ἐργασίας καὶ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς 'Εφορείας ἐβοήθησαν αἱ 'Επιμελήτριαι 'Αρχαιοτήτων Αἰκ. Δεσποίνη καὶ Στ. Παρλαμᾶ, οἱ δόκιμοι 'Επιμεληταὶ Δ. Γραμμένος, 'Αθ. Τζιαφάλιας καὶ Φ. Γούναρης, οἱ ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ Κ. Μαρκῆ, Έ. Τρακασοπούλου, Μ. Καρρᾶ καὶ Κ. Κωτσάκης καὶ οἱ τεχνῖται Δ. Μαθιός, Σ. Καραλῆς, Ε. Λῦτος καὶ Χ. Τροχίδης.

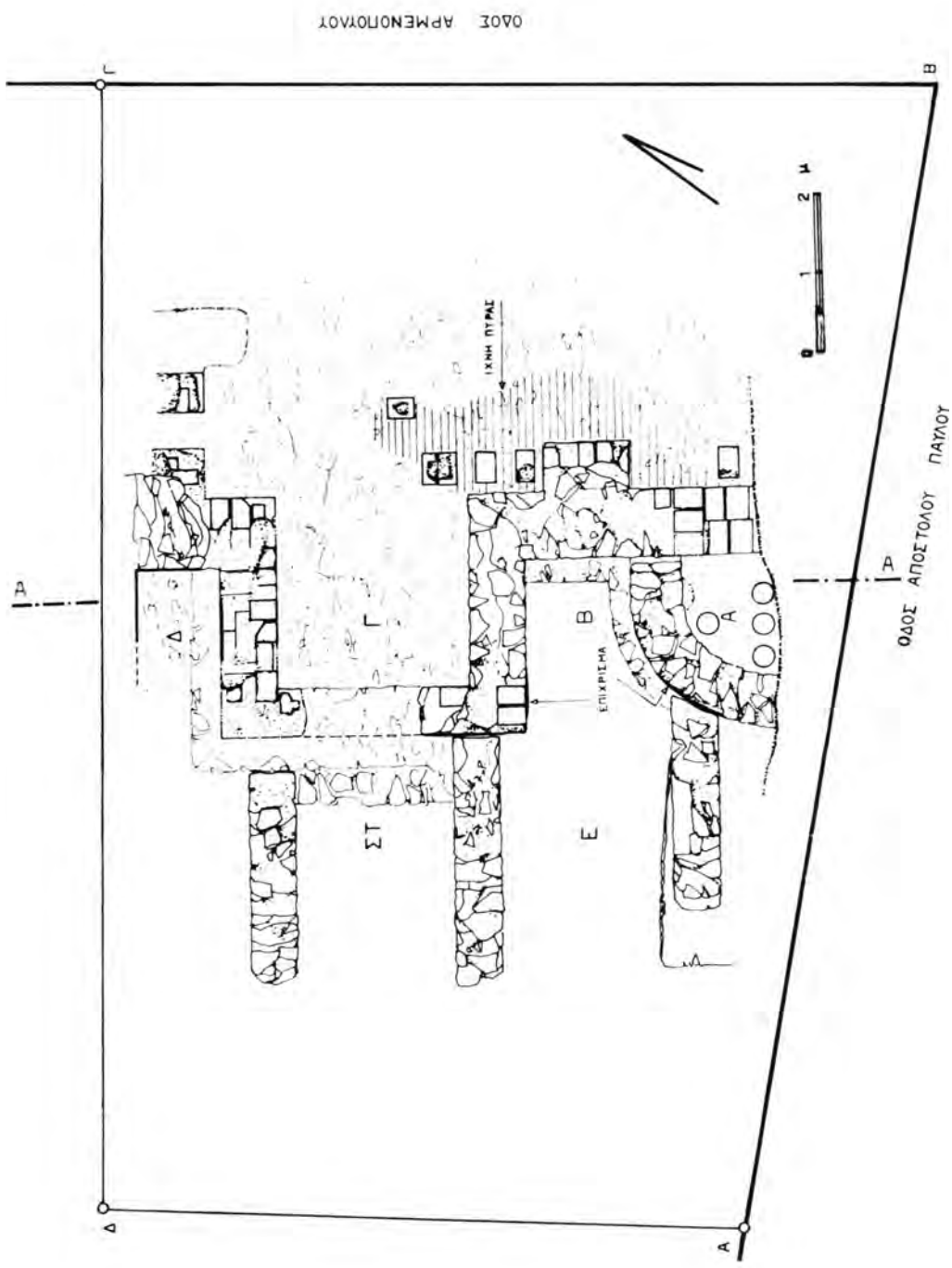
1. Αἱ ἐπιγραφαὶ 6-13 δημοσιεύονται ὑπὸ Κ. Ρωμιοπούλου εἰς τιμητικὸν τόμον Ch. Edson (ἐκδ. ΙΜΧΑ).

Σχέδ. 10. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Φιλίππου 74. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ Α-Α (β΄ φάσις).

Σχέδ. 11. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Φιλίππου 74. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς (α΄ φάσις).

Σχέδ. 12. Θεσσαλονίκη. Ἀρμενοπούλου 24 καὶ Ἀποστόλου Παύλου. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Λαγκαδᾶ. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6914. Ὕψος 0.43 μ. (Πίν. 498 β).

7. Ἐπιτυμβία στήλη, χρησιμοποιηθεῖσα ἐκ δευτέρου διὰ τὴν ἐγχάραξιν ἐπιγραφῆς σχετικῆς μὲ τοὺς Μύστας. Φέρει ὅμως καὶ προγενεστέραν ἐπιτυμβίαν ἐπιγραφήν:

[Μέ]νανδρος
Σωστράτου

Εὑρέθη εἰς τὴν περιοχὴν Λαγκαδᾶ. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6915. Ὕψος 0.91 μ.

8. Ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον Ὑγείας, παραλλαγὴ τοῦ τύπου τῆς κόρης τῆς Βιέννης. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Δίου 298. Ὕψος 0.45 μ. (Πίν. 498 δ).

9. Ἐπιτυμβία στήλη μὲ παράστασιν τοῦ τύπου τοῦ «Θρᾳκὸς ἱππέως», τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Φέρει μεταγενεστέραν ἀμελῶς κεχαραγμένην ἐπιγραφὴν ἐποχῆς Τετραρχίας. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6933. Ὕψος 1.24 μ.

10. Ἐπιτύμβιος βωμὸς ἐνεπίγραφος, εὑρεθεὶς εἰς περιοχὴν Βάβδου Χαλκιδικῆς. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Πολυγύρου 495. Ὕψος 1.48 μ.

11. Ἀπότμημα σαρκοφάγου, σῶζον τμῆμα ἐπιγραφῆς:

Σωστράτου τῇ θυγα[τρὶ]
ἔτους Ζ Λ Τ

Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Σοχοῦ Θεσσαλονίκης. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6918. Ὕψος 0.53 μ. (Πίν. 498 γ).

12. Ἐπιτυμβία στήλη μὲ δύο σειρὰς προτομῶν. Ρωμαϊκῶν χρόνων. Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Σοχοῦ Θεσσαλονίκης. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6919. Ὕψος 0.56 μ.

13. Ἐπιτυμβία στήλη, ἑλληνιστικῶν χρόνων, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

Φίλα
Δημητρίου

Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Καλαμωτοῦ Θεσσαλονίκης. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6920. Ὕψος 1.85 μ. (Πίν. 497 γ).

14. Ψηφισματικὴ στήλη τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων. Εὑρέθη εἰς Καλαμωτὸν Θεσσαλονίκης. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6921. Ὕψος 0.83 μ.

15. Ἄγαλμα ἀκέφαλον γυναικός, τοῦ τύπου τῆς μεγάλης Ἡρακλειώτιδος. Ἐκ τῆς περιοχῆς Σοχοῦ Θεσσαλονίκης. Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσαλονίκης 6913. Σωζ. ὕψος 1.41 μ. (Πίν. 498 στ).

ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἀπετυπώθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κείμενα εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως, ὅπως π.χ. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγίας Σοφίας καὶ Ὀλύμπου, ὄπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀχειροποιήτου κ.ἀ. Ἐπίσης συνεπληρώθη ἡ σχεδίασις τῆς νοτίας στοᾶς τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ἐκ τῶν τεσσαράκοντα ἓξ οἰκοπέδων, τὰ ὁποῖα ἐτέλουν ὑπὸ ἔλεγχον κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν, τελικῶς ἀνεσκάφησαν συστηματικῶς τὰ ἐννέα. Τὰ σημαντικώτερα ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν ἦσαν:

1. Ὁδὸς Ἀμπελώνων 38 (συνοικισμὸς Ξηροκρήνης)

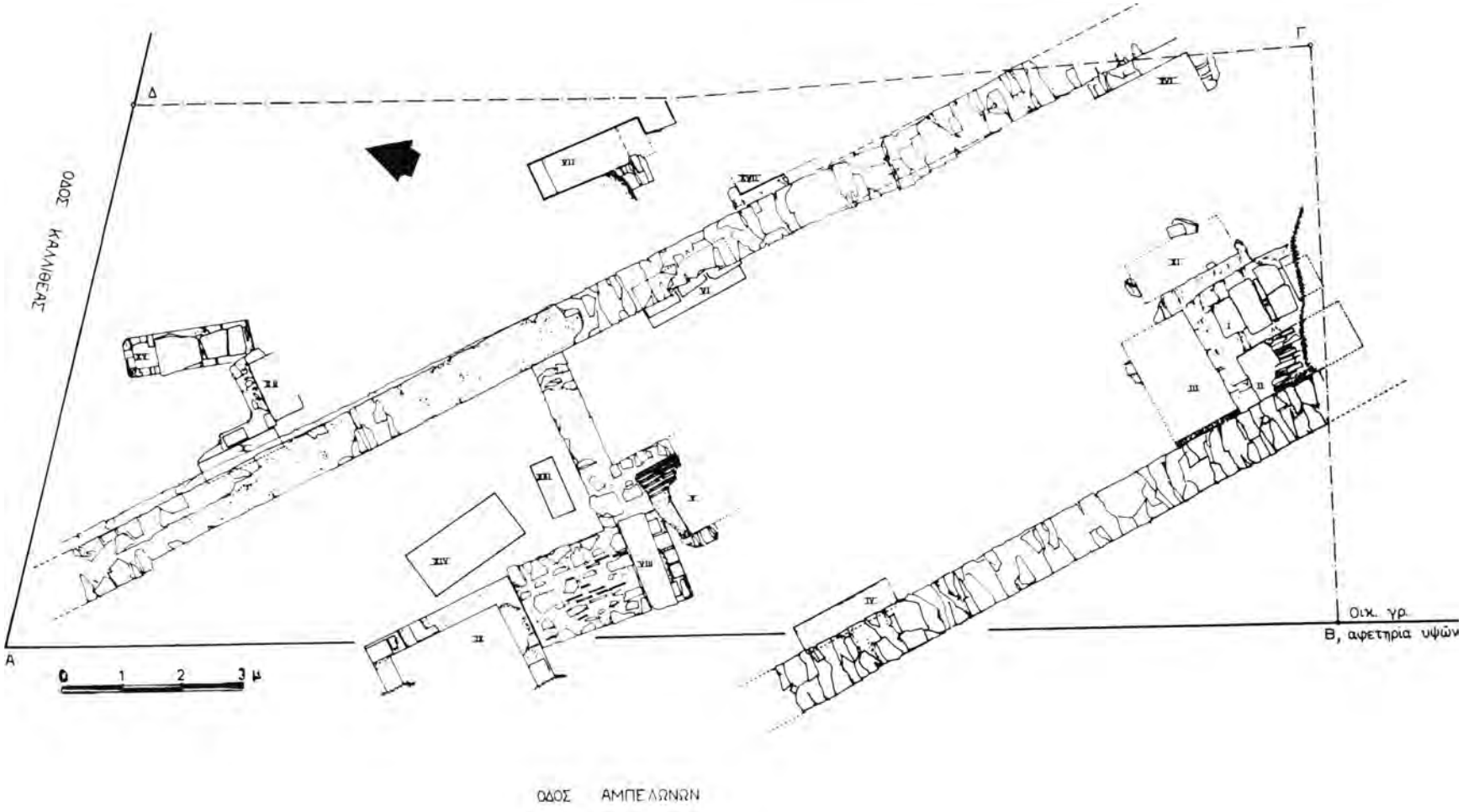
Εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ ἀνεσκάφη συστὰς δεκαεπτὰ τάφων τῆς ὑστέρας ρωμαϊκῆς περιόδου καὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς. Εἰς τὸν συνοικισμὸν Ξηροκρήνης καὶ ἄλλοτε εὑρέθησαν τάφοι τῆς ἰδίας περιόδου καὶ ὁπωσδήποτε εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐξετείνετο ἓν ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν νεκροταφείων τῆς δυτικῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ συστὰς τῶν τάφων εὑρίσκετο πλησίον τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ 1972 πεντακόγχου ταφικοῦ μνημείου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (οἰκόπεδον Παπάζογλου). Οἱ τάφοι ἀποτελοῦν δύο ὁμάδας: κιβωτιοσχήμους καὶ καμαροσκεπεῖς (Σχέδ. 1). Ἐκ τῶν ἐνδείξεων τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι οἱ κιβωτιόσχημοι ἦσαν οἱ προγενέστεροι, ἐνῷ οἱ καμαροσκεπεῖς ἀνῆκον εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον (Πίν. 499 α). Ἐλάχιστα ἦσαν τὰ εὑρήματα, διότι οἱ τάφοι ἦσαν σεσυλημένοι. Μεταξὺ τῶν ἐλαχίστων εὑρημάτων θραύσματα παλαιοχριστιανικῶν ἐπιγραφῶν καὶ χαλκᾶ ρωμαϊκὰ νομίσματα.

2. Ὁδὸς Ἀντιγονιδῶν 19

Κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας εἰς οἰκόπεδον τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη τμῆμα ρωμαϊκῆς ὁδοῦ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., μήκ. 11 μ. καὶ μεγ. πλ. 4 μ. Ἡ ἀρχαία ὁδὸς εὑρέθη εἰς βάθος 4.10 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους (πεζοδρόμιον). Τμήματα τῆς ἰδίας ὁδοῦ ἔχουν ἀποκαλυφθῆ εἰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς οἰκοπέδων τῆς ὁδοῦ Ἀντιγονιδῶν. Παραπλεύρως τῆς ὁδοῦ εὑρέθησαν *in situ* καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μετακινηθέντα ἐκ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως, τὰ ὁποῖα πιθανὸν ἀνήκουν εἰς ἓν μνημειακὸν οἰκοδόμημα τῶν ὑστάτων ρωμαϊκῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον εἶχε κιονοστοιχίαν εἰς μίαν τῶν ὄψεών του. Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται πλησίον τῆς περιοχῆς, ἔνθα τοποθετεῖται τὸ Σαραπεῖον τῆς Θεσσαλονίκης (Πίν. 499 β).

3. Ὁδὸς Γκαρμπολᾶ 4

Εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ εὑρέθησαν λείψανα κτηρίου ἢ κτηρίων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ διαφόρων οἰκοδομικῶν φάσεων. Τμήματα δαπέδου μὲ μαρμαροθετήματα, ἀγωγοὶ ὀμβρίων ὑδάτων, τοῖχοι-λείψανα διαφόρων οἰκοδομικῶν κατασκευῶν,

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ἀμπελώνων 38. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

σπαράγματα κονιαμάτων. Ἄφθονα ὄστρακα τοῦ 2ου καὶ 1ου αἰ. π.Χ., terra sigillata τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., εὑρέθησαν ὑπὸ τὰς κατασκευάς, ἀλλὰ τὰ σωζόμενα κτηριακὰ λείψανα ἀνάγονται εἰς τὴν ὑστάτην περίοδον τῆς ρωμαιοκρατίας (4ος αἰ. μ.Χ.). Τὸ οἰκόπεδον εὑρίσκεται πλησιέστατα τῆς δυτικῆς στοᾶς τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς (Forum) καὶ παραπλεύρως τοῦ δυτικοῦ decumanus αὐτῆς (Σχέδ. 2· Πίν. 499 γ - δ).

4. Ὁδὸς Ἐγνατία 90 καὶ Γενναδίου

Εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν εὑρέθη εἰς βάθος 4.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας θολωτὴ κατασκευή, κατεσκευασμένη ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοπλίνθων, ἐσωτερικῶς κεκονιαμένη. Διάμετρος δαπέδου 2.20, σωζ. ὕψος 2.23 μ. Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ λιθίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἠδράζοντο ἐπὶ παχέος στρώματος κουρασανίου. Τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων τῆς κατασκευῆς ἐκυμαίνετο ἀπὸ 0.40 ἕως 1 μ. Πρόκειται περὶ δεξαμενῆς (στέρνας) μεταβυζαντινῶν χρόνων. Παραπλεύρως αὐτῆς ὀλίγα ἐρείπια τοίχων ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου. Ἐντὸς τῶν μπάζων ὀλίγα μελαμβαφῆ ὄστρακα ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ ἄφθονα ἐφυαλωμένα ὄστρακα μεταβυζαντινῶν χρόνων.

5. Ὁδὸς Πρίγκιπος Νικολάου 25

Εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἰσχυρῶν τοίχων, ἀνηκόντων εἰς κτηριακὸν συγκρότημα τῶν χρόνων τῆς Τετραρχίας (Σχέδ. 3), ὁμοίας κατασκευῆς μὲ τὰ εὑρεθέντα κατὰ τὸ 1973 λείψανα εἰς τὸ παραπλεύρως οἰκόπεδον Πρίγκιπος Νικολάου 23, πιθανώτατα δὲ ἀποτελοῦν μίαν ἑνότητα. Ὁ τρόπος τῆς τοιχοδομίας των τὰ τοποθετεῖ χρονικῶς εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Τετραρχίας, γειτνιάζουν δὲ μὲ τὴν περιοχὴν τοῦ Γαλεριανοῦ ἀνακτόρου.

6. Ὁδὸς Φιλίππου 6

Εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη σύμπλεγμα τοίχων ρωμαϊκῶν χρόνων πιθανόν, ἀνῆκον εἰς τὸ ἴδιον κτηριακὸν συγκρότημα μὲ τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὸ 1970 λείψανα εἰς τὸ παραπλεύρως εὑρισκόμενον οἰκόπεδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἴωνος Δραγούμη 59.

7. Ὁδὸς Μακεδονικῆς Ἀμύνης 1 καὶ Φιλίππου 35

Εἰς οἰκόπεδον ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν ἀπεκαλύφθη ἐκ νέου ὁ εὑρισκόμενος εἰς τὸ ὑπόγειον τῆς παλαιᾶς κατεδαφισθείσης οἰκοδομῆς πεσσός, ὁ ἀνήκων εἰς τὴν cryptoporticus τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ ἕτερα ἴχνη αὐτοῦ. Ἐξ αὐτῶν ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ νοτία στοὰ (cryptoporticus) συνεχίζετο πρὸς Δ. μέχρι τῆς συμβολῆς της μὲ τὴν δυτικὴν στοὰν τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 362-363, οἰκόπεδον ὁδοῦ Γκαρμπολᾶ 5) (Πίν. 499 ε).

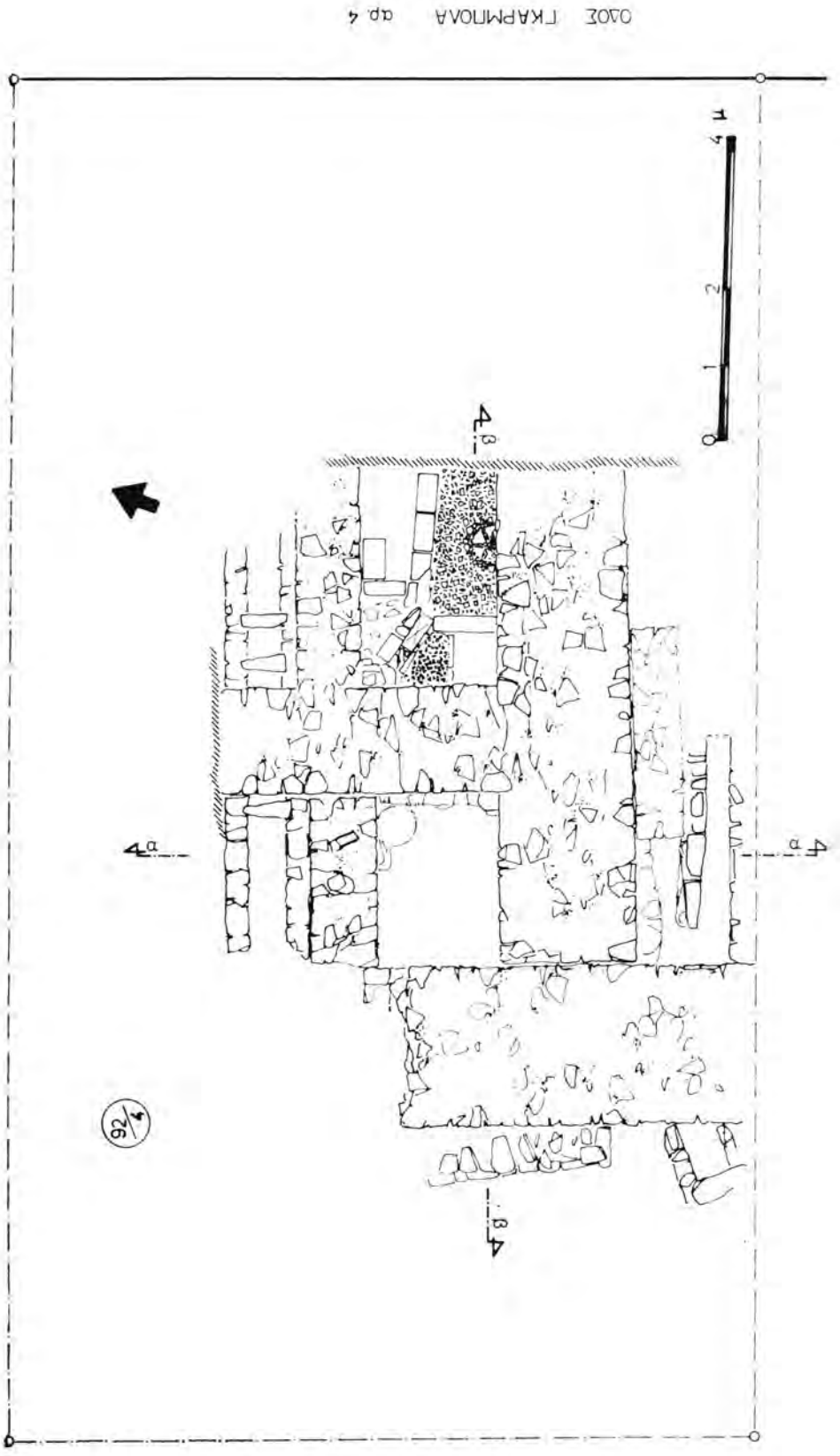
8. Ὁδὸς Ὡραιοκάστρου (συνοικισμὸς Σταυρουπόλεως)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος διὰ τὴν διέλευσιν ἀγωγοῦ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ὡραιοκάστρου ἀπεκαλύφθη τυχαίως ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως τάφος, ἀποτελούμενος ἐκ πωρίνων πλακῶν, κιβωτιόσχημος, τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν διηρευνήθη συστηματικῶς καὶ ἀπεδείχθη εἰς ἐκ τῶν πλουσιωτέρων εἰς κτερίσματα τάφων. Ὡρισμένα ἐκ τῶν κτερισμάτων του εἶναι μοναδικά, ὅπως π.χ. ἀργυροῦς δίφρος φυσικοῦ μεγέθους. Χρυσᾶ κοσμήματα, ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ ἀγγεῖα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα δηλοῦν, ὅτι πρόκειται περὶ τάφου ἀνήκοντος εἰς ἀξιωματοῦχον. Τὸ περιεχόμενόν του θὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον εἰδικῆς μονογραφίας τῆς ὑπογραφομένης (Σχέδ. 4· Πίν. 500 α - β, 501 α - β).

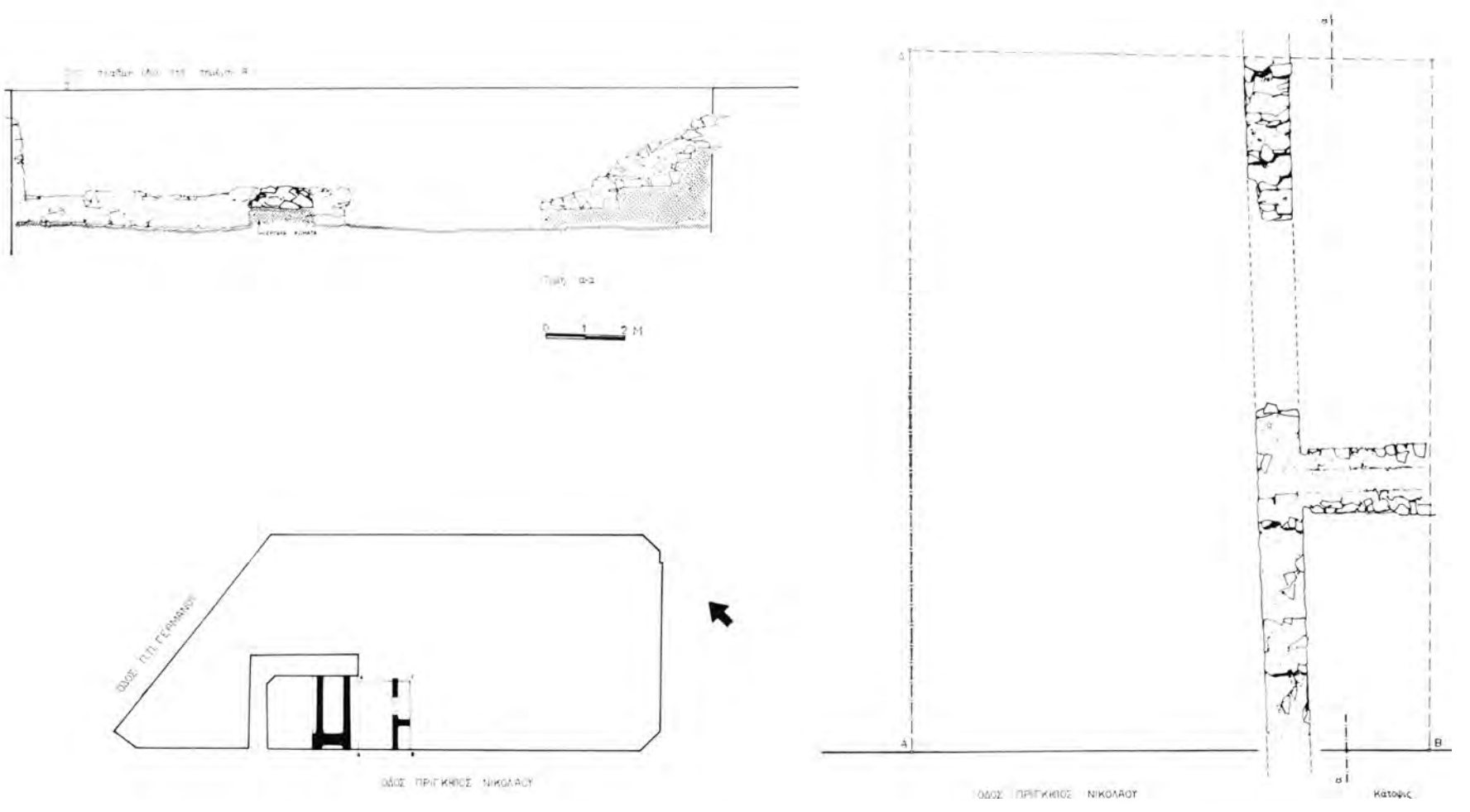
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Νεκροταφεῖον ἀρχαίας Ἀκάνθου (Ἱερισσὸς)

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου τῶν κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων (βλ. ἀνωτέρω, σ. 678). Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς πέντε οἰκόπεδα, ἤτοι ἔκτασις 600 τ.μ. Εἰς βάθος + 2 μ. ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπτετο, διότι ἀνέβλυζε θαλάσσιον ὕδωρ. Ἠρευνήθησαν συνολικῶς ἑκατὸν πεντήκοντα ταφαί. Αἱ ταφαὶ δὲν εἶχον σταθερὸν προσανατολισμόν, εἶναι ὅμως γενικῶς παράλληλοι πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης. Οἱ ταφικοὶ πίθοι, ἐξ ἄλλου, ἔχουν γενικῶς τὸ στόμιον ἐστραμμένον πρὸς Α. περίπου. Οἱ τύποι τῶν ταφῶν εἶναι οἱ ἴδιοι περίπου, μὲ ὡρισμένας παραλλαγάς, μὲ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν κατὰ τὸ 1973 (βλ. ἀνωτέρω, σ. 678). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πυκνότης τῶν ταφῶν βρεφῶν ἐντὸς ὀξυπυθμένων ἀμφορέων καὶ ὑδριῶν. Ἐπίσης αἱ ταφαὶ ἐντὸς «φερέτρων» ἐξ ὠμοῦ πηλοῦ. Γενικῶς οἱ ἐνταφιασμοὶ φθάνουν εἰς μεγαλύτερον βάθος, ὅσον πλησιέστερον κεῖνται πρὸς τὴν θάλασσαν· τοῦτο ἔχει σχέσιν καὶ μὲ τὴν μορφήν, ἣν εἶχεν ὁ αἰγιαλὸς καὶ ἡ ἀκτὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Εἰς πολλὰ σημεῖα αἱ ταφαὶ κεῖνται εἰς δύο καὶ τρία στρώματα. Αἱ μεταγενέστεραι ταφαὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἔχουν διαταράξει εἰς μεγάλον βαθμὸν τὰς παλαιοτέρας τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων. Ὡρισμέναι πήλιναι λάρνακες ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ἐκ δευτέρου κατὰ τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης ἡ παρουσία «πυρῶν» εἰς τὰς ταφὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.· δὲν εἶναι πάντοτε «πυραὶ καύσεως νεκροῦ», ἀλλὰ πυραὶ παρὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ (ὅπως π.χ. πλησίον κεραμοσκεπῶν τάφων) ἢ ἐπὶ τῶν τάφων (ὅπως π.χ. ἐπὶ τῶν πηλίνων λαρνάκων), περιέχουσαι κτερίσματα καὶ ἐλάχιστα, ἢ καθόλου, ὀστᾶ. Ὁπωσδήποτε τὸ πρόβλημα θὰ μελετηθῇ καὶ εἰς τὰς προσεχεῖς ἀνασκαφάς. Ἐντυπωσιακὸς εἶναι ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀξυπυθμένων ἀμφορέων καὶ τῶν

Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Όδὸς Γκαρμπολὰ 4. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

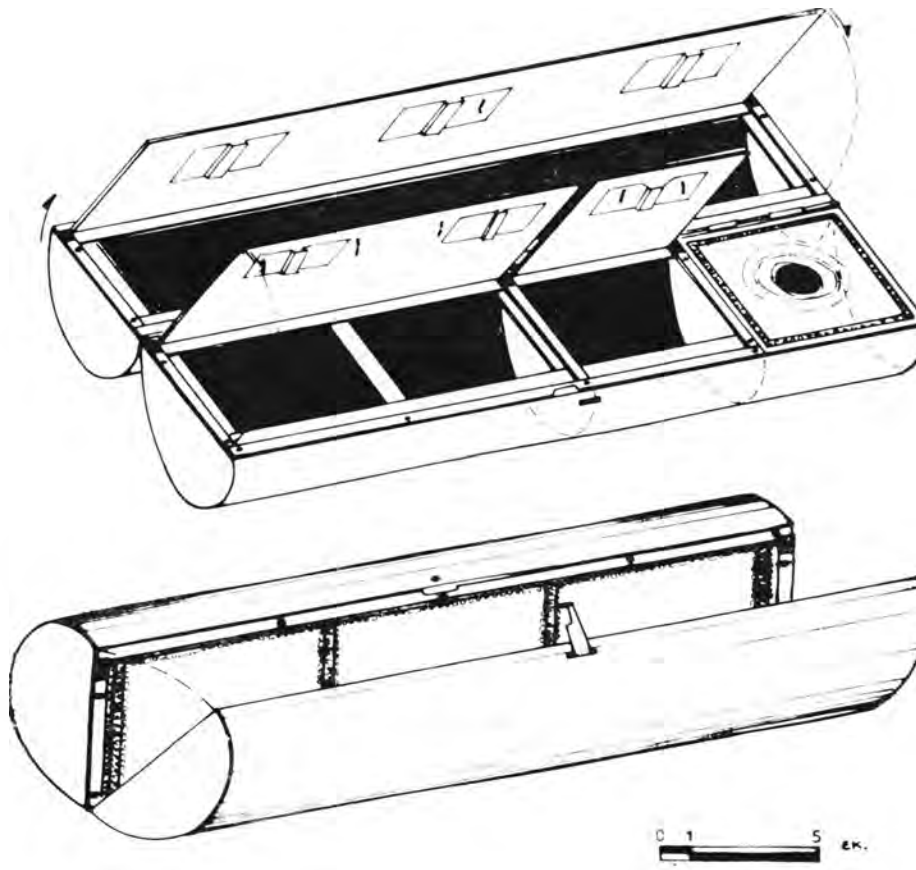

Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Πρίγκιπος Νικολάου 25. Τοπογραφικὸν τῆς περιοχῆς, κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τομὴ α-α.

ὑδριῶν. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἄλλοτε χρησιμοποιοῦνται περὶ τὴν ταφήν, ἄλλοτε ὡς ταφικά (ἐγχυτρισμοί) (Σ χ έ δ. Α· Π ί ν. 502 α - δ, 503 α).

Πλῆθος κτερισμάτων εὑρέθησαν: νομίσματα Ἀκάνθου καὶ Οὐρανουπόλεως, ἀγγεῖα, εἰδώλια, χρυσᾶ κοσμήματα (Π ί ν. 503 β - ε). Τὸ λαμπρότερον ὅμως εὕρημα ἦτο χρυσοῦν μετάλλιον ἢ νόμισμα τῆς Ἀκάνθου, μοναδικὸν ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, κοπὲν συμφώνως πρὸς τὴν μήτραν ἀργυροῦ τετραδράχμου τῆς Ἀκάνθου, ἀλλὰ διαμέτρου 0.03 μ. Κάτωθεν τοῦ ἐμβλήματος ἔφερε τὴν ἐπιγραφήν: *Ἀλέξιος*

ΣΑΝΗ

Εἰς τὴν ἀκτήν, ἔνθα εὑρίσκονται αἱ ξενοδοχειακαὶ ἐγκαταστάσεις «Σάνη», εἶχον ἀποκαλυφθῆ τὸ 1972, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκσκαφικῶν καὶ οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας Σάνης εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀκτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῆς θαλάσσης. Κατὰ τὸ 1974, ἐνῷ συνεχίζοντο αἱ ἐργασίαι κατασκευῆς «μαρίνας», περισυνελέγησαν ἄφθονα ἐνδιαφέροντα ὄστρακα, κυρίως κορινθιακά, ἀλλὰ καὶ ἀττικά, ὡς καὶ εἰδώλια. Τὸ πρόβλημα τῆς Σάνης, ἡ ὁποία εἶναι μία ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀποικιῶν τῆς Χαλκιδικῆς, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ μελλοντικῶς εἰς μίαν διεξοδικωτέραν διερεύνησιν τῶν στοιχείων, ἅτινα μέχρι τοῦδε ἔχομεν ἐκ τῶν «εὐβοϊκῶν» ἀποικιῶν τῆς Χαλκιδικῆς (Π ί ν. 504 α - στ).

Σχέδ. 4. Σταυρούπολις. Ὀρειχαλκίνη θήκη ἐκ τοῦ τάφου εἰς ὁδὸν Ὡραιοκάστρου.

ΒΡΑΣΤΑ

Ἡ διερεύνησις τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν πολλῶν ἀρχαίων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἔχουν εὑρεθῆ κατὰ καιρούς, κυρίως προερχομένων ἐξ ἀρχαιοκαπηλικῆς δράσεως, μᾶς ἀπεκάλυψε μίαν νέαν θέσιν, ἔνθα εὑρίσκονται λείψανα βυζαντινῶν χρόνων (θέσις : Τσώκου Μύλος). Κάτωθεν λειψάνου τοίχου εὑρέθη θησαυρὸς τριακοσίων ἓξ χαλκῶν σκυφωτῶν νομισμάτων, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται προσωρινῶς εἰς τὴν νομισματοθήκην τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης (Π ί ν. 505 α - β).

ΝΕΑ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΕΙΑ

Ἐντὸς δεκαπέντε οἰκοπέδων τοῦ οἰκισμοῦ διενηργήθησαν δοκιμαστικαὶ τομαὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν, αἵτινες ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν μας. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἦσαν μία σαρκοφάγος, λείψανα τοιχαρίων κλασσικῶν χρόνων καὶ ἴχνη κατεστραμμένων ταφῶν. Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων στοιχείων ἐπλουτίσθησαν αἱ γνώσεις μας περὶ τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς περιοχῆς.

ΣΟΥΡΩΤΗ

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἰσοπεδώσεως τοῦ γηπέδου τοῦ χωρίου, εὑρέθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ ἡμιβράχου τῆς περιοχῆς, κεκαλυμμένοι διὰ λιθίνων πλακῶν. Πλησίον αὐτῶν «πυρὰ» κάτωθεν στρογγύλης λιθίνης πλακός, διαμ. 0.80 μ. Τὰ κτερίσματα, κυρίως ἀγγεῖα, χρονολογοῦν τοὺς τάφους εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Εἰς τὸ χωρίον ἔχουν εὑρεθῆ καὶ παλαιότερον εὑρήματα ἀνήκοντα εἰς νεκροταφεῖον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (βλ. BCH 92 (1968), σ. 37-71) (Πίν. 506 α - δ).

ΜΕΣΗΜΕΡΙΟΝ

Ἐντὸς τοῦ οἰκισμοῦ καὶ πλησίον τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ δεκαετιῶν «μακεδονικοῦ» τάφου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (βλ. Μακεδονικὰ Β΄, σ. 621), ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν κατολίσθησιν χωμάτων ἡ ὕπαρξις καὶ ἑτέρου τάφου τῆς ἰδίας ἐποχῆς, κεκαλυμμένου δι' ἀμφικλινοῦς στέγης ἐκ πωρίνων πλακῶν. Ἐσωτερικῶς πρέπει νὰ ἦτο κεκονιαμένος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν σπαραγμάτων ἐρυθρῶν κονιαμάτων, ἅτινα περισυνελέγησαν. Πλὴν ὀλίγων ὀστράκων ἑλληνιστικῶν χρόνων οὐδὲν ἀνευρέθη, διότι ὁ τάφος εἶχε συληθῆ.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

ΔΙΟΝ

Ἀνεσκάφη τάφος καμαροσκεπὴς ἐντὸς τοῦ χωρίου Καρύτσα, ἔνθα τὸ νεκροταφεῖον τοῦ ἀρχαίου Δίου. Ὁ τάφος περιεῖχεν ὁμαδικὴν ταφὴν δέκα ἀτόμων, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἦτο παιδίον. Τὰ κρανία ἦσαν πρὸς Δ., οἱ δὲ σκελετοὶ διετηροῦντο εἰς καλὴν κατάστασιν. Ὁ τάφος ἦτο ἐκτισμένος δι' ἀργολιθοδομῆς, ἐναλλασσομένης μὲ ζώνας πλίνθων. Ἡ καμάρα τῆς σκεπῆς ἦτο κατεσκευασμένη ἐκ πλίνθων. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ πλίνθων, διαστ. 0.34 × 0.49 μ. Τὰ τοιχώματα ἐσωτερικῶς διετήρουν ἴχνη κονιάματος. Ὁ τάφος ἔχει ὕψος ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς καμάρας ἐξωτερικῶς μέχρι τοῦ δαπέδου 1.83 μ., ἐνῷ ἐσωτερικῶς ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τῆς γενέσεως τῆς καμάρας 1.22 μ. Πλάτος εἰσόδου 0.48, ὕψος εἰσόδου 0.64, μῆκος εἰσόδου 0.37, μῆκος νεκρικοῦ θαλάμου ἐσωτερικῶς 2.30 μ. Οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη. Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸν τάφον εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (Πίν. 506 ε - στ).

Ἅγιος Δημήτριος Κίτρου

Ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ ἰδιοκτησίας Ἀ. Πέτρου διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἐπειδὴ εἶχον παρατηρηθῆ ἐπιφανειακῶς ἴχνη ταφῶν καὶ εἶχον περισυλλεγῆ ἀντικείμενα προερχόμενα ἐκ κτερισμάτων τάφων, ὅπως π.χ. πέντε ὑάλινα ψέλια, τέσσαρες χαλκοῖ δακτύλιοι, ψῆφοι ἐνωτίων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, τὴν ὁποίαν διενήργησεν ἡ Ἐπιμελήτρια κ. Αἰκ. Δεσποίνη, ἀπεκαλύφθησαν συνολικῶς δέκα ταφαὶ ἐντὸς ἁπλῶν λάκκων, κατασκευασθέντων ἐντὸς τοῦ ἐδάφους καὶ εἰς βάθος 0.70 μ. περίπου ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας. Αἱ ταφαὶ 4 καὶ 9 ἦσαν γυναικεῖαι, ἡ ταφὴ 5 ἦτο ἀνδρικὴ καὶ ἡ ταφὴ 7 παιδική. Αἱ ὑπόλοιποι δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ προσδιορισθοῦν. Πάντως εὑρέθησαν ἀκέραιοι κατὰ χώραν οἱ σκελετοὶ τῶν ταφῶν 1, 4-7 καὶ 9-10. Ἐλάχιστα ἦσαν τὰ κτερίσματα: δακτύλιοι χαλκοῖ, χαλκᾶ ψέλια, χαλκᾶ ἐνώτια καὶ τεμάχια ὅπλων. Πλησίον τῶν ταφῶν εὑρέθησαν ὑπολείμματα πυρᾶς, ἡ ὁποία ὅμως περιεῖχεν ὄστρακα ἐφυαλωμένα βυζαντινῶν χρόνων (Σχέδ. 5· Πίν. 505 α - δ).

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΟΧΟΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Σκεπαστὸν καὶ συγκεκριμένως εἰς θέσιν Τασουλούκ, παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Σοχοῦ εἰς Νιγρίταν, περισυνελέγησαν κτερίσματα διαλυθέντος λακκοειδοῦς τάφου: πήλινα εἰδώλια, τεμάχια ἐπιχρύσου χαλκοῦ ἐλάσματος καὶ δώδεκα ἐπίχρυσα πήλινα ἄνθη ἀνήκοντα εἰς στέφανον. Χρονολογοῦνται πιθανώτατα εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐπιφανειακῶς ἀνευρίσκονται ὄστρακα χαλκολιθικῆς περιόδου, ἀλλὰ καὶ ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

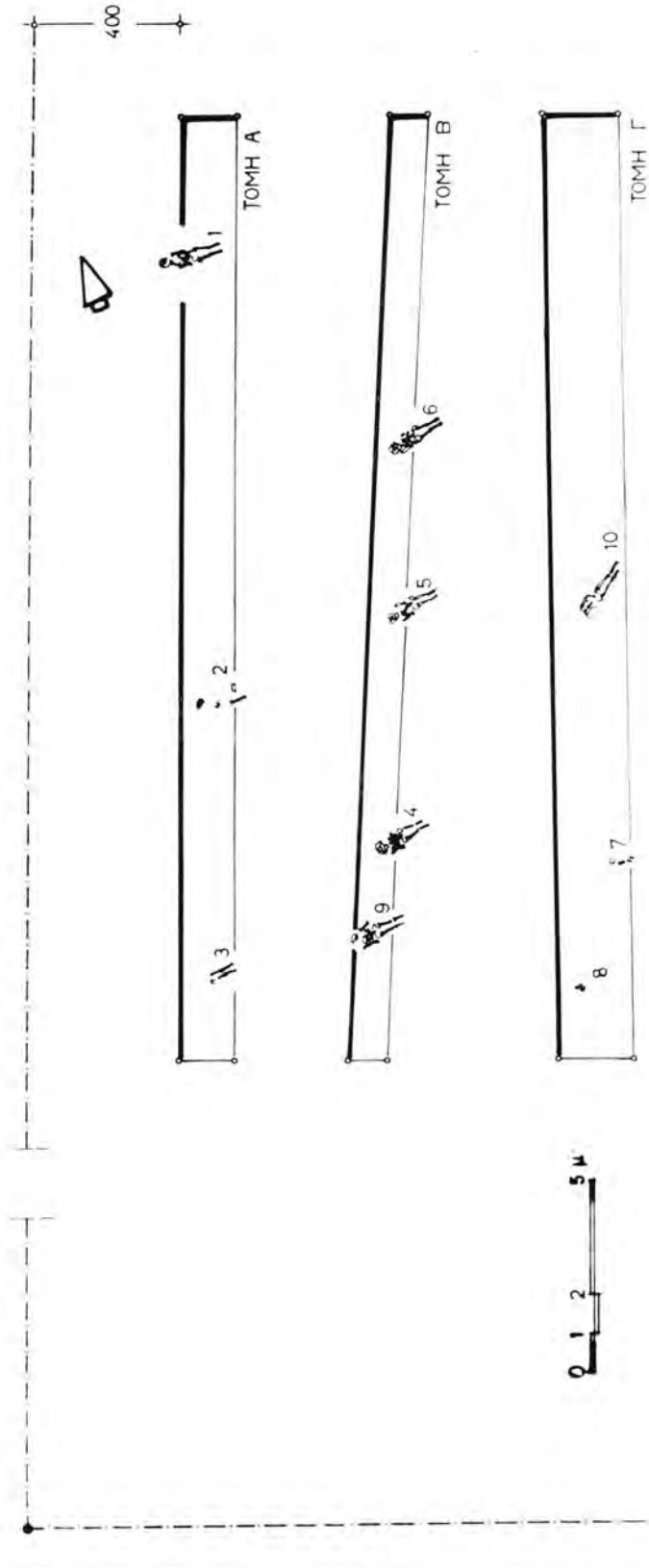
ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΔΙΟΝ*

1973

Ἡ κεντρικὴ ὁδὸς

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν τομέα τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Β. ἔφερεν εἰς φῶς κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον, ἐκτὸς τῶν συνήθων εὑρημάτων—

* Αἱ ἀνασκαφαὶ διενηργήθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ θέρους μὲ μικρὰς ἐνδιαμέσους διακοπάς. Οὐσιαστικὴ ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ καὶ συνεργασία τῶν βοηθῶν δδ. Χρ. Σαατσόγλου καὶ Θ. Στεφανίδου, ὡς καὶ τῶν πτυχιούχων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος δ. Μ. Κουμβακάλη, κ. Ε. Πουλάκη-Παντερμαλῆ καὶ κ. Μ. Τιβερίου. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἠσκήθησαν φοιτηταὶ τοῦ Γ΄ καὶ Δ΄ ἔτους σπουδῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος. Ἀριθμὸν σχεδίων ἐξεπόνησαν ἡ ἀρχιτέκτων κ. Δ. Ἀϊβάζογλου καὶ ἡ πτυχιοῦχος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος δ. Ε. Βαγδατζόγλου.

Σχέδ. 5. Κίτρος Πιερίας. Ταφαὶ εἰς ἀγρὸν Α. Πέτρου, εἰς θέσιν Ἅγιος Δημήτριος.

ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐκ δευτέρας χρήσεως καὶ πλήθους ὀστράκων ἐξ ἀβαφῶν ἀγγείων —, ἱκανὸν ἀριθμὸν πωρίνων πλακῶν, αἱ ὁποῖαι φέρουν τμήματα ἀναγλύφων ἀσπίδων καὶ θωράκων. Ἐν συνεχείᾳ ἐβεβαιώθη ἡ θεμελίωσις καὶ ἀπεκαλύφθησαν αἱ δύο σειραὶ δόμων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἠδράζοντο αἱ ἀνάγλυφοι πλάκες. Προφανῶς πρόκειται περὶ μιᾶς ζωφόρου μὲ θώρακας καὶ ἀσπίδας ἐναλλάξ, ἡ ὁποία ἐκόσμει τὴν ὄψιν ἑνὸς μνημείου, ἀγνώστου εἰσέτι μορφῆς.

Οἶκος Α

Περὶ τὰ 85 μ. πρὸς Ν. τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μὲ σκοπὸν τὴν συμπλήρωσιν παλαιοτέρας ἡμιτελοῦς ἐργασίας (ΠΑΕ 1931, σ. 46: Οἰκήματα προρρωμαϊκῶν χρόνων). Οὕτως ἀπεκαλύφθη πλήρως εἷς ἱερὸς οἶκος μὲ προθάλαμον καὶ σηκόν, ἐξωτ. διαστ. 11 × 7 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ μεταξὺ ἄλλων εὑρέθησαν: Ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, ὕψ. 0.84 μ. Πρόκειται περὶ πρωτοτύπου ἔργου τῶν μέσων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἕτερον ἀκέφαλον ἄγαλμα πεπλοφόρου μορφῆς, ὕψ. 0.90 μ., ἔργον τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Γυναικεία κεφαλὴ ἀγαλματιδίου, φέρουσα πόλον καὶ ἐπὶ τοῦ προσθίου μέρους αὐτοῦ μηνίσκον. Τμῆμα διγλώσσου ἐπιγραφῆς (ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς), ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς θραυσμάτων, προερχομένων ἐκ γλυπτῶν ἔργων. Ἔξωθι τοῦ οἴκου καὶ κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἀνευρέθη ἀριθμὸς κεφαλῶν ἐκ πηλίνων εἰδωλίων.

Οἶκος Β

Εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν πρὸς Ν. τοῦ προαναφερθέντος οἴκου Α ἀνεσκάφη δεύτερος οἶκος πανομοιότυπος πρὸς τὸν πρῶτον, μετὰ τοῦ ὁποίου εἰς ὀψίμους χρόνους συνεδέθη διὰ κτίσματος προχείρου κατασκευῆς. Τὰ σημαντικώτερα εὑρήματα ἐκ τοῦ οἴκου Β ἦσαν: Ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα πεπλοφόρου, ὕψ. 0.70 μ., τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλή, πιθανῶς Δήμητρος, τραπεζοφόρος πλάξ, θραύσματα γλυπτῶν καὶ πήλινον ὁμοίωμα χοίρου. Πιθανὴ φαίνεται κατ' ἀρχὴν ἡ συσχέτισις τοῦ ἐν λόγῳ οἴκου μὲ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος.

Οἶκος Γ

Τρίτος ἱερὸς οἶκος ἀπεκαλύφθη 115 μ. πρὸς Ν. τοῦ Β. Εἶναι καὶ αὐτὸς διθάλαμος, διαστ. 10.50 × 6.50 μ., μὲ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα ὄχι ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ὡς καὶ εἰς τοὺς οἴκους Α καὶ Β, ἀλλὰ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἀναφέρομεν: Θραύσματα ἐνεπιγράφου βάσεως ἀγάλματος Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας, θραύσματα ἑνὸς ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τμῆμα ἀγαλματιδίου τῆς Ὑγείας, κεφαλὴν ἀγαλματιδίου τοῦ Τελεσφόρου, δακτυλιόλιθον μὲ παράστασιν Ἔρωτος, ὁ ὁποῖος κρατεῖ τὴν λύραν εἰς τὴν ἀριστεράν, νομίσματα τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ ταύτισις τῆς λατρευομένης θεότητος μὲ τὸν Ἀσκληπιὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβαία.

Τὸ οἰκοδόμημα παρὰ τὴν δυτικὴν πύλην τοῦ τείχους

Στόχος τῆς ἐρεύνης ἦτο διαπίστωσις καὶ μελέτη τῆς μορφῆς τοῦ μνημειώδους κτίσματος παρὰ τὴν δυτικὴν πύλην. Παλαιότερον εἶχε διενεργήσει εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν δοκιμαστικὰς τομὰς ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὺς τοῦ Δίου Γ. Σωτηριάδης (ΠΑΕ 1928, σ. 91 κ.ἑ.). Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστ. 9.60 × 8.30 μ. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι δι' ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος ἐσωτερικῶς, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν εἶναι ἐπενδεδυμένοι διὰ λιθίνων ὀρθοστατῶν καὶ καταληπτήρων. Ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος φέρουν ἐξωτερικῶς ἀνὰ τέσσαρας ἰσχυρὰς ἀντηρίδας. Προφανῶς πρόκειται περὶ δεξαμενῆς ὕδατος, ὡς ὀρθῶς εἶχεν εἰκάσει ὁ Σωτηριάδης. Ἡ κατασκευὴ αὐτῆς, κατὰ τὴν τοιχοδομίαν καὶ τὰ νομισματικὰ εὑρήματα, δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς μέσους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους. Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς δεξαμενῆς ἀνεσκάφη ἐν μέρει καὶ ἑτέρα δεξαμενὴ ἁπλουστέρας μορφῆς.

Τὸ θέατρον

Μὲ ἰδιαιτέραν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἐγένετο ἔρευνα μεγάλης κλίμακος εἰς τὸ κοῖλον καὶ τὴν ὀρχήστραν τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Ἡ σημαντικωτέρα τομὴ ἐγένετο εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ θεάτρου καὶ εἶχε μῆκος 62 μ. καὶ πλάτος 3 μ. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τῆς στρωματογραφίας προέκυψεν ὅτι τὸ κοῖλον κατεσκευάσθη διὰ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ φυσικοῦ πρανοῦς καὶ δὴ διὰ ρίψεως χωμάτων ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως καὶ εἰς σχετικῶς ἱκανὸν βάθος εὑρέθησαν, ἐκτὸς διαφόρων ὀστράκων καὶ θραυσμάτων κεράμων, χαλκᾶ νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τρία Φιλίππου Β', ἓν Κασσάνδρου, δύο Φιλίππου Ε' καὶ εἰς ὑψηλότερα στρώματα ἓν νόμισμα Τραϊανοῦ καὶ ἓν Μ. Κωνσταντίνου. Κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν βάσιν τοῦ κοίλου τοιχίον ἐκ καμπύλων ὀρθοστατῶν. Τέλος, ἀνεσκάφησαν εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς ὀρχήστρας καὶ εἰς βάθος 3.50 μ., δύο ἰσχυροὶ τοῖχοι παραλλήλως βαίνοντες, πιθανῶς ἐκ τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τῆς ὀρχήστρας.

1974

Λόγῳ τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ὑπῆρξαν περιωρισμέναι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1974. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἑξῆς:

1. Συνέχισις τῶν ἐργασιῶν ἀποκαλύψεως τῆς κεντρικῆς πλακοστρώτου ὁδοῦ κατὰ 83.90 μ. πρὸς Β. καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν ὀρθοστατῶν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ κρασπέδου τοῦ παλαιότερον ἀνασκαφέντος τμήματος εἰς μῆκος 80 μ.

2. Ἀποκάλυψις τῆς συμβολῆς δευτερευούσης ὁδοῦ πρὸς Α., πλ. 2.40 μ.

3. Ἀνεύρεσις ἱκανοῦ ἀριθμοῦ πλακῶν καὶ θραυσμάτων προερχομένων ἐκ τοῦ «μνημείου τῶν ἀσπίδων».

4. Συναρμολόγησις καὶ συγκόλλησις τῶν θραυσμάτων, ὡς καὶ στερέωσις ἁπασῶν τῶν πλακῶν, τῶν προερχομένων τόσον ἐκ τῆς ἐφετινῆς, ὅσον καὶ ἐκ τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς τοῦ «μνημείου τῶν ἀσπίδων», καὶ τοποθέτησις αὐτῶν ἐπὶ τῆς διπλῆς σειρᾶς γωνιολίθων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἵσταντο κατὰ τὴν οἰκοδομικὴν φάσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπῆλθεν ἡ καταστροφή του. Αἱ ἀσπίδες εἶναι κυκλικαί, διαμ. 0.90 μ. περίπου, φέρουν δὲ ἄντυγα, πλ. 0.06 μ., οἱ δὲ θώρακες, φυσικοῦ μεγέθους, ἀνήκουν εἰς δύο τύπους. Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἐνδείξεων καὶ τῆς τεχνοτροπίας ἡ ἐργασία τῆς ἐν λόγῳ ζωφόρου ἀνάγεται εἰς τοὺς μέσους ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Πρὸς προστασίαν τοῦ συνόλου, τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος κατὰ τὴν παροῦσαν ἀποκατάστασιν ἀνέρχεται εἰς 14 μ., κατεσκευάσθη στέγαστρον ἐξ ἀνοξειδώτων σιδηροσωλήνων καὶ πλακῶν ἀμιαντοτσιμέντου.

5. Ἀνεύρεσις καὶ ἐν μέρει ἀποκάλυψις, εἰς μῆκος 53.50 μ., ὁδοῦ πλακοστρώτου, ἥτις εἶναι κάθετος πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν. Αὕτη ἔχει πλάτος 3.70 μ.

6. Ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης τοῦ ὁδικοῦ συστήματος ὡδήγησε τὴν σκαπάνην εἰς τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἑτέρας ὁδοῦ καθέτου πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν, πλ. 3.30 μ.

7. Εἰς τὸν χῶρον τῶν βεσπασιανῶν ἐγένετο συναρμολόγησις καὶ συγκόλλησις τῶν ἑδράνων καὶ ἐνδεικτικὴ ἀναστήλωσις τμήματος αὐτῶν.

8. Εἰς τὸν τομέα τοῦ «κτηρίου τοῦ δωρικοῦ κίονος» ἀπεμακρύνθη ὁ ὄγκος τῆς ἐπιχωματώσεως, μέχρι βάθους 0.20 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον συνίσταται ἐκ ψηφιδωτοῦ. Αἱ ἐξωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ κτηρίου εἶναι 12.55 × 18.10 μ. Κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοιχογραφιῶν ἐξαιρετικῆς ποιότητος. Πρόκειται περὶ ζωγραφικῆς ἀπομιμήσεως πολυχρώμου ὀρθομαρμαρώσεως, πιθανῶς τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

9. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ πύργου παρὰ τὴν νοτίαν ἔξοδον τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ ἀνευρέθη ἐντειχισμένον μαρμάρινον γυναικεῖον ἄγαλμα, ὕψ. 1.65 μ. Τὸ ἄγαλμα εἶναι ἀντίγραφον τῶν μέσων αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἑνὸς πρωτοτύπου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., εἶχε δὲ χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν.

10. Διάφοροι ἐργασίαι συναρμολογήσεως καὶ συγκολλήσεως θραυσμάτων ἐγένοντο ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Δίου, ἔνθα στεγάζεται ἡ συλλογὴ τῶν εὑρημάτων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

ΔΗΜ. ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1973

Ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Μακεδονίας, ἧς εἶχον τὴν διεύθυνσιν μέχρι τῆς 15ης Ἀπριλίου 1973, ὅτε ἀπεχώρησα ἀναλαβοῦσα τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης (Κεντρικῆς Μακεδονίας), ὑπῆρξε κατὰ τὸ ἀνωτέρω διάστημα ἡ ἑξῆς:

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Καθαρισμός, καταγραφὴ καὶ ταξινόμησις τῶν κτερισμάτων τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ νεκροταφείου, τοῦ χρονολογουμένου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται πλησίον τοῦ χωρίου Κοπανὸς Ναούσης (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 440). Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΒΕΡΟΙΑ

Ἀνασκαφαὶ οἰκοπέδων ἐντὸς τῆς πόλεως Βεροίας καὶ εἰς τὰς παρυφὰς αὐτῆς ἕνεκα τῆς ἀνεγέρσεως νέων οἰκοδομῶν (σωστικαὶ ἀνασκαφαί):

Νέον Γυμνάσιον Θηλέων (Ο.Τ. 320, 321)

Ἡ μακροτέρας διαρκείας (Δεκέμβριος 1972-Ἀπρίλιος 1973) ἀνασκαφὴ ἦτο ἐκείνη ἐντὸς τοῦ χώρου, ὅπου ἀνηγέρθη τὸ νέον συγκρότημα Γυμνασίου Θηλέων (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 439), εἰς τὰς παρυφὰς τῆς πόλεως (κτήματα Καραντουμάνη), ἔνθα καὶ ἐκ παλαιοτέρων ἐνδείξεων ἦτο γνωστόν, ὅτι ἐξετείνοντο ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ νεκροταφεῖα. Τελικῶς διεπιστώθησαν μεγάλαι ὁμάδες λαξευτῶν τάφων, ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων (Σχέδ. 1), οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἦσαν ἀκτέριστοι.

Ἀπεκαλύφθησαν (Ο.Τ. 347) δύο τάφοι «μακεδονικοῦ τύπου», ἑλληνιστικῶν χρόνων. Πρόκειται περὶ δύο κτιστῶν διὰ πωρολίθων ὑπογείων καμαρωτῶν μονοθαλάμων τάφων, μὲ ἀετωματικὴν δωρικὴν πρόσοψιν, εὑρισκομένων ἐν ἐπαφῇ ἐντὸς τοῦ ἰδίου σκάμματος, λαξευθέντος εἰς τὸν μαλακὸν πορώδη βράχον τῆς περιοχῆς. Οὗτοι ἔλαβον τὰς ὀνομασίας Α (διαστ. 2.03 × 3.15 μ.) καὶ Β (διαστ. 3.15 × 1.98 μ.) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἠρευνήθησαν συστηματικῶς μετὰ τὴν ἀπόφραξιν τῶν εἰσόδων των (Σχέδ. 2). Ἔμπροσθεν τοῦ τάφου Β καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸν εὑρίσκετο καὶ τρίτος τάφος (Γ), κιβωτιόσχημος, ἀποτελούμενος ἐκ πωρίνων λίθων, τοῦ ὁποίου τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα ἔφερον κίτρινον κονίαμα. Ἐντὸς τοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου, ὅστις περιεῖχε μᾶλλον ὀστᾶ γυναικός, εὑρέθησαν ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια ἑλληνιστικά, χρυσῆ δανάκη, διακοσμημένη μὲ ἀνάγλυφον προσωπεῖον καὶ φέρουσα στέλεχος ἀναρτήσεως, καὶ χρυσοῦν περιδέραιον μικρᾶς διαμέτρου. Τὰ κτερίσματα τῶν δύο μονοθαλάμων μακεδονικῶν τάφων ἦσαν ἀγγεῖα, πήλινα καὶ μετάλλινα, καὶ χρυσᾶ κοσμήματα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν κτερισμάτων ἀνέρχεται, εἰς μὲν τὸν τάφον Α εἰς πεντήκοντα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ νόμισμα Θεσσαλονίκης, 2ου-1ου αἰ. π.Χ., εἰς δὲ τὸν τάφον Β ἦσαν ἐλάχιστα (περὶ τὰ πέντε). Γενικῶς οἱ δύο τάφοι ἐκ τῆς κατασκευῆς των καὶ τοῦ τύπου τῶν κτερισμάτων χρονολογοῦνται εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ.

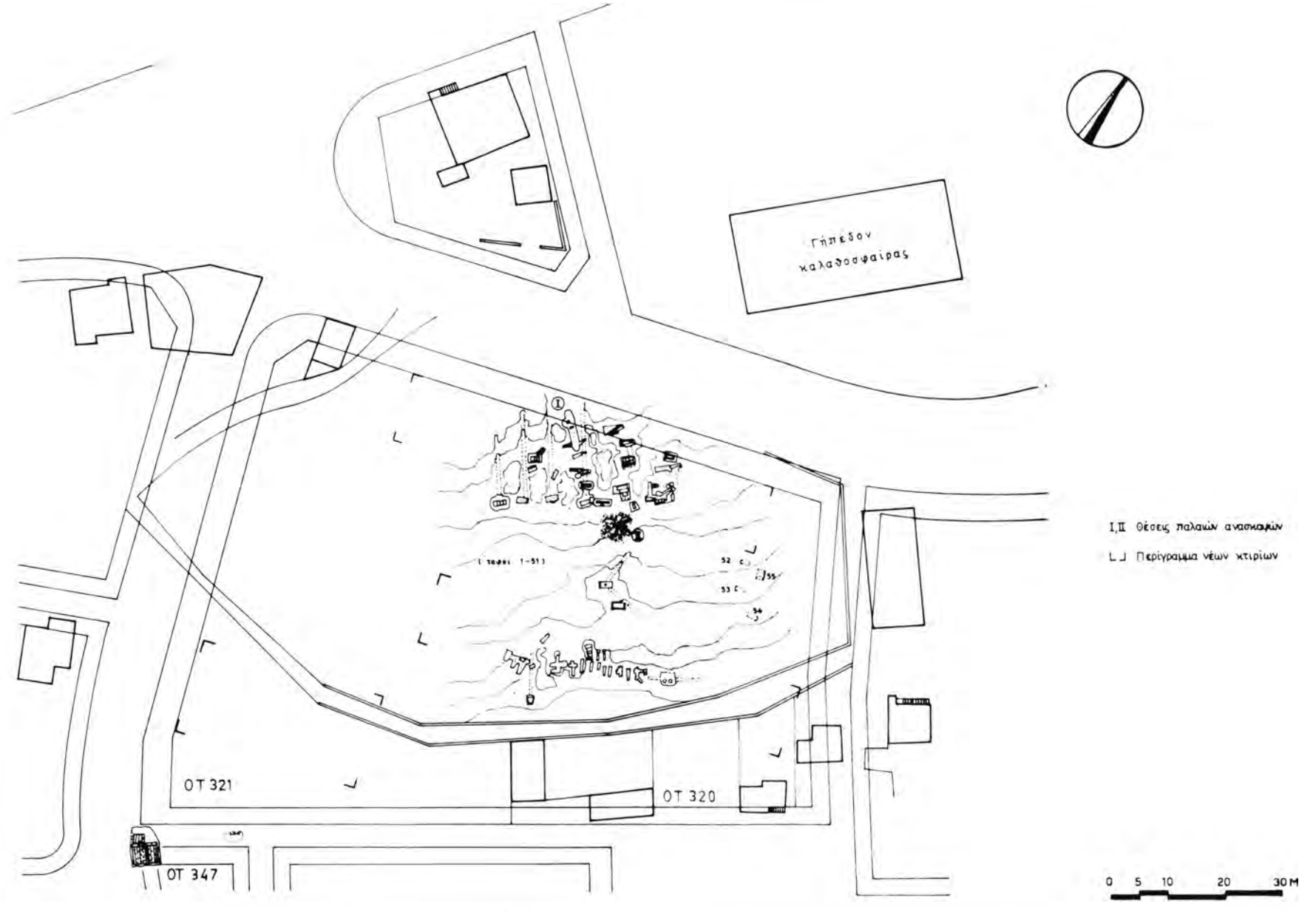
Οἱ λοιποὶ τάφοι τῶν ρωμαϊκῶν, πρωτοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων (Σχέδ. 3-4) ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, λαξευτὰ παραλληλόγραμμα ὀρύγματα ἐντὸς τοῦ πωρίνου βράχου, καλυπτόμενα ὑπὸ πωρίνων πλακῶν ἢ παλαιοτέρων μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν: μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα μαρμαρίνης τραπέζης «ἀγαπῶν».

Ἀπεκαλύφθησαν ὅμως καὶ κανονικοὶ λαξευτοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι, μὲ λαξευμένον προσκεφάλαιον εἰς τὸν πυθμένα των, διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ. Ὑπῆρχον ἐπίσης καὶ κιβωτιόσχημοι, ἀποτελούμενοι ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, καθὼς καὶ κεραμοσκεπεῖς, εὑρισκόμενοι ἄνωθεν τῶν λαξευτῶν ἢ εἰς τὰ ἐνδιάμεσα διαστήματα. Πλὴν ἑνὸς ἀσσαρίου Ἀρκαδίου, τὸ ὁποῖον εὑρέθη ἐντὸς λαξευτοῦ τάφου, καὶ ἑνὸς ἀντωνιανοῦ τοῦ Κάρου (282-283 μ.Χ.), εὑρεθέντος ἐντὸς ἑνὸς κεραμοσκεποῦς, δὲν ὑπῆρξαν ἄλλα βοηθητικὰ διὰ χρονολόγησιν εὑρήματα. Εὑρέθησαν ὅμως εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐνεπίγραφοι πλάκες, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον πολλοὺς τάφους. Μεταξὺ αὐτῶν ἐπιγραφαὶ ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἀποτμήματα ἐπιγραφῶν χριστιανικῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 522, 557, 558, 565, 566, 567).

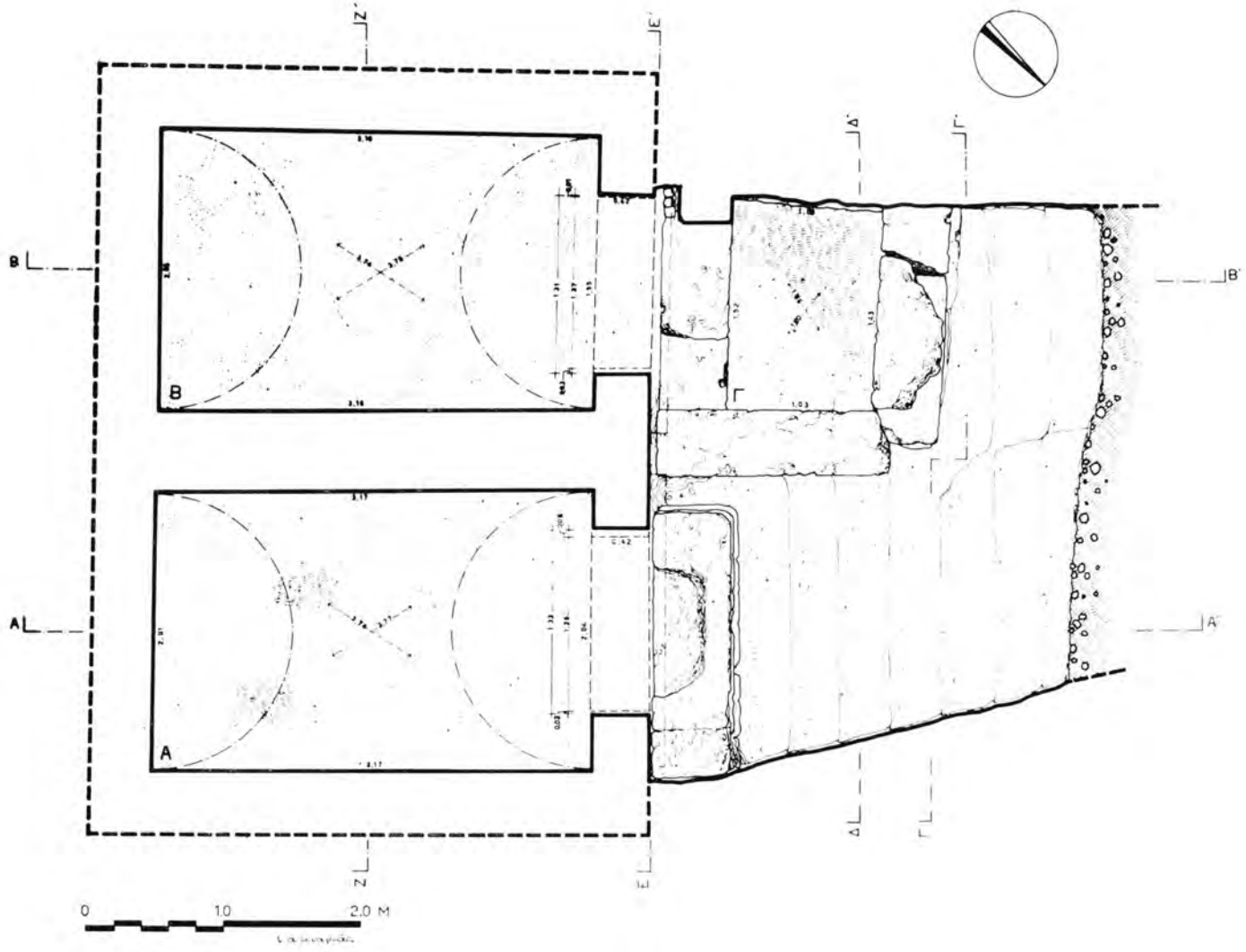
Γενικῶς ἀνεσκάφησαν περὶ τοὺς ἑξήκοντα τάφοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο οἱ νεκροὶ εἰς ὑπτίαν θέσιν, μὲ προσανατολισμὸν ΒΔ.-ΝΑ. Παρετηρήθησαν εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις καὶ ὁμαδικοὶ ἐνταφιασμοί (παραμερισμένοι πιθανῶς, παλαιότεροι χρονολογικῶς, σκελετοί), καθὼς καὶ ἐνταφιασμοὶ νηπίων.

Ὁδὸς Προφήτου Ἠλιοῦ (Ο.Τ. 136)

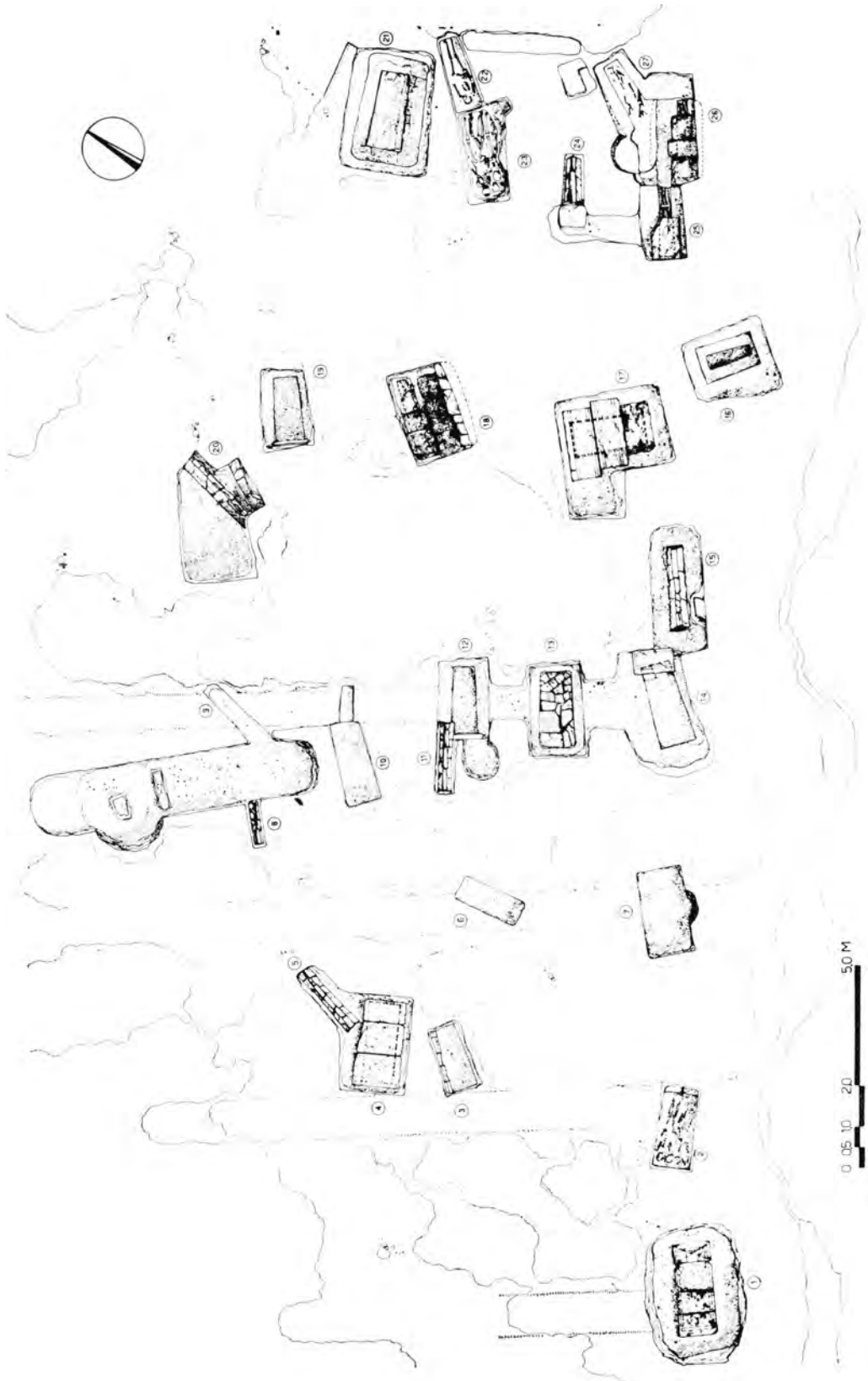
Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Χαρωνιτάκη ἐπεσημάνθη καὶ ἤρχισεν ἀποκαλυπτόμενον σύμπλεγμα οἰκοδομικῶν λειψάνων, ἀνηκόντων εἰς πολλὰ κτήρια ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Περισυνελέγησαν ἀρκετὰ χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων (3ου αἰ. μ.Χ.) καὶ διαφόρων Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ θέσις τοῦ οἰκοπέδου εὑρίσκεται εἰς τὴν κεντρικὴν περιοχὴν τῆς ρωμαϊκῆς Βεροίας. Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ.

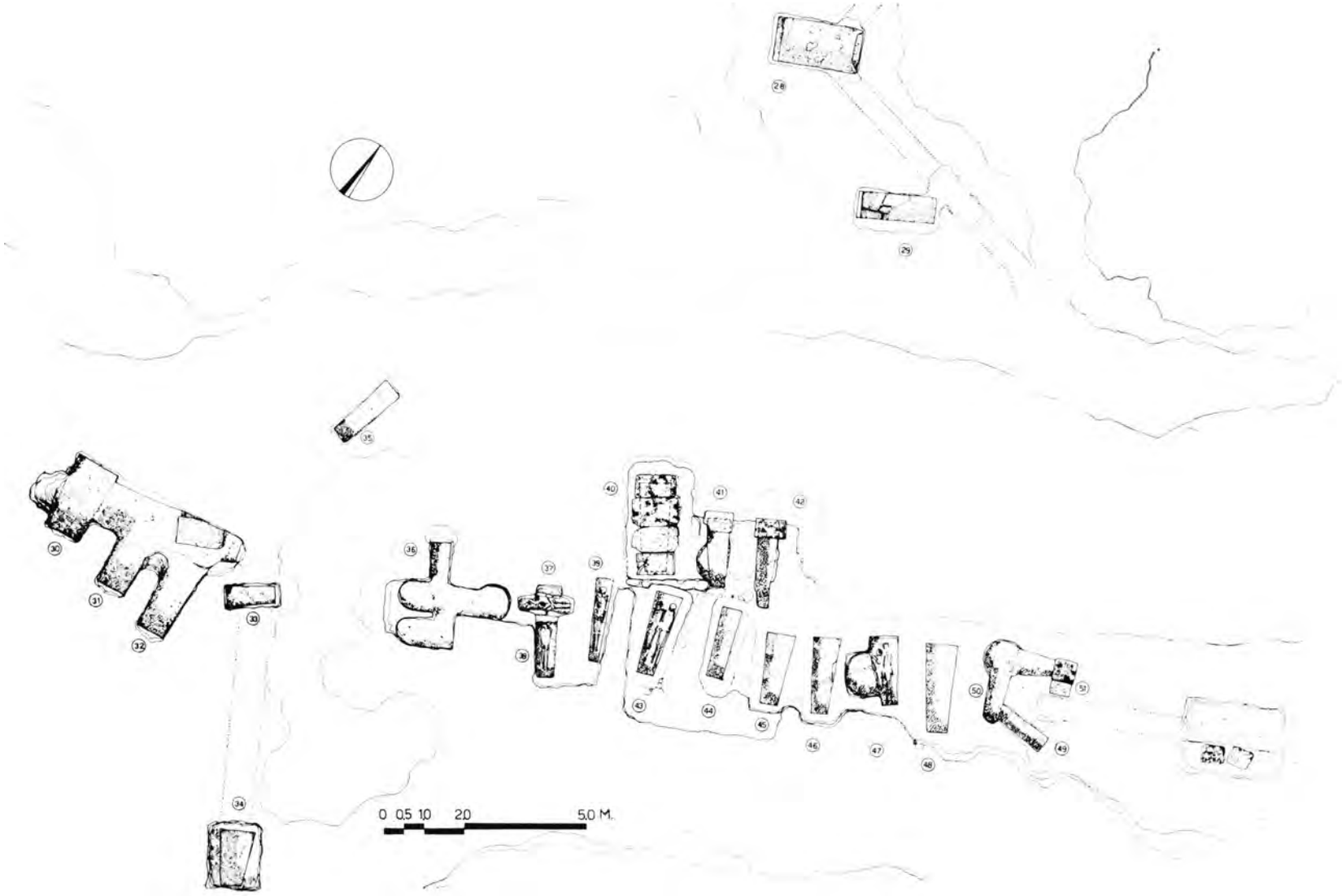

Σχέδ. 1. Βέροια. Χῶρος Νέου Γυμνασίου Θηλέων. Οἱ ἀποκαλυφθέντες τάφοι.

Σχέδ. 2. Βέροια. Οί δύο «δίδυμοι» μακεδονικοῦ τύπου τάφοι εἰς τόν χῶρον Νέου Γυμνασίου Θηλέων.

Σχέδ. 3. Βέροια. Όμάδες πρωτοχριστιανικῶν λαξευτῶν τάφων εἰς τὸν χῶρον Νέου Γυμνασίου Θηλέων.

Σχέδ. 4. Βέροια. Ὁμάδες λαξευτῶν πρωτοχριστιανικῶν τάφων εἰς τὸν χῶρον Νέου Γυμνασίου Θηλέων.

Ὁδὸς Παστὲρ καὶ Μούμογλου (Ο.Τ. 224)

Ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς ὁδοῦ[1] (Σ χ έ δ. 5), τῆς ἐπισημανθείσης καὶ εἰς τὸ Ο.Τ. 225 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 434). Εἰς τὸ ἴδιον Ο.Τ., κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονος τῆς ὁδοῦ καὶ κάτωθεν τῆς πλακοστρώσεώς της, εὑρέθη ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ὕψους ἐξωτερικῶς 2 μ. περίπου καὶ ἐσωτερικῶς 1.65 μ. Ὁ ἀγωγὸς ἦτο ἐκτισμένος διὰ λίθων καὶ κροκαλῶν μὲ ἄφθονον ἀσβεστοκονίαμα καὶ μόνον ἡ κορύφωσίς του ἦτο πλινθόκτιστος. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη ἀσσάριον 4ου αἰ. μ.Χ. Περισυνελέγη ἐκ τοῦ σημείου τούτου καὶ τμῆμα ἀναγλύφου, σώζοντος πτυχὰς γυναικείου ἐνδύματος (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 521).

Ὁδὸς Μπιζανίου (Ο.Τ. 213)

Εὑρέθη καὶ ἀνεσκάφη ἡ συνέχεια τοίχου (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 434), ἀποτελουμένου ἐκ γωνιολίθων. Σώζεται εἰς ὕψος 2.12 μ. καὶ μῆκος 13.40 μ. Οὐδὲν ἐνδεικτικὸν εὕρημα διὰ τὴν χρονολόγησίν του περισυνελέγη.

Ναὸς Ἁγίας Βαρβάρας

Κατὰ τὰς ἐργασίας κατεδαφίσεως τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας (ὁδὸς Τρεμπεσίνας), μετὰ τὸν ἀποχαρακτηρισμόν του, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ἐνεπίγραφοι πλάκες εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ, μία ἐποχῆς Σεπτιμίου Σεβήρου (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 531), χρονολογουμένη μετὰ τὸ 198 μ.Χ. καὶ δύο λατινικαὶ ἐπιτύμβιοι, χρονολογούμεναι εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους.

Ἅγιος Νικόλαος Ἀμόλευτος

Μεταξὺ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀμολεύτου ἀνευρέθη ἀγαλμάτιον ἀετοῦ ἐπὶ συμφυοῦς τετραπλεύρου βάσεως (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 517).

Αἱ ἐργασίαι εἰς τοὺς λοιποὺς νομοὺς ἦσαν περιωρισμέναι ἕνεκα τῶν καιρικῶν συνθηκῶν καὶ οὐδὲν ἀξιόλογον εὕρημα ὑπῆρξε κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1973.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

1973

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1973, εἰς τὰ πλαίσια τῶν γενικῶν ἀλλαγῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἤλλαξεν ἡ μορφὴ τῆς Ἐφορείας τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἡ ὁποία μέχρι τότε ἔφερε τὸν τίτλον «ΙΔ΄ Ἀρχαιολογικὴ Περιφέρεια» καὶ ἵδρυεν εἰς Βέροιαν. Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 272/Β/28.2.1973 ΦΕΚ προσηρτήθη εἰς τὴν ΙΔ΄ Περιφέρειαν καὶ ὁ νομὸς Πέλλης, ἡ δὲ ἕδρα μετεφέρθη εἰς Ἔδεσσαν καὶ ἡ νέα Ἐφορεία ἔλαβε τὸν τίτλον «Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἐδέσσης».

Ἡ μεταφορὰ τῆς Ἐφορείας ἐκ Βεροίας εἰς Ἔδεσσαν ἐγένετο κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ ἰδίου ἔτους, προσελήφθη δὲ ἀμέσως ἡμερομίσθιον προσωπικὸν διὰ τὴν ἐπάνδρωσίν της.

Κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα μετετέθη εἰς Ἔδεσσαν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων, κ. Εὐάγγ. Κακαβογιάννης, οὕτω δὲ τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τῆς νέας Ἐφορείας ἀπετελέσθη ἐκ τῆς ὑπογραφομένης καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων, κ. Ἰω. Τουράτσογλου, ὑπηρετοῦντος ἤδη εἰς τὴν τέως ΙΔ΄ Περιφέρειαν, καὶ κ. Εὐαγγ. Κακαβογιάννη. Προσελήφθησαν ἐπίσης αἱ ἐπιστημονικαὶ βοηθοί, δ. Ἀ. Στουγιαννάκη καὶ κ. Ὄ. Κακαβογιάννη.

Μία ἀπὸ τὰς πρώτας φροντίδας τῆς νέας Ἐφορείας ἦτο ἡ κατάρτισις τοπογραφικοῦ ἀρχείου, κεχωρισμένως δι' ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν ἓξ νομῶν τῆς Ἐφορείας, δι' ἀποδελτιώσεως τῶν ἀρχείων καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν βιβλίων καὶ περιοδικῶν τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Ἐφορείας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων σπανίων περιοδικῶν καὶ βιβλίων ἐκ τῆς γνωστῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης.

Παραλλήλως κατηρτίσθη φωτογραφικὸν ἀρχεῖον, ἐγένετο ταξινόμησις ἡμερολογίων ἀνασκαφῶν, παλαιῶν καὶ νέων, εἰς εἰδικὸν δὲ χῶρον τοῦ οἰκήματος ἐδημιουργήθη πλήρες φωτογραφικὸν ἐργαστήριον.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

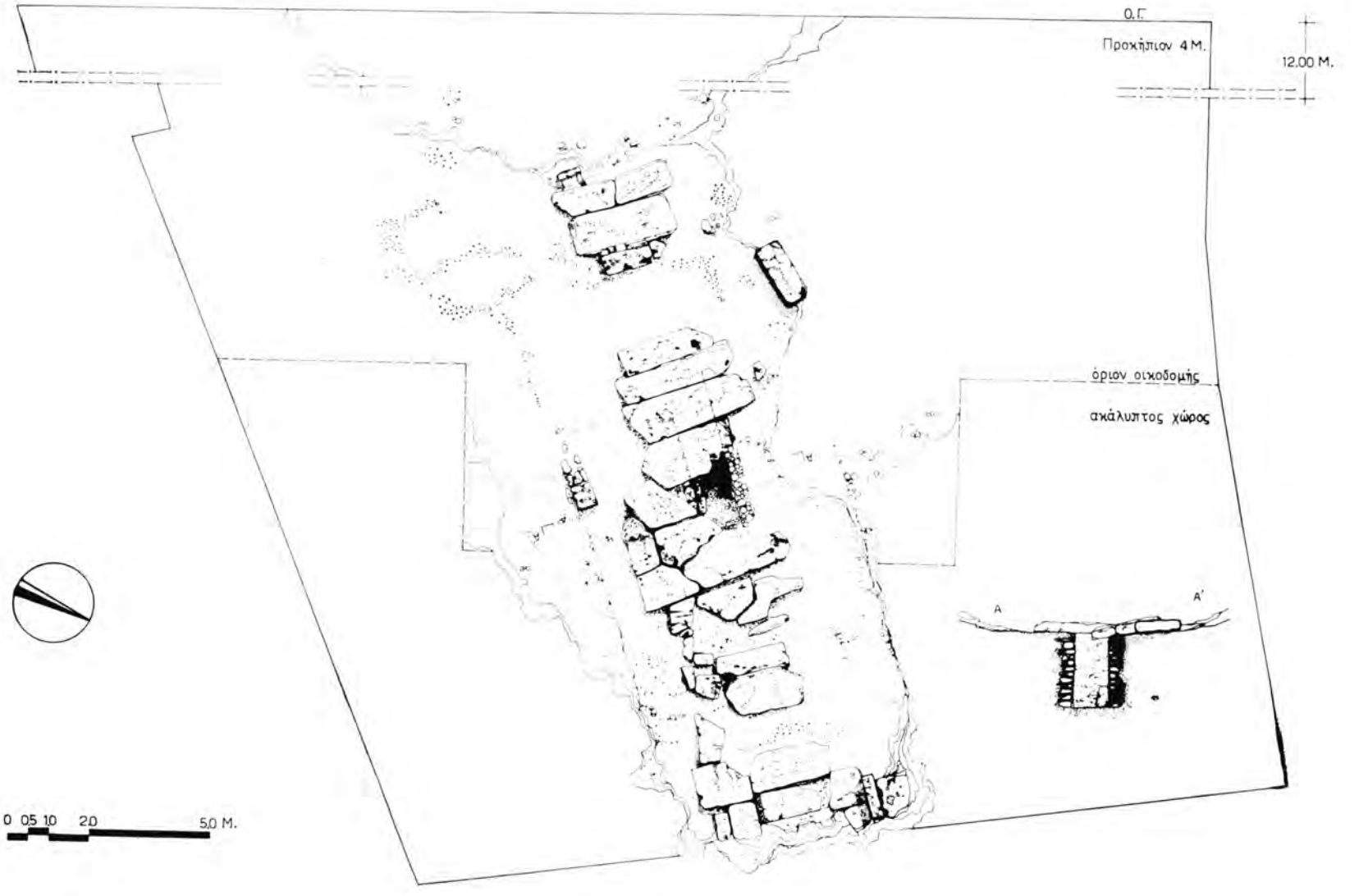
ΕΛΕΣΣΑ

Ὁδὸς Ἀργ. Κυτάνου 13

Ἀπὸ μακροῦ εἴχομεν ἐνδείξεις διὰ τὴν ὕπαρξιν ὑπολείμματος τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως Ἐδέσσης ἐντὸς οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Γ. Τσομπανίδη, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ὄπισθεν καὶ διαγωνίως πρὸς τὸ ἤδη ἐρευνηθὲν τὸ ἔτος 1969 οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Γιόφτση, ἔνθα εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τμῆμα τοῦ αὐτοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 305). Εἰς τὴν ἔρευναν ὡδηγήθημεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς θέσεως τοῦ οἰκοπέδου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ οἰκοπέδου ἦσαν συσσωρευμέναι πώριναι πλίνθοι μὲ περιτένειαν, ἀποσπασθεῖσαι ἐκ τοῦ τείχους. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο περισυνελέγη καὶ διηυθετήθη προσωρινῶς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου.

Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη κατὰ τὸν μῆνα Αὔγουστον, ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ἀ. Στουγιαννάκη. Ἀπεκαλύφθη μικρὸν μόνον τμῆμα τοῦ ἑλληνιστικοῦ (;) τείχους, τὸ ὁποῖον εἶναι προέκτασις τοῦ ἀνευρεθέντος εἰς τὸ οἰκόπεδον Γιόφτση. Τοῦτο διεσώθη εἰς μῆκος 6 καὶ ὕψος 1.10 μ. κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου.

1. Γενικῶς περὶ τῶν ρωμαϊκῶν ὁδῶν τῆς Βεροίας, βλ. Ρωμιοπούλου - Τουράτσογλου, Μακεδονικὰ ΙΔ', σ. 163 κ.ἑ.

Σχέδ. 5. Βέροια. Τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς ὁδοῦ εἰς ὁδὸν Παστὲρ καὶ Μούμογλου.

Πλὴν τῆς θεμελιώσεως, ἡ ὁποία ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἡμιβραχώδους ἐδάφους καὶ ἀποτελεῖται ἐκ πωρολίθων ἐπιμελῶς λελαξευμένων, ὕψους κυμαινομένου ἀπὸ 0.23-0.32 μ. καὶ μήκους 0.68-0.98 μ., σώζεται καθ' ὅλον τὸ ὁρατὸν τμῆμα τοῦ τείχους ἡ πρώτη σειρὰ τῶν δόμων καὶ δύο πλίνθοι ἐκ τῆς δευτέρας σειρᾶς. Τὸ πλάτος τοῦ τείχους εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς εἰς τὸ ἀνευρεθὲν τμῆμα εἰς τὸ οἰκόπεδον Γιόφτση, ἤτοι 2.20 μ., τὸ ὕψος ὅμως τῶν δόμων εἶναι ἐλαφρῶς μικρότερον, ἀνερχόμενον εἰς 0.35 μ.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ τείχους, ὡς καὶ εἰς τὸ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου Γιόφτση, ἐγένετο διὰ κατειργασμένων λιθοπλίνθων μὲ περιτένειαν εἰς τὰς δύο ὄψεις. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐπληροῦτο δι' ἀργῶν λίθων ἄνευ συνδετικοῦ κονιάματος (λιθολόγημα). Εἰς τὸ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου Τσομπανίδη, αἱ πλίνθοι τῆς προσόψεως εἶναι μόνον δρομικαί, ἄνευ παρεμβολῆς διατόνων ὡς εἰς τὸ τμῆμα Γιόφτση (Πίν. 508 α).

Ὁδὸς Κορᾶ

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μὲ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα διεξήχθη ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐργασιῶν ἀσφαλτοστρώσεως ὑπὸ τοῦ Δήμου. Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τμῆμα τοῦ γνωστοῦ ἤδη τείχους τῆς ἀκροπόλεως Ἐδέσσης, διεξήχθη δὲ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Εὐαγγ. Κακαβογιάννη, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε καὶ τὴν σχετικὴν δημοσίευσιν.

Ὁδὸς Ἀργυροκάστρου καὶ Μαζαράκη

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Β. Λούσα (Ο.Τ. 8) ἀνευρέθησαν ὑστερορρωμαϊκοὶ τάφοι, οἱ ὁποῖοι ἠρευνήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ κ. Ὀ. Κακαβογιάννη.

Τάφος 1 : Λαξευτὸς ἐντὸς τοῦ παρθένου ἡμιβράχου, εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἔχει μῆκος 1.70, πλάτος 0.75 μ. καὶ καλύπτεται διὰ τριῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν.

Ἀνευρέθησαν ἀβαθὴς σκύφος καὶ λύχνος μὲ ἀναγλύφους κληματίδας καὶ βότρυς εἰς τὸν δίσκον (διαμ. 0.103 μ.). Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν.

Τάφος 2 : Παραπλεύρως, καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον, ἀπεκαλύφθη ἕτερος κεραμοσκεπὴς τάφος. Ἀνευρέθησαν μικρὸν ὑστερορρωμαϊκὸν δυσδιάγνωστον νόμισμα, χαλκοῦν ψέλιον, διαμ. 0.07 μ., καὶ χαλκῆ πόρπη.

Τάφος 3 : Ἁπλοῦς λάκκος ἄνευ καλύψεως, μήκ. 1.30 καὶ πλ. 0.65 μ. Περιεῖχε μόνον δύο σιδηροῦς ἥλους ἀκεραίους καὶ ἕνα τεθραυσμένον.

Τάφος 4 : Λαξευτός, ἐστρωμένος εἰς τὸ δάπεδον διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ ἀνευρέθη ἀβαφὴς πρόχους, μὲ ἐλαφρῶς χοανοειδῆ λαιμὸν καὶ ραβδώσεις εἰς τὸν λαιμὸν καὶ τὴν κοιλίαν.

ΠΕΛΛΗ

ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων τῆς νέας Ἐφορείας ἦτο ἡ ἐπανέκθεσις τοῦ Μουσείου τῆς Πέλλης εἰς τὸ ἔναντι τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀνεγερθέν, κατ' ἀρχὴν διὰ τουριστικὸν περίπτερον, οἴκημα. Τοῦτο εἶχεν ἤδη μετατραπῆ εἰς μουσειακὸν χῶρον, ἀφοῦ ἐγένοντο αἱ σχετικαὶ ἀλλαγαὶ καὶ διαρρυθμίσεις, ὡς ἡ κάλυψις τῆς μικρᾶς ἀνοικτῆς κεντρικῆς αὐλῆς δι' ὑαλίνης στέγης, κατάργησις ὡρισμένων χώρων τοῦ περιπτέρου (ὡς μαγειρεῖον, ξενὼν κλπ.), ὡς καὶ ἡ ἐπίστρωσις τοῦ ἐφθαρμένου δαπέδου διὰ πλαστικῶν πλακιδίων.

Οὕτως, ὁ ἐκ 400 τ.μ. χῶρος, πλὴν μικροῦ γραφείου καὶ στοιχειωδῶν χώρων ὑγιεινῆς, ἤνοιξε διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ἀρχαίων. Ὁ χῶρος οὗτος, ὀλίγον κατάλληλος διὰ μουσεῖον, λόγῳ τοῦ μικροῦ ὕψους τῆς ὀροφῆς, τοῦ ἀκαταλλήλου φωτισμοῦ (φωτίζεται κυρίως ἐκ τῆς μεσημβρίας), τῶν μικρῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων καὶ τῶν κρυσταλλίνων ἐσωτερικῶν διαχωρισμάτων, ἐδυσχέρανε τὸ ἔργον τῆς ἐπανεκθέσεως.

Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν δυσχερειῶν, τινὲς τῶν ὑαλίνων ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν ἐχρωματίσθησαν, ὡς καὶ ὡρισμένα παράθυρα τῆς μεσημβρίας. Ἐδημιουργήθη οὕτω χῶρος διὰ τὴν τοποθέτησιν προθηκῶν καὶ ἀντικειμένων.

Τὸ Μουσεῖον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν αἰθουσῶν, μιᾶς τετραγώνου κεντρικῆς, ἡ ὁποία φωτίζεται ἐκ τῆς ὑαλίνης σκεπῆς, μιᾶς μακρᾶς στενῆς δυτικῆς καὶ μιᾶς ὀρθογωνίου μεσημβρινῆς.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ - ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1973 συνεκροτήθη συνεργεῖον συντηρήσεως ψηφιδωτῶν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρχιτεχνίτην Κ. Γεωργούσην, τὸ ὁποῖον κατὰ πρῶτον ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ψηφιδωτῶν τῶν κατωφλίων εἰς τὰ δωμάτια τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Κυνηγίου τοῦ λέοντος, ἤτοι τοῦ γρυπὸς καὶ τῆς ἐλάφου καὶ τοῦ ζεύγους τῶν κενταύρων ἀντιστοίχως, τὰ ὁποῖα ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς τοῦ Μουσείου.

Ἐπίσης μετεφέρθησαν ἐντὸς τοῦ νέου Μουσείου τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Κυνηγίου τοῦ λέοντος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀποτεθειμένον ἐν ὑπαίθρῳ, ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς παλαιᾶς ἀποθήκης, καὶ ἐγένετο ἐπιδιόρθωσις τῶν λίαν ἐμφανῶν ρωγμῶν ἐπὶ τοῦ μέλανος βάθους, αἱ ὁποῖαι εἶχον δημιουργηθῆ κατὰ τὴν πρώτην ἐπεξεργασίαν τῶν ψηφιδωτῶν.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΧΩΡΟΥ

Ἀντικατεστάθη ὁλόκληρος ἡ παλαιὰ ἐξ ἀγκαθωτοῦ σύρματος καὶ ξυλίνων πασσάλων περίφραξις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, διὰ νέας ἐκ δικτυωτοῦ

σύρματος καὶ σιδηροπασσάλων. Καθηρέθησαν ἐπίσης τινὲς ἐκ τῶν παλαιῶν ἐντὸς τοῦ χώρου ἀποθηκῶν, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο ἡ μεταφορὰ τῶν ἐντὸς αὐτῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων εἰς τὰς μεταλλικὰς ἀποθήκας, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τοποθετηθῆ ράφια dexion. Ἡ μεταφορὰ ἐγένετο ὑπὸ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ἀ. Στουγιαννάκη.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Περιοχὴ Ἐδέσσης

Ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Πίγκα, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πέλλης, εἶχον περισυλλεγῆ κατὰ καιροὺς ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου διάφορα εὑρήματα ἐκ τῆς ἀγροτικῆς περιοχῆς Ἐδέσσης. Ταῦτα παρεδόθησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἐδέσσης καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς τοῦ Μουσείου. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τμῆμα μικροῦ ἀκεφάλου ἀγάλματος ἱματιοφόρου ἀνδρός, ρωμαϊκῶν χρόνων, τμῆμα σαρκοφάγου, κορινθιακὸν κιονόκρανον κ.ἄ.

Εἰς τὸ ἔξωθι τῆς Ἐδέσσης χωρίον Μεσημέριον ὑπάρχει εἰς τὴν κρήνην τοῦ χωρίου ἀνάγλυφος ἐνεπίγραφος στήλη ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ σκηνὴν νεκροδείπνου. Εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς Ἐφορείας νὰ μεταφέρῃ τὴν στήλην εἰς τὸ Μουσεῖον Ἐδέσσης, ἀντέδρασαν οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἡ στήλη παρέμεινεν ἐπὶ τόπου, ἁπλῶς δὲ κατεγράφη καὶ ἐφωτογραφήθη.

1974

Κατὰ τὸ ἔτος 1974 μετετέθη εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἐδέσσης ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Γούναρης καὶ ἐγένετο πρόσληψις δύο εἰσέτι ἐπιστημονικῶν βοηθῶν, τῆς δ. Στ. Δρούγου καὶ τῆς δ. Ἀ. Καββαδία. Ἐξ αὐτῶν, ἡ μὲν πρώτη ἀπησχολήθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὴν ἕδραν τῆς Ἐφορείας εἰς Ἔδεσσαν, ἔνθα ἀνέλαβε τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου, τὴν καταγραφὴν τῶν εὑρημάτων τῆς ἀρχαίας Πέλλης καὶ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Πέλλαν.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἰδίου ἔτους ἀπεχώρησεν ἐκ τῆς Ἐφορείας ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς δ. Ἀ. Στουγιαννάκη.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ἐδέσσης

Κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ἐγένοντο στοιχειώδεις ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι ἐντὸς τοῦ τουρκικοῦ τεμένους «Γενῆ-Τζαμί», ἔνθα ἀπὸ ἐτῶν στεγάζεται ἡ ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ἐδέσσης.

Κατ' ἀρχὴν τὸ ἐργαστήριον συγκολλήσεως τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν Λόγγου, καθὼς καὶ πλῆθος κιβωτίων μὲ ὄστρακα ἐκ τῆς ἰδίας ἀνασκαφῆς, τὰ ὁποῖα κατελάμβανον ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν ἐνιαῖον χῶρον τοῦ τεμένους, περιωρίσθησαν εἰς μίαν πλευρὰν τῆς αἰθούσης, οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη χῶρος διὰ τὴν εὐπρεπῆ τοποθέτησιν τῶν ὑπαρχόντων ἀρχαίων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι μαρμάρινοι βωμοί, στῆλαι καὶ ἐπιγραφαί, ἀνήκουν δὲ ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Πρὸ τοῦ προστώου τοῦ τεμένους εἶχον συσσωρευθῆ κατὰ καιροὺς διάφορα μαρμάρινα τεμάχια προερχόμενα ἐκ τῆς πόλεως Ἐδέσσης καὶ τῆς περιοχῆς Λόγγου, δημιουργοῦντα ὄγκον ἀκαλαίσθητον. Τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἦσαν πλάκες ἀκόσμητοι, ἀρράβδωτοι κίονες καὶ τινες ρωμαϊκοὶ βωμοί, ἀνευρεθέντες πρὸ ἐτῶν κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς τοῦ ἐργοστασίου τῆς ΔΕΗ. Ἐγένετο διευθέτησις ὅλου αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ, αἱ πλάκες ἐστρώθησαν εἰς τὸν πρὸ τοῦ προστώου χῶρον, οἱ δὲ βωμοὶ ἐστήθησαν ἐντὸς τοῦ προστώου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΕΔΕΣΣΑ

Τεῖχος ἀκροπόλεως

Ἡ πορεία τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως Ἐδέσσης ἠτο γνωστὴ παλαιόθεν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς ἐκσκαπτόμενα οἰκόπεδα (οἰκόπεδον Γιόφτση, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 305 καὶ οἰκόπεδον Τσομπανίδη, βλ. ἀνωτ. σ. 706 κ.ἑ.) καὶ εἰς τὰ θεμέλια τοῦ νεοανεγερθέντος ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἔφερον εἰς φῶς τμήματα τοῦ τείχους αὐτοῦ. Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἐγένετο τοπογράφησις ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν διασχίζει τὸ τεῖχος, βάσει δὲ τοῦ σχεδίου τούτου ἐγένοντο μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς ἐλευθέρους χώρους πρὸς συλλογὴν πλειόνων στοιχείων. Ἐγένοντο ἐπίσης μικραὶ ἔρευναι εἰς τμήματα ἐλεύθερα ἀπὸ οἰκοδομήματα, δημόσια ἢ ἰδιωτικά, πρὸς ἀνεύρεσιν τυχὸν ὑπαρχόντων οἰκοδομικῶν λειψάνων ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν τειχῶν (Σχέδ. 1).

Ἡ ἔρευνα ἤρχισεν εἰς ἐλεύθερον τμῆμα κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς ὁδοῦ Ἀρχιερέως Μελετίου, ἔνθα τοποθετεῖται τὸ νότιον πέρας τοῦ τείχους, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ὕπαρξις ὀρθογωνίων πλίνθων ἐκτισμένων ἄνευ συνδετικοῦ κονιάματος. Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη συστηματικῶς ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Εὐαγγ. Κακαβογιάννη, πλὴν ὅμως οὐδὲν ἀπέδωσεν, παρ' ὅλον ὅτι διεξήχθη εἰς βάθος μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους.

Δευτέρα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήχθη ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Ἀρχ. Νικοδήμου, ἔξωθι τῆς οἰκοδομῆς ἀδελφῶν Βάσου, εἰς πλάτος 2 μ. καὶ μῆκος 8.50 μ. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπελέγη κατόπιν νοητῆς πρὸς Ν. προεκτάσεως κατ' εὐθεῖαν, ἐπὶ τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου, τοῦ τμήματος τοῦ τείχους τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνευρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Κοραῆ.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ τείχους ἐδράζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ παρθένου ἰζηματογενοῦς ἐδάφους. Ἡ σειρὰ τῆς θεμελιώσεως ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθίως

τοποθετημένας πωροπλίνθους, ὕψ. 0.77 μ. περίπου. Τὸ μῆκος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ λόγῳ τοῦ μικροῦ ἀνοίγματος τῆς τάφρου. Διεσώθησαν ἐπίσης πλίνθοι τῆς πρώτης σειρᾶς τῆς ἀνωδομῆς εἰς θέσιν δρομικήν (Πίν. 508 β).

Κατὰ νοητὴν ἐπέκτασιν τοῦ τείχους τούτου πρὸς Ν., ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκοδομῆς Π. Σαλαχώρα, ἀνεφάνη καὶ πάλιν τὸ τεῖχος εἰς μῆκος 4 μ. Ἡ κατασκευὴ εἶναι καὶ ἐδῶ ἡ αὐτή, ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα σημεῖα, δηλαδὴ σειρὰ δρομικῶν πωροπλίνθων εἰς τὰς δύο ὄψεις τοῦ τείχους μὲ διατόνους κατὰ διαστήματα, τὸ μεταξὺ δὲ τῶν δύο ὄψεων κενόν, πλ. 1 μ. περίπου, πληροῦται διὰ λιθολογήματος, δηλαδὴ ἀργῶν λίθων καὶ λάσπης.

Τὸ τεῖχος συνεχίζεται εἰς τὴν παρακειμένην οἰκοδομὴν Χ. Τουρτούρη, ἐδῶ ὅμως χρησιμεύει ὡς ἀναλημματικὸς τοῖχος, λόγῳ τῆς μεγάλης ὑψομετρικῆς διαφορᾶς, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ καὶ τοῦ παρακειμένου πρὸς Δ. οἰκοπέδου Γαζέπη. Ἐδῶ τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ τείχους ἀνέρχεται εἰς 3.50 μ. εἰς ὀκτὼ δόμους καὶ εἰς μῆκος 6 μ. Ἡ πρόσοψις αὐτὴ ὅμως εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπεξηλωμένη, ἀφήνουσα ὁρατὸν εἰς τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τὸ λιθολόγημα, εἰς μικρὸν δὲ μόνον τμῆμα πρὸς Ν. ὑπάρχουν αἱ πλίνθοι τῆς προσόψεως.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ πρὸς Δ. προαναφερθὲν οἰκόπεδον Γαζέπη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης 25, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεφάνη ὀχυρωματικὸς πύργος τετράγωνος. Αἱ ὁραταὶ διαστάσεις τοῦ πύργου εἶναι: 4.70 μ., ἡ κάθετος πρὸς τὸ τεῖχος πλευρά, ἐνῷ ἡ παράλληλος ἀπεκαλύφθη μόνον εἰς μῆκος 3.25 μ. Τὸ πάχος τοῦ τοίχου τοῦ πύργου εἶναι 1.15 μ., εἶναι δὲ κατεσκευασμένος εἰς μὲν τὸ ἄνω τμῆμα διὰ μικρῶν πωρολίθων μὲ συνδετικὸν κονίαμα καὶ θραυσμένας κεραμίδας, (μετασκευὴ μεσαιωνικῶν χρόνων), εἰς δὲ τὸ κατώτερον τμῆμα ἐκ μεγάλων πωρολίθων ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ (Πίν. 508 γ).

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε μόνον τέσσαρας σειρὰς δόμων, ἐνῷ ὑπάρχουν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους ἕτεραι τέσσαρες σειραί, ἡ ἔρευνα ὅμως εἰς βάθος ἦτο ἀδύνατος λόγῳ τοῦ μικροῦ ἐμβαδοῦ τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον δὲν ἄφηνε περιθώρια διανοίξεως εὐρυτέρων τάφρων.

Ὁδὸς Προύσσης 10 (Ο. Τ. 252 α)

Ἐντὸς οἰκοπέδου, ἰδιοκτησίας Δωρ. Κεΐσογλου, ἐγένετο ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῶν τάφων, ὡς δεικνύουν τὰ ἀνευρεθέντα ἀποτμήματα χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν (Πίν. 509 α - β), οἱ ὁποῖοι ἀπέδωσαν ἐλάχιστα κτερίσματα. Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι, εἴκοσι πέντε τὸν ἀριθμόν, ἦσαν λακκοειδεῖς, ὀρθογώνιοι, λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ ἡμιβράχου, εἰς μίαν σχεδὸν κατεύθυνσιν, ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Ἕφερον ἄνω λάξευμα πλατύ, περίπου 0.25 μ. καὶ εἰς βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἔνθα ἐτοποθετοῦντο αἱ καλυπτήριοι σχιστολιθικαὶ πλάκες. Οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων ἔχουν περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς νεκρούς, συνήθως δύο ἕως τρεῖς, ἐνίοτε καὶ πέντε, εἶναι δὲ ἄνευ κτερισμάτων.

Εἷς ἐκ τῶν τάφων ἀντὶ καλυπτηρίων πλακῶν ἔχει κεραμίδας, τοποθετημένας ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου εἰς σχῆμα Λ (Πίν. 509 γ).

Εὑρήματα: μικρὸς χαλκοῦς κώδων, μικρὸς χαλκοῦς κρίκος, τεμάχια ὀστεΐνου κτενίου, χαλκοῦν ψέλιον (Πίν. 509 δ). Ἐπίσης μικρὰ ἀποτμήματα χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν.

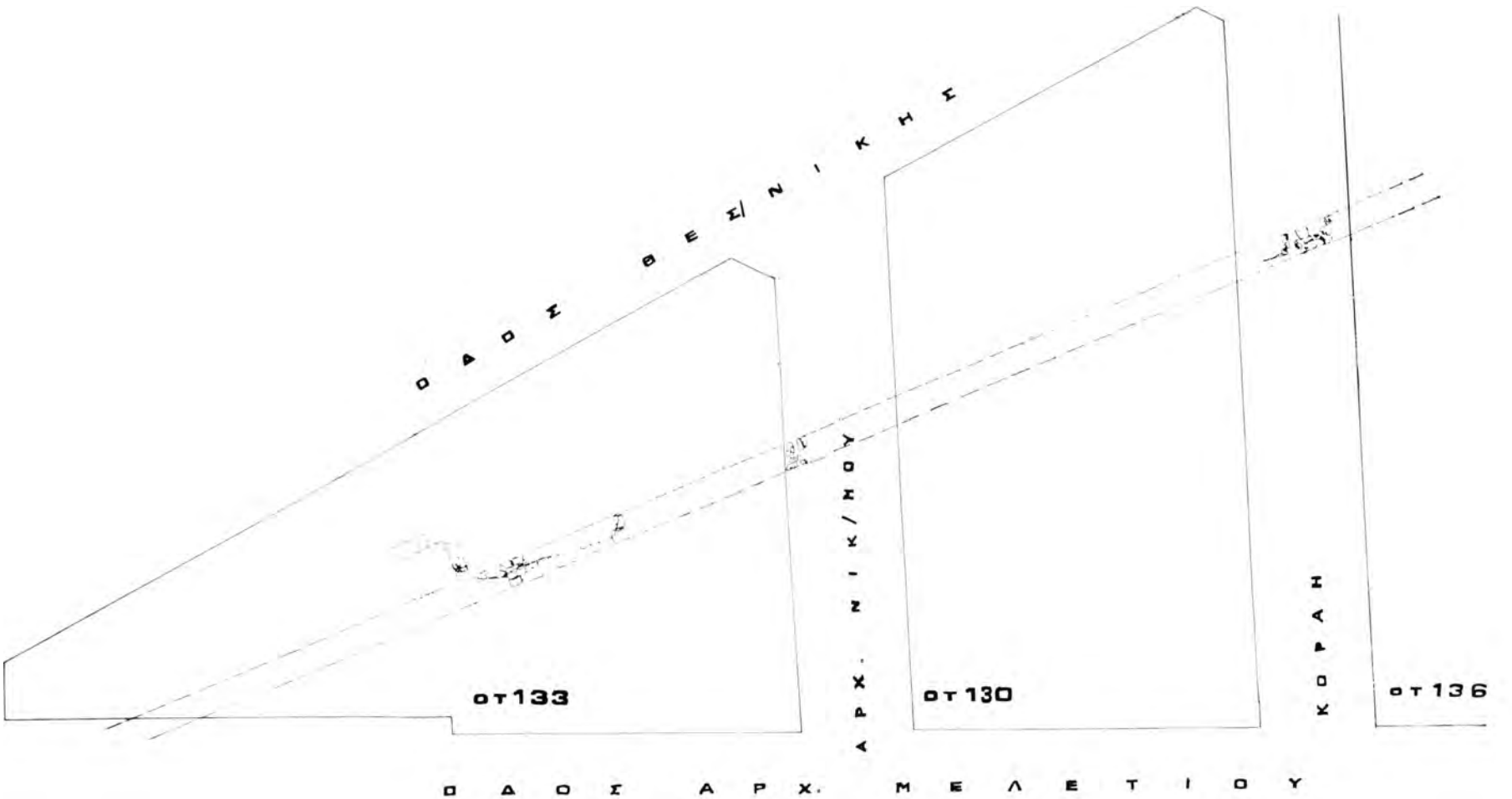
ΙΙΕ.1.1.1

Οἰκόπεδον Δ. Μπαλάσκα

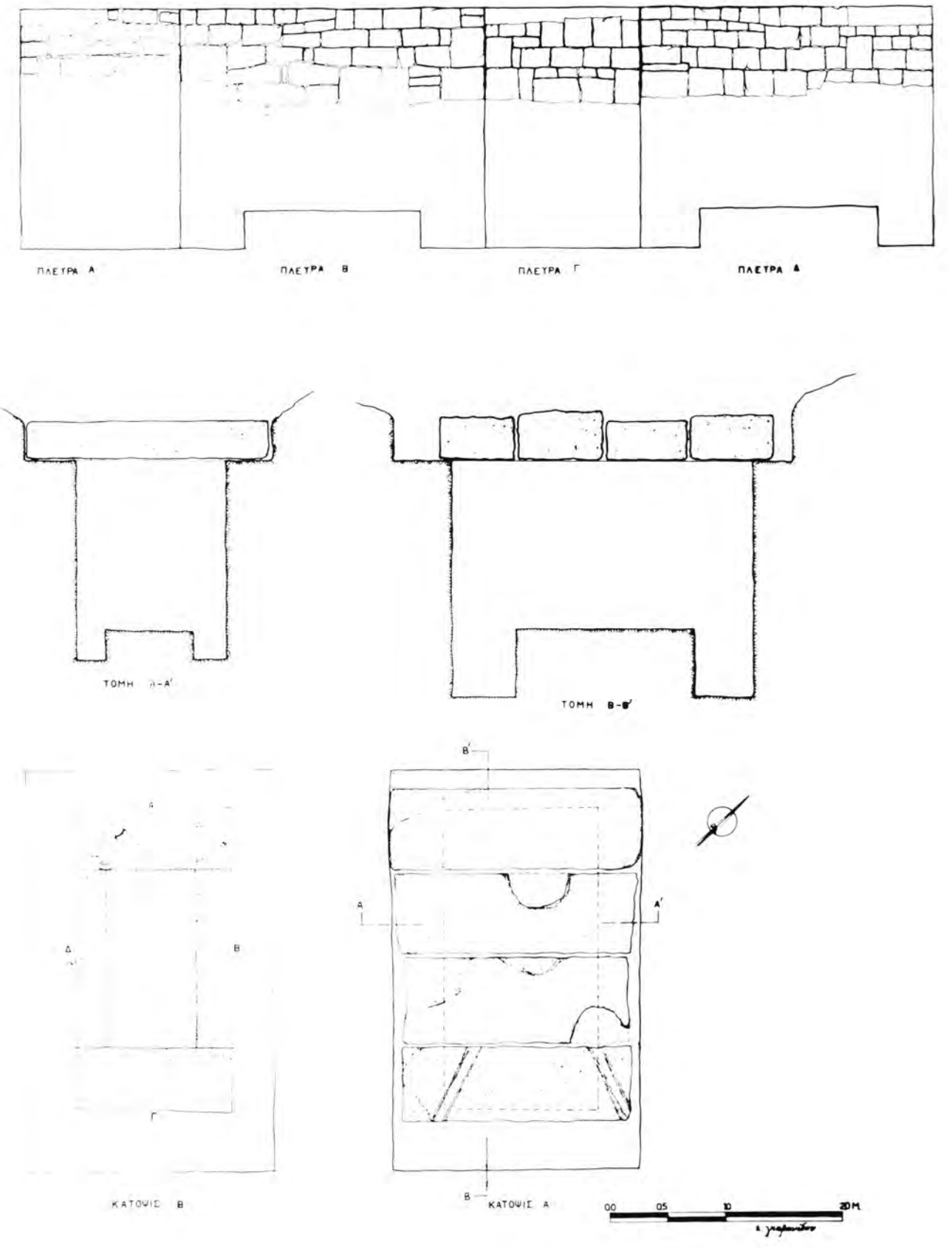
Κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως χάνδακος ὑδρεύσεως ὑπὸ τῆς κοινότητος Π. Πέλλης, εἰς τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ χωρίου, ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, ἀνεσύρθη ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως ὀρθογώνιος εἰργασμένος ὀγκόλιθος. Κατὰ τὴν ἀκολουθήσασαν ἔρευναν διεπιστώθη ὅτι ὁ λίθος ἀπετέλει καλυπτήριον πλάκα θαλαμοειδοῦς τάφου. Ἐγένετο συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου αὐτοῦ ὑπὸ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ἄ. Καββαδία, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Ὁ τάφος ἦτο λαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ ἀσβεστώδους ἡμιβράχου, ἐντὸς διανοιγέντος εἰς τὸν βράχον ἀβαθοῦς τετραπλεύρου ἀνοίγματος, διαστ. 3.40 × 2.22 μ. καὶ βάθ. 0.50 μ. περίπου. Οὕτω σχηματίζεται εὐρεῖα «πατούρα», ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκάθηντο αἱ καλυπτήριοι πλάκες (Σχέδ. 2). Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ τεσσάρων λιθίνων πλακῶν, διαστ. 2 × 0.70 × 0.40 μ. περίπου ἑκάστης, αἱ ὁποῖαι εἷς τινα σημεῖα ἔφερον λαξεύματα, δείγματα ἀποπείρας συλήσεως. Τὸ βάθος τοῦ τάφου εἶναι 1.58 μ., παρουσιάζει δὲ τὴν ἑξῆς ἰδιομορφίαν: Εἰς τὰς τρεῖς πλευράς, ἀνατολικήν, βόρειον καὶ δυτικήν, ὁ τάφος ἦτο λαξευμένος εἰς τὸν βράχον μόνον εἰς τὸ κατώτατον τμῆμα, ἔκ τινος δὲ σημείου, εἰς ὕψος 0.75 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ πυθμένος, ἐδημιουργεῖτο τοῖχος κανονικός, ἐκτισμένος διὰ τετραπλεύρων πωροπλίνθων, διαφόρων διαστάσεων. Ἰδιομορφίαν ἐπίσης, ἡ ὁποία ὅμως συναντᾶται κατὰ κανόνα εἰς τοὺς λαξευτοὺς τάφους τῆς Πέλλης, παρουσιάζει καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ δαπέδου. Ἐλαξεύοντο κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ τάφου τετράπλευροι λάκκοι, πλ. 1.33 μ., ὅσον τὸ πλάτος τῆς στενῆς πλευρᾶς, μήκ. 0.50 καὶ βάθ. 0.58 μ., εἰς τοὺς λάκκους δὲ αὐτοὺς ἐτίθεντο τὰ κτερίσματα.

Ἀβαθῆ λαξεύματα ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, πλ. 0.23-0.28 καὶ βάθ. 0.24 μ. Εἰς τὸ ἐπίπεδον καὶ ὑψηλότερον κεντρικὸν τμῆμα τοῦ δαπέδου ἦτο τοποθετημένος ὁ νεκρός, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῶν μὴ συληθέντων τάφων. Ὁ τάφος εὑρέθη συλημένος, παρὰ ταῦτα διεσώθησαν πολλὰ ἐκ τῶν

Σχέδ. 1. Ἔδεσσα. Τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως εἰς τοὺς ἐρευνηθέντας χώρους.

Σχέδ. 2. Π. Πέλλα. Οἰκόπεδον Δ. Μπαλάσκα. Τομαὶ καὶ κατόψεις τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου.

κτερισμάτων ἐξ εὐτελεστέρων ὑλικῶν, καθὼς καὶ χρυσοῦν ἐνώτιον καὶ χρυσοῦς δακτύλιος ἀκόσμητος.

Τὰ ὑπόλοιπα εὑρήματα εἶναι: δύο πήλινα ἀλάβαστρα, ἐλλιπῆ κατὰ τμῆμα τοῦ χείλους, ὕψ. 0.23 μ. περίπου, εἷς τινα δὲ σημεῖα διατηροῦντα ἴχνη ἐπιχρίσματος ἐκ χρυσοῦ, τὸ ὁποῖον ἔφερον καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειάν των, τέσσαρα μελαμβαφῆ unguentaria πήλινα, ὕψ. 0.10 μ. περίπου, δύο ἄωτα μελαμβαφῆ κυάθια καὶ εἷς λύχνος μελαμβαφής.

Οἰκία εἰς τομέα VI

Μὲ ἀφορμὴν τὴν προγραμματιζομένην ἀνέγερσιν βοηθητικῶν χώρων εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Πέλλης, ἐγένετο μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τοῦ πρὸς Ν. τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Ἐδέσσης τμήματος τοῦ χώρου, παραπλεύρως καὶ πρὸς Δ. τῆς οἰκίας 1 τοῦ ἀνασκαφικοῦ τομέως IV. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ἄκρως ἐνδιαφέροντα. Ἦλθεν εἰς φῶς δωμάτιον, διαστ. 7 × 7 μ., σῳζον μέρος τῆς ἀνωδομῆς εἰς ὕψος 1 μ. περίπου, ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη πλῆθος ἐγχρώμων κονιαμάτων. Ταῦτα ἐσχημάτιζον λευκοὺς πεσσοὺς μὲ ἐρυθρὰ ἐπίκρανα, λευκὸν τριταινιωτὸν ἐπιστύλιον, τεμάχια μὲ μίμησιν μαρμάρου, τεμάχια μιμούμενα λιθοπλίνθους μὲ ἀναθύρωσιν, εἰς διαφόρους χρωματισμούς. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἐνδιαφερόντων τούτων λειψάνων τῶν κονιαμάτων ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη διὰ νὰ ὀργανωθοῦν πλήρως τὰ συνεργεῖα συντηρήσεως, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνελάμβανον τὴν περαιτέρω ἔρευναν καὶ ἐπεξεργασίαν (Πίν. 510 α).

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ

Συνεκροτήθη συνεργεῖον συντηρήσεως ψηφιδωτῶν, ἐκ τοῦ ἀρχιτεχνίτου Καλλιοντζῆ καὶ τῶν τεχνιτῶν Ἀν. Μοδίτση, Κ. Πάππα, Εὐστ. Κουτεντάκη καὶ Θ. Μπογοΐτση.

Τὸ συνεργεῖον τοῦτο ἀνέλαβε κατὰ πρῶτον τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Διονύσου. Ἀφῃρέθη τὸ παλαιὸν ὑπόστρωμα ἐκ σιδηροπαγοῦς σιμεντοκονίας, κατεσκευάσθη νέον ἐξ ἐλαφροτέρου ὑλικοῦ καὶ ἐγένοντο ἐπιδιορθώσεις εἰς τὰ σημεῖα τοῦ τεμαχισμοῦ του. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐπεξεργασίας, τὸ ψηφιδωτὸν ἐξετέθη εἰς τὸ νέον Μουσεῖον Πέλλης.

Ἤρχισαν ἐπίσης προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι ἀποκολλήσεως καὶ ἐπανατοποθετήσεως τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ κυνηγίου τῆς ἐλάφου (ψηφιδωτὸν Γνώσιος), καθὼς καὶ λεπτομερὴς σχεδίασις τούτου πρὸς ὑποβοήθησιν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως.

Ἐγένοντο, ἐξ ἄλλου, ἐπισκευαὶ τῶν δαπέδων μὲ ἁπλᾶ διακοσμητικὰ θέματα τῶν δυτικῶν δωματίων τῆς οἰκίας 2 τοῦ τετραγώνου 1 τοῦ τομέως I καὶ τοῦ βορείου δωματίου τῆς οἰκίας 1 τοῦ τομέως IV.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΕΛΛΗΣ

1. Εἰς τὴν θέσιν Λουτρὰ Μ. Ἀλεξάνδρου εὑρέθη μαρμαρίνη ἀκροκέραμος φέρουσα κατὰ τὴν προσθίαν ὄψιν ἀνάγλυφον διακόσμησιν φύλλων ἀνθεμίου. Κατὰ τὴν περιφέρειαν ἀποκεκρουμένη εἰς πολλὰ σημεῖα. Ἐλλείπει τὸ κατώτερον τμῆμα, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐθραύσθη κατὰ τὴν κατασκευὴν καὶ συνεκολλήθη ἀκολούθως τῇ βοηθείᾳ τριῶν μεταλλικῶν συνδέσμων, αἱ ὀπαὶ τῶν ὁποίων διασώζονται ἐπὶ τῆς ἀποκεκρουμένης κάτω ἐπιφανείας τῆς ἀκροκεράμου. Διαστάσεις: ὕψος 0.21, πλάτος 0.26, μέγ. πάχος 0.105 μ. (Πίν. 510 β).

2. Ἐντὸς τοῦ χωρίου Π. Πέλλα εὑρέθη πρόσθιον τμῆμα τετραπλεύρου πλίνθου ἀγάλματος ἀνδρός, μετὰ τῶν ποδῶν, σωζομένων μέχρι περίπου τῶν ἀστραγάλων. Διαστάσεις: μέγ. ὕψος 0.135, πλάτος 0.225, πάχος 0.07 μ..

3. Εἰς τὴν θέσιν Ξηρὴ Γέφυρα εὑρέθη τμῆμα ἀετωματικῆς μετ' ἀκρωτηρίων ἐπιτυμβίας στήλης. Τὰ ἀκραῖα ἀκρωτήρια ἀποκεκρουμένα. Τὸ κεντρικὸν εἰς σχῆμα ἀνθεμίου. Ὑπὸ τὸ ὁριζόντιον γεῖσον ἡ ἐπιγραφή:

ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΩΡΟ Μ V : :

Διαστάσεις: ὕψος 0.21, πλάτος 0.35, μέγ. πάχος 0.145 μ. (Πίν. 510 γ).

4. Εἰς τὴν θέσιν Λουτρὰ Μ. Ἀλεξάνδρου, εὑρέθη μαρμάρινος μετρητὴς ὑγρῶν, παραλληλεπίπεδος, φέρων ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἓξ ὀπὰς διαφόρων μεγεθῶν (ἑκάστη προφανῶς εἶναι ὑποδιαίρεσις τῆς ἄλλης) σχήματος ἡμίσεος ᾠοῦ. Διαστάσεις: ὕψος 0.19, πλάτος 0.545, πάχος 0.335 (Πίν. 510 δ).

5. Εἰς τὴν θέσιν Αὐλή, εὑρέθη ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος παραλληλεπίπεδος λίθος, ἐπιστεφόμενος ἄνω ὑπὸ ἀναγλύφου ταινίας. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως καὶ ὑπὸ τὴν ταινίαν ἡ ἐπιγραφή:

ΑΝΤΙΓΟΝΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ὕψος γραμμάτων 0.025 μ., διαστάσεις λίθου: ὕψος 0.38, πλάτος 0.525, πάχος 0.23 μ.

6. Μαρμαρίνη κεφαλὴ λέοντος, ἐξ ἧς ἐλλείπει ἡ κάτω γνάθος, προφανῶς ὑδρορρόη σίμης. Κατὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν ὑπάρχει συμφυὴς γόμφος διὰ τὴν στερέωσιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς σίμης. Ἀπὸ τὴν ἄνω γνάθον διασώζεται τμῆμα τῆς ὀπῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἔρρεε τὸ ὕδωρ. Διαστάσεις: ὕψος 0.251, πλάτος 0.275, πάχος 0.26 μ. (Πίν. 510 ε).

7. Εἰς τὴν θέσιν Αὐλή, εὑρέθη ἀετωματικὴ ἐνεπίγραφος μαρμαρίνη στήλη, ἧς τὸ ἀέτωμα μετὰ τῶν ἀκρωτηρίων ἀποδίδεται ἐν ἀναγλύφῳ. Ἐπὶ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ κορμοῦ ἡ ἐπιγραφή:

ΑΡΠΑΛΟΣ
ΔΙΟΝΥΣΟΓΕΝΟΥ
ΖΩΠΥΡΟΣ
ΑΡΠΑΛΟΥ

Διαστάσεις: ὕψος 0.765, πλάτος 0.355, πάχος 0.115 μ. (Πίν. 511 α).

8. Εἰς τὴν θέσιν Λουτρὰ Μ. Ἀλεξάνδρου εὑρέθη τμῆμα ἐκ τῶν χειλέων μεγάλου πίθου, ἐφ' οὗ διασώζεται ἡ δι' ἐντύπων γραμμάτων ἐπιγραφή: *V I K C*, ὕψος γραμμάτων 0.055 μ. Διαστάσεις: μῆκος 0.32, πλάτος 0.145 μ.

9. Ἐπιτυμβία ἐνεπίγραφος στήλη, φέρουσα ἄνω, ἐν ἀναγλύφῳ, διακόσμησιν ἀετώματος μετ' ἀκρωτηρίων. Εἰς τὸ ἄνω τμῆμα τοῦ κορμοῦ ἡ ἐπιγραφή: *ΣΩΣΤΡΑΤΗΔΙΟΝΥΣΙΟΥ*, ὕψος γραμμάτων 0.027 μ. Διαστάσεις: ὕψος 0.715, πλάτος 0.413, πάχος 0.165 μ. (Πίν. 511 β).

10. Ἐντὸς τοῦ χωρίου Πέλλα εὑρέθη πήλινον εἰδώλιον κουροτρόφου. Διαστάσεις: ὕψος 0.114, πλάτος 0.055 μ..

11. Ἐντὸς τοῦ χωρίου Πέλλα εὑρέθη μέγα τμῆμα δωρικοῦ κιονοκράνου, ἀκέραιον καθ' ὕψος μόνον, ἤτοι διασῶζον τὸν ἄβακα, τὸν ἐχῖνον, τοὺς ἱμάντας καὶ τὸ ὑποτραχήλιον. Αἱ ὁραταὶ ἐπιφάνειαι φέρουν ἐπένδυσιν ἐκ λευκοῦ κονιάματος. Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὁριζοντίων ἐπιφανειῶν τόρμοι. Διαστάσεις: ὕψος 0.18, διάμετρος 0.42 μ. (Πίν. 511 γ).

12. Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ γηπέδου Πέλλης, λιθίνη (ἀσβεστολιθικὸς πωρόλιθος) σαρκοφάγος, ἀποτελουμένη ἐξ ἓξ συγκολληθέντων τεμαχίων. Διαστάσεις σαρκοφάγου: μῆκος 0.475, ὕψος 0.27, πλάτος 0.415 μ., καλύμματος: μῆκος, 0.48, πλάτος 0.39, ὕψος 0.10 μ.

ΑΡΑΒΗΣΣΟΣ

Εἰς τὴν ἀγροτικὴν περιοχὴν Ἀραβησσοῦ, εἰς θέσιν Παλαιόκαστρον, εἶχον ἐμφανισθῆ, κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ Π. Γρηγοριάδη, διάφορα λίθινα ἀντικείμενα. Ταῦτα περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Πέλλης, εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς:

1. Λιθίνη στήλη, ὕψ. 0.85, πλ. 0.82 μ. καὶ πάχ. 0.46 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΤΟΥΣΒΠΡΑΡ
ΤΕΜΕΙCΙΟΗΙΑΥΡ
ΕΡΜΟΛΛΟCΧΑΡΙCΑ
ΤΟΠΑΙΔΙCΚΗΝΙΔΙΑΝ
ΕΠΙΓΟΝΗΝΘΕΑΑΡ
ΤΕΜΕΔΙΜCΚΕΤΙΝ
ΩΝΗΝΑΝΕΘΗΚΕΝ

2. Στήλη ἐκ τοῦ αὐτοῦ φαιοῦ λίθου ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων, σωζομένη κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ, ὕψ. 0.59, πλ. 0.29 μ.

ΕΤΟVC. . .
ΝΟCΠΕΡ. . .
ΛΥΡΗΛΙΑ
ΑΡΑ ΗΠΟ . . .
. . . ΕΠΘ
ΤΕΡΑΑΡΡΕ . . .
CΚΗΝΟΝΟ . . .
ΛΙΑΝΜΑ. . .
ΓΕΝΗCΚ . . .
ΚΟC. . .

3. Τμῆμα ὁμοίας στήλης, διαστ. 0.65 × 0.40 μ., σῶζον τὰ γράμματα:

Τ Ο C
Α Υ Ρ
Λ Υ Ρ

4. Ὅμοιον, διαστ. 0.175 × 0.24 × 0.20 μ., σῶζον τὰ γράμματα:

ΠΑΙΔΙ
ΧΡΗCΤ

Πλησίον τοῦ ἀγροῦ τούτου ὑπάρχει χαμηλὸς λοφίσκος (Πίν. 511 δ), ἐπὶ τοῦ ὁποίου σώζεται τοῖχος μεσαιωνικός. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει ἐπίσης πλῆθος ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ὀστράκων.

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ - ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

1973

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ

ΒΕΡΟΙΑ

Διαπλάτυνσις ὁδοῦ ἀπὸ Σ.Σ. Βεροίας πρὸς Βέροιαν

Κατὰ τὰς ἐργασίας διαπλατύνσεως τοῦ ἀπὸ τοῦ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ Βεροίας μέχρι τῆς πόλεως Βεροίας τμήματος τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Κοζάνης καὶ συγκεκριμένως κατὰ τὴν διάνοιξιν βαθείας αὐλακος πρὸς τοποθέτησιν σωληνώσεων, παραλλήλως πρὸς τὸ νότιον κράσπεδον καὶ ἐντὸς τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη ἀριθμὸς τάφων ἀνηκόντων εἰς τὸ καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἐρευνηθὲν ἐκτεταμένον βορειοανατολικὸν νεκροταφεῖον τῆς Βεροίας. Οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι, εἴκοσι τέσσαρες τὸν ἀριθμόν, ὡς καί τινα ἐκ περισυλλογῆς εἰς τὸν χῶρον εὑρήματα, χρονολογικῶς ἐντάσσονται εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου καὶ ἐντὸς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.— πλὴν δύο λαξευτῶν, ρωμαϊκῶν χρόνων—, εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἔγκειται καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ εὑρήματος, καθ' ὅσον τὸ πρῶτον καὶ ἀνασκαφικῶς πλέον, ἐπιβεβαιοῦται ἡ οἴκησις τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, αἱ δὲ περὶ ταύτης μαρτυρίαι ἀνάγονται διὰ τῶν ἀνὰ χεῖρας εὑρημάτων εἰς ἐποχὴν ὀλίγον μεταγενεστέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (Ι 61, 4) ἀναφερομένης.

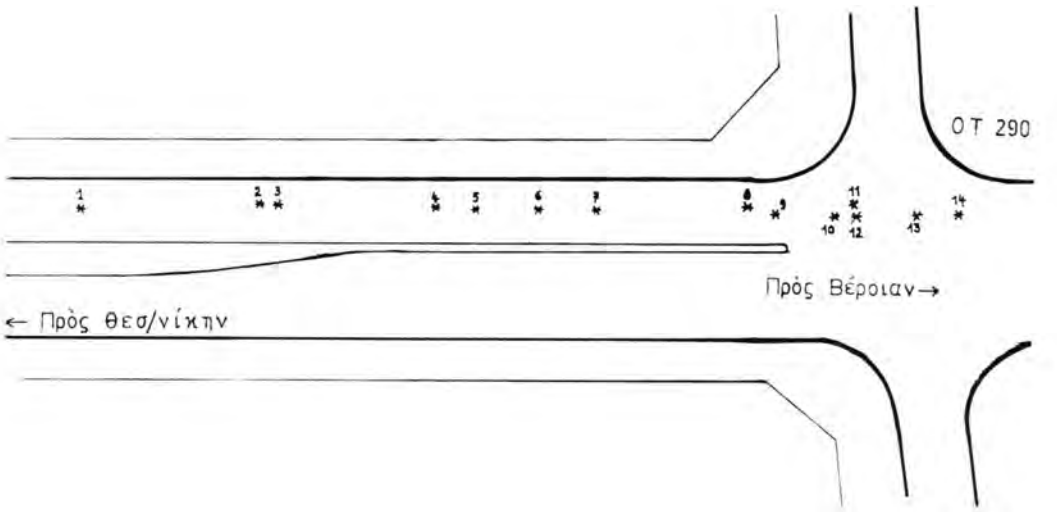
Ἡ πλειονότης τῶν τάφων— τῶν κλασσικῶν— ἦσαν λαξευτοὶ-λακκοειδεῖς, ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ πωρίνων πλακῶν. Εἷς μόνον (τάφος 1) ἦτο κιβωτιόσχημος, κατασκευασθεὶς διὰ πηλίνων στρωτήρων, ἕτερος δέ (τάφος 12) κιβωτιόσχημος, τετραγώνου κατόψεως, ἐκτισμένος διὰ πλακοειδῶν πωρίνων γωνιολίθων (Σχέδ. 1).

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος. Μῆκος 2.10, βάθος 0.49, πλάτος 0.65 μ. Προσανατολισμὸς Α.-Δ. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν μακρῶν καὶ στενῶν πλευρῶν, ὡς καὶ τοῦ πυθμένος, ἐχρησιμοποιήθησαν πήλινοι στρωτῆρες (διαστάσεις ἑκάστου: πλάτος 0.69, ὕψος 0.56, πάχος 0.07 μ.). Τὸ κάλυμμα τοῦ τάφου δὲν ἀνευρέθη (Πίν. 512 α - β). Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ προέρχονται, μὴ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν, λόγῳ ἀναμοχλεύσεως τῶν χωμάτων ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφικοῦ μηχανήματος: (α) Μελαμβαφὴς τριφυλλόστομος, ἀκεραία οἰνοχόη μετὰ καθέτων πλαστικῶν ραβδώσεων κατὰ τὸ σῶμα (ὕψ. 0.195 μ.) (πρβλ. Olynthus XIII, ἀριθ. 295. CVA Michigan 1, πίν. 19, 11) (400-350 π.Χ.). (β) Τέσσαρα ἄωτα σκυφίδια, ὧν τὰ δύο ἀκέραια (πρβλ. περίπου Agora XII, σ. 137-8 ἀριθ. 943) (375-350 π.Χ.). (γ) Θραύσματα ἀπαρτίζοντα τοὐλάχιστον δύο ἄποδας κύλικας.

Τάφος 2. Λαξευτὸς-λακκοειδής, παραλληλογράμμου κατόψεως. Προσανατολισμὸς νεκροῦ Α.-Δ. Ἐκαλύπτετο διὰ δύο πωρίνων πλακῶν τοποθετημένων καθέτως πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ τάφου (ἐξωτ. μῆκος τάφου 1.22 μ.).

Ἐπὶ μιᾶς τῶν δύο πλακῶν καλύψεως, ἐντὸς κοιλότητος, ἀνευρέθησαν δύο χυτροειδῆ ἀγγεῖα (Πίν. 512 γ). Ὑπὸ τὰς καλυπτηρίους πλάκας, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου οὐδὲν ἀνευρέθη (διὰ τὰ χυτροειδῆ, πρβλ. AM 1966, σ. 122, ἀριθ. περίπου 217, 5ος-4ος αἰ. π.Χ.).

Τάφος 3. Λαξευτὸς-λακκοειδής, παραλληλογράμμου κατόψεως, ἐντὸς τοῦ ἰδιαιτέρως σαθροῦ ἰζηματογενοῦς βράχου ὡς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων, καλυπτόμενος ὑπὸ δύο παραλληλεπιπέδων πωρίνων πλακῶν (Πίν. 512 ε) (προσανατολισμὸς Β.-Ν.). Ἐπὶ τῶν πλακῶν περισυνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα, ἄτινα συγκολληθέντα ἀπέδωσαν ἀβαφῆ οἰνοχόην καὶ ἑτέραν τεφράν. Ὑπὸ τὰς πλάκας ἐπεσημάνθη στρῶμα φερτοῦ χώματος ὑπὸ τὸ ὁποῖον σειρὰ ἀργῶν, ἀκανονίστου σχήματος, πωρολίθων. Ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ ἔκειτο ἀκριβῶς κάτωθι τοῦ στρώματος τῶν λίθων, ἐκτάδην, μὲ προσανατολισμὸν Α.-Δ. (Πίν. 512 στ). Παρ' αὐτὸν ἀνευρέθησαν (Πίν. 512 δ): (α) ἀπιόσχημος ἀβαφὴς δακρυδόχος, (β) μελαμβαφὲς ἄωτον σκυφίδιον (ὡς ἐκεῖνα τοῦ τάφου 1) καὶ (γ) ἄπους μελαμβαφὴς κύλιξ (bolsal) (πρβλ. Olynthus XIII, σ. 331, ἀριθ. περίπου 668, πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.). Ἡ ταφὴ συνετελέσθη ἐντὸς βαθέος

Σχέδ. 1. Βέροια. Ἔργα εἰς Ἐθνικὴν ὁδόν. Οἱ ἀποκαλυφθέντες τάφοι.

σκάμματος. Μῆκος σκελετοῦ 1.46 μ. Κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ πυθμένος, ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ σκελετοῦ, παρετηρήθησαν σιδηροῖ ἧλοι, ἴσως ἐκ τοῦ νεκρικοῦ φορείου, παρὰ τὸ στόμα δὲ τοῦ νεκροῦ περισυνελέγησαν δύο χαλκᾶ νομίσματα Δημητρίου Β' (239-229 π.Χ.) (Gaebler III, σ. 189 πίν. XXXIV, 13).

Τόσον πρὸς Β. ὅσον καὶ πρὸς Δ. τοῦ τάφου, ἠρευνήθησαν τμήματα τοίχου (σωζ. μήκ. 3.60 μ.)— τοῦ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν ἐκτισμένου διὰ πωρίνων γωνιολίθων κατὰ τὸ ἰσόδομον—, σχηματίζοντα μεταξύ των γωνίαν. Ἡ πρὸς Β. ὄψις τοῦ τοίχου ἔφερε λευκὸν κονίαμα. Εἰκάζεται ὅτι τὸ κατασκεύασμα δυνατὸν νὰ ἀπετέλει ταφικὸν περίβολον.

Τάφος 4. Λαξευτὸς-λακκοειδής, παραλληλογράμμου κατόψεως, καλυπτόμενος ὑπὸ δύο καθέτων πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ τάφου πωρίνων πλακοειδῶν λίθων. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθη τμῆμα μόνον τοῦ σκελετοῦ τοῦ νεκροῦ (προσανατολισμὸς Α.-Δ.), καθ' ὅσον ὁ ὑπόλοιπος κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφικοῦ μηχανήματος.

Τάφος 5. Ὡς καὶ ὁ προηγούμενος, ὅσον ἀφορᾷ

εἰς τὴν κατασκευήν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ περισυνελέγησαν χυτροειδὲς-σταμνοειδὲς ἀγάνωτον ἀγγεῖον (πρβλ. Olynthus V, σ. 38, P64 πίν. 36) καὶ μελαμβαφὲς ἄωτον σκυφίδιον, τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 513 α).

Τάφος 6. Ὡς καὶ ὁ προηγούμενος. Ἐξ αὐτοῦ προέρχονται: (α) ἀκεραία χαμηλὴ μελαμβαφὴς ἄπους κύλιξ, (β) ὀπισθότμητος τὴν χοὴν ἀβαφὴς οἰνοχόη, (γ) ἐρυθρόμορφος ἀσκὸς καὶ (δ) τρία λοπάδια.

Τάφοι 7, 8, 9, 10, 11. Ἅπαντες λαξευτοὶ κατὰ τὰς παρειὰς τοῦ σκάμματος, κατεστράφησαν μερικῶς κατὰ τὰς ἐργασίας. Ἄνευ καλυπτηρίων πλακῶν. Περισυνελέγησαν:

Ἐκ τοῦ τάφου 7 το ἥμισυ καὶ πλέον ἀνοικτῆς διώτου ἀβαφοῦς φιάλης, ἐγχωρίου κατασκευῆς, μεγάλη σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος καὶ τμῆμα κώθωνος. Ἐκ τοῦ τάφου 8 μελαμβαφὴς κανθαρίσκος (Πίν. 513 β), ἐρυθρόμορφος ἀσκός, τρία ἄωτα σκυφίδια, μόνωτον ἀβαφὲς χυτροειδὲς ἀγγεῖον καὶ τμῆμα ἀβαφοῦς σταμνοειδοῦς πυξίδος μετὰ τοῦ πώματος αὐτῆς. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν σιδηροῖ ἧλοι. Ἐκ τοῦ τάφου 9 τριφυλλόστομος ἐρυθρόμορφος οἰνοχόη, ἐλλιπὴς κάτω, ἀσκὸς ἐρυθρόμορφος, ἄπους μελαμβαφὴς κύλιξ, τρία ἄωτα σκυφίδια καὶ σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος. Ἐκ τοῦ τάφου 10 (προσανατολισμὸς σκελετοῦ Δ.-Α.) χαλκῆ κυκλικὴ λεκάνη ἰσχυρῶς ὠξειδωμένη καὶ ἄωτον σκυφίδιον. Ἐκ τοῦ τάφου 11 οἰνοχοΐσκη ἀβαφὴς (Πίν. 513 δ) καὶ ἄωτον σκυφίδιον εἰς τεμάχια.

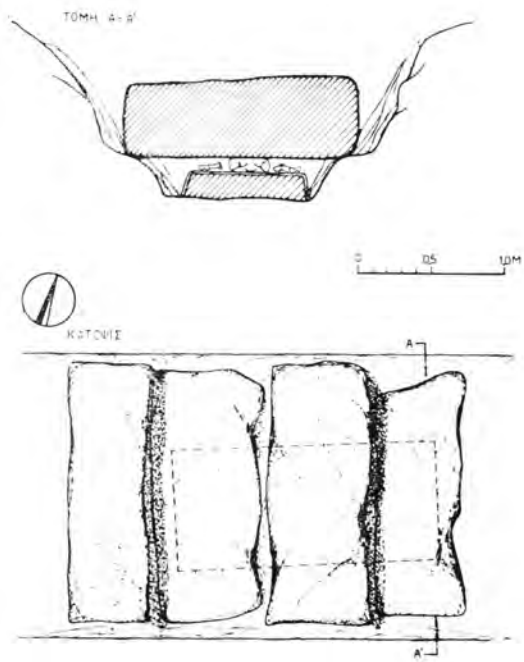
Τάφος 12. Κτιστὸς διὰ πωρίνων πλακοειδῶν γωνιολίθων, τετραγώνου κατόψεως (Πίν. 513 ε). Περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ εὑρημάτων θὰ δημοσιευθῇ ἰδιαίτερον ἄρθρον.

Τάφος 13. Κεραμοσκεπὴς (προσανατολισμὸς Δ.-Α.), ἀκτέριστος (ἐξωτ. μῆκος 1.80 μ.).

Τάφος 14. Λαξευτὸς-λακκοειδής, παραλληλογράμμου κατόψεως, ἐκαλύπτετο ὑπὸ τεσσάρων πωρίνων παραλληλεπιπέδων γωνιολίθων (Σχέδ. 2· Πίν. 514 α - β). Ὁ σκελετὸς (προσανατολισμὸς Α.-Δ.) ἔκειτο ἀμέσως κάτωθεν τῶν καλυπτηρίων πλακῶν, ἐκτάδην, ἐπὶ κεκονιαμένου χωματίνου ποδίου, διαστ. 1.80 × 1.80, ὕψ. 0.18 μ. Ἐπὶ τοῦ ἐντελῶς κατεστραμμένου, λόγῳ τοῦ ὑπερκειμένου βάρους, κρανίου περισυνελέγησαν ὑπολείμματα ἐκ τοῦ ἐπιχρύσου χαλκοῦ στεφάνου. Περὶ τὸν λαιμὸν ἀνευρέθησαν μικροσκοπικαὶ δακτυλιοειδεῖς χρυσαῖ ψῆφοι ὅρμου, ὡς καὶ ἕτεραι πήλιναι ἐπίχρυσοι, ἀμφικωνικαί. Εἰς τὴν θέσιν τῶν ὤτων ἀνευρέθησαν δύο χρυσᾶ ἐνώτια παριστῶντα γυμνὴν γυναικείαν μορφήν (Ἀφροδίτην;) (Πίν. 514 γ) (πρβλ. Higgins, Greek and Roman Jewellery, σ. 164, 4ος-3ος αἰ. π.Χ.). Εἰς ἕνα τῶν δακτύλων τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀνευρέθη κατιωμένος σιδηροῦς δακτύλιος, παρὰ δὲ τὸν δεξιὸν μηρὸν μελαμβαφὲς ἄωτον σκυφίδιον. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου καὶ πηλίνη ἀγνύς.

Τάφος 15. Λαξευτός, καταστραφείς. Ἐξ αὐτοῦ περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς εὐμέγεθες χυτροειδὲς ἀγγεῖον, ἐντοπίου κατασκευῆς, καὶ εἰς ἕτερον ὁμοίας κατασκευῆς, κωθωνοειδές.

Τάφος 16. Λαξευτός, καταστραφείς. Ἐξ αὐτοῦ περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς ἄποδα μελαμβαφῆ κύλικα (πρβλ. Olynthus XIII, σ. 331, ἀριθ. περ. 665, ἀρχαὶ 4ου αἰ. π.Χ.), ἀστράγαλοι καί τινες βάσεις ἀγγείων (Πίν. 514 δ).

Σχέδ. 2. Βέροια. Ἔργα εἰς Ἐθνικὴν ὁδόν. Ὁ τάφος 14. Κάτοψις καὶ τομὴ Α-Α'.

Τάφος 17. Λαξευτὸς-λακκοειδής, καλυπτόμενος ὑπὸ τριῶν πωρίνων πλακῶν. Προσανατολισμὸς Δ.-Α. Ἐξωτ. μῆκος 2 μ., πλάτος 0.70 μ. Ὁ νεκρὸς διὰ τῆς ὑπερυψωμένης δεξιᾶς ἐκράτει ἐκ τῆς λαβῆς μόνωτον σφαιρικὸν ἀβαφὲς ἀγγεῖον (Πίν. 514 ε). Μεταξὺ τῶν ποδῶν του ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, κατιωμένον, πιθανώτατα τοῦ 2ου-3ου αἰ. μ.Χ.

Τάφος 18. Λαξευτός, ἀκτέριστος.

Τάφος 19. Κεραμοσκεπής, κατεστραμμένος. Ὑπὸ τὰ ὀστᾶ τῆς λεκάνης τοῦ νεκροῦ διάφορα χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐν ἀποσυνθέσει καὶ μία χαλκῆ σταυρόσχημος τοξωτὴ πόρπη (πρβλ. διὰ τὸ σχῆμα Higgins, ἔ.ἀ., πίν. 64 c). Προσανατολισμὸς ταφῆς Δ.-Α.

Τάφος 20. Κατεστράφη ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφικοῦ μηχανήματος, πλὴν ὅμως διεσώθη, κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμῆμα αὐτοῦ, κωδωνόσχημος ἐρυθρόμορφος κρατήρ (τύπου Kertch), ὅστις ἐκαλύπτετο διὰ δισκοειδοῦς πηλίνου πώματος (τεφροδόχος;).

Τάφος 21. Λαξευτός. Προσανατολισμὸς νεκροῦ Δ.-Α. Παρὰ τοὺς πόδας περισυνελέγη πήλινος μελαμβαφὴς ἀσκός, μακρύτερον δὲ ἀνευρέθη χαλκῆ φιάλη εἰς τεμάχια.

Τάφος 22. Λαξευτός, παραλλήλως πρὸς τὴν παρειὰν τοῦ σκάμματος. Προσανατολισμὸς νεκροῦ ΒΔ.-ΝΑ. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ μελαμβαφὲς ἄωτον σκυφίδιον (πρβλ. Agora XII, ἀριθ. περίπου 945, 350 π.Χ.), ἀβαφὴς μικρὰ δακρυδόχος καὶ δίωτον κυάθιον, ἐλλιπὲς τὴν λαβήν (Πίν. 514 στ). Χαλκῆ ὀπισθότμητος τὸ στόμιον οἰνοχόη (Πίν. 514 ζ) (πρβλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 463 α ἐκ Θεσσαλονίκης, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), ἐλλιπὴς τὴν λαβήν, ἀνευρεθεῖσα ὀλίγον μακρύτερον, πιθανώτατα προέρχεται ἐκ τοῦ τάφου τούτου.

Τάφος 23. Λαξευτός. Κατεστράφη, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφικοῦ μηχανήματος, καθ' ὅσον κατελάμβανε τὸ κέντρον τοῦ σκάμματος. Ἀκάλυπτος. Ἐξ αὐτοῦ προέρχονται δύο μελαμβαφῆ λοπάδια τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. BCH 95 (1971), σ. 689, ἀριθ. 34-35), ἄπους μελαμβαφὴς κύλιξ (πρβλ. Olynthus XIII, σ. 331 ἀριθ. περίπου 665. Agora XII, ἀριθ. περίπου 556, ἀρχῶν 4ου αἰ. π.Χ.), μελαμβαφὴς ἀσκός (πρβλ. Agora XII, σ. 160, ἀριθ. 1195-6 ἀσκὸς - guttus. Olynthus XIII, πίν. 168 καὶ V πίν. 172, α΄ ἡμίσεος 4ου αἰ. π.Χ.), ἐρυθρόμορφος πελίκη, τὸ ἥμισυ μικρᾶς χαλκῆς ὀκτωσχήμου πόρπης καὶ σιδηρᾶ δρεπανόσχημος μάχαιρα (Πίν. 515 α). Ἐκ τοῦ τάφου τούτου ἴσως προέρχονται ἐρυθρόμορφος πελίκη, ἐλλιπὴς τὰς λαβάς, σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος, τμῆμα βάσεως ἐρυθρομόρφου κρατῆρος, ἀποτμήματα λοπαδίων καὶ τριφυλλοστόμου οἰνοχόης, ὡς καὶ τμῆμα ἄποδος κύλικος (Πίν. 515 β - δ).

Τάφος 24. Λαξευτὸν ὄρυγμα ἀβαθές, κεκαλυμμένον ὑπὸ πέντε πηλίνων πλακῶν (ἐξωτ. μῆκος τάφου 1.75, πλάτος 0.55 μ.). Ἀβαφὲς μυροδοχεῖον, μετὰ σφαιρικῆς κοιλίας, ἐπιπέδου βάσεως καὶ ὑψηλοῦ λαιμοῦ, προέρχεται ἐκ τοῦ τάφου τούτου.

Ἐκ περισυλλογῆς, ἀνευρεθέντα ἐντὸς μπάζων, συνεκεντρώθησαν: ἀκεραία οἰνοχόη (πρβλ. Agora XII, ἀριθ., 188 πίν. 10, περίπου 400 π.Χ.), ἐλλιπὴς τὸν λαιμὸν λήκυθος (palmette-lekythos, πρβλ. Haspels, ABL, σ. 185 κ.έ.), καί τινα ἄλλα ἀγγεῖα εἰς τεμάχια (Πίν. 515 ε).

Πλατεῖα Ὡρολογίου (οἰκόπεδον Γυμνασίου Ἀρρένων, Ο.Τ. 45)

Κατὰ τὰς διὰ μηχανικοῦ μέσου ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ ὑπὸ τῆς Σχολικῆς Ἐφορείας τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων Βεροίας ἀγορασθέντος καὶ πρὸς Ν. τοῦ κτηρίου τούτου κειμένου οἰκοπέδου, ἤλθον εἰς φῶς τέσσαρες κιβωτιόσχημοι καὶ εἷς κεραμοσκεπὴς ρωμαϊκῶν χρόνων τάφοι, οἵτινες ἀνήκουν εἰς τὸ γνωστὸν καὶ ἐκ παλαιοτέρων ἐρευνῶν νότιον νεκροταφεῖον τῆς πόλεως (πρβλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 350 κ.έ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 313 κ.έ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 403. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 434) (Σχέδ. 3).

Κιβωτιόσχημος Ι. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ μαρμαρίνου κατωφλίου εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἀκτέριστος. Προσανατολισμὸς Δ.-Α. Διέθετε προσκεφάλαιον κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευράν. Μῆκος 2.10, πλάτος 0.90 μ. (Πίν. 516 α).

Κεραμοσκεπὴς Α΄. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν κιβωτιόσχημον Ι. Ἀκτέριστος. Μῆκος 2.10, πλάτος 0.40 μ.

Κιβωτιόσχημοι ΙΙ-ΙΙΙ. Ἀνευρέθησαν ἡμικατεστραμμένοι κατὰ παλαιοτέραν ἀναμόχλευσιν τοῦ χώρου.

Κιβωτιόσχημος ΙV. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τμήματος φατνωματικῆς πλακός, εἰς β΄ χρῆσιν, ὡς συνέβαινε καὶ μὲ τὰς ἀπαρτιζούσας τὰς μακρὰς καὶ τὰς στενὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Μῆκος καλυπτηρίου πλακὸς 2.35, πλάτος 1.35 μ. Βάθος τάφου 0.73 μ. (Πίν. 516 β - γ). Κατὰ τὴν νοτίαν στενὴν πλευρὰν προσκεφάλαιον. Κατὰ τὸν μακρὸν ἄξονα τοῦ τάφου, Α.-Δ. ὑπῆρχε τοῖχος ἐκτισμένος ἐξ ἀκανονίστων πωρολίθων, ὀστᾶ δὲ τοὐλάχιστον δύο νεκρῶν εἶχον συσσωρευθῆ εἰς τὸ ἕτερον τῶν οὕτω δημιουργηθέντων διαχώρων.

Κιβωτιόσχημος V. Μῆκος 1.72, πλάτος 0.90 μ. Προσανατολισμὸς Α.-Δ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ τριῶν μαρμαρίνων πλακῶν καὶ περιεῖχεν ὑέλινον ἀγγεῖον, χαλκοῦν νόμισμα Μακεδονίας ἐπὶ Ἀδριανοῦ (Gaebler III, σ. 10, πίν. IV, 6) καὶ δύο κρανία, ἀνευρεθέντα ἀνὰ ἓν κατὰ τὰς στενὰς πλευράς.

Οἰκόπεδον Νέου Γυμνασίου Θηλέων (Ο.Τ. 320)

Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου ἐργολάβου ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν θεμελιώσεως τοῦ Α΄ κτηρίου τοῦ συγκροτήματος Νέου Γυμνασίου Θηλέων εἰς τὸν κάτωθι τοῦ γηπέδου καλαθοσφαίρας χῶρον, ἀνευρέθησαν εἰς βάθος περὶ τὰ 3 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους, τρεῖς κιβωτιόσχημοι ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν τάφοι καὶ εἷς καμαροσκεπὴς λαξευτός, οἵτινες εἶχον διαφύγει τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1972 διεξαχθείσης ἐρεύνης τοῦ ἐν τῇ περιοχῇ ὑπάρχοντος νοτιοανατολικοῦ νεκροταφείου τῆς πόλεως. Οἱ τάφοι, ἐν τῷ γενικῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ, ἠριθμήθησαν ἀπὸ τοῦ 52 μέχρι καὶ τοῦ 55, συνεχισθείσης οὕτω τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1972 τηρηθείσης ἀριθμήσεως (βλ. ἀνωτ. σ. 701 καὶ Σχεδ. 1-4, σ. 702-705).

Τάφος 52. Εὑρέθη ἀνέπαφος. Αἱ ἀποτελοῦσαι τὰς πλευρὰς αὐτοῦ πλάκες ἦσαν ἐκ πορφυροῦ στικτοῦ μαρμάρου, συνδεδεμέναι μεταξύ των διὰ σιδηρῶν συνδέσμων. Κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν ὑπῆρχε μαρμάρινον προσκεφάλαιον. Ὑπολείμματα ξύλων, ἥλοι καί τινα ὀστᾶ ἐν ἀποσυνθέσει ἦσαν τὰ μόνα εὑρήματα.

Τάφος 53. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ 52, διασωθεὶς δὲ κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου. Αἱ ἀπαρτίζουσαι

τὰς πλευρὰς αὐτοῦ πλάκες ἦσαν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Διέθετε προσκεφάλαιον. Ἀκτέριστος.

Τάφος 54. Διεσώθη κατὰ τὸ ἥμισυ. Ἀκτέριστος.

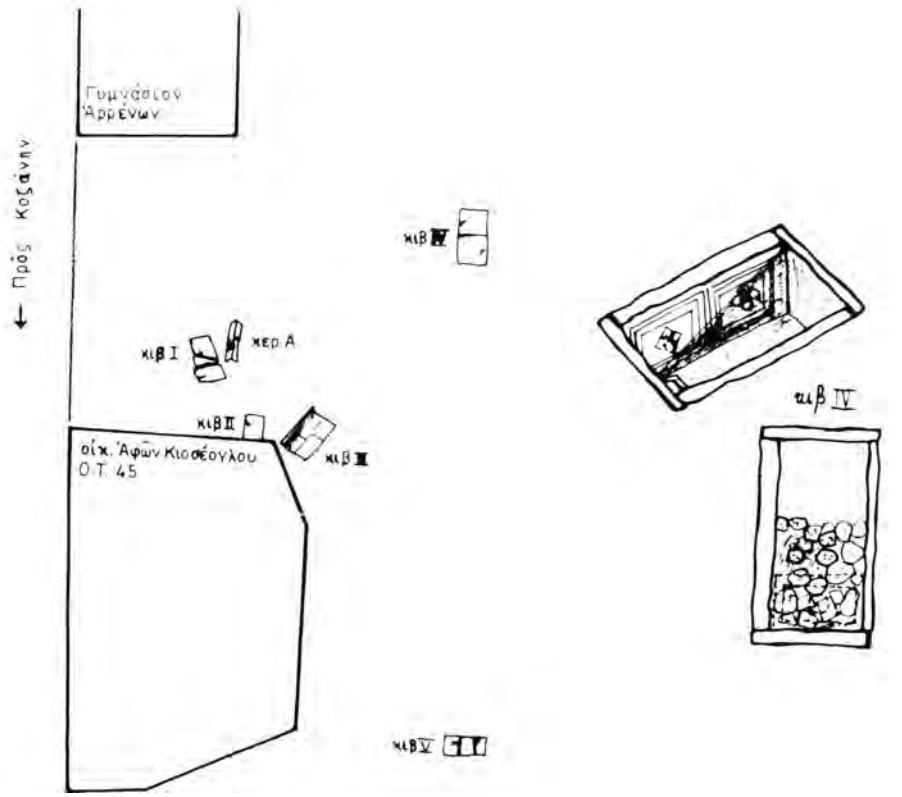
Τάφος 55. Λαξευτὸς καμαροσκεπής, παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Προσανατολισμὸς Δ.-Α. Κατὰ τὴν μόνην διατηρηθεῖσαν, μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ εἰς τὸ κάτω τμῆμα αὐτῆς ἔφερεν ἐζωγραφισμένην ταινίαν-ζώνην, κατ' ἀπομίμησιν ὀρθομαρμαρώσεως.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου, περισυλλεγεῖσαι ἐντὸς μπάζων, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας ὑπὸ τοῦ φύλακος Π. Παπαδοπούλου, αἱ κάτωθι μαρμάριναι ἐπιτύμβιαι στῆλαι:

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 565. Ἐπιτυμβία ἀετωματικὴ μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος στήλη (ὕψ. 0.60, πλ. 0.40 μ.), μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως δεξιὰ καθημένης ἐπὶ θρόνου γυναικός (κεφαλὴ κατ' ἐνώπιον), ἐχούσης πρὸ αὐτῆς ἰκρίωμα, ἐφ' οὗ κρέμανται ἠλακάται (;), καὶ παιδίσκης νηθούσης (Π ί ν. 517 α). Ὑπὸ τὴν παράστασιν ἡ ἐπιγραφή:

Κλαύδιος Ἀπολλώνις Βερονίκῃ τῇ ἰδίᾳ γυνεκὶ (sic) *μνίας* (sic) *χέρε* - vac- *χάριν* - vac-*τε παροδεῖτε* (sic)

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 566. Ἐπιτυμβία ἀετωματικὴ (τὸ ἀέτωμα ἐγγεγραμμένον) μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος στήλη (ὕψος 0.40, πλ. 0.28 μ.), μετ' ἀναγλύφου ἐντὸς ἐλαφρῶς βεβαθυσμένου πεδίου παραστάσεως γυμνῆς

Σχέδ. 3. Βέροια. Οἰκόπεδον Γυμνασίου Ἀρρένων. Ἀποκαλυφθέντες τάφοι τοῦ νοτίου νεκροταφείου.

μέχρι τῶν ὀσφύων κατ' ἐνώπιον ἱσταμένης γυναικείας μορφῆς (Π ί ν. 517 β). Ἡ ὑπὸ τὴν παράστασιν ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Κλαύδιος Ἀπολλώνις Ζωσίμῃ παρθένῳ μνείας χάριν

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 567. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία ἀνεπίγραφος στήλη, ἐλλιπὴς τὸ ἄνω ἀριστερὸν καὶ ἄνω δεξιὸν τμῆμα αὐτῆς (σωζ. ὕψ. 0.46, πλ. 0.39 μ.), μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως, ἐντὸς ἐλαφρῶς βεβαθυσμένου πεδίου, νεκροδείπνου (Π ί ν. 517 γ).

Ὁδὸς Μαυρομιχάλη (οἰκόπεδον Ἀγγ. Θεοδωρίδη - Θ. Σανοπούλου, Ο.Τ. 47)

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἰσοπεδώσεως - ἀποχωματώσεως τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου, ἀνευρέθη ὑστεροελληνιστικός, λαξευτὸς ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ ὑποκιτρίνου χρώματος βράχου τῆς περιοχῆς καμαροσκεπὴς τάφος, μετ' ἀετωματικῆς προσόψεως, ἡς ἡ θύρα ἐφράσσετο ὑπὸ τεσσάρων ἐπαλλήλως τεταγμένων, πωρίνων παραλληλεπιπέδων, γωνιολίθων, κατὰ τὰ γνωστά. Ὁ ἐρευνηθεὶς τάφος ἀνήκει εἰς τὸ γνωστὸν καὶ ἐκ τοῦ παρελθόντος (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 350 κ.ἑ. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 313 κ.ἑ. καὶ κατωτ. σ. 723), ἐκτεταμένον νότιον νεκροταφεῖον τῆς πόλεως, χρησιμοποιηθὲν ἀπὸ τῶν ὑστεροελληνιστικῶν μέχρι καὶ τῶν μέσων καὶ ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, σχετίζεται δὲ τυπολογικῶς, ἐν μέρει, πρὸς τοὺς ὑπὸ τὸ κτήριον τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων, εἰς τὰ οἰκόπεδα Κοσμίδη, Θώμογλου κ.ἄ., ἀνευρεθέντας. Περὶ τοῦ τάφου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πλουσίων εὑρημάτων, βλ. Στ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, Ἑλληνιστικοὶ λαξευτοὶ τάφοι Βεροίας, Δημοσιεύματα ΑΔ ἀρ. 28 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

ΒΕΡΟΙΑ

(α) Ἐκ τῆς οἰκίας Νικ. Κόγια, ὁδὸς Ἀγγέλων 9, ἔνθα εὑρίσκετο ἀπὸ ἐτῶν, μεταφερθεῖσα ἐκεῖ ἐκ τῆς τοποθεσίας Λιανοβρόχι Βεροίας, εἰσήχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας (ἀριθ. Εὐρ. 573) μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη (ὕψ. 0.75, πλ. 0.41 μ.) μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιὰ καθημένης καλυπτροφόρου γυναικός, πτερωτοῦ κατ' ἐνώπιον νέου (Θάνατος), ὡς καὶ παιδὸς καὶ ἀνδρὸς κατ' ἐνώπιον (Πίν. 517 δ). Ὑπὸ τὴν παράστασιν ἡ ἐπιγραφή:

Ἀμμιανὸς κὲ (sic) *Μελίτα*
τῷ ⟨τέ⟩κνῳ Ἀμμιανῷ μνί-
(φύλλον κισσοῦ) *ας* vac *χάριν* (φύλλον κισσοῦ)

(β) Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Πορφύρη-Λιάκου (Ο.Τ. 199) ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καρατάσου, ἔνθα ἀνευρέθησαν κτηριακὰ λείψανα παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, διερευνηθέντα ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης (ΑΑΑ VIII (1974), σ. 174 κ.ἑ.), μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας, ἀποτελοῦσαι πλευρὰς κιβωτιοσχήμων τάφων:

1. Μαρμαρίνη ἐπιτυμβία στήλη (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βερ. 561, σωζ. ὕψ. 1. σωζ. πλ. 0.39 μ.) (Πίν. 518 α) μετ' ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως, ἐλλιπὴς τὴν δεξιὰν πλευρὰν αὐτῆς, ἀποκεκρουμένη τὴν κάτω ἀριστερὰν γωνίαν, φέρουσα ὑπὸ τὸ ὁριζόντιον γεῖσον τὴν ἐπιγραφήν:

Δ]ιονυσίωι Λαομαχᾶι
Π]ανταύχου Περίτου
ἥρωι

2. Ἀπότμημα μαρμαρίνης στήλης (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βερ. 562) (σωζ. πλ. 0.70, σωζ. μήκ. 0.56 μ.), διατηροῦν ὑπολείμματα ἐπιγραφῆς:

] ΣΑΠΑ
]ΘΑΣ ΣΟΥ
]ΑΝΑΡΟΣ Λ Α . . ΦΙΑ
]ΟΣΤΙΑ
vac
]ΜΟΥΝΑΙΚ
]ΟΣ ΠΕΤΡΟΝΙΟΣ Τ
]ΜΟΥ vac

(γ) Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Κόντα-Ἄρη Καραντουμάνη (Ο.Τ. 218), μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἀπόφασιν διαλύσεως τῶν ἐντὸς τούτου ἀνευρεθέντων λειψάνων βυζαντινοῦ λουτρῶνος, περισυνελέγη ἀνευρεθὲν ἐντειχισμένον καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βερ. 563) ἀπότμημα μαρμαρίνης πλακός (σωζ. ὕψ. 0.30, πλ. 0.31, πάχ. 0.85 μ.) (Πίν. 518 β), φέρον τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν:

vac
Σεβαστῶ]ν
Μακ]εδόνων
ce'. des(?)

(δ) Ὑπὸ τοῦ Νικ. Ντόκα, κατοίκου Βεροίας, ἀνευρεθὲν ἐντὸς μπάζων παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα, προερχόμενον δὲ πιθανώτατα ἐκ Βεροίας, παρεδόθη τὸ ἄνω τμῆμα ὁλογλύφου μαρμαρίνου Ἑκαταίου (σωζ. ὕψ. 0.22 μ.) (ἀριθ. Εὐρ. 564).

(ε) Ἐκ τοῦ κατεδαφισθέντος ναοῦ Ἁγίας Βαρβάρας προέρχεται μαρμάρινος κίων (ἀριθ. Εὐρ. 530, σωζ. ὕψ. 2.35, διαμ. 0.345 μ.), φέρων τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΝ[ ]ΝΑΛΙ
[ ]ΡΙΑΟΥ
Τ[ ]ΟΝΩΝΑ
ΑΣ . . ΙΟΥΤΙΗΣ
[Ν [
[ ]ΗΝΕΠΟΙΗ
[ ]ΟΥΣ

ΚΟΙΛΑΝΟΣ ΝΙΟΥΣΗΣ

Συνεχίσθη, διὰ δεύτερον ἔτος, ἡ ἀρξαμένη τὸ 1972 ἔρευνα ἐκτεταμένου νεκροταφείου ἐντὸς τοῦ κτήματος Στ. Μητσιάνη, εἰς θέσιν Καμάρα Ναούσης (περὶ τῆς θέσεως καὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἀνευρεθέντων καὶ παραδοθέντων ἀρχαίων, βλ. Φ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, 1966, σ. 1 κ.ἑ. καὶ παρένθ. πίναξ Α΄. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 388. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 407 καὶ ΑΔ 27 (1972): Χρονι-

κά, σ. 515). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συνολικῶς ἀνεσκάφησαν περὶ τοὺς πεντήκοντα τάφοι, λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ ὑποκιτρίνου μαλακοῦ βράχου τῆς περιοχῆς, τοῦ συνολικοῦ οὕτως ἀριθμοῦ τῶν ἐρευνηθέντων τάφων κατὰ τὰς δύο ἀνασκαφικὰς περιόδους ἀνελθόντος εἰς ἑκατὸν τριάκοντα. Ἡ συνέχισις καὶ ἀποπεράτωσις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νεκροταφείου τούτου, ἀνήκοντος χρονολογικῶς εἰς τὸν 5ον καὶ 4ον αἰ. π.Χ., ἀναμένεται νὰ ἐπιτελεσθῇ κατὰ τὰ δύο ἑπόμενα ἔτη, ὁπότε καὶ θὰ δοθοῦν ἐν ἐκτάσει τὰ πεπραγμένα τῆς ἐρεύνης (βλ. κατωτ. σ. 725).

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΠΥΡΓΟΙ ΕΟΡΔΑΙΑΣ

Ἀνελήφθη καταγραφὴ καὶ φωτογράφησις τῶν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τῆς κοινότητος Πύργων ἀποκειμένων ἀρχαιοτήτων.

ΣΕΡΒΙΑ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κατὰ τὰς ἐκσκαφικὰς ἐργασίας εἰς τὸ οἰκόπεδον Γεωργ. Λιάκου (Ο.Τ. 53), ἀπεκαλύφθη καὶ κατεστράφη, ἐν μέρει, ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως κιβωτιόσχημος τάφος ἐκ πλακῶν πωρολίθου (ἐσωτ. μήκ. 2.30, πλ. 0.80, βάθος τάφου-ὕψος 0.65 μ.), ὅστις περιεῖχεν ἕνα νεκρὸν μὲ προσανατολισμὸν Δ.-Α. Αἱ μακραὶ πλευραὶ τοῦ τάφου συνέκειντο ἐκ δύο πλακῶν. Τὰ περισυλλεγέντα κτερίσματα (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Κοζάνης 890 α-η) (Σχέδ. 4· Πίν. 518 γ), ἀνήκοντα εἰς τὴν πρώιμον ἐποχὴν τοῦ Σιδήρου, ἦσαν τὰ κάτωθι:

(α) Τροχήλατος, ὀπισθότμητος τὸ στόμιον πρόχους, ὕψ. 0.245 μ., εἰς τεμάχια, μετὰ χαμηλῆς δακτυλιοσχήμου βάσεως. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. (β) Μικρὸς ἀριθμὸς χαλκῶν περιειλιγμένων συρμάτων. (γ) Χαλκῆ μικροσκοπικὴ ἀκεραία, πλὴν τμήματος τῆς ἐκροῆς, ὀπισθότμητος τὸ στόμιον, προχοΐσκη, ὕψ. 0.054 μ. (πρβλ. Amandry, Collection Stathatos, σ. 65 εἰκ. 42). (δ) Τέσσαρες χαλκαῖ ἀμφικωνικαὶ ψῆφοι. (ε) Τμήματα χαλκῶν ὀκτωσχήμων πορπῶν. (στ) Ἀκέραιον χαλκοῦν ψέλιον, τριγωνικῆς διατομῆς. (ζ) Χαλκοῦν ἀκέραιον κυκλικῆς διατομῆς περιλαίμιον, διαμ. περίπου 0.12 μ. (η) Χαλκοῦν συμπαγὲς περίαπτον σφαιρικόν, μετὰ στελέχους φέροντος περὶ τὸ μέσον δισκοειδῆ στεφάνην καὶ ἔχοντος ἀπόληξιν πεπλατυσμένην μετὰ ὀπῆς ἀναρτήσεως (ὕψ. 0.06 μ.) (πρβλ. Amandry, Collection Stathatos, σ. 60 εἰκ. 35,5 καὶ ΑΕ 1937, σ. 518 ἀριθ. 23-24).

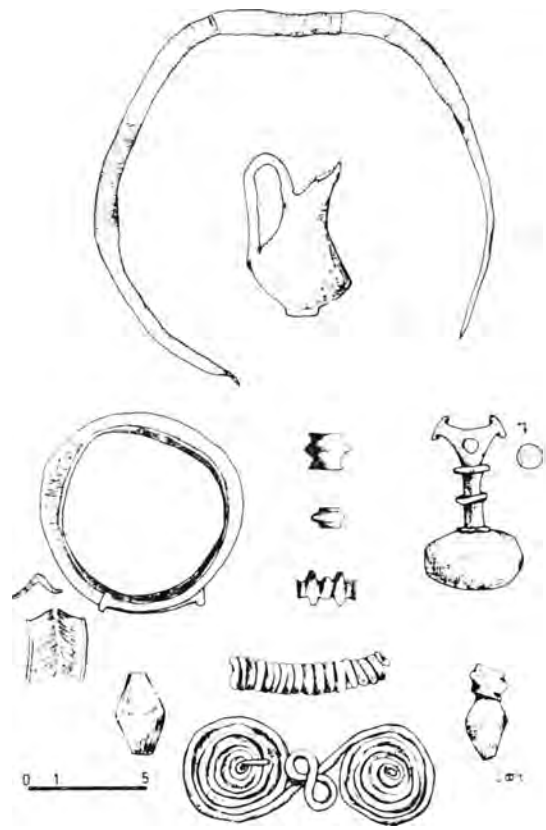
ΝΕΡΑΙΔΑ

Ἐκ τοῦ χώρου, ἔνθα ἡ θέσις τοῦ παλαιοῦ χωρίου Νεράιδα, περισυνελέγη (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Κοζάνης 891) μόνωτος πήλινος κύαθος μὲ ὑπερυψωμένην καὶ πεπλατυσμένην λαβήν (ὕψ. 0.065, διαμ. χείλ. 0.07 μ.) (Πίν. 518 δ).

ΦΡΟΥΡΙΟΝ

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν χάνδακος ὑδροδοτήσεως ἐντὸς τῆς κοινότητος, ἀνευρέθησαν, προερχόμενα τὰ δύο πρῶτα τοὐλάχιστον, ἐκ τάφου τῆς πρωίμου ἐποχῆς Σιδήρου, διαλυθέντος ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφικοῦ μηχανήματος:

(α) Μόνωτον χειροποίητον κύπελλον, ἄνευ ἰδιαιτέρας βάσεως, ἀποκεκρουμένον τὰ χείλη (ὕψ. 0.07, διαμ. στομ. 0.09 μ.). (β) Ἐλλιπὴς τὴν μίαν τῶν λαβῶν, σφαιρικὸς τὴν κοιλίαν, χειροποίητος ἀμφορεὺς

Σχέδ. 4. Σέρβια Κοζάνης. Κτερίσματα ἐκ τοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου εἰς οἰκόπεδον Γ. Λιάκου.

φέρων γραπτὴν ἐκ τριγώνων καστανερύθρου χρώματος διακόσμησιν (ὕψ. 0.117, διαμ. χείλους στομίου 0.10-0.085 μ.) (πρβλ. BSA 1971, πίν. 60,10, εἰκ. 3, ἐξ Αἰανῆς). (γ) Τροχήλατος οἰνοχόη, τριφυλλόστομος, μετὰ τριταινιωτῆς λαβῆς (ὕψ. 0.16 μ.) (Πίν. 518 ε).

ΠΟΛΥΡΡΑΧΟΝ

Ὑπὸ τοῦ Χρήστου Δημοπούλου παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης ἀνευρεθέντα ἐντὸς κιβωτιοσχήμου τάφου, κατεσκευασμένου διὰ σχιστολιθικῶν

πλακῶν, τὰ κάτωθι (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Κοζάνης 893 α-ι) (Π ί ν. 518 στ):

(α) Μελαμβαφὴς σκύφος, ἐλλιπὴς τὴν μίαν τῶν λαβῶν (ὕψ. 0.115, διαμ. χείλους 0.135, διαμ. βάσεως 0.095 μ.). (β) Ἀκεραία ὑδρία, ὑποκιτρίνου χρώματος πηλοῦ, μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως ἐξ ὁριζοντίων ταινιῶν ὑπὸ τὸν λαιμὸν καὶ τὰς λαβὰς καὶ ἐσχηματοποιημένων φύλλων καστανερύθρου χρώματος (ὕψ. 0.15, διαμ. βάσεως 0.065 μ.). (γ) Μελαμβαφὴς σκύφος, ἐλλιπὴς τμῆμα τῆς κοιλίας (ἡ μία τῶν λαβῶν κατακόρυφος) (ὕψ. 0.07, διαμ. χείλους 0.08, διαμ. βάσεως 0.045 μ.) (πρβλ. Agora XII ἀριθ. 361-62, 480-450 π.Χ.). (δ) Μελαμβαφὴς οἰνοχόη (κακὴ ὄπτησις), ἐλλιπὴς τὴν λαβὴν καὶ τὸν λαιμόν (σωζ. ὕψ. 0.115, διαμ. βάσεως 0.05 μ.). (ε) Σχεδὸν ἀκέραιον ληκύθιον, ἐλλιπὲς τμῆμα τῆς κοιλίας, μετὰ διακοσμήσεως μελαμβαφῶν ἀνθεμίων (ὕψ. 0.135 μ.) (Beldam group). (στ) Ἀβαφὲς κυάθιον (ὕψ. 0.045, διαμ. χείλους 0.07, διαμ. βάσεως 0.055 μ.). (ζ) Κυάθιον, ἐλλιπὲς τμῆμα τῶν χειλέων. Ἐπίχρισμα καστανόν (ὕψ. 0.04, διαμ. χείλους 0.08, διαμ. βάσεως 0.055 μ.). (η) Ἀβαφὴς ὄλπη, ἐλλιπὴς τὴν λαβὴν καὶ τὸν λαιμόν (σωζ. ὕψ. 0.09, διαμ. βάσεως 0.03 μ.). (θ) Πηλίνη πυραμιδοειδὴς ἀγνὺς μετὰ σφραγίσματος ἀσήμου (ὕψ. 0.065 μ.). (ι) Θραύσματα χαλκοῦ ἀγγείου.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

1. Ὑπὸ τοῦ Παν. Ἱπποκομίδου, κατοίκου Πενταβρύσου Καστοριᾶς, παρεδόθησαν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Καστοριᾶς (ἀριθ. Εὐρ. 57 α - γ) ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ ἀγροῦ Χαρ. Ἠλιάδη, δύο σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων, μήκους ἀντιστοίχως 0.60 καὶ 0.40 μ., καὶ πήλινον μόνωτον ἀγγεῖον, προερχόμενα πιθανώτατα ἐκ τάφου (Π ί ν. 519 β).

2. Ἐφωτογραφήθη ἡ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς κόγχης τῆς Μητροπόλεως Καστοριᾶς, πρὸ ἐτῶν ἐντειχισθεῖσα στήλη, ἡ φέρουσα τὸ ψήφισμα τῶν Βαττυναίων (Μακεδονικά Β΄, σ. 644 ἀριθ. 97) (Π ί ν. 519 α). Ἐλπίζεται ὅτι συντόμως θὰ ἀποτειχισθῇ καὶ θὰ μεταφερθῇ εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογήν.

3. Ὑπὸ τοῦ Ἀναστ. Γ. Γεωργιάδου, παρεδόθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Καστοριᾶς μικρὰ ὀλόγλυφος, ἁπλοϊκῆς τέχνης, γυναικεία κεφαλή, ὕψ. 0.20 μ., ἀνευρεθεῖσα εἰς περιοχὴν Ἁγίου Σπυρίδωνος Πενταβρύσου (Π ί ν. 519 γ).

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

ΒΕΓΟΡΑ

Περὶ τὰ 200 μ. ἀπὸ τῆς τοποθεσίας Τσαΐρια τῆς Ἐκκλησίας, κεκηρυγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου (ΦΕΚ 35/Β/22-2-1962), εἰς θέσιν Σαχάρα κοινότητος Βεγόρας, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως βαθέων χανδάκων ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ΕΔΟΚ, πρὸς τοποθέτησιν σωληνώσεων ἀπὸ Βεγόρας μέχρι Καρδίας Κοζάνης διὰ λογαριασμὸν τῆς ΔΕΗ, ἀπεκαλύφθησαν καὶ κατεστράφησαν περὶ τοὺς πέντε κεραμοσκεπεῖς τάφοι, εἰς βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 0.10 ἕως 1.90 μ. Μῆκος τάφων περίπου 2.40, πλάτος 0.35, ὕψος 0.35 μ. Οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη.

ΞΥΝΟ ΝΕΡΟ

Ὑπὸ τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων, Στ. Δαμούση, παρελήφθησαν ἐκ τοῦ Σταθμοῦ Χωροφυλακῆς Ξυνοῦ Νεροῦ, πήλινα ἀγγεῖα καὶ σιδηρᾶ ὅπλα, ἀνευρεθέντα ἐντὸς τάφου ἢ τάφων,καταστραφέντων κατὰ τὴν διάνοιξιν αὐλακος πρὸς τοποθέτησιν σωληνώσεων ὑδροδοτήσεως, ἐντὸς τῆς κοινότητος. Τὰ ἀνευρεθέντα ἀρχαῖα εἶναι τὰ κάτωθι (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Φλωρίνης 117) (Π ί ν. 519 δ):

(α) Ἀποκεκρουμένος τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τῆς κοιλίας πήλινος ἀμφορεύς. Πηλὸς τεφρὸς-ἐρυθρός, ὕψ. 0.23, διαμ. βάσεως 0.075 μ.,). (β) Ἀνοικτὸν ἄωτον σκυφίδιον μετὰ κωνικῆς βάσεως, ἐλλιπὲς τμήματα τῶν χειλέων καὶ τοῦ πυθμένος. Φέρει ἐπὶ τοῦ πυθμένος διάκοσμον ἐκ τεσσάρων ἀντωπῶς τεταγμένων ἀνθεμίων ἐμπιέστων καὶ ρόδακος ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν. Ὄπτησις κακή. Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἐγχωρίου μιμήσεως ἀττικοῦ ἀγγείου. (γ) Πήλινος τεφρόχρους κάνθαρος (bucchero), ἐλλιπὴς τμήματα τῶν χειλέων. Ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια πιθανῶς λελεασμένη δι' ὀστοῦ. Βάσις ὡς ἀνεστραμμένη κύλιξ, ὕψ. 0.14, διαμ. χείλους 0.13, διαμ. βάσεως 0.065 μ. (δ) Ἐλλιπὲς τμῆμα τοῦ πυθμένος, μόνωτον χυτροειδὲς κύπελλον, ὕψ. 0.07, διαμ. χείλους 0.045 μ. (ε) Τὸ μεγαλύτερον τμῆμα μεγάλης κύλικος-φιάλης μετ' ἰδιαιτέρας δακτυλιοσχήμου βάσεως καὶ ἔσω νευόντων χειλέων. Ἐλλείπουν αἱ ὁριζόντιαι λαβαί, διαμ. χείλους 0.185, ὕψ. 0.08, διαμ. βάσεως 0.08 μ. (στ) Θραύσματα ἀγγείων, ἀνήκοντα εἰς κύπελλον, πινάκιον, χυτροειδὲς ἀγγεῖον κλπ. (ζ) Σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος, σχεδὸν ἀκεραία, πλὴν ὅμως κατιωμένη, μήκ. 0.29 μ., καὶ τμήματα ἑτέρας. (η) Χαλκοῦς συμπαγὴς κρίκος, ρομβοειδοῦς διατομῆς, ἐσωτ. διαμ. 0.025, ἐξωτ. διαμ. 0.04 μ.

1974

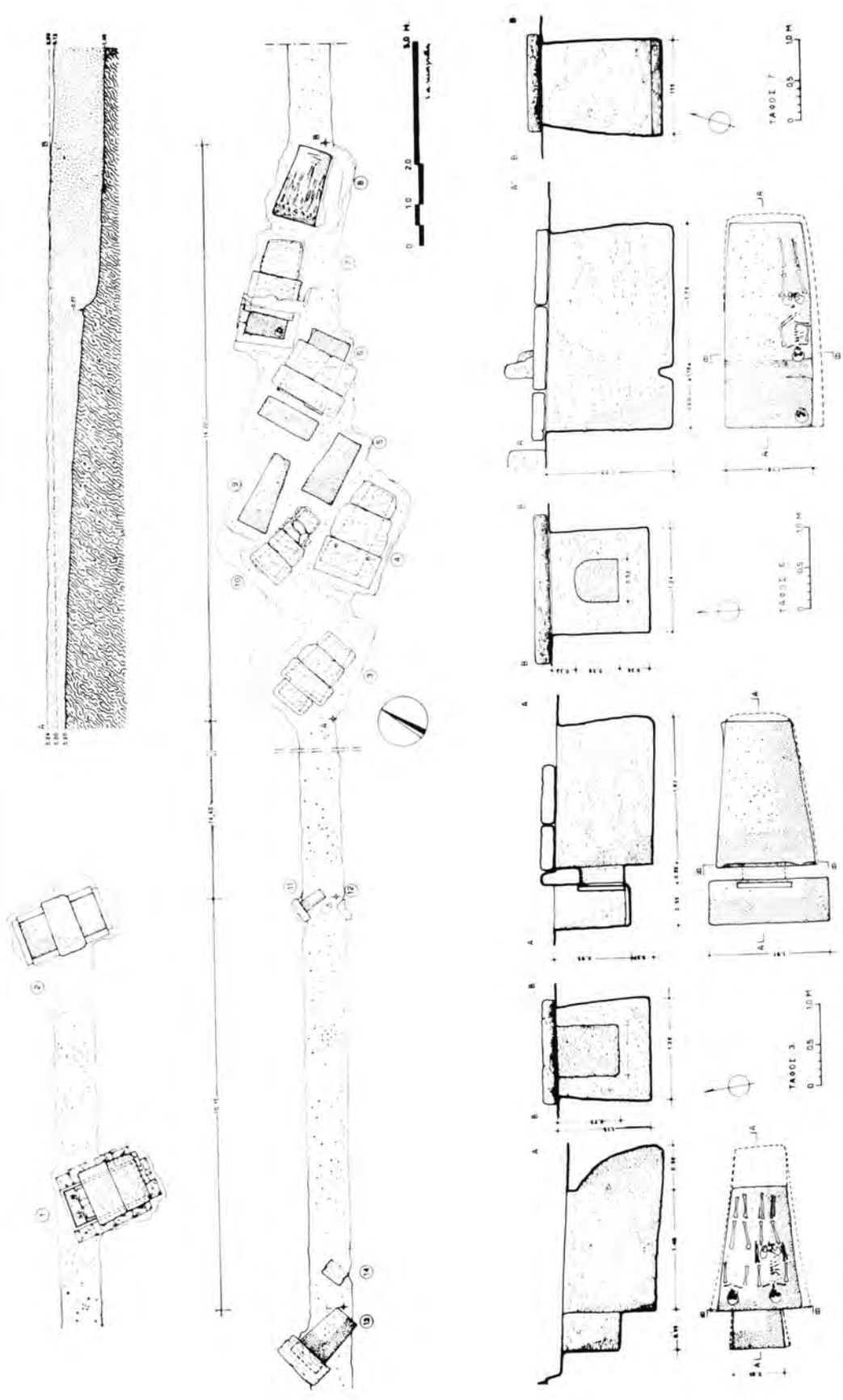
ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΒΕΡΟΙΑ

Περιοχὴ Κάτω Ἐληᾶς

Κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν διανοίξεως ὑπὸ συνεργείου τοῦ Δήμου Βεροίας βαθείας αὐλακος, διὰ τὴν τοποθέτησιν σωληνώσεων ὑδροδοτήσεως, πρὸς ΒΑ. τοῦ ἀνεγειρομένου Νέου Γυμνασίου Θηλέων (πρβλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 439 καὶ ἀνωτ. σ. 717), ἀπεκαλύφθησαν εἰς δύο συστάδας

Σχέδ. 1. Βέροια. Παλαιοχριστιανικὸς τάφος πρὸς ΒΑ. τοῦ Νέου Γυμνασίου Θηλέων.

δέκα τέσσαρες τάφοι παλαιοχριστιανικῶν χρόνων (ἐντὸς τοῦ Ο.Τ. 319 καὶ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ 324). Ἐξ αὐτῶν δύο μέν (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1-2), οἱ ἐντὸς τοῦ Ο.Τ. 319, ἦσαν κιβωτιόσχημοι κατασκευασθέντες διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν, οἱ ὑπόλοιποι δέ (3-4), λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου, κεκαλυμμένοι ὑπὸ πωρίνων ἢ μαρμαρίνων πλακῶν. Ἐν τῷ παρατιθεμένῳ Σχέδ. 1 ἀπεικονίζονται ἐν κατόψει ἅπαντες οἱ τάφοι, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀποδίδονται ἐν λεπτομερείᾳ. Ἅπαντες εὑρέθησαν ἀκτέριστοι.

Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου ΚΙΒ 2, ὅστις ἦτο πλήρης χωμάτων, προέρχεται μαρμάρινος, σταυροειδοῦς διατομῆς, πεσσίσκος (ἀριθ. Κατ. Μ. 569), σωζ. ὕψ. 0.34, πλ. 0.09 μ. (Πίν. 520 α), φέρων ἐπὶ τῶν πλευρῶν τὴν ἐπιγραφήν:

Θεῖο[ι]/δώ/ρου/προσ/⟨σ⟩τά/του (α΄ ὄψις)
[τ]άφ/οις ἀ/νδρα/πόδ/ων (β΄ ὄψις)

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς προέρχεται μαρμαρίνη πλάξ (μήκ. 0.88, πλ. 0.78, πάχ. 0.09 μ.), ἥτις ἐχρησίμευε πιθανώτατα ὡς κάλυψις τάφου παλαιοχριστιανικοῦ, εἰς δευτέραν χρῆσιν (ἀριθ. Κατ. Μ. 575) (Πίν. 520 β). Ἔφερε τὴν ἐπιγραφήν:

Ἀγαθῇ Τύχῃ
Ἔτους ΖΙΙ⟨Ϲ⟩ Σεβαστοῦ
τοῦ καὶ vac *Γυμνασιαρχοῦντος Λυ. Φιδίου Μαξίμου, ἐφηβαρχοῦντος Πετρωνιανοῦ Θησέως τοῦ καὶ ΟΞΥΤΕΠΟΥ*
vac
Εὐτυχῶς
Ἔφηβος Ρουφινιανὸς
Νείκαν⟨δ⟩ρος ὁ καὶ Σχοινᾶς

Ἀγαθῇ Τύχῃ
Ἔτους ΓΠϹ Σεβ
τοῦ καὶ ΘϘΤ Γυμνασιαρχοῦντος Βετουληνοῦ Παραμόνου, ἐφηβαρχοῦντος Κασσίου Σαλλουστίου Ἀλκαίου ϛ =νέου)

Ἡ πρώτη ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται τὸ 255-256 μ.Χ., ἡ δὲ δευτέρα τὸ 251-252 μ.Χ. *Πετρωνιανός* τις *Θησεὺς* καὶ εἰς ἐπιτύμβιον βωμὸν τοῦ Μουσείου Βεροίας (ἀριθ. Κατ. Μ. 503)· περὶ τοῦ ὀνόματος *Βετουληνός*, βλ. Μακεδονικὴ Προσωπογραφία, ἀριθ. 311-312.

Ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Β. Καλλιπολίτου (Στήλη μετ' ἀναγραφῆς δωρεᾶς καὶ καταλόγου ἐφήβων, εἰς Γέρας Ἀ. Κεραμοπούλλου, σ. 303-304), διὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος περιοχήν, διατυπωθεῖσα ὑπόθεσις, ὅτι ἴσως εἰς τὸν χῶρον τοῦτον θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἀρχικὴ θέσις τοῦ γυμνασίου καὶ τῆς παλαίστρας.

Οἰκόπεδον Κ. Θωμόγλου (Ο.Τ. 280)

Κατὰ τὴν διὰ μηχανικοῦ μέσου διάνοιξιν βόθρου εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου (ὁδὸς Θεσσαλονίκης 68), ἀπεκαλύφθη διθάλαμος λαξευτὸς καμαροσκεπὴς τάφος ἀσύλητος, τῆς ἀκοσμήτου αὐτοῦ εἰσόδου οὔσης πεφραγμένης διὰ πωρίνων γωνιολίθων κατὰ τὰ γνωστά. Τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ τάφου ἡ Ὑπηρεσία ἐπληροφορήθη ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀσφαλείας Βεροίας, ἥτις καὶ ἀνέλαβε τὴν φρούρησιν τούτου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐν τούτοις ἡ πρὸ τῆς ἐπεμβάσεως ἡμῶν εἴσοδος τοῦ τε χειριστοῦ τοῦ μηχανήματος καί τινων ἄλλων περιέργων ἐντὸς τοῦ τάφου, διὰ τῆς κατὰ τὴν ὀροφὴν τοῦ κυρίως νεκρικοῦ θαλάμου δημιουργηθείσης ὀπῆς καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τούτων περισυλλογὴ ἀριθμοῦ ἀγγείων, παραδοθέντων τελικῶς εἰς τὴν Ἀσφάλειαν, δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐπὶ σχεδίου τοποθέτησιν τῶν κτερισμάτων. Τόσον ὁ κυρίως νεκρικὸς θάλαμος, ὅσον καὶ ὁ προθάλαμος ἔφερον νεκρικὰς κλίνας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχον ἀποτεθῆ τὰ φέροντα τοὺς νεκροὺς ξύλινα φορεῖα καὶ πλῆθος κτερισμάτων. Ὁ τάφος ἐξωτερικῶς εἶχε κλιμακωτὴν πρόσβασιν, λελαξευμένην ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου, κατὰ τὴν κατασκευὴν δὲ ταύτης κατεστράφησαν παρακείμεναι ταφαὶ κλασσικῶν χρόνων, ἀνήκουσαι προφανῶς εἰς τό, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διαπλατύνσεως τῆς ἀπὸ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ Βεροίας μέχρι Βεροίας ἀγούσης ὁδοῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 714), ἀποκαλυφθὲν ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον.

Περὶ τοῦ καμαροσκεποῦς τάφου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πλουσίων εὑρημάτων, ἀναγομένων κατὰ πρώτην ἐκτίμησιν μέχρι καὶ τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., βλ. Στ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, Ἑλληνιστικοὶ λαξευτοὶ τάφοι Βεροίας, Δημοσιεύματα ΑΔ ἀρ. 28 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

Διαπλάτυνσις ὁδοῦ ἀπὸ Σιδ. Σταθμοῦ Βεροίας πρὸς Βέροιαν

Κατὰ τὴν διεξαγωγὴν συμπληρωματικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Στρατοῦ καὶ Θεσσαλονίκης, μεταξὺ τῶν Ο.Τ. 286 α καὶ 286, ἀνευρέθη εἰς βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ κρασπέδου, λαξευτὸν παραλληλογράμμου κατόψεως ὄρυγμα, ἐν μέρει καταστραφὲν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος ὑπῆρχε πηλίνη ὑδρία, ὕψ. 0.41, διαμ. χείλους 0.135, διαμ. βάσεως 0.125 μ. (Πίν. 520 γ), πλήρης ἡμικαέντων ὀστῶν, κεκαλυμμένη ὑπὸ μολυβδίνου φύλλου-πώματος. Αὕτη, κατὰ πληροφορίας τῶν προστρεξάντων φυλάκων Π. Παπαδοπούλου καὶ Ν. Καπετάνου, οἵτινες καὶ τὴν μετέφερον εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας (ἀριθ. Κατ. Μ. 1320), περιείχετο ἐντὸς ὑπερμεγέθους πηλίνου πίθου, οἱονεὶ θήκης, παρασυρθέντος καὶ θραυσθέντος.

Οἰκόπεδον Θ. Σανοπούλου καὶ ἀδελφῶν Τριανταφύλλου (Ο.Τ. 75)

Εἰς τὸ παρὰ τὸν Χριστὸν Βεροίας οἰκόπεδον Θ. Σανοπούλου-ἀδελφῶν Τριανταφύλλου, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων πρὸς δημιουργίαν ὑπογείου,

ἀνευρέθη εἰς βάθος 1.25 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου τῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως καὶ κατὰ μῆκος τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, μικρὸν τμῆμα τῆς γνωστῆς ρωμαϊκῆς ὁδοῦ ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Μητροπόλεως (Π ί ν. 520 δ) (βλ. σχετικῶς BCH 1955, σ. 274, BCH 1956, σ. 315, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 430, Σχέδ. 5, ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 410, ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 345, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 384, Σχέδ. 7, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 510). Ἐπὶ τῶν πλακῶν τῆς ὁδοῦ περισυνελέγη μαρμαρίνη βάσις κίονος, πλησίον δὲ ἀνευρέθη τμῆμα ἀκοσμήτου πωρίνου ἀετώματος. Τμῆμα τοίχου, κατασκευασθὲν διὰ πωρίνων γωνιολίθων ἐπεσημάνθη κατὰ τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου, ἀνάγεται ὅμως χρονολογικῶς εἰς ἐποχὴν παλαιοτέραν τῆς κατασκευῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ δρόμου.

Ὁδὸς Ἴωνος

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Δήμου Βεροίας ἐργασίας διανοίξεως αὐλάκων πρὸς τοποθέτησιν σωληνώσεων κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Ἴωνος, ἀνευρέθησαν ἀκριβῶς ἔναντι τῶν Ο.Τ. 97 καὶ 103 καὶ εἰς βάθος 1.35 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, δύο λαξευτοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἀκτέριστοι, κεκαλυμμένοι διὰ τριῶν πωρίνων πεπλατυσμένων πλακῶν ἕκαστος.

Τάφοι τῶν αὐτῶν χρόνων εἶχον ἐπισημανθῆ παλαιότερον, ὁμοίως κατὰ τὴν διάρκειαν δημοτικῶν ἔργων, μεταξὺ τῶν Ο.Τ. 95 καὶ 105 (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 379), ἐντὸς δὲ τοῦ οἰκοπέδου Ἰω. Δεληδημητρίου (Ο.Τ. 97), κατὰ πληροφορίας τοῦ ἀρχιφύλακος Π. Ξυλαπετσίδη, εἶχεν ἐρευνηθῆ λαξευτὸς οἰκογενειακὸς τάφος, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1955-60.

Διαστάσεις α' τάφου: ἐσωτ. μῆκος (ἄνω) 1.87 μ., ἐσωτ. πλάτος (ἄνω) 0.50-0.70 μ.

Πάροδος 16ης Ὀκτωβρίου

Ἐργασίαι διανοίξεως αὐλάκων ὑπὸ τοῦ Δήμου διὰ τὴν τοποθέτησιν σωληνώσεων ὑδροδοτήσεως, ἔφερον εἰς φῶς, ἔμπροσθεν τῆς οἰκοδομῆς Ἰω. Νιώπα (Ο.Τ. 104), λαξευτὸν τάφον, κεκαλυμμένον ὑπὸ δύο πωρίνων πλακῶν, ἀκτέριστον, παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Προσανατολισμὸς σκελετοῦ Α.-Δ. Διαστάσεις τάφου: ἐσωτ. μῆκος 1.65, πλάτος 0.85, βάθος 0.90 μ.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΒΕΡΟΙΑ

(α) Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Λιάκου-Πορφύρη (Ο.Τ. 199) (ΑΑΑ VII (1974), σ. 174 κ.ἑ. καὶ ἀνωτ. σ. 719) μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας δύο μαρμάρινα, ἐνεπίγραφα θραύσματα:

Ἀριθ. Κατ. Μ. 570. Σωζ. ὕψος 0.28, μεγ. πλάτος 0.12, πάχος 0.045 μ. (Π ί ν. 520 ε):

1)]ΑΑΙ[
]VSVAI[
]ΑSSEFI[
] MEMI[
]VQVI[

Ἀριθ. Κατ. Μ. 571. Σωζ. ὕψος 0.26, μέγ. πλάτος 0.13, πάχος 0.035 μ. (Π ί ν. 520 στ).

2)]ΑΤΑ[
]ΤΟ[

(β) Ὑπὸ ἰδιώτου κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον (ἀριθ. Κατ. Μ. 572) τὸ ὀπίσθιον τμῆμα ἀνδρικῆς μαρμαρίνης εἰκονιστικῆς κεφαλῆς, σωζ. ὕψ. 0.27 μ. (Π ί ν. 521 α).

(γ) Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Δ. Παρίση (Ο.Τ. 205), ἀνευρεθεῖσαι ἐντὸς μπάζων κατὰ τὰς ἐργασίας ἰσοπεδώσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλέπτου ἀκαλύπτου χώρου, προέρχονται δύο μαρμάριναι γυναικεῖαι εἰκονιστικαὶ κεφαλαί, ἔνθετοί ποτε εἰς κορμούς, χρονολογούμεναι εἰς τοὺς περὶ τὴν Φαυστῖναν τὴν νεωτέραν καὶ τὴν Λουκίλλαν χρόνους (ἀριθ. Κατ. Μ. 576 - 577) (Π ί ν. 521 β - γ).

(δ) Ἐκ τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ Ἁγίων Θεοδώρων προερχόμεναι, εὑρεθεῖσαι δὲ κατὰ τὰς ὑπὸ συνεργείου τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας, εἰσήχθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον αἱ κάτωθι ἐπιγραφαί:

Ἀπότμημα μαρμαρίνης πλακός, πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον, σωζ. διαστ. 0.19 × 0.075 × 0.08 μ. (Ἀριθ. Κατ. Μ. 578) (Π ί ν. 521 δ):

]ΙΠΩ[
]ΕΑΝ[
]ΩΕ[
]ΕΙ[

Τμῆμα ἐκ τοῦ ἄνω μέρους μαρμαρίνης ἐπιτυμβίας στήλης, σῶζον παράστασιν κεφαλῆς καὶ λαιμοῦ ἵππου καλπάζοντος πρὸς Δ. Ἐπὶ τοῦ διαμορφουμένου ὑπεράνω τῆς παραστάσεως ἀναγλύφου γείσου ἡ ἐπιγραφή (ἀριθ. Κατ. Μ. 579) (Π ί ν. 519 ε):

]ΑΝΟΝΤΟΙ[

ΠΟΛΛΑ ΝΕΡΑ ΝΑΟΥΣΗΣ

Κατὰ τὴν ἄροσιν τοῦ εἰς θέσιν Παληάμπελα ἀμπελῶνος, ἰδιοκτησίας Νικ. Παυλίδη, ἀνευρέθη μαρμαρίνη ἐπιτυμβία ἀνεπίγραφος στήλη (συνολ. ὕψ. 0.64, πλ. 0.57 μ.), ἀπολήγουσα ἄνω εἰς ἀψῖδα, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας, κατὰ τὰ ἄκρα, ἐλεύθερα ἀνθέμια, κάτω δὲ καταλήγουσα εἰς ἔμβολον, μερικῶς ἀποκρουσθέν. Ἐντὸς βεβαθυσμένου ἐλαφρῶς πεδίου, εἰς χαμηλὸν σχετικῶς ἀνάγλυφον, παράστασις ἀριστερὰ καθημένης ἐπὶ θρόνου γυναικείας ἱματιοφόρου

καὶ καλυπτροφόρου μορφῆς, ἔμπροσθεν τῆς ὁποίας, κατ' ἐνώπιον, τρεῖς προτομαί (γυναικός, ἀνδρὸς καὶ παιδίσκης) (Πίν. 522 α).

Διερεύνησις τοῦ χώρου κατέδειξεν, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος στήλη ἵστατο κατακορύφως εἰς τὸ χεῖλος ὀρύγματος, σχήματος ἀνεστραμμένου κολούρου κώνου, πεπληρωμένου διὰ ποταμίων κατὰ τὸ πλεῖστον λίθων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους καὶ ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ ὀρύγματος εἶχεν ἀποτεθῆ ὁ σκελετός (περισυνελέγησαν πλευρικὰ καὶ μηριαῖα ὀστᾶ). Τὸ βάθος τοῦ ὀρύγματος, συνυπολογιζομένου καὶ τοῦ humus, ἦτο περίπου 1.50 μ. Ἡ ἐμπροσθία ὄψις τῆς στήλης, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀνευρόντος ταύτην, ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὸ ὄρυγμα. Οὐδὲν πλὴν τῶν ὀστῶν ἀνευρέθη, καὶ ταῦτα ἐν διαλύσει ἐκ τοῦ φόρτου τῶν ὑπερκειμένων λίθων.

ΚΟΠΑΝΟΣ ΛΟΥΣΗΣ

Εἰς τὸν ἀγρὸν Στ. Μητσιάνη, εἰς θέσιν Καμάρα, συνεχίσθη διὰ τρίτον κατὰ σειρὰν ἔτος ἡ ἔρευνα τοῦ ἀνασκαπτομένου νεκροταφείου κλασσικῶν χρόνων. Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς περὶ τοὺς εἴκοσι πέντε τάφοι (βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 515. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 440 καὶ ἀνωτ. σ. 719). Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

ΚΥΨΕΛΗ

Ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Φ. Γούναρη, συνοδευομένου ὑπὸ τοῦ φύλακος Ν. Καπετάνου, περισυνελέγησαν ὄστρακα ἐκ τοῦ τραπεζιοειδοῦς ἐξάρματος εἰς θέσιν Μαλαρίνα ἢ Τούμπα τοῦ Βασιληᾶ πρὸς Α. τῆς κοινότητος καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας (Πίν. 522 β). Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα εἶναι προϊστορικῶν, κλασσικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Περὶ τοῦ οἰκισμοῦ βλ. French, Index, Athens, 1967, σ. 25/P2.

Ἐκ τῆς αὐτῆς κοινότητος, προερχόμενα ἐκ θησαυροῦ, ἀνευρεθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν, κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας, κατόπιν ἐνεργειῶν τῆς Ὑπηρεσίας παρὰ τῇ Διευθύνσει Ἀσφαλείας, ἐννέα ἀργυρᾶ τουρκικὰ νομίσματα τοῦ 18ου αἰ.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΠΕΡΔΙΚΚΑΣ ΕΟΡΔΑΙΑΣ

Ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ διὰ λογαριασμὸν τῆς ΔΕΗ ἐργασίας διανοίξεως αὐλακος ἀκριβῶς ἔξωθι τῆς κοινότητος (θέσις Λιβάδια), περισυνελέγη ὑπὸ τοῦ Γ. Μπουράκη, κατοίκου Περδίκκα, καὶ παρεδόθη εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κοζάνης μαρμαρίνη ἀναθηματικὴ στήλη (μεγ. ὕψ. 0.54, πλ. ἄνω 0.41, κάτω 0.415 μ.) (ἀριθ. Μ. Κοζ. 894), ἑλληνιστικῶν χρόνων, φέρουσα ἐντὸς βεβαθυσμένου τραπεζιοσχήμου πεδίου, ἀνάγλυφον παράστασιν ταύρου, κυρίσσοντος πρὸς δεξιά (Πίν. 522 δ). Ὑπεράνω τοῦ πεδίου καὶ ὑπὸ τὸ γεῖσον τῆς στήλης ἡ ἐπιγραφή (Πίν. 522 γ):

Ἰόλλας Ἀμύντου καὶ Ἠδίστη
Ἀλεξάνδρου Κορμέσται ὑπὲρ
τῶν υἱῶν εὐχὴν Ποσιδῶν vac ι
καὶ Ἀμφιτρίτῃ

Ὕψος γραμμάτων 0.015, διάστιχον 0.01 μ. Περὶ τοῦ ὀνόματος *Ἰόλλας*, βλ. Russu, Eph. Dacoromana VIII, σ. 189. Περὶ τῆς λατρείας Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιτρίτης εἰς Δυτικὴν Μακεδονίαν, βλ. ΑΜ 1902, σ. 316 ἀριθ. 39 (= Baege, De Macedonum sacris, σ. 22) καὶ Μακεδονικὰ Ε΄ (1961-63), σ. 83. Ἀνάγλυφος ταῦρος, καὶ εἰς ἀναθηματικὴν στήλην τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος (ΑΕ 1914, σ. 232 = Hammond, Epirus, σ. 738-9). Περὶ τῶν μακεδονικῶν ἐθνικῶν εἰς *-σταί* καὶ *-έσται* βλ. Hofmann, Die Makedonen, σ. 177 καὶ Russu, ἔ.ἀ., σ. 125 κ.ἑ. Πρβλ. ΑΕ 1934-35, σ. 127 κ.ἑ. καὶ ΑΕ 1957, σ. 88 (διὰ τὴν Ἤπειρον).

ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΟΣ

Ἐγκαταλελειμμένη εἰς οἰκίαν τῆς Πτολεμαΐδος εὑρέθη μαρμαρίνη ἀναθηματικὴ στήλη (Πίν. 520 ε) (διαστάσεις: ὕψος 0.46, πλάτος ἄνω 0.29, κάτω 0.33 μ.) (ἀριθ. Μ. Κοζ. 895), μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως, ἐντὸς βεβαθυσμένου τετραγώνου πεδίου, Ἀρτέμιδος ἱσταμένης κατ' ἐνώπιον, δαδοφόρου, ἐχούσης ὄπισθεν αὐτῆς, ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ, ἵππον καὶ κύνα, βαίνοντας πρὸς ἀριστερά (Πίν. 522 ε). Ὑπεράνω τῆς παραστάσεως ἡ ἐπιγραφή:

Λιμναῖος Ὀρέστου vac ?
καὶ Οὐάλη Λιμνα[ίου]
vac *Ἐνοδίᾳ* vac
εὐχήν

ΑΙΑΝΗ

Ὑπὸ τῶν Ἐπιμελητῶν κκ. Ἰω. Τουράτσογλου καὶ Εὐαγγ. Κακαβογιάννη διενηργήθη συμπληρωματικὴ καταγραφὴ ἀρχαίων, εἰσαχθέντων εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν καὶ ἐλήφθησαν φωτογραφίαι.

Πλησίον τῶν δυτικῶς τῆς κοινότητος κειμένων βυζαντινῶν ναῶν (Μακεδονικὰ Ε΄ (1961-63), σ. 380 κ.ἑ.), ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ φιλαρχαίου κατοίκου Αἰανῆς, Ζήση Γκαλκουράνα λαξεύματα εἰς τοὺς βράχους, πιθανὸν ὑπολείμματα ἀρχαίας λατομίας.

ΕΛΑΤΗ

Ἐκ τῆς κοινότητος, ἔνθα ἐφυλάσσοντο κατὰ τὸ παρελθόν, μετεφέρθησαν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Κοζάνης τρεῖς μαρμάριναι στῆλαι (ἀριθ. Κατ. 896-8) (Πίν. 523 α - γ).

ΠΥΡΓΟΙ ΕΟΡΔΑΙΑΣ

Ἐφωτογραφήθη ἡ ἐντειχισμένη εἰς τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπιγραφή, κεχαραγμένη ἐντὸς tabellae ansatae (Πίν. 523 δ):

Μαμία Οὐαλαιρία Φλ. Ἀκάστου μνημονεύουσα τῆς φιλανδρίας ζῶσα καὶ φρονοῦσα ἐμαυτῆς καὶ αὐτοῦ ἐπόησα μνήμης χάριν

Περὶ ταύτης βλ. Ἀθηνᾶ 1913, σ. 434 ἀριθ. 15 (Παπαδάκης).

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

ΚΟΚΚΙΝΙΑ

Ἐκ τοῦ πρὸς Α. τῆς κοινότητος κειμένου ἀγροῦ, ἰδιοκτησίας Ἐμμ. Μητσιάνη τοῦ Φιλαρέτου, κατοίκου Κοκκινιᾶς, προέρχεται μέγας ὀξυπύθμενος πήλινος πίθος, ὕψ. 1.20, πλ. χειλέων 0.55, πλ. στομίου 0.35 μ., ἀνευρεθεὶς κατὰ τὴν ἄροσιν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἰδιοκτήτου, ὁ πίθος περιεῖχε χώματα καὶ τέφραν.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ (ΠΑΤΕΛΙ)

Ἐνετοπίσθη εἰς ἀμπελῶνα ἰδιοκτησίας Στεφ. Κάγκα, παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν (θέσις: Ζαφὶρ Κιγκρὸπ ἢ Ἅγιος Γεώργιος) καὶ εἰς τὰ πέριξ τούτου κτήματα, ἡ περιοχὴ ἔνθα κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1936, ὁ Κοτζιᾶς ἀνέσκαψε κιβωτιοσχήμους τάφους τῆς πρωίμου ἐποχῆς σιδήρου (πρβλ. M. Hasluck, The Archaeological History of Lake Ostrovo in W. Macedonia ἐν The Geographical Journal LXXXVIII (1936) 5, σ. 456). Ἡ περιοχὴ αὕτη, ἥτις εὑρισκομένη ἐπὶ χθαμαλοῦ ὑψώματος δεσπόζει τῶν δύο λιμνῶν, Βεγορίτιδος καὶ Πετρῶν, πιθανώτατα ταυτίζεται πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ρώσων ἀρχαιολόγων κατὰ τὸ 1899 ἐρευνηθεῖσαν.

Ι. Π. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

SERVIA 1973

At Servia (Kozani) the collaboration between the Greek Archaeological Service (Miss A. Romiopoulou) and the British School of Archaeology continued in a third season of rescue excavation of the Neolithic and Early Bronze Age Settlement site in advance of its flooding by the Aliakmon barrage scheme.

The aims of the 1973 season were to investigate the nearby Early Neolithic Site, **Vary timidhes,** to complete the excavation of areas opened in 1971 and 1972, to gain better knowledge of settlement and house layout, to examine further the Early Bronze Age ditches found in 1971, and to recover more Middle and Late Neolithic pottery than had been found in previous years.

The most striking discoveries were made in an isolated trial trench in the MN destruction level. This trench, originally laid out to confirm the presence of one of the large ditches, encountered a semi-basement room with its contents still *in situ* and with a large number of finds in the fallen debris. Although time did not allow this to be completely excavated, it was possible to clear the whole length (*ca.* 7.5 m.) and more than half of the width (*ca.* 2 m.).

The fierce destruction fire, which appears to have devastated the whole settlement, baked the floor and the lower parts of the walls so that details of construction were very clear. The room was cut down into the surrounding earth to a depth of 0.5 m. and the walls, which were formed of small closely-set posts plastered with mud, were set against to cut face. Many of the posts had been split or shaped into narrow planks while others were simply small branches complete with the bark. Horizontal ties of wood were also identified but these did not appear to have been interwoven with the uprights. Large posts had been set in the floor to support the roof or upper structure but these had burnt out, leaving cavities up to 1 m. deep. There was a central row, presumably the main roof supports, a number of lateral posts to give strength to the walls and others which seemed to indicate two or three internal partitions. In one corner an area of fallen clay seemed to be part of an upper floor which had collapsed as a block.

The finds in this room also suggested that it had an upper storey. On the trodden clay floor were three or four large storage vessels as well as grinding stones and pounders. Around these were heaps of carbonised wheat, lentils and vetch. In the thick debris above this were a number of small vessels including a fine mug and a miniature fruitstand in the typical «Sesklo» red-on-cream ware, and a variety of small objects — spindle whorls, shell and stone bracelets, stone pendants and unbaked clay balls and cylinders of unknown purpose.

A corner of a similar basement room was identified in the main area of excavation, again in the MN destruction level, and earlier basements were found in the same area.

The EN site was systematically explored over an area of more than 100 m². A large cobbled yard was discovered only a few centimetres below the ploughsoil. Pottery, bone and small objects such as unbaked clay spools were recovered in far larger quantities than from any comparable part of the main site. A series of pits on the northern edge of the courtyard should provide material of two earlier stages of occupation but it is too early to say whether this distinction will be apparent in the pottery. No structures were identified in this area but a number of post-holes were found on the southern edge of the courtyard which suggest that such buildings as there were may have been situated in this direction. Time, however, prevented further investigation.

Earth from these levels, as well as from the main site, was processed with the froth-flotation sieve, and yielded valuable information about the agriculture of the earliest settlers in this region. It will be interesting to compare the results from this site with those from other early farming settlements in Greece, such as Knossos, Porto Cheli and Nea Nicomedeia. Charcoal fragments recovered by the same process should provide a date for this EN settlement.

Excavation of the two remaining trenches of the main area was completed, making a total area of over 100 m² which has been systematically excavated to virgin soil. These trenches were more rewarding than those completed last year, partly because of the lack of intrusive features, such as Byzantine pits and EBA ditches, and partly because of our increased knowledge of conditions.

No less than eleven successive structures were planned during the excavation of these levels and it was clear that several other buildings belonged to this sequence, although their plans could not be distinguished. Rebuilding was frequent and it is estimated that eight buildings accounted for the accumulation of *ca.* 0.5 m. of earth over the MN destruction. For the first time MN structures were recognised which postdate the destruction and it is possible that there

was continuity of occupation from that time into the LN period.

The basic building unit seems to be a rectangular of *ca.* 8 × 4 m. with two or more internal partitions. The orientation is not consistent but is N-S. The building technique is basically the same throughout the history of the site. The exterior walls were formed of small stakes, singly or in pairs, set in a shallow bedding trench. This structure was then plastered with mud mixed with chaff or straw and occasionally stones were included in the matrix, although no true stone wall was identified. The roof was supported on large posts but these were not necessarily centrally aligned. Floors of any kind were hard to discover. Bottle-shaped pits are a feature of the LN levels but their purpose is obscure.

A large part of the site was surveyed with a resistivity meter to trace the EBA ditches or other disturbances with moderate success. An area of 125 m² immediately S and W of the main trenches was then mechanically stripped to the LN levels in order to examine the ditches which had been indicated here and to investigate the layout of houses and settlement over a larger area.

The ditches proved to belong to two phases but their nature is not yet certain. It is probable that they formed separate enclosures rather than a single defensive circuit. The most likely scheme seems to be a series of subcircular ditches enclosing areas of *ca.* 150 m² but it was not possible to find contemporary features within this circuit.

Although we did not in fact extend our knowledge of individual house-plans in this part of the site, useful information was obtained about the wider plan of the settlement. The LN buildings identified in the main excavation continued westwards but were largely destroyed by later activity while the whole part of the South was open yard area, occupying at least 75 m². The eastern boundary of a similar yard area was found last year to the East of the main trenches, suggesting an open space at least 10 m. wide in that direction. These yard areas were immediately recognisable by the abundance of sherds, bones and other debris in comparison with the relatively clean house interiors. Tests below these yards reached floors of the MN destruction level, which shows a major replanning of the settlement after this disaster.

No certain MN yard levels were identified in the relatively small area of the main trenches, but some restricted areas had the same character and yielded a good sample of MN pottery.

With this season's excavation we obtained a much larger quantity of well-stratified MN and LN pottery than in the previous years' work as well as a greater subdivision of the strata. It will be of great interest to study this in detail and see whether it coincides with the Thessalian sequence or not. Apart from the rich deposit in the burnt MN basement there were a number of other finds of individual interest, including a complete EBA lid, a curious «pintadera» and a sherd resembling EH II dark-on-light pottery in the same levels. East or Central Macedonian features noted for the first time this year include a fine «triangular» figurine head and black-on-red pottery. The most perplexing find was a fragment of a Megarian bowl, securely stratified below the LN beam floor.

H. C. RIDLEY - K. A. WARDLE

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1973

Σημαντικαὶ ἀλλαγαὶ ἔγιναν κατὰ τὸ 1973 εἰς τὴν δομὴν καὶ λειτουργίαν τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης. Τὴν διεύθυνσίν της ἀνέλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου ὁ ὑπογραφόμενος καὶ τὸν Ἰούλιον ἐτοποθετήθησαν δύο νέοι Ἐπιμεληταί, οἱ κκ. Θεοχάρης Παζαρᾶς καὶ Χαράλαμπος Μπακιρτζῆς. Οὕτω, μετὰ τοῦ παλαιοῦ Ἐπιμελητοῦ καὶ πολυτίμου συνεργάτου κ. Εὐθυμίου Τσιγαρίδα, τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ κ. Ν. Σιπητάνου καὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων κ. Πλ. Θεοχαρίδου καὶ δ. Κ. Θεοχαρίδου, ἀπετελέσθη, ἴσως διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐφορείας, μία ἀρτία ἐπιστημονικὴ ὁμάς, ἱκανὴ νὰ ἀναλάβῃ οἱονδήποτε ἔργον καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν κύκλον τῶν ἐργασιῶν εἰς τὰ μνημεῖα ὅλων τῶν νομῶν τῆς Περιφερείας.

Εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἔργου τῆς Ἐφορείας πολὺ συνέβαλε καὶ ἡ μεταστέγασίς της ἀπὸ ἑνὸς μόνον γραφείου τοῦ κτηρίου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου εἰς εὐρύχωρον διαμέρισμα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καμβουνίων 9. Ἀκόμη διηυκόλυνε τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας ἡ ἐπισκευὴ καὶ χρησιμοποίησις, διὰ βοηθητικὰ γραφεῖα, ἐργαστήριον καὶ ἀποθήκευσιν ἀρχαίων, τῶν παλαιῶν οἰκίσκων ποὺ εὑρίσκονται ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς Ροτόντας.

Εἰς γενικὰς γραμμὰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ 1973 ἦτο:

1. Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι.
2. Συντήρησις τοιχογραφιῶν, ψηφιδωτῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων.
3. Παρακολούθησις διανοίξεως θεμελίων πρὸς οἰκοδόμησιν καὶ διενέργεια διερευνητικῶν ἀνασκαφῶν, εἰς οἰκόπεδα κυρίως τῶν πόλεων Θεσσαλονίκης, Βεροίας καὶ Καστοριᾶς.
4. Καθαρισμὸς καὶ συντήρησις μνημείων.
5. Καταγραφὴ μνημείων καὶ εὑρημάτων.
6. Ἐμπλουτισμὸς καὶ καλυτέρα ὀργάνωσις τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου καὶ ἀγορὰ βιβλίων διὰ τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἐφορείας.
7. Ἀρχιτεκτονικὸς ἔλεγχος τῶν πέριξ τῶν μνημείων ἀνεγειρομένων οἰκοδομῶν.

Ἀναλυτικώτερον ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας ἔχει ὡς ἀκολούθως.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν βυζαντινῶν τειχῶν τῆς πόλεως, καὶ δὴ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εἰρήνης δυτικὸν τεῖχος καὶ εἰς τὸ Ἑπταπύργιον τῆς ἀκροπόλεως.

Τεῖχος εἰς ὁδὸν Εἰρήνης

Τὸ τεῖχος τοῦτο τῆς πόλεως παρουσίαζε φθορὰς εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας του, ἀλλ' εἶχεν ὑποστῆ καὶ βαθείας ρωγμὰς καθ' ὅλον τὸ πλάτος του. Συνεπληρώθησαν τὰ κενά, ἐγένοντο ἁρμολογήματα καὶ ἀφῃρέθησαν νεώτερα ἐπιχρίσματα καὶ προσθῆκαι. Ὡσαύτως ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τείχους καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ κατεσκευάσθη «καλντερίμι» διὰ τὴν προστασίαν του ἐκ τῆς εἰσροῆς ὑδάτων (Πίν. 524 α - β).

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπεκαλύφθησαν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς Θεσσαλονίκης[1].

Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι εἰς Πύργον Τριγωνίου

Ἐγένετο συντήρησις καὶ στερέωσις τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1972 ἀποκαλυφθέντων τάφων ἐσωτερικῶς τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, παρὰ τὸν Πύργον Τριγωνίου. Ὡσαύτως κατὰ τὴν περίμετρον τοῦ χώρου κατεσκευάσθη χαμηλὸν τοιχίον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ τοποθετηθῇ κιγκλίδωμα διὰ τὴν προστασίαν τῶν ταφικῶν κατασκευῶν (Πίν. 524 γ). Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπεκαλύφθησαν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ συμβάλουν εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν τοῦ τρόπου ταφῆς κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον εἰς Θεσσαλονίκην.

Τεῖχος Ἑπταπυργίου

Τμῆμα τοῦ τείχους τοῦ Ἑπταπυργίου, εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ, εἶχεν ὑποστῆ ἰσχυρὰν ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου, μὲ ἄμεσον τὸν κίνδυνον καταρρεύσεως (Πίν. 525 α). Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐν λόγῳ τμήματος τοῦ τείχους ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι, αἵτινες ὑπῆρξαν λίαν ἐπίπονοι καὶ ἄκρως ἐπικίνδυνοι:

(α) Κατασκευὴ καὶ τοποθέτησις ξυλίνων ἱκριωμάτων καθ' ὅλον τὸν ὕψος τοῦ τείχους. Ἀποτύπωσις καὶ φωτογράφησις τοῦ ἑτοιμορρόπου τμήματος τοῦ τείχους (Σχέδ. 1).

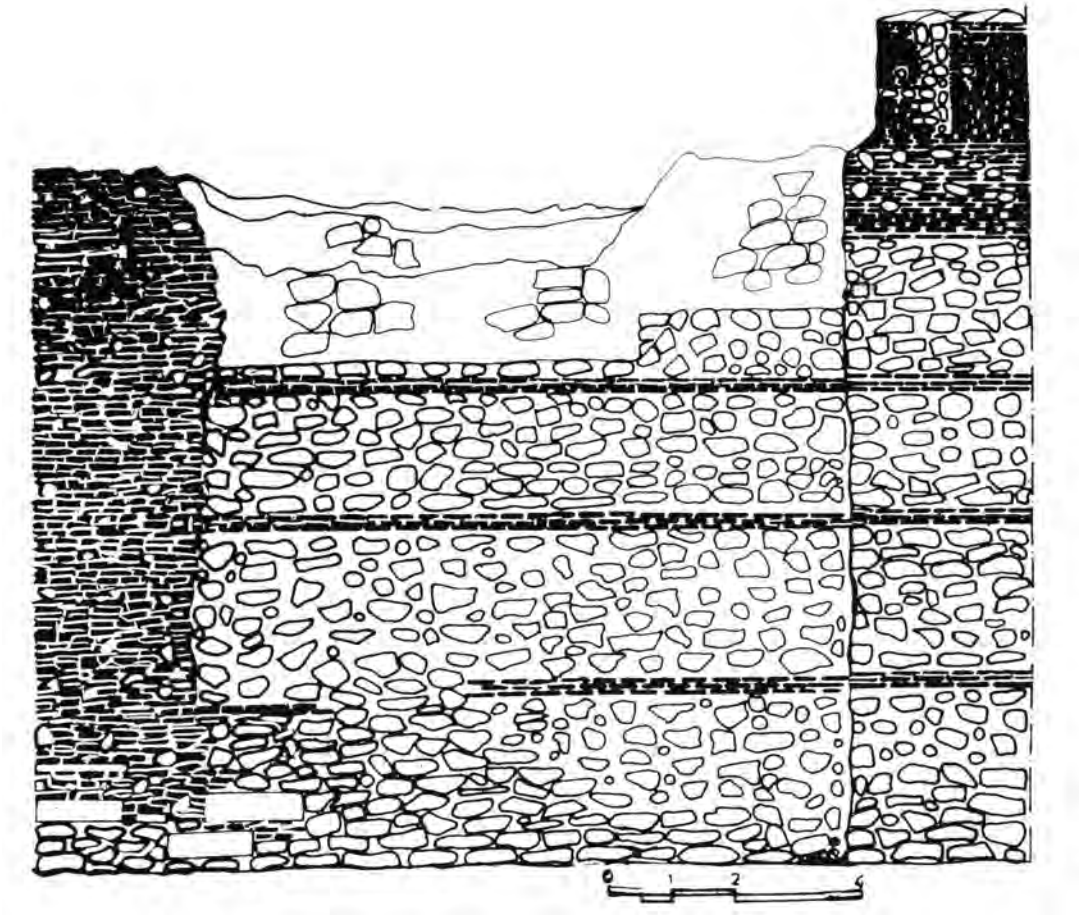
(β) Σταδιακὴ κατεδάφισις τοῦ τμήματος τούτου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνακατασκευὴ διὰ τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τοιχοδομίαν μόνον τῆς προσόψεως (Πίν. 525 β). Διὰ λόγους στατικοὺς ἀπεφεύχθη ἡ καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ τείχους ἀνακατασκευὴ αὐτοῦ. Ἐπροτιμήθη ἡ κατασκευὴ ἀφανοῦς σκελετοῦ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος διὰ τὴν καλυτέραν σύνδεσιν ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων (Πίν. 525 γ).

1. Γ. Γούναρη, Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, Μακεδονικὰ 11 (1971), σ. 314 κ.ἑ. M. Vickers, Further Observations on the Chronology of the Walls of Thessaloniki, Μακεδονικὰ 12 (1972), σ. 230. Ch. Bakirtzis, D'une porte inconnue des remparts occidentaux de Thessalonique, Balkan Studies 14 (1973), σ. 306.

(γ) Ἀνακατασκευὴ τῶν ἐπάλξεων τοῦ τμήματος τούτου τοῦ τείχους καὶ συμπλήρωσις ἢ συντήρησις τῶν ὑπολοίπων (Π ί ν. 526 α - β).

(δ) Ἐπίστρωσις τοῦ περιδρόμου τοῦ τμήματος τούτου τοῦ τείχους διὰ «καλντεριμίου» (Π ί ν. 526 γ).

εἰς δύο φάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἐξωτερικὴ παρουσιάζει τὴν συνήθη τοιχοδομίαν τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ ἀποτελεῖ ἐνίσχυσιν τοῦ τείχους κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους ἢ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας[2].

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Τεῖχος Ἑπταπυργίου. Τμῆμα τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς.

(ε) Ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ τείχους καὶ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν ἀπεκαλύφθη φυλάκειον μικρῶν διαστάσεων, καλυπτόμενον ὑπὸ χαμηλῆς ἀσπίδος (Π ί ν. 526 δ). Τὸ φυλάκειον ἐπεκοινώνει μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Ἑπταπυργίου δι' ἑλικωτῆς κλίμακος, τῆς ὁποίας διεσώθη τὸ ἄνω μέρος. Διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ φυλακείου ἐγένοντο ἁρμολογήματα τῆς ἐσωτερικῆς τοιχοποιίας αὐτοῦ, μετὰ τὸ πέρας τῶν ὁποίων ἡ ὀροφὴ ἐκαλύφθη καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ περιδρόμου τοῦ τείχους, ἀφεθείσης μικρᾶς ὀπῆς καθόδου.

Ἐκ τῆς ὅλης ἐργασίας διεπιστώθη ὅτι τὸ τεῖχος τοῦ Ἑπταπυργίου εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην ἀνήκει

Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός

Ἀνελήφθησαν διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῆς ὑπαρχούσης ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ὀρφανοῦ οἰκίας, ἥτις εἶναι τὸ μόνον σωζόμενον οἰκοδόμημα

2. Το Ἑπταπύργιον ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἕδρα τοῦ πρώτου Τούρκου Διοικητοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως (1430). Εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀνήκει προφανῶς καὶ ἡ τελευταία οἰκοδομικὴ φάσις τοῦ Ἑπταπυργίου. Βλ. τελευταίως διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἄνωθεν τῆς κεντρικῆς εἰσόδου ἐντειχισμένης τουρκικῆς ἐπιγραφῆς, Γ. Α. Στογιόγλου, Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ πυριαρχικὴ μονὴ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 76.

ἐκ τοῦ συγκροτήματος τῶν κελλίων τῆς βυζαντινῆς μονῆς (Π ί ν. 527 α). Αἱ ἐργασίαι ἐκρίθησαν ἐπείγουσαι, λόγῳ τῆς ἐρειπιώδους καταστάσεως τοῦ κτίσματος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει παραφωνίαν πρὸς τὸν διαμορφωθέντα ἤδη περιβάλλοντα χῶρον (Σ χ έ δ. 2 - 4). Αἱ ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης, ἔχουν ὡς κάτωθι:

(α) Καθαίρεσις τῆς σεσαθρωμένης ξυλίνης στέγης.

(β) Κατεδάφισις τοῦ νοτίου καὶ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ὀρόφου ἀπὸ σεσαθρωμένον «τσατμᾶν» καὶ τοῦ στηθαίου τῆς στοᾶς καὶ ἀνακατασκευὴ τούτων μὲ τὸ αὐτὸ εἶδος τοιχοποιίας (Π ί ν. 527 β).

(γ) Κατασκευὴ «σενάζ», περιμετρικῶς καὶ ἐπὶ τῆς στέψεως τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ κτηρίου.

(δ) Ἀνακατασκευὴ τῆς ξυλίνης στέγης, ὡς καὶ τῆς ὀροφῆς. Διὰ τὴν καλυτέραν προστασίαν τῆς ξυλίνης στέγης ἐκ τῆς ὑγρασίας ἐπεστρώθη τὸ «πέτσωμα» δι' ἀσφαλτοπάνου.

(ε) Ἐπικεράμωσις (Π ί ν. 527 γ).

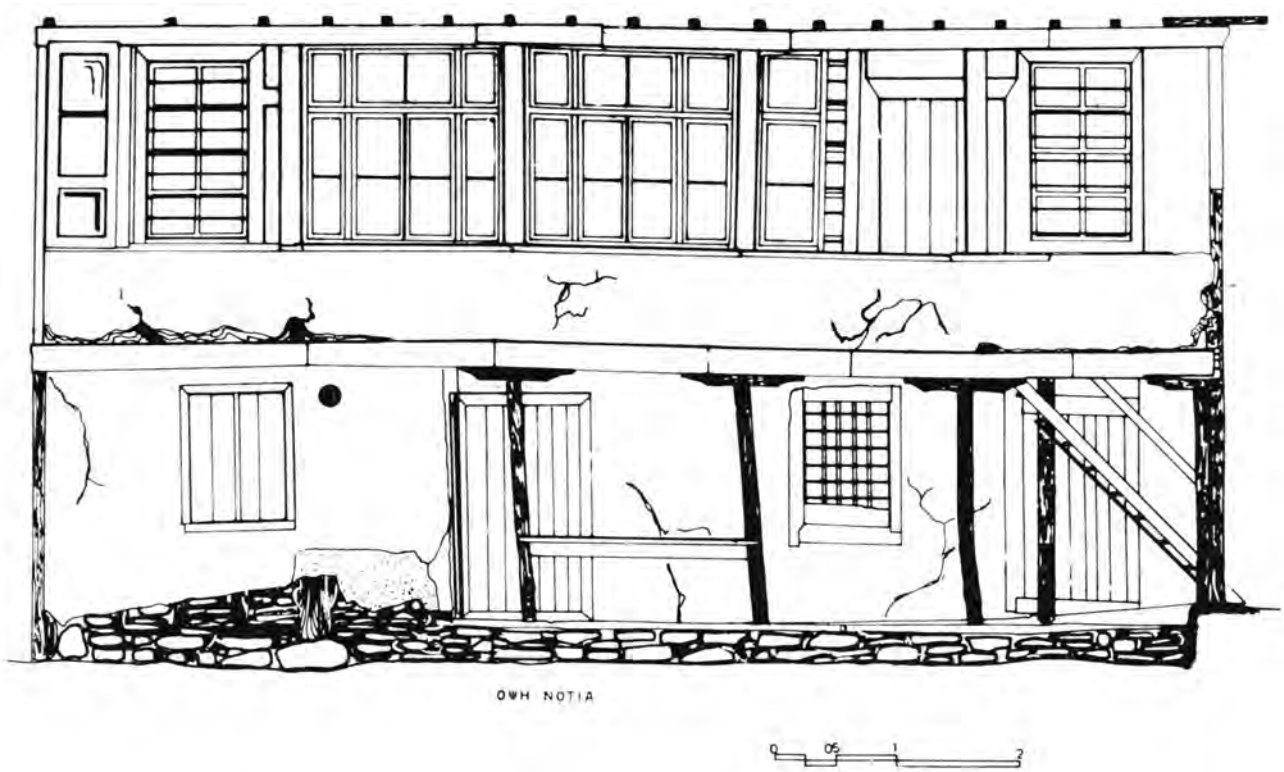
(στ) Ἀνακατασκευὴ τῆς διωρόφου ξυλίνης στοᾶς (Π ί ν. 527 δ).

(ζ) Ἀνακατασκευὴ τοῦ ξυλίνου πατώματος τοῦ ὀρόφου, τῆς ξυλίνης ὀροφῆς τοῦ ἰσογείου καὶ κατασκευὴ ἐκ «μπετὸν» τοῦ ὑποστρώματος τοῦ δαπέδου τοῦ ἰσογείου.

(η) Καθαίρεσις διωγκωμένων, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, ἐπιχρισμάτων καὶ ἀνακατασκευὴ τούτων. Διὰ τὴν καλυτέραν συγκράτησιν τοῦ κονιάματος, καὶ ἰδίᾳ εἰς τοὺς ἐκ «τσατμᾶ» τοίχους, ἐτοποθετήθη μετάλλινον πλέγμα «νευρομετάλ».

(θ) Τοποθέτησις νέων κονιαμάτων καὶ ἁρμοκαλύπτρων.

(ι) Ἀποχωμάτωσις, κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κτίσματος, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ὑγρασίας (Π ί ν. 528 α).

Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός. Ἡ νοτία ὄψις τῆς οἰκίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

Αἱ ἐργασίαι δὲν ὡλοκληρώθησαν, ὑπολογίζεται δὲ ὅτι θὰ περατωθοῦν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἐργασιῶν διεπιστώθη ὅτι τὰ κατώτερα τμήματα τοῦ βορείου καὶ δυτικοῦ τοίχου ἀνήκουν εἰς παλαιοτέραν φάσιν, δυναμένην νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς χρόνους ἱδρύσεως τῆς μονῆς[3]. Ἀντιθέτως, ἡ ὅλη ἀνωδομὴ καὶ ἡ μορφὴ τῆς σημερινῆς οἰκίας ἀνήκουν εἰς νεωτέραν φάσιν μὲ μορφολογικὰ στοιχεῖα (διώροφος ἀνοικτὴ στοά,

3. Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 8.

καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς οἰκίας, μετὰ ξυλίνων στυλοβατῶν) ἀπαντώμενα εἰς τὴν μοναστηριακὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰ.

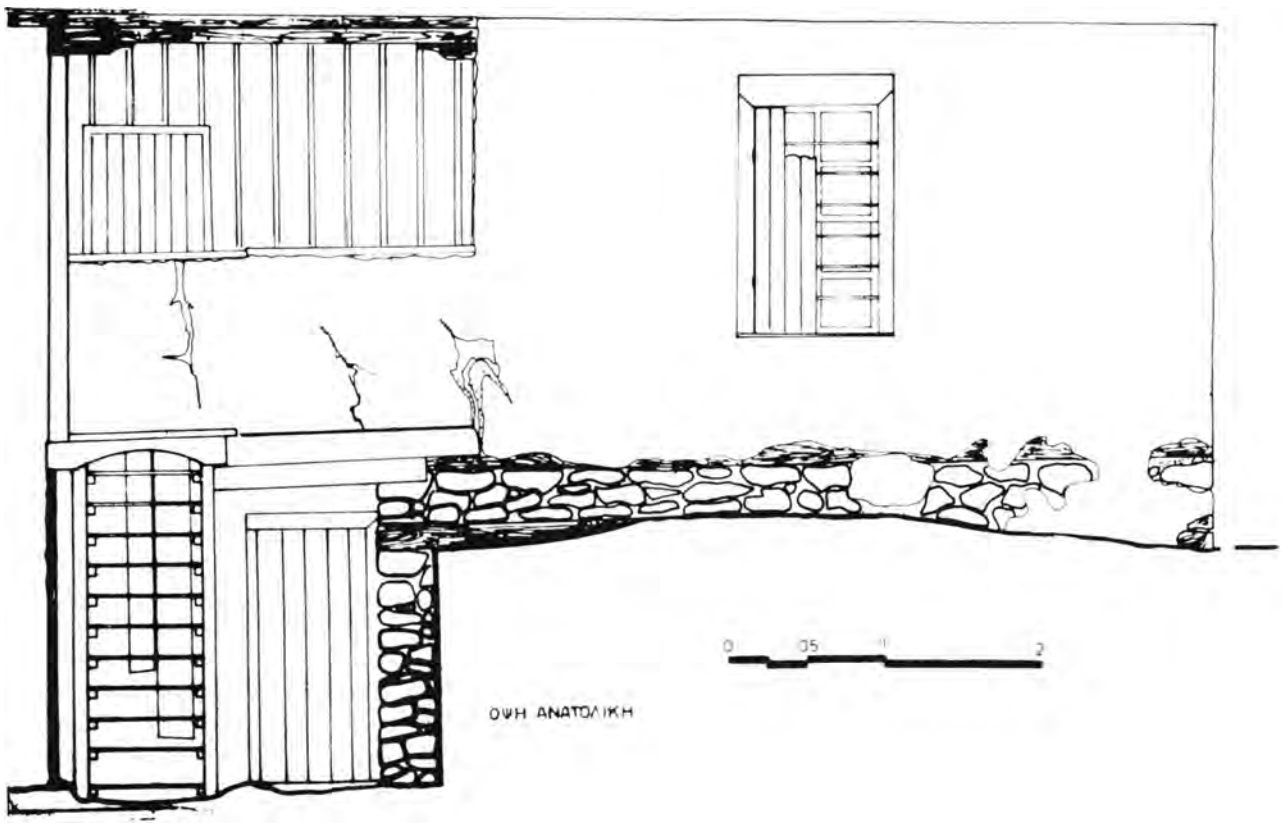
Ὡσαύτως, κατὰ γενομένην παραλλήλως ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια τῶν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ μανδροτοίχου κελλίων, εἰς μῆκος 8 μ., ἀπέχοντα 4.30 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου. Τὰ ὡς ἄνω θεμέλια εἶναι κατεσκευασμένα ἐξ ἀργῶν πρασίνων λίθων, συνδεομένων μετὰ πηλοῦ, σωζόμενα εἰς ὕψος ἕως 0.50 μ. (Πίν. 528 β).

Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας μελετᾶται ἡ δυνατότης ἀνακατασκευῆς τῶν ἐν λόγῳ κελλίων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων καὶ παλαιῶν φωτογραφιῶν, αἵτινες ἐλήφθησαν πρὸ τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ὅτε ὑφίσταντο εἰσέτι ταῦτα.

Τέλος, δέον ὅπως σημειωθῇ, ὅτι αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῶν σωζομένων κελλίων, ὡς καὶ ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου, θὰ προσδώσουν εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ, τὴν παλαιὰν μοναστηριακήν του ὄψιν.

Ναὸς Νέας Παναγίας

Ἐγένοντο διὰ πρώτην φορὰν ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Νέας Παναγίας πρὸς προστασίαν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ σωζομένων τοιχογραφιῶν. Αἱ ἐργασίαι αὗται, λόγῳ δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν, περιωρίσθησαν μόνον εἰς τὴν καθαίρεσιν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς τοιχοδομίας τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τμήματος τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ.

Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός. Ἡ ἀνατολικὴ ὄψις τῆς οἰκίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

Κατὰ τὴν φάσιν τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν διεπιστώθησαν ἐπανειλημμέναι ἐπισκευαὶ τῆς τοιχοποιίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς συνέπειαν τὴν διάσπασιν τῆς ἑνότητος τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς τοιχοδομίας. Σήμερον ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς τοιχοποιίας εἶναι ἐμφανής, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς νοτίας πλευρᾶς, κατὰ τὸ νότιον ἥμισυ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ εἰς τινα ἄλλα σημεῖα τῆς

ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Αὕτη ἀκολουθεῖ ἓν ἀμελὲς πλινθοπερίκλειστον σύστημα, μὲ ἄφθονον χρῆσιν ἀρχαίου ὑλικοῦ, ἔχουσα σχέσιν μὲ τὴν τοιχοδομίαν τῶν μνημείων τῶν πρώτων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας[4].

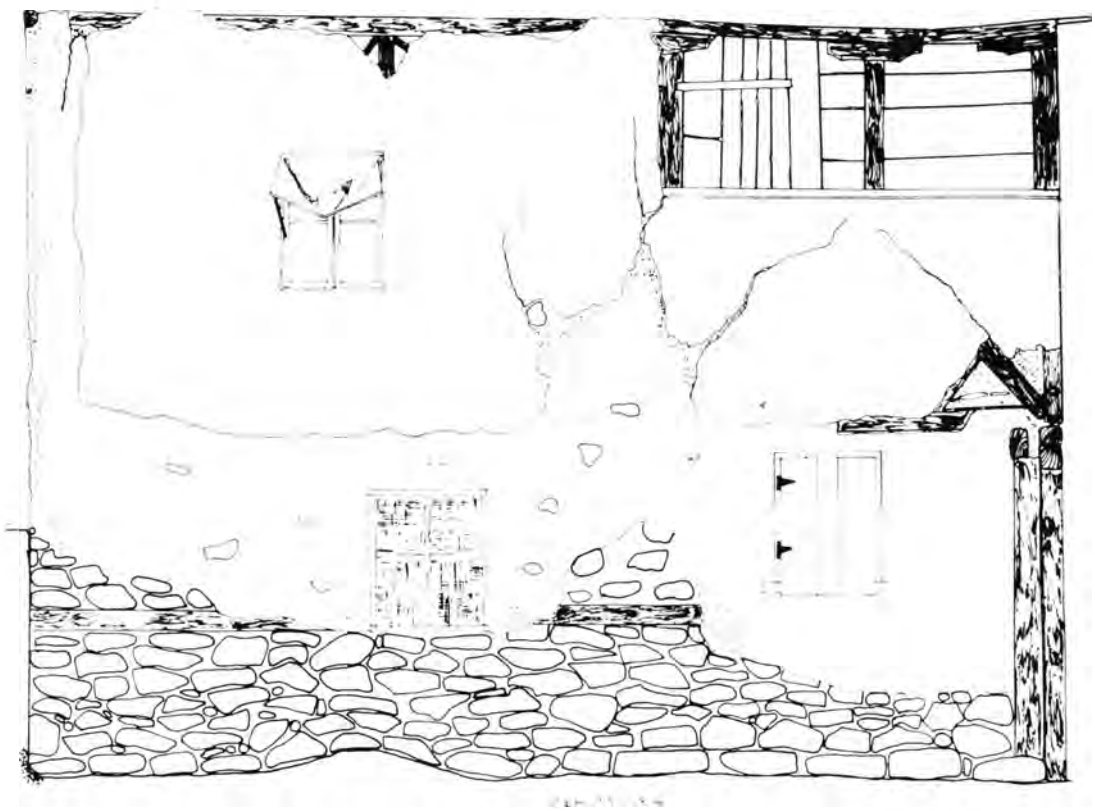
Ροτόντα Ἁγίου Γεωργίου

Διὰ τὸ σημαντικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς πόλεως συνετάγη κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Ἕδρας τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ἀρχιτέκτων Κ. Θεοχαρίδου), μελέτη διαμορφώσεως τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸ χώρου καὶ συντηρήσεως τῶν προσκτισμάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μνημειακὸν καὶ παραδοσιακὸν σύνολον μετὰ τοῦ μνημείου (βλ. κατωτ. σ. 742-743, Σχέδ. 1). Κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον ἐφαρμογῆς τῆς μελέτης ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Καθαρισμὸς τοῦ πρὸ καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ νοτίου προπύλου χώρου, ἔνθα, ὡς γνωστόν, ἔχουν ἀποκαλυφθῆ κατὰ παλαιοτέρας σκαφικὰς ἐρεύνας τὰ λείψανα σημαντικῶν προσκτισμάτων τοῦ μνημείου τούτου, τὸ ὁποῖον δικαίως θεωρεῖται ὡς τὸ σπουδαιότερον τῆς Θεσσαλονίκης[5].

(β) Συντήρησις τῆς στέγης τοῦ μνημείου.

(γ) Καθαρισμὸς ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως τοῦ περιβάλλοντος τὸ μνημεῖον χώρου καὶ τακτοποίησις τῶν μαρμαρίνων γλυπτῶν τῇ βοηθείᾳ ἀνυψωτικοῦ μηχανήματος, λόγῳ τοῦ μεγάλου ὄγκου καὶ βάρους αὐτῶν.

Σχέδ. 4. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός. Ἡ δυτικὴ ὄψις τῆς οἰκίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

(δ) Συντήρησις καὶ μερικὴ ἐπισκευὴ παλαιοῦ κτίσματος, ἔνθα φυλάσσονται ἀποτειχισμένα τμήματα τοιχογραφιῶν.

(ε) Τακτοποίησις εὑρημάτων εἰς τὰς ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω παλαιοῦ κτίσματος προθήκας.

(στ) Συντήρησις καὶ ἐπισκευὴ τοῦ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου παλαιοῦ οἰκίσκου (Πίν. 528 γ - δ).

4. M. Kiel, Notes on the history of some Turkish Monuments in Thessaloniki and their Founders, Balkan Studies 11 (1970), σ. 123 κ.ἑ.

5. E. Hébrard, Les travaux du Service Archéologique de l' Armée d' Orient à l'arc de triomphe de Galère et l'église de St. Georges à Salonique, BCH 44 (1920), σ. 5-40.

ΒΕΡΟΙΑ[6]

Ναὸς Παντοκράτορος

Εἰς τὸν μεταβυζαντινὸν τοῦτον ναὸν τῆς Βεροίας ἔγιναν τὰ ἑξῆς:

(α) Καθαίρεσις τῆς παλαιᾶς σεσαθρωμένης στέγης καὶ ἀνακατασκευὴ ταύτης (Πίν. 529 α - γ).

(β) Κατασκευὴ περιμετρικοῦ σενάζ ἐπὶ τῆς στέψεως τῶν καθέτων τοίχων τοῦ ναοῦ.

(γ) Καθαίρεσις τῶν σεσαθρωμένων σοβάδων καὶ ἀνακατασκευὴ τούτων μόνον εἰς τοὺς τοίχους τῶν φωταγωγῶν καὶ τὸν ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν τοῖχον τοῦ κεντρικοῦ κλίτους.

(δ) Ἁρμολογήματα εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

(ε) Ἀνακατασκευὴ τοῦ ἡμικατεστραμμένου δυτικοῦ τόξου τῆς βορείου κιονοστοιχίας.

(στ) Ἀνακατασκευὴ τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων τοῦ ναοῦ (Πίν. 529 δ).

Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ἀμολεύτου

Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ἀμόλευτος εἰς τὴν σημερινήν του μορφὴν εἶναι τρίκλιτος, ξυλόστεγος βασιλικὴ μετὰ νάρθηκος, κοσμουμένη μὲ τοιχογραφίας τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 16ου αἰ.

Διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ μνημείου (Πίν. 530 α - β) ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Καθαίρεσις τῆς παλαιᾶς σεσαθρωμένης στέγης τοῦ ναοῦ καὶ ἀνακατασκευὴ ταύτης. Ἐπὶ τῆς στέγης ἀνακατεσκευάσθησαν οἱ δύο προϋπάρχοντες φεγγῖται.

Κατὰ τὴν καθαίρεσιν τῆς στέγης διεπιστώθη ὅτι οἱ κάθετοι τοῖχοι εἶχον ὑποστῆ μείωσιν τοῦ ὕψους αὐτῶν κατὰ 0.20 μ., τὸ ὁποῖον καὶ συνεπληρώθη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ ἀρχικὸν ὕψος τοῦ ναοῦ καὶ νὰ καταστοῦν πλέον ἐμφανεῖς αἱ τοιχογραφίαι. Ὡσαύτως κατεσκευάσθη σενὰζ περιμετρικῶς τῆς στέψεως τῶν τοίχων, ἐπὶ συνολικοῦ μήκους 113 μ.

(β) Κατεδάφισις τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἐπιφανείας 40 τ.μ., καὶ ἀνακατασκευὴ τούτου μὲ τὴν αὐτὴν μορφὴν τοιχοποιίας, ὡς καὶ ὑποθεμελίωσις ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος. Ἡ κατεδάφισις ἦτο ἐπιβεβλημένη, καθ' ὅσον ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος εἶχεν ὑποστῆ ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου καὶ διέτρεχε κίνδυνον καταρρεύσεως.

(γ) Κατεδάφισις καὶ ἀνακατασκευὴ τμήματος τοῦ βορείου τοίχου, ἐπιφανείας 62 τ.μ. Ἡ ἐν λόγῳ ἐργασία ἐκρίθη ὡσαύτως ἐπιβεβλημένη, καθ' ὅσον ὁ τοῖχος οὗτος εἶχεν ὑποστῆ ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου καὶ ἐνεφάνιζεν ἐπικινδύνους διογκώσεις. Διὰ λόγους ἀσφαλείας ἐγένετο ὑποθεμελίωσις ὅλης τῆς βορείου πλευρᾶς ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος.

(δ) Ἀπόξεσις τῶν ἐξωτερικῶν νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων καὶ ἁρμολογήματα εἰς ὅλους τοὺς τοίχους.

(ε) Κατασκευὴ περιμετρικῶς τοῦ ναοῦ καὶ κατὰ τὴν βάσιν τῶν τοίχων αὐτοῦ «καλντεριμίου», μήκ. 67 μ., ἐπὶ ὑποστρώματος ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος.

(στ) Καθαίρεσις καὶ ἀνακατασκευὴ ἐσωτερικῶν διωγκωμένων σοβάδων, ἐπὶ ἐπιφανείας 120 τ.μ.

(ζ) Καθαίρεσις ἐσωτερικῶν διωγκωμένων σοβάδων καὶ ἁρμολογήματα, ἐπὶ ἐπιφανείας 150 τ.μ.

(η) Ἀνακατασκευὴ καὶ τοποθέτησις τριῶν παραθύρων, μετὰ τῶν καλυμμάτων αὐτῶν, δύο εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν καὶ ἑνὸς εἰς τὴν δυτικήν.

(θ) Κατασκευὴ καὶ τοποθέτησις δύο ξυλίνων θυρῶν, ἀνὰ μιᾶς εἰς τὴν δυτικὴν καὶ νοτίαν πλευράν. Ὡσαύτως ἐντειχισμένη εἴσοδος τῆς νοτίας πλευρᾶς ἀπεφράχθη καὶ ἐτοποθετήθη ξυλίνη θύρα.

Γενικαὶ παρατηρήσεις

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν διεπιστώθη ὅτι ὁ σημερινὸς ναὸς περιέκλειε τμήματα παλαιοτέρου ναοῦ, ἤτοι τὸ Ἱερὸν μετὰ τῶν καθέτων διαχωριστικῶν τοίχων καὶ τὰς παραστάδας τοῦ δυτικοῦ τοίχου.

Εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ, κατόπιν ἐρεύνης, διεπιστώθη κάτωθεν τοῦ ὑπάρχοντος στρώματος τοιχογραφιῶν παλαιότερον στρῶμα, σωζόμενον ἀποσπασματικῶς, εἰς κακὴν κατάστασιν.

Ἡ κόγχη τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, ἐξωτερικῶς τρίπλευρος, δὲν εἶναι ἐμφανὴς σήμερον, καθ' ὅσον καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐκτίσθη εὐθύγραμμος τοῖχος, συνανήκων χρονικῶς μετὰ τῶν πλαγίων ἐξωτερικῶν τοίχων.

Τὰ ὑπάρχοντα κενὰ μεταξὺ τῆς κόγχης καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου εὑρέθησαν πλήρη μπάζων, τὰ ὁποῖα καὶ ἀπεκομίσθησαν, διὰ λόγους δὲ στατικοὺς καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ὁριζοντίων μετακινήσεων, ἐπληρώθησαν διὰ κισήρεως.

ΕΔΕΣΣΑ

Παλαιὰ Μητρόπολις

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τῆς παλαιᾶς Μητροπόλεως Ἐδέσσης, ὡς ἀκολούθως:

(α) Καθηρέθησαν τὰ κονιάματα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ ἐγένοντο ἁρμολογήματα.

(β) Ἐγένοντο ἐπιχρίσματα εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐπὶ τοῦ νοτίου καὶ βορείου τοίχου.

(γ) Συνετηρήθη ἡ στέγη τοῦ νεωτερικοῦ νάρθηκος.

(δ) Ἐφράχθη ἡ πρὸς Ν. νεωτερικὴ εἴσοδος τοῦ ναοῦ καὶ ἠνοίχθη ἡ ἐντειχισμένη παλαιοτέρα, κειμένη εἰς τὴν αὐτὴν πλευράν.

6. Γ. Χ. Χιονίδη, Ἱστορία τῆς Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1970. Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Ἑλληνικὰ 24 (1971), σ. 464-467.

(ε) Καθηρέθησαν τὰ κονιάματα τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νεωτερικοῦ νάρθηκος.

ΠΑΛΑΤΙΤΣΑ

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

Πρόκειται περὶ τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ νάρθηκος μεταγενεστέρου. Ἐσωτερικῶς κοσμεῖται διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ ἔτους 1570 (ὁ κυρίως ναὸς) καὶ τοῦ 1591 (ὁ νάρθηξ)[7].

Ἡ ξυλεία τῆς στέγης ἦτο λίαν σαθρὰ καὶ κατὰ διαστήματα ἔφερε χάσματα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἰσρέουν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ νὰ διαποτίζουν τὰς τοιχογραφίας, αἵτινες εἶχον ἀποκολληθῆ μετὰ τοῦ ὑποστρώματος αὐτῶν ἐκ τῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων καὶ ἐκινδύνευον νὰ καταπέσουν. Προσέτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ναοῦ εἶχεν ὑποστῆ διόγκωσιν καὶ ἀπόκλισιν ἐκ τῆς κατακορύφου καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεώς του.

Διὰ τοὺς ὡς ἄνω λόγους ἐκρίθη σκόπιμος ἡ ἄμεσος ἐπέμβασις διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ μνημείου. Ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Καθαρισμὸς τῆς βορείου ἐξωτερικῆς πλευρᾶς ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως καὶ τῶν μπάζων εἰς ζώνην πλάτους 3 μ.

(β) Καθαίρεσις τῆς παλαιᾶς στέγης καὶ ἀνακατασκευὴ ταύτης (Πίν. 530 γ - δ, 531 α).

(γ) Στερέωσις κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου.

(δ) Κατασκευὴ σενὰζ καθ' ὅλην τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων καὶ τῶν κιονοστοιχιῶν.

(ε) Συγκράτησις διὰ τεμαχίων ὑφάσματος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος, ξηρὸς καθαρισμὸς αὐτῶν καὶ στερέωσις τοῦ χρώματος (Πίν. 531 β - γ).

(στ) Ἀφαίρεσις παλαιῶν κατεστραμμένων στασιδίων.

ΚΟΖΑΝΗ

Ἀρχοντικὸν Ν. Βούρκα

Ἔγιναν ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀνακατασκευῆς τῆς στέγης τοῦ ἀρχοντικοῦ Ν. Βούρκα, ὡς κάτωθι:

(α) Καθαίρεσις ὁλοκλήρου τῆς παλαιᾶς στέγης καὶ καθαρισμὸς τῆς ὀροφῆς ἐκ τῶν κατακρημνισμάτων.

(β) Ἀντικατάστασις τῆς παλαιᾶς ξυλείας κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος καὶ ἐπίστρωσις ἀσφαλτοπάνου ἐπὶ τοῦ πετσώματος. Ἐπάλειψις διὰ λινελαίου τῆς ἀντικατασταθείσης ξυλείας.

(γ) Ἀνακεράμωσις διὰ κοίλων κεράμων (Πίν. 532 α - γ).

(δ) Καθαίρεσις καὶ ἀνακατασκευὴ τριῶν καπνοδόχων.

(ε) Ἐπισκευὴ 4 τ.μ. τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ὑπογείου καὶ στήριξις τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος παραθύρου διὰ πελματοδοκοῦ ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος.

(στ) Ἐπισκευὴ 4 τ.μ. τοιχοποιίας εἰς τὴν πρόσοψιν.

(ζ) Ἐπισκευὴ 6 τ.μ. τοιχοποιίας εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν ὄψιν.

(η) Ἁρμολογήματα ἐπὶ ἐπιφανείας 12 τ.μ. τῆς κυρίας ὄψεως.

(θ) Ἀντικατάστασις ἐφθαρμένων ἐπιφανειῶν τῆς προσόψεως δι' ἀσβέστου ἀναμείκτου μετὰ καννάβεως.

(ι) Ἐπάλειψις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων διὰ γαλακτώματος ἀσβέστου (Πίν. 532 δ).

(ια) Καθαρισμὸς ἐν γένει τοῦ περιβάλλοντος χώρου καὶ ἀποκομιδὴ μπάζων 80 κ.μ. περίπου.

ΣΙΑΤΙΣΤΑ

Ἀρχοντικὸν Νεραντζοπούλου

Ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι εἰς τὸ σημαντικὸν τοῦτο ἀρχοντικόν:

(α) Καθαίρεσις τῆς παλαιᾶς στέγης καὶ ἀνακατασκευὴ ταύτης. Ἀντικατάστασις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς ξυλείας καὶ ἐπάλειψις ταύτης διὰ λινελαίου. Ἐπίστρωσις ἀσφαλτοπάνου ἐπὶ τοῦ «πετσώματος». Ἀνακεράμωσις διὰ κοίλων κεράμων (Πίν. 533 α - β).

(β) Κατασκευὴ σενὰζ περιμετρικῶς καὶ καθ' ὅλην τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων.

(γ) Στερέωσις βορείου τοίχου εἰς τρία σημεῖα, συνολικῆς ἐπιφανείας 4 τ.μ.

(δ) Ἁρμολογήματα κατὰ τὴν ἀνατολικήν, βόρειον καὶ δυτικὴν ὄψιν (Πίν. 533 γ).

(ε) Ἀποχωμάτωσις κατὰ μῆκος τοῦ διαδρόμου τῆς βορείου πλευρᾶς καὶ ἀνακατασκευὴ τῆς πλακοστρώσεως ἐπὶ ὑποστρώματος σκυροδέματος (Πίν. 533 δ).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ-ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ-ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ἀχειροποίητος[8]

Ἤρχισεν ἡ συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν ψηφιδωτῶν εἰς τὰ ἐσωράχια τῶν τόξων τῆς βορείου κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς. Ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

(α) Καθαρισμὸς τῶν ψηφιδωτῶν δι' ὕδατος.

(β) Διάνοιξις αὐλακος περιμετρικῶς τῶν τόξων

7. Μ. Ἀνδρόνικος, Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Παλατίτσας, Μακεδονικὰ 1 (1940), σ. 190-194.

8. Στ. Πελεκανίδη, Παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα Θεσσαλονίκης. Ἀχειροποίητος, Μονὴ Λατόμου, Θεσσαλονίκη 1949, σ. 29 κ.ἑ. Τοῦ ἰδίου, Gli affreschi paleocristiani ed i più antichi mosaici parietali di Salonicco, Ravenna 1963, σ. 41 κ.ἑ., G. Matthiae, La cultura figurativa di Salonicco nei secoli V e VI, Rivista di Archeologia Cristiana 38 (1962), σ. 167 κ.ἑ.

καὶ ἐπὶ τῶν ἐπιθημάτων καὶ ἐν συνεχείᾳ ἔμφραξις τῆς αὔλακος διὰ μείγματος ἐκ κισήρεως, μαρμαροκόνεως, κονιορτοποιημένης κεράμου καὶ ἀσβέστου (Πίν. 534 α).

(γ) Ἐμποτισμὸς τῶν ρωγμῶν δι' ἐνέσεων καζεάτου.

(δ) Στοκαρίσματα τῶν φθορῶν.

(ε) Ἐπάλειψις τῆς ἐπιφανείας τῶν ψηφιδωτῶν διὰ παραφινελαίου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν διεπιστώθη ὅτι ἡ ὑποδομὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῶν ἐσωραχίων σύγκειται ἐκ τῶν κάτωθι τριῶν στρωμάτων:

(α) Κάτω: κουρασάνι μετ' ἀχύρου.

(β) Μέσον: ἄσβεστος καὶ ἄμμος μετ' ἀχύρου.

(γ) Ἄνω: ἄσβεστος θηραϊκῆς γῆς.

Ἐπίσης διεπιστώθη ὅτι ἡ προετοιμασία τῶν ψηφιδωτῶν ἔχει τοποθετηθῆ ἀμέσως ἐπὶ τῆς τοιχοποιίας, ἄνευ παρεμβολῆς ἄλλου στρώματος. Οὕτω, δικαιολογεῖται ἡ ἄποψις, ὅτι τὰ ψηφιδωτὰ εἶναι σύγχρονα μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ οἰκοδομήματος.

Βασιλικὴ Πανοράματος[9]

(α) Ἐγένετο ἀποκόλλησις τῶν ἀποκαλυφθέντων ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἐπιφανείας 30 τ.μ., καὶ ἐπανατοποθέτησις αὐτῶν κατόπιν ἐπιμελοῦς καθαρισμοῦ. Ἐπίσης ἐπανετοποθετήθησαν καὶ ἕτερα 8 τ.μ. ψηφιδωτοῦ δαπέδων, ἅτινα εἶχον ἀποκολληθῆ κατὰ τὸ 1972 (Πίν. 534 β).

(β) Ἀπεκολλήθησαν μαρμαροθετήματα 90 τ.μ. καὶ μετεφέρθησαν εἰς Λουτρὰ «Παράδεισος», ἔνθα ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στερέωσις τῶν 20 τ.μ. Ἐπίσης κατεσκευάσθη ἡ ὑποδομὴ διὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τούτων εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν.

Παρεκκλήσιον παρὰ τὸν Πύργον Τριγωνίου

Ἐγένετο ἀποτείχισις τῶν λειψάνων τῶν τοιχογραφιῶν, 4 τ.μ., τοῦ ναΐσκου καὶ μεταφορὰ τούτων διὰ συντήρησιν εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Ροτόντα).

Ἐργαστήριον Ροτόντας

Εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς Ροτόντας ἐγένετο συντήρησις παλαιῶν, ἀποτειχισμένων, τοιχογραφιῶν ἐκ παλαιοχριστιανικῶν τάφων τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ ἐξ οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰουλιανοῦ. Τέλος ἐγένετο ἐξοπλισμὸς τῆς τοιχογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ πλήρης συντήρησις ταύτης[10].

ΒΕΡΟΙΑ

Παλαιὰ Μητρόπολις

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἀποκαλύψεως τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Παλαιᾶς Μητροπόλεως Βεροίας. Ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

(α) Ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν ἐπὶ τῶν τοξοστοιχιῶν τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ νοτίου κλίτους, ὡς καὶ τοῦ νάρθηκος, συνολικῆς ἐπιφανείας 25 τ.μ.

(β) Στερέωσις τῆς ἐκ κονιάματος ὑποδομῆς καὶ τῶν τοιχογραφιῶν, δι' ἐνέσεων καὶ «στεφανωμάτων».

(γ) Μηχανικὸς καθαρισμὸς τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ νεωτερικοῦ κονιάματος.

Οἰκόπεδον Ἀσβεστᾶ

Ἐγένετο ἀποκόλλησις μαρμαροθετήματος 75 τ.μ. ἐκ τοῦ οἰκοπέδου καὶ καθαρισμὸς τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῶν ἀποκολληθέντων τμημάτων ἐκ τοῦ κονιάματος (Πίν. 535 α).

Οἰκόπεδον Πορφύρη

Ἀποκόλλησις ψηφιδωτοῦ δαπέδου 26 τ.μ., ἐκ τοῦ βορείου κλίτους τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκαλυφθείσης βασιλικῆς, ὡς καὶ 35 τ.μ. ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τοῦ νάρθηκος. Ὡσαύτως ἀπεκολλήθησαν 18 τ.μ. μαρμαροθετήματος ἐκ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Ἅπαντα τὰ τεμάχια μετεφέρθησαν εἰς Δίδυμον Λουτρῶνα Βεροίας, ἔνθα ἐγένετο καθαρισμὸς τῆς ὀπισθίας ὄψεως πρὸς ἐπανατοποθέτησιν τούτων. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ αὐτῷ ἐγένετο ἡ κατασκευὴ τῆς ὑποδομῆς εἰς τὸν νάρθηκα.

Οἰκόπεδον Καφέ

Εἰς παρακείμενον τοῦ προηγουμένου οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Καφέ, ἀπεκολλήθη ψηφιδωτὸν δάπεδον μετὰ μαρμαροθετήματος, ἐκτάσεως 12 τ.μ. Τὰ ἀποκολληθέντα τεμάχια μετεφέρθησαν εἰς Τουρκικὸν Λουτρῶνα, ἔνθα ἐγένετο καθαρισμὸς τῆς ὀπισθίας ὄψεως αὐτῶν.

Ναὸς Κυριωτίσσης

Ἀποκατεστάθησαν τὰ πλαίσια τεσσάρων τεμαχίων ἀποτειχισμένων τοιχογραφιῶν ἐκ τοῦ ὑπὸ κατεδάφισιν ναοῦ τῆς Κυριωτίσσης. Ἐγένετο ἀφοπλισμὸς τούτων, καθαρισμὸς τῆς ἐπιφανείας ἐκ τῆς κόλλας, ὡς καὶ μηχανικὸς καθαρισμός.

Ναὸς Ἁγίας Βαρβάρας

Ἐγένετο ἀφοπλισμὸς τῶν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Βεροίας ἀποκειμένων τοιχογραφιῶν τοῦ κατεδαφισθέντος ναοῦ Ἁγίας Βαρβάρας, ἐκτάσεως 13 τ.μ.

Ἅγιος Νικόλαος Ἀμόλευτος

Ἐγένετο συγκράτησις τοιχογραφιῶν τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ βορείου κλίτους, τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, δι' ἐπικολλήσεως τεμαχίων ὑφάσματος. Μηχανικὸς καθαρισμὸς κατὰ τόπους καὶ στερέωσις τοῦ χρώματος.

9. E. Kitzinger, Byzantine Art in the period between Justinian and Iconoclasm, Berichte zum XI. intern. byzant. Kongress, München, σ. 23, ὑποσημ. 86.

10. Φ. Πέτσα, Χρονικὰ Ἀρχαιολογικὰ 1966 - 1967, Μακεδονικὰ 9 (1969), σ. 150.

Ἅγιος Νικόλαος Λαμαρινᾶς

Ἐγένετο συγκράτησις τοιχογραφιῶν τοῦ κεντρικοῦ καὶ βορείου κλίτους, τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, δι' ἐπικολλήσεως τεμαχίων ὑφάσματος. Μηχανικὸς καθαρισμὸς κατὰ τόπους καὶ στερέωσις τοῦ χρώματος.

ΠΑΛΑΤΙΤΣΙΑ

Ἅγιος Δημήτριος

Ἐγένοντο ἐργασίαι συγκρατήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ὁπλισμοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω φθορᾶς, ἐπὶ ἐκτάσεως 60 τ.μ.

ΕΔΕΣΣΑ

Παλαιὰ Μητρόπολις

Ἐγένετο ἀποκάλυψις τοιχογραφιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τῆς προθέσεως, ἐπὶ ἐκτάσεως 160 τ.μ. Ἐπίσης «στεφανώματα» καὶ ἐν μέρει στοκαρίσματα καὶ μηχανικὸς καθαρισμὸς τούτων. Στερέωσις δι' ἐνέσεων τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ τοῦ Ἱεροῦ ἐπὶ ἐκτάσεως 117 τ.μ.

Παλαιοχριστιανικὸς τάφος Λόγγου

Ἐγένοντο «στεφανώματα» πρὸς στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν (Πίν. 535 β) τοῦ ἀποκαλυφθέντος παλαιοχριστιανικοῦ τάφου (βλ. κατ., σ. 739).

ΚΑΣΤΟΡΙΑ

Ὑπὸ συνεργείου συντηρήσεως τῆς Ὑπηρεσίας καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου-συντηρητοῦ κ. Φωτ. Ζαχαρίου, ἐγένοντο στερεώσεις καὶ συγκολλήσεις εἰς ὀγδοήκοντα ἓξ εἰκόνας καὶ χημικὸς καθαρισμὸς εἰς δεκαπέντε εἰκόνας τῆς συλλογῆς Ἁγίου Σπυρίδωνος (Ὀρφανοτροφείου).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ὁδὸς Μαβίλη 15

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν οἰκοπέδου ἀνευρέθησαν ἐρείπια μικροῦ λουτρῶνος. Παρὰ τὴν βόρειον παρειὰν τοῦ σκάμματος ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς δεξαμεναὶ ὕδατος ἐπιχρισμέναι ἐσωτερικῶς δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Νοτίως καὶ παραπλεύρως τῶν δεξαμενῶν εὑρέθη ὁ χῶρος τοῦ praefurnium, ἐστρωμένος διὰ πλίνθων καὶ ἔχων εἴσοδον ἀπὸ Α. Τὸ praefurnium ἐπεκοινώνει διὰ δύο στενῶν, τοξωτῶν πιθανῶς, ἀνοιγμάτων πρὸς τὸν χῶρον τοῦ caldarium, τοῦ ὁποίου αἱ στεναὶ πλευραὶ διεμορφοῦντο εἰς ἡμικυκλικὰς κόγχας, περιεχούσας τὰς πυέλους (Πίν. 535 γ).

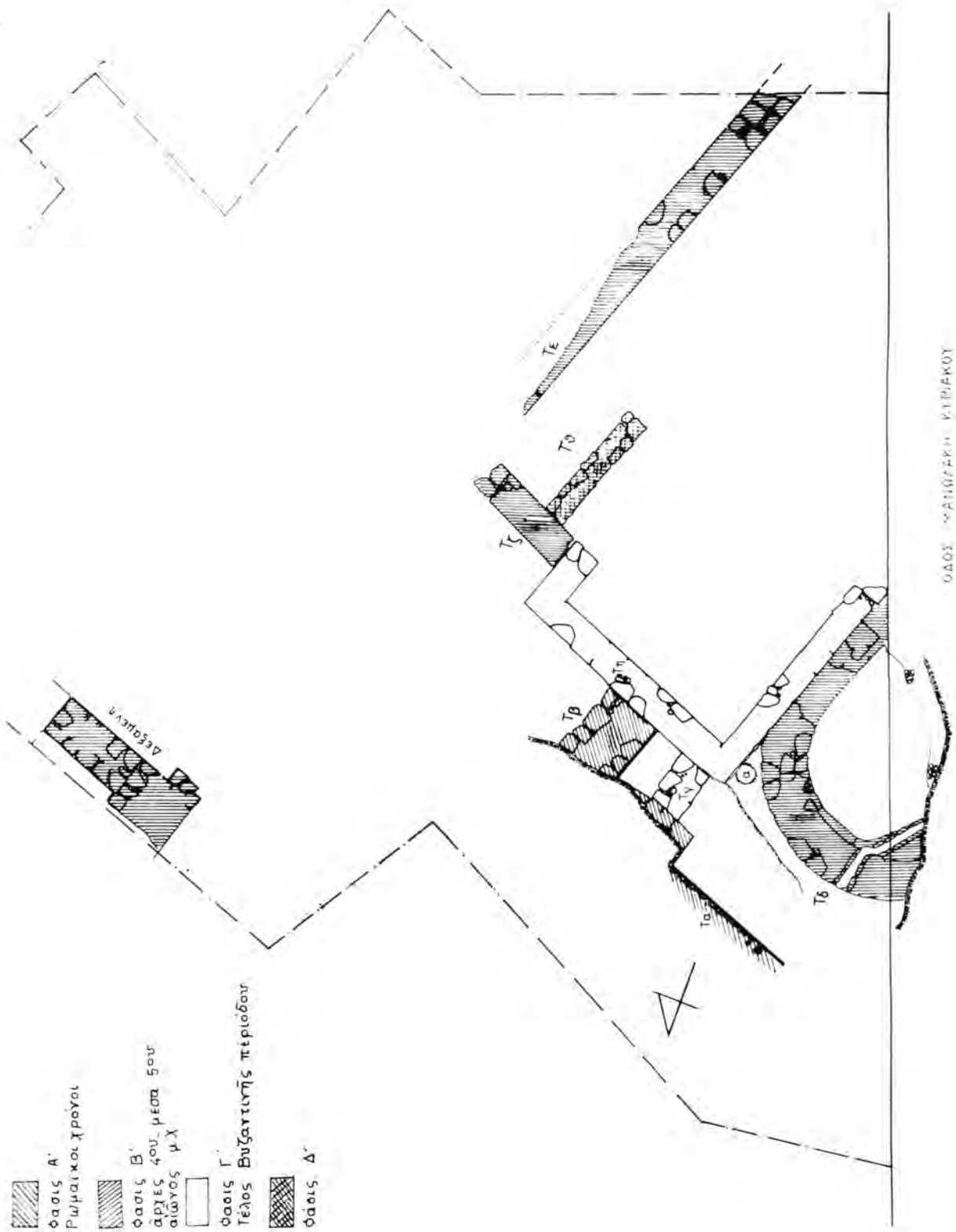
Ὁ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου χῶρος δὲν δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ καθορισθῇ διότι ὑπάρχουν ἐκεῖ πλεῖσται οἰκοδομικαὶ φάσεις. Διακρίνονται δύο ἐπάλληλα δάπεδα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κατώτερον συντίθεται ἐκ μαρμαρίνων θραυσμάτων καὶ ἄλλων μικρῶν λίθων, ὡς συναντᾶται καὶ εἰς ἄλλας ὑστερορρωμαϊκὰς κατασκευὰς ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὑπὸ τὸ δεύτερον δάπεδον εὑρίσκονται ἀγωγοὶ παροχῆς καὶ ἀποχετεύσεως ὕδατος, οἱ ὁποῖοι διατρέχουν τὸ ὅλον οἰκοδόμημα. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων καὶ ἐκ τῶν χρησιμοποιηθεισῶν εἰς τὰ δάπεδα πλίνθων τὸ κτήριον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς-παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους.

Ὁδὸς Μανωλάκη Κυριακοῦ 14

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν ἀνέγερσιν πολυωρόφου οἰκοδομῆς ἀνευρέθησαν ἀρχαῖα κτίσματα, τὰ ὁποῖα διεπιστώθη ὅτι ἀνήκουν εἰς τέσσαρας φάσεις (Σχέδ. 5).

Εἰς τὴν Α΄ φάσιν ἀνήκουν οἱ τοῖχοι α καὶ β, παρὰ τὴν βόρειον παρειὰν τοῦ σκάμματος. Εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβεστοκονιάματος, φέρουν δὲ ἐπὶ τῆς μιᾶς καθέτου πλευρᾶς των ζωγραφικὴν διακόσμησιν ἐκ ροδίνου κάμπου καὶ ἐρυθρῶν καὶ μελανῶν στιγμάτων, μιμουμένων ὀρθομαρμάρωσιν. Ἡ διακόσμησις τοῦ τοίχου β ποικίλλεται μὲ γραμμικὸν κόσμημα μελανοῦ χρώματος, ἀποδίδον σχηματικῶς «κρίνον» (Πίν. 535 δ). Παρόμοιον κόσμημα θὰ ὑπῆρχε προφανῶς καὶ ἐπὶ τοῦ τοίχου α, σωζομένου μόνον τμήματος τοῦ «μίσχου». Αἱ κοσμημέναι διὰ τοιχογραφιῶν ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων ὑποδηλοῦν ὅτι οἱ ἀνευρεθέντες τοῖχοι ἀνήκουν εἰς κατοικήσιμον κλειστὸν χῶρον, πιθανῶς ἰδιωτικοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Κατὰ τὴν Β΄ φάσιν καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς αἰθούσης τῶν τοιχογραφιῶν, ὁ χῶρος διεμορφώθη ἄλλως πως. Ἐπὶ τῆς γωνίας τῶν τοίχων α καὶ β ἐθεμελιώθη ὀγκώδης τοῖχος γ, παραπλεύρως δὲ αὐτοῦ καμπύλος τοῖχος δ, ὁρίζων ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα αἰθούσης, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ προχείρου μαρμαροθετήματος, ἀποτελουμένου ἐκ μικρῶν τεμαχίων μαρμάρου ἀκανονίστως τοποθετημένων. Ἔξωθι τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψῖδος καὶ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ἐπίπεδον μὲ τὸ ἐσωτερικὸν δάπεδον, διακρίνεται ἕτερον δάπεδον ἐκ χώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρέθη τοποθετημένον κατώτατον τμῆμα ὀξυπυθμένου λιθίνου δοχείου. Μικρὸς κτιστὸς ὑδαταγωγὸς διαπερᾷ τὸν τοῖχον τῆς ἀψῖδος, ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς ΒΑ. καὶ διέρχεται ἄνωθεν τοῦ κρημνισμένου τοίχου α. Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη τοῖχος ε, ἀνήκων ὁμοίως εἰς τὴν Β΄ φάσιν, ὁ ὁποῖος ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς ΒΑ. καὶ ἀπολήγει εἰς δεξαμενὴν μεγάλων διαστάσεων. Ἅπαντες οἱ τοῖχοι τῆς Β΄ φάσεως εἶναι ἐκτισμένοι ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετὰ παρεμβλήτων πλίνθων καὶ ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ κτηριακὸν συγκρότημα, τὸ

Σχέδ. 5. Θεσσαλονίκη. Όδὸς Μανωλάκη Κυριακοῦ 14. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

ὁποῖον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς πρωίμους χριστιανικοὺς χρόνους.

Ἄνωθεν τοῦ στρώματος τῆς Β΄ φάσεως ἀπεκαλύφθη τμῆμα ὀρθογωνίου αἰθούσης, ἡ ὁποία δύναται νὰ χρονολογηθῇ, ἐκ τῶν εὑρεθέντων ὀστράκων, εἰς τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου.

Μικρὸς τοῖχος ἐξ ἁπλῆς ἀργολιθοδομῆς, ἐφαπτόμενος κατὰ τὸ ἓν ἄκρον τοῦ τοίχου ζ, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀνήκων εἰς μεταγενεστέραν φάσιν Δ΄.

Ἐξ ὅλων τῶν φάσεων ἀνευρέθησαν ὄστρακα ὑστερορρωμαϊκά, 4ου-5ου αἰ., καὶ ἐφυαλωμένα, 12ου-15ου αἰ.

Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Τρανοῦ

Ἐπικειμένης τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ἀστυνομικοῦ μεγάρου Θεσσαλονίκης εἰς τὸν πρὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου χῶρον, κείμενον εἰς τὴν Πλατεῖαν Δικαστηρίων, ἀνελήφθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρὸς ἐπισήμανσιν τῶν ἐρειπίων τοῦ ὑπάρχοντος ἐκεῖ ἄλλοτε βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νικολάου, τοῦ ἐπονομαζομένου «τοῦ Τρανοῦ», ὅστις ἦτο γνωστὸν ὅτι ἀνεκαινίσθη τὸ 1865 καὶ ἐκάη πλήρως τὸ 1917[11].

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔδωσε τὴν δυνατότητα νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸ σχέδιον μόνον τοῦ ναοῦ τοῦ 1865, τὰ ἐρείπια τοῦ ὁποίου σώζονται ἐπιφανειακῶς (Σχέδ. 6). Πρόκειται περὶ τρικλίτου ναοῦ τὰ πλάγια κλίτη τοῦ ὁποίου ἀπολήγοντα πρὸς Α. εἰς κόγχας, σχηματίζουν τρίκογχον Ἱερὸν Βῆμα.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς διεπιστώθησαν τὸ κεντρικόν, πλ. 7.40 μ., καὶ τὸ βόρειον κλίτος τοῦ ναοῦ, πλ. 4.20 μ., καθὼς καὶ μία πρὸς Β. στοά, πλ. 3.30 μ. Τὸ μῆκος ὅλου τοῦ ναοῦ δὲν ἀνεσκάφη, διότι τὰ ἐρείπιά του συνεχίζονται ὑπὸ τὴν ὁδὸν Δικαστηρίου, πρὸς Δ. καὶ κάτωθεν τοῦ μετὰ τὸ 1917 ἀνεγερθέντος ναΐσκου, πρὸς Α. Ὡσαύτως τὸ νότιον κλίτος εὑρίσκεται κάτωθεν τῆς παρακειμένης οἰκοδομῆς.

ΕΛΕΥΣΙΣ

Θέσις Ἅγιος Λουκᾶς Λόγγου

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ διὰ μηχανικοῦ προωθητῆρος εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γ. Μπουμπαρᾶ, παρὰ τῇ ἀγροτικῇ θέσει Ἅγιος Λουκᾶς Λόγγου, ἀπεκαλύφθη συστὰς τάφων, ἐν οἷς καὶ καμαροσκεπής, παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, μήκ. 2, πλ. 1 μ.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου ἀνοίγεται στόμιον, τὸ ὁποῖον ἔφραζεν ὀρθογώνιος σχιστολιθικὴ πλάξ (Σχέδ. 7). Ἐσωτερικῶς ὁ τάφος ἦτο ἐπιχρισμένος δι' ὠχρολεύκου κονιάματος. Ἐπὶ τοῦ ἐπιχρίσματος ὑπῆρχε διακόσμησις ἐκ νωπογραφιῶν, αἵτινες κατελάμβανον τὸ ἄνω τμῆμα τῶν πλευρῶν τοῦ τάφου, ὡς καὶ τὴν ὀροφήν. Ταινία ἐξ ἐρυθροῦ χρώματος, πλαισιουμένη ὑπὸ ἀμαυρῶν γραμμῶν, περιέθεεν ἐσωτερικῶς τὸν τάφον. Αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ στομίου ἔφερον ὑπὲρ τὴν ταινίαν λατινικὸν σταυρὸν εἰς τὸ κέντρον, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν λοφώδεις διακοσμήσεις (Πίν. 535 β).

Αἱ δύο μακραὶ πλευραὶ τοῦ τάφου διεκοσμοῦντο μὲ ἐσχηματοποιημένους λόφους, ἀνὰ ἕνα εἰς ἑκάστην πλευράν, φέροντας φυτικὸν διάκοσμον ἐπ' αὐτῶν. Ὁ τάφος ἀπὸ ἀπόψεως κατασκευῆς καὶ διακοσμήσεως παρουσιάζει συγγενείας πρὸς ἀνάλογον ὁμάδα παλαιοχριστιανικῶν τάφων Θεσσαλονίκης[12].

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἔκειντο ἐκτάδην σκελετοὶ ἐνηλίκων ἀτόμων, τῶν ὁποίων τὰ ὀστᾶ εἶχον αἰσθητῶς ἀποσαθρωθῇ, ὥστε καθίσταται ἀσαφὲς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τεσσάρων ἢ πέντε ἀτόμων.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

(α) Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις καὶ ἀποκομιδὴ τῶν μπάζων τοῦ πρὸς Ν. τοῦ Τριγωνίου τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους. Λόγῳ τῶν ἀποτόμων κλίσεων καὶ τοῦ βραχώδους τοῦ ἐδάφους, ἡ ἀποχωμάτωσις δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ διὰ μηχανικῶν μέσων, ἀλλὰ μόνον διὰ τῶν χειρῶν (Πίν. 536 α).

(β) Καθαρισμὸς τείχους Τὸπ-Χανὲ καὶ ἀποκομιδὴ τῶν μπάζων.

(γ) Ἐγένοντο ἀποχωματώσεις κατὰ μῆκος τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εἰρήνης βυζαντινοῦ τείχους πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἀρχικοῦ ὕψους αὐτοῦ (Πίν. 536 β). Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν συνολικοῦ ὄγκου ± 1400 κ.μ. ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια κινστέρνας καὶ ἀμέσως πρὸς Δ. αὐτῆς ὑπολείμματα τοῦ προτειχίσματος (Πίν. 536 γ).

(δ) Καθαρισμὸς τοῦ περιβάλλοντος χώρου τῶν ναῶν Ἁγίου Δημητρίου, Ἀχειροποιήτου, Ἁγίας Σοφίας καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος, ὡς καὶ τῶν βυζαντινῶν λουτρῶν καὶ τῶν λουτρῶν «Παράδεισος».

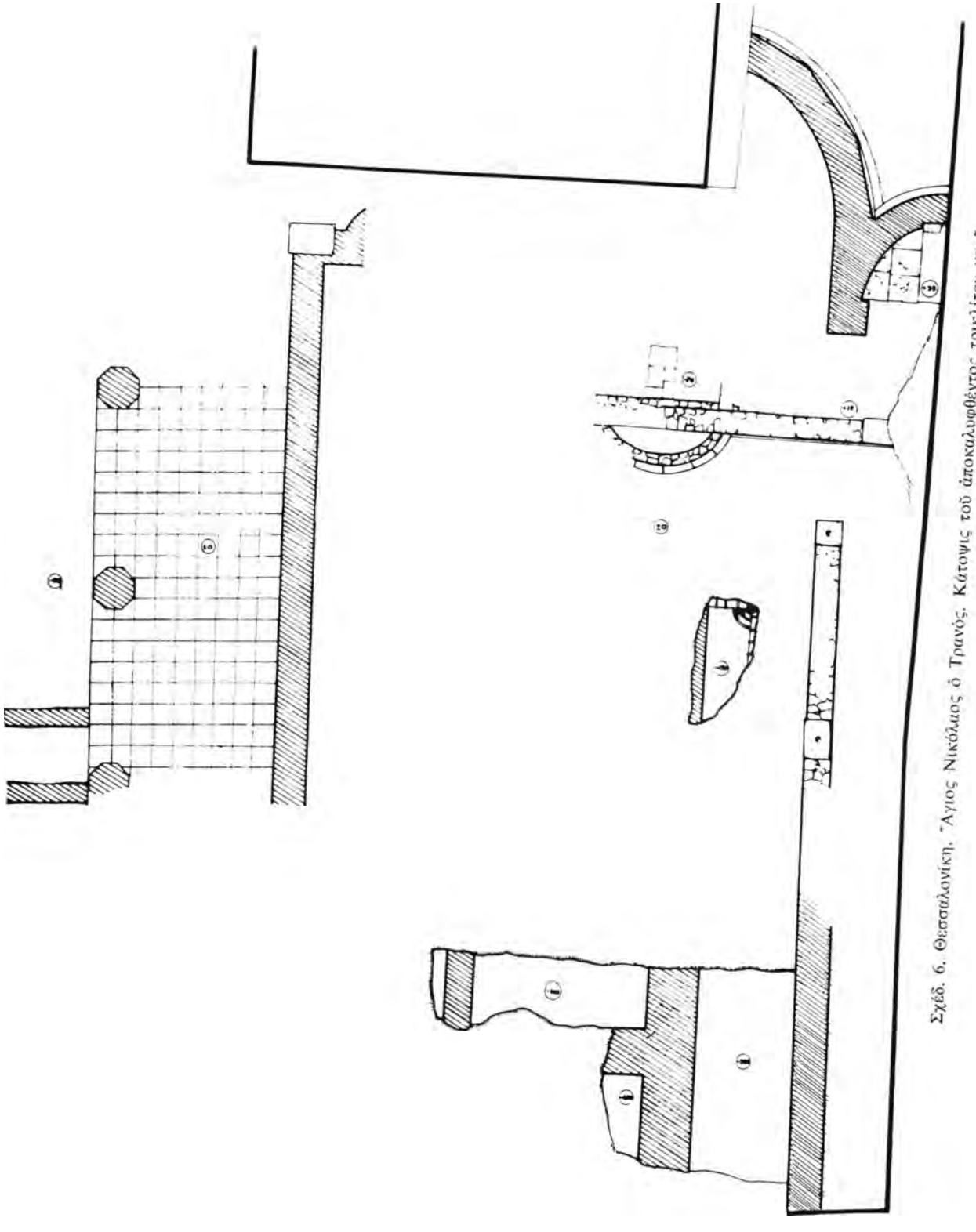
(ε) Συντήρησις στεγῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ τοῦ παρεκκλησίου τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος.

(στ) Συντήρησις τάφων, ἀποκαλυφθέντων παρὰ τὰ ἀνατολικὰ τείχη τῆς πόλεως, πλὴν τοῦ Πύργου τοῦ Τριγωνίου.

(ζ) Ἐγένετο καθαρισμὸς τῆς βασιλικῆς Πανοράματος ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως καὶ προσωρινὴ διευθέτησις τοῦ χώρου διὰ τὴν ἀπορροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

11. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου Εὐαγγελίου Θεσσαλονίκης Β2, 6 1897, σ. 546.

12. Ἰ. Α. Σακελλαράκης, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Ὀρλάνδον Β΄, σ. 375-391. Styl. Pelekanidis, ἔ.ἀ., σ. 7 κ.ἑ. Τοῦ ἰδίου, Die Malerei der konstantinischen Zeit, Akten des VII. internazionalen Kongress für christliche Archäologie, Città del Vaticano, Berlin, σ. 215 κ.ἑ.

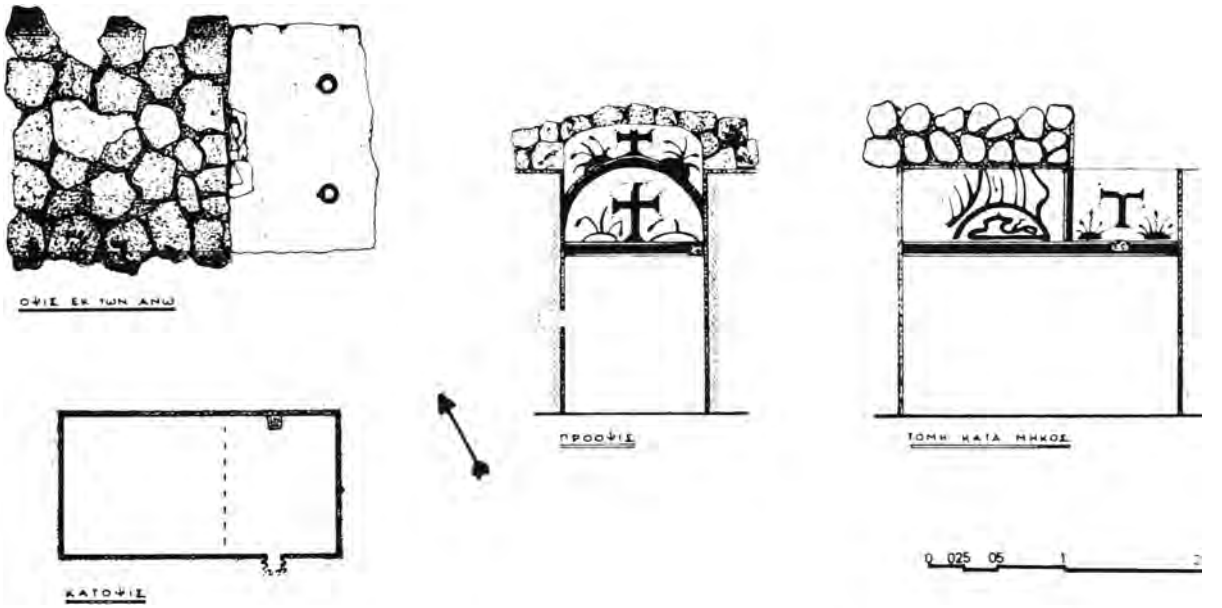
Σχέδ. 6. Θεσσαλονίκη. Άγιος Νικόλαος ὁ Τρανός. Κάτοψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος τρικλίτου ναοῦ.

ΒΕΡΟΙΑ

Ἐγένετο συστηματικὸς καὶ καθ' ὅλον τὸ ἔτος καθαρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος χώρου τῶν ναῶν τῆς Βεροίας καὶ τοῦ ἀρχαίου πύργου τοῦ «Ὡρολογίου».

ΕΔΕΣΣΑ

Ἐγένετο καθαρισμὸς ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως τοῦ ἀνασκαφικοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς Α καὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὸν Λόγγον. Εὐθ. Τσιγαρίδας, Θεοχ. Παζαρᾶς καὶ Χαρ. Μπακιρτζῆς, αἱ ἐπιστημονικαὶ βοηθοὶ κ. Αἰκ. Τσιγαρίδα καὶ κ. Δ. Μπακιρτζῆ, ὁ μηχανικὸς κ. Ν. Σιπητᾶνος, οἱ ἀρχιτέκτονες δ. Κ. Θεοχαρίδου καὶ κ. Πλ. Θεοχαρίδης, ὁ σχεδιαστὴς κ. Ἀργύρης Κούντουρας καὶ οἱ εἰδικευμένοι τεχνῖται κατέβαλον κάθε προσπάθειαν, ὥστε νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του τὸ πρόγραμμα ἐργασιῶν τοῦ ἔτους. Πολλαὶ ἐργασίαι εἶναι ἀπὸ τὴν φύσιν των μακροχρόνιοι, ὅπως π.χ. ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν

Σχέδ. 7. Ἔδεσσα. Ἅγιος Λουκᾶς Λόγγου. Παλαιοχριστιανικὸς τάφος εἰς ἀγρὸν Γ. Μπουμπαρᾶ.

ΚΑΣΤΟΡΙΑ

Ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ περιβάλλοντος χώρου τῶν ναῶν Ἁγίου Νικολάου Κασνίτζη, Κουμπελίδικης, Ἁγίου Στεφάνου, Ἁγίων Ἀναργύρων καὶ Ἰωάννου Προδρόμου, ἐνορίας Ἁγίου Λουκᾶ. Ὡσαύτως ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν στεγῶν τῶν ναῶν Ἁγίου Στεφάνου, Ἁγίων Ἀναργύρων, Ἁγίου Νικολάου Κασνίτζη καὶ Ταξιάρχου Μητροπόλεως.

Ἐπίσης ἐγένετο προσωρινὴ ἀντιμετώπισις ἑτοιμορρόπου τμήματος τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Παπαρέσκα βυζαντινοῦ τείχους τῆς πόλεως, διὰ τοποθετήσεως συρματίνου πλέγματος καθ' ὅλην τὴν ὄψιν αὐτοῦ.

1974

Μὲ τὴν ἰδίαν ἔντασιν συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1974 ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης. Οἱ Ἐπιμεληταὶ κκ. Ροτόνταν ἢ ἡ ἀποκατάστασις τῶν ναῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Θεσσαλονίκης, διὰ τοῦτο θὰ δοθοῦν ἐδῶ μόνον σύντομοι πληροφορίαι διὰ τὴν πορείαν των μὲ κατατοπιστικὰς φωτογραφίας καὶ σχέδια. Αἱ λεπτομερεῖς ἐκθέσεις καὶ τὰ συμπεράσματα θὰ ἀκολουθήσουν μετὰ τὸ πέρας ἑκάστης ἐργασίας.

Εἰς γενικὰς γραμμὰς τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ 1974 ὑπῆρξε τὸ ἀκόλουθον.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανὸς

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν πέρυσι, διὰ τὴν ἀναπαλαίωσιν τῆς οἰκίας, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸν περίβολον τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ. Διὰ τὴν στεγανοποίησιν τοῦ κτηρίου κατεσκευάσθη ἀποστραγγιστικὴ αὐλαξ ἀπὸ ὠπλισμένον σκυρό-

δεμα, κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς του. Ἡ αὐλαξ ἐκαλύφθη, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ὁρατή. Κατεσκευάσθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν νέαι θύραι καὶ παράθυρα, συμφώνως πρὸς τὰ παλαιὰ σχέδια, καὶ ἐπεσκευάσθησαν τὰ ξύλινα ὑποστυλώματα. Εἰς τὸ ἰσόγειον ἐτοποθετήθησαν ξύλινα δάπεδα. Ὡλοκληρώθησαν τὰ νέα ἐπιχρίσματα καὶ ἡ ἠλεκτρικὴ ἐγκατάστασις (Πίν. 537 α).

Ροτόντα Ἁγίου Γεωργίου (Σχέδ. Β)

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ μνημείου καὶ διαμορφώσεως τοῦ περὶ αὐτὸ χώρου, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν πέρυσι. Ἐπειδὴ αἱ πήλιναι πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου εἶχον διαβρωθῆ ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν καὶ ἀπελεπίζοντο, ἐπεχρίσθησαν μὲ σιλικόνην. Ἔγινε γενικὴ ἐπισκευὴ καὶ διαρρύθμισις τῆς μεγάλης ἀποθήκης πρὸς ΒΑ. τοῦ περιβόλου, ὡς καὶ τοῦ μεγάλου δωματίου τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγκατεστάθη ἐργαστήριον συντηρήσεως ἀρχαίων.

Μὲ σκοπὸν τὴν ἐξουδετέρωσιν τῆς ὑγρασίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὑποφέρει ὅλον τὸ μνημεῖον, ἐφ' ὅσον ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου του σήμερον εἶναι κατὰ 1.40 μ. χαμηλοτέρα τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, συνεχίσθη ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ πρὸς Ν. χώρου, ἡ ὁποία ἤρχισε πέρυσι. Μὲ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν θὰ ἐπιτευχθῆ ἀφ' ἑνὸς ἡ ἐκ νέου ἀποκάλυψις τῶν ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα εἶχε πρὶν ἀπὸ 55 χρόνια ἐπισημάνει ὁ Hébrard (BCH 44 (1920), σ. 5-40) καὶ εἶχε μελετήσει ἀργότερον ὁ Dyggve (R.F. Hoddinott, Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia, London 1963, σ. 108), καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀνεύρεσις πιθανῶς καὶ ἄλλων στοιχείων, τὰ ὁποῖα θὰ βοηθήσουν εἰς τὴν πληρεστέραν μελέτην καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου μνημείου τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὁ χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον διενηργήθη ἡ ἀποχωμάτωσις, διηρέθη εἰς πέντε τομεῖς, ΤΜ-Α, ΤΜ-Β, ΤΜ-Γ, ΤΜ-Δ καὶ ΤΜ-Ε. Τὰ λείψανα τοιχοποιίας ἔλαβον ἀριθμοὺς κατὰ τὴν σειρὰν ἀποκαλύψεώς των, Τ1, Τ2 κλπ., ὁμοίως δὲ αἱ δεξαμεναί-κινστέρναι, Κ1, Κ2 κλπ., οἱ τάφοι ΤΑΦ-1, ΤΑΦ-2 κλπ.

Εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον τῆς κατόψεως τοῦ χώρου (Σχέδ. 1) δηλοῦνται τὰ ἐρείπια τῶν πρὸς Ν. τοῦ κτηρίου προσκτισμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι περίπου ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀποκαλύψει καὶ ὁ Hébrard. Εἰς δύο μόνον θέσεις ἡ ἐφετινὴ ἔρευνα ἔχει προχωρήσει περισσότερον:

(α) Εἰς τὸ ἐξάγωνον κτίσμα πρὸς Α. τῆς αἰθούσης τοῦ ἄμβωνος, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῆ σχεδιαστικῶς ἡ κάτοψίς του (Πίν. 537 β).

(β) Πρὸς Ν. τῆς ἰδίας αἰθούσης, ὅπου ὑπῆρχεν ἡ εἴσοδος τοῦ νοτίου περιβόλου μετὰ τῆς κτιστῆς κλίμακος (Πίν. 537 γ). Ἐδῶ, μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς κλίμακος καὶ τῶν δύο ὀγκωδῶν πεσσῶν τῆς θύρας (ὕψ. 3.34 καὶ πλ. 1.02 μ.), ἀπεκαλύφθη καὶ πάλιν ὁ καμαροσκεπὴς ὑπόγειος τάφος πρὸ τῶν δύο βάσεων τοῦ τριβήλου τῆς αἰθούσης (Πίν. 537 δ), τὸν ὁποῖον ἔχει ἤδη σημειώσει ὁ Hébrard εἰς τὴν κάτοψίν του. Τὰ σημαντικώτερα ὅμως στοιχεῖα εἶναι: μαρμαρόστρωτον δάπεδον καὶ δύο βάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ *in situ*, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχον τοῦ νοτίου περιβόλου (Σχέδ. 1· Πίν. 537 ε). Αἱ δύο αὗται βάσεις, μαζὶ μὲ τὰς ἄλλας δύο γνωστὰς τοῦ τριβήλου τῆς αἰθούσης τοῦ ἄμβωνος, ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς κιονοστοιχίας, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸν ἄξονα τῆς πομπικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπὸ τῆς «Καμάρας», δηλαδὴ τοῦ θριαμβικοῦ τόξου τοῦ Γαλερίου, εἰς τὴν Ροτόνταν. Ἐπάνω ἀπὸ τὴν κιονοστοιχίαν καὶ τὴν πομπικὴν ὁδὸν σήμερον εὑρίσκεται πεζόδρομος καὶ κηπάριον (Πίν. 538 α). Ἐλήφθησαν μέτρα διὰ τὴν προστασίαν τῶν βάσεων καὶ τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου.

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποχωματώσεως ἀπεκαλύφθησαν περὶ τοὺς δεκαπέντε τάφοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν διάφορον κατασκευὴν καὶ εὑρίσκοντο εἰς διάφορα ὕψη τῆς ἐπιχώσεως. Οἱ εὑρισκόμενοι εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα, εἰς τὴν ἐπιφάνειαν σχεδὸν τοῦ ἐδάφους, ἦσαν κιβωτιόσχημοι, κατεσκευασμένοι εἴτε διὰ θωρακίων ἐδραζομένων ἐπὶ πλακοστρώσεως μὲ αὐλακας ὑποδοχῆς, εἴτε διὰ τοιχοποιίας ἐξ ἀργολιθοδομῆς, εἴτε δι' ὀπτοπλίνθων συμπαγῶν (Πίν. 538 β - γ). Οὗτοι ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν ταφὴν τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν. Εἰς πολλοὺς τάφους εἶχον γίνει πολλαὶ ταφαί, ἀφοῦ ἀπερρίπτοντο τὰ ὀστᾶ τῶν παλαιοτέρων νεκρῶν.

Παρὰ τὸ σημερινὸν πρόπυλον τῆς νοτίας εἰσόδου τῆς Ροτόντας ἀπεκαλύφθη καὶ πάλιν τὸ μαρμαρόστρωτον δάπεδον μιᾶς ὀκταγώνου κρήνης (Πίν. 538 δ).

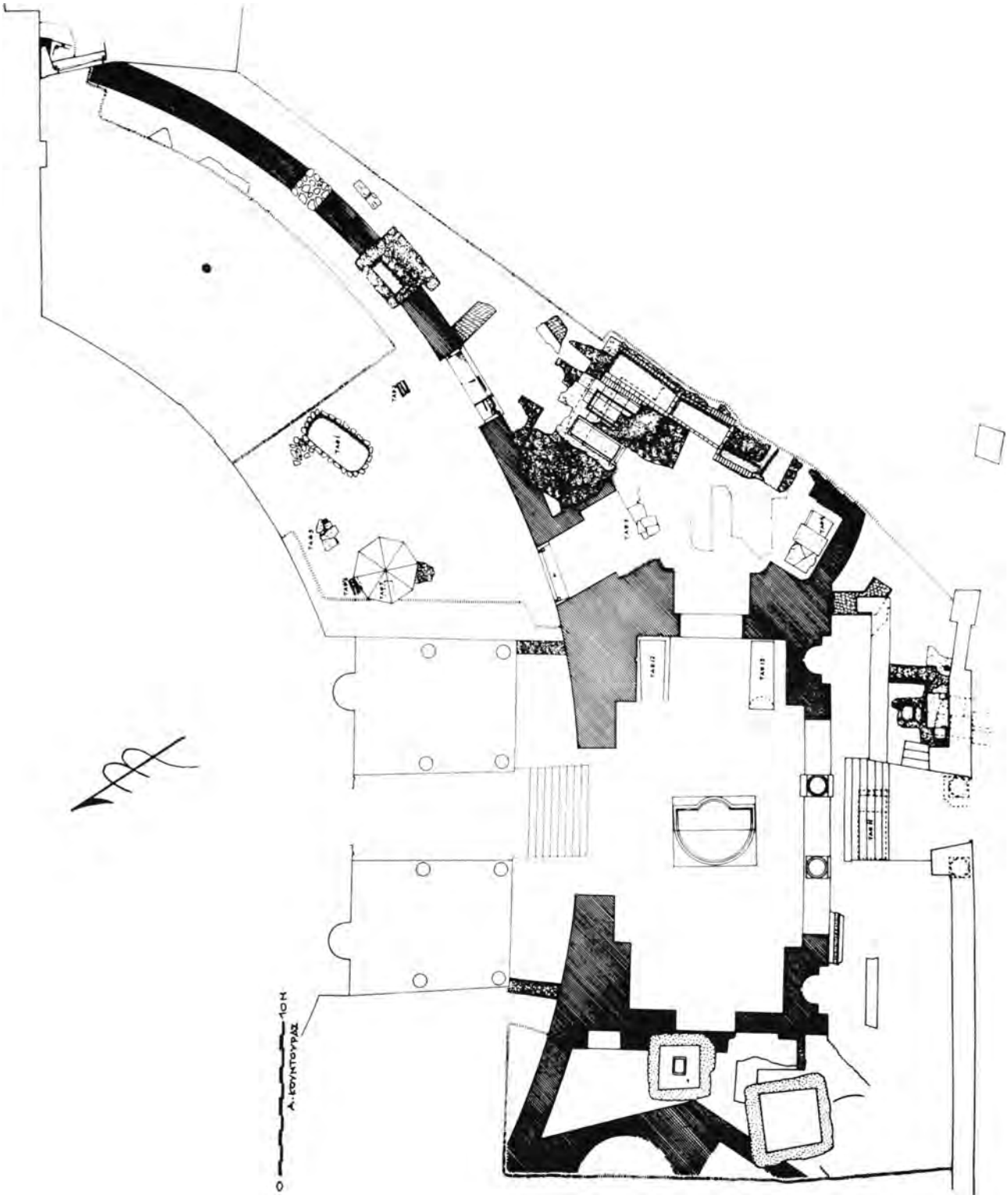
Κατὰ δοκιμαστικὴν ἔρευναν ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν παρειὰν τοῦ κυκλικοῦ κτηρίου, διεπιστώθη:

(α) Ὅτι ἡ τοιχοποιία ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους ἔχει ὑποστῆ ἀλλοιώσεις, ἐνῷ κάτωθεν ταύτης διατηρεῖ τὴν διὰ πλίνθων ἀρχικὴν κατασκευήν της (Πίν. 538 ε).

(β) Ὅτι τὸ κυκλικὸν κτήριον ἑδράζεται ἐπὶ θεμελιώσεως διαπλατυνομένης κλιμακωτά.

Ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν εὑρημάτων καὶ τῶν στοιχείων τῆς δομῆς τοῦ ἑξαγώνου κτίσματος πρὸς Α. τῆς αἰθούσης τοῦ ἄμβωνος, ἐξάγεται ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τοῦ κτίσματος τούτου θὰ εἶχον τὴν ἑξῆς διαμόρφωσιν: εἰς τὴν βάσιν τῶν τοίχων καὶ μέχρις ὕψους 0.80 μ. ὑπῆρχεν ὀρθομαρμάρωσις, ὑψηλότερον δὲ καὶ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ τρούλλου θὰ ὑπῆρχον τοιχογραφίαι καὶ εἰς τὸν τροῦλλον ψηφιδωτά.

Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν τὸ ἐπόμενον ἔτος.

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Ροτόντα. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντων κτισμάτων.

Βασιλικὴ Ἁγίου Δημητρίου

Ἔγιναν ἐργασίαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου πρὸς Β. τοῦ ναοῦ (Σχέδ. 2). Δύο ἐτοιμόρροποι οἰκίσκοι εἰς τὸν βόρειον ὄχθον τοῦ χώρου ἐστερεώθησαν μὲ ἐνίσχυσιν τῆς ὑποθεμελιώσεώς των καὶ συμπλήρωσιν τῆς τοιχοποιίας των (Πίν. 539 α). Ἐπίσης ἐστερεώθησαν καὶ ἠσφαλίσθησαν τὰ ἐρείπια τῆς τοιχοποιίας ὡς καὶ τὰ δάπεδα τῶν ἀρχαίων κτηρίων, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν καὶ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὸ βόρειον ὅριον τοῦ χώρου. Τὰ χώματα συνεκρατήθησαν μὲ ἀναλημματικοὺς τοίχους, οἱ ὁποῖοι κατεσκευάσθησαν εἰς πολλὰ μέρη τοῦ βορείου ὄχθου (Πίν. 539 β - γ).

Συμφώνως πρὸς τὰ σχέδια τῆς ἀναστηλώσεως τῆς βασιλικῆς, κατεσκευάσθησαν ἀπὸ παλαιὸν ξύλον καστανέας καὶ ἐτοποθετήθησαν δύο θύραι εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ναοῦ καὶ οὕτως ἐξέλιπε τὸ ἀντιαισθητικὸν θέαμα τῶν θυρῶν αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐφράσσοντο μέχρι τοῦδε μὲ εὐτελῆ ὑλικά (Πίν. 539 δ). Ὁμοία θύρα ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ἄνοιγμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ λεγομένου σήμερον «τάφου» τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (Πίν. 539 ε). Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὑπῆρχε τυφλὴ κόγχη τετραγώνου διατομῆς (Σχέδ. 2). Κατὰ τὰς ἐργασίας ὅμως διαμορφώσεως παρετηρήθη, ὅτι τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τοῦ ἀκαλύπτου σήμερον χώρου πρὸς Α. τοῦ «τάφου», συνεχίζετο κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχον τῆς κόγχης καὶ ἔφθανε μέχρι τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου τοῦ «τάφου» (Πίν. 539 στ). Οὕτως, ἐπεχειρήθη ἡ ἀποκατάστασις τῆς θύρας, ἡ ὁποία συνετέλεσεν, ὄχι μόνον εἰς τὸ νὰ ἐπαναφέρῃ ἐν μέρει τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ «τάφου» τοῦ ἁγίου εἰς τὴν ἀρχικήν του κατάστασιν, ἀλλὰ καὶ νὰ δώσῃ φῶς καὶ ἀέρα εἰς τὸ ἐσωτερικόν του, ἀκόμη δὲ νὰ διευκολύνῃ τὴν διακίνησιν τῶν προσκυνητῶν.

Παραλλήλως, ἀπὸ τὰ ἴχνη τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου τοῦ «Βαπτιστηρίου» πρὸς Α. τοῦ «τάφου» τοῦ ἁγίου, κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῇ σχεδιαστικῶς ἡ πλακόστρωσις τοῦ δαπέδου. Ὅπως φαίνεται εἰς τὸ παρατιθέμενον Σχέδ. 3, ἓν πλατὺ πλαίσιον περιέβαλλε τὸν χῶρον ἀπὸ τὰς τέσσαρας πλευράς. Ἓν ἄλλο μικρότερον πλαίσιον, πλ. 0.30 μ., περιέκλειε τὰ ἀσπρόμαυρα πλακίδια, τὰ ὁποῖα πάλιν μὲ λωρίδας, πλ. 0.25 μ., ἐχωρίζοντο εἰς διάχωρα. Τὰ πλακίδια τοῦ ἐξωτερικοῦ πλαισίου, τὰ ὁποῖα εἶναι λευκά, ἔχουν διαστάσεις 0.197 × 0.197 μ., τὰ δὲ τοῦ δαπέδου, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀσπρόμαυρα, ἔχουν διαστάσεις 0.205 × 0.205 μ. καὶ 0.145 × 0.145 μ. Ἡ ἀντηρίς, ἡ ὁποία κατεσκευάσθη ἀργότερον, διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ «τάφου», κατέστρεψεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ ἐξωτερικὸν πλαίσιον.

Μὲ τὴν μέθοδον, ἡ ὁποία ἐφαρμόζεται διὰ τὴν ἀποκόλλησιν καὶ ἐπανατοποθέτησιν τῶν ψηφιδωτῶν, ἀπεκολλήθησαν καὶ ἐπανετοποθετήθησαν τὰ πλακίδια τοῦ δαπέδου καὶ τὰ κενά του συνεπληρώθησαν μὲ μεῖγμα κορασανίου εἰς οὐδέτερον τόνον. Ἐδημιουργήθησαν προσβάσεις πρὸς τὸ «Βαπτιστήριον» καὶ πρὸς τὰς δύο ἀποκατασταθείσας θύρας τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ μὲ λιθίνας κλίμακας. Τέλος ἔγινεν ἀποχετευτικὴ αὐλαξ διὰ τὴν προστασίαν τῆς «κρύπτης», ἡ ὁποία εὑρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ Ἱερὸν τῆς βασιλικῆς καὶ ἡ ὁποία ἐπλημμύριζεν ἀπὸ τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν.

Συγχρόνως, ἔγινε συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς «κρύπτης» δι' ἀφαιρέσεως τῶν παλαιοτέρων ἐκ σιμέντου «στεφανωμάτων» καὶ κατασκευῆς νέων, διὰ τῶν ἐγκεκριμένων καὶ χρησιμοποιουμένων σήμερον ὑλικῶν. Αἱ τοιχογραφίαι ἠσφαλίσθησαν μὲ τὸ κατάλληλον μεῖγμα, εἰσαχθὲν εἰς τὴν ἐσωτερικήν των πλευρὰν δι' ἐνέσεων. Εἰς τὰς ἐπιφανείας των ἔγινεν ἐλαφρὸς μηχανικὸς καθαρισμός. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἐφθαρμένων παλαιῶν στοκαρισμάτων ἐκ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἐμμανουήλ, σωζομένης εἰς τὸν ἡμικυκλικὸν θάλαμον τῆς νοτίας κλίμακος, παρετηρήθη κάτωθεν αὐτῆς ἑτέρα τοιχογραφία, ἀποτελοῦσα τὸ πρῶτον στρῶμα, τὸ ἀμέσως ἐπὶ τῆς τοιχοποιίας. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ δευτέρου στρώματος διεπιστώθη, ὅτι καὶ εἰς τὴν παλαιοτέραν εἰκονίζετο πάλιν ὁ Ἐμμανουήλ. Τέλος, ἐγένετο συντήρησις καὶ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς.

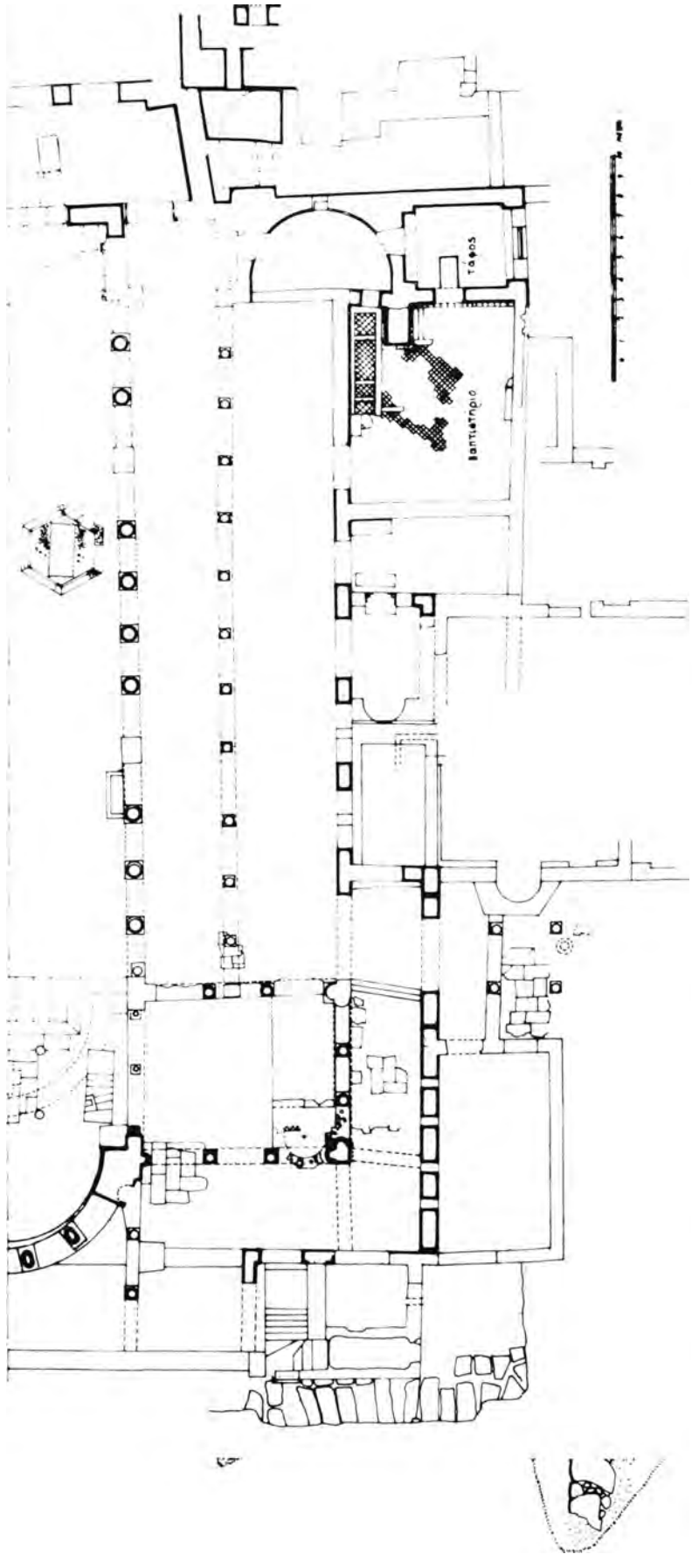
Αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν ἐγένοντο ὑπὸ συνεργείου ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου-συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου. Ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς κ. Δ. Μπακιρτζῆ κατέγραψεν, ἐταξινόμησε καὶ ἐτακτοποίησε τὰ πολυπληθῆ εὑρήματα τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν καὶ ἀνέλαβε τὴν μελέτην καὶ παρουσίασιν τῶν πηλίνων ἀντικειμένων. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν τὸ ἑπόμενον ἔτος.

Λουτρὰ Παράδεισος

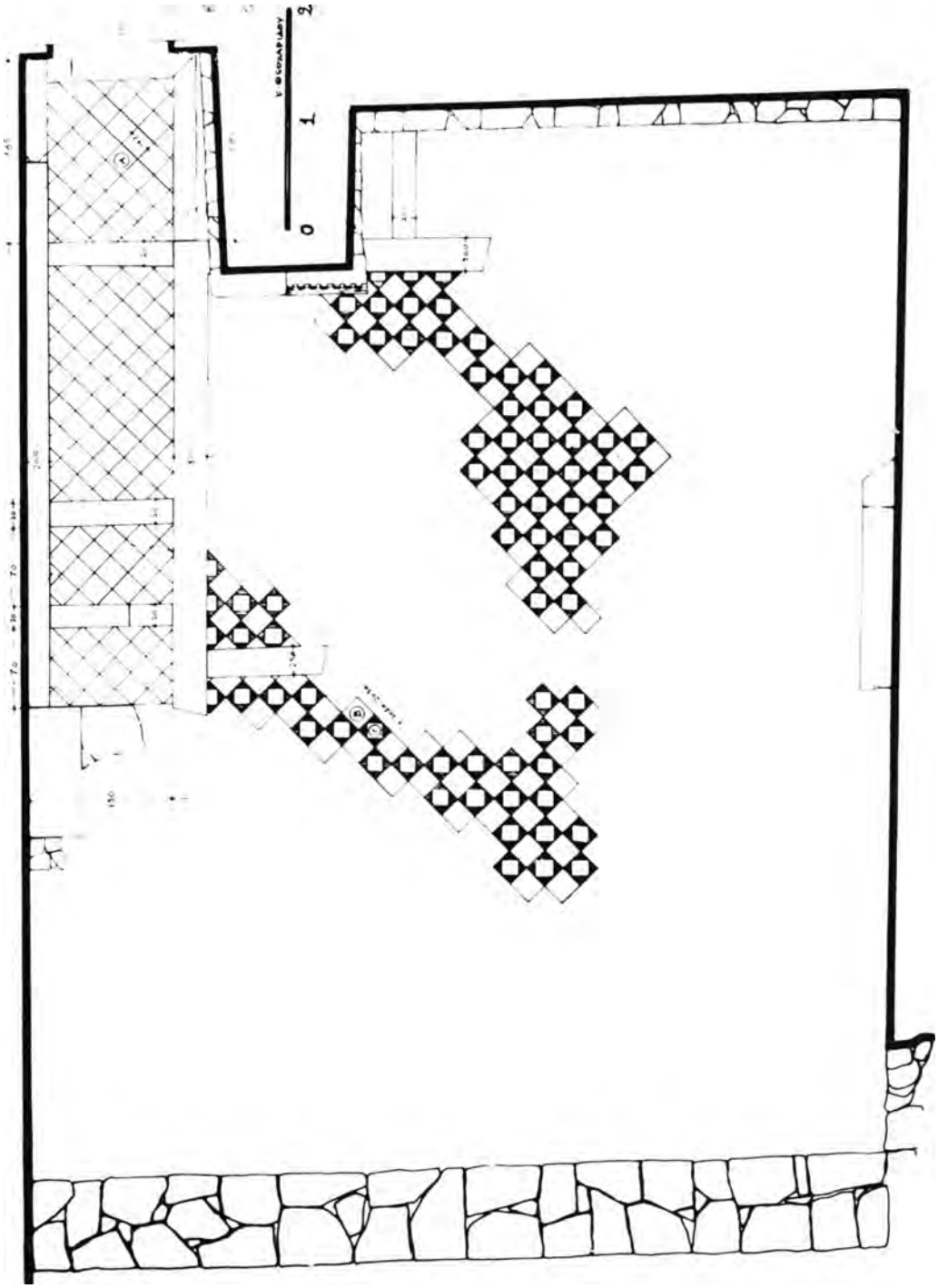
Εἰς τὸ ἀπαλλοτριωθὲν αὐτὸ κτήριον ἔγινεν ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τῶν δύο μεγάλων τρούλλων. Συγχρόνως ἐτακτοποιήθησαν οἱ ἐσωτερικοί του χῶροι, εἰς τοὺς ὁποίους ἐγκατεστάθησαν τὰ ἐργαστήρια συντηρήσεως ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν, ἀκόμη δὲ ἐδημιουργήθη ξενὼν διὰ τοὺς ἐργατοτεχνίτας ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας. Παρέχομεν κάτοψιν τοῦ σημαντικοῦ τούτου μνημείου (Σχέδ. 4).

Ναὸς Νέας Παναγίας

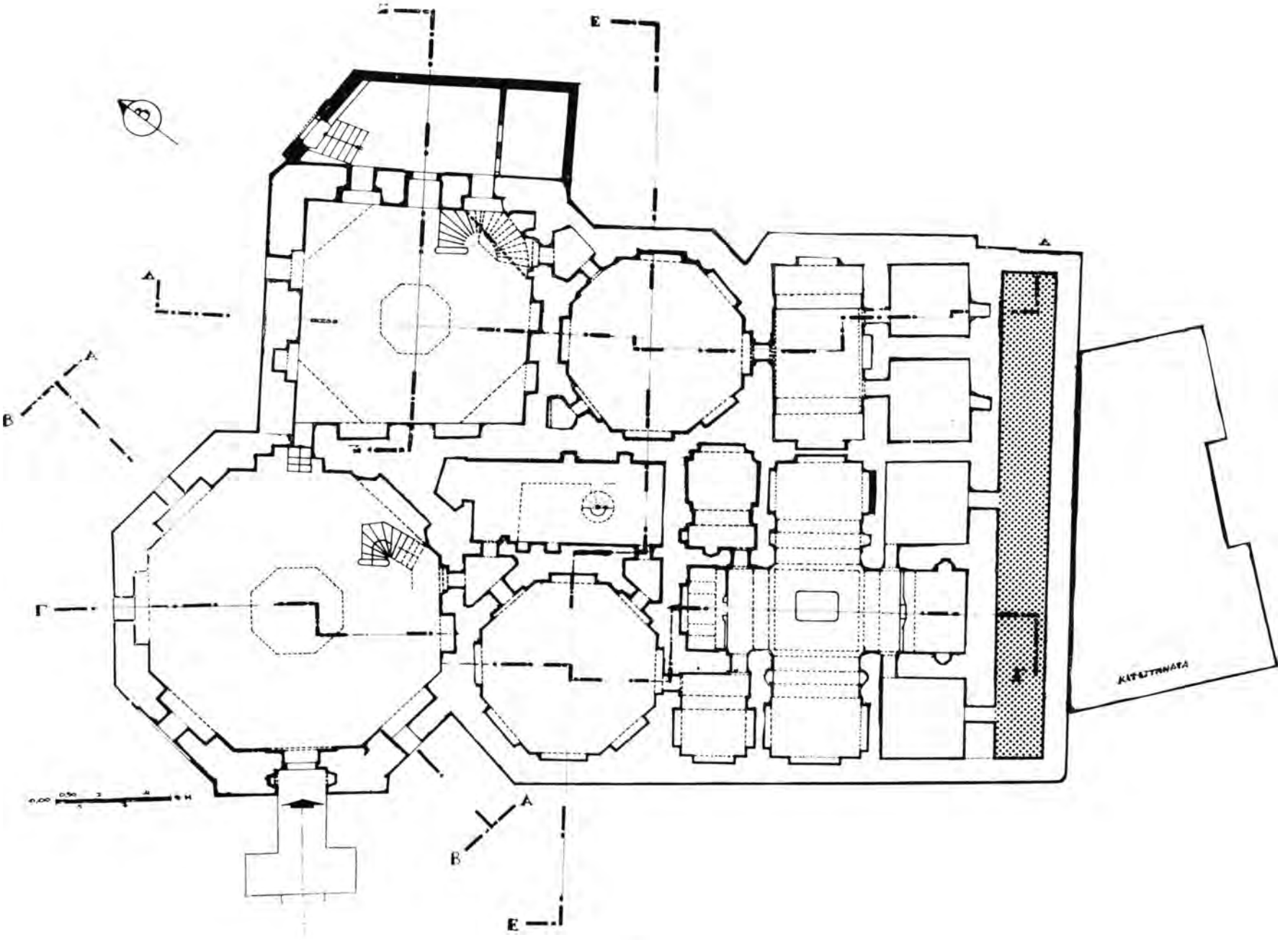
Ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις τοῦ ναοῦ τῆς Νέας Παναγίας εἶχεν ἀλλοιωθῆ αἰσθητῶς μὲ διαφόρους κατὰ καιροὺς ἐπεμβάσεις. Ἐπειδὴ τὸ κτήριον εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἀποκατάστασίς του τοὐλάχιστον ἐξωτερικῶς. Ἀφῃρέθησαν λοιπὸν ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τὰ νεώτερα ἐπιχρίσματα καὶ τὰ πλαίσια τῶν παραθύρων. Οὕτως ἀπεκαλύφθη ἡ ἀρχικὴ τοιχο-

Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Δημήτριος. Κάτοψις τοῦ βορείου ἡμίσεως τῆς βασιλικῆς.

Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Δημήτριος. Τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τοῦ «Βαπτιστηρίου».

Σχέδ. 4. Θεσσαλονίκη. Τὰ Λουτρὰ Παράδεισος. Κάτοψις.

ποιία, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει γίνει μεγάλη χρῆσις παλαιοτέρων μαρμαρίνων μελῶν καὶ ὀπτῶν πλίνθων.

Εἰς τὴν συνέχειαν ἡρμολογήθησαν αἱ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων, ὥστε νὰ μείνουν ἀκάλυπτα καὶ ὁρατὰ τὰ μαρμάρινα μέλη καὶ ὁ κεραμεικὸς διάκοσμος (Π ί ν. 540 α - ε).

Ἁγία Σοφία

Διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου βυζαντινοῦ μνημείου τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφὴν ἔχει συσταθῆ ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπή. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς ἔγινε λεπτομερὴς ἀποτύπωσις τοῦ μνημείου εἰς τὴν σημερινήν του κατάστασιν (Π ί ν. 541 α). Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἐφορεία, μὲ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἀρχιτέκτονος δ. Θεοχαρίδου, προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν τῶν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς ὄψεις τοῦ ναοῦ, πλὴν τῆς δυτικῆς (Π ί ν. 541 β - ε). Μὲ τὴν καθαίρεσιν τῶν κονιαμάτων ἀπεκαλύφθησαν πολλὰ καὶ σημαντικὰ στοιχεῖα τοιχοδομίας, τὰ ὁποῖα θὰ συντελέσουν εἰς τὸ νὰ καθορισθοῦν τὰ στάδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπέρασε τὸ κτήριον, ἕως ὅτου φθάσῃ εἰς τὴν σημερινήν του μορφήν, καὶ νὰ συνταχθῇ ἡ μελέτη τῆς ἀναπαλαιώσεώς του. Καθαίρεσις κονιαμάτων ἔγινε καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ καὶ κυρίως εἰς τὸ βόρειον ὑπερῷον, εἰς τὸ δυτικὸν καὶ εἰς τὸ νότιον μεταξὺ τῶν παραθύρων τοῦ νοτίου τοίχου.

Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος. Ἡ πορεία τῶν ἐργασιῶν, τὰ νέα στοιχεῖα καὶ ἡ μελέτη διὰ τὴν ἀναπαλαίωσιν τοῦ μνημείου θὰ δημοσιευθοῦν ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος δ. Θεοχαρίδου.

Τείχη

Ἐκτεταμέναι ἐργασίαι διεξήχθησαν διὰ τὴν συντήρησιν, ἀναστήλωσιν καὶ ἀνάδειξιν τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης.

Αἱ κυριώτεραι ἀπὸ τὰς ἐργασίας αὐτὰς ἔγιναν: Εἰς τὰ βόρεια τείχη, παρὰ τὴν ὁδὸν Κλαυδιανοῦ 20, εἰς τὴν ἰδίαν ὁδὸν ἔναντι τῆς δεξαμενῆς τοῦ ΟΥΘ (Π ί ν. 542 α - β), εἰς τὴν ὁδὸν Σκουφᾶ 4 τοῦ Συνοικισμοῦ Συκεῶν, ὅπου ἐστερεώθη τριγωνικὸς πύργος καὶ εἰς τὴν ὁδὸν Ἕβρου 20, ὅπου ἔγινεν ὑποθεμελίωσις καὶ συμπλήρωσις κενῶν τῆς τοιχοποιίας. Εἰς τὰ δυτικὰ τείχη, ὅπου ὄχι μόνον ἐστερεώθησαν μεγάλα τμήματα καὶ συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία των (Π ί ν. 542 γ - δ), ἀλλὰ καὶ διεμορφώθη ὁ πρὸ αὐτῶν χῶρος κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Εἰρήνης (Π ί ν. 543 α - β). Τέλος, εἰς τὰ τείχη Βαρδαρίου παρὰ τὸ νέον μέγαρον τῶν Δικαστηρίων καὶ ὄπισθεν τοῦ κτηρίου τοῦ ΟΤΕ, ὅπου ἀφοῦ ἠλευθερώθη ὁ πρὸ τῶν τειχῶν χῶρος ἀπὸ ὄγκους χωμάτων, ἀχρήστων ἀντικειμένων κλπ., ἐστερεώθησαν καὶ συνεπληρώθησαν μεγάλα τμήματά των (Π ί ν. 543 γ - δ).

Ἅγιος Παντελεήμων

Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατεδάφισιν τῆς κλειστῆς στοᾶς, ἡ ὁποία περιέβαλλε τὸ κυρίως κτήριον ἀπὸ τῆς βορείου, δυτικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς, εἶχεν ὑποστῆ καὶ ἄλλας ἐπεμβάσεις καὶ φθοράς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀλλοιώσει αἰσθητῶς τὴν ἐμφάνισίν του. Ἀλλὰ καὶ ὁ περιβάλλων τὸ μνημεῖον χῶρος παρουσίαζεν ὄψιν τελείας ἐγκαταλείψεως. Αἱ ἐργασίαι, λοιπόν, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ἐφέτος καὶ αἱ ὁποῖαι βεβαίως θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἀπέβλεπον, ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν συντήρησιν καὶ μερικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μνημείου, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ περιβάλλοντος χώρου.

Εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς πρώτης ἐπιδιώξεως σπουδαίαν βοήθειαν εὕρομεν εἰς τὰς παλαιὰς ἀρχιτεκτονικὰς ἀποτυπώσεις τοῦ μνημείου ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς ἀποστολῆς, ἀντίγραφα τῶν ὁποίων προθυμότατα ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μας ὁ Διευθυντὴς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Dr. H. W. Catling. Ἐκφράζομεν πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὰς θερμοτάτας εὐχαριστίας μας. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ περιβάλλοντος τὸ μνημεῖον χώρου ὀφείλεται εἰς μελέτην τῆς ἀρχιτέκτονος δ. Θεοχαρίδου.

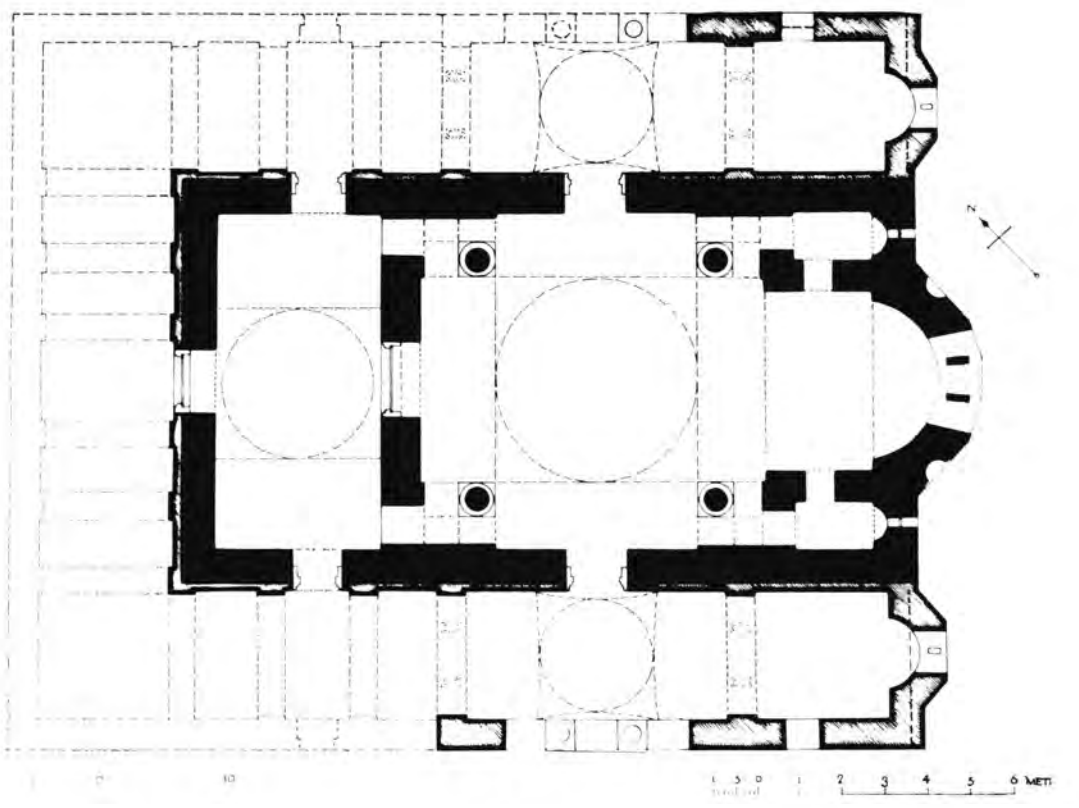
Εἰς γενικὰς γραμμὰς ἡ κατάστασις τοῦ μνημείου καὶ αἱ προσπάθειαι αἱ ὁποῖαι ἔγιναν διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀναπαλαίωσίν του εἶναι αἱ ἑξῆς:

Τὰ δύο «παρεκκλήσια» εἰς τὴν βορειοανατολικὴν καὶ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου, τὰ ὁποῖα εἶναι ὅ,τι ἀπέμεινεν ἀπὸ τὴν κατεδαφισθεῖσαν κλειστὴν στοάν ἡ ὁποία περιέβαλλεν ἄλλοτε τὸν ναόν, ὡς καὶ ἡ πρόθεσις καὶ τὸ διακονικόν (Σ χ έ δ. 5, κάτοψις κατὰ τὴν ἀγγλικὴν ἀποστολήν), μετὰ τὴν ἀλλοίωσιν τῆς ἀνωδομίας των ἐκαλύφθησαν διὰ μιᾶς μονοκλινοῦς στέγης ἀπὸ «γαλλικὰς» κεράμους. Αἱ ἐξωτερικαὶ πλευραὶ τῶν παρεκκλησίων εἶχον ἐπιχρισθῆ καὶ οὕτως εἶχεν ἀποκρυβῆ ἡ διαμόρφωσις καὶ ὁ κεραμεικὸς διάκοσμός των. Τὰ δίλοβα παράθυρα τῶν ἡμιεξαγώνων κογχῶν εἶχον καταστραφῆ καὶ τὰ στεγίδια τῶν κογχῶν τούτων ἦσαν ἐκ κοινῶν κεράμων τοποθετημένων εἰς παραλλήλους σειράς. Σωλῆνες ἐκ λαμαρίνης, ἀκαλαισθήτως τοποθετημένοι, ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὑδάτων τῶν μονοκλινῶν στεγῶν. Ἀφῃρέθησαν αἱ «γαλλικαὶ» κέραμοι καὶ τὰ δύο παρεκκλήσια ἐκαλύφθησαν πάλιν μὲ μονοκλινεῖς στέγας, ἀλλὰ μὲ βυζαντινὰς κεράμους προσωρινῶς, μέχρι τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως τῆς κλειστῆς στοᾶς (Π ί ν. 544 α - γ).

Ἡ ἀνωδομία τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ ἀποκατεστάθη εἰς τὸ ἀρχικόν της ὕψος, συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐμφανῆ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν παρειῶν τῶν τοίχων τῆς κεραίας τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν γωνιαίων μικρῶν διαμερισμάτων (Π ί ν.

544 α - β). Ἡ πρόθεσις καὶ τὸ διακονικὸν ἐκαλύφθησαν δι' ἰδικῶν των πλέον μονοκλινῶν στεγῶν ἀπὸ βυζαντινὰς κεράμους. Ὁμοίως ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφὴν καὶ τὰ στεγίδια τῶν ἡμιεξαγώνων κογχῶν τῶν δύο παρεκκλησίων. Τέλος ἀποκατεστάθησαν τὰ δίλοβα παράθυρα τῶν δύο παρεκκλησίων, ὡς καὶ τὸ τρίλοβον τῆς μεγάλης κόγχης τοῦ Ἱεροῦ. Εἰς ταῦτα ἐτοποθετήθησαν ὑαλοστάσια ἐκ λευκοῦ σιμέντου κατ' ἀπομίμησιν τῶν ἐργασίαν αὐτὴν διεπιστώθη, ὅτι τὰ δίλοβα παράθυρα τῶν κογχῶν τῶν δύο παρεκκλησίων, ὄχι μόνον εἶχον καταστραφῆ, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ποδέας των μέχρι τοῦ κρηπιδώματος εἶχον μετατραπῆ εἰς θύρας (Σ χ έ δ. 6). Ἡ μετατροπὴ αὐτὴ θὰ εἶχε βεβαίως γίνει κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ὅτε ὁ ναὸς ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς τζαμί.

Σημειοῦται ἀκόμη, ὅτι κατὰ τὴν ἔρευναν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν παρεκκλησίων ἀπεκαλύφθησαν λεί-

Σχέδ. 5. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Παντελεήμων. Κάτοψις τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν ἀγγλικὴν ἀποστολήν.

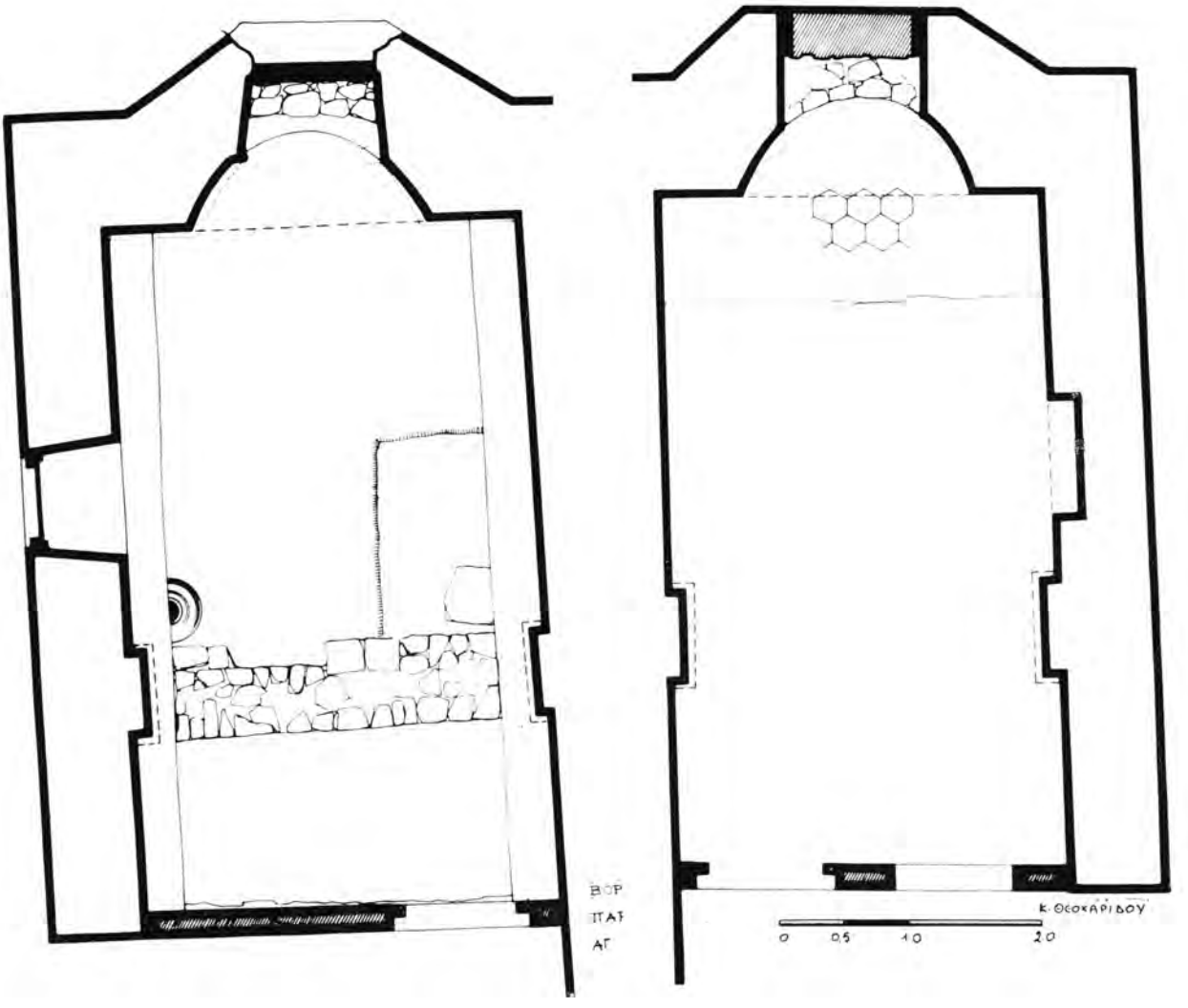
ἀρχικῶν (Π ί ν. 545 α - γ). Μὲ τὸν ὑποβιβασμὸν δὲ καὶ τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους κάτω ἀπὸ τὸ κρηπίδωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει ἑδρασθῆ ἡ τοιχοποιία, καὶ τὴν καθαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν παρεκκλησίων, ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ μνημείου ἐπανεῦρε τὰς σωστάς της ἀναλογίας καὶ κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀρχικήν της πλαστικότητα.

Ἐργασίαι ἔγιναν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δύο παρεκκλησίων. Μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν σημερινῶν ἐξ εὐτελῶν ὑλικῶν δαπέδων εὑρέθησαν, εἰς βάθος 0.63 μ. εἰς τὸ βόρειον καὶ 0.70 μ. εἰς τὸ νότιον παρεκκλήσιον, τὰ ἀρχικὰ δάπεδα. Τὰ δάπεδα αὐτὰ εἶναι ἀπὸ ἑξαπλεύρους πηλίνας πλάκας. Κατὰ τὴν ψανα τοιχογραφιῶν καὶ τοιχοποιίας, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν κλειστὴν στοάν (Σ χ έ δ. 5 - 6).

Καὶ ὁ νάρθηξ τοῦ ναοῦ εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς ἀλλοιώσεις. Ἐκαλύπτετο ὁλόκληρος διὰ μονορρίχτου στέγης ἀπὸ «γαλλικὰς» κεράμους, ἐνῷ ἔμπροσθεν αὐτοῦ εἶχε προστεθῆ ὑπόστεγον, πάλιν μὲ μονοκλινῆ στέγην καὶ «γαλλικὰς» κεράμους (Π ί ν. 546 α). Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ὑποστέγου καὶ τῆς μεταγενεστέρας τοιχοποιίας εἰς τὴν ἀνωδομίαν ἀνεφάνησαν τὰ δομικὰ στοιχεῖα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου, τὰ ὁποῖα συνεπληρώθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν, ὥστε νὰ καταστῇ πλέον σαφὴς ἡ θέσις καὶ ἡ μορφὴ τῆς κλειστῆς στοᾶς

εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ μνημείου (Σχέδ. 6· Πίν. 546 β). Ἡ πρόσφατος τοιχογραφία τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος εἰς τὸ τύμπανον τῆς εἰσόδου τοῦ νάρθηκος ἀπεκολλήθη, ὡς κακότεχνος, καὶ ἐφυλάχθη διὰ νὰ τοποθετηθῇ εἰς ἄλλην θέσιν.

Ἐν συνεχείᾳ ἀφῃρέθησαν αἱ κέραμοι τῆς στέγης τοῦ νάρθηκος καὶ ἡ μεταγενεστέρα τοιχοποιία, ἡ ὁποία εἶχε προστεθῇ, διὰ νὰ τῆς δοθῇ ἡ πρὸς Δ. κλίσις (Πίν. 546 α - β). Ἀπὸ τὰς ἀποτυπώσεις τῶν ἀρχικῶν κεράμων ἐπὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὑποστρώματος κατέστη δυνατὸν νὰ προσδιορισθοῦν αἱ διαστάσεις των, ὡς καὶ ἡ κυλινδρικὴ μορφὴ τῆς στεγάσεως τῶν δύο κεραιῶν τοῦ νάρθηκος, ἑκατέρωθεν τοῦ τρούλλου. Οὕτω, ἡ ἀποκατάστασις τῆς μορφῆς τοῦ νάρθηκος εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφὴν ἦτο πλέον εὐχερής (Σχέδ. 7). Σημειοῦται ἡ διαγώνιος, ὡς πρὸς τὸν κύριον κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ κτηρίου, τοποθέτησις τοῦ τρούλλου τοῦ νάρθηκος. Τοῦτο φυσικὰ ἔγινε διὰ νὰ μὴ ἀχρηστευθῇ τὸ τρίλοβον παράθυρον τοῦ τυμπάνου τῆς δυτικῆς κεραίας τοῦ κυρίως ναοῦ, τὸ ὁποῖον προϋπῆρχε, βεβαίως, τῆς κατασκευῆς τοῦ τρούλλου τοῦ νάρθηκος (Πίν. 546 α,γ). Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως τοῦ νάρθηκος, διεπιστώθη ὅτι τὸ βόρειον παράθυρόν του ἀρχικῶς ἦτο θύρα.

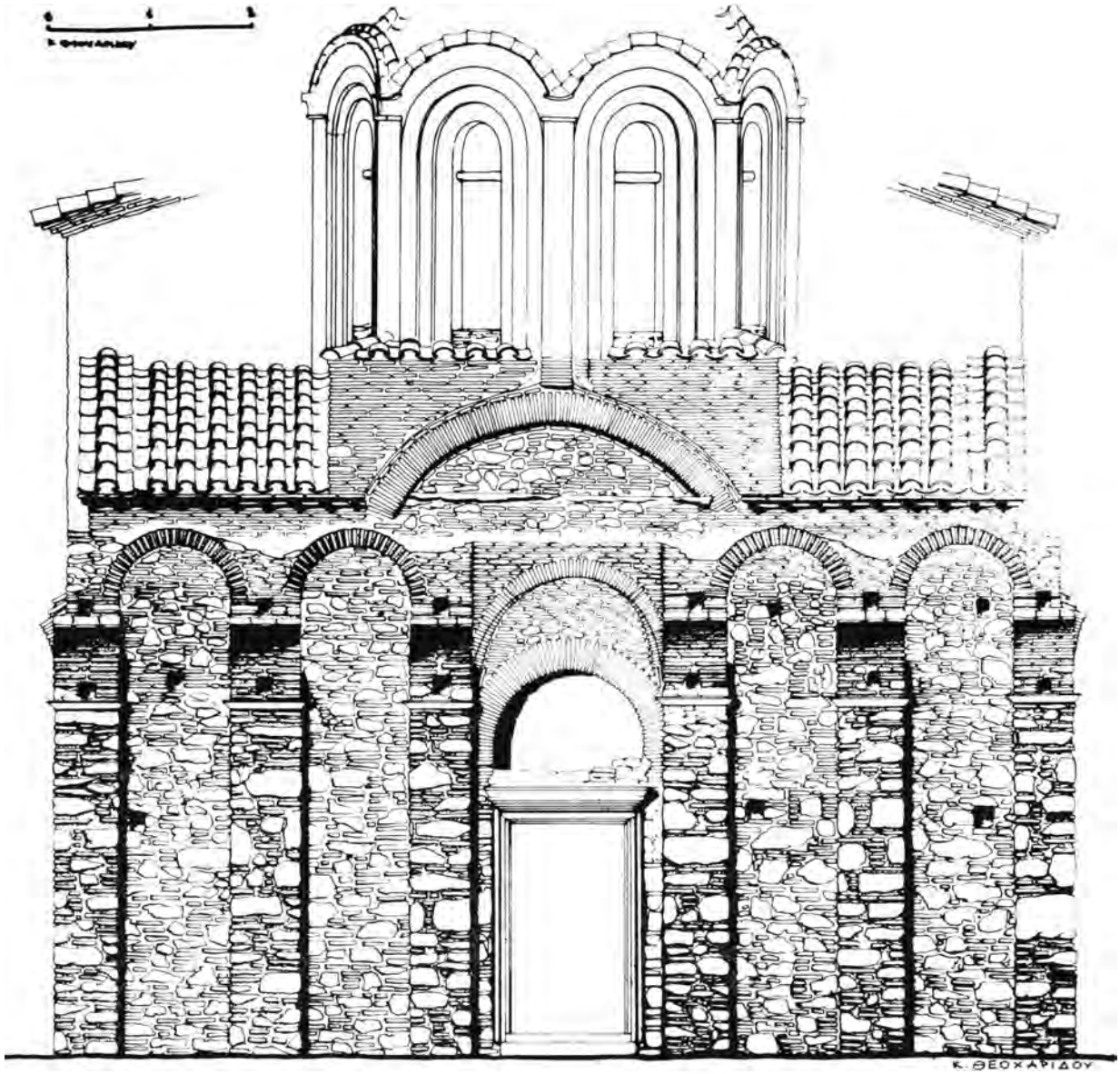

Σχέδ. 6. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Παντελεήμων. Βόρειον καὶ νότιον παρεκκλήσιον. Κάτοψις.

Τέλος, ἔγινε συντήρησις τοῦ σημερινοῦ κωδωνοστασίου, τὴν βάσιν τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὸ κάτω μέρος τοῦ παλαιοῦ μιναρέ (Πίν. 545 δ - ε), ὡς καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ.

Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς μελέτης διαμορφώ-

σεως τοῦ περιβάλλοντος τὸν ναὸν χώρου (Πίν. 546 γ) ἐπεσημάνθησαν λείψανα τοιχοποιίας ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψεν εἰς μικρὸν βάθος πολλὰ ἀπὸ τὰ οἰ-

ἐποχῆς (Σχέδ. 8, πρβλ. καὶ Σχέδ. 5). Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ὅμως τῆς ἐρεύνης αὐτῆς θὰ δοθοῦν περισσότεραι πληροφορίαι εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἑπομένου ἔτους.

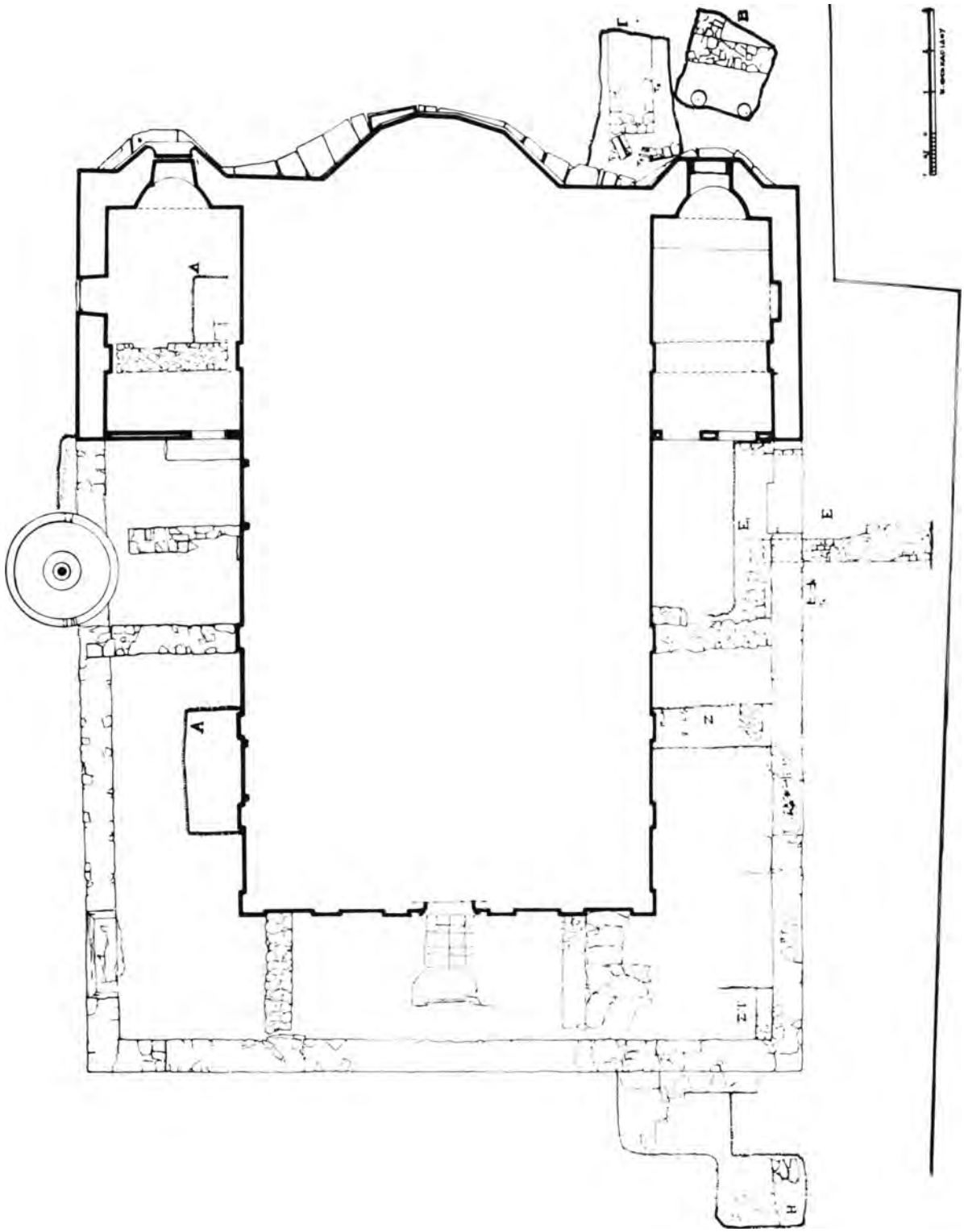

Σχέδ. 7. Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Παντελεήμων. Ἡ δυτικὴ ὄψις μετὰ τὰς ἐργασίας.

κοδομικὰ στοιχεῖα τῆς κατεδαφισθείσης κλειστῆς στοᾶς τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀνασκαφή, ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς βάθος 1.70 μ., ἐπεσήμανεν ἀκόμη λείψανα τοιχοποιίας παλαιοτέρων τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ κτηρίων, πλεῖστα τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται εἰς τὴν περίοδον τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς

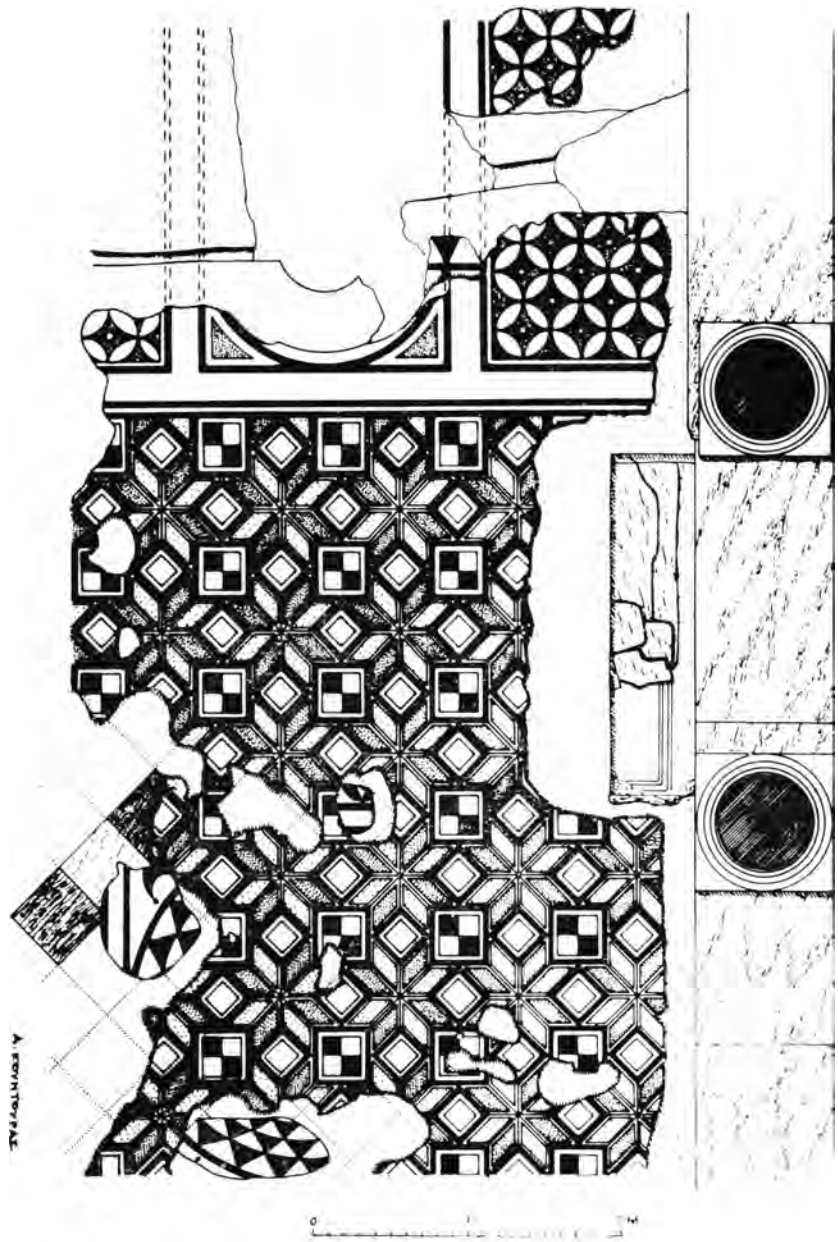
Ἀχειροποίητος

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ συντήρησις τῶν ψηφιδωτῶν εἰς τὰ ἐσωράχια τοῦ 4ου, 5ου καὶ 6ου ἀπὸ Δ. τόξου τῆς βορείου κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς. Ἔγιναν: ἀφαίρεσις παλαιῶν ἀκαταλλήλων στοκαρισμάτων, κατασκευὴ νέων μὲ τὰ ἐγκεκριμένα ὑλικά,

Σχέδ. 8. Θεσσαλονίκη. Άγιος Παντελεήμων. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

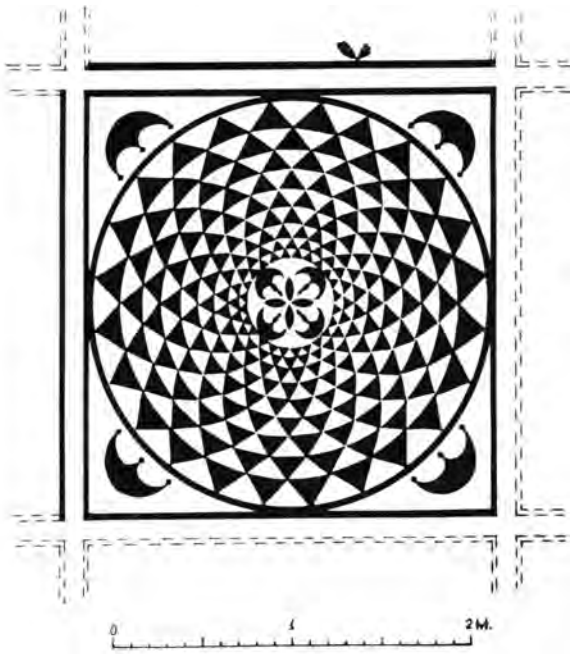
στερέωσις τῶν ἀποκολλημένων ἀπὸ τῆς προετοιμασίας των τμημάτων μὲ ἐνέσεις, σχεδιαστικὴ συμπλήρωσις μὲ ὑδρόχρωμα τῶν τελείως κατεστραμμένων μερῶν, εἰς μικρὰν ὅμως κλίμακα, καὶ καθαρισμὸς τῶν ἐπιφανειῶν (Π ί ν. 547 α - β).

Σχέδ. 9. Θεσσαλονίκη. Ἀχειροποίητος. Τὰ ἀποκαλυφθέντα τρία δάπεδα εἰς τὸ βόρειον κλίτος.

Ἐπίσης ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ συντήρησις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τὸ 1927, εἰς βάθος 0.425 μ. ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τοῦ βορείου κλίτους τῆς βασιλικῆς. Τὸ ψηφιδωτὸν αὐτό, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς κτήριον τῆς ρωμαιοκρατίας, ἄγνωστον ὅμως ποίας ἀκριβῶς μορφῆς, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς φθοράς (Π ί ν. 547 δ). Κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν ἀπεκολλήθησαν τὰ ἐφθαρμένα τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ πρὸς συντήρησιν καὶ οὕτω ἀπεκαλύφθη κάτωθεν αὐτοῦ, εἰς βάθος 0.495 μ., ἕτερον δάπεδον (Σ χ έ δ. 9) ἀπὸ τετραγώνους πλά-

κας λευκὰς καὶ πρασίνας. Τρεῖς ἀπὸ τὰς πλάκας αὐτὰς σώζονται *in situ* (Π ί ν. 547 ε). Μὲ τὴν συνέχισιν ὅμως τῶν ἐργασιῶν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις καὶ τρίτου, χρονολογικῶς βεβαίως πρώτου, ψηφιδωτοῦ δαπέδου κάτωθεν τοῦ πλακοστρώτου, εἰς βάθος 0.605 μ. (Π ί ν. 547 στ). Κατέστη δυνατὴ ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις ἑνὸς διαχώρου τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου (Σ χ έ δ. 10).

Σχέδ. 10. Ἀχειροποίητος. Διάχωρον ἀρχαιοτέρου ψηφιδωτοῦ δαπέδου (σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις).

Οὕτω, μαζὶ μὲ τὴν σωζομένην βασιλικὴν τῆς Ἀχειροποιήτου, ἡ ὁποία ὡς γνωστὸν ἐκτίσθη κατὰ τὴν δ' ἢ ε' δεκαετίαν τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., ἔχομεν εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν τέσσαρα ἐν συνόλῳ κτίσματα. Ἡ χρονικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς πρώτης οἰκοδομῆς καὶ τῆς βασιλικῆς θὰ εἶναι τοὐλάχιστον 3 1/2 ἕως 4 αἰῶνες.

Ἀπὸ τάφον, ὁ ὁποῖος εὑρέθη κατὰ τὰς ἐργασίας παρὰ τὸν στυλοβάτην τῆς βορείου κιονοστοιχίας, περισυνελέγη ἐνδιαφέρον βυζαντινὸν μαρμάρινον θωράκιον (Π ί ν. 547 γ).

Τὰς ἐργασίας συντηρήσεως τῶν ψηφιδωτῶν ἐνήργησε συνεργεῖον ὑπὸ τὸν ἔμπειρον ἀρχιτεχνίτην Κωνστ. Γεωργούσην καὶ τὸν τεχνίτην Ἀθ. Παλούσην.

Ναὸς Ὁσίου Δαβὶδ

Ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως ἔγιναν εἰς τὸν παλαιοχριστιανικὸν ναὸν τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, εἰς τὴν ἄνω πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος ἀπετέλει τὸ καθολικὸν τῆς ἄλλοτε μονῆς τοῦ Λατόμου. Ὡς γνωστόν, εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς σώζεται τὸ περίφημον ψηφιδωτὸν «τοῦ ὁμοιώματος τῆς δόξης Κυρίου» μὲ τὴν θαυμασίαν μορφὴν τοῦ Χριστοῦ ἀνάμεσα εἰς τὰ τέσσαρα σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν καὶ τοὺς προφήτας Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἀββακούμ, χρονολογούμενον εἰς τὸν 5ον αἰ.

Ἡ νοτία κεραία τοῦ σταυροῦ τῆς στέγης τοῦ κτηρίου ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσῃ, διότι, λόγῳ ἀποκολλήσεως λίθων καὶ πλίνθων ἀπὸ τὸ «κλειδὶ» τῆς καμάρας, εἶχεν ὑποστῇ διάνοιξιν καὶ καθίζησιν. Κατὰ τὴν ἐργασίαν διὰ τὴν ἀσφάλισιν τῆς τοιχοποιίας διεπιστώθη, ὅτι ὑπὸ τὰ ἐπιχρίσματα τῆς καμάρας ὑπῆρχον τοιχογραφίαι. Συνεργεῖον ὑπὸ τὸν ζωγράφον-συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου ἀφῄρεσε τὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἀπεκάλυψε τέσσαρας παραστάσεις, διατεταγμένας εἰς δύο ζώνας: ἄνω ζώνη, ἡ Γέννησις ἀνατολικῶς, ἡ Βάπτισις δυτικῶς· κάτω ζώνη, ἡ Ὑπαπαντὴ ἀνατολικῶς, ἡ Μεταμόρφωσις δυτικῶς. Αἱ τοιχογραφίαι διατηροῦνται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἐξετάσεώς των δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 12ον αἰ. Διὰ τὴν προστασίαν των, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τῆς τοιχοποιίας τῆς κεραίας, ἔγινεν ὁ κατάλληλος ὁπλισμὸς καὶ στερέωσις τῶν πλέον ἐπικινδύνων σημείων. Ἐν συνεχείᾳ, κατεσκευάσθη καὶ ἐτοποθετήθη ξυλότυπος, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθη χαρτοβάμβαξ καὶ «ἀφρολέξ», ὥστε αἱ πιέσεις εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοιχογραφιῶν νὰ εἶναι ἀκίνδυνοι (Π ί ν. 548 α).

Ἐλήφθησαν μέτρα διὰ τὴν συγκράτησιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ διακονικοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει ὑποστῇ ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν καθίζησιν τῆς νοτίας κεραίας, ὡς καὶ διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ τόξου τῆς εἰσόδου του.

Ναὸς Ἁγίας Αἰκατερίνης

Ἔγιναν: στερέωσις τοιχογραφιῶν εἰς τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ (Π ί ν. 548 β) μὲ ἐμποτισμὸν κολλητικοῦ ὑλικοῦ καὶ ἐνέσεις, ὡς καὶ αἰσθητικὴ ἀποκατάστασις τῶν φθορῶν των.

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Πανοράματος

Συνεπληρώθη ἡ ὑποδομὴ εἰς τὸ δάπεδον τοῦ βορείου κλίτους τῆς βασιλικῆς καὶ ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν τὰ μαρμαροθετήματα, ἐκτάσεως 90 τ.μ., τὰ ὁποῖα εἶχον πέρυσι ἀποκολληθῆ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπεσκευάσθησαν εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς Ἐφορείας. Ἐπίσης ἀπετειχίσθησαν λείψανα τοιχογραφιῶν, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὰ ἐργαστήρια πρὸς συντήρησιν.

Ἐργαστήρια Ἐφορείας

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν, εἰς τὰ ἐργαστήρια

τῆς Ἐφορείας συνετηρήθησαν ἐφέτος καὶ αἱ ἐξῆς παλαιοχριστιανικαὶ τοιχογραφίαι: (α) τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος εὑρέθη εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολήν, μὲ θέματα ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, (β) ἀπὸ οἰκόπεδον τῆς ὁδοῦ Ἰουλιανοῦ μὲ ἀπομιμήσεις ὀρθομαρμαρώσεως καὶ (γ) ἀπὸ τάφον τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου τῆς περιοχῆς Ραμόνας μὲ παράστασιν πτηνοῦ.

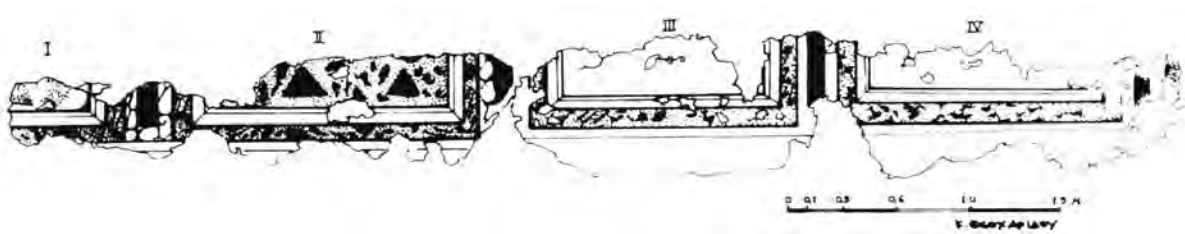
Τὰς ἐργασίας ἐξετέλεσε συνεργεῖον τοῦ Φ. Ζαχαρίου.

Τάφοι ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κάστρων

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως χώρου, ἡ Ἐφορεία ἐμερίμνησε διὰ τὸν εὐτρεπισμὸν τοῦ περιβάλλοντος τῶν παλαιοχριστιανικῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται παρὰ τὸ πεζοδρόμιον τῆς ὁδοῦ Κάστρων. Εἰς τὰς εἰσόδους-στόμια τῶν τάφων ἐτοποθετήθησαν σιδηρᾶ διαφράγματα διὰ λόγους προστασίας (Πίν. 548 γ).

Ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον ὁδῶν Φ. Δραγούμη 2 καὶ Κ. Παλαιολόγου

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν οἰκοπέδου πρὸς οἰκοδόμησιν, εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν, εὑρέθησαν λείψανα τοιχοποιίας ἀρχαίων κτηρίων. Ἡ ἔρευνά των ἀπέδειξεν ὅτι πρόκειται διὰ κοσμικὰ κτίσματα τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος, ἀνήκοντα εἰς δύο τοὐλάχιστον οἰκοδομικὰς περιόδους. Εἰς τὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων τῆς πρώτης φάσεως διεσώθησαν μικρᾶς ἐκτάσεως τμήματα ζωγραφικοῦ διακόσμου, μὲ ἀπομιμήσεις ὀθομαρμαρώσεως εἰς ὀρθογωνίους πίνακας (Σχέδ. 11). Περὶ τῶν εὑρημάτων, βλ. ΑΔ 30 (1975): Μελέται, σ. 155 κ.ἑ.

Σχέδ. 11. Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Φ. Δραγούμη 2 καὶ Κ. Παλαιολόγου. Τμήματα τοιχογραφιῶν.

ΒΕΡΟΙΑ

Ναὸς Ἁγίας Ἄννης

Ἔγινεν ἀντικατάστασις τῆς σεσαθρωμένης ξυλείας τῆς στέγης τοῦ ναοῦ, ἐπανατοποθέτησις τῶν παλαιῶν κεράμων καὶ συμπλήρωσις μὲ ἄλλας ὁμοίως παλαιὰς καὶ στερέωσις τῆς τοιχοποιίας.

Παραλλήλως, ὑπὸ συνεργείου τοῦ Φ. Ζαχαρίου ἔγινε συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν εἰς ἔκτασιν 382 τ.μ. Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς ὑγρασίας κατεσκευάσθη πεζούλι, καθ' ὅλην τὴν ἐξωτερικήν του περίμετρον.

Ναὸς Ἁγίων Θεοδώρων

Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ εἶχεν ἀποσαθρωθῆ, ἡ τοιχοποιία του εἶχεν ὑποστῆ φθορὰς καὶ ρωγμὰς καὶ ὁ νότιος τοῖχος εἶχεν ἀποκολληθῆ ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ παρουσίαζεν ἰσχυρὰν ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου (Σχέδ. 12 - 13). Διὰ τὴν διάσωσιν τοῦ μνημείου ἔγιναν τὰ ἑξῆς:

(α) Ἀποξήλωσις τῆς κατεστραμμένης στέγης (Πίν. 549 α).

(β) Ἐπαναφορὰ τοῦ νοτίου τοίχου εἰς τὴν κατακόρυφον διὰ τῆς ὠθήσεως τῆς ἐξωτερικῆς του πλευρᾶς μὲ ἀντηρίδας καὶ φορτίον ἀπὸ σάκκους ἄμμου (Πίν. 549 β).

(γ) Διασφάλισις τοῦ τοίχου τούτου μὲ ἰσχυρὰν θεμελίωσιν εἰς τὴν βάσιν του.

(δ) Τοποθέτησις νέας ξυλοκατασκευῆς εἰς τὴν στέγην καὶ ἐπανατοποθέτησις τῶν βυζαντινῶν κεράμων (Πίν. 549 γ).

(ε) Συντήρησις καὶ ἐπισκευὴ τῆς ξυλοκατασκευῆς τῶν τοξυλλίων τῆς κιονοστοιχίας (Πίν. 549 δ).

(στ) Καθαίρεσις τῶν σαθρῶν ἐπιχρισμάτων εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων, στερέωσις τῆς τοιχοποιίας δι' ἁρμολογημάτων, συμπλήρωσις τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου, κατασκευὴ πεζουλίου εἰς ὅλην τὴν περίμετρον τοῦ κτηρίου καὶ τοποθέτησις νέων θυρῶν (Πίν. 549 ε).

Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Γουρνιᾶ

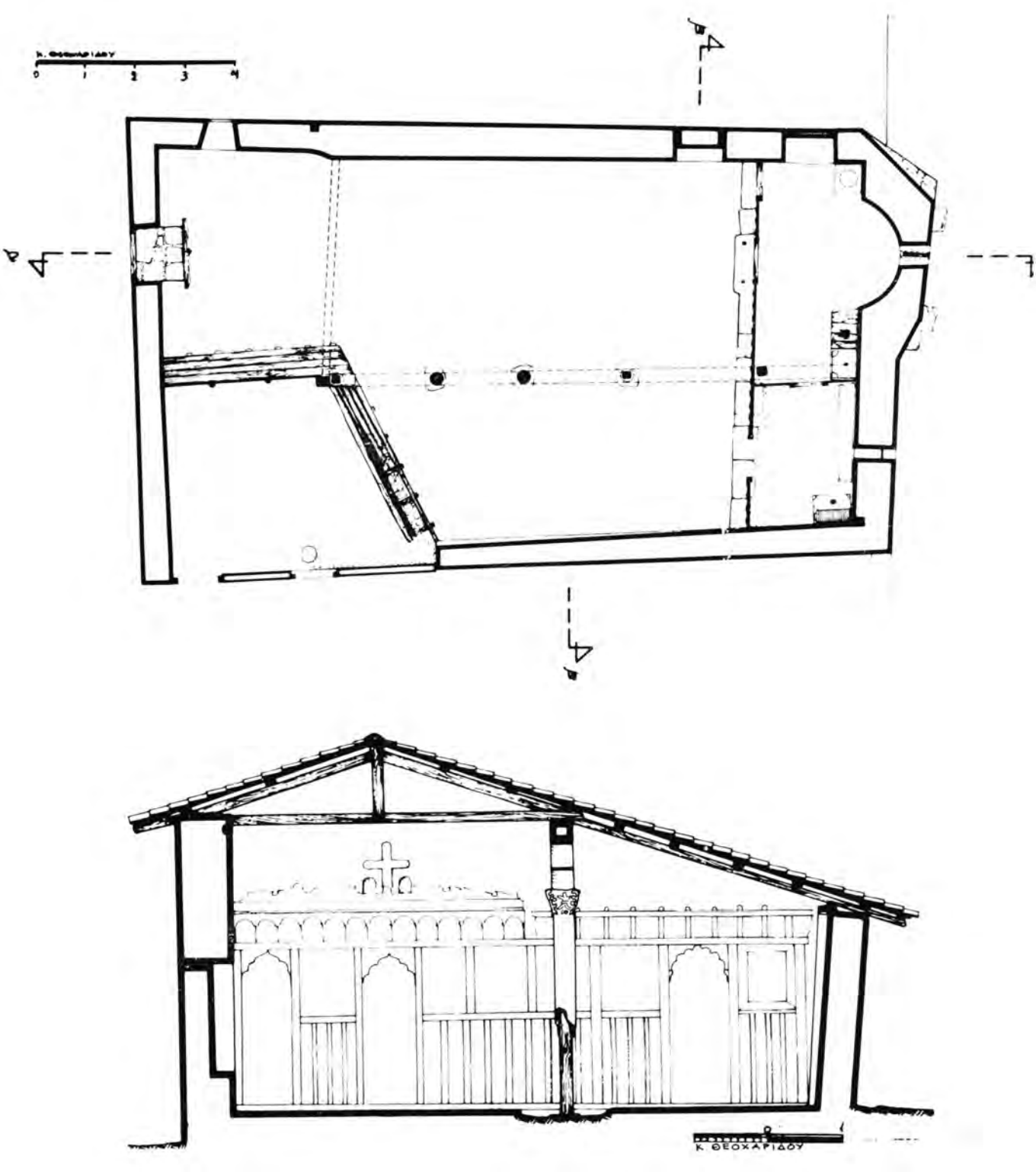
Ἔγινεν ἐπισκευὴ τῆς στέγης καὶ συντήρησις τοιχογραφιῶν.

Ἀρχοντικὸν Μανωλάκη

Ἔγινε συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κατεστραμμένου ἤδη ἀρχοντικοῦ.

Παλαιὰ οἰκία παρὰ τὸν Δίδυμον Λουτρῶνα

Ἐπεσκευάσθη τὸ οἴκημα διὰ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς φύλαξιν ἀρχαίων.

Σχέδ. 12 - 13. Βέροια. Κάτοψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ναοῦ Ἁγίων Θεοδώρων.

Δίδυμος Λουτρὼν καὶ Πύργος Ὡρολογίου

Ἔγινε καθαρισμὸς τῶν δύο μνημείων καὶ μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασίαι συντηρήσεως.

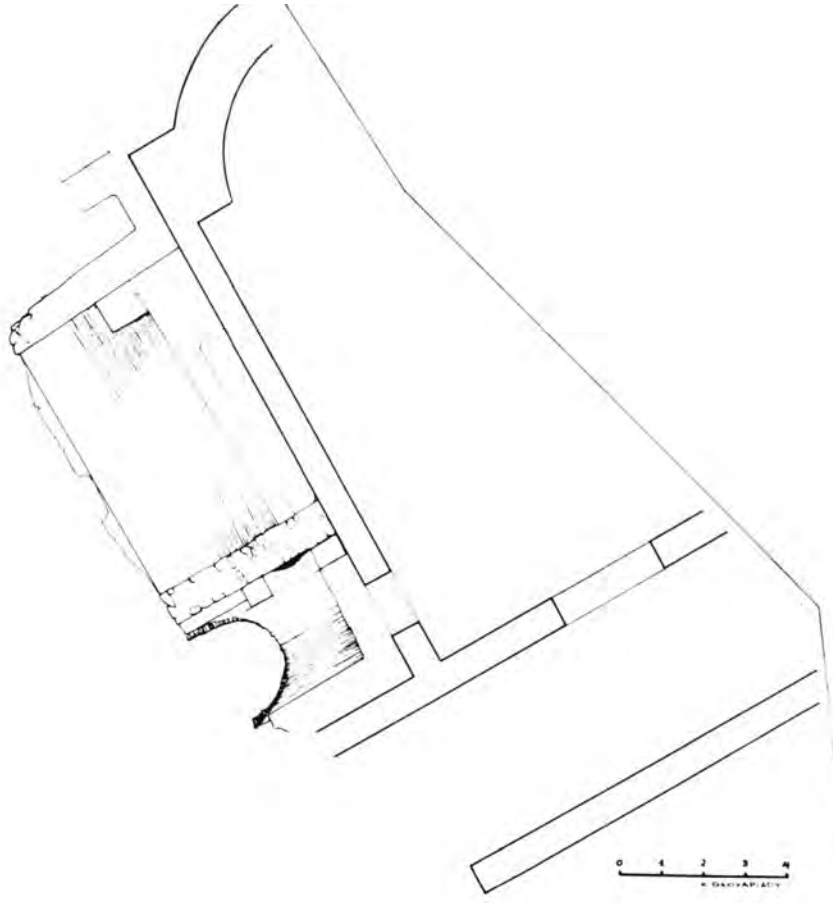
Οἰκόπεδον Πορφύρη

Τὸ 1972 εἰς τὸ οἰκόπεδον Πορφύρη, παρὰ τὴν ὁδὸν Καρατάσου, εἶχον ἀποκαλυφθῆ τὰ ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, μικρῶν διαστάσεων, μὲ ψηφιδωτὰ εἰς τὸν νάρθηκα καὶ μαρμαροθετήματα εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος. Τὸ ἀριστερὸν κλίτος καὶ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ νάρθηκος ἦσαν κατεστραμμένα.

Ἀπὸ τὴν βασιλικὴν ἠρευνήθη μόνον τὸ ἀριστερὸν ἥμισυ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸ οἰκόπεδον Πορφύρη, ἐνῷ τὸ δεξιὸν ἥμισυ κεῖται ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ παρακειμένου οἰκοπέδου (Σχέδ. 14). Εἰς τὸν χῶρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν ἀκόμη πολυάριθμοι τάφοι.

Σημειώνεται ὅτι εἰς τὸν νότιον ὄχθον τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως οἰκοπέδου Πορφύρη εἶναι ἐμφανῆ τὰ λείψανα τοίχων παραλλήλων, μὲ ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς τὰ μεταξύ των διαστήματα. Πρέπει ἑπομένως νὰ γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι πλὴν τῆς ἡμιαποκαλυφθείσης βασιλικῆς ὑπῆρχεν εἰς τὸν χῶρον καὶ ἄλλο παλαιοχριστιανικὸν κτήριον, πιθανῶς ἐκκλησιαστικόν, μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα.

Μὲ ἄδειαν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, ἐκδοθεῖσαν τὸ 1973, συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἀνέγερσιν πολυκατοικίας εἰς τὸ οἰκόπεδον Πορφύρη. Κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς παρετηρήθησαν ὑπὸ τὸ ἡμικατεστραμμένον ἀριστερὸν κλίτος τῆς βασιλικῆς τοιχοδομαί. Ἔρευνα, διενεργηθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐφορείας, ἀπεκάλυψε δύο ὑπογείους καμαροσκεπεῖς θαλάμους. Ἀμφότεροι καταλαμβάνουν ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους. Ὁ εἷς, μικροτέρων διαστάσεων, μήκ. 3.60, πλ. 2.25 καὶ ὕψ. 2.10 μ., ἔχει τὸν κατὰ μῆκος ἄξονά του κάθετον πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τῆς ὑπερκειμένης βασιλικῆς, ἐνῷ ὁ ἄλλος, μεγαλυτέρων

Σχέδ. 14. Βέροια. Οἰκόπεδον Πορφύρη. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀριστερὸν τμῆμα τῆς βασιλικῆς.

διαστάσεων, μήκ. 5.05, πλ. 2.90 καὶ ὕψ. 2.05 μ., ἔχει τὸν κατὰ μῆκος ἄξονά του παράλληλον πρὸς τὸν τῆς βασιλικῆς (Σχέδ. 14· Πίν. 550 α). Οὕτω, θεωροῦμεν τὸν μικρότερον ὡς προθάλαμον. Στενὴ δίοδος, πλ. 0.75 καὶ ὕψ. 1.05 μ., ἑνώνει τοὺς δύο θαλάμους.

Ἀπὸ ὡρισμένας λεπτομερείας τῆς τοιχοδομίας ἐξάγεται, ὅτι ἡ καμάρα τοῦ προθαλάμου δὲν εἶναι σύγχρονος μὲ τοὺς καθέτους τοίχους, ἀλλὰ κατεσκευάσθη ἐπ' αὐτῶν ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ τὴν βοήθειαν προχείρου ξυλοτύπου, ὅτε ἡ ἀρχικὴ καμάρα εἶχε καταστραφῆ. Εἰς τοὺς καθέτους τοίχους ἐχρησιμοποιήθησαν πλίνθοι, διαστ. 0.36 × 0.27 × 0.03 μ., καλῶς ὠπτημέναι. Αἱ ἐπιφάνειαί των εἶχον ἐπιχρισθῆ, πρὸ τῆς ὀπτήσεως, μὲ ἐλαφρὸν γαλάκτωμα, τὸ ὁποῖον τοὺς ἔδωσεν ὑποκιτρίνην χροιάν. Τὸ συνδετικὸν κονίαμα μὲ ἄφθονον λεπτὴν ἄμμον εἶναι ἰσχυρόν, οἱ δὲ ἁρμοὶ εἶναι λοξότμητοι.

Εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς καμάρας ἔχουν χρησιμοποιηθῆ πλίνθοι μεγαλυτέρων διαστάσεων, 0.44 × 0.32 × 0.03 μ., ἀπὸ ἐρυθρὸν πηλόν, μετρίως ὠπτημένον, καὶ ἀσβεστοκονίαμα μὲ χονδρὴν ἄμμον καὶ τρίμματα κεράμων.

Εἰς τὸ πάχος τῶν τοίχων τοῦ προθαλάμου σχηματίζονται μικραὶ κόγχαι, τρεῖς εἰς τὸν βόρειον (πλ. 0.60, ὕψ. 1, βάθ. 0.50 μ.), τρεῖς εἰς τὸν δυτικόν, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο κάτω καὶ ἡ τρίτη ὑψηλότερον, δύο εἰς τὸν νότιον καὶ μία εἰς τὸν ἀνατολικόν, ὁ ὁποῖος, ἂς σημειωθῇ, ὅτι εἶναι κατεστραμμένος (Πίν. 550 α). Ἀπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐγίνετο καὶ ἡ εἴσοδος εἰς τὸν προθάλαμον. Τὸ δάπεδον τοῦ προθαλάμου εἶναι τελείως κατεστραμμένον.

Ὁ μεγαλύτερος θάλαμος ἔχει ἡμικυλινδρικὴν καμάραν, ἡ γένεσις τῆς ὁποίας ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ δαπέδου, χωρὶς δηλαδὴ νὰ μεσολαβήσουν κάθετοι τοῖχοι. Αἱ ἐπιφάνειαί του εἶναι ἐπιχρισμέναι μὲ ἀσβεστοκονίαν λειασμένην. Ἡ κατασκευή του εἶναι ἀπὸ πλίνθους ὠπτημένας, διαστ. 0.44 × 0.32 × 0.03 μ. Εἰς μερικὰ ὅμως σημεῖα τοῦ βορείου τοίχου, ὅπου ἔχει ἀποκολληθῆ τὸ ἐπίχρισμα, ὑπάρχουν καὶ πωρόλιθοι. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον μὲ πηλίνας πλάκας, διαστ. 0.30 × 0.30 μ., ὑποκιτρίνης χροιᾶς. Ἔβαινον ἐπὶ ὑποστρώματος ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν οἱ ἁρμοὶ μεταξὺ τῶν πλακῶν καὶ οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις τοῦ δαπέδου.

Οὐδὲν κινητὸν ἀντικείμενον εὑρέθη ἐντὸς τῶν δύο θαλάμων, οἱ ὁποῖοι ὡς φαίνεται εἶχον συληθῆ πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως τῆς βασιλικῆς ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς. Ἀπὸ τὴν μορφὴν των ὅμως καὶ τὰς δομικὰς των λεπτομερείας, ὡς καὶ ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν τῶν πολυαρίθμων τάφων εἰς τὸν ἴδιον χῶρον, ἐξάγεται ὅτι οἱ δύο θάλαμοι ἦσαν ταφικοὶ καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς βασιλικῆς εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς τὴν ὕπαρξίν των.

Οἱ κτήτορες τῆς βασιλικῆς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγνώριζον τὴν ὕπαρξίν των διὰ τοῦτο καὶ ἠθέλησαν νὰ συνδέσουν τὴν βασιλικὴν πρὸς αὐτούς. Ἀκριβῶς δὲ δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ ἡ βασιλικὴ δὲν ἔχει τὸ Ἱερόν της ἐστραμμένον πρὸς Α., ἀλλὰ πρὸς Ν., προφανῶς διὰ νὰ μὴ καταστραφοῦν οἱ προυπάρχοντες ὑπόγειοι ταφικοὶ θάλαμοι κατὰ τὴν οἰκοδόμησίν της. Ἀσφαλῶς δὲ οἱ κτήτορες τῆς βασιλικῆς θὰ ἔλαβον μέριμναν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν θαλάμων καὶ πιθανὸν αὐτοὶ νὰ συνεπλήρωσαν τὴν καμάραν τοῦ προθαλάμου. Ἴσως, ἡ συνύπαρξις τῆς βασιλικῆς μὲ τοὺς ταφικοὺς θαλάμους νὰ δικαιολογῆται ἀπὸ λόγους εὐλαβείας καὶ λατρείας πρὸς σημαίνοντας χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι πιθανὸν νὰ εἶχον ταφῆ ἐκεῖ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους, ὅτε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐδίδαξε τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὴν Βέροιαν.

ΛΟΓΓΟΣ ΕΛΕΣΣΗΣ

Ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς καὶ λῆψις μέτρων προστασίας του.

ΚΟΖΑΝΗ

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀρχοντικοῦ Γρηγορίου Βούρκα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐτοποθετήθησαν νέα παράθυρα καὶ ἐπεσκευάσθησαν τὰ παλαιά.

Ἐπίσης ἔγινε συντήρησις τῆς στέγης τοῦ ἀρχοντικοῦ Νικολάου Βούρκα.

ΚΟΙΛΑΝΟΣ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΟΣ

Ἀπεκολλήθη ψηφιδωτὸν δάπεδον καὶ μετεφέρθη εἰς Κοζάνην διὰ συντήρησιν.

ΚΑΣΤΟΡΙΑ

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1974 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν μνημείων τῆς πόλεως, ὡς ἑξῆς:

Βυζαντινὸν τεῖχος ὁδοῦ Παπαρέσκα

Εὑρίσκεται εἰς τὸ τμῆμα τῆς παλαιᾶς πόλεως. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχουν οἰκίαι, αἱ ὁποῖαι δυστυχῶς δὲν ἔχουν ἀπαλλοτριωθῆ ἀκόμη. Τὸ τεῖχος εἶχεν ὑποστῆ διάλυσιν τῆς τοιχοποιίας εἰς πολλὰ σημεῖα, ρωγμὰς καὶ παρουσίαζεν ἐπικίνδυνον κυρτότητα εἰς τὴν πρόσοψιν (Πίν. 550 γ). Ἔμπειροι τεχνῖται τῆς Ἐφορείας συνεκράτησαν καὶ συνεπλήρωσαν τὴν τοιχοποιίαν, ἐξήλειψαν τὴν κυρτότητα τῆς ὄψεως καὶ ἐστεγανοποίησαν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ τείχους, ἀπὸ ὅπου προήρχοντο οἱ κίνδυνοι διαβρώσεώς του (Πίν. 550 δ).

Τεῖχος πλατείας Μακεδονομάχων

Ἐστερεώθησαν ἑτοιμόρροπα τμήματα τοῦ τείχους. Κατὰ τὰς ἐργασίας διεπιστώθησαν τὰ λείψανα κυκλικοῦ πύργου ὑπὸ τὸ ἔδαφος. Ταῦτα συνετη-

ρήθησαν καὶ ὑπερυψώθησαν ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους (Π ί ν. 550 β).

Μονὴ Μαυριωτίσσης

Ἀνακατεσκευάσθη ἡ στέγη τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος. Διὰ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν, ἐπάνω εἰς τὰ νέα πέταυρα ἐστρώθη ἀσφαλτόπανον.

Ναὸς Παναγίας Βλαχέρνας-Ρασιώτισσας

Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ καὶ τῆς κλειστῆς στοᾶς, ἡ ὁποία τὸν περιβάλλει ἀπὸ τὴν νοτίαν καὶ δυτικὴν πλευράν, εἶχε σαθρωθῆ, ὥστε τὸ μνημεῖον καὶ ὁ ζωγραφικός του διάκοσμος ὑφίσταντο φθορὰς ἐκ τῆς εἰσροῆς τῶν ὑδάτων. Ἔγινε λοιπὸν ἀποξήλωσις τῆς παλαιᾶς στέγης καὶ ἀντικατάστασίς της μὲ νέαν (Π ί ν. 551 α - β). Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς ὑγρασίας ἔγινε πέριξ αὐτοῦ ἀποχωμάτωσις καὶ ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθη λιθόστρωτον, ὥστε τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς νὰ διοχετεύωνται μακρὰν τοῦ κτηρίου. Δύο νέαι θύραι ἀντικατέστησαν τὰς κατεστραμμένας παλαιάς.

Παραλλήλως, συνεργεῖον ὑπὸ τὸν ἱκανώτατον συντηρητὴν Σγοῦρον εἰργάσθη διὰ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τοῦ ζωγράφου Φ. Ζαχαρίου. Αἱ ἐργασίαι ἐπεξετάθησαν εἰς μεγάλην κλίμακα καὶ ἀλλοῦ μὲν ἔγινε ξηρὸς μηχανικὸς καθαρισμός, ἀλλοῦ ὁπλισμὸς μὲ ἐπικόλλησιν προστατευτικοῦ ὑφάσματος καὶ ἀλλοῦ «κοντραρίσματα» διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τῶν ἀποκολληθεισῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὴν προετοιμασίαν των. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος διεπιστώθη καὶ παλαιότερον στρῶμα τοιχογραφιῶν. Κατὰ τὴν ἀποξήλωσιν τῆς σαθρᾶς στέγης ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὰ δύο ἀετώματα αἱ παραστάσεις τῆς Ἀναλήψεως καὶ τῆς Σταυρώσεως (Π ί ν. 551 γ - δ). Σπαράγματα μάλιστα τῆς Σταυρώσεως εὑρέθησαν ἐπάνω ἀπὸ τὴν ξυλίνην ὀροφήν. Αὐτὰ περισυνελέγησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τελάρα.

Ναὸς Ἁγίου Στεφάνου

Συνεχίσθη ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου βυζαντινοῦ ναοῦ. Τοιχογραφία εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ φωταγωγοῦ εἶχεν ἐπικινδύνως διογκωθῆ. Ἔγινεν ὁπλισμός της διὰ νὰ ἀποφευχθῆ ἡ κατάρρευσις.

ΠΑΛΑΤΙΤΣΙΑ ΗΜΑΘΙΑΣ

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

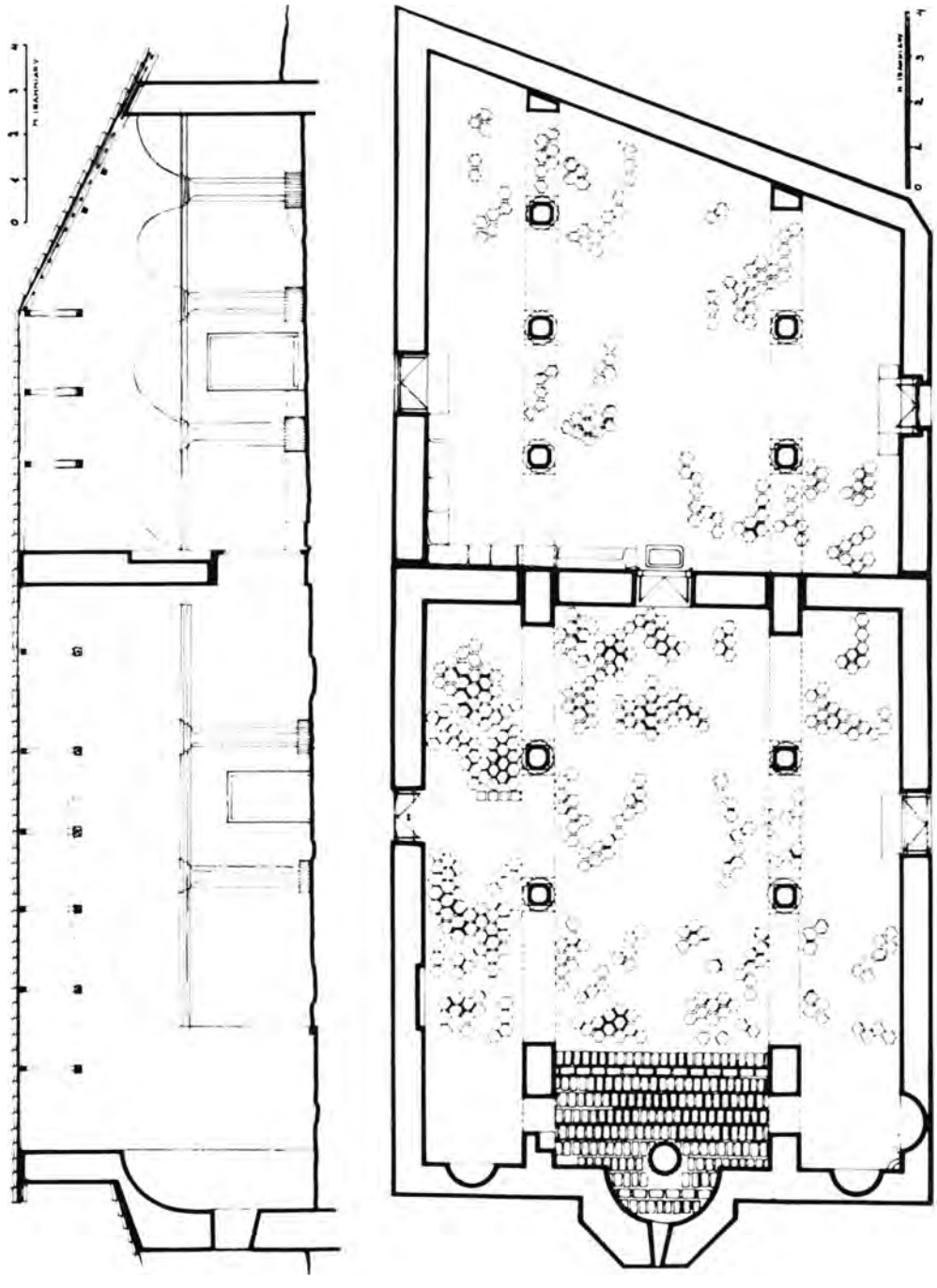
Εἰς τὴν ξυλόστεγον τρίκλιτον μεταβυζαντινὴν βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἔγιναν μερικαὶ ἐργασίαι πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῶν γενομένων κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Συνεπληρώθησαν τὰ ἁρμολογήματα τῆς τοιχοποιίας, συνετηρήθησαν ἐπικίνδυνα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἐγένετο ἡ κατάλληλος διαρρύθμισις τοῦ ἐδάφους πέριξ τοῦ κτηρίου διὰ τὴν προστασίαν του ἀπὸ τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς. Συγχρόνως ἔγινε πλήρης σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις τοῦ ναοῦ (Σ χ έ δ. 15 - 17).

ΠΙΕΡΙΑ

Ναὸς Παναγίας Κονταριώτισσας Πιερίας

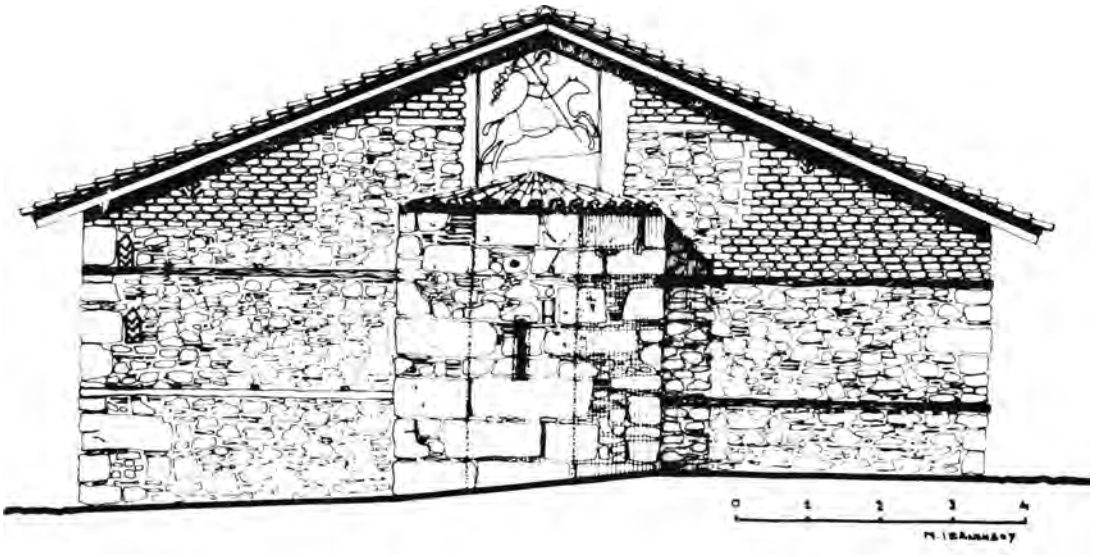
Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Παναγίας Κονταριώτισσας χρησιμοποιεῖται σήμερον ὡς ναὸς τοῦ νεκροταφείου τοῦ ὁμωνύμου χωρίου. Τὸ κτήριον εὑρίσκετο εἰς λίαν ἐπικίνδυνον κατάστασιν, διότι, πλὴν τῶν ρωγμῶν καὶ τῶν φθορῶν τῆς τοιχοποιίας του, εἶχεν ὑποστῆ καὶ μετατόπισιν τῆς ἀνωδομίας του. Διὰ τοῦτο οἱ κάτοικοι πρὸ ἐτῶν εἶχον ὑποβαστάσει τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν καμάραν μὲ ξυλοτύπους καὶ παχείας ξυλοδοκούς (Σ χ έ δ. 18 - 19). Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τῶν ἐτῶν αἱ ξύλιναι ὑποστυλώσεις εἶχον ὑποστῆ τὴν φυσικὴν φθορὰν καὶ οὕτω ὄχι μόνον ἡ εἴσοδος τῶν προσκυνητῶν ἦτο προβληματική, ἀλλὰ καὶ τὸ κτήριον ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσῃ. Ἡ ἐπέμβασις ἐπομένως τῆς Ἐφορείας ἦτο ἐπιβεβλημένη. Τὸ μνημεῖον, ἄλλωστε, εἶναι σημαντικὸν καὶ διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν του καὶ διὰ τὸν ζωγραφικὸν διάκοσμόν του, ἂν καὶ δὲν σώζει τὴν ἀρχικήν του μορφήν. Σοβαραὶ ἐπεμβάσεις ἔχουν ἀλλοιώσει τελείως τὴν ἐμφάνισίν του. Ἡ κορυφὴ τοῦ τρούλλου εἶχεν ὑπερυψωθῆ, τὰ παράθυρα τοῦ τυμπάνου του εἶχον φραχθῆ, ἡ τετράγωνος βάσις του εἶχεν ὑπερυψωθῆ καὶ ἐπιμηκυνθῆ πρὸς Α. κατὰ 1.26 μ., εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξαφανισθῆ ἡ ἀνατολικὴ κεραία, τὰ δίλοβα ἀνοίγματα εἰς τὴν νοτίαν, δυτικὴν καὶ βόρειον πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου εἶχον ἐπίσης φραχθῆ, τὸ νότιον πυργοειδὲς παρεκκλήσιον τοῦ νάρθηκος εἶχε καταστραφῆ μέχρι τοῦ μέσου τοῦ ὕψους του, ἡ κόγχη τοῦ παρεκκλησίου τούτου, ὡς καὶ τοῦ βορείου, εἶχεν ἐξαφανισθῆ, εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ εἶχε προστεθῆ ξυλίνη ἀνοικτὴ στοὰ καὶ μονοκλινεῖς στέγαι ἐστέγαζον τὸ νότιον κλίτος μετὰ τῆς στοᾶς καὶ τὸν νάρθηκα μετὰ τοῦ ἐξωνάρθηκος καὶ ἐκάλυπτον τὰ δίλοβα ἀνοίγματα (Σ χ έ δ. 18 - 19). Ἐκτὸς τούτων ἡ ἐπίχρισις τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν δι' ἀσβέστου εἶχεν ἐξαφανίσει τὰς λεπτομερείας τῆς τοιχοποιίας (βλ. καὶ ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 489 κ.έ.).

Πρέπει, ὅμως, νὰ σημειωθῆ ὅτι ὡρισμέναι ἀπὸ τὰς ἐπεμβάσεις, ὅπως π.χ. ἡ ἔμφραξις τῶν παραθύρων τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου, τῶν διλόβων τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ τῶν τριῶν ἰσοϋψῶν ἀνοιγμάτων τῆς κεντρικῆς ἀψῖδος τοῦ Ἱεροῦ, εἶχον συντελεσθῆ ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰ., προφανῶς διὰ νὰ δημιουργηθοῦν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ κατάλληλοι ἐπιφάνειαι διὰ τὸν ζωγραφικὸν διάκοσμον, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς πρώτης ἐξετάσεως πιθανὸν νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ αἰῶνος τούτου.

Σχέδ. 15 - 16. Παλατίτσια. Άγιος Δημήτριος. Κάτοψις και τομή κατά μήκος.

Διὰ τὴν διάσωσιν τοῦ μνημείου ἔγιναν τὰ ἑξῆς: Ἀφῃρέθη τὸ ἐπίχρισμα ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν. Ἀφῃρέθη τὸ ἐπίκτισμα ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου καὶ ἔγινεν ἀνάσυρσις τῶν κεράμων αὐτοῦ. Ἀφῃρέθη ἡ κεράμωσις καὶ διελύθη ἡ πρόσθετος τοιχοποιία τῆς κυβικῆς βάσεως τοῦ τρούλλου. Οὕτω διεπιστώθη, ὅτι ἡ βάσις αὕτη ἀρχικῶς ἦτο τετράγωνος καὶ ἀκόμη, ὅτι δυτικῶς καὶ ἀνατολικῶς ταύτης ὑπῆρχον δικλινεῖς στέγαι διὰ τὴν δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν καμάραν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Ἡ τετράγωνος βάσις τοῦ τρούλλου καὶ αἱ στέγαι τῶν δύο καμαρῶν ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των μορφὴν καὶ ἐκαλύφθησαν διὰ βυζαντινῶν κεράμων. Τὸ νότιον κλίτος ἐστεγάσθη μὲ ἰδίαν στέγην, μονοκλινῆ, εἰς τὸ φυσικόν της ὅμως χαμηλότερον ἐπίπεδον, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ δίλοβον ἄνοιγμα τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Ἀποκατεστάθη τὸ δίλοβον παράθυρον τοῦ νοτίου κλίτους, ἔγινεν ἁρμολόγημα τῆς τοιχοποιίας καὶ συνετηρήθησαν τὰ τμήματα τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ πεζουλίου τῆς στοᾶς, τὸ ὁποῖον τὰ ἐκάλυπτεν. Συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία τοῦ πυργοειδοῦς παρεκκλησίου πρὸς Ν. τοῦ νάρθηκος, ἐτοποθετήθη ἡ τετρακλινὴς στέγη του καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφὴν διὰ τῆς ἀνα-

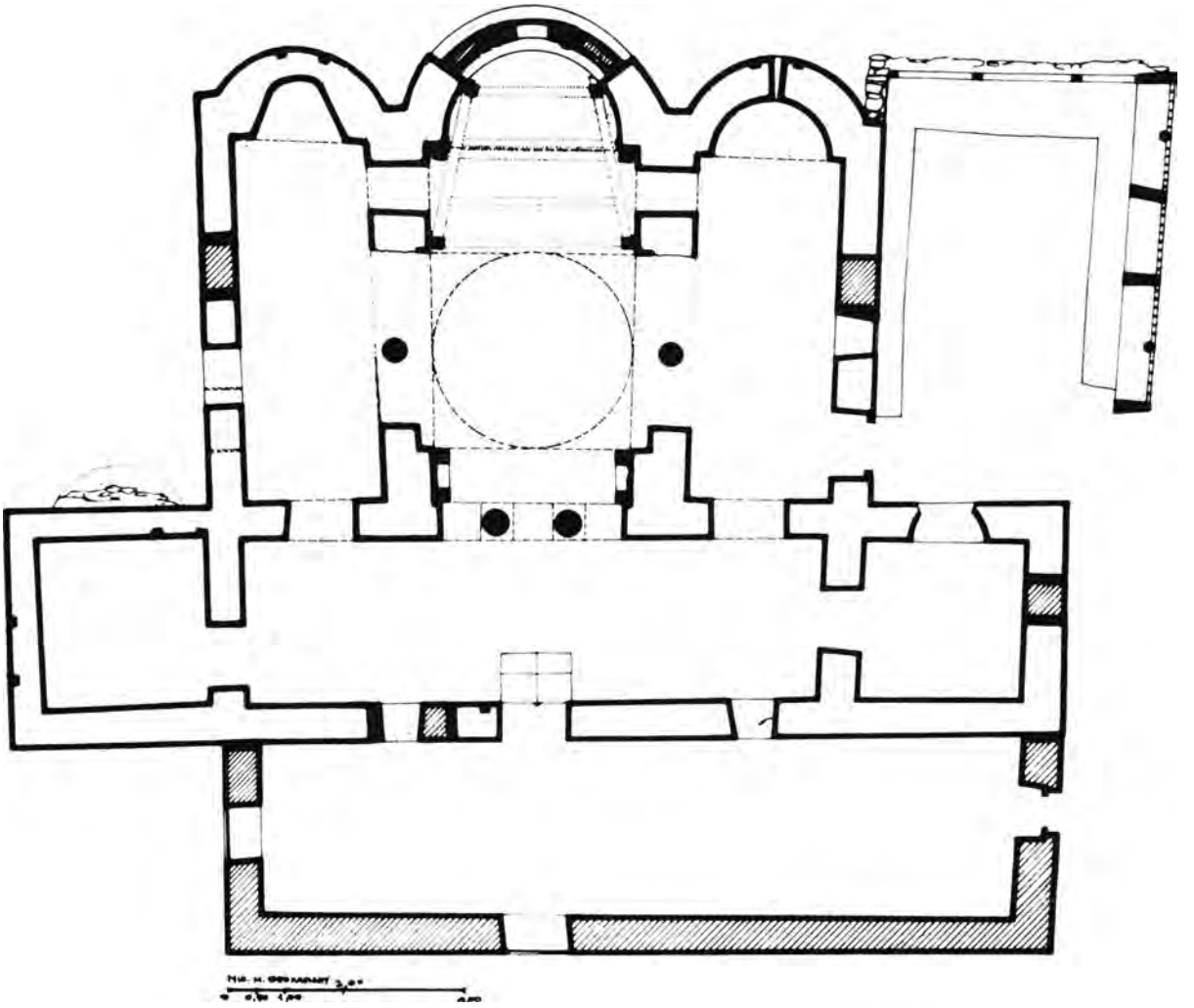
Σχέδ. 17. Παλατίτσια. Ἅγιος Δημήτριος. Ἀνατολικὴ ὄψις.

Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι διὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἀσφάλειαν τῆς ἀνωδομίας τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἡ ὁποία καὶ εἶχεν ὑποστῆ τὰς μεγαλυτέρας ζημίας, κατεσκευάσθη συμφώνως πρὸς μελέτην τοῦ μηχανικοῦ τῆς Ἐφορείας Ν. Σιπητάνου, ἰσχυρὸς σκελετὸς ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος εἰς τὸ πάχος τῆς τοιχοδομίας καὶ ἀθέατος ἐξωτερικῶς, ὁ ὁποῖος μετέφερε τὰ φορτία καὶ τὰς ὠθήσεις τοῦ τρούλλου, ἰσομετρικῶς, εἰς τοὺς πεσσοὺς καὶ τοὺς κίονας (Πίν. 552 α - β).

Αἱ καμάραι ἀνηρτήθησαν ἀπὸ τοῦ σκελετοῦ τούτου καὶ οὕτω ἔπαυσαν πλέον νὰ εἶναι ἐπικίνδυνοι. Ἀφῃρέθη ἡ μεταγενεστέρα ἀνοικτὴ στοὰ ἀπὸ τῆς νοτίας ὄψεως τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ αἱ μονοκλινεῖς στέγαι, αἱ ὁποῖαι ἐστέγαζον τὸ νότιον κλίτος, τὴν στοὰν καὶ τοὺς δύο νάρθηκας. Σημειοῦται ὅτι ὁ ἐξωνάρθηξ ἦτο μεταγενεστέρα προσθήκη, ἄνευ σημασίας. κατασκευῆς τοῦ τοξωτοῦ νοτίου παραθύρου του καὶ τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν του. Εἰς τὸ βόρειον κλίτος διελύθη «σενάζ», τὸ ὁποῖον μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας ὄχι μόνον δὲν εἶχε λόγον ὑπάρξεως, ἀλλὰ ἐπροξένει καὶ αἰσθητικὴν ζημίαν. Ὁ βόρειος τοῖχος ἐστερεώθη καὶ ἀποκατεστάθησαν τὰ ἀνοίγματά του. Συνεπληρώθησαν ὁμοίως δι' ὀπτῶν πλίνθων αἱ δύο παραστάδες τοῦ Ἱεροῦ. Κατεσκευάσθη μονοκλινὴς στέγη εἰς τὸν ἐσωνάρθηκα, εἰς τὸ φυσικόν της ὅμως ἐπίπεδον, ὥστε νὰ μὴ καλύπτῃ τὸ δίλοβον ἄνοιγμα τῆς δυτικῆς κεραίας. Ἀποκατεστάθη ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ νάρθηκος καὶ ἡ δυτικὴ θύρα μὲ τὸ εὐθὺ ὑπέρθυρον. Ἔγινεν ἀποχωμάτωσις εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Τέλος, εἰς τὰ κάτω παράθυρα ἐτοποθετήθησαν σιδηρᾶ ὑαλοστάσια (Πίν. 552 γ - δ).

Μετὰ τὰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι ἀνεφέρθησαν ἐδῶ λίαν συντόμως, ἀφηρέθησαν αἱ ξύλιναι ὑποστυλώσεις, ὡς ἄχρηστοι πλέον, καὶ οὕτω τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἐπανεῦρε τὴν ἠρεμίαν του. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὰ ἀνοίγματα τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου, τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ τοῦ Ἱεροῦ ἀποκατεστάθησαν μόνον ἐξωτερικῶς, καὶ ὄχι ἐσωτερικῶς, διότι,ὡς ἀνεφέρθη ἤδη,εἰς τὰς ἐσωτερικάς των ἐπιφανείας ὑπάρχει ζωγραφικὸς διάκοσμος. Ἀκόμη πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν δομικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν, τὸ μνημεῖον ἀντιπροσωπεύει τρεῖς τοὐλάχιστον οἰκοδομικὰς φάσεις. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν ἱστορικαὶ ἢ ἄλλαι γραπταὶ εἰδήσεις διὰ τὸ σημαντικὸν τοῦτο κτίσμα, δι' αὐτὸ πρέπει νὰ μελετηθοῦν μετὰ προσοχῆς τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προσφέρει αὐτὸ τὸ ἴδιον.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ξυλίνων ὑποστυλώσεων, συνεργεῖον ὑπὸ τὸν ζωγράφον Φ. Ζαχαρίου ἐξετέλεσε σειρὰν ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν, ἀπεκαλύφθη τοιχογραφία τῆς Παναγίας Βρεφοκρατούσης εἰς τὴν κόγχην, ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου τῆς νοτίας εἰσόδου. Κατὰ τὴν συντήρησίν της ὅμως διεπιστώθη καὶ ἕτερον στρῶμα κάτωθεν αὐτῆς. Ὅθεν ἀπεκολλήθη ἡ τοιχογραφία καὶ ἀνεφάνη παλαιοτέρα παράστασις, ὁμοίως τῆς

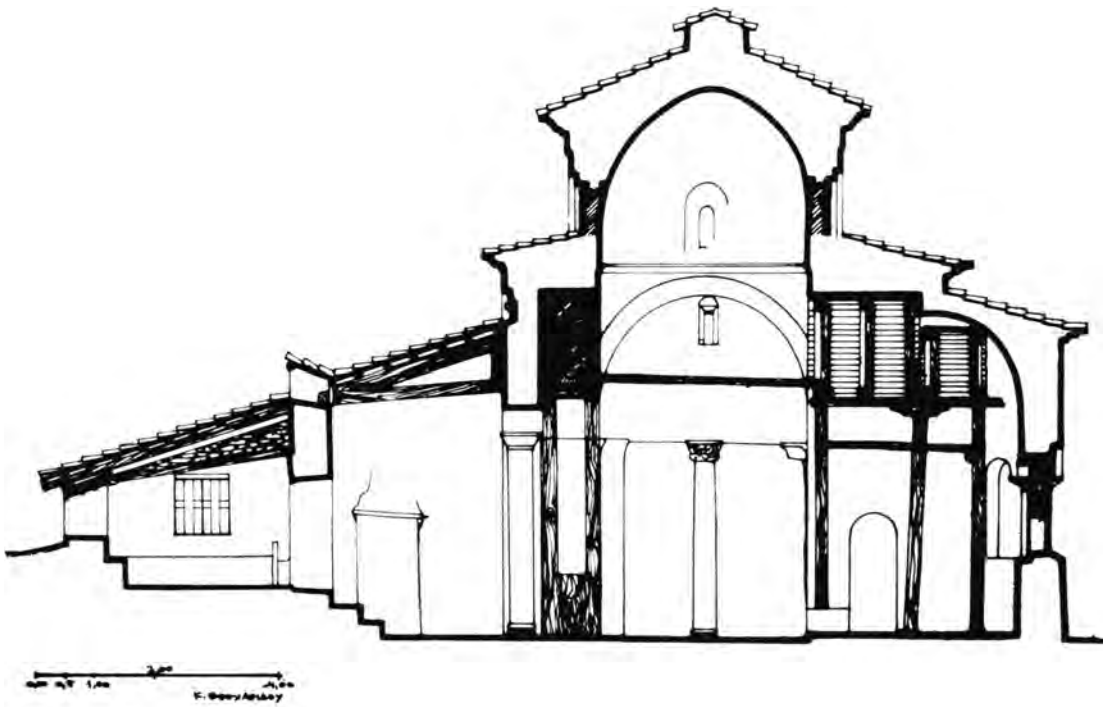

Σχέδ. 18. Πιερία. Παναγία Κονταριώτισσα. Κάτοψις τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

Βρεφοκρατούσης Θεοτόκου, σωζομένη εἰς καλὴν κατάστασιν. Ἡ παράστασις αὕτη συντηρηθεῖσα παρέμεινεν εἰς τὴν κόγχην.

Ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν δὲν ἔχει, βεβαίως, ἀκόμη συντελεσθῆ καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι δυνατὸν πρὸς τὸ παρὸν νὰ γίνῃ συστηματικὴ μελέτη των. Διὰ τοῦτο ἐδῶ περιοριζόμεθα νὰ δώσωμεν τὴν κατάταξιν τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὸν τροῦλλον ὁ Χριστός, μέσα εἰς «δόξαν», φέρεται ἀπὸ τέσσαρας ἀγγέλους. Ὡς γνωστόν, ἀνάλογος παράστασις ἦτο εἰς τὸ κατεστραμμένον ψηφιδωτὸν τοῦ τρούλλου τῆς Ροτόντας Θεσσαλονίκης. Βορείως καὶ νοτίως ἀνὰ εἷς Προφήτης μέσα εἰς κύκλον. Εἰς τὸ τύμπανον τέσσαρες πολυπρόσωποι σκηναὶ ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου: εἰς τὴν πρώτην ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ ἓξ Μαθητῶν του καὶ ἓξ Ἑβραίων, εἰς τὴν δευτέραν ὁ Χριστὸς μὲ ἓξ Μαθητάς του καὶ ἕνδεκα Ἑβραίους, εἰς τὴν τρίτην ὁ Ἐμπαιγμός, ὅπου ὁ Χριστὸς μὲ ποδήρη χιτῶνα καὶ κάλαμον ἐμπαίζεται ὑπὸ εἴκοσι προσώπων, καὶ εἰς τὴν τετάρτην ἡ Σταύρωσις, ἔνθα ὁ Χριστὸς εὑρίσκεται πολὺ ὑψηλὰ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, μὲ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἑκατέρωθεν, καὶ χαμηλότερον, ἀριστερὰ μὲν ἡ Παναγία μὲ τέσσαρας γυναῖκας, δεξιὰ δὲ ὁ Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, ὁ ἑκατόνταρχος καὶ ἑπτὰ Ἑβραῖοι (βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, Πίν. 449 γ). Εἰς τὰ τέσσαρα σφαιρικὰ τρίγωνα οἱ Προφῆται: Ἀββακούμ, Ἡσαΐας, Ἱερεμίας καὶ Μιχαίας (;), ἂν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς στίχους τῆς προφητείας του. Εἰς τὸ τύμπανον τῆς βορείου κεραίας ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, εἰς τὸ τῆς νοτίας ὁ Νιπτήρ, εἰς τὸ τῆς δυτικῆς ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν κεραίαν, ὑπὲρ τὸ Ἱερόν, ἡ Ἀνάληψις, κάτωθεν δὲ τῆς Ἀναλήψεως, βορείως σκηνὴ κατεστραμμένη καὶ νοτίως ἡ Γέννησις. Εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη τῆς ἀνατολικῆς καμάρας, βορείως ὁ

Σχέδ. 19. Πιερία. Παναγία Κονταριώτισσα. Τομὴ κατὰ μῆκος πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

Ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος, ἐνῷ νοτίως ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ εἷς Στυλίτης (πιθανὸν ὁ Συμεών). Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ ἡ Πλατυτέρα ἔνθρονος, σεβιζομένη ὑπὸ δύο ἀγγέλων, καὶ κάτωθεν αὐτῆς δύο ἄγγελοι, ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῶν ὁ Ἅγιος Βασίλειος καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Τὸ κάτω μέρος τῶν ἐπιφανειῶν καλύπτεται ὑπὸ ποδέας.

Εἰς τὴν καμάραν τῆς δυτικῆς κεραίας, πιθανῶς Προφῆται ἢ Προπάτορες εἰς δώδεκα στηθάρια, καὶ χαμηλότερον, οἱ Ἅγιοι Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός. Ζώνη μὲ στηθάρια ὑπάρχει ἀκόμη κάτωθεν τῆς Κοιμήσεως καὶ εἰς τὰς παραστάδας τοῦ τριλόβου ἀνοίγματος πρὸς τὸν νάρθηκα, ἔνθα εἰς μὲν τὴν βόρειον εἶναι ἑπτὰ καὶ κάτωθεν αὐτῶν ὁ Ἅγιος Ἀρτέμιος

καὶ ἕτερος ἅγιος κατεστραμμένος, εἰς δὲ τὴν νοτίαν ἕτερα ἑπτὰ καὶ κάτωθεν αὐτῶν ὁ Ἅγιος Παντελεήμων καὶ ἕτερος ἅγιος κατεστραμμένος.

Τέλος σημειοῦται, ὅτι λίαν ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά, τόσον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν δομὴν τοῦ ναοῦ, ὅσον καὶ τὰ κατεσπαρμένα πέριξ αὐτοῦ, τὰ πλεῖστα βεβαίως τῶν ὁποίων ἔχουν μεταφερθῆ ἐκ τοῦ γειτονικοῦ Δίου (Σ χ έ δ. 20 - 21).

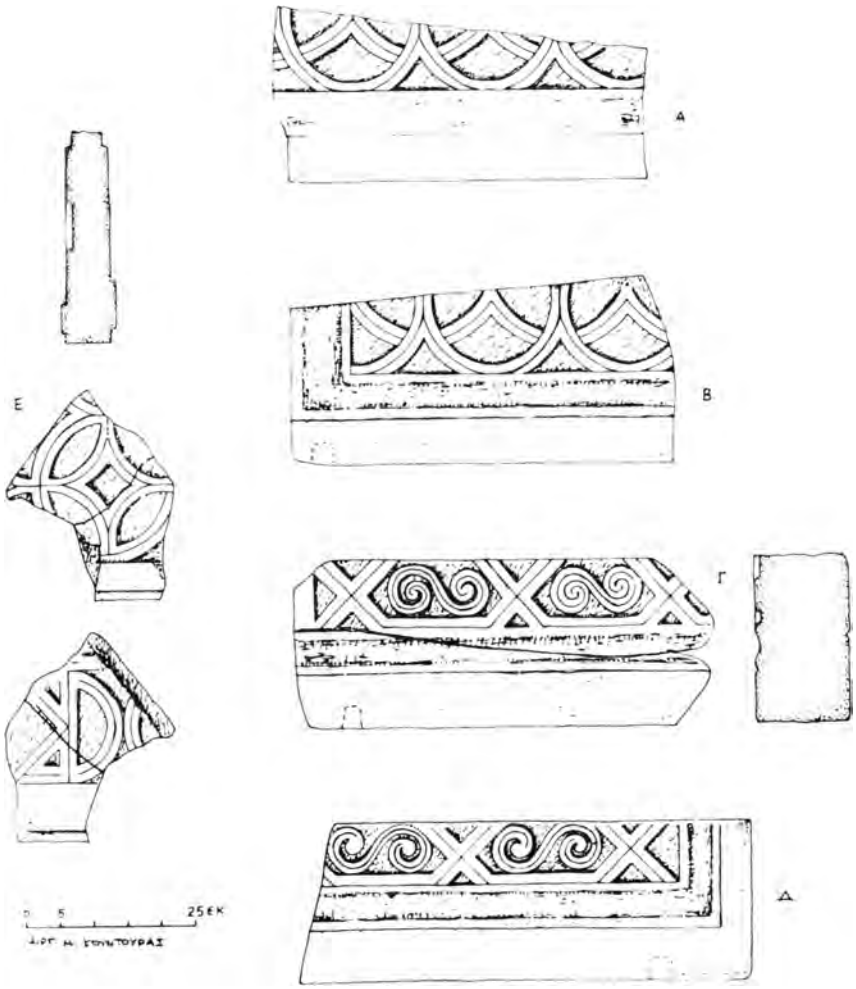
Ἀναφέρομεν τὸ ὡραῖον ἰωνικὸν κιονόκρανον εἰς τὸν βόρειον κίονα τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, εἰς τὸ ἐπίθημα τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται πτηνὰ ἑκατέρωθεν ἀκάνθου, ἀμνὸς ἐν μέσῳ φυλλοφόρου ἕλικος καὶ ἰσοσκελὴς σταυρὸς ἐντὸς κύκλου, πλαισιούμενος ἀπὸ ἡμίση φύλλα ἀκάνθου.

Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ σημαντικοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῆς Κονταριώτισσας θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

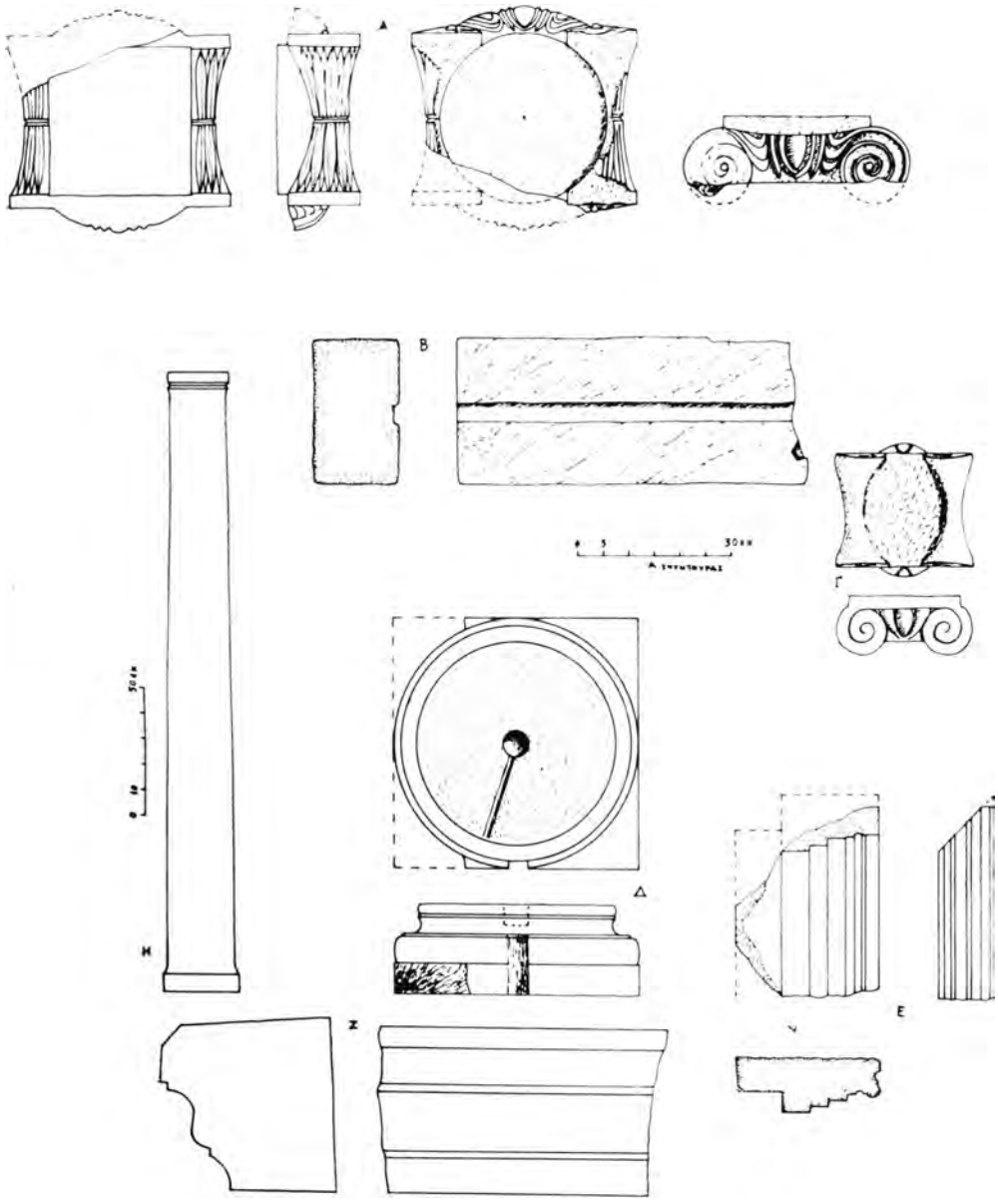
ΚΑΣΤΡΟΝ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ

Ἐπανελήφθησαν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα κατὰ τὸ 1974 αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τοῦ κάστρου Πλαταμῶνος, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη φάσις εἶχεν ἐκτελεσθῆ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Αἱ θέσεις, ὅπου ἔγιναν αἱ ἐργασίαι, δηλοῦνται εἰς τὸ παρεχόμενον σχέδιον κατόψεως τοῦ φρουρίου (Σ χ έ δ. 22). Αἱ κυριώτεραι ἀπὸ τὰς ἐργασίας αὐτὰς εἶναι αἱ ἑξῆς:

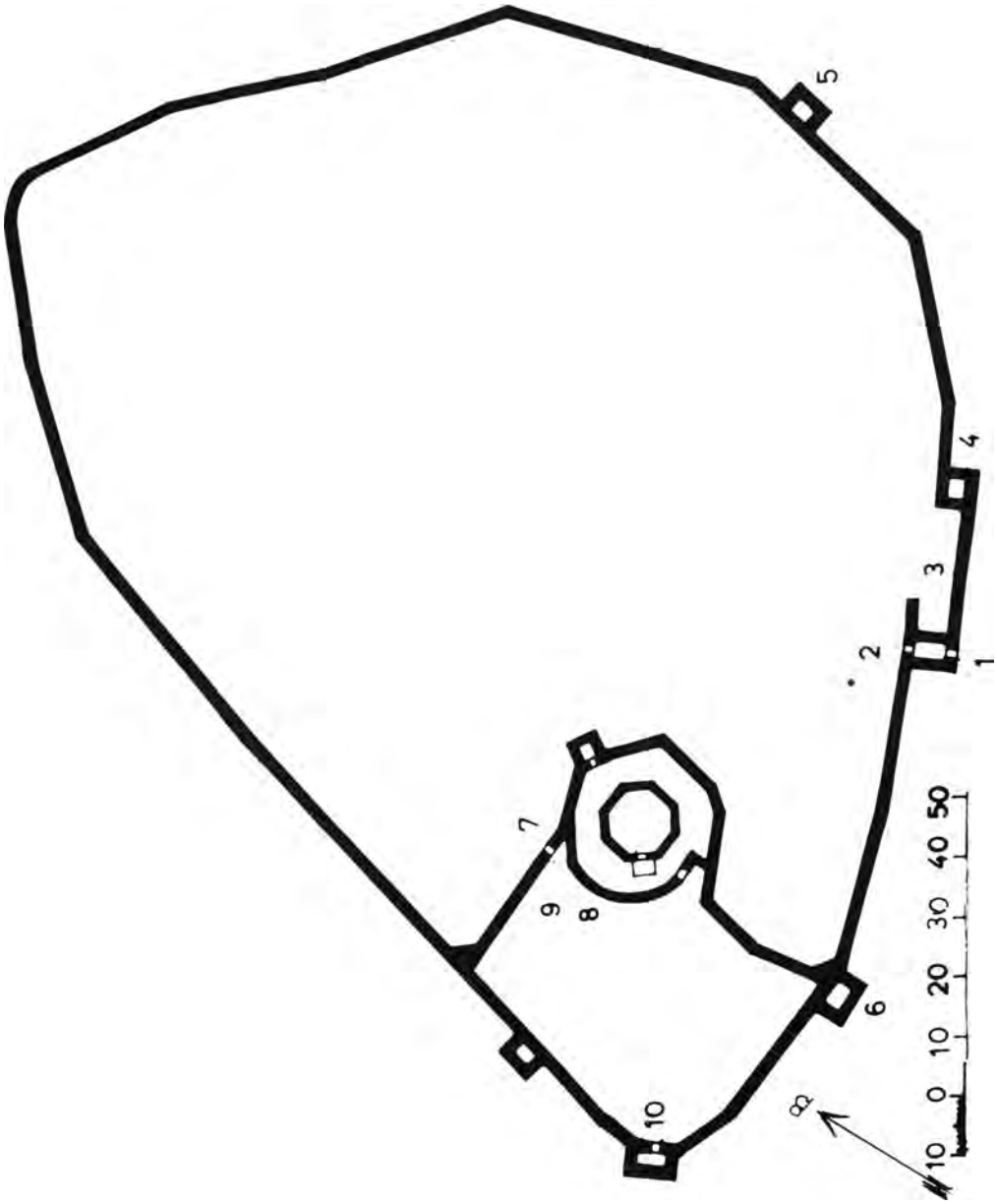
Εἰς τὰς θέσεις 1 καὶ 2 ἀποκατάστασις τοῦ συγκροτήματος τῆς πύλης (Σ χ έ δ. 23· Π ί ν. 553 α - γ). Εἰς τὴν θέσιν 4, συμπλήρωσις μεγάλου κενοῦ τοῦ

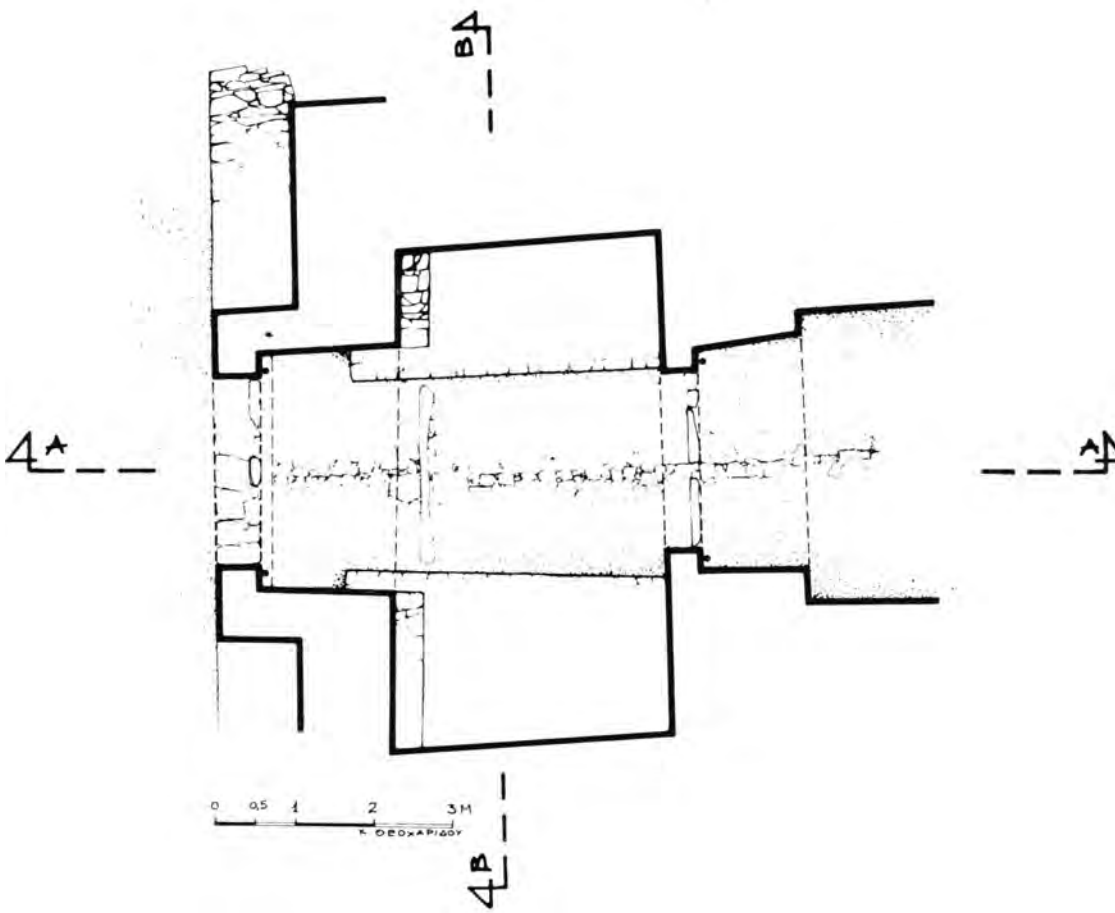

Σχέδ. 20. Πιερία. Παναγία Κονταριώτισσα. Τμήματα θωρακίων.

Σχέδ. 21. Πιερία. Παναγία Κονταριώτισσα. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Σχέδ. 22. Κάστρον Πλαταμώνος. Κάτοψις.

Σχέδ. 23. Κάστρον Πλαταμῶνος. Κάτοψις συγκροτήματος τῆς πύλης.

τείχους. Εἰς τὴν θέσιν 5, ἀναστήλωσις τετραγώνου πύργου (Π ί ν. 554 α - β). Εἰς τὴν θέσιν 6, συρραφὴ μεγάλης ρωγμῆς τοῦ πύργου. Εἰς τὴν θέσιν 7, ἀποχωμάτωσις καὶ ἀποκατάστασις τῆς πύλης. Εἰς τὰς θέσεις 8 καὶ 9, μεγάλαι ἀποχωματώσεις, πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ χώρου, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησίς του διὰ διαφόρους ἐκδηλώσεις (θεατρικὰς παραστάσεις κλπ.). Καὶ τέλος, εἰς τὴν θέσιν 10, μερικὴ ἀναστήλωσις τοῦ τετραγώνου πύργου (Π ί ν. 554 γ - δ).

Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΚΑΙ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

1973

ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ

Ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Χαλκιδικῆς συνεστήθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9504/73 κοινῆς Ὑπουργικῆς ἀποφάσεως (Φ.Ε.Κ. 272/Β'/28-2-1973) καὶ ἤρχισε λειτουργοῦσα τὴν 17ην Ἀπριλίου 1973 διὰ τῆς ἀναλήψεως καθηκόντων ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου ὡς προϊσταμένου ταύτης.

Τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας συνίσταται εἰς τὴν προστασίαν τῶν σπουδαιοτάτων καὶ πολυαρίθμων μνημείων[1] τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὡς καὶ τοῦ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντος χώρου τῆς ὑπολοίπου Χαλκιδικῆς, τοῦ ὁποίου αἱ βυζαντιναὶ καὶ μεταβυζαντιναὶ ἀρχαιότητες ἦσαν μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἐφορείας σχεδὸν ἄγνωστοι.

Κατὰ τὸ 1973, δι' ἀλλεπαλλήλων ἐπισκέψεων εἰς ὁλόκληρον τὴν κατὰ τόπον ἁρμοδιότητα τῆς Ἐφορείας, ἐπεδιώχθη ἡ γνῶσις τῆς περιοχῆς καὶ ἡ συλλογὴ στοιχείων μὲ σκοπὸν τὴν σύνταξιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀρχαιολογικοῦ χάρτου διὰ τὰ μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς Χαλκιδικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ προγράμματος συντηρήσεως καὶ μελετῶν, ἀναφερομένου εἰς ἐργασίας τοὐλάχιστον μιᾶς πενταετίας. Ἐκ παραλλήλου ἤρξατο ἡ συστηματικὴ καταλογογράφησις τῶν μνημείων, ἡ ἀποδελτίωσις τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας καὶ ἡ δημιουργία βιβλιοθήκης, φωτογραφικοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἀρχείου φωτογραφιῶν, χαρτῶν καὶ σχεδίων.

Τέλος, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως, καταγραφαί, ἐπανεκθέσεις καὶ μικραὶ ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ἀναλυτικῶς ἔχουν ὡς ἑξῆς:

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονὴ Βατοπεδίου

(α) Ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀποτεφρωθέντος τμήματος τῆς μονῆς[2] βάσει τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης τοῦ καθηγητοῦ κ. Π. Μυλωνᾶ[3]. Συγκεκριμένως κατὰ τὸ 1973 ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

1. Ὡλοκληρώθη ἡ κατασκευή, ἡ τοποθέτησις καὶ ὁ χρωματισμὸς ὅλων τῶν ξυλίνων κατασκευῶν, ἤτοι τῶν βιβλιοθηκῶν, τῶν παντοειδῶν ἑρμαρίων, τῶν θυρῶν καὶ τῶν κιγκλιδωμάτων.

2. Ἐτοποθετήθησαν σχιστόπλακες εἰς τοὺς διαδρόμους καὶ τὰς κλίμακας.

3. Ἐπεστρώθη τὸ δάπεδον τῆς μεγάλης αἰθούσης τῆς βιβλιοθήκης διὰ πλινθοπλακῶν (Π ί ν. 555 α).

4. Συνεπληρώθη ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν βοηθητικῶν χώρων.

(β) Συνετηρήθη τὸ διώροφον ἐν ἐξοχῇ ἑτοιμόρροπον δῶμα εἰς τὴν νοτίαν πτέρυγα τῶν κελλίων (Π ί ν. 555 β). Μετὰ τὴν τοποθέτησιν ἰκριωμάτων καθηρέθησαν τὰ ἑτοιμόρροπα τμήματα τοῦ ἐν λόγῳ δώματος, κατεσκευάσθη εἰς τὸν κάτω ὄροφον δάπεδον ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, τὸ ὁποῖον ἐκαλύφθη διὰ ξυλείας καστανέας, καὶ ἀντικατεστάθησαν τὰ ἐφθαρμένα ξύλινα ὑποστυλώματα διὰ νέων, καθ' ὅλα ὁμοίων πρὸς τὰ ἀρχικά. Ἐν συνεχείᾳ, ἀνακατεσκευάσθη τὸ ξύλινον δάπεδον τοῦ δευτέρου ὀρόφου καὶ ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν σχιστοπλακῶν τῆς καλύψεως.

(γ) Ἐγένετο ἔλεγχος τῶν σχιστοπλακῶν τῆς καλύψεως εἰς ὁλόκληρον τὴν μονὴν καὶ σποραδικὴ ἀνάσυρσις τούτων εἰς τὴν νοτίαν καὶ βόρειον πτέρυγα τῶν κελλίων.

Μονὴ Ξηροποτάμου

Εἰς τὸ καταστραφὲν ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου τοῦ 1973 νοτιοδυτικὸν τμῆμα τῆς μονῆς—τετραώροφον κτήριον, μήκ. 35, πλ. 12 μ. περίπου — ἐγένοντο ἐργασίαι καθαιρέσεως λιθοδομῶν καὶ ἀποκομιδῆς τῶν προϊόντων κατεδαφίσεως.

Κατὰ τὰς ἐργασίας κατεβλήθη ἰδιαιτέρα προσπάθεια, οὕτως ὥστε νὰ διαφυλαχθοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι χρήσιμα διὰ τὴν μελλοντικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κτίσματος. Ἐπίσης ἐλήφθησαν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα διὰ τὴν προστασίαν τῶν διασωθέντων, ἐπικινδύνως ἑτοιμορρόπων, τμημάτων τῆς μονῆς, ἤτοι τοῦ πυλῶνος, τοῦ ναϋδρίου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ τῆς τοξοστοιχίας, ἥτις ἔχει ὄψιν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν καὶ διατηρεῖ, ὑπὸ τὰ νεώτερα κονιάματα, πλουσίαν κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν (Π ί ν. 556 α - δ).

Μονὴ Σταυρονικήτα

Συνεχίσθη ἡ στερέωσις τῆς μονῆς[4] εἰς τοὺς δύο ὀρόφους τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς βορείου πτέρυ-

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐκτεταμένα μοναστηριακὰ σύνολα τῶν εἴκοσι κυριάρχων μονῶν, τὰς σκήτας, τοὺς πύργους, τοὺς ἁρσανάδες, τὸ πολεοδομικὸν συγκρότημα τῶν Καρυῶν καὶ τὰ πάμπολλα μοναδικὰ κειμήλια, ὑπολογίζεται ὅτι εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὑπάρχουν 1.700 περίπου κελλία, καθίσματα καὶ ἀσκητήρια, 100.000 τ.μ. περίπου τοιχογραφημένων ἐπιφανειῶν καὶ 20.000 περίπου φορηταὶ εἰκόνες. Βλ. Π. Μυλωνᾶ, Προστασία τοῦ Συνόλου «Ἅγιον Ὄρος». Παράδειγμα προστασίας ἑνὸς Συνόλου, Πρακτικὰ τῆς τριήμερης συνάντησης 5, 6, 7 Φεβρ. 1975 τῆς «Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας», Ἀθήνα 1975, σ. 190. Ἐπίσης εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος εὑρίσκονται ἄνω τῶν 12.000 χειρόγραφα. Βλ. Λ. Πολίτη, Τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Ν. Ἑστία, Χριστούγεννα 1963 (ἀφιέρωμα στὸ Ἅγιον Ὄρος), σ. 119.

2. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 436 κ.ἑ.

3. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 413.

4. Στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη (βλ. Χρονικὰ ἀπὸ τὸ ΑΔ 23 (1968) κ.ἑ.).

γος, ὅπου εὑρίσκονται ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὸ «ἀρχονταρίκι». Μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν σαθρῶν κονιαμάτων, κατεσκευάσθησαν νέα ἐπιχρίσματα, συνετηρήθησαν τὰ δάπεδα καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ «ἀρχονταρίκι», εἰς ἀντικατάστασιν τῆς κατεστραμμένης παλαιᾶς, νέα ξυλίνη ὀροφή.

Ἐπίσης διὰ συνεργείου τοῦ ΚΕΣ, ὑπὸ τὸν κ. Φ. Ζαχαρίου, συνετηρήθησαν φορηταὶ εἰκόνες τῆς μονῆς.

Μονὴ Παντοκράτορος

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῆς μονῆς ὡς ἀκολούθως:

(α) Ἐγένετο ἀνακατασκευὴ τῶν ἐπικινδύνως ἑτοιμορρόπων ἐξωστῶν καὶ τῶν ἐν ἐξοχῇ δωμάτων εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα τῶν κελλίων. Κατ' ἀρχὰς ἐτοποθετήθησαν ἱκριώματα μέχρι τῆς στέγης, καθηρέθησαν τὰ σαθρὰ τμήματα καὶ ἐγένοντο σποραδικὰ ἁρμολογήματα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῆς λιθοδομῆς, κάτωθι τῶν ἐξωστῶν. Ἐν συνεχείᾳ, κατεσκευάσθησαν νέα δάπεδα, ἐνισχυμένα διὰ «κρυφοσενάζ» ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος, ἀντικατεστάθησαν τὰ κατεστραμμένα ξύλινα τμήματα — ὑποστυλώματα, δοκίδες, κιγκλιδώματα, ζευκτὰ κλπ.— διὰ νέων ἐκ ξυλείας καστανέας, καθ' ὅλα ὁμοίων πρὸς τὰ ἀρχικά, καὶ ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν σχιστοπλακῶν τῆς καλύψεως. Ἐπίσης εἰς σημαντικὸν τμῆμα τῆς ἐν λόγῳ πτέρυγος καθηρέθησαν τὰ σαθρὰ κονιάματα καὶ κατεσκευάσθησαν νέα (Π ί ν. 557 α).

(β) Συνετηρήθη ἡ κλῖμαξ ἀνόδου εἰς τὸ «ἀρχονταρίκι» καὶ ἐτοποθετήθη κιγκλίδωμα ἐκ ξυλείας καστανέας.

(γ) Ἐγένετο καθαρισμὸς τῆς ἐπικαλύψεως τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἐκ τῶν «μπάζων».

(δ) Ὑπὸ συνεργείου τοῦ ΚΕΣ καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου, συνετηρήθησαν φορηταὶ εἰκόνες τῆς μονῆς καὶ συνεκρατήθησαν τὰ ἑτοιμόρροπα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Τιμίου Προδρόμου.

Μονὴ Ἰβήρων

Ὑπὸ συνεργείου τοῦ ΚΕΣ συνετηρήθησαν φορηταὶ εἰκόνες τῆς μονῆς.

Μονὴ Μεγίστης Λαύρας

Εἴσοδος ἀρχονταρικίου

Ἡ τοξωτὴ εἴσοδος τοῦ ἀρχονταρικίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἓν ἐκ τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν μοναστηριακῶν κτισμάτων τοῦ 16ου αἰ. (1580)[5], παρουσίαζεν ἐπικίνδυνα ρήγματα καὶ ἔχρηζεν ἀμέσου στερεώσεως. Οὕτω, μετὰ τὴν ὑποστύλωσιν καὶ τὴν καθαίρεσιν τῶν ἑτοιμορρόπων τμημάτων, ἐγένετο σκυροδέτησις τῆς θεμελιώσεως, κατασκευὴ ἐσωτερικοῦ πυρῆνος ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος εἰς τὸν πεσσὸν καὶ τὸ ὑπερκείμενον τόξον καί, ἐν συνεχείᾳ, ἀποκατάστασις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς εἰσόδου διὰ τῆς ἐπανακατασκευῆς τῆς ἐξωτερικῆς λιθοδομῆς κατὰ τὸ πλινθοπερίκλειστον σύστημα (Π ί ν. 557 β).

Βιβλιοθήκη

Εἰς τὴν κατασκευασθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας βιβλιοθήκην[6], ὅπου φυλάσσονται τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πολυτίμων κειμηλίων τῆς μονῆς, πρὸς προστασίαν ταύτης ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἥτις εἶχεν ἐμφανισθῆ εἰς τὰ κάτω τμήματα τῆς τοιχοποιίας, ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

(α) Ἀφαίρεσις τῆς ἐπιχωματώσεως πέριξ τοῦ κτηρίου.

(β) Διευθέτησις τῶν κλίσεων τοῦ ἐδάφους.

(γ) Ἁρμολόγησις τῶν οὕτω ἀποκαλυφθέντων κάτω τμημάτων τῶν τοίχων.

Σκήτη Ἁγίου Δημητρίου

Ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι τοῦ ἔτους 1972 διὰ τοῦ χρωματισμοῦ ὅλων τῶν ἐπιφανειῶν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ Κυριακοῦ (Π ί ν. 558 α- β)[7].

Καλύβη Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου

Ἀνήκει εἰς τὴν Σκήτην τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ Κυριακόν, ἐγένοντο ὡρισμέναι ἐπείγουσαι στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ ναΰδριον τῆς Καλύβης. Συγκεκριμένως, ἐστερεώθησαν αἱ ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροποι κορυφαὶ τῶν τοίχων κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς, ἐγένετο ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης, σποραδικὴ ἁρμολόγησις τῶν ὄψεων καὶ συντήρησις τοῦ εἰς τὴν κορυφὴν τῶν καθέτων τοίχων γείσου ἐκ πλίνθων (Π ί ν. 558 γ).

Μονύδριον Ἁγίου Βασιλείου

Εἰς τὸ μονύδριον τοῦ Ἁγίου Βασιλείου[8], τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται παρὰ τὸν ἀρσανᾶν τῆς μονῆς Χελανδαρίου, ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ περίβολος τῶν τειχῶν ἦτο ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπος καὶ ἔχρηζε στερεώσεως. Ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

(α) Ἔμφραξις ρωγμῶν, συμπλήρωσις τμήματος τοῦ καταρρεύσαντος τόξου καὶ ἁρμολογήματα, ἐκτάσεως 30 τ.μ. περίπου, εἰς τὸν παρὰ τὴν θάλασσαν βορειοανατολικὸν πύργον (Π ί ν. 559 α - β).

5. G. Millet, J. Pargoire et L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, Paris 1904, σ. 127 κ.ἑ.

6. ΕΕΒΣ 29 (1959), σ. 526.

7. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 494.

8. Περὶ τοῦ μονυδρίου βλ. S. Nenadovic, Arhitektura Hilandara crkve i paraklisi, Hilandarski Zbornik, 3, Beograd 1974, σ. 178 κ.ἑ. (μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως). V. Djuric, Fresques médiévales à Chilandar, εἰς Actes du XIIe Congrès d'Études Byzantines (Ochrid 1961), Beograd 1964, σ. 83 κ.ἑ.

(β) Στερέωσις τῆς βάσεως τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου.

(γ) Ἔμφραξις τῶν παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους χασμάτων, εἰς μῆκος 10 μ. περίπου, καὶ καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἀπὸ τῶν κατακρημνισμάτων.

Μονὴ Χελανδαρίου

Συνεχίσθη ὁ καθαρισμὸς φορητῶν εἰκόνων ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ Ἀμερικανοῦ κ. J. S. Thacher. Κατὰ τὸ 1973 ἡ συντήρησις περιωρίσθη εἰς μεταβυζαντινάς τινας εἰκόνας καὶ ἡ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ζωγράφου-συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου καὶ τοῦ ὑπογραφομένου.

Μονὴ Ἐσφιγμένου

Πρὸς προστασίαν τοῦ ἐπὶ τῆς παραλίας ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς βορείου πτέρυγος τῆς μονῆς, ἡ Ὑπηρεσία κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχε τοποθετήσει ἐντὸς τῆς θαλάσσης κύβους ἐκ «μπετόν», ἐπέχοντας θέσιν κυματοθραύστου, ἀλλὰ τελικῶς οὗτοι οὐδὲν προσέφερον καὶ τὰ κύματα διεβίβρωσκον συνεχῶς τὰ θεμέλια τοῦ κτίσματος. Οὕτω, κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἡ μὲν Διεύθυνσις Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν Χαλκιδικῆς, λόγῳ εἰδικότητος καὶ ἁρμοδιότητος ἐπραγματοποίησε τεχνικὸν ἔργον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθη λωρὶς ἐκ φυσικῶν ὀγκολίθων πρὸ τοῦ κινδυνεύοντος τοίχου τῆς μονῆς, ἡ δὲ Ἐφορεία συνεργαζομένη μετὰ τῆς ὡς ἄνω Ὑπηρεσίας ἐμερίμνησε διὰ τὴν προστασίαν τοῦ τοπίου.

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Γαλάτιστα

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ὅστις εὑρίσκεται πρὸς Δ. τῆς κωμοπόλεως, διεκρίνοντο ὀλίγα ὑπολείμματα κτισμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον μερικῶς καταστραφῆ κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Πολυγύρου. Οὕτως ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ χώρου καὶ κατασκευὴ τοιχίου, μεταξὺ τῆς ὁδοῦ καὶ τῶν ἐρειπίων, πρὸς προστασίαν τούτων ἐκ τῆς περαιτέρω φθορᾶς. Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ὑποκαύστου, ἀλλὰ αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν λόγῳ τῆς ἀνάγκης ἐνάρξεως συστηματικῆς ἀνασκαφῆς (Πίν. 559 γ - δ).

ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΙΣ-ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ

Μονὴ Χελανδαρίου

Διὰ τοῦ γλύπτου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Ἐμμ. Νουκάκη, τοῦ προηγουμένου τῆς μονῆς Χρυσοστόμου καὶ τοῦ ὑπογραφομένου, ἐγένετο ἐπανέκθεσις φορητῶν εἰκόνων, βημοθύρων, χειρογράφων, ἐγκολπίων καὶ ἄλλων κειμηλίων εἰς τὴν κατασκευασθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας βιβλιοθήκην-σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς[9], ὡς ἑξῆς:

9. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 492.

(α) Κλῖμαξ ἀνόδου ἐκ τοῦ ἰσογείου εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον: Ἐτοποθετήθησαν εἰς τοὺς τοίχους φορηταὶ εἰκόνες, δευτερευούσης σημασίας, καὶ εἰς τὰ πλατύσκαλα βημόθυρα.

(β) Πρῶτος ὄροφος: Εἰς ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων δωματίων τοῦ ὀρόφου ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς μεταλλίνων προθηκῶν, εἰδικῆς κατασκευῆς, τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς (Πίν. 560 α).

(γ) Κεντρικὴ μεγάλη αἴθουσα δευτέρου ὀρόφου: Ἐξετέθησαν τὰ σημαντικώτερα βυζαντινὰ κειμήλια τῆς μονῆς[10]. Εἰς τέσσαρας εἰδικῶς πρὸς τοῦτο κατασκευασθείσας ξυλίνας προθήκας ἐτοποθετήθησαν ἀντιπροσωπευτικὰ χειρόγραφα, ἐγκόλπια καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, ἐνῷ αἱ γνωσταὶ βυζαντιναὶ εἰκόνες τῆς μονῆς ἀνηρτήθησαν εἰς τοὺς τοίχους, πλὴν τῶν ἀμφιπροσώπων καὶ τῆς ψηφιδωτῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν ξύλινα στηρίγματα (Πίν. 560 β).

(δ) Συνεχόμενον τῆς κεντρικῆς αἰθούσης δωμάτιον τοῦ δευτέρου ὀρόφου: Ἐξετέθησαν τέσσαρες ἑνότητες μεταβυζαντινῶν εἰκόνων. Ἡ πρώτη ἑνότης περιλαμβάνει εἰκόνας μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς, ἡ δευτέρα εἰκόνας Ἑλλήνων ζωγράφων μὲ σερβικὰς ἐπιγραφάς, ἡ τρίτη σερβικὰς εἰκόνας καὶ ἡ τετάρτη ρωσικάς.

Ἐπίσης ἤρξατο ἡ λεπτομερὴς καταγραφὴ τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ - ΕΡΕΥΝΑΙ

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονὴ Παντοκράτορος

Κατόπιν δοκιμαστικοῦ καθαρισμοῦ, διενεργηθέντος ὑπὸ τοῦ ζωγράφου-συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου, ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ καθολικοῦ ὑπὸ τὰς νεωτέρας τοιχογραφίας τὸ στρῶμα τῆς ἀρχικῆς τοιχογραφήσεως (Πίν. 561 α).

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Ἐκτὸς τῶν ἐρειπίων εἰς τὴν Γαλάτισταν, διὰ τὰ ὁποῖα ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Χαλκιδικῆς ἐνετοπίσθησαν ὑπολείμματα κτισμάτων καὶ περισυνελέγησαν ὄστρακα, τὰ ὁποῖα πείθουν, ὅτι εἰς τὰς θέσεις ταύτας ὑπῆρχον οἰκισμοὶ κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ βυζαντινὴν περίοδον.

Τορώνη[11]

Εἰς τὴν Λήκυθον καὶ τὸν πέριξ ταύτης χῶρον

10. Sv. Radojcic, Umetnicki spomenici manastira Hilandara, Zbornik Radova Bizantoloskog Instituta, 3, Beograd 1955, σ. 179 κ.ἑ. (μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως).

11. Περὶ τῆς ἀρχαίας Τορώνης καὶ τῆς τοπογραφίας τῆς περιοχῆς, βλ. B. Merrit, Mende, Scione, Torone, AJA 27 (1923), σ. 447 κ.ἑ. Ἰ. Παπαγγέλου-Ἐλ Χριστοφάλου, Ἡ Τορώνη, Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς 19-20 (1970), σ. 35 κ.ἑ.

περισυνελέγησαν βυζαντινὰ ὄστρακα, ἐνῷ παρὰ τὸ εἰκονοστάσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, εἰς τὰς βορείους παρυφὰς τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐνετοπίσθησαν τὰ ὑπολείμματα παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ[12].

Ναΰδριον τῆς Παναγίας εἰς τὴν Βουρβουροῦν Ἁγίου Νικολάου Σιθωνίας

Πέριξ τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναϋδρίου τῆς Παναγίας ἐπεσημάνθησαν ὑπολείμματα μεσαιωνικῶν κτισμάτων, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν μονὴν «τῶν Ἱερομνήμων» εἰς τὴν Βουρβουροῦν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει τὸ ἀπολυθὲν τὸ 1083 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ χρυσόβουλλον[13].

Μαριανὰ Ὀλύνθου

Παρὰ τὸν βυζαντινὸν πύργον τοῦ μετοχίου τῆς μονῆς Δοχειαρίου[14] ἐνετοπίσθησαν τὰ ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου διατηρεῖται ἡ βαθμιδωτὴ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ μέχρι τοῦ τεταρτοσφαιρίου (Πίν. 561 β - γ).

Πορταριὰ

Εἰς τὸν γνωστὸν ἐκ τῶν πηγῶν μεσαιωνικὸν οἰκισμὸν τῆς Πορταριᾶς[15] περισυνελέγησαν βυζαντινὰ ὄστρακα, ἀναγόμενα εἰς τὴν παλαιολόγειον ἐποχήν.

1974

Κατὰ τὸ 1974, δεύτερον ἔτος λειτουργίας τῆς Ἐφορείας, συνεπληρώθη ἡ σύνταξις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χάρτου τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Χαλκιδικῆς, συνεχίσθη ἡ ἀποδελτίωσις τῆς σχετικῆς μὲ τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὴν Χαλκιδικὴν βιβλιογραφίας καὶ ἐπλουτίσθησαν τὰ ἀρχεῖα φωτογραφιῶν, χαρτῶν καὶ σχεδίων.

Παραλλήλως ἐπραγματοποιήθησαν ἐργασίαι συντηρήσεως, ἐπανεκθέσεις, καταγραφαὶ καὶ μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς ἑξῆς.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονὴ Βατοπεδίου

(α) Συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τὸ ἁρμολόγημα τῆς τοξοστοιχίας, ἡ ὁποία βλέπει πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλήν, δὲν εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν ἀνάδοχον ἐργολάβον[1], διότι εἶχε κριθῆ σκόπιμον, εἰδικῶς τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ἀναστηλώσεως τῆς ἀποτεφρωθείσης κατὰ τὸ 1966 πτέρυγος τῆς μονῆς, νὰ ἐκτελεσθῆ ὑπὸ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας. Οὕτως, ἡ Ἐφορεία, ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν παρουσίαν ἐμπείρων τεχνιτῶν[2] εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἔφερεν εἰς πέρας, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐργασίας.

Κατὰ τὴν συντήρησιν, ἐγένετο καθαίρεσις τῶν νεωτερικῶν ἐπιχρισμάτων, ἀφαίρεσις τῶν σαθρῶν ἐξ αἰτίας τῆς πυρκαϊᾶς συνδετικῶν κονιαμάτων, συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων καί, τέλος, κατασκευὴ νέου ἁρμολογήματος, ἐντελῶς ὁμοίου πρὸς τὸ ἀρχικόν. Εἰς τὸ ἁρμολόγημα τοῦτο τὸ κονίαμα ἐξέχει ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῶν ὀπτοπλίνθων καὶ αἱ παρυφαί του διαμορφώνονται ἐπιμελῶς διὰ τοῦ μυστρίου[3]. Ταυτοχρόνως ἐπανακατεσκευάσθησαν τὰ διάφορα κεραμοπλαστικὰ κοσμήματα — πλίνθινοι σταυροί, «ἥλιοι», ρόμβοι, ὀδοντωταὶ ταινίαι κλπ. — καὶ συνετηρήθησαν τὰ ἐσωράχια τῶν τοξοστοιχιῶν (Πίν. 562 α - β).

Συνολικῶς ἀποκατεστάθη ἡ ἀρχικὴ μορφὴ εἰς ἐπιφάνειαν 400 τ. μ. περίπου.

(β) Ἐπερατώθη ἡ στερέωσις τοῦ διωρόφου ἐν ἐξοχῇ δώματος τῆς νοτίας πτέρυγος τῆς μονῆς[4]. Ἐπανακατεσκευάσθησαν οἱ τοῖχοι, κατεσκευάσθησαν νέα κονιάματα καὶ ἐχρωματίσθησαν αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι.

Μονὴ Σταυρονικήτα

Συνεχίσθησαν αἱ στερεωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὴν μονήν[5].

12. Ἤδη ὁ Ν. Κοτζιὰς εἶχε παρατηρήσει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως γλυπτὰ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Βλ. Χ. Μακαρόνας, Χρονικὰ Ἀρχαιολογικά, Μακεδονικὰ Ι (1940), σ. 493.

13. Actes de Xénophon, Βυζαντινὰ Χρονικά, τ. 10, Παράρτημα, Amsterdam 1964, Ι (φωτ. ἀνατύπωσις). Περὶ τῆς περιοχῆς βλ. Ἰ. Παπαγγέλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τοῦ χωρίου Νικήτη, Μακεδονικὰ 12 (1972), σ. 303 κ.ἑ.

14. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος, Βυζαντινὸς πύργος παρὰ τὴν Ὄλυνθον, ΕΕΒΣ 13 (1937), σ. 393 κ.ἑ.

15. Γ. Θεοχαρίδου, Κατεπανίκια τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 74.

1. Ἡ ἀποπεράτωσις τῶν ἐργασιῶν ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου ἐργολάβου κ. Ζ. Ἀθανασιάδου ἐγένετο κατὰ τὸ 1973 (βλ. ἀνωτέρω σ. 769).

2. Πρόκειται διὰ τοὺς ἐξ Ἀμπελακίων Λαρίσης τεχνίτας, Χρόνην Τσιλίκην καὶ Βασ. Περσάκην.

3. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ εὑρίσκεται εἰς τὰ περισσότερα μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ εἶναι γνωστὴ κυρίως ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐκτὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος εἰς τὸν Χορτιάτην (βλ. Ν. Νικονάνου, Ἡ ἐκκλησία τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτῆρος στὸ Χορτιάτη, Κέρνος. Τιμ. Γ. Μπακαλάκη, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 109), ἡ τεχνικὴ συναντᾶται καὶ εἰς τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ὀρφανοῦ, ὅπου διατηροῦνται τμήματα τῆς ἀρχικῆς τοιχοδομίας, καθὼς καὶ εἰς τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους καὶ τὴν Μονὴν Βλατάδων εἰς τὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα προστατεύονται ἀπὸ τὰ ὄμβρια ὕδατα. Παραλλαγαὶ τῆς τεχνικῆς εἶναι γνωσταὶ ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν μέχρι σήμερον (βλ. Π. Βοκοτοπούλου, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἤπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 145).

4. Βλ. ἀνωτ., σ. 769.

5. Βλ. ἀνωτ., σ. 769

Βόρειος πτέρυξ

'Ανακατεσκευάσθησαν τὰ σαθρὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχρίσματα εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τῆς βιβλιοθήκης, εἰς δύο κελλία τοῦ κάτω ὀρόφου καὶ εἰς τοὺς διαδρόμους, οἱ ὁποῖοι ὁδηγοῦν εἰς τὸν δεύτερον καὶ τρίτον ὄροφον.

Καθολικὸν

'Εγένετο ἀντικατάστασις τῶν σαθρῶν ξυλίνων πλαισίων διὰ νέων, ἐντελῶς ὁμοίων πρὸς τὰ ἀρχικά.

Νοτία πτέρυξ

'Ετοποθετήθησαν ξύλινα πλαίσια εἰς τὰ παράθυρα καὶ ἐπερατώθη ἡ συντήρησις τῆς ὄψεως, ἡ ὁποία βλέπει πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλήν. Συγκεκριμένως, ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν ἁρμῶν, συμπλήρωσις τῶν λίθων καὶ τῶν ὀπτοπλίνθων, κατασκευὴ νέου ἁρμολογήματος, ἐντελῶς ὁμοίου πρὸς τὸ ἀρχικόν, καὶ συντήρησις τῶν ἡμικατεστραμμένων κεραμοπλαστικῶν κοσμημάτων (Πίν. 562 γ).

Βορειοανατολικὴ ἐξωτερικὴ γωνία

'Εστερεώθησαν τὰ δύο γωνιαῖα δωμάτια, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπα. Μετὰ τὴν ὑποστύλωσιν ἀφῃρέθησαν τὰ κατεστραμμένα δάπεδα καὶ κατεσκευάσθησαν νέα διὰ «κρυφοσενάζ», τὸ ὁποῖον ἀγκυροῦται εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς τοίχους τῆς πτέρυγος. 'Εν συνεχείᾳ συνετηρήθησαν οἱ κάθετοι τοῖχοι τῶν δωματίων καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰ παράθυρα ξύλινα πλαίσια ἐκ καστανέας.

'Ανατολικὴ ἐξωτερικὴ ὄψις

Κατεσκευάσθησαν νέα ἐπιχρίσματα, συνετηρήθη τὸ ξύλινον γεῖσον εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τοίχων καὶ ἐγένετο ἔλεγχος καὶ σποραδικὴ ἀνάσυρσις τῶν σχιστοπλακῶν τῆς καλύψεως (Πίν. 562 δ).

Τοιχογραφίαι καθολικοῦ

'Εγένετο ἔναρξις συστηματικῆς συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μεγάλου ζωγράφου τοῦ 16ου αἰ. Θεοφάνους[6], αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς, διὰ συνεργείου τοῦ ΚΣΑ, ὑπὸ τὸν ζωγράφον-συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου.

1. 'Εστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι εἰς τὰς καμάρας τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα, τὰ ἄνω τμήματα τῶν καθέτων τοίχων καὶ εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς Λιτῆς.

2. 'Εγένετο μερικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὴν βόρειον, νοτίαν καὶ δυτικὴν κεραίαν τοῦ σταυροῦ καὶ εἰς τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πίν. 563 α - β).

Μονὴ Μεγίστης Λαύρας

Νοτία πτέρυξ

'Εστερεώθη τὸ τμῆμα τοῦ τοίχου, τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς ρηγματώσεως ἦτο ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπον. 'Εγένετο ἐμφραξις τῶν ρωγμῶν, τοποθέτησις εἰς τὴν στέγην σιδηρῶν ἐλκυστήρων πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν κατεστραμμένων ζευκτῶν καὶ κατασκευὴ «κρυφοσενὰζ» εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τοίχων.

Συντήρησις τῶν καλύψεων

'Επανετοποθετήθησαν εἰς τὴν κάλυψιν τοῦ καθολικοῦ τὰ μολύβδινα φύλλα, τὰ ὁποῖα εἶχε παρασύρει ἰσχυρὸς ἄνεμος καὶ ἐγένετο ἔλεγχος τῶν σκεπῶν εἰς τὴν τράπεζαν καὶ τὰς πτέρυγας τῶν κελλίων.

Μονὴ Χελανδαρίου

Καθολικὸν

Συνεργεῖον τοῦ ΚΣΑ, ὑπὸ τὸν ζωγράφον-συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου, ἐστερέωσεν εἰς τὸν νότιον χορὸν τὰς τοιχογραφίας, εἰς τὰς ὁποίας εἶχε γίνει κατὰ τὸ παρελθὸν δοκιμαστικὸς καθαρισμός[7].

Ναὸς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου[8]

Εἰς τὸν διώροφον[9] κοιμητηριακὸν ναὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὁ ὁποῖος κεῖται ὀλίγα μόνον μέτρα πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν μονήν, διεπιστώθη, ὅτι εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ τοὺς κατακορύφους τοίχους τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως ναοῦ διετηροῦντο τμήματα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν τοιχογράφησιν (14ος αἰ.)· τὰ ἄγνωστα ὅμως μέχρι σήμερον ὑπολείμματα τῆς ζωγραφικῆς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ εὑρίσκοντο ὑπὸ τὰ ἑτοιμόρροπα σύγχρονα κονιάματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν πτῶσιν των ἦτο δυνατὸν νὰ συμπαρασύρουν τὰς τοιχογραφίας ἢ νὰ προξενήσουν νέας φθορὰς εἰς τὴν ζωγραφικὴν ἐπιφάνειαν. Οὕτως ἡ 'Υπηρεσία διὰ τοῦ συνεργείου τοῦ ΚΣΑ, τὸ ὁποῖον ἤδη εἰργάζετο εἰς τὴν μονήν, προέβη εἰς τὰς ἀπαραιτήτους σωστικὰς-στερεωτικὰς ἐργασίας. Συγκεκριμένως, ἀφῃρέθησαν ὅλα τὰ σαθρὰ κονιάματα καὶ ἐγένετο σχολαστικὸς μηχανικὸς καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, ὡς καὶ μερικὴ στερέωσις καὶ συγκράτησις τῶν ἀκμῶν — «στεφάνωμα» — δι' εἰδικῆς ἀμμοκονίας. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων διεπιστώθη: (α) ὅτι τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς

6. Περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυρονικήτα καὶ γενικώτερον περὶ τοῦ Θεοφάνους, βλ. κυρίως M. Chatzidakis, Recherches sur le peintre Théophane le Crétois, εἰς DOP 23-24 (1969-70), σ. 309 κ.ἑ. Χρ. Πατρινέλης-'Αγ. Καρακατσάνη-Μ. Θεοχάρη, Μονὴ Σταυρονικήτα. Ἱστορία-Εἰκόνες-Χρυσοκεντήματα, 'Αθῆναι 1974 (Ἔκδοσις 'Εθνικῆς Τραπέζης τῆς 'Ελλάδος), σ. 41 κ.ἑ.

7. Μ. Μιχαηλίδης, Νέα στοιχεῖα ζωγραφικοῦ διακόσμου δύο μνημείων τῆς Μακεδονίας, ΑΑΑ IV (1971), σ. 341-346, εἰκ. 1-5.

8. Περὶ τοῦ ναοῦ βλ. S. Nenadovic, Arhitektura Hilandara crkve i paraklisi, Hilandarski Zbornik, 3, Beograd 1974, σ. 182 κ.ἑ. (μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως).

9. Τὸ κτίσμα ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ναοῦ καὶ τῆς κρύπτης. 'Ανήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν διωρόφων κοιμητηριακῶν ναῶν, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται πλησίον μεγάλων μονῶν (βλ. 'Α. Ξυγοπούλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 21 κ.ἑ.).

τοιχογραφήσεως κατεστράφη κατὰ τὴν πτῶσιν τῆς ἀνωδομῆς τοῦ κτίσματος καὶ τὰς διαφόρους ἐπισκευάς, (β) ὅτι διετηρήθη τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ζώνης τῶν ὁλοσώμων ἁγίων τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ σημαντικὸν μέρος ἐκ τῆς τοιχογραφήσεως τοῦ Ἱεροῦ καὶ (γ) ὅτι αἱ τοιχογραφίαι αἱ ὁποῖαι διέφυγον τὴν καταστροφὴν φέρουν εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῶν ἐπιφάνειαν κτυπήματα, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο κατὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν νεωτέρων κονιαμάτων (Π ί ν. 564 α - β).

Φορηταὶ εἰκόνες

Συνεχίσθη ὁ καθαρισμὸς τῶν φορητῶν εἰκόνων τῆς μονῆς ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ Ἀμερικανοῦ J. S. Thacher[10]. Κατὰ τὸ 1974 ἡ συντήρησις περιωρίσθη μόνον εἰς δύο φορητὰς εἰκόνας ἐκ τοῦ Δωδεκαόρτου τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ.

Μονὴ Παντοκράτορος

Ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα τῆς μονῆς[11], διὰ τῆς συντηρήσεως τῶν δαπέδων, τῆς κατασκευῆς νέων ἐπιχρισμάτων καὶ τῆς τοποθετήσεως ξυλίνων πλαισίων εἰς τὰ ἀνοίγματα τῶν κελλίων.

Μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος

Ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἔξωθι τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς βιβλιοθήκης ἐκ τῶν κατακρημνισμάτων, τὰ ὁποῖα προήρχοντο ἐκ τῆς τελευταίας πυρκαϊᾶς τῆς μονῆς[12].

Κατὰ τὰς ἐργασίας εὑρέθησαν μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τμήματα ἀγαλμάτων, θραύσματα μαρμαρίνης νεκρικῆς κλίνης κλπ., τὰ ὁποῖα συμφώνως πρὸς τὰς πληροφορίας τῶν μοναχῶν προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος Διός[13], εἰς τὴν Χερσόνησον τῆς Κασσάνδρας καὶ εἶχον μεταφερθῆ ἐντὸς τῆς μονῆς, πρὸ τοῦ 1917[14]. Τὰ ἐνδιαφέροντα αὐτὰ μαρμάρινα μέλη ἐτοποθετήθησαν, ὅσα ἦτο δυνατὸν νὰ μεταφερθοῦν, εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς, ἐνῶ τὰ μεγάλα καὶ δυσκίνητα ἐτακτοποιήθησαν εἰς τὸν χῶρον, ὅπου εὑρέθησαν[15].

10. Βλ. ἀνωτ., σ. 771.

11. Βλ. ἀνωτ., σ. 770.

12. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 361.

13. Περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος Διὸς καὶ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸν ἐν λόγω χῶρον βλ. Φ. Πέτσας, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 312 καὶ ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 354 κ.ἑ. Εὐγ. Γιούρη, Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄμμωνος Διὸς παρὰ τὴν Ἄφυτιν, ΑΑΑ IV (1971), σ. 356-366. Εὐθ. Τσιγαρίδας, Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος Διὸς εἰς Καλλιθέαν Χαλκιδικῆς, ΑΑΑ V (1972), σ. 35-37.

14. Τὰ μαρμάρινα αὐτὰ μέλη ἐπεσημάνθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πυρκαϊᾶς τῆς μονῆς τὸ 1968. Περὶ τῆς μεταφορᾶς ἀρχαίου οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ καὶ ἀγαλμάτων εἰς τὴν μονὴν ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος Διός, βλ. Φ. Πέτσας, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 357.

15. Σειρὰ φωτογραφιῶν ὅλων τῶν ἀντικειμένων παρεχωρήθη εἰς τὴν Ἐφορείαν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης.

Μονύδριον Ἁγίου Βασιλείου

Συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν[16] αἱ στερεωτικαὶ ἐργασίαι.

(α) Εἰς τὴν ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπον δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου ἐγένετο λιθοπλήρωσις, ἐκτόξευσις σιμεντοκονίας καὶ ἐπανακατασκευὴ τοῦ κατεστραμμένου ἁρμολογήματος εἰς ἔκτασιν 90 τ.μ. περίπου.

(β) Ἐστερεώθη ἡ ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπος νοτιοδυτικὴ γωνία.

(γ) Διεμορφώθη ὁ χῶρος κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἀπὸ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας μέχρι τῆς εἰσόδου, διὰ τῆς κατασκευῆς ἑνὸς χαμηλοῦ, ἰσχυροῦ ἀναλημματικοῦ τοιχίου, τὸ ὁποῖον, ταυτοχρόνως, προστατεύει, ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης τὸν περίβολον.

(δ) Συνετηρήθη ὁ πυλὼν τοῦ μονυδρίου.

Ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Συμεών

Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Συμεὼν εὑρίσκονται εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας περίπου ἀπὸ τῆς μονῆς Χελανδαρίου, δεξιὰ τῆς ἀτραποῦ, ἥτις ὁδηγεῖ ἐκ τῆς μονῆς πρὸς τὰ Νέα Ρόδα.

Διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἐρειπίων ἐγένετο ἀποκοπὴ τῶν φυτῶν, ἀπομάκρυνσις τῶν κατακρημνισμάτων — μερικὴ ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ γενικὴ πέριξ τοῦ μνημείου —, διαμόρφωσις τῶν κλίσεων τοῦ ἐδάφους καὶ στερέωσις τῶν κορυφῶν τῶν τοίχων. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀπεφεύχθη ὁ κίνδυνος τῆς συνεχιζομένης φθορᾶς τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ κτίσματος καὶ ἀπεκαλύφθησαν πλεῖστα στοιχεῖα ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον, ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, δὲν ἦτο μέχρι σήμερον γνωστόν (Π ί ν. 564 γ - δ).

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Ναΰδριον τῆς Παναγίας εἰς τὴν Βουρβουροῦν

Δι' ἐπιφανειακῶν ἐκσκαφῶν διεμορφώθη ὁ χῶρος πέριξ τοῦ μνημείου καὶ ταυτοχρόνως ἐπροστατεύθη τοῦτο ἐκ τῆς ὑγρασίας. Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἄνω τμήματα τοίχων, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν περίοδον[17].

ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΙΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονὴ Χελανδαρίου

Συνεχίσθη καὶ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἐπανέκθεσις εἰς τὴν βιβλιοθήκην-σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς[18].

16. Βλ. ἀνωτέρω σ. 770, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ περὶ τοῦ μονυδρίου βιβλιογραφία.

17. Βλ. ἀνωτ., σ. 772.

18. Βλ. ἀνωτ., σ. 771.

(α) Εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον, ὅπου ἔχουν τοποθετηθῆ τὰ σημαντικώτερα βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἔργα τῆς μονῆς, ἐγένετο ἡ ἔκθεσις τῶν ἀμφιπροσώπων φορητῶν εἰκόνων καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰ παράθυρα δικτυωτὰ πλαίσια (Πίν. 565 α - γ).

(β) Εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον ἐπερατώθη ἡ τοποθέτησις ὅλων τῶν χειρογράφων καὶ τῶν παλαιῶν ἐντύπων βιβλίων εἰς εἰδικὰς προθήκας καὶ ἀνηρτήθησαν εἰς τοὺς διαδρόμους καὶ τὰ δωμάτια μεταβυζαντιναὶ εἰκόνες.

(γ) Εἰς τὸ ἰσόγειον συνεκεντρώθησαν τὰ διάφορα ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσεως καὶ ἡ μεταβυζαντινὴ κεραμεική.

Ἐκ παραλλήλου ἐπερατώθη ἡ καταλογογράφησις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς μονῆς εἰς εἰδικὰ δελτία. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνευρέθησαν ἄγνωστα τετράδια καὶ φύλλα ἑλληνικῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ἐταξινομήθησαν συμφώνως πρὸς τὸ σχῆμα, τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ εἶδος τῆς γραφῆς[19].

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

Νικήτη καὶ Ἅγιος Νικόλαος Σιθωνίας

Εἰς τὴν Νικήτην καὶ τὸν Ἅγιον Νικόλαον ἐγένετο καταγραφὴ τῶν κειμηλίων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἐξωκκλήσια τῆς περιοχῆς καὶ συνεκεντρώθησαν αἱ πλέον ἀξιόλογοι φορηταὶ εἰκόνες εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς τῶν δύο κοινοτήτων[20].

Συλλογὴ Λαμπροπούλου εἰς Πολύγυρον

Εἰς τὴν γνωστὴν διὰ τὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα συλλογὴν Λαμπροπούλου εἰς τὸν Πολύγυρον[21] κατεγράφη ἡ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ κεραμεική, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον σύνολον ἐξ εἴκοσι πέντε ἀκεραίων, ἢ σχεδὸν ἀκεραίων, πινακίων καὶ μερικῶν θραυσμάτων (Πίν. 566 α - γ).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Ὅρμος Ξενοφῶντος

Κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ Ἐφορεία ἀνέλαβε νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ κατακρημνίσματα ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέντα κατὰ τὸ 1972[22] χῶρον, ἐντὸς τῶν τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων «SANI» τῆς Κασσάνδρας, καὶ νὰ ἐρευνήσῃ ταυτοχρόνως τὴν σημασίαν τῶν ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα εἶχον χαρακτηρισθῆ παλαιοχριστιανικά. Μετὰ τὸν συστηματικὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου καὶ τὴν περιωρισμένην ἐξ αἰτίας τοῦ μικροῦ κονδυλίου ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, διεπιστώθη, ὅτι πρόκειται διὰ μίαν ἐγκατάστασιν τῆς ὑστάτης ἀρχαιότητος καὶ τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἡ ὁποία πιθανώτατα ἐξετείνετο εἰς ὁλόκληρον τὸν μικρὸν ὅρμον τοῦ Ξενοφῶντος[23] καὶ ἡ ὁποία ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδον. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς συνηγοροῦν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τὰ νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1972, οἱ τάφοι, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται εἰς τὰς βορειοανατολικὰς παρυφὰς τοῦ ὅρμου καὶ ὅλα ὅσα ἀπεκάλυψεν ἡ τελευταία ἔρευνα.

Τὸ τμῆμα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνασκαφῆ παλαιότερον καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ ἔρευνα ἐφέτος, φαίνεται ὅτι ἔχει ὑποστῆ τὰς μεγαλυτέρας φθοράς, παλαιὰς καὶ νέας, διότι ὅλοι σχεδὸν οἱ τοῖχοι εὑρίσκονται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ὑποθεμελιώσεως. Μόνον εἰς δύο θέσεις σώζεται τὸ δάπεδον: εἰς τὴν νοτίαν πλευράν, ὅπου διατηρεῖται ἓν ἡμικατεστραμμένον ψηφιδωτὸν καὶ εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν, ὅπου σώζονται πίθοι *in situ*, ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Ἡ δευτέρα περίπτωσις ἀφορᾷ εἰς χῶρον ἐναποθηκεύσεως, τὸ δὲ δάπεδον εἶναι τὸ ἴδιον τὸ χῶμα.

Ὁλόκληρος ἡ ἀνασκαφεῖσα ἔκτασις διὰ μιᾶς ὁδοῦ καὶ μιᾶς παρόδου (Σχέδ. 1· Πίν. 567 α) χωρίζεται εἰς τρία τμήματα, ἕκαστον δ' ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖ μέρος ἑνὸς μεγαλυτέρου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος. Ἡ χρῆσις τῶν χώρων καὶ ἡ μεταξύ των σχέσις, ἂν δὲν ἀναληφθῆ συστηματικὴ ἀνασκαφή, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῆ μετὰ βεβαιότητος. Ἐν τούτοις ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσῃ, ὅτι τὸ τμῆμα μὲ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἀνάγεται εἰς τὴν ὑστερορρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ ὅτι κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον μετετράπη εἰς λουτρῶνα (Πίν. 567 β - γ).

Μαριανὰ Ὀλύνθου

Εἰς τὰ Μαριανὰ τῆς Ὀλύνθου, τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν ὡς κτηματικὴ περιοχὴ τῆς μονῆς Δοχειαρίου[24], ἐκτὸς ἀπὸ τὸν παλαιολόγειον πύργον[25], ἐπεσημάνθησαν κατὰ τὸ 1973 τὰ

19. Ἡ ἐργασία αὐτή, καθὼς καὶ ἡ φυλλομέτρησις τῶν χειρογράφων πρὸς διαπίστωσιν τοῦ βαθμοῦ φθορᾶς των, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ συνεργάτου τῆς Ἐφορείας, κ. Δ. Κύρου.

20. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνέλαβε καὶ ἔφερεν εἰς πέρας ὁ ἐπιστημονικὸς συνεργάτης κ. Ἰω. Παπάγγελος.

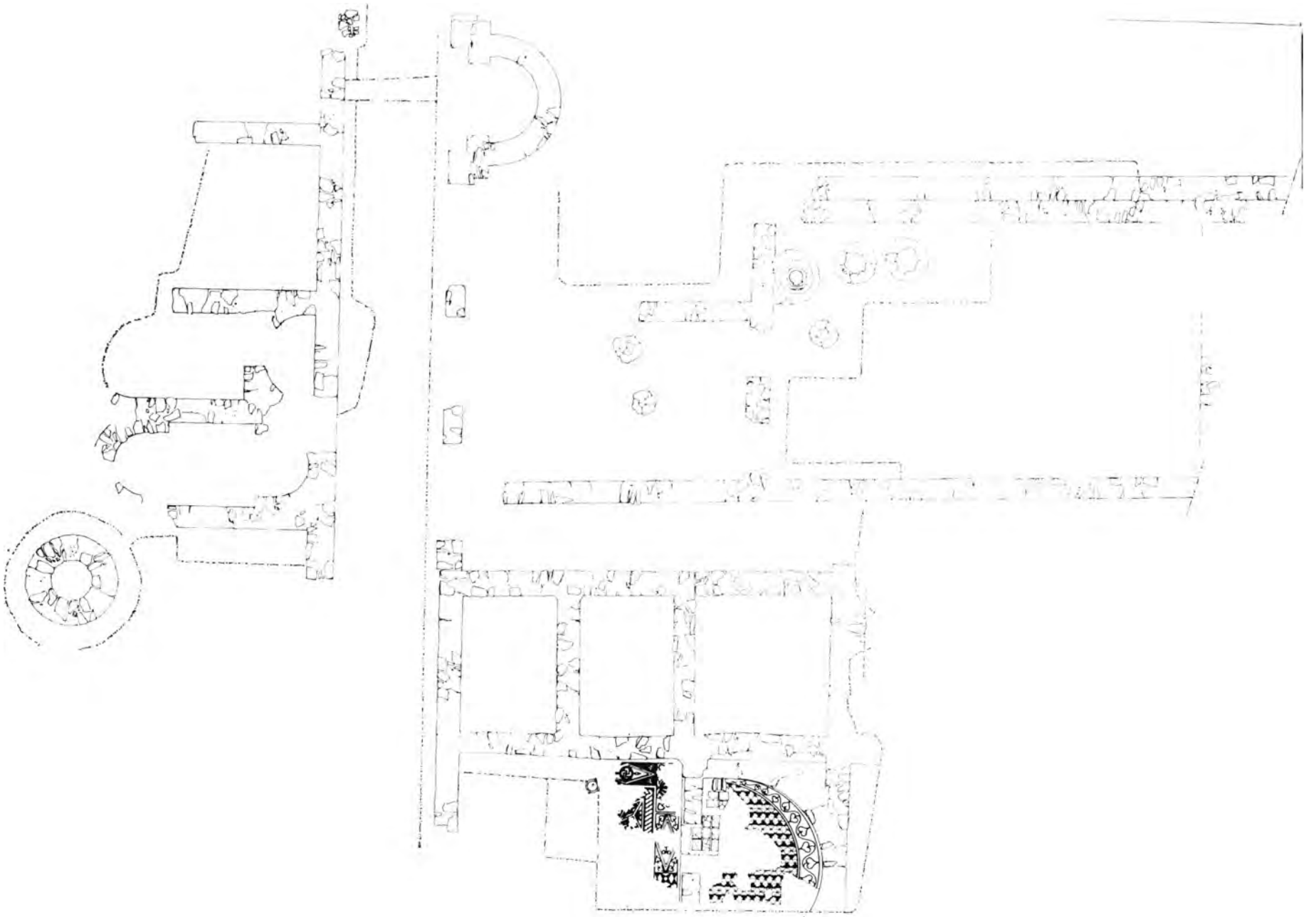
21. Γ. Μπακαλάκης, Ἀττικὴ ὀφθαλμωτὴ κύλιξ συλλογῆς Λαμπροπούλου, Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Θεσσαλονίκης 9 (1965), σ. 145-160. Εὐγ. Γιούρη, Ἡ κεραμικὴ τῆς Χαλκιδικῆς στὸν 4ον αἰῶνα π.Χ., Κέρνος. Τιμ. Γ. Μπακαλάκη, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 6 κ.ἑ. Φ. Πέτσας, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 312.

22. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἔτους 1972 ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας.

23. Ὁ ὅρμος ἔχει τὸ ὄνομα Ξενοφῶντος, διότι εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ μετοχίου τῆς Μονῆς Ξενοφῶντος τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Βλ. J. Koder, Die Metochia der Athos-Klöster auf Sithonia und Kassandra, JÖBG 16 (1967), σ. 219.

24. Περὶ τῶν Μαριανῶν ἢ Ἀμαριανῶν, βλ. Γ. Θεοχαρίδου, Κατεπανίκια τῆς Μακεδονίας. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Φραγκοκρατίαν χρόνους, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 73, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

25. Α. Κ. Ὀρλάνδος, Βυζαντινὸς πύργος παρὰ τὴν Ὄλυνθον, ΕΕΒΣ 13 (1937), σ. 393 κ.ἑ.

Σχέδ. 1. Κασσάνδρα. Κάτοψις ἀνασκαφέντος χώρου εἰς ὅρμον Ξενοφῶντος.

ἐρείπια χριστιανικοῦ ναοῦ[26], ὁ ὁποῖος διατηρεῖ τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἱεροῦ μέχρι τοῦ τεταρτοσφαιρίου. Ἐπίσης ἐνετοπίσθησαν εἰς τὴν περιοχὴν βυζαντινοὶ ὑδρόμυλοι, δεξαμεναὶ καὶ ὑπολείμματα τοίχων, τεκμήρια δηλαδὴ ἀσφαλῆ, τὰ ὁποῖα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ βυζαντινὰ εὑρήματα, νομίσματα, ὄστρακα, ἐρείπια ναῶν κλπ. τῆς Ὀλύνθου[27], μαρτυροῦν τὴν συνέχειαν τῆς ζωῆς μέχρι σήμερον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Οὕτως ἡ Ἐφορεία ἐπρογραμμάτισε μίαν συστηματικωτέραν διερεύνησιν τοῦ χώρου καὶ προέβη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῶν Μαριανῶν.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἀνευρέθη, πρὸς Δ. τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, εἰς βάθος 0.45 μ. περίπου, στρῶμα καταστροφῆς μὲ θραύσματα νεωτέρων ἐπιστέγων κεράμων (λούκια), ἴχνη πυρκαϊᾶς κλπ. σύγχρονα εὑρήματα καὶ ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτω τμήματα τῶν τοίχων ἑνὸς μονοκλίτου δρομικοῦ ναϋδρίου. Ἡ τοιχοποιία τοῦ ναΐσκου εἶναι πρόχειρος ἐκ λογάδων λίθων καὶ ἰσχνοτάτου κονιάματος, ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις 10.20 × 5.70 μ. καὶ φέρει κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ἓν θυραῖον ἄνοιγμα, πλ. 1 μ. Πρόκειται δι' ἓν πολὺ μεταγενέστερον καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς σημασίας κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἀνηγέρθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν κεντρικὸν τμῆμα τοῦ κατεστραμμένου παλαιοῦ ναοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ, ἐγένετο μία τομὴ κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναϋδρίου καὶ ἀπεκαλύφθησαν—κάτωθι ἑνὸς στρώματος ἐπιχώσεων, πάχ. 1 μ. περίπου— αἱ σωζόμεναι κορυφαὶ τῶν τοίχων τοῦ νοτιοανατολικοῦ τμήματος τῆς ἀρχικῆς βασιλικῆς. Αὕτη φέρει ἡμικυκλικὴν κόγχην, εἶναι τρίκλιτος, μὲ νότιον κλίτος, πλ. 3.20 μ., ἐπὶ τοῦ νοτίου δὲ στυλοβάτου ἔχει κτισθῆ τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς μεταγενεστέραν φάσιν τοῦ μνημείου. Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως τοῦτο αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν, χωρὶς νὰ φθάσῃ ἡ ἔρευνα μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου, διότι ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἀναληφθῇ συστηματικὴ ἀνασκαφή.

Τορώνη Σιθωνίας

Εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ, τὰ ὁποῖα ἐπεσημάνθησαν κατὰ τὸ 1973[28] ἐγένετο δοκιμαστικὴ σκαφικὴ ἔρευνα πρὸς διερεύνησιν τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς σημασίας τῶν κτηριακῶν ὑπολειμμάτων.

Μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τῶν φυτῶν καὶ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἀπεκαλύφθησαν αἱ κορυφαὶ τῶν τοίχων μεγάλης τρικλίτου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ἀνευρέθησαν, ἐντὸς τῶν κατακρημνισμάτων, ἐνδιαφέροντα θραύσματα μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (Πίν. 568 α - γ).

26. Βλ. ἀνωτ., σ. 772.

27. Excavations at Olynthus, I, σ. 1 κ.ἑ., 7, 20, II, σ. 116 κ.ἑ., 129, 144, V, σ. 285 κ.ἑ., IX, σ. 360 κ.ἑ., XII, σ. 312 κ.ἑ.

28. Βλ. ἀνωτ., σ. 772.

ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1973

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Λιμένας (ἀρχαία Θάσος)

Ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ συνέχισε, κατὰ τὸ 1973, τὶς ἀνασκαφικές της ἔρευνες στὴν ἀρχαία πόλη (βλ. κατωτ. σ. 790 κ.ἑ.).

Ἡ Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας πραγματοποίησε στὴν ἀρχαία πόλη ὁρισμένες ἐργασίες καθαρισμοῦ καὶ συντήρησης μνημείων καὶ μιὰ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἀρχαῖο τεῖχος - Πύλη Ἡρακλέους

Στὴν περιοχὴ τῆς πύλης τοῦ Ἡρακλέους πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες καθαρισμοῦ στὸ πρὸς τὰ ἀνατολικὰ τῆς πύλης τμῆμα τοῦ τείχους καὶ στὸν πύργο ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ. Οἱ ἐργασίες ἦταν πολὺ περιορισμένες καὶ ἀπέβλεπαν στὸν προγραμματισμὸ μιᾶς γενικότερης συντήρησης καὶ διαμόρφωσης τοῦ ἀρχαίου τείχους, μεταξὺ τῆς πύλης τοῦ Σειληνοῦ καὶ τῆς πύλης τοῦ Ἡρακλέους.

Ἱερὸ Ποσειδῶνος

Μὲ σκοπὸ τὸν προγραμματισμὸ ἀπαλλοτριώσεων στὴν περιοχὴ ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος, γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων καὶ τοῦ περιβάλλοντός τους, ἔγιναν ἐργασίες καθαρισμοῦ στὸ οἰκόπεδο Λαμπίρη-Πορτοκάλλη, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν ἀρχαῖοι ἀναλημματικοὶ τοῖχοι.

Περιοχὴ Ἱεροῦ Ἡρακλέους

Γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων καὶ τοῦ περιβάλλοντος χώρου τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἡρακλέους ἀποφασίστηκε ἡ ἀπαλλοτρίωση τοῦ ἀγροκτήματος ἀδελφῶν Σούλτου, ποὺ ἐκτείνεται ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἡρακλέους. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ ὁρισμένες ἀνασκαφικὲς ἔρευνες ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, ὕστερα ἀπὸ ἀνάθεση τῆς Ἐφορείας[1].

Οἰκόπεδο Παπαθανασίου

Στὸ οἰκόπεδο αὐτό, ποὺ βρίσκεται 1.5 χλμ. περίπου ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, στὰ νότια τῆς ἀρχαίας πόλης κοντὰ σ' ἕναν ἀρχαῖο μῶλο, εἶχε διενεργηθεῖ στὰ 1970 ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπισήμανση ὁρισμένων σπονδύλων δωρικῶν κιόνων δίπλα στὸ οἰκόπεδο[2].

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ εἶχε σκοπὸ νὰ ὁλοκληρώσει τὴν ἔρευνα τοῦ οἰκοπέδου, πρὶν ἐγκριθεῖ ἡ οἰκοδόμησή του, καὶ νὰ ἀναζητήσει τὸ κλασικὸ κτίριο, μὲ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ σχετίζονται οἱ δωρικοὶ κίονες καὶ ποὺ δὲν πρέπει νὰ εἶναι μακριά.

Στὶς τρεῖς δοκιμαστικὲς τομὲς ποὺ ἔγιναν μέσα στὸ οἰκόπεδο (Α,Β,Γ) βρέθηκαν μία σαρκοφάγος ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 569 α) καὶ τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι ρωμαϊκῶν ἐπίσης χρόνων, εὑρήματα σχετικὰ μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1970[3] (Πίν. 569 β - γ). Σ' ὅλες τὶς τομές, καὶ ἰδιαίτερα στὴν τομὴ Β, ἐντοπίστηκε ἕνα στρῶμα μὲ θραύσματα ὀξυπύθμενων θασιακῶν ἀμφορέων. Στὴν τομὴ Β πρόκειται γιὰ ἕναν μεγάλο ἀποθέτη, ὅπου βρίσκονται ὀξυπύθμενοι θασιακοὶ ἀμφορεῖς πολλῶν γνωστῶν τύπων (Πίν. 569 δ).

Μία τέταρτη τομὴ (Δ) πραγματοποιήθηκε στὸ γειτονικὸ οἰκόπεδο τῶν ἀδελφῶν Χρυσόγελων, ὅπου εἶναι ἐγκαταστημένο ἕνα σύγχρονο ἀγγειοπλαστεῖο. Ἐδῶ βρέθηκε ἕνας πίθος *in situ*. Τὸ κάτω τμῆμα τοῦ πίθου σώζεται ὡς 1.30 μ., ἐνῶ τὸ πάνω τμῆμα του εἶναι πλινθόκτιστο μὲ ἐπίχρισμα στὸ ἐσωτερικό. Ὁ πίθος, ποὺ ἦταν κατακόρυφα τοποθετημένος καὶ σκεπασμένος ἀπὸ μία κυκλικὴ σχιστόπλακα, θὰ πρέπει νὰ σχετίζεται, ὅπως καὶ ὁ γειτονικὸς ἀποθέτης ἀμφορέων, μὲ ἕνα ἀρχαῖο ἀγγειοπλαστεῖο, ποὺ πιθανότατα ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τοῦ σύγχρονου ἀγγειοπλαστείου τῶν ἀδελφῶν Χρυσόγελων (Πίν. 569 ε - στ).

Τὸ ἀγγειοπλαστεῖο αὐτὸ δὲν μπορεῖ πρὸς τὸ παρὸν νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ ἀγγειοπλαστεῖο ποὺ ἀνέσκαψε ἡ Haspels[4], γιατὶ τὸ δεύτερο βρίσκεται ἀρκετὰ πιὸ μακριά, δίπλα στὸ δρόμο Λιμένος-Λιμεναρίων.

Τρεῖς ἀκόμη δοκιμαστικὲς τομὲς διενεργήθηκαν στὰ νότια τοῦ ἀγγειοπλαστείου τῶν Χρυσόγελων (Ε, Ζ καὶ Η). Οἱ δύο τελευταῖες τομές, Ζ καὶ Η, δὲν ἔδωσαν κανένα εὕρημα, στὴν τομὴ Ε ὅμως βρέθηκε τοῖχος, ποὺ σχετίζεται πιθανότατα μὲ τὸ κτιριακὸ συγκρότημα τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ποὺ ἀνασκάπτεται ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας[5].

Παράλληλα μὲ τὶς παραπάνω ἐργασίες ἔγινε ἐπίσης καθαρισμὸς τοῦ γνωστοῦ στὴ βιβλιογραφία ἀρχαίου μώλου[6].

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἀρχαία Θάσος

Κατὰ τὸ 1973, στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης καὶ τῆς νεκρόπολης, βρέθηκαν ὁρισμένα θραύσματα γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρουμε τὰ πιὸ σημαντικά:

1. BCH 97 (1973), Chronique, σ. 576.
2. BCH 95 (1971), Chronique, σ. 785 κ.ἑ., εἰκ. 13.
3. Ὅ.π., εἰκ. 14-15.
4. Ὅ.π., σ. 788.
5. Βλ. κατωτέρω, σ. 831.
6. BCH 95 (1971), Chronique, σ. 788.

'Αριθ. Εύρ. Μ. Θάσ. Λ3253. Κεφάλι ἀπὸ ἀγαλμάτιο γυναικείας μορφῆς. Πολὺ φθαρμένη ἡ ἐπιδερμίδα τοῦ προσώπου. Στὴν κόμη τόρμοι γιὰ ἔνθετο κόσμημα. Μάρμαρο λευκό, χονδρόκοκκο θασιακό. Πιθανῶς 4ος αἰ. π.Χ. (ὕψ. 0.14 μ.) (Πίν. 570 α).

'Αριθ. Εύρ. Μ. Θάσ. Λ3255. Μεγάλο θραῦσμα ἀπὸ ἀνάγλυφη μετόπη, ποὺ σώζει τὴ μορφὴ ἑνὸς κενταύρου. Μνημειακὸ ἀνάγλυφο, ποὺ θὰ δημοσιευθεῖ χωριστά. Μάρμαρο θασιακό, λευκό, λεπτόκοκκο (σωζ. πλ. 0.52, σωζ. ὕψ. 0.35, πάχ. 0.16 μ.). Βρέθηκε στὴ θέση Νυστέρνι σὲ σωρὸ μπάζων.

'Αριθ. Εύρ. Μ. Θάσ. Λ3257. Θραῦσμα, ἀπὸ ἐνεπίγραφη πλευρὰ σαρκοφάγου ρωμαϊκῶν χρόνων σὲ δεύτερη χρήση. 'Αποσπασματικὴ ἐπιγραφή:

- - -]ος
- -]μάχου
]χος 'Αττικοῦ
προσφιλ]ὴς χαῖρε
]ος Λουκίου
ἐτῶ]ν ΙΖ Προσφιλ
χαῖρε
]ανος Λουκ
]ἐτῶν ΚΔ
προσ]φιλὴς χαῖρε

Μάρμαρο θασιακό, ὑπόλευκο, χονδρόκοκκο (σωζ. ὕψ. 0.64, σωζ. πλ. 0.38-0.33, πάχ. 0.09 μ.) (Πίν. 570 β).

'Αριθ. Εύρ. Μ. Θάσ. Λ3270. 'Απότμημα ἰωνικοῦ γείσου, μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἐννεάφυλλων ἀνθεμίων, ποὺ ἐναλλάσσονται μὲ ἄνθη λωτοῦ. Τέλη 6ου - ἀρχὲς 5ου αἰ. π.Χ. Μάρμαρο θασιακό, λευκό, λεπτόκοκκο (σωζ. μήκ. 0.30, ὕψ. 0.20, πάχ. 0.16 μ.) (Πίν. 570 γ).

'Αριθ. Εύρ. Μ. Θάσ. Λ3271. 'Απότμημα ἰωνικοῦ γείσου μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἑνδεκάφυλλων ἀνθεμίων, ποὺ ἐναλλάσσονται μὲ ἄνθη λωτοῦ ἀναστραμμένα. 'Ανάγλυφος ἀστράγαλος, πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὴ ζώνη τῶν λωτῶν καὶ τῶν ἀνθεμίων. 'Αρχὲς 5ου αἰ. π.Χ. Μάρμαρο θασιακό, λευκό, λεπτόκοκκο (σωζ. μήκ. 0.65, ὕψ. 0.50, πλ. 0.20 μ.) (Πίν. 570 δ).

'Αριθ. Εύρ. Μ. Θάσ. Λ3272. Τμῆμα δωρικῆς ζωφόρου, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τρίγλυφα καὶ μία μετόπη (σωζ. μήκ. 0.97, πάχ. 0.22 μ.)

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΘΑΣΟΥ

'Ακρόπολη Καστρὶ

Συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν προϊστορικὸ συνοικισμὸ τῆς ἀκρόπολης Καστρί. Στὰ τετράγωνα 1 καὶ 2 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1971[7] συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα ὡς τὸ φυσικὸ βράχο, ἐνῶ δύο νέα τετράγωνα (5 καὶ 6) χαράχτηκαν στὰ ἀνατολικὰ τῶν τετραγώνων 1 καὶ 2.

Τετράγωνα 1 καὶ 2

Στὸ δυτικὸ τμῆμα τῶν τετραγώνων ὁλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα ὡς τὸ φυσικὸ βράχο. Κτίρια δὲν ἐπισημάνθηκαν. Ἡ κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε στὸ βαθύτερο στρῶμα τοῦ συνοικισμοῦ, πάνω στὸ φυσικὸ βράχο, ἀνήκει στὶς ἑξῆς γενικὲς κατηγορίες (Πίν. 571 α - γ):

(α) Ὄστρακα καστανόχρωμα ἢ καστανότεφρα μὲ στίλβωση.

(β) Ὄστρακα καστανόχρωμα ἢ τεφρόχρωμα ἀστίλβωτα.

(γ) Ὄστρακα μὲ στίλβωση ποὺ ἀνήκουν στὴν κατηγορία black topped.

(δ) Ὄστρακα μὲ καστανόμαυρη γραμμικὴ διακόσμηση πάνω σὲ ὑποκίτρινο ἔδαφος, γνωστὰ ἤδη στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 'Ακροπόταμου.

'Από τὰ τελευταῖα ὄστρακα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ black topped προκύπτουν συγγένειες μὲ τὸ μεσονεολιθικὸ στρῶμα τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ντικιλὶ Τάς, ὅπου ἔχει βρεθεῖ κεραμεικὴ καὶ τῶν δύο παραπάνω κατηγοριῶν[8].

Τετράγωνα 5 καὶ 6

Τὰ δύο νέα τετράγωνα ἔχουν τὶς ἴδιες διαστάσεις μὲ τὰ τετράγωνα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1971 (5 × 5 μ.) καὶ χωρίζονται ἀπὸ ἐκεῖνα μὲ διάδρομο, πλ. 1 μ.

Σκοπὸς τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἦταν νὰ ἐρευνηθοῦν στὰ τετράγωνα αὐτὰ οἱ νεώτερες φάσεις τοῦ συνοικισμοῦ καὶ νὰ συνδεθοῦν μὲ τὰ γύρω ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ ἐκτεταμένα νεκροταφεῖα. Ἡ ἔρευνα προχώρησε σὲ μικρὸ βάθος, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ διαπιστώθηκε ὅτι στὰ τετράγωνα 5 καὶ 6 τὰ νεώτερα ἀρχαιολογικὰ στρώματα τοῦ συνοικισμοῦ ἦταν ἀδιατάρακτα.

Τετράγωνο 5

Στὸ πρῶτο στρῶμα τοῦ τετραγώνου, σὲ βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ἐντοπίστηκαν λείψανα δύο κτιρίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δυτικὸ εἶχε ἐρευνηθεῖ κατὰ ἕνα μέρος του στὸ τετράγωνο 1 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1971, ἐνῶ τὸ ἀνατολικὸ συνεχιζόταν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ τετραγώνου.

Τὸ δυτικὸ κτίριο εἶναι ἀψιδωτό, μὲ κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. καὶ συνεχιζόταν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς τομῆς (Πίν. 571 δ, 573 α). 'Ανάμεσα στὰ δύο κτίρια μεσολαβεῖ ἕνα ἀραιὸ λιθόστρωτο, ὅπου βρίσκονται καὶ πολλὰ ὄστρακα.

7. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 524 κ.ἑ.

8. J. Deshayes, Les fouilles de Dikili Tas et l' Archéologie Yougoslave. Zbornik Nar. Myseja, Beograd VI (1970), σ. 23 κ.ἑ. εἰκ. 3.

Ἡ κεραμεικὴ ἀπὸ τὸ στρῶμα τῶν δύο κτιρίων περιλαμβάνει τὶς ἑξῆς κατηγορίες:

(α) Ὄστρακα χειροποίητων καστανόχρωμων καὶ ἐρυθρόχρωμων ἀγγείων ἀδρῶν, μὲ πλαστικὲς ταινίες γύρω στὴν κοιλιὰ ἢ στὰ χείλη (Σχέδ. 1· Πίν. 572 γ).

(β) Ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων τεφρόχρωμων ἕως καστανόχρωμων, μὲ αὐλακωτὴ διακόσμηση (Σχέδ. 2· Πίν. 572 α - β).

(γ) Ὄστρακα τροχήλατων ἐρυθρόχρωμων ἀγγείων (Πίν. 572 δ).

Τετράγωνο 6

Στὸ τετράγωνο 6 βρέθηκε ἡ συνέχεια τοῦ πασσαλόπηκτου κτιρίου, ποὺ εἶχε ἐντοπισθεῖ στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ τετραγώνου 8 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1971[9]. Πρόκειται γιὰ ἕνα κτίσμα ἐλλειψοειδὲς ἢ ἀψιδωτό, μὲ τὴν ἀψίδα πρὸς Β. Τὸ νότιο τμῆμα τοῦ κτιρίου ἐκτείνεται ἔξω ἀπὸ τὸ τετράγωνο 6 (Πίν. 573 α). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σύνολα μὲ τὶς ὄρθιες πέτρες, ποὺ ὁρίζουν κατὰ διαστήματα τὶς ἀπολήξεις τῶν πασσάλων, ὑπάρχουν καὶ ἁπλὲς ὀπὲς στὸ δάπεδο, ποὺ συνεχίζουν τὴ γραμμὴ τῶν λίθινων ὑποδοχῶν.

Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀψίδας ἐντοπίστηκε μία σειρὰ ὀπῶν στὸ δάπεδο, ποὺ πιθανότατα ἀνήκουν στὸ ἐγκάρσιο χώρισμα τῆς ἀψίδας ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτίσματος. Μέσα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου βρέθηκαν ἀγγεῖα καὶ διάφορα μικροαντικείμενα (ψῆφοι ὅρμων ἀπὸ κοχύλια, ἕνας πέλεκυς λίθινος, λεπίδες πυριτόλιθου, καθὼς καὶ θραύσματα τριπτήρων). Σὲ δύο περιοχὲς ἐντοπίστηκε ἕνα στρῶμα χώματος ἐρυθροῦ, ἀλλὰ δὲν βεβαιώθηκαν ἑστίες.

Τὸ παχὺ στρῶμα στάχτης, ποὺ βρέθηκε σ' ὅλο τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου, βεβαιώνει ὅτι τὸ κτίριο καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιά.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ τετραγώνου 6 (Πίν. 573 β - ε) περιλαμβάνει τὶς ἑξῆς κατηγορίες:

(α) Ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων ἐρυθρόχρωμων καὶ καστανόχρωμων μὲ πλαστικὲς ταινίες γύρω στὰ χείλη ἢ στὴν κοιλιά (Σχέδ. 3· Πίν. 573 β).

(β) Ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση. Συχνά, λευκὸ ἐπίθετο χρῶμα στὶς χαράξεις (Πίν. 573 δ).

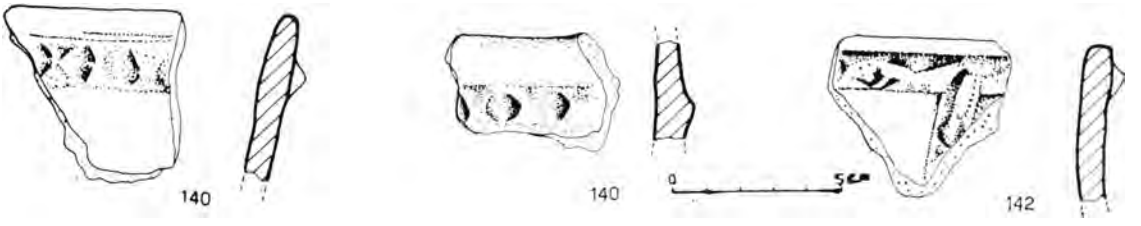
(γ) Ὄστρακα τροχήλατα μυκηναϊκὰ ἢ τοπικὲς μιμήσεις μυκηναϊκῶν (Πίν. 573 γ).

(δ) Ὄστρακα χειροποίητα, τεφρόχρωμα, ἀκόσμητα.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπουσία ἀπὸ τὸ τετράγωνο 6 κεραμεικῆς μὲ αὐλακωτὴ διακόσμηση. Ἡ μελέτη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ δὲν ἔχει ἀκόμη ὁλοκληρωθεῖ, τὰ χρονολογικὰ ὡστόσο συμπεράσματα εἶναι πρὸς τὸ παρὸν τὰ ἑξῆς:

Τὰ κτίσματα τοῦ τετραγώνου 5 ἀνήκουν σὲ μιὰ νεώτερη, χρονολογικά, φάση ἀπὸ τὸ πασσαλόπηκτο κτίριο τοῦ τετραγώνου 6.

Α′ φάση: Πρώιμη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου, στρῶμα σύγχρονο περίπου μὲ τὴ φάση VIIB2 τῆς Τροίας τοῦ Blegen[10].

Σχέδ. 1. Θεολόγος Θάσου. Δείγματα κεραμεικῆς ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη Καστρί.

Β′ φάση: Τέλος τῆς ὕστερης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ - ἀρχὲς τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, μὲ ἀντιστοιχίες ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ μὲ τὴν Τροία VIIB1[11] καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὸ στρῶμα τοῦ τέλους τῆς ὕστερης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, στοὺς συνοικισμοὺς Κεντρικῆς Μακεδονίας (π.χ. φάση C Βαρδαρόφτσας, συνοικισμὸς Τσαουζίτσας[12] κλπ.).

Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα καὶ ὁ χαραχτήρας τῆς κεραμεικῆς ἐνισχύουν πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἄποψη ὅτι δὲν ὑπάρχει διακοπὴ στὴν πολιτιστικὴ συνέχεια αὐτῶν τῶν δύο τελευταίων χρονολογικῶν φάσεων τοῦ συνοικισμοῦ Καστρί.

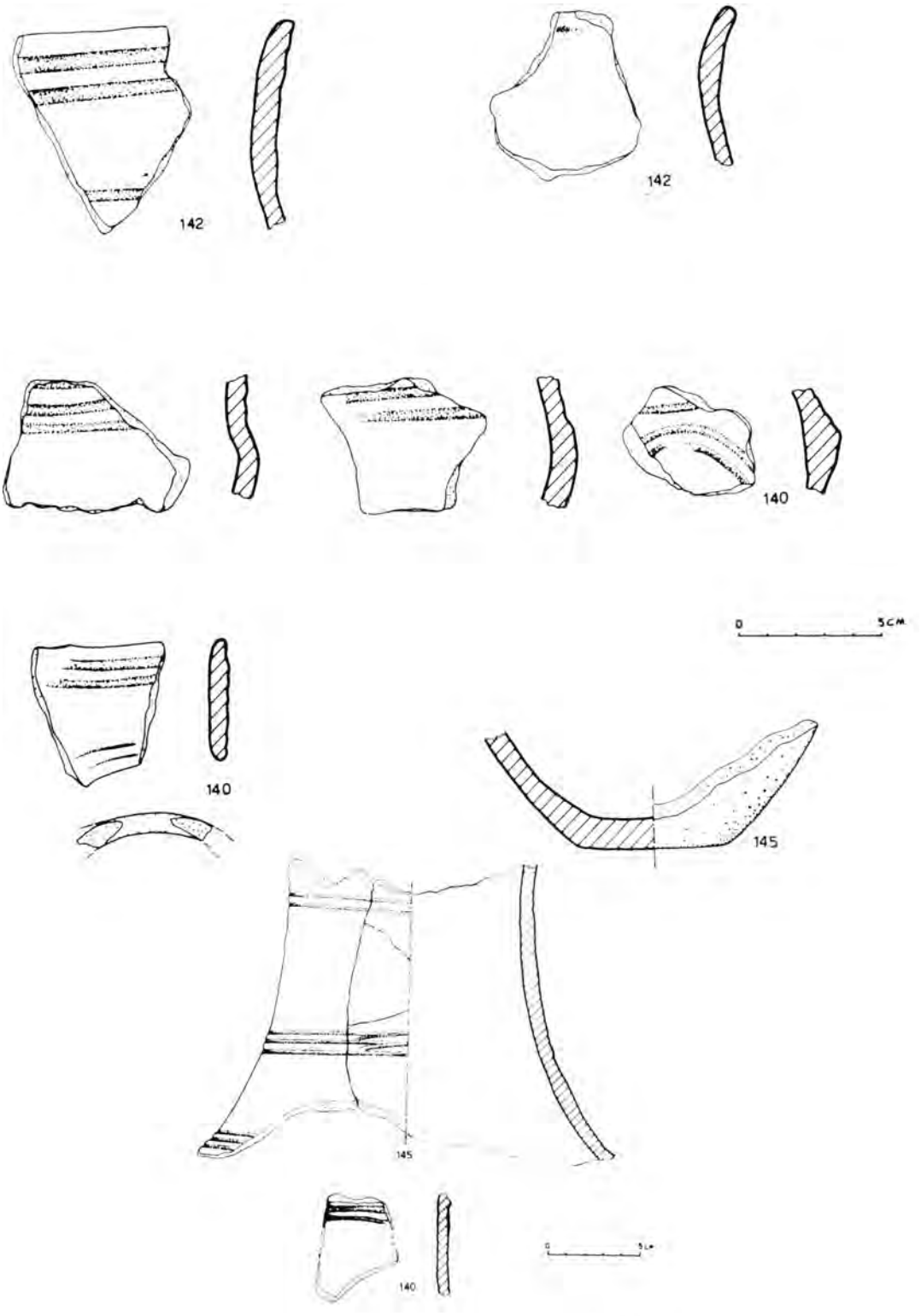
Παράλληλα, μὲ τὴ σύγκριση τῆς κεραμεικῆς τῶν νεκροταφείων γύρω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη Καστρί, διαπιστώνεται ὅτι οἱ δύο παραπάνω φάσεις ἀντιπροσωπεύονται παράλληλα καὶ στὸ συνοικισμὸ καὶ στὰ νεκροταφεῖα, τουλάχιστο σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν κεραμεική.

9. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 524.

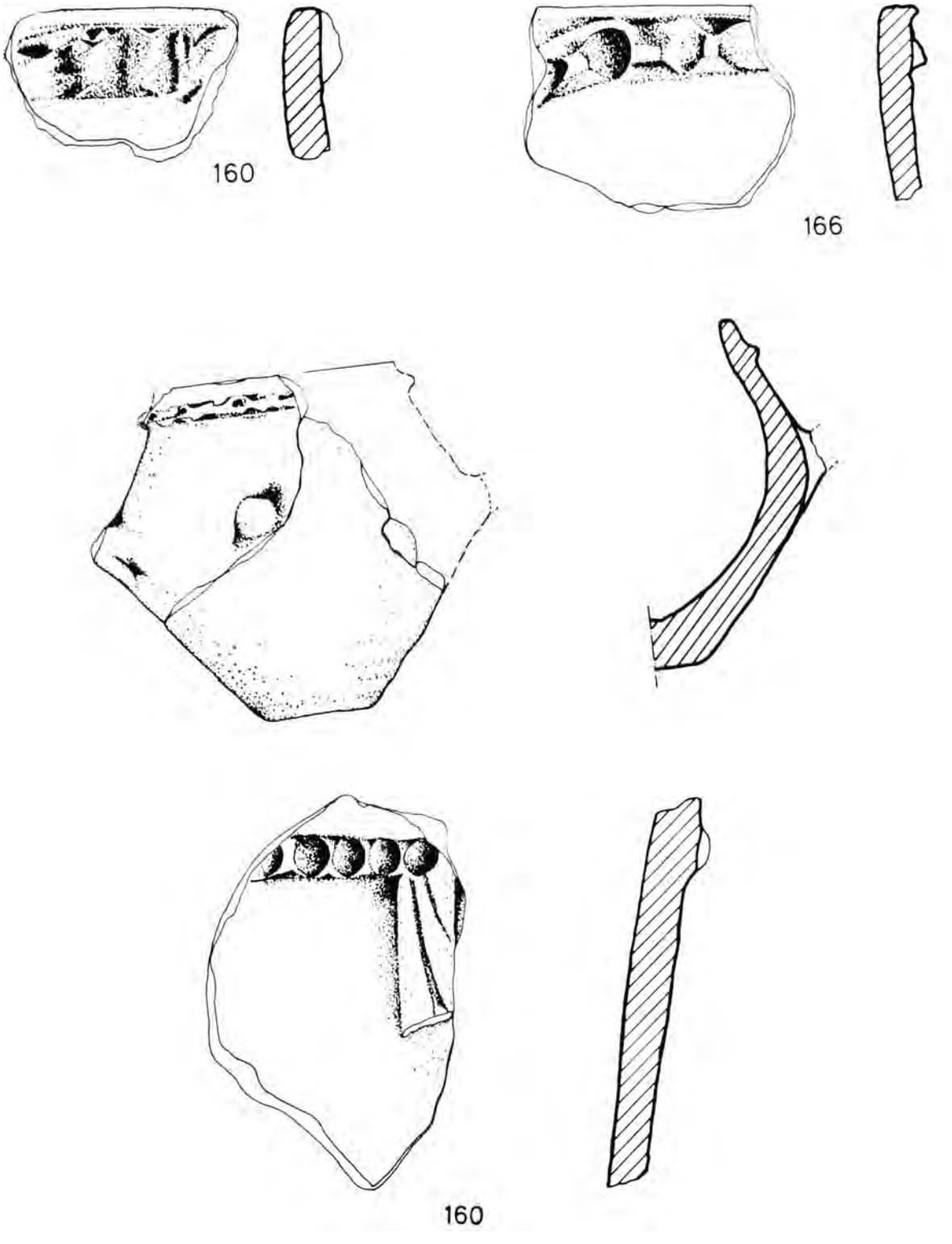
10. Troy IV, εἰκ. 281-283.

11. Troy IV, εἰκ. 266.

12. Heurtley, Preh. Mac., πίν. XVII Τσαουζίτσα, Κιλιντίρ, Ἀκμπουνὰρ ἀριθ. 403, Βαρδαρόφτσα C.

Σχέδ. 2. Θεολόγος Θάσου. Δείγματα κεραμεικῆς ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη Καστρί.

Σχέδ. 3. Θεολόγος Θάσου. Δείγματα κεραμεικῆς ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη Καστρί.

Νεκροταφεῖο στὴ θέση Τσιγανάδικα[13]

Συστάδα Τ5

Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ μεγάλου τάφου Τ5, ποὺ εἶχε ἐρευνηθεῖ στὰ 1971, διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη δύο κιβωτιόσχημων τάφων, μικρῶν διαστάσεων, ποὺ ἔχουν προστεθεῖ ἀργότερα στὸν ἀρχικὸ μεγάλο τάφο. Ἡ ἔρευνα ἐπίσης τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τῶν τάφων τῆς συστάδας Τ5 ἐντόπισε τὴν παρουσία ἑνὸς μεγάλου σωροῦ θραυσμάτων ἀγγείων καὶ πίθων ἔξω ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ ἀρχικοῦ τάφου.

Ἀποθέτης Τ5Γ

Τὰ θραύσματα τῶν ἀγγείων καὶ τῶν πίθων ἦταν συγκεντρωμένα κυρίως στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ τάφου. Τὰ θραύσματα τῶν πίθων ἔχουν πλαστικὲς ταινίες μὲ ἀποτυπώματα δακτύλων γύρω στὰ χείλη ἢ στὴν κοιλιά. Ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα τῶν ἀγγείων ὑπάρχουν ὄστρακα μὲ αὐλακωτὴ διακόσμηση, ποὺ δίνουν σχήματα ἀγγείων ἀντίστοιχα μὲ τὰ γνωστὰ τοῦ νεκροταφείου στὰ Τσιγανάδικα.

Τάφος Τ5Δ

Κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος, στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ μεγάλου τάφου. Ὁ τάφος βρέθηκε διαταραγμένος. Ἐλάχιστα λείψανα σκελετοῦ ἐντοπίστηκαν. Βρέθηκαν δύο χειροποίητα ἀγγεῖα μὲ αὐλακωτὴ διακόσμηση, σὲ ἀποσπασματικὴ κατάσταση, καὶ μία ἀπόφυση (;) μεγάλου ἀγγείου μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση.

Τάφος Τ5Ε

Κτιστὸς κιβωτιόσχημος, στὸ μέσο τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ τάφου Τ5Α - Β. Οἱ πλάγιες πλευρές του ἀνέβαιναν ἐκφορικὰ πρὸς τὰ πάνω, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μειώνεται τὸ πλάτος του καὶ νὰ καλύπτεται τελικὰ ὁ τάφος μὲ μιὰ σχιστόπλακα. Βρέθηκαν τρία μικρογραφικὰ ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο χειροποίητα καὶ τὸ τρίτο τροχήλατο, καθὼς καὶ ὁρισμένα ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων.

Ἀπὸ τὶς διαστάσεις τοῦ τάφου καὶ τὸ μέγεθος τῶν κτερισμάτων προκύπτει ὅτι ὁ τάφος ἦταν παιδικός. Λείψανα σκελετοῦ δὲν βρέθηκαν.

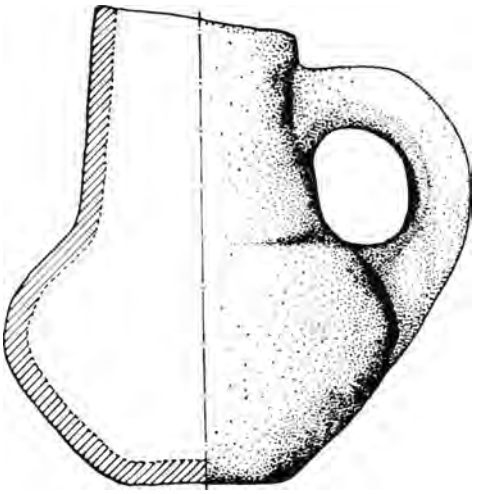
Τάφος Τ12

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς, ὁ τάφος ἔδινε τὴν ἐντύπωση χαμηλοῦ τύμβου ἀπὸ χῶμα, στὴ βάση τοῦ ὁποίου ξεχώριζε κανεὶς ἕνα ὀρθογώνιο λιθόκτιστο περίγραμμα. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ χώματος ἀποκαλύφθηκε μία χαμηλή, ὀρθογώνια λιθόκτιστη κατασκευή, συμπαγὴς στὸ ἐσωτερικό της, μέσα στὴν ὁποία εἶχε σφηνωθεῖ τὸ κάτω τμῆμα μεγάλου πιθόσχημου χειροποίητου ἀγγείου. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου βρέθηκαν λίγα ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων, μία χάλκινη αἰχμὴ καὶ ἐλάχιστα λείψανα καμένων ὀστῶν (Πίν. 574 α).

Ἐλάχιστα ἐπίσης ὄστρακα βρέθηκαν ἀνάμεσα στὶς πέτρες τῆς λιθορριπῆς τῆς λιθόκτιστης κατασκευῆς.

Τάφος Τ13

Κτιστὸ ὀρθογώνιο βάθρο, μὲ διαμορφωμένες τὶς ἐξωτερικὲς κτιστὲς πλευρὲς καὶ συμπαγὲς στὸ ἐσωτερικό του. Στὴ λιθορριπὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ βάθρου βρέθηκε σφηνωμένο τὸ κάτω τμῆμα μεγάλου πιθόσχημου χειροποίητου ἀγγείου, ποὺ περιεῖχε λείψανα ὀστῶν καὶ ἐλάχιστα ὄστρακα. Δίπλα στὸ τεφροδόχο ἀγγεῖο, σὲ μικρὸ βάθος μέσα στὴ λιθορριπή, βρέθηκε χειροποίητη οἰνοχόη (Σχέδ. 4· Πίν. 574 β - γ) καὶ δίωτο κανθαρόσχημο, χειροποίητο ἐπίσης, ἀγγεῖο.

Σχέδ. 4. Θεολόγος Θάσου. Τσιγανάδικα. Χειροποίητη οἰνοχόη τοῦ τάφου Τ13.

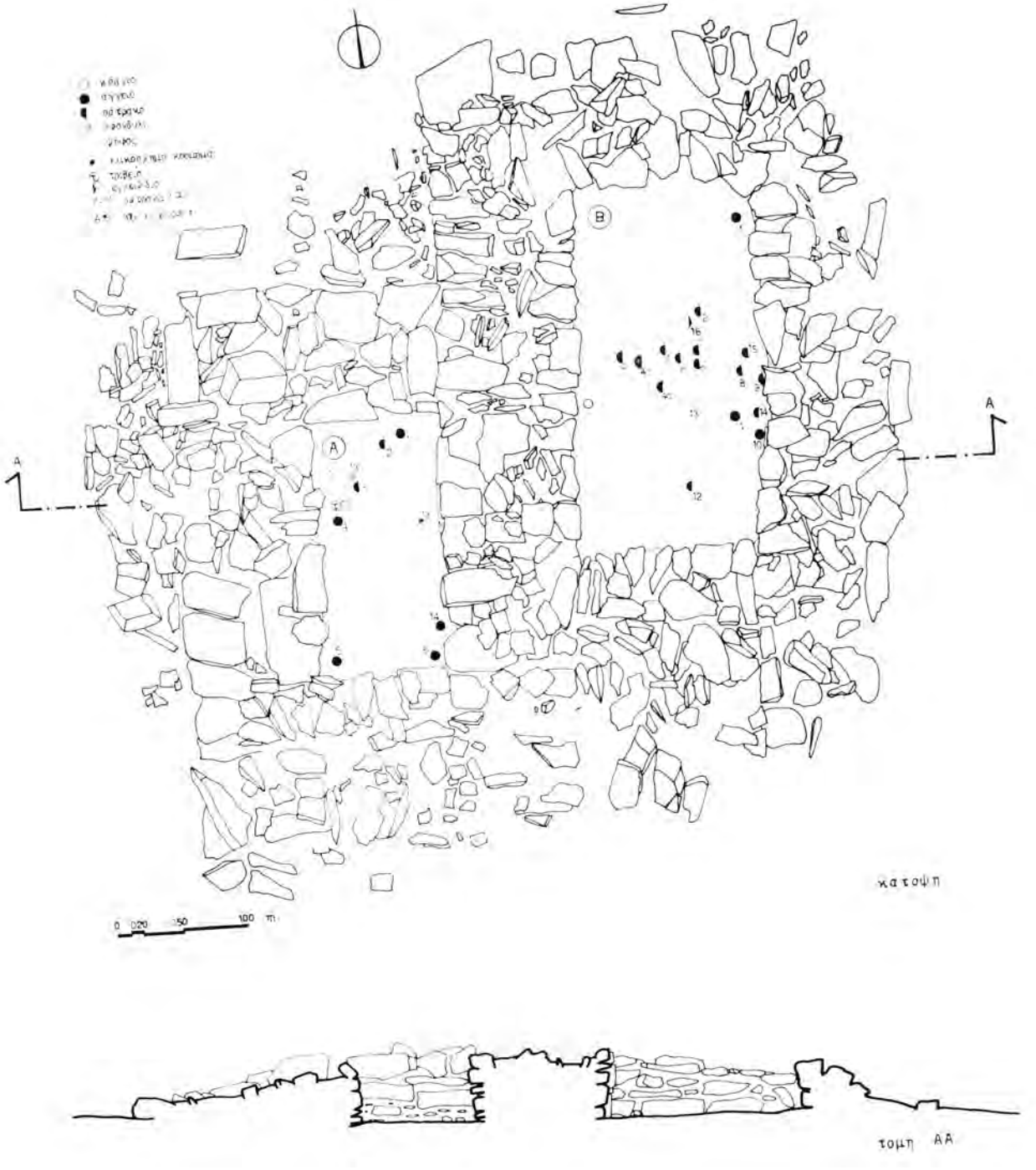
Συστάδα Τ14 (Σχέδ. 5)

Πρὶν ἀρχίσει ἡ ἀνασκαφή, ἡ συστάδα ἦταν ἕνας τυμβόσχημος λιθοσωρός, σκεπασμένος μὲ λίγο χῶμα. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ χώματος διαγράφηκαν καθαρὰ οἱ δύο τάφοι τῆς συστάδας. Οἱ τάφοι εἶναι κτιστοί, κιβωτιόσχημοι, παράλληλοι μεταξύ τους καὶ ἔχουν κτιστεῖ διαδοχικά. Πρῶτα κατασκευάστηκε ὁ Τ14Β καὶ ἀργότερα προστέθηκε, στὴ δυτικὴ πλευρά του, ὁ Τ14Α. Καὶ οἱ δύο φαίνεται ὅτι καλύπτονταν μὲ στρῶμα λίθων καὶ χώματος (Πίν. 574 δ).

Τάφος Τ14Α (Πίν. 574 ε)

Δύο παράλληλες ταφὲς ἐντοπίστηκαν στὸν Τ14Α. Τὰ λείψανα τῶν σκελετῶν εἶναι ἐλάχιστα, ἀπ' αὐτὰ

13. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 522.

Σχέδ. 5. Θεολόγος Θάσου. Τσιγανάδικα. Συστάδα Τ14.

ὅμως προκύπτει ὅτι οἱ δύο ταφὲς δὲν εἶναι σύγχρονες, ἀλλὰ ἡ δεύτερη ἔχει παραμερίσει τὴν πρώτη. Χαρακτηριστικὸ τῆς διαταραχῆς ποὺ προκάλεσε ἡ δεύτερη ταφὴ εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα βρίσκονται σὲ θραύσματα μόνο.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀνεύρεση δύο σιδερένιων ἐγχειρίδιων στὸν τάφο. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης γιὰ τὰ ταφικὰ ἔθιμα ἐμφανίζει ἡ ἀνεύρεση ὀστῶν ζώων μέσα στὸν τάφο.

Τάφος Τ14Β

Στὸν Τ14Β, ποὺ εἶναι ὁ ἀρχαιότερος τῆς συστάδας, διαπιστώθηκε ἡ παρουσία πολλαπλῶν ταφῶν. Πάνω ἀπὸ τοὺς νεκροὺς βρέθηκε ἕνα στρῶμα ἀπὸ σπασμένα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα. Ἐπειδὴ τὰ ὀστᾶ, ἐξαιτίας τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν μικρῶν διαστάσεων τοῦ τάφου, ἔδιναν μία εἰκόνα συγκεχυμένη, δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἡ διαταραχὴ καὶ τὰ σπασμένα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα προέρχονται ἀπὸ σύληση τοῦ τάφου ἢ ὀφείλονται στὶς ἀλλεπάλληλες ταφές, ποὺ πραγματοποιήθηκαν σ' ἕναν τόσο μικρὸ χῶρο. Ἡ δεύτερη ἑρμηνεία φαίνεται πιθανότερη, γιατὶ ἀνασκαφικὰ δὲν προκύπτει καμιὰ ἔνδειξη γιὰ μεταγενέστερη σύληση.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρουσία ἑνὸς σιδερένιου ἐγχειρίδιου στὸν τάφο.

Τὰ ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο τάφων τῆς συστάδας καὶ τὰ ὄστρακα εἶναι χειροποίητα ὅλα, καστανόχρωμα ἕως τεφρόχρωμα, καὶ ἄλλοτε εἶναι τελείως ἀκόσμητα, ἄλλοτε ἔχουν τὴ γνωστὴ αὐλακωτὴ διακόσμηση.

Νεκροταφεῖο στὴ θέση Βρυσοῦδες[14]

Συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα στὸ νεκροταφεῖο ποὺ ἐκτείνεται στοὺς λόφους, ἀνατολικὰ ἀπὸ τὴν κορυφὴ Καστρί, ὅπου κατὰ τὸ 1971 εἶχε ἀνασκαφεῖ μιὰ συστάδα τάφων (Β1) καὶ ἕνας μεμονωμένος τάφος μὲ πολλαπλὲς ταφές (Β2).

Φέτος ἀνασκάφηκε ἕνας ἀκόμα μεμονωμένος τάφος στὰ ΝΔ. τοῦ Β2.

Τάφος Β3

Τάφος κτιστός, μὲ κάτοψη περίπου κυκλική, μὲ περιφέρεια λιθόκτιστη. Τὸ ὕψος τῶν τοίχων δὲν πρέπει νὰ ἦταν μεγαλύτερο ἀπὸ 0.65 μ. καὶ σώζεται στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς περιφέρειας τοῦ τάφου (Πίν. 575 α).

Ὁ τάφος ἦταν καλυμμένος μὲ στρῶμα ἀπὸ μεγάλες καὶ μικρὲς πέτρες ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικό του. Ἡ σχιστόπλακα ποὺ στεκόταν ὄρθια στὴν περιφέρεια τοῦ τάφου, μοιάζει περισσότερο μὲ σῆμα καὶ δὲν πρέπει νομίζω νὰ σχετιστεῖ μὲ τὴν κάλυψη τοῦ τάφου.

Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἦταν στὴν ἀνατολικὴ πλευρά. Στὸ ἐσωτερικὸ βεβαιώθηκε ἡ ἐναπόθεση πολλαπλῶν ταφῶν. Οἱ ταφὲς ἔχουν ἐναποτεθεῖ ἡ μία πάνω στὴν ἄλλη, χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ τέλειος παραμερισμὸς τῶν προηγούμενων ταφῶν. Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα σωζόμενα λείψανα σκελετῶν ἐντοπίστηκαν πέντε τουλάχιστον ταφὲς μέσα στὸν τάφο. Οἱ νεκροὶ ἔχουν ταφεῖ σὲ διάφορες κατευθύνσεις, ἄλλοτε μὲ τὸ κεφάλι στὰ ΒΔ. καὶ ἄλλοτε στὰ ΝΑ. Τὰ περισσότερα κτερίσματα βρέθηκαν παραμερισμένα στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ τάφου. Μὲ τὴ νεώτερη ταφὴ τοῦ τάφου πρέπει νὰ σχετιστεῖ ἕνα τροχήλατο ἐρυθρόχρωμο μόνωτο ἀγγεῖο καὶ μία χάλκινη πόρπη.

Ἀπὸ τὰ κτερίσματά του, τὶς πόρπες κυρίως, ὁ τάφος πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 8ο-7ο αἰ. π.Χ.

Νεκροταφεῖο στὴ θέση Λαρνάκι[15]

Στὸ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμὸ Καστρὶ νεκροταφεῖο τῆς θέσης Λαρνάκι, ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκει σ' ἕνα δεύτερο προϊστορικὸ συνοικισμό, ἀνασκάφηκε φέτος μία μεγάλη συστάδα τάφων (Λ5) καὶ ἕνας μεμονωμένος τάφος (Λ6).

Συστάδα Λ5 (Πίν. 575 β-δ)

Ἡ συστάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις παράλληλους κιβωτιόσχημους τάφους, ποὺ ἔχουν κτιστεῖ διαδοχικὰ δίπλα σ' ἕναν ἀρχικὸ τάφο. Φέτος ἐρευνήθηκαν οἱ τρεῖς τάφοι τῆς συστάδας. Ὁ τέταρτος, ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχει δίπλα στὸν τάφο Λ5Β, πρέπει νὰ εἶναι πολὺ καταστραμμένος ἀπὸ τὶς ρίζες τοῦ πεύκου ποὺ φύτρωσε στὸ ἐσωτερικό του. Οἱ τάφοι εἶναι ὀρθογώνιοι μὲ λιθόκτιστες πλευρές, ποὺ ἔκλειναν στὸ πάνω τμῆμα τους ἐκφορικὰ πρὸς τὰ μέσα, ἔτσι ποὺ μὲ τὴ μείωση τοῦ πλάτους τοῦ τάφου νὰ γίνεται στὸ τέλος δυνατὴ ἡ κάλυψή τους μὲ μιὰ μεγάλη σχιστόπλακα. Χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν τριῶν τάφων τῆς συστάδας εἶναι ἡ ὕπαρξη ἑνὸς προθάλαμου, ποὺ ἦταν ὑπαίθριος.

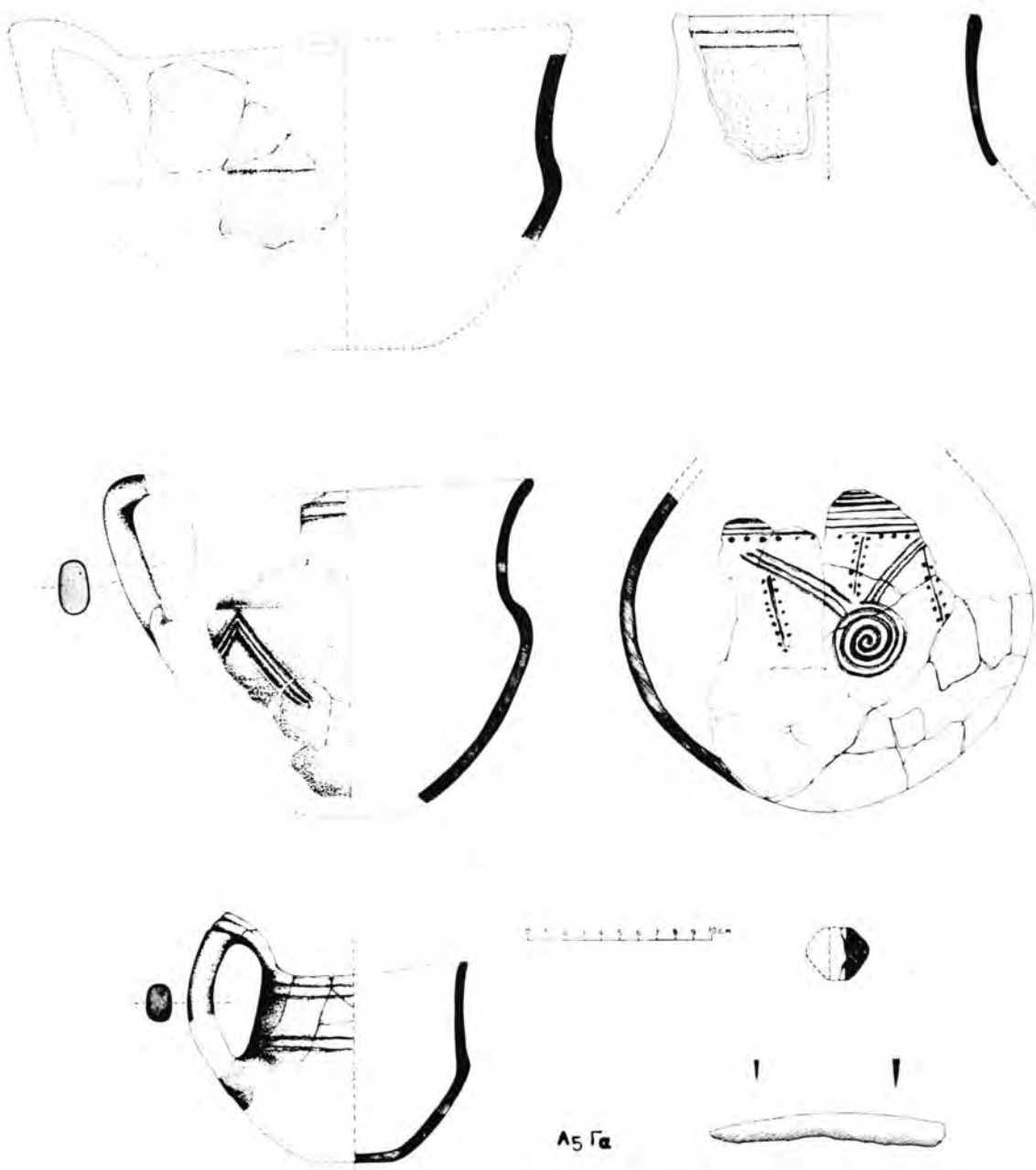
Στὸν προθάλαμο τοῦ τάφου βρέθηκαν θραύσματα ἀγγείων καὶ πίθων. Τὸ ἐσωτερικὸ τῶν τάφων κάτω ἀπὸ τὶς σχιστόπλακες ἦταν γεμάτο μ' ἕνα στρῶμα λίθων, ποὺ κάλυπτε τοὺς νεκρούς. Τὰ ἀγγεῖα βρέθηκαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σπασμένα καὶ διασκορπισμένα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου.

Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ παρουσία ὀστῶν ζώων μέσα στὸν τάφο.

Τὰ κτερίσματα τῶν νεκρῶν ἦταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χειροποίητα ἀγγεῖα, χάλκινα ἐγχειρίδια, πήλινα «σφονδύλια» καὶ ἀκόνια. Τὰ χειροποίητα ἀγγεῖα εἶναι ἀκόσμητα ἢ ἔχουν τὴ γνωστὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τάφους τοῦ ἴδιου νεκροταφείου ἢ καὶ τῶν ἄλλων νεκροταφείων αὐλακωτὴ διακόσμηση (Σχέδ. 6).

14. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 522 κ.ἑ.

15. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 414.

Σχέδ. 6. Θεολόγος Θάσου. Νεκροταφεῖο στὴ θέση Λαρνάκι. Κτερίσματα τοῦ τάφου Λ5Γα.

Οἱ τάφοι τῆς συστάδας δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν μεγάλη χρονολογικὴ διαφορὰ μεταξύ τους καὶ εἶναι σύγχρονοι μὲ τοὺς τάφους τῆς συστάδας Λ3 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1971.

Οἱ τάφοι γενικὰ ποὺ ἀνασκάφηκαν φέτος σ' ὅλα τὰ νεκροταφεῖα ἀνήκουν σ' ὅλες τὶς χρονολογικὲς φάσεις τῶν νεκροταφείων (11ος - 7ος αἰ. π.Χ.).

ΓΑΛΗΨΟΣ[16]

Στὴ θέση Πιθάρι, πρὸς ΝΑ. τοῦ ὀρεινοῦ συγκροτήματος ὅπου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία Γαληψός[17], βρέ-

16. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 527 κ.ἑ.

17. Γιὰ τὴν ταύτιση τῆς ἀρχαίας πόλης, βλ. BCH 18 (1894), σ. 440 κ.ἑ. CRAI 1913, σ. 696. BCH 55 (1931), σ. 194. P. Collart, Philippes, σ. 80. AE 1938, σ. 53 κ.ἑ.

θηκαν στὴ διάνοιξη τῆς Νέας Ἐγνατίας ὁδοῦ τρεῖς κιβωτιόσχημοι τάφοι (Πίν. 576 α), ποὺ ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα (Πίν. 576 β) καὶ τὶς χάλκινες πόρπες τους (Πίν. 576 γ) χρονολογοῦνται στὸν 6ο αἰ. π.Χ. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης ἐμφανίζουν τέσσερις πίθοι, ποὺ βρέθηκαν στημένοι ὄρθιοι, σὲ ἀπόσταση περίπου 10 μ. ἀνατολικὰ τῶν τάφων. Οἱ πίθοι ἦταν σκεπασμένοι μὲ σχιστόπλακες καὶ αὐτοὶ ποὺ βρέθηκαν ἀκέραιοι ἦταν τελείως κενοί (Πίν. 576 δ). Σ' ὅλη τὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὰ πιθάρια καὶ τοὺς τάφους βρέθηκαν διάσπαρτα ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων τοπικῶν ἐργαστηρίων.

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Θέατρο

Σὲ μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, πρὸς Δ. τῆς δυτικῆς παρόδου τοῦ θεάτρου, ποὺ πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀπομάκρυνσης μπάζων ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτή, διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη μιᾶς κιονοστοιχίας στὴν πρὸς Δ. συνέχεια τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς δυτικῆς παρόδου (Πίν. 577 α).

Ἕνα στρῶμα καταστροφῆς μὲ πεσμένα κεραμίδια καὶ ἔντονα ἴχνη πυρκαγιᾶς ἐντοπίστηκε, ἀλλὰ ἡ ἔρευνά του ἀναβλήθηκε γιὰ τὸ ἑπόμενο ἔτος.

Δυτικὸ Νεκροταφεῖο

Στὴν περιοχὴ τοῦ Νέου Βαπτιστηρίου τῆς κοινότητος Λυδίας συνεχίστηκε μὲ τὴ συνεργασία τῆς ἀρχαιολόγου Ἀλκμήνης Σταυρίδη, ὡς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ, ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὸ καλοκαίρι τοῦ 1970 ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων Μαίρη Σιγανίδου. Συμπληρώθηκε σὲ ὁρισμένα σημεῖα ἡ ἀνασκαφὴ τῆς θόλου καὶ τῶν ἄλλων ταφικῶν μνημείων, ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὴν τομὴ τοῦ 1970, καὶ βρέθηκαν ὁρισμένα θραύσματα ἀρχιτεκτονικῶν γλυπτῶν, ποὺ προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ θόλο, καὶ ἄλλα ἐπιτύμβια μνημεῖα (Πίν. 577 β - γ).

Ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἀνέσκαψε ἐπίσης ἕνα ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο ρωμαϊκῶν χρόνων ἔξω ἀπὸ τὸ δυτικὸ τεῖχος τῆς πόλης, στοὺς πρόποδες τῆς ἀκρόπολης τῶν Φιλίππων, στὴν κοινότητα Λυδίας (βλ. κατωτ. σ. 848-850).

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

Παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς[18]

Συνεχίστηκαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὸν τομέα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα-ἀρχαιλόγο Ε. Στίκα (βλ. Τὸ Ἔργον 1973, σ. 97 κ.ἑ.).

Ἀρχαῖο Τεῖχος[19]

Μὲ τὴ χρηματοδότηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐπίσης συνέχισε ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Δ. Λαζαρίδης τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ δυτικὸ τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλης (βλ. Τὸ Ἔργον 1973, σ. 39 κ.ἑ.).

Τυχαῖα εὑρήματα στὴν ἀρχαία πόλη

Ἕνας ἀριθμὸς θραυσμάτων γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν βρέθηκε τυχαῖα στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης καὶ στὴ νεκρόπολη καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Καβάλας. Ἀναφέρουμε ὁρισμένα ἀπ' αὐτά:

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ933. Κορμὸς γυναικείου ἀγάλματος πεπλοφόρου. Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Μέγ. ὕψος 0.22 μ. Ἑλληνιστικοὶ χρόνοι (Πίν. 578 α).

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ934. Κορμὸς νεαρῆς ἀνδρικῆς μορφῆς γυμνῆς, μ' ἕνα ἱμάτιο ριγμένο στὴν πλάτη. Τὸ γλυπτὸ δὲν εἶναι τελείως ὁλόγλυφο καὶ φέρει στὰ νῶτα τόρμους γιὰ στερέωση. Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Μέγ. ὕψος 0.40 μ. Ἑλληνιστικοὶ χρόνοι (Πίν. 578 β).

Ἀπὸ τὶς ἐνεπίγραφες ἐπιτύμβιες στῆλες ποὺ κατὰ κανόνα βρέθηκαν σὲ θραύσματα παραθέτουμε μία ἀκέραιη:

Ἀριθ. Εὐρ. Μ. Καβάλας Λ936. Ἀκέραιη ἐπιτύμβια στήλη μὲ ἀετωματικὴ ἐπίστεψη, ποὺ σώζει τὴν ἐπιγραφή:

Τοῦ ΕΛΤ ἔτους/
Ξανδικοῦ Κα/υνία Ματτιλία Ἀφροδείτω
Ζωσίμη τῇ θρεπτῇ/
μνείας χάριν

Ὕψ. 0.55, πλ. ἄνω 0.20, πλ. κάτω 0.22, πάχ. 0.05 μ.

Σ.Σ. ΛΓΓΙΣΤΗΣ

Μακεδονικὸς τάφος

Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος-ἀρχαιολόγου W. Hoepfner συνέχισε καὶ ὁλοκλήρωσε τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ μακεδονικὸ τάφο[20].

(α) Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τοῦ θαλάμου, ὅπου διαπιστώθηκε ὅτι ὑπῆρχε μία μόνο κλίνη. Ἡ κλίνη ποὺ βρέθηκε τελείως καταστραμμένη — ἕνα μικρὸ μόνο τμῆμα ἀπὸ τὴ νότια στενὴ πλευρά της εἶχε σωθεῖ *in situ* — εἶχε κτιστεῖ ἀπὸ πλίνθους πωρόλιθου. Οἱ ἐξωτερικὲς πλευρὲς τῆς κλίνης, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάγλυφη κυματιοφόρο διακόσμηση, ἔφεραν καὶ γραπτὴ διακόσμηση. Σχεδὸν ὅλα τὰ κομμάτια τῆς κλίνης βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ θαλάμου, ἀλλὰ ὁρισμένα ἀπὸ αὐτὰ εἶχαν καταστραφεῖ σὲ πολὺ

18. ΠΑΕ 1973, σ. 34 κ.ἑ.

19. ΠΑΕ 1973, σ. 43 κ.ἑ.

20. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 455 κ.ἑ.

μεγάλη ἔκταση ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες ἀναζητήσεις τῶν τυμβωρύχων.

(β) Συμπληρώθηκε ὁ καθαρισμὸς τοῦ προθαλάμου (Πίν. 578 γ). Τὸ δάπεδό του εἶναι στρωμένο μὲ τὸ ἴδιο ψηφιδωτὸ δάπεδο, ὅπως καὶ τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου καὶ σώζεται μάλιστα καλύτερα (Πίν. 578 δ). Πολὺ ἀξιόλογο εὕρημα εἶναι ἕνας χαρακτὸς κανόνας, ποὺ σώζεται στὸ κατώφλι τοῦ προθαλάμου. Πρόκειται γιὰ μιὰ εὐθεία γραμμή, κατὰ μῆκος τοῦ κατωφλιοῦ, ποὺ διασχίζεται ἀπὸ κάθετες χαρακτὲς γραμμές. Σύμφωνα μὲ τὴν παρατήρηση τοῦ Hoepfner, τὰ διαστήματα ποὺ ὁρίζονται μὲ τὶς κάθετες γραμμὲς ἀντιστοιχοῦν μὲ τὸ πλάτος τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν στὸ θριγκὸ τῆς πρόσοψης.

(γ) Ὁλοκληρώθηκε φέτος ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ δρόμου καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν πλάγιων ἀναλημματικῶν κτιστῶν τοίχων του. Στὴ νότια πλευρὰ τῆς πρόσοψης τοῦ τάφου, στὴ γωνία τῆς πρόσοψης καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, βρέθηκε ἕνα τροχήλατο ἀγγεῖο ἀκέραιο, τοποθετημένο ἐκεῖ πιθανότατα ὡς προσφορὰ σὲ νεκρὸ ποὺ εἶχε ταφεῖ στὸν τάφο (Πίν. 579 α - β).

Μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ δρόμου προχωρήσαμε στὸν καθαρισμὸ τῶν πλάγιων πλευρῶν τοῦ τάφου, γιὰ νὰ διαπιστωθοῦν τὰ ὅρια τοῦ ἀρχαίου σκάμματος αὐτοῦ. Ἡ προέκταση τῆς ἀνασκαφῆς πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ἀρχαίου σκάμματος ὁδήγησε στὴ διαπίστωση, ὅτι πέρα ἀπὸ τὸ σκάμμα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ὑπῆρχαν ἀδιατάρακτα στρώματα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ποὺ ὑπῆρχε στὸ λόφο πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ τάφου. Τοῦ συνοικισμοῦ αὐτοῦ εἴχαμε βρεῖ πολλὰ ἴχνη (ὄστρακα, ἐργαλεῖα, καμένα πλιθάρια) στὴ διαταραγμένη ἐπίχωση τοῦ μακεδονικοῦ τάφου, δὲν εἴμασταν ὅμως βέβαιοι γιὰ τὴ θέση του.

Φέτος ἐρευνήθηκε ἕνα μικρὸ μέρος ἀπὸ τὸ ἀδιατάρακτο στρῶμα τοῦ οἰκισμοῦ, στὰ νότια τῆς πρόσοψης τοῦ μακεδονικοῦ τάφου (Πίν. 579 γ). Στὴν περιοχὴ αὐτὴ διαπιστώθηκε ἕνα στρῶμα καταστροφῆς ἀπὸ πυρκαγιὰ καὶ βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα, ὁρισμένα ἀγγεῖα καὶ πίθοι.

Τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὄστρακα εἶναι ἐγχάρακτα ἢ ἀκόσμητα. Ὑπάρχουν καὶ ὁρισμένα ποὺ ἔχουν μιὰ γραπτὴ διακόσμηση ἀπὸ πλατιές, καστανόχρωμες, σχεδὸν στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, ταινίες πάνω στὸ καστανόχρωμο στιλπνὸ ἔδαφος τοῦ ἀγγείου (Πίν. 579 ε).

Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον ὡστόσο στοιχεῖο τοῦ στρώματος αὐτοῦ εἶναι ἡ παρουσία ὁρισμένων μυκηναϊκῶν ὀστράκων μαζὶ μὲ τὴν τοπικὴ κεραμεική.

Τὰ ἐγχάρακτα ἀγγεῖα (Πίν. 579 δ, στ) ἐμφανίζουν στενὲς ὁμοιότητες μὲ τὰ ἐγχάρακτα τῆς ὕστερης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ στοὺς συνοικισμοὺς τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας[21] (π.χ. Τσαουζίτσα, Βαρδαρόφτσα) καὶ μὲ τοὺς συνοικισμοὺς Δ. Θράκης[22] (Ἅγιος Γεώργιος, Ἀσσὰρ Τεπέ). Ἀντίστοιχη φάση ἔχουμε διαπιστώσει ἐπίσης στὸ συνοικισμὸ καὶ στὸ νεκροταφεῖο Καστρὶ Θάσου.

Ἡ παρουσία τῶν μυκηναϊκῶν ὀστράκων, μολονότι ὁρισμένα ἀπὸ αὐτὰ φαίνεται ὅτι εἶναι τοπικὲς μιμήσεις, ἀποτελεῖ μιὰ ἐνδιαφέρουσα πληροφορία γιὰ τὴ διάδοση τῆς μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς στὸ Βόρειο Αἰγαῖο καὶ ἕνα σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς τοπικῆς κεραμεικῆς στὴν ὕστερη ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ - ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

1974

Ἡ ὑπογραφομένη εἶχε τὴν εὐθύνη τῆς Ἐφορείας Καβάλας ἀπὸ τὸ τέλος Μαρτίου ὡς τὸ τέλος Αὐγούστου τοῦ 1974. Οἱ ἐργασίες ποὺ ἔγιναν στὸ διάστημα αὐτό, μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν Μαρίας Καρρᾶ καὶ Βάσως Ἀθανασοπούλου, ὑπῆρξαν περιορισμένες, ἐξαιτίας τῶν δραματικῶν γεγονότων τοῦ θέρους ἐκείνου. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς εἶναι συνοπτικὰ οἱ ἑξῆς:

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΝΕΑ ΚΕΡΔΥΛΙΑ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

Ἕνας ἀκόμη τάφος τοῦ λεγόμενου «μακεδονικοῦ τύπου» βρέθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες ἰσοπεδώσεως τοῦ κτήματος Καραπέτσα στὰ Νέα Κερδύλια Ἀμφιπόλεως, στὸ ὕψος τοῦ 91ου χλμ. τῆς Ἐθνικῆς Ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Καβάλας, καὶ σὲ ἀπόσταση 40 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο κράσπεδο τῆς ὁδοῦ. Ὁ τάφος (Πίν. 580 α), γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν θὰ γίνει ἐκτενέστερα λόγος ἐδῶ, εἶχε καμαροσκεπὴ δρόμο, μήκ. 5, πλ. 1.83 μ., ποὺ θυμίζει τὸν ἀντίστοιχο τοῦ τάφου τῆς Σταυρούπολης Ξάνθης (ΠΑΕ 1953, σ. 134, εἰκ. 1 καὶ 3), κτισμένο μὲ μεγάλους πωρόλιθους, διαστ. 1 × 0.45 μ., σὲ τέσσερις ἐπάλληλες σειρές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες διατηρήθηκαν οἱ τρεῖς. Εἴσοδος μὲ μαρμάρινη δίφυλλη πόρτα, ὕψ. 2.35 μ. (Πίν. 580 γ), ὁδηγοῦσε στὸ θάλαμο. Οἱ ἔρευνες ποὺ ἔγιναν στὸ χῶρο τοῦ θαλάμου εἶχαν περιορισμένη ἔκταση, ἐπειδὴ ἡ γνωμάτευση τῆς Διευθύνσεως Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν τῆς Νομαρχίας Σερρῶν εἶχε κρίνει τὶς ἐργασίες αὐτὲς ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνες ἀπὸ τὶς καθιζήσεις τοῦ ὑπερκείμενου λοφίσκου. Πιθανότατα ὁ θάλαμος δὲν ἦταν κτιστός, ἀλλὰ λαξευμένος στὸ μαλακὸ βράχο. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸ ὁ τάφος νὰ ἔμεινε ἡμιτελής, δεδομένου ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὁπότε χρονολογεῖται ἡ κατασκευὴ τοῦ μνημείου, δοκιμαζόταν ἀπὸ ἀλλεπάλληλες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἀνασκαφικὰ πάντως διαπι-

21. Ὅ.π., ὑποσημ. 12.

22. ΠΑΕ 1971, πίν. 112.

στώθηκε ὅτι ὁ δρόμος τοῦ τάφου χρησιμοποιήθηκε γιὰ ταφὲς σὲ περίοδο μεταγενέστερη τῆς κατασκευῆς του. Ἡ καμαρωτὴ ὀροφή του εἶχε καταπέσει καὶ μόνο οἱ θολίτες πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο πρὸς τὸ θάλαμο εἶχαν μείνει στὴ θέση τους. Σπασμένα καὶ πεταγμένα στὸ δρόμο, στὸ κατώφλι καὶ σὲ μεγάλη ἔκταση ἔξω ἀπὸ τὸ μνημεῖο, βρέθηκαν πολλὰ κομμάτια ἀπὸ τὴ μαρμάρινη κλίνη, καθὼς καὶ δύο ἀπὸ τὰ πόδια της, ὕψ. 1.25 μ., ποὺ εἶχαν ἀνάγλυφη διακόσμηση· στὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο (Πίν. 580 β) ἡ διακόσμηση αὐτὴ παρέμεινε ἡμιτελής. Βρέθηκαν ἐπίσης κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα καὶ πώρινα (Πίν. 580 δ) ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, καθὼς καὶ δύο ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες : Σὲ μαρμάρινη βάση μὲ ὑποδοχὴ γιὰ τὴ στήριξη στήλης ἡ ἐπιγραφή: *[ΜΝ]ΗΣΑΓΟΡΗΣ ΗΓΗΣΙΠΠΟ* καὶ σὲ μαρμάρινο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος ἡ ἐπιγραφή: *ΑΙ' ⊙ ΜΙΟΣ ΛΑΚ*. Ἡ τελευταία αὐτὴ συνεχιζόταν σὲ ἄλλο κομμάτι, ποὺ ἐφάρμοζε στὸ πρῶτο μὲ ἀναθύρωση (Πίν. 580 ε).

ΛΙΜΕΝΑΣ ΘΑΣΟΥ

Περίπου 1 χλμ. δυτικὰ ἀπὸ τὸ λιμένα καὶ 5 μ. νότια ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο Λιμένα-Πρίνου, στὸν ἐλαιώνα τοῦ Δ. Σούλτου, ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ κλασικοῦ νεκροταφείου, ἡ ὁποία διακόπηκε μὲ τὰ γεγονότα τοῦ Ἰουλίου καὶ συνεχίστηκε ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἐφορείας. Κατὰ τὴν πρώτη αὐτὴ φάση τῆς ἀνασκαφῆς ἐρευνήθηκαν συνολικὰ δεκατρεῖς τάφοι, ἐνῶ ἐπισημάνθηκε ἡ παρουσία δέκα τουλάχιστον ἄλλων. Οἱ τάφοι ἦταν κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι ἀπὸ τέσσερις μαρμάρινες πλάκες, διαμορφωμένες στὰ ἄκρα ἔτσι, ὥστε νὰ ἐφαρμόζουν ἀπόλυτα, καὶ καλύπτονταν ἀπὸ μονοκόμματες καλυπτήριες πλάκες. Ἐξωτερικὰ οἱ διαστάσεις τῶν τάφων ἦταν ἀπὸ 2.30-2.70 × 0.80-1μ. καὶ ἐσωτερικὰ ἀπὸ 1.80-2 × 0.50-0.65 μ. Ὁ προσανατολισμὸς ἦταν κυρίως ἀπὸ Α.-Δ., μὲ τὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ σχεδὸν πάντοτε πρὸς Δ. Οἱ περισσότεροι ἦταν πλούσια κτερισμένοι μὲ στεφάνια, κοσμήματα, στλεγγίδες, νομίσματα καὶ ἀγγεῖα, κυρίως φιαλίδια καὶ ληκύθια. Βρέθηκε ἐπίσης μιὰ μαρμάρινη θήκη μὲ ταφικὴ χάλκινη ὑδρία. Τὰ εὑρήματα ὁδηγοῦν σὲ μιὰ χρονολόγηση αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ νεκροταφείου στὸ β΄ μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα παραδόθηκαν στὴν Ἐφορεία τρεῖς ἐνεπίγραφες ἐπιτάφιες στῆλες:

1. Λ941. Ἀπὸ τὴν Εὐκαρπία Σερρῶν. Παραδόθηκε ἀπὸ τὸν κ. Γ. Δαλακούρα μαρμάρινη στήλη, σωζ. ὕψ. 0.78, πλ. 0.32-0.36 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφή: *ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ ΒΙΩΝΟΣ*.

2. Λ942. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀμφιπόλεως. Παραδόθηκε ἀπὸ τὸν κ. Θ. Σιδηρόπουλο μαρμάρινη στήλη, σωζ. ὕψ. 0.80, πλ. 0.24 - 0.30 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφή: *ΦΙΛΟΞΕΝΙΔΙ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΟΥ*.

3. Λ943. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀμφιπόλεως. Παραδόθηκε ἀπὸ τὸν κ. Εὐ. Γιαννούλη ἀπότμημα στήλης μὲ ἀετωματίδιο, σωζ. ὕψ. 0.32, πλ. 0.30 μ., μὲ τὴν ἐπιγραφή: *ΠΑΙΣΤΙΙ .... ΧΙΩΝΟΣ*.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ

Στὴ Θάσο συνεργεῖο τῆς Ἐφορείας, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ φύλακα κ. Β. Μπουκουτσό, ἀποκατέστησε τὶς σοβαρότατες ζημιὲς ποὺ εἶχε ἐπιφέρει ἡ πρωτοφανὴς καταιγίδα τοῦ φθινόπωρου τοῦ 1973 στὸ χῶρο τῶν γαλλικῶν ἀνασκαφῶν, δίπλα στὴν Πύλη τοῦ Σειληνοῦ. Ἐπίσης, μὲ προσωπικὴ ἐργασία τοῦ ἴδιου φύλακα ἀποφράχθηκε ὁ κεντρικὸς ἀγωγὸς στὴν ἀρχαία Ἀγορὰ καὶ ἀπελευθερώθηκε ἔτσι ὁ χῶρος ἀπὸ τὰ νερὰ ποὺ λίμναζαν ἐκεῖ. Εἶχε προγραμματιστεῖ, τέλος, καὶ ἡ ἀπομάκρυνση τῶν παραπηγμάτων ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς πόλης, στὴ συνοικία τῶν ἀρχαϊκῶν σπιτιῶν, ἀλλὰ ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν ἔγινε, καὶ πάλι ἐξαιτίας τῶν γεγονότων τοῦ Ἰουλίου.

ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ

*

THASOS

1973

La campagne de fouilles de 1973 a porté comme les années précédentes, sur deux secteurs: les abords Ouest de l'agora et la porte du Silène (Pl. 581 a-b).

Abords Ouest de l'Agora

Aux abords Ouest de l'agora, J. M. Spieser a achevé la fouille d'un fortin de la forteresse médiévale gardant le port. Des sondages profonds ont permis de préciser l'histoire du site depuis l'époque hellénistique. C'est sur les fondations de bâtiments de cette époque que s'est établi au VIème siècle après J.-C. un premier bâtiment dont la destination reste obscure, englobé ensuite dans la forteresse du XIVème siècle. Les nombreux fragments de céramique verte vernissée recueillis dans les couches médiévales permettront une étude d'ensemble de ce type de céramique.

Dans la zone antique, au Sud de la large rue qui joint l'agora au port, B. Holtzmann et O. Picard ont presque terminé la fouille des bâtiments tardifs bordant la rue de ce côté. Ici encore les niveaux anciens ne sont plus représentés que par des fondations qu'ont révélées des sondages limités poussés jusqu'à la nappe phréatique. Les murs conservés en élévation appartiennent tous à l'époque romaine tardive (III-IVème siècle): il s'agit d'un ensemble de magasins parallèles précédés d'un simple auvent donnant sur la rue. Après la destruction de ces bâtiments, on constate, comme dans la cour de l'exèdre fouillée précédemment, la présence d'un niveau d'occupation paléo-chrétien du VIème siècle. Le site est ensuite abandonné et ne sera pas réoccupé à l'époque médiévale. Au-delà de ce complexe d'usage sans doute commercial, la fouille a été poussée jusqu' en arrière du portique SO de l'agora. On a trouvé là, d'une part un passage qui aboutit au seuil latéral des Propylées, d'autre part une grande salle où subsiste un pavement de mosaïque fait de petits galets blancs et bleu-noir avec au centre un motif dionysiaque: un grand cratère, dont les anses sont tenues par deux petits Eros, est flanqué en bas de deux thyrses enrubannés. Cette mosaïque ne saurait être antérieure au premier siècle après J.-C., date à laquelle furent construits le portique SO de l'agora et les propylées attenants.

Porte du Silène

A la porte du Silène, Y. Grandjean et D. Knoepfler, assistés de M. Debidour, ont continué l'exploration systématique du quartier d'habitations situé en arrière de la porte. La fouille a été portée presque jusqu'aux limites du terrain disponible, dégageant partout le dernier niveau d'occupation, d'époque hellénistique, tandis que les niveaux classique et archaïque étaient atteints dans les secteurs précédemment fouillés. L'articulation des maisons dans les deux insulae, de part et d'autre de la rue aboutissant à la porte, commence à apparaître clairement et fournira des indications précieuses sur l'habitat privé à une époque où il est peu attesté ailleurs. Les nombreuses trouvailles de céramique et de monnaies qui y ont été faites dépassent souvent le simple intérêt chronologique; elles permettront en tout cas de reconstituer très exactement l'histoire de ce quartier, où certains murs sont conservés sur plus de deux mètres de hauteur.

A l'extérieur du rempart, la fouille a révélé devant la porte elle-même l'existence d'un petit fossé et, autour du fortin de l'époque hellénistique, de tombes très humbles d'époque tardive; tout ce secteur a malheureusement été bouleversé par les fouilles de 1911 et 1912.

ÉCOLE FRANÇAISE

1974

Porte du Silène

La campagne de l'été 1974, menée avec une quinzaine d'ouvriers du 9 au 20 juillet, puis du 5 au 24 août, avait deux objectifs principaux:

1. A l'extérieur de l'enceinte, dégager complètement le bastion et tenter de trouver les fondations du rempart (parement externe).

2. A l'intérieur, poursuivre le dégagement du quartier d'habitation. Les pluies exceptionnellement abondantes de l'automne 1973 ayant sapé et détruit le mur de terrasse oriental construit par nos soins à la fin de la campagne précédente, il a fallu se contenter de fouiller l'îlot occidental; *l'insula* située à l'Est nous est en effet demeurée inaccessible durant tout l'été, en raison de la présence d'un énorme dépôt de pierres nécessaires à la reconstruction du mur de soutènement. Cette dernière tâche a été accomplie avec la participation financière de l'Éphorie.

A l'extérieur de l'enceinte

La campagne de 1973 avait mis en évidence l'existence, à l'Ouest du bastion, d'un fossé longeant le rempart et limité au Sud par un mur construit en gros moellons de gneiss et de marbre. Les grandes dalles situées immédiatement de-

vant la porte du Silène venaient s'appuyer sur ce mur et faisaient ainsi office de pont (cf. BCH 98 (1974), p. 799). On a retrouvé mur et fossé à l'Est du bastion, mais seulement sur une courte distance: le mur s'interrompt en effet brusquement, et le fossé se rétrécit dès lors considérablement sans qu'on puisse donner d'explication satisfaisante à ce phénomène, en raison de la présence de la nappe phréatique à ce niveau.

Un sondage profond effectué contre l'enceinte, à une trentaine de mètres à l'Est du bastion, a montré que les fondations du parement externe étaient constituées de blocs de marbre sommairement dégrossis, calés par des fragments plus petits. Il n'y a aucun élargissement par rapport à la partie visible du mur. La nappe phréatique nous a empêché d'atteindre le pied même du rempart, mais ces observations ont confirmé celles que nous avions faites à proximité du bastion l'année précédente, à un moment où le niveau de l'eau était moins élevé. Un seul sol a pu être reconnu dans ce secteur; situé à une soixantaine de centimètres au-dessus de l'assise de fondation mentionnée plus haut, il collait au rempart. Le matériel le plus récent trouvé dans ce sol ou dans les remblais sous-jacents—dont le fond atteint le niveau des fondations—semble dater, d'après une première étude, de la première moitié du IVème siècle, à l'extrême rigueur de la fin du Vème ou du début du IVème siècles.

Les campagnes précédentes avaient montré que le rempart, à l'Ouest de la porte du Silène, avait été reconstruit dans le courant du IVème siècle av. J.-C., peut-être même dès le début de ce siècle (cf. BCH 97 (1973), p. 553-554). Les observations faites à l'Est de la porte, aussi bien à l'intérieur de l'enceinte (BCH 98 (1974), p. 796-799) qu'à l'extérieur, invitent à penser que des travaux de reconstruction eurent lieu au même moment sur cette portion du tracé. Ces considérations pourraient expliquer le changement d'appareil que l'on constate dans le rempart entre la porte du Silène et celle de Parménon, située plus à l'Est. Des sondages de vérification seront effectués au cours de la prochaine campagne.

À l'intérieur de l'enceinte

Le dégagement de l'îlot occidental n'a pu être mené à son terme, en raison des événements intervenus durant l'été. Trois nouvelles pièces ont été fouillées jusqu'au niveau d'occupation le plus récent (fin du IVème siècle av. J.-C.). On a par ailleurs effectué des sondages profonds dans certaines des pièces connues depuis les campagnes précédentes, afin de préciser le nombre des différents niveaux d'occupation et de déterminer la date de construction ou de réfection des murs. Ici encore, la nappe phréatique nous a empêché d'atteindre les niveaux antérieurs au Vème siècle.

Une découverte intéressante a été faite dans la rue de la porte du Silène, où l'on a mis au jour une quatrième stèle, faisant suite aux trois autres trouvées les années précédentes dans cette même rue. Ces quatre bornes, aux faces sommairement travaillées et anépigraphes, sont toutes situées contre le mur Ouest de l'îlot oriental et sont associées à un sol du Vème siècle av. J.-C. Ces bornes sont séparées les unes des autres par des intervalles approximativement équivalents; on remarque qu'elles sont systématiquement placées à hauteur de l'about des différents murs plus ou moins perpendiculaires au mur Ouest de l'îlot. Il semble bien que ces bornes aient servi de limites à des étals de commerçants, lorsque, au Vème siècle, ce mur Ouest était percé d'ouvertures sur la rue. Elles nous conservent ainsi le souvenir d'un état qui devait disparaître à la fin de ce siècle ou au début du siècle suivant, quand ces ouvertures furent bouchées et le sol de la rue rehaussé jusqu'au niveau actuel de la porte du Silène, lui aussi relevé à la même époque (cf. BCH 97 (1973), p. 550-553 et p. 557).

YVES GRANDJEAN

Abords Ouest de l'Agora

B. Holtzmann et O. Picard assistés de Mlle M. Fourmont, devaient en 1974 achever la fouille commencée en 1970; les circonstances ne l'ont pas permis. Toutefois la fouille a pu être étendue au Sud jusqu' aux limites du terrain disponible, ce qui a permis de compléter le plan du quartier paléo-chrétien implanté sur les ruines de l'édifice aux magasins qui bordait au Sud-Ouest la rue menant du port aux propylées de l'agora. La ruelle en pente perpendiculaire à celle-ci aboutit à un édifice dont seule l'entrée a été reconnue: l'ampleur et le soin relatifs de la construction où de nombreux marbres antiques semblent remployés laissent supposer l'existence sous la place de l'Église actuelle d'un édifice paléo-chrétien important, peut-être une basilique. Quelques sondages profonds restent à faire sur toute l'aire fouillée afin de préciser ou de confirmer la chronologie du site.

ÉCOLE FRANÇAISE

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

1973

Ὁ σημαντικώτερος τῶν τεθέντων ὑπὸ τῆς Ἐφορείας στόχων κατὰ τὸ ἔτος 1973 ὑπῆρξεν ἡ λειτουργία τοῦ νέου Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Κομοτηνῆς. Δυστυχῶς ὅμως, λόγῳ τῆς μὴ ἐπιτυχοῦς εἰσέτι στεγανοποιήσεως τῆς ὀροφῆς τοῦ κτηρίου, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπανεκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων. Συνεχίσθη βεβαίως ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ Μουσείου διὰ τῶν ἀπαραιτήτων ὀργάνων, σκευῶν, ἐργαλείων, ὑλικῶν καὶ ἐπίπλων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐπανέκθεσις εἰς σύντομον χρονικὸν διάστημα καὶ νὰ προχωρήσῃ μὲ ταχὺν ρυθμόν.

Ὁ νομὸς Ξάνθης, ὁ ὁποῖος ὑπήγετο μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἐφορείαν Καβάλας, ἀποτελεῖ πλέον, ἀπὸ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ λήξαντος ἔτους, τὸν τρίτον νομὸν τῆς Ἐφορείας Κομοτηνῆς. Ἀποκατεστάθη οὕτω ἡ ἑνότης τοῦ θρακικοῦ χώρου, τὴν ὁποίαν ὑπαγορεύουν λόγοι γεωγραφικοί, ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολογικοί.

Ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς ἔχει ὡς ἀκολούθως.

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Μουσεῖον Κομοτηνῆς

Ἡ νομισματικὴ συλλογὴ τοῦ Μουσείου ἐπλουτίσθη διὰ τῆς παραδόσεως ἀρκετῶν νομισμάτων, προερχομένων ἐκ διαφόρων περιοχῶν τῆς Θράκης. Παρελήφθησαν συνολικῶς 227 χαλκᾶ καὶ 6 ἀργυρᾶ νομίσματα. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἐνδεικτικῶς τὰ ἀργυρᾶ: (α) Τετράδραχμον Αἴνου, 455-453 π.Χ., ἐκ Πυλαίας Ἔβρου (ΑΝΚ 1353). (β) Δηνάριον Φαυστίνης Β΄, ἐκ Κομνηνῶν Ξάνθης (ΑΝΚ 1356). (γ) Ὀβολὸς Ἀβδήρων, 375-365 π.Χ., ἐξ Ἀβδήρων (ΑΝΚ 1374). (δ) Δραχμὴ Θάσου, 411-350 π.Χ., ἐξ Ἀβδήρων (ΑΝΚ 1390). (ε) Ὀβολὸς Ἀβδήρων, 473-470 - 499-498, ἐξ Ἀβδήρων (ΑΝΚ 1391). (στ) Ἡμιώβολον Θάσου, ἐξ Ἀβδήρων (ΑΝΚ 1393).

Ἐκ τῶν παραδοθέντων εἰς τὸ Μουσεῖον διαφόρων ἀρχαίων ἀντικειμένων ἀναφέρομεν τὰ ἀκόλουθα:

(α) Χαλκοῦν ἐνεπίγραφον πλακίδιον-σταθμίον (ΑΓΚ 1509) (Πίν. 582 α). Εὑρέθη εἰς θέσιν Ἰλανλὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἀβδήρων καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Δημ. Μάλιου, κατοίκου Ἀβδήρων. Διαστ. 0.047 × 0.047, πάχ. 0.01 μ. καὶ βάρους 214 γρ. Εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἡ ἐπιγραφὴ εἰς ἓξ στίχους (ὕψος γραμμάτων 0.005-0.007 μ.):

Δι ἀγόρου
Εὐθυδάμ
ου ἀγορ
α{ρα}νομ
ευόντων
ν - - -

Εἰς τὴν ἑτέραν ὄψιν τὰ γράμματα εἰς δύο στίχους (ὕψος γραμμάτων 0.011-0.02 μ.):

Φ Ω
Κ[Φ]

Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀγορανόμου εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἑτέρας ἐπιγραφῆς τῶν Ἀβδήρων[1]. Τὸ σταθμίον χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

(β) Πέντε χαλκᾶ ψέλια διαφόρων μεγεθῶν μὲ ἐλεύθερα τὰ ἄκρα των. Τοῦ ἑνὸς καταλήγουν εἰς κεφαλὰς ἱπποκάμπου. Φέρουν ἐγχάρακτον διακόσμησιν γραμμῶν, κύκλων, στιγμῶν καὶ σταυρῶν. Ἐπίσης εἰς δακτύλιος χαλκοῦς, μὲ πεπλατυσμένην τὴν σφενδόνην. Εὑρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μαξιμιανουπόλεως καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Χρήστου Ναούμ, κατοίκου Κομοτηνῆς.

(γ) Εἰδώλιον Ἑρμοῦ ἐκ χαλκοῦ (Πίν. 582 β), ὕψους 0.056 μ. Ἐλλείπει ὁ ἀριστερὸς πούς. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει τὸν πτερωτὸν πέτασον, εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα κρατεῖ τὸ κηρύκειον, ἐνῷ εἰς τὴν δεξιὰν τὸ βαλάντιον. Εἰς τὸν σωζόμενον δεξιὸν πόδα διακρίνεται τὸ πτερὸν τοῦ ὑποδήματος. Προέρχεται ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Νυμφαία καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Κωνστ. Πεντεφράγκα, κατοίκου Κομοτηνῆς.

(δ) Ἀπότμημα ἀνθεμωτῆς ἐπιστέψεως ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ πωρολίθου (ΑΓΚ 1771) (Πίν. 582 γ). Σώζεται τὸ κεντρικὸν ἀνθέμιον ἐκ δεκατριῶν φύλλων, ἐκφυομένων ἐκ ρομβοειδοῦς πυρῆνος εἰς τὸ ἄνω μέρος καὶ μεταξὺ τῶν δύο σπειρῶν. Εἰς τὸ κάτω μέρος αὐτῶν, ἄνθος λωτοῦ. Ὕψος 0.40, πλάτος 0.17, πάχος 0.12-0.14 μ. Εὑρέθη ἐκτισμένον εἰς ἀποθήκην τοῦ χωρίου Βελόνη καὶ προέρχεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον Ἀβδήρων. Παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Γεωργ. Βουρβουκέλη, κατοίκου Βελόνης.

(ε) Μαρμαρίνη πλὰξ μὲ ἐγχάρακτον σχέδιον παιγνίου (ΑΓΚ 1766) (Πίν. 582 δ). Ἐλλείπει τμῆμα εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν αὐτῆς, μήκ. 0.55, πλ. 0.26-0.27, πάχ. 0.07 μ. Εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ἐπιφάνειαν ὑπάρχουν 11 ἐγχάρακτοι, παράλληλοι γραμμαί, μήκ. 0.155-0.175 μ., ἀπέχουσαι μεταξύ των 0.02-0.025 μ. Εἰς ἑκάστην τρίτην ἐκ τῶν ἄνω γραμμὴν ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον περίπου τὸ σύμβολον Χ. Κάτωθεν αὐτῶν διακρίνονται τέσσαρες κάθετοι γραμμαί --- τρεῖς τῶν ὁποίων συνεχίζονται καὶ ἐντὸς τῶν παραλλήλων —, αἱ ὁποῖαι τέμνονται ὑπὸ ἑτέρων ὁριζοντίων καὶ σχηματίζουν μετ' αὐτῶν ἀκανόνιστα τετράπλευρα. Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Ἰλανλὶ ἀρχαίων

1. RE I_1 (1893), στ. 883. BCH V (1881), σ. 89.

'Αβδήρων καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Στεφ. Καραπαναγιώτου, κατοίκου 'Αβδήρων.

Παρόμοιαι πλάκες παιγνίου προέρχονται μία ἐκ τῆς Δεκελείας Κύπρου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν χαραγμένα καὶ ἐθνικὰ ὀνόματα, χρονολογούμενα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.[2], δευτέρα πάλιν ἐκ Κύπρου, ἐκ τοῦ χωρίου Πολιτικόν, ἐπὶ τοῦ ἄβακος ἰωνικοῦ κιονοκράνου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς[3], καὶ τρίτη ἐκ τῆς νήσου Δήλου[4]. 'Εκ τῶν τριῶν, ἡ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη εἶναι σχεδὸν ὅμοιαι πρὸς τὴν ἰδικήν μας.

ΜΑΡΩΝΕΙΑ

'Αρχαιολογικὴ Συλλογή

Τὰ νέα εὑρήματα, τὰ ὁποῖα εἰσήχθησαν εἰς τὴν Συλλογήν, προέρχονται κυρίως ἐκ διαφόρων σημείων τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, εὑρεθέντα εἴτε τυχαίως εἴτε κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ καὶ διαμορφώσεως, ὀλίγα δὲ εὑρέθησαν εἰς Νέαν Μαρώνειαν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Μοίρανα.

(α) Δύο τμήματα μαρμαρίνων κορινθιακῶν καλυπτήρων κεράμων (ΑΚ 388). Μάρμαρον ἡμίλευκον. Εὑρέθησαν εἰς θέσιν Παναγούδα, εἰς τὸν ἀγρὸν κληρονόμων 'Αδαμίδη. Διαστάσεις: (α) μήκ. 0.385, πλ. 0.12, ὕψ. 0.08 μ. καὶ (β) μήκ. 0.23, πλ. 0.12, ὕψ. 0.08 μ.

(β) 'Απότμημα ἐνεπιγράφου στήλης, ἀποκεκρουμένης πανταχόθεν (ΑΚ 410). Μάρμαρον ἡμίλευκον, χονδρόκοκκον. Εὑρέθη εἰς θέσιν Παναγούδα, εἰς τὸν ἀγρὸν κληρονόμων 'Αδαμίδη. Σωζ. πλ. 0.30, ὕψ. 0.24, πάχ. 0.22 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.03 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ σώζεται εἰς τρεῖς στίχους:

- -ΥΡΕ [Ο- - -]
- -ΑΝΤΑ[Ε- - -]
- -ΑΠΟ- - -
- - - - - - - -

(γ) Τμῆμα ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίας στήλης (ΑΚ 380). Μάρμαρον ἡμίλευκον, χονδρόκοκκον. Εὑρέθη εἰς Ἅγιον Χαράλαμπον, εἰς τὸν ἀγρὸν 'Αντ. Βούλκου καὶ παρεδόθη ὑπὸ Χαραλ. Δαρανᾶ, κατοίκου Μαρωνείας. Ἄνωθεν τῆς ἐπιγραφῆς, ἐγχάρακτος σταυρὸς μετ' ἀκρεμόνων. Ὕψος 0.15, πλάτος 0.17, πάχος 0.075 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.026-0.032 μ. Σώζεται ἐπιγραφή:

ΘΕCIC

(δ) Μικρὰ ἐνεπίγραφος στήλη (ΑΚ 449), τεθραυσμένη εἰς τὸ κάτω μέρος (Πίν. 583 α). Σώζει νεωτέραν ἐπιγραφὴν γεγραμμένην ἐπὶ παλαιοτέρας. Ἄνωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ἐγχάρακτος κύκλος καὶ ἐντὸς αὐτοῦ κλάδος ἐσχηματοποιημένος. Μάρμαρον ἡμίλευκον, χονδρόκοκκον. Εἰς τὰ ἄκρα τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας κάθετοι προεξέχουσαι ταινίαι. Εὑρέθη εἰς θέσιν Παναγούδα, εἰς τὸν ἀγρὸν κληρονόμων 'Αδαμίδη. Ὕψος 0.36, πλάτος 0.19, πάχος 0.10 μ. Ἡ παλαιοτέρα ἐπιγραφὴ δυσανάγνωστος. Ἡ νεωτέρα ἐπιγραφὴ δυσνόητος, μὲ τὰ γράμματα βαθύτερον χαραγμένα. Ὕψος γραμμάτων 0.013-0.025 μ.

ΙΑ ΚΑ ΑΤΟ
ΡΟΠΡΟΒΟΚ
ΑΤΟΡΝΙΚ
ΟΝΚCΠΟ
ΗCΑΝCΥΝ
ΚΟΜΑCΙΟ
- -ΝΗ- -
- -ΧΑΡΙΝ-

(ε) Τμῆμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης στήλης μὲ προεξέχουσαν ταινίαν, πλ. 0.04 μ., εἰς τὸ ἄνω μέρος (ΑΚ 389). Εὑρέθη εἰς τοποθεσίαν Παλαιόχωρα, εἰς τὸν ἀγρὸν Τζυρίνη. Ὕψος 0.42, πλάτος 0.26, πάχος 0.16 μ. Ὕψος γραμμάτων 0.023 μ. Σώζονται τὰ γράμματα:

- - ΙΑ - -

(στ) Τμῆμα ἀμφιγλύφου μαρμαρίνης πλακός (θωρακίου) (ΑΚ 336). 'Εντὸς εἰσέχοντος ἐπιπέδου σώζεται ἡ ἀνάγλυφος κάτω κεραία σταυροῦ ἐπὶ ἀναγλύφου κυκλικοῦ ἐξάρματος. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἀνάγλυφος ἐπίσης ταινία. Εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν σώζεται ἐπίσης ἡ κάτω κεραία σταυροῦ καὶ κάτωθεν αὐτῆς ἀνάγλυφον κυμάτιον. Εὑρέθη εἰς τὸ παρεκκλήσιον Ἁγία Εὐαγγελίστρια (Τζανῆ Βρύση). Ὕψος 0.39, πλάτος 0.43, πάχος 0.09 μ.

(ζ) Ποὺς ἕδρας, πιθανῶς ἐπισκοπικοῦ θρόνου (ΑΚ 448), κοσμούμενος δι' ἀναγλύφων φύλλων ἀκάνθης εἰς τὸ ἓν ἄκρον καὶ πτερῶν πτηνοῦ εἰς τὰς πλευράς. Αἱ λεπτομέρειαι δηλοῦνται δι' ἐγχαράξεως. Εὑρέθη εἰς Νέαν Μαρώνειαν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Ὕψος 0.26, πλάτος 0.145 κάτω καὶ 0.22 ἄνω, πάχος 0.12-0.18 μ.

(η) 'Ιωνικὸν κιονόκρανον, βυζαντινῶν χρόνων (ΑΚ 432) εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Εὐθ. Εὐθυμίου. Μῆκος 0.40, πλάτος 0.33, πάχος 0.12 μ., διάμετρος κίονος 0.27 μ.

(θ) Τμῆμα ἀναγλύφου (ΑΚ 438) (Πίν. 583 γ). Σώζεται τὸ κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ καθημένης ἐπὶ θρόνου ἱματιοφόρου γυναικός. 'Επὶ τῶν γονάτων αὐτῆς μικρὸν ζῷον. Εἰς τὸ δεξιὸν μέρος καὶ παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς, λέων ἀναπαυόμενος. Εἰς τὸ ἀριστερόν, ἀντιστοίχως, πρέπει νὰ ὑπῆρχεν ἐπίσης δεύτερος λέων. 'Ασφαλῶς πρόκειται περὶ παραστάσεως τῆς θεᾶς Κυβέλης. Μάρμαρον λευκόν. 'Οπισθία ἐπιφάνεια ἁδρά. Εὑρέθη εἰς θέσιν Παλαιοπηγάδα, εἰς τὸν ἀγρὸν Χρ. Καψάλα. Ὕψος 0.41, πλάτος 0.31, πάχος 0.20 μ.

2. I. Michaelidou-Nicolaou, Table à jeu de Dhekelia (Chypre), BCH 89 (1965), σ. 122-127.

3. I. Michaelidou-Nicolaou, Une nouvelle table à jeu de Chypre, BCH 94 (1970), σ. 549-550.

4. W. Deonna, Le mobilier délien, Délos XVIII, Paris 1938, σ. 336, πίν. XCV, ἀριθ. 831.

(ι) Τμῆμα ἀναγλύφου μὲ παράστασιν νεκροδείπνου (ΑΚ 439) (Π ί ν. 583 β). Ἀποκεκρουμένον ἄνω καὶ ἀριστερά. Σώζεται μέρος τῆς κλίνης μετὰ προσκεφαλαίου καὶ πρὸ αὐτῆς μέρος τῆς τραπέζης μὲ ὀπώρας. Μάρμαρον λευκόν. Εὑρέθη εἰς Νέαν Μαρώνειαν, εἰς τὴν οἰκίαν Ἀγ. Τσακίρη. Ὕψος 0.34, πλάτος 0.235, πάχος 0.13 μ.

(ια) Τμῆμα ἀναγλύφου (ΑΚ 440). Διακρίνεται μέρος τῆς κεφαλῆς, ὡς καὶ ὁ ἀριστερὸς ὦμος μετὰ τῆς χειρός, μορφῆς ἐστραμμένης πρὸς ἀριστερά. Ἐπιδερμὶς μαρμάρου ἐφθαρμένη. Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Ἰσικλὶκ Μοιράνων. Ὕψος 0.20, πλάτος 0.14, πάχος 0.07 μ.

(ιβ) Τμῆμα βάσεως (ΑΚ 441), μετὰ συμφυοῦς πέλματος ποδὸς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Ἰσικλὶκ Μοιράνων. Μῆκος 0.19, πλάτος 0.13, πάχος 0.10 μ.

(ιγ) Μέρος μικροῦ ἀγαλματίου (ΑΚ 442), πιθανῶς συνανήκοντος εἰς τὴν προηγουμένην βάσιν. Σώζεται τμῆμα τῆς ὀσφύος καὶ τῶν μηρῶν. Εὑρέθη εἰς περιοχὴν Ἰσικλὶκ Μοιράνων. Ὕψος 0.15, πλάτος 0.10 μ.

(ιδ) Τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός (ΑΚ 415) (Π ί ν. 583 δ). Μάρμαρον λευκόν, χονδρόκοκκον. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Τζυρίνη. Ὀπισθία ἐπιφάνεια ἁδρῶς εἰργασμένη. Διαστάσεις 0.26 × 0.20 × 0.05 μ., ὕψος γραμμάτων 0.022-0.025 μ.

- - - - - - - - - - - - - - - -
- - - -Ε Ο Υ Ε - - -
[- ΤΡΑΙΑ]ΝΟΣΑΝΔ[Ρ]
[ΙΑΝΟΣ] - - ⊢ ΗΘΕΙΝ[ΑΙ]
- - - - - -ΕΙΤ-ΠΟΛΕΙ ✕ Α
[ΡΙΣΤΗΡΙΟΝ]

(ιε) Τμῆμα ἀμφιγλύφου πλακός (θωράκιον) (ΑΚ 416). Φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐκ κλάδου καὶ φύλλων ἐσχηματοποιημένων. Μάρμαρον λευκόν, χονδρόκοκκον. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ἐπιφάνειαν ταινία, πλ. 0.12 μ., ἐξέχουσα κατὰ 0.01 μ. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Τζυρίνη. Ὕψος 0.20, πλάτος 0.32, πάχος 0.10 μ.

(ιστ) Τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός (ΑΚ 426). Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Τζυρίνη. Διαστ. 0.20 × 0.10 μ., ὕψος γραμμάτων 0.04 μ. Σώζονται μόνον τὰ γράμματα:

- Α Κ Α - -

(ιζ) Πολυεδρικὸς πεσσίσκος (ΑΚ 428), φέρων ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐκ φύλλων, σταυροῦ καὶ γραμμῶν. Μάρμαρον ἡμίλευκον, χονδρόκοκκον. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Τζυρίνη. Ὕψ. 0.26, διαμ. ± 0.13 μ.

(ιη) Τμῆμα ἀναγλύφου πλακός (ΑΚ 427), μὲ διακόσμησιν φύλλων ἀκάνθης καὶ παραλλήλων καμπύλων ταινιῶν. Μάρμαρον λευκόν, χονδρόκοκκον. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Τζυρίνη. Διαστ. 0.18 × 0.12 × 0.05 μ. Ἀνάγλυφον ἔξαρμα 0.01 μ.

(ιθ) Τμῆμα ἀναγλύφου (ΑΚ 443), διασῶζον μέρος τοῦ προσθίου κορμοῦ, τοῦ αὐχένος καὶ τοῦ λαιμοῦ ἵππου νεύοντος πρὸς τὰ κάτω. Μάρμαρον λευκόν, λεπτόκοκκον. Ὀπισθία ἐπιφάνεια καλῶς εἰργασμένη. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Λεονταρίδη. Ὕψ. 0.15, πλ. 0.19, πάχ. 0.09 μ. Ἀνάγλυφον ἔξαρμα 0.06 μ.

(κ) Τμῆμα φαλλοῦ συμφυοῦς μετὰ βάσεως (ΑΚ 454) (Π ί ν. 583 ε). Μάρμαρον λευκόν, λεπτόκοκκον. Διαστάσεις ἄνω ἐπιφανείας βάσεως 0.125 × 0.14 μ. Ἡ ὀπισθία πλευρὰ αὐτῆς, ἁδρῶς εἰργασμένη, ἔχει ὕψος 0.195 μ. καὶ πλάτος 0.20 μ. Ὁ φαλλὸς ἀποκεκρουμένος ἔχει σωζ. μῆκος 0.10 μ. καὶ διάμετρον 0.08 μ. Ὁ ἀριστερὸς ὄρχις ἐπίσης ἀποκεκρουμένος. Εὑρέθη εἰς Νέαν Μαρώνειαν, εἰς τὸν ναΐσκον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

(κα) Τμῆμα ἡλιακοῦ ὡρολογίου, τεθραυσμένου εἰς τὴν δεξιὰν πλευράν (ΑΚ 451). Εἰς τὸ κάτω μέρος φέρει τόρμον μικρόν, διαστ. 0.025 × 0.01 μ., καὶ εἰς τὸ ἄνω ὅμοιον μετὰ μολυβδοχοήσεως. Ἐπὶ τῆς κοίλης ἐπιφανείας αἱ γνωσταὶ ἐγχάρακτοι γραμμαὶ καὶ τὰ γράμματα *ΝΑΙ*. Μάρμαρον λευκόν, λεπτόκοκκον, μήκ. 0.22, ὕψ. 0.14, πάχ. ἄνω 0.05 καὶ κάτω 0.08 μ. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Ἀδαμίδη.

(κβ) Τμῆμα πιθανῶς ἐπικράνου (ΑΚ 423), μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν σταφυλῆς, σταυροῦ, φύλλων καὶ ταινιῶν. Μάρμαρον ἡμίλευκον, χονδρόκοκκον. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν βυζαντινὸν πύργον, πλησίον τοῦ καφενείου Ἀντ. Νίττη. Ὀπισθία ἐπιφάνεια καλῶς εἰργασμένη. Μῆκ. 0.31, ὕψ. 0.20, πάχ. ἄνω 0.16, κάτω 0.06 μ.

(κγ) Ἐπιτυμβία στήλη (ΑΚ 434), ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ λοξῶς εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευράν. Εἰς τὸ κάτω μέρος, τμῆμα, ὕψ. 0.10 μ., ἁδρῶς εἰργασμένον (ἔμβολον), διὰ τὴν στερέωσιν τῆς στήλης ἐντὸς βάσεως. Μάρμαρον ἡμίλευκον, χονδρόκοκκον. Εὑρέθη εἰς θέσιν Ἀλκή, εἰς τὸν ἀγρὸν Παναγ. Χατζηαλέξη. Ὕψος 0.745, πλάτος 0.43 καὶ εἰς τὴν βάσιν 0.41, πάχ. ἄνω 0.10 καὶ κάτω 0.115 μ.

Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν (Π ί ν. 584 α), ἐντὸς εἰσέχοντος ἐπιπέδου, περιβαλλομένου ὑπὸ ταινίας κατεστραμμένης σήμερον, σώζεται τὸ κάτω μέρος μορφῆς ἐνδεδυμένης διὰ χιτῶνος καὶ ἱματίου, ἐστραμμένης πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ προβαλλούσης τὸν δεξιὸν πόδα ἐλαφρῶς κεκαμμένον. Αἱ πυκναὶ μικραὶ πτυχαὶ τοῦ χιτῶνος καὶ αἱ μεγάλαι τοῦ ἱματίου δηλοῦνται δι' ἀβαθῶν αὐλακώσεων καὶ μὲ ἐλαφρὰν πλαστικότητα. Οἱ πόδες ἔχουν καταστραφῆ ἀπὸ μεταγενεστέραν ἐπέμβασιν. Τὸ ἀνάγλυφον σχεδὸν πρόστυπον. Χρονολογεῖται εἰς τὸν 5ον αἰ. π.Χ.

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν (Π ί ν. 584 β), ἐκ δευτέ-

ρας χρήσεως, διακρίνεται εἰς τὸ ἄνω μέρος τμῆμα στεφάνου καὶ ἡ μία τῶν κυματοειδῶν ταινιῶν αὐτοῦ. Κάτωθεν τοῦ στεφάνου μέρος τιμητικῆς ἐπιγραφῆς. Ὕψος γραμμάτων 0.020-0.022 μ. εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους καὶ 0.016-0.019 μ. εἰς τὸν τελευταῖον. Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 3ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

- -*Α Ν*
- -*Ω Τ Ο Σ*

Ο ΔΗΜΟΣ

(κδ) Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία στήλη, ἐξ ἡμιλεύκου χονδροκόκκου μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος (Πίν. 584 γ). Ὀπισθία ἐπιφάνεια ἁδρῶς εἰργασμένη. Ὕψος 0.49, πλάτος ἄνω 0.18, κάτω 0.21 καὶ πάχος 0.065-0.085 μ., ὕψος γραμμάτων 0.016 μ. Εὑρέθη εἰς τὸ παρεκκλήσιον Παναγούδα ἡ Γαλατοῦσα. Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς τρεῖς στίχους:

ΜΗΤΡΩΝΑΣΣΑ
ΣΩΠΟΛΙΔΟΥ
[Γ]ΥΝΗ

(κε) Τμῆμα λαιμοῦ μαρμαρίνου ἀγγείου, ἐκ λευκοῦ λεπτοκόκκου μαρμάρου. Εἰς τὸ κάτω μέρος πλησίον τοῦ ὤμου σχοινοειδὴς ταινία. Ἐπὶ τοῦ χείλους γραμμικὴ διακόσμησις zig-zag καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ἐσοχή, πιθανῶς διὰ τὴν ἐφαρμογὴν πώματος. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν, εἰς τὸν ἀγρὸν Τζυρίνη. Μῆκος 0.15, ὕψος 0.09 μ.

(κστ) Κεφαλὴ ἀγάλματος, ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου, λίαν ἐφθαρμένη (ΑΚ 433) (Πίν. 584 δ). Ἄνωθεν τοῦ μετώπου διακρίνονται οἱ ἐσχηματοποιημένοι βόστρυχοι καὶ εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τῆς κεφαλῆς οἱ ἀνάγλυφοι πλόκαμοι τῆς κομμώσεως. Ὕψος 0.24, πλάτος 0.18 μ. Εὑρέθη εἰς Παλαιόχωραν πρὸς Ν. τοῦ βυζαντινοῦ πύργου.

(κζ) Κεφαλὴ ἀγαλματιδίου νεαροῦ ἐφήβου, ὕψ. 0.095 μ. ἐκ λευκοῦ λεπτοκόκκου μαρμάρου (ΑΚ 491) (Πίν. 584 ε). Ἡ κόμμωσις βραχεῖα, σχηματίζει πλουσίους βοστρύχους. Τὸ μέτωπον τοῦ ἐφήβου πλατὺ καὶ τριγωνικόν, ἡ ρὶς εὐθεῖα, τὸ στόμα λεπτόν. Εὑρέθη ἐπὶ τετραπλεύρου πύργου τοῦ δυτικοῦ σκέλους, τοῦ δευτέρου κατὰ σειρὰν πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἅγιον Χαράλαμπον.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Τὸ ἀρξάμενον κατὰ τὸ ἔτος 1971 πρόγραμμα ἐξερευνήσεως τῶν περιοχῶν τῆς ὀρεινῆς ἐνδοχώρας τῆς Θράκης συνεχίσθη καὶ ἐφέτος μὲ λίαν ἱκανοποιητικὰ καὶ πάλιν ἀποτελέσματα[5]. Ἐπραγματοποιήθησαν δύο ἐξορμήσεις κυρίως, μία εἰς τὸν νομὸν Ροδόπης (Σχέδ. 1) καὶ ἑτέρα εἰς τὸν νομὸν Ξάνθης (Σχέδ. 2). Εἰς τὸν νομὸν Ἔβρου ἡ ἔρευνα περιωρίσθη μόνον εἰς δύο σημεῖα, πλησίον τῶν χωρίων Κοτρωνιὰ καὶ Κοῖλα, διὰ τὰ ὁποῖα εἴχομεν συγκεκριμένας πληροφορίας καὶ ἔνθα ἐπεσημάνθησαν δύο σύνολα μεγαλιθικῶν ταφικῶν μνημείων (dolmen), ὁμοίων πρὸς τὰ ἤδη γνωστὰ τῆς περιοχῆς Ρούσσης.

Διὰ τῶν προαναφερθεισῶν ἐξορμήσεων ηὐξήθη σημαντικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ μνημείων τῆς Θράκης καὶ ἐπεβεβαιώθη, ἔτι περισσότερον, ἡ ἡμετέρα ἄποψις, ὅτι αἱ ὀρειναὶ περιοχαὶ τῆς νοτιοανατολικῆς Ροδόπης, μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀρχαιολογικῶν των χώρων καὶ μνημείων, θὰ μᾶς δώσουν εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον ὅλα τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα διὰ τὴν συμπλήρωσιν πολλῶν κενῶν τῆς προϊστορίας καὶ ἱστορίας τῶν θρακικῶν φύλων καὶ τὴν ἐπίλυσιν πάντων τῶν συναφῶν προβλημάτων. Τοῦτο βεβαίως προϋποθέτει πέραν τῆς ἐπισημάνσεως καὶ τὴν ἔναρξιν διενεργείας ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν εἰς ὡρισμένας θέσεις, αἱ ὁποῖαι, παρὰ τὰς ὑφισταμένας ἀντικειμενικὰς δυσχερείας, λόγῳ ἰδίως τοῦ ἀπομεμακρυσμένου καὶ δυσβάτου τῶν περιοχῶν, εἶναι δυνατὸν νὰ διεξαχθοῦν ἐπιτυχῶς. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν πραγματοποιηθεισῶν ἐξερευνήσεων ἔχουν ἀναλυτικῶς ὡς ἀκολούθως.

ΣΑΡΑΚΗΝΗ

1. Γιουκαρκὶ Τσάι

Θέσις 200 μ. πρὸς ΒΔ. τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τοῦ χωρίου. Εἰς τὴν ἀπότομον καὶ ὑψηλὴν ὄχθην, ὕψ. 4 μ., τοῦ ὑπάρχοντος χειμάρρου διακρίνονται, εἰς βάθος 0.30-0.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, πλάκες, πάχ. 0.05 μ., τοποθετημέναι καθέτως καὶ ἀνήκουσαι εἰς ἑπτὰ περίπου τάφους. Εἰς μερικὰς περιπτώσεις διακρίνεται καὶ ἡ ὁριζοντία καλυπτήριος πλὰξ στηριζομένη ἐπὶ τῶν πλευρικῶν. Οἱ τάφοι οὗτοι ἀπεκαλύφθησαν ἐκ τῆς συνεχοῦς κατολισθήσεως τῶν χωμάτων τῆς ἀποτόμου ὄχθης, ὀφειλομένης εἰς τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν. Ἀσφαλῶς ὡρισμένοι τάφοι θὰ ἔχουν καταστραφῆ ὁλοσχερῶς μέχρι σήμερον. Πρόκειται οὕτω περὶ ἀρχαίου νεκροταφείου, τοῦ ὁποίου τὴν ἔκτασιν δὲν δυνάμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ καθορίσωμεν.

Ἐκ τῆς κοίτης τοῦ χειμάρρου περισυνελέγησαν καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῦ χωρίου, Πασχάλη Μπακαλούδη, τέσσαρα χαλκᾶ ψέλια μὲ ἐλεύθερα τὰ ἄκρα αὐτῶν (τὰ τρία φέρουν ἐγχάρακτον διακόσμησιν, ἐνῷ τὸ τέταρτον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν συμπλεκομένων συρμάτων), πέντε ὑάλινα, μέλανος χρώματος, κλειστοῦ τύπου, μὲ ἐνούμενα τὰ ἄκρα αὐτῶν, ὡς καὶ τρία τεμάχια προερχόμενα ἐξ ὁμοίων ψελίων (Πίν. 585 α - β). Ἅπαντα προέρχονται ἀπὸ καταστραφέντας τάφους, παρεσύρθησαν δὲ ὑπὸ τῶν ὑδάτων εἰς τὴν κοίτην τοῦ χειμάρρου, ἔνθα καὶ ἀνευρέθησαν. Ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς πρέ-

5. Εἰς τὰς ἐξορμήσεις ἔλαβον μέρος οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων, Φώτ. Κωνσταντινίδης, Κωνστ. Κανέλλης καὶ Ναπ. Γκόρης.

πει νὰ προέρχεται καὶ ἓν ψέλιον, τὸ ὁποῖον εἶχε παραδοθῆ πρὸ ἐτῶν εἰς τὸ Μουσεῖον[6].

2. Θέσις Ντὶρκ (Πατήματα)

Εὑρίσκεται περὶ τὰ 3 χλμ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου. Ἐνταῦθα ὑψοῦται βραχώδης ὄγκος, συνολ. ὕψους 10 μ. περίπου. Εἰς τὸ ὕψος τῶν 5 μ. καὶ εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν σχηματίζεται στενὴ ἐπίπεδος σχεδὸν ἐπιφάνεια, ἄνωθεν τῆς ὁποίας συνεχίζεται καθ' ὕψος ὁ βράχος, μήκ. 15 μ., μὲ κάθετον τὴν βόρειον πλευρὰν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ταύτης ὑπάρχουν τρεῖς λαξευταὶ κόγχαι τριγωνικοῦ περίπου σχήματος, ὕψ. 0.40-0.50, πλ. 0.20 μ. κάτω καὶ μὲ ἡμικυκλικὴν τὴν πλευρὰν τοῦ βάθους (Πίν. 585 γ). Ὅμοιαι κόγχαι, ὡς μᾶς ἀνέφερεν ὁ Πομᾶκος ὁδηγός, ὑπάρχουν ἐπὶ βράχων, μία εἰς θέσιν Κοὺς Μπουρούν, πρὸς Β. τοῦ χωρίου, καὶ δύο εἰς θέσιν Μπάρτασι, πρὸς Α. τοῦ χωρίου, τὰς ὁποίας δὲν ἐπεσκέφθημεν. Εἰς τὴν θέσιν Ντὶρκ εὑρέθησαν ὄστρακα ἀβαφῆ ἐκ πηλοῦ χονδροκόκκου. Δὲν δυνάμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν προορισμὸν τῶν προαναφερθεισῶν κογχῶν.

3. Ἀσὰρ τεπὲ (Τὰς λόφος)

Ὕψωμα μὲ πυκνὴν βλάστησιν περὶ τὰ 3.5 χλμ.,

Σχέδ. 1. Νομὸς Ροδόπης. Ἐπισημανθέντες ἀρχαιολογικοὶ χῶροι.

βόρειον πλευρὰν σχηματίζεται στενὴ ἐπίπεδος σχεδὸν ἐπιφάνεια, ἄνωθεν τῆς ὁποίας συνεχίζεται καθ' ὕψος ὁ βράχος, μήκ. 15 μ., μὲ κάθετον τὴν βόρειον πλευρὰν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ταύτης ὑπάρχουν τρεῖς λαξευταὶ κόγχαι τριγωνικοῦ περίπου σχήματος, ὕψ. 0.40-0.50, πλ. 0.20 μ. κάτω καὶ μὲ ἡμικυκλικὴν τὴν πλευρὰν τοῦ βάθους (Πίν. 585 γ). Ὅμοιαι κόγχαι, ὡς μᾶς ἀνέφερεν ὁ Πομᾶκος ὁδηγός, ὑπάρχουν ἐπὶ βράχων, μία εἰς θέσιν Κοὺς Μπουρούν, πρὸς Β. τοῦ χωρίου, καὶ δύο εἰς θέσιν Μπάρτασι, πρὸς Α. τοῦ χωρίου, τὰς ὁποίας δὲν ἐπεσκέφθημεν. Εἰς τὴν θέσιν Ντὶρκ εὑρέθησαν ὄστρακα ἀβαφῆ ἐκ πηλοῦ χονδροκόκκου. Δὲν δυνάμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν προορισμὸν τῶν προαναφερθεισῶν κογχῶν.

3. Ἀσὰρ τεπὲ (Τὰς λόφος)

Ὕψωμα μὲ πυκνὴν βλάστησιν περὶ τὰ 3.5 χλμ. πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου, ὕψ. 903 μ. Πρὸς Α. ἑνοῦται μετὰ ἑτέρου ὑψώματος, ἐνῷ ἀπὸ Β., Δ. καὶ Ν. περιβάλλεται ὑπὸ βαθείας χαράδρας. Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος ὑπῆρχεν ὀχυρωματικὸς περίβολος, συνολ. μήκ. 700 μ. περίπου καὶ πάχ. 1.70 μ., ἐκ πλακῶν σχιστολιθικοῦ πετρώματος τῆς περιοχῆς, κατεστραμμένος εἰς τὰ περισσότερα σημεῖα. Τμήματά του εἰς μικρὸν ὕψος, σώζονται εἰς τὴν νοτίαν πλευράν (Πίν. 585 δ). Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου διεκρίναμεν στενὸν ἄνοιγμα. Πρόκειται πιθανῶς περὶ εἰσόδου-πύλης τοῦ φρουρίου. Δεύτερος ἐσωτερικὸς τοῖχος περικλείει τὸ ὑψηλότερον κατὰ 30 μ. βόρειον τμῆμα τοῦ φρουρίου.

6. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 364.

Τὰ ἄκρα τοῦ τοίχου τούτου καταλήγουν καὶ ἑνοῦνται μὲ τὸν κυρίως περίβολον. Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου διακρίνονται θεμέλια διαφόρων κτισμάτων, ἀκαθορίστου σχήματος. Περισυνελέγη κεραμεικὴ ἐκ πηλοῦ χονδροκόκκου, μὲ ἐγχάρακτον, πλαστικὴν καὶ ἐμπίεστον διακόσμησιν, φαιοῦ, ἐρυθρωποῦ καὶ μέλανος χρώματος.

πίας κεραμεικῆς, χρονολογουμένης εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

ΑΝΩ ΒΥΡΣΙΝΗ

Θέσις Γέσφα Παντίνα

Εὑρίσκεται περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς Β. τοῦ χωρίου. Ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ὑψώματος, λιθοσωροὶ ἀ-

Σχέδ. 2. Νομὸς Ξάνθης. Ἐπισημανθέντες ἀρχαιολογικοὶ χῶροι.

4. Ἂκ Τοπρὰκ

Θέσις εὑρισκομένη περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς ΒΑ. τοῦ προηγουμένου ὑψώματος. Εἰς γυμνὴν ἔκτασιν, ἐντὸς τῆς δασικῆς περιοχῆς, ἀνευρέθησαν ὄστρακα ἐντογνώστων κτισμάτων καὶ κεραμεικὴ ἐντοπίας κατασκευῆς, ἐκ χονδροκόκκου πηλοῦ, ἀχρονολόγητος. Πρὸς Δ. τοῦ ὑψώματος περὶ τὰ 400 μ. καὶ εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, ἀνευρέθη τεμάχιον λίθου, διαστ. 0.28 ×

0.12, πάχ. 0.10 μ., μὲ κοιλότητα μικροῦ βάθους, διαμ. 0.15 μ. Πρόκειται πιθανῶς περὶ ἰγδίου. Περισυνελέγη ἐπίσης κεραμεική, χονδροειδής. Ὁμοία κεραμεικὴ ἀνευρέθη καὶ εἰς τὴν τοποθεσίαν Ἰμπραχάμ, 2.5 χλμ. πρὸς Β. τοῦ χωρίου.

ΜΥΡΤΙΣΚΗ

1. Θέσις Γκραντίστε

Εὑρίσκεται περὶ τὰ 4 χλμ. πρὸς ΒΔ. τοῦ χωρίου. Ἐπὶ ἐπιπέδου λόφου, ὀνομαζομένου Κλησέ (ἐκκλησία), ὑπάρχει μικρὸν τετράπλευρον φρούριον, ὡς δεικνύουν οἱ ἡμικυκλικοὶ πύργοι εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας αὐτοῦ καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὰς πλευράς, ἀνὰ εἷς εἰς τὸ μέσον ἑκάστης πλευρᾶς, πλὴν τῆς νοτίας εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἔχομεν πύλην, πλ. ±3.50 μ. Οἱ τοῖχοι τοῦ φρουρίου δὲν ἔχουν καταστραφῆ πλήρως, ἀλλὰ κεκαλυμμένοι ὑπὸ χωμάτων διακρίνονται ὡς συνεχὲς ἔξαρμα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Ἡ περίμετρος τοῦ φρουρίου ἀνέρχεται εἰς 135 μ. μὲ πάχος τείχους ± 1.20 μ., ἐνῷ τὸ πάχος τοῦ τοίχου τῶν πύργων εἶναι ± 1 μ., καὶ ἡ χορδὴ τοῦ τόξου αὐτῶν ± 7 μ. Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ ἔχομεν πιθανῶς δεξαμενὴν κυκλικοῦ σχήματος. Τὸ φρούριον πρέπει νὰ εἶναι ἀσβεστόκτιστον, καίτοι δὲν διεπιστώθη πλήρως τοῦτο.

2. Μπεϊλὶκ

Τοποθεσία περὶ τὰ 600 μ. πρὸς Ν. τῆς προηγουμένης. Ἐντὸς τοῦ δάσους διεκρίναμεν τετράπλευρον κτίσμα, διαστ. 18 × 16 μ., οἱ τοῖχοι τοῦ ὁποίου μόλις ὑψοῦνται ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Οἱ Πομᾶκοι θεωροῦν τοῦτο ὡς ἱερὸν καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ χριστιανικοῦ ναοῦ. Ἀνευρέθησαν ἀποτμήματα κεράμων καὶ χονδροειδὴς ἀβαφὴς κεραμεικὴ ρωμαϊκῶν χρόνων.

3. Παπαζλὶκ

Ὕψωμα περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου, γυμνὸν καὶ πετρῶδες. Πρὸς ΝΑ. ἑνοῦται μετὰ τοῦ ὑψώματος Μουλὰ Μπεκὶρ Κεντί, ἐνῷ εἰς τὰς λοιπὰς πλευρὰς περιβάλλεται ὑπὸ βαθείας χαράδρας. Ἐπ' αὐτοῦ περίβολος, ᾠοειδοῦς σχήματος, κατεστραμμένος, καὶ κατεσκευασμένος ἐκ λογάδων λίθων, ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ, μήκ. ± 208, πάχ. 1.70 μ. (Πίν. 586 α). Ἐσωτερικῶς δεύτερος μικρότερος περίβολος, μήκ. ± 84 μ. Περισυνελέγη κεραμεικὴ μὲ ἐνδιαφέρουσαν ἐγχάρακτον, ἐμπίεστον καὶ πλαστικὴν διακόσμησιν (Πίν. 586 β). Ὁ πηλὸς χονδρόκοκκος, μέλανος, φαιοῦ καὶ ἐρυθρωποῦ χρώματος. Εὑρέθησαν ἐπίσης τμῆμα ἀμφικωνικοῦ σφονδύλου καὶ λαβαὶ ἀγγείων ὡς ἀποφύσεις πεπλατυσμέναι.

ΣΜΙΓΙΛΙ

1. Γκραντίστε

Ὕψωμα βραχῶδες περὶ τὰ 4 χλμ. πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου, περιβαλλόμενον ὑπὸ χειμάρρων ἀπὸ Α., Β. καὶ Δ. Ἐπ' αὐτοῦ περίβολος κατεστραμμένος, ἀκανονίστου κυκλικοῦ σχήματος, μήκ. ± 438 καὶ πάχ. 1.70 μ., ἐξ ἀκανονίστων λίθων, ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ (Πίν. 586 γ). Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν ἄνοιγμα-πύλη καὶ πρὸ αὐτῆς δεύτερον ἡμικυκλικὸν τεῖχος, ἑνούμενον μετὰ τοῦ κυρίως περιβόλου. Περισυλλεγεῖσα κεραμεικὴ χονδροειδὴς «θρακική», ὡς καὶ ἐκ πηλοῦ λεπτοκόκκου μεταγενεστέρας ἐποχῆς, πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων.

2. Καλὲς

Ὕψωμα περὶ τὰ 5 χλμ. πρὸς ΒΔ. τοῦ χωρίου, ἀνῆκον εἰς τὸ συγκρότημα Ντουμανλῆ τεπέ. Ἐπ' αὐτοῦ φρούριον, ἀποτελούμενον ἀπὸ τρεῖς ἐπαλλήλους κυκλικοὺς περιβόλους, κατεστραμμένους σήμερον (Πίν. 586 δ). Οἱ περίβολοι εἶναι κατεσκευασμένοι ἀπὸ τοπικὸν ὑποκίτρινον πωρόλιθον, ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ. Μεταξὺ τῶν κατεσπαρμένων λίθων εὑρέθησαν καὶ ἀρκετοὶ καλῶς εἰργασμένοι γωνιόλιθοι, μήκ. μέχρι 1.20 μ. Ὁ κεντρικὸς μικρότερος περίβολος ἔχει περιφέρειαν μήκ. 30 μ., ὁ δεύτερος κατὰ σειρὰν 78 μ. καὶ ὁ τρίτος, ὁ ἐξωτερικός, 141 μ. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου εἶναι 6 μ., ἐνῷ μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου 8-10 μ. Τὸ πάχος αὐτῶν εἶναι ± 1.50 μ. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν περίβολον διακρίνεται τετράπλευρος προεξοχή, διαστ. 6 × 8 μ. Πιθανῶς πρόκειται περὶ πύργου. Ἀμέσως βορειότερον αὐτοῦ ὑπάρχει πιθανῶς ἡ πύλη τοῦ φρουρίου. Ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμεική, χονδροειδής, ἄνευ διακοσμήσεως.

3. Γκραντὰτ

Ὕψωμα βραχῶδες ἀλλὰ καὶ πυκνόφυτον, ἀνῆκον καὶ τοῦτο εἰς τὸ συγκρότημα Ντουμανλῆ τεπὲ καὶ ἀπέχον περὶ τὰ 6 χλμ. πρὸς ΒΔ. τοῦ χωρίου. Ἡ κορυφὴ αὐτοῦ περιβάλλεται ὑπὸ βράχων, τὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων κενὰ κλείονται ὑπὸ τμημάτων περιβόλου, συνολ. μήκ. 44 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ φαίνονται τὰ θεμέλια τετραπλεύρου κτίσματος. Ὁ κυρίως περίβολος, κατεστραμμένος νῦν, κυκλικοῦ περίπου σχήματος, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα, τὰ ὁποῖα ἑκκινοῦν ἀπὸ τῆς κορυφῆς καὶ ἑνοῦνται εἰς τοὺς βράχους τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὑψώματος (Πίν. 586 ε). Τὸ μῆκος αὐτοῦ, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν βράχων, εἶναι ±380 μ. τὸ δὲ πάχος του ±1.50 μ. Ἔχει δύο πύλας εἰς τὴν βορειοανατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευράν. Ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς κορυφῆς ἑκκινεῖ καὶ δεύτερος ἐσωτερικὸς περίβολος, παράλληλος πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν καὶ διακοπτόμενος ὑπὸ βράχων, καταλήγει δὲ ἀποτόμως πρὸ τῶν βράχων τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὑψώματος, μετὰ τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ ἑνοῦται. Πιθανῶς τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα ἔχει καταστραφῆ τελείως καὶ δὲν διακρίνεται σήμερον. Οἱ περίβολοι εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ μεγάλων ἀκα-

νονίστων λίθων, ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ, τὰ κενὰ δὲ μεταξὺ αὐτῶν κλείονται διὰ λιθαρίων. Πλησίον τῶν βράχων τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς διεκρίναμεν τὰ θεμέλια τετραπλεύρου κτίσματος, διαστ. 6 × 2 μ. Ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ εἰς ἐπικλινῆ ἔκτασιν 10 περίπου στρεμμάτων, εὑρέθησαν ὄστρακα ἐκ πηλοῦ χονδροκόκκου, μερικὰ τῶν ὁποίων φέρουν ἐγχάρακτον καὶ ἐμπίεστον διακόσμησιν (Πίν. 586 στ).

4. Προσκυνηταὶ

Εἰς τὴν παραλιακὴν περιοχὴν Ἀλκυὼν πρὸς ΝΔ. τοῦ χωρίου καὶ εἰς θέσιν εὑρισκομένην πρὸς Α. τῆς ἀσφάλτου Προσκυνητῶν-Ἀλκυόνος καὶ πρὸς Δ. τοῦ θερέτρου τῶν «Κομοτηναίων», ἀπέχουσαν δὲ περὶ τὰ 80 μ. ἀπὸ τὴν παραλιακὴν ὁδὸν Ἱμέρου-Μαρωνείας, εὑρέθησαν ἑκατέρωθεν τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ ἀποτμήματα κεράμων στέγης κλασσικῶν χρόνων, λαβαὶ ἀμφορέων, ὄστρακα ἀβαφῆ, ὡς καὶ τεμάχια μαρμάρου καὶ πωρολίθου, προερχόμενα ἀπὸ τοίχους ἀρχαίων κτισμάτων. Πρὸς Β. εἰς τὸν ἀμυγδαλαιῶνα Μοσχίδη, πρὸς Α. τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ, εὑρέθη νόμισμα Μαρωνείας τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἔτι βορειότερον, εἰς ἀπόστασιν 500 μ. ἀπὸ τῆς παραλίας, ἀνευρίσκονται ὄστρακα προϊστορικῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, ὡς καὶ ἀποτμήματα κεράμων κλασσικῆς ἐποχῆς, εἰς ἔκτασιν 8-10 στρεμμάτων.

5. Μέστη

Πρὸς Α. τοῦ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ τοῦ χωρίου περὶ τὰ 250 μ. καὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Κομοτηνῆς-Ἀλεξανδρουπόλεως, περὶ τὰ 150 μ., ἐπεσημάνθη γήλοφος, ὕψ. 10 μ., εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γεωργ. Γκόρα, μὲ προϊστορικὴν κεραμεικήν. Ἡ θέσις ὀνομάζεται σήμερον Πολυβολεῖον. Πρόκειται περὶ σημαντικοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ. Περὶ τὰ 150 μ. πρὸς Β. ὑπάρχει ὁ χείμαρρος Μπιοὺκ ντερὲ ἢ Κιοπὲκ ντερέ, πλησίον τοῦ ὁποίου καὶ μεταξὺ τῶν χωρίων Ἀετοκορυφὴ καὶ Ἀετόλοφος εἶχον ἐπισημανθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἕτεροι δύο προϊστορικοὶ οἰκισμοὶ εἰς τὰς θέσεις Οὐρουκλὲρ καὶ Παλιόμυλος. Ὁ οἰκισμὸς καλύπτει ἔκτασιν 500 × 200 μ. Ἡ κεραμεικὴ χρονολογεῖται εἰς τὴν ὑστέραν νεολιθικὴν καὶ τὴν πρώιμον ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ. Περισυνελέγησαν πόδες τριποδικῶν καὶ τετραποδικῶν ἀγγείων, ὄστρακα μέλανος, φαιοῦ, ἐρυθρωποῦ χρώματος ἢ μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν, λίθινα ἐργαλεῖα, πλάθανα κλπ. Ἡ κεραμεικὴ παρουσιάζει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν τοῦ Σπηλαίου Μαρωνείας, τῆς Παραδημῆς, τῆς Κρωβύλης καὶ ἑτέρων προϊστορικῶν οἰκισμῶν τοῦ νομοῦ Ροδόπης.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΜΑΡΩΝΕΙΑ

Μισονήσι

Εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Χαρ. Γ. Κυρατζόγλου, 33 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸν τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ εἰς τὸ δημιουργηθὲν πρὸ ἐτῶν πρανὲς ὑπὸ ἐκσκαφικοῦ μηχανήματος κατὰ τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ πρὸς τὴν παραλίαν, ἀπεκαλύφθη κεραμοσκεπὴς τάφος καλυβίτης. Ὁ τάφος ἐπεσημάνθη ὑπὸ τοῦ Χρήστου Μοσχίδη, κατοίκου Μαρωνείας, ὁ ὁποῖος ἀνεῦρεν εἰς τὸ βορειοδυτικὸν κατεστραμμένον ἄκρον τοῦ τάφου ὄστρακα μελαμβαφοῦς ἀγγείου, ἀπογυμνωθέντα ὑπὸ τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς. Προσανατολισμὸς τοῦ τάφου ΒΔ.-ΝΑ. Τέσσαρες κέραμοι λακωνικοῦ τύπου ἐκάλυπτον εἰς δύο σειρὰς τὸν τάφον καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν εὑρέθησαν ἐπίπεδοι κέραμοι, τοποθετημέναι καθέτως καὶ κλείουσαι τὸ δημιουργούμενον ὑπὸ τῶν κοίλων κεράμων ἄνοιγμα. Μῆκος τάφου 1.90, πλάτος 0.65-0.70 μ. Διεπιστώθησαν ἴχνη πυρᾶς εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα αὐτοῦ. Ὀστᾶ δὲν διετηρήθησαν, πλὴν ἑνὸς τεμαχίου σχεδὸν ἀποτεφρωμένου. Ἐκ τῶν ὀστράκων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, συνεκολλήθησαν μία λάγυνος, δύο ἀρυβαλλοειδεῖς λήκυθοι, εἷς κρατηρίσκος καὶ εἷς λύχνος[7], ἅπαντα χρονολογούμενα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 587 α - β).

Ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν ἐνδείξεων εἰς τὴν ἰδίαν τοποθεσίαν καὶ εἰς τὰ σημεῖα, ἔνθα εἰργάσθη ὁ ἐκσκαφεύς, ἀποδεικνύεται ἡ ὕπαρξις ἐκτεταμένου νεκροταφείου ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἅγιος Χαράλαμπος

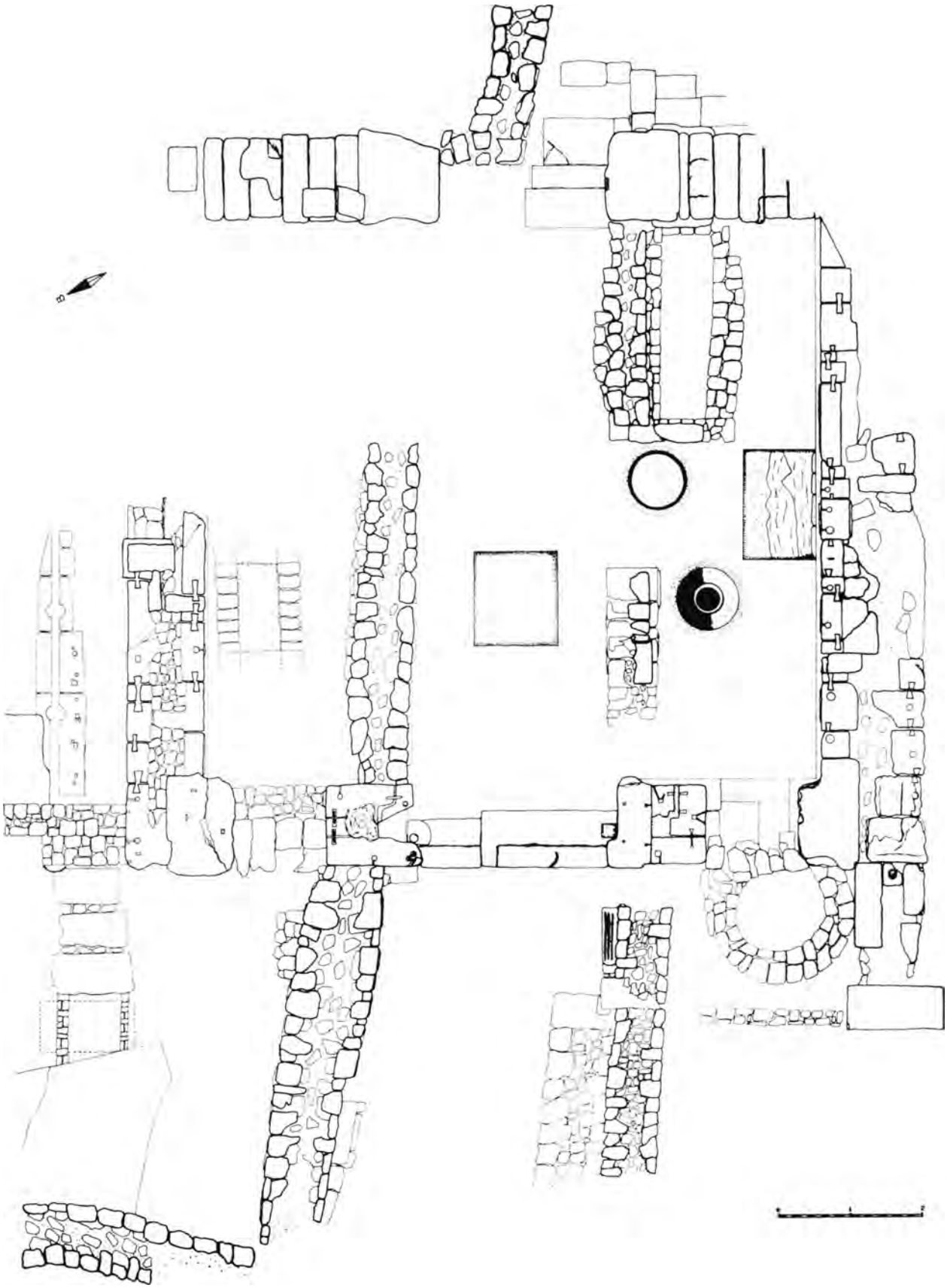
Εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους καὶ πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ ἱερέως Μαρωνείας, ἔνθα τὸ 1969 εἶχεν ἀποκαλυφθῆ τμῆμα ρωμαϊκοῦ κτηρίου[8], συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ὑπὸ τῆς Ἐφορείας μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ συναδέλφου Εὐαγγ. Πεντάζου καὶ μὲ σκοπὸν τὴν ἀποκάλυψιν εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν τῆς μνημειώδους εἰσόδου[9] (Σχέδ. 3). Ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη πρὸς Α. καὶ Β., μέχρι βεβαίως τῆς ἀσφάλτου τῆς ὁδοῦ Μαρωνείας-Ἁγίου Χαραλάμπους καὶ τῆς οἰκίας τοῦ ἱερέως, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἐπὶ τοῦ παρόντος φυσικὰ ἐμπόδια διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὁ νότιος τοῖχος μὲ τὴν ὡραίαν λιθοδομὴν συνεχίζεται πρὸς Α. καὶ καταλήγει εἰς παραστάδα ἀντίστοιχον τῆς δυτικῆς. Τὸ μῆκος τοῦ τοίχου μεταξὺ τῶν παραστάδων εἶναι 7.70 μ., τὸ πλάτος 1.40 μ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος 3.18 μ. Εἶναι ἐκτισμένος κατὰ παραλλαγὴν τοῦ ὀρθογωνίου ψευδοϊσοδόμου συστήματος, μὲ διαδοχικὴν ἐναλλαγὴν ὑψηλῶν καὶ χαμηλῶν στρώσεων καὶ μὲ λίθους διαφορετικοῦ μήκους

7. Délos XXVI, πίν. 12, ἀριθ. 2. 127. Agora IV, πίν. 51, ἀριθ. 700, 707.

8. ΠΑΕ 1971, σ. 108-110, εἰκ. 15-16, πίν. 131-132.

9. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν εἰργάσθη μὲ ζῆλον ὁ φύλαξ Ἀρχαιοτήτων Μαρωνείας, Φώτιος Κωνσταντινίδης.

Σχέδ. 3. Μαρώνεια. Ἅγιος Χαράλαμπος. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

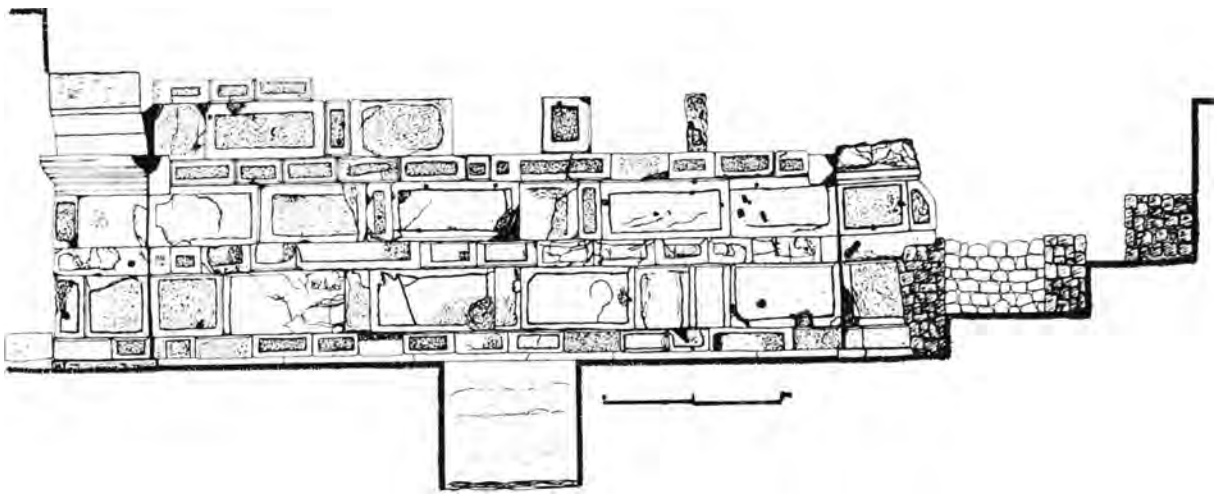
(Σχέδ. 4). Εἰς τὰς ὑψηλὰς στρώσεις ἔχομεν ἐπίσης ἐναλλαγὴν λίθων τοποθετημένων παρὰ μῆκος καὶ λίθων διατόνων. Εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς ἑκάστου λίθου ὑπάρχει πλατεῖα περιτένεια (Πίν. 587 γ). Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ τοίχου διακρίνονται τόρμοι ὁριζοντίας καὶ κατακορύφου συνδέσεως τῶν λίθων.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς τομῆς ἀπεκαλύφθη πύλη μετὰ κατωφλίου ἐκ πλακῶν ἀντιστοίχως τῆς δυτικῆς, πλ. 1.20 μ. Αὕτη καλύπτεται ὑπὸ κλειδωτοῦ ἡμικυκλικοῦ τόξου ἐξ ἐννέα σφηνολίθων-θολιτῶν, τεσσάρων εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ τεσσάρων εἰς τὴν δεξιάν, ἑκατέρωθεν ἑνὸς στενοτέρου κεντρικοῦ, τῆς κλειδός (Πίν. 588 α). Ἡ ὄψις τῶν σφηνολίθων εἶναι τραπεζιόσχημος. Τὸ τόξον εὑρέθη εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, πατεῖ δὲ ἐπὶ τῶν ἐπικράνων τῶν δύο παραστάδων, τὰ ὁποῖα φέρουν πλούσιον κυμάτιον. Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ τόξου τούτου διασώζεται ἕτερον ἐπίκρανον εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο τὸ μεγάλον τόξον τῆς ἀνατολικῆς κεντρικῆς πύλης.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὡλοκληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τῆς κεντρικῆς πύλης καὶ τοῦ κατωφλίου αὐτῆς. Τὸ ἄνοιγμα τῆς πύλης εἶναι 2.55 μ. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς βορείου παραστάδος τῆς κεντρικῆς πύλης καὶ εἰς τὴν σχηματιζομένην ἐκ τῆς προεξοχῆς της γωνίαν, ὑπάρχει τμῆμα ραβδωτοῦ κίονος μὲ κυκλικὸν τόρμον εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν αὐτοῦ (Πίν. 588 β). Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ κατωφλίου διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ λίθου εἰς πρώτην χρῆσιν, τῆς ὁποίας διεσώθησαν οἱ ἑξῆς στίχοι:

- - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - -
ΚΕΙΝΟΝΕ - - - - -
ΟΣΕΠΙΒΕΒ - - - -
ΜΟΝΕΣΕΧΑΡΙ -

Ἀμέσως βορειότερον ἔχομεν δευτέραν μικροτέραν πύλην, ἀνοίγματος 1.30 μ., καταλήγουσαν εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, πλ. 1.07 μ., παράλληλον τοῦ νοτίου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον σχηματίζει παραστάδα, φέρουσαν ἐπίκρανον (Πίν. 588 γ). Καὶ ἡ πύλη αὕτη θὰ ἐκαλύπτετο δι' ἡμικυκλικοῦ

Σχέδ. 4. Μαρώνεια. Ἅγιος Χαράλαμπος. Ὄψις νοτίου τοίχου τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου.

τόξου. Ὁ βόρειος τοῖχος φέρει εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τετράπλευρον κόγχην, διακόπτεται δὲ εἰς μῆκος 4.65 μ. πρὸς Α., ἔνθα πιθανῶς ὑπῆρχεν ἄνοιγμα.

Ἀναζητήσαντες ἀντίστοιχον τῆς τελευταίας πύλης εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος, ἀνεύρομεν, ὄπισθεν τοῦ ἀποχωρητηρίου τῆς οἰκίας τοῦ ἱερέως, τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τόξου, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὴν βόρειον μικρὰν πύλην τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Ἡ ἔρευνα δὲν ἐπροχώρησεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως τῆς προαναφερθείσης οἰκίας.

Ἔχομεν, οὕτω, μίαν μνημειώδη εἴσοδον περικλειομένην μεταξὺ δύο παραλλήλων τοίχων, ἐχόντων κατεύθυνσιν ἀπὸ Α.-Δ., καὶ τεσσάρων παραστάδων, αἱ ὁποῖαι μετὰ τῶν ἄκρων τῶν τοίχων σχηματίζουν τρεῖς πύλας, μίαν κεντρικὴν καὶ δύο μικροτέρας ἑκατέρωθεν, εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου. Ἡ μνημειώδης αὕτη εἴσοδος ὁδηγεῖ ἀσφαλῶς εἰς ἕνα ἀνοικτὸν χῶρον, πιθανῶς ἀγοράν.

Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς εἰσόδου ἀπεκαλύφθησαν καὶ

νεώτεροι τοῖχοι, μερικοὶ ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ, ἄλλοι μετ' ἀσβεστοκονιάματος, οἱ ὁποῖοι δημιουργοῦν διαφόρους χώρους (Π ί ν. 588 δ). Οἱ χῶροι οὗτοι πρέπει νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὡς καταστήματα καὶ ἀποθῆκαι, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν εὑρημάτων.

Ἐξωτερικῶς τοῦ βορείου τοίχου, καὶ εἰς βάθος 2.20 μ., ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες πλάκες τοποθετημέναι εἰς τὴν σειρὰν μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., συνολ. μήκ. 3.66 μ. καὶ πλ. 0.44-0.69 μ. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν αὐτῶν συνεχὴς ἀβαθὴς αὔλαξ, διακοπτομένη εἰς δύο σημεῖα ἀπὸ κοιλότητας, διαμ. 0.17 καὶ βάθ. 0.06 μ. Μεταξὺ τῶν πλακῶν καὶ τοῦ βορείου τοίχου, καὶ εἰς βάθος 3.30 μ., εἰς μικρὰν τομὴν ἐνεφανίσθη ἴζηματογενὲς πέτρωμα, πάχ. 0.10 μ., μαλακόν, δημιουργηθὲν προφανῶς ἐκ τῆς διελεύσεως ὑδάτων. Διεπιστώθη ἐπίσης, ὅτι αἱ πλάκες μὲ τὴν αὔλακα στηρίζονται ἐπὶ τοίχου μὲ σαθρὸν ἀσβεστοκονίαμα.

Εἰς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν τοῦ ἴζηματογενοῦς πετρώματος, πρὸς Δ., καὶ μετὰ τὸν παρεμβαλλόμενον ἀσβεστόκτιστον τοῖχον, εὑρέθη κτιστὸς ὀχετός, πλ. 0.65 καὶ βάθ. 0.47 μ., καλυπτόμενος ὑπὸ πλακῶν καὶ ἀσβεστοκονιάματος καὶ καταλήγων ἀσφαλῶς εἰς τὴν θάλασσαν. Εἰς τὸ βάθος τοῦ ὀχετοῦ συνεχίζεται τὸ προαναφερθὲν ἴζηματογενὲς πέτρωμα.

Ἕτερος ὀχετός, μὲ τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν Α.-Δ. πρὸς τὴν θάλασσαν, εὑρέθη ἐσωτερικῶς τῆς μικρᾶς βορειοδυτικῆς πύλης, διερχόμενος προφανῶς κάτωθεν αὐτῆς. Ἔχει ἀσβεστοκτίστους τὰς πλευράς του καὶ εἶναι ἀκάλυπτος. Ἀνεσκάφη τμῆμα μήκ. 1.30, πλ. 0.57 καὶ βάθ. 0.70 μ.

Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τῆς κεντρικῆς δυτικῆς πύλης, καὶ εἰς βάθος 2.20-2.60 μ., ἐπεσημάνθη στρῶμα σκληρᾶς μάζης ἀμμοχάλικος καὶ μικρῶν λίθων, περιέχον ὠξειδωμένα χαλκᾶ νομίσματα, ἄγκιστρα, ἐλάσματα, σιδηροῦς ἥλους κλπ. Ἐκ τῆς μορφῆς καὶ τῆς κατευθύνσεως τοῦ στρώματος συμπεραίνομεν, ὅτι εἰς τὸ βάθος τοῦτο διήρχοντο ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα ὑπόγεια ὕδατα.

Πρὸς διαπίστωσιν τοῦ βάθους καὶ τῆς μορφῆς τοῦ θεμελίου τοῦ νοτίου τοίχου ἠνοίχθη μικρὰ τετράπλευρος τομὴ παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν αὐτοῦ ἐκ τοῦ βάθους 3.60 μ., ἔνθα εἶχε σταματήσει ἡ ἔρευνα. Μέχρι βάθους 2.50 μ. τὸ θεμέλιον σχηματίζει τέσσαρας βαθμιδωτὰς προεξοχάς (δόντια), ἀκανονίστου πλάτους, ἀπὸ 0.08-0.61 μ., καὶ ἀκανονίστου ὕψους, ἀπὸ 0.25-1.25 μ., ἑκάστης, εἶναι δὲ κατεσκευασμένον ἐξ ἀργῶν λίθων συνδεομένων διὰ λεπτοκόκκου ἀσβεστοκονιάματος.

Ἐκ τῶν διαφόρων εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ κάτωθι:

(α) Τμῆμα ἐνεπιγράφου στήλης (ΑΚ 413) μετὰ ὁριζοντίας ἐπιστέψεως, ἐκ χονδροκόκκου, ἡμιλεύκου μαρμάρου (Π ί ν. 589 α), ὕψ. 0.23, πλ. 0.33, πάχ. 0.09 μ., ὕψ. γραμμάτων 0.015 μ. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς σώζονται τέσσαρες στίχοι:

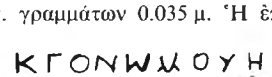
Ἐπὶ ἱερέ[ως - -]
ου Ἡρα[κλέους - -]
[ἐ]δοξ[ε - - -]
- - -αν - - - - - -

(β) Τμῆμα μαρμαρίνης τραπέζης μετρήσεως ὑγρῶν (ΑΚ 430), διαστ. 0.30 × 0.29 × 0.15 μ., μετὰ σηκωμάτων.

(γ) Δύο μικρὰ ἀποτμήματα μαρμαρίνων μελῶν, μὲ διακόσμησιν ἰωνικοῦ κυματίου τὸ πρῶτον, καὶ ἀστραγάλου τὸ δεύτερον, διαστ. 0.16 × 0.08 × 0.06 μ. καὶ 0.06 × 0.45 × 0.02 μ. ἀντιστοίχως.

(δ) Τμῆμα ἀμφιγλύφου στρογγύλης πηλίνης μήτρας, διαστ. 0.095 × 0.055 × 0.012 μ.

(ε) Ἀπότμημα ἐνεπιγράφου στήλης ἐκ χονδροκόκκου ἡμιλεύκου μαρμάρου, διαστ. 0.34 × 0.14 × 0.045 μ., ὕψ. γραμμάτων 0.035 μ. Ἡ ἐπιγραφή:

(στ) Τμῆμα προϊστορικοῦ πλαθάνου, διαστ. 0.16 × 0.15 × 0.055-0.073 μ.

(ζ) Δύο χαλκοῖ σταυροί (Π ί ν. 589 β). Ὁ πρῶτος (ΑΓΚ 1869), διαστ. 0.097 × 0.045 μ., ἀποτελεῖται ἐκ δύο προσηρμοσμένων τεμαχίων, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν θήκην διὰ τὴν τοποθέτησιν προφανῶς τιμίου ξύλου καὶ φέρουν ἐξωτερικῶς ὁμοίαν ἐγχάρακτον μορφὴν ἁγίου. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως διατηρεῖται ὁλόκληρος ἡ γενειοφόρος μορφὴ εἰς στάσιν δεήσεως καὶ ἀνωθεν αὐτῆς ἡ ἐπιγραφὴ *ΗΟΑΝΗC*, ἐνῶ ἐπὶ τῆς δευτέρας μόνον ἡ κεφαλὴ τῆς γενειοφόρου μορφῆς καὶ ἰδία ἐπιγραφή, καθ' ὅσον σώζεται μόνον ἡ ἄνω κεραία τοῦ σταυροῦ. Τοῦ δευτέρου σταυροῦ (ΑΓΚ 1868), διαστ. 0.058 × 0.055 μ., ὁ ὁποῖος εἶναι ἁπλοῦς καὶ ἔχει κεραίας μετ' ἀκρεμόνων, ἐλλείπει ἡ κάτω κεραία.

(η) Χαλκῆ φιάλη (ΑΓΚ 1875), διαμ. 0.105, ὕψ. 0.04 μ. (Π ί ν. 589 γ).

(θ) Διάφορα χαλκᾶ μικροαντικείμενα, ὡς μικραὶ κλεῖδες, τμήματα μεταλλικῶν ζυγῶν, λαβίς, ἄγκιστρα, πόρπαι, σταυρός, δίσκος ζυγοῦ, δακτύλιοι κλπ. (Π ί ν. 589 δ).

(ι) Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν εὑρεθέντων νομισμάτων ἐταυτίσθησαν μόνον ὀγδοήκοντα, διότι τὰ περισσότερα εἶναι λίαν ἐφθαρμένα. Μεταξὺ τούτων μερικὰ εἶναι Μαρωνείας (400-350 π.Χ.) καὶ μετὰ τὸ 146 π.Χ., Ἀβδήρων (281-200 π.Χ.) καὶ ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ περισσότερα ἀνήκουν εἰς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (306-337 μ.Χ.) μέχρι τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328 μ.Χ.)

Ἐκ τῶν δεδομένων τῆς διενεργηθείσης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀρχικὴ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγ. Πεντάζου χρονολόγησις τῆς μνημειώδους

εἰσόδου εἰς τὸν 2ον αἰ. μ.Χ.[10]. Ἐὰν δεχθῶμεν δὲ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανός, κατὰ τὴν περιοδείαν του εἰς τὴν Θράκην καὶ τὰς νήσους τοῦ βορείου Αἰγαίου τὸ 124-125 μ.Χ., ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Μαρώνειαν, δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὴν κατασκευὴν τῆς εἰσόδου εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ, τὸν ὁποῖον ὡς γνωστὸν ἐτίμησαν οἱ Μαρωνῖται[11] διὰ τῆς ἱδρύσεως πιθανῶς ἀνδριάντος ἐπὶ διασωθέντος βάθρου μὲ ἀναθηματικὴν ἐπιγραφήν[12].

ΜΙΚΡΟΝ ΔΟΥΚΑΤΟΝ

Εἰς τὴν τοποθεσίαν Ἀμπέλια (Μπαγλὰρ μπασῆ), 3 χλμ. πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου καὶ 1200 μ. πρὸς Α. τῆς μεγάλης νέας γεφύρας τῆς ὁδοῦ Κομοτηνῆς-Μαρωνείας, ἐντὸς τῆς νέας κοίτης τοῦ ποταμοῦ Φιλιουρί, τοῦ ἀρχαίου Λίσσου, τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου[13], ἐπεσημάνθησαν πλάκες καὶ λίθοι προερχόμενοι ἐκ τάφων, εἰς βάθος 3.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Οὗτοι ἐνεφανίσθησαν μετὰ τὴν ἐπὶ ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα μετατόπισιν τῶν ὑδάτων νοτιώτερον, εἰς τὰ πλαίσια τῶν ἐκτελουμένων ἔργων διαμορφώσεως τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ. Ἡ νέα κοίτη ἠνοίχθη, ὡς ἐπληροφορήθημεν, πρὸ δεκαετίας πρὸς ἀποφυγὴν τῶν πλημμυρῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν συνήθεις εἰς τὴν περιοχήν, καταστρέφουσαι τοὺς ἑκατέρωθεν ἀγροὺς καὶ τὴν παραγωγήν. Ἡ παλαιὰ κοίτη τοῦ ποταμοῦ εὑρίσκεται περὶ τὰ 250 μ. νοτιώτερον.

Ἡ μεγάλη ἐπίχωσις εἰς τὴν περιοχὴν τῶν τάφων ὀφείλεται εἰς τὰς προαναφερθείσας πλημμύρας, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐπεκάθητο συνεχῶς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἡ ἰλὺς τοῦ ποταμοῦ, δημιουργήσασα παχὺ στρῶμα ἀμμοαργιλώδους ἐδάφους.

Ἡ ἐπισήμανσις τῶν τάφων ἐγένετο μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν ὑπὸ μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τοῦ Μικροῦ Δουκάτου καὶ τὴν παράδοσιν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῦ σχολείου Ἀναστ. Τατᾶ, ἑνὸς μονώτου ἀγγείου (ΑΓΚ 1434) (Πίν. 590 α), χαλκοῦ ψελίου καὶ τεμαχίων διαφόρων χαλκῶν κοσμημάτων.

Λόγῳ τοῦ κινδύνου κατακλύσεως ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ τοῦ βορείου τμήματος τῆς κοίτης, διενηργήθη ἀμέσως ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς δύο τομεῖς, ἔνθα ὑπῆρχον ἐνδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως τάφων[14].

Εἰς τὸν πρῶτον τομέα, εὑρισκόμενον εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς κοίτης καὶ πλησίον τοῦ ρέοντος ὕδατος, ἠρευνήθησαν συνολικῶς δώδεκα τάφοι (Πίν. 590 β). Ἐκ τούτων τρεῖς εἶχον προσανατολισμὸν Β.-Ν., δύο ἕτεροι ΒΔ.-ΝΑ. καὶ οἱ ὑπόλοιποι Α.-Δ. Μερικοὶ ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ μικρῶν πλακῶν τοπικοῦ μαλακοῦ πετρώματος, τοποθετημένων καθέτως, ἕτεροι δὲ εἶχον εἰς τὰς πλευράς των μικροὺς ἀκανονίστους λίθους (Πίν. 590 γ - δ). Ὅμοιοι λίθοι εἶχον χρησιμοποιηθῆ καὶ διὰ τὴν κάλυψιν τῶν τάφων, οἱ περισσότεροι ὅμως εἶχον παρασυρθῆ ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Τὰ ὀστᾶ τῶν νεκρῶν δὲν διετηροῦντο πάντοτε εἰς καλὴν κατάστασιν, λόγῳ τῆς μεγάλης ὑγρασίας ἐκ τῆς συνεχοῦς ροῆς τῶν ὑδάτων ἄνωθεν αὐτῶν. Οἱ νεκροὶ ἦσαν τοποθετημένοι εἰς πέντε τάφους (ΙΙ, ΙΙΙ, V, X, XII) μὲ τὰ κρανία πρὸς Δ., εἰς δύο (IV, XI) πρὸς Α. καὶ εἰς τρεῖς (VI, VIII, XIII) πρὸς Β. Εἰς δύο τάφους (I, XIV) δὲν διετηροῦντο οἱ σκελετοὶ ἐκτὸς ὀλίγων θραυσμάτων ὀστῶν. Ἐκ τῶν διαστάσεών των καὶ τῶν ὀστῶν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις τεσσάρων παιδικῶν ταφῶν (I, II, XIII, XIV) (Πίν. 590 ε).

Εἰς τὸν δεύτερον τομέα, πρὸς ΒΑ. τοῦ πρώτου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, ἐντὸς μεγάλης τάφρου, μήκ. 80 καὶ πλ. 26 μ., χωριζομένης ἀπὸ τὴν νοτίαν λωρίδα τῆς κοίτης δι' ἐπιμήκους νησίδος, εἰς τὸ αὐτὸ βάθος τῶν 3.30 μ., ἠνοίχθησαν διάφοροι τομαὶ πρὸς ἔλεγχον τοῦ ἐδάφους καὶ ἐντοπισμὸν τάφων. Ἀνευρέθησαν τρεῖς τάφοι (VII, IX καὶ XV), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τελευταῖος σχεδὸν κατεστραμμένος.

Ἠρευνήθησαν ἐπίσης δύο πίθοι, τῶν ὁποίων εἶχε καταστραφῆ τὸ στόμιον, καὶ ἕτεροι δύο τῶν ὁποίων ἐσώζετο μόνον τὸ κάτω μέρος περὶ τὸν πυθμένα. Ἐντὸς τῶν πίθων 1 καὶ 2 παρετηρήθησαν ἴχνη καύσεως. Ἐντὸς τοῦ πίθου 1 εὑρέθησαν ἐπίσης δύο ὄστρακα μεγάλου ἀγγείου μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν.

Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρομεν ὅτι καὶ οἱ τέσσαρες πίθοι ἦσαν τοποθετημένοι καθέτως ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, μὲ τὴν βάσιν των δηλαδὴ πρὸς τὰ κάτω. Ὁ πίθος 3 φέρει εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πλαστικὴν διακοσμητικὴν ταινίαν (Πίν. 590 στ).

Ἡ ὕπαρξις εἰς τὸν τομέα τοῦτον τριῶν μόνον τάφων ὀφείλεται, ὡς πιστεύομεν, εἰς τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ, τὰ ὁποῖα κατέστρεψαν ἀρκετοὺς ἐξ αὐτῶν. Τοῦτο δεικνύουν καὶ οἱ κατεσπαρμένοι εἰς διάφορα σημεῖα λίθοι, οἱ ὁποῖοι χωρὶς ἀμφιβολίαν προέρχονται ἐκ τάφων.

Τὰ κτερίσματα ἦσαν ἀγγεῖα, πόρπαι, ψέλια, δακτύλιοι, σιδηροῦν ἐγχειρίδιον καὶ ἄλλα χαλκᾶ κοσμήματα, τῶν ὁποίων δίδομεν ἐνταῦθα πρόχειρον κατάλογον:

1. Μόνωτον κύπελλον ἐκ τεφρομέλανος χονδροκόκκου πηλοῦ (ΑΓΚ 1427) (Πίν. 591 α), ὕψ. 0.09 μ. Ἐκ τοῦ τάφου XI.

2. Μόνωτον κύπελλον (ΑΓΚ 1428) (Πίν. 591 β). Πηλὸς χονδρόκοκκος, ὕψος 0.09 μ. Ἐκ τοῦ τάφου VII.

10. ΠΑΕ 1971, ἔ.ἀ.

11. Δ. Λαζαρίδη, Μαρώνεια καὶ Ὀρθαγορία, ΑΚΟ (16) 1972.

12. Τὸ βάθρον (ΑΓΚ 629) εὑρίσκετο ἀπὸ ἐτῶν εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Μαρωνείας, μετεφέρθη δὲ τὸ 1972 εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου Κομοτηνῆς.

13. Ἡροδ. VII, 108-109.

14. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ὁ πτυχιοῦχος τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἀντώνιος Κόντος.

3. Ὄλπη, ἐλλιπὴς τὸν λαιμόν, τὸ στόμιον καὶ τὴν λαβήν (ΑΓΚ 1431), ὕψ. 0.18 μ. Ἐκ τοῦ τάφου VIII.

4. Κύλιξ (ΑΓΚ 1432), ὕψ. 0.08, διαμ. στομίου 0.115 μ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μέλαν χρῶμα. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν ὁμοίως, πλὴν δύο ταινιῶν, μιᾶς εἰς τὸ χεῖλος καὶ ἑτέρας εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν[15] (Π ί ν. 591 δ). Ἐκ τοῦ τάφου XII. Χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.

5. Ὄλπη (ΑΓΚ 1433), ἐλλιπὴς καὶ συμπεπληρωμένη κατὰ μέγιστον μέρος. Ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τεφρομέλαινα[16] (Π ί ν. 591 γ). Ὕψος 0.13 μ. Ἐκ τοῦ τάφου VII. Χρονολογεῖται εἰς τὸν 6ον αἰ. π.Χ.

6. Σκύφος συμπεπληρωμένος κατὰ τὸ ἥμισυ (ΑΓΚ 1435), ὕψ. 0.15, διαμ. στομίου 0.20 μ. Εἰς τὸ χεῖλος διασώζονται ἴχνη ταινίας μέλανος χρώματος, ἐκ τῆς ὁποίας κατὰ διαστήματα κατέρχονται κάθετοι γραμμαί, μόλις διακρινόμεναι εἰς τὴν ἀνοικτοῦ χρώματος ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου (Π ί ν. 591 ε). Ἐκ τοῦ τάφου VI. Χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 7ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ π.Χ.[17].

7. Κυάθιον (ΑΓΚ 1436) ἐκ πηλοῦ ἀκαθάρτου τεφροῦ χρώματος (Π ί ν. 591 στ), ὕψ. 0.065, διαμ. στομίου 0.15 μ. Ἐκ τοῦ τάφου V.

8. Μικρὸν ἐλλιπὲς κυάθιον (ΑΓΚ 1437) μὲ τεφρομέλαιναν ἐπιφάνειαν (Π ί ν. 591 ζ), ὕψ. 0.05 μ. Ἐκ τοῦ τάφου VII.

9. Τμῆμα εὐρυστόμου μεγάλου ἀγγείου (ΑΓΚ 1699), ὕψ. 0.245, διαμ. στομίου 0.34 μ. Εἰς τὸν ὦμον ὑπάρχουν κατὰ διαστήματα μικραὶ κάθετοι ἀβαθεῖς αὐλακώσεις (grooved).

10. Εἴκοσι ἐννέα, μικραὶ καὶ μεγάλαι, τοξωταὶ πόρπαι, αἱ ὁποῖαι κατατάσσονται εἰς τοὺς ἑξῆς τύπους τοῦ J. Bouzek: (α) Τύπος Β (θεσσαλικός)[18] (Π ί ν. 592 α). (β) Τύπος Ε μὲ τριγωνικὴν ἀπόληξιν εἰς τὸ σημεῖον πορπώσεως (triangular catch-plate and a loop) (Π ί ν. 592 β). Χρονολογία 7ος-6ος αἰ. π.Χ.[19]. (γ) Τύπος F. Τὸ σημεῖον πορπώσεως εἰς σχῆμα βοιωτικῆς ἀσπίδος (Π ί ν. 592 γ). Τέλος 7ου αἰ. π.Χ.[20]. (δ) Τύπος I, 6ος αἰ. π.Χ.[21]. Ἀντιπροσωπεύεται ἐπίσης ὁ τύπος Α τοῦ J. Boardman, χρονολογούμενος πρὸ τοῦ 700 π.Χ.[22] (Π ί ν. 592 δ).

11. Τρία ψέλια, ἁπλοῦ τύπου, τῆς ὁμάδος Β τοῦ Bouzek[23] (Π ί ν. 592 ε, ἀριστερά).

12. Τέσσαρες δακτύλιοι, ἀπολήγοντες εἰς σπειροειδεῖς δίσκους, τῆς ὁμάδος C τοῦ Bouzek[24] (Π ί ν. 592 ζ).

13. Σιδηροῦν μαχαιρίδιον (ΑΓΚ 1533), μήκ. 0.142[25]. Ἐκ τοῦ τάφου IV.

14. Διάφορα χαλκᾶ μικροαντικείμενα ὡς ψῆφοι, «κομβία» κωνικά, σφηκωτῆρες, τμῆμα περόνης κ.ἄ. (Π ί ν. 592 στ).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εὑρημάτων δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς ἐρευνηθέντας τάφους εἰς τὸ τέλος τοῦ 7ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ἐπιφυλασσόμενοι διὰ τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν αὐτῶν μετὰ τὴν τελικὴν μελέτην τοῦ ὑλικοῦ.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΚΟΜΝΗΝΑ

1. Πρὸς Β. τοῦ χωρίου περὶ τὰ 500 μ. καὶ πρὸς ΝΑ. τῆς Σταυρουπόλεως περὶ τὰ 3.5 χλμ., εἰς ὑπερυψωμένον ἐπίπεδον χῶρον 50 στρεμμάτων περίπου, ὑποθέτομεν, ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν συγκεντρωθέντων κατὰ καιροὺς εἰς σωροὺς λίθων, τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίου περιβόλου. Ἐκ τῆς ἐκτάσεως ταύτης, ὡς καὶ ἐκ παρακειμένου ἀγροῦ, 250 μ. πρὸς Ν. τοῦ μακεδονικοῦ τάφου Σταυρουπόλεως, περισυνελέγησαν ἐπιφανειακῶς ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων καὶ μελαμβαφῶν, ὡς καὶ ἀποτμήματα κεράμων στέγης, χρονολογούμενα εἰς τὴν κλασσικὴν καὶ ἑλληνιστικὴν ἐποχήν.

2. Εἰς ἀπόστασιν 600 μ. πρὸς Δ. τοῦ δευτέρου οἰκισμοῦ τῶν Κομνηνῶν σώζεται εἰς χαμηλὸν ὕψος, καλυπτόμενον ὑπὸ πυκνῆς βλαστήσεως, ἀγνώστου ἐπὶ τοῦ παρόντος χρήσεως κτίσμα, διαστ. 30 × 20 μ., μὴ διακρινομένου τοῦ πάχους τῶν τοίχων αὐτοῦ, διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθη σκληρὸν ἀσβεστοκονίαμα.

3. Ἐπεσκέφθημεν τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον Κομνηνῶν, τὸ εὑρισκόμενον εἰς θέσιν Ἐξοχὴ ἢ Καλές, εἰς ἀπόστασιν 1 χλμ. πρὸς Δ. τοῦ χωρίου[26]. Τὸ ὕψωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ φρούριον, περιβάλλεται ἀπὸ Δ., Α. καὶ Ν. ὑπὸ σειρᾶς πυκνοφύτων ὑψωμάτων, ἐνῷ πρὸς Β. καὶ ΒΔ. ἁπλοῦται ἡ πεδιὰς τῆς Σταυρουπόλεως καὶ ρέει ὁ Νέστος ποταμός (Π ί ν. 593 α). Οὕτω ἐκ τοῦ φρουρίου ἐλέγχεται μέγα τμῆμα τοῦ ποταμοῦ καὶ τοῦ πέριξ χώρου. Τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου ἔχει σχῆμα σχεδὸν τετράπλευρον, ἡ δὲ περίμετρος αὐτοῦ ἀνέρχεται εἰς 247 μ. Οἱ τοῖχοι εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ λογάδων λίθων καὶ ἀμμοκονιάματος καὶ σώζονται εἰς τὴν βόρειον καὶ δυτικὴν πλευρὰν μέχρις ὕψους 3 μ.

15. L. Ghali-Kahil, La Céramique Grecque, Paris 1960, σ. 57, πίν. XXI, 30.

16. Ἔ.ἀ., σ. 68, πίν. XXVII, 104.

17. Ἔ.ἀ., σ. 55, πίν. XX, 10-12.

18. J. Bouzek, Graeco-Macedonian Bronzes, Praha 1974, σ. 130-131, πίν. 41:3.

19. Ἔ.ἀ., σ. 132-133, εἰκ. 42:6.

20. Ἔ.ἀ., σ. 133, εἰκ. 42:2.

21. Ἔ.ἀ., σ. 133, εἰκ. 42:3.

22. J. Boardman, Greek Emporio, Oxford 1967, σ. 208, εἰκ. 136, 137.

23. Bouzek, ἔ.ἀ., σ. 124, εἰκ. 39:3.

24. Ἔ.ἀ., σ. 129, εἰκ. 39:8.

25. Ἔ.ἀ., σ. 147, εἰκ. 47:11.

26. Ὡρισμένα τῶν φρουρίων ἀναφέρονται εἰς τὸ τοπογραφικὸν ἀρχεῖον Καβάλας ἐκ πληροφοριῶν, δὲν εἶχον δεχθῇ ὅμως τὴν ἐπίσκεψιν ἀρχαιολόγου.

Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν διασώζεται κυκλικὸς πύργος, ὕψ. 3 μ., ὁ ὁποῖος ἐφάπτεται ἁπλῶς τῶν τοίχων καὶ τοῦ ὁποίου μέγα τμῆμα ἔχει καταστραφῆ.

Σώζονται δύο τυφεκιοθυρίδες τοῦ πύργου, ἐνῷ μία τρίτη θὰ ὑπῆρχεν ἀσφαλῶς εἰς τὸ κατεστραμμένον τμῆμα (Πίν. 593 β).

Ὁ Ἀλέξανδρος Μεταλλίδης, κάτοικος Κομνηνῶν, παρέδωσε κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονήν μας ἀργυροῦν δηνάριον Φαυστίνης Β΄, 175 μ.Χ. (ANK 1355) καὶ χαλκοῦν νόμισμα Ροιμητάλκου Α΄, 11 π.Χ.-12 μ.Χ. (ANK 1356).

ΛΙΒΕΡΑ

Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Κάτω Λιβερῶν ἐπεσκέφθημεν δύο σπήλαια, ἀπέχοντα περίπου 2.5 χλμ. ἀπὸ τοῦ χωρίου. Τὸ πρῶτον εὑρίσκεται εἰς τὴν θέσιν Καράσιονους κεφάλ, ἐνῷ τὸ δεύτερον εἰς τὴν θέσιν Σαρούχαμπου τεπέ (τοῦ ξανθοῦ Χαράλαμπου ὁ λόφος). Ἡ εἴσοδος τοῦ πρώτου, διαστ. 1.60 × 0.90 μ., ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροὺς χώρους καὶ στενοὺς διαδρόμους. Ὁ φυσικὸς διάκοσμος τοῦ σπηλαίου οὐχὶ ἰδιαιτέρως ἐντυπωσιακός. Κεραμεικὴ δὲν ἀνευρέθη ἐπιφανειακῶς. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δευτέρου σπηλαίου ὁδηγεῖ εἴσοδος βάθους 1.40 μ., ἐπὶ τῆς λίαν ἐπικλινοῦς πλευρᾶς τοῦ ὑψώματος. Ἐντὸς τοῦ σπηλαίου κίονες, σχηματισθέντες ἐκ σταλακτιτῶν καὶ σταλαγμιτῶν, ἐντυπωσιακὸν βάραθρον, βάθους 8 μ., καὶ πλούσιος διάκοσμος. Παλαιὰ κεραμεικὴ δὲν ἀνευρέθη ἐπιφανειακῶς, πλὴν μερικῶν νεωτέρων ὀστράκων.

Πιθανῶς μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ δύο σπήλαια τῶν Λιβερῶν πρέπει νὰ ἔχουν κατοικηθῆ.

ΚΑΛΥΒΑ

Πρὸς Ν. καὶ πλησίον τῆς δασικῆς ὁδοῦ Νεοχωρίου-Ἰωνικοῦ-Καλύβας, 4 χλμ. πρὸ τοῦ χωρίου, ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Καλές (Κάστρον), ὕψ. 697 μ., διασώζεται φρούριον χρησιμοποιηθὲν πιθανῶς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἐποχήν (Πίν. 593 γ). Τὸ τεῖχος αὐτοῦ σχηματίζει ἀκανόνιστον τραπέζιον, μὲ περίμετρον ± 182 καὶ πάχος 1.60-1.70 μ., σώζεται δὲ εἰς ὡρισμένα σημεῖα μέχρις ὕψους 3.50 μ. Εἰς τὴν βορειοδυτικήν, νοτιοδυτικὴν καὶ νοτίαν γωνίαν ὑπάρχουν τρεῖς κυκλικοὶ πύργοι (Πίν. 593 δ), περιφερείας εἰς τὴν βάσιν 24 μ., ἐνῷ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν εἰς τετράπλευρος πύργος, μὲ πλευρὰς 5.70 - 6.30 καὶ 5.50 μ. καὶ πάχος τοίχου 1.30 μ. (Πίν. 593 ε). Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν καὶ 20 μ. ἀπὸ τοῦ βορειοδυτικοῦ πύργου ἀνοίγεται πύλη, ἐνῷ δευτέρα ὑπῆρχε πιθανῶς 8 μ. πρὸ τοῦ νοτιοανατολικοῦ πύργου. Ἐσωτερικῶς καὶ πλησίον τῆς πρώτης πύλης σώζεται τὸ κάτω τμῆμα κλίμακος ἐκ τριῶν ἀναβαθμῶν, μήκ. 0.95, πλ. 0.30-0.32 καὶ ὕψ. 0.32 μ. ἑκάστου, ὁδηγούσης ἀσφαλῶς εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ φρουρίου (περίπατος). Ὁμοία κλῖμαξ ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ βορειοδυτικοῦ τοίχου.

Ἀπὸ πλευρᾶς τοιχοδομίας τοῦ φρουρίου διακρίνομεν εἰς ὡρισμένα τμήματα τὸ ἀκανόνιστον τραπεζιόσχημον σύστημα, μὲ τὴν παρουσίαν ὀδοντώσεως ἢ πλακοειδῶν βυσμάτων πρὸς κάλυψιν τῶν δημιουργουμένων κενῶν, λόγῳ τοῦ διαφόρου ὕψους τῶν λίθων ἑκάστης στρώσεως. Εἰς τοὺς ἁρμοὺς παρατηροῦμεν τὴν λοξὴν παρυφὴν (φαρσὶ) τῶν λίθων, τῶν ὁποίων ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἔχει τὴν γνωστὴν σφυροκοπημένην ἢ ἀγροτικὴν ὄψιν (rustica). Ἕτερα τμήματα τοῦ τείχους εἶναι ἐκτισμένα διὰ λογάδων λίθων (ἀργολιθοδομή). Τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λίθων πληροῦνται διὰ λιθαρίων. Εἰς ὡρισμένα τμήματα, κυρίως τῆς βορειοδυτικῆς καὶ βορειοανατολικῆς πλευρᾶς, σώζεται καλῶς τὸ λεπτόκοκκον ἀσβεστοκονίαμα εἰς τοὺς ἁρμοὺς μεταξὺ τῶν λίθων, ἐνῷ εἰς ἕτερα σημεῖα ἔχει ἀποσαθρωθῆ τοῦτο. Εἰς τοὺς ἁρμοὺς τῶν μεγάλων γωνιολίθων τῶν κυκλικῶν πύργων, τῆς νοτίας πλευρᾶς κυρίως, φαίνεται ὅτι δὲν ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἀσβεστοκονίαμα. Τὸ μέγιστον μῆκος τῶν λίθων ἀνέρχεται εἰς 1.70 μ. καὶ τὸ ὕψος εἰς 1.10 μ.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ φρουρίου ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ ἐδάφους μεγάλη κυκλικὴ δεξαμενή, ἐκτισμένη κατὰ τὸ ἐκφορικὸν σύστημα, διὰ γωνιολίθων ἐπιμελῶς ἡρμολογημένων. Οἱ γωνιόλιθοι οὗτοι καλύπτονται δι' ἐπιμελημένου ὑδραυλικοῦ ἐπιχρίσματος, πάχ. 0.015 μ., φαίνονται δὲ μόνον εἰς ὡρισμένα σημεῖα, ἔνθα ἔχει καταστραφῆ τὸ ἐπίχρισμα. Ἐσωτερικῶς ἐπίσης καὶ παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν διακρίνονται γωνιόλιθοι *in situ*, ἑκατέρωθεν ἀνοίγματος, πιθανῶς θύρας, ἀγνώστου κτηρίου. Ἔμπροσθεν τῆς κατασκευῆς ταύτης πρέπει νὰ ἔχωμεν τὴν τρίτην πύλην τοῦ φρουρίου. Καὶ εἰς ἕτερα σημεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ διακρίνονται εἰς τὸ ἔδαφος τμήματα θεμελίων διαφόρων κτισμάτων.

Ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμεικὴ ἀνήκει κυρίως εἰς χονδροειδῆ ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης δύο συνανήκοντα τμήματα κυκλικοῦ μυλολίθου (Πίν. 593 στ). Ὁ μυλόλιθος οὗτος ἀποτελεῖ τὸ κάτω ἀκίνητον μέρος ἑνὸς χειρομύλου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου περιεστρέφετο ἕτερος μυλόλιθος.

Εἰς τὰς κλιτῦς τοῦ ὑψώματος παρετηρήθησαν τμήματα τοίχων, πιθανῶς ἀνήκοντα εἰς περίβολον, τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ὁποίου δὲν ἠδυνήθημεν νὰ καθορίσωμεν, λόγῳ τῆς πυκνοτάτης βλαστήσεως.

Εἰς ἀπόστασιν 40 μ. πρὸς ΝΑ. τῆς κορυφῆς τοῦ φρουρίου ἑνοῦται διὰ βαθέος αὐχένος συνεχόμενος ἐπίπεδος χῶρος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦ αὐχένος διακρίνεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους μικρὸς κυκλικὸς περίβολος, διαμ. 14 μ. Ἐν συνεχείᾳ ὑπάρχουν ἕτεροι τρεῖς περίβολοι, διαμ. 26.50, 18 καὶ 15 μ. ἀντιστοίχως.

ΑΕΡΙΚΟΝ

Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Καλές (Κάστρον), ὕψ. 614 μ., εὑρισκομένου 800 μ. πρὸς Δ. τοῦ κατεστραμμένου σήμερον χωρίου Ἀερικόν, 3 χλμ. πρὸς ΒΑ. τοῦ χωρίου Μυρτοῦσα καὶ περὶ τὰ 8 χλμ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Χαλέπιον, ἐπεσημάνθησαν τμήματα φρουριακοῦ περιβόλου μὲ ἐντυπωσιακὴν διὰ τὴν περιοχὴν τοιχοδομίαν ἐκ μαρμαρίνων γωνιολίθων. Ἡ περιοχὴ αὕτη εὑρίσκεται πρὸς Δ. τοῦ Νέστου ποταμοῦ, ἀλλὰ ἀνήκει εἰς τὸν νομὸν Ξάνθης. Τὸ ὕψωμα Καλὲς περιβάλλεται ὑπὸ ἑτέρων ὑψωμάτων, ἀπὸ τῆς θέσεως ὅμως αὐτοῦ ἐλέγχεται ἡ διάβασις πρὸς Νέστον. Ἡ σημερινὴ ὀρεινὴ ὁδὸς πρὸς Ν. τοῦ φρουρίου, ἐκκινοῦσα ἀπὸ τὰ χωρία Πτελέα καὶ Μυρτοῦσα, διερχομένη διὰ τοῦ Ἀερικοῦ καὶ καταλήγουσα εἰς τὴν παρανέστιον περιοχήν, θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὁπωσδήποτε καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Αἱ τοποθεσίαι, αἱ περιβάλλουσαι τὸ ὕψωμα εἶναι αἱ ἀκόλουθοι, ὡς ἀνέφερεν ὁ Πρόδρομος Θωμαΐδης, κάτοικος Χαλεπίου: πρὸς Β. «Ἀντίκρυ ἀπὸ τὰ Καραγάτσια», πρὸς Α. ὑψώματα «Ἀερικοῦ» καὶ «Νεκροταφεῖα», πρὸς Ν. ὑψώματα «Τρία αὐγὰ» καὶ «Χιονοβούνι» καὶ πρὸς Δ. «Συγκέντρωση Τσελεμπῆ».

Ἡ περίμετρος τοῦ περιβόλου, τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὸ ἀκριβὲς σχῆμα, λόγῳ τῆς καταστροφῆς μεγάλων τμημάτων αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀνήρχετο εἰς 200 μ. περίπου. Ἐκ τῶν σωζομένων τμημάτων, τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν βόρειον πλευράν, μαντεύομεν ὅτι ὁ περίβολος πιθανῶς διέγραφε κύκλον, περικλείων τὴν ἐπίπεδον κορυφὴν τοῦ ὑψώματος.

Τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα ἔχει μῆκος 8.15 μ., πάχος ὁρατὸν 1.45 καὶ ὕψος 4.10 μ. Τὸ βορειοανατολικὸν ἔχει συνολικὸν μῆκος 17.40 καὶ μέγ. ὕψος 3.30 μ. (Πίν. 594 α). Εἰς τὸ μέσον περίπου κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν, σχηματιζομένης οὕτω προεξοχῆς, πλ. 1.10 μ., καὶ συνεχίζεται μὲ κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς Α. Μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων τμημάτων διασώζονται ἕτερα, μικροτέρων διαστάσεων, ἡμικατεστραμμένα. Τὸ ὕψος τῶν σωζομένων τμημάτων φθάνει μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐπιπέδου χώρου τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ φρουρίου. Οὕτω μόνον ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ τείχους εἶναι ὁρατή, ὡς καὶ μέρος τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ.

Εἰς τὴν τοιχοδομίαν τῶν διασωθέντων τμημάτων διακρίνομεν τὸ ἀκανόνιστον ὀρθογώνιον σύστημα. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα ὅμως οἱ κάθετοι ἁρμοὶ ἀποκλίνουν τῆς κατακορύφου καὶ οὕτω μεταβάλλεται τὸ σύστημα εἰς ἀκανόνιστον τραπεζιόσχημον. Τὸ πρῶτον σύστημα κυριαρχεῖ εἰς τὸ βορειοδυτικόν, ἐνῷ τὸ δεύτερον εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα περισσότερον. Χαρακτηριστικὸν φαινόμενον τῆς τοιχοδομίας εἶναι ἡ συχνὴ παρουσία ὀδοντώσεως ἢ μικροῦ ὕψους πλακῶν καὶ βυσμάτων πρὸς κάλυψιν τῶν δημιουργουμένων κενῶν, λόγῳ τοῦ ἀνίσου ὕψους τῶν λίθων τῆς αὐτῆς στρώσεως.

Οἱ λίθοι παρὰ τοὺς ἁρμοὺς τονίζονται διὰ λοξοῦ λαξεύματος (φαρσί), ἔχουν δὲ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν ἐξέχουσαν τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἁρμῶν μέχρι καὶ 0.30 μ. Αὕτη ἔχει ἐπίσης σφυροκοπημένην ἢ ἀγροτικὴν ὄψιν (rustica). Εἰς ὡρισμένους ὅμως λίθους διακρίνομεν καὶ τὴν φυσικὴν ἢ ὄψιν λατομείου, ὡς καὶ τμήματα εἰργασμένα διὰ βελονίου.

Εἰς τὴν ἐξέχουσαν γωνίαν τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος καὶ εἰς τοὺς γωνιολίθους δύο στρώσεων, διακρίνομεν τὴν γνωστὴν λάξευσιν τῶν δύο ταινιῶν ἑκατέρωθεν τῆς ἀκμῆς τῶν λίθων (Πίν. 594 β). Εἰς τὸ τμῆμα πρὸς Δ. τῆς ἐξεχούσης ταύτης γωνίας ὑπάρχει τὸ στόμιον ἑνὸς ὀχετοῦ. Διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ στομίου ἔχει λαξευθῆ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἑνὸς λίθου καὶ ὀλιγώτερον ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου λίθου. Μεταξὺ τῶν γωνιολίθων ὡρισμένοι φθάνουν εἰς μῆκος 1.65 καὶ ὕψος 0.50 μ.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἐπιπέδου ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ φρουρίου, ἐσώτερον τῆς ὀφρύος τοῦ ἐδάφους, διακρίνεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ σειρὰ λίθων, μὲ ἐπίπεδον τὴν ὁρατὴν πλευρὰν αὐτῶν, συνολ. μήκ. 11 μ., μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν.

Εἰς τὰς ὑπολοίπους πλευρὰς τοῦ φρουρίου καὶ εἰς τὰ σημεῖα, ἔνθα πιθανῶς διήρχετο ὁ ἀρχαῖος περίβολος, ἔχει κτισθῆ νεώτερος τοῖχος ἐκ λογάδων λίθων, ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ (ξηρολιθιά).

Ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐπιφανειακῶς, περιωρισμένη εἰς ποσότητα, κεραμεικὴ εἶναι ἐντοπίας κατασκευῆς καὶ ἀνήκει κυρίως εἰς χονδροειδῆ ἀγγεῖα, μὴ δυναμένη νὰ χρονολογηθῇ ἐπακριβῶς. Χαρακτηριστικὸν τοῦ πηλοῦ εἶναι ἡ ὕπαρξις ἀφθόνου μαρμαρυγίας (mica).

Διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ φρουρίου δὲν διαθέτομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μόνον μία μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα δύναται νὰ δώσῃ. Ἐκ τῆς τοιχοδομίας ὅμως κυρίως, δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸ φρούριον τοῦ Ἀερικοῦ, μετ' ἐπιφυλάξεως, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

ΕΧΙΝΟΣ

1. Εἰς τὸ 4ον χλμ. τῆς ὁδοῦ Ἐχίνου-Μελιβοίας πρὸς Ν. καὶ παρ' αὐτήν, πρὸς ΝΔ. δὲ καὶ πλησίον μικροῦ χειμάρρου καὶ τῆς ὑπαρχούσης μικρᾶς ὁδικῆς γεφύρας, ἀνευρέθη ἐντοπία «θρακικὴ» κεραμεικὴ ἐκ πηλοῦ χονδροκόκκου εἰς καλλιεργουμένην ἔκτασιν, διαστ. 50 × 50 μ.

2. Ἑλένκα. Ὕψωμα εὑρισκόμενον περὶ τὰ 6 χλμ. πρὸς ΒΔ. τοῦ Ἐχίνου καὶ περιβαλλόμενον πρὸς Β. καὶ Ν. ἀπὸ βαθείας χαράδρας. Ὁ διαμένων εἰς τὴν περιοχὴν Πομᾶκος Χασὰν Ἀλῆ Καρὰ Χουσεῖν ἀνέφερεν ὅτι ἡ Ἑλένκα ἦτο βασίλισσα κατὰ τοὺς βυ-

ζαντινοὺς χρόνους καὶ ἔκρυψε μέγαν θησαυρὸν εἰς τὴν περιοχήν, τὸν ὁποῖον πολλοὶ ἀναζητοῦν. Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ὑψώματος διακρίνεται τμῆμα τείχους, ὡς καὶ τὸ θεμέλιον ἑνὸς κυκλικοῦ κτίσματος. Πρὸς Β. καὶ Ν. τῆς μικρᾶς κορυφῆς Ἐλένκα, εἰς τὸ ἐπικλινὲς ἔδαφος τῶν καλλιεργουμένων τεμαχίων, ἀνευρέθησαν ὄστρακα ἐντοπίας κεραμεικῆς μέλανος καὶ φαιοῦ χρώματος, ἐκ πηλοῦ σκληροῦ χονδροκόκκου, περιέχοντος χάλικας. Παλαιότερον εἶχεν εὑρεθῆ ὑπὸ τοῦ προαναφερθέντος Πομάκου τεθραυσμένος πίθος ὡς καὶ λίθινος σφόνδυλος, τὸν ὁποῖον ἀπώλεσεν. Ἡ περιοχὴ εἶναι πολὺ γνωστὴ εἰς τοὺς θησαυροθήρας, οἱ ὁποῖοι πολλάκις μέχρι τοῦδε τὴν ἐπεσκέφθησαν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ μεγάλου θησαυροῦ τῆς βασιλίσσης.

3. Ἰγκρίμπικ. Ὕψωμα πρὸς Α. τοῦ Ἐχίνου, πλησίον τῆς διασταυρώσεως τῆς ὁδοῦ πρὸς Σάτρας. Πρὸς Α. εὑρίσκεται τὸ ὕψωμα Γκραντίστε (Στήθωμα), περὶ τὰ 7 χλμ. Ἐπὶ τοῦ βραχώδους Ἰγκρίμπικ, δεσπόζοντος τῆς περιοχῆς, διασώζονται τμήματα φρουριακοῦ περιβόλου, σχηματίζοντος τετράπλευρον, διαστ. 67 × 50 μ. περίπου, καὶ κατεσκευασμένου διὰ λογάδων λίθων, ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ. Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου περισυνελέγησαν ὄστρακα ἐντοπίας χονδροειδοῦς κεραμεικῆς, ὡς καὶ τμῆμα χείλους μικροῦ πίθου.

ΘΕΡΜΑΙ

1. Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ τοῦ χωρίου καὶ ἄνωθεν τῆς ὁδοῦ πρὸς Μέδουσαν, ὑψοῦται συγκρότημα καθέτων βράχων. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτῶν, 30 μ. ἀπὸ τῆς προαναφερθείσης ὁδοῦ ἐπὶ τῆς κατακορύφου ἐπιφανείας τοῦ βράχου, ὕψ. 6 καὶ πλ. 5 μ., ὑπάρχει ἀνάγλυφον μὲ παράστασιν Μίθρα Ταυροκτόνου[27] (Πίν. 594 γ). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, ὡς ἐπληροφορήθημεν ἐκ τῶν ὑστέρων, ἦτο γνωστὸν ἐκ πληροφοριῶν εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπήγετο μέχρι τοῦδε ἡ περιοχὴ τοῦ νομοῦ Ξάνθης, ὡς «ἀνάγλυφον πολεμιστῶν».

Ἡ παράστασις περιβάλλεται ὑπὸ ἐξεχούσης ἡμικατεστραμμένης σήμερον ταινίας, ἡ ὁποία εἰς τὸ ἄνω μέρος διαμορφοῦται εἰς τοξοειδῆ ἀπόληξιν. Τὸ ἀνάγλυφον ἔχει ὕψος 1.13 μ., πλάτος εἰς τὴν βάσιν 1 μ. Τὸ κέντρον τοῦ ἀναγλύφου καταλαμβάνεται ἀπὸ τὴν γνωστὴν ἐκ πολλῶν ὁμοίων ἔργων, κυρίως ἀναγλύφων, παράστασιν τοῦ Μίθρα. Ἐνδεδυμένος χιτῶνα, ἐζωσμένον εἰς τὴν μέσην, πιέζει διὰ τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος τὴν ράχιν τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὸ ἔδαφος ταύρου. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἐκράτει τὴν κεφαλὴν τοῦ ζώου, ἐνῷ διὰ τῆς δεξιᾶς θὰ ἐβύθιζε τὴν μάχαιραν εἰς τὸν λαιμὸν αὐτοῦ. Λόγῳ τῶν φθορῶν, τὰς ὁποίας ὑπέστη τὸ ἀνάγλυφον, δὲν διακρίνονται ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες, ἐνῷ ὄπισθεν αὐτοῦ διασώζεται ἡ ἀνεμιζομένη ἐκ τῶν ὤμων χλαμύς. Εἰς τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν τῆς παραστάσεως, παρὰ τὴν φθορὰν τοῦ ἀναγλύφου, διακρίνονται αἱ μορφαὶ τῶν δύο ἀκολούθων του, τοῦ Cautes καὶ τοῦ Cautopates (Πίν. 594 δ). Πλησίον τῆς κεφαλῆς τοῦ ταύρου φαίνονται τὰ ἴχνη μικρᾶς μορφῆς, πιθανῶς τοῦ Ἡλίου ἢ τῆς Σελήνης. Κάτωθεν τοῦ ταύρου ἕρπει ὁ μετέχων πάντοτε εἰς τὴν παράστασιν ὄφις.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀναγλύφου σειρὰ σκηνῶν ἐκ τοῦ μυθολογικοῦ κύκλου τοῦ θεοῦ ἐντὸς συνεχομένων πλαισίων τοξοειδοῦς ἀπολήξεως εἰς τὸ ἄνω μέρος. Αἱ ἐν λόγῳ σκηναὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθοῦν, ὅλαι λόγῳ τῆς μεγάλης καταστροφῆς αὐτῶν.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Μίθρα δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ 2ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

2. Γκραντίστε. Ὕψωμα βραχῶδες, φυσικῶς ὀχυρὸν μὲ κατεύθυνσιν ΒΔ.-ΝΑ., εὑρισκόμενον περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς ΒΑ. τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ τῶν Θερμῶν. Τὸ ὕψωμα, κλιμακούμενον εἰς τρία ἐπίπεδα, περιβάλλουν ἀπότομοι βράχοι, ὕψους εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν 5-10 μ., εἰς τὴν ἀνατολικὴν 10-15 μ., εἰς τὴν νοτίαν 7 μ. καὶ τὴν δυτικὴν 40 μ. Εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῆς κορυφῆς διακρίνονται δύο τμήματα τοίχων φρουρίου, μήκ. 3 μ. εἰς τὸ βόρειον μέρος καὶ ἕτερον, μήκ. 15, ὕψ. 1.30 καὶ πάχ. 2.50 μ. εἰς τὸ νότιον μὲ ἀσβεστοκονίαμα. Εἰς τὰς ὑπολοίπους πλευρὰς ἀπότομοι βράχοι, ὕψ. 8-10 μ. Ὁ δεύτερος χαμηλότερος ἐπικλινὴς ἐξωτερικὸς χῶρος, διαστ. 15 × 15 μ. περίπου, δὲν περικλείεται ὑπὸ τείχους περιβάλλεται ὅμως ὑπὸ ὑψηλῶν βράχων.

Πρὸς Ν. καὶ εἰς χαμηλότερον ὕψος δημιουργεῖται τὸ τρίτον ἐπίπεδον, ἐπικλινὲς καὶ τοῦτο, διαστ. 50 × 30 μ. Τὰ βατὰ σημεῖα τοῦ χώρου τούτου κλείονται ὑπὸ τειχῶν, τῶν ὁποίων διασώζεται μόνον τὸ θεμέλιον, ἐνῷ πρὸς Ν. ὑπάρχουν, ὡς προανεφέρθη, βράχοι, ὕψ. 7-15 μ.

Τὸ φρούριον ἐλέγχει εἰς μεγάλην ἀπόστασιν τὴν διάβασιν Θερμῶν-Μεδούσης, ἔνθα καὶ ἡ σημερινὴ ὁδός, παραλλήλως πρὸς τὸν ῥέοντα ποταμόν.

ΜΕΔΟΥΣΑ

Εἰς τὴν περιοχὴν Μεδούσης ἐπεσκέφθημεν δύο γεφύρας, τὰς ὁποίας κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα. Ἡ πρώτη εὑρίσκεται εἰς τὴν Παλαιὰν Μέδουσαν, 4 χλμ. περίπου πρὸς ΝΑ. τοῦ νέου χωρίου (Πίν. 595 α). Περιλαμβάνει τρία θολωτὰ ἀνοίγματα (ἡμικυκλικὰ τόξα), ἓν κεντρικὸν καὶ δύο μικρότερα ἑκατέρωθεν. Εἰς τὰς βάσεις τοῦ κεντρικοῦ τόξου καὶ εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς γεφύρας ὑπάρχουν χαμηλαὶ ἀντηρίδες διὰ τὴν μεγαλυτέραν προστασίαν αὐτῆς ἐκ τῆς ὁρμῆς τοῦ ὕδατος. Ὕψος εἰς τὸ κέντρον τοῦ μεσαίου τόξου 7 μ. Τὸ ἀμφικλινὲς κατάστρωμα τῆς γεφύρας ἔχει μῆκος

27. Περὶ τοῦ ἀναγλύφου ἐκτενέστερον εἰς προσεχῆ δημοσίευσιν.

28 καὶ πλάτος 2.70 μ. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἡ γέφυρα ἐνεκαινιάσθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος ἔδωσε καὶ τὸ ὄνομά του εἰς ὕψωμα τῆς περιοχῆς (Κωνσταντίν).

Ἡ δευτέρα γέφυρα, μικροτέρα τῆς πρώτης, εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ νέου χωρίου Μέδουσα. Περιλαμβάνει ἓν κεντρικὸν ὀξυκόρυφον τόξον καὶ ἓν μικρότερον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον. Μεταξὺ τῶν δύο τόξων εἰς τὴν βάσιν ὑπάρχει καὶ ἐνταῦθα χαμηλὴ ἀντηρίς.

ΛΕΥΚΟΠΕΤΡΑ

1. Εἰς ἀπόστασιν 80 μ. πρὸς Β. τῶν τελευταίων οἰκιῶν τοῦ χωρίου καὶ ἐπὶ χαμηλοῦ λοφίσκου, εὑρέθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι συληθέντες, ὡς ἐπληροφορήθημεν, πρὸ πολλῶν ἐτῶν. Οὗτοι ἔχουν λαξευθῆ ἐν μέρει εἰς τὸν μαλακὸν ἡμίβραχον καὶ εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ μικρῶν λίθων καὶ καθέτων πλακῶν, ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ δύο ἢ περισσοτέρων σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ὅμοιοι τάφοι ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἀνατολικώτερον, ἀγνώστου ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐποχῆς.

2. Καλές. Βραχώδης κορυφὴ εὑρισκομένη 2.5 χλμ. πρὸς ΒΔ. τοῦ χωρίου καὶ ἀνήκουσα μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῆς ὁμοίων κορυφῶν εἰς τὸ ὕψωμα Ζαρκάδια (ὕψ. 476 μ.), τὸ ὁποῖον ὑψοῦται ἀποτόμως ἄνωθεν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Κομοτηνῆς-Ξάνθης. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς περίβολος ἐκ μεγάλων λίθων, διαστ. μέχρις 1 × 0.60 × 0.30 μ., ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ, σχήματος ἐπιμήκους ἀκανονίστου παραλληλογράμμου, περιμ. ± 192 καὶ πάχ. ± 1.70 μ., σωζόμενος μέχρις ὕψους 1.30 μ. εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν καὶ διακοπτόμενος ὑπὸ τῶν παρεμβαλλομένων βράχων. Εἰς τὸ βορειοδυτικὸν καὶ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ περιβόλου ὑπάρχουν ἐσωτερικῶς δύο κάθετοι σχεδὸν πρὸς αὐτὸν τοῖχοι, πάχ. 1.50 μ., ἐκ μικροτέρων λίθων κατεσκευασμένοι, διαιροῦντες οὕτω τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον τοῦ περιβόλου εἰς τρία ἄνισα τμήματα. Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς κορυφῆς, ἐπὶ βράχου μὲ κατακόρυφον τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, λαξευτὴ κόγχη τετράγωνος, πλευρᾶς 0.26 καὶ βάθ. 0.08 μ. Ἡ θέσις τοῦ περιβόλου, φυσικῶς ὀχυρὰ ἀπὸ Δ., Ν. καὶ Α., ἔνθα τὸ ἔδαφος εἶναι βραχῶδες καὶ ἀπότομον, ἐνῷ πρὸς Β. ἑνοῦται ὁμαλῶς μεθ' ἑτέρου ὑψώματος ὀνομαζομένου Ρεσίλκοβα. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς βαθείας χαράδρας ρέει ὁ ποταμὸς Καψὶ ντερέ.

Ἐκ τῆς περισυλλεγείσης κεραμεικῆς ἀναφέρονται ἐνταῦθα ὡρισμένα ὄστρακα μὲ ἐγχάρακτον καὶ πλαστικὴν διακόσμησιν. Αἱ ἐγχαράξεις δύο ὀστράκων πληροῦνται διὰ λευκῆς ἁλοιφῆς. Εὑρέθη ἐπίσης μελαμβαφὲς ὄστρακον ἐφθαρμένον καὶ χαλκῆ πόρπη ρωμαϊκῶν χρόνων.

3. Εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ χωρίου, ἔξωθεν τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τῆς οἰκίας τοῦ μουσουλμάνου Οὐζγκέν, διακρίνονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἀρχαῖοι τάφοι. Ἐνταῦθα εἶχεν εὑρεθῆ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Οὐζγκὲν χαλκοῦν ψέλιον μὲ ἐλεύθερα τὰ ἄκρα αὐτοῦ.

Πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν, 1500 μ. ἀπὸ τοῦ χωρίου καὶ πρὸς Β. τῆς ἀσφάλτου, παρουσιάζονται ὄστρακα καὶ ἀποτμήματα κεράμων ρωμαϊκῶν χρόνων, διακρίνονται δὲ καὶ θεμέλια ἀγνώστου κτίσματος. Εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ρετζὲπ Ἀμέτ, κατοίκου Λευκοπέτρας, εὑρέθη πρὸ ἐτῶν ἀργυροῦν νόμισμα καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἰορδ. Τσακουρίδη, πίθος εὑρισκόμενος εἰσέτι κατὰ χώραν, τὸ στόμιον τοῦ ὁποίου, διαμ. 0.33 μ., καλύπτεται διὰ λιθίνης πλακός. Εἰς τὸν ἀγρὸν ἐπίσης τοῦ Νικ. Ξανθοπούλου ἔχουν εὑρεθῆ κατὰ καιροὺς πολλὰ ἀρχαῖα χαλκᾶ νομίσματα, ὡς ἀνέφερεν ὁ Χαράλ. Ἰακωβίδης, κάτοικος Λευκοπέτρας, ὁ ὁποῖος ἔδωσε πολλὰς πληροφορίας περὶ τῆς περιοχῆς.

4. Εἰς τὴν περιοχὴν πρὸς Α. τοῦ χωρίου, 250 μ. ἀπὸ τῆς ὁδικῆς γεφύρας, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Χουσεῖν Κεχαγιᾶ Μεμέτ, ἔχουν εὑρεθῆ δύο τάφοι κιβωτιόσχημοι, κτιστοὶ ἐκ μικρῶν λίθων, καλυπτόμενοι ὑπὸ πλακῶν, ὡς καὶ λύχνος προερχόμενος ἀσφαλῶς ἔκ τινος τῶν τάφων τούτων.

Εἰς ἔκτασιν ἐπίσης 23 στρεμμάτων πρὸς ΝΔ. τοῦ χωρίου καὶ περὶ τὰ 600 μ. πρὸς Ν. τοῦ οἰκισμοῦ Ἄκαρπον, ἀφθονοῦν ὄστρακα καὶ ἀποτμήματα κεράμων, ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Ὄστρακα, κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, εὑρέθησαν ἐπίσης εἰς πολλοὺς ἀγροὺς μεταξὺ Λευκοπέτρας καὶ Ἀκάρπου.

ΦΙΛΑΔΑ

1. Εἰς τὴν θέσιν Πατὰκ ταρλά (Λασποχώραφα), πρὸς ΒΔ. ἀμέσως μετὰ τὸ χωρίον καὶ εἰς ἔκτασιν 10 στρεμμάτων περίπου, ἀνεύρομεν χονδροειδῆ κεραμεικήν, περιλαμβάνουσαν καὶ ὀλίγα ὄστρακα μὲ πλαστικὴν καὶ ἐγχάρακτον διακόσμησιν.

2. Εἰς τὴν θέσιν Μποζολάν, πρὸς Α. τῆς προηγουμένης καὶ 100 μ. πρὸς ΒΑ. τοῦ χωρίου, εἶχον εὑρεθῆ παλαιότερον κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ μέγας πίθος καὶ νόμισμα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

3. Καλές. Ὑπεράνω τῶν προαναφερθεισῶν θέσεων ἄρχεται τὸ ἐπίμηκες ὕψωμα Καλές, μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τρεῖς κορυφὰς κατὰ σειράν. Ὑψηλοτέρα τούτων εἶναι ἡ βόρειος, ἐνῷ χαμηλοτέρα ἡ νοτία, ἑνοῦνται δὲ μεταξὺ των δι' ἐπικλινῶν αὐχένων. Πρὸς Δ. τοῦ ὑψώματος ὑπάρχει ὁ ποταμὸς Φουντουκλοῦ ντερέ, ἐνῷ πρὸς Α. ὁ Κοτζᾶ ντερέ, οἱ ὁποῖοι ἑνοῦνται εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς θέσεως Πατὰκ ταρλά.

Εἰς τὴν βόρειον κορυφὴν τοῦ ὑψώματος ὑπάρχει φρούριον, σχήματος τραπεζίου, ἐκτισμένον μὲ λίθους ἐκ σχιστολιθικοῦ πετρώματος καὶ σκληρὸν

ἀσβεστοκονίαμα (Πίν. 595 β). Οἱ τοῖχοι τοῦ φρουρίου εἶναι διπλοῖ, πάχ. 0.80 μ. ὁ ἐσωτερικὸς καὶ 1.10 μ. ὁ ἐξωτερικός. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ φρουρίου ἔχει μῆκος 74 μ., ἡ βόρειος 58 μ., ἡ ἀνατολικὴ 82 μ., καὶ ἡ νοτία 27 μ., ἤτοι περίμετρον 241 μ. Εἰς τὰς γωνίας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς διακρίνονται βαθμίδες κλίμακος κατεστραμμέναι. Πιθανῶς πρόκειται περὶ κλιμάκων, αἱ ὁποῖαι ὡδήγουν εἰς τὸν περίπατον τοῦ φρουρίου. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, ἡ ὁποία διασώζεται καλύτερον, ὁ τοῖχος φθάνει τὸ ὕψος τῶν 3 μ. Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς βορείου πλευρᾶς ἐξωτερικῶς ὑπάρχει λιθοσωρός, ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ ἡμικυκλικὸν μᾶλλον καταστραφέντα πύργον. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ φρουρίου καὶ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπάρχει τετράπλευρον κτίσμα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, διαστ. 8.80 × 6.30, βάθ. 1.50 μ. καὶ πάχ. τοίχου 0.70 μ., ἀσβεστόκτιστον. Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ ἔχει χρησιμοποιηθῆ καὶ μικρὸς ἀριθμὸς ὀπτῶν πλίνθων. Πιθανῶς πρόκειται περὶ δεξαμενῆς, καίτοι δὲν διατηροῦνται ἐπιχρίσματα τῶν τοίχων ἐσωτερικῶς, ἢ περὶ ἀποθήκης.

Τὰ περισυλλεγέντα ὄστρακα ἀνήκουν κυρίως εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχήν, εὑρέθη ὅμως καὶ ἓν βυζαντινῶν χρόνων, μὲ ἐφυάλωσιν. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ φρουρίου εὑρέθη ἀπότμημα πελέκεως προϊστορικῶν χρόνων.

Εἰς τὴν ἀμέσως πρὸς Ν. χαμηλοτέραν κορυφήν, διεκρίναμεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους τὰ θεμέλια τετραγώνου κτίσματος, μήκ. πλευρᾶς 20 μ. καὶ πάχ. τοίχου ± 1.60 μ., ἐκτισμένου μὲ μικροὺς λίθους καὶ ἀσβεστοκονίαμα.

Εἰς τὴν τελευταίαν, τέλος, πρὸς Ν. κορυφήν, διακρίνονται ἐπίσης τὰ θεμέλια τετραγώνου κτίσματος, πλευρᾶς μήκους 8 μ. Τὰ κτίσματα ταῦτα ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς μετὰ τοῦ κυρίως φρουρίου ἓν ἐνιαῖον φρουριακὸν συγκρότημα.

ΚΙΜΜΕΡΙΑ

1. Εἰς τὸν κῆπον τῆς οἰκίας τοῦ Πέτρου Τσοκαλίδη, ὁ ὁποῖος μᾶς ἔδωσε πληροφορίας περὶ τῆς περιοχῆς, ἀνευρέθη πρὸ ἐτῶν ὀξυπύθμενος πίθος, ὕψ. 1.60, διαμ. στομίου 0.55, κοιλίας 1 μ. Ἐκ τοῦ ἰδίου κήπου προέρχονται ἐπίσης βάσεις ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, τμῆμα βάσεως μελαμβαφοῦς ἀγγείου, ὡς καὶ ἕτερα ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου.

2. Εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Ἄννης Γαλημάνδη, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν μικροῦ ὑπογείου διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν καπνῶν ἀνευρέθη, εἰς βάθος 1.50 μ., ὑπὸ τοῦ Παναγ. Σαμακοβίδη λιθίνη σαρκοφάγος, ἡ ὁποία παρέμεινεν ἄθικτος εἰς τὴν θέσιν της.

3. Εἰς τὸν μικρὸν τύμβον πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου καὶ πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ χωρίον Πηγάδια, ὅτε κατεσκευάσθη πρὸ ἐτῶν δεξαμενὴ ὕδατος, εἶχον ἀποκαλυφθῆ δύο λίθιναι σαρκοφάγοι, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν εἰς τὴν θέσιν των, ὡς μᾶς ἀνέφερε πάλιν ὁ Παναγ. Σαμακοβίδης.

4. Πρὸς Ν. τοῦ προηγουμένου τύμβου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, διασώζεται παλαιὸν βαθμιδωτὸν φρέαρ (Μπασαμακλῆ μπουνάρ), ἀσβεστόκτιστον. Τὸ στόμιον τοῦ φρέατος εἶναι τοξωτόν, πλ. 0.95 καὶ ὕψ. 2.80 μ., καὶ ὁδηγεῖ πρὸς Ν. εἰς ὑπόγειον στοάν, μήκ. 14, πλ. 0.92 καὶ ὕψ. 1.80 μ., μὲ βαθμίδας λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως αὐτῆς εἰς βάθος, ἔνθα ὑπάρχει τὸ ὕδωρ. Διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν, πλὴν τοῦ ἄνω μέρους τοῦ τοξωτοῦ στομίου καὶ ὡρισμένων βαθμίδων, αἱ ὁποῖαι κατεστράφησαν ὑπὸ χωρικῶν, ἀναζητούντων κεκρυμμένους θησαυρούς. Πρὸς Ν. τοῦ φρέατος 300 μ. καὶ εἰς ἔκτασιν 10 στρεμμάτων περίπου, ἀφθονοῦν ὄστρακα ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων. Τὸ ἔξαρμα ἐπίσης εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους δεικνύει τὴν ὕπαρξιν τείχους.

5. Ὕψωμα Καλές. Εὑρίσκεται πρὸς ΒΔ. τοῦ χωρίου περὶ τὰ 5 χλμ. μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ξεριᾶ καὶ Κυδωνέα. Εἶναι ὕψωμα ἐπίμηκες μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β.-Ν. (Πίν. 595 γ). Εἰς τὴν βόρειον κορυφὴν αὐτοῦ (ὕψ. 544.42 μ.) ὑπάρχει φρουριακὸς περίβολος, σχήματος ἀκανονίστου ἐξαγώνου, τοῦ ὁποίου διατηροῦνται καλύτερον αἱ τρεῖς πλευραί, ἡ δυτική, νοτία καὶ ἀνατολική (Πίν. 595 δ). Εἰς τὸ νότιον μέρος τοῦ φρουρίου, περιμέτρου ± 268 μ., τμῆμα τοῦ περιβόλου, μήκ. 103 μ., εἶναι ἐκτισμένον ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ δι' εἰργασμένων μεγάλων καὶ μικρῶν λίθων σχιστολιθικοῦ τοπικοῦ πετρώματος (Πίν. 595 δ). Τὸ πλάτος τοῦ τμήματος τούτου εἶναι 2 μ., σώζεται δὲ μέχρις ὕψους 2 μ. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν διακρίνεται εἰς τὴν βάσιν τοῦ περιβόλου προεξοχὴ θεμελίου, πλ. 0.30 καὶ ὕψ. 0.30 μ. Τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ περιβόλου ἀποτελεῖται ἀπὸ διπλοῦν τοῖχον, συνολ. πάχ. 1.90 μ., ὅπως τοῦ προαναφερθέντος τῆς Φίλλιας. Ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος, πάχ. 1.10 μ., εἶναι ἀσβεστόκτιστος, ἐνῷ ὁ ἐσωτερικός, πάχ. 0.80 μ., ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ. Ὁ διπλοῦς τοῖχος σώζεται καλῶς εἰς τὴν βορειοανατολικὴν πλευράν, μέχρις ὕψους 3 μ. Ἡ κατασκευὴ τοῦ διπλοῦ τοίχου δεικνύει ὅτι τὸ φρούριον ἐπεσκευάσθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη εἰς μεταγενεστέραν περίοδον.

Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευράν, ἔνθα ὑπάρχει καὶ ἡ πύλη, πλ. ± 1.20 μ., ἔχομεν ἐσωτερικῶς τοῦ περιβόλου τετράπλευρον προεξέχουσαν τοῦ τοίχου κατασκευήν, διαστ. 2 × 5 μ., μὲ βαθμίδας κλίμακος εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς δημιουργεῖται κυκλικὸς χῶρος, διαμέτρου 3 μ. κάτω καὶ 2 μ. ἄνω, εἰς σωζ. ὕψος 1.50 μ., διότι τὰ τοιχώματα αὐτοῦ εἶναι ἐκτισμένα κατὰ τὸ ἐκφορικὸν σύστημα (Πίν. 595 ε). Ὁ χῶρος οὗτος εἰσχωρεῖ κατὰ 1.30 μ. ἐντὸς τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου καὶ εἶναι σήμερον ἀνοικτὸς ἄνω. Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευράν του καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος, ὑπάρχει τετρά-

γωνον ἄνοιγμα, πλ. καὶ ὕψ. 0.60 μ. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἀποθήκης εἰς τὴν βάσιν κατεστραμμένου σήμερον ἐσωτερικοῦ πύργου.

Ὅμοιαι κατασκευαί, λίαν κατεστραμμέναι, πρέπει νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν καὶ βορειοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐπίσης αὐτοῦ καὶ εἰς διάφορα σημεῖα διακρίνονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους τὰ θεμέλια κυκλικῶν καὶ τετραπλεύρων κτισμάτων. Ἓν τῶν κυκλικῶν ἔχει διάμετρον ± 3.80 μ. καὶ πάχος τοίχου ± 0.70 μ.

Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων ὀλίγα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ περιβόλου καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὴν βορειοανατολικὴν ἐπικλινῆ πλευρὰν τοῦ ὑψώματος ἐκτὸς αὐτοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται ὡρισμένα μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν, ἓν ἐκ μελαμβαφοῦς ἀγγείου καὶ ὀλίγα ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων.

ΡΥΜΗ

Εἰς ἀπόστασιν 3.5 χλμ. πρὸς ΒΔ. τοῦ ὀρεινοῦ χωρίου ὑπάρχει βραχῶδες ὕψωμα ὀνομαζόμενον Καλὲς (φρούριον) ἢ Κοὺς-καγιά (Πέτρα τοῦ πουλιοῦ). Ἐκ τῆς ὀνομασίας ὡδηγήθημεν εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τῆς περιοχῆς. Ἡ κορυφὴ ἐπιμήκης, μήκ. 80 καὶ πλ. 15 μ., περιβάλλεται ὑπὸ βράχων, ὕψ. 6-15 μ. εἰς ὡρισμένα σημεῖα, τὰ μεταξὺ τῶν ὁποίων κενὰ κλείονται ὑπὸ τοίχων ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ. Δημιουργεῖται οὕτω περίβολος μὲ περίμετρον ± 190 μ. Τὸ δυτικὸν ἄκρον αὐτοῦ κλείεται ἐσωτερικῶς δι' ἐγκαρσίου τοίχου. Εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον πρὸς Β. καὶ Ν. τῆς κορυφῆς, οἱ συνεχεῖς λιθοσωροὶ δεικνύουν τὴν ὕπαρξιν δευτέρου ἐξωτερικοῦ τείχους, διὰ μεγαλυτέραν προστασίαν τοῦ ὑψώματος.

Ὄστρακα περισυνελέγησαν ἐκ τῆς ἐπικλινοῦς βορείου πλευρᾶς, ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου, ἔνθα ὑπάρχουν πολλοὶ λιθοσωροί. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται ὡρισμένα ἐκ πηλοῦ χρώματος στακτόχρου, μὲ ὡραιοτάτην πλουσίαν ἐγχάρακτον διακόσμησιν, ἕτερα μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν καὶ ἓν προερχόμενον ἐκ μεγαρικοῦ σκύφου[28].

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΑΒΔΗΡΑ

1. Κατὰ τὴν διάνοιξιν, ὑπὸ τῆς ΥΕΒ Ξάνθης, παλαιᾶς ἀγροτικῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἄρχεται ἀπὸ τὴν θέσιν Κιουσὲ μπαχτσέ (ἀσφαλτος Ἀβδήρων-παραλίας), διέρχεται ἐκ τῶν θέσεων Γιαννάκα μαντριά, Ζαμπάκη βάλτα, Σπανατσῆ πηγάδι, μαντριὰ Δημ. Χατζοπούλου καὶ καταλήγει εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῶν Ἀβδήρων (παλαιὸν μαντρὶ Νικ. Χατζοπούλου), ἀνευρέθησαν κιβωτιόσχημος τάφος καὶ δύο ταφικοὶ πίθοι, 800 μ. πρὸς ΒΑ. τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ 300 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου τείχους τῆς πόλεως, εἰς τὸν χῶρον τῶν ἀρχαίων νεκροταφείων.

Ὁ κιβωτιόσχημος τάφος ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ τεσσάρων καθέτων πλακῶν πωρολίθου, πάχ. 0.175-0.185 μ., μὲ καλῶς εἰργασμένας τὰς ἐσωτερικὰς πλευράς (Π ί ν. 596 γ). Αἱ πλάκες τῶν στενῶν πλευρῶν σχηματίζουν ἐσοχὰς εἰς τὰ ἄκρα των, διὰ τὴν καλὴν ἐφαρμογὴν τῶν πλακῶν τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ὅλαι αἱ πλάκες εἰς τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ χείλους των καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος φέρουν μικρὰν ἐσοχήν (πατούραν), ὕψ. 0.015 καὶ πλ. 0.02 μ. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ σαμαρωτῆς πλακός, ἁδρῶς εἰργασμένης. Ἐσωτερικαὶ διαστάσεις: μῆκος 2.01, πλάτος 0.52-0.66 καὶ βάθος 0.68 μ. Κατεύθυνσις Α.-Δ. Εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα παρετηρήθησαν ἴχνη ἐρυθρωποῦ χρώματος. Ἐκ τοῦ σκελετοῦ εὑρέθησαν μόνον μικρὰ τεμάχια ὀστῶν. Ἐντὸς στρώματος, πάχ. 0.30 μ., ἐκ χώματος καὶ λεπτοῦ θαλασσίου ἀμμοχάλικος, εὑρέθησαν πλούσια κτερίσματα, ὡς ὑάλινον ἀλάβαστρον (Π ί ν. 596 α), πήλινα μικρὰ εἰδώλια χορευτριῶν μὲ ἴχνη ἐπιχρυσώσεως (Π ί ν. 597 α), μικρὸς σκύφος (Π ί ν. 596 β), ζεῦγος χρυσῶν ἐνωτίων μὲ κρεμαμένους ἐρωτιδεῖς (Π ί ν. 597 β), χρυσοῦς δακτύλιος μὲ παράστασιν γυναικὸς καὶ Ἔρωτος (Π ί ν. 597 γ), χρυσῆ σφενδόνη ἐπιχρύσου δακτυλίου μὲ παράστασιν Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτος (Π ί ν. 597 δ), χρυσοῦν περιδέραιον μὲ ἅλυσον, τὰ ἄκρα τῆς ὁποίας καταλήγουν εἰς γυναικείας κεφαλάς. Μεταξὺ αὐτῶν, εἰς τὸ σημεῖον πορπώσεως, σπεῖραι μὲ ἄνθη καὶ ἀνθέμια (Π ί ν. 598 α). Ἐπίσης χρυσαῖ ψῆφοι ἑτέρου περιδεραίου (Π ί ν. 598 β) καὶ δύο χρυσοῖ κλαδίσκοι στεφάνου μὲ φύλλα καὶ ἄνθη ἐλαίας (Π ί ν. 598 γ).

Ὁ ταφικὸς πίθος 1 εὑρέθη πρὸς ΒΑ. τοῦ κιβωτιοσχήμου καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.15 μ., μὲ τὸ στόμιον αὐτοῦ πρὸς Δ. Μῆκος 1.66 μ., ἄνοιγμα στομίου 1.08, πλάτος εἰς τὸ μέσον 0.47 μ. (Π ί ν. 599 α). Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν πήλινον εἰδώλιον καθημένης γυναικὸς μὲ ἴχνη ἐπιθέτου λευκοῦ χρώματος (Π ί ν. 599 β), πηλίνη προτομὴ κόρης (Π ί ν. 599 γ), ὑαλίνη ψῆφος ἐκ δακτυλίου μὲ ἔγκοιλον παράστασιν Ἡρακλέους, καταβάλλοντος τὸν λέοντα τῆς Νεμέας, ὑάλιναι ψῆφοι καὶ μικρὸν ὑάλινον ἀγγεῖον.

Ὁ ταφικὸς πίθος 2 δὲν ἦτο πλήρης. Τμῆμα μόνον αὐτοῦ, διαστ. 1.45 × 1.15 μ., ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ταφήν. Εὑρέθη εἰς ἀπόστασιν 21.50 μ. πρὸς Δ. τοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου. Ἐντὸς αὐτοῦ στρῶμα, πάχ. 0.14 μ., ἐκ λεπτῶν θαλασσίων χαλίκων. Ἀνευρέθησαν σιδηρᾶ στλεγγὶς τεθραυσμένη, πήλιναι ἐπίχρυσοι ψῆφοι καὶ χαλκοῦν ἔλασμα.

28. Μεταγενεστέρως εὑρέθη πλησίον τοῦ περιβόλου ὑπὸ τοῦ ἐποχιακοῦ φύλακος Ἀναστασιουπόλεως Βασιλείου Κερπετζῆ χαλκοῦν νόμισμα Ραισκουπόρεως Γ', ἐποχῆς Αὐγούστου καὶ Τιβερίου (*ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΟΤΥΣ*. Προτομὴ Κότυος Ε' πρ. δ. Ὄπ. *[ΒΑΣΙΛΕΩΣ] ΡΑΙΣΚΟΥΠΟΡ[ΕΩΣ]*. Νίκη βαδίζουσα πρ. ἀρ.). Α. Ποστολάκκα, ἀριθ. 1217.

2. Εἰς τὴν θέσιν Ἀγρὶπ Τσαΐρ τοῦ νεκροταφείου τῶν Ἀβδήρων ἀνεφάνησαν ἐπίσης κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ, πρὸ τοῦ ἀγροῦ Ἀνδρ. Μακρῆ, ἴχνη δύο τάφων[29].

Ὁ τάφος 1 ἦτο πίθος, ὕψους 2.02 μ. καὶ πλάτους κατὰ τὴν κοιλίαν 1.55 μ., μὲ τὸ στόμιον πρὸς Δ. καὶ ἐφράσσετο στερεῶς διὰ λιθίνης πλακός, προσηρμοσμένης διὰ μολυβδοχοήσεως. Τὸ ἄνω ἥμισυ εἶχε καταρρεύσει ἐντός, μετὰ τὴν ἐκκαθάρισιν δὲ τῶν πεσόντων τεμαχίων ἀπεκαλύφθη στρῶμα χαλίκων. Τὸ μόνον εὕρημα τοῦ τάφου ἐπὶ τοῦ στρώματος χαλίκων ἦσαν τέσσαρα μικρὰ τεμάχια σιδηρᾶς στλεγγίδος. Οὐδὲν ὀστοῦν εὑρέθη. Πέριξ τοῦ ταφικοῦ πίθου συνελέγησαν ὄστρακά τινα ἀγγείων καὶ μελαμβαφὴς κάνθαρος 4ου αἰ. π.Χ., ὕψ. 0.08 μ. (Πίν. 599 δ), ἐξωτερικῶς παρὰ τὸ «πῶμα» τοῦ τάφου. Ὁ κάνθαρος φέρει τρῆμα εἰς τὸν πυθμένα.

Περὶ τὰ 20 μ. δυτικώτερον τοῦ τάφου 1, ἀπεκαλύφθη ὁ τάφος 2, ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ ὡσαύτως (Πίν. 599 στ). Οὗτος ἦτο πηλίνη σαρκοφάγος, κειμένη ἐπὶ ἄξονος Β.-Ν. Λίαν κατεστραμμένον ἦτο τὸ νότιον μέρος αὐτῆς. Ἐκαλύπτετο ἀπὸ δύο στεγόσχημα ἡμίση, μὲ ραβδώσεις ἐξεχούσας κατὰ τὴν ἕνωσίν των καὶ ἀπολήγοντα εἰς τὰς στενὰς πλευράς εἰς ἀετώματα. Διεσώθησαν λίαν ἀποσπασματικῶς εἰς τεμάχια. Οὐδὲν κτέρισμα ἢ ὀστοῦν περιεῖχεν ἡ σαρκοφάγος, παραβιασθεῖσα ἴσως ποτὲ καὶ συληθεῖσα ἀπὸ τὸ ἐλλεῖπον νότιον μέρος.

3. Ἄλλος ταφικὸς πίθος ἀνεσκάφη εἰς τὸν ἀγρὸν Παν. Κίσσα, εἰς θέσιν Παλαιόχωρα (Πίν. 599 ζ). Τὸ στόμιον τοῦ πίθου ἦτο πρὸς Δ. καὶ ἐφράσσετο διὰ πηλίνης πλακὸς ἐσφηνωμένης διὰ τεμαχίων μαρμάρου. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ πίθου εἶχε καταρρεύσει. Ὁ σκελετὸς ἐντὸς αὐτοῦ ἦτο ἡμισαθρωμένος, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ἐντὸς τοῦ πίθου εὑρέθη μικρὸς χρυσοῦς κρικοειδὴς δακτύλιος μὲ περισσότερον ἐξωγκωμένην τὴν μίαν πλευράν. Εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον εὑρέθη ἀβαφὴς σκύφος, ὕψ. 0.05 μ., μὲ τρῆμα εἰς τὴν βάσιν (Πίν. 599 ε).

ΚΟΥΤΣΟΝ

Συνεπείᾳ ἰσοπεδώσεως μεγάλου τμήματος τοῦ ἀγροκτήματος Φερεζλὲρ ἰδιοκτησίας Χατζῆ Ἀλῆ ὀγλοῦ Ἀμέτ, κατοίκου Ξάνθης, εὑρισκομένου παρὰ τὴν ἐθνικὴν ὁδὸν Ξάνθης-Κομοτηνῆς καὶ μεταξὺ τῶν χωρίων Κουτσὸν καὶ Βαφέικα, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἀγνώστου μέχρι σήμερον ἀρχαίου οἰκισμοῦ, ἐντὸς τοῦ ἐν λόγῳ ἀγροκτήματος καὶ πρὸς Ν. τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ. Ἄφθονος κεραμεικὴ ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, λίθοι εἰργασμένοι καὶ μή, προερχόμενοι ἐκ θεμελίων, νομίσματα, λίθοι ἐκ τάφων καὶ ὀστᾶ ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας ἰσοπεδώσεως, τὰς ὁποίας διενήργησε διὰ μηχανημάτων ἡ ΥΕΒ Ξάνθης, μὲ σκοπὸν τὴν προσφορωτέραν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἐκτάσεων διὰ συστηματικῆς καλλιεργείας.

Πρὸς ἔλεγχον τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τῶν ἐπισημανθεισῶν ἀρχαιοτήτων, ἀπεφασίσθη ἡ διενέργεια ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης[30]. Ἠνοίχθησαν πρὸς τοῦτο μικραὶ τομαὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἰσοπεδωθείσης ἐκτάσεως. Ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη περισσότερον εἰς δύο τομάς, Β καὶ Γ, ἐνῷ διὰ τῶν ὑπολοίπων διεπιστώθη ὅτι ἡ ἔκτασις, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει ὁ ἀρχαῖος οἰκισμός, ἀνέρχεται εἰς 26 στρέμματα περίπου.

Εἰς τὴν τομὴν Β, εἰς βάθος 0.75-0.95 μ., ἀπεκαλύφθη λιθόστρωτον, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερον μέρος της καὶ συνεχίζεται καὶ πέραν τῶν ὁρίων αὐτῆς (Σχέδ. 5). Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι πολλοὶ τῶν λίθων τοῦ λιθοστρώτου προέρχονται ἐκ παλαιοτέρων κτισμάτων. Εἰς τὸ νότιον μέρος αὐτοῦ σχηματίζεται, ἐκ λοξῶς τοποθετημένων λίθων, ἀβαθὴς αὐλαξ, βάθους 0.12-0.16 μ., μὲ κατεύθυνσιν Α.-Δ., διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διοχέτευσιν ἀσφαλῶς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς τομῆς, ἀνεφάνησαν, εἰς βάθος 0.25 μ., δύο τοῖχοι ἀγνώστου κτίσματος, πάχ. 0.60 μ., ἑνούμενοι καθέτως μεταξύ των· ὁ εἷς, μήκ. 5.80 καὶ ὕψ. 0.76 μ. εἶχε κατεύθυνσιν ΒΑ.-ΝΔ., καὶ ὁ ἕτερος, μήκ. 2.25 μ., ΒΔ.-ΝΑ. Οἱ τοῖχοι συνεχίζονται ἐκτὸς τομῆς καὶ πέραν τῆς γωνίας αὐτῶν. Ἕτερος τοῖχος ἡμικατεστραμμένος, τοῦ ἰδίου πλάτους, εὑρίσκεται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς ΒΔ. τούτων. Τὸ λιθόστρωτον εἶναι παλαιότερον ὁπωσδήποτε τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι πατοῦν ἐπ' αὐτοῦ. Ἐκ τῆς περισυλλεγείσης κεραμεικῆς δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τοῦτο εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχήν, ἐνῷ τοὺς τοίχους εἰς τὸν 1ον αἰ. π.Χ.

Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τῆς τομῆς εὑρέθη, εἰς βάθος 0.28 μ., ἡμικατεστραμμένος ἐκ τῶν μηχανημάτων κιβωτιόσχημος τάφος, ὁ ὁποῖος ἐκ θραύσματος λύχνου[31], εὑρεθέντος πλησίον αὐτοῦ, δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ 3ου ἢ τὸ α' τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.

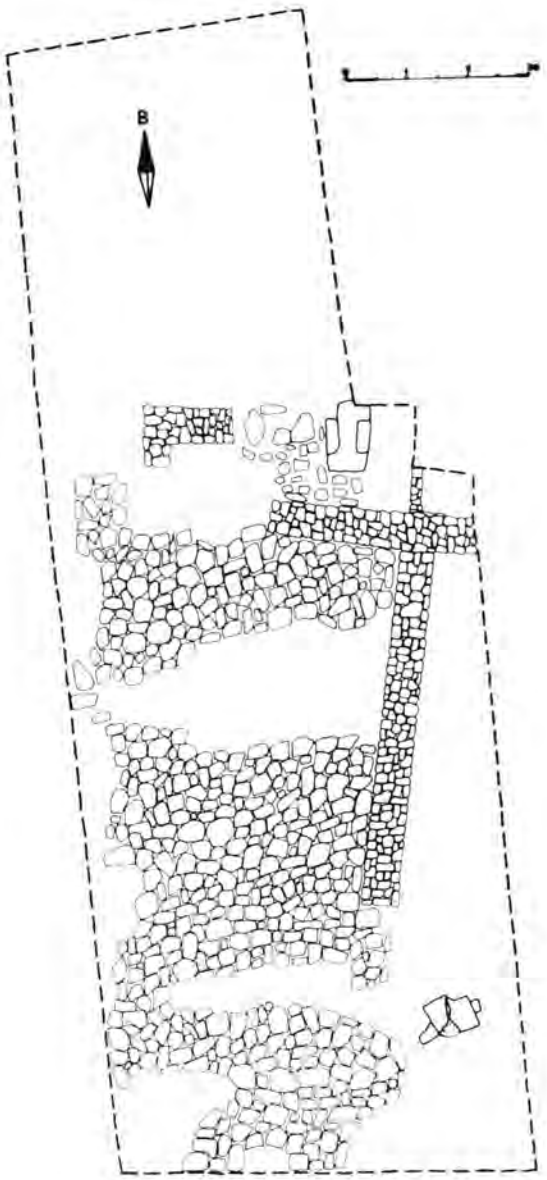
Εἰς τὴν τομὴν Γ, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 0.30-0.40 μ., συγκρότημα τοίχων, πλ. 0.70 μ., καθέτων καὶ παραλλήλων, οἱ ὁποῖοι δημιουργοῦν διαφόρους χώρους καὶ συνεχίζονται καὶ ἐκτὸς τῆς τομῆς (Σχέδ. 6· Πίν. 600 α). Οἱ τοῖχοι οὗτοι, ἐκτισμένοι ἄνευ συνδετικοῦ ὑλικοῦ καὶ σωζόμενοι μέχρις ὕψους 1.17 μ.,

29. Οἱ δύο τάφοι εἰς θέσιν Ἀγρὶπ Τσαΐρ καὶ ὁ ταφικὸς πίθος εἰς θέσιν Παλαιόχωρα ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Πάντου Πάντου.

30. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος, ἡ πτυχιοῦχος τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ξανθὴ Πετρέλη καὶ οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων Κωνσταντῖνος Κανέλλης καὶ Βασίλειος Καραπαναγιώτης.

31. J. Perlzweig, Lamps of the Roman Period, Agora VII, σ. 129-130, πίν. 12:948.

ἀνήκουν πιθανῶς εἰς οἰκίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἀκριβὴς μορφὴ καὶ ἡ χρῆσις τῶν χώρων αὐτῆς θὰ διαπιστωθῇ κατὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων ἔχουν χρησιμοποιηθῆ καὶ

Σχέδ. 5. Κουτσόν. Τομὴ Β εἰς ἀγρόκτημα Φερεζλέρ.

λίθοι ἐπιμελῶς εἰργασμένοι, προερχόμενοι ἐκ παλαιοτέρων κτισμάτων.

Εἰς τὸν μεγαλύτερον κεντρικὸν χῶρον ἀπεκαλύφθη στρῶμα καύσεως καὶ ἀμέσως κάτωθεν αὐτοῦ ἑστία σχήματος τραπεζίου ἐκ πηλίνων τετραπλεύρων πλακῶν, διαστ. 1.80 × 1.50 × 1.45, ὕψ. 0.25 μ. (Πίν. 600 β). Αἱ καθέτως τοποθετημέναι πήλιναι πλευρικαὶ πλάκες σώζονται καλῶς εἰς τὰς τρεῖς πλευράς, ἐνῷ τῆς ὁριζοντίας ἐπιφανείας εὑρέθησαν κατεστραμμέναι, πλὴν μιᾶς σειρᾶς. Εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἑστίας παρετηρήθησαν ἔντονα τὰ κατάλοιπα τῶν καύσεων.

Εἰς τὸν ἴδιον χῶρον καὶ εἰς βάθος 0.74 μ., εὑρέθησαν τμήματα λιθοστρώτου καταστραφέντος ἀσφαλῶς κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον τῶν τάφων, ὅτε ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον. Τμῆμα τοῦ λιθοστρώτου ἐνεφανίσθη καὶ πρὸς Ν., μετὰ τὸν τοῖχον, πρὸς Β. τοῦ τάφου VIII.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς τομῆς καὶ κάτωθεν ἐν μέρει τῶν νεωτέρων τοίχων, ἀπεκαλύφθη ἀρχαιοτέρα κατασκευή, εἰς βάθος 0.80 μ., ἀποτελουμένη ἐκ δύο στρώσεων γωνιολίθων, μήκ. 5 καὶ ὕψ. 0.55 μ. Ἡ ἄνω σειρὰ τῶν γωνιολίθων εὑρίσκεται ἐσώτερον τῆς κάτω κατὰ 0.20 μ. εἰς τὴν βόρειον πλευράν. Ἄνωθεν τῆς δευτέρας σειρᾶς εὑρέθησαν καὶ ἕτεροι γωνιόλιθοι, ἐκτὸς θέσεως, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς τρίτην στρῶσιν. Ἡ ἐν λόγῳ κατασκευὴ ἔχει ἐν μέρει καταστραφῆ διὰ νὰ θεμελιωθῇ ὁ νεώτερος τοῖχος, φαίνεται ὅμως ὅτι συνεχίζεται πρὸς Α. (Πίν. 600 γ).

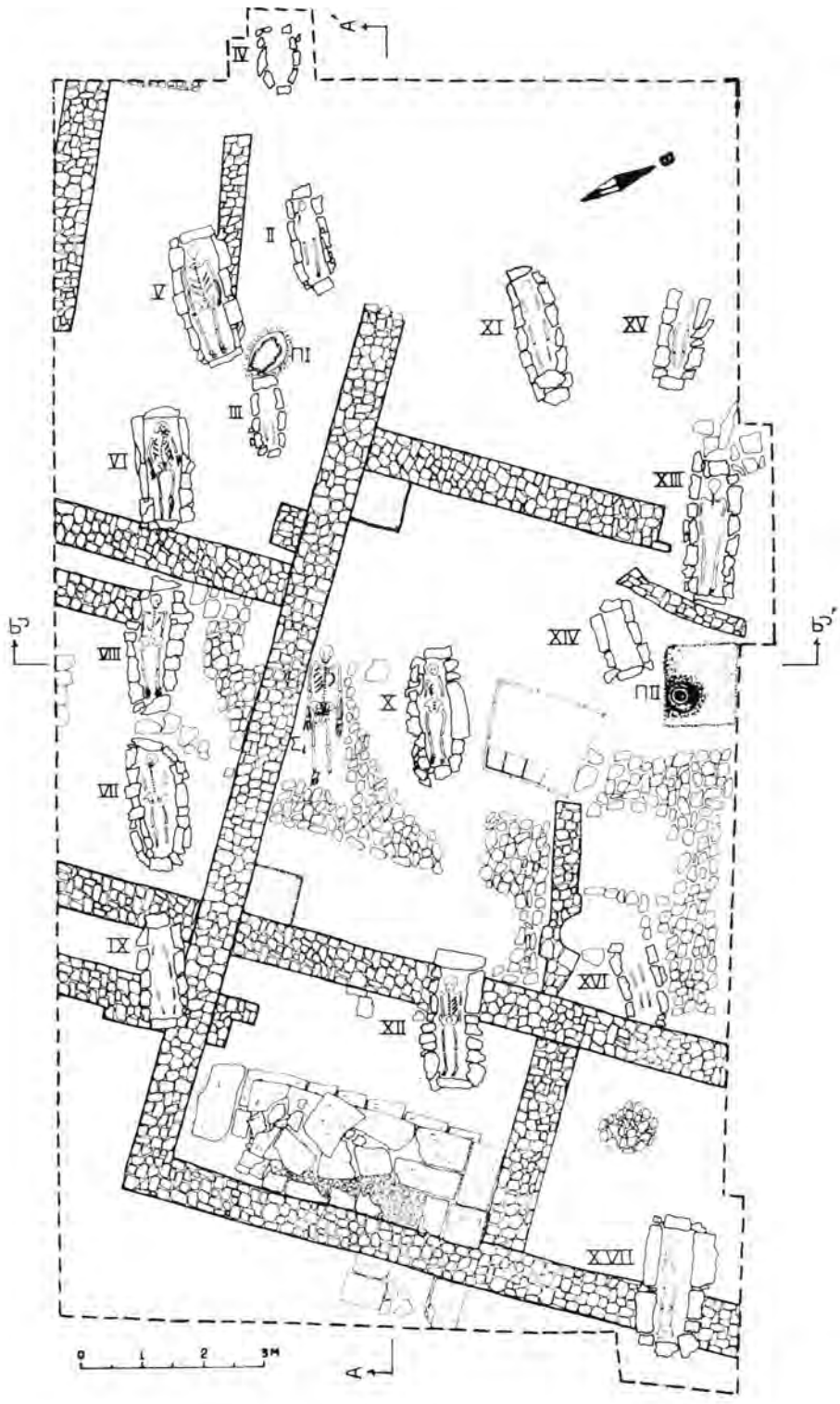
Δὲν δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ καθορίσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ εἶδος τῆς κατασκευῆς ταύτης, ἐκφράζομεν ὅμως μετ' ἐπιφυλάξεως τὴν ἄποψιν, ὅτι πιθανῶς πρόκειται περὶ τετραπλεύρου ταφικοῦ μνημείου, ἀναλόγου πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς ἀρχαίαν Στρύμην[32]. Ἐκ τῆς κεραμεικῆς καὶ ἐξ ἑνὸς λύχνου ἄνευ βάσεως, τοῦ τύπου 21Α τῆς Ἀγορᾶς[33], ὁ ὁποῖος εὑρέθη πλησίον τῶν γωνιολίθων, εἰς βάθος 1.60 μ., δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸ μνημεῖον εἰς τὰς δύο πρώτας δεκαετίας τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Οἱ ἀνήκοντες, ὡς προανεφέρθη, πιθανώτατα εἰς τὴν οἰκίαν τοῖχοι δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς δευτέραν φάσιν, κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν κτισμάτων, τὸ στρῶμα τῆς ὁποίας, μὲ πλῆθος κεράμων στέγης καὶ ζωηρὰ τὰ ἴχνη πυρᾶς, εὑρέθη εἰς βάθος 0.25-0.45 μ. Ἠρευνήθησαν συνολικῶς δεκαεπτὰ κιβωτιόσχημοι τάφοι μὲ κατεύθυνσιν Δ.-Α. καὶ εἰς ταφικὸς πίθος, κατεσπαρμένοι εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς τομῆς. Μερικοὶ ἔχουν κατασκευασθῆ ἐπὶ τῶν τοίχων, ἀφοῦ ἐκόπη τμῆμα αὐτῶν (Πίν. 600 δ). Εἰς ὅλους ἔχουν χρησιμοποιηθῆ λίθοι ἐκ τῶν παλαιοτέρων θεμελίων καὶ τοῦ λιθοστρώτου. Εὑρέθησαν εἰς βάθος 0.24-0.50 μ. Ἅπαντες ἦσαν ἀκτέριστοι, ἐκτὸς τοῦ ταφικοῦ πίθου (Πίν. 600 ε), ἐντὸς

32. Γ. Μπακαλάκη, Ἀνασκαφὴ Στρύμης, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 3-17, πίν. 3-7.

33. Agora IV, σ. 44-45, πίν. 34:156.

Σχέδ. 6. Κουτσόν. Ἀγρόκτημα Φερεζλέρ. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τομὴν Γ.

τοῦ ὁποίου εὑρέθη ζεῦγος μικρῶν χρυσῶν ἐνωτίων, ὑπὸ μορφὴν κρίκων μὲ πορπούμενα ἄκρα.

Ἕτερος μέγας πίθος, μὴ ταφικὸς ὅμως, ἱστάμενος ὄρθιος, εὑρέθη παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς τομῆς, εἰς βάθος 0.50 μ., καὶ πλησίον τοῦ τάφου XIV.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων δὲν ἔχομεν ἀκριβῆ στοιχεῖα, λόγῳ ἐλλείψεως, ὡς εἴδομεν, κτερισμάτων. Πέριξ ὅμως αὐτῶν καὶ εἰς τὸ ἴδιον βάθος εὑρέθησαν νομίσματα τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων καὶ μεταξὺ τούτων τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου (335-337 μ.Χ.) καὶ τοῦ Κωνσταντίου Β΄ (340 μ.Χ.), ὡς καὶ θραῦσμα λύχνου τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.[34]. Ἐκ τούτων πιστεύομεν ὅτι καὶ ἡ χρονολόγησις τῶν τάφων εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον ἀσφαλής.

Τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ὑπῆρξαν πλούσια. Ἐκ τῶν νομισμάτων ἐταυτίσθησαν ἀκόμη τὰ ἀκόλουθα:

Δύο Ἀβδήρων, 425-352 π.Χ. (SNG Cop., 371-3). Δύο Ἀβδήρων, 365-360 - 350-345 π.Χ. (May, πίν. XXIV). Ἴμβρου (Ποστόλακκας, ἀριθ. 1115). Θεοδοσίου 379-395 μ.Χ. (Carson, πίν. 25, ἀριθ. 371). Ἡμίφθαρτον ὑστερορρωμαϊκόν (τύπος Fel. Temp. Reparatio).

Εὑρέθησαν ἐπίσης πήλιναι ἀγνῦθες, ὡς καὶ μία λιθίνη, τεμάχια πίθου, μερικὰ μὲ ἐγχάρακτον διακόσμησιν, σιδηροῖ ἧλοι καὶ ἓν ἀπότμημα πηλίνης σαρκοφάγου μὲ ἰωνικὸν κυμάτιον.

Ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων διεπιστώθη ὅτι ἀντιπροσωπεύονται ὅλαι αἱ ἐποχαί, ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς μέχρι καὶ τοῦ τέλους τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ἑνὸς σπουδαιοτάτου οἰκισμοῦ ἀγνώστου μέχρι σήμερον, τοῦ ὁποίου ἐπιβάλλεται νὰ διαφωτίσωμεν τὴν ἱστορίαν μὲ τὴν συνέχισιν τῶν ἀνασκαφῶν. Ἡ θέσις τοῦ ἀγνώστου οἰκισμοῦ περιλαμβάνεται ἐντὸς τῆς εὐρυτέρας περιοχῆς τῆς ἐλεγχομένης ὑπὸ τῆς πόλεως-κράτους τῶν Ἀβδήρων. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὑπῆρχον ὁπωσδήποτε πολλοὶ μικρότεροι οἰκισμοί, ἐξαρτώμενοι ἐκ τῶν Ἀβδήρων, τῶν ὁποίων ὅμως αἱ ὀνομασίαι ἔχουν παραμείνει ἄγνωστοι. Ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἀναφέρει μόνον μίαν πόλιν τῆς περιοχῆς, τὴν Βεργέπολιν[35], τῆς ὁποίας ἡ θέσις δὲν εἶναι γνωστή. Θὰ ἦτο βεβαίως τολμηρὸν νὰ ἰσχυρισθῶμεν ἄνευ ἀποδείξεων ὅτι ὁ ἐπισημανθεὶς οἰκισμὸς ταυτίζεται μὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου πόλιν. Σημαντικὸν τυγχάνει ὅτι ἐνετοπίσθη εἰς ἀκόμη ἀρχαῖος οἰκισμὸς τῆς περιοχῆς τῶν Ἀβδήρων, εὑρισκόμενος μάλιστα πλησίον τοῦ βορείου ὁρίου αὐτῆς, ἐκεῖθεν τοῦ ὁποίου ἔζων τὰ θρακικὰ φῦλα, Βίστονες, Σίντοι καὶ Σαπαῖοι.

34. Agora VII, σ. 144, πίν. 28:1460.

35. Δ. Λαζαρίδη, Ἄβδηρα καὶ Δίκαια, ΑΚΟ (6) 1971, σ. 22.

1974

Ἡ δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας παρουσιάζεται ἀρκετὰ μειωμένη τὸ 1974, γιατὶ οἱ ἔκτακτες συνθῆκες ποὺ ἐπικράτησαν τὸ καλοκαίρι τῆς ἴδιας χρονιᾶς στὴ χώρα μας, περιόρισαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ ἔργο της.

Οἱ ἐπιπτώσεις ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐκρηκτικὴ κατάσταση ἦταν φυσικὸ νὰ γίνουν, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη περιοχή, αἰσθητὲς στὴν ἀκριτικὴ περιφέρεια τῆς Θράκης, γι' αὐτὸ ἡ Ἐφορεία προετοιμάστηκε ἔγκαιρα καὶ γρήγορα νὰ τὶς ἀντιμετωπίσει. Κύριος στόχος της ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τῶν ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν τῶν Μουσείων της καὶ ἡ προστασία τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ μνημείων τῆς περιοχῆς της.

Θέλουμε νὰ τονίσουμε ἐδῶ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν πολύτιμη βοήθεια τῶν τοπικῶν στρατιωτικῶν ἀρχῶν, γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων, ἰδιαίτερα στὸ νομὸ Ἔβρου. Μὲ μεγάλη κατανόηση, στὶς κρίσιμες ἐκεῖνες στιγμές, συνεργάστηκαν μαζί μας καὶ ἐνίσχυσαν οὐσιαστικὰ τὶς προσπάθειές μας.

Τὸ ἔργο ποὺ ἔχει νὰ παρουσιάσει ἡ Ἐφορεία περιλαμβάνει: τυχαῖα εὑρήματα, ἐπισημάνσεις ἀρχαιολογικῶν χώρων, μικρὲς σωστικὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες καὶ διάφορες ἐργασίες στὰ Μουσεῖα καὶ τὶς Συλλογές της.

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσεῖο Κομοτηνῆς

Συνεχίστηκε ἡ προετοιμασία γιὰ τὴν ἐπανέκθεση τῶν ἀρχαίων στὶς αἴθουσες τοῦ νέου Μουσείου, καθὼς καὶ ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ ἐργαστηρίου καὶ τῶν ἀποθηκῶν του. Κατασκευάστηκαν προθῆκες ἀπὸ ἀλουμίνιο, κάθετες καὶ ὁριζόντιες, γιὰ τὴν ἔκθεση τῶν μικροαντικειμένων. Δυστυχῶς ἡ στεγανοποίηση τῆς στέγης τοῦ Μουσείου δὲν ὁλοκληρώθηκε ἀκόμα, κι ἔτσι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀρχίσουν οἱ ἐργασίες τῆς ἐπανεκθέσεως.

Πλουτίστηκε καὶ φέτος τὸ Μουσεῖο μὲ τυχαῖα κυρίως εὑρήματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τῆς Θράκης καὶ ποὺ θὰ ἀναφερθοῦν χωριστά, στὴ συνέχεια τῆς ἐκθέσεως αὐτῆς.

Παραδόθηκαν ἀπὸ ἰδιῶτες τριακόσια τριάντα ἑπτὰ χάλκινα νομίσματα καὶ ἐννέα ἀργυρά. Τὰ περισσότερα χάλκινα νομίσματα ἀνήκουν στὶς ἑξῆς ἀρχαῖες πόλεις: Ἄβδηρα (425-200 π.Χ.), Ὀρθαγόρεια (350 π.Χ. κ.ἑ.), Μαρώνεια (400-350 π.Χ.), Αἶνος (280-200 π.Χ.), Σαμοθράκη (280 π.Χ.), Σάρδεις (2ος αἰ. π.Χ.), Θάσος, Νεάπολη (424-350 π.Χ.), Ζώνη (4ος αἰ. π.Χ.), Κύψελα (400 π.Χ.) κλπ. Ὁρισμένα ἐπίσης εἶναι Φιλίππων (ἐποχῆς Κλαυδίου), Κωνσταντίνου, Κωνσταντίου Β΄, Βαλεντινιανοῦ, Θεοδο-

σίου Α' (378-383 μ.Χ.), 'Αρκαδίου (395-408 μ.Χ.), 'Ιουστίνου Α', 'Ιουστινιανοῦ, Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ καὶ διάφορα βυζαντινὰ ἀνώνυμα.

Τὰ ἀργυρὰ εἶναι Μαρώνειας (δραχμὴ 400-350 π.Χ.), 'Αβδήρων (δραχμὲς-διώβολο, 492 - 365-360 π.Χ.) καὶ δηνάριο 'Αδριανοῦ (125-128 μ.Χ.)[1].

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΜΑΡΩΝΕΙΑ

Στὴν περιοχὴ Μαρώνειας ἐπισημάνθηκαν νέες θέσεις ποὺ παρουσιάζουν ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον[2].

Θέση Περιβόλια

Στὴ θέση αὐτή, ποὺ βρίσκεται 600 μ. πρὸς ΝΔ. τοῦ χωριοῦ καὶ 150 μ. πρὸς Δ. τοῦ δρόμου Μαρώνεια-Ἅγιος Χαράλαμπος, ὅπου καὶ ἡ ἀεροπορικὴ βάση 'Ισμάρου, ἐπισημάνθηκε προϊστορικὸς οἰκισμὸς σὲ μιὰ ἔκταση 200 × 300 μ. Στὸ νότιο ἄκρο τῆς ἔκτασης ὑπάρχει ἡ παλιὰ βρύση τοῦ 'Ανθούλη, ὅπως λέγεται. Τὰ χωράφια ποὺ παρουσιάζουν ἐπιφανειακὰ τὰ περισσότερα ὄστρακα ἀνήκουν στὸ Γεώργιο Κούνιο καὶ τὸν 'Αθανάσιο Μαρμαρᾶ, καὶ ὀργώνονται. Ἡ ὑπόλοιπη ἔκταση εἶναι χέρσα.

Μαζεύτηκαν λίθινα ἐργαλεῖα, κομμάτια ἀπὸ πυριτόλιθο καὶ διάφορα ὄστρακα, τὰ περισσότερα προϊστορικὰ καὶ λίγα κλασικὰ μελαμβαφή (Πίν. 601 α - β).

Θέση Μύλων Μάνα

Βρίσκεται 3 χλμ. πρὸς ΒΔ. τῆς Μαρώνειας καὶ 4 χλμ. πρὸς ΝΑ. τῶν Προσκυνητῶν. Μεγάλος προϊστορικὸς οἰκισμὸς σὲ ἔκταση 500 × 200 μ. περίπου. Ἡ θέση δὲν ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστη, γιατὶ τὸ 1971 εἶχαν βρεθεῖ λίγα ὄστρακα στὸ χωράφι τοῦ Δημ. Σκόδρα[3]. 'Επειδὴ ὅμως σ' ὅλη τὴν ἔκταση ὑπῆρχε τριφύλλι γιὰ πολλὰ χρόνια, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ βρεθεῖ ἄφθονη ἐπιφανειακὴ κεραμεική. Τώρα, μετὰ τὴν ἄροση πολλῶν χωραφιῶν, διαπιστώθηκε ἡ μεγάλη ἔκταση καὶ ἡ σπουδαιότητα τοῦ οἰκισμοῦ. Τὰ ὅριά του εἶναι πρὸς Β. τὸ Δάσος (Πάστρα), πρὸς Α. τὸ σημεῖο Μύλων Μάνα, πρὸς Ν. ὁ χείμαρρος Πλατανίτης καὶ πρὸς Δ. ἡ ἄσφαλτος τοῦ δρόμου Προσκυνητῶν-Μαρώνειας.

Τὰ χωράφια ποὺ παρουσιάζουν τὰ περισσότερα ὄστρακα εἶναι τοῦ Παναγ. Ρούσσου, Δημ. Σκόδρα, Κων. Δούκα, Μοσχίδη, Εὐθυμίου καὶ 'Αγελαρίδη. Μαζεύτηκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὴ Συλλογὴ Μαρώνειας μικροὶ λίθινοι πελέκεις, πυριτόλιθοι διαφόρων χρωμάτων, πλάθανα, κομμάτια πηλοῦ ἀπὸ στέγη καὶ διάφορα ὄστρακα κοκκινωπά, μαῦρα, μὲ γραφίτη, ἐγχάρακτα καθὼς καὶ πόδια ἀπὸ τριποδικὰ ἀγγεῖα (Πίν. 601 γ - στ).

Στὸ χῶρο δυτικὰ τῆς ἀσφάλτου βρέθηκαν πολὺ λίγα προϊστορικὰ ὄστρακα, περισσότερα κλασικὰ καὶ ρωμαϊκά, καθὼς καὶ κεραμίδια στέγης, μέσα στὰ χωράφια τοῦ Λουκᾶ 'Αρσενίου, 'Ελευθ. Ρούσσου καὶ Κυρατζόγλου. Ὄστρακα κυρίως ρωμαϊκὰ ὑπάρχουν καὶ στὰ διπλανὰ χωράφια μέχρι τὴ θέση Νιχαλὲς καὶ τὸ ὕψωμα Ζαχᾶς, ὅπου ἔχουν ἐπισημανθεῖ παλιότερα καὶ θεμέλια ρωμαϊκῶν κτισμάτων[4].

'Αμέσως πρὸς Δ. τῆς ἀσφάλτου, στὸ χωράφι τοῦ 'Ελευθ. Ρούσσου ποὺ ἀναφέραμε, σύμφωνα μὲ πληροφορία τοῦ ἐπιστάτη τῆς Ε.Π.Ε.Μ., εἶχαν βρεθεῖ τάφοι μὲ λυχνάρια καὶ δακρυδόχους, ὅταν ἄνοιγαν χαντάκι δίπλα στὸ δρόμο. Οἱ τάφοι καταστράφηκαν χωρὶς νὰ εἰδοποιηθεῖ ἡ ἀρμόδια τότε 'Εφορεία Καβάλας.

Περιοχὴ Γιακὶν Τσιφλίκι

Ἔτσι ὀνομάζεται ἡ ὀρεινὴ ἔκταση, ποὺ βρίσκεται στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῶν διαδοχικῶν πρὸς τὴ θάλασσα κορυφῶν τοῦ βουνοῦ Σαρὶ καγιᾶ (ὕψος 517 μ.) καὶ καταλήγει σ' ἕνα μικρὸ κόλπο ἀνατολικὰ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἄκρα Μαρώνειας. Τὸ δυτικὸ ἄκρο αὐτοῦ τοῦ κόλπου ὀνομάζεται Μπεκλεμὲ κάβος, ἐνῶ τὸ ἀνατολικὸ Μονόπετρο. Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἔκταση ἀπὸ τὸ μικρὸ κόλπο πρὸς Β., ποὺ περιλαμβάνει ὅλη τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Σαρὶ καγιᾶ, ἐπισημάνθηκαν ὀκτὼ θέσεις ποὺ παρουσιάζουν θεμέλια τειχῶν, κτισμάτων καὶ ἐπιφανειακὴ κεραμεική.

(α) Λοφίσκος Μπεκλεμέ, πάνω ἀπὸ τὰ ἀπότομα βράχια τῆς θάλασσας, μὲ τετράπλευρο μικρὸ φρουριακὸ περίβολο, πάχ. 1.60 μ., χωρὶς συνδετικὸ ὑλικὸ καὶ ὄστρακα χονδροειδῆ στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

(β) 'Ανατολικότερα, στὸ ρέμα Μπεκλεμέ, δυὸ σκέλη τείχους ἀνεβαίνουν παράλληλα ἀπὸ τὴ θάλασσα πρὸς τὸ ἐσωτερικό. Ἔχουν πάχος 1.40 μ. καὶ εἶναι χτισμένα μὲ ἀκανόνιστες πέτρες χωρὶς συνδετικὸ ὑλικό. Τὸ ἀνατολικὸ σκέλος σώζεται σὲ ἀρκετὸ ὕψος κοντὰ στὴ θάλασσα (Πίν. 602 α). Καὶ τὰ δυὸ σκέλη καταλήγουν σὲ δυὸ ἀπότομους βράχους. Πρὸς Β., πρέπει κάπου νὰ ἑνώνονται κι ἔτσι κλείνουν τὸ μικρὸ λιμανάκι στὴ θέση Μουράγιο.

(γ) Σὲ ἀπόσταση 70 μ. πρὸς ΒΑ., δίπλα σὲ μικρὸ ρέμα, διακρίνονται τὰ θεμέλια κάποιου κτίσματος. 'Εδῶ βρέθηκαν καὶ κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια στέγης.

(δ) Πάνω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ κόλπου, τὸ Μονόπετρο, στὴ θέση Γιαπουλοὺ γιατά, διακρίνονται ἄλλα κτίσματα, ποὺ πρέπει νὰ κλείνονται μὲ τετράπλευρο περίβολο, πάχ. 1.50 μ. Βρέθηκαν κι ἐδῶ χονδροειδῆ ὄστρακα.

1. Ἡ ταύτιση ὅλων τῶν νομισμάτων ἔγινε στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ 'Αθηνῶν.

2. Ἡ ἐπισήμανση ὀφείλεται στὶς ἐπίμονες πορεῖες τοῦ φύλακα 'Αρχαιοτήτων Μαρώνειας Φωτ. Κωνσταντινίδη.

3. ΑΕΠ 16 (1972), 'Επίμετρο 2, σ. 4.

4. Ὅ.π., σ. 4.

(ε) Πιὸ ψηλά, πρὸς Β. τοῦ Μονόπετρου καὶ σὲ ἀπόσταση 1 χλμ. ἀπὸ τὴ θάλασσα, στὴ θέση Τὲκ Παλαμούτ (μιὰ βελανιδιά), βρίσκονται πολλὰ θεμέλια κτισμάτων καὶ τεῖχος, πάχ. 1.40 μ. Βρέθηκαν ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια στέγης.

(στ) Βορειότερα ἀκόμα, ἐκεῖ ὅπου βρίσκονται τὰ μαντριὰ τοῦ Μάρκου Μαργαρίτη, ἡ θέση ὀνομάζεται σήμερα Φοῦρνοι. Στὴ θέση αὐτή, καὶ πάνω σὲ μικρὸ λοφίσκο, ὑπάρχει ἀρχαῖο νεκροταφεῖο καὶ βράχος, μήκ. 1.90, πλ. 0.70 καὶ ὕψ. 0.40 μ., μὲ τεχνητὲς κοιλότητες. Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι μὲ πλάκες καὶ βρίσκονται στὸ ἐσωτερικὸ μικρῶν κυκλικῶν ταφικῶν περιβόλων, διαμ. 4 μ., ποὺ εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ ἀκανόνιστες πέτρες, ἁπλωμένες γύρω ἀπὸ τοὺς τάφους.

(ζ) Στὴ θέση Τσαρλὰρ ταρλά, ὑπάρχει ἀρχαῖο νεκροταφεῖο. Οἱ τάφοι, κιβωτιόσχημοι, εἶναι κατασκευασμένοι μὲ πλάκες. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς φαίνονται συλημένοι.

(η) Δυτικότερα, στὴ θέση Γιὸλ μπουρούν (μύτη τοῦ δρόμου), διακρίνεται τμῆμα τείχους. Πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ ἴδιο τεῖχος, ποὺ ἀνεβαίνει βόρεια ἀπὸ τὴ θέση Βασίλη Βρύση, περνᾶ ἀπὸ ἐδῶ καὶ καταλήγει ἴσως στὴ θέση Δόξα Θεῷ.

Λιοτόπι τοῦ Τζυρίνη

Δίπλα ἀκριβῶς στὸν ἀγροτικὸ δρόμο, ποὺ πηγαίνει στὶς θέσεις Μαρμαρίτσα καὶ Σύναξη, καὶ πέρα ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλης 500 μ. περίπου, βρέθηκαν ἀπὸ τὸ Χρῆστο Μοσχίδη καὶ παραδόθηκαν: (α) Ἀρυβαλλοειδὴς λήκυθος (ΑΓΚ 2353) χωρὶς στόμιο καὶ μὲ ἀπολεπισμένη ἐπιδερμίδα, ποὺ συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ κομμάτια, ὕψ. 0.14, διαμ. κοιλιᾶς 0.115 μ. (β) Λυχνάρι (ΑΓΚ 2385) ἀπὸ τεφρόχρωμο πηλὸ καὶ μὲ ἐπιμήκη μυκτήρα, ὕψ. 0.025, διαμ. πάνω 0.065 μ., ποὺ χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τὰ εὑρήματα αὐτὰ (Πίν. 602 β - γ) πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ κάποιο καλυβίτη τάφο, ποὺ καταστράφηκε τὸ 1973, ὅταν ἔγινε ἰσοπέδωση τοῦ δρόμου ἀπὸ ἐκσκαφέα, γιατὶ στὴν περιοχὴ εἶναι γνωστὴ ἡ ὕπαρξη ἀρχαίου νεκροταφείου. Κάπου κοντὰ μάλιστα εἶχε βρεθεῖ καὶ παλιότερα (τὸ 1969) ἕνα μελαμβαφὲς βαλσαμάριο (Πίν. 602 γ) (ΑΓΚ 2381), ὕψ. 0.09, διαμ. κοιλιᾶς 0.045 μ., ποὺ κι αὐτὸ πρέπει νὰ βγῆκε ἀπὸ τάφο τοῦ νεκροταφείου.

Παλαιόχωρα

Μὲ τὶς ἐργασίες καθαρισμοῦ καὶ διαμόρφωσης, ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὴν Ἐφορεία μας τὸ 1973 σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Μαρώνειας, ἀποκαλύφθηκαν στὸ χωράφι τῶν κληρονόμων Χρήστου Σμαραγδᾶ τμήματα πλινθόκτιστων τοίχων κάποιου ἄγνωστου κτιρίου (Πίν. 602 δ). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἄρχισε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα φέτος ἀπὸ τὸν Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας, κ. Θ. Ἀλιπράντη, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ καλοχτισμένοι τοῖχοι ἀνήκουν σὲ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική. Μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς διαπιστώθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα μεγάλο συγκρότημα λουτροῦ, ποὺ ἕνα μέρος του μονάχα ἀποκαλύφθηκε[5] (Πίν. 602 ε). Συγκεκριμένα ἀποκαλύφθηκαν τμήματα ἕξι χώρων ποὺ συνεχίζονται πρὸς Α., Δ., καὶ Ν., ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἀνασκαφικῆς τομῆς. Τὸ βορειοανατολικὸ δωμάτιο ἔχει διαστάσεις 5.10 × 4.75 μ. Οἱ τοῖχοι του εἶναι ἀσβεστόκτιστοι μὲ ἀργοὺς λίθους. Στὸ βόρειο τοῖχο, ποὺ εἶναι διπλὸς καὶ ἔχει ὕψος 2.80 μ., ὑπάρχει μία ζώνη ἀπὸ πέντε σειρὲς πλίνθων, συνολ. πάχ. 0.40 μ., ποὺ θὰ συνεχιζόταν καὶ στοὺς ὑπόλοιπους τοίχους τοῦ δωματίου (Πίν. 602 ε). Μέσα στὸ δωμάτιο αὐτὸ βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ πέτρες καὶ τοῦβλα, ἑνωμένα μὲ τὸ σκληρὸ ἀσβεστοκονίαμα, ποὺ ἔπεσαν κάποτε ἀπὸ τοὺς τοίχους, καθὼς καὶ κομμάτια ἀπὸ τὴν πλίνθινη καμάρα ποὺ στέγαζε τὸ χῶρο. Τέτοια κομμάτια διακρίνονται ἀκόμα στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς τομῆς (Πίν. 603 α). Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ πρέπει νὰ λεηλατήθηκε ἄγρια στὰ παλιότερα χρόνια ἀπὸ τοὺς Μαρωνεῖτες, ποὺ ἔβρισκαν καὶ ἔπαιρναν ἄφθονα τοῦβλα καὶ τὰ χρησιμοποιοῦσαν στὸ χωριό, κυρίως γιὰ τὴν κατασκευὴ φούρνων. Στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου διακρίνεται ἄνοιγμα πόρτας, ποὺ ἔχει κλειστεῖ σὲ μιὰ μεταγενέστερη μετατροπὴ τῶν χώρων. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι χτισμένος ἕνας μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου καὶ πιὸ κάτω ἕνα μαρμάρινο κατώφλι (Πίν. 603 β). Σὲ βάθος 2.80 μ. βρέθηκαν τμήματα δαπέδου μὲ τετράπλευρα τοῦβλα, διαστ. 0.32-0.33 × 0.37-0.38 καὶ πάχ. 0.05 μ., ποὺ ἔχουν στὴν ἐπιφάνειά τους τὶς χαρακτηριστικὲς διαγώνιες ἢ καμπύλες αὐλακώσεις (δαχτυλιὲς προσφύσεως).

Στὸ νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου αὐτοῦ ὑπάρχει ἄλλο ἄνοιγμα πόρτας, ποὺ ὁδηγεῖ σὲ δεύτερο συνεχόμενο πρὸς Ν. μακρόστενο δωμάτιο. Κι' αὐτὸ συνεχίζεται πρὸς Α. ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς τομῆς. Στὸ κάτω μέρος τῶν τοίχων τοῦ δωματίου αὐτοῦ, σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ κοντὰ στὸ καταστραμμένο δάπεδό του, σώζονται κομμάτια ἀπὸ τὴ μαρμάρινη ἐπένδυση μὲ πλάκες, πάχ. 0.035-0.045 μ., ποὺ εἶναι κολλημένα μὲ παχὺ στρῶμα ἀσβεστοκονιάματος, γιὰ νὰ ὑπάρχει ἀσφαλῶς ὑδραυλικὴ μόνωση. Αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι στὸ χῶρο αὐτὸ πρέπει νὰ λειτουργοῦσαν λουτῆρες. Στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ δωματίου, κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο, ἐμφανίστηκε τμῆμα κτιστοῦ ἀγωγοῦ μὲ κατεύθυνση Α.-Δ. Ἄλλο τμῆμα ὅμοιου ἀγω-

5. Ἡ πρώτη αὐτὴ ἀνακοίνωση γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς δίνεται μετὰ τὴν εὐγενικὴ παραχώρηση τοῦ συναδέλφου Θ. Ἀλιπράντη. Τὴν ἴδια χρονιὰ ἄρχισε ὁ ἴδιος ἀνασκαφὴ καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς παραλίας τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, ὅπου ἀποκαλύφθηκε ἀψίδα παλαιοχριστιανικοῦ ἢ εἰκονομαχικοῦ ναοῦ (ΕΕΒΣ ΜΒ' (1975-6), σ. 223-229).

γοῦ, ποὺ εἶναι ἄγνωστο ἂν συνδέεται μὲ τὸν πρῶτο, ἐμφανίστηκε κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ προηγούμενου δωματίου, ποὺ βρίσκεται σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο καὶ στὸ σημεῖο ἀκριβῶς τοῦ κοινοῦ ἀνοίγματος.

Στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τῆς τομῆς ἀποκαλύφθηκε μέρος ὑπόκαυστου, σὲ βάθος 1.50 μ. Σώζεται τμῆμα τοῦ δαπέδου μὲ τετράπλευρα τοῦβλα καὶ δυὸ σειρὲς ἀπὸ τρία κομμάτια πήλινων σωλήνων, τοποθετημένων κάθετα καὶ σὲ ἀπόσταση 0.55-0.85 μ. μεταξύ τους, ποὺ στήριζαν ἀσφαλῶς τὴν ὀροφὴ τοῦ ὑπόκαυστου (Π ί ν. 603 γ). Ἡ διάμετρος τῶν σωλήνων αὐτῶν εἶναι 0.28 κάτω καὶ 0.24 μ. πάνω. Βρέθηκαν ἐπίσης πολλὰ κομμάτια ἀπὸ μικροὺς πήλινους σωλῆνες, μήκ. 0.10 μ. καὶ διαμ. 0.07 μ. περίπου στὰ ἄκρα, ἐνῶ στὴ μέση εἶναι πιὸ στενοί, μὲ μικρότερη δηλαδὴ διάμετρο, ποὺ θὰ χρησίμευαν γιὰ τὴ δημιουργία ἀγωγῶν θερμοῦ ἀέρα (Π ί ν. 603 δ).

Στοὺς ὑπόλοιπους χώρους τοῦ λουτροῦ, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν, ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ὁλοκληρωθεῖ. Τὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι λιγοστά, κυρίως κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα θωράκια ἢ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δεύτερη χρήση, τρεῖς ἐπιγραφὲς καὶ τέσσερα χάλκινα νομίσματα.

1. Μαρμάρινα μικρὰ κομμάτια ἀπὸ θωράκια καὶ κιονόκρανο (ΑΚ 561-564)[6]. Βρέθηκαν στὸ βορειοανατολικὸ δωμάτιο τοῦ λουτροῦ καὶ σὲ βάθος 1 μ. Πρέπει νὰ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ στοὺς τοίχους σὲ δεύτερη χρήση.

2. Τετράπλευρο βάθρο ἀπὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο (ΑΚ 565), μήκ. 0.23, πλ. 0.145, ὕψ. 0.14 μ. Εἶναι σπασμένο στὴ μιὰ πλευρὰ καὶ ἔχει μεγάλο τόρμο, βάθ. 0.025 μ., στὴν πάνω ἐπιφάνειά του. Στὸν κρόταφο τῆς στενῆς του πλευρᾶς, ἐπιγραφὴ σὲ τρεῖς στίχους (Π ί ν. 604 α). Ὕψος γραμμάτων 0.02-0.025 μ.:

- - -ΟΚ - -
ΚΑΙΚ - - -
ΑΠΟΛ - - -

Βρέθηκε στὸ βορειοανατολικὸ δωμάτιο σὲ βάθος 1 μ. καὶ χρονολογεῖται στὸ 2ο-3ο αἰ. μ.Χ.

3. Κομμάτι ἀπὸ μαρμάρινο ἀμφίγλυφο θωράκιο (ΑΚ 566), μήκ. 0.185, πλ. 0.145, πάχ. 0.04 μ. Στὴ μία του ἐπιφάνεια ὑπάρχει κεραία σταυροῦ, ἐνῶ στὴν ἄλλη σχηματοποιημένη φυτικὴ διακόσμηση. Ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο προέρχονται καὶ τρία ἄλλα μαρμάρινα κομμάτια ἀταύτιστα.

4. Κομμάτι ἀπὸ ἐνεπίγραφη μαρμάρινη στήλη (ΑΚ 569) (Π ί ν. 604 β), ὕψ. 0.16, πλ. 0.155, πάχ. 0.075 μ. Σώζεται ἡ ἐπιγραφή:

-CEYΘH[C]
-HΛEACEY -
- - - - - - - - -

6. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι τοῦ καταλόγου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Μαρωνείας.

Βρέθηκε στὸ νότιο μέρος τῆς τομῆς καὶ σὲ βάθος 0.40-0.60 μ.

5. Τρία κομμάτια ἀπὸ θωράκια καὶ γεῖσο καὶ μιὰ πήλινη σφραγίδα. Τὸ μεγαλύτερο γωνιακὸ κομμάτι ἀπὸ θωράκιο (ΑΚ 572) ἔχει μῆκος 0.185, πλάτος 0.11, πάχος 0.05 μ. καὶ διακόσμηση ἐγχάρακτη μὲ συνεχόμενες σπεῖρες μέσα σὲ πλαίσιο. Ἡ πήλινη σφραγίδα (ΑΚ 573) εἶναι σπασμένη στὴν περιφέρειά της, ἔχει κομβιόσχημη λαβὴ πάνω καὶ στὴν κάτω ἐπιφάνειά της διακοσμητικὸ γεωμετρικὸ θέμα, μὲ ἐγγεγραμμένα τρίγωνα καὶ τετράγωνα, διαμ. ± 0.083, πάχ. ± 0.025 μ.

6. Κομμάτι ἀπὸ ἀμφίγλυφο μαρμάρινο θωράκιο (ΑΚ 574), μήκ. 0.34, πλ. 0.26, πάχ. 0.06 μ. Στὴ μιὰ ἐπιφάνεια ἀνάγλυφη κεραία σταυροῦ, ἐνῶ στὴν ἄλλη ρόδακας μὲ ἔγκοιλα φύλλα καὶ κλαδίσκος μὲ φύλλα δάφνης (Π ί ν. 604 δ).

7. Μαρμάρινη ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη σὲ δυὸ κομμάτια (ΑΚ 575) (Π ί ν. 604 γ), ὕψ. 0.28, πλ. 0.17 καὶ πάχ. 0.06 μ. Σὲ δεύτερη χρήση, γιατὶ τὰ κομμάτια προέρχονται ἀπὸ θωράκιο. Ἡ ἐπιγραφὴ σὲ τρεῖς στίχους:

+
ΘECIC
ΓEΩP
ΓIAC+

8. Μαρμάρινη ἐνεπίγραφη στήλη (ΑΚ 577), ὕψ. 1.12, πλ. 0.305, πάχ. 0.18 μ., ὕψ. γραμμάτων 0.02 μ. Οἱ κρόταφοι τῆς στήλης καὶ ἡ πίσω ἐπιφάνεια ἁδρὰ δουλεμένοι. Ἡ ἐπιγραφὴ σὲ τέσσερις στίχους στὸ πάνω μέρος τῆς στήλης:

- - -NYCION
- - - -AC
- - -OΣ
- - - -ΔHΣ

Βρέθηκε στὸ βορειοανατολικὸ δωμάτιο, σὲ βάθος 1.60-1.80 μ. Χρονολογεῖται στὸ 2ο αἰ. μ.Χ.

9. Δυὸ κομμάτια ἀμφίγλυφων θωρακίων (ΑΚ 578, 579), μὲ διακόσμηση κανόνων καὶ ταινιῶν ἀπὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο. Διαστάσεις τοῦ πρώτου: μῆκος 0.215, πλάτος 0.195, πάχος 0.035 μ., τοῦ δεύτερου: μῆκος 0.225, πλάτος 0.15, πάχος 0.065 μ. Βρέθηκαν στὸ βορειοανατολικὸ δωμάτιο, σὲ βάθος 0.60-0.80 μ.

10. Ἀπὸ τὰ τέσσερα χάλκινα νομίσματα ταυτίστηκαν μόνο τὰ δυό, γιατὶ τὰ ἄλλα εἶναι πολὺ φθαρμένα. Τὸ ἕνα, ποὺ βρέθηκε σὲ βάθος 2.60 μ., εἶναι δεκαεξανούμμιο Ἰουστινιανοῦ (527-565 μ.Χ.), ἐνῶ τὸ ἄλλο εἶναι νεώτερο, τῆς ἐποχῆς τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ (1143-1180 μ.Χ.), καὶ βρέθηκε σὲ βάθος 1.70 μ. Καὶ τὰ δυὸ προέρχονται ἀπὸ τὸ βορειοανατολικὸ δωμάτιο.

Μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα ποὺ ἔχουμε μέχρι τώρα, μποροῦμε νὰ χρονολογήσουμε τὴν πρώτη καὶ κύρια οἰκοδομικὴ φάση τοῦ λουτροῦ στὰ χρόνια

τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ. Μονάχα βέβαια ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἡ λεπτομερέστερη μελέτη τοῦ ὑλικοῦ θὰ βοηθήσουν γιὰ μιὰ ἀκριβέστερη χρονολόγηση.

ΝΕΑ ΣΑΝΤΑ

1. Σὲ ἀπόσταση 1 χλμ. πρὸς ΒΔ. τοῦ χωριοῦ καὶ 100 μ. πρὸς ΝΑ. τοῦ χειμάρρου Γλυκὸ ρέμα, κοντὰ στὸ σύγχρονο νεκροταφεῖο καὶ στὸ χωράφι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὑπάρχουν πιθανότατα ἀρχαῖοι τάφοι, ὅπως μᾶς δείχνουν τὰ χαμηλὰ τυμβοειδὴ ἐξάρματα καὶ οἱ ἀκανόνιστες πέτρες στὴν περιφέρειά τους. Στὴν τοποθεσία αὐτὴ βρέθηκε καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Νικ. Οὔτο, κάτοικο Νέας Σάντας, χάλκινο νόμισμα Μαρώνειας, ποὺ χρονολογεῖται μετὰ τὸ 148 π.Χ.

Στὴν ἴδια περιοχή, καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς ΒΑ., διακρίνονται θεμέλια κτισμάτων καὶ βρίσκονται κεραμίδια στέγης καὶ ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων.

2. Γύρω στὰ 250 μ. πρὸς ΝΔ. τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου τῆς Νέας Σάντας καὶ κοντὰ στὴν ἄσφαλτο, ἀποκαλύφθηκε στὸ πρανὲς τοῦ δρόμου προϊστορικὴ κεραμεική, σὲ βάθος 0.40-0.90 μ. Ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα ποὺ μαζεύτηκαν βρέθηκε καὶ λαβὴ μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση σὲ σχῆμα Μ, στὸ πλατὺ πάνω μέρος της, γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τῆς σπηλιᾶς στὴ Μαρώνεια.

Στὴν ἴδια θέση, καὶ σὲ βάθος ±1.20 μ. ἐμφανίστηκαν ἐπίσης πλάκες ἀπὸ σχιστόλιθο, ποὺ ἀνήκουν ἀσφαλῶς σὲ κιβωτιόσχημους τάφους.

ΚΙΝΥΡΑ

Στὴ θέση Καβακλὶκ ἰντονομέτς (Στροφή), πρὸς Ν. τοῦ χωριοῦ καὶ κοντὰ στὴ νότια ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Φιλιουρί, ὕψ. 6 μ., ἐπισημάνθηκε ἔκταση 400 × 100 μ. περίπου μὲ χονδροειδὴ ντόπια κεραμεική. Ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα βρέθηκε καὶ κομμάτι ἀπὸ βάση μελαμβαφοῦς ἀγγείου.

ΙΑΣΙΟ

1. Ἀνατολικὰ τοῦ χωριοῦ 300-400 μ., στὸ χωράφι τοῦ Ἠλία Μάρθα, βρέθηκαν παλιότερα πιθάρια. Στὸ χωράφι τοῦ Χρήστου Μωραΐτη βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος ἀπὸ πλάκες σχιστόλιθου. Στὴν ἔκταση αὐτή, 40 στρεμμάτων περίπου, ὑπάρχει ἄφθονη κεραμεική, ρωμαϊκῆς κυρίως ἐποχῆς, καθὼς καὶ κεραμίδια στέγης.

2. Ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Ἰάσιο καὶ Ἐβρινὸς ὑπάρχει ἡ θέση Οὔτς καγιά (τρεῖς πέτρες), 2.5 χλμ. πρὸς Ν. τοῦ Ἰασίου καὶ κοντὰ στὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Κουροὺ τσάι (ξεροπόταμος). Στὸ ἴδιο σημεῖο ἔχει ἀνοιχτεῖ ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ποταμοῦ ἀρδευτικὸ χαντάκι. Στὶς πλευρές του, σὲ ἀπόσταση 55 μ. ἀπὸ τὴν ὄχθη καὶ σὲ βάθος 3 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ἐμφανίστηκαν τὰ θεμέλια ἄγνωστου κτίσματος, σὲ σχῆμα πιθανῶς κυκλικό, καὶ στρῶμα προϊστορικῆς κεραμεικῆς, πάχ. 0.50 μ. Στὸ στρῶμα αὐτὸ ἔντονα διακρίνονται τὰ ἴχνη φωτιᾶς. Πάνω ἀπ' αὐτό, προσχώσεις χωμάτων καὶ χαλικιῶν.

Πρόκειται σίγουρα γιὰ προϊστορικὸ οἰκισμό, ποὺ καλύφθηκε μὲ τὶς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ. Ἡ κεραμεικὴ χειροποίητη, μὲ μαῦρο καὶ ἐρυθρωπὸ χρῶμα. Ἀνάμεσα στὰ ὄστρακα, βρέθηκε καὶ μιὰ λαβὴ μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση σὲ σχῆμα Μ (Πίν. 605 α).

3. Στὸ προαύλιο τοῦ ναοῦ τοῦ χωριοῦ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, βρήκαμε σὲ λιθοσωρὸ κομμάτι ἀπὸ ἀνάγλυφο θωράκιο, διαστ. 0.38 × 0.30 μ. καὶ πάχ. 0.18 μ. Σώζεται ἡ κάτω κεραία σταυροῦ μὲ βαθμιδωτὴ βάση καὶ ἡ φυτικὴ διακόσμηση. Στὴν πίσω πλευρὰ τετράπλευρος τόρμος. Παλιότερα ἦταν χτισμένο στὴ γωνιὰ τοῦ ναοῦ καὶ ἀφαιρέθηκε στὴ διάρκεια ἐπισκευῆς του.

4. Στὸ σπίτι τοῦ Δημ. Μωραΐτη φυλάγεται, ἐδῶ καὶ σαράντα χρόνια, χριστιανικὸ κιονόκρανο κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, ὕψ. 0.35, διαμ. κάτω 0.30 μ. Εἶναι πολὺ χαλασμένο, διακρίνονται ὅμως σὲ ὁρισμένα σημεῖα τὰ φύλλα τῆς ἄκανθας ποὺ τὸ διακοσμοῦσαν. Βρέθηκε στὸ χωριό, στὰ θεμέλια μουσουλμανικοῦ σπιτιοῦ.

5. Στὸ χωράφι τοῦ ἴδιου ἰδιώτη ὑπάρχει ἄφθονη κεραμεικὴ βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ θεμέλια κτισμάτων ποὺ ἀνήκουν πιθανῶς σὲ βυζαντινὸ ναό. Γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ ναοῦ ὑπάρχει καὶ σχετικὴ παράδοση.

ΔΙΩΝΗ

Προφήτης Ἠλίας

Βρίσκεται 200 μ. πρὸς Β. τοῦ χωριοῦ. Στὰ χωράφια τῶν Νικ. Παπαράκη καὶ Στ. Ἀγγελακάκη, δυτικὰ ἀπὸ τὸ παρεκκλήσι, ἐπισημάνθηκαν ὄστρακα προϊστορικὰ μὲ ἐγχάρακτη καὶ πλαστικὴ διακόσμηση, μελαμβαφή, κομμάτια ἀπὸ μεγαρικοὺς σκύφους καὶ ρωμαϊκά. Οἱ ἰδιοκτῆτες μᾶς δήλωσαν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχουν καὶ θεμέλια κτισμάτων στὸ βάθος, ὅπως διαπιστώνουν στὰ ὀργώματα.

Κοκκινοχώματα

Στὴ θέση αὐτή, 2 χλμ. πρὸς Α. τοῦ χωριοῦ, ὑπάρχει ἐπίπεδος χαμηλὸς λόφος μὲ ὄστρακα καὶ κεραμίδια ρωμαϊκά. Στὸ χωράφι τοῦ Θεόδ. Ἀδαμούδη βρέθηκε μαρμάρινο κατώφλι, διαστ. 0.50 × 0.35 × 0.18 μ., μὲ τόρμους, καθὼς καὶ χάλκινο ρωμαϊκὸ νόμισμα. Παλιότερα βρέθηκαν στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ ἄλλα νομίσματα, καὶ μάλιστα ἕνα χρυσὸ τοῦ Ἀνδρόνικου Β', ποὺ παραδόθηκε τὸ 1972 στὸ Μουσεῖο (ΑΝΚ 1330). Μερικοὶ γωνιόλιθοι ἀπὸ κιτρινωπὸ πωρόλιθο, ποὺ βγαίνουν στὰ ὀργώματα, μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξη κάποιου μεγάλου κτιρίου. Ὄστρακα βρίσκονται σὲ μιὰ ἔκταση 200 × 200 μ.

Στὸ χωράφι τοῦ Δημ. Χρ. Τσακιράκη, ποὺ βρίσκεται 2 χλμ. πρὸς ΒΑ. τοῦ χωριοῦ, ὑπάρχουν ἐπί-

σης ὄστρακα καὶ κεραμίδια στέγης κλασικά, καθὼς καὶ γωνιόλιθοι ἀπὸ θεμέλια κτισμάτων.

ΑΣΚΗΤΕΣ

Στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ ἐπισημάνθηκαν οἱ ἑξῆς θέσεις[7]:

Χατζὰτ Μπουνὰρ

Βρέθηκαν ὄστρακα «θρακικὰ» καὶ βυζαντινά, κεραμίδια στέγης καὶ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινες λεπτὲς πλάκες, πάχ. 0.015 μ., ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἐπένδυση τοίχων κάποιου ἄγνωστου κτιρίου. Τὰ ὄστρακα βρέθηκαν στὸ χωράφι τοῦ Πεχλιβὰν Ἰσμαὴλ καὶ σὲ ἄλλα γειτονικὰ χωράφια, σὲ μιὰ ἔκταση 50 στρεμμάτων περίπου. Στὰ νότια τῆς περιοχῆς ὑπάρχει πηγὴ νεροῦ μὲ τοξωτὴ κατασκευή, μπροστὰ στὸ βράχο, ἐποχῆς τουρκοκρατίας.

Ἀνατολικότερα, 100 μ. ἀπὸ τὴ βρύση, ὑπάρχουν τάφοι κατασκευασμένοι μὲ πλάκες σχιστολιθικές.

Καγιὰ Μπασὴ

Κοντὰ στὸν καρόδρομο καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωράφι τοῦ μουσουλμάνου Μαμούτ, ἀπὸ τοὺς Προσκυνητὲς 60 μ., ὑπάρχει μισοκαταστραμμένος τάφος κιβωτιόσχημος μὲ πλάκες, διαστ. 0.15-0.20 μ., στὸ ἐσωτερικὸ μικροῦ κυκλικοῦ ταφικοῦ περιβόλου, διαμ. 3.70 μ., ποὺ εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ ἀκανόνιστες πέτρες ἁπλωμένες γύρω ἀπὸ τὸν τάφο (Πίν. 605 β).

Κασαμπαλῆ μπουρού

Σ' ἕνα ἐπίπεδο χῶρο 500 × 100 μ., μὲ κατεύθυνση Α.-Δ., ὑπάρχουν πολλὲς σωρολιθιές, ὕψ. 1.50 μ., σὲ ἀπόσταση 10-12 μ. μεταξύ τους, ποὺ πιθανότατα ἀνήκουν σὲ τάφους ὅμοιους μὲ τὸν προηγούμενο στὸ Καγιὰ Μπασή[8]. Στὴν ἴδια θέση χαμηλότερα, μέσα σὲ πυκνὴ βλάστηση, ὑπάρχουν, σύμφωνα μὲ πληροφορίες, θεμέλια κτισμάτων ποὺ δὲν διαπιστώσαμε τὴν ὕπαρξή τους.

Καργὰ ντερὲ

Ἡ θέση βρίσκεται 2 χλμ. πρὸς Α. τῶν Ἀσκητῶν καὶ 3 χλμ. πρὸς ΒΔ. τῆς ἀκρόπολης τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Πετρωτῶν. Σὲ μεγάλο μαλακὸ βράχο καὶ στὴ νότια πλευρά του ὑπάρχει λαξευτὸς τάφος σὲ σχῆμα μεγάλης τοξωτῆς κόγχης, ὅμοιος μ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὴ νοτιοανατολικὴ Βουλγαρία καὶ στὶς περιοχὲς Χλιάμποβο, Ὄβτσεβο, Στράντζεβο καὶ Βοντενίτσαρσκο[9] (Πίν. 605 γ). Ὁ τάφος ἔχει κάτοψη ἡμικυκλικὴ μὲ ἀκτίνα 2.75 μ. Ἡ τοξωτὴ εἴσοδός του ἀντιστοιχεῖ σὲ ὅλο τὸ ἄνοιγμα τῆς κόγχης καὶ ἔχει πλάτος 3.80 καὶ ὕψος 2 μ. Δεξιὰ τῆς εἰσόδου, ἐξωτερικά, ὑπάρχουν τρεῖς μικρὲς κόγχες, βάθ. 0.25-0.30 μ., καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου, ἐξωτερικά, ἄλλες ἐννιὰ κόγχες μὲ ἄνοιγμα 0.70 μ. Πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, 0.80 μ. ψηλότερα, διακρίνεται ὁριζόντια λαξευτὴ γραμμὴ ἄγνωστης χρήσης. Στὸ ἐσωτερικό, καὶ μόλις μπαίνουμε ἀριστερά, ὑπάρχει στὸ δάπεδο λαξευτὴ τετράπλευρη λεκάνη, μήκ. 0.95, πλ. 0.75, βάθ. 0.16 μ. Ἀπὸ πάνω ἀκριβῶς ὑπάρχει κόγχη μὲ ἄνοιγμα 0.65 καὶ βάθος 0.20 μ. Στὴν ἄκρη τοῦ δαπέδου καὶ μετὰ τὴ λεκάνη ὑπάρχει χαμηλὸ θρανίο ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ἡμικυκλικὴ γραμμή του.

Στὴν ὀροφὴ τοῦ τάφου ὑπάρχει διακόσμηση μὲ μικρὲς κοιλότητες, ποὺ σχηματίζουν, διάφορα σχήματα, ὅπως κύκλους, ρόμβους, τρίγωνα, κύκλους μὲ ἀκτίνες καὶ ἄλλα συνθετότερα (Πίν. 605 δ - ε).

Γύρω ἀπὸ τὸ βράχο, καθὼς καὶ σὲ ἀπόσταση 1 χλμ. πρὸς Δ., διακρίνονται θεμέλια κτισμάτων καὶ βρίσκονται χονδροειδῆ ὄστρακα.

ΞΥΛΑΓΑΝΗ

Στὴ θέση Τσομπὰν-μεζάρ, 5 χλμ. πρὸς Δ. τῆς Ξυλαγανῆς καὶ 1 χλμ. πρὸς ΒΑ. τοῦ Ἰμέρου, ὑπάρχει ἀρχαῖος οἰκισμός, σὲ μιὰ ἔκταση 500 × 500 μ. Ὄστρακα λίγα προϊστορικά, πυριτόλιθοι, περισσότερα κλασικὰ καὶ ρωμαϊκά, κεραμίδια στέγης, λαβὲς καὶ βάσεις ἀπὸ ὀξυπύθμενους ἀμφορεῖς. Θεμέλια κτισμάτων δὲν διαπιστώθηκαν.

ΚΟΙΤΕΡΟ

Στὴν ὀρεινὴ περιοχὴ πρὸς Β. τοῦ χωριοῦ καὶ σὲ ἀπόσταση περίπου 10 χλμ., βρίσκεται τὸ καταστραμμένο σήμερα χωριὸ Βερὲν-κιοϊ, ποὺ πρέπει νὰ καταστράφηκε πρὶν ἀπὸ 150 χρόνια. Στὸ δρόμο ποὺ ἀπὸ τὸ βόρειο μέρος αὐτοῦ τοῦ χωριοῦ ὁδηγεῖ στὸ χωριὸ Καρατζαλὰρ καὶ σ' ἄλλα χωριά, ὑπάρχει μιὰ σειρὰ ἀπὸ μικροὺς βράχους, ποὺ δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔχουν σκόπιμα τοποθετηθεῖ, ἐνῶ εἶναι βράχια φυσικά. Σ' ἕναν ἀπὸ αὐτούς, διαστ. 1.60 × 0.80 × 0.70 μ., ποὺ ἔχει κάθετη σχεδὸν τὴ νότια ἐπιφάνειά του, ὑπάρχουν ἑπτὰ παράλληλα λαξεύματα, μήκ. 0.17-0.50, πλ. 0.04-0.08 καὶ βάθ. 0.015-0.06 μ. Στὸ κέντρο τους εἶναι βαθύτερα καὶ κάτω καταλήγουν σὲ μικρὲς ἀβαθεῖς κοιλότητες. Ἐπειδὴ ἔχουν περίπου τὸ σχῆμα τοῦ ψαριοῦ, οἱ Πομάκοι τῆς περιοχῆς τὰ λένε ψάρια.

ΣΩΣΤΗΣ

Στὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ τοῦ χωριοῦ βρέθηκε καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν φύλακα Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἐφορείας Κωνστ. Κανέλλη, πήλινο προϊστορικὸ εἰδώλιο γυναικείας μορφῆς (ΑΓΚ 1954) (Πίν. 606 β). Ὁ κορμὸς τοῦ εἰδωλίου εἶναι πεπλατυσμέ-

7. Στὴν ἐπισήμανση πῆραν μέρος οἱ φύλακες Ἀρχαιοτήτων Κωνσταντινίδης, Τογκαλίδης καὶ Μαυρίδης.

8. Τέτοιοι τάφοι μέσα σὲ κυκλικοὺς περιβόλους εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ τὶς θέσεις Ἀμπρὰ-Κεφάλα, Μαῦρος Λάκκος, Φοῦρνοι καὶ Πλατάνα, περιοχῆς Μαρώνειας.

9. Monuments Thraces I: Les mégalithes en Thrace (Sofia, 1976), σ. 82-127.

νος καὶ τριγωνικὸς στὸ πάνω μέρος μὲ δυὸ προεξοχὲς στὶς στενὲς πλευρές, στὸ μέσο περίπου τοῦ ὕψους του, ποὺ δηλώνουν τὰ χέρια. Στὸ ἴδιο ὕψος, ἀνάμεσα στὰ χέρια, δυὸ μικροὶ πλαστικοὶ ὄγκοι δηλώνουν τὸ στῆθος τῆς γυναίκας. Ὁ κορμὸς στὸ κάτω μέρος καταλήγει σὲ ἐπίπεδη βάση ποὺ προεξέχει ἐλαφρά. Ἡ κεφαλὴ στὴν κορυφὴ τοῦ τριγωνικοῦ κορμοῦ σχηματίζεται πλαστικά, ἀλλὰ καὶ μὲ βαθιὰ αὐλάκωση, ποὺ ἐπιτρέπει τὴ δήλωση τῆς μύτης. Τὰ μάτια σχηματίζονται μὲ δυὸ λοξὲς ἐγκοπὲς καὶ στὸ σημεῖο τοῦ στόματος ὑπάρχουν τέσσερις μικρὲς κοιλότητες, τοποθετημένες σὲ κάθετη γραμμή. Στὸ πάνω καὶ πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς προεξοχὲς δηλώνουν ἀσφαλῶς κόμμωση. Ὕψος 0.11 μ. Χρονολογεῖται στὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἢ στὶς ἀρχὲς τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

ΜΙΣΧΟΣ

Ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ Πετρωτὰ τοῦ χωριοῦ προέρχεται ἕνα μεγάλο μαρμάρινο ἐπιστύλιο σὲ δυὸ κομμάτια (ΑΓΚ 2410). Στὴ μιὰ μακριὰ πλευρὰ βαθμιδωτὴ προεξοχή. Τὸ ἐπιστύλιο ξαναχρησιμοποιήθηκε πιθανῶς σὰν κατώφλι καὶ στὴ δεύτερη αὐτὴ χρήση του ὀφείλεται ὁ κυκλικὸς τόρμος ποὺ ὑπάρχει στὴν ἄκρη τῆς πάνω ἐπιφάνειάς του. Μῆκος 2.345, πλάτος 0.48, ὕψος 0.11 μ. Παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἰμπραὴμ Χαλὴλ τοῦ Ἰμπραήμ.

ΘΑΜΝΑ

Μεγάλο ἀκέραιο ὀξυπύθμενο πιθάρι (ΑΓΚ 2419) βυζαντινῆς ἐποχῆς. Λείπουν μικρὰ μόνο κομμάτια ἀπὸ τὸ στόμιό του. Ὕψος 1.53 μ., διάμετρος στομίου 0.67, κοιλίας 1.065 μ. Παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Χασὰν Χαλὴλ Πασόγλου καὶ βρέθηκε στὸ χωράφι του, στὴν τοποθεσία Τασλικλάρ, ὅπου ὑπάρχουν καὶ ἀσβεστόκτιστα θεμέλια καὶ ὄστρακα βυζαντινά.

ΠΟΛΥΑΝΘΟΣ-ΛΗΝΟΣ

Πώρινη σαρκοφάγος (ΑΓΚ 2219) (Πίν. 606 α). Στὸ χεῖλος καὶ στὴ βάση τῆς σαρκοφάγου ὑπάρχει ταινία ποὺ προεξέχει ἐλαφρὰ καὶ περιτρέχει τὶς τέσσερις πλευρές της. Οἱ ἐγκοπὲς καὶ οἱ τρύπες ἔγιναν ὅταν χρησιμοποιήθηκε μεταγενέστερα σὰν δεξαμενή. Μῆκος 2.23, πλάτος 0.76 καὶ ὕψος 0.82 μ. Παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Σελὶμ Χουσεΐν, κάτοικο Πολυάνθου. Πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο πρὸς Α. τοῦ Πολυάνθου καὶ κοντὰ στὸ Ληνό, ὅπου τὸ 1958 βρέθηκε μιὰ ἄλλη παρόμοια σαρκοφάγος (ΑΓΚ 69), ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ κτερίσματά της στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχή.

Ἡ δεύτερη αὐτὴ σαρκοφάγος εἶχε βρεθεῖ στὸ χωράφι τοῦ Μεμὲτ Φαΐκ, 70 μ. πρὸς Α. τοῦ χειμάρρου Κλησὲ ντερέ. Στὴν ἴδια τοποθεσία καὶ πρὸς ΒΔ., στὸ χωράφι τοῦ Ἀλῆ Χουσεΐν, ὑπάρχει χαμηλὴ τούμπα, ποὺ σύμφωνα μὲ τοπικὴ παράδοση κρύβει τὰ θεμέλια χριστιανικοῦ ναοῦ. Γύρω ἀπὸ τὴν τούμπα αὐτή, καθὼς καὶ στὸ γειτονικὸ χωράφι τοῦ Ἀλῆ Μουμίν, ἄφθονη κεραμεικὴ κλασικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Ἴδια κεραμεικὴ βρίσκεται καὶ πρὸς Δ., σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῶν 3 χλμ. ἀνάμεσα στὰ δυὸ χωριὰ καὶ ἰδιαίτερα στὰ χωράφια τοῦ Μεμὲτ Ταχὴρ καὶ τοῦ Ἀλῆ Χασάν, στὴ θέση Ἀκτὰς ντερέ, καθὼς καὶ στὴ θέση Καραγὰτς ντερέ (Πίν. 606 γ), ποὺ ἀνήκει στὸν Πολύανθο. Στὴν τελευταία θέση καὶ στὸ χωράφι τοῦ Τζαναβὰρ Ἀλῆ, ἡ παράδοση ἀναφέρει πάλι τὴν ὕπαρξη χριστιανικοῦ ναοῦ. Πιὸ ἀνατολικὰ εἶναι τὸ χωράφι τοῦ Σελὴμ Ρετζέπ, κατοίκου Πολυάνθου, ὅπου βρέθηκε τὸ 1962 ὁ ἐνεπίγραφος φαλλοφόρος βωμίσκος τοῦ Μουσείου Κομοτηνῆς[10] (ΑΓΚ 147).

ΜΟΙΡΑΝΑ

Δυὸ κομμάτια ἀπὸ ἀρράβδωτους μαρμάρινους κίονες (ΑΓΚ 2404, 2405). Ὁ πρῶτος, ὕψ. 1.39, διαμ. 0.38 μ., ἔχει τόρμο στὴ μιὰ ἐπίπεδη ἐπιφάνειά του. Ὁ δεύτερος ἔχει ὕψος 1.10 καὶ διάμετρο 0.35 μ. Βρέθηκαν στὴν τοποθεσία Τσεσμὲ Γιονοῦ καὶ παραδόθηκαν ἀπὸ τὸ Χατζὴ Χουσεΐν Γιουσούφ.

ΣΤΡΥΜΗ

Ἐρυθρόμορφο θήλαστρο (στακτήρας)[11] (ΑΓΚ 2041) (Πίν. 606 δ). Ἡ μικρὴ κάθετη λαβή του εἶναι σπασμένη σήμερα. Στὴν ἐπιφάνεια γύρω ἀπὸ τὸ στόμιο εἰκονίζονται τρία ζῶα, δύο πάνθηρες τοποθετημένοι ἀντωπὰ καὶ ἕνα λιοντάρι ποὺ τὸ κεφάλι του δηλώνεται πλαστικὰ καὶ ἀποτελεῖ τὴν προχοὴ (ροὴ) τοῦ ἀσκόμορφου ἀγγείου. Μέρος μόνο τῆς προχοῆς αὐτῆς διατηρεῖται σήμερα. Στὸ στόμιο σώζεται μέρος ἀπὸ τὸν ἠθμό, ποὺ χρησίμευε γιὰ τὴ διήθηση τοῦ ὑγροῦ. Ὕψος 0.035, διάμετρος κοιλίας 0.09, βάσης 0.077 καὶ στομίου 0.023 μ. Χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Βρέθηκε στὴν παραλία τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Δημ. Γουγουσάκη, κάτοικο Ξυλαγανῆς.

ΙΑΣΜΟΣ

Ὁ Φ. Καφετζῆς, κάτοικος Ἰάσμου, παρέδωσε εἴκοσι ἕνα χάλκινα νομίσματα καὶ ἕνα ἀργυρὸ ποὺ βρέθηκαν, ὅπως μᾶς εἶπε, σὲ διάφορες τοποθεσίες κυρίως στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Σώστης. Φαίνεται ὅτι τὰ νομίσματα τὰ πῆρε ἀπὸ ἄλλους κι ἔτσι δὲν μπορέσαμε νὰ μάθουμε τὴν ἀκριβὴ προέλευσή τους. Τὰ χάλκινα εἶναι ὅλα βυζαντινά, Ἰσαακίου Β', Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, Θεοδώρου Ἀγγέλου καὶ σκυφωτὰ ἀνώνυμα. Τὸ ἀργυρὸ εἶναι ἐνετικῆς κυριαρχίας.

ΣΥΜΒΟΛΑ

Πρὸς Β. τοῦ χωριοῦ περίπου 200 μ., στὴν ἀριστε-

10. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 260, Πίν. 299 β.
11. Γ. Μπακαλάκη, Ἀνασκαφὴ Στρύμης 1967, σ. 102-104.

ρὴ πλευρὰ τοῦ δρόμου ποὺ ὁδηγεῖ στὸ ὑδραγωγεῖο τῆς Κομοτηνῆς, ἀποκαλύφθηκε μὲ τὴν κατολίσθηση τῶν χωμάτων, κιβωτιόσχημος τάφος κομμένος στὴ μέση ἀπὸ τότε ἀσφαλῶς ποὺ ἀνοιγόταν ὁ δρόμος. Στὴν ἴδια περιοχή, 1 χλμ. πρὸς Β. τοῦ χωριοῦ, βρέθηκε τὸ 1966 τυχαῖα ὁ τάφος μὲ τὴ λόγχη, τὸν κάνθαρο καὶ τὸ κράνος[12]. Πρέπει λοιπὸν σὲ ὅλη τὴν ἔκταση μετὰ τὸ χωριὸ καὶ πρὸς Α. τοῦ ποταμοῦ Πὸς-Πὸς νὰ ὑπάρχει ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο καὶ κάπου ἐκεῖ κοντὰ κάποιος ἄγνωστος οἰκισμός.

ΜΗΤΡΙΚΟ

Ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψη μαρμάρινης ἐπιτύμβιας στήλης (ΑΓΚ 1709) (Π ί ν. 606 ε). Ἡ ἐπίστεψη, σύμφυτη μὲ τὴ στήλη, προεξέχει καὶ ξεχωρίζει ἀπ' αὐτὴν μὲ ἐλαφρὰ κοῖλο κυμάτιο. Ἡ ἐπιφάνειά της κοσμεῖται μὲ ἀνάγλυφο ἀέτωμα στὸ κάτω μέρος, ἕλικες στὶς δυὸ πλευρὲς τοῦ ἀετώματος καὶ στὸ κέντρο πιὸ ψηλὰ καρδιόσχημο μὲ ἐνδεκάφυλλο ἀνθέμιο. Τὸ κορυφαῖο αὐτὸ ἀνθέμιο, καθὼς καὶ τὰ δυὸ μισὰ ποὺ ὑπάρχουν στὰ πλάγια, προεξέχουν καὶ δημιουργοῦν τρία ἀκρωτήρια στὴν ἐπίστεψη. Τὰ κενὰ ἀνάμεσα στὶς ἕλικες γεμίζουν μὲ μικρὰ ἀνθέμια. Συνολ. ὕψος 0.59, πλάτος ἐπιστέψεως 0.49, στήλης 0.37 μ. Βρέθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ Μητρικοῦ καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Δημ. Γουγουσάκη, κάτοικο Ξυλαγανῆς. Χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

ΑΒΔΗΡΑ

Ἕνα πλούσιο σύνολο εὑρημάτων προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Ἀβδήρων καὶ περιλαμβάνει ἐπιτύμβιες στῆλες, ἐπιγραφές, πήλινα καὶ μολύβδινα σφραγίσματα, δακτυλιόλιθους, εἰδώλια, ἀκροκέραμους, ἀγνύθες, νομίσματα κ.ἄ. Ὅλα τὰ εὑρήματα βρέθηκαν τυχαῖα σὲ διάφορα σημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ παραδόθηκαν ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν χωραφιῶν. Τὰ σημαντικότερα ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρονται ἐδῶ ἐνδεικτικά:

1. Μὲ τὴ μηχανικὴ ἄροση τοῦ φθινοπώρου βγῆκαν κομμάτια ἀπὸ μιὰ μεγάλη πήλινη γραπτὴ σαρκοφάγο, κλαζομενιακοῦ τύπου, στὸ χωράφι τοῦ Κωνστ. Ἀθαν. Σαρόγλου καὶ στὴν τοποθεσία Τσακάλ τεπέ, ποὺ περιλαμβάνεται στὴν ἀπέραντη ἔκταση τῶν νεκροταφείων, πρὸς Β. τῆς ἀρχαίας πόλεως[13]. Μαζεύτηκαν ἀμέσως προσεκτικὰ ὅλα τὰ κομμάτια καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Κομοτηνῆς. Ἐπειδὴ ἡ σαρκοφάγος βρισκόταν σὲ πολὺ μικρὸ βάθος, ὅλο τὸ ἐπάνω μέρος της μὲ τὶς ζωγραφιστὲς ἐπιφάνειες εἶχε κομματιαστεῖ. Λίγα κομμάτια μάλιστα πρέπει νὰ εἶχαν βγεῖ σὲ προηγούμενη ἄροση καὶ βρέθηκαν ριγμένα σὲ θάμνους, δίπλα στὸ χωράφι. Σὲ λίγες μέρες ἐρευνήσαμε τὸ χῶρο ὅπου βγῆκαν τὰ κομμάτια καὶ βρήκαμε τὸ κάτω μέρος, τὴ λεκάνη τῆς σαρκοφάγου (Π ί ν. 607 α). Προσανατολισμὸς περίπου Α.-Δ. Τὸ ἀνατολικὸ μέρος βρέθηκε σὲ βάθος 0.34 μ., ἐνῶ τὸ δυτικὸ σὲ βάθος 0.37 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Μῆκος 2.19, πλάτος ἀνατολικῆς πλευρᾶς 1.02, δυτικῆς 0.54 μ. Τὰ πλευρικὰ τοιχώματα τῆς σαρκοφάγου ἦταν σχεδὸν καταστραμμένα· ἔτσι τὸ ἐσωτερικό της βάθος πρὸς τὸ ἀνατολικὸ μέρος ἔφθανε μόνο μέχρι 0.20 μ.

Ἡ σαρκοφάγος βρέθηκε συλημένη, γιατὶ ἕνας χάλκινος καθρέπτης (Π ί ν. 607 β) δὲν ἦταν στὴν ἀρχική του θέση, ἀλλὰ πάνω ἀπὸ κομμάτια τοῦ καλύμματος ποὺ εἶχαν πέσει στὸ ἐσωτερικό της.

Μετὰ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴ συγκόλληση τῶν κομματιῶν ὁλοκληρώθηκε σχεδὸν ἡ σαρκοφάγος[14], ποὺ εἶναι τραπεζιόσχημη. Λείπει μόνο μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ χεῖλος τῆς μιᾶς μακριᾶς πλευρᾶς, ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς κάτω στενῆς καὶ μικρὰ κομμάτια ἀπὸ διάφορα ἄλλα σημεῖα. Μῆκος 2.19, πλάτος πάνω 1.215, κάτω 0.74, ὕψος πάνω 0.58, κάτω 0.477, βάθος πάνω 0.514, κάτω 0.422, πλάτος χείλους 0.15-0.24, ὕψος τῆς πάνω μεγάλης γραπτῆς ἐπιφάνειας 0.465, τῆς κάτω 0.17 μ.

Οἱ μορφὲς καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα ἔχουν μαῦρο χρῶμα ποὺ σὲ πολλὰ σημεῖα ἔγινε κοκκινωπὸ ἀπὸ τὸ κακὸ ψήσιμο τοῦ πηλοῦ. Διατηρεῖται ἐπίσης ἀρκετὰ τὸ ὑπόλευκο χρῶμα τοῦ φόντου. Γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς γραμμὲς καὶ τὶς ἄλλες λεπτομέρειες τῶν μορφῶν χρησιμοποιήθηκε τὸ ἄσπρο καὶ τὸ μωβ χρῶμα. Τὰ θέματα μὲ τὴ σειρὰ σὲ ζῶνες ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω εἶναι τὰ ἑξῆς:

Πάνω μεγάλη ἐπιφάνεια (headpiece): (α) Πυγμαῖοι καὶ γερανοί. Ἡ ζώνη ἀρκετὰ καταστραμμένη ἀνάμεσα σὲ δυὸ ταινίες μαιάνδρου καὶ ἰωνικοῦ κυματίου (egg and dart). (β) Παράσταση μὲ τὸ μύθο τοῦ Τρωίλου (Π ί ν. 607 γ). Δεξιὰ εἰκονίζεται κρήνη μὲ λεοντοκεφαλὴ καὶ πίσω της ἐνεδρεύει ὁ Ἀχιλλέας. Διατηροῦνται ἴχνη μονάχα ἀπὸ τὴ μορφή του. Ἀριστερὰ μιὰ γυναίκα γονατιστὴ γεμίζει τὴν ὑδρία της, ἐνῶ πίσω της τέσσερις μορφές, δυὸ ἄνδρες καὶ δυὸ γυναῖκες, μὲ ὑδρίες στὸν ὦμο ἢ στὴν κεφαλή, βαδίζουν πρὸς τὴν κρήνη. Πιὸ πίσω ὁ Τρωίλος ἔφιππος, μὲ τὸ δεύτερο ἄλογό του δίπλα καὶ μὲ τὴ συνοδεία τοῦ σκυλιοῦ του, κατευθύνεται κι αὐτὸς στὴν κρήνη γιὰ νὰ ποτίσει τὰ ἄλογά του. Τελευταῖος κλείνει τὴν παράσταση ὁ Πρίαμος, ποὺ κάθεται σὲ θρόνο κρατώντας τὸ μεγάλο του σκῆπτρο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ σαρκοφάγος εἶναι καταστραμμένη κι ἔτσι δὲν ξέ-

12. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 377.

13. Ὁ φύλακας τοῦ χώρου Βασ. Καραπαναγιώτης πρόσεξε πρῶτος τὰ ζωγραφιστὰ κομμάτια καὶ σταμάτησε τὴν ἄροση, ἀλλὰ ἡ καταστροφὴ εἶχε γίνει.

14. Τὴ συγκόλληση ἔκανε ὁ ἔμπειρος τεχνίτης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Τριαντάφυλλος Κοντογιώργης μὲ βοηθὸ τὸ φύλακα Ἀρχαιοτήτων τοῦ Μουσείου Μανώλη Μεντεσίδη.

ρουμε σίγουρα ἂν εἰκονιζόταν μέρος ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τοῦ βασιλιᾶ ἢ ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Τροίας. Στὰ κενὰ ἀνάμεσα στὶς μορφὲς ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ πετοῦν δυὸ πουλιά. (γ) Ζώνη μὲ πάνθηρες, λιοντάρια, σκύλους καὶ ταύρους, ἀνάμεσα σὲ δυὸ ταινίες μαιάνδρου.

Ταινία πάνω ἐσωτερικῆς γωνίας (upper corner strip): Πάλη ἄγνωστης ἀνδρικῆς μορφῆς καὶ μυθικοῦ τέρατος.

Πάνω μετόπη (upper panel): (α) Ἕλικες καὶ ἀνθέμια ἀνάμεσα σὲ δυὸ ζῶνες μαιάνδρου. (β) Ἅρμα καὶ ἡνίοχος. Κάτω ἀπὸ τὰ ἄλογα σκύλος ποὺ τρέχει.

Χεῖλος μακρῶν πλευρῶν (sidepiece): Πλοχμὸς μιᾶς περίπλοκης μορφῆς μὲ μικρὲς ἕλικες καὶ ἀνθέμια ποὺ γεμίζουν τὰ κενά. Πάνω, ἀριστερὰ καὶ δεξιά, ταινίες μαιάνδρου.

Κάτω μετόπη (lower panel): Φυτικὴ διακόσμηση. Ἄνθος λωτοῦ ἀνάμεσα σὲ δυὸ διπλὲς ἕλικες καὶ ἀνθέμια. Πάνω ταινίες μαιάνδρου καὶ ἀνοιχτοῦ πλοχμοῦ, κάτω τρεῖς ταινίες μαιάνδρου.

Ταινία κάτω ἐσωτερικῆς γωνίας (lower corner strip): Ἰωνικὸ κυμάτιο (egg and dart).

Ἐπιφάνεια κάτω στενῆς πλευρᾶς (footpiece): Ἡ παράσταση ἔχει καταστραφεῖ. Διατηροῦνται λίγα μόνο ἴχνη τῶν χρωμάτων.

Ἐξωτερικὴ πλευρὰ χείλους (outer edge): Ἰωνικὸ κυμάτιο (egg and dart).

Ἐσωτερικὴ πλευρὰ χείλους (inner edge): Μαίανδρος καὶ ἄστρα.

Ἡ σαρκοφάγος τῶν Ἀβδήρων ἀνήκει ὁπωσδήποτε σὲ κάποιο τοπικὸ ἐργαστήριο, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κομμάτια ποὺ ἔχουν βρεθεῖ παλιότερα στὸν ἴδιο χῶρο[15]. Σὲ πρώτη φάση διαπιστώνουμε ὅτι ἔχει πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ ἀνάλογα ἔργα ποὺ ἀνήκουν στὸ albertinum group[16], δηλαδὴ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴν περίοδο 500-470 π.Χ.

Ἀναφέρουμε ἐπίσης ἐδῶ ὅτι ἡ παράσταση μὲ τὸ μύθο τοῦ Τρωίλου ὑπάρχει σὲ μιὰ ἀκόμα κομματιασμένη σαρκοφάγο ποὺ βρέθηκε τὸ 1950 στὶς Κλαζομενὲς καὶ βρίσκεται σήμερα στὴ Σμύρνη (Ἀριθ. Κατ. 3619)[17].

2. Ἐπιτύμβια μαρμάρινη στήλη μὲ ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψη (ΑΓΚ 1708) (Πίν. 608 α), ὕψ. 0.85, πλ. 0.43 καὶ πάχ. 0.125 μ. Σώζεται μέρος τῆς στήλης καὶ ὁλόκληρη σχεδὸν ἡ ἐπίστεψή της. Ἡ ἐπιπεδόγλυφη διακόσμηση τῆς ἐπιστέψεως περιλαμβάνει χαμηλὸ ἀέτωμα, βλαστούς, φύλλα, ἕλικες καὶ τὸ κορυφαῖο ἑνδεκάφυλλο ἀνθέμιο. Βρέθηκε στὴν περιοχὴ Κιζλὰρ τεπὲ καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Παν. Τουμπάρη, κάτοικο τῶν Ἀβδήρων. Χρονολογεῖται στὸν 3ο αἰ. π.Χ.

3. Ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψη ἐπιτύμβιας στήλης ἀπὸ κιτρινωπὸ πωρόλιθο (ΑΓΚ 1704) (Πίν. 608 β), ὕψ. 0.435, πλ. κάτω 0.38, πάχ. 0.11-0.18 μ. Ἀπὸ τὰ κάτω ἄκρα τῆς ἐπιστέψεως καὶ ἀπὸ δυὸ μικροὺς δίσκους ποὺ πατοῦν σὲ λεπτὸ κανόνα, ξεκινοῦν δυὸ ἔντονα κοῖλοι βλαστοὶ ποὺ ἑνώνονται πρὸς τὰ πάνω καὶ καταλήγουν σὲ δυὸ ἀντωπὲς ὀφθαλμωτὲς ἕλικες. Στὴν πάνω γωνία τῶν ἑλίκων εἶναι σφηνωμένος ὁ πυρήνας ἑνὸς μεγάλου ἑπτάφυλλου ἀνθεμίου. Τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου ἔχουν γωνιασμένη ἰσχυρὴ νεύρωση καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κεντρικὸ τὰ ὑπόλοιπα κλίνουν διαδοχικὰ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ πρὸς τὰ κάτω. Στὴν κάτω γωνία τῶν ἑλίκων λογχόσχημο φύλλο. Βρέθηκε στὴν περιοχὴ Σοβὰτ Ἀβδήρων-Βελόνης καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἀθαν. Δεληβασίλη, κάτοικο τῶν Ἀβδήρων. Χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

4. Πήλινο εἰδώλιο λιονταριοῦ (ΑΓΚ 2425) (Πίν. 608 δ). Λείπουν μέρος τοῦ σώματος, ὁ λαιμὸς καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ ζώου. Τὸ λιοντάρι κάθεται στὴ γνωστὴ στάση πάνω στὰ πισινά του πόδια, ἐνῶ ἡ οὐρά του διαγράφοντας καμπύλη στὴ δεξιὰ πλευρὰ ἀνεβαίνει πρὸς τὴ ράχη του. Σώζεται μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα καὶ τὴ διακόσμηση μὲ μαῦρες στιγμές. Μῆκος 0.17, ὕψος 0.07 μ. Βρέθηκε στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Ἀβδήρων καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Στέφ. Καραπαναγιώτη.

5. Ἀνθεμωτὸ μέτωπο ἀπὸ πήλινο ἡγεμόνα καλυπτήρα (ΑΓΚ 2430) (Πίν. 608 γ). Στὴν πίσω πλευρὰ τοῦ μετώπου σώζεται μικρὸ μέρος ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τῆς κεραμίδας. Λείπουν ἐπίσης κομμάτια στὸ κάτω μέρος τοῦ μετώπου ἀριστερὰ καὶ δεξιά. Ἡ διακόσμηση τῆς κατακόρυφης ἐπιφάνειας ἀποτελεῖται ἀπὸ δυὸ ἀντωπὲς ἕλικες ποὺ ἑνώνονται πρὸς τὰ πάνω. Στὴν κορυφὴ ἀνθέμιο μὲ ρομβόσχημο πυρῆνα καὶ ἐναλασσόμενα ὀκτὼ στενὰ καὶ ἐννέα πλατύτερα κυρτὰ φύλλα. Στὴν κάτω γωνία τῶν ἑλίκων ἄλλο ἀνεστραμμένο μικρότερο ἀνθέμιο. Μικρὰ ἀνθέμια ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ στὶς ἄλλες γωνίες τῶν ἑλίκων. Σὲ μερικὰ σημεῖα διατηροῦνται ἴχνη λευκοῦ χρώματος. Ὕψος 0.22, πλάτος κάτω 0.17 καὶ πάχος 0.03 μ. Βρέθηκε στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Ἀβδήρων καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Βασ. Ναλμπάντη.

6. (α) Μικρὴ ὑδρία μὲ ἀπολεπισμένη τὴν ἐπιφάνειά της (ΑΓΚ 1743), λείπουν οἱ δυὸ λαβές της (Πίν. 608 ε), ὕψ. 0.066, διαμ. κοιλίας 0.059, στομίου 0.042 μ.

(β) Πήλινο μικρὸ εἰδώλιο πουλιοῦ ποὺ πρέπει νὰ εἶναι περιστέρι (ΑΓΚ 1744). Οἱ φτεροῦγες του δηλώνονται μὲ βαθιὰ ἐγχάραξη. Τὰ πόδια του ἑνωμένα καταλήγουν σὲ κυκλικὴ βάση. Στὸ ἐσωτερικό του κενὸ μὲ μικρὰ χαλίκια. Ἀπ' αὐτὸ συμπεραίνουμε ὅτι τὸ χρησιμοποιοῦσαν σὰν παιχνίδι μωροῦ, ὅπως οἱ σημερινὲς κουδουνίστρες (Πίν. 608 ε). Ὕψος 0.07 μ.

15. BCH 94 (1970), σ. 327-360.

16. CVA Brit. Mus. 8, σ. 46.

17. Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὸν καθηγητὴ R. M. Cook, ποὺ τὸν εὐχαριστῶ θερμά.

Βρέθηκαν στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Ἀβδήρων καὶ παραδόθηκαν ἀπὸ τὸ Χαράλ. Χατζόπουλο.

7. Πήλινο ἀκέφαλο εἰδώλιο ἑρμαφρόδιτου (ΑΓΚ 1745) (Πίν. 609 α). Λείπουν ἐπίσης τὰ χέρια ἀπὸ τοὺς ἀγκῶνες καὶ τὰ ἄκρα τῶν ποδιῶν. Τὸ δεξί του πόδι, λυγισμένο στὸ γόνατο, ἔρχεται λοξὰ μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἀριστερό. Ἡ θέση τῶν χεριῶν καὶ τῶν ποδιῶν δείχνει ὅτι ὁ ἑρμαφρόδιτος βρίσκεται σὲ κίνηση χορευτική. Ὕψος 0.10 μ. Βρέθηκε στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Ἀβδήρων καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Χαράλ. Χατζόπουλο.

8. Κομμάτι ἀπὸ ἀρράβδωτο ἐνεπίγραφο κίονα (ΑΓΚ 1750) (Πίν. 609 β). Ἡ ἐπιγραφὴ σὲ δυὸ στίχους:

- - - ΟΣ
- - ΦΙΛΟΥ

Ὕψος 0.285, πλάτος 0.27, πάχος 0.05-0.09 μ., ὕψος γραμμάτων 0.035-0.038 μ. Βρέθηκε στὴν περιοχὴ Σαζλῆ Τσαΐρ καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἐλευθ. Ξανθόπουλο.

9. Πήλινος ὀξυπύθμενος ἀμφορέας (ΑΓΚ 2207). Λείπουν τὸ στόμιο καὶ οἱ λαβές. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι σκεπασμένη ἀπὸ θαλασσινὰ ὄστρακα. Ὕψος 0.73, διάμετρος στομίου 0.10 μ. Βρέθηκε στὴν παραλία τῶν Ἀβδήρων καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Γερμανὸ Hermann Krull.

10. Λίθινη ἐνεπίγραφη πλάκα (ΑΓΚ 1775) (Πίν. 609 γ). Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει δημοσιευθεῖ τὸ 1913, ὅταν βρισκόταν στὸ σπίτι τοῦ Δημ. Παράσχου, ἀπὸ τοὺς Ch. Avezou-Ch. Picard[18] καὶ ἀπὸ τότε εἶχε χαθεῖ. Ξαναβρέθηκε, μέσα στὸν ἀλευρόμυλο τοῦ Κυριάκου Μαρόπουλου στὰ Ἄβδηρα, ποὺ χτίστηκε τὸ 1925, ὅπου χρησίμευε σὰν βάση στὴν ἐσωτερικὴ ξύλινη κατασκευὴ τοῦ μύλου, καὶ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Κομοτηνῆς. Ἡ ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε στὴν ἴδια κατάσταση ὅπως ἦταν τὴν πρώτη φορά, θεωρεῖται σημαντική, γιατὶ μᾶς κάνει γνωστὴ τὴ λατρεία «Διὸς ἐλευθερίου καὶ Ρώμης» στὰ Ἄβδηρα καὶ προπαντὸς τὸ ἀξίωμα ἄρχοντος μὲ τὸ ὄνομα «ἐξεταστὴς» στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια.

11. Ἀνθεμωτὸ μέτωπο ἀπὸ πήλινο ἡγεμόνα καλυπτήρα (ΑΓΚ 2431) (Πίν. 609 δ). Στὴν κατακόρυφη ἐπιφάνεια τοῦ μετώπου δυὸ ἀντωπὲς ἕλικες, μὲ κυρτὴ ταινία καὶ στενὰ γραμμικὰ πλαίσια. Τὸ ἀνθέμιο τῆς κορυφῆς ἔχει ρομβοειδὴ πυρήνα, δέκα στενὰ καὶ ἐννιὰ πλατύτερα κυρτὰ φύλλα, ποὺ τὰ ἄκρα τους εἶναι ἐλεύθερα καὶ διαμορφώνουν κυματιστὸ τὸ περίγραμμα τοῦ ἀνθεμίου. Τὸ κενὸ ἀνάμεσα στὶς ἕλικες, καθὼς καὶ οἱ ἄλλες γωνίες τους, γεμίζουν μὲ λεπτοὺς βλαστοὺς καὶ σπεῖρες καὶ μικρὰ ἀνθέμια. Ὕψος 0.205, πλάτος κάτω 0.18, καὶ πάχος 0.04 μ. Βρέθηκε στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ Στέφ. Καραπαναγιώτη.

18. BCH 37 (1913), σ. 138, εἰκ. 14.

ΠΟΛΥΣΙΤΟΣ

Μεγάλο ἀκέραιο ὀξυπύθμενο πιθάρι (ΑΓΚ 2418), βυζαντινῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἐλαφρὰ σπασμένο στὸ στόμιό του. Βρισκόταν στὴν αὐλὴ τῆς κοινότητας τοῦ χωριοῦ καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸ γραμματέα Σ. Παπαγεωργίου. Ὕψος 1.56, διάμετρος στομίου 0.65, κοιλίας 1.063 μ. Ἡ προέλευσή του εἶναι ἄγνωστη, γιατὶ ἔχει βρεθεῖ πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια.

ΘΕΡΜΕΣ

1. Μετὰ ἀπὸ πληροφορίες ποὺ εἴχαμε ἀπὸ τοὺς Πομάκους τοῦ χωριοῦ, ἐπισκεφτήκαμε δυὸ σπήλαια τῆς περιοχῆς ποὺ βρίσκονται ἀνάμεσα στὶς Θέρμες καὶ τὸν Κίδαρι, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ἂν παρουσιάζουν ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον[19].

Τὸ πρῶτο εἶναι 700 μ. πρὸς Β. τῶν Θερμῶν, στὴ θέση Σέλιστε. Ἡ εἴσοδός του εἶναι σχεδὸν κλεισμένη ἀπὸ κατολισθήσεις χωμάτων καὶ λίθων. Ὅπως μᾶς εἶπε ὁ ὁδηγός, ὁρισμένοι κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἔχουν προχωρήσει σὲ βάθος 300 μ. χωρὶς νὰ συναντήσουν τὸ τέρμα. Σὲ ἀρκετὸ βάθος ὑπάρχουν καὶ ὄστρακα.

Τὸ δεύτερο βρίσκεται 1000 μ. πρὸς ΒΑ. τῶν Θερμῶν, στὴν τοποθεσία Μπελενκάμε. Καὶ τὸ σπήλαιο αὐτὸ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο σύμφωνα μὲ τὶς περιγραφὲς τοῦ ὁδηγοῦ. Στὸ χῶρο ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο καὶ στὸν ἑπόμενο θάλαμό του βρέθηκαν ὄστρακα ἀπὸ μεγάλα χονδροειδή, ἀλλὰ καὶ λεπτότερα μικρὰ στιλβωτὰ ἀγγεῖα σὲ χρῶμα μαῦρο, κόκκινο καὶ καστανό. Τὰ ὄστρακα ποὺ ἔχουν διακόσμηση εἶναι λιγοστά, μερικὰ μὲ πλαστικὲς σχοινοειδεῖς ταινίες, ἄλλα μὲ λίγες ἐγχάρακτες γραμμὲς καὶ ἕνα μὲ γραφίτη (Πίν. 609 ε). Ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴν πρώιμη ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ τῆς Θράκης.

2. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ χειμάρρου, ποὺ περνᾶ δίπλα ἀπὸ τὸν 1ο συνοικισμὸ τῶν Θερμῶν καὶ σὲ ἀπόσταση 200 μ. πρὸς ΒΑ. ἀπὸ τὸν ὑδρόμυλο τοῦ δρόμου Θερμῶν-Μέδουσας, ὑπάρχει κάθετος βράχος, ὕψ. 5 καὶ πλ. 2-3 μ., μὲ λαξεύματα ποὺ μοιάζουν μ' αὐτὰ τῆς περιοχῆς τοῦ Κοπτεροῦ. Πάνω ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ χειμάρρου καὶ ψηλότερα εἶναι τὰ βράχια στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, ὅπου ὑπάρχει τὸ ἀνάγλυφο μὲ παράσταση Μίθρα Ταυροκτόνου[20].

ΧΑΛΕΠΗ

Τὸ χωριὸ βρίσκεται στὴν περιοχὴ πρὸς Δ. τῆς Σταυρούπολης καὶ τοῦ Νέστου, ἀλλὰ ὑπάγεται στὸ νομὸ Ξάνθης. Ὁ Πρόδρομος Θωμαΐδης, κάτοικος τοῦ χωριοῦ, εἶχε μαζέψει ἀπὸ χρόνια ἀρκετὰ νομί-

19. Στὰ σπήλαια μᾶς ὁδήγησε ὁ Κιοσσὲ Ἰσμαὴλ τοῦ Μεμέτ, κάτοικος Θερμῶν. Δυστυχῶς βρέθηκα γιὰ ἄλλη αἰτία στὶς Θέρμες κι ἔτσι δὲν ἤμουν προετοιμασμένος γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τῶν σπηλαίων.

20. Βλ. παραπάνω, σ. 806.

σματα καὶ μᾶς τὰ παρέδωσε σὲ μιὰ ἐπίσκεψή μας στὸ χωριὸ γυρίζοντας ἀπὸ τὸ κάστρο τοῦ Ἀερικοῦ[21]. Τὰ νομίσματα, συνολικὰ δεκαεπτὰ χάλκινα καὶ ἕνα ἀργυρό, βρέθηκαν σὲ διάφορες τοποθεσίες τῶν χωριῶν Λυκοβούνι καὶ Χαλέπι. Ἀναφέρουμε ἐδῶ ὅσα ταυτίστηκαν: Ἀργυρὴ δραχμὴ Νεαπόλεως (424-350 π.Χ.) καὶ χάλκινα Φιλίππου Β΄ (356-350 π.Χ.), Ἀλεξάνδρου Γ΄ Πέλλης (187-31 π.Χ.), Ἀμφιπόλεως (137-31 π.Χ.), ἐποχῆς Αὐγούστου, Παρίου (1ου αἰ. μ.Χ.), Τραϊανοῦ καὶ Κομμόδου.

ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Νέα Ὀρεστιὰς

Στὴ θέση τοῦ νέου Ἐργοστασίου Σακχάρεως Ὀρεστιάδος ὑπῆρχε τύμβος, ὕψ. 12 καὶ διαμ. 50 μ. περίπου, ὁ ὁποῖος ἦταν γνωστὸς στοὺς περίοικους μὲ τὴν ὀνομασία Μὰλ τεπέ (Πίν. 610 α). Ὁ τύμβος αὐτὸς ποὺ βρίσκεται σὲ μικρὴ κοιλάδα, περιβαλλόμενη ἀπὸ χαμηλὲς λοφοσειρὲς ὅπου ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τύμβοι ἀνασκάφηκε μὲ μηχανικὰ μέσα (12.500 κ.μ. χώματος). Κατὰ τὴν ἐκσκαφή του παρατηρήθηκε ὁ τρόπος κατασκευῆς του καὶ βρέθηκαν ἐνδείξεις «τελετῶν», ποὺ θὰ ἔγιναν μετὰ τὴν ταφή (Πίν. 610 γ). Ἡ ταφὴ ἔγινε σὲ βάθος 12 μ. ἀπὸ τὴν κορυφή, δηλ. στὸ ἐπίπεδο τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἀπετελεῖτο δὲ ἀπὸ ὄρυγμα, διαστ. 3.30 × 2.10 μ., μέσα στὸ ὁποῖο εἶχε ἀναφθεῖ ἡ πυρὰ γιὰ τὴν καύση τοῦ νεκροῦ. Τὰ ὑπολείμματα τοῦ νεκροῦ, μαζὶ μὲ τὸ ξίφος του (Πίν. 610 β), τὰ ὑποδήματά του καὶ τεμάχια ὑφάσματος (Πίν. 610 δ) βρέθηκαν σὲ μικρότερο λάκκο, ποὺ καλύφθηκε μετὰ τὸ σβήσιμο τῆς πυρᾶς, ἀπὸ μεγάλες πλάκες κογχυλιάτου (Πίν. 611 α - β). Μέσα στὸ ὄρυγμα εἶχαν τοποθετηθεῖ τὰ ὑπόλοιπα κτερίσματα τοῦ νεκροῦ: πήλινες δακρυδόχοι (Πίν. 611 γ), δύο στάμνοι (Πίν. 611 δ), χάλκινη πρόχους, χάλκινη λεκάνη καὶ ζεῦγος σιδηρῶν στλεγγίδων περασμένων σὲ κρίκο. Ὁ τάφος χρονολογεῖται στὸν 1ο αἰ. μ.Χ. Τὸ ὅλο εὕρημα θὰ δημοσιευθεῖ λεπτομερῶς ἀπὸ τὸν ὑπογραφόμενο.

Ἐπαρχίαι Ὀρεστιάδος-Διδυμοτείχου

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1974 ἔγιναν περιοδεῖες στὴν πεδινὴ καὶ λοφώδη περιοχὴ τῶν ἐπαρχιῶν Ὀρεστιάδος καὶ Διδυμοτείχου, μὲ σκοπὸ μιὰ πρώτη καταλογογράφηση τῶν πολλῶν τύμβων ποὺ ὑπάρχουν ἐκεῖ. Κατάλογος τῶν ἐπισημανθέντων τύμβων θὰ δημοσιευθεῖ μαζὶ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τύμβου Ὀρεστιάδος.

Πλωτινούπολις

Ἡ θέση τῆς Πλωτινουπόλεως καθορίστηκε κατὰ τὸ παρελθὸν στὸ λόφο τῆς Ἁγίας Πέτρας, ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ Ἐρυθροπόταμου, κοντὰ στὸ Διδυμότειχο. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1974, ἐπ' εὐκαιρίᾳ διαφόρων στρατιωτικῶν ἔργων, σημειώθηκαν ἐδῶ διάφοροι τοῖχοι κτισμάτων καὶ ἐπισημάνθηκε ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτῆς πόλεως (βλ. Γ. Μπακαλάκη, Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη (1959-1960), Θεσσαλονίκη 1961, σ. 21-25).

Στὴν κορυφὴ τῆς Ἁγίας Πέτρας ἐπισημάνθηκε τοῖχος ἀπὸ ὀπτοπλίνθους, μήκ. 1.80 μ., τοῦ ὁποίου ἡ ὄψη καταστράφηκε ἀπὸ τὸ ἐκσκαφικὸ μηχάνημα. Σώζονται ἔνδεκα σειρὲς ὀπτοπλίνθων μὲ παχὺ στρῶμα συνδετικῆς ἀσβεστοκονίας. Ἡ μιὰ ἄκρη του φαίνεται νὰ σχηματίζει γωνία. Ἕνας ἄλλος πέτρινος ἀσβεστόκτιστος τοῖχος ἐπισημάνθηκε στὴν κορυφή.

Τμήματα τοίχων ἀσβεστόκτιστων ἀπὸ πέτρες ἐπισημάνθηκαν κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Πέτρα, πρὸς τὴ σιδηροδρομικὴ γραμμή, καθὼς καὶ ἕνας πίθος.

Πρὸς Α. τῆς Πλωτινουπόλεως, σὲ χῶρο ποὺ ὁρίζεται μεταξὺ τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Διδυμοτείχου, τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, τοῦ τέρματος τῆς ὁδοῦ Πρόκου καὶ τῆς θέσεως Ντεβὲ μπαργκὰν ἐπισημάνθηκε τὸ νεκροταφεῖο τῆς Πλωτινουπόλεως. Οἱ περισσότεροι τάφοι εἶναι καλυβίτες, ὑπάρχουν ὅμως καὶ πλακοσκεπεῖς. Σ' ἕνα σημεῖο τὸ μηχάνημα ἔβγαλε μιὰ ἀδρὴ μαρμάρινη πλάκα. Λόγω τῶν περιστάσεων δὲν πραγματοποιήθηκε τὸ 1974 ἀνασκαφή (Σχέδ. 1).

Στὸ λόφο Μπάγαλα, ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ Ἐρυθροπόταμου, ὅπου εἶχαν ἀνευρεθεῖ καὶ παλιότερα τάφοι (βλ. Γ. Μπακαλάκη, ἔ.ἀ., σ. 24), ἀνασκάφηκε ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τάφος πλακοσκεπὴς λαξευτὸς μέσα στὸ βράχο (σωζ. μήκ. 1.80, πλ. 0.50, ὕψ. 0.60 μ.). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀστὰ δὲν περιεῖχε τίποτε ἄλλο. Πάνω στὸ λόφο ἐπισημάνθηκαν ἴχνος τοίχου ἀπὸ κεράμους καὶ δύο ἀκόμη πλακοσκεπεῖς τάφοι.

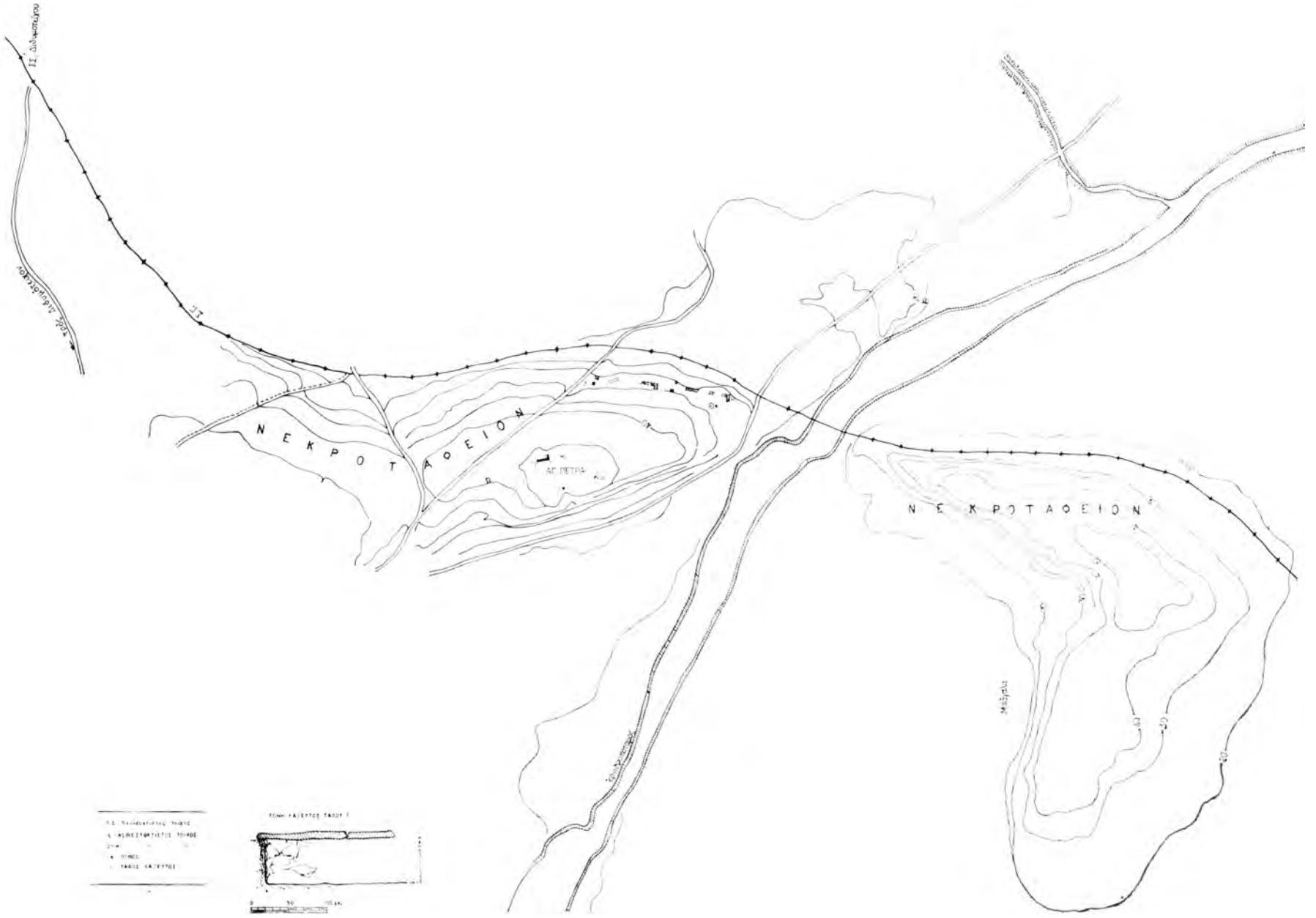
Ἰτέα Σουφλίου

Στὴ θέση Τρεῖς Καλύβες τῆς Ἰτέας καὶ πάνω σὲ πευκόφυτο λόφο βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος ἀπὸ στρατιῶτες, ποὺ τὸν ἄνοιξαν καὶ τὸν ἀνέσκαψαν.

Ὁ τάφος ἦταν κατασκευασμένος ἀπὸ πελεκητὲς πλάκες λευκοῦ μαλακοῦ λίθου, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ λατομεῖο στὴ θέση Καναρᾶ, τὸ ὁποῖο ἦταν σὲ χρήση μέχρι πρόσφατα γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν σπιτιῶν τῆς Ἰτέας. Οἱ καλυπτήριες πλάκες, ποὺ δὲ βρέθηκαν *in situ*, ἦταν ἀπὸ τὸν ἴδιο λίθο.

Ὁ τάφος εἶχε μῆκος 2.20, ὕψος 0.60 καὶ πλάτος 0.43 μ. Ἡ βόρεια μακριὰ πλευρὰ ἦταν μονόλιθη καὶ εἶχε ραγίσει σὲ δύο σημεῖα. Τὸ σχῆμα της εἶναι τραπεζιοειδές, ἔτσι ὥστε τὰ τριγωνικὰ ἀνοίγματα ποὺ σχηματίζονται στὶς δύο κάτω γωνίες φράσσονται μὲ κροκάλες. Ἡ νότια μακριὰ πλευρὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο πλάκες· ἡ μιὰ τους κλείνει πρὸς τὸ ἐσω-

21. Ἡ πληροφορία γιὰ τὴν κατοχὴ τῶν νομισμάτων ὀφείλεται στὸ δραστήριο φύλακα τῆς περιοχῆς Ναπολέοντα Γκόρη.

Σχέδ. 1. Πλωτινούπολις. Νεκροταφεῖο.

τερικό. Οἱ πλάκες τῶν μακριῶν πλευρῶν ἔχουν πάχος 0.17 μ. Οἱ στενὲς πλευρὲς τοῦ τάφου ἦταν ἀπὸ σχιστολιθικὲς πλάκες, πάχ. 0.07 μ. Τὸ δάπεδό του ἦταν ἀπὸ χῶμα καὶ χαλίκια. Γύρω ἀπὸ τὶς πλευρές, ἐξωτερικά, ὑπῆρχαν στὸ ὄρυγμα πέτρες γιὰ τὴ σφήνωση. Ὁ ἄξονας τοῦ τάφου ἦταν Α.-Δ., πρὸς Δ. δὲ βρέθηκε τὸ ἀποτύπωμα τοῦ κρανίου στὸ χῶμα. Ὁ τάφος εἶναι πιθανότατα ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ἀπὸ τὴ θέση Πυροβολικὰ τῆς Ἰτέας, ὅπου κατὰ καιροὺς βρίσκονται θεμέλια, πίθοι κ.ἄ., προέρχεται ὁ θησαυρὸς ἀργυρῶν τετραδράχμων Πτολεμαίου Σωτῆρος (ἀριθ. Νομισμ. Κατ. Μουσείου Κομοτηνῆς 1-60), ποὺ βρέθηκε τὸ 1961.

Τέσσερις μικροὶ ταφικοὶ τύμβοι ὑπάρχουν στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ, ἀπὸ δὲ τὴ θέση Ἀμυγδαλιά (ἢ Παλιάμπελα), κοντὰ στὸν τάφο ποὺ ἀποκαλύφθηκε, προέρχεται ὀξυπύθμενος ἀμφορίσκος (ΑΓΚ 2156).

Ἀλεξανδρούπολις

Στὸ οἰκόπεδο τῆς Μητροπόλεως, στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Κωνστ. Παλαιολόγου καὶ Μαζαράκη, ὅπου ὑψωνόταν τὸ ὡραῖο νεοκλασικὸ κτίριο τοῦ Παραρτήματος τοῦ Γυμνασίου, ἀποκαλύφθηκαν στὴ βόρεια παρειὰ τοῦ σκάμματος δύο κιβωτιόσχημοι ἑλληνιστικοὶ τάφοι.

Ὁ τάφος Ι, σωζ. μήκ. 1.20, πλ. 0.28, ὕψ. 0.30 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλες ἀδρὰ πελεκημένες πλάκες, πάχ. 0.12 μ. Βρισκόταν σὲ βάθος 1.55 μ. καὶ ἡ δυτική του πλευρὰ εἶχε καταστραφεῖ. Μέσα στὸν τάφο βρέθηκαν λίγα ὄστρακα, κομμάτια ἀπὸ γυάλινη δακρυδόχο καὶ πέντε χάλκινοι κρίκοι-δακτύλιοι.

Ὁ τάφος ΙΙ ἦταν ἤδη μισοκαταστραμμένος. Ἦταν κατασκευασμένος ἀπὸ πλάκες κίτρινου ψαμμίτη. Ὁ ἄξονας τοῦ τάφου εἶχε κατεύθυνση Β.-Ν., ἡ δὲ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἦταν στραμμένη πρὸς Β. Οἱ γωνίες ἔφεραν στὴν ἁρμογὴ ἐπίχρισμα ἀσβέστου, ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται στεγανοποίηση τοῦ ἐσωτερικοῦ (πλ. 0.57, ὕψ. 0.50 καὶ σωζ. μήκ. 0.92 μ.). Κοντὰ στὴ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ νεκροῦ βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Αἴνου (280-200 π.Χ.)

Μάκρη Ἀλεξανδρουπόλεως

Μιὰ ἐπισκόπηση τῆς ἐπιφανειακῆς κεραμεικῆς καὶ τῶν ἄλλων τυχαίων εὑρημάτων ἀπὸ τὴν «Τούμπα καὶ τὸ σπήλαιον παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Σέρρειον» δημοσιεύθηκε στὰ ΑΑΑ VII (1974), σ. 76-86. Σημειώνεται συμπληρωματικὰ ὅτι τὴν παράσταση στὴν ἐνσφράγιστη λαβὴ ἀμφορέως (Ε.ἀ., εἰκ. 16_2) ἔχει ἑρμηνεύσει ὁ Fr. Salviat ὡς παράσταση τῶν «δοκάνων» τῶν Διοσκούρων μὲ ξόανο τῆς Ἑλένης (Religion populaire et timbres amphoriques : Hermès; Hélène et les ΔΟΚΑΝΑ, BCH 88 (1964), σ. 486 κ.ἑ.).

Πέραμα Ἀλεξανδρουπόλεως

Τὸ φρούριο τοῦ Περάματος (ὕψωμα 319) εἶχε σημειωθεῖ ἀπὸ τὸν Ἄγγ. Ποιμενίδη (Ἱστορικὰ καὶ Ἀρχαιολογικὰ θέματα γύρω ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρούπολη, Ἀλεξανδρούπολις 1963, σ. 79 καὶ 113) (Πίν. 612 α)[1].

Βρίσκεται πρὸς Δ. τοῦ μεγάλου σωζόμενου τμήματος τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ (κοντὰ στὸ χωριὸ Κόμαρος), τὴν ὁποία καὶ ἐλέγχει. Ἔχει ὀπτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἴσμαρο (φρούρια Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ Χλωμοῦ, τ. Σαρὶ καγιά), μὲ τὸ φρούριο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Πετρωτῶν καὶ μὲ τὰ ὑψώματα τῶν Ζωναίων ὀρέων. Πρὸς Δ. ἐποπτεύει μεγάλο μέρος τῆς πεδιάδος τῆς Κομοτηνῆς[2]. Οἱ πλαγιὲς τοῦ λόφου εἶναι ἀπότομες καὶ πρὸς τὴν κορυφὴ οἱ βράχοι ὀρθώνονται σχεδὸν κάθετα, σχηματίζοντας πλάτωμα ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ φρουριακὸ περίβολο (Πίν. 612 β). Τὸ φρούριο εἶναι προσιτὸ ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρά.

Μέσα στὸν περίβολο διακρίνονται θεμέλια κτισμάτων. Τὰ ἐπιφανειακὰ ὄστρακα εἶναι ἑλληνικά, ὄχι ντόπια θρακικά, πρᾶγμα ποὺ ὑποδηλώνει καὶ τοὺς κατόχους τοῦ φρουρίου ἤδη στὰ κλασικὰ χρόνια. Ἀνήκει σὲ κάποια πόλη τῆς σαμοθρακικῆς Περαίας καὶ ἀποτελεῖ προχωρημένο φυλάκειό της πρὸς τὸ ἐσωτερικό, ἐλέγχον τὴν ὁδὸ ποὺ ἀκολούθησε ὁ Ξέρξης.

Τραϊανούπολις

(α) Τὸ νεκροταφεῖο τῆς Τραϊανουπόλεως ἐκτείνεται πρὸς Α. τοῦ τείχους καὶ καταλαμβάνει μεγάλη ἔκταση, μέχρι τοὺς πρόποδες τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ πέραν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀλεξανδρουπόλεως-Φερῶν πρὸς Ν.

Κατὰ τὶς ἐργασίες διαπλατύνσεως τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ Λουτροῦ - Δέλτα Ἔβρου, βρέθηκαν, περὶ τὰ 100 μ. πρὸς Α. τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τοῦ τείχους τῆς Τραϊανουπόλεως, μερικοὶ τάφοι τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. τοὺς ὁποίους περιγράφομε παρακάτω:

Ὁ τάφος Ι ἦταν κτιστὸς κιβωτιόσχημος, καλυμμένος ἀπὸ ἁδρὲς πλάκες. Τὸ δάπεδο καλυπτόταν μὲ παχὺ στρῶμα ἀσβέστου. Τὰ ὀστὰ τοῦ νεκροῦ ἦταν ἐντελῶς ἀποσαθρωμένα· λίγα δόντια ποὺ βρέθηκαν πρὸς τὴ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου δείχνουν καὶ τὴ θέση τῆς κεφαλῆς.

Ὁ τάφος ΙΙ ἦταν καλυβίτης μὲ κατεύθυνση Α.-Δ. Ἀπὸ αὐτὸν σώθηκε μόνο μιὰ γωνία.

Ὁ τάφος ΙΙΙ (Σχέδ. 2) ἦταν ἐπίσης καλυβίτης

1. Ἔχει κηρυχθεῖ ἀρχαιολογικὸς χῶρος (ΦΕΚ 743/τ.Β΄/4-6-1976) καὶ πάνω σὲ χάρτη (Ε.ἀ., σ. 5860) σημειώνεται ἡ θέση του.

2. Ἡ πεδιάδα τῆς Κομοτηνῆς ἐκαλεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα Γαλλαϊκὴ καὶ ἔπειτα Βριαντική (βλ. Ἡρόδ. 7, 108, 3, πρβλ. Liv. 38, 41, 8: Priaticus campus). Τὸ ὄνομα ὑπενθυμίζει ὁ σταθμὸς τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ Brendice (βλ. Στ. Κυριακίδου, Περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Θράκης, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 68, ὑποσημ. 60).

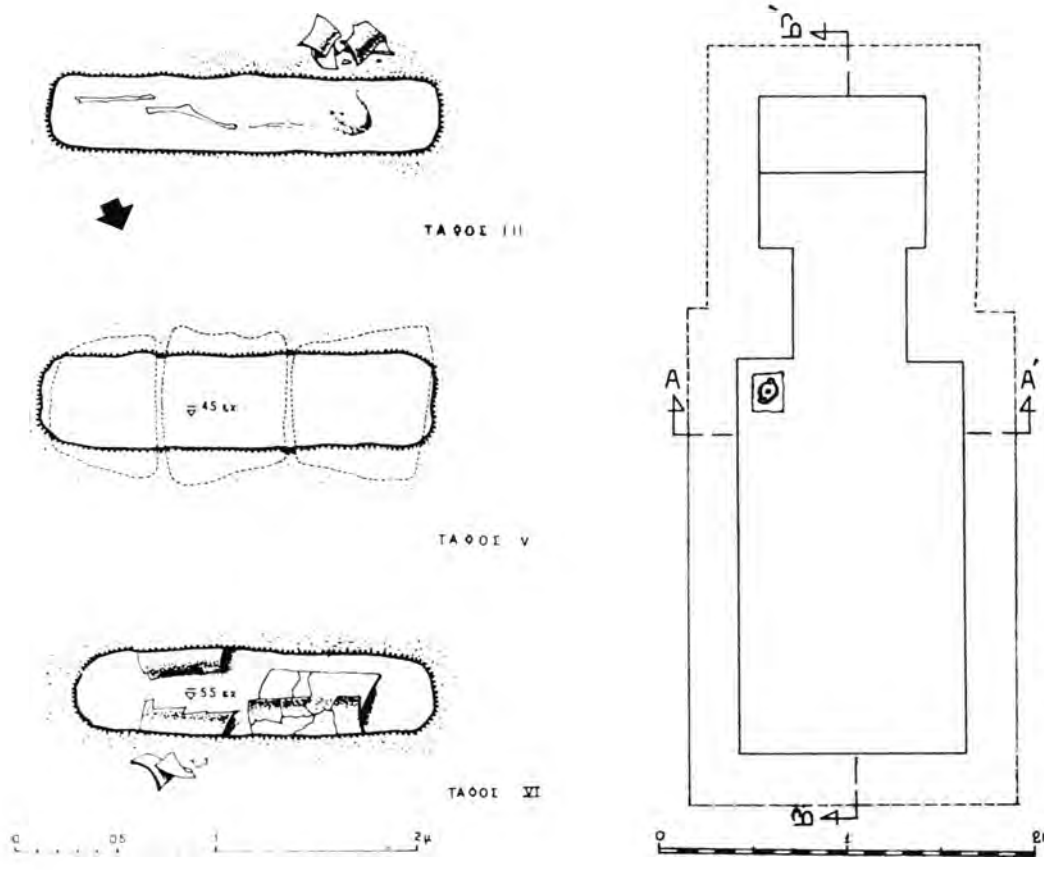
καὶ οἱ κέραμοι ποὺ εἶχαν καταρρεύσει ἐκάλυπταν ἀβαθὴ λάκκο (διαστ. 1.90 × 0.35 μ.). Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἦταν καὶ ἐδῶ πρὸς Δ.

Ὁ τάφος IV ἦταν μισοκαταστραμμένος, καλυβίτης, μὲ κατεύθυνση Α.-Δ. (σωζ. μήκ. 1.10, πλ. 0.50, ὕψ. 0.40 μ.).

Ὁ τάφος V ἦταν λάκκος πλακοσκεπής (μήκ. 1.90, πλ. 0.40, ὕψ. 0.45 μ.) (Σχέδ. 2). Ὁ ἄξονας τοῦ τάφου ἦταν Α.-Δ. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἦταν πρὸς Δ. καὶ κοντά της βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Aes III Ἀρκαδίου (;) κοπῆς 395-408 μ.Χ.

Ὁ τάφος VI ἦταν καλυβίτης (Σχέδ. 2). Οἱ θραυσμένες κέραμοι ἐκάλυπταν λάκκο μέσα στὸ φυσικὸ πέτρωμα. Κοντὰ στὴν κεφαλὴ τῆς νεκρῆς ποὺ ἦταν πρὸς Δ. βρέθηκαν ἀργυρὸς στύλος (μήκ. 0.12 μ.), μὲ ἐγχαράξεις πάνω, καθὼς καὶ τὰ ὑπολείμματα ἑνὸς περιδεραίου, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀργυρὲς ἀπολήξεις γιὰ τὴν πόρπωση, τέσσερις μικρὲς γυάλινες ψήφους καὶ μιὰ μικρὴ χρυσή (Πίν. 612 δ).

(β) Νοτιότερα ἀπὸ τοὺς παραπάνω τάφους εἶχε ἀποκαλυφθεῖ δίχωρος καμαροσκεπὴς τάφος ἀπὸ τὴν κατάρρευση μέρους τῆς καμάρας, ἔκτοτε δὲ παρέμενε ἀνοικτός (Πίν. 612 γ). Τοῦ τάφου αὐτοῦ ἔγινε καθαρισμὸς καὶ ἀποτύπωση (Σχέδ. 3). Πάνω στὸ δάπεδο ὑπῆρχε λίγη ἐπίχωση ἀδιατάρακτη, ὅπου βρέθηκε πήλινος λύχνος (Πίν. 612 ε) ποὺ χρονολογεῖται στὸν 5ο αἰ. μ.Χ.

Σχέδ. 2-3. Νεκροταφεῖον Τραϊανουπόλεως. Κατόψεις τάφων III, V, VI καὶ τοῦ δίχωρου τάφου.

(γ) Μέσα στὴν κοίτη τοῦ χειμάρρου ποὺ παραρ-

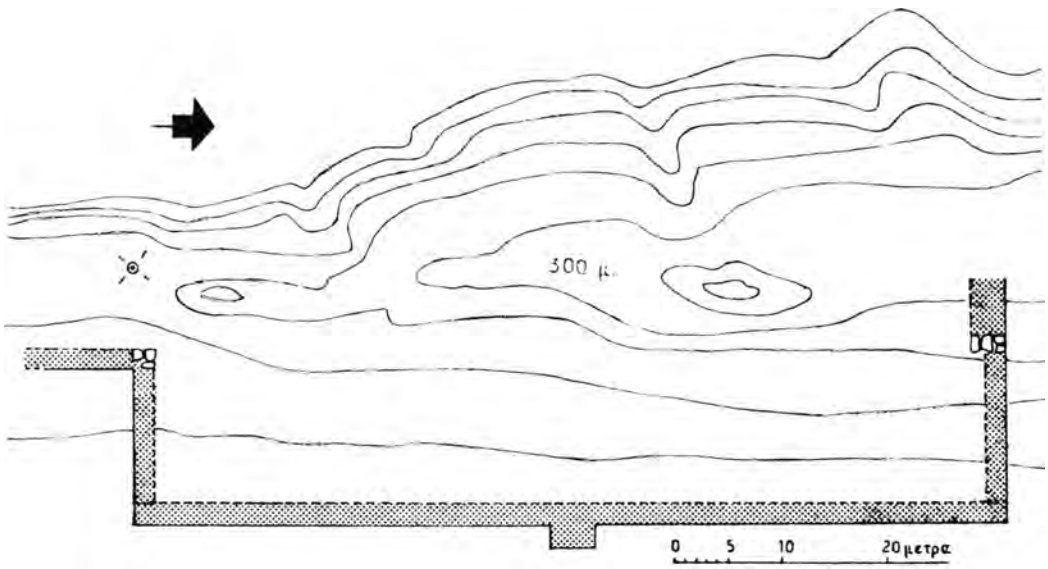
Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο χώρους. Ὁ μεγαλύτερος καλύπτεται μὲ καμάρα ἀπὸ ὀπτόπλινθους. Οἱ δύο χῶροι ἐπικοινωνοῦν μὲ ἄνοιγμα, ὕψ. 0.98, πλ. 0.60 μ. Ὁ μικρὸς χῶρος σκεπαζόταν μὲ πλάκες καὶ εἶχε τοίχους ἐπίσης πέτρινους, ὕψ. 1, πλ. 0.89, μήκ. 0.80 μ. Στὸ ἀνατολικό του μέρος δυὸ πέτρες σχημάτιζαν ἕνα εἶδος ἀναβαθμοῦ.

Ὁ μεγαλύτερος χῶρος τοῦ τάφου ἦταν λιθόκτιστος, μέχρι ὕψος 1 μ. περίπου. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πάνω εἶναι κτισμένος μὲ ὀπτόπλινθους, ποὺ σχηματίζουν τὴν καμάρα. Οἱ τοῖχοι τοῦ τάφου στὸ ἐσωτερικὸ ἦταν ἐπιχρισμένοι μὲ κονίαμα χωρὶς χρῶμα καὶ μὲ χαραγές (Χ μέσα σὲ τετράγωνα πλαίσια πιθανότατα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ λίγα κομμάτια ποὺ σώθηκαν).

ρέει τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Τραϊανουπόλεως, περὶ τὰ 150 μ. νοτιότερα ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ τείχους, ἀποκαλύφθηκε σὲ βαθιὰ ἀμμοληψία θεμελίωση τοίχου, τὴν ὁποία παρακολουθήσαμε σὲ ἀπόσταση 17 μ. Ἔχει πάχος 1.20 μ. περίπου. Δύο ἄλλα κομμάτια, μήκ. 2.80 καὶ 4 μ., βρέθηκαν ἀνατολικότερα. Κοντὰ στὸ τελευταῖο βρέθηκε χάλκινο νόμισμα, ἀρκετὰ φθαρμένο, πιθανὸν ἀνώνυμο βυζαντινὸ τοῦ 10ου αἰ.

(δ) Στὴν ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Τραϊανουπόλεως μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸν ἀγρὸ Δημ. Μητρούδη, πρὸς Ν. τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀλεξανδρουπόλεως-Φεδὸν κάθετα, παρατηροῦνται στὸ βράχο χαρακτηριστικὰ λαξεύματα ἀρχαίου λατομείου (Πίν. 613 β). Κάτω ἀπὸ αὐτὰ παρατηροῦνται σωροὶ λατύπης ἀπὸ τὶς ἐξαγόμενες πλάκες.

Στὴν ἴδια πλαγιά, ἀλλὰ στὴν κορυφὴ ἐπισημάνθηκε φρουριακὸς περίβολος ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πίν. 613 γ). Ὁ περίβολος σχηματίζει Π (Σχέδ. 4· Πίν. 613 δ), στὴ δὲ ἀνατολικὴ μακριὰ πλευρά, περὶ τὸ μέσον ὑπάρχει τετράγωνος πύργος. Δυτικὴ πλευρὰ δὲν ὑπάρχει, διότι ἐκεῖ εἶναι ὁ βράχος τῆς κορυφογραμμῆς καὶ κάτω του χαίνει ἡ βαθιὰ χαράδρα τοῦ ἀρχαίου ποταμοῦ Τραύου πιθανότατα[3]. Τὸ

Σχέδ. 4. Πολύανθος Ροδόπης. Ἑλληνιστικὸς περίβολος.

ρῶν, ὅπου βρέθηκε, ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια πλάκα, πλ. 0.73 μ. (κάτω) καὶ 0.51 μ. (πάνω), ὕψ. 0.61, πάχ. 0.05 μ., ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 612 στ):

Θέσις Εὐδοξί[ας]

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Πολύανθος

Κοντὰ στὸ βυζαντινὸ κάστρο τοῦ Πολύανθου ὑπάρχει βαθιὰ καὶ κλειστὴ χαράδρα. Τὸ στόμιό της πρὸς Ν. ἔχει δυτικὰ μὲν τὸ βυζαντινὸ κάστρο, ἀνατολικὰ δὲ τὴ βυζαντινὴ ἐκκλησία (Πίν. 613 α), ἀλλὰ καὶ τὸ νεκροταφεῖο ἑλληνιστικῶν χρόνων, ποὺ ἀνασκάφηκε τὸ 1973. Τὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐκτείνεται καὶ βορειότερα μέσα στὴ χαράδρα, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ κάστρο, κατὰ μῆκος τοῦ σημερινοῦ μονοπατιοῦ.

Πρὸς Β. τοῦ κάστρου, στὴ θέση Κεντὶκ καγιά, ὅπου τὰ τοιχώματα τῆς χαράδρας κατεβαίνουν σχεφρούριο αὐτὸ ποὺ ἐποπτεύει ὅλη τὴν πεδιάδα ἀπὸ τὴ Μαρώνεια ὡς τὰ Ἄβδηρα, κτίστηκε πιθανότατα ἀπὸ τοὺς Θράκες γιὰ νὰ ἐλέγχει τὴ στρατηγικὴ δίοδο τοῦ Τραύου. Ἡ ἐπιφανειακὴ κεραμεικὴ εἶναι χονδροειδής, ἀλλὰ βρέθηκαν καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα (Πίν. 613 ε).

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ βορειοδυτικὴ γωνία, ὅπου τὸ πάχος τοῦ τείχους ἀπὸ 2 μ. γίνεται 3.20 μ. Ἐδῶ ὑπάρχει ἴσως κλίμακα ἀνόδου. Μέσα στὸν περίβολο ὑπάρχει ἀρκετὴ ἐπίχωση καὶ μία ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ διευκρίνιζε τὴ χρονολόγησή του.

3. Ἡροδ. 7, 109, 1. Ἡ συνήθης γνώμη ὅτι ὁ Κόμψατος εἶναι τὸ ποτάμι τοῦ Πολύανθου καὶ ὁ Τραῦος τὸ ρέμα Ἀκ-σοῦ τῆς Μαξιμιανουπόλεως εἶναι μᾶλλον ἐσφαλμένη. Ὁ Κόμψατος πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Κοσσινίτη, ὁ ὁποῖος «ἐκδίδωσι... ἐς τὴν Ἀβδηριτῶν, καὶ ἀναλίσκεται εἰς τὴν Βιστονικὴν λίμνην» (Αἰλ., Περὶ ζώων 15, 25. Βλ. Π. Α. Πάντου, Ἱστορικὴ Τοπογραφία τοῦ Νομοῦ Ξάνθης, Θρακικὰ Χρονικὰ 32 (1975-76), σ. 3, 11).

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Διομήδεια

Τὸ ὕψωμα Τεπὲς πρὸς ΒΑ. τοῦ χωριοῦ Διομήδεια τῆς Ξάνθης, πάνω ἀπὸ μιὰ ἀποξηραμένη σήμερα μικρὴ λίμνη, ἦταν ἀσαφῶς γνωστὸ ὡς ἀρχαιολογικὸς χῶρος (βλ. σχετικά, Π. Α. Πάντου, Ἱστορικὴ Τοπογραφία τοῦ Νομοῦ Ξάνθης, Θρακικὰ Χρονικὰ 32 (1975-76), σ. 3, 14, εἰκ. 2-4)[4]. Σήμερα ἀποτελεῖ πευκόφυτη χθαμαλὴ τούμπα, εἶναι ὅμως σαφὴς ἡ βαθμιαία κλίση της σὲ μεγάλη ἔκταση. Μέσα στοὺς ἀγροὺς καὶ σὲ ἀπόσταση 500 μ. ἀπὸ τὴν κορυφή, ὅπου τὸ τριγωνομετρικὸ σημεῖο △ 47.09 μ., ἀνευρίσκονται ἄφθονα ὄστρακα.

Τὰ περισσότερα ὄστρακα ἀνήκουν στὴν ὕστερη νεολιθικὴ τῆς Θράκης (Karanovo III). Ἐκ περισυλλογῆς προέρχονται ἐγχάρακτα ὄστρακα (Πίν. 614 α - δ), ὄστρακα μὲ στολίδωση (Πίν. 614 ε), λαβὲς χαρακτηριστικὲς μὲ κομβιοειδεῖς ἀποφύσεις (Πίν. 614 στ), λαβὲς πλατιὲς κάθετες ἢ ἀποφύσεις μὲ ὁριζόντιο τρῆμα (Πίν. 614 ζ), στρογγυλὰ κυρίως πόδια ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τῆς περιόδου (Πίν. 615 α)[5]. Βρίσκονται ἀκόμη θραύσματα λίθινων πελέκεων (Πίν. 615 β), μαρμάρινη κεφαλὴ ροπάλου (;), λεπίδες πυριτολίθου, κάτω μέρος πήλινου εἰδωλίου κλπ.

Ἡ τούμπα φαίνεται ὅτι κατοικήθηκε καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὁπότε βρισκόταν μέσα στὴ χώρα τῶν Ἀβδηριτῶν. Ἀπὸ περισυλλογὴ προέρχονται ὄστρακα κλασικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀγγείων (Πίν. 615 γ), μυκτήρας λύχνου, κομμάτια κεράμων στέγης, πήλινη ἀγνὺς καὶ πήλινη ἔλικα (Πίν. 615 δ - ε), πιθανῶς ἀπὸ διακοσμητικὴ ἐπένδυση τοίχου.

Ὁ προϊστορικὸς οἰκισμὸς στὴ Διομήδεια εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους γνωστοὺς τῆς Θράκης, καὶ λόγῳ τῆς θέσεώς του καὶ λόγῳ τῆς ἐκτάσεώς του, ὅπως δείχνει καὶ ἡ ἐπιφανειακὴ κεραμεική[6]. Μιὰ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ ἐδῶ θὰ ἔλυνε πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς νεολιθικῆς στὴν αἰγαιακὴ Θράκη.

4. Ἔχει κηρυχθεῖ ἀρχαιολογικὸς χῶρος (ΦΕΚ 743/τ.Β΄/4-6-1976) καὶ πάνω σὲ χάρτη (ἔ.ἀ., σ. 5858) σημειώνεται ἡ θέση του.

5. Πρβλ. Ana Raduntscheva, Die prähistorische Kunst in Bulgarien, εἰκ. 21-24. Κατὰ τὸν G. I. Georgiev, Acta of the 2nd Intern. Coll. on Aegean Prehistory, Athens 1972, σ. 119-121 «ἂν στραφοῦμε πρὸς νότο, βρίσκομε ἕνα ὅμοιο πολιτισμὸ στὴν Παραδημή, κοντὰ στὴν Κομοτηνή, καὶ στὸ Φωτολεῖβος Ι, κοντὰ στὴ Δράμα, ὅπου ἡ ὁμάδα αὐτὴ καθορίστηκε στρωματογραφικά. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἔχει διεισδύσει μέχρι τὸ χῶρο αὐτὸ διὰ τῶν κοιλάδων Νέστου καὶ Ἔβρου, ἐφόσον μέχρι σήμερα δὲν ἔχει προκύψει κανένα προηγούμενο πολιτιστικὸ στάδιο στὴν περιοχὴ τῆς αἰγαιακῆς Θράκης».

6. Μία λεπτομερέστερη ἀνάλυση τῆς ἐπιφανειακῆς κεραμεικῆς θὰ δημοσιευθεῖ σ' ἕνα γενικότερο ἄρθρο σχετικὰ μὲ ὁρισμένα πρόσφατα προϊστορικὰ εὑρήματα τῆς Θράκης.

Π. Α. ΠΑΝΤΟΣ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ - ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

1973

Κατά τὸ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ 1973 συνεστήθη ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας, ἔχουσα τὴν ἐποπτείαν τῶν βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων εἰς τοὺς ἓξ νομοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Εἰς αὐτὴν ἐτοποθετήθησαν, πλὴν τῆς ὑπογραφομένης, ἕτεροι τρεῖς Ἐπιμεληταί.

Πέραν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν ἁρμοδιότητος τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, αὕτη ἐπελήφθη καὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐλέγχου εἰς τοὺς διατηρητέους οἰκισμοὺς τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Θεολόγου Θάσου, ὡς καὶ εἰς τὴν συνοικίαν Παναγία τῆς Καβάλας, ἁρμοδιότητος τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν μετακινήσεων πρὸς ἐπίβλεψιν τῶν μνημείων καὶ τῶν εἰς αὐτὰ ἐκτελουμένων ἐργασιῶν, συνεχίσθησαν αἱ καταγραφαὶ καὶ αἱ φωτογραφήσεις μνημείων, εἰκόνων καὶ λοιπῶν κειμηλίων. Πλέον σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ καταγραφὴ τῆς ἐνδιαφερούσης συλλογῆς εἰκόνων, λαϊκῆς κυρίως τέχνης, προερχομένων ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τῆς Νέας Καρβάλης, παρὰ τὴν Καβάλαν.

Εἰδικώτερον αἱ ἐργασίαι εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης ἔχουν ὡς ἀκολούθως.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Βυζαντινὸν τεῖχος Φιλίππων

Συνεχίσθη τὸ ἔτος 1973 ἡ στερέωσις τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῶν κάτω τειχῶν τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων ἀπὸ τῆς πύλης τῆς Νεαπόλεως μέχρι τοῦ νοτιοανατολικοῦ πύργου (Πίν. 616 α). Ἐστερεώθησαν τὰ τμήματα τῆς λιθοδομῆς, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποκολληθῆ ἀπὸ τοῦ πυρῆνος τῆς τοιχοποιίας, καὶ ἐγένετο ἁρμολόγημα τῆς λιθοδομῆς. Ἐπίσης ἐγένοντο τομαὶ παρὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ τείχους πρὸς ἐνίσχυσίν της. Παραλλήλως ἐγένετο ἀποτύπωσις τοῦ τμήματος τούτου τοῦ τείχους.

Βασιλικὴ Φιλίππων

Βασιλικὴ Α

Ἐπερατώθη ἡ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξαμένη ἀπομάκρυνσις τοῦ κρηπιδώματος κατεδαφισθέντος νεωτέρου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον κατελάμβανε τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπεκαλύφθη ὁ νότιος στυλοβάτης εἰς ὅλον τὸ μῆκος του, ὡς καὶ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ νάρθηκος. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον εὑρέθησαν πλεῖστα θραύσματα ὀρθομαρμαρώσεων ἐξ ἀτρακίου, κροκεάτου καὶ ἐρυθροῦ μαρμάρου, πολλαὶ ἐντοίχιοι ψηφῖδες, ὡς καὶ τμῆμα ἐνθέτου διακοσμήσεως, ἐνδεικτικὰ τῆς πολυτελοῦς διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ.

Παραλλήλως εἰργάσθη ἐντὸς τῆς βασιλικῆς Α συνεργεῖον εἰδικῶν τεχνιτῶν, οἱ ὁποῖοι συνεκόλλησαν τὰ ἀπολεπισθέντα τμήματα τοῦ βορείου καὶ νοτίου στυλοβάτου (Πίν 616 β-γ), καὶ ἐγένετο ταύτισις καὶ συγκόλλησις πλείστων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὡς προετοιμασία τῆς προγραμματιζομένης εἰς δεύτερον στάδιον μερικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου.

Βασιλικὴ Γ

Ἐγένετο ταύτισις, συγκόλλησις καὶ ἐν γένει συντήρησις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ μνημείου, παραλλήλως δὲ συντήρησις τοῦ μαρμαροθετήματος τοῦ βορείου κλίτους καὶ τοῦ ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (Πίν. 616 δ).

Διαμόρφωσις ἀρχαιολογικοῦ χώρου

Ἐγένοντο ἀποχωματώσεις πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ χώρου μεταξὺ τοῦ Μουσείου καὶ τῆς βασιλικῆς Γ, ὡς καὶ πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ χειμάρρου παρὰ τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς πόλεως.

Τεῖχος Ἀναστασιουπόλεως

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, εἰδικώτερον δὲ τῆς δυτικῆς καὶ βορείου πλευρᾶς τοῦ βορειοδυτικοῦ πύργου, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου εἶχον διακοπῆ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος (Πίν. 617 α-β). Συγκεκριμένως ἐστερεώθησαν ἀποκολληθέντα τμήματα λιθοδομῆς, τινὰ συνεπληρώθησαν καὶ ἐγένετο ἁρμολόγημα. Ἐπίσης ἐστερεώθη τμῆμα τοῦ βορείου τείχους μεταξὺ τοῦ βορειοδυτικοῦ πύργου καὶ τῆς βορείου πύλης.

Τεῖχος Διδυμοτείχου[1]

Ἐστερεώθησαν τρεῖς πύργοι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῶν τειχῶν τοῦ Διδυμοτείχου. Συγκεκριμένως, ἐγένετο στερέωσις τῶν ἀποκολληθέντων τμημάτων τῆς λιθοδομῆς, ἁρμολόγημα καὶ συμπλήρωσις τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν πύργων, ὥστε νὰ συγκρατηθοῦν τὰ ὑπερκείμενα τμήματα (Πίν. 617 γ-δ). Ἐπίσης ἐγένετο ἐπικάλυψις τῆς ἄνω ἐπιφανείας, ὥστε νὰ ἀποφευχθῆ ἡ διάβρωσις τῆς τοιχοποιίας. Παραλλήλως ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν σπηλαίων εἰς τὰς λεγομένας φυλακὰς τοῦ

1. Αἱ ἐργασίαι εἰς τὸ Διδυμότειχον ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰσιδώρου Κακούρη.

Καρόλου, παρὰ τὸ μητροπολιτικὸν μέγαρον, ὡς καὶ τοῦ τοίχου βυζαντινοῦ ναοῦ μὲ τυφλὰ τόξα ἔμπροσθεν τῶν φυλακῶν.

Φρούριον Πυθίου

Ἐγένετο εἰς πρῶτον στάδιον προεργασία διὰ τὴν προγραμματιζομένην διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐκτεταμένην ἀναστήλωσιν τούτου, συστηματικὴ φωτογράφησις (Πίν. 618 α), προμήθεια ἰκριωμάτων καὶ κατασκευὴ πλίνθων διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοιχοποιίας.

Τεῖχος Καβάλας

Ἐστερεώθη τμῆμα τοῦ δυτικοῦ παραλίου περιβόλου, ἀπὸ τοῦ Τελωνείου μέχρι τῆς ἄκρας τῆς χερσονήσου τῆς Παναγίας, διὰ συμπληρώσεως τῶν κενῶν τῆς τοιχοποιίας καὶ ἁρμολογήματος.

Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ἐλευθερουπόλεως

Ἀπεφασίσθη ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὁ ὁποῖος εἶχε καῇ τὴν Πρωτοχρονιὰν τοῦ 1972, ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν τῆς Ὑπηρεσίας εἰς αὐτόν. Ἀνετέθη εἰς τὸν πολιτικὸν μηχανικὸν κ. Γ. Ἐμμανουηλίδην ἡ ἐκπόνησις: (α) μελέτης στεγάσεως τοῦ ναοῦ καὶ (β) μελέτης στερεώσεως τῶν θεμελίων τοῦ καέντος ναοῦ.

Κατὰ τὸ 1973 ἐξετελέσθη ἤδη ἡ στερέωσις τῶν θεμελίων, διὰ τῆς κατασκευῆς τοιχίων ἐκ σκυροδέματος κατὰ μῆκος τῶν θεμελίων πρὸς ἐνίσχυσίν των καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπεχωματώθησαν τὰ ἀνασκαφέντα τμήματα τοῦ δαπέδου (βλ. κατωτ. σ. 837, 841).

Βασιλικὴ Ποδοχωρίου

Ἐγένετο διαμόρφωσις τοῦ χώρου καὶ περίφραξις εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ποδοχωρίου (βλ. κατωτ. σ. 838-841).

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἐλευθερούπολις

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης φάσεως τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς, ἡ ὁποία τὸν κατέστρεψε κατὰ μέγα μέρος τὸ 1972, εἶχον ἀφαιρεθῆ τὰ μεταγενέστερα ἐπιχρίσματα καὶ εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἡ ἀρχικὴ ὡραία τοιχοποιία, ἡ ὁποία περιελάμβανεν ἐντειχισμένα πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

Ὡς ἐκ τούτου ἀπεφασίσθη ἡ διενέργεια ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης εἰς τὸ δάπεδον τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς δευτέρας φάσεως, τῆς ἀναστηλώσεως αὐτοῦ, μετὰ τὴν πυρκαϊάν. Ἡ ἔρευνα[2] αὐτὴ ἐπεβεβαίωσε τὴν ὕπαρξιν παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, μεγαλυτέρου τοῦ μεταβυζαντινοῦ, καὶ ἐκτεινομένου πέραν τῶν τοίχων τούτου (Πίν. 618 β). Ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια τοῦ νοτίου στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς, τμήματος τῆς ἀψῖδος, ὡς καὶ τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Ὁ ἄξων τῆς βασιλικῆς εἶχε μεγαλυτέραν ἀπόκλισιν πρὸς Β. ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ μεταβυζαντινοῦ ναοῦ (περὶ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸν ναὸν βλ. κατωτ. σ. 841).

Πολύανθος Ροδόπης

Μεταξὺ τοῦ χωρίου Πολυάνθου καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Κομψάτου ποταμοῦ μεσαιωνικῆς γεφύρας ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διαπλατύνσεως τῆς δημοσίας ὁδοῦ Κομοτηνῆς-Ἰάσμου, προχριστιανικὸν νεκροταφεῖον καὶ χριστιανικὸς ναός.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Κομοτηνῆς καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς φιλολόγου δ. Στέλλας Καλπάκη. Τοῦ ναοῦ ἐσώζετο μόνον ἡ θεμελίωσις, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, μέρη τοῦ ὁποίου εἶχον ἐντειχισθῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν θεμελίων. Ὁ ναὸς ἦτο μικρῶν διαστάσεων, τρίκλιτος, μὲ νάρθηκα πρὸς Δ. καὶ μικρὸν ὀρθογώνιον διαμέρισμα προσκεκολλημένον κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπεκοινώνει δι' ἀνοίγματος μετὰ τοῦ νάρθηκος. Διὰ νὰ κατασκευασθῇ τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψῖδος ἐλαξεύθη ὁ φυσικὸς βράχος.

Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἀπεκαλύφθη τραπεζιόσχημος τάφος, διαστ. $2 \times 0.70 \times 0.55$ μ., ὕψ. 0.70 μ. Αἱ τρεῖς πλευραί του ἀπετελοῦντο ἐξ ἀργολιθοδομῆς, ἡ δὲ τετάρτη, ὅπου ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ, ἐφράσσετο διὰ μιᾶς πλακός. Ἡ ἀργολιθοδομὴ ἔφερεν ὡς ἐπίστεψιν μίαν στρῶσιν πλίνθων, πάχ. 0.02-0.03 μ. Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν σχιστολίθου, εἶχε δὲ δάπεδον ἐκ πλίνθων. Ἐσωτερικῶς αἱ δύο μακραὶ πλευραὶ ἦσαν ἐπικεχρισμέναι δι' ἀσβεστοκονιάματος ὑποκιτρίνου, ἔφερον δὲ γραπτὴν δι' ἐρυθροῦ χρώματος διακόσμησιν σταυρῶν, μὲ πεπλατυσμένας κατὰ τὰ ἄκρα κεραίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκφεύγουν ἀκτῖνες μηνοειδεῖς καὶ ἑλικοειδεῖς βλαστοί (Πίν. 618 γ - δ). Ἕτερος σταυρὸς διεκρίνετο ἀμυδρῶς καὶ εἰς τὴν πλάκα τῆς στενῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν δύο σκελετοί.

Ἕτεροι δύο τάφοι εὑρέθησαν ὑπὸ τὸ βόρειον κλίτος τοῦ ναοῦ, ὁ εἷς παιδικός, εἰς βάθος περίπου 0.60 μ. κάτωθεν τῆς θεμελιώσεως. Ἐντὸς τοῦ παιδικοῦ τάφου εὑρέθησαν ἀνὰ δύο ψέλια εἰς τοὺς καρποὺς τῶν χειρῶν, δύο στρεπτὰ καὶ ἀνὰ ἓν μὲ χαρακτὴν καὶ στικτὴν διακόσμησιν, ὡς καὶ δύο κρίκοι. Δυτικῶς τοῦ ναοῦ εὑρέθη νεκροταφεῖον προχριστιανικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον ἀσφαλῶς καὶ οἱ

2. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἐφορείας κ. Θ. Ἀλιπράντη καὶ τῆς φοιτητρίας δ. Μαργαρίτας Βασταρδῆ.

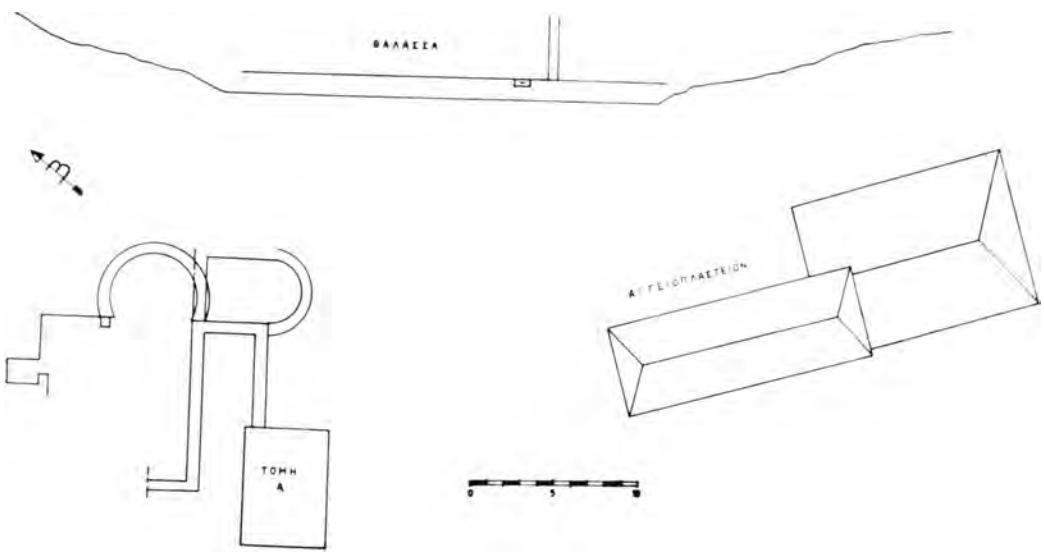
τάφοι ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ναοῦ, πλὴν βεβαίως τοῦ μεγάλου κτιστοῦ τάφου μὲ τὴν ἐκ σταυρῶν διακόσμησιν εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος τοῦ ναοῦ.

ΘΑΣΟΣ

Τσουκαλαριὸ

Ἐπὶ τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς Θάσου πρὸς Δ. τῆς ἀρχαίας πόλεως, εἰς θέσιν γνωστὴν ὡς Τσουκαλαριό, κειμένην παρὰ τὸ ἀγγειοπλαστεῖον τῶν ἀδελφῶν Χρυσογέλου, εἶχον ἀπὸ ἐτῶν ἐπισημανθῆ παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ διάσπαρτα ἐντὸς τοῦ ἐλαιῶνος θραύσματα πλίνθων καὶ κεράμων, δηλοῦντα τὴν ὕπαρξιν παλαιοχριστιανικοῦ ἢ βυζαντινοῦ κτηρίου[3].

γεωμετρικὰς διακοσμήσεις (ἕλικας, ταινίας κλπ.), πρασίνου καὶ καστανοῦ χρώματος. Κάτωθεν τοῦ στρώματος τούτου ἀπεκαλύφθησαν οἱ τρεῖς τοῖχοι ὀρθογωνίου αἰθούσης, πλ. 3.40 μ., τῆς ὁποίας τὸ ὁλικὸν μῆκος δὲν διηρευνήθη. Ἐντὸς τοῦ δωματίου τούτου ὑπῆρχεν, εἰς βάθος 0.80 μ., στρῶμα τεθραυσμένων ὑαλίνων ἀγγείων καὶ ὑαλοπινάκων. Δάπεδον δὲν ἐσημειώθη εἰς τὸ βάθος ὅπου ἤρχιζεν ἡ θεμελίωσις τῶν τοίχων. Κάτωθεν τῆς θεμελιώσεως ἀπεκαλύφθη τμῆμα δαπέδου ἐκ κεραμεικοῦ κονιάματος, ἀνῆκον εἰς προγενέστερον τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσμα. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου εὑρέθησαν δύο χαλκᾶ νομίσματα, λίαν ἐφθαρμένα, δυνάμενα μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ

Σχέδ. 1. Θάσος. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου εἰς θέσιν Τσουκαλαριό.

Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1973 διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρὸς Δ. τοῦ ἀγγειοπλαστείου Χρυσογέλου[4] (Σχέδ. 1-2).

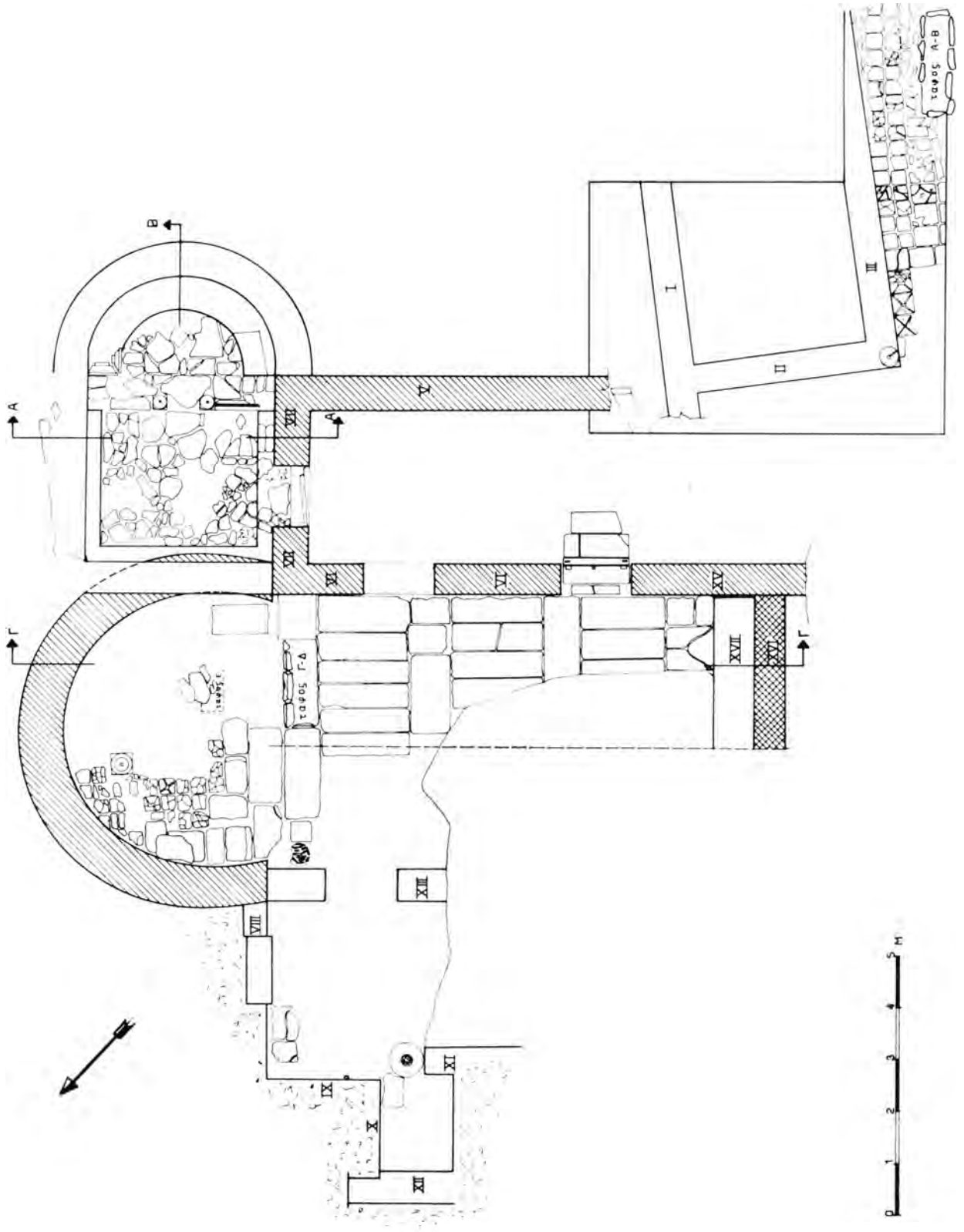
Εἰς τὴν πρώτην ὁρισθεῖσαν τομὴν ἀπεκαλύφθη κατ' ἀρχὴν στρῶμα, πάχ. περὶ τὰ 0.40 μ., μὲ πλουσίαν βυζαντινὴν κεραμεικήν, ἤτοι ὄστρακα ἐφυαλωμένα, μὲ ὑποκίτρινον ἢ ὑπόλευκον κάμπον καὶ

3. Jean-Jacques Maffre, Sondage Papathanasiou, BCH 95 (1971), II, σ. 788. Ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς αὐτῆς ἐρεύνης, ἀνατολικῶς τῆς ἡμετέρας ἀνασκαφῆς, ἐπεβεβαιώθη ἡ ὕπαρξις, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχήν, νεκροταφείου. Δὲν ἔχει ἐξακριβωθῆ ἐὰν πρόκειται περὶ ἀνεξαρτήτου νεκροταφείου ἢ περὶ ἐπεκτάσεως τοῦ μεγάλου νεκροταφείου, δυτικῶς τῆς ἀρχαίας πόλεως.

4. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος ἡ φιλόλογος, φοιτήτρια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος, δ. Λία Παπαδημητρίου καὶ ἡ σχεδιάστρια δ. Φωτεινὴ Πρεμέτη, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλονται τὰ σχέδια τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἀρκαδίου (395-405 μ.Χ.). Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν τῶν τοίχων ΙΙ καὶ ΙΙΙ εἶναι ἐντειχισμένη βάσις κίονος εἰς δευτέραν χρῆσιν.

Ἐξωτερικῶς τοῦ τοίχου ΙΙΙ, διεπιστώθη δάπεδον ἐξ ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν, εἰς βάθος 0.42 μ. ἀπὸ τῆς σωζομένης ἄνω ἐπιφανείας τοῦ τοίχου ΙΙΙ. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου ἀπεκαλύφθη κτιστὸς τάφος Α-Β. (Πίν. 619 α). Πλησίον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθη χαλκοῦν ὑστερορρωμαϊκὸν νόμισμα, λίαν ἐφθαρμένον, πιθανῶς τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Ὁ τάφος, διαστ. 2.10 × 0.70 μ., ἐκαλύπτετο ὑπὸ κτιστοῦ ὀρθογωνίου ἐπιτυμβίου σήματος, ὕψ. 0.60 μ., ἀποτελουμένου ἐκ μεγάλων ἡμιεργασμένων λιθίνων πλακῶν, τὰ κενὰ τῶν ὁποίων ἐπληροῦντο διὰ κονιάματος. Ὑπὸ τὸ ἐπιτύμβιον τοῦτο σῆμα εὑρίσκοντο αἱ καλυπτήριοι πλάκες τοῦ κυρίως τάφου, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς τὸ

Σχέδ. 2. Θάσος. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς θέσιν Τσουκαλμυριό.

πήλινον δάπεδον τοῦ χώρου. Ἐντὸς τοῦ τάφου, τοῦ ὁποίου ἡ κατασκευὴ ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἐπιτυμβίου, εὑρέθη σκελετὸς προσανατολισμένος, ἄνευ κτερισμάτων.

Ἑτέρα τομὴ ὡρίσθη πρὸς ΒΑ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 6 μ. ἀπὸ τῆς τομῆς Α, ὅπου σχεδὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους διεκρίνετο ἀρχαῖος τοῖχος. Ἔρευνα ἐντὸς τῆς τομῆς ἀπεκάλυψε τμῆμα ἡμικυκλικοῦ τοίχου. Διηυρύναμεν κατόπιν τούτου τὴν τομήν, ἀκολουθοῦντες τὴν πορείαν τοῦ κτηρίου. Ὁ ἡμικυκλικὸς οὗτος τοῖχος ἦτο προσκεκολλημένος εἰς τοιχοποιίαν σχήματος Γ, ἡ ὁποία ἐφαίνετο προγενεστέρα. Ἡ περαιτέρω ἔρευνα εἰς τὸν χῶρον τοῦτον κατέδειξε τὰ κάτωθι:

1. Ὁ ἀναφανεὶς ἡμικυκλικὸς τοῖχος ἀνήκει εἰς βυζαντινὸν ναΰδριον, τὸ ὁποῖον ἔχει προσκολληθῆ εἰς προγενέστερον κτίσμα.

2. Τὸ ναΰδριον εἶναι μονόχωρον κτίσμα, ἀπολῆγον κατὰ τὴν μίαν στενὴν πλευρὰν εἰς τὴν ἡμικυκλικὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (Πίν. 619 β).

3. Ὁ προσανατολισμός του ἔχει ἀπόκλισιν πρὸς Ν. καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι προσεκολλήθη εἰς τὸ παλαιότερον κτήριον, τὸ ὁποῖον ἐν μέρει ἐχρησιμοποίησε.

4. Οἱ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι κατεσκευάσθησαν διὰ τὸ ναΰδριον, εἶναι ἡ κόγχη τοῦ Βήματος, καὶ ὁ πρὸς τὴν θάλασσαν βορειοανατολικὸς τοῖχος,ἐνῷ ὁ ἔναντι τοῦ Βήματος τοῖχος βαίνει ἐπὶ ἑτέρου προγενεστέρου ἡμικυκλικοῦ τοίχου καὶ ἐν μέρει τὸν χρησιμοποιεῖ. Προγενέστερος τοῦ ναΰδρίου εἶναι καὶ ὁ τοῖχος VII, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχει εἴσοδος, πλ. 1.20 μ., καὶ κλῖμαξ ἐκ τριῶν βαθμίδων, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποιήθη ὡς μόνη εἴσοδος διὰ τὸ ναΰδριον.

5. Ἐντὸς τοῦ ναΰδρίου εὑρέθησαν ὁλόκληρα κατακρημνίσματα τοιχοποιίας, κυρίως πλινθοδομῆς, ὡς καὶ θολίτης ἐκ πωρολίθου, διαστ. 0.40 × 0.14 μ. Ἐξ αὐτῶν συνάγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ βυζαντινὸς οὗτος ναΐσκος ἦτο καμαροσκέπαστος, ἡ δὲ καμάρα ἐσχηματίζετο ἐκ θολιτῶν ἐξ ἐλαφροῦ πωρολίθου καὶ οἱ τοῖχοι ἀπετελοῦντο ἐκ πλινθοδομῆς. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ καμάρα ἐκαλύπτετο ἐξωτερικῶς διὰ ξυλοστέγου κεραμοσκεποῦς στέγης, διότι ἐντὸς τοῦ ναΰδρίου εὑρέθη πλῆθος κεράμων.

6. Τὸ ἡμικύκλιον τῆς κόγχης περιέτρεχεν ἐσωτερικῶς ὁμόκεντρον πλατὺ χαμηλὸν ἡμικυκλικὸν ἔδρανον, προφανῶς ὡς σύνθρονον. Ἕτερον στενότερον ἔδρανον, πλ. 0.25 × 0.33 μ., περιέτρεχε τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ ναΰδρίου ἐσωτερικῶς, διεκόπτετο δὲ μόνον ὑπὸ τῶν βαθμίδων τῆς εἰσόδου τοῦ νοτίου τοίχου.

7. Πλεῖστα παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶχον χρησιμοποιηθῆ εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐντὸς τοῦ ναΰδρίου (Πίν. 619 γ - δ). Τινὰ ἐξ αὐτῶν, ἰδίως πεσσίσκοι, ἐχρησιμοποιήθησαν προφανῶς ὡς δομικὸν ὑλικὸν εἰς τὴν τοιχοποιίαν, διότι ἔφερον ἴχνη ἐπιχρίσματος, δύο δὲ ἐπίκρανα ἰωνίζοντα, τοποθετημένα εἰς σχέσιν ὀρθῆς γωνίας μεταξύ των, ἀπετέλουν τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ ἡμικυκλικοῦ συνθρόνου. Ἕτεροι πεσσίσκοι, βάσεις κιονίσκων καὶ κιονίσκοι ἐσχημάτιζον τὸ φράγμα τοῦ πρεσβυτερίου. Μικρὸν κιονόκρανον, φέρον διακόσμησιν ἐκ μαλακῶν φύλλων ἀκάνθης, ἦτο ἐνδομημένον εἰς τὸ ἔδρανον τῆς νοτίας πλευρᾶς.

8. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἡμικυκλίου τῆς κόγχης, ἔμπροσθεν τοῦ συνθρόνου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτό, ὑπάρχει κτίσμα τετράπλευρον, διαστ. 0.68 × 0.49, ὕψ. 0.27 μ. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἔμπροσθεν τοῦ κτίσματος εὑρέθη τεμάχιον θωρακίου μὲ ἀνάγλυφον σταυρόν. Προφανῶς πρόκειται περὶ τῆς βάσεως καὶ τῆς πλακὸς τῆς τραπέζης τοῦ ναΰδρίου.

9. Τὸ δάπεδον τοῦ ναΐσκου ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν μαρμάρου διαφόρων σχημάτων. Τὸ δάπεδον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἶναι κατὰ μίαν βαθμίδα ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίως ναοῦ.

10. Ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης διαπιστοῦται, ὅτι τὸ ναΰδριον κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς, ἡ ὁποία ἤρχισεν ἢ ἐνετοπίσθη κυρίως ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ περὶ τὸ σύνθρονον καὶ τὸ βόρειον ἡμικύκλιον τῆς κόγχης. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ εὑρέθησαν πλεῖστα ὄστρακα ἀγγείων καὶ θραύσματα κεράμων στέγης κατακεκαυμένα. Ἐπίσης ἐντονώτατα ἦσαν τὰ ἴχνη τῆς πυρκαϊᾶς καὶ ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπέζης.

Ἡ χρησιμοποίησις ἐν ἀφθονίᾳ εἰς δευτέραν χρῆσιν δομικοῦ ὑλικοῦ ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ ἀποτελεῖ βεβαίως ἓν ὅριον post quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ναΰδρίου, πλὴν ὅμως ἡ προχειρότης τῆς κατασκευῆς ὡς καὶ ἡ προσαρμογὴ τῆς νέας οἰκοδομῆς πρὸς τὸ ὑπάρχον ἐν ἀφθονίᾳ παλαιότερον ὑλικὸν δὲν δίδουν σαφεῖς ἐνδείξεις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ναΰδρίου. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ κατασκευή του δὲν πρέπει νὰ ἀπέχῃ πολὺ τῆς καταστροφῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τῆς ὑπάρξεως τοῦ συνθρόνου, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ ὅλη προχειρότης καὶ ἡ ἐν ἀφθονίᾳ χρῆσις παλαιοῦ ὑλικοῦ δηλοῖ ὅτι τοῦτο κατεσκευάσθη ἐκ τῶν ἐνόντων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν λατρευτικῶν ἀναγκῶν.

Ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη, ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὸν χῶρον πρὸς Δ. τοῦ ναΰδρίου μὲ σκοπὸν τὴν διερεύνησιν τοῦ παλαιοτέρου κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον προσεκολλήθη τὸ βυζαντινὸν ναΰδριον. Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθη μέγα κτήριον, ἀπολῆγον εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην. Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ κτηρίου τούτου εἶχεν ἀπόκλισιν πρὸς Β. Ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη ἔκλειε κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἕνα ὀρθογώνιον χῶρον, μήκ. 9.50 μ. Νοτίως τοῦ κεντρικοῦ ὀρθογωνίου τούτου χώρου, ὑπάρχει ἕτερος ὀρθογώνιος χῶρος (κλίτος;), ὁριζόμενος ὑπὸ τῶν τοίχων V, VI, VII καὶ XV, ὁ ὁποῖος ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν κεντρικὸν χῶρον, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς εἰσόδου μεταξὺ τῶν τοίχων VI καὶ

XV, ὅπου διεσώθη καὶ μαρμάρινος οὐδός (Πίν. 620 α), ἀφ' ἑτέρου δὲ δι' ἀνοίγματος εἰς τὸν τοῖχον VI, τὸ ὁποῖον εἶχε φραχθῆ μεταγενεστέρως. Τὸ νότιον τοῦτο διαμέρισμα εἶχε καὶ ἑτέραν εἴσοδον πρὸς Α., ὄχι ἐπὶ τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονός του, ἀλλὰ μετατοπισμένην πρὸς τὸν κεντρικὸν χῶρον. Ἡ εἴσοδος αὐτὴ ἐχρησίμευσε μεταγενεστέρως ὡς εἴσοδος τοῦ βυζαντινοῦ ναϋδρίου.

Ἀντιστοίχως, εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τῆς κόγχης ὑπάρχει τοῖχος XIII, παράλληλος πρὸς τὸν τοῖχον VI, ὡς καὶ τοῖχος VIII, ἀντίστοιχος πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν προέκτασιν τοῦ τοίχου VII. Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ φαίνεται ὅτι δὲν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν τοιχοποιίαν τῆς κόγχης καὶ τῶν ἀντιστοίχων νοτίων τοίχων, ἀλλὰ εἶναι μεταγενέστεροι. Εἰδικώτερον, ὁ τοῖχος VIII, εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς του πρὸς τὴν κόγχην, ἔχει κανονικὴν τοιχοποιίαν, ἐν συνεχείᾳ ὅμως προστίθεται εἰς αὐτὸν τοιχοποιία ἀμελής, τῆς ὁποίας ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἔχει ἔντονον κλίσιν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χώρου. Εἰς τὸ κάτω τμῆμα αὐτῆς εἶναι ἐνδομημένος πεσσίσκος παλαιοχριστιανικός. Γενικώτερον, εἰς τὸν βορειοδυτικὸν χῶρον τοῦ κτίσματος ὑπάρχουν μεταγενέστεραι κατασκευαί, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποίησαν τοὺς τοίχους τοῦ μεγάλου κτηρίου μετὰ τὴν καταστροφήν του, ἤτοι: (α) πήλινος ἀγωγός, διαμ. 0.10 μ., μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν θάλασσαν, (β) κάθετος πήλινος ἀγωγός, διαμ. 0.06 μ., παρὰ τὸν τοῖχον IX, (γ) μεγάλη μυλόπετρα παρὰ τὸν τοῖχον XI, διαμ. 0.68 μ., (δ) ἡ κεκλιμένη ἄνω ἀπόληξις τοῦ τοίχου VIII (χρησιμεύουσα ἴσως δι' ἐκφόρτωσιν καρπῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον[5]). Πρόκειται προφανῶς περὶ ἀγροτικῶν ἐγκαταστάσεων (Πίν. 620 β).

Τὸ δάπεδον τοῦ κεντρικοῦ χώρου καὶ τῆς κόγχης ἀποτελεῖται ἐκ μαρμαρίνων μεγάλων ὀρθογωνίων πλακῶν (Πίν. 620 γ). Τὸ ἴδιον δάπεδον φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸ νότιον διαμέρισμα, τοὐλάχιστον εἰς τὴν ἔκτασιν ἡ ὁποία ἀνεσκάφη παρὰ τὸν οὐδὸν τῆς εἰσόδου ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο χώρων, ἀλλὰ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον τοῦ κεντρικοῦ χώρου.

Εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου, ἀνεσηκώθησαν πλάκες τοῦ δαπέδου καὶ κατεσκευάσθησαν τάφοι ἐντὸς τοῦ πετάλου τῆς κόγχης, φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς ἐχρησιμοποιεῖτο, ἐστεγασμένος ἢ ὑπαίθριος, διότι ἐπεδείχθη ἐπιμέλεια διὰ νὰ στρωθῇ τὸ δάπεδον, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἔλειπον αἱ μαρμάριναι πλάκες, δι' ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν, προφανῶς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ ὅμοιον δάπεδον, ἔξωθι τοῦ κτίσματος I-II-III. Ἐξ ἄλλου, αἱ ὁμοιότητες κατασκευῆς τοῦ τάφου Α-Β τῆς τομῆς Α καὶ τῶν τάφων Γ-Δ καὶ Ε, ἐντὸς τῆς κόγχης, δηλοῦν ἰδίαν ἐποχήν. Τομή, γενομένη ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς μεγάλης κόγχης, ἀπεκάλυψεν ὑποθεμελίωσιν τοίχου μὴ σωζομένου, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι συνέδεε τὰ δύο ἄκρα τοῦ πετάλου τῆς κόγχης, ἀποχωρίζων ταύτην ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κτηρίου, ἐδημιούργει δὲ μόνον ἓν ἄνοιγμα, πλ. 1.97 μ., εἰς τὸ κέντρον, ὡς εἴσοδον εἰς τὴν κόγχην.

Καθέτως πρὸς τὸ θεμέλιον τοῦτο διέρχεται ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ἤτοι πηλοσωλὴν ἐνδομημένος ἐντὸς τοιχαρίου, ὁ ὁποῖος εἶχε κατεύθυνσιν πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐντὸς τῆς τομῆς, ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς κόγχης, διεπιστώθη στρῶμα ἄμμου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πλῆθος ὀστράκων ἐκ μεγάλων πίθων ἀκοσμήτων.

Παρὰ τὸν τοῖχον XVI, ὁ ὁποῖος κλείει ἀπὸ Δ. τὸν κεντρικὸν χῶρον, ὑπάρχει προσκεκολλημένον, ὄχι ὅμως ἐφαπτόμενον τελείως πρὸς τὸν τοῖχον, ἔδρανον, ὕψ. 0.32 μ., ἐκτισμένον προχείρως δι' ἀργῶν λίθων. Τὸ ἔδρανον τοῦτο εἶναι μεταγενέστερον, διότι βαίνει ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου. Τέλος, εἰς τὸν κεντρικὸν χῶρον τοῦ κτίσματος, ἐσημειώθη στρῶμα ἐφυαλωμένων βυζαντινῶν ὀστράκων, προφανῶς ἐκ τῆς μεταγενεστέρας χρησιμοποιήσεως τοῦ χώρου ὡς αὐλῆς τοῦ ναϋδρίου ἢ καὶ ὡς νεκροταφείου. Ἐπίσης εὑρέθησαν διάσπαρτοι ἐντοίχιοι ψηφῖδες, προφανῶς ἐκ τῶν τοίχων τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος.

Ὁπωσδήποτε ἐκ τῆς πρώτης ταύτης φάσεως τῆς ἀνασκαφῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθοῦν βέβαια συμπεράσματα, οὔτε διὰ τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τοῦ κτηρίου οὔτε καὶ διὰ τὴν χρονολόγησίν του, ἐφ' ὅσον μάλιστα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐντοπισθῇ ἡ σχέσις του πρὸς τὰ ἐν ἀφθονίᾳ χρησιμοποιηθέντα εἰς δευτέραν χρῆσιν εἰς τὸ μεταγενέστερον ναΰδριον παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν μακροχρόνιον ὕπαρξιν οἰκισμοῦ εἰς τὸν χῶρον τοῦτον εἶναι καὶ ὁ περίβολος, ὁ ὁποῖος τὸν περικλείει κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς. Εἰς τὸν τοῖχον τοῦ περιβόλου εὑρίσκονται ἐντειχισμένα εἰς δευτέραν χρῆσιν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς π.χ. οὐδὸς μὲ τόρμους, πλὰξ ἀφοδευτηρίου, ὡς καὶ λαξευτοὶ λίθοι τοιχοποιίας. Ὑπὸ τὸν τοῖχον τοῦτον διέρχεται ἀγωγὸς κτιστός, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν θάλασσαν.

Παλαιοχριστιανικὸς ναὸς ἐπεσημάνθη ἐπίσης ἀνατολικῶς τοῦ ἐν λόγῳ ἐρειπιῶνος, παρὰ τὸ νεωτερικὸν παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Βασιλείου (Πίν. 620 δ - ε).

Παλαιόχωρα Μαρωνείας

Τὸν Αὔγουστον τοῦ 1973 διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν βυζαντινὴν Μαρώνειαν, εἰς τὴν θέσιν

5. Πρβλ. τὰς δεξαμενάς, αἱ ὁποῖαι ἀπεκαλύφθησαν ἀνατολικῶς τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων, ὅπου ἡ ἀπόληξις τῶν προσθέτων στηθαίων ἔχει κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω διὰ νὰ διευκολύνεται προφανῶς ἡ ἐκκένωσις τῶν δοχείων τῶν σταφυλῶν. Βλ. Στ. Πελεκανίδης, Ἀνασκαφὴ Φιλίππων, ἐν ΠΑΕ 1958, σ. 89, εἰκ. 2.

Παλαιόχωρα, ἐντὸς ἀγροῦ ἰδιοκτησίας Σαγβαλῆ, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ὁ συνάδελφος κ. Εὐάγγ. Τσιμπίδης-Πεντάζος εἶχεν ἀνεύρει εἰς δοκιμαστικὴν τομήν, παλαιοχριστιανικὸν ψηφιδωτὸν δάπεδον[6].

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1973 ἀπεκαλύφθη τὸ δάπεδον τοῦτο εἰς ἔκτασιν περίπου 63 τ.μ., χωρὶς νὰ ἀποκαλυφθοῦν οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος, ὅπου ἀνῆκε τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, πλὴν τοῦ νοτίου τοίχου.

Ὁπωσδήποτε πρόκειται περὶ μεγάλου παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου, πιθανώτατα βασιλικῆς. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἔχει ὑποστῆ φθορὰς ἐκ μεταγενεστέρων τοίχων, οἱ ὁποῖοι βαίνουν ἐπ' αὐτοῦ, πλαισιοῦται εἰς τὰς ἀποκαλυφθείσας παρυφάς του διὰ ταινιῶν ἐκ βλαστοσπείρας καὶ ὀδοντωτῶν τριγώνων. Ὁ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου κάμπος διαχωρίζεται διὰ δύο ταινιῶν συμπλεκομένων διὰ διπλῆς ἀνακομβώσεως, εἰς ἀτέρμονα σχέσιν, εἰς ὀκτάπλευρα ρομβοειδῆ σχήματα, μεγαλύτερα καὶ μικρότερα. Ἐντὸς τῶν μεγάλων ὀκταπλεύρων παριστάνονται ἐναλλὰξ διάφορα θέματα: πτηνά (πέρδιξ καὶ ἐρῳδιοί), ἀγγεῖα (κάνθαρος μὲ ραβδωτὴν κοιλίαν καὶ ἑλικοσχήμους λαβάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκφύονται κισσόφυλλα· κύλιξ ὑψίπους, ἐκ τῆς βάσεως τῆς ὁποίας ἐκφύονται κλάδοι· ἀμφορεὺς μὲ ἑλικοσχήμους λαβὰς κλπ.), κάνιστρα μὲ καρπούς, καρποὶ καὶ ἰχθύες, τὸ συμβολικὸν θέμα τοῦ πτηνοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀποδράσει ἐκ τοῦ κλωβίου, δηλαδὴ τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ἔχει διαφύγει ἐκ τῆς φυλακῆς τοῦ σώματος[7]. Εἰς τὰ μικρότερα ὀκτάπλευρα εἰκονίζονται μικρὰ ἄνθη. Βεβαίως ἀσφαλῆ συμπεράσματα περὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος θὰ συναχθοῦν μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Ὁπωσδήποτε ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ποιότης τοῦ ψηφιδωτοῦ ὁδηγοῦν εἰς τὴν κατ' ἀρχὴν χρονολόγησίν του εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. (Σχέδ. 3· Πίν. 621 α-γ).

Δράμα

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν πρὸς θεμελίωσιν οἰκοδομῆς εἰς τὸ οἰκόπεδον Εὐστρ. Σαρήμπογια, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγ. Βαρβάρας ἀπεκαλύφθη τμῆμα βυζαντινοῦ κτηρίου, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου διαμερίσματος, τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ διὰ τοξωτῆς εἰσόδου, ἀνοιγομένης εἰς τὸ μέσον τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν, πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται εἰς τὸ ὅμορον πρὸς Δ. οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας τοῦ δήμου Δράμας (Πίν. 622 α). Ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ τούτου θὰ δώσῃ πλείονα στοιχεῖα διὰ τὴν μορφήν, τὴν χρῆσιν καὶ πλέον ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ βυζαντινοῦ τούτου κτηρίου. Ἡ τοιχοποιία εἶναι λιθοδομή, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνονται ἀκανόνιστοι ζῶναι ἐκ πλίνθων. Τὰ τόξα συνίστανται ἐκ πλινθοδομῆς. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ βυζαντινοῦ κτηρίου εἰς τὸ οἰκόπεδον Σαρήμπογια διετηρήθη ἐν ὑπογείῳ.

Νέα Μάκρη

Μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐγένετο εἰς τὰ ἐρείπια μουσουλμανικοῦ τεμένους, πρὸς Β. τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας Νέας Μάκρης, ἐκ τῆς ὁποίας διεπιστώθη ὅτι τοῦτο ἑδράζεται ἐπὶ παλαιοτέρου κτίσματος, ἔχοντος πιθανώτατα σχέσιν πρὸς τὸν ναὸν ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχονται τὰ ἀποκείμενα εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (Πίν. 622 β-γ). Κατὰ τὴν παράδοσιν, εἰς τὸν χῶρον τοῦ τεμένους ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη τὸ 1909 τὸ τέμενος, κατεδαφισθὲν ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, λόγῳ τῆς διαδεδομένης παραδόσεως, ὅτι τὸ τέμενος ἐκτίσθη ἐπὶ χριστιανικοῦ ναοῦ.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Εἰς τὴν θέσιν Ροδιὰ πλησίον τοῦ Ποτοῦ, εἰς τὴν νοτίαν Θάσον, εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Ἰωάννου Πατήρα, ἐπεσημάνθησαν ὑπὸ τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων νοτίας Θάσου, κ. Βασιλείου Οἰκονόμου, τοῖχοι κτηρίου, ἀποτελούμενοι ἐκ πελεκητῶν δόμων θασίου μαρμάρου, διάσπαρτα δὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς ἀμφικιόνιον παραθύρου.

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Εἰς τὸ χωρίον Νικηφόρος, νεώτερον ναΰδριον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἔχει κτισθῆ ἐπὶ βυζαντινοῦ ναοῦ. Ἐξ αὐτοῦ σώζεται τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἁψῖδος, εἰς ἱκανὸν ὕψος, καὶ τμῆμα τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ἡ τοιχοποιία του συνίσταται ἐκ λιθοδομῆς, μὲ παρεμβαλλομένας ἀσυμμέτρους πλίνθους.

Πλησίον τοῦ παρεκκλησίου ἐπεσημάνθη εἰς ἀγρὸν πλῆθος ρωμαϊκῶν ὀστράκων, ἐπίσης δὲ ἐντειχισμένος μαρμάρινος οὐδὸς εἰς ἠρειπωμένην οἰκίαν.

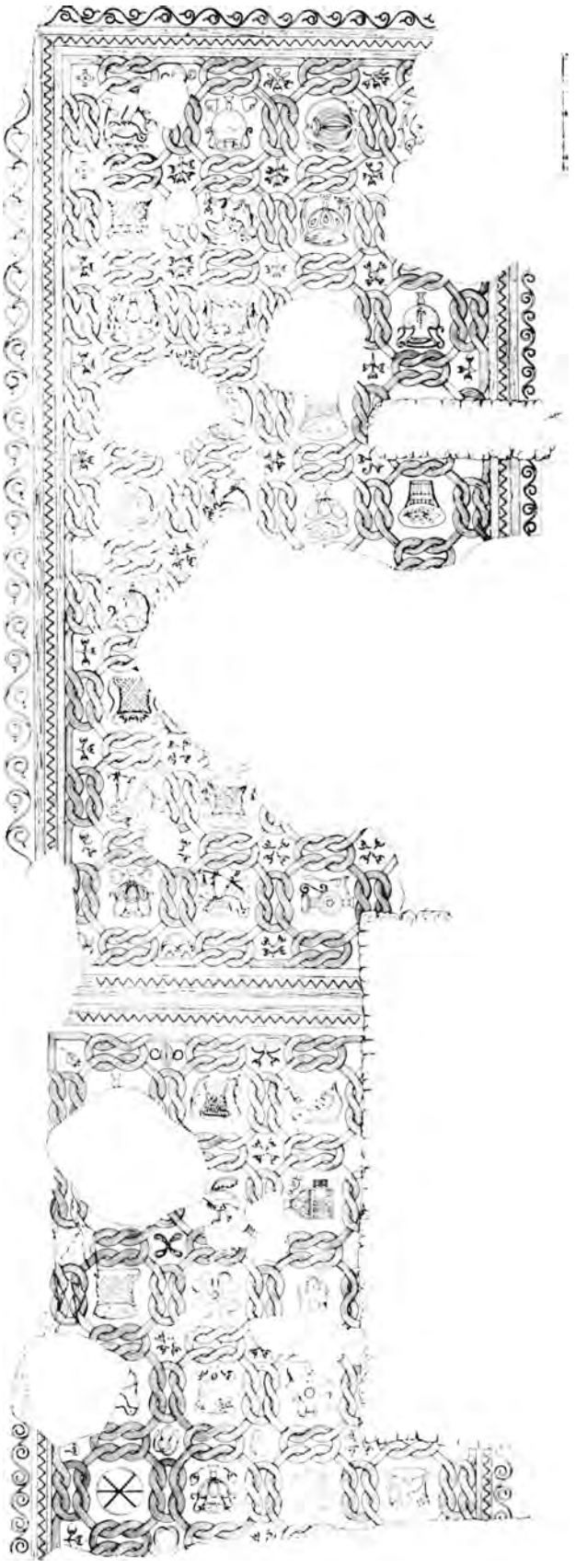
ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

1. Δύο χλμ. πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Ἀρσάκειον, εἰς θέσιν Καλές, διακρίνεται μικρὸς φρουριακὸς περίβολος, ὡς δηλοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ τοπωνυμίου, ἐνισχυμένος διὰ κυκλικῶν πύργων.

2. Εἰς τὴν κτηματικὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου Πελαγία, εἰς θέσιν γνωστὴν ὡς Κλησόβασι (βάλτος τῆς ἐκκλησίας), ὑπάρχουν ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ (Πίν. 623 α-β). Ἡ ἐντόπισις τοῦ μνημείου, ὀφειλομένη εἰς ὑπόδειξιν τοῦ συναδέλφου κ. Δ.

6. Εὐάγγ. Τσιμπίδης-Πεντάζος, Ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι ἐν Θράκῃ, ἐν ΠΑΕ 1971, σ. 114, πίν. 138. Εὐχαριστῶ καὶ ἐδῶ τὸν συνάδελφον διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς ἀνασκαφῆς.

7. A. Grabar, Un thème de l'iconographie chrétienne: L'oiseau dans la cage, C.A., 2. 16 (1966), σ. 9-16.

Σχέδ. 3. Μαρώνεια. Παλαιοχριστιανικὸν ψηφιδωτὸν εἰς θέσιν Παλαιόχωρα.

Τριανταφύλλου, ἐγένετο εἰς ἐποχὴν πρὸ τοῦ θερισμοῦ τοῦ σιταγροῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑψοῦνται τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰ ληφθέντα στοιχεῖα εἶναι ἐλλιπῆ.

3. Εἰς τὸ χωρίον Μοίρανα, εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ Χατζῆ Χουσεΐν Γιουσούφ, ἐπεσημάνθη παλαιοχριστιανικὸς κίων, προερχόμενος ἐκ τοῦ ἀγροῦ του, εἰς θέσιν Τσεσμὲ-Γιάν, ἀπὸ ὅπου ἐξήχθη παλαιότερον καὶ «σταυρός», κατὰ δήλωσίν του, ὁ ὁποῖος παρεδόθη. Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ κυρτοῦ θωρακίου ἄμβωνος, ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ὅτι προέρχεται ἐκ Μοιράνων.

ΑΕΡΟΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΙΣ

Ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἀνελήφθη ἡ ἀεροφωτογράφησις ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς περιοχῆς, ἤτοι τῆς Ἀναστασιουπόλεως, τῶν Ἀβδήρων, τῆς Μαρωνείας καὶ τῶν βυζαντινῶν πύργων τῶν Ποταμῶν (Πίν. 623 γ, 624 α - β).

1974

Ἡ ἔκθεσις αὕτη περιλαμβάνει τὴν δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1974, ὁπότε ἡ ὑπογραφομένη ἀνεχώρησεν ἐξ Ἑλλάδος διὰ μετεκπαίδευσιν. Διὰ τὸ λοιπὸν χρονικὸν διάστημα δίδεται ἔκθεσις ὑπὸ τοῦ ἀναπληρώσαντος αὐτὴν Ἐπιμελητοῦ, κ. Θεολ. Ἀλιπράντη.

Πρέπει νὰ διευκρινίσωμεν εἰς γενικὰς γραμμάς, ὅτι λόγῳ τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ θέρους τοῦ 1974 αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι καὶ αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι τῆς Ἐφορείας διεκόπησαν ἀποτόμως, κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θράκης, καὶ ἡ δραστηριότης ἐστράφη κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν λῆψιν μέτρων ἀσφαλείας διὰ τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς.

Συνοπτικῶς ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ ἐννεάμηνον τοῦ 1974 (Ἰανουάριος-Σεπτέμβριος) ἐκάλυψε τοὺς κάτωθι τομεῖς.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΧΩΡΩΝ

Βασιλικαὶ Φιλίππων

Ἐγένετο γενικὸς καθαρισμὸς καὶ διαμόρφωσις τοῦ χώρου εἰς τὰς βασιλικὰς Α καὶ Β, εἰς τὴν βασιλικὴν ἐκτὸς τῶν τειχῶν καὶ εἰς τὸ Ὀκτάγωνον.

1. Εἰς τὴν βασιλικὴν Α ἐγένοντο: (α) Κατεδάφισις μικρᾶς ἀποθήκης, ἡ ὁποία κατελάμβανε τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ νάρθηκος. (β) Στερέωσις καὶ στεγανοποίησις τῆς ἄνω πλευρᾶς τοῦ βορείου ἐξωτερικοῦ τοίχου τῶν βορείων προσκτισμάτων τῆς βασιλικῆς, τοῦ χώρου δηλαδὴ τοῦ κλιμακοστασίου καὶ τοῦ προθαλάμου τοῦ βαπτιστηρίου, ὡς καὶ τοῦ βορείου τοίχου τῆς βασιλικῆς, πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω διαβρώσεως τῆς τοιχοποιίας (Πίν. 625 α - β). (γ) Ἐπεσκευάσθη ἐπίσης ὁ ὕπερθεν ταύτης ἀναλημματικὸς τοῖχος καὶ κατεσκευάσθη προστατευτικὴ αὐλαξ πρὸς περισυλλογὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, διὰ τὴν προστασίαν τῶν τοιχογραφιῶν τῶν τοίχων τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τοῦ προθαλάμου αὐτοῦ (Πίν. 625 γ - δ). (δ) Παραλλήλως συνεχίσθη ἡ ἐργασία ταυτίσεως καὶ συγκολλήσεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς Α.

2. Εἰς τὴν βασιλικὴν Γ ἐγένετο συγκόλλησις τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα.

Μεσαιωνικὸν φρούριον Καβάλας

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ παραλίου τείχους τῆς Καβάλας κατὰ τὸ νότιον τμῆμα τῆς χερσονήσου τῆς Παναγίας, ὡς καὶ τοῦ δυτικοῦ τείχους τοῦ φρουρίου παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πυλίδα μὲ τὸν «φονιὰ» καὶ τοῦ νοτιοδυτικοῦ πύργου τῆς ἀκροπόλεως (Πίν. 626 γ - ε).

Ναὸς Ταξιαρχῶν Δράμας

Μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ μεταγενεστέρου ἐξωνάρθηκος τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας πρὸς ἀνέγερσιν πολυκατοικίας, ἀνελήφθησαν παρὰ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου (βλ. κατωτ. σ. 850).

Παναγία Καβάλας

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἰς τὴν παλαιὰν συνοικίαν Παναγία τῆς Καβάλας, διεμορφώθη ὁ περίβολος τοῦ ναοῦ παρὰ τὸ μεσαιωνικὸν τεῖχος τῆς πόλεως.

Ἅγιος Νικόλαος Ἐλευθερουπόλεως

Εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ἐλευθερουπόλεως ἐγένετο ἐπιχωμάτωσις τοῦ ἀνασκαφέντος κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος χώρου τῆς ἐκκλησίας καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς στέγης της (βλ. κατωτ. σ. 841).

Φρούριον Πυθίου

Εἰς τὸ βυζαντινὸν φρούριον τοῦ Πυθίου ἤρχισεν ἡ ἀποτύπωσις καὶ ἡ μελέτη ἀποκαταστάσεώς του μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Μαν. Κορρὲ καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰσιδ. Κακούρη. Ἐγένετο προμήθεια ξυλείας διὰ τὴν ὑποστύλωσιν τῶν ἑτοιμορρόπων τμημάτων, ὑποστύλωσις τῆς κεντρικῆς εἰσόδου καὶ ἔρευνα εἰς τὸν βορειοανατολικὸν περίβολον, ὅπου διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις παραστάδων.

Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν αἰφνιδίως, λόγῳ τῶν γεγονότων τοῦ θέρους τοῦ 1974.

Σέρραι

(α) Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στεγανοποίησις τῶν θόλων τοῦ τεμένους Μεχμὲτ Πασᾶ (Πίν. 626 α - β).

(β) Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ διαμόρφωσις τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων.

(γ) Αἱ ἐργασίαι τῆς Ἐφορείας εἰς τὸ Μακρυναρίκι τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Χαρ. Πέννα (βλ. κατωτ. σ. 854)

Σπήλαιον Ἁγίων Θεοδώρων

Ἐγένετο φωτογράφησις, διαμόρφωσις τοῦ χώρου καὶ τοποθέτησις κιγκλιδώματος πρὸς προστασίαν τοῦ σπηλαίου τῶν Ἁγίων Θεοδώρων τοῦ Νομοῦ Ἔβρου, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ δημοσιεύσῃ ἡ ὑπογραφομένη (Πίν. 627).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

Βασιλικὴ Θάσου

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Ζήδρου, πρὸς Δ. τῆς σταυρικῆς βασιλικῆς τῆς Θάσου, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδὲν στοιχεῖον συνδέον τὸν χῶρον πρὸς τὸ μνημεῖον, προέκυψε, εὑρέθησαν ὅμως ἐντειχισμένα εἰς μεταγενέστερα κτίσματα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς βασιλικῆς (βλ. κατωτ. σ. 850).

Ποδοχώριον

Συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Θ. Ἀλιπράντη ἡ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀρξαμένη ἀνασκαφὴ εἰς Ποδοχώριον, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας δημοσιεύονται ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως (βλ. κατωτέρω).

Μητρόπολις Σερρῶν

Εἰς τὰς Σέρρας ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας συστὰς παλαιοχριστιανικῶν τάφων εἰς οἰκόπεδον, ὅπου ἀνεγείρετο τὸ νέον Ἐπισκοπεῖον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σερρῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐδημοσιεύθη ἤδη ὑπὸ τοῦ ἐπιβλέψαντος ταύτην Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἐφορείας κ. Χ. Πέννα[1].

Φρούριον Ἀνακτορουπόλεως

Τὸ φρούριον τῆς Ἀνακτορουπόλεως εὑρίσκεται εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ὅρμου τῶν Ἐλευθερῶν, 21 χλμ. πρὸς Δ. τῆς Καβάλας[2]. Λόγῳ τῆς μεγάλης σπουδαιότητος τοῦ μνημείου εἶχε προγραμματισθῆ ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἡ μελέτη, ἀνασκαφὴ καὶ ἀναστήλωσις τοῦ μνημείου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν αἱ ἐκτελεσθεῖσαι κατὰ τὸ 1974 στερεωτικαὶ καὶ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸν νοτιοανατολικὸν πύργον τοῦ φρουρίου περιωρίσθησαν εἰς τὰς ἀπολύτως ἀπαραιτήτους καὶ εἰς τὰ πλέον ἐπικίνδυνα σημεῖα, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῆς ἐπικινδύνου ρωγμῆς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ πύργου, εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοιχοποιίας καὶ εἰς ἁρμολογήματα τῆς δυτικῆς, νοτίας καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ πύργου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἐγένετο στερέωσις τῆς τοξωτῆς εἰσόδου καὶ τοῦ ἐφαπτομένου πρὸς τὸν πύργον τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀναστήλωσιν ἤρχισεν ἡ μελέτη τοῦ φρουρίου ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰσιδ. Κακούρη, ὁ ὁποῖος ἐπραγματοποίησεν ἀνασκαφικὴν τομὴν κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτιοανατολικοῦ πύργου πρὸς διευκρίνισιν προβλημάτων τῆς ἀναστηλώσεως.

Νεκροταφεῖον Φιλίππων

Εἰς οἰκόπεδα τῆς κοινότητος Κρηνίδων (ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον Φιλίππων) καὶ εἰς οἰκόπεδον τῆς κοινότητος Λυδίας (δυτικὸν νεκροταφεῖον Φιλίππων), ἀνεσκάφησαν ἐνδιαφέροντα σύνολα τάφων ὑστερορρωμαϊκῆς καὶ πρωτοχριστιανικῆς ἐποχῆς (βλ. κατωτ. σ. 843).

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Χορτοκόπι

Εἰς τὸ χωρίον Κάτω Χορτοκόπι ἢ Παληόπραβο ἐπεσημάνθησαν τὰ ἐρείπια βυζαντινοῦ ναϋδρίου τιμωμένου κατὰ τὴν τοπικὴν παράδοσιν εἰς τὴν μνήμην τῆς Παναγίας. Πρόκειται περὶ μονοχώρου ναϋδρίου μὲ δύο εἰσόδους, κατὰ τὴν δυτικὴν καὶ νοτίαν πλευράν. Ἀνὰ μία παραστὰς εἰς τὸν βόρειον καὶ νότιον τοῖχον δημιουργεῖ ὑποτυπώδη διαίρεσιν τοῦ χώρου. Εἰς τὴν βόρειον παραστάδα εἶναι ἐντειχισμέναι μαρμάριναι πλίνθοι. Ἐντὸς τοῦ ναΐσκου εὑρίσκονται τέσσαρα τεμάχια διδύμου παλαιοχριστιανικοῦ θωρακίου μὲ διακόσμησιν σταυροῦ, κιονόκρανον μὲ διακόσμησιν σταυροῦ εἰς τὰς στενὰς πλευράς, ὡς καὶ κιονίσκος ἀρράβδωτος.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

1973

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Βασιλικὴ Ποδοχωρίου

Κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ δι' ἐκσκαφέως κατὰ μῆνα Ἰούλιον εἰς τὴν τοποθεσίαν Παλαιοκκλήσια, πλησίον τῆς περιοχῆς Λεύκης τῆς κοινότητος Ποδοχωρίου τοῦ Νομοῦ Καβάλας καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπέχουσαν μόλις 100 μ. ἀπὸ τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ποδοχωρίου-Ἀκροποτάμου, ἦλθον εἰς φῶς τμήματα ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίου πλακὸς (σωζ. μήκ. 1.74 μ.) (Πίν. 628 α - β) καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ὡς βάσις κίονος, ἀμφικιονίσκος, κίων καὶ ἕτερον τμῆμα ἀμφικιονίσκου.

Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἐπιτυμβίου πλακός, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται πλήρως νὰ ἀναγνωσθῇ,

1. Χαρ. Πέννα, Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι εἰς Σέρρας, Σερραϊκὰ Χρονικὰ 7 (1976).

2. P. Collart, Philippes, ville de Macédoine, Paris 1937, σ. 84 καὶ P. Lemerle, Philippes et la Macédoine Orientale, Paris 1945, σ. 267.

διότι ἐλλείπουν ἀρκετὰ τμήματα ταύτης, ἔχει οὕτως:

Ἡρόδοτος[
νος ἑαυτῷ κ[αί τ]
ῇ συμβίῳ Δο[μι]
τίᾳ καὶ Γαΐῳ κ[αὶ Μ]
άρκῳ τ[οῖ]ς τέκν[οις]
ἔζων ἐ[κ] τῶν ιζ[
ν ἐποίη[σ]ε[
ος πρε[ψ; . . .
τις ἐποίη[
τὴν στή[
ιδια Δομι[τία. . .
δότω θρεψ[

Αἱ ὡς ἄνω ἐργασίαι διανοίξεως τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ διεκόπησαν ἀμέσως πρὸς πρόληψιν περαιτέρω καταστροφῆς ἀρχαίων καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἐντολῇ τῆς τ. Ἐπιθεωρήσεως Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, ἤρχισεν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἀφοῦ περισυνελέγησαν τὰ ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως ἐλθόντα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν εὑρήματα, ἐπηκολούθησεν ὁ καθαρισμὸς ἐκ τῶν σχίνων τοῦ τύμβου, ὅστις εἶχε χωρισθῆ εἰς δύο μέρη διὰ τῆς διανοιγείσης ἀγροτικῆς ὁδοῦ (Πίν. 628 γ). Ὁ καθαρισμὸς οὗτος ἐπεβάλλετο νὰ γίνῃ, διὰ νὰ καταστῇ εὐχερὴς ἡ ἔρευνα. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπραγματοποιήθη κατὰ δύο συνεχεῖς ἀνασκαφικὰς περιόδους, ἤτοι κατὰ τὰ ἔτη 1973 καὶ 1974[1].

Ὡς δεικνύει ἡ παρατιθεμένη κάτοψις (Σχέδ. 1), εἰς τοὺς τομεῖς Α, Β, Γ, Δ, καὶ Ε ἀπεκαλύφθησαν ἡ ἀψὶς τοῦ Ἱεροῦ, οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι οἱ καταλήγοντες εἰς τὴν ἀψῖδα, ἡ πρὸ τῆς ἀψῖδος θεμελιωθεῖσα μεταγενεστέρως μικρὰ ἐκκλησία (διαστ. 5.45× 2.75 μ.) μετὰ τοῦ ἐκ πλίνθων δαπέδου αὐτῆς, ὡς καὶ οἱ στυλοβάται, ἐφ' ὧν εὑρέθησαν πέντε ἐν συνόλῳ βάσεις τῶν κιόνων, διὰ τῶν ὁποίων ἐχωρίζετο τὸ οἰκοδόμημα εἰς τρία κλίτη, οἱ δύο νάρθηκες μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν τούτων προεκτάσεων, αἱ ὁποῖαι σχηματίζουν βοηθητικοὺς χώρους τῆς βασιλικῆς, καὶ τὸ πρὸς Δ., ὀκταγωνικοῦ σχήματος, βαπτιστήριον, ὅπερ ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ νάρθηκος διὰ δύο θυρῶν.

Οἱ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀσβεστοκονιάματος, ἐξ ἀμελῶς κατειργασμένων λίθων. Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς των φέρουν σαφῆ ἴχνη διακοσμήσεως. Ἡ ζωγραφικὴ διακόσμησις συνίσταται ἐκ ταινιῶν λεπτῶν καὶ παχειῶν, μέλανος ἢ καὶ ἄλλου χρώματος, ὡς καὶ φυτικῶν θεμάτων διακοσμήσεως.

Μίαν, ἴσως ἀμυδράν, ἰδέαν τῆς ἀνεικονικῆς ταύτης διακοσμήσεως, ἡ ὁποία θὰ ἦτο μᾶλλον ἐντυπωσιακὴ καὶ πλουσία εἰς χρωματικοὺς τόνους καὶ συνθέσεις, λαμβάνει τις ἐκ τῶν ἐλαχίστων, ἀλλ' ἐνδεικτικῶν, λειψάνων ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ ἐκ τῶν μεγαλυτέρων σπαραγμάτων (Πίν. 628 δ-ε, 629 α-γ).

Φαίνεται ὅτι ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ βασιλικὴ δὲν ἔφερε μόνον ζωγραφικὴν διακόσμησιν, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἐντοίχιον ψηφιδωτὸν διάκοσμον, ὡς τοῦτο διεπιστώθη ἐκ τῆς ἀνευρέσεως πολλῶν μικρῶν ὑαλίνων ψηφίδων διαφόρων χρωμάτων, ὡς π.χ. χρυσῶν, πρασίνων, εἰς τὸν πρὸ τοῦ νάρθηκος χῶρον τοῦ μεσαίου κλίτους.

Ἡ μορφὴ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς καὶ τῶν παρακειμένων κτισμάτων δὲν εἶναι ἑνιαία, ἀλλὰ ποικίλλει. Οὕτως ὁ νάρθηξ, τὸ πρὸς Ν. τοῦ νάρθηκος δωμάτιον, τὸ μὴ ἀποκαλυφθὲν εἰσέτι πλήρως, καὶ τὸ μεσαῖον κλίτος εἶναι ἐπεστρωμένα διὰ ψηφιδωτῶν, ἐν πολλοῖς κατεστραμμένων (εἰς τὸ Σχέδ. 1 δὲν σημειοῦται τὸ ἔμπροσθεν τοῦ νάρθηκος σωζόμενον ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ μεσαίου κλίτους), τὸ δὲ πρὸς Δ. τοῦ ἐξωτερικοῦ νάρθηκος, ὀκταγωνικοῦ σχήματος, βαπτιστήριον καλύπτεται διὰ πλίνθων.

Εἰς τὰ πλάγια κλίτη, τὰ δύο πρὸς Β. τοῦ νάρθηκος δωμάτια, ὡς καὶ τὸν ἐξωτερικὸν νάρθηκα, δὲν εἶναι ἐμφανὴς ἡ μορφὴ τοῦ δαπέδου ἐκ τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς στοιχείων, πλὴν ὅμως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ταῦτα θὰ ἐκαλύπτοντο ὁμοίως διὰ πλίνθων, ὡς τὸ πρὸς Ν. τοῦ ἐξωτερικοῦ νάρθηκος δωμάτιον (Πίν. 629 δ).

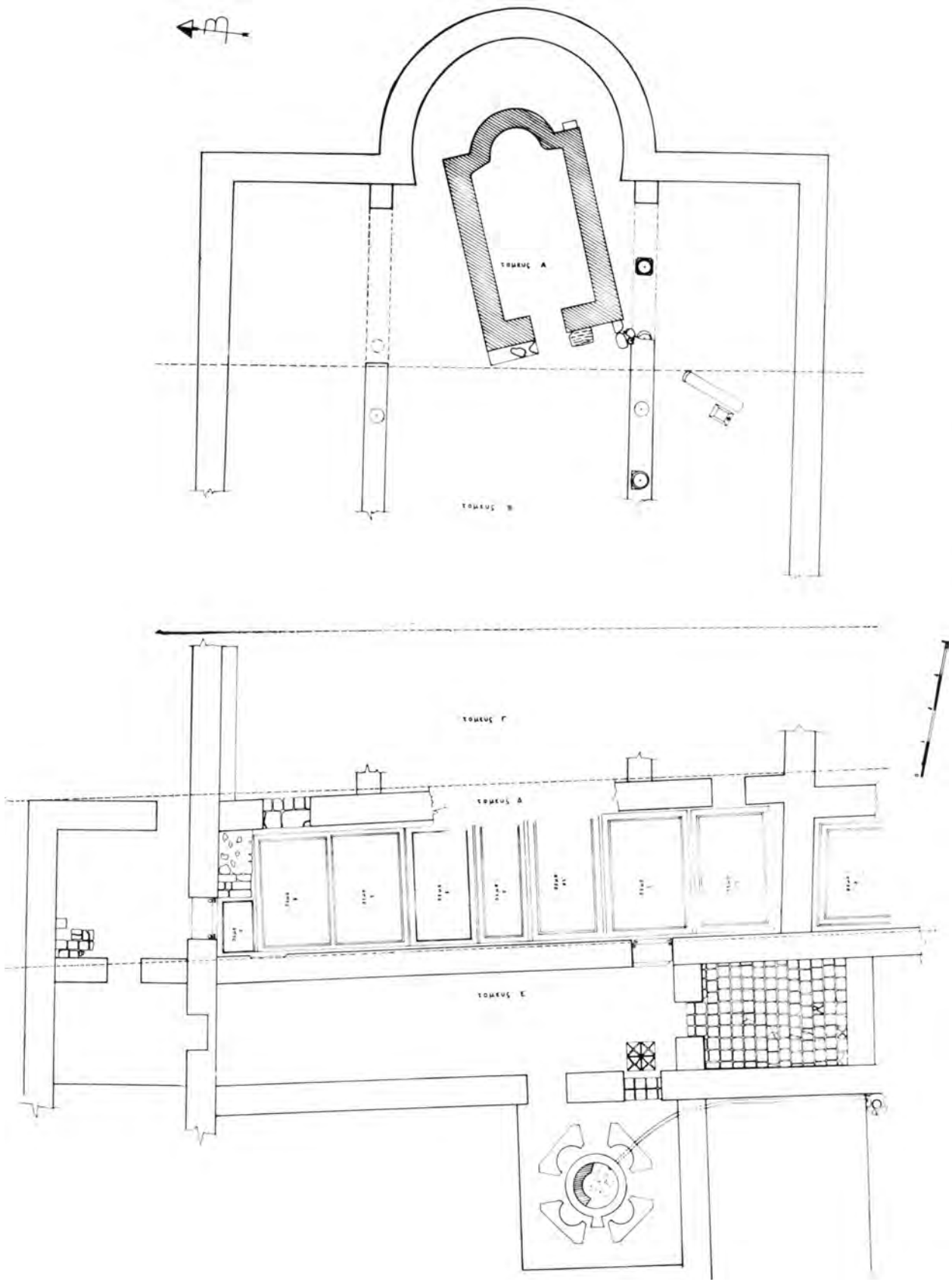
Τοῦ μεσαίου κλίτους τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον, τὸ διασωθὲν πρὸς Δ. τῆς ἀνοιγείσης ὁδοῦ, εἶναι κατὰ μέγα μέρος κατεστραμένον καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν διαχώρων κεκοσμημένων, τοῦ μὲν κεντρικοῦ διὰ ταινιῶν πολυχρώμων, τῶν δὲ πλαγίων διὰ τεμνομένων κύκλων.

Εἰς τὴν ὑπόλοιπον ἔκτασιν τοῦ μεσαίου κλίτους ἔχει ἀπομείνει τὸ ἐκ κουρασανίου ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ μόνον εἰς δύο σημεῖα διατηροῦνται δύο μικρὰ τμήματα, πρὸ τοῦ μικροῦ ναοῦ. Τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο σώζεται ἀκριβῶς παρὰ τὸν στυλοβάτην, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ὡς φαίνεται, μεταγενεστέρως εἶχον ὑψώσει τοῖχον, ὁ ὁποῖος ἔκρυψε τοὺς κίονας μετὰ τῶν βάσεών των (Πίν. 629 ε). Ἐνδεχομένως τοῦτο νὰ συνέβη μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς καὶ τὴν ἀνέγερσιν κατόπιν μικροῦ ναοῦ, ὁπότε χάριν τῶν παρακολουθούντων τὰς ἀκολουθίας πιστῶν, ἐκτίσθησαν ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν τοῖχοι καὶ οὕτω πρὸ τοῦ μικροῦ ναοῦ ἐδημιουργήθη ἐστεγασμένος χρήσιμος χῶρος.

Ἡ πιθανωτέρα αἰτία καταστροφῆς τῆς ἐνδιαφερούσης παλαιοχριστιανικῆς ταύτης βασιλικῆς ὑπῆρξεν ἡ πυρκαϊά, διότι ὡς διεπιστώθη εἰς πολλὰ σημεῖα, ὄχι μόνον τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ἀνευρέθησαν ἴχνη ταύτης.

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ἐσωτερικοῦ νάρθηκος

1. Κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ ἔτους 1973 ἔλαβε μέρος ἡ δ. Εἰρήνη Παναγοπούλου, πτυχιοῦχος τῆς Ἀρχαιολογίας. Τὰ σχέδια ἐφιλοτέχνησεν ἡ δ. Φωτ. Πρεμέτη, σχεδιάστρια τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας.

ΤΟΜΕΥΣ Α
ΤΟΜΕΥΣ Β
ΤΟΜΕΥΣ Γ
ΤΟΜΕΥΣ Δ
ΤΟΜΕΥΣ Ε

διαιρεῖται εἰς διάχωρα, ἕκαστον τῶν ὁποίων περιβάλλεται ὑπὸ πλαισίου, κοσμοῦνται δὲ διά ποικίλων γεωμετρικῶν σχημάτων, ὡς π.χ. τριγώνων, τετραγώνων, ὀκταγώνων καὶ τεμνομένων ἡμικυκλίων, σχηματιζόντων τὸ γνωστὸν φολιδωτὸν σχῆμα (Π ί ν. 630 α - γ, 631 α).

Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων εὑρημάτων εἶναι τμήματα διατρήτων θωρακίων, εὑρεθέντα εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους, ἰωνικὸν μετ' ἐπιθήματος κιονόκρανον, διαστ. 0.43 × 0.60 μ., ἡ ἄνω ἀπόληξις πεσσίσκου, ἔχουσα μορφὴν «κουκουνάρας», κίων, διαστ. 1.90 × 0.34 μ., πλῆθος κεράμων, καλυπτήρων καὶ στρωτήρων, ἐν πολλοῖς κατεστραμμένων, ἥμισυ τμῆμα θωρακίου μετ' ἀναγλύφου σταυροῦ, εὑρεθὲν εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ τοῦ μικροῦ ναοῦ καὶ χρησιμοποιηθὲν προφανῶς ὡς Ἁγία Τράπεζα τούτου, ἡ μαρμαρίνη Ἁγία Τράπεζα τῆς βασιλικῆς τεθραυσμένη (Π ί ν. 631 β), ὡς καὶ τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός, εὑρεθὲν δεξιὰ τῆς θύρας τῆς εἰσόδου τοῦ μεταγενεστέρου ναοῦ, διαστ. 0.65 × 0.45 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ προέρχεται πιθανῶς ἐξ ἐπιτυμβίου πλακός. Εἶναι τεμάχιον ἐξ ἀσβεστολίθου, τεθραυσμένον κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς αὐτοῦ (Π ί ν. 631 γ).

Ἡ πλήρης μελέτη καὶ δημοσίευσις τῆς ἀποκαλυφθείσης βασιλικῆς θὰ γίνῃ, εὐθὺς ὡς περατωθῇ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἅγιος Νικόλαος Ἐλευθερουπόλεως

Κατὰ μῆνα Ἰούλιον, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἐλευθερουπόλεως, ὅστις εἶχεν ὑποστῆ σημαντικὰς φθορὰς ἐκ πυρκαϊᾶς (Π ί ν. 632 α), ἤρχισεν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἐν λόγῳ ναοῦ.

Ἡ ἔρευνα, πραγματοποιηθεῖσα ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ὑπογραφομένου, ἔφερεν εἰς φῶς θεμέλια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Συγκεκριμένως ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς ἀψῖδος τῆς βασιλικῆς καὶ τὸ συνεχόμενον μεγαλύτερον τμῆμα τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ στυλοβάτου τοῦ δεξιοῦ (νοτίου) κλίτους. Οἱ εὑρεθέντες τοῖχοι τῆς βασιλικῆς, πάχ. 0.80 μ., ἦσαν κτιστοὶ δι' ἀσβεστοκονιάματος, ἐξ ἀμελῶς πελεκημένων λίθων. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν τμήματα κατεστραμμένων κιονοκράνων, πιθανῶς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἕνια δὲ τούτων ἐχρησίμευον ὡς βάσεις τῶν ξυλίνων δοκῶν, τῶν διαχωριζουσῶν τὸν χῶρον τοῦ κυρίως ναοῦ εἰς τρία κλίτη, ὡς σημειοῦνται εἰς τὸ Σ χ έ δ. 2 (βλ. ἀνωτ. σ. 830).

Ὡσαύτως ἦλθον εἰς φῶς ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν, κλασσικῆς, ἑλληνιστικῆς, ρωμαϊκῆς καὶ ἐλάχιστα βυζαντινῆς, νομίσματα τουρκικά, ἓν ἐπίθημα, ὡς καὶ μία μαρμαρίνη πλάξ, ἀποτελοῦσα ἴσως τὴν βάσιν τοῦ ἄμβωνος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀποκαλυφθείσης βασιλικῆς ὑπῆρχον. Αὗται ἦσαν τὰ ἐντειχισμένα μαρμάρινα γλυπτὰ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τοῦ μεταγενεστέρου ναοῦ, ὡς ἀμφικιονίσκοι ἑκατέρωθεν τῶν παραστάδων τῆς θύρας τοῦ γυναικωνίτου, κίονες κ.ἄ. χαρακτηριστικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

Ἐντυπωσιακὸν καὶ ἀξιόλογον εὕρημα τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ἡ εἰς βάθος 0.70 μ., παρὰ τὰ θεμέλια τοῦ βορείου τοίχου καὶ πλησίον τοῦ Ἱεροῦ, ἀνακάλυψις ἑνὸς τάφου (διαστ. 1.32 × 0.75 μ., βάθ. 0.39 μ.), ἀποτελουμένου ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἑλληνιστικῆς πιθανῶς ἐποχῆς ἀνήκοντος προφανῶς εἰς μικρὰν κόρην, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν μικρῶν διαστάσεών του καὶ τῶν ἀνευρεθέντων ἐν αὐτῷ κτερισμάτων.

Τὰ ἐνδιαφέροντα κτερίσματα, ἀναμεμειγμένα μετὰ τῶν χωμάτων, ἦσαν:

1. Πήλινον εἰδώλιον κόρης, ὕψ. 0.18 μ., ἐχούσης κεκαμμένα τὰ γόνατα καὶ ἡνωμένας τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ τῶν γλουτῶν (Π ί ν. 632 β).

2. Πήλινον εἰδώλιον νήσσης, ὕψ. 0.09 μ., καταλῆγον εἰς στρογγύλην βάσιν (Π ί ν. 632 γ).

3. Ἀρύβαλλος, ὕψ. 0.10 μ. μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως (Π ί ν. 632 ε - στ).

4. Δακρυδόχος, ὕψ. 0.18 μ.

5. Μικρὰ μεταλλικὴ πυξίς, ὀλίγον ἐφθαρμένη εἰς τὴν βάσιν μετὰ τοῦ κατεστραμμένου πώματος, διαστ. 0.10 × 0.09 μ. (Π ί ν. 632 δ).

1974

Ἅγιος Χαράλαμπος Μαρωνείας

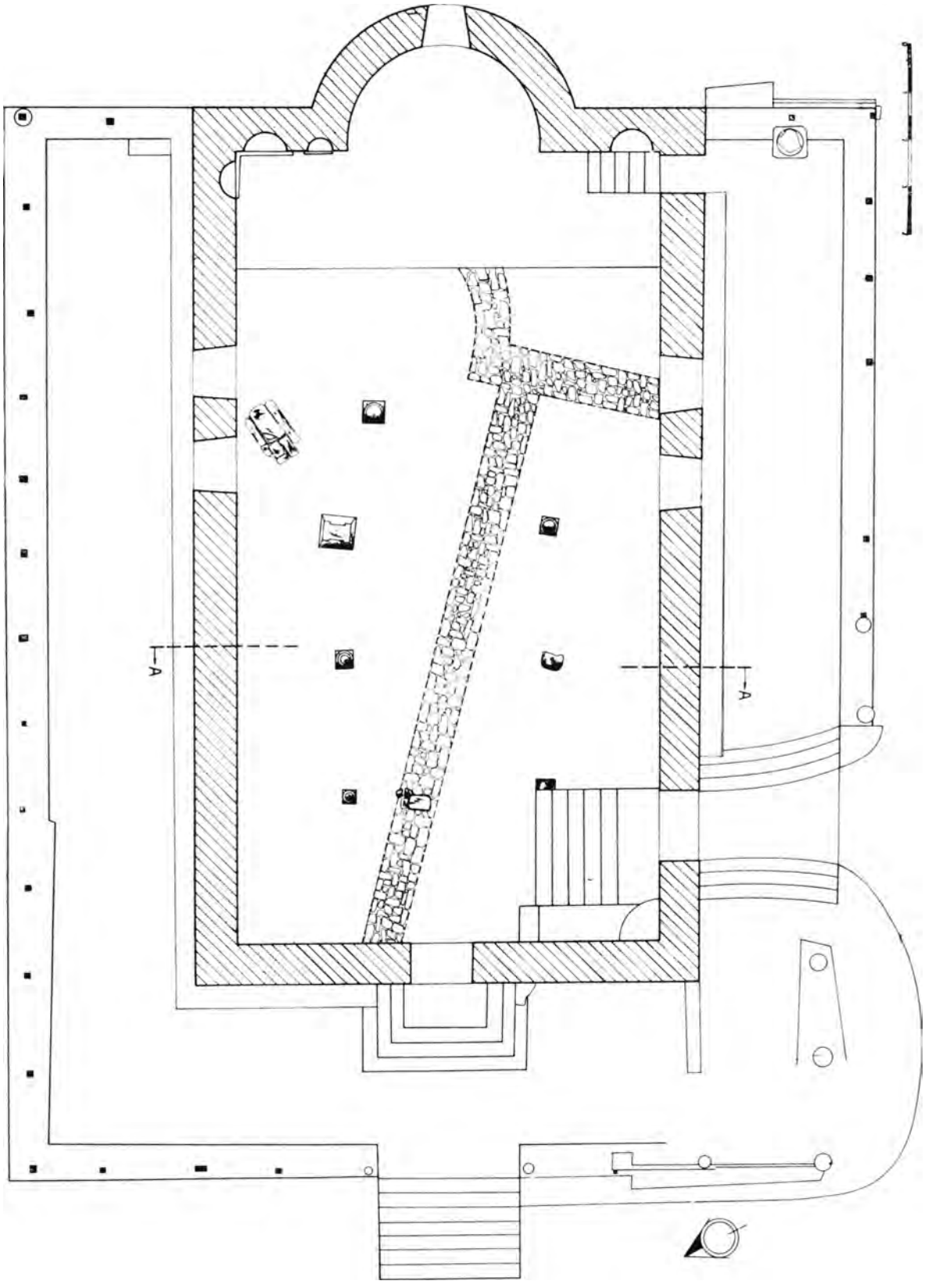
Κατὰ τὸν μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1974 διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν χῶρον τῆς βυζαντινῆς πόλεως Μαρωνείας. Συγκεκριμένως, ἡ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὴν θέσιν Ἅγιος Χαράλαμπος τοῦ ὡς ἄνω ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἀπέχουσαν 30 μ. περίπου ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ πλησίον τοῦ ἀγροῦ Τζυρίνη.

Ἡ ἔρευνα, ἐντοπισθεῖσα εἰς τὸν ἐν λόγῳ χῶρον (Π ί ν. 633 α), ἔνθα ὑπῆρχον χριστιανικὰ λείψανα, ἐπραγματοποιήθη εἰς ἔκτασιν 11 × 4.50 μ. Εἰδικώτερον ἡ ἕνεκα δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν ὀλιγοήμερος ἀνασκαφή, ἔφερεν εἰς φῶς, πλὴν μιᾶς γωνίας κτηρίου, καὶ τὰ ἑξῆς σημαντικὰ εὑρήματα:

1. Τμῆμα γυψίνου θωρακίου, 9ου-10ου αἰ., διαστ. 0.64 × 0.43 μ., κεκοσμημένον δι' ἑνὸς σταυροῦ καὶ ἀλυσοειδοῦς κοσμήματος.

2. Δύο μαρμάρινα τμήματα ἐξ ἐπιστυλίου τέμπλου μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν φύλλων ἀκάνθης (Π ί ν. 633 γ).

3. Ἀρκετὰ σπαράγματα τοιχογραφιῶν, ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῶν ἐπιχωματώσεων καὶ ἐπιμελῶς περισυλλεγέντα (Π ί ν. 633 β).

Σχέδ. 2. Ἅγιος Νικόλαος Ἐλευθερουπόλεως. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς.

4. Τμῆμα ἀρραβδώτου πρασινωποῦ κίονος, ἐξ ἀτρακίου λίθου, προερχομένου πιθανῶς ἐκ κιβωρίου.

5. Βάσιν κίονος, διαστ. 0.595 × 0.60 μ.

6. Ἕτερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τμῆμα βάσεως παλαιοχριστιανικοῦ, ἐνδεχομένως, ἄμβωνος.

Ἡ ἔρευνα, μὲ τὰ ἀνωτέρω ἀνασκαφικὰ δεδομένα, ἐνδείκνυται ὅπως συνεχισθῇ εἰς τὸν ἀνεξερεύνητον ἀρχαιολογικῶς χῶρον τῆς βυζαντινῆς Μαρωνείας.

ΘΕΟΔ. ΧΡ. ΛΑΜΠΡΑΝΤΗΣ

1973 - 1974

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Ἀνατολικὸν Νεκροταφεῖον (κοινότης Κρηνίδων) (Σχέδ. 1)

Οἰκόπεδον Ἠλ. Θεοδωρίδη

Εἰς τὸ ἐκσκαπτόμενον πρὸς ἀνοικοδόμησιν οἰκόπεδον (ἀριθ. κληροτεμαχίου 930), τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πρὸς Α. τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων ἐκτεταμένου νεκροταφείου ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, πρὸς ΝΔ. τῆς βασιλικῆς extra muros τῶν Φιλίππων, διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ἀπεκάλυψε συνολικῶς δεκαὲξ τάφους, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν γενικῶς εἰς τὸ τέλος τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους. Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1973.

Εἰς τὸ Σχέδ. 2, διακρίνονται ὅλοι οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι, ἀριθμηθέντες κατὰ σειρὰν εὑρέσεως, χωρίζονται δὲ εἰς κιβωτιοσχήμους, καμαροσκεπεῖς, κεραμοσκεπεῖς (καλυβίτας) καὶ λακκοειδεῖς λαξευτοὺς εἰς τὸ χῶμα.

Κ ι β ω τ ι ό σ χ η μ ο ι. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ὑπάγονται οἱ τάφοι 1, 2, 3, 10 καὶ 11.

Τάφος 1. Ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστ. 2.20 × 1.20 × 1.50 μ., καλυπτόμενον ὑπὸ τριῶν μαρμαρίνων πλακῶν. Ἡ προσπέλασις πρὸς τὸν τάφον γίνεται διὰ στενοῦ διαδρόμου, 0.70 × 1.50 μ., ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ πρὸς τὴν θυρίδα καθόδου, διευκολύνεται δὲ ἡ πρόσβασις πρὸς τὸν τάφον δι' ἀναβαθμοῦ, ἀπέχοντος 0.50 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Ἐσωτερικῶς κοσμεῖται καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς διὰ τοιχογραφιῶν. Αἱ γωνίαι, καθὼς καὶ τὰ πέρατα τῶν τοίχων, τονίζονται δι' ἐρυθρᾶς παρυφῆς, ἥτις σχηματίζει ὀρθογώνια πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων προβάλλονται σταυροὶ ἐρυθροῦ χρώματος.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν εἰκονίζεται σταυρός (Σχέδ. 3· Πίν. 634 α), ὅστις ἔχει εἰς τὸ ἄκρον τῆς ἄνω κεραίας προσηρτημένον ἄγκιστρον, τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ σταυροῦ συνθέτει παράστασιν χρίσματος. Αἱ ἐγκάρσιαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ ἀπολήγουν ἄνω μὲν εἰς καρποὺς ροιᾶς, κάτω δὲ διακρίνονται ἀνηρτημένοι ἐκ τῶν ἄκρων τῶν κεραιῶν καρποὶ ροιᾶς. Ἑκατέρωθεν τῆς ἄνω κεραίας τοῦ σταυροῦ παρίστανται δύο στικτοὶ ρόδακες, ὁ εἷς ὀκτάφυλλος καὶ ὁ ἕτερος τετράφυλλος. Ἑκατέρωθεν τῆς κάτω κεραίας τοῦ σταυροῦ τὰ γράμματα τῆς Ἀποκαλύψεως Α καὶ Ω (Ἰωάν. α΄β).

Εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς εἰκονίζονται σταυροὶ μὲ χρίσματα, ρόδακας καὶ ἀποκαλυπτικὰ γράμματα, ἔχοντες πεπλατυσμένας κατὰ τὰ ἄκρα τὰς κεραίας. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν διακρίνεται μόνον ἡ κάτω κεραία σταυροῦ.

Ὁ προσανατολισμὸς τῶν τεσσάρων σκελετῶν, τοὺς ὁποίους περιεῖχεν ὁ τάφος εἶναι ἐκ Δ. πρὸς Α. Οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη.

Τάφος 2. Ἐκτισμένος δι' ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβεστοκονιάματος, διαστ. 2.50 × 1.10 × 0.70 μ. Ἦτο πλήρως κατεστραμμένος κατὰ τὴν ἀνωδομήν· διέσωζεν ὑπολείμματα δύο σαθρῶν σκελετῶν. Οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος παιδικὸς τάφος, διαστ. 1.30 × 0.76 × 0.30 μ., κατεσκευασμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἡ καλυπτήριος πλὰξ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τεμάχια ἐπιπεδογλύφου πλακός, ἅτινα συγκεντρωθέντα συνεκολλήθησαν καὶ ἀπετέλεσαν μέγα μέρος θωρακίου (διαστ. 1.50 × 0.58 μ.), τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἑξῆς διακόσμησιν (Σχέδ. 4):

Εἰς τὴν σωζομένην στενὴν πλευρὰν τοῦ ὀρθογωνίου πλαισίου τοῦ θωρακίου ἀκόσμητος στήλη μετ' ἀνθεμοειδοῦς ἐπιστέψεως. Ἀκολούθως ρόμβος ἐγγεγραμμένος ἐντὸς ὀρθογωνίου περιβάλλει κύκλον. Ἑκάστη ὀξεῖα γωνία τοῦ ρόμβου πληροῦται ἐκ δύο λυροειδῶν ἀποφύσεων, ἑκάστη δὲ ἀμβλεῖα ἐκ δύο ἐσχηματοποιημένων ἀντωπῶν κεφαλῶν ὄφεων. Τέλος, τέσσαρες διπλοῖ πελέκεις πληροῦν τὰ γωνιαῖα τρίγωνα. Ἡ ἐκτὸς σχεδίου ἐπιφάνεια, διασώζουσα ἴχνη ἐρυθρωποῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος, ἐλαξεύθη βαθύτερον καὶ ἀνωμάλως, ὥστε νὰ παρέχῃ καλυτέραν πρόσφυσιν εἰς τὸ κονίαμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἐτοποθετοῦντο αἱ ψηφῖδες (πρβλ. ΑΒΜΕ Ζ΄ (1951), σ. 39).

Μία ἐκ τῶν πλακῶν τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ τάφου εἶναι ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος στήλη τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων (Πίν. 634 β). Ἄνωθεν σταυρὸς μὲ πεπλατυσμένας τὰς κεραίας καὶ κάτωθι ἡ ἐπιγραφή:

Μνῆμα
Ἀλεξάν-
δρου οἰ-
κοδόμου
καὶ τῆ(ς) συν-
βίου αὐτοῦ
ἅμα τῇ γλυ-
κυτάτῃ μη-
τρόϊ (sic)

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἡ ἔρευνα ἀπέδωσεν ὀλίγα διαλελυμένα ὀστᾶ, κυκλικὸν περίαπτον ἐκ χαλκοῦ, διαμ. 0.002 μ., θραῦσμα ὑαλίνης δακρυδόχου, τρεῖς ἥλους καὶ νόμισμα, διαμ. 0.025 μ., λίαν ἐφθαρμένον.

Τάφος 10. Κτιστός, κατεστραμμένος κατὰ τὸ μῆκος του, πλ. 1.30 μ. καὶ σωζ. μήκ. 1.10 μ., καλυπτόμενος ὑπὸ δύο μαρμαρίνων πλακῶν. Ὁ καθαρισμός του ἀπέδωσε διαλελυμένα τινα ὀστᾶ.

ὡς συνδετικῆς ὕλης καὶ στεγαζομένων δι' ἡμικυλινδρικῆς καμάρας. Ἡ κάθοδος πρὸς τοὺς τάφους γίνεται διὰ μικρῶν τετραγώνων θυρίδων, πλευρᾶς 0.50 μ., τοποθετημένων ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τῶν τάφων κατὰ 0.80 μ. καὶ φρασσομένων διὰ λιθίνων πλακῶν. Ἡ πρόσοψις τῶν τάφων διαμορφώνεται ἐκ τριῶν τυφλῶν τόξων, πλ. 0.40 μ., ἀντιστοιχούντων εἰς ἑκάστην θυρίδα, τὰ ὁποῖα ὁρίζουν τὴν ἡμι-

Σχέδ. 1. Φίλιπποι. Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Τοπογραφικὸν τῆς περιοχῆς.

Τάφος 11. Διαστ. 2.10 × 1.10 μ. Μία τῶν καλυπτηρίων πλακῶν ἀπετέλει τμῆμα ρωμαϊκῆς ἐνεπιγράφου πλακός, σώζουσα τὸ ὑπόλοιπον ἐπιγραφῆς (Πίν. 634 γ):

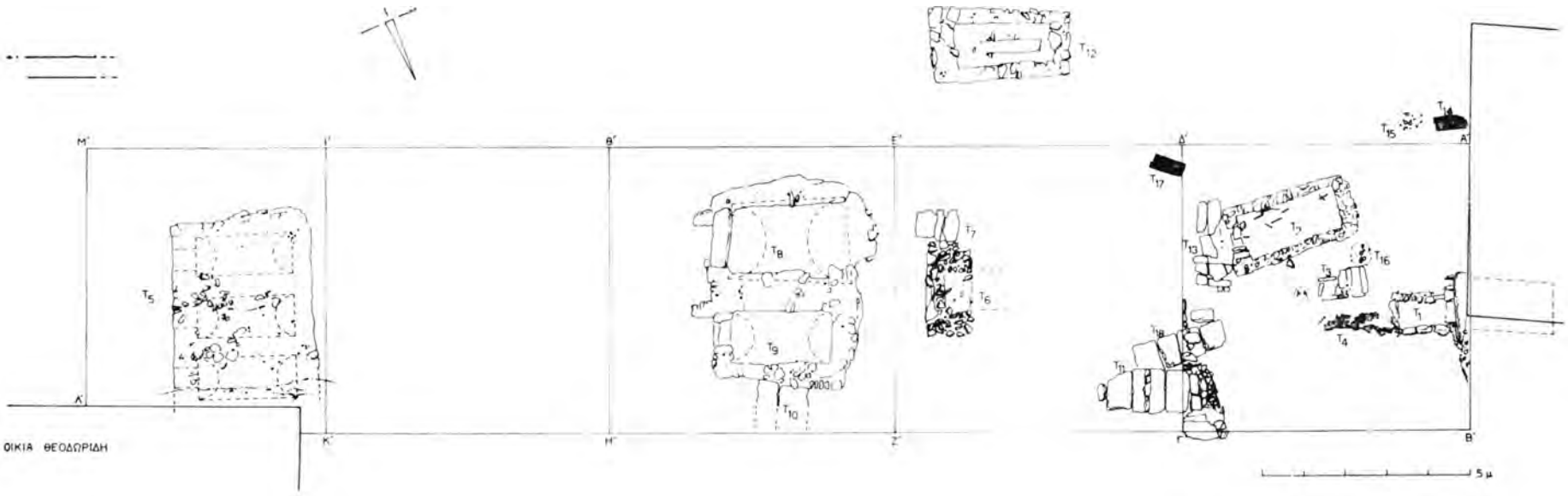
EIIDIC/
H.F.R.P.X.X./
INACRP.XX.II.

Καμαροσκεπεῖς. Εἰς τὴν ὁμάδα αὐτὴν ἀνήκουν οἱ τάφοι 5, 6, 8, 9 καὶ 12.

Τάφος 5 (Σχέδ. 5). Πρόκειται περὶ ἐνιαίου συγκροτήματος ἐκ τριῶν τάφων (Α,Β,Γ), μὲ κοινὸν τοῖχον προσόψεως καὶ κοινοὺς μεσοτοίχους, ἐκτισμένων δι' ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀβεστοκονιάματος κυλινδρικὴν καμάραν. Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι δὲν ἦσαν ἐπικεχρισμέναι.

Ἡ ἔρευνα τῶν τάφων ἀπέδωσεν εἰς τὸν Α διαλελυμένα ὀστᾶ, εἰς τὸν Β δύο σκελετοὺς καὶ εἰς τὸν Γ τρεῖς σκελετοὺς καὶ μίαν πόρπην ἐκ χαλκοῦ μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως λέοντος (Πίν. 634 δ). Καὶ οἱ πέντε σκελετοὶ ἦσαν προσανατολισμένοι πρὸς Α.

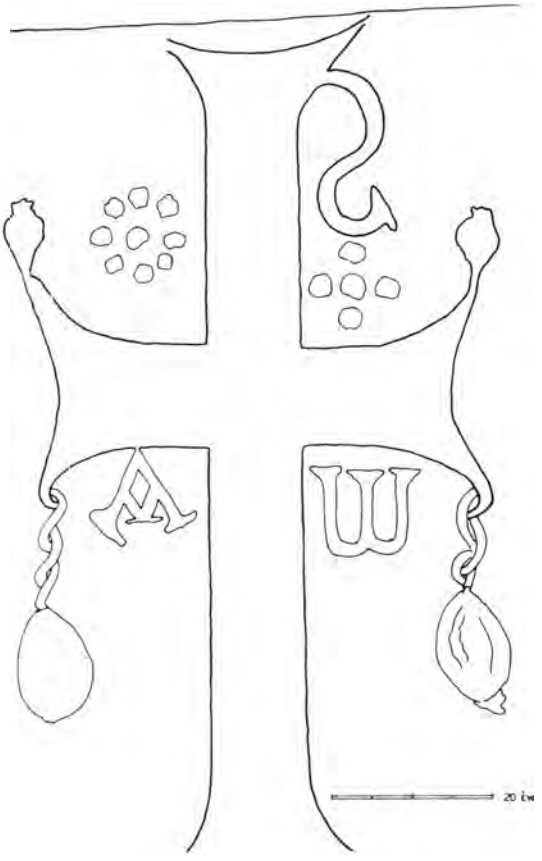
Τάφοι 8 καὶ *9.* Διαστ. 2.90 × 1.10 μ. καὶ 2.50 × 1.10 μ., κατεστραμμένοι κατὰ τὴν ἀνωδομὴν διετήρουν μόνον τὰς γενέσεις τῶν ἡμικυλινδρικῶν καμαρῶν. Αἱ θυρίδες των, μικραί, τετράγωνοι, πλευρᾶς 0.50 μ., πλαισιώνονται διὰ μαρμαρίνων θυρωμάτων.

Σχέδ. 2. Φίλιπποι. Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Κάτοψις ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Ἠλ. Θεοδωρίδη.

Τάφος 6. Ὅμοιος μὲ τοὺς 8 καὶ 9 κατὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφὴν καὶ τὴν τοιχοδομίαν, διέσωζε μόνον μέρος τῆς προσόψεώς του καὶ τῆς γενέσεως τῆς ἡμικυλινδρικῆς καμάρας.

Τάφος 12. Κατεστραμμένος κατὰ τὴν ἀνωδομήν, διαστ. 2.30 × 1.10 μ., ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ἐκφορικῆς κατασκευῆς μόνον εἰς τὴν βόρειον πλευράν του. Εἰς τὸν πυθμένα τοῦ τάφου καὶ κατὰ μῆκος αὐτοῦ, ἐκτισμένη διὰ λίθων ἄνευ ἰσχυροῦ ἀσβεστοκονιάματος διαμορφώνεται θήκη, βάθ. 0.15 μ.

Σχέδ. 3. Φίλιπποι. Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Σταυρὸς εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου 1.

Καλυβῖται. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουν οἱ τάφοι 4, 14 καὶ 17.

Τάφος 4. Διαστ. 1.60 × 0.50 μ. Περιεῖχεν ἕνα σκελετὸν μὲ προσανατολισμὸν πρὸς Α. Εὑρέθησαν τμήματα ὀστεΐνης περόνης (Δ112) καὶ δύο ὑάλιναι δακρυδόχοι.

Τάφοι 14 καὶ *17.* Διαστ. 0.75 × 0.43 μ., καὶ 0.75 × 0.40 μ. Περιεῖχον παιδικὰς ταφὰς μὲ τοὺς νεκροὺς προσανατολισμένους πρὸς Α.

Λακκοειδεῖς. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουν οἱ τάφοι 7, 13 καὶ 18 λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ χώματος καὶ καλυπτόμενοι ὑπὸ λιθίνων πλακῶν.

Εἰς τὸν *τάφον 7* εὑρέθησαν, ὑάλινον ἀρυβαλλοειδὲς ἀγγεῖον (Α553) (Πίν. 635 α), χαλκῆ στλεγγίς (Δ109), περίαπτον μετὰ τμήματος χαλκῆς ἁλύσεως (Δ111), τμῆμα χαλκοῦ ἐνωτίου (Δ114β), τμῆμα χαλκῆς περόνης, τμῆμα χαλκῆς πόρπης καὶ ἀκέραιος πήλινος λύχνος μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν ἀετοῦ (Α552) (Πίν. 635 γ), χρονολογούμενος ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1ου αἰ. μέχρι καὶ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (πρβλ. Judith Perlzweig, Lamps of the Roman Period, The Athenian Agora VII, πίν. 6, ἀριθ. 168).

Τέλος, χαρακτηριστικαὶ ἦσαν αἱ ταφαὶ 15 καὶ 16. Εἰς ἴχνη πυρᾶς ἀπεκαλύφθησαν δύο πίθοι κακῆς ὀπτήσεως, τεθραυσμένοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρέθησαν, εἰς μὲν τὴν ταφὴν 15 πέντε ὑάλιναι ἀπιόσχημοι δακρυδόχοι (Α558), εἰς δὲ τὴν ταφὴν 16 δύο μεγάλαι καὶ μία μικρὰ ὑάλιναι ἀπιόσχημοι δακρυδόχοι (Α561, Α562, Α563).

Κινητὰ εὑρήματα. Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων, ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προῆλθον καὶ ἄλλα κινητὰ εὑρήματα, ἤτοι:

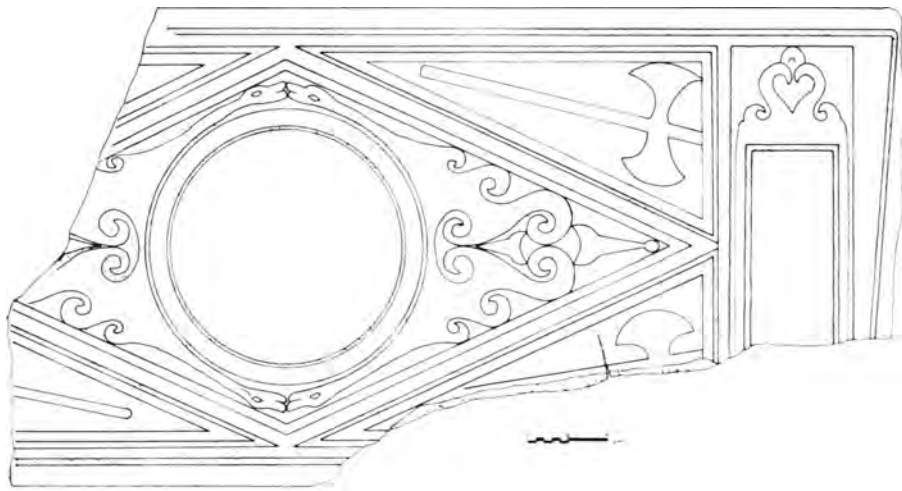
Τρεῖς πήλιναι, ἀβαθεῖς, ἀπιόσχημοι δακρυδόχοι (Α557), ἐντὸς στρώματος καύσεως πρὸς Β. τοῦ τάφου 2. Λύχνος ἀκέραιος (Πίν. 635 β) μετὰ παραστάσεως ἐρωτιδέως (Α554), τῶν μέσων τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. (Perlzweig, ἔ.ἀ., πίν. 2, ἀριθ. 36), ὑάλιναι ἀπιόσχημοι δακρυδόχοι (Α555, Α549, Α548) καὶ δύο πήλιναι ἀβαθεῖς ἀπιόσχημοι δακρυδόχοι (Α556 α καὶ Α556γ), εὑρεθεῖσαι πρὸς Ν. τοῦ τάφου 8, εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τὸ σταθερὸν ἔδαφος. Πήλινον παιδικὸν ἄθυρμα μετὰ χαμηλῆς βάσεως, σφαιρικῆς κοιλίας καὶ ὀπῆς εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν (Α559), εὑρεθὲν πρὸς Α. τῆς συστάδος τῶν τάφων Α, Β, Γ καὶ εἰς βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τὸ σταθερὸν ἔδαφος.

Νομίσματα, χαλκᾶ μόνον (Πίν. 635 δ, 636 α - γ): πέντε Φιλίππων, ἐποχῆς Αὐγούστου (27 π.Χ.- 14 μ.Χ.), ἓν ἐποχῆς Ἀγρίππα (28 π.Χ.), δύο ἐποχῆς Τραϊανοῦ (97-117 μ.Χ.), ἓν ἐποχῆς Κλαυδίου (42-54 μ.Χ.), ἓν ἐποχῆς Λικινίου (308-324 μ.Χ.), ἓν ἐποχῆς Ἀρκαδίου (395-408 μ.Χ.) καὶ ἓν ἐποχῆς Ἰουστινιανοῦ (527-565 μ.Χ.).

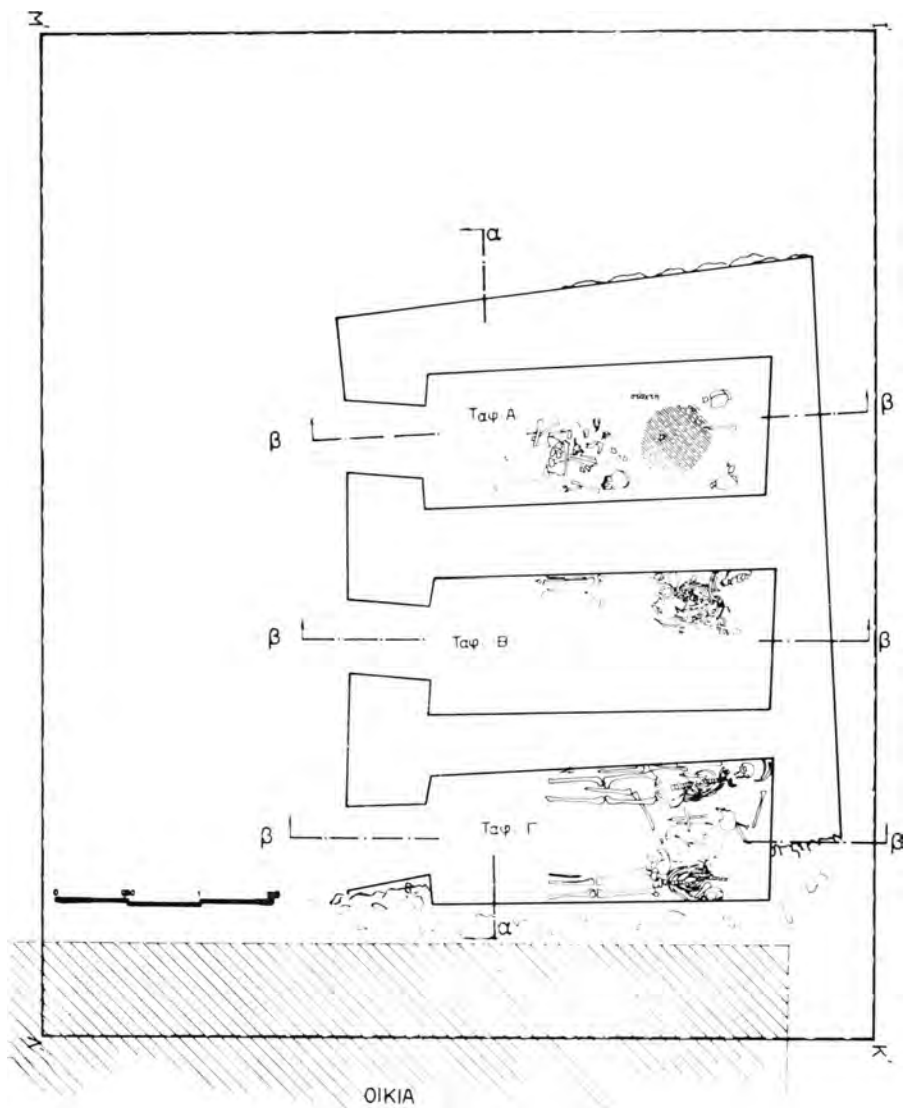
Οἰκόπεδον Θεαν. Δημητριάδου

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν οἰκίας (ἀριθ. κληροτεμαχίου 944), ἀπεκαλύφθη συστὰς ἐκ δύο συνεχομένων τάφων, μὲ κοινὴν πρόσοψιν καὶ μεσότοιχον. Ἐκτισμένοι δι' ἀργολιθοδομῆς καὶ κατεστραμμένοι κατὰ τὴν ἀνωδομήν, διέσωζον, εἰς ἀρκετὸν ὕψος, τὰς γενέσεις τῆς καμαροσκεποῦς κατασκευῆς των.

Ὁ τάφος Α οὐδὲν κτέρισμα ἀπέδωσεν. Εἰς τὸν τάφον Β ἀνευρέθησαν τμήματα ἀβαθῶν δακρυδόχων μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν (Α560γ, Α560δ, Α560στ,

Σχέδ. 4. Φίλιπποι. Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Θωράκιον τοῦ τάφου 3.

Σχέδ. 5. Φίλιπποι. Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Συγκρότημα τάφου 5.

Α560ζ), μιᾶς ἀκεραίας ἀπιοσχήμου (Α560α) καὶ τμήματα πηλίνου λύχνου (Α565α).

Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν τάφον Β ἀπεκαλύφθη ὁ κιβωτιόσχημος τάφος Γ, κατεσκευασμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν καλυπτόμενος δὲ διὰ λιθίνων τοιούτων. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθη χαλκοῦν κάτοπτρον ἄνευ λαβῆς (Δ117), διαμ. 0.075 μ.

Οἰκόπεδον Κωνστ. Συμεωνίδη

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων πρὸς κατασκευὴν προσθήκης εἰς ὑπάρχουσαν οἰκίαν (ἀριθ. κληροτεμαχίου 937), ἀπεκαλύφθησαν πέντε τάφοι. Οἱ τέσσαρες ἦσαν κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι, κεκαλυμμένοι διὰ λιθίνων πλακῶν, καὶ ὁ εἷς καλυβίτης (Σχέδ. 6).

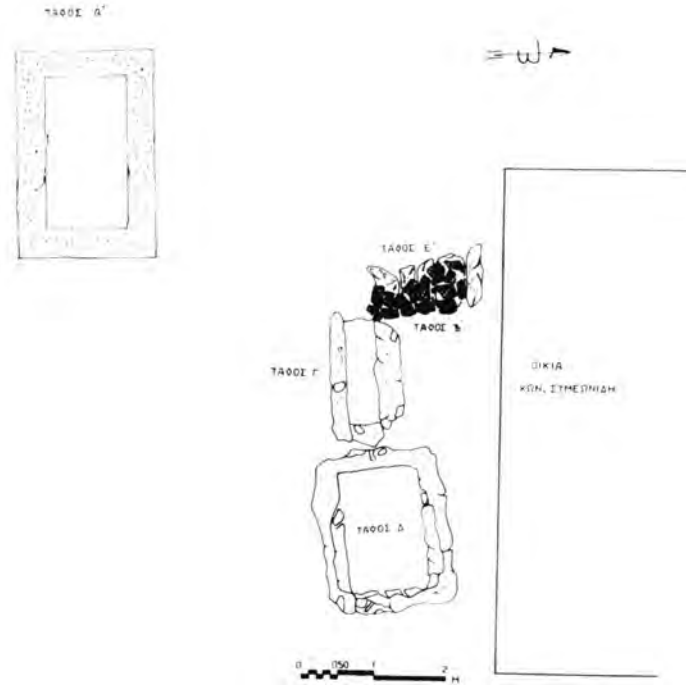
Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ πυκνότης τῶν τάφων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν (ὁ κιβωτιόσχημος Ε ἀπεκαλύφθη κάτωθεν τοῦ καλυβίτου Β), ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἐγγύτατα τοῦ τείχους τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, ἀπέχουσα 51 μ. πρὸς Α. τῆς πύλης τῆς Νεαπόλεως.

Ἐντὸς τῶν τάφων εὑρέθησαν πέντε χαλκᾶ νομίσματα, τρία λίαν ἐφθαρμένα καὶ δύο Φιλίππων, ἐποχῆς Αὐγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.).

Δυτικὸν νεκροταφεῖον κοινότητος Λυδίας

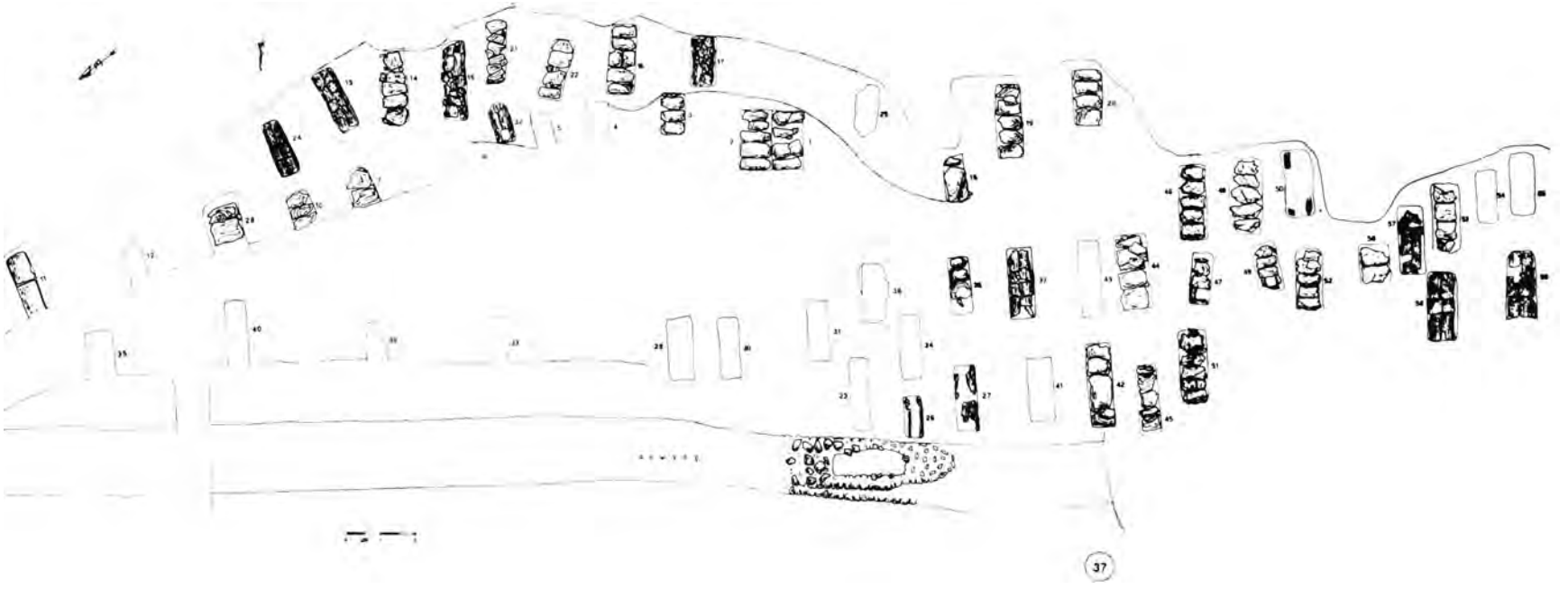
Οἰκόπεδον Μουστακλῆ

Κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ οἰκοπέδου (ἀριθ. κληροτεμαχίου 977), κειμένου παρὰ τοὺς δυτικοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Φιλίππων, διὰ τὴν κατασκευὴν ποιμνιοστασίου, ἀπεκαλύφθη νεκροταφεῖον κοινότητος Λυδίας.

Σχέδ. 6. Φίλιπποι. Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Τάφοι εἰς οἰκόπεδον Κ. Συμεωνίδη.

Ἀπεκαλύφθησαν πεντήκοντα ἐννέα συνολικῶς λακκοειδεῖς τάφοι λαξευμένοι εἰς τὸν σκληρὸν ἡμίβραχον, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τεσσαράκοντα ἐννέα καλύπτονται ὑπὸ λιθίνων πλακῶν καὶ οἱ δεκατρεῖς ὑπὸ κεράμων. Πλὴν μιᾶς πρόχου τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων (Πίν. 636 δ), οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη.

Σχέδ. 7. Φίλιπποι. Δυτικὸν Νεκροταφεῖον. Ὑστερορρωμαϊκοὶ τάφοι.

Ἡ ὕπαρξις τάφων σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν ἀγωγὸν ἀποκλείει τὴν χρῆσιν τοῦ ὑδραγωγείου καὶ τοῦ νεκροταφείου κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν, καθ' ὅσον ἡ συνύπαρξις ὑδραγωγείου καὶ νεκροταφείου ἐγκυμονεῖ κινδύνους διὰ τὴν ὑγείαν τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ ἔρευνα τοῦ ἀγωγοῦ, ὁ ὁποῖος διακρίνεται ἐπιφανειακῶς κατ' ἀραιὰ διαστήματα, ἀφ' ἑνὸς ἐγγύτατα τῶν πηγῶν τῆς Βοϊράνης καὶ ἀφ' ἑτέρου πλησίον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν Φιλίππων, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δώσῃ λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ὑδρεύσεως τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων.

ΘΑΣΟΣ

Οἰκόπεδον Ἀγλ. καὶ Ἠρ. Ζήδρου

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων πρὸς ἀνοικοδόμησιν οἰκίας εἰς τὸ οἰκόπεδον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 43 μ. πρὸς ΒΔ. τῆς σταυρικῆς βασιλικῆς τῆς Θάσου (ΑΒΜΕ Ζ' (1951), σ. 3-61), ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε δύο βάσεις καὶ ἓν κιονόκρανον ἀμφικιονίσκων παραθύρων, προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τῆς ὡς ἄνω βασιλικῆς, χρησιμοποιηθέντα δὲ ὡς βαθμίδες εἰς νεωτερικὸν κτίσμα (Πίν. 637 α - β).

Τὸ κιονόκρανον (Λ3300) (Πίν. 637 β), μήκ. 0.91, πλ. 0.37, ὕψ. 0.215 μ., παρουσιάζει τὴν αὐτὴν μορφὴν μὲ τὰ κιονόκρανα τῶν ἀμφικιονίσκων τῆς σταυρικῆς βασιλικῆς τῆς Θάσου, ἤτοι ἐπιμήκης, ἀνεστραμμένη κόλουρος πυραμίς, τῆς ὁποίας αἱ κεκλιμέναι παρειαὶ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδοι, ἀλλ' ἐλαφρῶς κοιλόκυρτοι (περιγραφὴν καὶ σχέδιον βλ. ἐν ΑΒΜΕ, ἔ.ἀ., σ. 18 κ.ἑ., εἰκ. 11), φέρει ὅμως ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς του διακόσμησιν ἀναγλύφου «λατινικοῦ» σταυροῦ.

Βάσις ἀμφικιονίσκου παραθύρου (Λ3301), μήκ. 0.91, πλ. 0.38, ὕψ. 0.27 μ.

Ἑτέρα ὁμοία βάσις ἀμφικιονίσκου παραθύρου (Λ3299), ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν μίαν στενὴν πλευράν, σωζ. μήκ. 0.79, πλ. 0.38, ὕψ. 0.24 μ.

Τόσον τὸ κιονόκρανον, ὅσον καὶ αἱ βάσεις ἀποτελοῦν χρήσιμα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς σταυρικῆς βασιλικῆς τῆς Θάσου, καθ' ὅσον συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ πλάτος μὲ τὰ δημοσιευθέντα (ΑΒΜΕ, ἔ.ἀ., σ. 20, εἰκ. 11) καὶ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ μῆκος καὶ τὸ ὕψος, κατὰ 0.12 - 0.16 μ. καὶ 0.04 - 0.07 μ., ἀντιστοίχως.

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

ΔΡΑΜΑ

Ναὸς Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν

Μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ δυτικοῦ καὶ βορείου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, ὅστις ἐν εἴδει κλειστοῦ περιστύλου μὲ ὑπερυψωμένον κατὰ 1.20 μ. δάπεδον περιέβαλλε τοῦτον, ἐδημιουργήθη κίνδυνος καταρρεύσεως τοῦ μνημείου, ὁπότε ἡ Ἐφορεία ἀνέλαβε τὴν διάσωσίν του (Πίν. 637 γ). Ἐγένοντο, ἀφ' ἑνὸς ἀναστηλωτικαὶ καὶ ἀφ' ἑτέρου περιωρισμένης ἐκτάσεως ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι, λόγῳ ποικίλων δυσχερειῶν καὶ προβλημάτων.

Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι

Ἐστερεώθη εἰς τὴν βάσιν του ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ναϋδρίου, ὅστις ἐνεφάνιζεν ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν καὶ καθίστατο ἐπικινδύνως ἑτοιμόρροπος, συνεπληρώθησαν αἱ ἀετωματικαὶ ἀπολήξεις εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναϋδρίου καὶ προσηρμόσθη ἡ στέγη, ἥτις ἐκάλυπτε τὸν ἀρχικῶς τρίκλιτον ναόν, εἰς τὸν ἐναπομείναντα μονόχωρον.

Ἡ ἔρευνα τοῦ τοίχου κάτωθεν τοῦ ἀνατολικοῦ παραθύρου τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀπέδειξεν, ὅτι ἀρχικῶς τὸ παράθυρον ἦτο ἡ νοτία εἴσοδος τοῦ ναοῦ· δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς τὰς παραστάδας τοῦ παραθύρου ἀπεκάλυψε τοιχογραφίας, πρὸς Α. μὲν παράστασιν τοῦ Συμεὼν τοῦ Στυλίτου, πρὸς Δ. δὲ τοῦ Ἁγίου Ἀλυπίου τοῦ Κιονίτου (Πίν. 637 δ), χρονολογουμένας εἰς τοὺς πρωίμους παλαιολογείους χρόνους.

Ὡσαύτως, ἐγένετο καθαίρεσις τῶν ἐξωτερικῶν μεταγενεστέρων ἐπιχρισμάτων τοῦ ναϋδρίου καὶ ἁρμολογήματα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ πλινθοπερίκλειστος τοιχοδομία του, ὡς καί τινα ἐντειχισμένα μαρμάρινα μέλη, ἤτοι:

Νοτία ὄψις

(α) Τμῆμα στυλοβάτου τέμπλου, μήκ. 1.10, πλ. 0.24 μ., φέρον τετράγωνον ἐγκοπήν, πλευρᾶς 0.15 μ., μετ' αὔλακος μολυβδοχοήσεως διὰ τὴν προσαρμογὴν πεσσίσκου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.35 μ. κυκλικὸν τόρμον διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ ξυλίνου ὀρθοστάτου τοῦ βημοθύρου (Πίν. 638 α). (β) Ἀπότμημα ἐνεπιγράφου πλακός, μήκ. 0.09, ὕψ. 0.07 μ., οὐδὲν πέρας σῶζον, φέρον τὸ ἀκόλουθον ὑπόλοιπον ἐπιγραφῆς: [illegible]

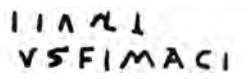
Δυτικὴ ὄψις

(α) Τραπεζιόσχημον τμῆμα θωρακίου κλίμακος παλαιοχριστιανικοῦ ἄμβωνος, μήκ. 0.57, ὕψ. 0.90 μ., τὸ ὁποῖον διακοσμοῦν ὁμόλογα γεωμετρικὰ πλαίσια, περικλείοντα λατινικὸν σταυρόν. Ἀπὸ τὰ ἄκρα τῆς ὁριζοντίας κεραίας τοῦ σταυροῦ, ἐκκινοῦν οἱ μίσχοι δύο κισσοφύλλων, τὰ ὁποῖα καταλήγουν ἀντωπὰ εἰς τὴν βάσιν του (Πίν. 638 β). (β) Τμῆμα πιθανῶς μαρμαρίνου θυροφύλλου, κοσμούμενον ἐκ δύο ὀρθογωνίων ὁμολόγων πλαισίων, σωζ. ὕψ. 1.10, σωζ. πλ. 0.53 μ. (γ) Τμῆμα πιθανῶς μαρμαρίνου θυροφύλλου, σωζ. ὕψ. 1.10, σωζ. πλ. 0.53 μ., τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ ἀκόσμητος πλευρά, ὅμοιον μὲ τὸ προηγούμενον.

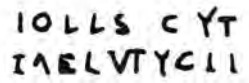
Βόρειος ὄψις

(α) Τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός, σωζ. ὕψ. 0.23,

σωζ. μήκ. 0.63 μ., οὐδὲν πέρας σῶζον. Φέρει τὸ ἀκόλουθον ὑπόλοιπον ἐπιγραφῆς (Πίν. 638 γ):

(β) Τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός, σωζ. μήκ. 0.65, σωζ. ὕψ. 0.35 μ., ἥτις ἐνετειχίσθη ἀνεστραμμένως, φέρει δὲ τὸ ἀκόλουθον ὑπόλοιπον ἐπιγραφῆς (Πίν. 638 δ):

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Heuzey, Mission Macédoine, Paris 1876, σ. 146, ὅταν ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν τῆς Δράμας τὸ ἔτος 1861, ὄχι ὅμως ἐντειχισμένη εἰς τὸν ναόν. (γ) Τμῆμα πεσσίσκου τέμπλου, σωζ. ὕψ. 0.70, σωζ. πλ. 0.20 μ., κοσμούμενον δι' ἑλικοειδοῦς βλαστοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται φύλλα κισσοῦ (Πίν. 638 δ). (δ) Τμῆμα πεσσίσκου τέμπλου μετὰ συμφυοῦς ὀκταγωνικοῦ κιονίσκου, πυραμιδοειδῶν παρεμβλημάτων, ὡς καὶ τετραγώνου τόρμου κάτωθεν τούτων, σωζ. ὕψ. 1.32, πλ. 0.20 μ. (Πίν. 638 δ). (ε) Τμῆμα ὀκταγωνικοῦ κιονίσκου τέμπλου, σωζ. ὕψ. 0.85, πλ. 0.17 μ., μετὰ συμφυοῦς τεκτονικοῦ (λεβητοειδοῦς) κιονοκράνου (Πίν. 638 γ). (στ) Τμῆμα στυλοβάτου τέμπλου, σωζ. μήκ. 0.84, πλ. 0.30 μ., σῶζον μέρος τῆς τετραγώνου ἐγκοπῆς διὰ τὴν προσαρμογὴν πεσσίσκου (Πίν. 638 δ).

Ἀνατολικὴ ὄψις

Τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος, σωζ. ὕψ. 0.75 μ.

Ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ νοτίου περιστύου διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ἀπεκάλυψε καμαροσκεπὲς κτίσμα, διαστ. 4.10 × 2 × 1.80 μ., ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ναοῦ, πλῆρες ὀστῶν, κυρίως κρανίων· πρόκειται περὶ ὀστεοφυλακίου (Πίν. 639 α).

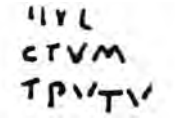
Ἡ τοιχοδομία τῶν πλευρῶν του συνίσταται ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβεστοκονιάματος, τῆς δὲ ἡμικυλινδρικῆς καμάρας του, ἐκ σειρῶν πλίνθων ἐκφορικῶς τοποθετημένων. Ἡ πρόσβασις πρὸς τὸ ὀστεοφυλάκιον γίνεται διὰ μικρᾶς τετραγώνου θυρίδος, πλευρᾶς 0.72 μ., πλαισιουμένης κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπὸ μαρμαρίνων σταθμῶν· ὁ ἄνω ὁριζόντιος σταθμὸς εἶναι τμῆμα ἀρραβδώτου μαρμαρίνου κιονίσκου.

Ἀνατολικώτερον τοῦ ὀστεοφυλακίου ἀνεφάνη τμῆμα τοῦ τείχους τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ἐφάπτεται τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ ναοῦ, διασῶζον τὰς γενέσεις δύο πυλίδων του. Ἡ ἔρευνα νοτιώτερον πρὸς διαπίστωσιν, ἀφ' ἑνὸς τῆς πορείας τοῦ τείχους καὶ ἄλλων στοιχείων ἀφ' ἑτέρου, ἀνεβλήθη μέχρι κατεδαφίσεως οἰκίσκου, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν Μητρόπολιν Δράμας (Σχέδ. 8).

Ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα ἀπέδωσε τὰ ἑξῆς μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτά:

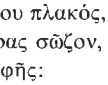
(α) Θωράκιον, ὕψ. 0.92, πλ. 0.67, πάχ. 0.08 μ. (Πίν. 639 β), μεσοβυζαντινῶν χρόνων, ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν ἄνω δεξιάν του γωνίαν καὶ ἐλλιπὲς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς του, μὲ παράστασιν φυλλοφόρου σταυροῦ ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου. Ἑκατέρωθεν τῆς ἄνω κεραίας τοῦ σταυροῦ ὀκτάκτινος καὶ ὀκτάφυλλος ρόδαξ.

(β) Τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός, ὕψ. 0.30, πλ. 0.91, πάχ. 0.20 μ., οὐδὲν πέρας σῶζον, φέρον τὸ ἀκόλουθον ὑπόλοιπον ἐπιγραφῆς:

Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς του, κλιμακηδὸν διατεταγμέναι, ἀνάγλυφοι ταινίαι βεβαιοῦν τὴν χρησιμοποίησίν του ὡς παλαιοχριστιανικοῦ θυρώματος.

(γ) Τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός, ὕψ. 0.17, πλ. 0.42, πάχ. 0.15 μ., οὐδὲν πέρας σῶζον, φέρον τὸ ἀκόλουθον ὑπόλοιπον ἐπιγραφῆς:

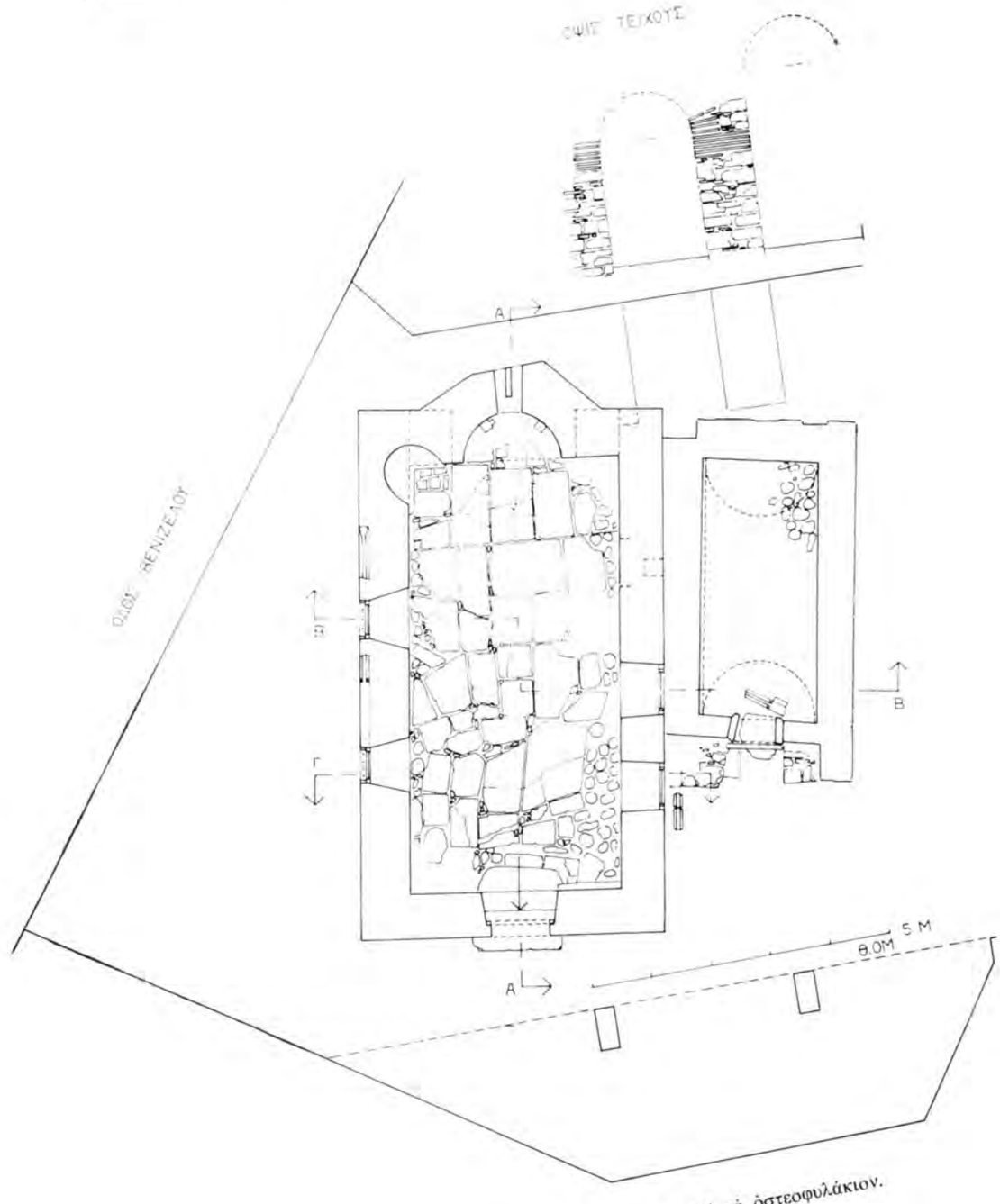

(δ) Ἀνάγλυφος πλὰξ ἐκ μαρμάρου, πλ. 0.78, μήκ. 1.18, πάχ. 0.08 μ., ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν μίαν στενὴν πλευρὰν καὶ κατὰ τὴν γωνίαν τῆς ἄλλης, μὲ διακόσμησιν κύκλων ἐντὸς ὀρθογωνίου πλαισίου (Πίν. 639 γ).

Οἱ κύκλοι καὶ τὸ πλαίσιον σχηματίζονται διὰ τριμερῶν ταινιῶν, συνδέονται δὲ διὰ κόμβων. Οἱ τρεῖς μικρότεροι κύκλοι, ἐν εἴδει σηρικῶν τροχῶν, παρεμβάλλονται μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων, περικλείοντες ἐναλλὰξ πυροστρόβιλον, ἀκτινωτὸν ρόδακα καὶ ἑξάκτινον ἀστέρα. Οἱ μεγάλοι κύκλοι περιβάλλουν, ὁ εἷς ὀκτάσχημον πλέγμα, ὁ δ' ἕτερος ὀκτὼ πεντάφυλλα φυτικὰ κοσμήματα, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου, περικλείοντα εἰς τὸ κέντρον ὀκτάφυλλον ρόδακα. Τὰ μεταξὺ τῶν κύκλων δημιουργούμενα κενὰ πληροῦνται διὰ φύλλων κισσοῦ καὶ ἐσχηματοποιημένης ἀκάνθης.

(ε) Ἀνάγλυφος πλάξ, πλ. 0.78, μήκ. 0.69, πάχ. 0.08 μ., ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν μίαν στενὴν πλευρὰν καὶ τὴν γωνίαν τῆς ἄλλης, τῆς ἰδίας τεχνοτροπίας μὲ τὴν προηγουμένην, διαφέρουσα μόνον κατὰ τὸ θέμα τοῦ μεγάλου κύκλου, ὁ ὁποῖος περιβάλλει ἓξ συναπτόμενα διὰ κόμβων ἡμικύκλια, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ κέντρον περικλείουν ἑξάκτινον ἀστέρα (Πίν. 639 δ).

(στ) Τμῆμα βατῆρος θωρακίου, φέρον τόρμον,

Σχέδ. 8. Δράμα. Ὁ ναὸς Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν καὶ τὸ ὀστεοφυλάκιον.

βάθ. 0.06 μ., μετ' αὔλακος μολυβδοχοήσεως καὶ λελαξευμένην ἐγκοπὴν πρὸς ὑποδοχὴν θωρακίου (Πίν. 639 α).

(ζ) Δύο τμήματα ὀκταγωνικοῦ κιονίσκου, ὕψ. 0.44, διαμ. 0.15 καὶ ὕψ. 0.21, διαμ. 0.15 μ., ἅτινα συναπτόμενα ἀποτελοῦν τμῆμα ὀκταγωνικοῦ κιονίσκου τέμπλου.

(η) Ἄνω τμῆμα συνθέτου πεσσίσκου μαρμαρίνου τέμπλου, σωζ. ὕψ. 0.70, πλ. 0.24 μ., ἀποτελούμενον, κάτω μὲν ἐκ τετραγώνου πεσσίσκου μετὰ συμφυοῦς σταθμοῦ βημοθύρου, ἄνω δὲ ἐξ ὀκταγωνικοῦ κιονίσκου, μὲ γλυπτὰ πυραμιδοειδῆ παρεμβλήματα, ὕψ. 0.05 μ., μεταξὺ τοῦ πεσσίσκου καὶ τοῦ κιονίσκου (Πίν. 639 ε). Ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας φέρει ἐπιπεδόγλυφον γεωμετρικὴν διακόσμησιν ἐκ συμπλεκομένων κύκλων καὶ ρόμβων, οἱ ὁποῖοι καταλήγουν ἄνω εἰς σταυρόν, μὲ πεπλατυσμένας τὰς κεραίας, περιβαλλόμενον ἀπὸ ἑνδεκάφυλλον ρόδακα ἐγγεγραμμένον εἰς κύκλον.

(θ) Τμῆμα παλαιοχριστιανικοῦ κοσμήτου, ἀποτελούμενον ἐκ σειρᾶς συνεχομένων ὀρθίων πλατέων φύλλων ἀκάνθης, τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα πλαγίως ἐφάπτονται, ἐναλλὰξ δὲ ἀνακάμπτονται πρὸς τὰ ἔξω εἰς τὸ ἄνω μέρος. Ἀπὸ τὴν βάσιν τοῦ κοσμήτου ἐκφύονται μικρὰ κεκλιμένα φύλλα ἀκάνθης, πληροῦντα τὸ μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων φύλλων κενόν.

(ι) Χαλκοῦν νόμισμα ἐποχῆς Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογεννήτου, περιόδου 945-950 (Πίν. 640 α - β) (Philip Grierson, Byzantine Coins εἰς DOP III, 2, σ. 566, πίν. XXXIX 26.1).

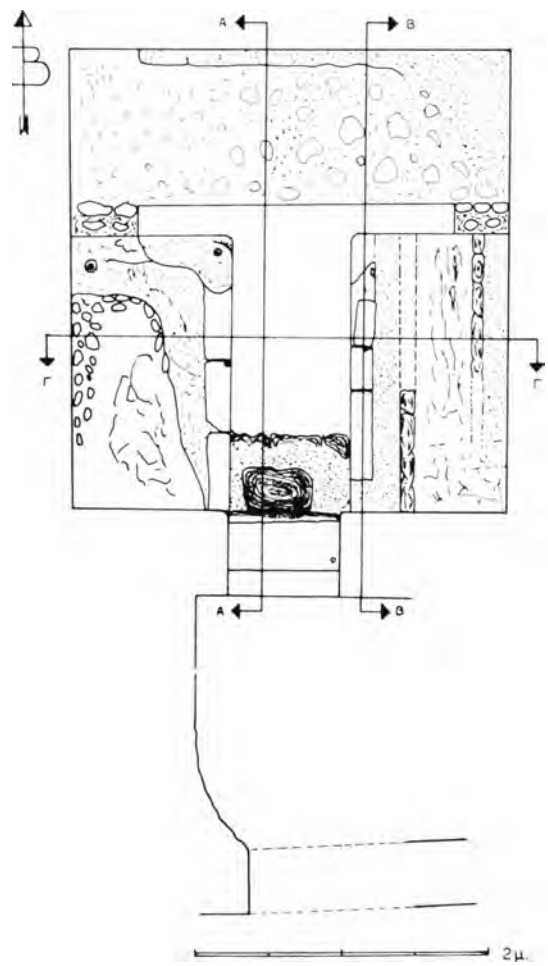
Ὁδὸς Βενιζέλου

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Ο.Τ.Ε. διεξαχθείσας ἐργασίας διανοίξεως κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου τάφρου διὰ τὴν τοποθέτησιν καλωδίων, ἀπεκαλύφθη ἡ εἴσοδος καμαροσκεποῦς τάφου τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, μήκ. 3.05, πλ. 2.92, ὕψ. 1.85 μ. (Σχέδ. 9· Πίν. 640 ε). Εὑρίσκεται ἐγγύτατα τοῦ τείχους τῆς πόλεως, εἰς ἀπόστασιν 30 μ. ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν, κειμένου ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ τεῖχος.

Αἱ πλευραί του εἶναι ἐκτισμέναι δι' ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβεστοκονιάματος, ἡ δὲ ἡμικυλινδρικὴ καμάρα τῆς ὀροφῆς του, εἰς τὴν ὁποίαν διακρίνεται ὀπὴ τυμβωρυχίας, διαμ. 0.60 μ., δι' ἐπαλλήλων σειρῶν πλίνθων ἐκφορικῶς τοποθετημένων.

Διάδρομος, πλ. 1.70 μ., ὁδηγεῖ εἰς τὴν θυρίδα τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου, ἡ ὁποία πλαισιοῦται ὑπὸ μαρμαρίνων λαξευτῶν θυρωμάτων, ἐφράσσετο δὲ διὰ μαρμαρίνης θύρας, ὡς δεικνύει τόρμος ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ μετ' αὔλακος μολυβδοχοήσεως, τμῆμα δὲ ταύτης ἀνευρέθη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

Ἐντὸς τοῦ τάφου διακρίνονται κατὰ μῆκος καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευράν, δύο νεκρικαὶ κλίναι, ἐκτισμέναι διὰ λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος, μήκ. 1.87, πλ. 1.09, ὕψ. 0.60 μ., ἀνεσκαμμέναι εἰς τὸ ἄνω μέρος των, πιθανῶς ὑπὸ τῶν τυμβωρύχων. Ὅλον τὸ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς του καταλαμβάνει λιθόκτιστος τράπεζα, μήκ. 2.92, πλ. 1.03, ὕψ. 0.50 μ. Πλὴν ἐλαχίστων διαλελυμένων ὀστῶν οὐδὲν κτέρισμα ἀνευρέθη.

Σχέδ. 9. Δράμα. Ὁδὸς Βενιζέλου. Ὑστερορρωμαϊκὸς τάφος.

Εἰς τὸ ἔξω μέρος τοῦ τάφου ἀνευρέθη νόμισμα, διαμ. 0.034 μ., ἐποχῆς Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ περιόδου 931-944 (πρβλ. Philip Grierson, ἔ.ἀ., σ. 562, πίν. XXXVIII 25a.11) (Πίν. 640 γ - δ).

Εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. πρὸς Α. τοῦ τάφου ἀνεφάνη καὶ ἕτερος καμαροσκεπής, κατεστραμμένος κατὰ τὴν ἀνωδομήν του, ἀκτέριστος.

Ὁ ἀκέραιος τάφος διετηρήθη κάτωθεν τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, κατασκευασθέντος ὑπὸ τῆς

Ὑπηρεσίας φρέατος καθόδου πρὸς τοῦτον, εἰς τὸ κέντρον τῆς πολυσυχνάστου ὁδοῦ Βενιζέλου.

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Μονὴ Τιμίου Προδρόμου εἰς Μακρυναρίκι

Εἰς τὴν νοτίαν στοὰν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, τὴν σήμερον ὀνομαζομένην Μακρυναρίκι, ἐγένετο ἀνάσυρσις τῶν κατεστραμμένων κεράμων τῆς στέγης, ὡς καὶ ἀντικατάστασις τῶν ἐφθαρμένων ξυλίνων δοκῶν ταύτης (Πίν. 641 α).

Κατὰ τὰς γενομένας στερεωτικὰς ἐργασίας εἰς τὸ μεταξὺ τῆς ὀροφῆς καὶ τῆς στέγης διάστημα καὶ ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ καθολικοῦ ἀπεκαλύφθησαν ἄγνωστοι μέχρι τοῦδε τοιχογραφίαι παλαιοτέρου στρώματος (Πίν. 641 β).

Αἱ γνωσταὶ τοιχογραφίαι εἰς τὸ Μακρυναρίκι, χρονολογοῦνται κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὑπερθύρου τῆς εἰσόδου ἀπὸ τῆς στοᾶς εἰς τὸν κυρίως ναόν, τὸ ἔτος 1630 (Γ. Λαμπάκη, ΔΧΑΕ Ε΄ (1905), σ. 79, ἀριθ. 125, ἐπίσης Κ. Ζησίου, ΠΑΕ 1913, σ. 176 ἀριθ. 64 καὶ Ἀ. Ξυγγοπούλου, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Καθολικοῦ Μονῆς Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας, Θεσσαλονίκη 1973, ΙΜΧΑ ἀριθ. 136, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 75). Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς.

Χ. ΠΕΝΝΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

1973 - 1974

ΛΕΣΒΟΣ

Ὁ ἔλεγχος τῶν θεμελίων ἁπασῶν τῶν ἀνεγειρομένων οἰκοδομῶν τῆς πόλεως Μυτιλήνης, κατὰ τὰ ἔτη 1973 καὶ 1974, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἀρχαίων καὶ ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἑξῆς ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν:

(α) Εἰς τὸ οἰκόπεδον Α. Χατζηαναστασίου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βύρωνος 20.

(β) Εἰς τὸ οἰκόπεδον Β. Τριανταφυλλίδη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγριτέλλη 18.

(γ) Εἰς τὸ οἰκόπεδον Ι. Γιαννακέλλη, εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Θεοκρίτου καὶ Καραντώνη.

(δ) Εἰς τὸ οἰκόπεδον Κ. Βαφειώτη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κοδριγκτῶνος 2.

(ε) Εἰς τὸν χῶρον τῆς αὐλῆς τοῦ νεοκτίστου ἐργοστασίου Οἰνοποιίας Μυτιλήνης (ΕΠΟΜ), παρὰ τὸ ἔξω τῆς πόλεως ἐργοστάσιον τῆς ΔΕΗ.

(στ) Εἰς τὸν χῶρον τῶν περιφήμων μωσαϊκῶν τῆς «οἰκίας τοῦ Μενάνδρου».

(ζ) Εἰς τὸν χῶρον, ὅπου θὰ ἱδρύετο τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Λέσβου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΜΥΤΙΛΗΝΗ

Οἰκόπεδον Χατζηαναστασίου

Καθ' ὅλον τὸ περὶ τὰ 7 μ. πλάτος τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ Βύρωνος καὶ μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. ὀχετός, πλ. 1.20 μ., ἐκτισμένος μὲ μεγάλους, διαφόρων διαστάσεων, ἐρυθρωποὺς ὀρθογωνιους λίθους, ὀνομαζομένους σαρμοσάκια ἐκ τοῦ τόπου ἐξορύξεώς των Σαρμοσὰκ τῆς ἔναντι Μ. Ἀσίας. Ὁ ὀχετὸς ἦτο ἄλλοτε ἐστεγασμένος δι' ὁμοίων λίθων, ἐνῷ τὸ δάπεδον αὐτοῦ συνέκειτο ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων ἀκατεργάστων λίθων. Εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς τοῦ ὀχετοῦ ἐχύνετο ἕτερος μικροτέρων διαστάσεων, τοῦ ὁποίου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ πλήρης ἀποκάλυψις, λόγῳ φόβου καταρρεύσεως τοῦ ὕπερθεν οἰκίσκου. Βορείως καὶ σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ μικροτέρου τούτου ὀχετοῦ ἀπεκαλύφθησαν τμήματα πηλοσωλήνων, ἀνήκοντα εἰς τρίτον, ἄγνωστον πότε καταστραφέντα, ὀχετόν. Τὰ ὀλίγα, ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀξίας ὄστρακα, προέρχονται ἀπὸ διαφόρους ἐποχὰς καὶ τὰ περισσότερα τούτων ἀπὸ τὸν 4ον αἰ. π.Χ., πιθανώτατα ἐποχὴν κατασκευῆς τοῦ ὀχετοῦ.

Οἰκόπεδον Τριανταφυλλίδη

Κατὰ μῆκος τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἀγριτέλλη καὶ παρὰ τὴν μεσοτοιχίαν τῶν ὑπ' ἀριθ. 18 καὶ 20 οἰκιῶν, εὑρέθη μικρὸν κατεστραμμένον τμῆμα, ἄλλοτε ἐστεγασμένου, ὀχετοῦ, παρομοίου πρὸς τὸν προαναφερόμενον.

Οἰκόπεδον Γιαννακέλλη

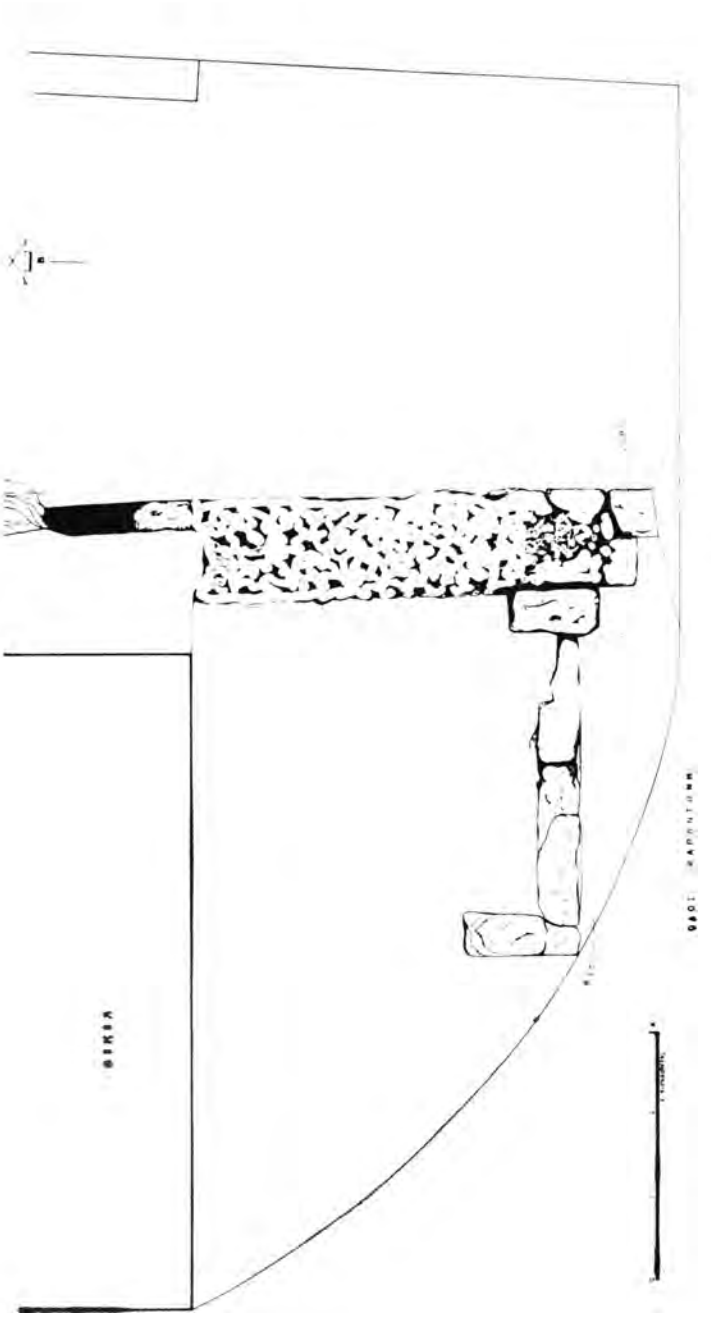
Ἡ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου ἀνεύρεσις καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεοκρίτου ἀπόρριψις ὑπερμεγέθων ὀρθογωνίων δόμων, ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκοπέδου, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν δύο, κατ' ὀρθὴν γωνίαν τεμνομένων, τμημάτων τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς πόλεως (Σχέδ. 1). Τὸ ἔχον μεγαλύτερον μῆκος τμῆμα (περίπου 7 μ) ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., εἰς δὲ τὸ βορειότερον σημεῖον, ὑπὸ τὰ θεμέλια παλαιᾶς οἰκίας, σώζεται εἰς ὕψος τριῶν δόμων (περίπου 1.60 μ.). Τὸ ἔχον μικρότερον μῆκος τμῆμα (περίπου 6 μ.) ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος τεσσάρων δόμων (περίπου 2.35 μ.). Ἂν καὶ ἡ ἔρευνα περιωρίσθη πρὸς Ν., λόγῳ τῆς ἀσφαλτοστρώτου ὁδοῦ, καὶ πρὸς Β., λόγῳ τῆς ἐκεῖ ὕπερθεν οἰκίας, ἐν τούτοις φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ πύργου τοῦ ἀρχαίου τείχους, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο — σήμερον ὀνομάζεται Πόρτες — ἐπεσκευάσθη εἰς νεωτέραν τῆς ὑστεροελληνιστικῆς ἐποχῆς περίοδον. Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐρεύνης ἐκτενέστερον βλ. ΑΑΑ VII (1974), σ. 199 κ.ἑ.

Οἰκόπεδον Βαφειώτη

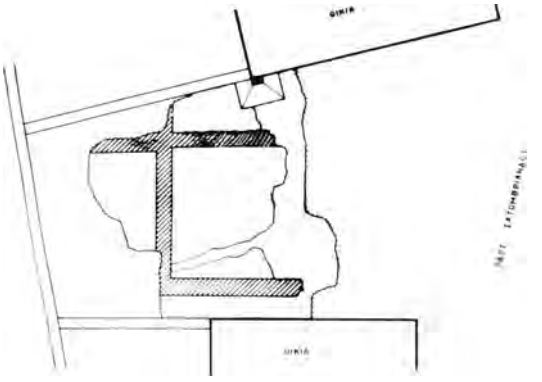
Ἡ λόγῳ ἀνευρέσεως ἀρχαίων τοίχων συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ οἰκοπέδου, κειμένου παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Συμεών, ὅπου προσφάτως εὑρέθησαν μεγάλα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἔφερεν εἰς φῶς δωμάτιον, διαστ. 5 × 5 μ. περίπου (Σχέδ. 2 - 3). Τὸ δι' ἀλληλοτεμνομένων κύκλων κοσμούμενον καὶ πιθανώτατα εἰς τὸν 2ον αἰ. μ.Χ. χρονολογούμενον μωσαϊκὸν δάπεδον τοῦ δωματίου ἦτο ἐφθαρμένον καὶ κατεστραμμένον κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν ἀπὸ πήλινον ἀποχετευτικὸν ἀγωγόν, ἀλλ' ἐκρίθη διατηρητέον καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκολλήθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης. Ἀξιοσημείωτον εὐχάριστον ἔκπληξιν τῆς μικρᾶς ἐρεύνης ἀπετέλεσεν ἡ εἰς παρακείμενον τοῦ δωματίου χῶρον, ἀνεύρεσις τριῶν κεφαλῶν τῆς Ἀγριππίνης τῆς πρεσβυτέρας (Πίν. 642 α - β), αἱ ὁποῖαι θὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης.

Οἰκόπεδον Οἰνοποιίας Μυτιλήνης

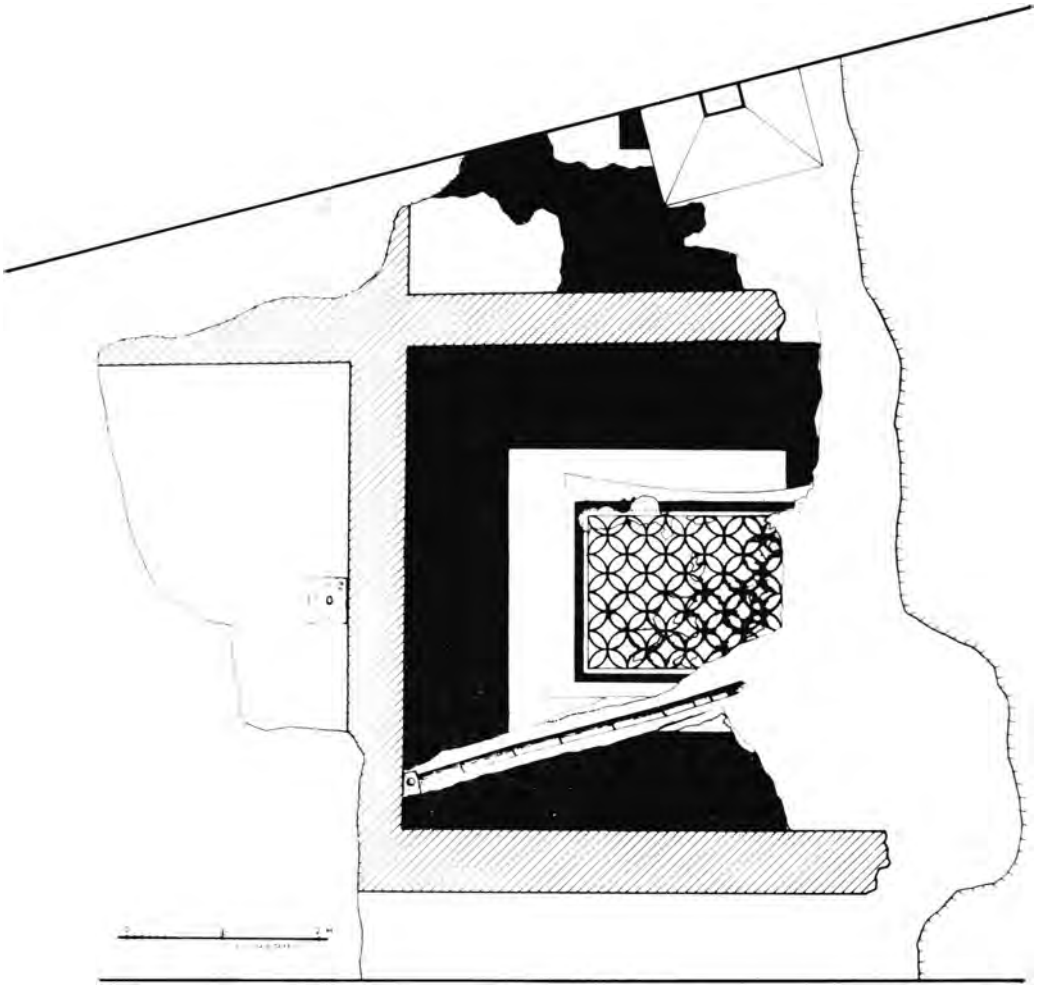
Αἱ ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ νεοκτίστου ἐργοστασίου τῆς Οἰνοποιίας Μυτιλήνης (ΕΠΟΜ) ἀποχετευτικαὶ ἐργασίαι ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ἐκτεταμένου ὑστεροκλασσικοῦ νεκροταφείου, κειμένου ἐκτὸς τοῦ βορείου τείχους τῆς πόλεως (Σχέδ. 4). Οἱ ἐρευνηθέντες εἴκοσι ἑπτὰ τάφοι ἦσαν τριῶν τύπων (πώριναι σαρκοφάγοι, κτιστοὶ διὰ λίθων, ἐπιμελέ-

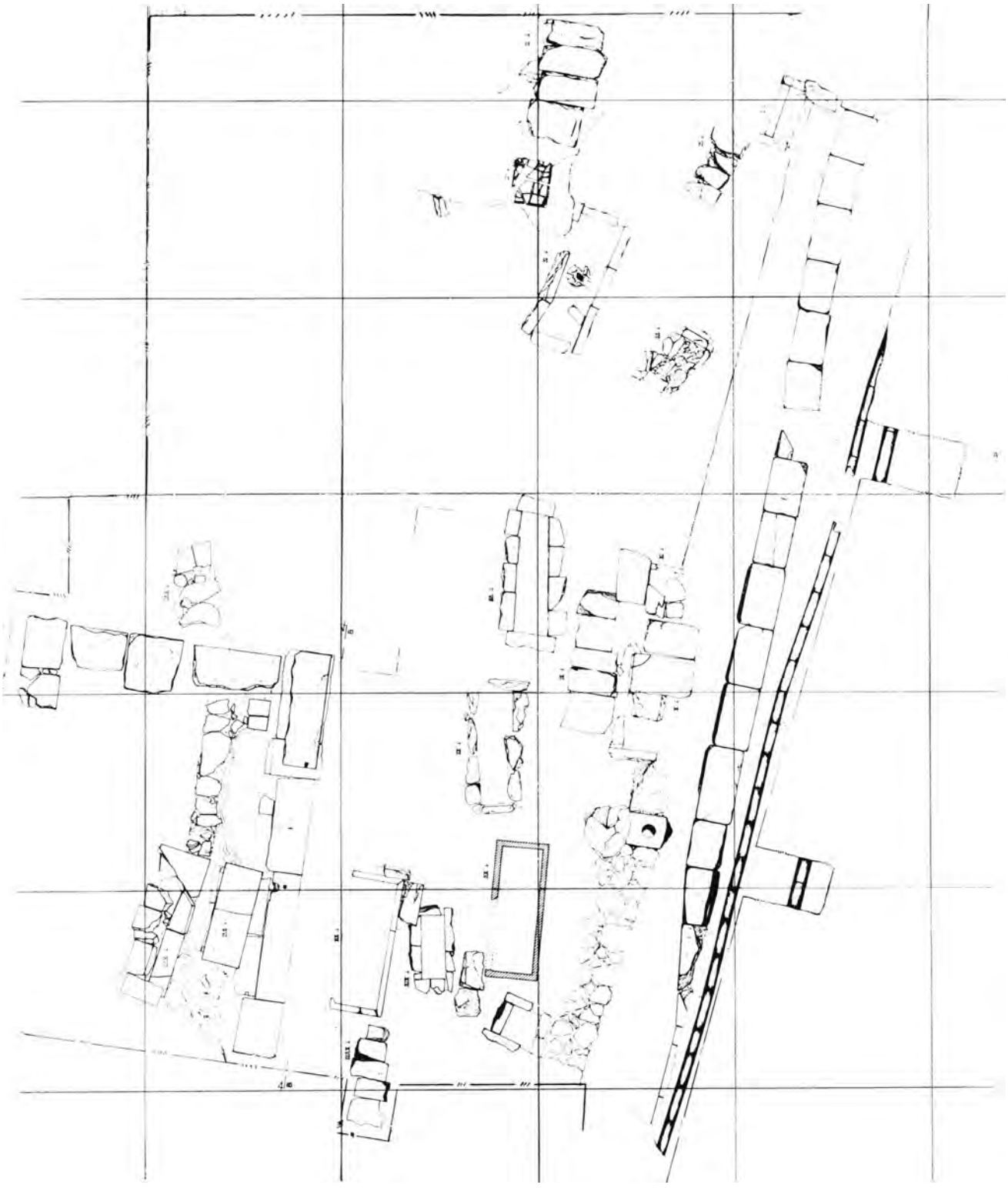
Σχέδ. 1. Μυτιλήνη. Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος εἰς τὸ οἰκόπεδον Γιαννακέλλη.

Σχέδ. 2. Τὸ ἀποκαλυφθὲν δωμάτιον εἰς οἰκόπεδον Βαφειώτη.

Σχέδ. 3. Μυτιλήνη. Μωσαϊκὸν δάπεδον εἰς οἰκόπεδον Βαφειώτη.

Σχέδ. 4. Μυτιλήνη. Οικόπεδον Οινοποιίας Μυτιλήνης. Κάτοψις της ανασκαφής.

στερον ἢ ἀμελέστερον εἰργασμένων, ἁπλοῖ λάκκοι καλυπτόμενοι διὰ πηλίνων κεραμίδων) καὶ περιεῖχον ὡς κτερίσματα κυρίως πελίκας μελαμβαφεῖς, μετὰ ἢ ἄνευ παραστάσεων, εἰδώλια ἐντοπίου ἐργαστηρίου, ὅπλα καὶ στλεγγίδας. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐν ἐξελίξει ἀνασκαφῆς θὰ δημοσιευθοῦν ἐκτενῶς εἰς προσεχῆ τόμον τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.

Οἰκία Μενάνδρου

Ἡ μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν ἐπανάληψις καὶ συνέχισις τῆς ἐρεύνης εἰς τὸν χῶρον τῶν περιφήμων μωσαϊκῶν τῆς «οἰκίας τοῦ Μενάνδρου», τὰ ὁποῖα ἔφερεν εἰς φῶς καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων † Σ. Χαριτωνίδης, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς ὅλου τοῦ διαθεσίμου καὶ ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἀγορασθέντος χώρου καὶ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἄλλων δωματίων μὲ κοσμημένα δάπεδα. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς συμπληρωματικῆς αὐτῆς ἐρεύνης καὶ ἡ δημοσίευσις τῶν νέων μωσαϊκῶν δαπέδων θὰ δημοσιευθοῦν ἐκτενῶς εἰς προσεχῆ τόμον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.

Οἰκόπεδον Μητροπόλεως Μυτιλήνης

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ὅπου θὰ ἀνηγείρετο τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Λέσβου εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς πόλεως, ἀκριβῶς πρὸς Α. τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως. Ἡ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου ἀνεύρεσις ὑπερμεγέθους τμήματος μαρμαρίνου μονολίθου ἀρραβδώτου κίονος καὶ ὑπερμεγέθους τμήματος μαρμαρίνου ἐπιστυλίου μὲ ἀνάγλυφα φυτικὰ θέματα (Σχέδ. 11), ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου, ἡ ὁποία δυστυχῶς περιωρίσθη, λόγῳ γειτνιάσεως τοῦ ἐρευνηθέντος χώρου μὲ τὸ Ἱερὸν πρὸς Δ. καὶ τὸν κῆπον τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως πρὸς Ν., καθὼς καὶ μὲ συγχρόνους εὐτελεῖς οἰκίας πρὸς Β. καὶ πρὸς Α.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τοῦ βορείου μόνον τμήματος μεγάλου ἀρχαίου οἰκοδομήματος. Τὸ νότιον ὑπόλοιπον τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν κῆπον τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως, ὅπου πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἔρευνα. Μόνον οὕτω θὰ ἀποκαλυφθῇ ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα, θὰ ἀποσαφηνισθοῦν πολλὰ προβλήματα, σχετιζόμενα μὲ τὸν βέβαιον προορισμὸν καὶ τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ κτηρίου, καὶ θὰ δημιουργηθῇ εἰς ἐντυπωσιακὸς ἀρχαιολογικὸς χῶρος εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως.

Ἡ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς τεράστιον οἰκοδόμημα (Σχέδ. 5 - 12) τοῦ ὁποίου προξενοῦν ἐντύπωσιν τὸ μέγεθος, ἡ μορφὴ καὶ ἡ πολυτελὴς κατασκευή. Πρόκειται περὶ ἐπιμήκους κτηρίου καταλήγοντος ἡμικυκλικῶς πρὸς Β. καὶ χωριζομένου εἰς δύο μέρη: τὸ βόρειον μὲ τὸν μαρμάρινον κυκλικὸν βωμὸν εἰς τὸ κέντρον καὶ πέριξ τὸν μαρμάρινον ἡμικυκλικὸν στυλοβάτην μὲ τοὺς ἓξ κίονας καὶ τὰ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀντωπὰ βάθρα (;) καὶ τὸ νότιον μὲ τὰ μαρμαροθετήματα καὶ τὰ μωσαϊκὰ δάπεδα (Σχέδ. 6).

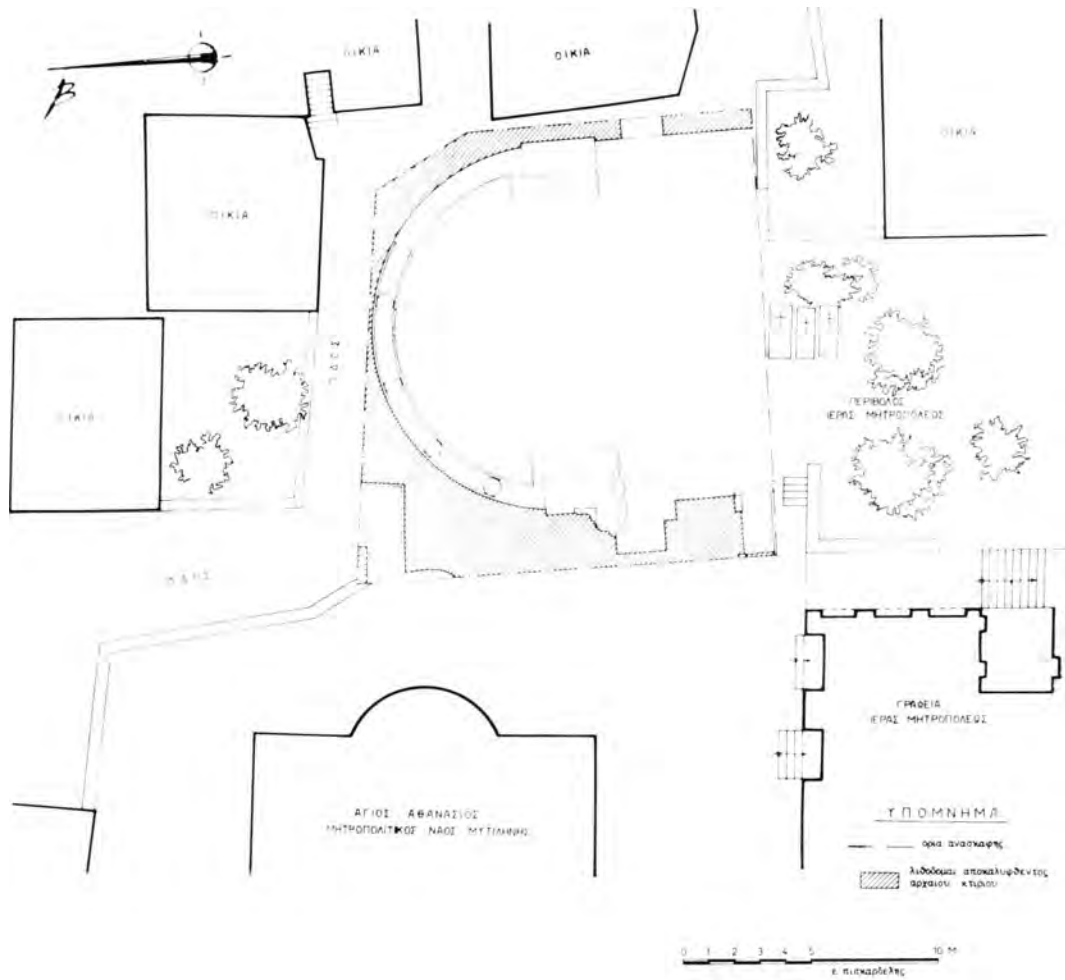
Τὸ μοναδικὸν σημεῖον, ὅπου κατέστη δυνατὴ ἡ ἔρευνα ἐξωτερικῶς τοῦ κτηρίου εἶναι ἡ βορειοδυτικὴ γωνία. Οὕτως ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἡμικυκλικοῦ τοίχου καὶ παρ' αὐτὸν βαθεῖα δεξαμενὴ ὕδατος, ἐπενδεδυμένη μὲ κουρασάνι μέχρις ὕψους 1 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου της (μήκ. 2.20, πλ. 1.95, βάθ. 2.70 μ.). Ἐπίσης διεπιστώθη, ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος σώζονται εἰς ὕψος περίπου 2 μ. καὶ ἔχουν πάχος σχεδὸν 4 μ. Τὸ μέγα πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, τὸ μέγα πλάτος τοῦ κτηρίου (17 μ.) καὶ ἡ ἀπουσία κιόνων ἢ πεσσῶν μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ κτήριον ἀρχικῶς ἴσως ἐστεγάζετο μὲ θόλον.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου τοῖχοι καὶ δάπεδον ἐκαλύπτοντο μὲ μεγάλας ὀρθογωνίους μαρμαρίνας πλάκας διαφόρων χρωμάτων: οἱ τοῖχοι μὲ πλάκας κοκκινωποῦ ἢ πρασινωποῦ μαρμάρου, ἐνῷ τὸ ἐξ ὑπερμεγέθων ὀρθογωνίων κεραμίδων συγκείμενον δάπεδον ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ πλάκας λευκοῦ μαρμάρου, εἰς ὡρισμένα δὲ σημεῖα, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν θύραν μὲ ἀκόσμητα μωσαϊκὰ καὶ μὲ μαρμαροθετήματα διαφόρων γεωμετρικῶν σχεδίων.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ βορείου τμήματος τοῦ κτηρίου εὑρέθη κατὰ χώραν κεκλιμένος ἐπὶ τοῦ δαπέδου κυκλικὸς βωμός, ὁ ὁποῖος φέρει ἑλικοειδεῖς ραβδώσεις καὶ ἔχει ὕψος 0.71 μ. (Πίν. 642 γ). Ὁ ἡμικυκλικὸς μαρμάρινος στυλοβάτης, ὕψ. 0.50 καὶ πλ. 0.71 μ. (Πίν. 643 α), ἔφερεν ἄλλοτε ἓξ μονολίθους ἀρραβδώτους κίονας, διαμ. 0.60 μ., μεγάλα τμήματα τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου. Ἐκ τῶν βάσεων τῶν ἓξ κιόνων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σχῆμα ὀκταπλεύρου μὲ ἐγγεγραμμένην ἐντὸς αὐτοῦ τὴν κυρίως κυκλικὴν βάσιν, διετηρήθησαν αἱ τέσσαρες καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς τούτων ἐτοποθετήθη ἐκ νέου εἷς κίων, ἀνήκων ὁπωσδήποτε εἰς αὐτήν, ὡς εὑρεθεὶς ὀλίγον μετακινημένος ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως (Σχέδ. 10· Πίν. 643 β).

Ὄπισθεν τοῦ ἡμικυκλικοῦ στυλοβάτου ὀρθοῦται ἡμικυκλικὸς ἐπίσης τοῖχος. Εἰς τὸ κατώτατον μέρος τοῦ τοίχου σώζεται κυμάτιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζοντο ἄλλοτε αἱ κοκκινωπαὶ ἢ πρασινωπαὶ πλάκες τῆς ὀρθομαρμαρώσεως. Ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ δυτικοῦ πέρατος τοῦ στυλοβάτου καὶ πρὸ τοῦ δυτικοῦ εὐθέος τοίχου τοῦ κτηρίου εὑρέθη μέγα μαρμάρινον ὀρθογώνιον βάθρον (μήκ. 3.37, πλ. 0.79, ὕψ. 0.54 μ.), ἐπὶ τοῦ ὁποίου διετηρήθησαν κατὰ χώραν δύο τετράγωνοι βάσεις πεσσῶν (Πίν. 643 γ). Ὄπισθεν τοῦ βάθρου τούτου ἀπεκαλύφθη χῶρος

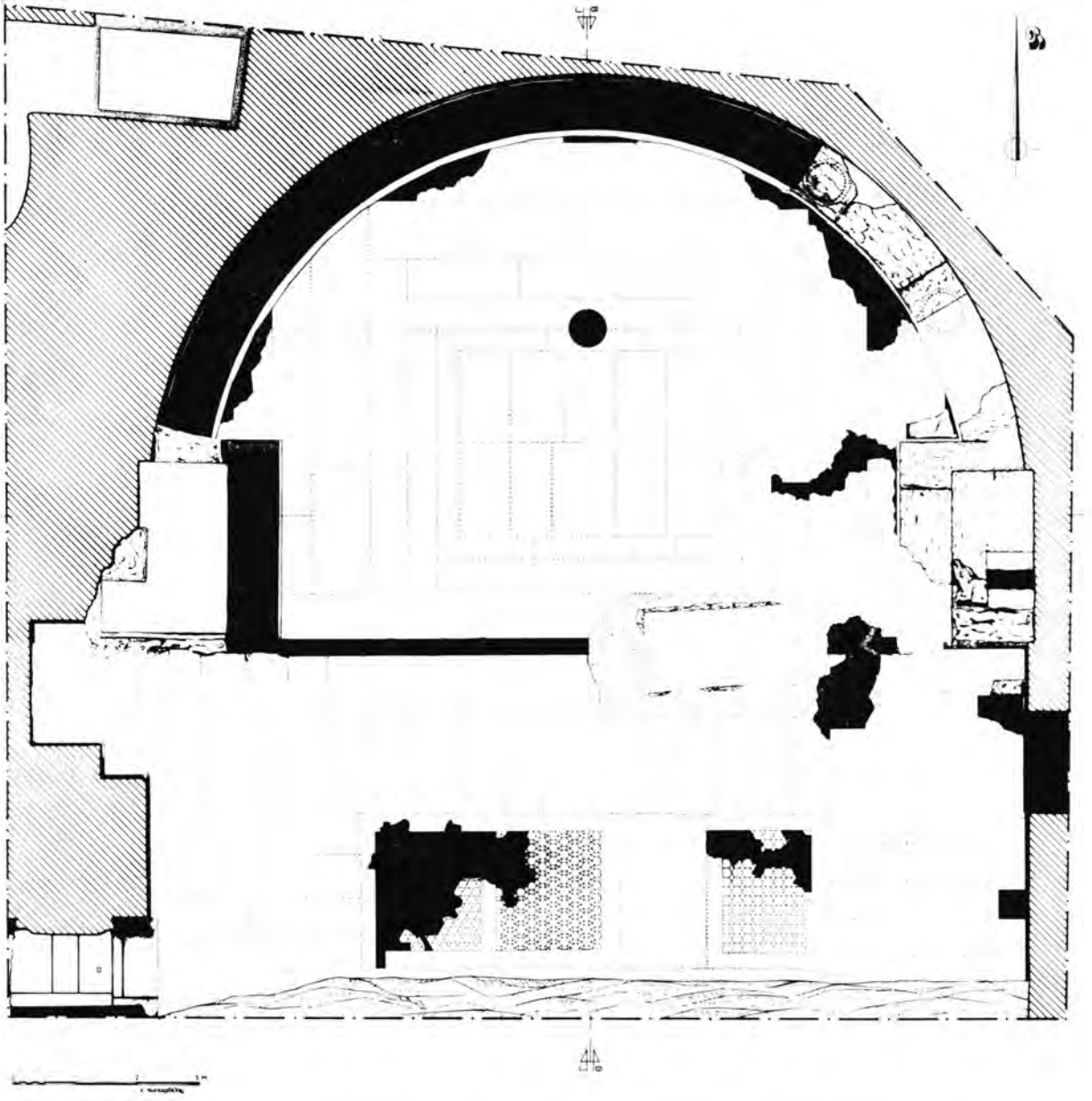
ἀγνώστου προορισμοῦ, διαστ. 2.70 × 2.15 μ. Εἰς ἀπόστασιν περίπου 3 μ. πρὸς Ν. τοῦ βάθρου ἀπεκαλύφθη θύρα, πλ. 1.15 μ., ἀνοιγομένη πρὸς Δ. Μεταξὺ τοῦ ἀνοίγματος τῆς θύρας τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον μὲ μεγάλας τετραγώνους μαρμαρίνας πλάκας, δάπεδον τοῦ κτηρίου καὶ ἐπισημανθεὶς ἐκ νέου εἰς τὸ βάθος μεγάλου ὀρθογωνίου φρέατος, τὸ ὁποῖον διηνοίχθη εἰς τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν. Εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τοῦ βάθρου εὑρέθη θύρα, πλ. 1.62 μ., ἀνοιγο-

Σχέδ. 5. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Σχεδιάγραμμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

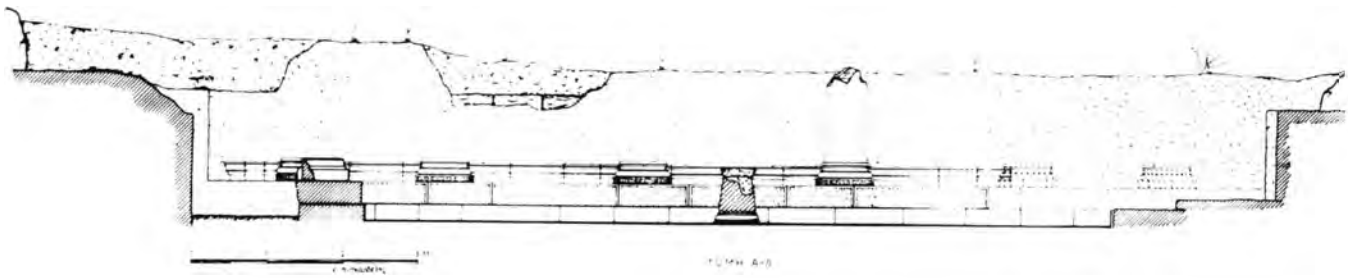
ἐνῷ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς της εἶναι ἐντειχισμέναι, εἰς δευτέραν χρῆσιν, δύο τεράστιαι παραστάδες. Ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κατεστραμμένου πέρατος τοῦ στυλοβάτου καὶ πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ εὐθέος τοίχου τοῦ κτηρίου εὑρέθη πώρινον κατεστραμμένον βάθρον, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε θὰ ἦτο ἐπενδεδυμένον μὲ μάρμαρον (Πίν. 643 δ). Εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ βάθρου τούτου ὑπάρχει ὀπή, διαστ. 0.76 × 0.58, βάθ. 1.40 μ. Ἐπὶ τοῦ πυθμένος ταύτης διέρχεται ὀχετός, διήκων ὑπὸ τὸ μένη πρὸς Α. καὶ παρ' αὐτὴν συλλογεῖς ὑδάτων. Τέλος, ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ τῆς νοτίας παρειᾶς τοῦ φρέατος ἐπεσημάνθησαν δύο τοὐλάχιστον στρώματα παλαιοτέρων τοῦ κτηρίου μωσαϊκῶν δαπέδων, διὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος κατωτέρω.

Εἰς τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου δὲν βοηθοῦν οὔτε ἡ στρωματογραφία, οὔτε τὰ πολυπληθῆ κινητὰ εὑρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἦσαν μικρὰ ἢ μεγάλα μαρμάρινα ἀποτμήματα δια-

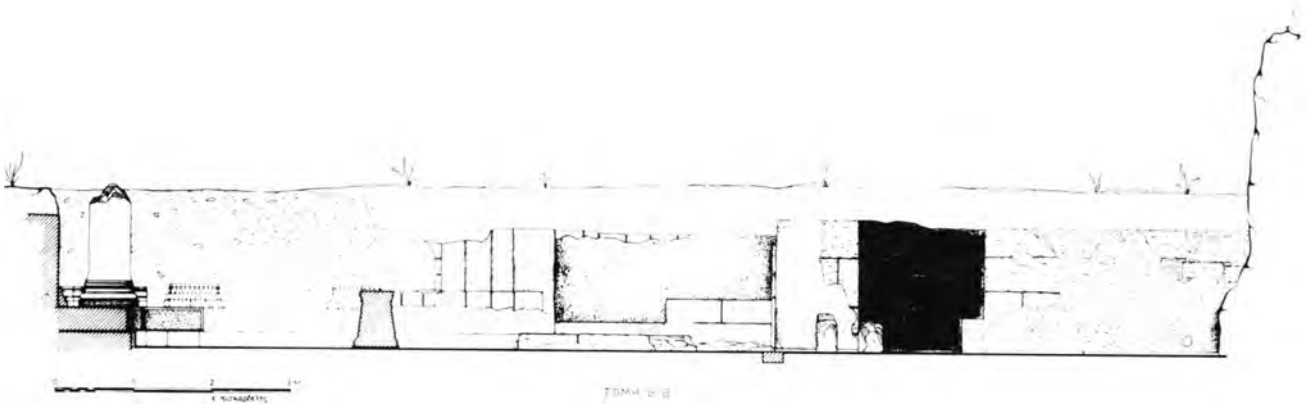

Σχέδ. 6. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ κτηρίου.

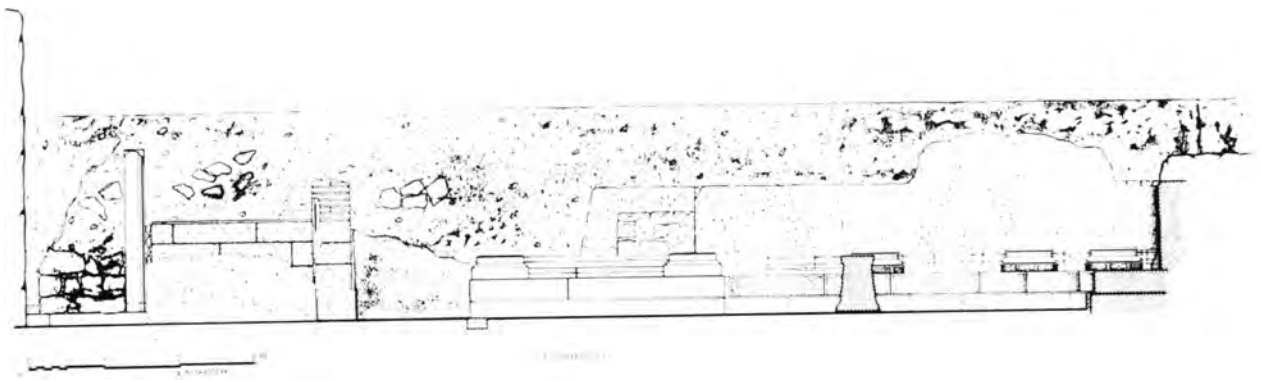
φόρων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, εὑρεθέντα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου. Αἱ καλύπτουσαι τὸ κτήριον ἐπιχώσεις ἦσαν διαταραγμέναι καὶ πλήρεις ρωμαϊκῶν, βυζαντινῶν καὶ μεταγενεστέρων ὀστράκων. Ἐπίσης ἐκ τῶν μαρμαρίνων ἀποτμημάτων ἄλλα ἀνήκουν μετὰ βεβαιότητος εἰς τὸ κτήριον, ἀλλὰ δὲν χρονολογοῦνται ἀκριβῶς, ὅπως π.χ. δύο μονόλιθοι ἀρράβδωτοι κίονες, διαμ. 0.60 μ. καὶ ὕψους ἀντιστοίχως 1.925 καὶ 1.42 μ., ἄλλα χρονολογοῦνται, ἀλλὰ δὲν ἀνήκουν μετὰ βεβαιότητος εἰς τὸ κτήριον, ὅπως π.χ. τρία εὐμεγέθη τμήματα μαρμαρίνου ἐπιστυλίου, κοσμουμένου μὲ φυτικὰ θέματα καὶ χρονολογουμένου περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., καὶ τέλος, ἄλλα δὲν ἔχουν καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν μὲ τὸ κτήριον,

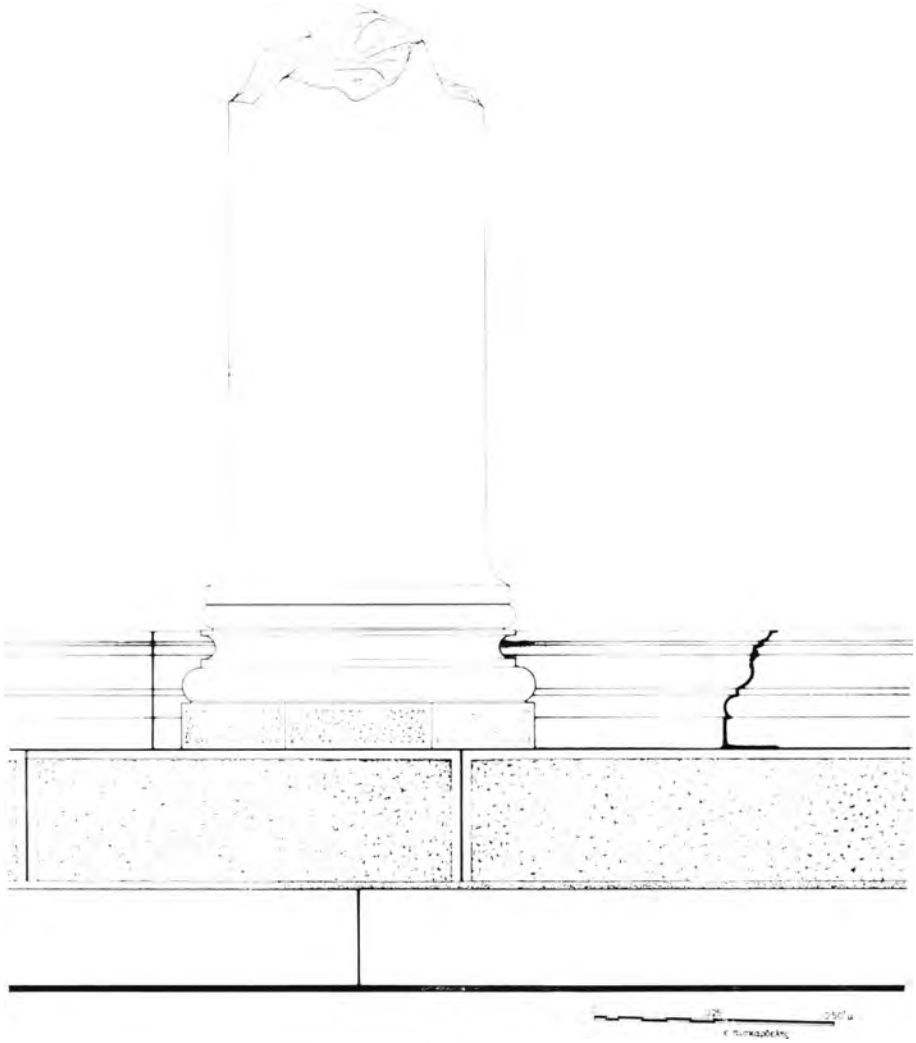
Σχέδ. 7. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Ὑστερορρωμαϊκὸν κτήριον. Ὁ ἡμικυκλικὸς στυλοβάτης. Τομὴ Α-Α.

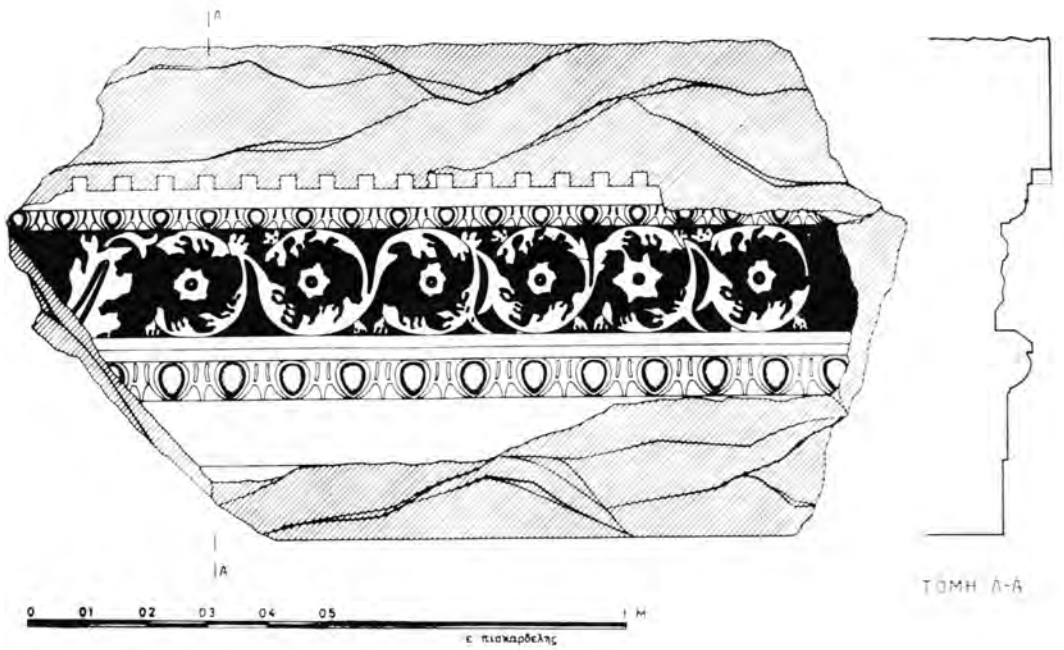
Σχέδ. 8. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Ὑστερορρωμαϊκὸν κτήριον. Ὁ ἡμικυκλικὸς στυλοβάτης-Τομὴ Β-Β.

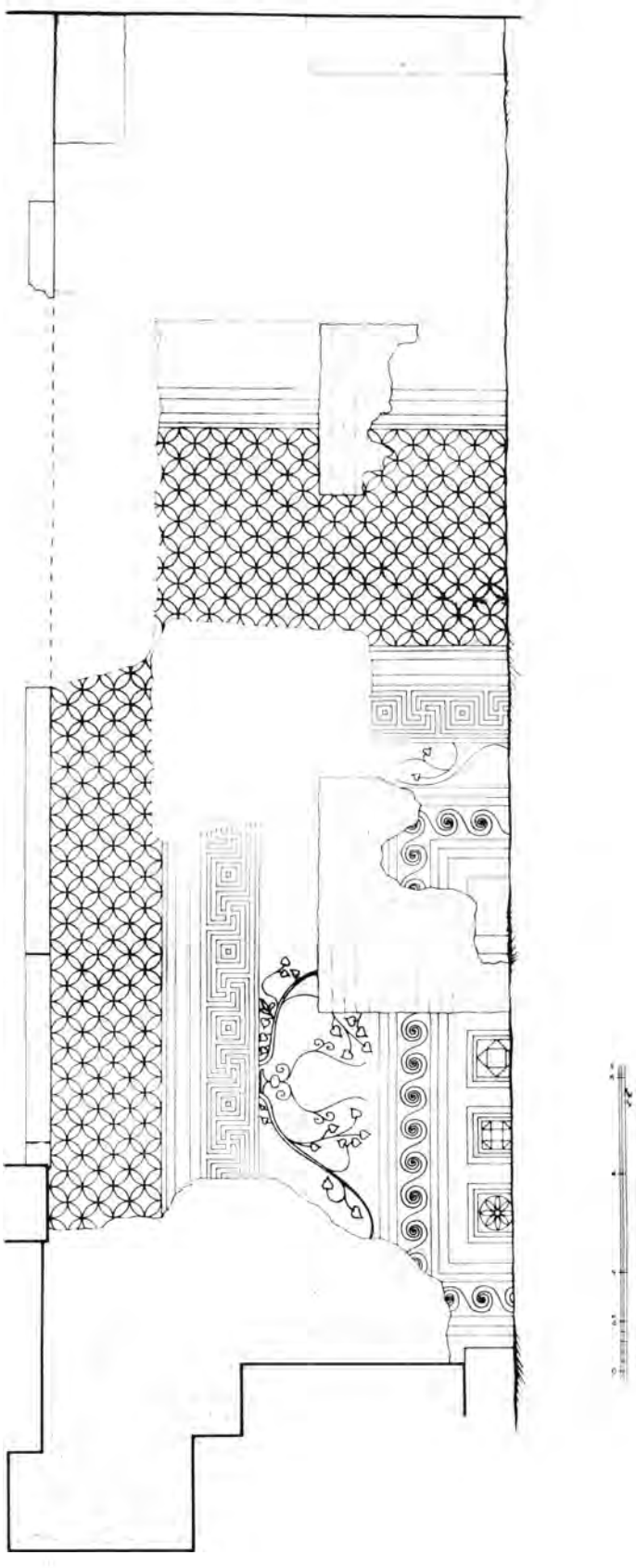
Σχέδ. 9. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Ὑστερορρωμαϊκὸν κτήριον. Τομὴ Γ-Γ.

Σχέδ. 10. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Ὑστερορρωμαϊκὸν κτήριον. Ὁ ἐπανατοποθετηθεὶς κίων τοῦ στυλοβάτου.

Σχέδ. 11. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Μαρμάρινον ἐπιστύλιον ἐκ τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ κτηρίου.

Σχέδ. 12. Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ κτηρίου.

ὅπως π.χ. τὸ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου εὑρεθὲν ὑστεροκλασσικὸν ψήφισμα (Πίν. 644 α), τὸ ὁποῖον ἁπλῶς μεταγράφεται εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης ἐκθέσεως καὶ τὸ ὁποῖον θὰ δημοσιευθῇ διεξοδικῶς ἀπὸ τὸν φίλον συνάδελφον κ. Β. Πετρᾶκον.

Ἡ ἔλλειψις ἐρεισμάτων διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν καὶ τὴν διαλεύκανσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτηρίου ἐπέβαλλε τὴν συνέχισιν τῆς ἐρεύνης πρὸς Ν., ὅπου ἐκτείνεται ὁ κῆπος τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως, ἀλλ' αὕτη ἀνεβλήθη μέχρις ἀπαλλοτριώσεως τοῦ χώρου τοῦ κήπου καί τινων ὁμόρων οἰκιῶν. Οὕτως, ἀναγκαστικῶς καὶ μάλιστα μετὰ πάροδον ἀρκετοῦ χρόνου, ἀπεφασίσθη ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης ὑπὸ τὸ κατεστραμμένον δάπεδον τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ κτηρίου, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ τυχὸν καλὴ διατήρησις τῶν εἰς τὰς παρειὰς τοῦ φρέατος παλαιότερον ἐπισημανθέντων ἐπαλλήλων μωσαϊκῶν δαπέδων θὰ παρεῖχε τὴν δυνατότητα ἀκριβεστέρας χρονολογήσεως τοῦ κτηρίου.

Ἀποτέλεσμα τῆς συμπληρωματικῆς ταύτης ἐρεύνης ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τριῶν ἐπαλλήλων μωσαϊκῶν δαπέδων: (α) Τὸ παρὰ τὸ δυτικὸν βάθρον ἐκτεινόμενον δάπεδον εἶναι ἀκόσμητον καὶ ὁπωσδήποτε σύγχρονον μὲ τὸ κτήριον, διότι εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὰ μαρμαροθετήματα ἐπίπεδον (Πίν. 644 β). (β) Τὸ εἰς ὀλίγον βαθύτερον ἐπίπεδον, ἀπὸ τοῦ φρέατος μέχρι τῆς δυτικῆς θύρας ἐκτεινόμενον καὶ εἰς τὸ ἄσκαπτον τμῆμα τοῦ κήπου τοῦ ναοῦ συνεχιζόμενον δάπεδον κοσμεῖται μὲ τεμνομένους κύκλους, μαίανδρον, ἄγκιστρα καὶ διάφορα φυτικὰ κοσμήματα καὶ χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (γ) Τέλος δὲ τὸ προγενέστερον ὅλων, ἐπίσης κοσμημένον, τρίτον δάπεδον δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῇ, διότι ὑπεράνω τούτου ἐκτείνεται τὸ προηγουμένως περιγραφὲν δεύτερον δάπεδον.

Ἡ ὕπαρξις τῶν ἐπαλλήλων μωσαϊκῶν δαπέδων κατέδειξεν ὅτι τὸ μετὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. χρονολογούμενον κτήριον εἶχεν ἱδρυθῇ εἰς κεντρικὴν καὶ σημαντικὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Μυτιλήνης, πλησίον τοῦ διαύλου, τοῦ ἑνώνοντος τὸν βόρειον καὶ τὸν νότιον λιμένα τῆς πόλεως, κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν κατὰ καιροὺς πολλὰ μεγάλα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δημοσίων ὑστερορρωμαϊκῶν κτηρίων τοῦ 2ου καὶ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Ἡ θέσις ἱδρύσεως, ἡ μορφή, τὸ μέγεθος καὶ ἡ πολυτελὴς κατασκευὴ τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ δημοσίου κτηρίου, ἱδρυμένου εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας Μυτιλήνης καὶ ἴσως πολὺ πλησίον, ἢ καὶ ἐντός, τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς. Ἡ μελλοντικὴ ἐπέκτασις τῆς ἐρεύνης ἴσως διαλευκάνῃ καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ κτηρίου, διὰ τὸν ὁποῖον μόνον εἰκασίαι δύνανται νὰ διατυπωθοῦν.

ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

ΣΑΜΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Πυθαγόρειο

Συνεχίστηκαν, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1973, οἱ ἀνασκαφὲς σὲ οἰκόπεδα στὸ Πυθαγόρειο. Σ' αὐτὲς πῆραν μέρος, ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοί, οἱ ἀρχαιολόγοι δδ. Ἐ. Τσιβιλίκα καὶ Μ. Πετριτάκη. Συνολικὰ ἀνασκάφηκαν τέσσερα οἰκόπεδα.

Ὁδὸς Βαθέος (οἰκόπεδο Ἁγγ. Στυλιανοῦ)

Ἀνοίχτηκαν δύο δοκιμαστικὲς τομές, διαστ. 2 × 2 μ. Σὲ βάθος 0.60 ὡς 1 μ. ἀποκαλύφθηκε ὁ φυσικὸς βράχος καὶ ἡ ἔρευνα διακόπηκε.

Περιοχὴ Ἁγίου Νικολάου (οἰκόπεδο Καλλ. Θραβάλου)

Ἀνοίχτηκαν δύο δοκιμαστικὲς τομές, διαστ. 2 × 3 μ. Τὰ τέσσερα πρῶτα στρώματα μέχρι βάθος 2.15 μ., ὅπως ἔδειξε ἡ κεραμεική, ἦταν ρωμαϊκὰ καὶ βρέθηκαν διαταραγμένα. Τὸ πέμπτο, σὲ βάθος 1.17 μ. μέχρι τὸ φυσικὸ βράχο, ἔδωσε ὕστερη ἑλληνιστικὴ κεραμεική.

Ὁδὸς Μεταμορφώσεως (οἰκόπεδο Οὐρ. Μυλωνᾶ)

Ἀνοίχτηκαν δύο δοκιμαστικὲς τομές, διαστ. 3 × 2 μ. Σὲ βάθος 1.72 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, βρέθηκαν ἴχνη ἀπὸ πλακόστρωτο δάπεδο καθὼς καὶ τμήματα ἀπὸ δυὸ τοίχους δωματίου. Ἡ οἰκοδομὴ χρονολογεῖται στοὺς ὕστερους ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ὅπως δείχνουν τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα, τὰ στρώματα ὅμως ἦταν διαταραγμένα ἀπὸ ὑστερότερη οἰκοδόμηση.

Ὁδὸς Μεταμορφώσεως (οἰκόπεδο Γεωργ. Καλαντζῆ)

Ἀνοίχτηκαν τέσσερις δοκιμαστικὲς τομές, διαστ. 4 × 3 μ. Σημειώθηκαν ἴχνη ἀπὸ ὑστερορωμαϊκοὺς τοίχους, καθὼς καὶ τμῆμα ἀπὸ ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ τῆς ἴδιας περιόδου. Καὶ στὸ οἰκόπεδο αὐτὸ τὰ στρώματα εἶχαν διαταραχθεῖ ἀπὸ νεότερες οἰκοδομήσεις.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΕΔΑΚΙΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1973

ΝΑΞΟΣ

Περιοχὴ Γκρόττα Χώρας (οἰκόπεδο Στ. Κονδύλη)

Διενεργήθηκε μικρὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ συνεχίζονταν τὰ τμήματα οἰκοδομημάτων τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐντοπιστεῖ σὲ παλιότερες ἔρευνες στὴ γύρω περιοχή. Στὴν ἀνασκαφὴ πῆραν μέρος ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ οἱ ἀρχαιολόγοι δδ. Ἀ. Λεντάρη καὶ Ἐ. Τσιβιλίκα.

Τὰ οἰκοδομικὰ ἴχνη, τὰ ὁποῖα ἀποκαλύφθηκαν καὶ στὶς τρεῖς τάφρους, ἀνήκουν χρονικὰ στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ περίοδο καὶ ἡ διατήρησή τους ἦταν πολὺ κακή, ἐξαιτίας τῆς οἰκοδομήσεως στὸ σημεῖο αὐτὸ δεξαμενῶν βυρσοδεψείου. Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὑρήματα, ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ κομμάτια ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως, ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ σειρὰ πήλινων ὑφαντικῶν βαριδιῶν.

1974

ΠΑΡΟΣ

Παροικιὰ (οἰκόπεδο Παρασκευῆς Μαούνη)

Διενεργήθηκε δοκιμαστικὴ ἔρευνα μὲ ἐπιστημονικὴ βοηθὸ τὴν ἀρχαιολόγο δ. Ἀ. Καρανίκη καὶ τεχνίτες, τοὺς ἐξαιρετικὰ ἔμπειρους Κνώσιους κκ. Σπ. καὶ Γ. Βασιλάκη.

Στὸ χῶρο τοῦ οἰκοπέδου βρέθηκε τμῆμα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ αὐλὴ ἑνὸς σπιτιοῦ τῆς προχωρημένης ἑλληνιστικῆς περιόδου. Ἀποκαλύφτηκαν τμήματα ἀπὸ τοίχους, ἴχνη ἀπὸ δάπεδα, καθὼς καὶ ἕνα πηγάδι. Τὰ κεραμεικὰ εὑρήματα δείχνουν ὅτι τὸ σπίτι χρησιμοποιήθηκε καὶ στὰ πρῶτα ρωμαϊκὰ χρόνια.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΕΔΑΚΙΣ

*

Νάουσα Πάρου

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ἐργοστασίου τῆς ΔΕΗ στὸ μικρὸ ὅρμο, ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸν κόλπο τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ἔγιναν στὸ χῶρο ποὺ θὰ καταλάμβανε, δοκιμαστικὲς τομὲς χωρὶς κανένα ἀποτέλεσμα. Μὲ τὴν εὐκαιρία ὅμως αὐτὴ διαπιστώθηκαν τὰ λείψανα ὀχυρωματικοῦ τείχους (;) στὸ χαμηλὸ λόφο ποὺ βρίσκεται στὸ μυχὸ τοῦ ἴδιου ὅρμου, δυτικὰ ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο τῆς ΔΕΗ (κτῆμα Ἀβερώνα) καὶ συγκεκριμένα στὸ ἀκρωτήρι ποὺ σημειώνεται μὲ Ν στὸ χάρτη ποὺ δημοσιεύει ὁ Κ. Φωτίου στὴν ΑΕ 1973, Χρονικά, σ. 2, εἰκ. 1 (Σχέδ. 1).

Ὁ λόφος, χαμηλός, σχηματίζει ἕνα πλάτωμα ποὺ κόβεται ἀπότομα πρὸς τὴ θάλασσα καὶ δεσπόζει μέσα στὸν ὅρμο (Πίν. 645 α). Στὸ βόρειο τμῆμα του, πρὸς τὴ θάλασσα, διαπιστώθηκε κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλαγιᾶς τοῖχος, μήκ. 11.50, πλ. 0.70-0.90 μ., ἀπὸ ἀργοὺς λίθους μέτριου καὶ μικροῦ μεγέθους, ποὺ σώζεται ± 0.30 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους (Σχέδ. 1, α· Πίν. 645 β - γ). Ὅμοιος τοῖχος σώζεται μὲ μικρὲς διακοπὲς καὶ στὴν ἀντίστοιχη θέση στὴ δυτικὴ πλαγιά, σὲ μῆκος 10.50 μ. (Σχέδ. 1, β). Τέλος στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ λόφου διατηρεῖται ὁ τοῖχος σὲ δύο τμήματα, μήκ. 19 καὶ 9.70 μ. (Σχέδ. 1, γ - δ· Πίν. 645 δ). Μιὰ δοκιμαστικὴ τομὴ σὲ ἀπόσταση 2 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου, ἀποκάλυψε σὲ βάθος 0.70 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους τοῖχο, ἢ μᾶλλον τεῖχος, πλ. 3 μ., σὲ μῆκος 4 μ. ἀπὸ Β.-Ν., κατασκευασμένο ἀπὸ μικροὺς καὶ μέτριου μεγέθους ἀργοὺς λίθους (Σχέδ. 1, ε). Ἡ ἐπίχωση εἶχε λιγοστὰ ὄστρακα ἀμφορέων κ.ἄ. ἄβαφων ἀγγείων καὶ λίγα κλασικά. Τὰ ἐπιφανειακὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ πλάτωμα τοῦ λόφου ἦταν ἐλάχιστα ἄβαφα καὶ ἕνα κλασικό. Ἐπίσης βρέθηκαν κομμάτια ὀψιανοῦ, ποὺ εἶναι συχνὰ σ' ὅλη τὴν περιοχὴ καὶ ἰδιαίτερα ἄφθονα στὰ χωράφια, νότια ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο τῆς ΔΕΗ, καὶ στὸ ὕψωμα τοῦ ἀκρωτηρίου, ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο.

Ἡ ἔρευνα στὸ λόφο δὲ συνεχίστηκε, γιατὶ οἱ δοκιμαστικὲς τομὲς περιορίστηκαν στὸ χῶρο τοῦ ἐργοστασίου. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἐπαναληφθοῦν, γιατὶ ὅλη ἡ περιοχὴ ἀνατολικὰ ἀπὸ τὴ Νάουσα παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον[1].

ΗΩΣ Α. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

*

ΝΑΞΟΣ

Χώρα

Στὴν περιοχὴ Ἅγιος Χρυσόστομος, δυτικὰ τῆς Χώρας Νάξου, ἔγινε μικρὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα[1] κατὰ μῆκος χαντακιοῦ ὑδρεύσεως, στὴ διάνοιξη τοῦ ὁποίου βρέθηκαν καὶ καταστράφηκαν τάφοι.

Ἐρευνήθηκαν τὰ τοιχώματα τοῦ χαντακιοῦ καὶ σὲ ἔκταση 100 μ. περίπου βρέθηκαν καὶ ἀνασκάφτηκαν ἕντεκα κιβωτιόσχημοι τάφοι (I-XI) (Σχέδ. 1), λαξευμένοι στὸ μαλακὸ βράχο (κιμηλιὰ) καὶ ἕξι ταφικὰ ἀγγεῖα (A-Z). Πάνω ἀπὸ τὸ βράχο, σχεδὸν σ' ὁλόκληρη τὴν ἔκταση ὑπῆρχε ἐπίχωση σκληροῦ χώματος, πάχ. 0.40-0.50 μ., μὲ διάσπαρτα ὄστρακα. Ὅλοι οἱ τάφοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν

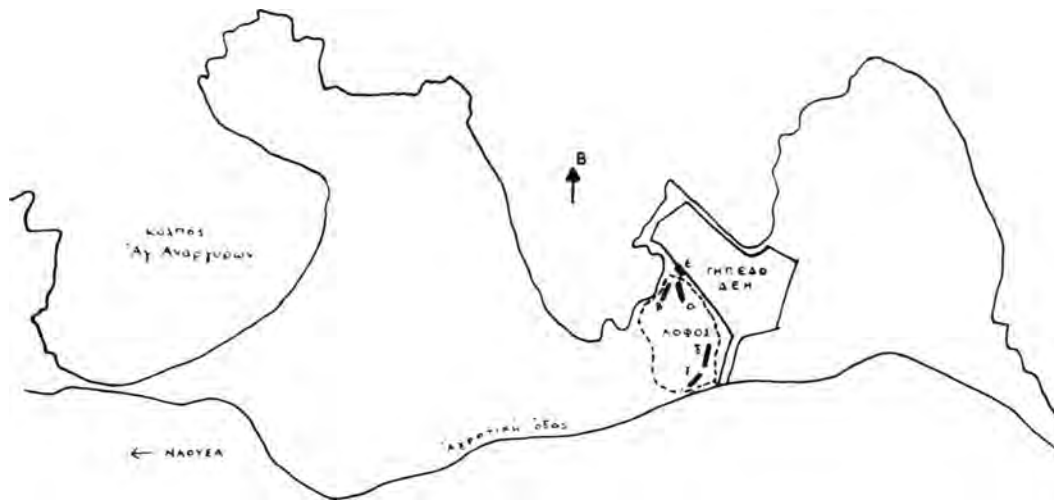
1. Rubensohn, AM 26 (1901), σ. 168 κ.ἑ. Κ. Φωτίου, ΑΕ ὅ.π., σ. 1 κ.ἑ.

1. Στὴν ἀνασκαφὴ ἐργάστηκε ὡς ἐπιστημονικὴ βοηθός, ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ἑλένη Τσιβιλίκα. Τὰ σχέδια ἔκανε ὁ κ. Εὐστ. Πισκαρδέλης.

VI, βρέθηκαν μισοκαταστραμμένοι ἀπὸ τὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα. Ἦταν ἀκανόνιστα λαξευμένοι καὶ εἶχαν οἱ περισσότεροι κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (II, IV, V, VIII, X, XI), τρεῖς Β.-Ν. (III, VII, IX), ἕνας ΒΔ.-ΝΑ. (I) καὶ ἕνας σχεδὸν Α.-Δ. (VI). Ὅλοι οἱ τάφοι ἦταν ἁπλά, ἀκανόνιστα, ἐπιμήκη καὶ μικροῦ βάθους (0.16-0.40 μ.) λαξεύματα στὸ μαλακὸ βράχο. Μόνο τὰ τοιχώματα τοῦ μισοῦ τάφου VI βρέθηκαν καλυμμένα μὲ ἀκανόνιστες πάλι πλάκες. Ὅλοι οἱ τάφοι βρέθηκαν ἀκάλυπτοι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς I,V,VI, VIII. Τοῦ τελευταίου ἡ καλυπτήρια πλάκα ἀποτελοῦσε καὶ τὸ δάπεδο τοῦ τάφου V. Περιεῖχαν ὅλοι ταφές. Οἱ νεκροὶ εἶχαν τοποθετηθεῖ ἐκτεταμένοι μὲ τὸ κεφάλι ἄλλοτε πρὸς τὸ βόρειο τμῆμα (II, III, IV, V, X,XII) καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸ νότιο (VI, VIII, IX). Μόνο ὁ σκελετὸς τοῦ τάφου I βρέθηκε σὲ στάση συνεσταλμένη.

Οἱ τάφοι ἦταν πολὺ φτωχοὶ σὲ κτερίσματα. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ ἄβαφα ὄστρακα στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τάφων βρέθηκαν: (α) ἕνα σιδερένιο δαχτυλίδι σὲ δάχτυλο τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ στὸν τάφο III, (β) ἕνα σιδερένιο δαχτυλίδι σὲ δάχτυλο τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ στὸν τάφο IV καὶ (γ) δύο πήλινα ἀγγεῖα (σκύφος καὶ κύαθος) στὸ νότιο ἄκρο τοῦ τάφου X. Πάνω ἀπὸ τὴν καλυπτήρια πλάκα τοῦ τάφου I βρέθηκε πήλινο εἰδώλιο καθισμένης ἀνδρικῆς μορφῆς (Πίν. 646 α) καὶ δύο κεφάλια ὅμοιων εἰδωλίων (Πίν. 646 β). Τὰ εἰδώλια αὐτὰ πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ σπασμένο ἀμφορέα (ἀγγεῖο Α) ποὺ βρέθηκε τοποθετημένος μὲ τὸ στόμιο πρὸς τὰ κάτω, ἐπάνω σὲ καλυπτήρια πλάκα τοῦ τάφου I, σφηνωμένος στὸ σκληρὸ χῶμα καὶ ἐν μέρει σὲ λάξευμα τῆς κιμηλιᾶς. Μέσα στὸ ἀγγεῖο βρέθηκαν λίγα κόκαλα παιδιοῦ, κομμάτια διαλυμένου πήλινου εἰδωλίου καὶ ἐλάχιστα κάρβουνα.

Τὰ ἀγγεῖα Β καὶ Γ, ποὺ βρέθηκαν στὴ βόρεια παρυφὴ τοῦ χαντακιοῦ, εἶναι ἀμφορεῖς καὶ περιεῖχαν διαλυμένα κόκαλα. Κόκαλα ὑπῆρχαν ἐπίσης διάσπαρτα στὰ τοιχώματα ὅλου τοῦ χαντακιοῦ, χωρὶς νὰ διακρίνονται τάφοι ἢ ἀγγεῖα ταφικά. Πιθανὸν θάβονταν νεκροὶ χωρὶς ἰδιαίτερη φροντίδα, μέσα στὸ χῶμα. Τρία ἀγγεῖα (τὰ Δ,Ε,Ζ) βρέθηκαν γύρω ἀπὸ τὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τοῦ τάφου VI. Τὰ ἀγγεῖα

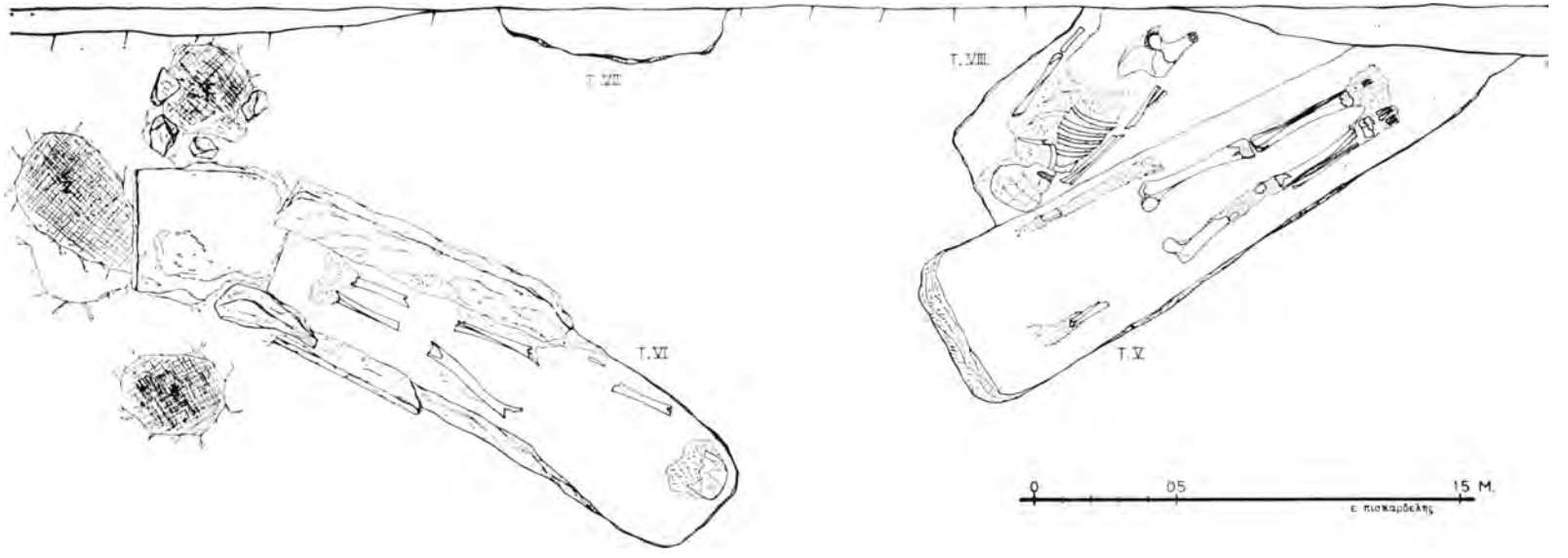

Σχέδ. 1. Νάουσα Πάρου. Τοπογραφικὸ περιοχῆς πρὸς Α. τοῦ κόλπου Ἁγ. Ἀναργύρων.

Δ καὶ Ε ἦταν ἀμφορεῖς σπασμένοι, ποὺ δὲν περιεῖχαν τίποτε. Τὸ Ε περιβαλλόταν καὶ στερεωνόταν μὲ σωρὸ ἀπὸ πέτρες. Τὸ ἀγγεῖο Ζ ἦταν πίθος, ὕψ. 0.60, διαμ. 0.40 μ., τοποθετημένος πλάγια μὲ τὸ στόμιο πρὸς τὴ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου VI. Ὡς πῶμα τοῦ στομίου εἶχε τοποθετηθεῖ ἀνάστροφα ἄβαφη χύτρα (Ζ.) Πρὸς τὴ βάση τοῦ πίθου βρέθηκε κρανίο παιδιοῦ, ἕνα κυάθιο (Ζ2) καὶ μικρὸ χάλκινο δαχτυλίδι (Ζ3).

Τὸ ἀγγεῖο Η (σπασμένος ἀμφορέας) βρέθηκε τοποθετημένο ἐπάνω στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ τάφου XI.

Οἱ τάφοι καὶ τὰ ταφικὰ ἀγγεῖα τῆς περιοχῆς αὐτῆς μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Στὴν ἴδια περιοχή, ἀλλὰ στὴ νότια παρυφὴ τοῦ δρόμου Χώρας Νάξου-Ἐγγαρῶν καὶ στὸ σημεῖο διασταυρώσεώς του μὲ τὸν περιφερειακὸ τῆς Νάξου, πρὸς ΝΑ. τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Φανουρίου καὶ 30 μ. περίπου δυτικὰ μικρῆς γέφυρας-ὀχετοῦ, ὅπου διανοίχτηκε ἀποχετευτικὴ τάφρος καὶ ἀπο-

Σχέδ. 1. Χώρα Νάξου. Ἅγιος Χρυσόστομος. Κάτοψις κιβωτιόσχημων τάφων.

καλύφθηκαν ὄστρακα, ἔγινε μικρὴ ἀνασκαφικὴ τομὴ καὶ βρέθηκαν:

(α) Δύο χύτρες ἑνωμένες στὰ χείλη (Θ, Θι), ποὺ περιεῖχαν ταφὴ παιδιοῦ. Πρὸς τὴ βάση τῆς νότιας χύτρας, ὅπου τὸ κρανίο, βρέθηκαν εἰδώλιο καθισμένης σὲ θρόνο γυναικείας μορφῆς ποὺ φορεῖ πέπλο καὶ πόλο στὸ κεφάλι (Θα) (Πίν. 646 γ), κεφάλι ὅμοιου εἰδωλίου (θδ), μικρὸς μελαμβαφὴς σκύφος (Θγ) (Πίν. 646 δ), διαλυμένο εἰδώλιο (Θβ) καὶ ὄστρακα μελαμβαφοῦς προχοΐσκης (Θε), ποὺ χρονολογοῦν τὴν ταφὴ στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

(β) Σὲ ἀπόσταση 0.30 μ. πρὸς Α. τοῦ ἀγγείου Θ, ἄλλη χύτρα Ι βαθιὰ μὲ τὸ στόμιο πρὸς Β., ποὺ περιεῖχε ἐπίσης ταφὴ παιδιοῦ καὶ διαλυμένο πήλινο εἰδώλιο. Τὰ ταφικὰ ἀγγεῖα Θ,Θι καὶ Ι ἦταν στηριγμένα μέσα σὲ λάξευμα τοῦ φυσικοῦ βράχου μὲ ἀργοὺς λίθους.

(γ) Σὲ ἀπόσταση 3.50 μ. δυτικὰ τοῦ Ι, ὄστρακα μεγάλου ἀγγείου (Κ), πιθανὸν ἀμφορέα, καὶ μεταξύ τους πήλινο εἰδώλιο χελώνας (Κ1) (Πίν. 646 ε), τρία πήλινα εἰδώλια (Κ2, 4, 5), ὅμοια μὲ τὸ Θα, καὶ ἕνα πήλινο εἰδώλιο γυναικείας μισοξαπλωμένης μορφῆς.

(δ) Σὲ ἀπόσταση 0.50 μ. δυτικὰ τοῦ ἀγγείου Κ, μεταξὺ ἀργῶν λίθων καὶ μιᾶς κεραμίδας, λίγα κόκαλα καὶ τέσσερα πήλινα εἰδώλια, δύο ἀκέραια ὄρθιας γυναικείας μορφῆς, ποὺ φορεῖ χιτώνα καὶ ἱμάτιο, ἕνα ἀκέφαλο ὅμοιο μὲ τὸ Θα καὶ τμῆμα ἄλλου, δυσδιάκριτου τύπου.

Ὅλες οἱ ταφὲς θὰ πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονες, δηλαδὴ νὰ χρονολογοῦνται στοὺς πρώιμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους[3].

ΤΗΝΟΣ

Χώρα

Στὸ οἰκόπεδο Μηνᾶ Ἀλμπέρτη πρὸς ΒΔ. τοῦ ἱεροῦ τῆς Εὐαγγελίστριας, ἔγινε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, προκειμένου αὐτὸ νὰ οἰκοδομηθεῖ. Στὴ θέση τοῦ οἰκοπέδου αὐτοῦ, ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος ἔχει ἔντονη κλίση ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., ὅπως καὶ στὴ γύρω περιοχή, θεωρήθηκε πιθανὸ ἀπὸ ντόπιους κυρίως μελετητές, ὅτι βρισκόταν τὸ ἀρχαῖο θέατρο τῆς Τήνου. Μὲ τὴν ἀνασκαφή[2], ποὺ ἔφτασε στὸ φυσικὸ βράχο στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ οἰκοπέδου, ἀποκαλύφθηκαν μόνο τοῖχοι ρωμαϊκῶν κτιρίων καὶ τέσσερις σύγχρονοί τους ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοί.

Ὁ φυσικὸς βράχος, ὅπως ἀποκαλύφθηκε, εἶχε ἔντονη κλίση ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπότομη τομὴ στὸ μέσο περίπου τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου καὶ μακρὺς τοῖχος μὲ κατεύθυνση Β.-Ν., ποὺ χωρίζει τὸ χῶρο σὲ δύο τμήματα, ἀνατολικὸ καὶ δυτικό.

Οἱ τοῖχοι ποὺ ἀποκαλύφθηκαν πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ περισσότερα ἀπὸ ἕνα κτίρια ἑνὸς οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τῆς πόλεως τῆς Τήνου τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ περισσότεροι εἶναι κτισμένοι ἐπάνω στὸ φυσικὸ βράχο, τὴν κλίση τοῦ ὁποίου ἀκολουθοῦν. Ὅλοι ἄρχισαν νὰ ἀποκαλύπτονται σὲ βάθος 0.70-1 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο τοίχους τοῦ νότιου καὶ δυτικοῦ τμήματος ποὺ ἔχουν κατεύθυνση Α.-Δ., οἱ ὁποῖοι βρίσκονται σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο, 2.25-2.50 μ., ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια. Ἀπὸ αὐτοὺς μόνο ὁ δυτικὸς φαίνεται νὰ εἶναι παλιότερος καὶ νὰ μὴ συνδέεται μὲ τὸ μεγάλο κάθετο τοῖχο ποὺ διασχίζει τὸ οἰκόπεδο ἀπὸ Β.-Ν. Οἱ περισσότεροι τοῖχοι σώζονται σὲ ἀρκετὰ μεγάλο ὕψος (0.70-1.50 μ.), στὸ νοτιοανατολικὸ ὅμως τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου ὁ βράχος συναντιέται σὲ πολὺ μεγαλύτερο βάθος, ὁ τοῖχος σώζεται σὲ ὕψος 2.60 μ. (Πίν. 647 α - β).

Ὅλοι οἱ τοῖχοι εἶναι εὐθύγραμμοι ἐκτὸς ἀπὸ ἕναν στὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα, ποὺ καμπυλώνεται καθὼς ἀκολουθεῖ τὴ μορφὴ τοῦ βράχου μὲ τὸν ὁποῖο δένει (στοιχεῖο χαρακτηριστικὸ καὶ τῆς νεώτερης κυκλαδίτικης ἀρχιτεκτονικῆς). Εἶναι κτισμένοι μὲ μικρὲς μᾶλλον πλακοειδεῖς πέτρες καὶ λάσπη. Ἐλάχιστη χρήση ἀσβεστοκονιάματος ὑπάρχει.

Στὰ κτίσματα βρέθηκε ἐντειχισμένο παλιότερο οἰκοδομικὸ μαρμάρινο ὑλικό, καθὼς καὶ μιὰ ἀνάγλυφη μαρμάρινη στήλη (Πίν. 647 ε) ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ τμῆμα μιᾶς μαρμάρινης ἐνεπίγραφης στήλης (Πίν. 647 δ). Στὸ κάτω τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς διαβάζεται:

ἱερηα
τῆς Ἀμφι
τρείτης
Πυθονείκη
Πολυξένο

Ἱερὸ τῆς Ἀμφιτρίτης καὶ τοῦ Ποσειδώνα εἶναι γνωστὸ στὴν Τῆνο καὶ ἀνασκάπτεται ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή, λίγα χιλιόμετρα δυτικὰ τῆς Χώρας, στὴ θέση Κιόνια[3].

Στὸ ἀνάγλυφο, ὕψ. 0.42, πλ. 0.55 μ., εἰκονίζεται μισοξαπλωμένη σὲ κλίνη ἀνδρικὴ μορφή, ἀριστερὰ ὄρθιος Ἑρμῆς στραμμένος πρὸς τὴν κεντρικὴ μορφή, καὶ δεξιὰ τῆς κλίνης μικρὴ ἑρμαϊκὴ στήλη καὶ ὄρθια γυναικεία μορφή. Τὸ ἀνάγλυφο αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε σὰν καλυπτήρια πλάκα τοῦ ἀγωγοῦ Γ καὶ ἀποτελεῖ μὲ τὴν ἐπιγραφὴ στοιχεῖο χρονολόγησης τῶν κτισμάτων.

2. Στὴν ἀνασκαφὴ ἐργάστηκαν ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ οἱ ἀρχαιολόγοι δδ. Ἑλένη Τσιβιλίκα καὶ Μαρία Λιλιμπάκη. Τὰ σχέδια ἔγιναν ἀπὸ τὸν κ. Εὐστ. Πισκαρδέλη.

3. BCH XCIX (1975), σ. 724 κ.ἑ.

Οἱ ἀγωγοὶ βρίσκονται στὰ βαθύτερα ἐπίπεδα τῶν τμημάτων, λαξευμένοι στὸ βράχο καὶ καλυμμένοι μὲ ἀκανόνιστες πλάκες (Πίν. 647 γ). Μόνο ὁ ἀγωγὸς Α, ποὺ βρίσκεται στὸ ψηλότερο ἐπίπεδο τοῦ βράχου, εἶναι κτιστὸς καὶ στὶς πλευρὲς μὲ ἀκατέργαστες πέτρες. Οἱ ἀγωγοί, παρακολουθώντας τὴν κλίση τοῦ ἐδάφους, ἔχουν κατεύθυνση ἀπὸ Α. πρὸς Δ., ἀκόμα καὶ ὁ Γ παρὰ τὴν καμπυλότητά του. Τοῦ ἀγωγοῦ Δ δὲν εἶναι σαφὴς ἡ κατεύθυνση, γιατὶ ἀποκαλύφθηκε μικρὸ μόνο τμῆμα του, ἐνῶ ὁ ὑπόλοιπος χάνεται κάτω ἀπὸ τὸ μεγάλο τοῖχο καὶ ὀγκώδη λιθοσωρό. Ὁ ἀγωγὸς Α διαπερνᾶ τὸ μεγάλο τοῖχο καὶ ἀπολήγει μὲ τὸ τετράπλευρο ἄνοιγμά του στὴ νότια πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ τοίχου, πάνω ἀπὸ τὸ βράχο, λίγο δυτικότερα ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ Β (Πίν. 647 γ). Ὁ ἀγωγὸς Β προχωρεῖ κατὰ μῆκος, βόρεια, παράλληλου τοίχου μὲ κατεύθυνση Α.-Δ. ἔξω ἀπὸ τὸ δυτικὸ ὅριο τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ χῶρος αὐτὸς ὅπου χύνεται ὁ ἀγωγὸς Α καὶ περνᾶ ὁ Β θὰ πρέπει νὰ εἶναι κοινόχρηστος ἢ νὰ ἀποτελεῖ τὸ ἄκρο ἀδιέξοδου δρόμου.

Ἴχνη ἀπὸ δάπεδα βρέθηκαν μόνο νότια τοῦ ἀγωγοῦ Α, ἀπὸ πατημένη γῆ, καὶ στὸ χῶρο τοῦ ἀγωγοῦ Γ, ἀπὸ διαλυμένο ἀσβέστη.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἕνα στρογγυλὸ λάξευμα, διαμ. 1.60, βάθ. 0.27 μ., ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴν ἐπιφάνεια τοῦ βράχου, στὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ θὰ ἦταν τμῆμα ὑπαίθριας αὐλῆς τοῦ ἀρχαίου κτιρίου. Τὸ λάξευμα ἦταν στρωμένο μὲ λίθινες καὶ πήλινες πλάκες μὲ ἴχνη καύσης.

Ὅλος ὁ χῶρος τοῦ οἰκοπέδου ἦταν γεμάτος ἀπὸ μπάζα οἰκοδομικὰ ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ ὅπως μαρτυροῦν νεώτερα ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν μαζί, μεταφέρθηκαν ἐκεῖ στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ.

Δ. ΧΑΤΖΗ-ΒΑΛΑΙΑΝΟΥ

*

ΘΗΡΑ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἤρχισεν ἡ ὀργάνωσις τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου τοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον εἰς πρώτην φάσιν περιλαμβάνει φωτογραφίας χαρακτηριστικῶν τμημάτων, ὡς καὶ λεπτομερείας οἰκιῶν, τῶν προστατευομένων συγχρόνων οἰκισμῶν τῶν νήσων Θήρας καὶ Θηρασίας καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων αὐτῶν, ὡς καὶ φωτογραφίας οἰκισμῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων τῶν νήσων Ἀνάφης, Σικίνου, Φολεγάνδρου, Ἴου καὶ Ἀμοργοῦ.

Ἐκ τῶν διαφόρων οἰκισμῶν τῆς νήσου ἐγένετο κατ' Αὔγουστον τοῦ 1974 περισυλλογὴ λιθίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ὡς καὶ κορμῶν ἀγαλμάτων. Ταῦτα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θήρας, ἔνθα καὶ κατεγράφησαν.

Ἐκ τοῦ Καμαρίου προέρχονται:

1. Τρίγλυφον μετὰ συμφυοῦς μετόπης ἐκ κυανοφαίου σκληροῦ λίθου, διαστ. 0.82 × 0.33 × 0.18 μ. (Πίν. 648 α), ἐκ τοῦ ἀγροῦ κληρονόμων Ἰω. Φώτη.

2. Κορμὸς ἀκέφαλος εἰκονιστικοῦ ἀγάλματος ρωμαϊκῶν χρόνων, σωζ. ὕψ. 0.62 μ. παραδοθεὶς ὑπὸ Κωνσταντίνου Ρούσσου.

3. Τέσσαρα ἀποτμήματα κιονίσκων, δύο μικρὰ κιονόκρανα ἐκ κυανοφαίου λίθου, δύο τράπεζαι ἢ βωμίσκοι καὶ ἀποτμήματα πλακὸς μετ' ἐγχαράκτου φυτικῆς διακοσμήσεως, εὑρεθέντα εἰς ἐκσκαφὰς θεμελίων διαφόρων οἰκιῶν.

Ἐκ τῆς Περίσσης μετεφέρθη ἐνεπίγραφος μαρμαρίνη βάσις, διαστ. 0.42 × 0.25 × 0.21 μ. (Πίν. 648 β). Ἡ ἐπιγραφή:

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΩΚΡΑΤΟΥ
ΠΑΡΙΟΣ
ΑΝΕΘΗΚΕ

Παρεδόθη ὑπὸ τοῦ ἐφημερίου Ἐμπορείου, αἰδ. Νικ. Κορωνέλλου.

Ἐκ τοῦ Ἐμπορείου προέρχονται:

1. Κορμὸς ἀκέφαλος ἀνδρικοῦ εἰκονιστικοῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος, ρωμαϊκῶν χρόνων, καὶ

2. Ἀκέφαλον μαρμάρινον ἄγαλμα τῆς Μούσης Πολυμνίας, σωζ. ὕψ. 1.15 μ. (Πίν. 648 γ).

Ἀμφότερα ἀπέκειντο εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ τοῦ Χριστοῦ Ἐμπορείου καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἐφημερίου.

Τέλος, ἐκ τοῦ προαυλίου τοῦ ναΐσκου τῆς «Γκαρδιώτισσας» τῆς Ἔξω Γωνιᾶς μετεφέρθη κορμὸς ἀκέφαλος μαρμαρίνου ἀγάλματος γυναικός, τοῦ τύπου τῆς Herculanaise (Πίν. 648 δ).

ΙΩ. ΑΝΔΡΕΟΥ

*

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΧΩΡΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΠΕΡΙΣΣΑ

Ἀπὸ 4ης μέχρι 12ης Ἰουλίου 1974 ἐγένετο ἀποκάλυψις καὶ καθαρισμὸς τοῦ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ Hiller von Gaertringen κυκλικοῦ οἰκοδομήματος - ἡρῴου τῆς Περίσσης[1], τὸ ὁποῖον εἶχε καταχωσθῆ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Τὸ οἰκοδόμημα εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Περίσσης, ἦτο δὲ ὁρατὸς πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ μόνον ὁ ἀνώτερος σωζόμενος δόμος αὐτοῦ (Πίν. 649 α - β).

Μετὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἀπεκαλύφθη τὸ σωζόμενον σύνολον τοῦ κτηρίου μέχρι τῆς κρηπῖδος αὐτοῦ. Λόγῳ τῆς ἐδράσεώς του εἰς βάθος 12.50 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, περικλείεται ὑπὸ τετραγώνου περιβόλου-ἀναλήμματος, κτιστοῦ διὰ θηραϊκῆς τοιχοδομίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας

1. Hiller von Gaertringen, Thera I, σ. 304-305.

ἔχουν ἐντειχισθῆ πολλὰ ἀρχαῖα λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὑρέθησαν πολλὰ ἀποτμήματα μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κυρίως τεμάχια κιόνων καὶ κιονίσκων, βυζαντινὰ κιονόκρανα καὶ ἐπίκρανα, πεσσίσκος καὶ θραύσματα μαρμαρίνων περιρραντηρίων καὶ λεκανίδων. Ταῦτα, ὁμοῦ μετ' ἄλλων ὁμοίων παλαιόθεν κατακειμένων εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ, ἠσφαλίσθησαν ἐντὸς τῶν παρακειμένων κελλίων.

Ἡ κυκλικὴ ἀνωδομὴ τοῦ ἡρῴου, σωζομένη νῦν εἰς τρεῖς δόμους κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς περιφερείας αὐτοῦ, ἑδράζεται ἐπὶ τετραγώνου βαθμιδωτῆς (τρεῖς βαθμίδες) κρηπῖδος, ἡ ὁποία διατηρεῖται πλήρως κατὰ τὴν νοτίαν καὶ δυτικὴν πλευράν, μετρίως εἰς τὴν βόρειον καὶ οὐδόλως εἰς τὴν ἀνατολικήν. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς κυκλικῆς τοιχοδομίας ἔχουν χαραχθῆ εἰς πυκνὴν διάταξιν κτηματολογικαὶ ἐπιγραφαὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου ἔχει ἀλλοιωθῆ διὰ τῆς προσθήκης θηραϊκῆς τοιχοποιίας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου, εἰς ὕψος ἑνὸς δόμου περίπου καὶ κατὰ μῆκος τῆς βάσεως τῆς περιφερείας, μᾶλλον πρὸς στήριξιν τῆς τοιχοδομίας. Ἐπὶ τοῦ ὑφισταμένου νῦν δαπέδου ἀπόκεινται δύο τεμάχια ἀρραβδώτων κιόνων.

Ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ ἐν Περίσσῃ ἐπίσης εὑρισκομένου κεκηρυγμένου ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἐκ τῆς αὐτοφυοῦς βλαστήσεως καὶ τῶν ἀπορριφθέντων ἐκ γειτονικῶν οἰκοδομῶν μπάζων.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΘΗΡΑΣΙΑ

Ποταμός. Ἔξωθι τοῦ κοινοτικοῦ καταστήματος-τηλεφωνείου τοῦ Ποταμοῦ εὑρίσκεται τμῆμα μαρμαρίνου ἀρραβδώτου κίονος καθὼς καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Θέσις Ρίβα. Εὑρίσκεται εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τῆς νήσου. Ἐνταῦθα σώζονται θεμέλια οἰκιῶν τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐνῷ εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν παρατηροῦνται διάσπαρτα ὄστρακα ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ἀγγείων.

Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τῆς νήσου, ὅπου τὸν παρελθόντα αἰῶνα εἶχεν ἀνασκαφῆ μέγα τμῆμα μινωικῆς οἰκίας μὲ εὑρήματα σύγχρονα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Ἀκρωτηρίου τῆς Θήρας, οὐδὲν σώζεται. Προφανῶς τὰ ἀρχαῖα ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιχώσεων. Μετὰ βίας συνελέγησαν ὀλίγα, μὴ χαρακτηριστικά, προϊστορικὰ ὄστρακα.

ΙΟΣ

1. Ἐντὸς τοῦ παλαιοῦ οἰκισμοῦ τῆς **Χώρας**, εἰδικοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἔχουν κτισθῆ πολλαὶ τριώροφοι οἰκοδομαί. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἄνωθεν τοῦ οἰκισμοῦ σώζονται τὰ ἐρείπια τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου, τὸ ὁποῖον ἵδρυσεν ὁ Μάρκος Α. Κρίσπος. Ἐντὸς τοῦ κάστρου ὑπάρχουν τρεῖς ναΐσκοι: (α) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μὲ κατάλοιπα βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν, ἐντειχισμένα τμήματα κιόνων καὶ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, (β) τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου καὶ (γ) τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τοῦ λόφου σώζεται λαξευμένη εἰς τὸν βράχον δεξαμενὴ ὕδατος ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ ἐπίχρισμα.

2. Ἐκ τῆς περιοχῆς **Πούντα**, πρὸς Ν. τῆς Χώρας, συνελέγησαν ἀποτμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ καθὼς καὶ ὄστρακα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀγγείων.

3. Περιοχὴ **Ψάθης**. Εὑρίσκεται πρὸς Α. τῆς Χώρας καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 ὡρῶν πεζῇ ἀπ' αὐτῆς. Εἰς τὴν θέσιν, ἔνθα ἡ ἐκκλησία «Παναγία τὸ Πωρί», ἐπιφανειακῶς συνελέγησαν πολλὰ ἀποτμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ. Ἐνταῦθα σώζεται τμῆμα ἀναλημματικοῦ τοίχου ἑλληνιστικῶν χρόνων εἰς τρεῖς-τέσσαρας δόμους ἐξ ἀμμολίθων. Ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας σώζονται τρεῖς μονολιθικοὶ ἀρράβδωτοι μαρμάρινοι κίονες, ὕψ. ± 1.80 μ. Παρὰ τὴν ἀκτήν, εἰς ἀπόστασιν 100 μ. ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας καὶ πέριξ ἐρειπίων ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, σώζονται διάσπαρτα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, καθὼς καὶ ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Εἰς τὰς θέσεις **Μαγγανάρη** καὶ **Μυλοπόταμος** ἐπιφανειακῶς διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις πολλῶν ὀστράκων ὑστέρων ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΑΜΟΡΓΟΣ

Ὅρμος Αἰγιάλης. Κατὰ μῆκος τῆς παραλίας τοῦ ὅρμου Αἰγιάλης σώζονται ἐρείπια δύο τετραγώνων πύργων, τείχη μεσαιωνικοῦ κάστρου καὶ θεμέλια ρωμαϊκῶν λουτρῶν (Πίν. 649 γ-δ). Εἰς τὴν περιοχὴν τοποθετεῖται ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων ναὸς τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς. Εἰς τὴν αὐλὴν καταστήματος παρὰ τὴν θάλασσαν σώζονται δύο μεγάλα τμήματα μαρμαρίνων ἀρραβδώτων κιόνων.

Χωρίον Λαγκάδα. Εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σοφίας σώζονται δύο μαρμάριναι κυβικαὶ βάσεις ἀγαλμάτων.

Ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ κτηρίου τῆς χωροφυλακῆς ἔχει τοποθετηθῆ τμῆμα βάσεως μαρμαρίνου περιρραντηρίου, ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἕτερον τμῆμα ὁμοίας βάσεως σώζεται ἔξωθι τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τῆς Ἀιβαλιώτισσας. Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰωάννου Νομικοῦ εἶναι ἐντειχισμέναι δύο ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι στῆλαι τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν φέρει τὴν ἐπιγραφὴν (Πίν. 650 α):

Παρμενίων / τὸν πατέρα

Εἰς τὴν αὐλὴν οἰκίας σώζεται μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος ἰσλαμικὴ στήλη ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκι-

κῆς κατοχῆς τῆς νήσου. Τμῆμα παρομοίας στήλης φυλάσσεται εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Χώρας Ἀμοργοῦ.

Θολάρια. Εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου σώζονται τμῆμα μαρμαρίνου ἀρραβδώτου κίονος, δωρικὸν κιονόκρανον καὶ μαρμαρίνη ἀνθεμωτὴ ἀκροκέραμος (Πίν. 650 β).

Εἰς βαθμίδα τῆς κλίμακος τῆς νοτίας εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει ἐντειχισμένη μαρμαρίνη πλάξ, φέρουσα ἐν ἀναγλύφῳ σειρὰν τριγλύφων καὶ μετοπῶν μετ' ἀσπιδίσκων (Πίν. 650 γ).

Δυτικῶς τοῦ χωρίου Θολάρια καὶ ἐπὶ λόφου ὀνομαζομένου Βίγλα, σώζονται ἐρείπια τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας Αἰγιάλης καὶ λαξευμέναι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου πλησίον ἀλλήλων τρεῖς βάσεις ἀγαλμάτων, ἐν τῶν ὁποίων ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ἥραν, ὡς μαρτυρεῖ ὑπάρχουσα ἐπιγραφή.

Χώρα. Σώζονται ἐντὸς τοῦ οἰκισμοῦ διάσπαρτα διάφορα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, καθὼς καὶ ἄλλα ἐντειχισμένα εἰς τοίχους οἰκιῶν καὶ ἐκκλησιῶν. Ἄνωθεν τῆς θύρας τοῦ ναοῦ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἔχει ἐντειχισθῆ μαρμάρινον ἀνθέμιον σαμιακοῦ τύπου, ἐξ ἐπιστέψεως ἐπιτυμβίας στήλης (Πίν. 650 δ).

Ἔξωθι τοῦ Ἁγίου Θαλαλαίου ὑπάρχουν τρία μαρμάρινα κιονόκρανα, δωρικοῦ τύπου. Δύο μικραὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι εἶναι ἐντειχισμέναι, ἡ μία εἰς οἰκίαν τῆς Σοφ. Γιαννακοῦ, μετὰ παραστάσεως γέροντος καὶ παιδός (Πίν. 650 ε), ἡ δὲ ἑτέρα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Δημ. Λουδάρου.

Εἰς κεντρικὴν θέσιν τοῦ χωρίου ὑψοῦται ὁ τριακοσίων περίπου ἐτῶν πύργος Γαβρᾶ, τυπικὸν δεῖγμα ἀρχοντικοῦ προεπαναστατικῶν χρόνων.

Μικρὰ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογή, ἀπαρτιζομένη ἐκ προϊστορικῶν ἀγγείων, ἀρχαϊκῶν καὶ ρωμαϊκῶν γλυπτῶν, διαφόρων κιονοκράνων, θαυμασίας τέχνης ἀνθεμίων ἐξ ἐπιστέψεως ἐπιτυμβίων στηλῶν καὶ ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων, φυλάσσεται εἰς μικρὸν ἰσόγειον οἴκημα ἔναντι τοῦ κοινοτικοῦ γραφείου (Πίν. 651 α - β).

Κατάπολα. Ἀξιόλογον μνημεῖον εἶναι ἡ παρὰ τὸν χῶρον ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος εὑρισκομένη ἐκκλησία Παναγίας τῆς Καταπολιανῆς, ἱδρυμένη ἐπὶ ἐρειπίων παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Ἀρχαία ἐνεπίγραφος κυβικὴ βάσις σώζεται εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἰδίας ἐκκλησίας, ἑτέρα δὲ ἐπιγραφὴ σώζεται εἰς τὴν βαθμίδα τοῦ Ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας ἔμπροσθεν τοῦ τέμπλου.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τῆς οἰκίας τοῦ Δημ. Σ. Μαύρου ὑπάρχει ἐντειχισμένον τμῆμα μαρμαρίνου ἀναγλύφου, σῶζον γυναικείαν κεφαλήν, στρεφομένην πρὸς τὰ δεξιά.

Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὑπερκειμένου τῶν Καταπόλων ὄρους Μουντουλιά, εὑρίσκεται ἡ ἀκρόπολις τῆς ὑπὸ τῶν Σαμίων ἀποικισθείσης πόλεως Μινώας. Ἐνταῦθα σώζονται τμήματα τοῦ ἑλληνιστικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ὡς καὶ ἄλλα λείψανα ἀνήκοντα εἰς τὸ στάδιον, τὸ θέατρον, τὸν ναὸν τοῦ Διονύσου καὶ ἓν ἀκαθορίστου χρήσεως ὑπόγειον κτίσμα.

Ραχίδι. Μικρὰ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογή, ἀπαρτιζομένη ἐκ γλυπτῶν, κλασσικῆς, ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ταφικῶν ἀγγείων καὶ ἐπιγραφῶν διαφόρων ἐποχῶν, φυλάσσεται εἰς δωμάτιον τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τοῦ χωρίου.

Ξυλοκερατίδι. Εἰς ὑπερκείμενον τοῦ συνοικισμοῦ λόφον καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ καθηγητοῦ κ. Μωραϊτάκη, ὅπου παλαιότερον, κατόπιν συλήσεως ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, εἶχεν ἀνασκαφῆ λακκοειδὴς μυκηναϊκὸς τάφος, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ἐκτεταμένου μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου. Ἐκ τῆς περιοχῆς συνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα ἀγγείων, μυκηναϊκῶν χρόνων, τὰ ὁποῖα παρεδόθησαν πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἰς Ραχίδι.

ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΣ

Βορείως τοῦ λιμένος τῆς Φολεγάνδρου (Καραβοστάσι), εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰς 2 ὥρας πεζῇ, εὑρίσκεται ὁ δεύτερος οἰκισμὸς **Ἄνω Μεριά.** Ἑλικοειδὴς δρόμος ὁδηγεῖ ἐκ τῆς Χώρας εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ἄνωθεν αὐτῆς ὑψουμένου λόφου ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Παλιοκάστρου.

Εἰς τὸ κωδωνοστάσιον τῆς ἐκκλησίας σώζεται ἐντειχισμένος κορμὸς ἀγάλματος[2] ρωμαϊκῶν χρόνων. Παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ σώζεται κυλινδρικὴ βάσις ἀγάλματος, ὕψ. 1.25 μ., ἑλληνιστικῶν χρόνων, φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

ΤΕΙΜΗΣ ΣΩΣΙΤΕΛΟΥΣ
ΤΗΝΙΔΙ ΑΝΜΗΤΕΡΑ
ΠΡΑΞΙΟΠ ΩΝΤΕΙΜΕΟΣ
ΘΥΓΑΤΕΡΑ ΗΝΚΑΙ
ΟΔΗΜΟΣΕΤ ΕΙΜΗΣΕΝ
ΘΕΟΙ Σ

Τμῆμα ἀρραβδώτου μαρμαρίνου κίονος, καθὼς καὶ μαρμάρινον ἐπίκρανον, σώζονται ἔξωθι τοῦ βορείου τοίχου τῆς ἐκκλησίας.

Εἰς θέσιν **Κηπάρια,** πρὸς Α. τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου, διακρίνονται ἐπιφανειακῶς διάσπαρτα ὄστρακα γεωμετρικῶν, κλασσικῶν καὶ τινα μυκηναϊκῶν χρόνων.

Εἰς χῶρον τοῦ κοινοτικοῦ οἰκήματος φυλάσσονται τεμάχια ἀρχαίων, τῶν ὁποίων ἡ καταγραφὴ ἐγένετο παλαιότερον[3].

ΣΙΚΙΝΟΣ

Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τῆς νήσου εὑρίσκεται ὁ ὅρμος τῆς **Ἁλοπρονοίας** (Ἄνω Πρόνοια), λιμὴν τῆς νήσου. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς πα-

2. Φωτ. Ζαφειροπούλου, ΑΔ 23 (1968) : Χρονικά, σ. 382, Πίν. 336 β.

3. Αὐτ., Πίν. 336 α, γ.

ραλίας αὐτοῦ σώζεται τετράγωνος πύργος, εἰς ὕψος περίπου 5 μ., τῶν χρόνων τῆς φραγκοκρατίας, 13ου ἢ 14ου αἰ. (Πίν. 651 γ).

Εἰς τὸ κέντρον τῆς νήσου εὑρίσκεται ἡ **Χώρα,** ἀποτελουμένη ἐκ δύο χωρίων, τοῦ Κάστρου καὶ τοῦ Χωριοῦ. Πρὸς ΒΑ. τοῦ ὑψηλοῦ Κάστρου, ἐπὶ βραχώδους λόφου, εὑρίσκεται ἡ μονὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς σώζονται δύο ἀκέραιαι μαρμάριναι βάσεις περιρραντηρίων, ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τοῦ Κάστρου φυλάσσονται εἴκοσι ἑπτὰ τεμάχια ἀρχαίων, ἤτοι ἀποτμήματα ἐπιτυμβίων στηλῶν, τμήματα κορμῶν ἀγαλμάτων, ὡς καὶ ἀνδρικὴ κεφαλὴ ἀγάλματος.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

*

FOUILLES DE TÉNOS

1973

Le sanctuaire de Poseidon et d'Amphitrite

Le but de cette première campagne était de préciser l'histoire monumentale du sanctuaire de Poseidon et d'Amphitrite à Ténos, déjà partiellement fouillé de 1902 à 1909 par H. Demoulin et P. Graindor, membres belges de l'École Française d'Archéologie.

Les sondages ont porté exclusivement sur la partie visible du sanctuaire, c'est à dire sur le secteur comprenant au Nord, la fontaine-exèdre (B), à l'Est, le grand autel (D), au Sud, le temple (E) et un petit monument avec favissa (F), à l'Ouest, un grand bâtiment à multiples pièces (A) (Fig. 1).

Il est encore trop tôt pour faire dans le détail l'histoire de chaque bâtiment, mais on peut signaler quelques apports nouveaux. Ainsi, la fontaine-exèdre n'est pas antérieure au IIIe s.; il reste à comprendre les rapports qu'elle entretient avec le bâtiment rectangulaire situé au Nord (C) (Pl. 652 a), et qui ne peut être un bassin. Quant au bâtiment A (Pl. 652 b), il fut

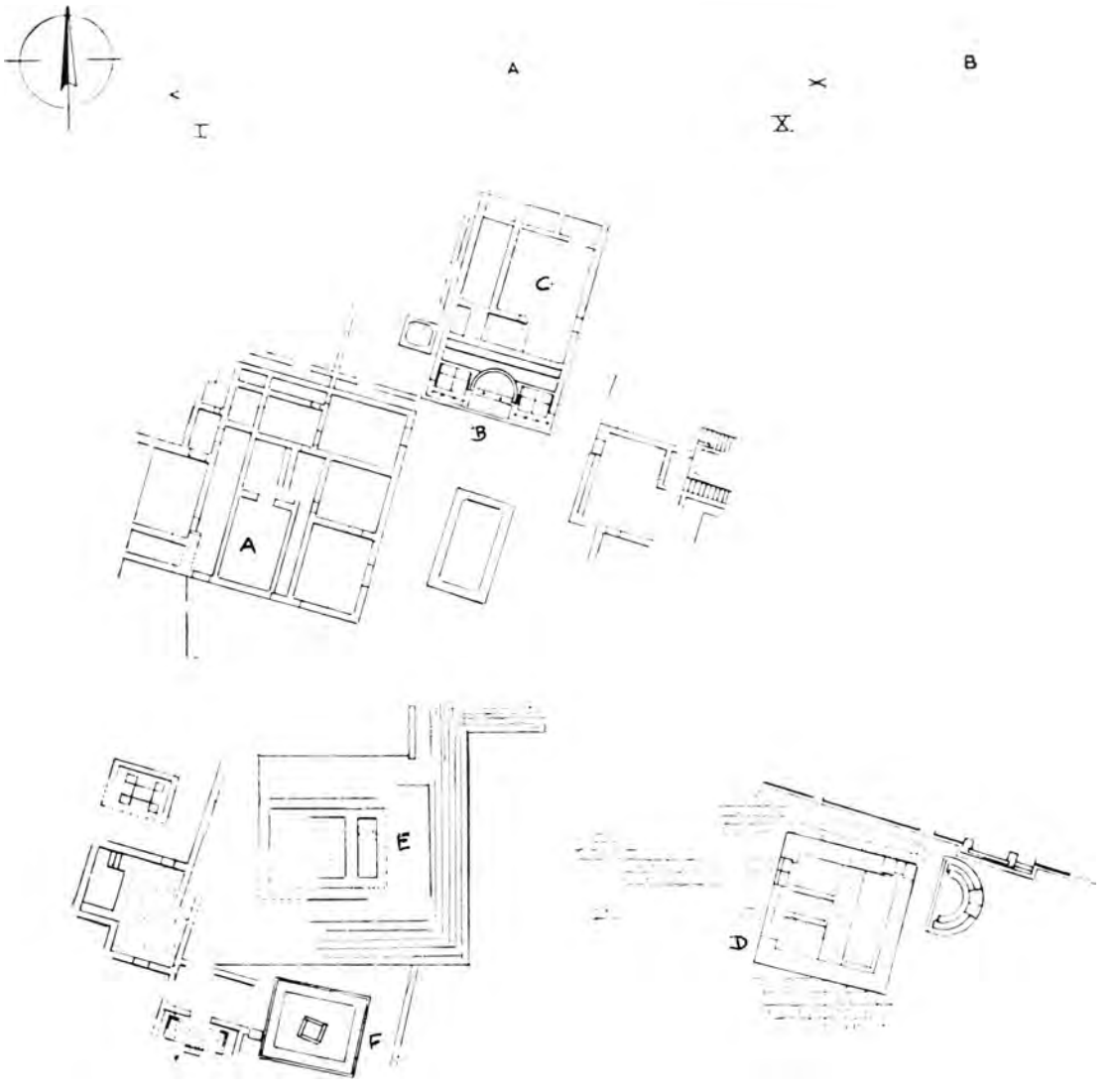

Fig. 1. Sanctuaire de Poseidon et d'Amphitrite.

plusieurs fois remanié: du premier état (début du IIIe s. av. J.-C.), il ne reste que les murs extérieurs, faits de bloc de marbre ou de gneiss, liés par des empilements de petites plaquettes de même matériau. Les divisions intérieures et l'extension du bâtiment vers l'Ouest datent de la basse époque hellénistique et du début de l'époque romaine. Le temple E ne saurait être antérieur au Ie s. av J.-C.- Ie s. ap. J.-C.; il succède à un bâtiment dont il ne reste qu'un bout de mur sous les fondations du pronaos. Les sondages n'ont pas permis de préciser la date du grand autel (D).

Rien ne prouve jusqu'à présent que le site fut occupé avant la fin du IVe ou le début du IIIe s. av. J.-C. Si l'on en juge par l'abondance du matériel la grande période d'expansion se situe entre le milieu du IIIe s. et le début du Ie s. av. J.-C. Le sanctuaire subit d'importants remaniements, dans la deuxième moitié du Ie s. av. J.-C.; le niveau du sol fut exhaussé dans les bâtiments A et C. Il est possible que ces transformations soient dues à une destruction partielle lors des troubles du milieu du Ie s. av. J.-C., qui frappèrent en particulier Délos. Cependant, l'activité ne fut pas arrêtée et se maintint sûrement jusqu'au milieu du IIe s. Les traces d'une occupation plus récente se bornent à quelques monnaies.

ROLAND ÉTIENNE

*

1974

La deuxième campagne de fouilles dans le sanctuaire de Poseidon et d'Amphitrite à Ténos n'a duré qu'une semaine au mois d'Août 1974. Les sondages ont porté sur le grand portique qui s'étend d'Est en Ouest en bordure de la mer sur 170 mètres. Le matériel céramique et les blocs architecturaux qui ont été trouvés prouvent que ce portique date de la basse époque hellénistique et qu'il fut détruit au milieu du Ie s. av. J.-C.

R. ÉTIENNE - M. A. ZAGDOUN

*

FOUILLES DE DÉLOS

Quartier de Skardhana

L'objectif de la campagne de fouille à Délos, dans le quartier de Skardhana, pendant l'été 1974, était l'exploration d'une maison dont l'existence avait été révélée en 1968 par un sondage effectué au Nord de l'Ilot des bronzes[1]. Il s'agissait en particulier de vérifier si l'incendie qui avait détruit l'Ilot des bronzes avait ravagé d'autres habitations du quartier. Ce programme de travail n'a pu être réalisé que partiellement en raison des retards et interruptions imposés à la fouille par les circonstances.

A l'Ouest et à l'Est d'une cour à pavement de mosaïque ont été dégagées trois pièces d'habitation qui portaient toutes les traces d'un feu violent. Du côté oriental, la petite pièce Nord semble avoir été le cellier de la maison, car on y a recueilli une très grande quantité de vases d'usage commun, en particulier les débris d'une vingtaine d'amphores qui étaient disposées le long des murs; une autre chambre, contiguë au Sud, présentait l'aménagement d'un placard mural en bois et en maçonnerie. De l'autre côté de la cour a été fouillée une pièce traversée par une canalisation d'égout.

Comme dans l'une des maisons de l'îlot exploré en 1968, qui était restée ensevelie sous ses décombres, on a recueilli dans la nouvelle habitation un mobilier en bronze. Là encore le carbone du lit de cendres qui abritait les objets les avait partiellement protégés de l'oxydation[2]. Les pièces obtenues par fonte, par exemple une coupe, des anses avec attaches en feuilles de vigne, une statuette hermaïque (Pl. 653 a), ont bien entendu mieux résisté que les pièces en métal martelé: des plaquettes décoratives, des pieds de meuble ou encore des vases comme une oenochoé ou comme la cuve d'un grand chaudron (?) dont les fragments éclatés ont pu être extraits, pièce par pièce, de la gangue des décombres environnants (Pl. 653 b). La statuette hermaïque appartient à un type bien attesté dans la sculpture délienne: l'hypothèse de la permanence d'une industrie locale de bronzes d'art (la tradition de l'*aes Deliacum*) à l'époque hellénistique s'en trouve renforcée[3]. Le mobilier en bronze était conservé à l'étage. Quelques pièces étaient dispersées dans les décombres jusqu'au sommet de la couche d'incendie; beaucoup étaient concentrées dans une couche de cendres et de charbon de bois, épaisse de 30 à 40 cm, qui s'étendait au-dessus des pavements ou de la terre battue. De la même couche provient un riche gise-

1. BCH 93 (1969), pp. 1036-1093 et fig. 1 en face de la p. 1030.

2. BCH Suppl. I (1973), pp. 555-587; cf en particulier p. 555, n. 3.

3. Ibidem, pp. 581-583. Pour des types analogues en marbre: J. Marcadé, Au Musée de Délos, pl. XIX (pilier hermaïque de l'Agora des Italiens), pl. XX.

ment de cachets à empreintes dont les uns sont complets, les autres réduits à des fragments ou des éclats. Dans la partie N-O de la terrasse qui surplombe la cour, d'autres cachets à empreintes se trouvent encore *in situ* au même niveau de la paroi de fouille, là où l'exploration a été interrompue[4].

Dans le sondage effectué en 1968 avaient été découverts les fragments d'une tête-portrait en marbre[5]. D'autres fragments se rapportant à cette sculpture ont été retrouvés au cours de la dernière fouille et ont permis de reconstituer le buste portrait d'un personnage drapé. Les fragments d'un deuxième buste-portrait, du même type que le précédent, ont été mis au jour non loin de la première trouvaille. Ces deux marbres ont gravement souffert de la destruction de la maison. Outre les brisures et les épaufrures dues à la chute et à l'écrasement, l'épiderme semble avoir éclaté par endroits sous l'effet de la chaleur. De très nombreux fragments, certains minuscules et dispersés fort loin à travers les décombres, ont été recueillis. La Pl. 653 c présente une vue de la deuxième tête.

ÉCOLE FRANÇAISE

*

THE SEASON'S WORK IN KEOS

1973

This year, as in other recent campaigns, attention was directed chiefly to study and to preparation of reports for publication. It was a relatively short season, the first members of the staff arriving on the island on the twenty-eighth of June, and the workrooms and storerooms being closed on the thirty-first of August. Ten members were on hand for a month or more, twelve others for shorter periods. The regular foreman, the storekeeper, and four to six workmen were employed.

Architecture and stratigraphy

Dr. W. W. Cummer resumed study of the architectural history of House A, assisted by Mr. N. Tountas. Detailed drawings were made, principally in Rooms 26-31. In limited excavation through the floor-levels which had been exposed in 1964, the lower parts of walls were opened to examination and several stone thresholds, previously unseen, were discovered in the doorways. Some pottery of LM IA and LH I styles (Period G; *Hesperia* XLI (1972), pp. 391-393) was found in the deeper levels (Pl. 654 a). A test in Room 31 showed that walls of much earlier date, unrelated to the house, were in place just below the floor of LM IB/LH II (Period H) which had been cleared in 1961 (*Hesperia* XXXI (1962), pp. 270-271).

In connection with his wider study of the town in the Middle Bronze Age (Period D) Dr. J. Overbeck cleared ground beyond the northwestern corner of a small chamber under Room 3 of House A (*Hesperia* XL (1971), pp. 387-388 and Pl. 75, f; also my brief report for 1972). Steps of a stairway leading down into the chamber were uncovered (Pl. 654 b); as surmised earlier, it was a cellar or semibasement. Sherds of fine MC and MM pots, belonging with those of the room itself, were recovered from the staircase. Clearly the building had collapsed all at one time in a fire.

Mrs. Eliot, who had thoroughly analysed the stratification in Temple Road in 1972, proceeded to a study of the many rooms which lie between that road and the great fortification wall, from the main gateway southeastward to the shore. She has distinguished constructions and deposits of the principal periods, F, G, and H (MM III-LM IB/LH II). Under them are walls of the preceding period, D, which may prove to be parts of the earlier system of fortifications, corresponding to Wall DJ in the western sector (*Hesperia* XL (1971), pp. 367-368). Further soundings of these deeper layers will be required.

R. Holzen was present throughout the season, collaborating in architectural studies and preparing a series of finished surveys, plans and drawings. L. Cotsen gave similar assistance during a fortnight, working principally on structural problems in the temple.

Study of objects

Studies of materials found in previous years were carried forward by Mrs. Bikaki (potters' marks), Mrs. Caskey (terracotta statues), Mrs. Coleman (frescoes), Mrs. Overbeck (graves and funeral offerings). Dr. J. Coleman reviewed pottery and objects from Kephala for the definitive publication. A catalogue of seals and seal-impressions, first prepared by Dr. J. Younger, was revised and supplemented by J. L. Caskey and has been submitted to the *Corpus der minoischen und mykenischen Siegel* for publication in volume V. Mrs. A. Fäthke made detailed draw-

4. Sur ce type de documents, cf. L. Robert, REG 80 (1967) Bull. épigr. 61.

5. BCH 93 (1969), pp. 1042-1043, fig. 22.

ings of seals and seal-impressions, stone vessels, pottery and other objects.

Scientific researches

As part of a broad program of studies in ancient metallurgy, Professors R. Tylecote and J. Muhly with their collaborators J. Pigott and T. Wertime spent a week in Kea examining all the pertinent materials. Of special importance is the large series of crucibles in which metals were smelted. Their presence, along with many lumps of litharge (PbO) discarded at Ayia Irini, goes far toward proving that silver was extracted at this site (cf. *Hesperia* XXXI (1962), p. 273; see also Lead Weights, from Ayia Irini in Keos, *ADelt* 24 (1969): Meletai, pp. 95-196). Samples have now been submitted for analysis and a full scientific report is awaited. In another branch of scientific research, further scrapings of pottery were taken this year by M. R. Popham, in the hope that spectrographic analysis will shed light on the origin of the clays.

Records

Our collections are now so extensive that much time must be given to organization of the records. Miss Blackburn is in charge of this department, which includes photography. In August she had invaluable assistance from Miss A. Findlay and during the season much further help from Miss M. Dear and Miss M. Webb.

Conservation

Conservation of objects was again carried on by Miss S. Bouzaki and Miss A. Voutsina, who are now veteran technicians at Ayia Irini. Both also made measured drawings of the terracotta statues. K. Chionatos mended pots and, with the assistance of M. Bikakis, put together one of the very large pithoi (LM IB/LH II) from Room 31 in House A (Pl. 654 c). On the site, the foreman D. Papaioannou once more directed the reinforcement of walls, building of steps and paths, and replanting of the ground wherever possible (Pl. 654 d, 655 a-c).

Miss E. Lazaridou, representing the Greek Archaeological Service, worked with us during a part of the season. At the end, our buildings and the collections were made secure as in preceding years. The building of a new museum in Chora, the main town of the island, was nearly completed at the end of the summer but installation had not yet begun. It will be necessary to keep many of the objects in our temporary workrooms near the site until they have been fully studied.

Acknowledgements

We would again acknowledge our obligation to the Michalinos Company for cooperation and many facilities that have been furnished to us in our work. Renewed thanks are due also to our Greek colleagues, the American School at Athens, and the University of Cincinnati which sponsors the undertaking.

1974

The season, devoted almost wholly to study, began in the middle of June and continued to the end of October. Twenty-three archaeologists, technicians, and assistants were present for varying periods.

Activities and emotions were inevitably affected by political crises, general mobilization in Greece and war in Cyprus, but our own work was not hindered directly. We would express sympathy to our Greek friends and colleagues particularly, and thanks for their continuing support and consideration during the times of great stress.

The foreman and two to six workmen cleaned the site, reinforced ancient walls, and built paths for visitors. The area can be opened to the public when an official guard is appointed to full-time duty (Pl. 656 a).

Small tests of stratified deposits were made in Rooms 26, 27, and 37 of House A; in Room V next to the main gate in Area G; at the water's edge in Area D; and at two places in Area N.

Fragments of a handsome big jar were found in a stratum of the time of LM IA/LH I in House A. With a few other sherds found in 1973, part of the pot was skilfully restored by Stella Bouzaki. The bottom is missing; height preserved 0.55 m., originally perhaps 0.65 m. (Pl. 657 a-b). The fabric is Cycladic; the surface buff. On our fragment are parts of a splendid griffin moving to the right, crested head raised, great wing extended upward to the left, tail curving in a spiral. Head, body, and pinions are red, the outlines and details black, all in matt paint. The conception is monumental, making one think of wall-painting.

W.W. Cummer continued his architectural study of House A, assisted by Mrs. Cummer and Miss Trovinger. The building, with several phases of construction and alteration, belongs chiefly to the time of LM IA-B/LH I-II; some of it probably goes back to MM III; few if any architectural remains of the partial reoccupation in LH III (which is attested by pottery) are now

to be recognized. The whole study was greatly advanced in 1974 through a series of sectional drawings and detailed stone-for-stone elevations which Dr. Cunmer and his assistants made by a simple application of photogrammetry. He describes the process in an article forthcoming in the *Journal of Field Archaeology*.

Investigation of the main gateway and buildings to the southeast was carried forward by Mary Eliot. The sequence of reconstructions is complex. There are many remains of the Middle Bronze Age (MC/MH/MM II), largely inaccessible. Three stages of development in the time of the great fortifications (our Period F, MM III) can be distinguished. These are followed by other phases related to further changes in the early part of the Late Bronze Age.

In the western sector, Areas D, E, and J, the great wall and adjoining buildings were studied by J. L. Davis. One of the structures, House EJ, had a long history: in its first phase it incorporated part of the older wall of defense; thereafter it was remodelled in sucessive phases down to the time of the great earthquake of the 15th century.

We are equipped for professional underwater research, but in 1974 L. E. Cotsen made a general survey of off-shore contours-wading, rowing a boat, and swimming. This survey covered a belt 30 to 40 m. wide around the promontory and was charted with contour lines at intervals of 0.50 m. to a maximum depth of 11.50 m. The bottom is partly obscured by seaweed and grasses. Mr. Cotsen found small and large stones (from fallen walls?) to distances of 22 to 34 m. from the present shore. Some courses of masonry still stand. Concentrations of potsherds were noted some 25 m. southward of the promontory in 6 m. of water and 34 m. off the south - southeastern shore at 3 m. Many of these are from amphorae of classical date. The position of the larger stones on the bottom suggests that the circuit of fortifications was once complete around the site from Tower X to Tower Y, assuring that approach to the town could be effectively denied. The steepest decline of the bottom is found, naturally, off the tip of the promontory; about 100 m. southwestward the depth is recorded as 22 m., increasing steadily to 47 m. at the harbor mouth (chart 155, Hydrographic Office, R.H.N., Athens 1960). East of Ayia Irini and around the inner end of the bay the water is shallow and the bottom muddy — hence the name Vourkari. Mr. Cotsen speculates that there may once have been an expanse of dry land here, useful for beaching ships and commercial activities.

Much of the season was given to the study of stratification, pottery, and other objects previously found. J. C. Overbeck, with the assistance of Mrs. Overbeck, resumed work on the buildings of the Middle Bronze Age (our Period D; *Hesperia* XLI (1972), pp. 375-383). It appears that at least three successive phases will be distinguishable. Changes in ceramic styles and local preferences can be discerned: fine burnished ware begins fully developed at the start and declines later; wares with light patterns on a dark ground are early (P l. 656 b); moderately coarse fabrics with yellowish slip, decorated with linear patterns in matt black, often with subsidiary red, reach a peak in the middle phase or phases; pots of Middle Minoan types are imported and imitated in progressively greater quantities throughout.

Among the special studies this year was Aliki Bikaki's further recording of potters' marks, 173 of which have now been catalogued: 65 from Period D, 22 from F, 27 from G and 39 from H; few from the Early Bronze Age and from Mycenaean or post-Mycenaean strata. The marks comprise smooth round or oval indentations, scratched lines, dots, curving and triangular impressions. Many of the forms, including simple types of Linear A signs, are closely parallelled at Lerna.

A preliminary record was made by Hara Georgiou of some 65 perforated terracotta objects which we (and others) have generally taken as incense burners. She presents cogent arguments for setting them the other way up and surmises that they may have been used for heating small quantities of oil in the manufacture of perfumes (*Expedition*, University Museum, Philadelphia, 1973, pp. 7-14).

Study of the terracotta statues from the temple was pursued during the summer and autumn by Miriam Caskey with the collaboration of Stella Bouzaki. Some of the last and most difficult joining was done, with restoration only where needed for stability. Many of the fragments are badly eroded, and to place them correctly one must be guided by the internal structure of the figures and the surviving impressions of their wooden supports. At the end of the season photographs were taken by Dr. Schmaltz and Mr. Hellner for our definitive publication of the material. We thank the German Institute in Athens for their cooperation.

Objects of other kinds were analysed by J. L. Caskey with the assistance of Alison Findlay.

186 stone vessels and lids, whole or fragmentary, have been catalogued. They have yet to be examined by a petrologist, but it appears that about 50, of marble or chlorite schist, were locally made, while about 50 others, chiefly of serpentine, came from Crete (Pl. 656 c) and the rest are of uncertain provenience. There is a wide variety of shapes, most of which appear in Warren's classification. Twelve tripod mortars, seven heavy bowls without legs, and scores of querns, pestles and pounders are of gray volcanic stone. Some vessels were imitated in terracotta: we have seven bowls, one jug, and one lid.

Many stone vessels were hollowed, and other objects were perforated, by boring with tubular drills. In our collection are some 60 cylindrical or slightly tapering cores, almost all of local marble. These vary in diameter from 1.15 cm. to 8.5 cm. Some may have been cut by sections of reeds rotated over abrasive sand, but presumably not the largest; reeds growing near the site today have inner diameters of less than 2 cm. Vessels of softer chlorite schist, with its irregular texture, were not bored but cut with flat-bladed chisels. Six unfinished pieces show marks of this practice.

The stone cores were often put to use as pestles or polishers; some were pierced lengthwise, perhaps to be used as rollers. These come in general from Late Bronze Age deposits. Another class of pestles belongs wholly or chiefly to the EBA: usually small, narrowed at the waist, flat or rounded at the ends, made of fine-grained stone with banding or mottling in varied colors; very attractive to see and touch. We have 48 examples. One is exceptionally large (*Archaeology* 23 (1970), p. 341). The type is widely distributed in the Aegean and adjoining regions.

Disks of lead, used surely as weights in balances, have been found in the later deposits in all areas (Pl. 656 d). Five have been added to the inventory since the preliminary listing of 46 examples in *ADelt* 24 (1969): Meletai, pp. 95-106. All have now been cleaned with sodium hydroxide. This reduces the weight slightly, but not enough to affect our estimate of a scale with a unit around 65.5 grams. Sixteen pieces come close to that figure; 21 are fractions from 1/6 to 2/3; 14 are multiples from 1-1/3 to 18 times the unit. Certain small worked stones of convenient shapes, weighing from 4/5 to 16 units, may have served the same purpose.

In the above report (pp. 100-101) mention was made of spherical objects of lead, some with projecting rods or knobs. Observing that they had been cast in moulds (unlike the disks) and that they had all been found on or near the present surface of the site, we surmised that they were modern, probably bullets. Further inquiry confirms this guess. They have been used until fairly recent times, and go back at least to the Greek war of Independence. One, knobbed like ours, almost took the life of Ioannis Paparrigopoulos in the battle of Navarino; a watch in his breast-pocket deflected the bullet. Both the broken watch and the bullet are on display in the Benaki Museum.

The pieces found at Ayia Irini may possibly be only a few generations old. They are probably not to be assigned to the period of the revolution, since little if any fighting took place on the island at that time. More plausibly — although there is no firm proof — the bullets may be associated with events of the preceding generation. In 1789-1790 the fabulous hero Lambros Katsonis, then an officer in the service of Catherine the Great, and his comrade the redoutable *armatolos* Androutsos Verousis (father of Odysseus) built fortifications and made their headquarters in the great harbor of Tzia[1].

In England, Elizabeth Schofield has continued her study of pottery from the destruction-debris of House A and Jennie Coy her work on the animal bones from all parts and levels at the site. Professors J. D. Muhly and R. Maddin (Pennsylvania) and R. Tylecote (Newcastle-upon-Tyne) have carried on the metallurgical researches.

The new museum building in the town of Kea (Chora) was nearly completed in 1974 but not yet equipped for installation; in any case much further study of the objects must be done at Ayia Irini before they can be moved and put on display.

Let me acknowledge the collaborative efforts of the whole staff, including, in addition to those named above, Mr. and Mrs. W. G. Kittredge, Miss Blackburn as keeper of the records and photographer, and Professor D. Bressler, a visitor, who compiled information from our notebooks,

1. For an excellent account of the career of Lambros see Ioannis Psyllas, Ἱστορία τῆς νήσου Κέας, Athens, 1920, pp. 166-179. See also Panagiotis Magiakos, Ὁ Λάμπρος Κατσώνης, 1752-1804, Athens, 1932, Antonios Miliarakis lists Keians in many parts of Greece, but not on the island, in the war of Independence Ὑπομνήματα . . . Ἄνδρος, Κέως, Athens, 1880, pp. 264-266). My thanks to Mr. Delivorrias and Miss Marangou at the Benaki Museum, Mr. Minotos and Mr. Papathanasopoulos at the Historical and Ethnological Museum, and Miss Demetracopoulou at the Gennadius Library for information and guidance.

as well as to the forman, D. Papaioannou, and the veteran assistant and storekeeper, P. Kallios. We gratefully record our continuing debt to the Greek Archaeological Service and Miss E. Lazaridou; to the Michalinos Company; to the American School of Classical Studies; and to the Department of Classics and the Classics Fund of the University of Cincinnati.

J. L. CASKEY

*

MELOS 1974

PHYLAKOPI

After an interval of over sixty years the British School of Archaeology returned to the Bronze Age settlement site of Phylakopi on the island of Melos (Pl. 658 a), where a first season of resumed excavation was conducted by Professor Colin Renfrew (University of Southampton), in association with Mr. Sinclair Hood, former Director of the School. The site had first been investigated by the British School from 1896-1899 (T. D. Atkinson et al., *Excavations at Phylakopi in Melos*, London, 1904) and again in 1910 (R. M. Dawkins and J. P. Droop, in *BSA* 17 (1910-11), pp. 1-21). Subsequent developments in Aegean Bronze Age studies have made a more detailed stratigraphic understanding of the site both desirable and possible.

The excavation began on 8th July with twelve workmen and continued until 23rd July, when the international situation necessitated a suspension of work. Before the excavation began, consolidation work had been undertaken for a period of ten days in order to strengthen with cement various exposed walls on the site which were liable to collapse, and to clear away vegetation and debris. This consolidation was continued, with a small work party, during the period of excavation, so that such work in the «megaron» area has now been completed. A small cement wall was also constructed to impede further erosion by the sea at the north of the site (in square J1 of the original survey, *Phylakopi*, pl. II). During the preparatory period a new survey grid was established and parts of the site were resurveyed by Mr. A. Daykin.

The location of Phylakopi is well known: seen from the land it is prominently situated, and the fortification walls are particularly notable at the west. On the north, seawards side the site surmounts steep cliffs which are suffering erosion by the sea. The excavated remains themselves, left exposed after the work of earlier years, were overgrown and somewhat dilapidated, and required consolidation. Four locations were selected for excavation, all within the area enclosed by the fortification walls.

The first location, designated IIA, lies within the Mycenaean «megaron» complex or palace cleared and partially excavated in the earlier excavations. Parts of the original floor and large threshold slabs were in position at the southeast corner of this complex, although no occupation deposits were *in situ*. In order to date the construction of the building a trench 3.50 × 2.50 m. was dug here (Pl. 658 b), in room J2, 15 of the existing plan. The wall foundations of the Mycenaean palace extend some 70 cms below the floor surface, where they overlie walls of an earlier period, upon which they were built to level up to the new floor level of the palace. Imported LH IIIA sherds constituted the latest datable material of the fill enclosed by these foundation walls and thus date the construction of this part of the palace.

A particularly important discovery was made at the bottom of this fill, where it overlies floor levels, associated with the earlier walls, datable by imported LM IA pottery. Two joining fragments of a baked clay tablet preserving five inscribed signs in the Minoan Linear A script occurred in a stratum also containing imported LM IA material: in the adjoining quadrant of the trench a few pieces of LM IB date were found at this level, while LH IIIA sherds make their first appearance in the level immediately above. This discovery must inevitably have some bearing on the historical interpretation of the site. The fragments are to be published in a forthcoming number of *Kadmos*.

Further to the west, in the megaron itself, much disturbed in the excavations of 1910, cleaning of the walls and sections has revealed some construction work at an early phase of the Late Bronze Age, while the Middle Cycladic buildings at this point are themselves impressive. The more detailed interpretation of the periods in this area prior to LH IIIA will be one of the objectives of a projected further season of excavation.

The second area designated IIB, at the extreme north of the site, occupies J1, 6 and 9 of the earlier excavation plan. It was here that Duncan Mackenzie supervised a stratigraphic sounding to the earliest, pre-city levels, as recorded in his Daybooks. The backfill of this trench was removed in order to allow the sections to be drawn and studied, and several pockets of undisturbed

material were excavated. Sufficient material was found beneath the foundation trench of the First City wall to identify these levels as belonging to a distinct pre-city phase. Later levels, contemporary with the foundation trench of this wall, contained *Urfirnis* sherds, including sauceboat fragments, which promise a valuable correlation with contemporary cultures elsewhere in the Aegean when more material can be recovered.

The room immediately to the south had not previously been excavated, and it is hoped that the deeper levels there will furnish more material from the very early period of the site. A start was made here (the area being designated IIC) and the uppermost levels now preserved showed a fine sequence of floors from the beginning of the Late Bronze Age. A sequence of soil samples from this and other sections was taken by Professor Charles and Mrs. Dorothy Vitaliano. They will be examined microscopically with the aim of identifying tephra deriving from the «Minoan» eruption of Thera.

The third area lies on the south of the site, adjoining the fortification wall, immediately to the west of the area excavated by R. M. Dawkins and J. P. Droop in 1910 (square G5). At the end of their work a vertical section was left (subsequently irregular and sloping) some seven metres long and nearly four metres high. This year the section was cut back at the top to give a straight edge, and excavated in the normal way (trench PL) to give a vertical section at the west and a widening horizontal area for excavation as the depth increased. No well-stratified and unequivocally LH IIC sherds were recognized but the tops of well preserved walls appeared with pottery which is to be set late in the LH IIIB period. Immediately to the north, and level with the top of these walls, a street runs east-west into the section. The two principal walls running east-west, at right - angles to the section enclose a number of floor levels, and themselves rest on walls of earlier date. There are deposits of LH IIIB and LH IIIA date and earlier material was beginning to appear, at a depth of about 3 m. from the surface, when digging stopped. It is clear that square PL offers a valuable stratigraphic sequence for the site in the Mycenaean period.

The fourth area studied, square OL, lies immediately west of the preceding. A square of ten metres, it contains the inner face of the fortification wall on the south side. The square was dug in two halves, and it soon became clear that there were no stratified LH IIIC levels there. Work proceeded first in the western half of the square, and after a metre of hard earth without structure or floors, walls of a room two metres long appeared. Fragments of ostrich egg and numerous Mycenaean human and animal figurines (Pl. 659 a) indicated that the contents of this room (Pl. 659 b) were of a special nature, an impression confirmed by the discovery of a large conch shell in good condition. It was further strengthened by the find of a fine representation of a human face in sheet gold, worked in repoussé technique 3 cm. wide. Its general appearance is, in miniature, not unlike that of the masks from the Shaft Graves at Mycenae. The associated finds are of LH IIIB date. Excavation of this room, and of the area divided from it by a late partition wall, remains to be completed.

Throughout the work samples were taken from each trench for flotation and water sieving. In addition an experiment was undertaken by dry sieving to test the efficiency of normal hand recovery in the trench for different size grades of different classes of material (pottery, obsidian, bone etc.). The analytical study of pottery fabrics was begun by Miss J. Harman and Mr. R. Watson.

During the course of the excavation, a separate project was initiated for the survey of the obsidian sources at Sta Nychia, near Adhamas. This and other environmental work was supported by the University of Southampton. The geological survey of the obsidian source was undertaken by Mr. P. Shelford and the study of the waste material by Miss R. Torrence. A study of the region of Phylakopi and of modern land use in relation to ancient agricultural potential was begun by Mr. J. M. Wagstaff.

A. C. RENFREW

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

1973

Μουσεῖον Ἡρακλείου

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου συνεχίσθη ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως τῶν εὑρημάτων, ὡς καὶ ταξινομήσεως καὶ ἐκθέσεως, κυρίως διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Ἀγγ. Λεμπέση, ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους τοῦ 1972 καὶ διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Ἀλεξ. Ἰωαννίδου-Καρέτσου, ἀντικαθιστώσης ἐν μέρει καὶ τὸν Ἔφορον Ἀνατολικῆς Κρήτης.

Ὁ νομὸς Λασιθίου ἀπετέλεσεν ἰδιαιτέραν Ἐφορείαν, οὕτω δὲ ἀνεκουφίσθη ἐν μέρει ἡ Ὑπηρεσία Ἡρακλείου. Ἀλλὰ διὰ τῆς δημιουργίας τῆς ἐξηρτημένης ἀπὸ τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως Κρήτης «Ἐπιθεωρήσεως Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν» καὶ τῆς ἀναθέσεως αὐτῆς εἰς τὸν Ἔφορον Ἀρχαιοτήτων Ἡρακλείου, ἐπεβαρύνθη ἡ Ὑπηρεσία (πέραν τῶν πολεοδομικῶν καὶ χωροταξικῶν καθηκόντων) καὶ διὰ σειρᾶς ἁρμοδιοτήτων, ὅλως ξένων πρὸς τὰ κύρια καθήκοντα αὐτῆς, ὡς αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰς δημοσίας, δημοτικὰς καὶ κοινοτικὰς βιβλιοθήκας, τὰ τοπικὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα, τὰ ᾠδεῖα καὶ τοὺς μουσικοὺς συλλόγους, τὰς λαογραφικὰς συλλογάς, τὰ καλλιτεχνικὰ σωματεῖα κλπ., καὶ ταῦτα δι' ὅλην τὴν Κρήτην, μὲ κύριον ἀντικείμενον τὴν ἐνίσχυσιν τῶν σωματείων, ἑορτῶν κλπ. Οἴκημα ἐμισθώθη διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς Ἐπιθεωρήσεως καὶ ἐτοποθετήθη εἰς αὐτὴν ὑπάλληλος διοικητική, ἑτέρας μετατεθείσης ἐκ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων. Πρόσθετον ἀπασχόλησιν ἐδημιούργησεν ἡ ὑποχρέωσις συμμετοχῆς εἰς πολυώρους συσκέψεις τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως, κλπ. Προεβλέπετο καὶ τοπικὸν Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον, ὅπερ, συγκροτηθὲν ὁριστικῶς κατὰ τὸ φθινόπωρον, συνῆλθε μόνον ἅπαξ. Ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1973, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως καὶ τῆς Ἐπιθεωρήσεως, ὑπῆχθη ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἡρακλείου ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, ἀπαλλαγεῖσα τοῦ ὡς ἄνω φόρτου.

Σημαντικὴν πρόοδον προηγουμένως ἀπετέλεσεν ἡ θέσπισις ἰδιαιτέρας Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης, μὲ προϊστάμενον τὸν Ἐπιμελητὴν κ. Ἐμμ. Μπορμπουδάκην.

Εἷς ἐκ τῶν ἐγγραμμάτων φυλάκων τοῦ Μουσείου, ὁ κ. Γ. Πωλιουδάκης, μετετέθη εἰς τὸν χῶρον Τυλίσου, διότι ἀπέστειλε, καθ' ὑπέρβασιν τῆς ἱεραρχίας, ἐπιστολὴν εἰς τὸν τότε Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας.

Εἷς ἐκ τῶν ἀντικανονικῶς διορισθέντων κατὰ τὸ 1968, φυλάκων (ἄνευ ἐπιλογῆς ὑπὸ τῆς Ἐφορείας) ὑπῆρξεν ὑπεύθυνος, ἐκ βραδυνοίας, κατὰ μεταφορὰν ἱκριώματος πρὸς ὑδροχρωματισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Μουσείου, πτώσεως τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῆς προθήκης τοῦ ταυροκαθάπτου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑποστῇ τὸ ἐξαίρετον ἔργον ζημίας. Λόγῳ τοῦ συγκρατοῦντος τὸ εἰδώλιον ἐπὶ τῆς προθήκης μεταλλικοῦ στελέχους ἡ ὁρμὴ τῆς πτώσεως ἀνεκόπη ἐν μέρει, ὥστε τὰ παλαιόθεν συγκεκολλημένα τμήματα ἀπεκολλήθησαν μέν, ἀλλ' ἄνευ σοβαρῶν νέων βλαβῶν, ὡς δεικνύουν αἱ ληφθεῖσαι πρὸ τοῦ ἀτυχήματος καὶ μετ' αὐτὸ φωτογραφίαι ἐν μεγεθύνσει. Τὸ εἰδώλιον ἀποκατεστάθη.

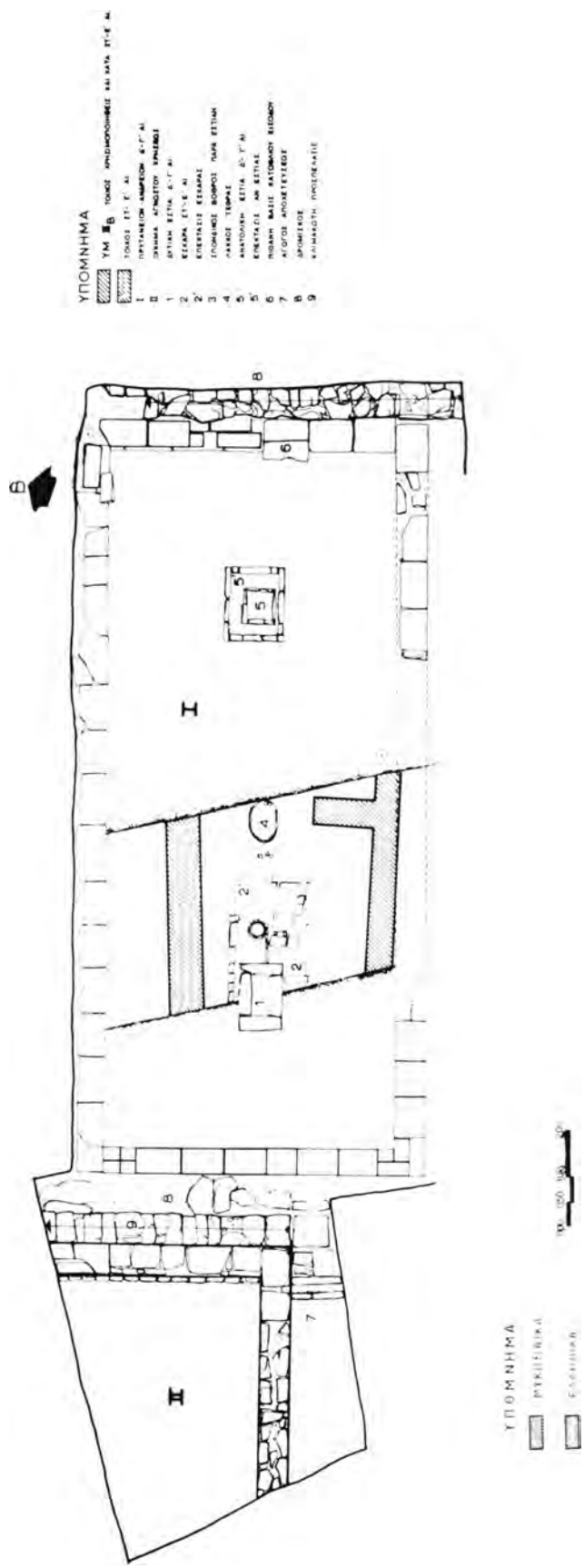
Δυσχερῶς ἀντεμετωπίσθη τὸ καθιερωθὲν ἀπὸ τοῦ 1972, διὰ τὴν τουριστικὴν περίοδον, συνεχὲς ἄνοιγμα τοῦ Μουσείου, χωρὶς μεσημβρινὸν κλείσιμον, μὲ δύο «βάρδιες» φυλάκων, μειουμένων οὕτω τῶν μονίμων κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ προσλαμβανομένων «ἐποχιακῶν» ἡμερομισθίων φυλάκων. Ἡ ρύθμισις αὕτη εἶναι ὄντως πρωτοφανὴς διὰ κρατικὴν ὑπηρεσίαν καὶ δὴ διὰ Μουσεῖον.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ-ΣΩΣΤΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Ἡ Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ἐξετέλεσε διὰ τοῦ κ. M. Popham συμπληρωματικὴν σκαφὴν τῆς κληθείσης ὑπὸ τοῦ Evans «ἀνεξερευνήτου οἰκίας» πρὸς Δ. τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς **Κνωσοῦ.** Ὑπὸ τοῦ κ. P. Warren συνεχίσθη ἐπίσης ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ΠΜ ΙΙΑ κτηρίου παρὰ τὸν Βασιλικὸν Δρόμον τῆς Κνωσοῦ.

Ὑπὸ τοῦ κ. S. Hood ἔγιναν δοκιμαὶ εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ πρὸς πληρεστέραν ἐξακρίβωσιν τῆς χρονολογίας, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Freeth δι' ἓν νέον, λεπτομερέστερον σχέδιον τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ (κ. J. C. Poursat) ἐξετέλεσε μόνον μελέτην τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν οἰκημάτων πρὸς Δ. τοῦ Ἀνακτόρου **Μαλίων,** ὡς καὶ ἐργασίας συντηρήσεως αὐτῶν διὰ τοῦ τεχνίτου Κ. Βιτοράκη. Εἰς τὸ Πραιτώριον τῆς **Γόρτυνος** συνέχισε τὴν ἀνασκαφὴν ὁ κ. A. M. Colini. Ὁμοίως συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὸ ἱερὸν **Κάτω Σύμης** Βιάννου διὰ τῆς δ. Ἀγγ. Λεμπέση, εἰς τὸ ἀνάκτορον **Ζάκρου** διὰ τοῦ κ. Ν. Πλάτωνος, εἰς τοὺς τάφους **Ἀρχανῶν** διὰ τοῦ κ. Ἰ. Σακελλαράκη. Μικρότεραι ἔρευναι ἐξετελέσθησαν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τυχαίων εὑρημάτων, ἐπὶ τοῦ **Γιούχτα,** εἰς **Πάνω Ζάκρον** καὶ **Γόρτυνα** ὑπὸ τῆς κ. Ἀλεξ. Ἰωαννίδου, εἰς δὲ **Καλοχωραφίτην, Λύττον** καὶ **Φιλίππους** ὑπὸ τῆς δ. Ἀγγ. Λεμπέση. Περὶ πάντων τῶν ἀνωτέρω δημοσιεύονται ἰδιαίτεραι ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφέων.

Ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ **Ἁγίας Πελαγίας,** εἰς τὸ μέγα ἑλληνιστικὸν οἰκοδόμημα ἐκ λαξευτῶν ὀγκολίθων πώρου, ὅπερ ἀπεκλήθη Ι (Σχέδ. Ι· Πίν. 660 α-β). Ἀπεκαλύφθη ἡ ἀνατολικὴ στενὴ καὶ ἡ νοτία μακρὰ πλευρὰ αὐτοῦ καὶ ὡλοκληρώθη οὕτω ἡ κάτοψις τοῦ κτίσματος,

Σχέδ. 1. Ἁγία Πελαγία. Γενικὴ κάτοψις ἀνασκαφῆς.

ἐσωτ. διαστ. 15 × 6.30 μ. Πλησίον τοῦ μέσου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, λίθος, ἐξέχων περὶ τὰ 0.25 μ. τῆς λοιπῆς θεμελιώσεως, ἀποτελεῖ πιθανῶς ὑπόβαθρον τοῦ κατωφλίου βοηθητικῆς θύρας (πλ. 1 μ.), ἀλλ' ἡ κυρία εἴσοδος εὑρίσκετο πιθανῶς εἰς τὴν νοτίαν πλευράν, τῆς ὁποίας ὅμως τὸ κεντρικὸν τμῆμα δὲν σώζεται (Πίν. 660γ). Πλησίον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.90 μ. ἀπὸ τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἑστίαν (τὴν ὑπερκειμένην τῆς ἀρχαϊκῆς ἐσχάρας), ἀνευρέθη ἐφέτος δευτέρα ἑστία, ἐσωτ. διαστ. 1.30 × 1 μ., ἑλληνιστικῶν ἐπίσης χρόνων, ἐκ μικρῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν ὀρθογώνιον, περιβάλλον ἓν ἄλλο μικρότερον. Ἀνάλογον φαινόμενον τῆς αὐξήσεως τοῦ χώρου τῆς τέφρας διὰ προσθήκης σειρᾶς λίθων παρετηρήθη καὶ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐσχάραν. Ὁ πρὸς Β. αὐτῆς, εἰς στάθμην χαμηλοτέραν τοῦ ἐπιχρίστου δαπέδου τοῦ ἑλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος, παρατηρηθεὶς ἀπὸ τοῦ 1971 τοῖχος ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὸ περιέχον τὴν ἐσχάραν οἰκοδόμημα. Ἐντὸς τοῦ Ι ἐπὶ τοῦ δαπέδου πλησίον τῆς ἀνατολικῆς μικρᾶς «θύρας», εὑρέθησαν τμήματα μεγάλου εὐρυστόμου ἀγγείου μὲ γραπτὴν ἐξίτηλον διακόσμησιν κισσοῦ διὰ φαιοῦ (Πίν. 660 δ) καὶ πήλινον πυραμιδικὸν ὑφαντικὸν βάρος μὲ ἔντυπον παράστασιν μελίσσης (Πίν. 660 ε). Σποραδικὰ εὑρήματα ὑπῆρξαν: μικρὰ κεφαλὴ εἰδωλίου, 3ου αἰ. π.Χ., λίαν ἐφθαρμένη, ἔντυποι λαβαὶ μὲ δυσδιάκριτα ὀνόματα, χαλκῆ περόνη κλπ.

Ἡ ἐκφρασθεῖσα ἤδη κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν περίοδον ὑπόθεσις, ὅτι ἐν Ἁγίᾳ Πελαγίᾳ ἔχομεν δημόσιον οἰκοδόμημα, ἐνισχύθη τώρα. Ὁδηγοῦν πρὸς αὐτὴν τὸ μέγεθος, ἡ ἐπιμέλεια τῆς κατασκευῆς διὰ μεγάλων λαξευτῶν ὀγκολίθων πώρου, τὸ ἐνιαῖον τοῦ χώρου, στερουμένου τῆς συνήθους διὰ τὰς ἑλληνιστικὰς οἰκίας διαρθρώσεως, καὶ ἡ σπάνις οἰκιακῶν σκευῶν, τὰ ὁποῖα εἰς ἰδιωτικὴν οἰκίαν θὰ ἦσαν βεβαίως πολὺ περισσότερα τῶν ἀνευρεθέντων. Ἡ διαδοχικὴ ἐπάλληλος θέσις τῶν ἑστιῶν δεικνύει ἐπίσης τὴν προσήλωσιν εἰς ὡρισμένην παράδοσιν, ἥτις εἶναι φυσικὴ δι' ἓν δημόσιον οἰκοδόμημα. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἔλλειψις σαφεστέρων ἐνδείξεων λατρείας καὶ λειψάνων γλυπτοῦ διακόσμου καθιστᾷ ἀπίθανον ὅτι πρόκειται ναός. Πιθανωτέρα φαίνεται ἡ ἑρμηνεία τοῦ κτίσματος τούτου ὡς πρυτανείου, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι πρυτανεῖα κατὰ κανόνα ὑπῆρχον εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις, μικρὰς καὶ μεγάλας, ἐφ' ὅσον ἦσαν σχετικῶς ἀνεξάρτητοι, ὡς δεικνύουν πλεῖσται ἐπιγραφαί. Ἡ ὕπαρξις δύο ἑστιῶν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος, πιθανῶς συγχρόνως χρησιμοποιουμένων, ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν, τὰς ὁποίας ἐξυπηρέτει τοῦτο. Πράγματι, τὸ πρυτανεῖον δὲν ἐχρησίμευε μόνον διὰ τοὺς δέκα κόσμους, ἤτοι τοὺς κυβερνῶντας κατ' ἔτος ἐκπροσώπους ἑνὸς γένους, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκλεκτοὺς ξένους καὶ πρέσβεις, τρεφομένους καὶ φιλοξενουμένους, κοινῇ δαπάνῃ, εἰς τὸ πρυτανεῖον. Εἰς αὐτὸ ἐπίσης ἐξηκολούθουν νὰ συνέρχωνται (μὴ ὑπαρχόντων ἰδιαιτέρων βουλευτηρίων ἐν Κρήτῃ) τὰ μέλη τῆς βουλῆς, οἱ πρώην κόσμοι ἢ γέροντες, ἵνα συσκεφθοῦν μετὰ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ κόσμων. Δὲν ἀποκλείεται ἄλλως χρῆσις τοῦ κτίσματος καὶ ὡς ἀνδρείου, ἤτοι οἴκου προοριζομένου διὰ τὰ συσσίτια τῶν ὠργανωμένων εἰς τὰς ἑταιρίας ἀνδρῶν, περὶ ὧν μᾶς πληροφορεῖ ὁ Δωσιάδας (παρ' Ἀθηναίῳ, Δ 143 D).

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς, ἐξηρευνήθη ὁλόκληρος ἡ ἀκτὴ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἁλμυροῦ μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Μυλοποτάμου, κατελήξαμεν δὲ εἰς νέα συμπεράσματα περὶ τῆς ταυτίσεως τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς περιοχῆς, βάσει τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν ἀρχαίων γεωγράφων καὶ τῶν περιηγητῶν στοιχείων, τῶν τοπωνυμίων κλπ. (Κρητ. Χρον. 26 (1974), σ. 32 κ.ἑ.).

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

*

Κατὰ τὸ ἔτος 1973, ἐπραγματοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης αἱ ἑξῆς ἐπείγουσαι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι.

Εἰς τὴν θέσιν Ἀνεβόλεμα τοῦ χωρίου **Καλοχωραφίτης Μεσαρᾶς,** κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ πρὸς Τυμπάκι καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 χλμ. ἀπὸ τοῦ ὡς ἄνω χωρίου, ἀπεκαλύφθη λαξευτὸς θαλαμοειδὴς τάφος τῆς ΥΜ ΙΙΙΒ φάσεως. Εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ἔχουν ἐρευνηθῆ παλαιότερον ὁμοίας ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς καὶ ἐποχῆς τάφοι.

Ὁ τάφος ἔχει δρόμον κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν, ὁ ὁποῖος κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῆς διανοιχθείσης ὁδοῦ, ὁδηγεῖ δὲ διὰ μικρᾶς θύρας εἰς τὸν θάλαμον, ὁ ὁποῖος ἔχει σχῆμα ἀκανονίστου ἡμιελλείψεως. Τὸ φράγμα τῆς εἰσόδου, ἀπὸ μεγάλους κυρίως ἁδροὺς λίθους καὶ πηλόν, εὑρέθη ἄθικτον, ἐνῷ ἡ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου καὶ τμῆμα τῶν τοιχωμάτων εἶχον καταρρεύσει. Αἱ διαστάσεις τοῦ θαλάμου εἶναι 4.50 × 3 μ. Ἡ ὀροφὴ ἀρχίζει εἰς ὕψος 1.80 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου καὶ πλησίον τῆς θύρας, πρὸς τὰ δεξιά, εὑρέθη εἰς τὴν ἀρχικήν της θέσιν γάστρα κύλικος, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχον μικρὰ τεμάχια ἄνθρακος. Κάτωθι ταύτης τὸ χῶμα ἔσωζε σαφῆ ἴχνη πυρᾶς, εἰς ἔκτασιν κατά τι μεγαλυτέραν τῆς κύλικος. Ἡ μικρὰ ἔκτασις τῆς πυρᾶς ὑποδηλώνει τὴν πραγματοποίησιν λατρευτικῆς τινος πράξεως πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ.

Ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὑρέθησαν τεμάχια κιβωτιοσχήμων σαρκοφάγων, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποκατεστάθησαν πέντε. Τρεῖς μόνον εἶχον τὸ πῶμα των. Ὁμοίως ἀνευρέθησαν ὀγδοήκοντα ἀγγεῖα κτερισμα-

τικά, διαφόρων σχημάτων, ὡς ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, κρατηρίσκοι, κύπελλα κλπ., δέκα πήλινα ζώδια, ἓν ὁμοίωμα βουκράνου καὶ ἓν πλαστικὸν ἀγγεῖον εἰς σχῆμα νήσσης. Πλὴν τῶν πηλίνων εὑρέθησαν καὶ δύο λίθινα μικρὰ ἀγγεῖα. Ἐκ τῶν κτερισμάτων ἐνδιαφέρον εἶναι μηνοειδὲς λίθινον περίαπτον, κοσμούμενον δι' ὀπῶν καὶ ἐγχαράκτων κύκλων. Τρεῖς φακοειδεῖς ψῆφοι ἐκ στεατίτου καὶ δύο ἐξ ὑαλομάζης ἀμυγδαλόσχημοι καί πέντε σφραγῖδες, ἐξ ὧν μία μετὰ παραστάσεως ζεύγους ζώων καί τινα χαλκᾶ ἀντικείμενα — ξυράφιον, αἰχμὴ δόρατος, τριχολαβίς, ταινιόσχημος δακτύλιος — ἀποτελοῦν τὸ σύνολον τῶν εὑρεθέντων κτερισματικῶν μικροαντικειμένων.

Οἱ ἐντὸς τῶν σαρκοφάγων σκελετοί, πλὴν ὀλίγων ὀστῶν, ἦσαν ἐντελῶς διαλελυμένοι ἐκ τῆς διαβρώσεως. Μικρὸς ἀριθμὸς ἐκ τῶν κτερισματικῶν ἀγγείων καὶ τῶν κοσμημάτων εὑρίσκετο ἐντὸς τῶν σαρκοφάγων. Τὰ περισσότερα ἔκειντο κάτωθι τούτων ἢ παρὰ τὰς πλαγίας των πλευράς.

Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ θαλάμου καὶ εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς θύρας ἀπόστασιν εὑρέθησαν δύο ἐναποθέσεις νεκρῶν μετὰ τῶν κτερισματικῶν των ἀγγείων. Ἡ προσεκτικὴ τοποθέτησις τῶν ὀστῶν καὶ ἡ ἀνόργανος μεταξύ των σχέσις ὑποδηλώνει μεταφορὰν τῶν νεκρῶν μετὰ τῶν κτερισμάτων των ἐκ τῶν σαρκοφάγων, καὶ ὄχι ἀρχικὴν ταφὴν εἰς τὴν θέσιν αὐτήν. Τὴν ἐκκενωθεῖσαν ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου θέσιν κατέλαβε νεωτέρα ταφή. Ποῖαι ἐκ τῶν σαρκοφάγων ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ δευτέραν φορὰν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, διότι τόσον τὰ κτερισματικὰ ἀγγεῖα ὅλων τῶν σαρκοφάγων, ὅσον καὶ τὰ τῶν ἐναποθέσεων ἐπὶ τοῦ δαπέδου εἶναι τῆς ΥΜ ΙΙΙΒ φάσεως.

Ἡ διεξοδικὴ μελέτη τῆς κεραμεικῆς κατὰ τὴν ὁριστικὴν δημοσίευσιν τοῦ τάφου, ἡ ὁποία θὰ πραγματοποιηθῇ συντόμως ὑπὸ τῆς συναδέλφου κ. Ἀλεξ. Καρέτσου-Ἰωαννίδου, ἴσως δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ ὡς ἄνω πρόβλημα[1].

Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν σαρκοφάγων ἀξία μνείας εἶναι ἡ διακόσμησις μιᾶς: ἅρμα, πλοῖον, ἔλαφος, πτηνά, ἄγρα ταύρου, βουκράνιον μὲ τὸν δίσκον μεταξὺ τῶν κεράτων, τροχοί — πιθανῶς ἡλιακὰ σύμβολα —, φοίνικες, αἴγαγροι. Ἡ κόσμησις τῶν λοιπῶν σαρκοφάγων εἶναι γραμμική, χαρακτηριστικὴ τῆς ΥΜ ΙΙΙΒ φάσεως.

Εἰς τὴν θέσιν Καυκάδες, πρὸς ΒΔ. τοῦ λόφου ὅπου ἡ ἀρχαία **Λύττος**, ἐνετοπίσθη κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ, ὁδηγούσης ἐκ Λύττου εἰς τὴν θέσιν Δρακώνα, ἑλληνιστικὸν νεκροταφεῖον. Τοῦ νεκροταφείου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκτασις εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστος, ἠρευνήθη εἰς μόνον τάφος, ἀποκαλυφθεὶς εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ.

Οὗτος ἦτο ἁπλοῦν σκάμμα, ὀρθογωνίου σχήματος, διαστ. 2.95 × 1.35 καὶ βάθ. 0.60-0.75 μ., περιέχον μεγάλην κιβωτιόσχημον σαρκοφάγον μετὰ σαμαρωτοῦ πώματος (Πίν. 661 α-β). Τὸ σῶμα τῆς σαρκοφάγου, μήκ. 2.46, πλ. 0.69 καὶ ὕψ. 0.32 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἰσομεγέθη τμήματα, προσαρμοζόμενα ἄνευ συνδέσμων. Εἰς τὸ σημεῖον προσαρμογῆς φέρουν περιχείλωμα ὀρθογωνίου τομῆς, συνεχιζόμενον καὶ περὶ τὸ ὁριζόντιον χεῖλος των. Ἡ μία στενὴ πλευρὰ τῆς σαρκοφάγου διαμορφοῦται εἰς θύλακα ἡμισφαιρικοῦ συμπεπιεσμένου σχήματος μετὰ ταινιοσχήμων ἀναγλύφων νευρώσεων. Τὸ πῶμα, ὕψ. 0.38 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία τμήματα. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἐξ ἐρυθροῦ ἀκαθάρτου πηλοῦ σαρκοφάγου ἐκαλύπτετο μὲ μέλαν χρῶμα, ἐξίτηλον κατὰ τὸ πλεῖστον.

Ἡ σαρκοφάγος περιεῖχεν ἕνα μόνον νεκρόν, τοῦ ὁποίου εὑρέθη τὸ κρανίον ἐντὸς τοῦ θύλακος. Ὁ ὑπόλοιπος σκελετὸς ἦτο διαλελυμένος ἐκ τῆς διαβρώσεως. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ στέρνου εἶχον τοποθετηθῆ ἐρυθρόμορφος πελίκη, μεγάλη πρόχους καὶ ληκύθιον.

Ἐκ τῆς πελίκης (Πίν. 661 γ) χρονολογεῖται καὶ ἡ σαρκοφάγος εἰς τὴν δεκαετίαν 330-320 π.Χ.[2]. Εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ἡ πρόχους (Πίν. 661 δ), ἥτις ἀποτελεῖ παραλλαγὴν τῶν ὑδριῶν τύπου Hadra[3]. Τὸ ληκύθιον εἶχε διαβρωθῆ ἐντελῶς ἐκ τῆς ὑγρασίας.

Ἡ σαρκοφάγος ἀποτελεῖ ἁπλοποιημένην παραλλαγὴν τοῦ τύπου τῶν μαρμαρίνων ἀνθρωποειδῶν[4], λόγῳ τοῦ θύλακος διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ μεγάλου μεγέθους της. Ἔχει σημειωθῆ ὅτι τὰ πήλινα παραδείγματα σαρκοφάγων τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι σπάνια[5]. Ἓν παράδειγμα ἐκ Γορδίου, τῆς ἑλληνιστικῆς πιθανῶς ἐποχῆς[6], ἀποτελεῖ ἄμεσον παράλληλον πρὸς τὴν τῆς Λύττου. Ἡ σύνδεσίς των μετὰ τῆς ἐκ Ρόδου πηλίνης ἀρχαϊκῆς σαρκοφάγου[7] δὲν εἶναι δυνατή, διότι μεσολαβεῖ μεταξύ των χρονικὸν διάστημα δύο αἰώνων καὶ διότι ὁ τύπος παρουσιάζει οὐσιώδεις διαφοράς. Διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι αἱ μαρμάριναι ἀνθρωποειδεῖς

1. Σχέδια καὶ φωτογραφίαι τοῦ τάφου καὶ τῶν ἀντικειμένων θὰ δοθοῦν κατὰ τὴν ὁριστικὴν δημοσίευσιν.

2. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. K. Schefold, Untersuchungen zu den Kertscher Vasen (1937), ἀριθ. 440, εἰκ. 84 καὶ ἀριθ. 375, πίν. 23,3, σ. 68.

3. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. L. Guerini, Vasi di Hadra, Studi Miscellanei, σ. 8, πίν. 1 A13 καὶ πίν. 2 A18, σ. 11. Τὸ διαλελυμένον ἀνθέμιον τῶν ὤμων ἀπαντᾶ εἰς ὑδρίας ὁμοίου τύπου, τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. (ἔ.ἀ., πίν. 3 B26-28 ἢ πίν. 16 B11), ἐνῶ τὸ ἀκτινωτὸν κόσμημα χαρακτηρίζει παλαιοτέρας ὑδρίας.

4. Διὰ τὰς ἀνθρωποειδεῖς σαρκοφάγους βλ. E. Kukahn, Anthropoide Sarkophage in Beyrouth (1953).

5. Kukahn, ἔ.ἀ., σ. 15.

6. R. S. Young, AJA 60 (1956), σ. 250 κ.ἑ. πίν. 82, εἰκ. 9.

7. Clara Rhodos 4 (1931), σ. 232.

ἤσκησαν ἐπιδράσεις εἰς τὴν μορφὴν τῶν συγχρόνων πηλίνων, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν ἐξελικτικῶς εἰς τὰς πηλίνας ἀρχαϊκάς[8].

Εἰς τὴν περιφέρειαν **Καστελλιανῶν** τῆς ἐπαρχίας Μονοφατσίου, εἰς ἀπόστασιν 1 χλμ. πρὸς Β. τῶν Φιλίππων (Μετόχι) καὶ παρὰ τὸ ρεῖθρον τῆς νοτίας πτέρυγος τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ διεπιστώθη ἡ παρουσία δύο πρωτοελληνικῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι εἶχον συληθῆ καὶ κατὰ μέγα μέρος καταστραφῆ.

Ὁ εἷς ἦτο ἁπλοῦς λάκκος, ὅστις θὰ περιεῖχε τεφροδόχον ἀγγεῖον, στερεωμένον καὶ κεκαλυμμένον δι' ἀδρῶν λίθων. Ὁ ἕτερος ἦτο μικρὰ θόλος ἐκ πλακοειδῶν ἀδρῶν λίθων καὶ πηλοῦ, ἡ ὁποία ἦτο κατεστραμμένη κατὰ τὰ δύο τρίτα. Ἡ μεταξὺ τῶν τάφων ἀπόστασις εἶναι 5 μ.

Ἐκ τοῦ δευτέρου τάφου προῆλθον δύο μόνον ὄστρακα ἄνευ κοσμήσεως ἐκ ταφικοῦ προφανῶς πίθου καί τινα ψήγματα χαλκοῦ.

Νοτίως τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἠλία, εἰς **Ἀφρατὶ Πεδιάδος** εἰς τὴν θέσιν Δρυγιάρι καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Κωνστ. Πετράκη, εὑρέθη κατὰ τὴν διάνοιξιν φρέατος, εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τμῆμα δεξαμενῆς, διαστ. 2 × 1 μ., σωζ. ὕψ. 1 μ. Ἡ δεξαμενὴ ἔχει οἰκοδομηθῆ ἐκ ρωμαϊκῶν κεράμων τετραγώνων, τῶν ὁποίων ἡ ἄνω ἐπιφάνεια φέρει ἔντυπον γραμμὴν κατὰ τὰς διαγωνίους. Ἐκ τῶν ἐξαχθέντων χωμάτων δὲν προῆλθον ὄστρακα. Οὕτω δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀκριβὴς χρονολόγησις τῆς δεξαμενῆς.

Διὰ τὴν συνεχισθεῖσαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1973 ἀνασκαφὴν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης, εἰς τὴν **Κάτω Σύμην** τῆς Βιάννου, βλ. ΠΑΕ 1973.

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

*

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1973 ἔγιναν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι στερεώσεως:

Εἰς τὸ ἀνάκτορον Κνωσοῦ ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι τῆς «μεγάλης ἀνατολικῆς αἰθούσης», αἱ ἀποχετεύσεις πλησίον τοῦ νοτιοανατολικοῦ λουτροῦ ὡς καὶ τὰ πολύθυρα τῶν «ἄνω μεγάρων» τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης, τῶν ὁποίων πολλαὶ γυψόπλακες εἶχον ἀποσαθρωθῆ. Ἐπίσης συνεπληρώθη μέγα τμῆμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ «νοτίου διαδρόμου», ὅπερ εἶχε καταρρεύσει (Πίν. 662 α - β). Ἐργασίαι στερεώσεως ἔγιναν καὶ εἰς τὰς βορειοανατολικὰς ἀποθήκας. Συνεπληρώθησαν ρωγμαὶ τῶν ὀρθίων γυψοπλακῶν τοῦ «μεγάλου κλιμακοστασίου». Ἔγινε νέα ἐπίχωσις τῆς κεντρικῆς αὐλῆς εἰς τὰ σημεῖα καθιζήσεως τῶν προώρως ἐπιχωσθεισῶν ἀνασκαφῶν τοῦ J. Evans καὶ ἀφαίρεσις τῶν πλακῶν τῆς δυτικῆς αὐλῆς εἰς τὸν χῶρον ἀνασκαφῶν τοῦ αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐπανατοποθετηθεῖσαι πρὸ τῆς σταθεροποιήσεως τῶν χωμάτων εἶχον ἐπίσης ὑποστῆ καθίζησιν (Πίν. 662 γ). Αἱ πλάκες, ἀριθμηθεῖσαι, θὰ τοποθετηθοῦν καὶ πάλιν, ἀφοῦ σταθεροποιηθῇ ἡ γενομένη νέα ἐπίχωσις τῶν ἐκ τῆς καθιζήσεως κοιλοτήτων. Δικτυωτὰ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸν χῶρον τοῦ νοτιοανατολικοῦ λουτροῦ τοῦ μεγάλου ἀνακτόρου, ὅπου οἱ τρεῖς παραμένοντες ἐπὶ τόπου πίθοι. Ἐξετελέσθη ἐπίσης συντήρησις τοῦ χώρου τοῦ κηπαρίου Κνωσοῦ, ἀνενεώθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου κ. Γ. Ἠλιάκη τὰ χρώματα τοῦ ἀντιγράφου τῆς τοιχογραφίας τῶν ἀσπίδων, ἡ ὁποία εἶχε φθαρῆ καὶ καλυφθῆ μὲ ὀνόματα, καὶ ἐπροστατεύθη τὸ ἀντίγραφον διὰ μεγάλων φύλλων διαφανοῦς πλαστικοῦ. Ἄλλαι μικρότεραι ἐργασίαι ἦσαν ἡ στερέωσις ἐπὶ τόπου τῶν μικρῶν βάσεων διπλῶν πελέκεων, πλησίον τῶν πεσσῶν τῶν κρυπτῶν τῆς «νοτίας», καὶ τῆς «νοτιοανατολικῆς οἰκίας» καὶ ὁ καθαρισμὸς καὶ στερέωσις τῆς κλίμακος, ὡς καὶ τῆς ἀποχετεύσεως τοῦ πλυντηρίου τῆς «νοτίας οἰκίας». Ἀντικατεστάθησαν ἐπίσης αἱ καταστραφεῖσαι ὑδρορρόαι τῶν στεγάστρων τῆς δυτικῆς πτέρυγος καὶ τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου.

Ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως ἔγιναν ἐπίσης καὶ εἰς τὸ «μικρὸν ἀνάκτορον» (Πίν. 663 α - β), τοῦ ὁποίου τὰ πολύθυρα ἀπεμονώθησαν διὰ δικτυωτῶν, ἀφοῦ προηγουμένως ἀποκατεστάθησαν αἱ φθοραὶ τῶν δαπέδων των. Ἔγιναν ἐπίσης ἀντικαταστάσεις τῶν πλακῶν «ἐλλενὶτ» εἰς τὸ στέγαστρον τοῦ κλιμακοστασίου, ὡς καὶ γενικὴ βελτίωσις τοῦ στεγάστρου τῆς δεξαμενῆς καθαρμῶν, ὅπερ εἶχε σχεδὸν διαλυθῆ, τῆς δεξαμενῆς κατακλυζομένης ὑπὸ τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς. Εἰς τὸν μικρὸν χῶρον κάτωθεν τοῦ κλιμακοστασίου ἀφῃρέθη ὁ παλαιὸς ἡμικατεστραμμένος τοῖχος ἐξ ὀπτοπλίνθων, ἡ δὲ ξυλίνη θύρα ἀντικατεστάθη διὰ μεταλλικῆς.

Ἐπεσκευάσθη ἐπίσης καὶ ἀπεμονώθη διὰ κιγκλιδώματος τμῆμα τοῦ Καραβὰν Σεράι, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰσήρχοντο καὶ διενυκτέρευον τουρίσται.

Ἐργασίαι στερεώσεως ἔγιναν καὶ εἰς τὸ μέγαρον Νίρου, τὸ δὲ πολύθυρον αὐτοῦ ἀπεμονώθη διὰ δικτυωτοῦ.

Ἐκτεταμένη ἐργασία ἐξετελέσθη εἰς τὸ μινωϊκὸν μέγαρον Βαθυπέτρου, ὅπερ ἀπὸ ἐτῶν δὲν εἶχε συντηρηθῆ συστηματικῶς. Κυρίως ἀποκατεστάθη ἡ ἐστεγασμένη ἀποθήκη μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ πίθων, ἥτις πρότερον ἔδιδεν οἰκτρὰν εἰκόνα μὲ σωροὺς ὀστράκων καὶ μὲ ἀνοικτὸν ὀχετὸν εἰς τὸ δάπεδον, ἀνοιχθέντα πρὸ ἐτῶν διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν εἰσδυόντων ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ὑδάτων τῆς βρο-

8. Βλ. σχετικῶς N. Kontoleon, Aspects de la Grèce préclassique (1970), σ. 65-66 καὶ Schilardi, AAA VI (1973), σ. 466 κ.ἑ. καὶ ἰδιαίτ. σ. 470.

χῆς. Ὁ ἀγωγὸς οὗτος ἐκαλύφθη τώρα καὶ κατέστη ἀθέατος. Μεταλλικαὶ θύραι ἀντικατέστησαν τὰς ἐφθαρμένας ξυλίνας τῶν δύο ἀποθηκῶν καὶ τοῦ πιεστηρίου. Ἐκαθαρίσθη καὶ ἀποκατεστάθη τὸ «θησαυροφυλάκιον» μετὰ τοῦ διαδρόμου αὐτοῦ καὶ τοῦ βόθρου, πρὸς Δ. τοῦ μεγάρου, διωρθώθησαν δὲ οἱ χρωματισμοὶ τῶν κονιαμάτων παλαιοτέρων ἔργων συντηρήσεως. Ἐκαθαρίσθη ὁ σχεδὸν ἀχρηστευμένος ὀχετὸς πρὸς Ν. τοῦ πιεστηρίου.

Αἱ τρεῖς λίαν ἀξιόλογοι οἰκίαι, Ζα, β καὶ γ Μαλίων ΥΜΙ χρόνων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τελείως ἐγκαταλελειμμέναι καὶ σχεδὸν ἀθέατοι ἐκ τῆς βλαστήσεως καὶ μὲ διαλελυμένους τοὺς τοίχους, ἀποκατεστάθησαν καὶ ἐστερεώθησαν, ἀποκαλυφθέντων καὶ πάλιν τῶν μεγάρων, ἀποθηκῶν, δεξαμενῆς καθαρμῶν, λουτρῶν κλπ. (Πίν. 663 γ - δ).

ΦΥΛΑΚΕΙΑ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΧΩΡΩΝ - ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ

Ἔγινε συντήρησις καὶ ἐπισκευὴ τῶν εἰς κακὴν κατάστασιν περιελθόντων φυλακείων Βαθυπέτρου καὶ Τυλίσου μὲ νέας στέγας, κονιάματα καὶ χρώματα. Ἐξετελέσθη μερικῶς, τὸ ἀρξάμενον πρὸ διετίας διὰ πιστώσεως τοῦ ΕΟΤ, ὑπὸ τοῦ Νομαρχιακοῦ Ταμείου Ἡρακλείου ἔργον ἀνεγέρσεως φυλακείου-ἀναπαυτηρίου-στοᾶς γλυπτῶν εἰς Γόρτυνα, βάσει τῆς ἐγκεκριμένης μελέτης Ἀντ. Λαμπάκη. Δυστυχῶς τὸ ἔργον ἀποπερατώσεως βαίνει μὲ βραδύτατον ρυθμόν, καθυστερεῖ δὲ οὕτω καὶ ἡ προβλεπομένη τακτοποίησις τῶν γλυπτῶν εἰς τὸν χῶρον τοῦτον, καὶ τὰ ἀντικείμενα παραμένουν συσσωρευμένα εἰς τὸ ἀκατάλληλον παλαιὸν φυλακεῖον. Εἰς τὴν Ἔπαυλιν Ἀριάδνης Κνωσοῦ ἐξετελέσθησαν ἐπίσης ἐκτεταμέναι ἐργασίαι ἀνακατασκευῆς κονιαμάτων καὶ χρωματισμῶν, ἀντικατάστασις ἀποσαθρωθέντων κουφωμάτων καὶ ἡ ἐπισκευὴ τῆς ὑδραυλικῆς ἐγκαταστάσεως. Εἰς τὸ Ψυχρόν, λόγῳ τοῦ κινδύνου ἀτυχημάτων, ἔγινε πρόχειρος διαμόρφωσις βαθμίδων πρὸς διευκόλυνσιν τῆς καθόδου εἰς τὸ Δικταῖον Ἄντρον (μὴ ἐκτελεσθείσης τῆς ἀρχικῶς προβλεπομένης ξυλίνης κλίμακος ὡς ἐπικινδύνου, κατόπιν σχετικοῦ αἰτήματος τοῦ Σπηλαιολογικοῦ Κλιμακίου Κρήτης). Ἐπραγματοποιήθησαν ἐπίσης περιφράξεις εἰς τὰ μινωικὰ ὀρεινὰ ἱερὰ Γιούχτα καὶ Κάτω Σύμης.

Διὰ τῆς ἐργολαβίας Κατσάμπα, ἀνατεθείσης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ κατόπιν διαγωνισμοῦ, ἔγιναν αἱ νέαι ὁριστικαὶ περιφράξεις Κνωσοῦ, Μαλίων (συμπεριληφθείσης τῆς Ἀγορᾶς καὶ τῆς Κρύπτης), Φαιστοῦ (τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν συνοικιῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως εἰς Χάλαρα καὶ εἰς Ἁγίαν Φωτεινήν).

Σημειοῦμεν ἐνταῦθα καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀπαλλοτριώσεως χώρου εἰς Μοναστηριακὸ Κεφάλι Κνωσοῦ, γενομένης πρὸς ἀποτροπὴν οἰκοδομήσεων, ἐλλείψει χωροταξικῆς ρυθμίσεως.

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ, ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΩΝ

Ὑποτροπὴν ἐνεφάνισε κατὰ τὸ 1973 τὸ αἴτημα τοῦ ΕΟΤ, περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως θεάματος «Ἦχος καὶ Φῶς» εἰς Κνωσόν (συνεχῶς ἐπανερχόμενον, παρὰ τὰς ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ὑπουργείου ἀπορρίψεις), μὲ τὴν προσπάθειαν τῶν ἐνδιαφερομένων ἰδιωτῶν, ὅπως ὑπερφαλαγγίσουν τὰς σχετικὰς ἀποφάσεις, διὰ σχετικῆς ἐνεργείας τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως, ἥτις βεβαίως, ἐφ' ὅσον θὰ ἀντέβαινε πρὸς ἀπόφασιν τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου, δὲν θὰ ἦτο σύννομος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπέφυγεν ὁ ἐξαίρετος χῶρος τὸν κίνδυνον τῆς παραμορφώσεως ἐκ τῶν ἔργων τούτων. Σημειοῦμεν ἐδῶ καὶ τὴν ἀποτροπὴν κηρύξεως τῆς γεωργικῆς περιοχῆς Νεροκούρου Χανίων ὡς βιομηχανικῆς ζώνης (εἰς τὴν περιοχὴν ὑπάρχει ἀξιόλογος κῆπος μετ' ἀρχιτεκτονικῆς διαμορφώσεως ἐνετικῶν καὶ τουρκικῶν χρόνων, κρῆναι, μέγα καὶ ἐντυπωσιακὸν παλαιὸν ἐλαιοτριβεῖον μετὰ τόξων κλπ.).

Ἐξηκολούθησεν ἡ λειτουργία τοῦ ἄνευ ἀδείας τῆς Ὑπηρεσίας ἐγκατασταθέντος λατομείου εἰς Κουμπέδες, εἰς εὐαίσθητον σημεῖον τῶν παραφυάδων τῆς Ἴδης, ὁρατὸν ἀκόμη καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὡς καὶ ἡ ἐπίσης ἄνευ ἀδείας τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων ἐξόρυξις λίθου παρὰ τὰ Μάλια.

Προσπάθεια, διὰ τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως, ὅπως ἀντιμετωπισθῇ ἡ προϊοῦσα καταστροφὴ τῶν τοπίων, διὰ τοῦ καθορισμοῦ λατομικῶν ζωνῶν, εἰς οὐδὲν συγκεκριμένον κατέληξεν· αὕτη ὅμως, ὡς καὶ ἡ παράλληλος ἐξαίρεσις τῶν ἀκτῶν καὶ ἄλλων μεγάλων ἐκτάσεων ἐκ πάσης λατομήσεως, ἀποτελοῦν τὴν μόνην λύσιν (ἀνάλογα μέτρα, ἐφαρμοσθέντα εἰς Καλιφόρνιαν κ.ἀ., θὰ ἠδύναντο νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν). Γενικῶς ἐπείγουν: ἡ αὐστηροτέρα ρύθμισις τῶν νομοθετημάτων «περὶ ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ὀρυκτοῦ πλούτου», ἅτινα προεκάλεσαν τὴν αὔξησιν τῆς λατομικῆς δραστηριότητος, πρὸς ἐπαρκέστερον ἔλεγχον αὐτῆς· ἡ τροποποίησις τῶν ἄρθρων 50-51 τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου 5351/1932 (καθ' ὃν πρὸς διάσωσιν ἑνὸς χώρου ἀπαιτεῖται κατὰ κανόνα ἡ ἀπαλλοτρίωσις αὐτοῦ!)· ὁ αὐστηρότερος ἔλεγχος τῶν τίτλων ἰδιοκτησίας τῶν ἀγόνων ἐκτάσεων καὶ ἡ προταθεῖσα ἤδη θέσπισις ἄρθρου «περὶ προστασίας τῆς φύσεως καὶ τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος» εἰς τὸ Σύνταγμα. Μόνον οὕτω δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ στοιχειώδης συντονισμὸς τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ὑπουργείων Βιομηχανίας, Δημοσίων Ἔργων κλπ., πρὸς τὰς τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ.

Εἰδικὸς οἰκοδομικὸς κανονισμός, ἐκδοθεὶς ὑπὸ τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως περὶ ὡρισμένων παραδοσιακῶν οἰκισμῶν παρέμεινεν ἐπίσης ἀνεφάρμοστος.

Ἐκηρύχθησαν διὰ πρώτην φορὰν «ὡς προστα-

τευόμενοι», πλεῖστοι χῶροι τῆς Δυτικῆς Κρήτης (ΦΕΚ 1242/Γ/16.10.73).

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ - ΣΩΣΤΙΚΕΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Γόρτυς

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1973, ὁ Σταθμὸς Γεωργικῆς Ἔρευνας Μεσαρᾶς πραγματοποίησε μία μεγάλης ἐκτάσεως διαμόρφωση στὸ κεντρικὸ ἀγρόκτημά του, ποὺ βρίσκεται πάνω στὴν ὁδικὴ ἀρτηρία Γόρτυνας-Φαιστοῦ. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς πόλης τῆς Γόρτυνας, ποὺ ἐδῶ καὶ χρόνια, μὲ διάφορες ἀφορμὲς ἐρευνᾶται[1] ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἡρακλείου. Οἱ ἐργασίες ποὺ ἀναφέρθηκαν ἀποκάλυψαν ἕνα ἑλληνιστικὸ ταφικὸ οἰκοδόμημα (Πίν. 664 α), μιὰ ἀξιόλογη συστάδα ἀπὸ ποικίλους τύπους τάφων (κιβωτιόσχημους, θηκοειδεῖς, κεραμοσκεπεῖς) (Πίν. 664 β) τῶν τελευταίων ἑλληνιστικῶν καὶ πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἕνα ἀκέραιο σχεδὸν ρωμαϊκὸ μαυσωλεῖο (Σχέδ. 1· Πίν. 664 γ - δ). Τὸ τελευταῖο παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιὰ τὶς ἀναλογίες ποὺ ἔχει μὲ ἀντίστοιχα οἰκοδομήματα τῆς ἀνατολικῆς μεσογειακῆς λεκάνης[2].

Τὸ ταφικὸ οἰκοδόμημα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ὀρθογώνιο δωμάτιο, διαστ. 6.60 × 5.20 μ., καὶ δύο ἡμικυκλικὲς κτιστὲς κόγχες, ποὺ βρίσκονται στὰ βόρεια καὶ νότια τοῦ δωματίου, σὲ ἴση σχεδὸν ἀπόσταση ἀπὸ αὐτό. Τὸ δωμάτιο ἔχει προσανατολισμὸ ἀπὸ Δ.-Α. Στὸ ἐσωτερικό του βρέθηκε ὁ πυθμένας μιᾶς πώρινης σαρκοφάγου, μήκ. 1.80, πλ. 0.50 μ., ποὺ εἶχε στερεωθεῖ στὶς τρεῖς πλευρές της πάνω σὲ τοιχάρια, πλ. 0.30-0.40 μ. Οἱ κόγχες βρέθηκαν κενὲς ἀπὸ ταφές (Πίν. 665 α). Δωμάτιο καὶ κόγχες βρίσκονται σ' ἐπαφὴ μὲ μακρὺ ἀσβεστόκτιστο τοῖχο ἀργολιθοδομῆς, συνολ. μήκ. 28.80, πλ. 0.60, ὕψ. 0.50 μ. Ἕνας ὅμοιος παράλληλος τοῖχος[3] βρίσκεται πρὸς Δ. τοῦ πρώτου καὶ σὲ ἀπόσταση 4.10 μ. (Σχέδ. 1).

Ἡ κεραμεική[4], ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ δωμάτιο κυρίως τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτιρίου, συγκεντρώνει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Περιλαμβάνει μεγάλες μονόχρωμες ὑδρίες (Πίν. 665 β), ἀμφορεῖς (Πίν. 665 γ), ἀμφορίσκο μὲ σύνθετες λαβὲς καὶ στενὴ βάση (Πίν. 665 δ), ἀγγεῖο σὲ σχῆμα δισκοπότηρου[5] (Πίν. 665 ε), δακρυδόχα κ.ἄ.

Δύο καταστραμμένοι κεραμοσκεπεῖς τάφοι (Σχέδ. 1, I - Iα) βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ πάτωμα τοῦ δωματίου ποὺ ἀναφέρθηκε. Ἕνας ὅμοιος τρίτος τάφος, ἐπίσης καταστραμμένος, ἐρευνήθηκε ἐξωτερικὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἴδιου δωματίου (Σχέδ. 1, II). Ἀπὸ τὰ κομμάτια τοῦ κρανίου ποὺ διατηρήθηκαν συμπεραίνεται ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ παιδικὴ ταφή. Πάνω σ' αὐτὰ ἦταν κολλημένα λεπτὰ ἐπίχρυσα φύλλα χαλκοῦ. Ἀπὸ τὸν ἴδιο τάφο προέρχεται ἐφεσιακὸς μονόμυξος λύχνος.

Ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα χωμάτων ποὺ εἶχε συγκεντρώσει ὁ προωθητήρας ἐξωτερικὰ τοῦ ταφικοῦ κτιρίου, συγκεντρώθηκαν ἰδιαίτερα ἀξιόλογα εὑρήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται δύο ἡμισφαιρικὰ ἀσημένια ἀγγεῖα ποὺ ἴσως νὰ συνανῆκαν. Τὸ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ ἔχει ἔκκρουστη διακόσμηση ἀνθεμίων (Σχέδ. 2· Πίν. 665 στ). Βρέθηκαν ἐπίσης ἐξαρτήματα[6] ἀπὸ ἀσημένιο περιδέραιο σὲ σχῆμα μικρῆς ἑρμαϊκῆς στήλης, ἀγγείου, ζεύγους ἀνθρώπινων μορφῶν, δελφινιοῦ, παλάμης, τροχοῦ, ροπάλου Ἡρακλέους (Πίν. 665 ζ) κ.ἄ. Ἀπὸ τὰ ἴχνη χρυσοῦ ποὺ σώθηκαν συμπεραίνεται ὅτι τὰ ἐξαρτήματα αὐτὰ θὰ εἶχαν ἐπιχρυσωθεῖ.

Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν δέκα τάφων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἐξωτερικὰ τοῦ ταφικοῦ κτιρίου, δύο καταστραμμένοι κεραμοσκεπεῖς τάφοι βρέθηκαν κοντὰ στὸ νότιο τοῖχο τοῦ ὀρθογώνιου δωματίου (Σχέδ. 1, III - IV). Σώθηκαν σὲ μικρὸ ὕψος, 0.15 μ., τὰ κτιστὰ πλευρικὰ τοιχώματα καὶ μέρος τοῦ δαπέδου τους, ποὺ ἦταν στρωμένο μὲ πλακωτὰ κεραμίδια.

Τὸ σύνολο τῶν τάφων V ἕως IX περιλαμβάνει κτιστούς, ὀρθογώνιους τάφους (Σχέδ. 1, VI, VIII καὶ IX), σὲ συνδυασμὸ μὲ ἁπλούστερους, κιβωτιόσχημους (V καὶ VII) γιὰ τοὺς ὁποίους χρησιμοποιήθηκαν πλάκες ἀπαλόπετρας, πάχ. 0.10 - 0.15 μ. Οἱ τάφοι VI καὶ VII - IX ἔχουν κτιστεῖ ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ πώρινο οἰκοδομικὸ ὑλικὸ σὲ δεύτερη χρήση. Στὸ δάπεδο τοῦ τάφου VI βρέθηκαν δύο ἐλλειψοειδεῖς λάκκοι καὶ ἕνας τρίτος μικρότερος, κυκλικοῦ περίπου σχήματος. Κανένας ἀπὸ τοὺς

1. ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 285. Ἀγγ. Λεμπέση, Ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων εἰς Κεντρικὴν Κρήτην, ΠΑΕ 1971, σ. 292-299, πίν. 379-387.

2. Ἕνα παράδειγμα εἶναι ἡ ἀναλογία ποὺ παρουσιάζει μὲ μεγαλοπρεπέστερο ταφικὸ οἰκοδόμημα στὴ Σαλαμίνα τῆς Κύπρου, βλ. ΑΑ 3 (1966), σ. 232, εἰκ. 32.

3. Στὴν ἀρχικὴ φάση τῆς ἔρευνας, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἔφορο Στυλ. Ἀλεξίου, ἀποκαλύφθηκε πρὸς Δ. τοῦ τοίχου αὐτοῦ, ἕνα τριμερὲς κτίσμα, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἀνῆκε στὸ μεγάλο ἑλληνιστικὸ οἰκοδόμημα.

4. Στὸ σύνολό της βρίσκει παράλληλα στὰ ἀδημοσίευτα ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ ἑλληνιστικὰ σπίτια στὰ Χάλαρα τῆς Φαιστοῦ. Ἡ σύγκριση εἶναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσα, βλ. Annuario XXXIX-XL, εἰκ. 198, C. Εὐχαριστῶ τοὺς καθηγητὲς D. Levi καὶ V. la Rosa, ποὺ μοῦ ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐλέγξω τὴν παρατήρηση αὐτὴ στὸ Στρωματογραφικὸ Μουσεῖο τῆς Φαιστοῦ.

5. Annuario, ὅ.π.

6. Ἐντελῶς ἀνάλογα ἐξαρτήματα περιδεραίου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἀδημοσίευτα, βρέθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια σὲ περιφέρεια τῆς Θεσσαλονίκης. Εὐχαριστῶ τὴν Ἔφορο Κατερίνα Ρωμιοπούλου γιὰ τὴ χρήσιμη πληροφορία.

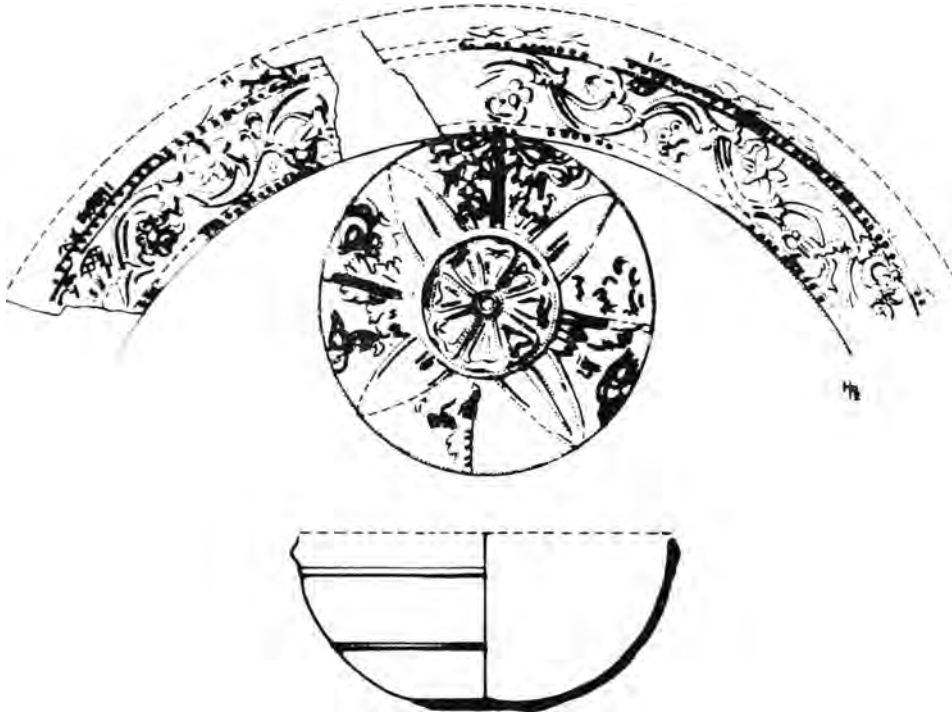
Σχέδ. 1. Γόρτυς. Μερική κάτοψη τοῦ ἀποκαλυφθέντος νεκροταφείου.

τάφους δὲ διέσωσε τὶς καλυπτήριες πλάκες του.

Στὸ λεγόμενο τομέα ΙΙ, ὅπου ἡ ἔρευνα δὲν ὁλοκληρώθηκε, ὑπῆρχε μᾶλλον ἕνας ἀκόμη κτιστὸς τάφος. Μεταξὺ τῶν δύο παράλληλων τοίχων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν βρέθηκαν πολλὰ ὀστά.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή του παρουσιάζει ὁ κτιστὸς τάφος Χ, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὸ δρόμο, μήκ. 1.40 μ., καὶ ὀρθογώνιο θάλαμο, διαστ. 2.40 × 2 μ., μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ Ν.-Β. (Σχέδ. 3· Πίν. 666 α). Ὁ τάφος εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου κτισμένος ἀπὸ ἀξιόλογο οἰκοδομικὸ ὑλικό[7], πώρινο καὶ μαρμάρινο, σὲ δεύτερη χρήση (Σχέδ. 4 - 5· Πίν. 666 β - γ). Τὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου βρίσκεται κατὰ 0.75 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου. Ἡ μικρὴ θύρα ποὺ ὁδηγεῖ στὸ θάλαμο βρέθηκε φραγμένη μὲ πλάκα γυψόλιθου. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου ἦταν ἰδιαίτερα ἐπιμελημένης κατασκευῆς, μὲ τὴν ἐπένδυση τῶν πλευρῶν του ἀπὸ μεγάλες ὀρθογώνιες πλάκες γυψόλιθου. Κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ τάφου ὑπάρχει κτιστὴ κόγχη, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ μονολιθικὴ πλάκα, πλ. 0.70 μ., ἡ ὁποία στηρίζεται πάνω σὲ δυὸ μικρότερες, ἐγκάρσια τοποθετημένες στὶς στενὲς πλευρές της. Κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη βρέθηκαν διαλυμένα τὰ ὀστὰ ἑνὸς νεκροῦ. Ταινία, μήκ. 0.21 μ., ἀπὸ λεπτὸ φύλλο χρυσοῦ μὲ ἔκκρουστη στιγμωτὴ κόσμηση βρέθηκε στὰ ἐπιφανειακά του χώματα.

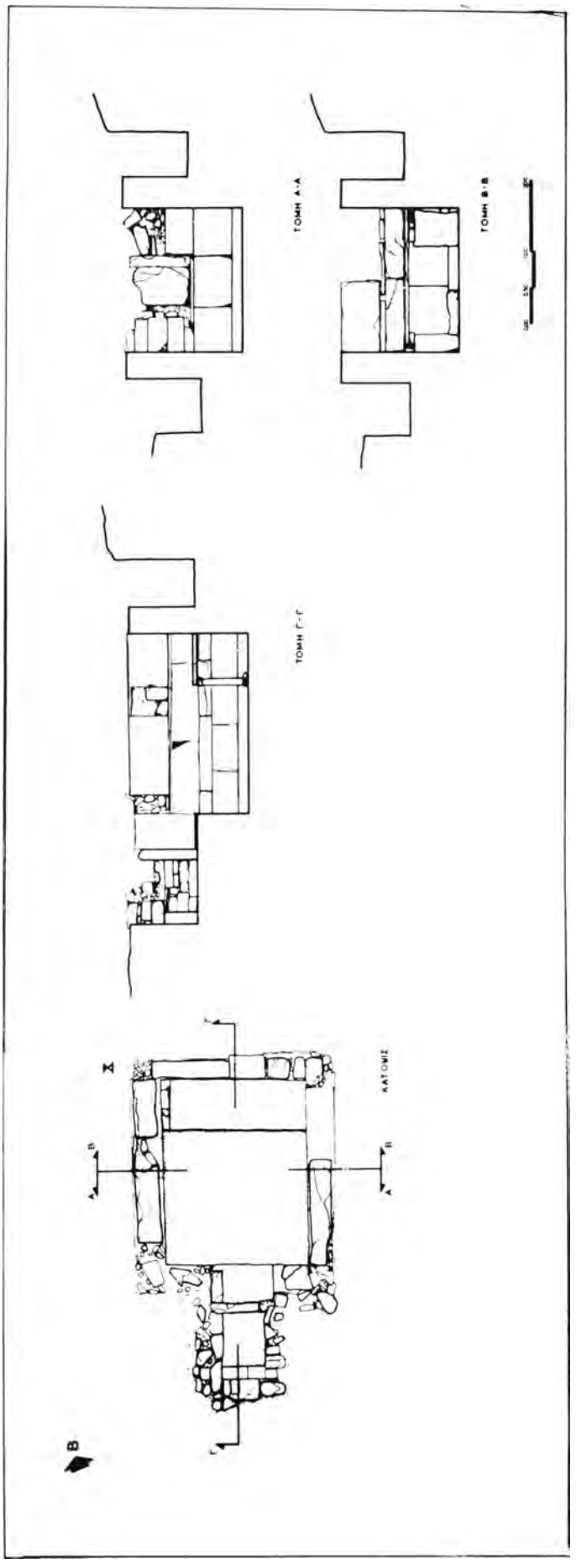
Ἀπὸ τὸν τάφο ΧΙ σώθηκαν τμήματα τῶν τριῶν πλευρῶν του. Σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ δυτικὴ πλευρὰ βρέθηκε χαμηλὴ μικρὴ κόγχη ποὺ θυμίζει τὴν ἀνάγη κατασκευὴ τοῦ τάφου Χ. Ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων ποὺ εἶχαν συσσωρευθεῖ ἐξωτερικὰ τοῦ τάφου, προέρχεται δακτυλιόλιθος ἀπὸ ἴασπι μὲ παράσταση γυναικείας κεφαλῆς, πιθανὸν τῆς Λιβίας (Πίν. 667 α - β).

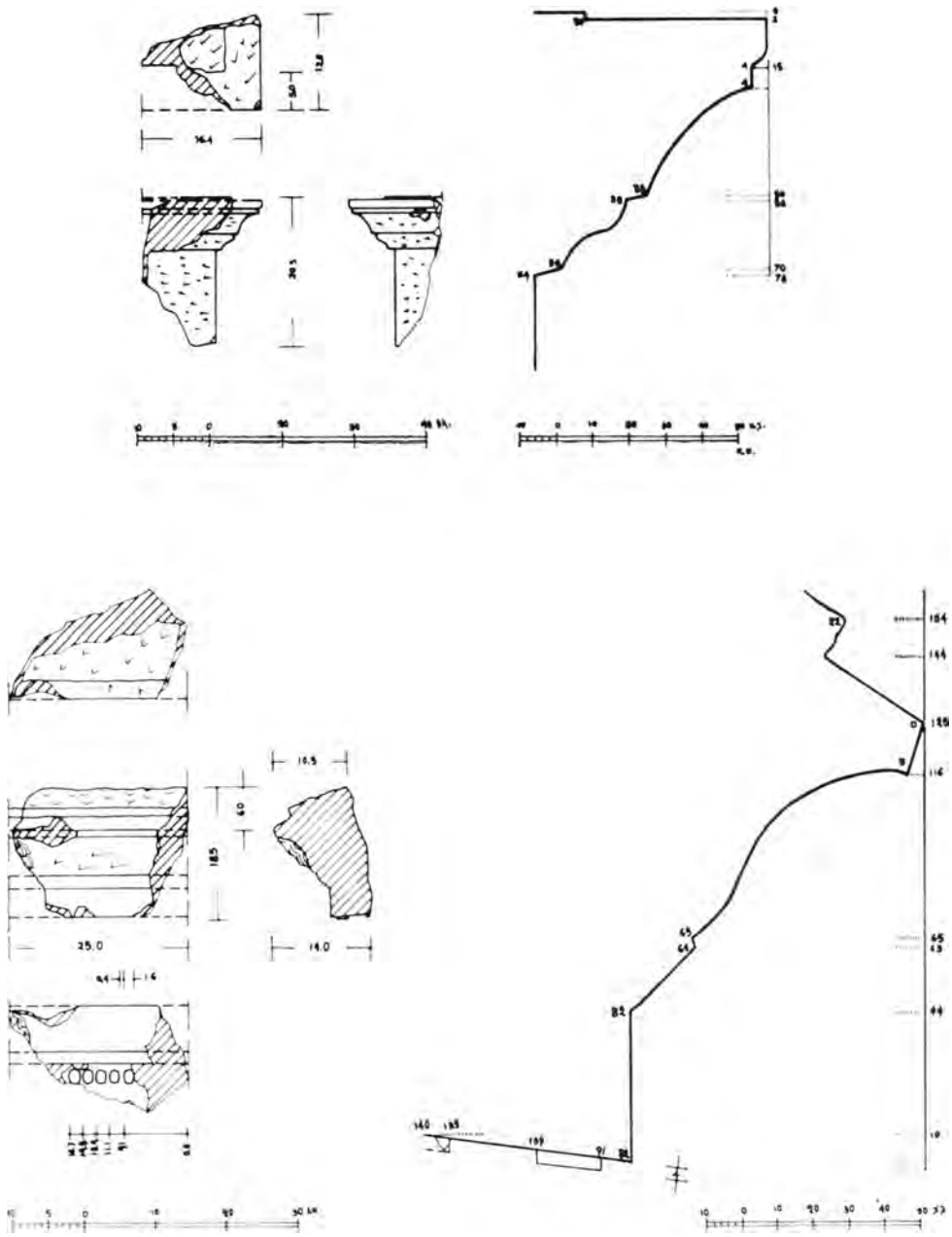
Σχέδ. 2. Γόρτυς. Ἀσημένιο ἀγγεῖο.

Γενικὰ ἀπὸ τὰ εὑρήματα τῶν τάφων ΙΙ-ΙΧ περισσότερο ἐνδιαφέρον συγκεντρώνουν τὰ πήλινα κτερισματικὰ ἀνθρώπινα εἰδώλια τοῦ τάφου VII, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται ἀκέφαλο γυναικεῖο εἰδώλιο, τὸ πίσω τμῆμα στεφανωμένης κεφαλῆς, κνῆμες εἰδωλίων, τμήματα ἀπὸ τοὺς κορμοὺς καὶ τὰ φτερὰ ἐρωτιδέων. Ἡ διατήρηση ὅλων εἶναι μέτρια λόγω τῆς κακῆς ποιότητας τοῦ πηλοῦ. Ἀναφέρονται ἐπίσης χάλκινα νομίσματα, κυρίως τοῦ κοινοῦ τῶν Κρητῶν, Δομιτιανοῦ κ.ἄ., τμῆμα χάλκινου καθρέφτη ὀρθογώνιου σχήματος, γυάλινες ἐπί-

7. Ἡ σχεδίαση τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ ἔδειξε ὅτι ὑπάρχουν ἱκανοποιητικὰ στοιχεῖα ἀναπαράστασης τοῦ κτίσματος, ἀπ' ὅπου προέρχεται.

Σχέδ. 3. Γόρτυς. Ὁ τάφος Χ.

Σχέδ. 4 - 5. Γόρτυς. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ τὸν τάφο Χ.

πεδες ψῆφοι, μερικὰ σπασμένα γυάλινα δακρυδόχα, λιγότερα πήλινα κ.ἄ. Ἡ κεραμεικὴ τῶν ἀσύλητων τάφων ἦταν γενικὰ φτωχή.

Σὲ ἀπόσταση 26 μ. περίπου πρὸς ΒΑ. τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτιρίου βρέθηκε τὸ ρωμαϊκὸ μαυσωλεῖο ποὺ ἔχει προσανατολισμὸ ἀπὸ Δ.-Α. (Σχέδ. 6 - 7· Πίν. 664 γ - δ). Ἀποτελεῖται ἀπὸ προθάλαμο (1.60 × 3.90 μ.), θάλαμο (5.10 × 5.05 μ.) καὶ στεγαζόταν μὲ ἑνιαία κυλινδροκαμάρα ἀπὸ πλίνθους, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται μικρὸ μέρος. Στὴ δυτικὴ πλευρά του βρισκεται ἡ εἴσοδος μὲ πώρινες παραστάδες, ἴδιο κατώφλι μὲ σκαλοπάτι καὶ εὐθὺ ὑπέρθυρο στὴν περίπτωση τοῦ θαλάμου. Στὶς ἄλλες τρεῖς πλευρές του ὑπάρχει κόγχη μὲ ἀρκοσόλιο. Ὁ θάλαμος ἔχει στὴ γένεση τοῦ τόξου κοσμήτη ἀπὸ πωρόλιθο. Ἡ πρόσοψη τοῦ μαυσωλείου εἶναι κτισμένη ἀπὸ καλοπελεκημένους πωρόλιθους, ποὺ διατήρησαν ἀρκετὰ ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος. Οἱ ἄλλες πλευρές του ἔχουν κτιστεῖ ἐξωτερικὰ μὲ μικροὺς ἀκανόνιστους λίθους, χονδρόκοκκη ἄμμο καὶ ἀσβέστη, μὲ τρόπο ποὺ νὰ δημιουργοῦνται ἐπάλληλες ζῶνες. Στὸ ἐσωτερικὸ ἡ τοιχοποιία εἶναι πιὸ φροντισμένη μὲ μεγαλύτερους λίθους, κυρίως πώρινους. Ἀπὸ τὰ ἴχνη ποὺ σώθηκαν συμπεραίνεται ὅτι τόσο ὁ θάλαμος ὅσο καὶ ὁ προθάλαμος εἶχαν στὸ ἐσωτερικό τους ἐπίχρισμα μὲ ἀσβέστη καὶ κουρασάνι.

Πάνω στὸ πάτωμα τοῦ κυρίως θαλάμου ὑπῆρχε μιὰ μαρμάρινη σαρκοφάγος, μήκ. 1.80, πλ. 0.60, συνολ. ὕψ. 1.40 μ., μὲ ἀετωματικὸ πῶμα, τοῦ ὁποίου οἱ γωνίες σχηματίζουν ἀκροκέραμα. Μέσα στὴ σαρκοφάγο βρέθηκε μεγάλο δαχτυλίδι ἀπὸ ἤλεκτρο (Πίν. 667 δ) καὶ τμῆμα ἀπὸ ἕνα ὅμοιο μικρότερο. Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο ὑπῆρχαν ὀχτὼ κτιστοὶ ὀρθογώνιοι τάφοι (Σχέδ. 6· Πίν. 667 γ), ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι εἶχαν συληθεῖ. Ἀπὸ τοὺς τάφους ποὺ διέφυγαν τὴ σύληση προέρχονται χρυσὸ δαχτυλίδι μὲ ἐλλειψοειδὴ σφενδόνη καὶ ἔνθετο κυανωπὸ λίθο, μερικὰ πήλινα ἀγγεῖα (Πίν. 667 ε)[8], τοῦ 1ου-ἀρχῶν 2ου αἰ. μ.Χ., ψῆφοι ἀπὸ ὑαλόμαζα κ.ἄ. Νομίσματα χάλκινα κυρίως, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ μαυσωλείου καὶ τοὺς τάφους 1-5, ἔχουν παραστάσεις Τραϊανοῦ[9], Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς[10], Κλαυδίου[11] κ.ἄ. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἕνα ἀσημένιο νόμισμα τῆς Γόρτυνας. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ σειρὰ τῶν πήλινων λύχνων, ποὺ χρονολογοῦνται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.- ἀρχὲς τοῦ 2ου, μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις γοργονείου (Πίν. 667 στ), Διὸς μὲ ἀετό[12] (Πίν. 667 ζ), ἐρωτικῆς σκηνῆς[13], ρόδακα[14] κ.ἄ.

Δύο κεραμοσκεπεῖς τάφοι βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ προθάλαμου (Σχέδ. 6, Α - Β). Δύο μεγαλύτεροι κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι καὶ τρίτος μὲ τοιχώματα ἀπὸ ὄρθιες πλάκες ἐρευνήθηκαν ἐξωτερικά, στὸ χῶρο τῆς πρόσοψης (Σχέδ. 6, Γ - Ε) τοῦ μαυσωλείου. Τέλος, στὴ νότια γωνία τῆς πρόσοψης βρέθηκε μισοκαταστραμμένο τοιχάριο ἀργολιθοδομῆς ἄγνωστης χρήσης.

Ἁγία Πελαγία

Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1973 πραγματοποιήθηκε δοκιμαστικὴ ἔρευνα στὸ ἀκρωτήρι Σούδα τοῦ ὅρμου τῆς Ἁγίας Πελαγίας μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνέγερση τοῦ ξενοδοχειακοῦ συγκροτήματος τῆς ἑταιρείας Καψῆ. Στὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας αὐτῆς ἀποκαλύφθηκαν τμήματα τριῶν ἑλληνιστικῶν σπιτιῶν. Βλ. σχετικὴ ἀναλυτικὴ ἔκθεση στὰ ΠΑΕ 1973[15].

Πόρος Ἡρακλείου

Στὸ προάστιο τοῦ Πόρου Ἡρακλείου, στὸ οἰκόπεδο τῆς Μ. Νταῆ ποὺ βρίσκεται στὰ Β. τῆς πλατείας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μὲ ἀφορμὴ οἰκοδομικὲς ἐργασίες βρέθηκε μιὰ ὑπόγεια δεξαμενὴ ἐνετικῶν χρόνων (Πίν. 668 α). Τὸ σχῆμα της σὲ κάτοψη ἦταν ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο, μήκ. 6.90, πλ. 3.60 μ. Τὸ ὕψος τῆς δεξαμενῆς ἦταν 3.50 μ. καὶ ὁ προσανατολισμός της ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Στεγαζόταν μὲ ἑνιαία κυλινδροκαμάρα ποὺ ἐξωτερικὰ εἶχε ἀκανόνιστο περίγραμμα, ἦταν ἐλαφρὰ κυρτὴ καὶ γενικὰ πολὺ καταστραμμένη. Στὸ κέντρο περίπου τοῦ ἄξονα τῆς ὀροφῆς ὑπῆρχαν δύο ὀπὲς ἐξαερισμοῦ. Τρίτη ὅμοια ὀπὴ ὑπῆρχε στὴ βόρεια πλευρά. Ἡ δεξαμενὴ ἦταν λαξευμένη στὸ φυσικὸ βράχο, εἶχε κτιστὰ τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα, τὰ ὁποῖα στὴ γένεση τοῦ τόξου εἶχαν ὀκτὼ ἀντίστοιχα φουρούσια. Δάπεδο καὶ τοιχώματα, ἕως τὰ φουρούσια, εἶχαν ἐπένδυση ἀπὸ κουρασάνι. Στὴ νότια ἄκρη τῆς ὀροφῆς ὑπῆρχε κτιστὸ στόμιο, πλ. 0.80 μ., μὲ μορφὴ φρέατος (Πίν. 668 β) ποὺ βρέθηκε φραγμένο μὲ μεγάλους ἀκανόνιστους λίθους.

Τὸ δάπεδο τῆς δεξαμενῆς καὶ κυρίως τὸ τμῆμα ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ στόμιό της ἦταν σκεπασμένο μὲ ἀνθρώπινα ὀστὰ ποὺ προέρχονταν μᾶλλον ἀπὸ κάποια ὁμαδικὴ σφαγή, ἡ ὁποία πιθανὸν νὰ ἔγινε στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Μικρὸς

8. Αὐτὸ τὸ σχῆμα τοῦ διώτου ἀγγείου μὲ τὴ σφαιρικὴ κοιλιὰ καὶ τὴν πρόχυση στοὺς ὤμους χρονολογεῖται στὸν 1ο αἰ. μ.Χ. καὶ βρίσκεται συχνὰ στοὺς ρωμαϊκοὺς τάφους τῆς Γόρτυνας βλ. ΠΑΕ, ὅ.π., σ. 245, πίν. 277 β.

9. Svoronos, Numismatique de la Grète ancienne 1890, τόμ. 1, σ. 352, ἀριθ. 112, πίν. XXXV 21, 22.

10. Ὅ.π., σ. 354, ἀριθ. 127, πίν. XXXV, 47.

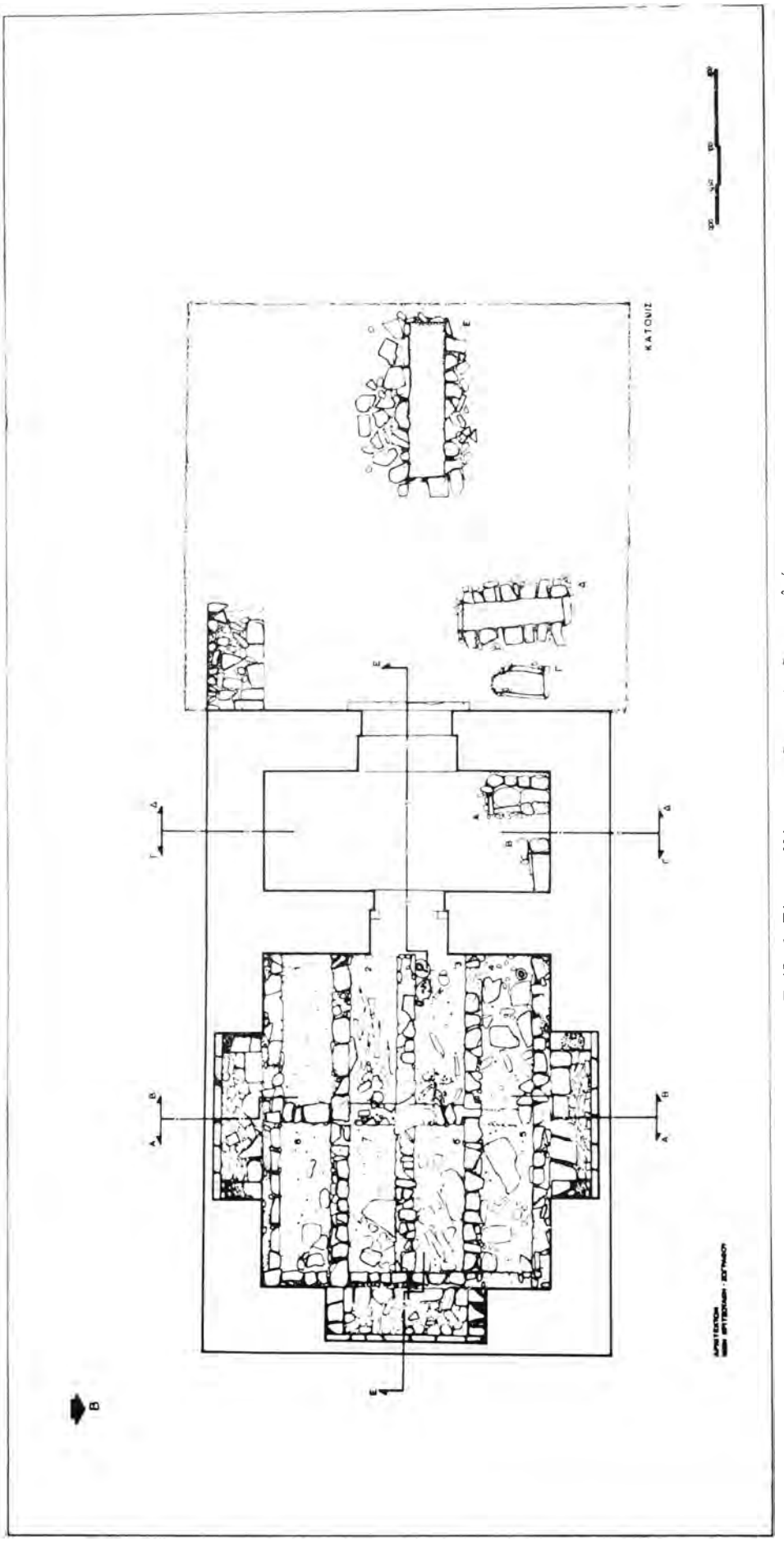
11. Ὅ.π., σ. 338, ἀριθ. 26. πιν. XXXII, 13.

12. Menzel, Antike Lampen, 1969, σ. 41, ἀριθ. 204, πίν. 33 κυρίως 1 καὶ Délos XXIV, Les lampes, σ. 125, 116, πίν. 29, ἀριθ. 4589.

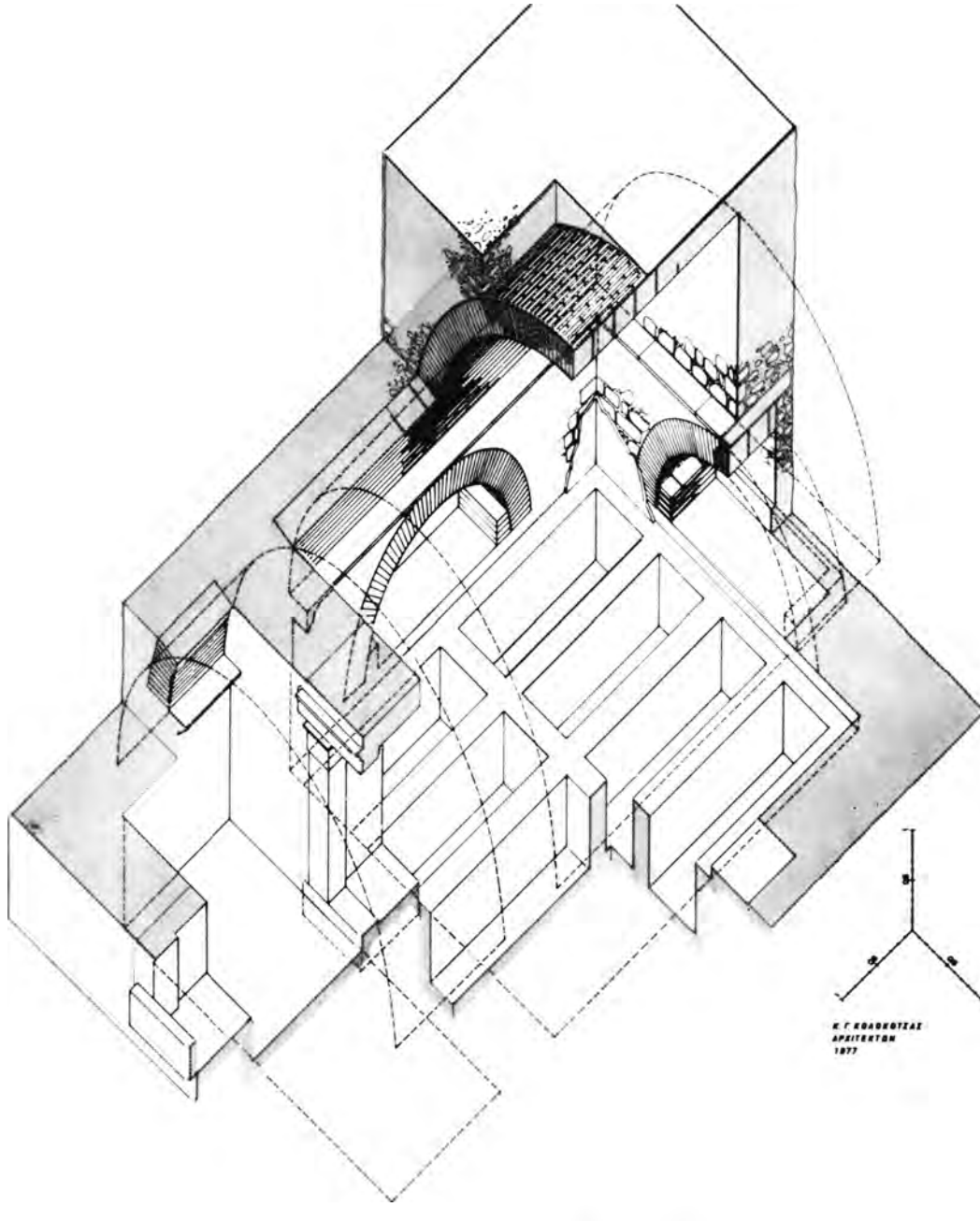
13. Menzel, ὅ.π., σ. 43, ἀριθ. 216, πίν. 33, 14.

14. Ὅ.π., σ. 53, ἀριθ. 293, πίν. 44, 16 καὶ Délos, ὅ.π., σ. 133, πίν. 30, ἀριθ. 4621, 4618 καὶ πίν. 31, ἀριθ. 4647.

15. Ἀλεξ. Ἰωαννίδου-Καρέτσου, Δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἰς Ἁγία Πελαγία Μαλεβιζίου, ΠΑΕ 1973, σ. 200-212, πίν. 208-211.

Σχέδ. 6. Γόρτυς. Κάτοψις τοῦ ρωμαϊκοῦ μαυσωλείου.

Σχέδ. 7. Γόρτυς. Ἀξονομετρικὸ σχέδιο τοῦ ρωμαϊκοῦ μαυσωλείου.

ἀριθμὸς ὀστράκων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς βρέθηκε κατὰ τὴν ἀπόφραξη τοῦ στομίου τῆς δεξαμενῆς. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὄστρακα ἔχουν ἐφυάλωση καὶ ἐγχάρακτα μοτίβα, ἐνῶ ἄλλα εἶναι χονδροειδὴ μὲ ἁπλὴ ἐγχάρακτη κόσμηση. Ἰδιαίτερα σημειώνεται ὅτι παρὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀστῶν δὲν ὑπῆρχε κανένα κρανίο.

Μακρύτοιχος Κνωσοῦ

Κατὰ τὴ διάρκεια οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν στὸ οἰκόπεδο τοῦ Ἀντωνίου Βασιλάκη, στὸ συνοικισμὸ τοῦ Μακρυτοίχου Κνωσοῦ, ἡ ἔρευνα πέντε πεδίλων ἀποκάλυψε τμήματα ρωμαϊκοῦ κτίσματος μέτριας διατήρησης. Τὸ μεγαλύτερο ὕψος τῶν τοίχων ποὺ ἐρευνήθηκαν ἦταν ἀπὸ 0.45-0.55 μ. Στὸ πέδιλο Ι, κατὰ μῆκος τοῦ ἀγροτικοῦ δρόμου ποὺ ὁδηγεῖ στὴ γνωστὴ θέση Ἑλληνικὰ τῆς Κνωσοῦ, ἐρευνήθηκε ἐπίσης μισοκαταστραμμένος καλυβίτης τάφος τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας.

Ἐλιὰ Πεδιάδος

Στὴ θέση Βαθὺ πρὸς ΝΔ. τοῦ χωριοῦ Ἐλιὰ Πεδιάδος στὸν ἐλαιώνα τοῦ Ἰωάννη Μεραμβελιωτάκη, τεχνίτη τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἐρευνήθηκε ΥΜ ΙΙΙΒ θαλαμοειδὴς τάφος λαξευτὸς στὸν κούσκουρα. Ὁ τάφος εἶχε συληθεῖ, βρέθηκαν μόνο μερικὰ ὄστρακα.

Μάταλα

Ἀπὸ ἄγνωστη θέση τῶν Ματάλων Ἀμερικανὸς φοιτητὴς ἔφερε στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου ἐνδιαφέροντα μελαμβαφῆ ὄστρακα τοῦ 3ου-2ου αἰ. π.Χ. Ἕνα μελανόμορφο ὄστρακο ἔχει παράσταση ἀντρικῆς μορφῆς. Στὴν ἴδια ὁμάδα περιλαμβάνονται ἐπίσης θραύσματα ἀπὸ ἄωτα σκυφίδια τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ πλαστικὴ κόσμηση πλοχμῶν, στιγμῶν, παράσταση καθισμένου ζώου κλπ.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Στὴ διάρκεια τοῦ πρώτου ἑξαμήνου τοῦ 1973 ἀνέλαβα τὴν Ἐπιμελητεία τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης. Στὸ διάστημα αὐτὸ ἔγιναν περιορισμένης ἐκτάσεως σωστικὲς ἔρευνες καὶ μερικὲς περισυλλογές.

Ἐπάνω Ζάκρος

Στὴν Ἐπάνω Ζάκρο, στὴ θέση Κούκου Κεφάλι, ὅπου παλιότερα οἱ Ν. Πλάτων καὶ Ἰ. Σακελλαράκης ἀποκάλυψαν μιὰ ΥΜ Ι ἀγροικία[16], ἐρευνήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια ὁδικῶν ἐργασιῶν οἱ πρὸς Β. καὶ ΒΔ. προεκτάσεις τῶν δωματίων Ζ, Η καὶ τοῦ λεγόμενου κλιμακοστασίου Ι[17] (Σχέδ. 8). Ἀποκαλύφθηκε ἡ θεμελίωση τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου Ζ καὶ σ' ἐπαφὴ μ' αὐτὸ μικρὸ τμῆμα ἑνὸς ἀκόμη δωματίου ποὺ μᾶλλον ἀποτελεῖ μέρος τοῦ δωματίου ΙΓ[18].

Δυτικὰ τοῦ δωματίου Ζ καὶ σ' ἐπαφὴ μὲ αὐτὸ ἀποκαλύφθηκε ἐπίχριστο λουτρὸ μὲ δύο βαθμίδες καὶ ἀποχέτευση στὴ νότια πλευρά του (Πίν. 668 γ). Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ λουτροῦ προῆλθαν πολλὰ ἄωτα κυρίως σπονδικὰ κύπελλα[19]. Ἡ ἰσχυρότατη θεμελίωση ποὺ περιβάλλει τὸ λουτρὸ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη τοῦ καθηγητῆ Ν. Πλάτωνα ὅτι ἡ ἔπαυλη θὰ εἶχε καὶ πάνω ὄροφο. Ἐπιβεβαιώθηκε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀγροικία θὰ ἐπεκτεινόταν καὶ δυτικότερα ἀλλὰ ἡ παλιότερη διάνοιξη τῆς ὁδοῦ πρὸς Κάτω Ζάκρο κατέστρεψε ἕνα σημαντικὸ τμῆμα της.

Μὲ ἀφορμὴ τὶς ἴδιες ἐργασίες ἐρευνήθηκαν λείψανα νεοανακτορικῆς φτωχῆς οἰκίας στὴ θέση Ἀνθρωπόλιθους[20], πρὸς Α. τῆς προηγούμενης ἐπαύλεως, στὸ ὅριο τῶν ἀγρῶν Ἰωάννη Σεμερτζάκη καὶ Ἰωάννη Κουκάκη.

Στὴν ἴδια θέση, στὸν ἀγρὸ Κωνστ. Κεκερίδη ἐπισημάνθηκε ὀρθογώνιο παλαιοανακτορικὸ κτίσμα, διαστ. 7.30 × 3.80 μ., ποὺ διαιρεῖται σὲ τρία μικρότερα διαμερίσματα μὲ διεύθυνση ἀπὸ Ν.-Α. (Πίν. 669 α). Ἀνατολικὰ τοῦ κτιρίου βρέθηκε προσκτισμένος ἐπιμήκης τοῖχος, μήκ. 11.70, πλ. 0.70, ὕψ. 0.50 μ., ποὺ γωνιοῦται στὰ βόρεια, ἐνῶ στὸ κέντρο περίπου τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς του ὑπῆρχε ἕνα χαμηλὸ τοιχάριο μὲ μορφὴ θρανίου. Μὲ ἐπιφύλαξη διατυπώνεται ἡ ἄποψη ὅτι ἴσως ἐπρόκειτο γιὰ ταφικὸ κτίριο.

Ἱεράπετρα

Στὸ οἰκόπεδο τοῦ Ἐμμ. Κ. Χατζάκη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κωστούλα-Ἀδριανοῦ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴ διάρκεια οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, τοῖχος, μήκ. 3, πλ. 0.45 μ., ρωμαϊκοῦ κτίσματος, μέτριας διατήρησης. Ἦταν κτισμένος ἀπὸ μικροὺς ἀκανόνιστους λίθους καὶ ἀστρακάσβεστο. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ ὄστρακα, ὄχι ἰδιαίτερης ἀξίας, ἄλλα κινητὰ εὑρήματα δὲν ἀποκαλύφθηκαν.

Στὸ οἰκόπεδο τοῦ Ἐμμ. Παπαδάκη στὸ συνοικισμὸ Βιγλιὰ τῆς Ἱεράπετρας, ὅπου ἐκτείνεται τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ρωμαϊκῆς πόλης, πάνω στὸ δρόμο γιὰ τὸ Μύρτο, καταστράφηκε ἀπὸ προωθητήρα τμῆμα σημαντικοῦ, δημόσιου μᾶλλον, οἰκοδομήματος. Ἐρευνήθηκαν τρία μόνο πέδιλα, τὰ ὁποῖα ἀποκάλυψαν μαρμάρινες πλάκες δαπέδου, διαστ. 0.97 × 1.90 ἢ 1.53 × 1.07 μ. Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἀποχωμάτωση τοῦ οἰκοπέδου προέρχονται μαρμάρινος πεσσίσκος, ὕψ. 0.60, πλ. 0.23 μ., μαρμάρινο ἐπίσης

16. Ν. Πλάτωνος, Ἀνασκαφαὶ Ζάκρου, ΠΑΕ 1964, σ. 163-167 καὶ ἴδιου, ΠΑΕ 1965, σ. 216-224.

17. ΠΑΕ, ὅ.π., σ. 217, εἰκ. 1.

18. Ὅ.π.

19. Ἡ κεραμεικὴ μεταφέρθηκε στὴν ἀποθήκη τοῦ Μουσείου τοῦ Ἁγίου Νικολάου

20. Γιὰ παλιότερες ἔρευνες στὶς θέσεις Κούκου Κεφάλι, Ἀνθρωπόλιθους βλ. BSA VII (1900-1901), σ. 147-149.

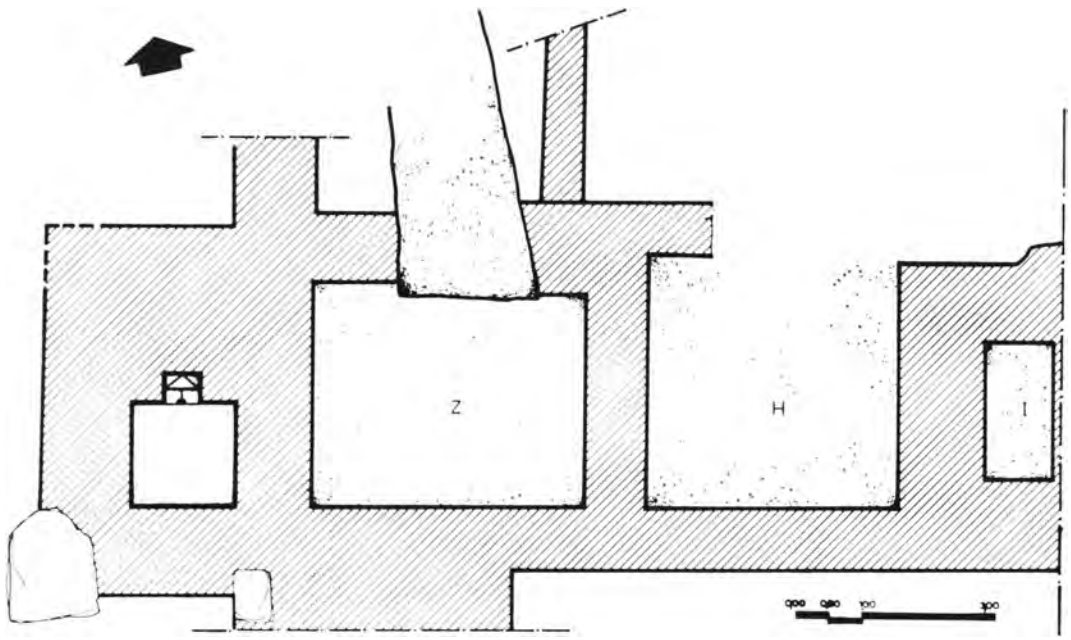
ἐπίθημα ἐπιστυλίου, μήκ. 1.07, ὕψ. 0.43, πάχ. 0.30 μ. καὶ τμήματα δύο μαρμάρινων κιόνων, ὕψ. 1 καὶ 1.40 μ., διαμ. 0.48 μ.

Ἀπὸ τὴ διάνοιξη τάφρου γιὰ τοποθέτηση καλωδίων τοῦ ΟΤΕ κατὰ μῆκος τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ, ποὺ προαναφέρθηκε, προέρχεται μαρμάρινος ἀκέφαλος ρωμαϊκὸς κορμὸς αὐτοκράτορα, ὕψ. 0.95 μ. (Πίν. 669 β).

Στὴν ἴδια τάφρο βρέθηκαν τμήματα μαρμάρινων κιόνων χωρὶς ραβδώσεις, τμῆμα μαρμάρινου πεσσοῦ καὶ ἐπιστυλίου.

Ἰωαννίδου-Καρέτσου. Ἐξετέθη, μὲ βοηθητικὸ σχέδιο τοῦ ζωγράφου κ. Κ. Ἠλιάκη, ἡ ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὴν ποικιλία τῶν θεμάτων της πήλινη γραπτὴ σαρκοφάγος ἀπὸ τὸν Καλοχωραφίτη. Ἐκτέθηκαν ἐπίσης πήλινα ἀνάγλυφα ἀγγεῖα ἀπὸ τὸν τομέα Μ Μαλίων καὶ — σὲ σειρὰ νέων προθηκῶν — τὰ ἐξαίρετα εὑρήματα ἀπὸ τὸ Ἱερὸν Ὄρος Σύμης (μινωικῶν, δαιδαλικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων) καὶ ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς τάφους τοῦ Πριν̃ιᾶ.

Μετὰ τὴν κατάργηση τῆς Περιφερειακῆς Διοική-

Σχέδ. 8. Ζάκρος. Κούκου Κεφάλι. Κάτοψις ἀνασκαφῆς ΥΜ Ι ἀγροικίας.

Ἀπὸ τὴ θέση Κεντρί, ποὺ βρίσκεται πρὸς Α. τῆς Ἱεράπετρας, ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς κατεδαφισμένης ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τῆς Τριοχέρας, μεταφέρθηκε στὴ Συλλογὴ Ἱεράπετρας τμῆμα μαρμάρινου θριγκοῦ ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ ἀνάγλυφη κόσμηση (Πίν. 669 γ). Διαστάσεις: μῆκος 0.80, πλάτος 0.53, πάχος 0.25 μ.

ΑΛΕΞ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΚΑΡΕΤΣΟΥ

*

1974

ΜΟΥΣΕΙΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Συνεχίσθηκε κατὰ τὸ 1974 στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως, ταξινομήσεως, καταγραφῆς καὶ ἐκθέσεως τῶν εὑρημάτων, ἀπὸ τὶς Ἐπιμελήτριες Ἀγγελικὴ Λεμπέση καὶ Ἀλεξάνδρα

σεως Κρήτης καὶ τῆς Ἐπιθεωρήσεως Πολιτισμοῦ, τὸ οἴκημα ποὺ εἶχε μισθωθεῖ γιὰ τὴ στέγασή της χρησιμοποίηθηκε ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Ἔτσι ἀποσυμφορήθηκε κάπως τὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου καὶ ἡ βιβλιοθήκη του, ἡ ὁποία προηγουμένως φιλοξενοῦσε τὸ σχεδιαστήριο καὶ τοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Τὰ γεγονότα τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1974 δημιούργησαν σοβαρὴ ἀναταραχὴ στὸ Μουσεῖο, μάλιστα κατὰ τὴ διάρκεια ἀπουσίας τοῦ ὑπογραφομένου μὲ κανονικὴ ἄδεια στὴν Ἰθάκη, ὅπου καὶ ἀποκλείσθηκε γιὰ λίγες μέρες (ὁ προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Μπορμπουδάκης εἶχε ἐπιστρατευθεῖ). Στὸ διάστημα αὐτό, μὲ ἐντολὴ τῆς «Πολιτικῆς Σχεδιάσεως Ἐκτάκτου Ἀνάγκης» ἀνατέθηκαν χρέη προϊσταμένου τῆς Ἐφορείας στὸν Ἐπιμελητὴ

κ. Π. Καλλιγᾶ ποὺ βρισκόταν μὲ ἄδεια στὴν Κρήτη. Παραβιάσθηκε τότε μὲ ἐντολὴ τῆς Π.Σ.Ε.Α. τὸ Γραφεῖο τῆς Ἐφορείας γιὰ νὰ βρεθοῦν τὰ «σχέδια ἀποκρύψεως ἀρχαίων», τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ φυλακτικὸ προσωπικὸ ἀναγκάσθηκε νὰ διανυκτερεύει ἐκ περιτροπῆς στὸ Μουσεῖο καὶ ἄρχισε προμήθεια εἰδῶν συσκευασίας καὶ καταγραφὴ τῶν πολύτιμων ἀντικειμένων, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ μεταφερθοῦν στὸ καταφύγιο. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς εἰρήνης εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διακοπὴ τῶν ἔκτακτων αὐτῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε δὲν εἶχαν συγκεκριμένη σκοπιμότητα, ἀφοῦ ἀσφαλὲς ἀντιαεροπορικὸ καταφύγιο οὐσιαστικὰ δὲν ὑπάρχει (μετὰ τὶς οἰκοδομικὲς τροποποιήσεις τοῦ 1960), παρὰ τὶς σχετικὲς προτάσεις μας ποὺ ἔγιναν κατὰ καιρούς.

Μὲ τὴ μείωση τῆς τουριστικῆς κινήσεως δὲν παρατηρήθηκαν ἐφέτος οἱ συνηθισμένες στὰ προηγούμενα χρόνια πιέσεις γιὰ συνεχὲς ἄνοιγμα τοῦ Μουσείου καὶ διπλὸ σύστημα φυλάξεως. Ἔτσι δὲν ἐφαρμόσθηκε ἐφέτος τὸ ἀκατάλληλο καὶ ἐπικίνδυνο αὐτὸ σύστημα. Σοβαρὲς δυσχέρειες ὅμως παρουσιάσθηκαν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη συχνῆς μεταβάσεως τοῦ Ἐφόρου στὴν Ἀθήνα γιὰ συμμετοχὴ σὲ συμβούλια.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ - ΣΩΣΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λόγω τῆς ἐπιστρατεύσεως δὲν πραγματοποιήθηκαν ἐφέτος συστηματικὲς ἀνασκαφὲς ἀπὸ τὶς ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολές. Μόνο ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Πρινιᾶ συνεχίσθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ G. Rizza. Συνεχίσθηκε ἐπίσης γιὰ μικρὸ διάστημα ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὸ Φουρνὶ **Ἀρχανῶν** ἀπὸ τὸν κ. Ἰ. Σακελλαράκη καὶ στὸ Ἱερὸ τῆς **Σύμης** ἀπὸ τὴν δ. Ἀγγελικὴ Λεμπέση (ΠΑΕ 1974, σ. 219 κ.ἑ. Ἔργον 1974, σ. 118 κ.ἑ.).

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἦταν— στὸ πλαίσιο ἐλασσόνων ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας— καὶ ἡ ἔναρξη ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὴν Ἐπιμελήτρια κ. Ἀλεξάνδρα Ἰωαννίδου-Καρέτσου, μὲ τὴν εὐκαιρία ἐργασιῶν καθαρισμοῦ, στὸ μεσομινωικὸ ἱερὸ τῆς κορυφῆς τοῦ **Γιούχτα**, ὅπου τὸ ἑλληνικὸ «τέμενος τοῦ Ἰυττοῦ» καὶ ὁ περίφημος ἀπὸ τὴν παράδοση τάφος τοῦ Διός. Ἡ ἴδια πραγματοποίησε ἐργασίες περισυλλογῆς ἀρχαιοτήτων στὸ **Στραβομύτη** καὶ **Καρνάρι Γιούχτα, Μέσα Καρτερό, Παρθένη Μονοφατσίου, Τεκὲ Ἡρακλείου, Πάρτιρα, Λουτράκι Μαλεβιζίου, Πόμπια** καὶ **Ἅγιο Παῦλο Φαιστοῦ** (βλ. Ἔργον 1974, σ. 112 κ.ἑ.).

Ἀπὸ τὸν ὑπογραφόμενο ἐρευνήθηκε ἕνας τάφος ΥΜ ΙΙΙΑ2 χρόνων στὰ **Μάλια**. Ὁ τάφος βρίσκεται μέσα στὴν κωμόπολη, κοντὰ στὴ δυτικὴ παρυφή της, καὶ εἶναι λαξευτός, θαλαμοειδής, μὲ διάμετρο 2 μ. καὶ εἴσοδο στὴ δυτικὴ πλευρά, ποὺ εἶχε κλειστεῖ μὲ φράγμα λίθων. Ὑπάρχει καὶ δρόμος ποὺ δὲν ἐρευνήθηκε. Ὁ θάλαμος περιεῖχε πέντε κιβωτιόσχημες λάρνακες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες συγκολλήθηκαν τρεῖς. Ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς ἔχει διακόσμηση σπειρῶν. Βρέθηκαν ἐπίσης μικροὶ ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι, κύπελλα καὶ ἕνα μόνωτο ποτήρι (Ἔργον 1974, σ. 115 κ.ἑ.). Ὁ καθαρισμὸς τῆς κεραμεικῆς ἐπέτρεψε τώρα ἀκριβέστερη χρονολόγηση, ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἶχε ὑποτεθεῖ στὴν ἀρχή.

Ὁ ἴδιος ἀνέσκαψε ἕνα λαξευτὸ θαλαμοειδὴ τάφο στὴν **Ἐπισκοπὴ** Πεδιάδος, στὴ θέση Κεφάλα. Ὁ θάλαμος εἶναι ἐλλειψοειδὴς μὲ διάμετρο 2.40 μ. καὶ μὲ εἴσοδο καὶ δρόμο στὴν ἀνατολικὴ πλευρά. Ὁ θάλαμος ἔχει θρανίο ἔμπρὸς στὴν εἴσοδο, μικρὸ λάκκο στὴ μέση του καὶ κόγχη στὸ τοίχωμα τοῦ βάθους. Στὸ δάπεδο, κοντὰ στὸ λάκκο, ἦταν τρεῖς κρατῆρες σπασμένοι καὶ διαταραγμένοι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ διακόσμηση (ὀκτάποδες κλπ.) ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 φάση. Δύο ἄλλοι κρατῆρες, μὲ φολιδωτὴ διακόσμηση, βρέθηκαν κοντὰ στὴ νότια πλευρὰ τοῦ θαλάμου, καθὼς καὶ εὐρύστομο ἀγγεῖο μὲ λαβὴ ποὺ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὰ χείλη (βλ. καὶ Ἔργον 1974, σ. 115, 117).

Γιὰ λίγες μέρες (κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου καὶ τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Σεπτεμβρίου) πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ὑπογραφόμενο καὶ ἡ ἀνασκαφὴ στὴν **Ἁγία Πελαγία** Μαλεβιζίου, κυρίως στὸ μεγάλο ἑλληνιστικὸ οἰκοδόμημα μὲ τὶς δύο ἐστίες, ποὺ εἶναι πιθανότατα τὸ «πρυτανεῖον-ἀνδρεῖον» τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς πόλεως (Κρητ. Χρον. 25 (1973), σ. 472 κ.ἑ.). Διαπιστώθηκαν, κοντὰ στὴν ἀνατολικὴ στενὴ εἴσοδο τοῦ οἰκοδομήματος, δύο ἐπάλληλες στρώσεις λευκοῦ κονιάματος ἀπὸ τσαΐλι καὶ ἀσβέστη. Οἱ δυὸ αὐτὲς στρώσεις, ποὺ ἀπέχουν μεταξύ τους 0.02-0.06 μ. (παρεμβάλλεται χῶμα) καὶ τὸ πάχος τους εἶναι 0.005-0.03 μ., διαπιστώθηκαν καὶ στὸ χῶρο ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἐστίες, ὅπου ἀνακαλύφθηκε ἐπίσης ἕνα κωνικὸ σκεῦος πήλινο, χωρὶς πυθμένα, τοποθετημένο χαμηλότερα ἀπὸ τὰ δύο ἐπίχριστα δάπεδα, μὲ τὸ στενὸ στόμιο πρὸς τὰ κάτω (Πίν. 670 α). Τὸ ὕψος του εἶναι 0.29 μ. καὶ ἡ διάμετρός του ἐπάνω (στὴ σπασμένη ἀκανόνιστη παρυφὴ) 0.27 καὶ κάτω 0.11 μ. Φαίνεται ὅτι εἶναι σπονδικὸς βόθρος παλιότερος ἐκείνου ποὺ παρατηρήθηκε κοντὰ στὴ δυτικὴ ἑστία (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 620), γιατὶ γύρω ἀπὸ τὸ ἐπάνω στόμιο, στὴ στάθμη ἑνὸς δαπέδου ἀπὸ χῶμα, βρέθηκαν λείψανα καύσεως, πολλὰ ὀστὰ μικρῶν ζώων καὶ ὄστρακα ὅμοια μὲ τὰ ὄστρακα τῆς δυτικῆς ἐσχάρας τοῦ 6ου-5ου αἰ. π.Χ. Φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε μιὰ πυρὰ στὸ σημεῖο αὐτό (χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε τὴ σχέση της μὲ τὸ κτίσμα ποὺ στέγαζε τὴν ἐσχάρα), ἡ ὁποία σκεπάστηκε μὲ τὰ ἐπίχριστα δάπεδα τοῦ μεγάλου ἑλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος. Στὸν ἴδιο χῶρο βρέθηκε ἕνας μόνωτος κύαθος ἀναστραμμένος (6ου αἰ. π.Χ.) σὲ βάθος 0.24 μ. ἀπὸ τὸ κατώτερο ἐπίχριστο δάπεδο. Ἕνας κύαθος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. βρέθηκε κοντὰ στὴν ἀ-

νατολικὴ εἴσοδο (Πίν. 671 δ). Στὴ βορειοανατολικὴ ἐσωτερικὴ γωνία τοῦ οἰκοδομήματος (Πίν. 670 β), ἐπίσης κάτω ἀπὸ τὶς στρώσεις τοῦ κονιάματος, βρέθηκε ἕνα μικρὸ ἀγγεῖο σὲ σχῆμα μικρῆς πυξίδας, χωρὶς διακόσμηση, σκεπασμένο μὲ μικρὸ κομμάτι ἀπὸ σχιστόλιθο (Πίν. 671 γ). Ἡ χρονολόγησή του δὲν εἶναι εὔκολη. Στὸ χῶρο ἀνάμεσα στὶς δύο ἑστίες, ὅταν πλησιάσαμε τὴ στάθμη τῶν δαπέδων τῶν ΥΜ ΙΙΙ τοίχων, ποὺ εἶχαν ἀναγνωρισθεῖ καὶ παλιότερα (ΑΑΑ V (1972), σ. 239, εἰκ. 11), ἄρχισαν νὰ παρουσιάζονται χαρακτηριστικὰ ὄστρακα τῶν χρόνων αὐτῶν. Ἡ βάση ἑνὸς ΥΜ ΙΙΙ πίθου βρέθηκε, κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐσχάρα, *in situ*.

Στὸ οἰκοδόμημα ΙΙ, ποὺ βρίσκεται πρὸς Δ. τοῦ πρυτανείου-ἀνδρείου, καθαρίστηκε ἡ εἴσοδος: ἦταν στὴ βόρεια πλευρά, ὅπου διαπιστώθηκε ὅτι ὑπάρχει κατώφλι, μήκ. 1.50 καὶ πλ. 0.70 μ., μὲ τρεῖς βαθύνσεις (0.16 × 0.13, 0.13 × 0.08, 0.17 × 0.14 μ.) γιὰ τοὺς στροφεῖς καὶ τὸ σύρτη τῶν θυροφύλλων (Πίν. 671 α). Καθαρίστηκε ἐπίσης στὴ δυτικὴ πλευρὰ ἕνας ἐγκάρσιος τοῖχος, μεγ. πλ. 0.52 μ., ἀπὸ πελεκητοὺς στὴν πρόσοψη πωρολίθους καὶ σχεδὸν σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτὸν ἕνας ἄλλος τοῖχος ἐπιφανειακὸς ἀπὸ ἀργοὺς λίθους.

Μέσα στὸ οἰκοδόμημα ΙΙ ἐρευνήθηκε, κυρίως ἀπὸ τὴ δ. Ἀθανασία Κάντα, στρωματογραφικὰ ὁ κεντρικὸς χῶρος σὲ ἀπόσταση 0.50 μ. ἀπὸ τοὺς τοίχους. Τὰ βαθύτερα αὐτὰ στρώματα ἐπιβεβαίωσαν καὶ ἐδῶ τὴν κατοίκηση τοῦ χώρου κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς καὶ ΥΜ ΙΙΙ χρόνους. Ἀλλὰ τὸ σημαντικὸ εἶναι ὅτι στὸ νοτιοδυτικὸ ἄκρο τοῦ χώρου αὐτοῦ βρέθηκε ἡ στρογγυλεμένη γωνία οἰκοδομήματος πού, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κεραμεική, ἀνήκει στοὺς ΜΜ ΙΙΙ χρόνους. Ἐπιβάλλεται διερεύνηση τοῦ συνόλου ποὺ ἐπεκτείνεται πρὸς τὰ δυτικά (Πίν. 671 β).

Ἐρευνήθηκε ἐπίσης ὁ χῶρος πρὸς Α. τοῦ πρυτανείου-ἀνδρείου καὶ ἀποκαλύφθηκε ἕνας τοῖχος, ὕψ. 0.61 μ., ἀπὸ δυὸ δόμους λαξευτῶν πωρολίθων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ κατώτερος προεξέχει (Πίν. 670 γ). Τὸ στρῶμα αὐτὸ ἀνήκει στὸν 4ο αἰ. π.Χ., ὅπως δείχνει ἕνα ἐρυθρόμορφο ληκύθιο (Πίν. 670 δ), ποὺ βρέθηκε πρὸς Ν. τοῦ τοίχου. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ τοίχου ὑπάρχει μιὰ δεξαμενή, λαξευμένη μὲ ἀκανόνιστο τρόπο στὸ βράχο. Ἔχει διάμετρο 0.87 μ. καὶ βάθος 0.42 μ., μερικὲς σχιστολιθικὲς πλάκες στὸ στόμιο καί, στὸ ἐσωτερικό της, κονίαμα. Πρὸς Δ. τῆς δεξαμενῆς ὑπάρχει κατώφλι (μὲ κοιλώματα γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν στροφέων τῶν θυροφύλλων), πού, ὅπως φαίνεται, ὁδηγοῦσε σὲ μιὰ κατασκευὴ προσκτισμένη στὸν πώρινο τοῖχο, ἴσως σὲ κλίμακα (Πίν. 670 γ). Λίγο δυτικότερα ὑπάρχει ἕνας ἀγωγὸς σκεπασμένος μὲ πλάκες. Σὲ ἀπόσταση 1 μ., πρὸς Ν. τοῦ τοίχου, στὸ ἴδιο στρῶμα, βρέθηκαν ριγμένα (σὲ βάθος 1 μ. ἀπὸ τὴν ἰσοπεδωμένη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους) μερικὰ κομμάτια μαρμάρινων γλυπτῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.: (α) Τμῆμα μαρμάρινης στήλης, ὕψ. 0.31 μ., μὲ ἀνθρώπινη ἀνάγλυφη μορφή, τῆς ὁποίας σώζεται τὸ ἀριστερὸ γόνατο καὶ μέρος τοῦ χιτῶνος (Πίν. 670 ε). (β) Ἄκρο πόδι συμφυὲς μὲ τὴν πλακοειδὴ βάση του (0.13 × 0.09 μ.), ὕψ. 0.07 μ. (γ) Τμῆμα γλυπτοῦ μὲ πτυχές, ὕψ. 0.23 καὶ πλ. 0.20 μ. (δ) Τμῆμα ἀπὸ κιονίσκο ἐν μέρει ραβδωτὸ ἀπὸ ὀφείτη, διαμ. 0.11 μ.

Ἄλλα μικρὰ σποραδικὰ εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἦταν δύο πήλινα ὑφαντικὰ βάρη (ἕνα πυραμιδικὸ καὶ ἄλλο δισκοειδὲς μὲ χάραγμα S), μολύβδινο βάρος, λαβὴ χάλκινη, πυθμένας σκύφου, ἀττικοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μὲ χάραγμα *ΤΥΧΩ* κλπ.

Ἀκόμη ἀνατολικότερα, ἐρευνήσαμε τὸ συνεχόμενο οἰκόπεδο τοῦ ἰδιώτη Ἀλιφιεράκη, ἔπειτα ἀπὸ αἴτηση τοῦ ἴδιου καὶ σχετικὴ διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου (ὁ ἰδιοκτήτης ἤλπιζε ὅτι ἂν ἀνακαλύπτονταν στὸ κτῆμα του ἀρχαιότητες, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπεκταθεῖ σ' αὐτὸ ἡ ἐκ μέρους τῶν ξενοδοχειακῶν ἐπιχειρήσεων Καψῆ ἀπαλλοτρίωση, ἡ ὁποία γενικὰ προκαλεῖ μεγάλη δυσφορία στοὺς κατοίκους τῆς Ἁγίας Πελαγίας).

Τὸ κτῆμα Ἀλιφιεράκη ἐρευνήθηκε μὲ τρεῖς τάφρους, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δυὸ ἀνατολικότερες συνάντησαν γρήγορα τὸ βράχο (σὲ βάθος 0.60-0.90 μ.) χωρὶς νὰ βρεθοῦν ἀρχαῖα. Τὸ στρῶμα πάνω ἀπὸ τὸ βράχο περιλάμβανε χώματα καὶ κομμάτια βράχων - σημεῖα μιᾶς ἰσοπεδώσεως ποὺ ἔγινε πρὸ ἐτῶν καὶ ἡ ὁποία ἀφαίρεσε ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ στρῶμα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἀρχαῖα κτίσματα. Ἔτσι στὴ μεγαλύτερη ἔκταση ἡ ἔρευνα ὑπῆρξε ἀρνητική. Μόνο στὴ δυτικότερη τομὴ (1.30 μ. ἀπὸ τὴν ἰσοπεδωμένη ἐπιφάνεια) παρουσιάσθηκαν κέραμοι καὶ τμήματα τοίχων ἢ δρομίσκου ἀπὸ πλάκες σχιστολίθου μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. Ἐποχὴ καὶ αὐτῶν εἶναι ἡ ὑστέρα ἑλληνιστική.

Σκαφικὴ ἔρευνα πραγματοποιήθηκε καὶ στὴν **Καστροκεφάλα Ἁλμυροῦ**, πρὸς Ν. τῆς Ἁγίας Πελαγίας μὲ τὴ βοήθεια τῆς δ. Ἀθανασίας Κάντα. Ἐρευνήθηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν τὰ καλῶς διατηρούμενα τμήματα τῶν τειχῶν καὶ μιὰ δεξαμενή. Καθαρίστηκε ἐπίσης ἕνα ἐπίμηκες κτίσμα χωριζόμενο σὲ δωμάτια (πιθανότατα κατάλυμα φρουρᾶς), ποὺ βρίσκεται στὸ ψηλότερο σημεῖο τῆς ἀκροπόλεως. Ἀπὸ τὸ χῶρο αὐτὸ κυρίως, ἀλλὰ καὶ σποραδικὰ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη ἀκρόπολη, περισυλλέξαμε κεραμεικὴ τῶν ΥΜ ΙΙΙΑ2 καὶ Β χρόνων (ἴσως καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς C). Ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ περιλαμβάνει τμήματα ψευδόστομων ἀμφορέων, χυτρῶν, κρατήρων, ἑνὸς ρυτοῦ κλπ. συχνὰ μὲ χαρακτηριστική, ἀλλὰ ἐξίτηλη διακόσμηση (Πίν. 671 ε - στ). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Ἰταλὸς περιηγητὴς Buondelmonti εἶχε περιγράψει τὸ 15ο αἰ. μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια τὴν Καστροκεφάλα καὶ ἀργότερα τὴν ἐξε-

ρεύνησε ὁ Mariani (Mon. Ant. 6 (1896), σ. 232 κ.έ.), ἀλλὰ ἀπὸ τότε λησμονήθηκε γιὰ πολὺ καιρὸ καὶ δὲν περιλαμβάνεται στοὺς πίνακες τοῦ Pendlebury. Τελευταῖα ἐπέστησε τὴν προσοχὴ στὸ χῶρο ὁ σπηλαιολόγος Ἐλευθέριος Πλατάκης. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς πρωιμότερες ἐγκαταστάσεις «ἐκτάκτου ἀνάγκης» ποὺ δημιουργήθηκαν στὴν Κρήτη εἴτε ἕνεκα ἀγώνων μεταξὺ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Κρήτης, εἴτε λόγω προβλέψεως τοῦ δωρικοῦ κινδύνου (Κρητ. Χρον. 26 (1974), σ. 52-53).

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνασκαφῆς Ἁγίας Πελαγίας ἐξερευνήθηκε ἀπὸ τὸν ὑπογραφόμενο καὶ ὅλη ἡ παραθαλάσσια ζώνη ἀπὸ τὴν Καστροκεφάλα ὡς τὸ Μυλοπόταμο μὲ νέα ἀσφαλὴ συμπεράσματα, ὡς πρὸς τὶς ταυτίσεις ἀρχαίων πόλεων. Ἔτσι διαπιστώθηκε γιὰ πρώτη φορά, ὅτι ἡ ταύτιση τοῦ Καστελλίου Μυλοποτάμου μὲ τὴν ἀρχαία *Πάνορμο* ὀφείλεται σὲ παρανόηση, ἐκ μέρους τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ 16ου αἰ. βενετοκρητικοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου, τοῦ ὀνόματος ἑνὸς λόφου ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ καὶ λέγεται καὶ σήμερα ὁ *Πάν' Ἄρμος* δηλ. ὁ «ἐπάνω ἁρμός» (*ἁρμός* στὴν Κρήτη σημαίνει «κορυφογραμμή, λόφος»). Τὸ λάθος αὐτὸ ἐπαναλήφθηκε ἀπὸ τοὺς χαρτογράφους Coronelli καὶ Homann (ὁ πρῶτος σημειώνει Monte Panarmo), ἀπὸ τοὺς περιηγητὲς Pococke, Sieber καὶ Pashley καὶ ἀπὸ ἀρκετοὺς ἀρχαιολόγους, ποὺ δὲν πρόσεξαν ὅτι ἦταν ἀδύνατο νὰ ὀνομάζεται στὴν ἀρχαιότητα *Πάνορμος* ἕνα βουνὸ καὶ μάλιστα σὲ περιοχὴ ὅπου δὲν ὑφίσταται κἂν ὅρμος. Στὴν ἐσφαλμένη αὐτὴ ταύτιση ὀφείλεται καὶ ἡ νεώτερη ἐπίσημη μετονομασία τοῦ χωριοῦ Καστέλλι Μυλοποτάμου σὲ Πάνορμο. Ἡ ἀρχαία Πάνορμος ἦταν σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος δικαιώνεται τώρα, ἀμέσως δυτικὰ τοῦ Ἡρακλείου, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Δῖον (σήμερα Σταυροῦ ἢ Σώζοντος) καὶ πραγματικὰ στὴν ἀντίστοιχη θέση ὑπάρχει τὸ ἐντελῶς ἀσφαλὲς σύστημα ὅρμων τῆς Ἁγίας Πελαγίας, τὸ μόνο ποὺ μποροῦσε νὰ ἀποκληθεῖ δικαιολογημένα Πάνορμος.

Ὀνομάσθηκε ἔτσι ἡ φυσικὴ θέση, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἑλληνιστικὴ πόλη ποὺ ὑπῆρξε ἐκεῖ πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν Ἀπολλωνία, ἡ ὁποία καταστράφηκε κατὰ τὸν Πολύβιο μὲ ἐκστρατεία τῶν Κυδωνιατῶν (171 π.Χ.). Ἡ καταστροφὴ αὐτὴ καὶ ἡ μείωση τῆς σημασίας τοῦ χώρου στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια ἐξηγεῖ γιατὶ στὰ περισσότερα χειρόγραφα τοῦ Πτολεμαίου λείπει ἡ μνεία τῆς Ἀπολλωνίας καὶ μόνο σ' ἕνα ἀπὸ αὐτὰ σημειώνεται ἡ λ. *Ἀπολλωνία* ἀμέσως μετὰ τὴν *Πάνορμον*, πιθανότατα ὡς σχόλιο ποὺ προστέθηκε στὸ κείμενο τοῦ Πτολεμαίου. Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ πόλη διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν Πάνορμο, ὅπως εἶχε νομισθεῖ, καὶ ἡ ὁποία εἶχε ἀναζητηθεῖ χωρὶς ἀποτέλεσμα φυσικά. Ἡ θέση αὐτὴ τῆς Ἀπολλωνίας, ποὺ ἀποδεικνύεται τώρα καὶ ἀρχαιολογικῶς (μὲ τὸ πρυτανεῖο, τὴ χρονική της διάρκεια — ἀκριβῶς ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. — καὶ τὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις της) ὡς ἀξιόλογο κέντρο, ἐξηγεῖ τὴ ναυτικὴ σημασία της (βλ. ἐπιγραφὲς Ἀπολλωνίας στὶς IC), τὴ διπλὴ σχέση της μὲ τὶς ἑκατέρωθεν πόλεις Κνωσὸ καὶ Κυδωνία καὶ τὴν αἰφνίδια καταστροφή της ἀπὸ τὸν κυδωνιατικὸ στόλο, ποὺ εὔκολα μποροῦσε νὰ χτυπήσει αὐτὸ τὸ σημεῖο, καθὼς κρύβεται ἀνάμεσα σὲ ἀκρωτήρια (Ρογδιᾶς κλπ.) χωρὶς νὰ γίνει ἐγκαίρως ἀντιληπτὸς οὔτε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἀπολλωνία, οὔτε ἀπὸ τὴ σύμμαχό της Κνωσό. Ἀντιθέτως ἀποκλείεται μιὰ τέτοια ἐκστρατεία τῶν Κυδωνιατῶν στὶς ἄλλες θέσεις ποὺ ἔχουν προταθεῖ γιὰ τὴν Ἀπολλωνία (Μαραθοκεφάλα, Γάζι, Ἀκτὴ Ἁλμυροῦ), ποὺ ἄλλωστε δὲν παρουσιάζουν λείψανα τόσο σημαντικὰ ὅσο ἡ Ἁγία Πελαγία.

Γιὰ τὶς ἄλλες ἀμφισβητούμενες πόλεις τῆς περιοχῆς ἡ ἔρευνά μας κατέληξε στὶς ταυτίσεις Παλιόκαστρο-*Κύταιον* (ποὺ ὁ Πτολεμαῖος τὸ τοποθετεῖ στὸ ἴδιο γεωγραφικὸ πλάτος μὲ τὴν Πάνορμο, ὅπως καὶ εἶναι), ἀκτὴ τῆς Φόδελε μὲ τὸ ποτάμι της ἀμέσως πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου Σταυροῦ-*πολύρρουν Λῖον*, Καστέλλι Μυλοποτάμου-*Παντομάτριον*, Σταυρωμένος-*Ἄριον*. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα δημοσιεύεται διεξοδικὸ ἄρθρο μὲ ἐξέταση ὅλων τῶν δεδομένων καὶ φωτογραφίες τῶν ἐξεταζόμενων χώρων στὰ Κρητ. Χρον. 26 (1974), σ. 32-53.

Ὁ ἴδιος Ἔφορος ἀνέσκαψε δυὸ συνεχόμενους κτιστοὺς θηκοειδεῖς τάφους, ποὺ ἀνακαλύφθηκαν στὴ διάνοιξη τάφρου ὑδρεύσεως τοῦ ξενοδοχείου Creta Maris στὴ **Χερσόνησο.** Στὶς πλευρὲς καὶ στὰ καλύμματά τους εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ μεγάλες ἐπιτύμβιες ἐνεπίγραφες στῆλες σὲ δεύτερη χρήση. Γύρω ἀπὸ τοὺς τάφους περισυλλέξαμε καὶ ἄλλες ἐνεπίγραφες στῆλες. Ὁ πρῶτος τάφος περιεῖχε δύο νεκρούς, ὀστέινες περόνες, ὡραῖο γυάλινο ἀγγεῖο καὶ χάλκινο νόμισμα μὲ προσωπογραφία Λουκίλλας, μητέρας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (161-180 μ.Χ.). Βλ. Ἔργον 1974 σ. 121 κ.έ., εἰκ. 112 (τῆς ὁποίας ἡ ὀρθὴ θέση εἶναι μὲ τὴν ἐνεπίγραφη πλάκα, ποὺ εἶχε χρησιμεύσει ὡς πλευρὰ τοῦ τάφου, κάθετη). Ἡ ἀνασκαφὴ καὶ ἄλλων τάφων συνεχίστηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ ἑπόμενου χρόνου.

Ἕνα ἄλλο ἐνδιαφέρον τυχαῖο εὕρημα ἦταν σύνολο ἀγαλματίων ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν **Κνωσό,** μέσα στὸν οἰκισμὸ Μπουγάδα Μετόχι, ποὺ ἐρευνήθηκε ἀπὸ τὸ διευθυντὴ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς κ. H. Catling.

Ἀπὸ τὴ θέση **Λακκούδια Λύττου** προῆλθε πήλινο πρωτογεωμετρικὸ ἀνθρώπινο κεφάλι καθὼς καὶ κεφάλι ἀλόγου ἀπὸ πίθο τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Στερεώσεις καὶ ἐργασίες συντηρήσεως ἔγιναν

στὸ ἀνάκτορο Κνωσοῦ, κυρίως στὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα καὶ στὰ σύγχρονα ἀναλήμματα τοῦ Βασιλικοῦ Δρόμου. Ἐπίσης μεταφέρθηκαν ὄστρακα πρόχειρα ἀποθηκευμένα σὲ ἀκατάλληλο χῶρο πάνω ἀπὸ τὴν αἴθουσα τοῦ θρόνου, στὸ Στρωματογραφικὸ Μουσεῖο Κνωσοῦ. Διορθώθηκαν ἀπὸ τὸν τεχνίτη κ. Γεώργιο Ἡλιάκη τὰ φθαρμένα χρώματα τοῦ ἀντιγράφου τοῦ ταύρου, ποὺ διακοσμεῖ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Evans τὴ βόρεια εἴσοδο τῆς Κνωσοῦ. Ἀπομονώθηκε μὲ ξύλινο κιγκλίδωμα τὸ μέγαρο τοῦ βασιλέως γιὰ νὰ σωθοῦν οἱ ἀλαβάστρινες πλάκες τοῦ δαπέδου ἀπὸ τὴ φθορὰ ποὺ προκαλοῦν τὰ βήματα τῶν ἐπισκεπτῶν. Ἐπίσης ἔγινε στερέωση τοῦ θολωτοῦ τάφου στὸ Κράσι. Ἄλλα ἔργα ποὺ εἶχαν προγραμματισθεῖ (οἰκία Ε Μαλίων, οἰκία Κουσέ, ἔπαυλη Καννιῶν Μεσαρᾶς) δὲν πραγματοποιήθηκαν λόγω τῶν ἔκτακτων γεγονότων.

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΩΝ

Ἡ χωρὶς κανένα πρόγραμμα προσπάθεια «ἀναπτύξεως» ποὺ γίνεται στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα κυρίως χρόνια, δημιούργησε πολλὲς δυσκολίες καὶ προβλήματα στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἡρακλείου, ἡ ὁποία ἔχει ἀναλάβει ἀπὸ τὸ 1970 καὶ τὴν προστασία τῶν τόπων «ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους». Ἔτσι μὲ κόπο ἀπετράπη ἡ ἐγκατάσταση ἐργοστασίου τσιμέντων στὸ φαράγγι τοῦ Ἁλμυροῦ, στὴν Καστροκεφάλα, ὅπου ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη ποὺ μνημονεύσαμε προηγουμένως. (Τὸ ἐργοστάσιο ὄχι μόνο θὰ κατέστρεφε τὸ φυσικὸ καὶ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο, ἀλλὰ θὰ ἦταν καὶ ἐπιζήμιο γιὰ τὴν περιοχή, ποὺ εἶναι ἤδη τουριστικὴ καὶ γεωργική, καὶ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ Ἡράκλειο, τὸ ὁποῖο ἐλάχιστα ἀπέχει. Σχεδὸν ὅλες οἱ ὑπηρεσίες ἦταν ἀντίθετες, ἀλλὰ εὐνοοῦσε τὸ ἔργο ἡ Νομαρχία). Μὲ κόπο ἐπίσης ἐμποδίσθηκε ἡ ἐγκατάσταση ἐλαιουργείου στὰ Μάλια, σὲ ἐλάχιστη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο καὶ κάτω ἀπὸ τὸ λόφο τοῦ Προφήτη Ἠλία. Ἀντίθετα καταστράφηκαν σὲ μεγάλη ἔκταση τὸ φαράγγι τοῦ Σεληνάρη καὶ οἱ ὅρμοι Φόδελε καὶ Παλιόκαστρου Ἡρακλείου (ὅπου καὶ ἀξιόλογο βενετικὸ φρούριο), ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῆς «ἐθνικῆς ὁδοῦ», γιὰ τὴν ὁποία καμιὰ ἄδεια δὲ ζητήθηκε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία.

Ἐπίσης ἡ αὔξηση τῶν ὑψῶν καὶ ἡ διευκόλυνση (μὲ τὸ νέο Γ.Ο.Κ.) ἀνεγέρσεως οἰκημάτων, κέντρων κλπ. κατὰ μῆκος τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν ὁδῶν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων, χειροτέρευσε μὲ γρήγορο ρυθμὸ τὴν ἐμφάνιση τῶν χώρων κατὰ μῆκος τῆς βόρειας ἀκτῆς κυρίως. Ἀνάλογο πρόβλημα δημιούργησαν τὰ ξενοδοχεῖα Μαμιδάκη στὴν Ἀμνισό, Σταμπουλῆ στὴ Μύρτο Ἱεραπέτρας καὶ ἄλλο ἕνα ποὺ προγραμματιζόταν γιὰ τὴν Ἱστρώνα-Καλὸ Χωριό. Τὸ πρῶτο ἔγινε χωρὶς νὰ ὑποβληθοῦν τὰ αἰτηθέντα στοιχεῖα, τὸ δεύτερο—σὲ ἀπόσταση 60 μ. ἀπὸ τὸν πρωτομινωικὸ οἰκισμὸ Πύργου Μύρτου—ἐγκρίθηκε ὡς «κατάλληλον» ἀπὸ τὸν Ε.Ο.Τ. ἀλλὰ ἐμποδίσθηκε ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία. Τὸ τρίτο ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο καὶ παραπέμφθηκε πάλι σ' αὐτὸ ἀπὸ τὸ τοπικὸ Συμβούλιο τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως. (Αὐτὸ ἦταν τὸ μόνο θέμα ποὺ ἐξέτασε τὸ Συμβούλιο, μόλις συγκροτήθηκε, καὶ λίγο πρὶν καταργηθεῖ ἡ Περιφερειακὴ Διοίκηση). Εἶχε γίνει ἐπίσης προσπάθεια, διὰ τῆς Περιφερειακῆς Διοικήσεως, νὰ ἐξαιρεθοῦν οἱ προστατευόμενοι χῶροι ἀπὸ τὴ χορήγηση ἀδειῶν ὀρνιθοτροφείων, χοιροτροφείων κλπ., χωρὶς φυσικὰ συγκεκριμένο ἀποτέλεσμα.

Μετὰ τὴ μεταπολίτευση ἀνέκυψε τὸ θέμα ἐπεκτάσεως τοῦ Βενιζελείου Σανατορίου, ποὺ βρίσκεται στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Κνωσοῦ, καὶ συγκεκριμένα ἐπάνω στὴ γνωστὴ νεκρόπολη τῶν ἀνακτορικῶν χρόνων. Ἀντὶ τῆς μελέτης ἔργου, προσαρμοσμένου στὸ χῶρο, ποὺ εἶχε ἐγκριθεῖ στὰ 1973, ὑποβλήθηκε νέα μελέτη τοῦ ἴδιου ἀρχιτέκτονα (Λαμπάκη), ποὺ προβλέπει ἕξι πτέρυγες μὲ ὕψη μέχρι ὀκτὼ ὀρόφων. Ἡ νέα αὐτὴ μελέτη, γιὰ τὴν ὁποία ἄλλωστε δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἔγκριση οὔτε ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ Ὑπουργείου Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν, δὲν ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο.

Ἐξακολούθησε καὶ κατὰ τὸ 1974 ἡ ἀριθμητικὴ ἀνεπάρκεια τοῦ φυλακτικοῦ προσωπικοῦ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σημειωθοῦν νέες συλήσεις στὴ μακρινὴ καὶ ἀπομονωμένη περιοχὴ Κεφάλι Ὁδηγητρίας καὶ Ἀποθαμένου Λάκκος.

Ἐπίσης δὲν κατορθώθηκε νὰ ἀρχίσει ἀπὸ τὸν Ε.Ο.Τ. ἡ κατασκευὴ φυλακείου-ἀναπαυτηρίου στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῶν Μαλίων, γιὰ τὴν ὁποία ἔχει ἤδη ἀγορασθεῖ κατάλληλη ἔκταση καὶ ἔχει συνταχθεῖ προμελέτη ἀπὸ τὸν ἄλλοτε ἀρχιτέκτονα τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς κ. Larsen, ἡ ὁποία προβλέπει μορφὴ προσαρμοζόμενη στὸ χῶρο καὶ στὶς ὑπάρχουσες ἤδη κατασκευὲς τῆς Σχολῆς. Τὸ ἐμπόδιο προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητη ἄποψη τῆς Δ. Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν νομοῦ Ἡρακλείου ὅτι γιὰ νὰ ἀνεγερθεῖ τὸ φυλάκειο ἔπρεπε νὰ ἔχει ἀγορασθεῖ ἔκταση τουλάχιστον τεσσάρων στρεμμάτων. Τὸ ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς συνέχεται μὲ τὴν πολλαπλάσια ἔκταση τοῦ ἀνακτόρου καὶ τὴν ὑπόλοιπη ἀπαλλοτριωμένη περιοχή, δὲ φαίνεται νὰ μεταβάλλει τὰ πράγματα γιὰ τὴν ἁρμόδια Ὑπηρεσία! Ἔτσι ὁ χῶρος Μαλίων ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει χωρὶς φυλάκειο καὶ χωρὶς ἐγκαταστάσεις ὑγιεινῆς, ἂν καὶ τὸν ἐπισκέπτονται χιλιάδες περιηγητῶν. Ἡ ἔλλειψη φυλακείου καὶ ἐπαρκοῦς ἀριθμοῦ φυλάκων ἐμποδίζει καὶ τὴν ἐπιβολὴ εἰσιτηρίου στὰ Μάλια καὶ στὴ Φαιστό.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

*

KNOSSOS

1973

Royal Road Excavations and Study Season

The third and final campaign of the British School's excavation lasted for six and a half weeks and comprised excavations from 9 to 18 July and study during the whole period from 9 July to 23 August. We were able to complete the drawing, study and photography of all the pottery and other finds from the three seasons and to box and store the kept material in the Stratigraphical Museum at Knossos[1].

The team consisted of R. Heyhoe and Miss C. Barton (trench supervisors), Miss V. Metcalf, Miss A. Baillie and Mrs. C. Heywood (base-museum staff), Miss N. King, Miss. J. Harman and Miss A. Barnard (drawing) and P. Petrakis (vasemender), under the direction of the writer. Mr. O. Bedwin (University of Cambridge) studied the animal bones from the three seasons. Andonis Zidianakis was foreman of excavations, with five workmen. We were indebted to the Director of the British School and to Dr. St. Alexiou, Ephor of Antiquities for Crete, for their customary support and encouragement. We were also grateful to Mr. M. R. Popham for his generous advice while we were studying the Late Minoan pottery levels. The School is also indebted to the Directorate of Antiquities for the granting of permission to excavate.

The excavations were supplementary to those of 1972, the objects being to reveal the remainder of the Early Minoan II A building (c. 2600-2400 B.C.) found last year (see P. Warren, AAA V (1972), p. 392-8) and to complete trench J. In 1972 this trench had reached Hellenistic remains, with a Late Minoan pottery fill under the lowest Hellenistic floor on the north side. The 1973 excavation produced more of the pottery fill, with plenty of Late Minoan IIIC. Subminoan and Protogeometric sherds and some of Late Minoan I and LM IIIB. In the south half of the trench an earth fill of, for the most part, Late Minoan IIIC-Subminoan overlay a stone rubble fill which was mainly LM I to IIIB (1550-1200 B.C.). Below the fill and extending over the whole trench were the remains of a cobbled area with the corner of a platform or stand on it in the south-west corner of the trench. On the evidence of the sherds the cobbling and stand were probably built in Late Minoan I (1550-1450 B.C.). The surface of the cobbling reused the corner of what was apparently an earlier platform consisting of massive limestone and gypsum blocks (with an engraved sign on one). This was a solid masonry structure with no interior, hence apparently not part of a house. Unfortunately the fill of sherd scraps beside it, under the cobbling, do not permit a precise construction date to be determined, since they range from Early Minoan to Late Minoan I. The big stone platform therefore remained in use to LM I and may have been built at any time in the period Middle Minoan I to Late Minoan I (c. 1900-1450 B.C.).

Discussion with Mr. M. S. F. Hood on the site revealed that he had found similar remains of Middle Minoan platforms in his Royal Road South excavations of 1957-1961 a few metres to the east. This observation, taken in conjuction with our discovery in 1972 of nondomestic buildings, very possibly two successive grandstands, enables us to suggest that a large area to the south of and facing on to the Royal Road was a public section of the Minoan town in the Palace Periods, with platforms and stands for watching events along and to the south of the Royal Road. This area is clearly defined at the west end with our finding in 1971 of the new Royal Road West, built at the same time (beginning of Middle Minoan IB, c. 1930 B.C.) as the Royal Road. The fortunate discovery in the British School Library at Knossos of a little plan drawn by Mr. Piet de Jong in 1949 shows the Minoan roads mentioned in the *JHS* 57 (1937), p. 137, as lying under the modern car park of the Palace. The main section of road seems clearly to be the southward continuation of our Royal Road West and gives it a measured length of 67 m. along this western side of the Minoan town and public area. This whole system of stone paved and raised roads with side drains and cobbled pavements is the oldest much construction in Europe.

The excavation of baulk FG and supplementary work in trench F revealed the remaining parts of the Early Minoan IIA building, with unexpected results. On the eastern edge of the room were further good specimens of EM IIA domestic decorated pottery and sherds (Pl. 672 b - c), as well as fragments, additional to those of 1972, of pottery vessels (sauce-boats) imported from the Early Helladic II culture of the Greek mainland (Pl. 672 d). This is the earliest evidence for a direct connection between Crete and main-

1. See ADelt 27 (1972): Chronika, pp. 627-629 and 28 (1973): Chronika, pp. 574-576 (for reports on the 1971 and 1972 seasons).

land Greece, c. 2600-2400 B.C., and forms an important new element for Aegean prehistoric chronology. To the east of the room, in FG, lay another walled area with EM II sherds in the fill, but no pots on its earth floor. The south wall of this area however was the continuation eastwards of the big stone south wall of the EM IIA room with imported and local pottery. In 1972 the wall had been seen to run eastwards down the natural slope. This year, in FG, the slope was found to be very steep and the wall, nearly 1 m. thick, and 6.17 m. long, had no less than thirty-two rough courses, standing to nearly 3 m. at the highest point (Pl. 672 a). In constructing a free-standing wall on a gradient of 1 in 2.25 the builders of the mid-third millennium B.C. showed considerable skill and they put into perspective the achievements of the masons of the Palace Period some 500 years later.

PETER WARREN

*

The Unexplored Mansion excavation

During July and August 1973, Mr. M. R. Popham conducted a three week season of cleaning and supplementary tests at the Late Minoan buildings («The Unexplored Mansion») immediately west of the Little Palace. The object was to complete excavation of the building and try to determine when it had been built.

The part of the room left undug last year was finished (Pl. 673 a). It proved very productive, having been a store-room with both large and small vases. Several fine LM II kylikes (Pl. 674 a), cups (Pl. 674 c), jugs (Pl. 674 d) and stirrup jars (Pl. 674 e) were found, including a goblet with octopus decoration (Pl. 674 b) (of which only one, constructed in drawing by Evans, was known from this period) and a jug depicting a man with a spear (?) — only one other representation of a human figure being known from this time on pottery (Pl. 673 b). Other finds from the same room included strips of bronze for casting, a crucible, a talismanic sealstone of crystal, several crystal fragments and carbonized seeds and figs.

The adjoining room, to the east, largely excavated by Evans, was cleared and, as had been suspected, proved to be singularly empty of finds.

In the pillar-room, it was decided to remove the low «division» walls and to excavate the area to its rock floor. In so doing, it became clear that the real purpose of these walls was to retain heaps of debris cleared out of the central and western parts of the room after the earlier and less destructive fire in LM II. The layer of carbonized wood left by this fire showed that pits in the floor were still open when it took place — presumably before the floor had been levelled and the building completed.

Tests below floors and in the ramp area, south of the building, were made to determine when the Mansion was erected. These consistently indicated that the outer walls and the foundations for the inner walls were constructed in LM IA. But there were several signs that the building was left unfinished at this time — a silting level with stone chippings above, and a lack of LM IA or LM IB floors. It seems that the building remained incomplete and unoccupied until LM II when it was finished, but not to the original standard indicated by the plan and earlier construction.

MERVYN R. POPHAM

*

Soundings in connection with the new plan of the Palace

Mr. Sinclair Hood, former Director of the British School, and Professor Joseph Shaw of Toronto resumed work on the new, revised plan of the Bronze Age Palace at Knossos. During June and July, 1973 they checked details of the plan already made by Mr. Evelyn Freeth, incorporating the earlier work of Mr. Oliver Unwin, and completed the levels. It remains to prepare the sections and elevations.

With a view to obtaining more precise evidence for the date of their construction some key walls were examined by means of small soundings. The soundings were confined to walls that appear on the plan and are visible today, and to areas free of ancient paving or modern concrete, mostly on the western side of the palace. They were carried out within the space of three weeks with the help of the School's foreman Antonis Zidianakis, and one other workman.

Four soundings were opened in the north-west angle of the palace (area of Magazines 14-18) behind the neatly built wall of small stones which is exposed below the plinth of the west façade there (PM I, 148 fig. 109). Pottery from a fill of stones placed behind this wall suggests that it is of Early Minoan III date, and it appears to be the outside wall of a palace built during that period on the same alignment as the later one. The belief of Evans that a palatial building al-

ready existed on the site in Early Minoan III thus seems confirmed although Evans himself took the wall to be merely a foundation for the later west façade.

These soundings and others in Magazines A-C and Magazine 2 indicated that the west façade and the existing west wing of the palace as a whole were built at the very end of Middle Minoan III as Evans at first supposed (BSA XI (1904-5), 21. PM I, 129 note 1). Possibly their construction dates from after a fire in Middle Minoan IIIB. A sounding on the west side of the curious partitioned corridor below the Corridor of the Draughtboard in the northeast quarter of the palace came upon an earlier drain filled with burnt debris and typical Middle Minoan IIIB vases including plain saucers and a Vapheio cup with tortoise-shell ripple decoration.

It seems clear that when the new west wing of the palace was built, most traces of previously existing palaces, including walls as well as floors, were removed in order to level the area. The stone from the walls was largely incorporated in the new structure. Almost everywhere in the west wing the floors of the later palace seem to rest immediately on top of deposits of Neolithic or Early Minoan I-II date.

One sounding, however, at the eastern end of Magazine A in the southwest quarter of the palace, hit upon a deposit with evidence of destruction by fire assignable to Middle Minoan IB and corresponding, it seems, to the upper level of the Vat Room deposit further north. The Middle Minoan IB floor, less than 1 m. below the latest floor of the palace in this area, was of earth, but scraps of faience and a couple of clay seal impressions (made by the same seal with a picture of a goat) suggest that this was part of the palace at the time.

A sounding in the room on the west side of the South Terrace Basements where many vases asigned to the Reoccupation period were found revealed part of a floor with traces of burnt destruction on it immediately below the surface as excavated. Underneath this was a thin deposit assignable to Late Minoan I above what may have been an earlier floor, which overlay a fill of large stones, apparently of advanced Early Minoan II or Early Minoan III date.

*

1974

Area of the Venizeleion Hospital

At the invitation of Dr. St. Alexiou, Ephor of Antiquities for Crete, and with the approval of the Archaeological Service, the Director of the British School, H. W. Catling, undertook a brief rescue excavation at Knossos in February, 1974 (Pl. 675 a). The site of the excavation (Fig. 1) was the Tzatzadakis building plot, in the angle between the Herakleion-Knossos and Herakleion-Fortetsa roads. In levelling an area for a drive a bulldozer had unearthed traces of a built tomb. On investigation (Fig. 2), this proved to be a rectangular osteotheke of Early Christian date, containing parts of at least 36 skeletons (Pl. 675 b - c). Evidence suggests that this was a secondary burial place for the occupants of a nearby cemetery that on a specific occasion had been assembled in this fashion for safety. Six plain vases, bronze earrings and scraps of glass were found in the tomb. In searching in the immediate vicinity for other graves of this description a much disturbed area of Roman tile-graves was found (associated with pottery and objects of glass and iron). High up in this area of disturbance was found an architectural block with the fragmentary inscription:

.....*ΤΙΩΝ*
.....*ΔΙΩΝΟΣ*

The style of the lettering seems to suggest a date in the 2nd century A.D.

Emergency excavation in Knossos village

At the request of Dr. St. Alexiou, Ephor of Antiquities for Crete, and with the approval of the Archaeological Service, the Director of the British School, H. W. Catling, undertook a brief excavation in November 1974 at the plot on the south-west extremity of the village of Knossos, after the discovery in one of the foundation pits of fragments of marble sculptures of Roman date.

It was found on investigation that the fragments of sculpture had been part of a heavy fill of rubble, perhaps datable to the 4th century A.D., used to refill a deep robber trench where stone had been extracted from a substantial building of earlier Roman date, itself having replaced a similar building that might be attributable to the earliest Roman occupation of Knossos. The sculptures were without exception statuettes of familiar types (Cybele, Herakles, Aphrodite, Eros, Meleager, etc.), and none seems later than the 2nd century A.D. They probably derived from some relatively wealthy town

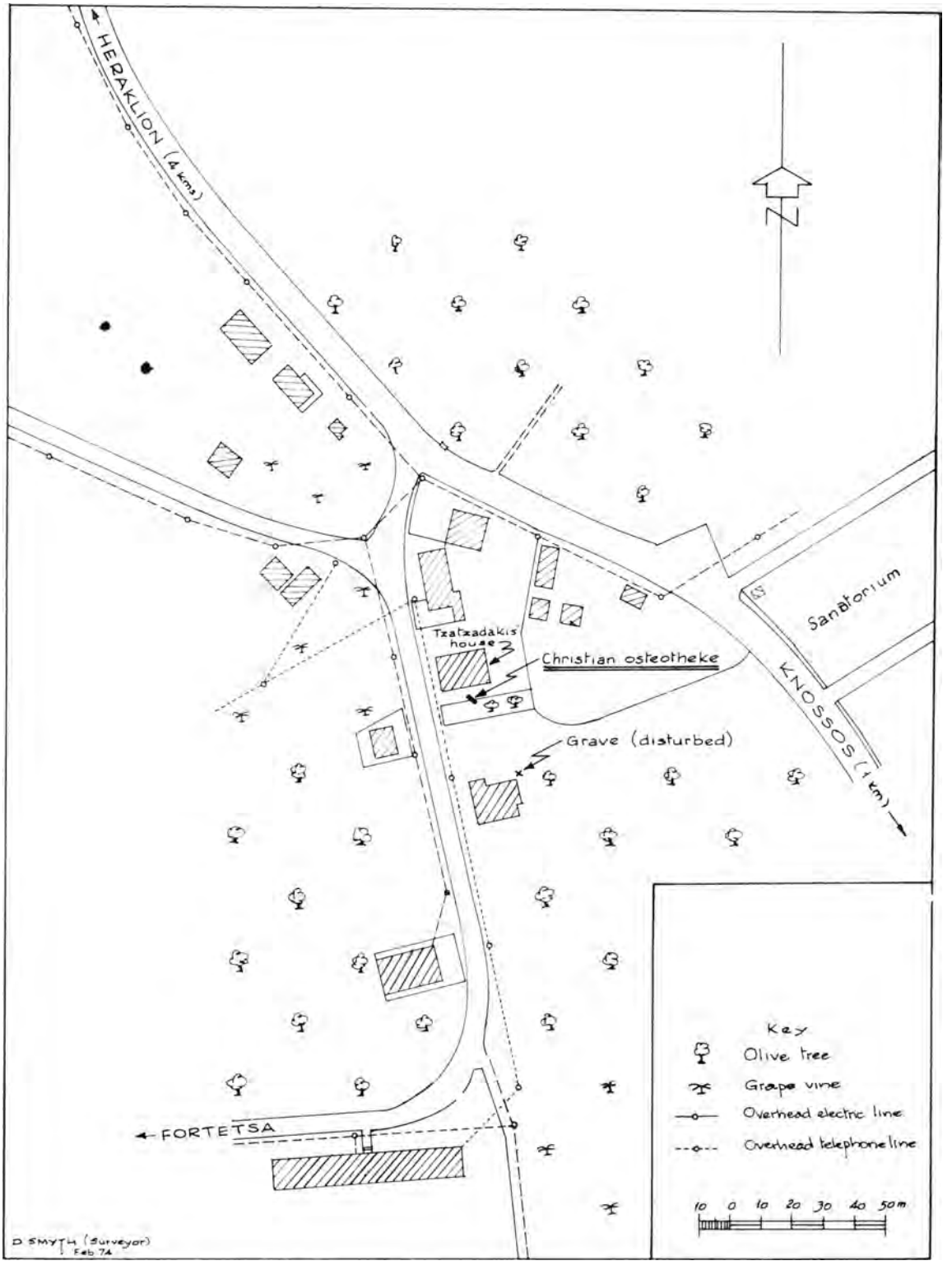

Fig. 1. Knossos. Fortetsa Fork. Area Plan.

house in the vicinity, rather than coming from a temple or shrine.

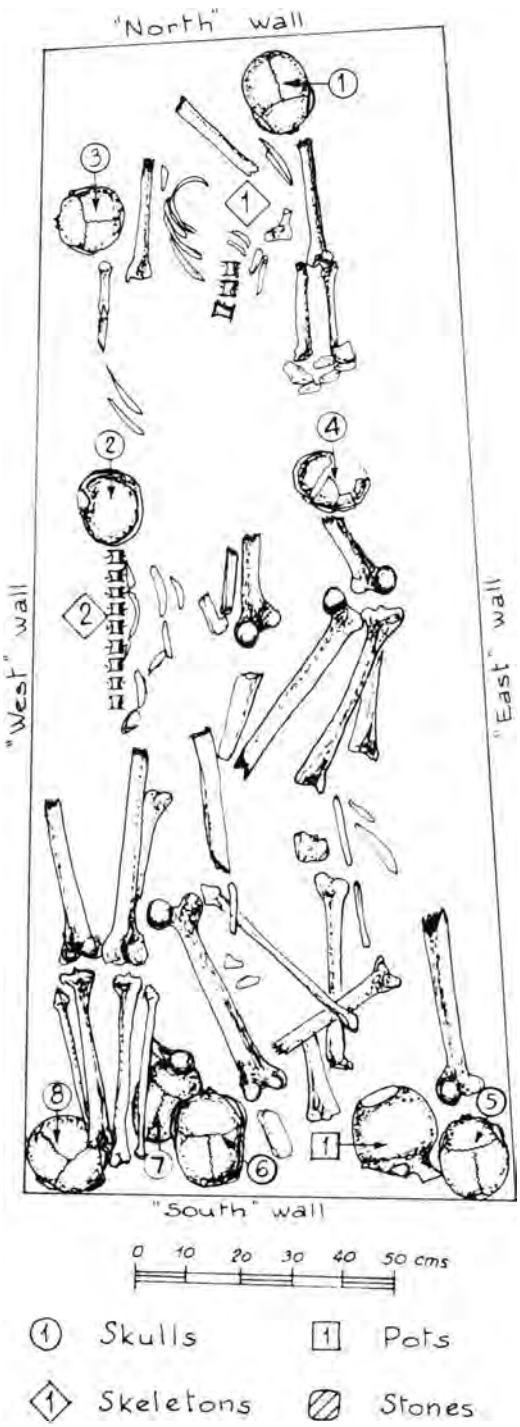

Fig. 2. Knossos. Uppermost deposit of skeletal material *in situ*.

THE BRITISH SCHOOL AT ATHENS

MYRTOS: PYRGOS, 1973

Mr. G. Cadogan on behalf of the British School directed his third campaign of excavations at Myrtos between September 22nd and November 1st, 1973, and has virtually completed all the work necessary on the site. The rest of the Late Minoan I Country House was cleared and the whole of its courtyard exposed (Pl. 676 a). What had been called a pool or cistern in 1971 was found to have been originally a Middle Minoan cistern over 2 m. deep, which was later filled with river pebbles, presumably when the courtyard was laid out. It may have had a more ornamental use in its second phase, perhaps for growing flowers, but it also received the storm-water which drained off the House: drains found in 1971 outside the West wall of the House were leading to the cistern.

The courtyard was approached by a street running up from the Late Minoan I buildings on the East slope of the hill. This street has been traced for over 20 m. to where it falls away. It is similar to streets in the settlement of Gournia.

On the north slope of the hill more Middle Minoan buildings (Pl. 676 b) were exposed of the phase comparable to that of the «Early Gournia» style of pottery at Gournia. Excavation of the big Terrace Wall is now complete, and the Wall includes what appears to be the base of a tower. Below the Wall a large cistern has been cleared. Like the cistern in the courtyard of the Country House, it has been plastered on the sides and bottom, but it is much larger than the other and would have held, if full, some 70 tonnes. It has been cut into the hill on the South side and built up on the North, a considerable feat for the Minoan engineers, which probably did not last. It is almost certain that the dam burst some time and the water poured down the hill. In Late Minoan I a wall was built where the cistern was broken and the area used as a rubbish dump.

More of the Middle Minoan pottery was found as tumble on the West slope, overlying yard levels of Early Minoan III/Middle Minoan IA. There are at least three levels within this phase, and plenty of pottery (Pl. 676 c) which will repay study. Below the yard levels a staircase and road were found leading to a small courtyard outside the built communal tomb, most of which had been excavated in 1971. It is now clear that all these structures also belong to EM III-MM IA and that, though the road and courtyard passed fairly soon out of use, the

tomb itself continued to be used until Late Minoan I. The tomb was a two storey's building, the offerings being placed on the upper floor which would have been of wood. The remaining skulls and bones were cleared in an ossuary beside the tomb. Some had, been packed around a pithos (Pl. 676 d) which itself contained more skulls and bones.

In the village of Myrtos Miss Sara Paton made a trial excavation and carried out conservation in the Roman baths, a large building which may have been the private baths of a grand villa which has not yet been identified. It was built in Late Antonine times, and is potentially one of the most interesting Roman monuments in Crete. Part of a mosaic pavement with a geometrical design was cleaned and stabilised. A full clearance of the baths would be very worthwhile.

THE BRITISH SCHOOL AT ATHENS

*

SCAVI 1971-1973 AD HAGHIA TRIADA[1]

Nel settembre del 1971 il taglio di una strada sulle pendici Nord-Ovest della collina che sovrasta la villa minoica di H. Triada (T a v. 677a), ha messo in luce resti di strutture antiche e alcune statuette fittili, queste ultime sopratutto nel primo tratto, più alto. Esteso ed approfondito lo scavo ai margini della strada sono venuti in luce una serie di muri, alcuni conservati per pochissima altezza altri invece fino quasi a 1 metro, appartenenti a un abitato che dal materiale rinvenuto si data al periodo Antico Minoico, cioè al periodo a cui appartengono le grandi tholoi che si trovano poco distanti. È probabile infatti che si tratti del centro abitato più antico, molto precedente l'impianto della villa minoica, abitato di cui le tholoi rappresentano la necropoli.

Le statuine fittili invece, rappresentanti figure di adoranti, uomini e donne, e di animali provengono forse da un santuario che doveva essere sulla sommità della collina e sono simili ad altre numerose statuette, probabilmente appartenenti allo stesso santuario e scivolate lungo il pendio della collina, che furono rinvenute nel 1962 nella zona dietro all'attuale Phylakeion. Anche queste ultime figurine appartengono all'età dei secondi palazzi e sono quindi coeve della villa.

1. *Bibliografia*: C. Laviosa, Saggi di scavi ad Haghia Triada, in Annuario della Scuola Archeologica Italiana di Atene, XLVII-XLVIII, 1969-1970, p. 410 ss., e L'Abitato Prepalaziale di Haghia Triada in Annuario L-LI, 1972-1973, p. 503 ss.

Nel 1973 una seconda campagna ha permesso di ampliare lo scavo dell' isolato meglio conservato in cui si distinguono due case, la prima più ad Ovest aveva un grande magazzino quadrangolare con un sostegno al centro a forma di Π (T a v. 677b), e intorno ad esso sono stati trovati schiacciati numerosi pithoi per derrate (T a v. 678 a-b) e altri vasi decorati nello stile di H. Onouphrios. La seconda casa, più ad Est, ha anch'essa un elemento centrale che divide un ambiente più grande, dove sono state trovate delle banchine e delle macine, da uno più piccolo nel quale si trovavano dei pithoi (T a v. 678 c). Ad Est di questa seconda casa sembra esserci un cortile sul quale danno probabilmente altri ambienti.

Nell' insieme questo abitato prepalaziale, che in alcuni punti mostra dei rifacimenti e delle sovrapposizioni di muri, che indicano due periodi (probabilmente abbastanza vicini perchè la ceramica non si differenzia sostanzialmente tra l'uno e l'altro) sembra essere stato abbandonato forse in seguito ad un terremoto, e su di esso non si notano tracce di impianti posteriori, nè del periodo Medio-Minoico, nè di quello Tardo-Minoico, cioè quello della villa.

C. LAVIOSA

*

GORTINA

Pretorio

L'Annuario della Scuola Archeologica Italiana di Atene (XLVII-XLVIII, 1969-70, pubbl. nel 1972, pp. 439-450) ha dato notizia della ripresa dello scavo del Pretorio di Gortina; si era in tal modo potuto già valutare che l'edificio, il quale presenta più che cento metri di fronte per settantacinque di profondità, aveva avuto tre fasi principali e una lunga sopravvivenza. Essendo ricco di colonne di marmi pregiati e di materiali riutilizzabili, pietra e mattoni, è risultato purtroppo in più parti distrutto fino al punto di renderne molto difficile la lettura e la interpretazione.

Alla prima sono seguite altre due campagne di scavo (nel 1971 e nel 1973) ma la enorme quantità di detriti prodotti dalle mura e dalle volte crollate, ha impedito di esaurire lo scavo. Esso, poi, è stato esteso all'area antistante dove, accanto al Ninfeo sono stati individuati un edificio di forma templare ed un sistema di murature e vasche relative al termine dell' acquedotto. Indagini superficiali sono state inoltre condotte all'esterno, in particolare verso Ovest e Nord-

Ovest, sino al Pythion e al Santuario delle Divinità Egiziane, per aggiornare la pianta nella zona nella quale il Pretorio è sorto; tra i due gruppi non sono risultati altri edifici.

Per lo sviluppo dei lavori è stato necessario acquistare il terreno prospicente la Basilica ed un'altra striscia all'angolo Sud-Est dell'area del Pretorio, onde deviare la stradetta che conduce dal villaggio dei Santi Dieci a quello di Mitropolis, presso il mulino. Tutto è stato favorito dalla piena e cordiale collaborazione della amministrazione delle antichità elleniche, attraverso la direzione della Creta centrale retta dal dr. S. Alexiou.

Il Pretorio ha l'asse principale da Sud a Nord. Quando esso sorse, probabilmente subito dopo la definitiva organizzazione della provincia di Creta e Cirene (27 a.C.), aveva l'ingresso a Sud che introduceva in una grande corte (m. 30 per 35 circa) fiancheggiata da portici, nel fondo della quale s'innalzava il corpo di fabbrica principale formato da tre coppie di ambienti piuttosto grandi di cui il centrale aveva nel fondo un abside piatta, rivolta verso l'ingresso esterno del Pretorio (Fig. 1). Le parti che si trovano ai due lati del corpo centrale sono conosciute per questa fase in modo diverso: piuttosto bene quella occidentale, dove ebbero luogo i primi scavi, e assai meno quella orientale che è stata scavata recentemente. La parte occidentale occupa un rettangolo che ha un asse ortogonale rispetto a quello principale, cioè E.-O. Ad esso a giudicare dal pavimento che è la sola parte conservata *in situ* insieme ai muri di perimetro e alle basi di qualche colonna, doveva corrispondere una grande Aula basilicale (m. 17 per 26 circa), con un peristilio interno che sosteneva un tetto sopraelevato con finestre nelle pareti al disopra delle colonne.

L'ingresso di questa deve ricercarsi verso il centro del Pretorio ove appare rivolta anche l' Aula triabsidata che le sta accanto, di cui si è finito di esplorare la pianta, col rinvenimento delle fognature, di altri due capitelli e del basso muro ad ortostati che la isolava dall'area quadrangolare che sta dietro l'abside della Basilica. In questa un' indagine stratigrafica ha accertato la preesistenza di avanzi di abitazioni di età ellenica al di sotto di resti murari e di pavimenti, uno dei quali musivo. Un pavimento di mosaico bianco della I fase, è stato osservato anche all' esterno del muro adiacente al limite Sud dell'area in questione, dove l'edificio continuava lungo il lato Ovest del Grande piazzale; com'è stato dimostrato dal trovamento di avanzi del suo portico e di una parete di blocchi.

Sotto la parte anteriore della Basilica le ricerche, pur rispettando la pavimentazione di essa, hanno potuto accertare altri resti degli ambienti che si trovavano a Nord dell'Aula basilicale, e dei loro pavimenti; tra i quali quello di un ambiente esterno formato di piccoli ciottoli fluviali allungati, tipo che si ritrova nel corridoio avanti all' Aula triabsidata sotto avanzi di altro pavimento di lastrine marmoree.

La parte orientale del corpo centrale ha subito per la creazione di un grande Calidarium una alterazione così profonda da rendere impossibile la conoscenza anche vaga della costruzione primitiva. Della quale gli unici avanzi sicuri sono blocchi lapidei che si trovano dappertutto, impiegati nelle murature laterizie come materiale da costruzione.

La situazione si chiarifica, pur conservando molti punti oscuri, nella zona che termina il complesso centrale verso Oriente.

Si trova, ivi, un grande piazzale, con portici su tre lati e un Tempio nel fondo eretto sopra un alto podio (Tav. 679 a), rivolti entrambi verso Nord, cioè verso la strada che nella prima fase del Pretorio risultava posteriore e divenne anteriore a partire dalla seconda. Il piazzale non solo è affiancato ma aderente al Pretorio e la sua area rientra nello schema complessivo del monumento; ma è possibile che in origine avesse un' altra destinazione (per esempio di palestra) rinunziata per la costruzione del tempio; il quale, avendo una funzione pubblica indipendente dal Pretorio, fu orientato verso la strada più vicina. Esiste un forte indizio che il tempio sia stato dedicato ad Augusto divinizzato perchè a pochi metri di distanza da esso, in una latrina restaurata in epoca tarda, è stata rinvenuta nel 1939 la dedica di una statua posta per gratitudine a *Marcus Sonteius Casinas sacerdos Divi Aug. quater*.

Era egli uno dei personaggi più eminenti della colonia campana di Cnosso dove aveva ricoperto la carica di augure, duumviro ed edile. La carica ottenuta a Gortina è evidentemente connessa alla elevazione di essa a capitale della provincia e allo stabilirvisi del culto del Divo Augusto del quale Sonteio fu fatto sacerdote. La costruzione del tempio dovette portare anche una ristrutturazione del piazzale, divenuto *temenos*.

Ci resta da considerare la fascia esterna del Pretorio verso Nord e verso Ovest. Lungo il primo dei due lati, che era il posteriore nella prima epoca, si sono trovate le tracce di una

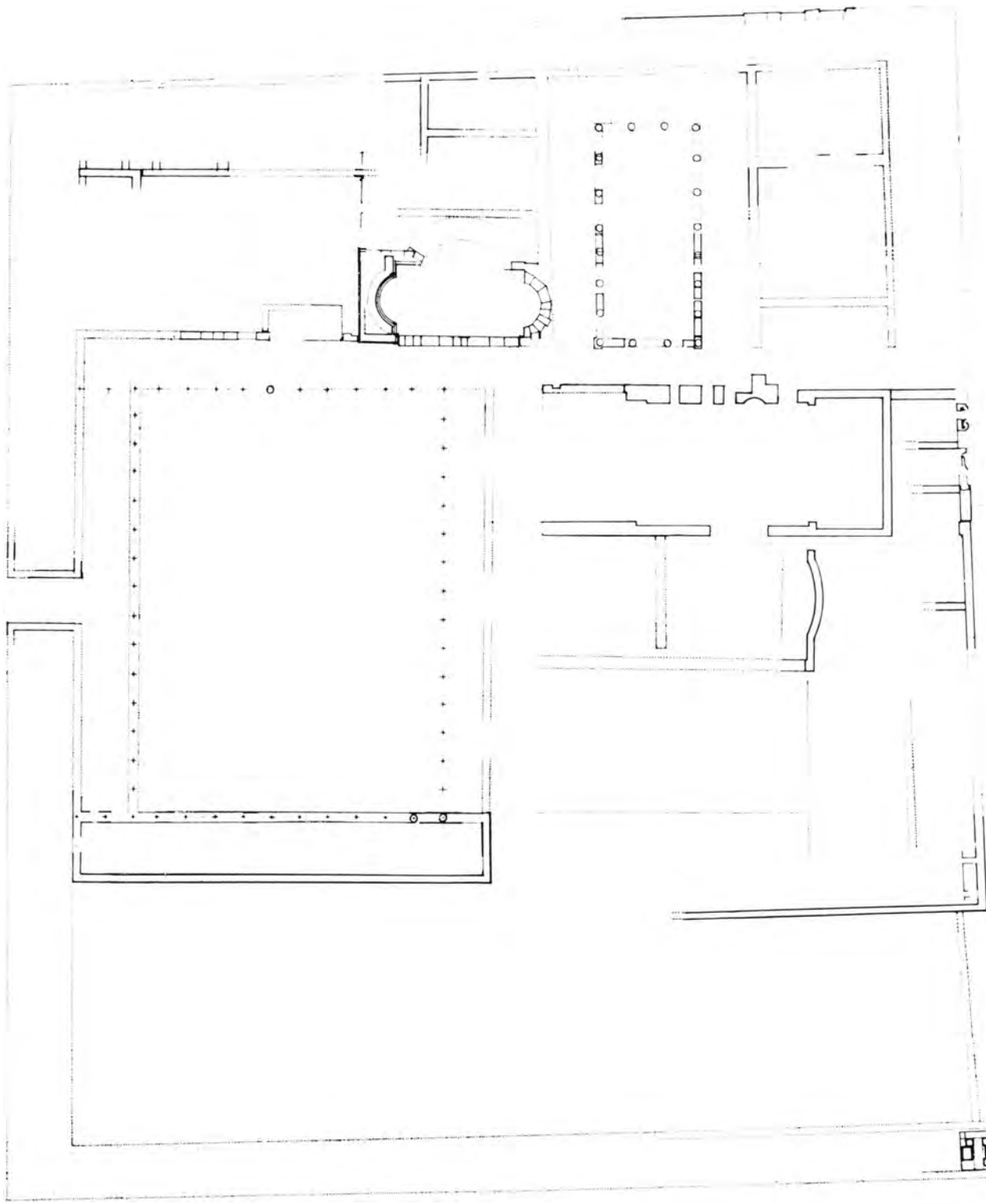

Fig. 1. Gortina. Pretorio: I fase

fila di ambienti paralleli con pareti comuni, indipendenti l'uno dall'altro, accessibili all' esterno attraverso grandi porte con soglie di *poros* (T a v. 679 b). Sul lato occidentale invece, all' esterno delle estreme strutture dell'edificio primitivo, risultate incorporate nelle fondazioni della basilica, una fila di grossi blocchi di *poros* appartenenti ad uno stilobate si notano sotto quello del portico che venne a fiancheggiare la Basilica.

Il primo pretorio, costruito prevalentemente in pietra con fine architettura, benchè sviluppato più in superficie che in altezza, avendo pareti sottili e molte colonne deve essere stato semidistrutto da uno di quei terribili terremoti ai quali Creta ha molte volte soggiaciuto, se gli avanzi di questo edificio più antico sono presenti solo nella parte occidentale accanto ad un muro che nel suo eccezionale spessore presenta i caratteri di un rafforzamento in cui vennero impiegati (lì come altrove) anche blocchi di pietra.

Abbandonato il grande piazzale e rovesciato l'orientamento, il Pretorio rinacque in struttura laterizia (nella quale però vennero inseriti tutti i blocchi dell'edificio precedente) con coperture a volta e spaziosi ambienti tra i quali spicca il grande *Calidarium* già ricordato, che conserva notevoli avanzi del suo sistema di riscaldamento. In quest' epoca venne anche ristrutturato il piazzale porticato del Tempio. É verosimile che questa ricostruzione sia contemporanea a quella dell'Odeum dell'Agorà che una nota iscriozione data all'età di Traiano.

Questo edificio visse nel suo complesso sino al grande terremoto del 375. Sta di fatto che pochi anni dopo venne ricostruito così a fondo che potè essere chiamato «Nuovo Pretorio». La forma che assunse è quella indicata dalla pianta (F i g. 2). Confrontata con la precedente risultano completamente ristrutturate la facciata e il lato occidentale. Scomparve in questa occasione il nucleo sopravvissuto del primo pretorio costituito dall'Aula triabsidata e dalla connessa Aula basilicale; sulla loro area (con l'asse girato di 90°) fu costruita una basilica absidata ad una sola nave, con portico esterno aperto verso il piazzale occidentale. Una facciata di tipo tardo venne creata sulla strada settentrionale, congiungendo con un portico la facciata della Basilica a quella del Grande portico che precede il Tempio del Divo Augusto. Un enorme sforzo fu fatto per creare un portico di 16 colonne alte

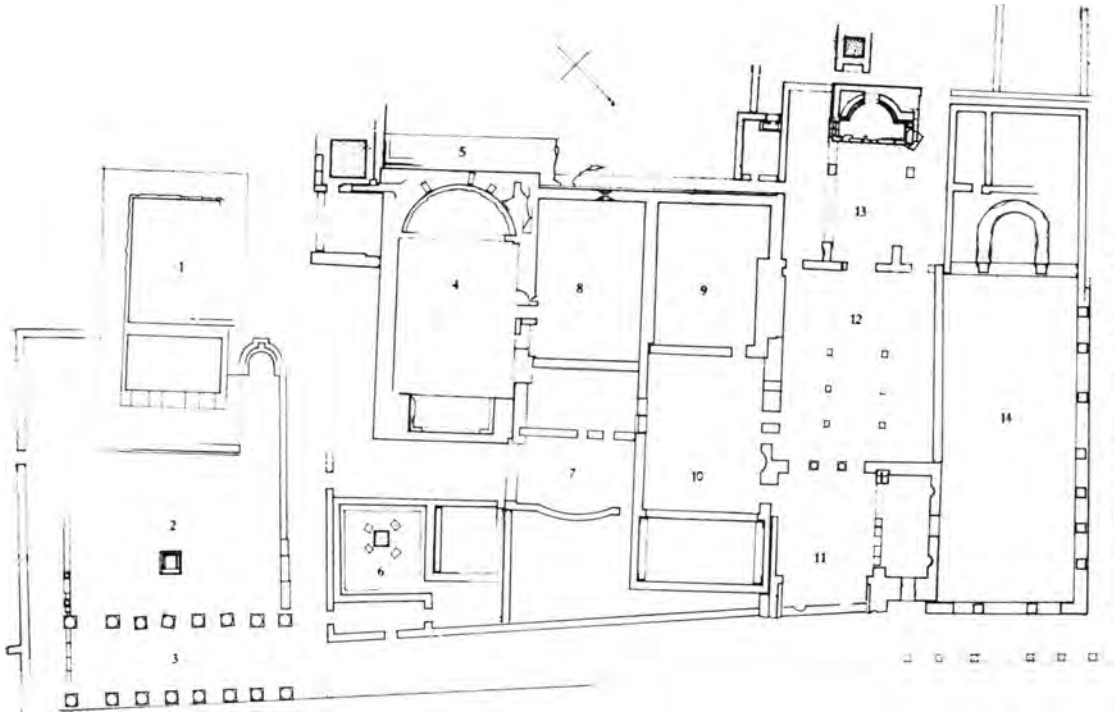

Fig. 2. Gortina. Nuovo pretorio.

m. 6; di granito grigio quelle della fila anteriore (T a v. 679 c), di marmo scanalato quelle della fila interna.

L'analisi del materiale trovato in questo complesso dimostra che esso non rimase indenne dai terremoti (nè prima, nè poi) e venne ricostruito come fu possibile, non senza peraltro aggiungervi elementi nuovi.

Al periodo Teodosiano sembra infatti da riferirsi lo splendido capitello (T a v. 680 a) appartenente alla prima (da O.) colonna scanalata della fila interna; la quale potrebbe essere a sua volta di nuova fattura. L'esistenza di questo complesso, di cui le ultime colonne sono certo cadute negli ultimi secoli, era già denunciato da grandi capitelli che si vedevano allineati ai margini del campo, e la posizione di alcune colonne era già stata rintracciata e rilevata; ma lo scavo fino al Tempio è il risultato più importante e nuovo delle ultime campagne. Purtroppo, sia i portici laterali del piazzale, sia il tempio sono risultati saccheggiati sino al punto di essere impossibile conoscere anche il solo profilo di tutti gli elementi architettonici dei due monumenti. Parte di questi — tutti marmorei — hanno i caratteri evidenti dell'arte ellenistico-romana e debbono esser attribuiti alla prima fase, un'altra parte invece è dell'epoca teodosiana (T a v. 680 b). Rimaneggiamenti si notano nelle iscrizioni del lungo fregio dei portici, i brevi avanzi delle quali sono ancora allo studio.

I descritti scavi hanno consentito di raccogliere una discreta quantità di materiale mobile, prevalentemente tardo.

Il nucleo statuario principale, sfuggito al saccheggio era stato scoperto durante le prime campagne nella zona dell'Aula triabsidata, dove nelle ultime si sono rinvenuti, invece, soltanto alcuni capitelli.

L'elenco del nuovo materiale è aperto da due statue femminili acefale di proporzioni naturali delle quali è qui riprodotta quella che presenta maggior interesse poichè si tratta di una divinità materna, forse salutifera come dimostrano i suoi attributi (T a v. 680 c).

Nella categoria del materiale ceramico un ammasso di vasi in parte ben conservati, rinvenuto tra la facciata del Nuovo Pretorio e il muro della vasca del retrostante frigidarium, quindi in una intercapedine. Sono state recuperate anche qua e là lucerne di varie epoche.

Le epigrafi che presentano maggior interesse, sono le grandi lettere sovrappostesi nel fregio dei portici; frammenti epigrafici peraltro ugualmente poco utilizzabili per la loro frammentarietà, sono stati raccolti in altri punti. Complete sono soltanto le due epigrafi seguenti.

La prima è incisa su un blocco erratico di *poros*, che presenta analogia con quelli del pronao del Pythion, e come altri contiene un decreto di prossenia a favore di un cittadino Samio (T a v. 680 d); è stata rinvenuta presso il confine occidentale degli scavi del Pretorio, a breve profondità dalla superficie coltivata; l'altra invece è una basetta impiegata a rovescio come materiale da costruzione di una edicoletta nella zona degli acquedotti prospiciente la Basilica del Pretorio. Contiene una dedica in greco della *boulé* dei Gortinii al consolare Clodio Felice Saturnino.

Sul lato del piazzale porticato che guarda il Tempio si scorge, sopra un grande lastrone inserito nel pavimento, l'impronta di una grande statua di bronzo; manca però qualsiasi dedica.

A. M. COLINI

*

SCAVI CONDOTTI A PRINIÀS NEL 1973

La missione dell'Istituto di Archeologia dell'Università di Catania ha proseguito nel 1973 l'esplorazione di Priniàs con una campagna di scavi condotta nei mesi di luglio e agosto. I lavori si sono svolti principalmente in contrada «Siderospilia» dove è stata portata avanti la sistematica esplorazione della necropoli protogeometrica e geometrica; saggi sono stati anche eseguiti nelle immediate vicinanze della Patela, dove è stato scoperto un bel tratto di muro arcaico di fortificazione ai piedi dell'altura, lungo il suo versante ovest; una officina di vasai è stata infine identificata sul declivio dell'altura immediatamente antistante allo stesso lato della Patela.

L'esplorazione della necropoli è stata condotta sia ad Ovest che ad Est della strada Priniàs-Asites (che ne attraversa la parte centrale), con lo scopo di continuare sistematicamente lo scavo iniziato negli anni precedenti ampliandolo e completandolo (F i g. 1).

Ad Ovest della strada il fronte di scavo raggiunto nel 1972 è stato portato avanti verso Nord per poco meno di 25 metri e per una larghezza est-ovest di circa 18 metri. In una prima trincea (CXV), eseguita in un'area di m. 5.50×6 rimasta non scavata nel corso della campagna del 1972, si trovò il solito fitto deposito di pietrame che nel resto della necropoli ricopriva

le tombe ad incinerazione e, in mezzo ad esso, due sepolture in pithoi (tombe 274 e 277) che contenevano dei crani inumati, e due cinerari (T a v. 681 a - b); sotto il pietrame si rinvennero tre fosse scavate nella roccia (BN, BO, BP) che si trovò un inumato in posizione rannicchiata (T a v. 681 c).

Procedendo verso Nord (trincee CXVI-CXXXV) si incontrò una vasta zona, di una diecina di metri di lato, in cui affiorava il piano di

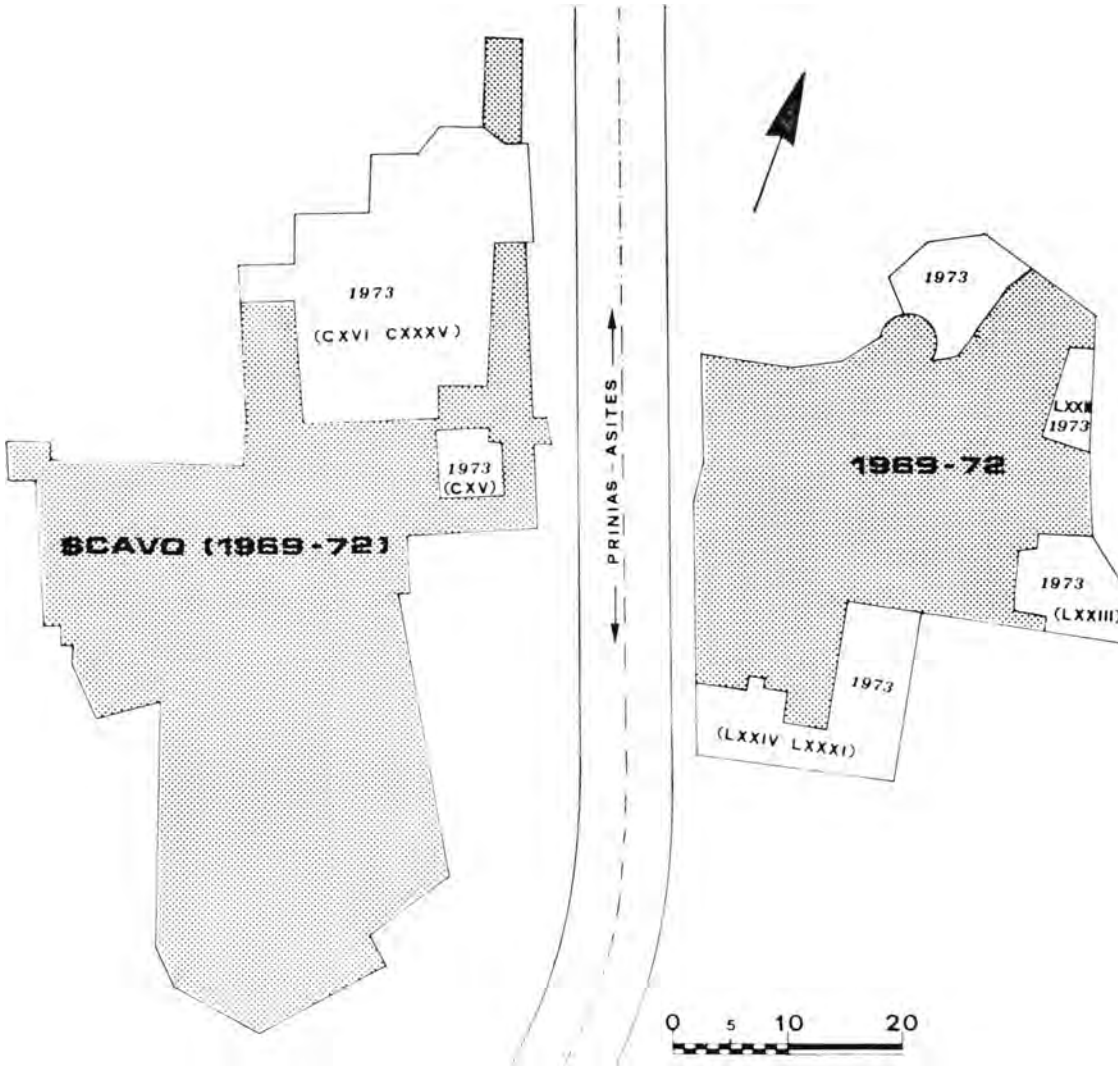

Fig. 1. Priniàs. Necropoli in contrada Siderospilia.

contenevano ossa di cavalli. Si ritrovò, cioè, nella trincea, la medesima situazione constatata precedentemente nella area circostante, dove erano state chiaramente distinte due fasi: la prima caratterizzata da tombe scavate nella roccia; la seconda con i cinerari coperti da pietrame. Un fatto nuovo era invece costituito da una sepoltura scavata nella roccia (BQ) dentro la quale roccia; al di là di essa ricomparve la massicciata con numerose tombe ad incinerazione: in questo tratto la massicciata appariva tuttavia del tutto diversa rispetto a quella che negli anni precedenti era stata messa in luce nelle aree contigue; essa era infatti costituita da macigni e grosse pietre in mezzo a cui si trovarono cinerari e pithoi. Del tutto nuovo è il fatto che, in mezzo

al pietrame, si trovò un deposito di ossa di inumati in mezzo a cui si poterono distinguere, sulla base dei crani conservati, almeno cinque individui (tomba 396 a-e). Nella medesima trincea (CXXXII) si trovò una fossa trapezoidale scavata nella roccia (BS) che conteneva lo scheletro di un piccolo cavallo (Tav. 681 d). Oltre alle tombe protogeometriche e geometriche furono messe in luce dieci tombe di epoca romana (tombe 278, 279, 280, 294, 295, 383, 384, 385, 398, 399) (Tav. 682 a) che portarono a quaranta il numero complessivo delle tombe esplorate nella area ad ovest della strada.

Anche ad Est della strada l'esplorazione fu continuata ampiando sistematicamente l'area dello scavo sia verso Sud (trincee LXXIV-LXXXI), sia verso Est dove due nuove trincee (LXXII e LXXIII) raggiunsero in tutta la sua lunghezza il margine della terrazza che sembrava delimitare da questo lato la necropoli. In quest' area furono complessivamente esplorate 35 tombe, delle quali solo due (AK, AZ) incassate nella roccia; le rimanenti erano tutte collocate in mezzo alla massicciata di pietrame che si estendeva in continuazione di quella messa in luce nelle aree contigue precedentemente esplorate (Tav. 682 b): 17 tombe erano costituite da cinerari; in 12 casi si trovarono in mezzo al pietrame depositi di ceneri e ossa combuste; in tre casi come contenitori erano stati adoperati dei pithoi. Da ricordare, infine, la tomba 359, collocata fra due grandi blocchi di roccia, sulla sommità della collina che domina la necropoli a Nord.

Il tratto di necropoli esplorato nel 1973 ha pertanto restituito complessivamente 75 tombe, di cui 10 di epoca romana, 8 della prima fase, le rimanenti appartenenti alla seconda fase della necropoli caratterizzata dall'uso dei cinerari collocati in mezzo al pietrame[1].

I saggi eseguiti ai piedi della Patela, nelle vicinanze del viottolo che divergendo dalla strada carrozzabile si inerpica lungo il lato sud-ovest dell'altura, portarono alla scoperta di un bel tratto di muro di fortificazione di epoca arcaica, che era stato danneggiato dal taglio della strada moderna (Tav. 682 c). Si trattava di un muro, orientato in senso est-ovest, che sembrava destinato a sbarrare il fondo della valle; aveva lo spessore di m. 2.20 e si conservava per una lunghezza massima di m. 8.70: era interrotto ad ovest dal taglio della strada, e si perdeva ad est contro il pendio del terreno in salita. L'altezza massima conservata era di m. 1.10 nel lato sud, ed era costruito con lastre e blocchetti di pietra calcarea disposti a doppio paramento in una struttura molto regolare. Nel lato meridionale del muro era inserito un blocchetto di m. 0.46 × 0.23 con l'iscrizione ∇ΟΦΒΞΙΚ lo spessore della pietra era nascosto nel corpo della costruzione (Tav. 682 d).

Al di là della strada, lungo il pendio della collina che fronteggia ad ovest la Patela, furono infine identificati i resti di una officina di vasai impiantata a mezza costa, esattamente in direzione del tratto di muro di fortificazione sopra menzionato. La parte centrale dell'impianto era costituita da un ambiente rettangolare di m. 7.70 × 4.20, orientato in senso est-ovest; allo interno del vano furono identificati i resti di una grande fornace addossata al lato ovest: chiaramente identificabile era alla base la forma circolare, ma il suo interno era ricoperto di pietrame crollato che non si fece in tempo a togliere. Lungo il lato nord del vano, addossati al suo muro esterno, si trovarono dei forni più piccoli verosimilmente destinati alla cottura dei singoli pithoi. Nell'area dell'edificio furono rinvenuti materiali databili nel VII secolo a.C.

GIOVANNI RIZZA

1. Vedi G. Rizza, Nuove scoperte a Priniàs, in Πεπραγμ. Γ' Διεθν. Κρητ. Συνεδρ., ἐν Ἀθήναις 1973, pp. 277-278.

*

SELI DI KAMILARI

1973

Nell' agosto del 1973 la Scuola Archeologica Italiana di Atene ha condotto, sotto la direzione del Prof. D. Levi e con la sorveglianza dello scrivente, un breve saggio di scavo in contrada Selì di Kamilari[1], ai margini della strada carrozzabile che congiunge tale centro a Festòs. In quella contrada erano già stati segnalati in passato rinvenimenti fortuiti, soprattuto in occasione dell'apertura della carrozzabile: frammenti ceramici e miseri resti di strutture murarie erano ancora visibili qua e là.

Lo scavo, effettuato nel terreno di E. Volakakis, ha permesso di mettere in luce i resti di una casa neopalaziale, costituita da almeno quattro vani di forma rettangolare, con annesso ad Ovest un piccolo tratto di lastricato (Fig. 1; Tav.

1. Per una relazione preliminare dello scavo vedi anche V. La Rosa, Saggio di scavo in condrada Selì di Kamilari, in Annuario, NS XXXIV-XXXV, 1972-73, p. 515 sgg.

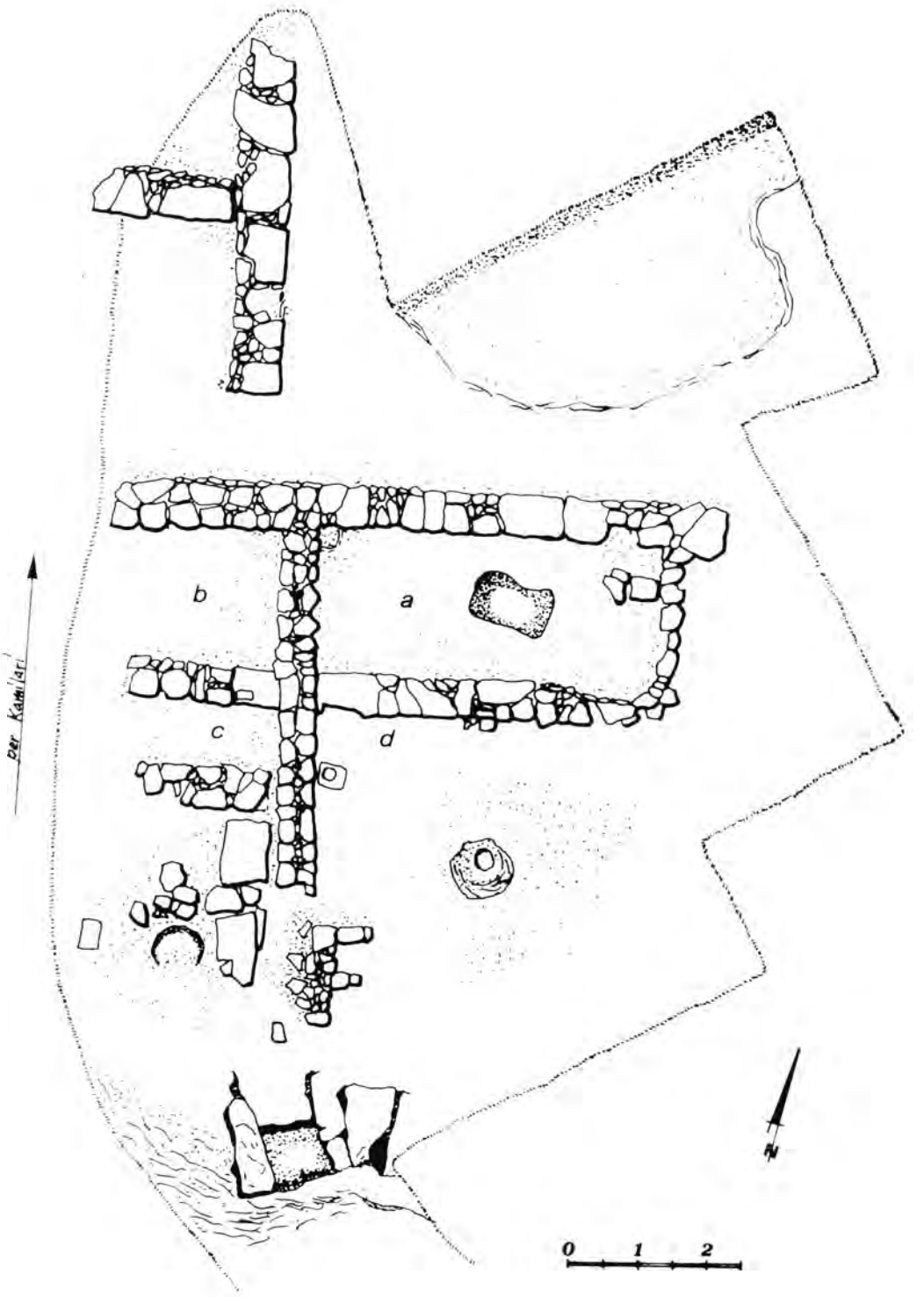

Fig. 1. Selì di Kamilari. Pianta dello scavo.

683 a). I muri, conservati solo nei filari più bassi, stavano in qualche caso appena 20 cm. al di sotto del piano di campagna e poggiavano direttamente sul *kouskouras*. L'area appariva inoltre gravemente danneggiata dai lavori agricoli; ma la presenza di un solo strato archeologico rendeva, agli effetti dell'associazione dei materiali, meno grave tale danno.

Quasi al centro dei vani *a* e *d* si aprivano nel *kouskouras* due fosse, bilobata l'una e tondeggiante l'altra, destinate probabilmente alla conservazione di pithoi o derrate.

Il complesso del corredo pavimentale, ancora in fase di restauro, può senz'altro attribuirsi al primo momento dell'età neopalaziale. Tra le forme ritroviamo le coppe biansate (T a v. 683 b), le ollette con beccuccio a ponte schiacciato, i pithoi cordonati, gli *skoutelia* troncoconici o semiovoidi, il *pot-à-feu* etc. Degno di menzione, rinvenuto in molti frammenti nella zona est tra i vani *a* e *d*, un rhytòn fittile di forma conica leggermente stondata; è decorato con punteggiatura in marrone e sovraddipinto in bianco con spirali e motivi fitomorfi stilizzati (T a v. 683c). Incastrato nel *kouskouras*, subito ad Ovest del tratto di lastricato, stava un piccolo tripode in bronzo (alt. cm. 15 ca.; diam. cm. 20 ca.) molto rovinato.

A Nord della casa furono messi in luce i resti di due muri, che si incontravano quasi ad angolo retto, danneggiati dall'apertura della strada moderna; erano in tecnica tipicamente neopalaziale, a grossi blocchi irregolari o trapezoidali sulla faccia esterna, ed a piccole pietre con zeppe su quella interna. Ad Est di tali strutture, una sorta di scarico poggiava direttamente sul *kouskouras* e conteneva anche scarsi frammenti pre-e-protopalaziali, oltre ad un paio di cocci geometrici.

Una prima ricognizione nell'area all'intorno, nel raggio di oltre cento metri, ha permesso di raccogliere numerosi frammenti e di isolare frustuli di strutture murarie, quasi sempre danneggiate dall'aratro. È verisimile pertanto che l'abitazione messa in luce faccia parte di un aggregato più vasto, dell'epoca dei secondi palazzi, non privo di importanza per la storia della *chora* festia di quel periodo.

VINCENZO LA ROSA

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

1973

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Καστέλλι Χανίων

Συνεχίστηκε γιὰ τρίτο κατὰ σειρὰ χρόνο ἡ κοινὴ ἑλληνοσουηδικὴ ἔρευνα στὴν πλατεία Ἁγίας Αἰκατερίνης (συνοικία Καστέλλι) τῆς πόλης τῶν Χανίων (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 508-509, ΑΔ 27 (1972): (Χρονικά, σ. 635-637. ΑΑΑ III (1970), σ. 100-102, ΑΑΑ IV (1971), σ. 223-224, ΑΑΑ V (1972), σ. 387-390, ΑΑΑ VI (1973), σ. 439-448), ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῶν κκ. Styrenius καὶ Τζεδάκι καὶ μὲ συμμετοχὴ τῶν κκ. B. Palsson καὶ B. Granler, τοῦ κ. E. Hallager (διευθυντῆ ἀνασκαφῆς γιὰ τὸ σουηδικὸ τμῆμα) καὶ τῶν δδ. Ντ. Ρούσσου, Μ. Πετριτάκη καὶ Μ. Ἀνδρεαδάκη. Ἡ παρουσία τοῦ ἀρχιτεχνίτη ἀνασκαφῶν κ. Βασιλάκη καὶ τοῦ συντηρητῆ κ. Κωνσταντάκη βοήθησε ἐξαιρετικὰ τὸ ἔργο τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ ἔρευνα ἄρχισε στὴ μεγάλη τάφρο (τάφροι 4-8 τῶν ἀνασκαφῶν 1970-1971) μὲ βασικὸ σκοπὸ τὴ σύνδεση τῶν δωματίων Α (μὲ τὴ βάση τοῦ κίονα) καὶ C (μὲ τὴν ἑστία) (Σχέδ. 1· Πίν. 684 α), τὸ σπουδαιότερο οἰκοδομικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνασκαφῆς 1971, μὲ τὰ γύρω ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα.

Τὸ δωμάτιο C σκάφτηκε βαθύτερα, στὸ ἐπίπεδο τοῦ δωματίου Α, ὅπου ἀποκαλύφθηκε σὲ ἀρκετὴ ἔκταση πλακόστρωτο. Τὸ χῶρο αὐτὸ μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε σὰν ἕνα μυκηναϊκὸ μέγαρο μὲ προθάλαμο (δωμάτιο Α), θάλαμο (δωμάτιο C) καὶ φωταγωγὸ στὴ βορειοδυτικὴ πλευρά, ἀλλὰ μὲ ἀρκετὰ στοιχεῖα μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὸ δωμάτιο C συνδέεται μὲ πολύθυρα καὶ μὲ τὸ δωμάτιο Α καὶ μὲ τὸ ἀντίστοιχο, πρὸς Ν., ποὺ ἦταν καταστραμμένο ἀπὸ μεταγενέστερες οἰκοδομήσεις. Τομὴ στὴν ἑστία ἔδειξε τὴν παρουσία δυὸ πρωιμότερων φάσεων, ἀπ' τὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 μέχρι καὶ τὴν ΥΜ ΙΙΙΒ1.

Πρὸς Δ. τοῦ δωματίου C ἀποκαλύφθηκε τὸ δωμάτιο Β (Σχέδ. 1), μὲ εἴσοδο πρὸς αὐτὸ στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία καὶ ἴχνη ντουλαπιοῦ στὰ βόρειά της. Πάνω στὸ πάτωμα καὶ μέσα στὸ ντουλάπι βρέθηκαν *in situ* ΥΜ ΙΙΙΑ ἀγγεῖα. Ἡ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου καταστράφηκε ἀπὸ ἕνα βενετσιάνικο λάκκο, ἐνῶ ἴχνη θύρας μαρτυροῦν ἐπικοινωνία τοῦ δωματίου αὐτοῦ μὲ τὸ χῶρο στὰ νότια.

Στὴ συνέχεια ἀνοίχτηκαν πρὸς Α. τοῦ χώρου αὐτοῦ (δωμάτια Α, Β, C) δυὸ ἀκόμα τάφροι, ἡ 9 καὶ ἡ 10 (Σχέδ. 1).

Ἡ ἔρευνα στὴν τάφρο 9 ἔφερε σὲ φῶς σύμπλεγμα ἀπὸ θεμέλια μινωικῶν τοίχων τῆς ΥΜ ΙΙΙΑ-Β περιόδου. Κάτω ἀπ' αὐτούς, καὶ στὸ ἴδιο βάθος μὲ τὸ διπλανὸ μυκηναϊκὸ μέγαρο, ἀποκαλύφθηκε κλιμακοστάσιο, γιὰ ἄνοδο στὸν ὄροφο τοῦ κτιρίου. Ὁ χῶρος κάτω ἀπὸ τὴ σκάλα εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ ἀποθήκη κεραμεικῆς· ἔτσι βρέθηκαν *in situ* πολλὰ ΥΜ ΙΒ ἀγγεῖα (Πίν. 684 β-γ, 685 α-β). Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς ἀποθήκης ἐντοπίστηκε ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β.-Ν.

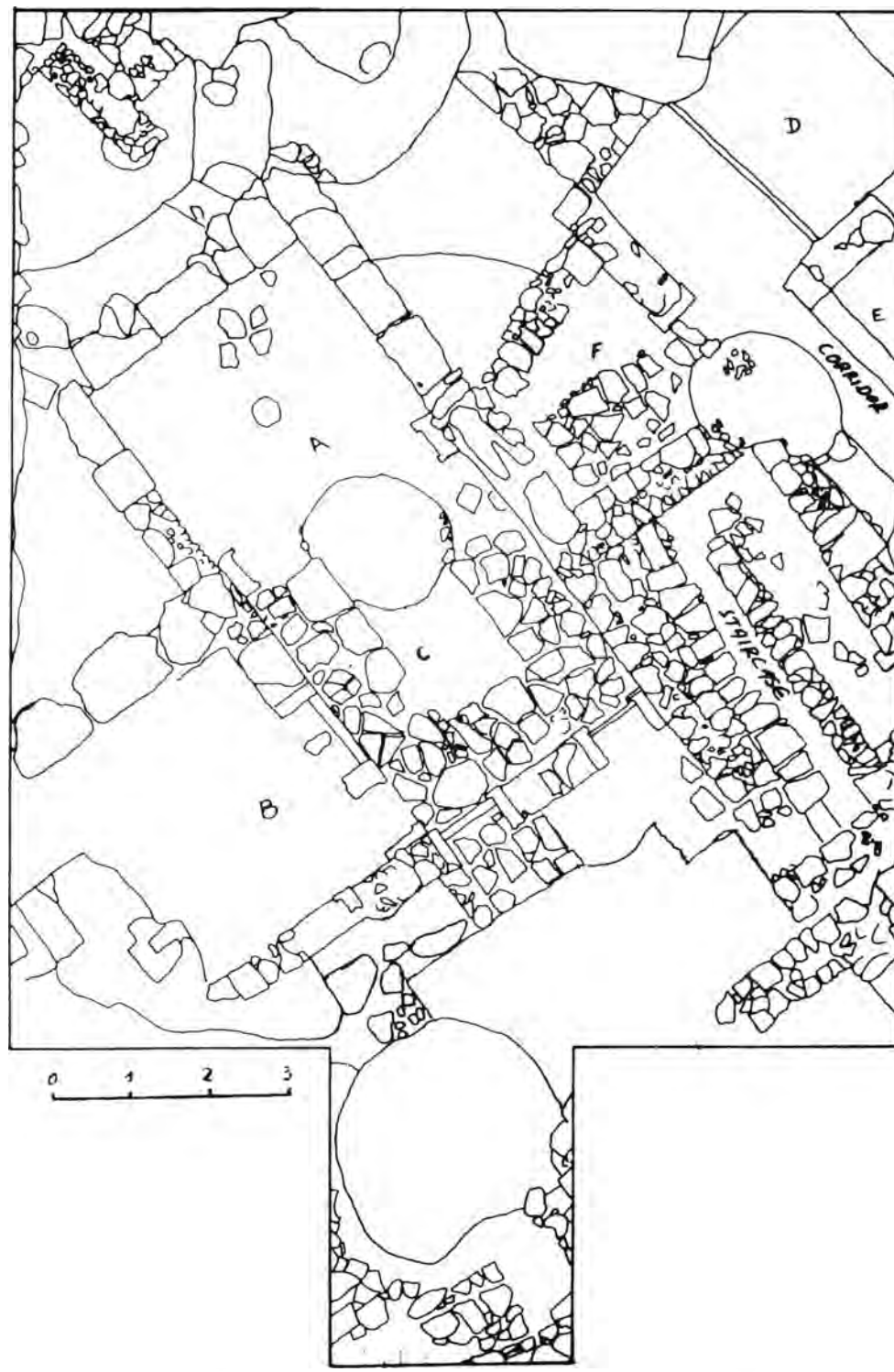
Στὴν τάφρο 10, καὶ σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ μέγαρο, ἀποκαλύφθηκαν τὰ δωμάτια D καὶ Ε. Τὰ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα ἔδειξαν ὅτι τὸ δωμάτιο D χωριζόταν ἐγκάρσια σὲ δυὸ τμήματα, μὲ ξύλινο μεσότοιχο. Στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ δωματίου ὑπῆρχε πρόσβαση τόσο πρὸς τὸ διάδρομο στὰ νότια, ὅσο καὶ πρὸς τὸ δωμάτιο F. Στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου D βρέθηκαν καμένες δοκοὶ (κίονες ἢ δοκάρια στέγης) ἀπὸ κυπαρίσσι καὶ ΥΜ ΙΒ ἀγγεῖα (Πίν. 685 γ-ε, 686 α-β). Ἀγγεῖα τῆς ἴδιας περιόδου, πολὺ περισσότερα ὅμως, βρέθηκαν καὶ στὸ δωμάτιο Ε, ποὺ θὰ πρέπει νὰ χρησίμευε γιὰ ἀποθήκη τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος (Πίν. 686 γ-ε). Τὸ μεγαλύτερο πάντως τμῆμα τοῦ δωματίου αὐτοῦ παραμένει ἄσκαφτο. Ἡ ἔρευνα καὶ στὶς δυὸ αὐτὲς τάφρους ἔδειξε ἐκτεταμένη καταστροφὴ στὴν ΥΜ ΙΒ φάση.

Ἡ ἐνοποίηση τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς μᾶς ἔδωσε σὲ τμήματα δυὸ ἀρχιτεκτονικὰ συγκροτήματα, ποὺ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς περιόδους: Τὰ δωμάτια Α, Β, C, μὲ προσανατολισμὸ ΒΔ.-ΝΑ., ποὺ τοποθετοῦνται στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ-Β περίοδο, καὶ τὰ δωμάτια D, E, F, μὲ τὸ κλιμακοστάσιο, μὲ προσανατολισμὸ Α.-Δ., ποὺ χρονικὰ ἀνήκουν στὴ ΥΜ ΙΒ περίοδο. Μικρὲς δοκιμαστικὲς τομές, κάτω ἀπὸ τὰ δάπεδα καὶ τῶν δυὸ οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων, ἔδειξαν ὅτι αὐτὰ πατοῦν σὲ καθαρὰ ΜΜ στρώματα.

Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τῶν δωματίων τοῦ ΥΜ ΙΒ συγκροτήματος θὰ μᾶς δώσει περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ οἰκοδόμημα καὶ γιὰ τὴν ΥΜ ΙΒ φάση στὸ χῶρο τῆς Δυτικῆς Κρήτης, ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορὰ δηλώνεται ἀρχιτεκτονικὰ καὶ κεραμεικὰ σὲ τέτοια ἔκταση. Ἔτσι ἡ μελέτη γιὰ τὶς πρώιμες φάσεις τῆς ἀνακτορικῆς ἐγκατάστασης στὸ Καστέλλι, τῆς μινωικῆς Κυδωνίας, θὰ πάρει νέα μορφὴ βασισμένη πάνω σὲ ἰδιαίτερα σημαντικὰ εὑρήματα.

Ἀρμένοι Ρεθύμνης

Συνεχίστηκε γιὰ τέταρτο κατὰ σειρὰ χρόνο ἡ ἔρευνα τοῦ ὑστερομινωικοῦ νεκροταφείου, κοντὰ στὸ χωριὸ Ἀρμένοι Ρεθύμνης (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 476-477, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 513-516, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 639-644. ΑΑΑ IV (1973), σ. 216-221). Στὴν ἀνασκαφὴ πῆραν μέρος οἱ δδ. Ντ. Ρούσσου, Μ. Πετριτάκη, Μ. Ἀνδρεαδάκη, ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοί, ἐνῶ ἐπικεφαλῆς τοῦ συνεργείου ἦταν ὁ ἀρχιτεχνίτης ἀνασκαφῶν, κ. Βασιλάκης.

Σχέδ. 1. Καστέλλι Χανίων. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς.

Τάφος 65. Ἐντοπίστηκε 6 μ. περίπου πρὸς Β. τοῦ τάφου 41 καὶ στὸν ἴδιο ἀκριβῶς ἄξονα (Α.-Δ.). Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 4 μ., μὲ πέντε σκαλοπάτια στὴν ἀρχή του. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔκλεινε μονοκόμματη πλάκα, μὲ στρῶμα ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ λάσπη στὶς ἄκρες, γιὰ καλύτερη στερέωση. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 1.12 × 1.53 μ., βρέθηκαν σκόρπια κόκαλα καὶ ἑπτὰ ἀγγεῖα: τρεῖς ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, κάλαθος, προχοΐσκη, ἀσκοειδὲς καὶ ἀμφορίσκος (Π ί ν. 687 α - β). Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ φαίνεται ὅτι ὁ τάφος χρησιμοποιήθηκε ἀρχικὰ στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 καὶ ξανὰ στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ1 φάση.

Τάφος 66. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 9.50 μ. πρὸς Α. τοῦ τάφου 65. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.24 μ. Ὁ θάλαμος ὅμως ἐγκαταλείφθηκε στὴν ἀρχὴ τῆς κατασκευῆς, ἐξαιτίας τοῦ σκληροῦ πετρώματος.

Τάφος 67. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 15.50 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 66. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.35 μ., μὲ πέντε σκαλοπάτια στὴν ἀρχή του. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλεινόταν μὲ μονοκόμματη πλάκα· πάνω ἀκριβῶς ἀπ' τὴν εἴσοδο στὸ βράχο βρέθηκε λαξευμένο σχηματοποιημένο «ὑπέρθυρο». Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 1.85 × 3.13 μ., βρέθηκαν κόκαλα ἕντεκα νεκρῶν καὶ δεκαεπτὰ ἀγγεῖα: τέσσερις προχοΐσκες, δυὸ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, τέσσερα πυξιδοειδή, δύο ἀλαβαστροειδή, δύο τρίωτοι ἀμφορίσκοι, μικρὸ σφαιρικὸ μινωικὸ φλασκὶ καὶ δυὸ λίθινα ἀγγεῖα (Π ί ν. 687 γ - στ). Ἐπίσης βρέθηκαν δυὸ περόνες, μιὰ λόγχη, ἕνα ἔλασμα καὶ ἕξι δαχτυλίδια, ὅλα χάλκινα. Τέλος μαζεύτηκαν πολλὲς χάντρες ἀπὸ περιδέραια, τέσσερις σφραγιδόλιθοι, τέσσερα σφονδύλια καὶ δυὸ μικρὰ δουλεμένα χρυσὰ κομμάτια ἀπὸ περιδέραιο. Κάτω ἀπὸ τὸ νεκρὸ ΣΤ, βρέθηκε ὁλόκληρο περιδέραιο ἀπὸ ἀνάγλυφες χάντρες ὑαλόμαζας, σὲ χρῶμα βαθὺ γαλάζιο. Ἡ κεραμεικὴ δείχνει τὴ χρήση τοῦ τάφου γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 καὶ στὴ συνέχεια στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ1.

Τάφος 68. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 2 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 67. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 3.56 μ. Ἀφέθηκε μισοτελειωμένος, ἐξαιτίας τοῦ σκληροῦ πετρώματος.

Τάφος 69. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 12.70 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 68. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 4.32 μ. μὲ τέσσερα σκαλοπάτια στὴν ἀρχήν του. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλεινόταν μὲ φράγμα ἀπὸ πέτρες. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 1 × 1.30 μ., βρέθηκαν τέσσερις νεκροί, ἕνα πέτρινο σφονδύλι καὶ ἕνα ἀλαβαστροειδές, ΥΜ ΙΙΙΑ2, ἀγγεῖο.

Τάφος 70. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 5.45 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 69. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ διαπιστώθηκε ὅτι εἶχε μείνει μισοτελειωμένος.

Τάφος 71. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 9 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 70. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου εἶναι 5.92 μ. Τὴν εἴσοδο τοῦ θαλάμου ἔφραζε μονοκόμματη πλάκα μὲ λαξευμένο πλαίσιο στὴν ἐσωτερικὴ πλευρά της γιὰ καλύτερη ἐπαφή. Ὁ θάλαμος, διαστ. 2.56× 2.32 μ., περιεῖχε ἑπτὰ ταφές, ἀλλὰ μόνο ἡ Ε βρέθηκε *in situ*. Βρέθηκαν τέσσερα χάλκινα δαχτυλίδια καὶ ἕνα ἀσημένιο, τρία χάλκινα ὅπλα (Π ί ν. 688 β), ὀστέινες βελόνες καὶ ἕξι σφραγιδόλιθοι. Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ (πυξιδοειδές, προχοΐσκη καὶ τετράωτος ἀμφορέας) (Π ί ν. 688 α) φαίνεται ὅτι ὁ τάφος χρησιμοποιήθηκε δυὸ φορές, στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 καὶ στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ1 φάση.

Τάφος 72. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 3.10 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 71. Θάλαμος δὲ βρέθηκε· στὸ μέσο τοῦ δρόμου, μήκ. 3.80 μ., βρέθηκαν δυὸ ἔνθετες πλάκες μὲ μικρὲς πέτρες ἐνδιάμεσα. Κάτω ἀπ' αὐτὲς ἀποκαλύφθηκε κοιλότητα, μὲ λεπτὰ κομμάτια ἀπὸ κόκαλα (διαστ. κοιλότητας 0.73 × 0.47 × 0.35 μ.). Ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ παιδικὴ ταφή.

Τάφος 73. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 13.30 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 72. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.68 μ., μὲ πέντε σκαλοπάτια στὴν ἀρχή του. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου κλεινόταν ἀπὸ μιὰ μονοκόμματη πλάκα. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 1.46 × 2.04 μ., βρέθηκαν ἐννέα ταφές, μόνο ὅμως ὁ νεκρὸς Α ἦταν *in situ*. Μαζεύτηκαν πέντε πέτρινα σφονδύλια καὶ πολλὲς χάντρες ἀπὸ περιδέραια. Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ (προχοΐσκη, ψευδόστομος ἀμφορέας (Π ί ν. 688 γ), ἀλαβαστροειδὲς) φαίνεται ὅτι οἱ ταφὲς ἀνήκουν στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ1-2 φάση.

Τάφος 74. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 3.50 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 73. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.94 μ. μὲ δυὸ σκαλοπάτια. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔφραζε μονοκόμματη πλάκα. Ὁ θάλαμος, διαστ. 1.37 × 1.98 μ., περιεῖχε ἑπτὰ νεκρούς, μόνο ὅμως ὁ Ζ βρέθηκε *in situ*. Βρέθηκαν ἐπίσης χάλκινο ἐγχειρίδιο, χάλκινη τριχολαβίδα καὶ τρίωτο πυξιδοειδὲς ἀγγεῖο τῆς ΥΜ ΙΙΙΒ1 φάσης (Π ί ν. 688 δ).

Τάφος 75. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 9.50 μ. πρὸς Β. τοῦ τάφου 74. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 3.55 μ. Ἀφέθηκε μισοτελειωμένος, ἐξαιτίας τοῦ σκληροῦ πετρώματος.

Τάφος 76. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 4.60 μ. πρὸς Β. τοῦ τάφου 75. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 7.02 μ. Στὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου τρεῖς ἔνθετες πλάκες κάλυπταν κοιλότητα, διαστ. 0.31 × 0.54 μ., μέσα στὴν ὁποία βρέθηκαν χάντρα καὶ μικρὸ γυναικεῖο εἰδώλιο ἀπὸ στεατίτη (Π ί ν. 688 ε). Τὸ εἰδώλιο ἔχει τρύπα στὸ πάνω μέρος καὶ ἀσφαλῶς προέρχεται ἀπὸ περιδέραιο. Τὴν εἴσοδο τοῦ θαλάμου ἔφραζε μονοκόμματη πλάκα. Ὁ θάλαμος, διαστ. 2.19 × 2.55 μ., περιεῖχε ὀκτὼ νεκρούς, μόνο ὅμως ὁ Β βρέθηκε *in situ*. Μαζεύτηκαν πολλὲς χάντρες ἀπὸ περιδέραια καὶ πέντε ἀγγεῖα (δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, δύο κρατηροειδὴ (Π ί ν. 688 στ), ἕνα θυμιατήρι σὲ κομμάτια). Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ φαίνεται ὅτι ὁ τάφος χρησιμοποιήθηκε δυὸ φορὲς στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ φάση.

Τάφος 77. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 18.76 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 76. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.61 μ., μὲ τέσσερα σκαλοπάτια στὴν ἀρχή του. Τὴν εἴσοδο τοῦ θαλάμου ἔκλεινε μονοκόμματη πλάκα. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 1.60 × 2.10 μ., βρέθηκαν πέντε νεκροί, μόνο ὅμως ὁ Α ἦταν *in situ*. Τὰ δυὸ ἀγγεῖα ἀλαβαστροειδή, ἕνα τρίωτο καὶ ἕνα ἄωτο χρονολογοῦνται στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 φάση.

Τάφος 78. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 7.97 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 76. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5 μ., μὲ τέσσερα σκαλοπάτια στὴν ἀρχή του. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔκλεινε φράγμα ἀπὸ πέτρες. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 2.18 × 2.32 μ., βρέθηκαν ὀκτὼ νεκροί, μόνο ὅμως ὁ Α ἦταν *in situ*. Δίπλα του βρέθηκαν χάλκινο δαχτυλίδι, σφενδόνη ἀσημένιου δαχτυλιδιοῦ, μὲ σφραγιστικὸ πεδίο καὶ ἀσημένια χάντρα. Μαζεύτηκαν ἀκόμα τριχολαβίδα, λόγχη, σπαθὶ κοντὸ μὲ ἴχνη ξύλου στὴ λαβή, ὅλα χάλκινα, περιδέραιο μὲ ἀνάγλυφες ψήφους ἀπὸ βαθιὰ γαλάζια ὑαλόμαζα καὶ ἀρκετὲς χάντρες. Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ (τρεῖς ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, δυὸ πυξιδοειδή (Πί ν. 689 α-β) ἕνα κρατηροειδές, ἕνα ἀλαβαστροειδές), φαίνεται ὅτι ὁ τάφος χρησιμοποιήθηκε δυὸ φορές, στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 καὶ στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ1 φάση. Τέλος στὸ δρόμο ἀποκαλύφθηκε μικρὴ κοιλότητα, ποὺ περιεῖχε χάντρες ἀπὸ χαλκό, φαγεντιανὴ καὶ ὀρεία κρύσταλλο, σφονδύλι ἀπὸ στεατίτη καὶ μικρὴ προχοΐσκη.

Τάφος 79. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 5.60 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 78. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 4.52 μ., μὲ πέντε σκαλοπάτια στὴν ἀρχή του. Ἀνάμεσα στὸ πρῶτο καὶ στὸ δεύτερο σκαλοπάτι ἀποκαλύφθηκε κοιλότητα, διαστ. 0.60 × 0.30 μ., ποὺ περιεῖχε χάντρα ἀπὸ στεατίτη μὲ χάλκινο κρίκο στὸ μέσο. Τὴν εἴσοδο τοῦ θαλάμου ἔκλεινε μονοκόμματη πλάκα. Στὸ θάλαμο, διαστ. 1.55 × 2.93 μ., βρέθηκαν ὀκτὼ νεκροί, μόνο ὅμως οἱ Ζ καὶ Η ἦταν *in situ*. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμεική (δύο κρατηροειδή, δυὸ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (Πί ν. 689 γ), μιὰ προχοΐσκη, ἕνα δαχτυλιόσχημο) βρέθηκαν δυὸ σφραγιδόλιθοι, χάλκινο δαχτυλίδι, χάντρες ἀπὸ χαλκό, φαγεντιανὴ καὶ ἡμιπολύτιμες πέτρες. Ἡ κεραμεικὴ δείχνει ὅτι ὁ τάφος χρησιμοποιήθηκε δυὸ φορές, στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 καὶ στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ1 φάση.

Τάφος 80. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 4.40 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 79. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.41 μ., μὲ τέσσερα σκαλοπάτια στὴν ἀρχή του. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔκλεινε φράγμα ἀπὸ πέτρες. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 1.29 × 1.88 μ., βρέθηκαν τέσσερις νεκροί, μόνο ὅμως ὁ Δ. ἦταν *in situ*. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ (ψευδόστομος ἀμφορέας, εἰσαγμένος μυκηναϊκὸς τρίωτος ἀμφορίσκος τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ2 τρίωτο κρατηροειδὲς, σταμνίσκος) (Πί ν. 689 στ-ζ) ποὺ ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 καὶ στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ φάση ἀντίστοιχα, βρέθηκαν τρεῖς σφραγιδόλιθοι, χάλκινο δαχτυλίδι καὶ ἀρκετὲς χάντρες.

Τάφος 81. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 0.48 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 80. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 3.89 μ. Ἀφέθηκε μισοτελειωμένος, ἐξαιτίας τοῦ σκληροῦ πετρώματος.

Τάφος 82. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 26 μ. πρὸς Β. τοῦ τάφου 81. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 3.55 μ. μὲ τέσσερα σκαλοπάτια στὴν ἀρχή του. Ἀνάμεσα στὸ πρῶτο καὶ στὸ δεύτερο σκαλοπάτι ἀποκαλύφθηκε μικρὴ κοιλότητα, δίχως εὑρήματα. Τὴν εἴσοδο τοῦ θαλάμου ἔκλεινε φράγμα ἀπὸ πέτρες. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 0.98 × 1 μ., βρέθηκαν δυὸ νεκροὶ *in situ*, καὶ στὰ δεξιὰ τῆς εἰσόδου μικρὴ κρύπτη. Δὲ σημειώθηκαν εὑρήματα.

Τάφος 83. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 2.50 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 82. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 2.95 μ., μὲ δυὸ σκαλοπάτια. Στὸ πρῶτο σκαλοπάτι ἀποκαλύφθηκε κοιλότητα, διαστ. 0.37 × 0.42 μ., χωρὶς εὑρήματα. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔφραζε μονοκόμματη πλάκα. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 0.88 × 0.98 μ., βρέθηκαν κόκαλα διαλυμένα καὶ τέσσερις σφραγιδόλιθοι μαζὶ μὲ μιὰ χάντρα ἀπὸ φαγεντιανή. Ἡ κεραμεικὴ (δυὸ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς) δείχνει ὅτι ἔχουμε μιὰ ταφή, ποὺ χρονικὰ ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ2 φάση.

Τάφος 84. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 8 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 83. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 4.75 μ. Στὴν ἀρχή του ἀποκαλύφθηκε κοιλότητα, δίχως εὑρήματα. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔφραζε μονοκόμματη πλάκα καὶ γιὰ τὴν καλύτερη προσαρμογή της εἶχε λαξευτεῖ πλαίσιο στὰ ἄκρα τοῦ ἀνοίγματος. Στὸ θάλαμο, διαστ. 1.22 × 1.67 μ., βρέθηκαν δεκατρεῖς νεκροί, ἕνα χάλκινο ἐγχειρίδιο, τέσσερα χάλκινα δαχτυλίδια, τὰ τρία σὲ κομμάτια, ἕνας σφραγιδόλιθος καὶ δυὸ χάντρες. Ἡ κεραμεικὴ (δυὸ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς) ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΙΙΒ1-2 φάση (Πί ν. 689 η).

Τάφος 85. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 3 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 84. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 2.75 μ. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔκλεινε μονοκόμματη πλάκα μὲ στρῶμα ἀπὸ πέτρες καὶ χῶμα στὰ ἄκρα της. Στὸ θάλαμο, διαστ. 1.75 × 2.42 μ., ὑπῆρχαν δυὸ νεκροὶ καὶ ἐννιὰ πέτρινα σφονδύλια, δυὸ χάλκινα δαχτυλίδια, ἕνας σφραγιδόλιθος καὶ πέντε χάντρες. Ἡ κεραμεικὴ (ὄστρακα ἀπὸ προχοΐσκη καὶ θυμιατήρι) ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ1 φάση (Πί ν. 689 δ).

Τάφος 86. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 3.30 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 85. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 4.35 μ., μὲ ἕνα σκαλοπάτι στὴν ἀρχή του. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔκλεινε μονοκόμματη πλάκα μὲ στρῶμα ἀπὸ πέτρες καὶ χῶμα στὰ ἄκρα της. Ὁ θάλαμος, διαστ. 1.18 × 1.35 μ., περιεῖχε ὀκτὼ νεκρούς, ἀλλὰ μόνο ὁ Α καὶ ὁ Γ ἦταν *in situ*. Βρέθηκαν ἑπτὰ χάντρες, σφραγιδόλιθος καὶ χάλκινο δαχτυλίδι.

Τάφος 87. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 12 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 86. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 3.96 μ. Στὴν

ἀρχή του καὶ στὸ δεξιὸ πλευρικὸ τοίχωμα ἀποκαλύφθηκε μικρὴ κοιλότητα, διαστ. 0.36 × 0.40 μ., δίχως εὑρήματα. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔφραζε μονοκόμματη πλάκα. Στὸ θάλαμο, διαστ. 2.30× 2.76 μ., νεκροὶ καὶ εὑρήματα βρέθηκαν διαλυμένα. Μαζεύτηκαν τρεῖς σφραγιδόλιθοι, τριαντατέσσερις χάντρες καὶ ἕνα σφονδύλι.

Τάφος 88. Ἐντοπίστηκε σὲ ἀπόσταση 15 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 87. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 4.85 μ. καὶ στὴν ἀρχή του, στὸ ἀριστερὸ πλευρικὸ τοίχωμα, ἀποκαλύφθηκε κοιλότητα, διαστ. 0.47 × 0.50 μ., δίχως εὑρήματα. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔφραζε πλάκα, ποὺ βρέθηκε πεταμένη. Μέσα στὸ θάλαμο, διαστ. 1.77 × 2.18 μ., τὰ πάντα ἦταν συλημένα. Βρέθηκαν μόνο λίγα ὄστρακα, ποὺ ἀνήκουν στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2 φάση.

Τάφος 89. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 2 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 88. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 5.87 μ. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔφραζε μονοκόμματη πλάκα. Ὁ θάλαμος, διαστ. 1.90 × 2.45 μ., περιεῖχε δεκατρεῖς ταφές, μόνο ὅμως οἱ Α καὶ Β ἦταν *in situ*. Βρέθηκαν ἑπτὰ σφονδύλια καὶ μερικὲς χάντρες. Ἡ κεραμεικὴ (ὀκτὼ προχοΐσκες καὶ δύο ἄωτα κύπελλα) τοποθετεῖται χρονικὰ στὴν ΥΜ ΙΙΙΑ1 φάση (Πίν. 689 ε).

Τάφος 90. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 2.50 μ. πρὸς Ν. τοῦ τάφου 89. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 4.05 μ. Τὴν εἴσοδο στὸ θάλαμο ἔφραζε μονοκόμματη πλάκα. Ἡ ὀροφὴ τοῦ θαλάμου, διαστ. 1.80 × 1.60 μ., εἶχε πέσει, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι γεμάτος πέτρες καὶ χώματα. Στὸν καθαρισμὸ βρέθηκαν ἀρκετὲς χάντρες καὶ ἕνα σφονδύλι.

Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς στὸν ἴδιο χῶρο (ὑπάρχουν τουλάχιστο εἰκοσιπέντε ἀκόμα θαλαμωτοὶ τάφοι) θὰ δώσει τὴν εὐκαιρία γιὰ τὴ συστηματικὴ μελέτη ἑνὸς ὑστερομινωικοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου, τόσο γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν τάφων καὶ τὸν τρόπο τοποθέτησής τους στὸ χῶρο, ὅσο καὶ γιὰ τὴν κεραμεική, μικροτεχνία καὶ χαλκουργική.

ΓΙΑΝΝΗΣ Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

*

Μέγα μέρος τοῦ ἔτους, ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου, ὅτε ὁ ὑπογραφόμενος ἐτοποθετήθη εἰς Χανιά, μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1973 ἀφιερώθη εἰς τὴν διοργάνωσιν τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Χανίων, ἡ ὁποία ἐπὶ δύο ἔτη ἦτο οὐσιαστικῶς ἄνευ μονίμου προϊσταμένου.

Ὑπὸ ἀληθῶς δυσχερεῖς περιστάσεις, λόγῳ τῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι γενικῶς ἐπεκράτουν εἰς πολλοὺς τομεῖς, κατωρθώθη ἡ κανονικὴ λειτουργία τῆς Ἐφορείας καὶ ἡ ἄσκησις ἐλέγχου ἐπὶ μνημείων καὶ χώρων. Ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς διατηρητέων φυσικοῦ κάλλους τόπων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων, συμπληρωματικῶς πρὸς παλαιοτέρας κηρύξεις, ὑπῆρξε βασικὴ συμβολή, εἰδικῶς διὰ τὴν προστασίαν τῆς Δυτικῆς Κρήτης.

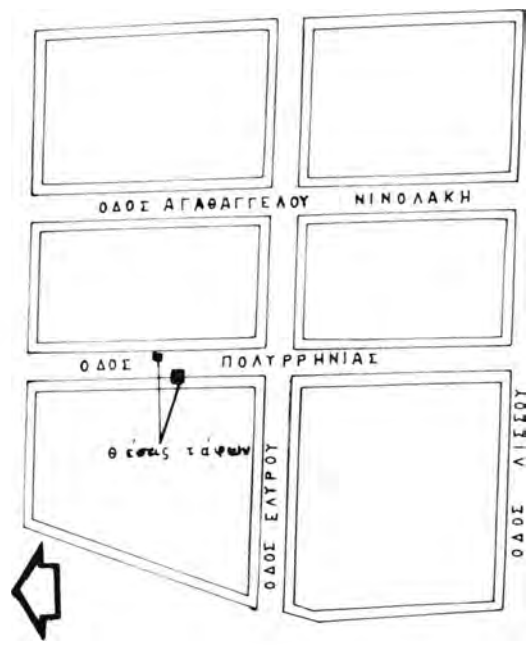
Εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Ἐφορείας ἐβοήθησαν αἱ πτυχιοῦχοι τῆς Ἀρχαιολογίας δδ. Κλεοπ. Εὐστρατίου καὶ Ντ. Ρούσσου.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ-ΣΩΣΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΧΑΝΙΑ

Ὁδὸς Πολυρρηνίας

Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς πόλεως τῶν Χανίων, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Σούδαν ὅπου ὑπάρχουν τάφοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ Πολυρρηνίας δύο διπλοῖ κτιστοὶ ὑπόγειοι τάφοι (Σχέδ. 1). Ἐκ τούτων ὁ

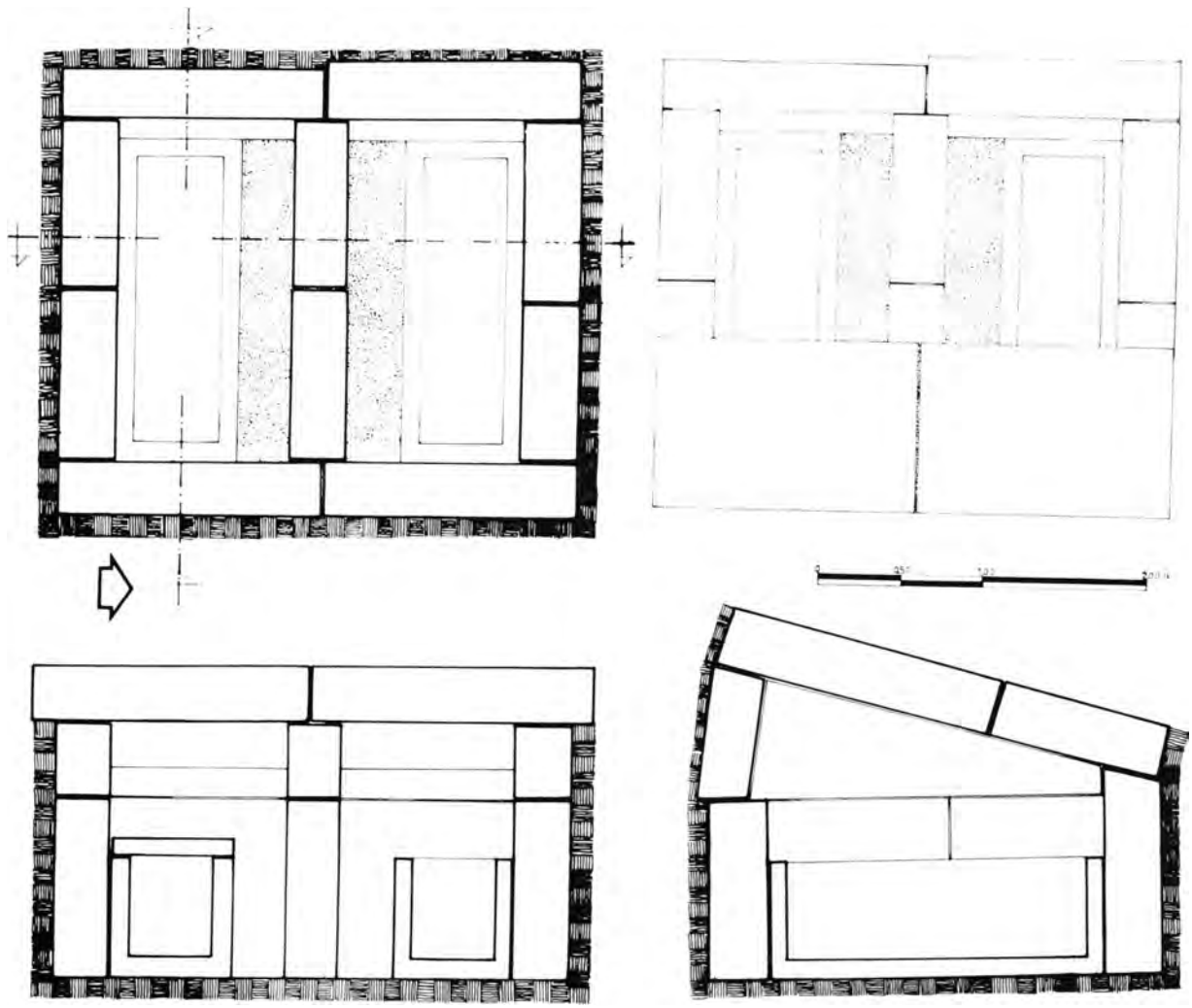

Σχέδ. 1. Χανιά. Ὁδὸς Πολυρρηνίας. Τοπογραφικόν.

τάφος Α διατηρεῖται καλύτερον (Σχέδ. 2-3· Πίν. 690 α). Ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον, ἐσωτ. διαστ. 2.48 × 1.98 × 1.65-1.23 μ. καὶ χωρίζεται εἰς δύο ἰσομεγέθεις χώρους, πλ. 1.02 μ. (πάχος διαχωριστικοῦ τοίχου 0.35 μ.). Τὰ τοιχώματα σύγκεινται ἐκ μεγάλων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ἐκτισμένων εἰς δύο δόμους. Μόνον ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς σειρᾶς δύο πλακῶν (1.54 × 1.51 × 0.32 μ.). Τῶν κάτω δόμων αἱ πλάκες, δύο εἰς ἑκάστην πλευράν, εἶναι ὀρθογώνιοι (1 × 0.97 μ. περίπου). Αἱ ἀνώτεραι πλάκες, ἀνὰ μία εἰς ἑκάστην μακρὰν καὶ δύο εἰς τὴν δυτικὴν στενὴν πλευράν, ὡς καὶ αἱ πλάκες τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἔχουν ἄνω λοξὴν ἀπότμησιν, διὰ τὴν προσαρμογὴν τῆς ἐπικλινοῦς στεγάσεως (Πίν. 690 β). Τῆς δυτικῆς

μάλιστα πλευρᾶς, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ὑψηλοτέρα, αἱ ἀνώτεραι πλάκες ἐκφεύγουν τῆς κατακορύφου καὶ κλίνουν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, διὰ λόγους στατικούς (Σχέδ. 3· Πίν. 690 β).

Ἡ ἐπικλινὴς στέγασις γίνεται διὰ τεσσάρων πλακῶν εἰς δύο σειράς (διαστ. μεγαλυτέρας 1.63 × 1.04 × 0.35 μ.). Ἐκ τούτων δύο ἐθραύσθησαν ὑπὸ τῶν μηχανημάτων τῆς κατασκευῆς τῆς ὁδοῦ. Εἰς ἕκαστον ἐσωτερικὸν διαμέρισμα, κατὰ μῆκος καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μακρὰν πλευράν, εὑρίσκεται ἀνὰ μία λιθίνη κιβωτιόσχημος θήκη ἐξ ἑνὸς τεμαχίου λίθου (διαστ. 2.03 × 0.72 × 0.65 μ., πάχος τοιχωμάτων 0.10 μ.), καλυπτομένη ὑπὸ τεσσάρων πλακῶν (μεγ. διαστ. 0.72 × 0.52 × 0.12 μ.) (Πίν. 690 γ-δ). Ἐντὸς τῆς θήκης τοῦ βορείου διαμερίσματος εὑρέθησαν, ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον, δύο σκελετοὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Παρὰ τοὺς πόδας εὑρέθη χαλκῆ στλεγγίς, βάσις χαλκοῦ ἀγγείου (διαμ. 0.036 μ.), θραύσματα ἐξ ἀλαβάστρου καὶ ὑπόλοιπα σιδηρῶν ἀντικειμένων. Ἡ θήκη τοῦ νοτίου διαμερίσματος περιεῖχε δύο ἐπίσης σκελετούς, ὁμοίως τοποθετημένους. Παρὰ τὸ στῆθος τῶν νεκρῶν ὑπῆρχον δύο σιδηραῖ περόναι. Ἐκ τῶν χωμάτων τῆς θήκης προῆλθον σιδηροῖ ἧλοι, τεμάχιον σιδηροῦ ἀντικειμένου, μήκ. 0.13 μ., λίαν ὠξειδωμένου καὶ ὁμοιάζοντος πρὸς λαβίδα, δύο χαλκοῖ δακτύλιοι, ἐκ τοῦ ἑνὸς τῶν ὁποίων κρέμαται χαλκοῦν φύλλον κισσοῦ, λιθίνη ψῆφος, κακῶς διατηρημένον

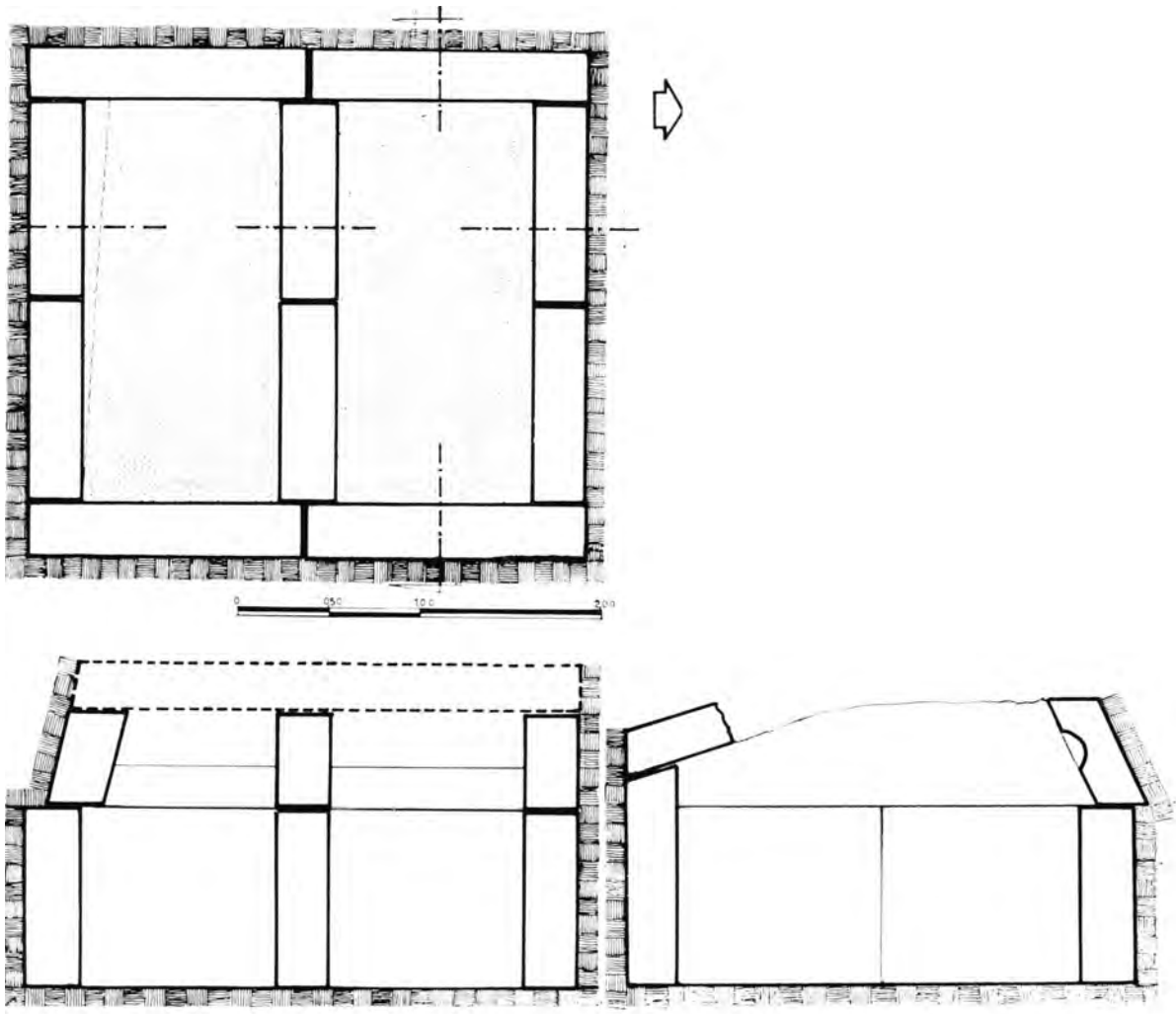

Σχέδ. 2 - 3. Χανιά. Ὁδὸς Πολυρρηνίας. Ὁ διμερὴς κτιστὸς ὑπόγειος τάφος Α.

χρυσοῦν συρμάτινον ἐνώτιον καὶ ἀργυροῦν διώβολον Μιλήτου.

Παρ' ὅλον ὅτι ἡ κάλυψις τῶν θηκῶν δὲν εἶχε παραβιασθῆ, φαίνεται ὅτι μετὰ τὴν πρώτην ταφὴν εἶχε διαταραχθῆ τὸ περιεχόμενον, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, προφανῶς ἐξ αἰτίας νέας ταφῆς. Ἐκτὸς σαντα μελανόμορφον λήκυθον, προφανῶς προερχομένην ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου.

Περὶ τὰ 6.50 μ. πρὸς ΒΑ. τοῦ τάφου Α ἤλθεν εἰς φῶς ἕτερος, ὅμοιος κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν κατασκευὴν διμερὴς ὑπόγειος τάφος, ὁ Β, (ἐσωτ. διαστ. 2.20 × 2 μ., μεγ. ὕψ. 1.60, ἐλαχ. ὕψ. 1.11 μ.) (Σχέδ.

Σχέδ. 4 - 5. Χανιά. Ὁδὸς Πολυρρηνίας. Ὁ διμερὴς τάφος Β.

τῶν θηκῶν ἀσφαλῶς εὑρέθησαν τὰ ὑπόλοιπα κτερίσματα: δύο πυξίδες, δύο ἀλάβαστρα καὶ ἓν κάτοπτρον. Ταῦτα παρεδόθησαν ὑπὸ τῶν κατασκευαστῶν τῆς ὁδοῦ καὶ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς των θέσις. Πάντως, κατὰ τὴν μαρτυρίαν των, προέρχονται ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου τούτου, ὄχι ὅμως ἐκ τῶν θηκῶν, ἀφοῦ ἄλλωστε αὐταὶ εὑρέθησαν κεκαλυμμέναι. Παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοιχώματος εὑρέθησαν ὄστρακα ἀποτελέ-

4 - 5· Πίν. 691 α). Διαφέρει τοῦ προηγουμένου ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῆς ἐπικλινοῦς καλύψεως, ἡ ὁποία δὲν εἶχε προφανῶς ἐνιαίαν κλίσιν, ἀλλ' εἰς ἓν σημεῖον τῆς φορᾶς της, κείμενον πλησιέστερον εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, ἐσχημάτιζε ἀμβλεῖαν γωνίαν, ὅπως προκύπτει ἐκ τῆς τομῆς τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν τῶν θαλάμων, ἐπὶ τῶν ὁποίων αὕτη ἠδράζετο (Σχέδ. 5· Πίν. 691 β). Θῆκαι ἐντὸς τῶν δύο διαμερισμάτων δὲν ὑπῆρ-

χον. Εὑρέθησαν ὀλίγα ὑπόλοιπα ὀστῶν καί τινα ὄστρακα προερχόμενα ἐκ μελανομόρφων ληκύθων. Εἰς τὸ ἀνατολικώτερον μέρος ἐσώθη τμῆμα τῆς καλύψεως, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο καὶ ἐδῶ ἐκ τεσσάρων πλακῶν.

Ὅμοιος τάφος ἐπεσημάνθη κατὰ τὸ ἔτος 1973 καὶ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἀπτέρων, εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τῆς πόλεως. Ἦτο κενὸς καὶ ἐπροστατεύθη καλυφθεὶς διὰ χωμάτων.

Οἱ τάφοι μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐπανεκαλύφθησαν καὶ παραμένουν ὑπὸ τὴν ὁδόν.

Ἐκ τοῦ τάφου Α προέρχονται τὰ κάτωθι κτερίσματα:

Ἀριθ. 3981. Πυξίς (Σχέδ. 6· Πίν. 691 γ). Τὸ ἐλαφρῶς κωνικὸν σῶμα ἔχει ἐπίπεδον βάσιν, προέχουσαν διὰ νὰ πατήσῃ τὸ κυλινδρικὸν κάλυμμα, τὸ ὁποῖον φέρει ἐξέχοντας δακτυλίους, κάτω καὶ ἄνω, ἀμφοτέρους κεχρωματισμένους διὰ μέλανος. Περιφερειακὴ αὐλαξ διακρίνει τὴν ἄνω προεξοχήν. Τρεῖς μελαναὶ ταινίαι περιβάλλουν τὸ κυλινδρικὸν σῶμα τοῦ καλύμματος. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του, περὶ συγκεντρικὰς ταινίας, γλωσσωτὸν κόσμημα, δίκην ρόδακος, περιβάλλεται ὑπὸ τριπλῆς γραμμῆς. Λογχωτὰ φύλλα, ὡς γραμμαί, παριστάνονται μεταξὺ τῶν γλωσσῶν. Ἐπὶ τοῦ ἐξέχοντος χείλους ἐννέα ὁμάδες βραχειῶν παραλλήλων γραμμῶν. Ἐκ τῆς ἀνομοιομεροῦς ὀπτήσεως τὸ βερνίκιον εἶναι κατὰ τόπους καστανέρυθρον. Πηλὸς καστανέρυθρος ἀνοιχτός. Ὕψος 0.065 μ., ἄνω διάμετρος καλύμματος 0.088 μ., διάμετρος βάσεως 0.09 μ.

Ἀριθ. 3982. Πυξὶς ὁμοία πρὸς τὴν προηγουμένην (Πίν. 691 δ). Διαφέρει μόνον κατὰ τὴν διακόσμησιν τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ καλύμματος, συγκειμένην ἐκ δύο ὁμοκέντρων ταινιῶν. Περαιτέρω, κατὰ τὴν περιφέρειαν ὑπάρχει τριπλῆ γραμμή. Χρῶμα διακοσμήσεως ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο τῆς προηγουμένης. Πηλὸς ὠχροκάστανος ἀνοικτός. Ὕψος 0.063 μ., ἄνω διάμετρος καλύμματος 0.085 μ., διάμετρος βάσεως 0.085 μ.

Ἀμφότεραι αἱ πυξίδες ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον τῶν «powder πυξίδων» (πρβλ. The Athenian Agora XII, σ. 175 πίν. 43 1294-1297. Corinth XIII, σ. 226 κ.ἑ. Olynthos XIII, σ. 388, ἀριθ. 927 πίν. 237). Θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν ἐντὸς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ἀριθ. 3983-4. Δύο ἀλάβαστρα ἐξ ἀλαβάστρου. Εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος δύο ὠτία. Τοῦ πρώτου ἐλλείπει μικρὸν μέρος τοῦ σώματος καὶ τοῦ χείλους. Ἡ ἐπιφάνεια φέρει ἴζημα. Ὕψος (α) 0.123 μ., (β) 0.125 μ.

Ἀριθ. 3980. Μόνωτον ἀβαθὲς κύπελλον (Πίν. 692 β). Τὰ τοιχώματα νεύουν πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ ταινιόσχημος λαβὴ εἶναι ὁριζοντία. Βαφὴ ἐξίτηλος, ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ χείλους. Πηλὸς καστανὸς ροδίζων. Ὕψος 0.035 μ., διάμετρος χείλους 0.093 μ., διάμετρος βάσεως 0.043 μ.

Ἀριθ. 3979. Λήκυθος μελανόμορφος, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ πλειόνων τεμαχίων (Πίν. 692 α). Ἐλλείπει καὶ ἔχει συμπληρωθῆ μέρος τοῦ λαιμοῦ, τὸ χεῖλος καὶ μέρος τῆς κοιλίας. Ἐπὶ τοῦ ὤμου φέρει λογχωτὸν κόσμημα. Ἡ λαβὴ καὶ τὰ κάτω μέρη εἶναι μελανά. Ἐκ τῆς παραστάσεως διακρίνονται ἀμυδρῶς κλάδος κισσοῦ καὶ μία ἢ δύο ὄρθιαι μορφαί. Πηλὸς καστανέρυθρος ἀνοικτός. Ὕψος 0.178 μ.

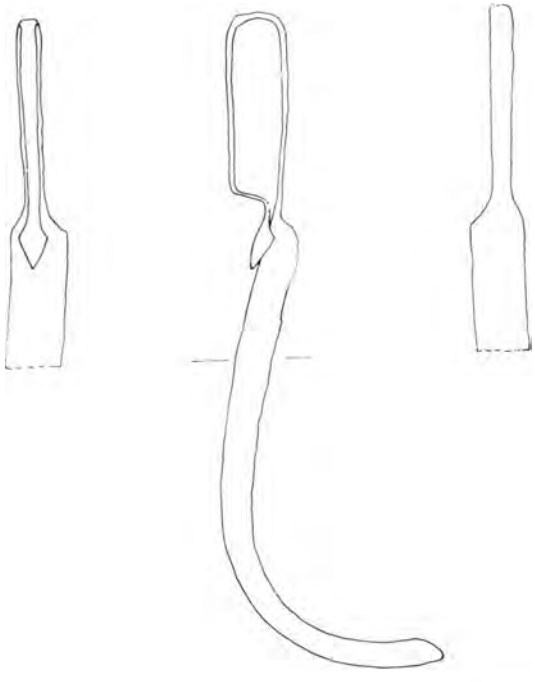
Σχέδ. 6. Ὁδὸς Πολυρρηνίας. Ἡ πυξὶς ἀριθ. 3981 ἐκ τοῦ τάφου Α.

Ἀριθ. 294. Στλεγγὶς χαλκῆ μὲ ὀξεῖαν ράχιν. Ἔχει στενὴν ἐπιπεδικὴν λαβὴν μὲ διπλῆν κάμψιν, ἀπολήγουσαν εἰς τριγωνικὸν φύλλον. Μῆκος 0.25 μ. Χρονολογεῖται εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (πρβλ. Corinth XIII, σ. 94, εἰκ. 9, ὁμὰς III 415-8).

Ἰδιαίτερον γνώρισμα ἀποτελεῖ ἡ κάμψις τοῦ ἄκρου τοῦ ἐλάσματος τῆς λαβῆς, ὥστε τὸ τριγωνικὸν φύλλον τῆς ἀπολήξεως νὰ ἅπτεται τοῦ σώματος καὶ νὰ γίνεται ἡ λαβὴ κλειστή (Σχέδ. 7· Πίν. 692 ε).

Ἀριθ. 295. Δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου. Ἐπιφάνεια κατιωμένη. Διάμετρος 0.124 μ.

Ἀριθ. 305-306. Περόναι σιδηραῖ, ἰσχυρῶς κατιωμέναι. Εἰς τὴν κορυφὴν φέρουν δίσκον μὲ κομβίον καὶ ὑπ' αὐτὸν δακτυλίους (Πίν. 692 δ). Μῆκος (α) 0.13, (β) 0.09 μ. (ἐλλείπει τὸ ἄκρον).

Σχέδ. 7. Ὁδὸς Πολυρρηνίας. Ἡ στλεγγὶς ἐκ τοῦ τάφου Α.

Αἱ περόναι, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν κατὰ χώραν ἐπὶ τῶν σκελετῶν τῆς νοτίας θήκης τοῦ τάφου Α, ὁμοῦ μετὰ σιδηρῶν ἥλων, χαλκῶν δακτυλίων, χρυσοῦ συρματίνου ἐνωτίου καὶ ψήφου, φαίνονται ἀρχαϊκαί (πρβλ. P. Jacobstahl, Greek Pins, εἰκ. 77, 78, 79). Ἡ παρουσία των θὰ πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ μὲ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἀπετέλουν διασωθέντα ἐκ παλαιοτέρων χρόνων ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸν τάφον κατὰ τὸν 5ον αἰ. π.Χ.

Νεώτερα ἀσφαλῶς εἶναι τὰ ἀγγεῖα: ἡ χρονολόγησίς των συμπίπτει μὲ τῆς στλεγγίδος, ἡ ὁποία εὑρέθη ἐντὸς τῆς βορείου κλειστῆς θήκης τοῦ τάφου Α. Ἡ χρονολόγησις τῆς κατασκευῆς τῶν τάφων εἰς τὸν 5ον αἰ. π.Χ. φαίνεται βεβαία. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀγγεῖα εὑρέθησαν ἐκτὸς τῶν θηκῶν, δεικνύει ὅτι ἐξήχθησαν κατά τινα ἐπαναχρησιμοποίησιν τῶν θηκῶν, ἢ ὅτι εἶχον ἀποτεθῇ ἐξ ἀρχῆς ἐκτὸς αὐτῶν εἰς τὸν ἕνα ἢ καὶ τοὺς δύο θαλάμους τοῦ ὑπογείου αὐτοῦ τάφου.

Ἀργυροῦν διώβολον Μιλήτου (Πίν. 692 γ). Διαπερᾶται ὑπὸ μικροῦ ἥλου. Α. Κεφαλὴ λέοντος, Β. Λογχωτὰ φύλλα χιαστὶ καὶ ἀνθέμια μεταξὺ αὐτῶν, 6ος-5ος αἰ. π.Χ. (πρβλ. SNG Cop., ἀριθ. 948-950).

Ὁ Θεοφανείδης (ΑΕ 1948-49, Παράρτημα, σ. 18-19) χρονολογεῖ ὅμοιον τάφον, τὸν ὁποῖον ἀνέσκαψεν εἰς τὴν ἰδίαν περιοχήν, εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ. Βασίζεται εἰς τάφους γειτονικοῦ ἀγροῦ ἀνασκαφέντας, ὡς λέγει, κατὰ τὸ ἔτος 1902 ὑπὸ τοῦ Στ. Ξανθουδίδου καὶ περιέχοντας κτερίσματα. Ταῦτα εἶναι τὰ καταγεγραμμένα εἰς τὸ εὑρετήριον τοῦ Μουσείου Χανίων, ὑπ' αὔξ. ἀριθ. 653-658 (μόνον τὰ 653-656 συνοδεύονται ὑπὸ τῆς ἐνδείξεως «τάφοι παρὰ τὸν Ἅγιον Λουκᾶν, ἀνασκαφὴ Στ. Ξανθουδίδου, 1902»). Πρόκειται, κατὰ τὸ εὑρετήριον, περὶ εἰδωλίων γυμνῶν γυναικείων μορφῶν. Οὔτε ὁ Ξανθουδίδης ὅμως, ὅσον γνωρίζω, περιέγραψε τοὺς τάφους ἐκείνους, οὔτε ὁ Θεοφανείδης ἀναφέρει ρητῶς, ἂν καὶ φαίνεται νὰ τὸ ὑπονοῇ, ὅτι ὡμοίαζον πρὸς τὸν ἰδικόν του, ὁ ὁποῖος, ἄλλωστε, δὲν περιεῖχε κτερίσματα. Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 653 πάντως, ἂν καὶ κακῆς ποιότητος, δύναται νὰ χρονολογηθῇ τὸ βραδύτερον εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Πίν. 692 στ). Πρόκειται περὶ ἀνακαθημένης, παιδικῆς πιθανώτατα, γυμνῆς μορφῆς. Ὁπωσδήποτε φέρει πῶλον[1].

Ὀρφανοτροφεῖον Χανίων

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Δημοσίου Ὀρφανοτροφείου Χανίων, ἐπίσης εἰς τὸ νότιον μέρος τῆς πόλεως, εὑρέθησαν τέσσαρες κατὰ σειρὰν λακκοειδεῖς τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς εἶναι κτιστοὶ δι' ὀπτοπλίνθων καὶ ἐπικεχρισμένοι. Εἰς τὸν πέμπτον ἔχουν χρησιμοποιηθῇ διὰ τὸ ἓν μακρόν του τοίχωμα δύο τεμάχια ἐξ ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως ἀγνώστου κτηρίου (Πίν. 693 α). Τὰ ἄλλα τοιχώματα ἀπετέλει ὁ φυσικὸς βράχος. Ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου ὑπῆρχον δύο νεκροί. Ἀνὰ εἷς σκελετὸς ὑπῆρχε καὶ εἰς δύο ἐκ τῶν ἄλλων τάφων. Κτέρισμα εἰς οὐδένα εὑρέθη.

Ὁδὸς Σκουλᾶ

Εἰς τὴν ὁδὸν Σκουλᾶ, ὄχι μακρὰν τοῦ Ὀρφανοτροφείου, εἶχεν ἀναφανῆ κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν τῆς

1. Πρβλ. παιδικὰς μορφὰς παρομοίου τύπου εἰς εἰδώλια R.A. Higgins, Terracottas, 257 (ἐκ Ρόδου) καὶ 837 (ἐκ Βοιωτίας). Ἐπίσης S. Mollard-Besques, Catalogue I, B224 (ἐκ Ρόδου). Διὰ τὸ εἶδος τῆς παραστάσεως, βλ. Ἰ. Σβορῶνος, ΑΕ 1917, σ. 78 κ.ἑ. καὶ Σ. Καρούζου, ΑΕ 1957, σ. 77. Εἰδώλιον ὅμοιον προέρχεται καὶ ἐκ κεραμοσκεποῦς τάφου τῆς περιοχῆς Μαζαλῆ Χανίων (ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 300, Πίν. 359).

ὁδοῦ θαλαμωτὸς τάφος, εἰς τὸν ὁποῖον κατήρχοντο διὰ τριῶν βαθμίδων. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου ἦτο τὸ πλεῖστον κατεστραμμένον ὑπὸ τῶν μηχανημάτων. Σώζεται μέρος τῆς καμάρας κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου. Πρόκειται περὶ χριστιανικοῦ τάφου, ὡς εἶναι πιθανώτατα καὶ οἱ προηγούμενοι (Πίν. 693 β).

Ὁδὸς Σφακίων 59

Κατά τινα ἐκσκαφὴν δι' οἰκοδόμησιν ἀπεκαλύφθη θαλαμωτὸς τάφος τῆς ΥΜ ΙΙΙΑ2-ΙΙΙΒ ἐποχῆς. Εὑρέθη εἰς τὸ νότιον μέρος τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Ἦτο λαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βραχώδους πετρώματος καὶ ἔσωζε ἐπὶ μήκους 2.30 μ. τὸν δρόμον του (πλ. 1-0.60 μ.) (Πίν. 693 γ), ὁ ὁποῖος ὡδήγει εἰς τὸν πρὸς Ν. αὐτοῦ εὑρισκόμενον θάλαμον. Ἡ εἴσοδος, πλ. 1 μ. (τὸ ἀνώτερον μέρος κατεστραμμένον), ἦτο φραγμένη δι' ἀργολιθοδομῆς.

Ὁ θάλαμος, σχήματος ἀκανονίστου τετραγώνου μὲ καμαρωτὴν ὀροφήν, ἦτο πλήρης χωμάτων, καταπεσόντων κατὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας ἐξ ἀνοίγματος δημιουργηθέντος ὑπὸ μηχανήματος (μῆκος πλευρῶν 2.65, 2.40, 2 μ.). Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν λείψανα ὀστῶν, σχεδὸν κονιορτοποιημένα, καί τινες ὀδόντες. Προφανῶς εἶχε γίνει ἀποσύνθεσις, ὡς ἔχει παρατηρηθῆ καὶ ἄλλοτε εἰς τάφους τῶν Χανίων.

Περισυνελέγησαν τὰ κατωτέρω κτερίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μάχαιρα καὶ ἡ αἰχμὴ δόρατος εὑρίσκοντο παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου. Ἐκεῖ πλησίον εὑρέθησαν οἱ ὀδόντες καὶ μία ψῆφος ἐξ ὑαλομάζης. Τὸ κάτοπτρον καὶ τὰ κύπελλα εὑρίσκοντο παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν.

Ἀριθ. 3973. Μόνωτον ἀβαθὲς κύπελλον (Πίν. 694 α-β). Βάσις ἐπίπεδος, χείλη ἐλαφρῶς νεύοντα πρὸς τὰ ἔξω. Λαβὴ ταινιωτὴ ἀπὸ τοῦ χείλους εἰς τὴν γάστραν. Καστανὴ ταινία περιβάλλει τὸ χεῖλος, ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς. Τὴν βάσιν κοσμοῦν τέσσαρες λεπταὶ γραμμαὶ μεταξὺ δύο παχυτέρων ταινιῶν. Ἡ λαβὴ κεχρωματισμένη. Εἰς τὸν πυθμένα παχεῖα ταινία περιβάλλει σπεῖραν. Ἡ βαφὴ τῆς διακοσμήσεως καστανέρυθρος. Πηλὸς ροδόχρους ἀνοικτός. Ἐπίχρισμα κιτρινόλευκον. Ὕψος 0.043, διάμετρος χείλους 0.12, βάσεως 0.03 μ.

Ἀριθ. 3974. Κύπελλον ὅμοιον πρὸς τὸ προηγούμενον (Πίν. 694 γ). Συνεπληρώθη μικρὸν μέρος τοῦ χείλους. Τρεῖς ταινίαι εἰς τὸ χεῖλος, τὴν γάστραν καὶ τὴν βάσιν περιθέουν τὸ ἀγγεῖον. Ἴχνη ταινίας καὶ εἰς τὸν πυθμένα. Βαφὴ διακοσμήσεως καστανή. Πηλὸς γκριζόλευκος. Ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμον. Ὕψος 0.03, διάμετρος χείλους 0.105, βάσεως 0.03 μ. Χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2-ΙΙΙΒ ἐποχήν (πρβλ. BSA 53-54 (1958-59), σ. 244, εἰκ. 26 Ι,3).

Ἀριθ. Μ 293. Χαλκῆ αἰχμὴ δόρατος (Πίν. 694 στ). Φέρει ράχιν καὶ ἀπολήγει εἰς βραχὺν σωλῆνα, σχηματίζοντα εἰς τὸ ἄκρον δακτύλιον. Πρὸ αὐτοῦ δύο ὀπαὶ προσαρμογῆς εἰς τὸ δόρυ. Μῆκος 0.293, διάμετρος σωλῆνος 0.02 μ.

Ὁ τύπος ἐμφανίζεται εἰς Κρήτην κατὰ τὴν ΥΜ ΙΙ ἐποχήν, προφανῶς δὲ συνεχίζεται μὲ ἐλαφρὰς παραλλαγάς, εἰς τοὺς ΥΜ ΙΙΙ χρόνους. (Πρβλ. αἰχμὰς ἐκ Ζαφὲρ Παπούρας, A. Evans, Prehistoric Tombs of Knossos, σ. 55, ἀριθ. 36 εἰκ. 113. Βλ. καὶ H. Catling, Cypriot Bronze Work in the Mycenaean World, σ. 122-3, εἰκ. 14: 4, 5. JHS 47 (1952), σ. 255-256, 271· 51 (1956), σ. 96, 98).

Ἀριθ. Μ 292. Λεπὶς χαλκῆς μαχαίρας τοξωτή (Πίν. 694 ε). Ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰ ἄκρα. Σωζ. μῆκος 0.19, πλάτος 0.04 μ. (πρβλ. Σ. Χαριτωνίδη, ΑΔ 17 (1961-62): Μελέται, σ. 70, Σχέδ. 15. Β. Θεοφανείδη, ΑΕ 1948-49, Χρον., σ. 14, εἰκ. 23 β, 2. H. Catling, ἔ.ἀ., εἰκ. 10: 11).

Ἀριθ. Μ 291. Χαλκοῦν κάτοπτρον. Φέρει τρεῖς ὀπὰς στερεώσεως λαβῆς ἢ καλύμματος (Πίν. 694 δ). Διάμετρος 0.13 μ. (πρβλ. H. Catling, ἔ.ἀ., σ. 224 πίν. 40 a καὶ Β. Θεοφανείδη, ἔ.ἀ., σ. 14, εἰκ. 23 β, 7, 8). Ἐπίσης Études Crétoises VIII, Nécropole du Mirabello, πίν. XXII καὶ XXXVI, O138, τῆς ὑπομυκηναϊκῆς ὅμως ἐποχῆς).

Ὄχι μακρὰν τοῦ ἀνωτέρω τάφου, ἐντὸς λάκκου θεμελιώσεως, περισυνελέγη μικρὸς σωρὸς ὀστράκων διὰ τῶν ὁποίων ἀπετελέσθη ὁ τρίωτος ἀμφορεὺς 3975 (Πίν. 694 ζ). Συνεπληρώθησαν μέρος τοῦ σώματος, αἱ δύο ἐκ τῶν λαβῶν, ὁ λαιμὸς καὶ τὸ χεῖλος. Αἱ λαβαὶ μὲ ράχιν, φέρονται καθέτως ἀπὸ τῶν ὤμων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κοιλίας. Ἡ ἰσχυρὰ μείωσις πρὸς τὴν δακτυλιόσχημον βάσιν καὶ ἡ ἐπιπεδικότης τῶν ὤμων δίδουν ἔντασιν εἰς τὴν διόγκωσιν τοῦ σώματος. Εἰς τὸ σωζόμενον μεταξὺ δύο λαβῶν τμῆμα ὑπάρχει ζεῦγος συνεχοῦς σπείρας μὲ παχύτερον τὸν ἐξωτερικὸν δακτύλιον. Ὑπόλοιπον ὁμοίας σπείρας διακρίνεται καὶ πέραν τῆς σωζομένης λαβῆς. Ὑπὸ τὴν ζώνην τῶν λαβῶν δύο συστήματα τριπλῶν ταινιῶν. Ταινίαι κοσμοῦν καὶ τὴν βάσιν, ὡς καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ. Αἱ λαβαὶ εἶναι ἔγχρωμοι. Εἰς τὸ κάτω μέρος των ὑπάρχει ἐξηρημένη κηλίς. Βαφὴ διακοσμήσεως βαθεῖα καστανὴ ἕως καστανέρυθρος ἐκ τῆς ἀνομοιομεροῦς ὀπτήσεως. Πηλὸς ροδοκάστανος ἀνοικτός, ἐπίχρισμα κιτρινωπόν. Ὕψος 0.24, διάμετρος βάσεως 0.10 μ. Διὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου πρβλ. A. Furumark, Mycenaean Pottery, εἰκ. 3, 5 19. Ὁ τύπος τῆς σπείρας πρέπει νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙΑ2-ΙΙΙΒ ἐποχήν (Furumark, ἔ.ἀ., εἰκ. 60 Μ 51-52).

Ὁδὸς Κατρὲ 10

Κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἤρχισε δοκιμαστικὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς οἰκόπεδον εἰς τὸ Καστέλλι τῶν Χανίων, ὅπου

ἐξ αἰτίας οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἶχον ἔλθει εἰς τὸ φῶς μινωικαὶ ἀρχαιότητες[2]. Ὁ χῶρος εὑρίσκεται εἰς τὴν περιοχήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνασκαφαὶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1964 ἀπέδειξαν τὴν ὕπαρξιν μινωικοῦ κέντρου[3]. Μετὰ ἀπὸ ὀλίγας ἡμέρας ἀνευρίσκετο ἡ πρώτη πινακὶς τοῦ συστήματος τῆς Γραμμικῆς Α. Μὲ δυσχερεῖς τεχνικάς, καὶ κυρίως ὑπηρεσιακάς, συνθήκας καὶ παρὰ τὰς ἀντιδράσεις διεξήχθη σωστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, μὲ τὴν ὁποίαν κατωρθώθη ἡ διάσωσις μινωικοῦ ἀρχείου πινακίδων καὶ σφραγισμάτων[4].

Κατωτέρω δίδονται περιληπτικῶς τὰ κυριώτερα δεδομένα.

Τὸ ἐρευνηθὲν οἰκόπεδον μετρᾶ 14 × 6 μ. Ἠνοίχθησαν δύο τάφροι. Ἡ δυτικὴ εἶχε διαστάσεις 2 × 4, ἡ δὲ ἀνατολικὴ 3 × 3 μ. Ἀργότερον αἱ τάφροι ἡνώθησαν εἰς ἓν σκάμμα.

Εἰς τὴν δυτικὴν τάφρον, ὑπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ καὶ τὰ ἀνάμεικτα στρώματα, τὰ ὁποῖα φθάνουν μέχρι βάθους 0.50-1 μ., εὑρέθησαν ὑπόλοιπα κτηρίου καὶ λιθοστρώτου, πιθανῶς τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς (Πίν. 695 α).

Ὑπὸ τὸ κτήριον τοῦτο, καὶ ἀπὸ βάθους 1.40 μ. περίπου, ἡ ἐπίχωσις ἦτο καθαρῶς πλέον ΥΜ ΙΙΙΒ (Πίν. 695 β). Βαθύτερον ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ἑνὸς κτηρίου, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν τελικὴν ἔκθεσιν ἔλαβεν τὸν ἀριθμὸν ΙΙΙ. Εἶναι θεμελιωμένον εἰς βάθος 2.60 μ. περίπου (Πίν. 695 γ). Ἡ χρονολόγησις τῆς κατασκευῆς τοῦ κτηρίου τούτου δὲν ἐξηκριβώθη, ἡ τελική του ὅμως καταστροφή, φαίνεται, ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ΥΜ ΙΙΙΑ ἐποχῆς.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν τάφρον ἡ εἰκὼν ἀλλάσσει. Ἐδῶ τὸ μινωικὸν στρῶμα ἐσώζετο ὑψηλότερον καὶ ἤρχιζε ἀπὸ βάθους 0.80 μ. Παρετηρήθησαν καὶ ὡρισμέναι ἀναμείξεις νεωτέρων ὀστράκων. Τὰ πρῶτα λείψανα μινωικῶν κατασκευῶν εἶναι ἀποσπασματικά, ἐφάνησαν εἰς τὰς παρειὰς τοῦ σκάμματος καὶ ἀνήκουν εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙΒ καὶ ΙΙΙΓ ἐποχήν.

Μετὰ τὴν ἕνωσιν τῶν δύο τάφρων καὶ τὴν πρὸς Β. ἐπέκτασιν αὐτῶν, ὅτε ἐσχηματίσθη σκάμμα, διαστ. 10.50 × 4 - 4.70 μ., καὶ τὴν εἰς βάθος, ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου, συνέχισιν τῆς ἐρεύνης, ἐσχηματίσθη ἡ ἀκόλουθος εἰκών:

Κατὰ τὸ μέσον τοῦ σκάμματος ὑπὸ τὸ δάπεδον α καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος, ὡς καὶ ἐπὶ μιᾶς λωρίδος, πλ. 1.30 μ., κατὰ μῆκος τοῦ βορείου μέρους τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ σκάμματος, ὅπου δὲν εὑρέθη τὸ δάπεδον, ἀπὸ βάθους 1.80-2 μ., ἔκειτο ἡ ἐπίχωσις τοῦ ἐρυθροῦ χώματος, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθησαν τὰ θραύσματα τῶν πινακίδων Γραμμικῆς Α, τὰ δισκία μὲ σημεῖα ἢ ἰδεογράμματα τῆς Γραμμικῆς Α, ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας, καὶ πολλαπλᾶ ἀποτυπώματα σφραγῖδος εἰς τὴν περιφέρειαν, τὰ πρισματικὰ σφραγίσματα μὲ σημεῖα Γραμμικῆς Α, ἐπὶ μιᾶς ἢ δύο, ἐπιφανειῶν καὶ ἀποτύπωμα σφραγῖδος εἰς ἄλλην πλευρὰν καὶ σφραγίσματα ἐπὶ ἰσομεγέθους πρὸς τὴν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν δισκοειδοῦς ἢ ἀκανονίστου κωνικοῦ σχήματος τεμαχίου πηλοῦ, μὲ ἓν ἀποτύπωμα σφραγῖδος καὶ ἄνευ ἐπιγραφῆς.

Εἰς ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀφθονοῦν τὰ ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι ὄστρακα. Ὀλίγα ΥΜ Ι σώζουν διακόσμησιν, ἐνῷ τὰ πλεῖστα εἶναι ἀδιακόσμητα καὶ χονδροειδῆ (Πίν. 696 α).

Τόσον εἰς τὸ βόρειον μέρος, ὅσον καὶ ἐπὶ τμήματος τοῦ μέσου πρὸς Α. τοῦ σκάμματος, τὸ ἐρυθρὸν στρῶμα ἔκειτο ἀπ' εὐθείας ἐπὶ μιᾶς στρώσεως δαπέδου ἐκ κτυπητῆς γῆς. Τὸ δάπεδον τοῦτο (β) κεῖται εἰς βάθος 2.10 μ. περίπου, ἔχει πάχος 0.10 μ. περίπου καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΜ Ι ἐποχῆς.

Ἦτο φανερόν, ὅτι τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἀρχείου δὲν εὑρίσκοντο *in situ* ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ εἶναι, ὅτι πρόκειται ἢ περὶ λειψάνων καταστροφῆς καταρρευσάντων ἐκ τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου κτηρίου, ὅπου ἐστεγάζετο τὸ ἀρχεῖον, ἢ περὶ διαρροῆς καὶ διαστρώσεως ἐκ χώρου ὑψηλοτέρου κειμένου, δηλαδὴ ἀμέσως πρὸς Β.

Λείψανα καταστροφῆς τοῦ ἀρχείου δὲν ὑπῆρχον ἄνωθεν τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου ΙΙΙ τῆς δυτικῆς τάφρου. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν τάφρον εὑρέθησαν τὰ ὑπόλοιπα δύο κτηρίων (ἀνὰ μία γωνία ἐκ πελεκητῶν λίθων), ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ΙΙ (Πίν. 696 β) ἐφάνη ὅτι ἐσχετίζετο μὲ τὰ ἐρυθρὰ χώματα τῆς καταστροφῆς, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν παρὰ τὸν ἕνα τοῖχον αὐτοῦ, ὁμοῦ μετὰ λίθων ἐρριμμένων ἐκ τοῦ ἀνωτέρου μέρους του. Τοῦ ἑτέρου κτηρίου Ι (Πίν. 696 γ) εὑρέθη ἐντὸς τοῦ σκάμματος ἐλάχιστον τμῆμα, ὥστε κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην οὐδὲν ἄλλο ἦτο δυνατὸν νὰ λεχθῇ περὶ αὐτοῦ παρὰ μόνον, ὅτι ἐφαίνετο σύγχρονον πρὸς τὸ κτήριον ΙΙ καὶ ἦτο θεμελιωμένον εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, τῶν 2.20 μ. περίπου. Τόσον τὸ κτήριον ΙΙΙ, ὅσον καὶ τὸ κτήριον ΙΙ ἐπεσκευάσθησαν μετὰ τὴν ΥΜ ΙΒ φάσιν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν μέχρι τῆς ΥΜ ΙΙΙΑ1 ἐποχῆς.

Ὁδὸς Δασκαλογιάννη 60

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, κείμενον εἰς τὴν ἀνατολικὴν παρυφὴν τοῦ Καστελλίου Χανίων ἦλθον εἰς

2. Πρῶται εἰδήσεις εἰς ΑΑΑ VI (1973), σ. 430-439.

3. Γ. Τζεδάκι, Πεπραγμένα τοῦ Β' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Α, 2, σ. 268-272. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 568 κ.ἑ.· 21 (1966): Χρονικά, σ. 425 κ.ἑ.· 22 (1967): Χρονικά, σ. 501 κ.ἑ.· 23 (1968): Χρονικά, σ. 413 κ.ἑ.· 24 (1969): Χρονικά, σ. 428 κ.ἑ.· 25 (1970): Χρονικά, σ. 465 κ.ἑ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 223 κ.ἑ.· V (1972), σ. 387 κ.ἑ. E. Hallager, ΑΑΑ VI (1973), σ. 439 κ.ἑ. τοῦ ἰδίου Op. Ath. XI, σ. 53 κ.ἑ.

4. Ἰ.Α. Παπαποστόλου, L. Godart, J. P. Olivier, Γραμμικὴ Α στὸ μινωικὸ ἀρχεῖο τῶν Χανίων, 1976. Ἰ.Α. Παπαποστόλου, Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς μινωικῆς σφραγιδογλυφίας, 1977.

φῶς, κατὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας, καὶ περισυνελέγησαν μινωικὰ ὄστρακα. Τὰ περισσότερα ἀνήκουν εἰς τὴν ΜΜ ΙΙΙ ἐποχήν. Ὑπάρχουν ὅμως καί τινα ΥΜ Ι, μὲ καλῆς ποιότητος διακόσμησιν. Ἀκέραιον ἀγγεῖον οὔτε εὑρέθη οὔτε συνεπληρώθη, πλὴν ὀλίγων μικρῶν χονδροειδῶν ἀώτων κωνικῶν κυπέλλων.

ΑΠΤΕΡΑ

Ἐκ τῆς Ἀπτέρας προέρχονται τὰ νομίσματα τὰ ὁποῖα παρέδωσαν οἱ κκ. Ν. Σμαραγδάκης καὶ Γ. Κελαϊδῆς. Τὰ καλύτερον σωζόμενα εἶναι νομίσματα τῆς Ἀπτέρας, τῆς Κυδωνίας τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἓν ἀθηναϊκὸν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

ΑΛΜΥΡΙΣ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ

Εἰς τὴν Ἁλμυρίδα Ἀποκορώνου, εἰς τοὺς νοτίους πρόποδας χαμηλοῦ ὑψώματος, φέροντος τὸ ὄνομα Φοινικιά, καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Γ. Μαυράκη, ἀπεκαλύφθησαν, κατὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας, τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ πώρινον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος, ἴσως κιλλίβας. Ἔγινε καθαρισμὸς τοῦ ψηφιδωτοῦ εἰς ὡρισμένα σημεῖα καί, μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι πρόκειται περὶ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, μετεβιβάσθη ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν ἁρμοδίαν Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

ΒΡΥΣΕΣ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὁδοῦ Χανίων-Ρεθύμνου, παρὰ τὴν θέσιν Ἑλληνικὴ Καμάρα τῆς κοινότητος Βρυσῶν Ἀποκορώνου, ἐφάνησαν ὑπόλοιπα τάφων. Ὁ εἷς, σωζ. μήκ. 1.07, πλ. 0.43 μ. περίπου, ἔχει τοιχώματα κτιστὰ καὶ κάλυψιν ἐν μέρει σωζομένην ἐκ πλακῶν ἀκανονίστων. Ὁ τάφος ἦτο ἀκτέριστος. Εὑρέθη μέρος κρανίου. Δύο ἄλλοι τάφοι, προφανῶς παιδικοί, ἦσαν προχείρως κατεσκευασμένοι διὰ τεμαχίων πλακῶν ἢ λίθων, ἀποτελούντων ἐλλειψοειδοῦς σχήματος θήκην, καλυπτομένην διὰ κεραμίδων. Περιείχοντο καὶ ἐδῶ μόνον ὑπόλοιπα σκελετοῦ.

1974

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεστηματοποιήθη ὁ ἔλεγχος τῶν προστατευομένων ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ τόπων ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους. Τὰς περισσοτέρας φορὰς αἱ ἀνωτέρω ἰδιότητες συμπίπτουν εἰς τοὺς ἀξιολογωτέρους τῶν τόπων τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Εἰς τὰς ἐργασίας τῆς Ἐφορείας ἐβοήθησε ἡ ἀρχαιολόγος δ. Κ. Εὐστρατίου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΧΑΝΙΑ

Ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου Ἰ. Μαρκοπούλου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸν **Ἅγιον Ἰωάννην** τῆς πόλεως τῶν Χανίων, ἀπεκαλύφθη τυχαίως θαλαμοειδὴς τάφος λαξευμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον. Μηχάνημα ἐργαζόμενον εἰς τὸ στρατόπεδον ἤνοιξεν εἰς τὸ τοίχωμα τοῦ θαλάμου ὀπήν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔγινεν ὁ καθαρισμὸς αὐτοῦ. Ἡ εἴσοδος, ὕψ. 1.55, πλ. 0.80 μ., ἐκτισμένη κατὰ τὰ τρία τέταρτα τοῦ ὕψους της δι' ἀργολιθοδομῆς, καὶ ὁ δρόμος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθοῦν. Ὁ θάλαμος εἶχεν ἀκανόνιστον κυκλοτερὲς σχῆμα, μεγ. μήκ. 2 καὶ μεγ. ὕψ. 1.60 μ. Σκελετὸς δὲν εὑρέθη. Περισυνελέγησαν δέκα ἀγγεῖα τῆς ΥΜ ΙΙΙΑ2-ΙΙΙΒ ἐποχῆς. Ὁ τάφος εἶχε διαταραχθῆ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη ἀβαθὴς πηλίνη λεκάνη μὲ ἐφυάλωσιν, τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἡ περιοχή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνευρέθη ὁ τάφος κεῖται πρὸς Ν. τοῦ χώρου τοῦ Μαζαλῆ, ὅπου ἔχει ἀνασκαφῆ ὑστερομινωικὸν νεκροταφεῖον (Θεοφανείδης, Παράρτημα ΑΕ 1948-9, σ. 12 κ.ἑ. Ν. Πλάτων, Κρητ. Χρον. 14 (1965), σ. 515. M. S. F. Hood, BSA 60 (1965), σ. 109-110).

Τὰ περισυλλεγέντα ἀγγεῖα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ἀριθ. 3954. Πρόχους (Πίν. 697 α). Ἐλλείπει μέρος τῆς κοιλίας καὶ ἔχει συμπληρωθῆ. Τὸ σῶμα εἶναι σφαιρικὸν καὶ περὶ τὸ μέσον τῆς κοιλίας φέρει δύο φύματα. Τὰ χείλη νεύουν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ λαβὴ στρογγυλὴ ἀπὸ τοῦ χείλους εἰς τὸν ὦμον. Ἐπὶ τοῦ ὤμου ζώνη, ὁριζομένη ὑπὸ δύο ταινιῶν κάτω καὶ μιᾶς παχυτέρας ἐν μέρει διχαζομένης ἄνω (εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ), κοσμεῖται ὑπὸ ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων τυχαίως διατεταγμένων καὶ ἐναλλὰξ ἐκφυομένων ἐκ τοῦ ἄνω καὶ κάτω πλαισίου. Βεβαμμένα εἶναι καὶ τὰ φύματα ἐπὶ τῆς κοιλίας. Βαφὴ διακοσμήσεως κεραμόχρους. Πηλὸς καστανὸς ἀνοικτός. Ἐπίχρισμα ὑπόλευκον. Ὕψος 0.20., διάμετρος χείλους 0.06, βάσεως 0.082 μ.

Ἀριθ. 3955. Πρόχους ἐκ πολλῶν τεμαχίων ἀποτελεσθεῖσα. Σχῆμα καὶ διακοσμητικὴ διάταξις ὁμοία πρὸς τὴν προηγουμένην (Πίν. 697 β). Εἰς τὴν ζώνην τοῦ ὤμου διακόσμησις ἐξίτηλος, πιθανῶς «μυκηναϊκῶν ἀνθέων». Ζεῦγος ταινίας περιβάλλει τὴν κοιλίαν. Χείλη, κάτω μέρος λαιμοῦ καὶ βάσις περιβάλλονται ἐπίσης ὑπὸ μονῆς ταινίας. Βαφὴ διακοσμήσεως κεραμόχρους. Πηλὸς καστανὸς ἀνοικτός. Ἐπίχρισμα ὑπόλευκον. Ὕψος 0.255, διάμετρος χείλους 0.065, βάσεως 0.072 μ.

Ἀριθ. 3956. Ραμφόστομος πρόχους (Πίν. 697 γ). Ἔχει σῶμα σφαιρικόν, βραχὺν λαιμὸν μὲ κάθετα χείλη καὶ σωληνωτὴν προχοήν. Ἡ λαβὴ ταινιωτή. Ἀδιακόσμητος. Πηλὸς ἀνοικτὸς καστανός, ἐπίχρισμα ὑπόλευκον. Ὕψος 0.166, διάμετρος χείλους 0.088, βάσεως 0.084 μ.

Ἀριθ. 3957. Τρίωτον κύπελλον (Πίν. 697 ζ). Εἰς τὸ μέσον τοῦ σώματος ἀπότομος μετάβασις ἀπὸ τῶν καθέτων τοιχωμάτων τοῦ ἄνω μέρους πρὸς τὴν ἐπίπεδον βάσιν. Μία ταινιωτὴ λαβὴ φέρεται καθέτως ἀπὸ τοῦ χείλους καὶ δύο στρογγύλαι ὁριζοντίως. Ἡ διακόσμησις περιορίζεται ἐπὶ τοῦ καθέτου

τοιχώματος καὶ ἀποτελεῖται ἐκ διαγράμμων ρόμβων ἐναλλασσομένων πρὸς ἀντιθετικὰ πεταλοειδῆ σχήματα. Τὸ πεδίον ὁρίζεται κάτω ὑπὸ λεπτῆς ταινίας καὶ ἄνω, ἐπὶ τοῦ χείλους ὑπὸ παχυτέρας. Αἱ λαβαὶ φέρουν ἐπίσης ταινίας. Εἰς τὸν πυθμένα ὑπάρχουν δύο ὁμόκεντροι ταινίαι. Βαφὴ διακοσμήσεως μελανή. Πηλὸς ὑπόλευκος. Ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμον. Ὕψος 0.053, διάμετρος χείλους 0.108, βάσεως 0.033 μ.

Ἀριθ. 3958. Μόνωτον ἀβαθὲς κύπελλον ἐκ πλειόνων τεμαχίων ἀποτελεσθέν (Πίν. 697 η). Τὰ τοιχώματα ἔχουν σιγμοειδῆ κατατομήν, ἡ βάσις εἶναι ἐπίπεδος καὶ στενή. Ἀδιακόσμητον. Πηλὸς κεραμόχρους, ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμον. Ὕψος 0.039, διάμετρος χείλους 0.108, βάσεως 0.035 μ.

Ἀριθ. 3959. Θήλαστρον ἐκ πλειόνων τεμαχίων ἀποτελεσθέν (Πίν. 697 δ). Σῶμα ἀμφικωνικὸν μὲ στόμιον κλειστὸν καὶ ἡμικυκλικὴν ὑπὲρ αὐτὸ λαβήν. Τέσσαρες ἐπιμήκεις ἐγκοπαὶ ἐπὶ τοῦ στομίου. Ἀνὰ μία ταινία κεραμόχρους περὶ τὸ μέσον τῆς κοιλίας, τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τὴν βάσιν. Ἡ λαβὴ κεχρωματισμένη. Πηλὸς ροδοκάστανος ἀνοικτός. Ὕψος 0.16, διάμετρος βάσεως 0.042 μ. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. A. Furumark, Mycenaean Pottery, εἰκ. 5, 159.

Ἀριθ. 3960. Μόνωτον κύπελλον μετὰ ποδὸς (Πίν. 697 ε). Λαβὴ ταινιωτή. Ἀδιακόσμητον. Πηλὸς γκριζοκάστανος ἀνοικτός. Ὕψος 0.082, διάμετρος στομίου 0.102, βάσεως τοῦ ποδὸς 0.059 μ.

Ἀριθ. 3961. Θραύσματα μονώτου κυπέλλου μετὰ ποδὸς μὴ συναρμοζόμενα (Πίν. 697 στ). Ἡ κυρία διακόσμησις ὑπὸ τὰ χείλη ἀπετελεῖτο ἐκ σειρᾶς πεταλοειδῶν σχημάτων μεταξὺ δύο σειρῶν ἐκ στιγμῶν. Ἄνω εἰς τὸ χεῖλος παχεῖα μονὴ ταινία, εἰς τὴν κοιλίαν τριπλῆ ταινία. Ποὺς ὁλόβαφος. Τὸ βερνίκιον εἶναι μέλαν, ὁ πηλὸς λευκωπός, τὸ ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμον. Σωζ. ὕψος 0.075, διάμετρος δίσκου ποδὸς 0.056 μ.

Ἀριθ. 3962. Θυμιατήριον (Πίν. 698 α - β). Ἀποτελεῖται: 1. Ἐκ τοῦ πυροδόχου κυπέλλου ἐπὶ συμφυοῦς ἐπιπέδου πινακίου μετὰ λαβῆς ἀπὸ τοῦ βεβαμμένου χείλους τοῦ κυπέλλου εἰς τὸ ὑπερέχον, ἐπίσης βεβαμμένον, χεῖλος τοῦ πινακίου. 2. Ἐκ τοῦ κυλινδρικοῦ, ἐλαφρῶς στενουμένου καλύμματος μετὰ θολωτοῦ ὤμου, φέροντος ἐπιμήκη, ἀκτινοειδῶς διατεταγμένα τρύματα καὶ κορυφουμένου εἰς σωληνωτὸν ἄνοιγμα. Ἐπὶ τοῦ ὤμου τέσσαρες ὁμόκεντροι ταινίαι. Εἰς τὸ κυλινδρικὸν σῶμα ἡ διακόσμησις, πλαισιουμένη ὑπὸ ταινιῶν, ἀποτελεῖται ἐκ διαγράμμων ρομβοειδῶν ἐναλλασσομένων πρὸς ἀντιθετικὰ πεταλοειδῆ σχήματα. Χρῶμα βερνικίου καστανέρυθρον. Πηλὸς καστανὸς ἀνοικτός. Ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμον. Ὕψος κυπέλλου 0.048, ὕψος καλύμματος 0.09, ὕψος συνόλου 0.105 μ.

Ἀριθ. 3963. Θραύσματα ὑψίποδος κύλικος ἐκ τῆς γάστρας, τῶν λαβῶν, τοῦ ποδὸς καὶ τοῦ δίσκου τῆς βάσεως. Ἀδιακόσμητος. Πηλὸς καστανέρυθρος. Ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμον. Πιθανὴ διάμετρος στομίου 0.168 μ.

Συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ **Κατρὲ 10 τοῦ Καστελλίου** Χανίων οἰκόπεδον, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος 1973 εἶχεν ἀνευρεθῆ τὸ μινωικὸν ἀρχεῖον (βλ. ἀνωτ. σ. 926-927).

Αἱ δύο τάφροι εἶχον ἑνωθῆ. Ἔγινε ἐπέκτασις τοῦ σκάμματος κατὰ 1 μ. πρὸς Β. καὶ ἄλλο τόσον πρὸς Α., ὅπου ἀπεκαλύφθη περαιτέρω ἡ γωνία τοῦ κτηρίου Ι.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον β ἀρχίζει νὰ πυκνώνῃ ἡ ΜΜ ΙΙΙ κεραμεική. Εἰς βάθος 2.40-2.80 μ., εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ σκάμματος ὑπάρχουν κατ' ἐξοχὴν ΜΜ ΙΙΙ ὄστρακα καὶ ἐκτείνεται στρῶμα μὲ πολλοὺς λίθους καὶ τέφραν κατὰ τόπους, ὡς καὶ ὑπόλοιπα ἀπηνθρακωμένων ξύλων. Εἰς βάθος 2.50 μ. εἰς τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς ἀνασκαφῆς ἀνευρέθη λιθόστρωτον πιθανῶς ὑπαιθρίου χώρου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐχώρησεν εἰς βάθος ὑπὸ τὸ λιθόστρωτον ἀφοῦ ἀφῃρέθη μικρόν του μέρος. Ἐφάνη ὅτι τόσον τὸ λιθόστρωτον, ὅσον καὶ εἰς τοῖχος παρ' αὐτό, πατοῦν ἐπὶ τῶν λειψάνων ἑνὸς κτηρίου (ΙΥ) (Πίν. 698 δ), τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν τρεῖς τοῖχοι καὶ ὑπόλοιπον πλακοστρώτου ἀνῆκον εἰς ἕνα τῶν χώρων αὐτοῦ. Τὸ κτήριον τοῦτο πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν ΜΜ Ι-ΙΙ ἐποχήν. Ἡ ἐπίχωσις ἡ ὁποία τὸ ἐκάλυπτε, συγκεκριμένως ἡ εὑρισκομένη ὑπὸ τὸ λιθόστρωτον, ἦτο τῆς ΜΜ ΙΙΙ φάσεως, ὅτε τὸ κτήριον ΙΥ θὰ ἐπεχώσθη καὶ θὰ κατεσκευάσθη τὸ λιθόστρωτον.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τοῦ σκάμματος ἔγινε τομὴ 1 τ.μ. μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη εἰς βάθος 4.20 μ. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ κατωτάτου στρώματος ἦτο ΜΜ Ι καὶ ΠΜ ἐποχῆς.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν περισυνελέγησαν αἱ λάρνακες καὶ τὰ κτερίσματα δύο θαλαμωτῶν ὑστερομινωικῶν τάφων (ΠΑΕ 1974, σ. 247 κ.ἑ.). Ὁ εἷς εὑρίσκετο παρὰ τὸ χωρίον **Μαρουλᾶς Ρεθύμνης**. Περιεῖχε τρεῖς λάρνακας, ἕνα ψευδόστομον ἀμφορίσκον, μίαν ὑψίποδα κύλικα, πρόχους, κύπελλα καὶ ἕνα σφραγιδόλιθον. Ὁ ἕτερος τάφος εὑρίσκετο παρὰ τὸ χωρίον **Ἄδελε Ρεθύμνης**. Περιεῖχε δύο λάρνακας, τρίωτον ἀλάβαστρον, πυξίδα, ραμφόστομον πρόχουν, ψευδοστόμους ἀμφορίσκους, πτηνόσχημον ἀσκόν, κύπελλα καὶ ἓν θυμιατήριον.

Ἀμφότεροι οἱ τάφοι χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΜΙΙΙΑ-Β ἐποχήν.

Παρεδόθησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων Χανίων τὰ κάτωθι νομίσματα:

Ὑπὸ τοῦ κ. Ξενοφῶντος Χατζηγρηγοράκη ἐκ Ρε-

θύμνου, 143 ρωμαϊκοὶ σηστέρτιοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ μέχρι τοῦ Μαξιμίνου. Ἀγνώστου προελεύσεως.

Ὑπὸ τοῦ κ. Ἐμμ. Κουράκη ἐξ Ἀπτέρων, δώδεκα νομίσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων Σικυῶνος ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, Ἀπτέρας, Μήλου 4ου αἰ. π.Χ., ρωμαϊκὸν Γαλλιηνοῦ καὶ ἑνετικὸν 14ου αἰ.

Εἰς τὸν **Ἅγιον Ὀνούφριον** τοῦ **Ἀκρωτηρίου** περισυνελέγη τῇ ὑποδείξει τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης, ὁ κρατὴρ τοῦ Πίν. 698 γ, προελθὼν ἐκ σκάμματος δι' οἰκοδόμησιν. Ἀπετελέσθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων καὶ συνεπληρώθη εὐρέως. Ὁ ποῦς ἐσχηματίσθη κατ' ἀναλογίαν πρὸς παρομοίου σχήματος ἀγγεῖα.

Τὸ ἀγγεῖον ἔχει σφαιρικὸν σῶμα μὲ ἱκανὴν ἔντασιν, λαιμὸν ἐλαφρῶς νεύοντα πρὸς τὰ ἔξω καὶ προεξέχον ἐπιπεδικὸν χεῖλος. Σώζεται ἡ μία τριμερὴς λαβὴ ἀπὸ τοῦ χείλους εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κοιλίας.

Ὁ πηλὸς εἶναι ὠχρόλευκος καὶ τὸ ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμον. Διακόσμησις ἑξίτηλος. Διακρίνεται ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ὀκτάπους. Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του παράλληλοι καμπύλαι γραμμαὶ πληροῦν τὸ πεδίον τοῦ ὤμου. Περὶ τὸν λαιμὸν ὑπάρχει κυματοειδὴς ταινία. Ὕψος 0.44, διάμετρος στομίου 0.33 μ.

(Πρβλ. τελευταίως Α. Μαυριγιαννάκη, Α.Ε. 1974, σ. 49 κ.ἑ. πίν. 19-22).

Ι. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

1974

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἅγιος Νικόλαος

Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου Ἁγίου Νικολάου ἐξηκολούθησεν ἡ ἀνασυγκρότησις διαφόρων ἀρχαιοτήτων, κυρίως δὲ τῆς μεγάλης ὁμάδος τοῦ πρωτομινωικοῦ νεκροταφείου τῆς Ἁγίας Φωτιᾶς Σητείας, ὡς καὶ ἀριθμοῦ χαλκῶν ἐκ διαφόρων τόπων. Ἐν ὄψει τῆς ὁλοκληρώσεως τῶν ἐργασιῶν, ἡ ἐπανέκθεσις ὑπῆρξε περιωρισμένη.

Ἡ κ. Σοφία Κανᾶ ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων τὴν ἀπόκτησιν ἑνὸς ἀκεραίου σκύφου ἐξ ὑάλου, ἀσφαλῶς προερχομένου ἐξ Ἁγίου Νικολάου, ὅπου ἡ ἀρχαία Λατὼ πρὸς Καμάραν. Τὸ ἀγγεῖον, ὕψ. 0.08 καὶ διαμ. 0.13 μ., ἄνευ ποδός, ἔχει σχῆμα περίπου ἡμισφαιρικόν (Πίν. 699 α).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἱεράπετρα

Εἰς τὰ Βιγλιὰ ἠρευνήθησαν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας διάφορα οἰκόπεδα ὅπου ἐνεφανίσθησαν ἀρχαιότητες κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν ἐκσκαφῆς θεμελίων. Εἰς τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς ἔλαβε μέρος, ὡς ἀρχαιολογικὴ βοηθός, ἡ δ. Κατερίνα Μπρακάρη.

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς κ. Φωτ. Παρθενάκη ἀνευρέθη τριακοντὰς τμημάτων ἀρραβδώτων κιόνων ἐκ μαρμάρου, ἐνίοτε μετὰ περιτενείας κατὰ τὴν βάσιν. Τὸ μάρμαρον εἶναι συχνὰ λευκὸν μετὰ φλεβώσεων ἢ μελανόφαιον. Τὸ σωζόμενον μῆκος τῶν τμημάτων ποικίλλει μεταξὺ 0.78 καὶ 2.34 μ., ἡ δὲ διάμετρος μεταξὺ 0.43 καὶ 0.48 μ. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης τμῆμα ραβδωτοῦ κίονος, βάσεις κιόνων, ὡς καὶ τμήματα μαρμαρίνης ὀροφῆς μετὰ φατνωμάτων (Πίν. 699 γ, στ). Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ μέλη ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἀλλ' ὄχι κατὰ χώραν καὶ ἦσαν τελείως ἄσχετα πρὸς τὸν χῶρον τοῦ οἰκοπέδου. Εἶχον ἀπορριφθῆ ἐδῶ κατ' ἄγνωστον χρόνον, ἴσως ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, μετὰ σωρῶν χωμάτων. Οὐδὲν ἴχνος ἀρχαίου κτηρίου ἐνετοπίσθη κατὰ χώραν κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν. Τὰ εὑρήματα μετεφέρθησαν προσωρινῶς παρὰ τὸ μουσουλμανικὸν τέμενος τῆς πόλεως.

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς κ. Ἀθ. Ἐμμ. Χατζάκη ἢ Παραουλάκη ἐνετοπίσθησαν τοιχάρια ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς ἓν σημεῖον ἀπεκαλύφθη πλακόστρωτον ἐκ πηλίνων πλακῶν μετ' ἐγχαράκτου Χ διαγωνίως. Ἡ ἀρξαμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐτερματίσθη κατόπιν τῆς ἐπ' ἀόριστον ἀναβολῆς τῆς οἰκοδομήσεως, προφανῶς διότι οἱ ἰδιοκτῆται ἐφοβήθησαν ἐνδεχομένην ἀπαλλοτρίωσιν.

Κρυὰ Σητείας

Κατὰ τὴν θέσιν Ὀρθὴ Πέτρα ἢ Τσάχαλη τῆς περιφερείας Κρυῶν Σητείας καὶ ἐντὸς ἰδιοκτησίας τῆς κ. Στ. Ἀντ. Μαθιουλάκη, ἤρχισεν ἡ ἔρευνα τοῦ ἐν μέρει σεσυλημένου ὑπομινωικοῦ-πρωτογεωμετρικοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐντοπισθῆ τὸ 1971. Ἐγγύτατα τοῦ νεκροταφείου λειτουργεῖ ὀρυχεῖον ἄμμου, εἰς τοὺς ἐντοπίους γνωστὸν ὡς «τσάχαλη», ὡς λέγεται τὸ λευκὸν εὔθρυπτον πέτρωμα δολομίτης. Συνολικῶς ἀνεσκάφησαν ἓξ μικροὶ θολωτοὶ τάφοι τετραγώνου σχήματος, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ εἷς ἦτο ἀσύλητος, ἐνῷ οἱ λοιποὶ εὑρέθησαν εἰς διάφορα στάδια συλήσεως, πάντως σχεδὸν πλήρους. Ἐκ τῶν τάφων δύο (οἱ ΙΙ καὶ ΙΙΙ) (Πίν. 699 δ - ε) περιεῖχον ἀνὰ ἕνα ταφικὸν πίθον τοποθετημένον ἐπὶ τῆς πλευρᾶς του. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μὴ περιέχοντας πίθον τάφους (Ι, ΙV, V καὶ VΙ), ὅπου αἱ ταφαὶ ἐγίνοντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ περιεστοιχίζοντο ὑπὸ κτερισμάτων, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸν γνωστὸν τύπον τοῦ μικροῦ θολωτοῦ τάφου μὲ κανονικὸν τετράγωνον θάλαμον, οἱ μετὰ πίθου τάφοι ἦσαν ἁπλαῖ μιμήσεις τῶν πρώτων, ἀλλ' ἄνευ στομίου καὶ σταθερᾶς ὀροφῆς, δηλ. μὴ σχηματίζοντες κανονικὸν θάλαμον προσπελάσιμον. Οἱ τάφοι οὗτοι, ἀντὶ νὰ δέχωνται τὴν ταφήν, ὅπως εἶναι τὸ κανονικόν, ἐκτίζοντο κατόπιν αὐτῆς, πέριξ καὶ ὑπεράνω τοῦ ταφικοῦ πίθου, εἰς πυκνὴν διάταξιν καὶ εἰς κανονικὸν τετραγωνικὸν σχῆμα ἢ ἐνίοτε προχείρως καὶ ἀκανονίστως. Ὁ ὄψιμος οὗτος ταφικὸς τύπος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἄλλοθεν γνωστός.

Τὸ στόμιον τῶν τάφων, ἀλλὰ καὶ τῶν ταφικῶν πίθων, εἶναι προσανατολισμένον πρὸς ΝΑ., συμφώνως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς κλιτύος τοῦ λοφίσκου, ὅπου τὸ νεκροταφεῖον. Τὸ δάπεδον τῶν κανονικῶν θολωτῶν τάφων ἀπετελεῖτο ἀπὸ «τσάχαλην», τὸ στρῶμα τῆς ὁποίας ἀπαντᾷ εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν εἰς ἐλάχιστον βάθος ὑπὸ τὸ στρῶμα τοῦ χώματος. Τὸ δάπεδον τῶν ἄλλων τάφων ἦτο λιθόστρωτον. Οἱ τάφοι οὗτοι (Πίν. 699 δ - ε) ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ προσαρμογὴν τοῦ τύπου τοῦ μικροῦ τετραγώνου θολωτοῦ τάφου εἰς τὴν ἀνάγκην ὑποδοχῆς ταφικοῦ πίθου καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν μᾶλλον ὡς «ψευδοθολωτοὶ τάφοι κτιστοὶ πέριξ πίθου». Οἱ λίθοι των εἶχον κτισθῆ πυκνῶς πέριξ τῶν πίθων, κατὰ τρόπον μὴ ἀφήνοντα χῶρον διὰ τὴν ἀπόθεσιν κτερισμάτων ἔξω ἀπὸ τοὺς πίθους.

Διάφοροι ἄλλοι τάφοι τοῦ νεκροταφείου, συλημένοι καὶ ἀσύλητοι, ἐνετοπίσθησαν εἰς τὰ πέριξ, καθιστῶντες φανερὰν τὴν ἀνάγκην συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς. Οἱ ἐρευνηθέντες τάφοι εἶναι οἱ ἑξῆς:

Τάφος Ι. Ὁ κανονικὸς οὗτος θολωτὸς τάφος ἔχει θάλαμον τετράπλευρον, μὲ πλευρὰς μήκ. 1.35, 1.24, 1.19, 1.32 μ. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ἀνοίγεται στόμιον σχεδὸν τετράγωνον, πλ. 0.48 μ. καὶ

ὕψ. 0.52 μ. Ὁ σχηματιζόμενος θόλος ἔχει ἐσωτερικὸν ὕψος 0.84 μ. Ἡ σύλησις ἐπραγματοποιήθη δι' ἀφαιρέσεως λίθων ἐκ τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου. Ἐντὸς τοῦ ἐλαχίστου μὴ τεταραγμένου στρώματος ἀνευρέθη ἐξαίρετον ἀνάγλυφον βουκράνιον ἐκ χρυσοῦ, ὕψ. 0.026 μ. Κεχωρισμένον ἐπίπεδον ἔλασμα ἐσχημάτιζε τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ κοσμήματος. Ἐκ τοῦ τάφου περισυνελέγησαν διαλελυμένον ἀγγεῖον, ἴσως κύπελλον, χαλκῆ βελόνη (;) καὶ μικρὸν χαλκοῦν ἔλασμα ὀρθογώνιον, μετὰ τρημάτων εἰς τὰς γωνίας.

Τάφος II (Πίν. 699 δ). Οὗτος περιεῖχε πίθον, ὕψ. 0.90 μ., σχεδὸν κυλινδρικοῦ σχήματος, μετὰ πολλῶν λαβῶν εἰς δύο σειράς, ὁριζοντίων ἄνω καὶ καθέτων κάτω, φέροντα κόσμημα σχοινίου εἰς πέντε ζώνας, ἐμπιέστου ἢ δι' ἐγχαράκτων γραμμιδίων, συνήθως ἀλληλοτεμνομένων. Τὸ στόμιον τοῦ πίθου ἐκαλύπτετο διὰ λευκῆς πλακὸς εὐρεθείσης κατὰ χώραν. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πίθου εἶχε σχεδὸν κενωθῆ ὑπὸ τῶν τυμβωρύχων, κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα τὴν διεξαγωγὴν βεβαίων συμπερασμάτων, ὡς πρὸς τὸ ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ καύσεως ἢ κανονικῆς ταφῆς, μᾶλλον ὅμως συνέβαινε τὸ δεύτερον. Ὁ τάφος ἦτο ἐπιμελῶς ἐκτισμένος δι' ὀγκολίθων καὶ μικροτέρων λίθων καὶ εἶχε διαστάσεις 2 × 1.80 μ. Τὸ λιθόστρωτον δάπεδον ἦτο εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Τάφος III (Πίν. 699 ε). Πρόκειται περὶ τάφου τοῦ ἰδίου τύπου ὡς ὁ ἀνωτέρω, ἀλλὰ μικροτέρου καὶ προχείρως ἐκτισμένου, σχήματος μᾶλλον ἐλλειψοειδοῦς ἢ τετραπλεύρου, διαστ. 1.70 × 1.35 μ. Ὁ πίθος, ὕψ. 0.84 μ., εἶχε μόνον δύο καθέτους λαβὰς ὑπὸ τὸ χεῖλος καὶ ἔφερε κόσμημα σχοινίου, ἁπλουστέρου τύπου ἢ ἐκείνου τοῦ πίθου τοῦ προηγουμένου τάφου. Καὶ ἐδῶ στενὴ πλάξ, διαστ. 0.47 × 0.41 μ., ἔφρασσε τὸ στόμιον τοῦ πίθου. Τὸ λιθόστρωτον δάπεδον ἦτο εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ὁ πίθος εὑρέθη κενός.

Τάφος IV. Ὁ θολωτὸς οὗτος τάφος εὑρέθη τελείως σεσυλημένος. Τὸ ἐξωτερικόν του εἶναι μᾶλλον ἀκανόνιστον, μὲ πλευρὰς μήκ. 2 μ. περίπου. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου παρουσιάζει πλευρὰς μήκ. 1.30, 1.17, 1.40, 1.04 μ., πάχ. 0.90 μ. περίπου. Ὁ θόλος ἔχει ὕψος ἐσωτερικὸν 1.08 μ. καὶ ὁλικὸν 1.16 μ. Κατὰ τὴν μακροτέραν πλευρὰν ἀνοίγεται στόμιον, ὕψ. 0.66 μ. καὶ πλάτους ἄνω 0.42 καὶ κάτω 0.38 μ. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν μόνον ὀλίγα ὀστᾶ, ὄστρακα καὶ ψήγματα χαλκοῦ.

Τάφος V. Τοῦ αὐτοῦ τύπου ἀλλ' ἐλαφρῶς μεγαλύτερος εἶναι ὁ παρακείμενος τάφος V. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου σχηματίζει κανονικὸν τετράγωνον, μὲ πλευρὰς μήκ. 1.45 μ. Τὸ ὕψος τοῦ θόλου εἶναι 1.10 μ., τὸ στόμιον εἶναι τετράγωνον, ὕψ. 0.53 μ. καὶ πλ. 0.52 μ. Ὡρισμένα τμήματα τοῦ ταφικοῦ στρώματος, ὅπως κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου, εὑρέθησαν ἀδιατάρακτα, ἀποδώσαντα πόρπην καὶ περόνην ἐκ χαλκοῦ, ὡς καὶ δύο ἀγγεῖα.

Τάφος VI. Πρόκειται περὶ τοῦ μόνου τάφου, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀσύλητος καὶ ἀνεσκάφη κανονικῶς. Συνολικῶς εὑρέθησαν τέσσαρα κρανία, συσσωρευμένα ὀστᾶ καὶ εἴκοσι πέντε ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων, ὅπως σκύφοι, πρόχοι, θήλαστρον, ἀμφορίσκοι, φλασκίον, ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι. Ὁ τάφος περιεῖχεν ἀκόμη τρεῖς μικρὰς πόρπας καὶ μίαν περόνην ἐκ χαλκοῦ. Πρὸς Α. τοῦ τάφου ἐνετοπίσθησαν ἴχνη δρόμου μὲ λιθόκτιστα τοιχώματα.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ-ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἐλούντα Μιραμπέλλου

Ἐξ ἀγροῦ παρὰ τὸ χωρίον Σχίσμα Ἐλούντας, ὅπου ἡ ἀρχαία πόλις Ὀλοῦς, ὁ ἀρχαιοφύλαξ Ἐμμ. Βλάσης περισυνέλεξεν ἐπιτύμβιον κύβον ἀπὸ σιδερόπετραν, τύπου συνήθους εἰς τὴν περιοχήν[1]. Οὗτος κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου (ἀριθ. Εὐρ. 5854). Αἱ διαστάσεις του εἶναι: ὕψος 0.25, πλάτος 0.225 μ., βάθος 0.38 μ. Ὁ κύβος (Πίν. 699 β) φέρει δίστιχον ἐπιγραφήν (ὕψος γραμμάτων 0.025-0.016 μ.):

Νικόλα<ο>ς
Ζωπύρου

Τὸ ὄνομα *Νικόλαος* εἶναι σπανιώτατον εἰς τὰς κρητικὰς ἐπιγραφάς[2], ἐνῶ τὸ ὄνομα *Ζώπυρος* ὀλιγώτερον σπάνιον[3], ἐμφανιζόμενον ἅπαξ καὶ εἰς Ὀλοῦντα[4].

Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ ξενοδοχείου Elounda Bay ἀνευρέθησαν τυχαίως κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους δύο διαλυμένοι πίθοι, προφανῶς ὑστέρων μινωικῶν ἢ ὑπομινωικῶν χρόνων[5], περιέχοντες λείψανα ταφῶν. Προφανῶς πρόκειται περὶ τάφων ἀπομεμακρυσμένων, ἀλλ' ἀνηκόντων εἰς τὸ μέγα νεκροταφεῖον, τὸ ἀνασκαφὲν πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, τοῦ ὁποίου εἰς τάφος ἀνεσκάφη τὸ 1972 ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας[6].

Πιθανώτατα προερχομένη ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Ὀλοῦντος, παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου ὑπὸ τοῦ ξενοδοχείου Elounda Beach εὐμεγέθης λιθίνη θήκη τεφροδόχου κάλπης. Ἡ θήκη, ἀπὸ σιδερόπετραν, σχήματος περίπου κυλινδρικοῦ πρὸς τὸ ἡμισφαιρικόν, ἔχει ὕψος 0.62 καὶ διάμετρον χείλους 0.82 μ. Ἄνω σχηματίζεται πε-

1. Πρβλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 594.
2. Πρβλ. IC I, V, 4 (Ἀρκάδες) καὶ IC IV, 471 (Γόρτυς).
3. Πρβλ. IC I, XVIII, 95 καὶ 103 (Λύττος). IC II, XXIX, 5 (Τάρρα). IC IV 206 καὶ 209 (Γόρτυς).
4. IC I, XXII, 58.
5. Πρβλ. Henri Van Effenterre, Nécropoles du Mirabello (Études Crétoises VIII) 1948, ἀριθ. O38, πίν. VI.
6. Κ. Δαβάρας, Ἀμάλθεια 1974, σ. 46 κ.ἑ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 586 κ.ἑ.

ριχείλωμα διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ πώματος, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀπωλέσθη. Διακρίνονται τέσσαρες τόρμοι διὰ τὴν στερέωσιν, τεταγμένοι σταυροειδῶς, οἱ τρεῖς τῶν ὁποίων περιέχουν ἀκόμη τμήματα σιδηρῶν συνδέσμων. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς θήκης εἶναι ἀδρομερῶς λαξευμένη, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπιμελῶς ἐπεξειργασμένην ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Παρόμοιαι θῆκαι καλπῶν ἐπιχωριάζουσαι εἰς Ἀττικήν, Θεσσαλίαν κ.ἀ. δὲν εἶναι γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς ἐξ ἄλλων τόπων τῆς Κρήτης.

Ὀροπέδιον Λασιθίου

Κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν τοῦ δρόμου μεταξὺ τῶν χωρίων Ψυχρὸ καὶ Καμινάκι τῆς ἐπαρχίας Λασιθίου καὶ κατὰ θέσιν Πιλαλήστρα, ἐνετοπίσθησαν ἴχνη ἀρχαίου κτίσματος, ἀσαφῶν χρόνων, κατὰ τὸ νότιον πρανὲς τοῦ δρόμου.

Ἱεράπετρα

Ἐκ τῆς περιοχῆς Βιγλιά, ὅπου τὸ ἐπίκεντρον τῆς ἀρχαίας Ἱεραπύτνης, περισυνελέγη μεγάλη ἀκεραία σαρκοφάγος ἀκόσμητος, ρωμαϊκῶν χρόνων, μετὰ καλύμματος σαμαρωτοῦ, σχηματίζοντος ἀκρωτήρια κατὰ τὰς γωνίας. Τὸ στεγόσχημον κάλυμμα ἐνθυμίζει τὸ ἀντίστοιχον μιᾶς σαρκοφάγου εὑρεθείσης προσφάτως εἰς Θάσον[7]. Ἡ σαρκοφάγος ἔχει ὕψος 0.90 μ. (μετὰ τοῦ καλύμματος 1.28 μ.), μῆκος δὲ ἄνω 2.50 καὶ κάτω 2.64 μ. Τὸ κάλυμμα ἔχει ὕψος 0.38 καὶ μῆκος 2.80. Ἡ σαρκοφάγος εὑρέθη εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἐμμ. Μανούσου Πετράκη, μεταξὺ Βιγλιῶν καὶ Ἁλμυροῦ, εἰς ἀπόστασιν 30 μ. περίπου ἐκ τῆς παραλίου θέσεως, ὅπου πρὸ ἐτῶν εἶχεν ἀνακαλυφθῆ τὸ περίφημον χαλκοῦν ἄγαλμα νεανίσκου, τὸ ὁποῖον φυλάσσεται σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Φέρμα Ἱεραπέτρας

Κατὰ τὸν ἀγρὸν τοῦ κ. Γ. Κάκκου καὶ πλησίον τῆς μητροπολιτικῆς ἐπαύλεως, παραπλεύρως τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ παρὰ τὰ Φέρμα Ἱεραπέτρας, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἐγγὺς τῆς προσφάτως ἐντοπισθείσης σημαντικῆς ἰχθυοδεξαμενῆς ρωμαϊκῶν χρόνων[8], ἐνετοπίσθησαν τρία ὀρύγματα βάθους περίπου 20 μ., προφανῶς ἀνήκοντα εἰς ἀρχαῖον λατομεῖον.

Γαϊδουρονήσι Ἱεραπέτρας

Ἐκτεταμένη αὐτοψία καὶ περισυλλογὴ ὀστράκων ἐγένετο ἐπὶ τῆς ἐρήμου νησίδος Γαϊδουρονήσι (ἀρχαία Χρύσεα), ἡ ὁποία καλύπτεται ὑπὸ δάσους κέδρων, μοναδικοῦ εἰς Κρήτην. Ἐνετοπίσθησαν διάφορα λείψανα κτηρίων καὶ περισυνελέγησαν ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς πρωτομινωικῆς μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Ἡ νησίς, θαυμασίου φυσικοῦ κάλλους, ἐχρησιμοποιεῖτο προφανῶς ὄχι μόνον διὰ τὴν συγκομιδὴν ἀρκεύθων (κεδροκούκουτσα) καὶ τὴν ἁλιείαν, ἀλλὰ καὶ ὡς ναυτικὸς σταθμὸς καί παρατηρητήριον. Μελετᾶται ἡ πραγματοποίησις ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης πρὸ τῆς σχεδιαζομένης καταστροφῆς τῆς νησῖδος διὰ τῆς μετατροπῆς της εἰς στόχον ἢ βάσιν τοῦ πεδίου βολῆς τοῦ ΝΑΤΟ.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΗΤΕΙΑΣ

Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σητείας, ἀλλ' ἀγνώστου ἀκριβοῦς προελεύσεως, περιῆλθεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου (ἀριθ. Εὐρ. 5560) ἀμυγδαλοειδὴς σφραγιδόλιθος ἐκ πρασινωποῦ στεατίτου, μήκ. 0.017 καὶ ὕψ. 0.013 μ., καλῆς διατηρήσεως. Τὸ θέμα τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας εἶναι ἁπλοποιημένον ἢ διαλυμένον ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον ἢ τμῆμα προσόψεως τοίχου, ἐκ δύο καθέτων καὶ δύο λοξῶν ταινιῶν, μετ' ὀλίγων γραμμώσεων εἰς τὸ βάθος[9].

Πεῦκοι

Ἐγγύτατα τοῦ σχεδὸν παραλίου μικροῦ χωρίου Πιλαλήματα τῆς κοινότητος Πεύκων ἐνετοπίσθη οἰκισμὸς ρωμαϊκῶν χρόνων παρὰ τὸ ρυάκι Κατσούκλη καὶ κατὰ τὴν θέσιν Μιχελῆ Λάκκος. Διακρίνονται ἴχνη διαφόρων κτηρίων ἀσβεστοκτίστων. Μερικοὶ τοῖχοι εἶναι πλινθόκτιστοι. Περισυνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν πλησιόχωρον παράλιον θέσιν Βίγλα, εἰς Διασκάρι, ὅπου κατὰ τὸ 1972 εἶχεν ἐντοπισθῆ μέγας ΥΜ ΙΙΙ οἰκισμὸς καὶ εἶχε πραγματοποιηθῆ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή[10], ἀνεμοχλεύθη διὰ βαθείας ἀρόσεως σημαντικὸν τμῆμα οἰκισμοῦ κατὰ τὸ ἀγροτεμάχιον Ἀντ. Κουνενιδάκη, ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου Βίγλα. Μεγάλοι ὀγκόλιθοι, ὡς καὶ βάσις κίονος, ἦλθον εἰς φῶς. Οἱ καταστροφεῖς τελικῶς ἀπηλλάγησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφετείου.

Ἴτανος

Ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἰτάνου περισυνελέγησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοφύλακος δύο πυραμιδοειδεῖς ἀγνῦθες, ὡς καὶ ἀνάγλυφος κεφαλὴ σατύρου ἐκ πηλίνου σκεύους. Τὰ εὑρήματα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου (ἀριθ. Εὐρ. 5256 α - β καὶ 5257).

Ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως πρὸς ΝΔ. τῆς Ἰτάνου, μεταξὺ τοῦ φοινικοδάσους Βάι καὶ τῆς Μονῆς

7. Πρβλ. BCH 95 (1971), σ. 787, εἰκ. 15.
8. ΑΔ 30 (1975): Μελέται, σ. 149 κ.ἑ.
9. Πρβλ. CMS I, 435 (παλαιοανακτορικὸς ἐκ Κρήτης). CMS IV, 148 ('Αφρατί) καὶ 152 (Μεσαρά), ἀμφότεροι ΜΜ ΙΙΙ χρόνων.
10. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 591.

Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ), ἐνετοπίσθησαν ἴχνη δεκάδος ἐγκατεσπαρμένων ἀγροικιῶν, ἐκτισμένων πάντοτε ἐπὶ μικρῶν ἐξάρσεων τοῦ ἐδάφους. Τὰ περισυλλεγέντα ἐπιφανειακὰ ὄστρακα εἶναι ἀσαφῆ, ἀνήκουν ὅμως γενικῶς μᾶλλον εἰς τὴν μινωικὴν ἐποχήν. Αἱ ἀγροικίαι ἐνετοπίσθησαν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς γενομένης εὐρυτάτης μηχανικῆς καλλιεργείας ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Φίξ, ἐπὶ τμήματος τοῦ τεραστίου τούτου μοναστηριακοῦ κτήματος. Ὁ ἔγκαιρος ἐντοπισμὸς τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ ἡ ἐντατικὴ παρακολούθησις τῶν ἐργασιῶν καλλιεργείας διέσωσαν ταῦτα ἀπὸ τὴν καταστροφήν.

ΚΩΣΤΗΣ ΛΑΒΡΑΣ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

1973

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1973, ἡ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης ἀπέβλεψεν εἰς τὴν κτηριακὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφημένων ναῶν τῆς νήσου, τὴν στερέωσιν καὶ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν, τὴν ἀποκατάστασιν εἰκόνων, τὴν συνέχισιν τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν τῶν ἐνετικῶν μνημείων καὶ τὴν διενέργειαν ἀνασκαφῆς πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Ἁλμυρίδος Ἀποκορώνου.

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 291)

Εἰς τὸν σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένον μετὰ τρούλλου ναὸν τῆς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου, παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας ἀποκαλύψεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐκ τοιχογραφιῶν διακόσμου (Κρητ. Χρον. ΚΔ΄ (1972), σ. 500, πίν. ΜΘ΄ καὶ Ν· ΚΕ΄ (1973), σ. 487, πίν. ΚΑ΄), ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς τοιχοποιίας, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν κακοτέχνων νεωτερικῶν κονιαμάτων καὶ τῆς ἀρμολογήσεως τῆς ἀποκαλυφθείσης τοιχοποιίας διὰ κονιάματος κουρασανίου, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο ἡ κατὰ τόπους συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων αὐτῆς δι' ἀργῶν λίθων, ὡς ἦτο καὶ ἀρχικῶς. Ἐγένετο ἐπίσης καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς κεραμοπλαστικῆς διακοσμήσεως τῶν παραθύρων καὶ τοῦ τρούλλου τοῦ ναοῦ (Πίν. 700 α - β).

Οὕτω διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ναοῦ, ἐπανῆλθε, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν αὐτοῦ ἀξιόλογος ναὸς τῆς μνημειώδους ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Κρήτης.

Ναὸς Ἁγίων Πάντων Νεαπόλεως Μεραμπέλλου (ἀκαταλογογράφητος)

Εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Πάντων τοῦ νεκροταφείου Νεαπόλεως Μεραμπέλλου, ἐξετελέσθησαν ἐκτεταμέναι κτηριακαὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι συνίσταντο εἰς τὴν ἀνακεράμωσιν τῆς στέγης, ἀφοῦ προηγουμένως ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς καμάρας, τὴν ἀφαίρεσιν τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων καὶ τὴν ἁρμολόγησιν διὰ κονιάματος κουρασανίου τῆς ἀποκαλυφθείσης τοιχοποιίας, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο ἡ κατὰ τόπους συμπλήρωσις τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων αὐτῆς δι' ἀργῶν λίθων, καὶ τέλος εἰς τὴν καθαίρεσιν ἐκ τοῦ νοτίου προσθέτου καμαροσκεποῦς κλίτους τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων, διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ σωζομένου διακόσμου.

Εἰς τὸ βόρειον καμαροσκεπὲς κλίτος ὁ διάκοσμος σώζεται σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, εἰς μετρίαν ὅμως κατάστασιν διατηρήσεως, καὶ συνίσταται ἀπὸ τοὺς Συλλειτουργοῦντας Ἱεράρχας τῆς κόγχης καὶ τὸν Παντοκράτορα, τοιχογραφίας ἡμικατεστραμμένας, καὶ ἀπὸ τὰς Εὐαγγελικὰς σκηνάς, Γέννησιν, Βάπτισιν, Ἀποκαθήλωσιν, καὶ τὰς Μυροφόρους εἰς τὸ Μνῆμα, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν τὸ βόρειον τμῆμα τῆς καμάρας. Τὸ νότιον τμῆμα αὐτῆς κοσμοῦν σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου κυρίως, ὡς αἱ Προσφοραὶ Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης, ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Ἁγίας Ἄννης, ὁ Ἀσπασμὸς Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης, ἡ Εὐλογία Ἱερέων καὶ ἄλλαι σκηναὶ ἀδιάγνωστοι.

Τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ κλίτους κοσμεῖται ὑπὸ τῆς μεγάλης συνθέσεως τῆς Δευτέρας Παρουσίας, μὲ τὸ θέμα τῆς Δεήσεως εἰς τὸ τύμπανον τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ τὰς σειρὰς τῶν Ἀποστόλων εἰς τὰ δύο σκέλη τῆς καμάρας. Αἱ σειραὶ τῶν ὁλοσώμων Ἁγίων, μὲ τὴν Ἁγίαν Ἄνναν θηλάζουσαν τὴν Παναγίαν, αἱ διατεταγμέναι εἰς τὸν βόρειον πλάγιον τοῖχον, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κεκαλυμμέναι ὑπὸ ἀσβεστοκονιάματος.

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ κλίτους αὐτοῦ ἔχουν ἐκτελεσθῆ ὑπὸ λαϊκοῦ ζωγράφου κατὰ τὴν παλαιολόγειον τεχνοτροπίαν, κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα. Τὰ πρόσωπα πλάσσονται μὲ ἐντόνους πρασίνας σκιὰς καὶ ροδαλὰ σαρκώματα, ἡ πτυχολογία εἶναι συνοπτική, αἱ μορφαὶ εἶναι κονταί, δύσκαμπτοι καὶ ἐνίοτε δύσμορφοι καὶ εἰς τὰς συνθέσεις παρατηρεῖται συνωστισμός.

Διὰ δύο μεγάλων τοξωτῶν ἀνοιγμάτων εἰς τὸν νότιον τοῖχον πραγματοποιεῖται ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ νότιον εὐρύτερον καμαροσκεπὲς κλίτος, εἰς τὸ ὁποῖον διατηροῦνται ὀλίγα ὑπολείμματα τοιχογραφιῶν, τὰ περισσότερα κάτωθι ἀσβεστοχρισμάτων. Τὰ καλῶς διατηρούμενα πρόσωπα Ἀποστόλων τῆς Ἀναλήψεως, δεικνύουν τεχνοτροπίαν ἀρχαΐζουσαν. Τὰ περιγράμματα εἶναι ἔντονα, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου διαγράφονται διὰ καθαρῶν γραμμῶν, οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι μεγάλοι, ἐνῷ αἱ πράσιναι σκιαὶ καὶ τὰ ἐλαφρὰ ροδαλὰ σαρκώματα δεικνύουν προσπάθειαν πλαστικῆς ἀποδόσεως. Σχετίζονται μὲ τὰς τοιχογραφίας τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς Καλλονῆς Πεδιάδος.

Ναὸς Προφήτου Ἠλιοῦ Σκαλωτῆς Σφακίων (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 230)

Εἰς τὴν παλαιολόγειον τεχνοτροπίαν ἔχουν ἐκτελεσθῆ καὶ αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναΐσκου τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ τῆς Σκαλωτῆς Σφακίων, τοῦ ὁποίου ἡ καμάρα ἔχει καταρρεύσει (Πίν. 700 γ). Αἱ

γενόμεναι ἐργασίαι ἐνταῦθα συνίσταντο εἰς τὴν ἀνακατασκευὴν τῆς καμάρας, τὴν ἀνακεράμωσιν αὐτῆς καὶ τὴν στερέωσιν καὶ ἁρμολόγησιν τῆς τοιχοποιίας.

Ἡ διακόσμησις διεσώθη εἰς τὴν κόγχην, ἔνθα οἱ Συλλειτουργοῦντες, εἰς τὰ μέτωπα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἔνθα ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ ὁ Διάκονος, εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους, κοσμουμένους μὲ ὁλοσώμους Ἁγίους καὶ τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, καὶ εἰς τὰ διατηρηθέντα τμήματα τῆς καμάρας, εἰς τὰ ὁποῖα σώζονται αἱ σκηναί: Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, Μυροφόροι εἰς τὸ Μνῆμα, Ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ, καὶ τὸ κάτω μέρος τῆς παραστάσεως τῆς Ἀναλήψεως. Εἰς τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου διετηρήθησαν αἱ μορφαὶ τῶν ἀφιερωτῶν (Gerola, Monumenti, II, σ. 344, ἀριθ. 28). Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ (Gerola, Monumenti, IV, σ. 473, ἀριθ. 4) ἀνάγει τὴν κατασκευὴν τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὸ 1235-6, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ παλαιολόγειος τεχνοτροπία εἶχεν εἰσδύσει εἰς τὴν Κρήτην. Εἰς τὰς τοιχογραφίας ὅμως τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ ἡ ἐπιβίωσις καὶ στοιχείων τῆς ἀρχαϊζούσης τέχνης τοῦ προηγουμένου αἰῶνος διαπιστοῦται εἰς τὰ ἔντονα ἐνίοτε περιγράμματα, τοὺς μεγάλους ἐκφραστικοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν ὑπέρθεσιν τῶν μορφῶν (Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου), στοιχεῖα τὰ ὁποῖα συγκερνῶνται μὲ τὴν νέαν τέχνην εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ ἀπόδοσις τοῦ ὄγκου τοῦ σώματος, ἡ μὲ αἴσθησιν τοῦ χώρου διάταξις τῶν μορφῶν τῆς συνθέσεως (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου) καὶ ἡ πλαστικὴ ἀπόδοσις τοῦ προσώπου μὲ πρασίνας σκιάς. Ἡ ὅλη ποιότης ὅμως ἐκτελέσεως τοῦ διακόσμου δεικνύει λαϊκὸν ζωγράφον (Πίν. 700 δ).

Ναὸς Ἁγίων Πάντων Χώρας Σφακίων (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 217)

Εἰς συγγενικὴν τεχνοτροπίαν καὶ ὑπὸ λαϊκοῦ καὶ πάλιν ζωγράφου, ἐξετελέσθη καὶ ὁ διάκοσμος τοῦ καμαροσκεποῦς ναοῦ τῶν Ἁγίων Πάντων Χώρας Σφακίων. Εἰς τὴν καμάραν διεσώθη τμῆμα τῆς διακοσμήσεως, περιλαμβάνον, εἰς σχετικῶς μικροὺς πίνακας, Εὐαγγελικὰς σκηνὰς ὡς Ἀποκαθήλωσιν, Ἐπιτάφιον Θρῆνον, τὰς Μυροφόρους εἰς τὸ Μνῆμα, τὴν εἰς Ἅδου Κάθοδον κ.ἄ., καθὼς καὶ ἀριθμὸν παραστάσεων μὲ τὸ θέμα τοῦ Κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε (Πίν. 701), μοναδικὰς διὰ τὴν Κρήτην εἰκονογραφικὰς ἀπεικονίσεις διηγήσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ἐπὶ τυφλοῦ ἀψιδώματος τοῦ βορείου τοίχου διατηρεῖται ἡ παράστασις τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὴν καμάραν, παρὰ τὴν κόγχην, τμῆμα τῆς Φιλοξενίας τῶν Ἀγγέλων. Διὰ τὴν πλαστικὴν ἀπόδοσιν τῶν δυσμόρφων προσώπων χρησιμοποιοῦνται πράσιναι σκιαί, ἡ δὲ πλαστικὴ ἀπόδοσις τῶν ὀγκωδῶν σωμάτων χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν διὰ λευκῶν γραμμῶν ἀποδιδομένων πτυχώσεων τῶν ὑφασμάτων. Εἰς τὰς συνθέσεις χρησιμοποιεῖται ἡ κατὰ παράταξιν ἢ καὶ ἡ καθ' ὑπέρταξιν διάταξις τῶν μορφῶν.

Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀξιολόγου εἰκονογραφικῶς διακόσμου, ἐπραγματοποιήθη ἡ ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν τῆς καμάρας, ἡ ἀνακεράμωσις αὐτῆς, ἡ συμπλήρωσις τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων τῆς τοιχοποιίας καὶ ἁρμολόγησις αὐτῆς διὰ κονιάματος κουρασανίου. Διὰ τὴν στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν ἐτοποθετήθη τὸ αὐτὸ κονίαμα εἰς τὰς παρυφὰς τῶν σωζομένων τμημάτων αὐτῶν, ἡ δὲ λοιπὴ ἄνευ τοιχογραφιῶν ἐπιφάνεια τῆς τοιχοποιίας ἠρμολογήθη διὰ τοῦ αὐτοῦ κονιάματος.

Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου (ἀκαταλογογράφητος)

Εἰς καλυτέραν ποιότητα τέχνης, ἀλλὰ εἰς τὴν αὐτὴν παλαιολόγειον τεχνοτροπίαν, ἔχει ἐκτελεσθῆ καὶ ὁ διάκοσμος τοῦ καμαροσκεποῦς ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου, κεκαλυμμένος κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτοῦ δι' ἀσβεστοχρισμάτων. Αἱ μορφαὶ εἶναι ὀγκώδεις, τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἔχουν πλαστικότητα, αἱ συνθέσεις χαρακτηρίζονται ἀπὸ κίνησιν.

Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ διακόσμου ἐκ τῆς εἰσερχομένης ὑγρασίας ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης, ἀφοῦ προηγουμένως ἐφράχθησαν διὰ σιμεντοκονίας αἱ ρωγμαὶ τῆς καμάρας, καθὼς καὶ ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἁρμολόγησις διὰ κονιάματος κουρασανίου τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ.

Ναὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου Κριτσᾶς Μεραμπέλλου (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 567)

Εἰς παλαιολόγειον τεχνοτροπίαν ἀνήκει καὶ ὁ διάκοσμος τοῦ καμαροσκεποῦς ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου Κριτσᾶς Μεραμπέλλου, διὰ τὸν ὁποῖον παρετηρήθη ὅτι «πλησιάζει τοιχογραφίες Περιβλέπτου» (Μ. Χατζηδάκης, Κρητ. Χρον. ΣΤ' (1952), σ. 63). Ἡ τεχνοτροπία αὐτὴ μὲ τὸν ἰδεαλιστικὸν καὶ ἀκαδημαϊκὸν χαρακτῆρα διεδόθη καὶ εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰ., ἐνδέχεται δὲ αἱ ὑπ' ὄψιν τοιχογραφίαι, κατασκευασθεῖσαι κατὰ τὸ 1354-55 (Gerola, Monumenti, IV, σ. 533, ἀριθ. 32), νὰ εἶναι αἱ παλαιότεραι τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς καὶ νὰ σημειώνουν τὴν νέαν στροφὴν τῆς τέχνης τῆς νήσου πρὸς νέας ἀναζητήσεις.

Διὰ τὴν προστασίαν τοῦ διακόσμου ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης, ἀφοῦ προηγουμένως ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς καμάρας καὶ ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἁρμολόγησις διὰ κονιάματος κουρασανίου τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς τοιχοποιίας. Πρὸς στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν ἐτοποθετήθη

κονίαμα κουρασανίου εἰς τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοιχογραφιῶν δημιουργηθέντα κενά.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἅγιον Γεώργιον Ἱεραπέτρας (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 749)

Εἰς ἀνάλογον τεχνοτροπίαν ἐξετελέσθη καὶ ὁ διάκοσμος τοῦ καμαροσκεποῦς ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὴν ἠρειπωμένην μικρὰν κοινότητα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἱεραπέτρας. Τὰ πρόσωπα πλάσσονται μὲ τόνους χρώματος, τὰ δὲ ἐξέχοντα σημεῖα τονίζονται μὲ μικρὰς λευκὰς καὶ παραλλήλους γραμμάς, εἰς τεχνικὴν σχετιζομένην μὲ ἐκείνην τῶν φορητῶν εἰκόνων. Δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ 14ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰ.

Τὸ εἰκονογραφικὸν πρόγραμμα διακοσμήσεως ἀκολουθεῖ τὸ καθιερωμένον διὰ τοὺς καμαροσκεπεῖς ναοὺς σύστημα διατάξεως. Εἰς τὴν κόγχην διατάσσονται οἱ Συλλειτουργοῦντες (Πίν. 702 α) μὲ τὸν Μελισμὸν εἰς τὸ μέσον (Πίν. 702 γ) καὶ Διακόνους ἑκατέρωθεν, εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον ὁ Παντοκράτωρ (Πίν. 702 β) μὲ τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Πρόδρομον (Δέησις), εἰς τὰ μέτωπα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὁ Εὐαγγελισμὸς καὶ εἰς τὸ πρὸ τῆς κόγχης τμῆμα τῆς καμάρας ἡ Ἀνάληψις εἰς τὸ βόρειον σκέλος καὶ ἡ Πεντηκοστὴ εἰς τὸ νότιον. Ἐνδιαφέρουσα εἰκονογραφικὴ λεπτομέρεια εἰς τὴν τελευταίαν παράστασιν εἶναι ἡ ἀπεικόνισις τῆς, ἐπὶ Εὐαγγελίου ἐπὶ τοῦ Θρόνου τῆς Ἑτοιμασίας, βαινούσης περιστερᾶς (Ν. Δρανδάκη, Κρητ. Χρον. ΙΑ΄ (1957), σ. 139-143, πίν. ΙΓ΄ εἰκ. 2). Εἰς τὴν λοιπὴν καμάραν ἀναπτύσσονται αἱ Εὐαγγελικαὶ σκηναὶ εἰς ζώνας εἰκονογραφήσεως καὶ ἐντὸς ὀρθογωνίων πινάκων, ἔμφασις δὲ δίδεται εἰς τὰς σκηνὰς τῶν Παθῶν, ἐξ ὧν εἰκονίζονται ὁ Ἑλκόμενος, ἡ Ἑτοιμασία τοῦ Σταυροῦ, ἡ Σταύρωσις, ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος, ὁ Ἐνταφιασμὸς καὶ αἱ Μυροφόροι εἰς τὸ Μνῆμα. Ἄλλαι Εὐαγγελικαὶ σκηναί, ὡς ἡ Γέννησις, ἡ Ὑπαπαντή, ἡ Βάπτισις, ἡ Μεταμόρφωσις κ.ἄ., πληροῦν τὴν καμάραν, εἰς δὲ τοὺς πλαγίους τοίχους, εἰς τοὺς ὁποίους διαμορφοῦνται ἀνὰ δύο τυφλὰ ἀψιδώματα, διατάσσονται ὁλόσωμοι Ἅγιοι καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (Πίν. 702 δ) εἰς ἓν ἐκ τῶν ἀψιδωμάτων τούτων. Ἐνδιαφέρουσα, τέλος, εἶναι καὶ ἡ παράστασις τῆς Ρίζης τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ τῆς Κοινωνίας τῆς Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας ὑπὸ τοῦ Ἀββᾶ Ζωσιμᾶ.

Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀξιολόγου διακόσμου, ὁ ὁποῖος ὑπέστη ἀπολεπισμὸν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης, ἀφοῦ προηγουμένως ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῆς καμάρας καὶ ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἁρμολόγησις τῆς τοιχοποιίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἀφῃρέθησαν τὰ νεωτερικὰ κονιάματα. Διὰ τὴν πρόχειρον στερέωσιν τῶν τοιχογραφιῶν ἐτοποθετήθη κονίαμα κουρασανίου εἰς τὰ ἐκ τῆς πτώσεως μικρῶν τμημάτων αὐτῶν δημιουργηθέντα κενά. Τέλος ἐκαθαρίσθησαν καὶ τὰ λαξευτά, δυτικῆς τεχνοτροπίας, πώρινα πλαίσια τῶν θυρωμάτων.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Ὄξω Μουλιανῶν Σητείας (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 768)

Εἰς ἀνάλογον τεχνοτροπίαν ἐξετελέσθη καὶ ὁ μερικῶς σωζόμενος διάκοσμος τοῦ καμαροσκεποῦς ναϋδρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ὄξω Μουλιανῶν Σητείας, ὁ ὁποῖος ἐγένετο, κατὰ τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφήν, τὸ 1426-27 (Gerola, Monumenti, IV, σ. 583, ἀριθ. 5). Ἡ εἰς μικρὰν ἔκτασιν διατήρησις τῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἡ ἐπικάλυψις αὐτῶν δι' ἀσβεστοχρίσματος, δὲν ἐπιτρέπει τὴν μελέτην τῆς τεχνοτροπίας τοῦ διακόσμου, ὀλίγαι ὅμως διακρινόμεναι μορφαὶ δεικνύουν ὅτι καὶ ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα πλάσσονται μὲ τόνους χρώματος καὶ τὰ προεξέχοντα σημεῖα αὐτῶν τονίζουν λευκαὶ παράλληλοι γραμμαί, κατὰ τὴν τεχνικὴν τῶν φορητῶν εἰκόνων.

Διὰ τὴν προστασίαν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ διακόσμου ἐκ τῆς ὑγρασίας ἐγένετο ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης, εἰς δευτέραν δὲ φάσιν ἐργασιῶν θὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἀποκάλυψις τῶν κάτωθι τῶν ἀσβεστοχρισμάτων διατηρουμένων τοιχογραφιῶν.

Ναὸς Ἁγίου Νικήτα Ὄξω Μουλιανῶν Σητείας (ἀκαταλογογράφητος)

Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ τεχνοτροπία ἐκτελέσεως τοῦ εἰς περιωρισμένην ἐπίσης ἔκτασιν καὶ κάτωθεν ἀσβεστωμάτων σωζομένου διακόσμου τοῦ καμαροσκεποῦς ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Νικήτα τῆς αὐτῆς κοινότητος, διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ὁποίου ἐκ τῆς ὑγρασίας ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης. Προσεχῶς θὰ πραγματοποιηθῇ καὶ ἡ ἀποκάλυψις, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἀσβεστοχρισμάτων, τῶν τοιχογραφιῶν τούτων.

Ναὸς Παναγίας Μαλῶν Ἱεραπέτρας (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 743)

Εἰς τεχνοτροπίαν ἐκπροσωποῦσαν τὴν ἰδεαλιστικὴν σχολὴν τῆς Πρωτευούσης, ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰ., ἔχει ἐκτελεσθῇ ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τοῦ δευτέρου στρώματος τοῦ καμαροσκεποῦς ναοῦ τῆς Παναγίας Μεσοχωρίτισσας Μαλῶν Ἱεραπέτρας κατὰ τὸ 1431-32, συμφώνως πρὸς τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφήν (Gerola, Monumenti, IV, σ. 577, ἀριθ. 1). Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ στρώματος αὐτοῦ διατηροῦνται κυρίως εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ ναοῦ καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ εἰκονογραφικὰς συνθέσεις ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ Βίου τῆς Θεοτόκου, ὡς ἡ Ὑπὲρ τῶν Ράβδων Προσευχὴ τοῦ Ζαχαρίου, ἡ Ἐπταβηματίζουσα (Πίν. 703 α), ἡ Εὐλογία τῶν Ἱερέων, τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, ὁ Εὐαγγελισμὸς παρὰ τὸ Φρέαρ (Πίν. 703 β), εἰς

τὸ βόρειον σκέλος τῆς καμάρας, καὶ ὁ Ἀσπασμὸς Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης, ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου, ἡ Κολακεία τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ Προσευχὴ Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης εἰς τὸ νότιον σκέλος, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ αἱ ἐκ τοῦ Εὐαγγελικοῦ κύκλου παραστάσεις τῆς Βαπτίσεως, τῆς Μεταμορφώσεως, τῆς Ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς Ὑπαντῆς. Εἰς τὸ πρὸ τῆς κόγχης τμῆμα τῆς καμάρας ζωγραφεῖται ἡ Ἀνάληψις, ὁλόσωμοι δὲ Ἅγιοι τοῦ αὐτοῦ στρώματος τοιχογραφιῶν σώζονται εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ βορείου πλαγίου τοίχου.

Εἰς τὰς τοιχογραφίας αὐτὰς αἱ μορφαὶ εἶναι ὑψηλαὶ καὶ κομψαὶ καὶ κινοῦνται μὲ ἁβρότητα καὶ χάριν εἰς τὰς καλῶς ὠργανωμένας συνθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας τὰ περίτεχνα οἰκοδομήματα τοῦ βάθους καὶ τὸ τοπίον ἀποκτοῦν κυριαρχικὴν σημασίαν. Τὰ πρόσωπα τῶν μορφῶν πλάσσονται μὲ τόνους χρώματος, αἱ δὲ λευκαὶ παράλληλοι γραμμαὶ τονίζουν τὰ προεξέχοντα σημεῖα καὶ σχεδιάζουν τοὺς ὄγκους. Αἱ ὑπ' ὄψιν τοιχογραφίαι, τόσον διὰ τὴν τεχνοτροπίαν, ὅσον καὶ τὴν ἐφαρμοζομένην τεχνικὴν πλάσεως, ἐντάσσονται εἰς τὰ μνημεῖα ἐκεῖνα τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα δεικνύουν τὰ προδρομικὰ στάδια διαμορφώσεως τῆς Κρητικῆς Σχολῆς.

Ἡ πτῶσις τοῦ διακόσμου τοῦ ὡς ἄνω δευτέρου στρώματος εἰς τὸ μεσαῖον τμῆμα τοῦ ναοῦ, ἀπεκάλυψε τὴν ἀρχικὴν διακόσμησιν, ἡ ὁποία καὶ ἔχει ἐκτελεσθῆ κατὰ τὴν παλαιολόγειον τεχνοτροπίαν τοῦ 14ου αἰ., μὲ πλαστικὴν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν. Εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο στρῶμα ἀνήκουν αἱ παραστάσεις ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Παθῶν, Ἑλκόμενος, Σταύρωσις, Ἐπιτάφιος Θρῆνος καὶ Ἐνταφιασμός, εἰς τὸ βόρειον σκέλος τῆς καμάρας, καθὼς καὶ σειρὰ ὁλοσώμων Ἁγίων εἰς τὸν πλάγιον τοῖχον.

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ θὰ καθαρισθοῦν εἰς δεύτερον στάδιον ἐργασιῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διαπιστωθῆ ἡ ἀκριβὴς ἔκτασις διατηρήσεως αὐτῶν καὶ ἡ διάκρισις τῶν παραστάσεων ἑκάστου στρώματος. Εἰς πρῶτον στάδιον ἐπραγματοποιήθη ἐφέτος ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης, ἡ ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν καὶ ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἁρμολόγησις τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων διὰ κονιάματος κουρασανίου, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ στεγανοποίησις τοῦ κτηρίου.

Ναὸς Παναγίας Πανασσοῦ Καινουργίου (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 597)

Εἰς τὸν καμαροσκεπῆ ναΐσκον τῆς Παναγίας Χανουτιᾶς Πανασσοῦ Καινουργίου διατηροῦνται, εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν, αἱ τοιχογραφίαι τῆς κόγχης, εἰς τεχνοτροπίαν ἀνάλογον μὲ τοῦ προηγουμένου ναοῦ. Δι' αὐτὰς παρετηρήθη ὅτι «οἱ μορφὲς εἶναι κομψὲς καὶ λιγερές, μὲ λεπτὰ φῶτα» (Μ. Χατζηδάκης, Κρητ. Χρον. ΣΤ΄ (1952), σ. 71). Ἡ τεχνοτροπία τοῦ διακόσμου καὶ ἡ ἐφαρμοζομένη τεχνικὴ πλάσεως τῶν μορφῶν, ἑρμηνεύονται ἀπὸ τὸ ἔτος ἐκτελέσεως τοῦ διακόσμου, τὸ 1443, (Gerola, Monumenti, IV, σ. 542, ἀριθ. 7), ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν διαπιστοῦται ἡ εὐρεῖα διάδοσις εἰς τὴν Κρήτην τῆς ἰδεαλιζούσης σχολῆς τῆς Πρωτευούσης καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ τεχνικὴ τῆς φορητῆς εἰκόνος, ἡ ὁποία ἐφηρμόζετο καὶ εἰς τὴν ζωγραφικὴν τοῦ τοίχου, ἤρχισε νὰ προσλαμβάνῃ σχηματικὸν χαρακτῆρα.

Αἱ γενόμεναι στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ διακόσμου ἀπὸ τὴν εἰσερχομένην ὑγρασίαν, ἕνεκα τῆς ὁποίας πυκνὰ κρυσταλλικὰ ἅλατα καὶ ἀπολεπισμοὶ κατέστησαν σχεδὸν ἀδιαγνώστους τὰς σκηνὰς τῆς καμάρας. Οὕτω ἐπραγματοποιήθη ἡ ἔμφραξις τῶν ρωγμῶν καὶ ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης, καθὼς καὶ ἡ ἐπισκευὴ καὶ συμπλήρωσις τοῦ κονιάματος τῶν τοίχων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐγένετο ἡ πρόχειρος στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν, διὰ τῆς τοποθετήσεως κονιάματος κουρασανίου εἰς τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων αὐτῶν δημιουργηθέντα κενά. Προγραμματίζεται καὶ ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν τοιχογραφιῶν.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐργασίας κτηριακῆς στερεώσεως διὰ τὴν προστασίαν τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἐπραγματοποιήθησαν καὶ ἐργασίαι συστηματικῆς στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τοιχογραφιῶν ὑπὸ τῶν εἰδικῶν συντηρητῶν Α. Δασύρα καὶ Α. Θεοδωρακοπούλου ἐκ τῶν συνεργείων τοῦ Στ. Μπαλτογιάννη, τῶν Κεντρικῶν Ἐργαστηρίων τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων.

Ναὸς Παναγίας Κερᾶς Κριτσᾶς Μεραμπέλλου (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 568)

Καὶ κατὰ τὸ 1973 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ βορείου κλίτους τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ τρικλίτου μετὰ τρούλλου ναοῦ τῆς Παναγίας Κερᾶς Κριτσᾶς Μεραμπέλλου, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει κατὰ τὸ παρελθόν (Κρητ. Χρον. ΚΔ΄ (1972), σ. 499-500· ΚΕ΄ (1973), σ. 486). Ἐπραγματοποιήθη ἡ δι' ἐνέσεων κόλλας καὶ ἀσκήσεως μηχανικῆς πιέσεως (πρέσσες) στερέωσις τῶν ἀποκεκολλημένων τοιχογραφιῶν ἐπὶ τῆς τοιχοποιίας, ὁ καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἀπὸ κρυσταλλικὰ ἅλατα, λειχῆνας καὶ στρῶμα αἰθάλης, ἡ ἐκτέλεσις δι' ὑδροχρώματος μικρῶν ζωγραφικῶν συμπληρώσεων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς αἰσθητικῆς ἑνότητος τῆς ζωγραφικῆς καὶ ἡ στερέωσις τοῦ χρώματος τῆς ζωγραφικῆς (φιξάρισμα). Τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοῦ διακόσμου δημιουργηθέντα κενὰ συνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος κουρασανίου, τόνου οὐδετέρου. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τού-

των ἀποκατεστάθησαν οἱ Συλλειτουργοῦντες Ἱεράρχαι καὶ Διάκονοι τῆς κόγχης, ἡ Πλατυτέρα τοῦ τεταρτοσφαιρίου, ἡ Ἀνάληψις τῆς καμάρας καὶ οἱ ὁλόσωμοι Ἅγιοι τῶν πλαγίων τοίχων, τοιχογραφίαι τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, καθὼς καὶ ὁ διάκοσμος ὁλοκλήρου τοῦ βορείου καμαροσκεποῦς κλίτους τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἀποτελούμενος ἀπὸ τὰ εἰκονογραφικὰ θέματα τῆς μεγάλης παραστάσεως τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Περὶ τῶν τοιχογραφιῶν βλ. Μ. Χατζηδάκη, Κρητ. Χρον. ΣΤ΄ (1952), σ. 59-62 καὶ 81· Κ. Καλοκύρη, Κρητ. Χρον. ΣΤ΄ (1952), σ. 252-6 καὶ 241-251. Σ. Παπαδάκη, ΗΩΣ, ἔτος 7ο, ἀριθ. 76-85, σ. 131 κ.ἑ. καὶ ΑΔ 22 (1967), Μελέται: σ. 87 κ.ἑ.

Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Γαλύφας Πεδιάδος (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 505)

Περιωρισμένης ἐκτάσεως ἐργασία καθαρισμοῦ τοιχογραφιῶν ἀπὸ πυκνὰ κρυσταλλικὰ ἅλατα ἐπραγματοποιήθη καὶ εἰς τὸν ἀρχικὸν καμαροσκεπῆ ναΐσκον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Γαλύφας Πεδιάδος, ἀφοῦ προηγουμένως ἐγένετο ἡ στερέωσις τῶν ἀποκεκολλημένων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν ἐπὶ τῆς τοιχοποιίας δι' ἐνέσεων κόλλας καὶ ἀσκήσεως μηχανικῆς πιέσεως (πρέσσες).

Ἐκ τῆς ἀρχικῆς τοιχογραφικῆς διακοσμήσεως (Πίν. 704 α) διατηροῦνται εἰσέτι οἱ Ἱεράρχαι τῆς κόγχης εἰς στάσεις μετωπικάς (Πίν. 704 β-γ), ἡ Πλατυτέρα εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον (Πίν. 704 δ), ὁ Ἄγγελος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Πίν. 705 α) εἰς τὸ βόρειον μέτωπον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὁ κάτωθεν αὐτοῦ Διάκονος, ἡ κάτωθεν μὴ ἀφαιρεθέντος εἰσέτι πυκνοῦ στρώματος ἁλάτων μεγάλη παράστασις τῆς Ἀναλήψεως (Πίν. 705 β), εἰς τὸ πρὸ τῆς κόγχης τμῆμα τῆς καμάρας (τῆς παραστάσεως ταύτης ἐγένοντο δείγματα καθαρισμοῦ μόνον), σειρὰ ὁλοσώμων μετωπικῶν Ἁγίων (Πίν. 705 γ) εἰς τοὺς πλαγίους τοίχους καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου σκέλους τῆς καμάρας μορφὴ ἀφιερωτοῦ (Πίν. 705 δ) (Gerola, Monumenti, II, σ. 338, ἀριθ. 46). Ὑπολείμματα παραστάσεων διατηροῦνται ἐπίσης ἐπὶ τῆς καμάρας, ἀδιάγνωστα ὅμως λόγῳ τῆς ἀποσπασματικῆς καταστάσεως διατηρήσεως αὐτῶν καὶ τῶν πυκνῶν κρυσταλλικῶν ἁλάτων, τὰ ὁποῖα καὶ θὰ ἀφαιρεθοῦν εἰς προσεχῆ φάσιν ἐργασιῶν.

Ἡ τεχνοτροπία ἐκτελέσεως τῶν τοιχογραφιῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν Ἱεραρχῶν τῆς κόγχης, οἱ ὁποῖοι ἐκαθαρίσθησαν ἐφέτος. Ἐκ τῶν τεσσάρων διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν οἱ δύο Ἱεράρχαι τοῦ βορείου τμήματος τῆς κόγχης καὶ τμῆμα τρίτου εἰς τὸ νότιον, εἶναι δὲ ἐνδεδυμένοι ὡς συνήθως μὲ στιχάριον, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα τῶν χειριδίων εἶναι κατάκοσμα, φαιλόνιον καὶ ἐπ' αὐτοῦ λευκὸν μὲ μεγάλους σταυροὺς κοσμούμενον ὠμοφόριον, εὐλογοῦν διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατοῦν μαργαριτοκόσμητον Εὐαγγέλιον. Εἶναι παρατεταγμένοι μὲ ἰσοκεφαλίαν εἰς μονότονον σειρὰν καὶ αὐστηρῶς μετωπικὴν στάσιν. Τὸ πλάσιμον τοῦ προσώπου εἶναι ἁδρὸν μὲ ἐλαφρὰν φωτοσκίασιν, χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι ἡ διαγραφὴ τῶν χαρακτηριστικῶν μὲ καθαρὰς σχεδιαζούσας γραμμάς, καθὼς καὶ ἡ σχηματοποίησις αὐτῶν, ὥστε νὰ ἀποκτοῦν ἐπιπεδομορφίαν, τονιζομένην καὶ ἀπὸ τὰς κατακορύφους, παραλλήλους καὶ ἀλυγίστους πτυχώσεις τῶν ἐνδυμάτων. Ἡ ἀρχαϊκὴ τεχνοτροπία ἐκτελέσεως τῶν τοιχογραφιῶν, ἐντάσσει αὐτὰς εἰς τὰς παλαιοτέρας διακοσμήσεις τῆς νήσου, τῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ 12ου ἕως τὸν 13ον αἰ., ἡ κατὰ μέτωπον δὲ παράταξις τῶν Ἱεραρχῶν τῆς κόγχης, ἀκολουθοῦσα παλαιὰ εἰκονογραφικὰ πρότυπα, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χρονολογήσεως αὐτῆς.

Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης (ἀκαταλογογράφητος)

Ἐκτεταμένη ἐργασία ἀποκαλύψεως τῶν κάτωθι νεωτερικῶν κονιαμάτων διατηρουμένων τοιχογραφιῶν ἐπραγματοποιήθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης, καθολικὸν τῆς διαλυθείσης ὁμωνύμου μονῆς. Διὰ πρώτην φορὰν τὸ 1970 ἐνετοπίσθησαν τοιχογραφίαι εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ (Κρητ. Χρον. ΚΓ΄ (1971), σ. 506-7), αἱ ὁποῖαι ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν τὸ 1972 (Κρητ. Χρον. ΚΕ΄ (1973), σ. 489, πίν. ΚΒ΄ καὶ ΚΓ΄).

Ἐφέτος ἡ ἐργασία ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ διακόσμου τοῦ σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου ναοῦ, μετὰ δὲ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν νεωτερικῶν κονιαμάτων ἦλθον εἰς φῶς αἱ κάτωθι παραστάσεις: εἰς τὸν τροῦλλον ὁ Παντοκράτωρ (Πίν. 706 α-β) ἔνθρονος, εὐλογῶν διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν εἰλητάριον, Προφῆται (Πίν. 707 α) καὶ Ἄγγελοι (Πίν. 707 β) εἰς τὸ τύμπανον, Προδοσία καὶ Ἐπιτάφιος Θρῆνος (Πίν. 707 γ-δ) εἰς τὴν καμάραν τῆς δυτικῆς κεραίας, Βαϊοφόρος καὶ εἰς Ἅδου Κάθοδος (Πίν. 708 α-β) εἰς τοὺς τοίχους τῆς αὐτῆς καμάρας. Δύο Εὐαγγελισταί, (Πίν. 708 γ) ὁλόσωμοι καὶ καθήμενοι, κοσμοῦν τὸ τύμπανον τοῦ τοίχου τῆς νοτίας κεραίας καὶ δύο μορφαὶ μετωπικῶν Ἁγίων τὰς μικρὰς κόγχας τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τῆς βορείου καὶ νοτίας κεραίας.

Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν τοιχογραφιῶν ἐπραγματοποιήθη ἡ στερέωσις αὐτῶν δι' ἐνέσεων κόλλας, ἡ ἐκτέλεσις μικρῶν ζωγραφικῶν συμπληρώσεων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς αἰσθητικῆς ἑνότητος τῆς ζωγραφικῆς (retouche) καὶ ἡ στερέωσις τοῦ χρώματος (φιξάρισμα). Τὰ ἐκ τῆς πτώσεως τμημάτων τοῦ διακόσμου δημιουργηθέντα κενὰ συνεπληρώθησαν διὰ κονιάματος κουρασανίου τόνου οὐδετέρου ἢ ἡρμολογήθησαν διὰ τοῦ αὐτοῦ κονιάματος.

Εἰς τὸν ἀποκαλυφθέντα διάκοσμον διακρίνονται

δύο τεχνοτροπίαι ἐκτελέσεως. Εἰς τὴν πρώτην, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὸ σωζόμενον τμῆμα κεφαλῆς μετωπικοῦ Ἱεράρχου τοῦ πρώτου στρώματος τῆς κόγχης, ἡ ζωγραφικὴ τοῦ τρούλλου, αἱ δύο μετωπικαὶ μορφαὶ Ἁγίων εἰς τὰς κόγχας τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τῆς βορείου καὶ νοτίας κεραίας καθὼς καὶ οἱ Εὐαγγελισταὶ (Κρητ. Χρον. ΚΕ΄ (1972), πίν. ΚΔ΄) τοῦ τυμπάνου τοῦ νοτίου τοίχου, αἱ μορφαὶ εἶναι ἐπιμήκεις, χαρακτηριστικῶς ἐπίπεδοι, μὲ πτυχολογίαν λιτὴν μὲ ἐντόνους καθέτους γραμμὰς καί, ἐκτὸς τῶν δύο Εὐαγγελιστῶν, εἰς στάσεις μετωπικάς. Ἔντονα περιγράμματα τονίζουν τὴν ἐπιπεδομορφίαν τῶν ἐπιμήκων ὠοειδῶν προσώπων, πλασμένων μὲ ὤχραν καὶ ἐλάχιστα λευκὰ φῶτα, ἐνῷ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν ἀποδίδονται διὰ καθαρῶν γραμμῶν μὲ ἰσχυρὰν σχηματοποίησιν. Χαρακτηριστικοὶ προσέτι εἶναι καὶ οἱ μεγάλοι ἀμυγδαλωτοὶ ὀφθαλμοὶ μὲ τὰ ἡμικυκλικὰ τόξα τῶν ὀφρύων καὶ αἱ ἐπιμήκεις ῥῖνες.

Ἡ τεχνοτροπία ἐκτελέσεως τῆς διακοσμήσεως, σχετίζεται καὶ μὲ ἄλλα μνημεῖα τῆς περιόδου 11ου-12ου αἰ., ἐποχῆς μὴ ἀφισταμένης καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ἐπιλεγομένου Ξένου (Ν. Τωμαδάκη, Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ, Κρητ. Χρον. Β΄ (1948), σ. 47-72), ὅστις καὶ ἵδρυσε τὴν μονὴν Μυριοκεφάλων. Συστηματικωτέρα μελέτη τῆς τεχνοτροπίας τῆς πρώτης διακοσμήσεως, θὰ δείξῃ ἐὰν αὕτη ἐξετελέσθη κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς μονῆς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἢ μεταγενεστέρως, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 11ου αἰ., ὡς εἶναι πιθανώτερον.

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς δυτικῆς καμάρας ἐξετελέσθησαν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ εἰς διαφορετικὴν τεχνοτροπίαν. Αἱ συνθέσεις Προδοσία, Εἴσοδος εἰς Ἱερουσαλήμ, Ἐπιτάφιος Θρῆνος (Κρητ. Χρον. ΚΕ΄ (1973), πίν. ΚΕ΄) καὶ εἰς Ἅδου Κάθοδος, ἀναπτύσσονται εἰς μεγάλους πίνακας, εἶναι δὲ λιταὶ καὶ δογματικαί, περιοριζόμεναι εἰς τὰ κύρια πρόσωπα. Μὲ γραφικότητα ὅμως ἀποδίδει εἰς τὴν προδοσίαν τὸ συνωθούμενον ὄπισθεν τοῦ συμπλέγματος Χριστοῦ-Ἰούδα πλῆθος, μὲ χαρακτηριστικὴν τὴν ἀπεικόνισιν ὅπλων τῆς ἐποχῆς. Εἰς τὰς μορφὰς διαπιστοῦται ἡ ἔξαρσις τοῦ ὕψους διὰ τῆς ἐπιμηκύνσεως τῶν ἀναλογιῶν, χαρακτηριστικαὶ δὲ εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἰσοκεφαλίας, ὑπερθέσεως καὶ παρατάξεως αὐτῶν. Τὰ περιγράμματα εἶναι ἔντονα, ἡ πτυχολογία γραμμική, μὲ τάσεις διακοσμητικῆς ἀποδόσεως τῶν γραμμῶν (Χριστὸς Ἀναστάσεως), ἡ δὲ πλάσις τοῦ προσώπου μὲ φωτοσκίασιν, ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐπιθέσεως ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ὤχρας τοῦ προπλασμοῦ σαρκώματος ἐκ σιέννας, ἡ ὁποία ἀποδίδει τὴν φωτιζομένην σάρκα, καὶ λεπτῶν σχηματικῶν γραμμῶν λευκοῦ χρώματος ἐπὶ τῶν λίαν φωτεινῶν σημείων. Αἱ αὐταὶ λευκαὶ γραμμαὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς κόμης, τοῦ γενείου καὶ τοῦ μύστακος, χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι ἡ ἀπόδοσις τοῦ πάθους μὲ τὸ συνωφρυωμένον βλέμμα εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου. Ἡ ἐν γένει ποιότης τῆς ἐκτελέσεως εἶναι καλή, προδίδουσα τεχνίτην ἐνήμερον τῶν καλῶν παραδόσεων τῆς μνημειακῆς τέχνης, ἐκτελέσαντα τὴν διακόσμησιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 12ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰ.

Μονὴ Κερᾶς Πεδιάδος (ἀκαταλογογράφητος)

Καὶ ἐφέτος συνεχίσθη ἡ ἐργασία ἀποκαλύψεως τοιχογραφιῶν εἰς τὸ νότιον καμαροσκεπὲς πρόσθετον κλίτος τῆς Μονῆς Κερᾶς Πεδιάδος (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 602, Πίν. 569 β, 570 α - β. Κρητ. Χρον. ΚΕ΄ (1973), σ. 485, πίν. Κ΄). Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ νεωτερικοῦ κονιάματος ἦλθεν εἰς φῶς ἡ παράστασις τῆς Δευτέρας Παρουσίας (Πίν. 709 α - γ) διατεταγμένης εἰς τὴν καμάραν, τὸν νότιον τοῖχον καὶ τὸ τύμπανον τοῦ δυτικοῦ, ἄνωθεν τοῦ τοξωτοῦ ἀνοίγματος ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ ἐγκαρσίου νάρθηκος. Ἐνδιαφέρουσα μεγάλη σύνθεσις τῆς Σταυρώσεως ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ κλίτους.

Εἰς πρώτην φάσιν ἐπραγματοποιήθη, μετὰ βεβαίως τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ διακόσμου, ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου δι' ἐνέσεων κόλλας καὶ ἀσκήσεως ἰσχυρᾶς μηχανικῆς πιέσεως (πρέσσες), καθὼς καὶ ὁ καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἀπὸ κρυσταλλικὰ ἅλατα καὶ στρῶμα αἰθάλης. Εἰς δευτέραν φάσιν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος θὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἐκτέλεσις δι' ὑδροχρώματος μικρῶν ζωγραφικῶν συμπληρώσεων (retouche), καθὼς καὶ ἡ στερέωσις τοῦ χρώματος (φιξάρισμα), ἀφοῦ προηγουμένως ἐπιτευχθῇ ἡ στεγανοποίησις τοῦ νοτίου τοίχου καὶ ἐξασφαλισθοῦν οὕτω αἱ τοιχογραφίαι ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν.

Αἱ τοιχογραφίαι καὶ τοῦ νοτίου κλίτους, ἔχουν ἐκτελεσθῆ κατὰ τὴν παλαιολόγειον τεχνοτροπίαν, διακρίνονται δὲ καὶ αὐταὶ διὰ τὴν καλὴν ποιότητα τῆς ζωγραφικῆς.

Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου (Gerola-Λασιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 291)

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἐργασίαι ἀποκαλύψεως τῶν κάτωθι νεωτερικῶν κονιαμάτων σωζομένων τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 603-604, Πίν. 571 β, 572 α - β, 573 α - β, 574 α - β. Κρητ. Χρον. ΚΕ΄ (1973), σ. 487, πίν. ΚΑ΄). Σειρὰ ὁλοσώμων Ἁγίων ἦλθεν εἰς φῶς κατὰ τὰς ἐργασίας ἀφαιρέσεως κονιάματος εἰς τὸ βορειοδυτικὸν γωνιαῖον διαμέρισμα (Πίν. 710 α - β) καὶ στηθάρια Ἁγίων εἰς τὸ σταυροθόλιον αὐτοῦ.

Ἐπραγματοποιήθη ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου δι' ἐνέσεων κόλλας καὶ ἀσκήσεως μηχανικῆς πιέσεως (πρέσσες), ἡ ἀποκατάστασις τῆς αἰσθητικῆς ἑνότητος τῆς ζωγραφικῆς

δι' ἐκτελέσεως μικρῶν ζωγραφικῶν συμπληρώσεων δι' ὑδροχρώματος, ὡς καὶ ἡ στερέωσις τοῦ χρώματος. Δοκιμαὶ καθαρισμοῦ ἐγένοντο καὶ εἰς τὸν τοῖχον τῆς βορείου κεραίας, ἔνθα καὶ ἀπεκαλύφθη εἷς μόνον ὁλόσωμος Ἅγιος, καθὼς καὶ εἰς τὸν τροῦλλον, εἰς τὸν ὁποῖον διεπιστώθη ὅτι δὲν διεσώθη διάκοσμος. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ βορειοδυτικοῦ γωνιαίου διαμερίσματος ἔχουν ἐκτελεσθῆ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ διακόσμου τοῦ νοτιοδυτικοῦ ἀντιστοίχου γωνιαίου. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

Ναὸς Παναγίας Πατσοῦ Ἀμαρίου (Gerola-Λασσιθιωτάκη, Κατάλογος, ἀριθ. 347)

Εἰς τὸν ἠρειπωμένον ναὸν τῆς Παναγίας διεπιστώθη ἡ διάσωσις σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν εἰς τοὺς διατηρουμένους εἰσέτι τοίχους, ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀναστήλωσις τοῦ μνημείου ἦτο ἀδύνατος, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ, καθιστώσης ἀνέφικτον ἐπιστημονικῶς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ μνημείου, διετάχθη κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθμ. 14/4-7-70 ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἡ ἀποτείχισις τῶν τοιχογραφιῶν, ἡ ἀποκατάστασις καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς ὀθόνην πρὸς ἔκθεσιν, ἡ ὁποία καὶ προγραμματίζεται νὰ πραγματοποιηθῇ εἰς τὴν συλλογὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης Σιναϊτῶν Ἡρακλείου.

Ἐφέτος ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀποτείχισις τριάκοντα περίπου σπαραγμάτων τοιχογραφιῶν ἀπὸ τοὺς διατηρουμένους τοίχους (Πίν. 711 α-γ) ἢ καὶ ἀπὸ τμήματα αὐτῶν κατακρημνισθέντα ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ πέριξ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀποκατάστασις καὶ μεταφορὰ ἐπὶ ὀθόνης (α) σπαράγματος μετὰ παραστάσεως Ἱεραρχῶν (Πίν. 712 β-γ) καὶ (β) ἑτέρου ἀπεικονίζοντος τὴν Μετάδοσιν (Πίν. 712 α,δ), τοῦ διατηρουμένου δηλαδὴ ἡμίσεος τμήματος τῆς μεγάλης συνθέσεως τῆς Κοινωνίας τῶν Ἀποστόλων τῆς ζωγραφηθείσης ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Πρὸ τῆς μεταφορᾶς τῶν δύο τούτων σπαραγμάτων ἐπὶ τῆς ὀθόνης, ἐγένετο ἀφαίρεσις τοῦ περιττοῦ κονιάματος ἐκ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ὁ καθαρισμὸς τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας ἐκ τῶν ἀλάτων καὶ λειχηνῶν, ἡ ἐκτέλεσις μικρῶν ζωγραφικῶν συμπληρώσεων δι' ὑδροχρώματος (retouche), πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς αἰσθητικῆς ἑνότητος τῆς ζωγραφικῆς, καθὼς καὶ ἡ στερέωσις τοῦ χρώματος.

Αἱ τοιχογραφίαι ἔχουν ἐκτελεσθῆ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ 14ου αἰ. Αἱ μορφαὶ εἶναι ὀγκώδεις μὲ πλουσίαν πλαστικὴν πτυχολογίαν εἰς τὰ ἐνδύματα μὲ τὰς φωτεινὰς ἀντανακλάσεις, τὸ πλάσιμον τῶν προσώπων πραγματοποιεῖται μὲ ζωηρὰ συμπληρωματικὰ χρώματα, ἡ κίνησις εἰς τὴν Μετάδοσιν ζωηρά, τονιζομένη καὶ μὲ τὰς διαφορετικὰς στάσεις τῶν Ἀποστόλων. Ἡ ποιότης ἐκτελέσεως τῆς ζωγραφικῆς καλή. Αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῶν τοιχογραφιῶν συνεχίζονται.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

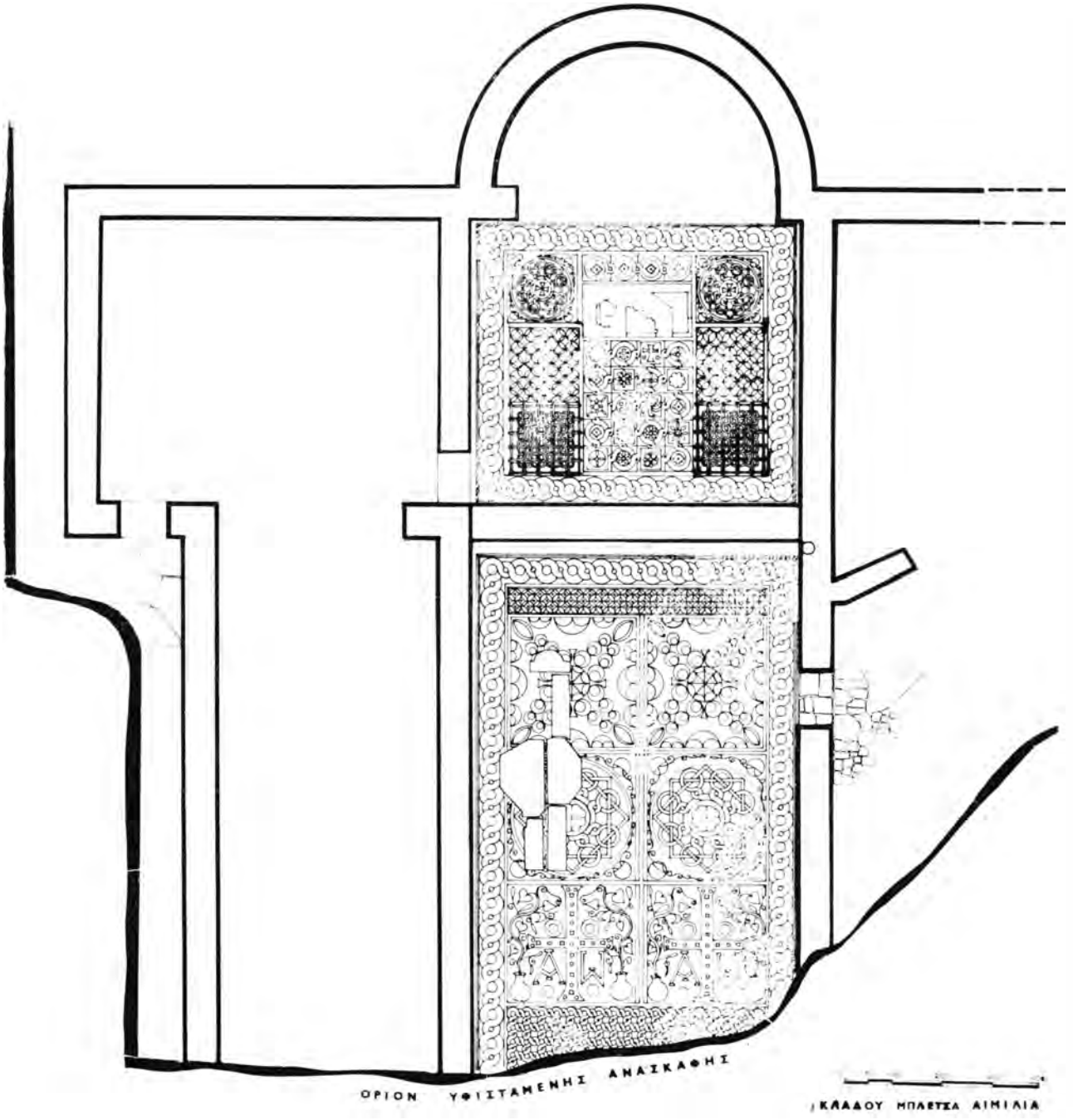
Ὑπὸ τῶν αὐτῶν συνεργείων ἐπραγματοποιήθη σειρὰ στερεωτικῶν ἐργασιῶν καὶ εἰς εἰκόνας τῆς Κρητικῆς Σχολῆς, ἀποκειμένας εἰς ναοὺς καὶ μονὰς τῆς νήσου. Οὕτω ἀποκατεστάθησαν τριάκοντα τρεῖς εἰκόνες τοῦ Μικροῦ Ἁγίου Μηνᾶ Ἡρακλείου, πολλαὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἔργα τοῦ γνωστοῦ ἁγιογράφου τοῦ Χάνδακος Γεωργίου Καστροφύλακα (Πίν. 713 α), καθὼς καὶ τοῦ Ζαχαρία Καστροφύλακα (Πίν. 713 β), ἕνδεκα τοῦ Ἁγίου Ματθαίου Σιναϊτῶν Ἡρακλείου (Πίν. 713 γ-δ), τρεῖς τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης (Πίν. 714 α), τρεῖς τοῦ ναοῦ Παναγίας Νεκροταφείου Ἀνωπόλεως Πεδιάδος, τρεῖς ἐκ ναῶν τῆς Κριτσᾶς Μεραμπέλλου (Πίν. 714 β-δ), ἀξιόλογοι δεσποτικαὶ εἰκόνες τέμπλου καλῆς κρητικῆς τέχνης, ἑπτὰ τοῦ Μουσείου Χανίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων λίαν ἐνδιαφέρουσα ἡ Σταύρωσις (Πίν. 715 α), ἀντιπροσωπευτικὸν δεῖγμα Κρητικῆς Σχολῆς, τρεῖς τῆς μονῆς Χρυσοπηγῆς Κυδωνίας, τέσσαρες ἐκ τῆς Νοχιᾶς Χανίων καὶ δύο τῆς μονῆς Βαλσαμονέρου Καινουργίου. Ἐκ τούτων ἡ μία, ἀμφιπρόσωπος εἰκὼν μετρίας διατηρήσεως, ἀπεικονίζει τὸν Ἅγιον Φανούριον καὶ τὸν Χριστὸν καὶ σειρὰν σκηνῶν τοῦ βίου τοῦ ἁγίου εἰς τὸ ἄνω μέρος, ἔργον τοῦ γνωστοῦ Κρητικοῦ ζωγράφου Ἀγγέλου (Πίν. 715 β) (Μ. Χατζηδάκη, Κρητ. Χρον. ΣΤ' (1952), σ. 76) εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τὸν Ἅγιον Φανούριον (Πίν. 715 γ), ἔργον πιθανώτατα τοῦ 15ου αἰ., καλῆς τέχνης. Ἡ ἄλλη εἰκών, τοῦ τέμπλου καὶ αὐτή, παριστᾷ τὴν Θεοτόκον Ὁδηγήτριαν (Πίν. 716), τυπικὸν ἔργον Κρητικῆς Σχολῆς, ἀρίστης τέχνης.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ Ἁλμυρίδος Ἀποκορώνου

Διὰ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1973 γενομένης ἀνασκαφῆς μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἀρχαιολόγου Μιχαὴλ Ἀνδριανάκη, ἤλθεν εἰς φῶς παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, κειμένη εἰς τὴν νοτίαν κλιτὺν τοῦ λόφου τῆς Φοινικιᾶς, παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἁλμυρίδος Ἀποκορώνου.

Κατὰ τὴν α' φάσιν τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτῆς μόνον, ἐδείχθη δὲ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ συνήθους τύπου τῆς τρικλίτου ξυλοστέγου βασιλικῆς μετ' ἐγκαρσίου πρὸ τῆς κόγχης κλίτους, τὸ ὁποῖον, ἐξέχον ἑκατέρωθεν τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ, σχηματίζει πτερύγια καὶ ἡ κάτοψις λαμβάνει τὸ σχῆμα τοῦ Τ, ἤτοι τοῦ ἀρχαϊκοῦ σταυροῦ (Σχέδ. 1). Τὸ Ἱερὸν Βῆμα μὲ τὴν ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα, ἐλευθέρως ἐξέχουσαν τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ, ἀποκλείεται πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ φράγματος τοῦ Πρεσβυτερίου, τὸ ὁποῖον, ὡς δεικνύουν τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἴχνη αὐτοῦ, ἦτο εὐθὺ μὲ τὴν Ὡραίαν Πύλην εἰς τὸ μέσον καὶ παρενε-

Σχέδ. 1. Κάτοψις βασιλικῆς Ἀλμυρίδος Ἀποκορώνου.

βάλλετο μεταξὺ τῶν κατὰ τὰς πλευρὰς τοῦ μεσαίου κλίτους διηκουσῶν κιονοστοιχιῶν, τῶν ὁποίων εὑρέθησαν οἱ στυλοβάται. Ἡ ἐκ τοῦ Βήματος πρὸς τὰ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ πτερύγια ἐπικοινωνία ἀποκαθίσταται δι' ἀνοιγμάτων, πιθανῶς τριβήλων, κειμένων εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ Βήματος. Ἐντὸς τοῦ Βήματος ἀπεκαλύφθη τὸ ἔδαφος ἑδράσεως τῆς Ἁγίας Τραπέζης, τῆς ὁποίας διεσώθησαν κατὰ χώραν τεμάχια τῆς ὀρθογωνικῆς πλακὸς τῆς βάσεως, ἐξ ὀρθογωνίου δὲ ἐγκοπῆς στηρίξεως ποδὸς κιονίσκου, διατηρουμένης ἐπὶ ἑνὸς τῶν τεμαχίων τούτων, συνάγεται ὅτι ἐνταῦθα εἴχομεν τὸν τύπον τῆς ἐλευθέρας ἐπὶ κιονίσκων ἐρειδομένης Ἁγίας Τραπέζης.

Ἐντὸς τοῦ μεσαίου κλίτους εὑρέθησαν αἱ πώριναι πλάκες τῆς βάσεως τοῦ ἄμβωνος, κειμένου εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ φράγματος τοῦ Πρεσβυτερίου ἀπόστασιν, ἐκ τοῦ σχήματος δὲ ταύτης προκύπτει ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. τύπου ἄμβωνος μετὰ διπλῆς ἀντινώτου κλίμακος, τῆς ὁποίας αἱ βαθμίδες ὁδηγοῦν εἰς ὀκταγωνικὸν ἐξώστην, λόγῳ ὅμως τῆς καταστροφῆς τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν τὸ κάτωθεν αὐτοῦ μέρος ἦτο κλειστόν, φρασσόμενον διὰ θωρακίων, ἢ ἦτο κενὸν μὲ τοὺς κιονίσκους στηρίξεως τοῦ δαπέδου τοῦ ἐξώστου ἐμφανεῖς.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα δάπεδα καλύπτονται εἰς μὲν τὸ Ἱερὸν Βῆμα καὶ τὸ μεσαῖον κλίτος διὰ παλαιοχριστιανικῶν μωσαϊκῶν, εἰς δὲ τὸ βόρειον πτερύγιον καὶ τὸ βόρειον κλίτος, διὰ πωρίνων πλακῶν. Λόγῳ τῆς τελείας καταστροφῆς δὲν ἐξηκριβώθη τὸ εἶδος τοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου πτερυγίου καὶ τοῦ συνεχομένου νοτίου κλίτους.

Τὸ δάπεδον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἶναι ἐστρωμένον διὰ παλαιοχριστιανικοῦ ψηφιδωτοῦ, διατηρουμένου εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν καὶ συγκειμένου ὡς συνήθως ἐκ διαχώρων γεωμετρικῶν σχεδίων, τὰ ὁποῖα καὶ περιβάλλει τὸ γνωστὸν ἐκ σηρικῶν τροχῶν πλαίσιον. Τὰ διάχωρα ταῦτα πληροῦν: (α) διαγωνίως τεμνόμενα ὀρθογώνια συμπλεκόμενα μετὰ σηρικῶν τροχῶν, περιβάλλοντα κεντρικὸν σταυρόν, (β) τεμνόμενοι κύκλοι σχηματίζοντες τετράφυλλα, (γ) συμπλεκόμενα καὶ τεμνόμενα ὀρθογώνια καὶ (δ) κύκλοι ἐναλλασσόμενοι καὶ συναπτόμενοι διὰ κόμβων μετὰ τετραγώνων, πληρουμένων διὰ ροδάκων, σταυρῶν κ.ἄ. σχεδίων.

Τὸ πλαίσιον τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους συνίσταται καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα, ἐκ σηρικῶν τροχῶν καὶ περιβάλλει δύο σειρὰς παραλλήλως βαινόντων ὀρθογωνίων διαχώρων, τὰ ὁποῖα πληροῦν γεωμετρικὰ σχέδια. Ἐκ τῆς γενομένης μέχρι τοῦδε ἐρεύνης ἀπεκαλύφθησαν εἰς δύο σειρὰς ὀκτὼ διάχωρα πληρούμενα ὑπό (α) σταυροειδοῦς κεντρικοῦ κοσμήματος μετ' ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων κύκλων, (β) διαγωνίως τεμνομένων τετραγώνων συμπλεκομένων μετὰ κομβουμένων σηρικῶν τροχῶν καὶ ὀκταφύλλου ρόδακος εἰς τὸ μέσον, (γ) «διαλίθου» παλαιοχριστιανικοῦ σταυροῦ, μὲ ἑκατέρωθεν τὰ ἀποκαλυπτικὰ γράμματα Α καὶ Ω, στεφάνων, καὶ κυματιστῶν μετὰ κισσοφύλλων βλαστῶν, ἐκφυομένων ἐξ ἀμφορέων καὶ (δ) συνεχοῦς κατὰ τὸ πλάτος τοῦ κλίτους πλέγματος κομβουμένων σηρικῶν τροχῶν. Τοῦ διαχώρου τούτου ἀπεκαλύφθη τμῆμα μόνον.

Τὸ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφὲν βόρειον κλίτος καθὼς, καὶ τὸ βόρειον πτερύγιον, ἐδείχθη ὅτι ἔχουν τὸ δάπεδον αὐτῶν ἐστρωμένον διὰ τετραγώνων πωρίνων πλακῶν, ἐνῷ παραλλήλως δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ εἰς τά, εἰς χαμηλότερον τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἐπίπεδον εὑρισκόμενα, νότιον πτερύγιον καὶ νότιον κλίτος, ἔδειξαν ὅτι τὰ δάπεδα αὐτῶν εἶναι κατεστραμμένα (Πίν. 717).

Ἐλάχιστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς πεσσίσκοι, θραύσματα θωρακίων, κιονόκρανα κορινθιακά, κ.ἄ., περισυνελέγησαν ἐκ διαφόρων μερῶν τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ ναοῦ. Ἡ ἀνασκαφὴ θὰ συνεχισθῇ.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΕΝΕΤΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Τείχη Ἡρακλείου

Καὶ κατὰ τὸ 1973 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 605. Κρητ. Χρον. ΚΕ΄ (1973), σ. 490) συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῶν ἐνετικῶν μνημείων τοῦ Χάνδακος καὶ μάλιστα τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν, ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχιτεκτονικῶν μελετῶν τῆς ἡμερομισθίου ἀρχιτέκτονος τῆς Ἐφορείας Χρυσούλας Τζομπανάκη-Μπασιούδη, τὰς ὁποίας ἐνέκρινεν ἁρμοδίως ἡ Γενικὴ Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν τάφρον ἐπραγματοποιήθη ἡ διαμόρφωσις αὐτῆς διὰ τῆς ἀφαιρέσεως μεγάλου ὄγκου μεταγενεστέρων ἐπιχώσεων καὶ ἡ κατασκευὴ τοίχου ἀντιστηρίξεως ἐκ σκυροκονιάματος, ἐπενδυθέντος διὰ λιθοδομῆς ἐκ πωρολίθων ἰσοδόμων, πρὸς στήριξιν τῆς ὁδοῦ Ἰκάρου, κατασκευασθείσης πρὸ δεκαετιῶν εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα τῆς τάφρου. Μετὰ τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν καὶ περίφραξιν, τρόπον τινά, τοῦ χώρου θὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος ἡ φύτευσις διὰ χαμηλοῦ πρασίνου καὶ ἡ κατασκευὴ ἐγκαταστάσεων παιδικῆς χαρᾶς. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ κατεσκευάσθη καὶ τοῖχος ἀντιστηρίξεως, δι' ἰσοδομικῆς ἐκ πωρολίθων τοιχοποιίας, καὶ εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν κειμένου ἐξωτερικοῦ προμαχῶνος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (Τάμπια).

Ἀνακατασκευὴ δι' ἰσοδομικῆς ἐκ πωρολίθων τοιχοποιίας τοῦ ἄνω μέρους τῆς λιθίνης ἐπενδύσεως ἐπραγματοποιήθη εἰς τὸν προμαχῶνα Μαρτινέγκο, τοῦ ὁποίου ἀποκατεστάθη καὶ ἡ δυτικὴ χαμηλὴ πλατεῖα (κανονιοστάσιον) (piazza bassa) διὰ τῆς συμπληρώσεως δι' ἰσοδομικῆς ἐκ πωρολίθων τοιχο-

ποιίας τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῆς τοιχοποιίας τοῦ ὀρθογωνίου στηθαίου καὶ τῆς βορείου κανονιοθυρίδος. Δι' ἰσοδόμου ἐκ πωρολίθων τοιχοποιίας συνεπληρώθησαν ἐπίσης καὶ τὰ κατεστραμμένα μικρὰ τμήματα τῆς λιθίνης ἐπενδύσεως τοῦ εὐθυγράμμου τμήματος μεταξὺ τῶν προμαχώνων Βηθλεὲμ καὶ Μαρτινέγκο. Ἡ ἀνατολικὴ χαμηλὴ πλατεῖα τοῦ προμαχῶνος δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῇ, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου τοῦ προμαχῶνος εἰς γήπεδον ποδοσφαίρου τοῦ συλλόγου «Ἐργοτέλης», αὕτη ἐπεχώσθη. Παρὰ τὰς καταβληθείσας ὑπὸ τῆς Ἐφορείας ἐντόνους προσπαθείας, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκ τοῦ προμαχῶνος ἀπομάκρυνσις τοῦ γηπέδου, προκαλέσαντος αἰσθητὴν ἀλλοίωσιν τοῦ χώρου.

Εἰς τὸν προμαχῶνα Ἰησοῦ ἐπραγματοποιήθη ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἄνω τμήματος τῆς λιθίνης ἐπενδύσεως δι' ἰσοδομικῆς ἐκ πωρολίθων τοιχοποιίας καὶ συνεπληρώθησαν τὰ κατεστραμμένα τμήματα τῶν δύο κανονιοστασίων (piazza bassa), τῶν εὑρισκομένων εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ τριγωνικοῦ προμαχῶνος, διὰ τοιχοποιίας ἐκ πωρολίθων ὡς ἦτο καὶ ἀρχικῶς, ἀφοῦ προηγουμένως ἀφῃρέθησαν ὑψηλαὶ μεταγενέστεραι ἐπιχώσεις. Ἐπραγματοποιήθη ἐπίσης καὶ ἀνακατασκευὴ μεγάλου τμήματος τῆς θολωτῆς ὀροφῆς τῆς σύριγγος (sortita) ἀνόδου ἐκ τῆς τάφρου εἰς τὴν νοτίαν πλατεῖαν τοῦ προμαχῶνος, διὰ ἰσοδομικῆς θολοδομίας ἐκ πωρολίθων.

Εἰς τὴν μεταξὺ τῶν προμαχώνων Ἰησοῦ καὶ Βιτούρι εὑρισκομένην τάφρον ἤρχισεν ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως καὶ διαμορφώσεως, ἐφέτος δὲ ἐπραγματοποιήθη ἡ κατασκευὴ τοίχου ἀντιστηρίξεως ἐκ σκυροδέματος, ἐπενδυθέντος δι' ἰσοδομικῆς τοιχοποιίας ἐκ πωρολίθων, πρὸς συγκράτησιν τοῦ χωματίνου πρανοῦς τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς τάφρου καὶ στηρίξεως τῆς ὑπερκειμένης ὁδοῦ Τρικούπη, κατεσκευάσθη κλῖμαξ καθόδου εἰς τὴν τάφρον ἐκ τῆς πλατείας Κύπρου καὶ ἀφῃρέθησαν αἱ ἐπιχώσεις.

Εἰς τὴν πύλην τοῦ Παντοκράτορος ἐγένετο ἡ ἀφαίρεσις τῶν ἐπιχώσεων ἐκ τοῦ δαπέδου, ἡ ἐπισκευὴ τῆς τοιχοποιίας τῶν θολωτῶν διαδρόμων, ἡ στρῶσις τῶν δαπέδων διὰ μεγάλων πωρίνων ὀρθογωνίων πλακῶν, ἡ κατασκευὴ καὶ τοποθέτησις θυρωμάτων συμφώνως πρὸς τὸ πρότυπον παλαιᾶς θύρας, πύλης τῶν τειχῶν, φωτογραφίαν τῆς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Gerola (Monumenti, I, εἰκ. 211), καί, τέλος, ὁ ἠλεκτροφωτισμὸς τῶν ἐσωτερικῶν θολωτῶν διαδρόμων. Ἡ σχετικὴ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη συνετάχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰορδ. Δημακοπούλου τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως.

Σημαντικὸν ἔργον τῆς διαμορφώσεως τῶν τειχῶν εἶναι ἡ πραγματοποιουμένη γεφύρωσις τοῦ ρήγματος τῆς Πύλης Ἰησοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως (ἀρχιτέκτονες Μ. Κουρουνιώτης καὶ Ἰορδ. Δημακόπουλος). Προβλέπεται ἡ κατασκευὴ δύο τοξωτῶν ἀνοιγμάτων ἀναγεννησιακοῦ ρυθμοῦ καὶ σειρὰ καταστημάτων εἰς τὰς πλευράς. Ἐπραγματοποιήθησαν ἡ ἐνίσχυσις τῶν θεμελίων τῆς παλαιᾶς πύλης καί τινες εἰδικαὶ κατασκευαὶ ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, ὥστε ἡ πύλη νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῇ τὰ φορτία τῆς γεφυρώσεως. Ἐπίσης κατεσκευάσθησαν τὰ ἀκρόβαθρα τῆς γεφυρώσεως καὶ ἐπ' αὐτῶν τὰ ὑπὸ τῆς μελέτης προβλεπόμενα καταστήματα εἰς τὰς δύο πλευρὰς τῆς γεφυρώσεως. Αἱ ἐργασίαι, πραγματοποιούμεναι διὰ χρηματοδοτήσεων τοῦ Ε.Ο.Τ. πρὸς τὸ Νομαρχιακὸν Ταμεῖον, συνεχίζονται.

Εἰς τὴν τάφρον τοῦ προμαχῶνος Βηθλεὲμ ἤρχισεν ἡ ἐργασία ἀποκαταστάσεως καὶ διαμορφώσεως, ἐφέτος δὲ κατεσκευάσθησαν οἱ τοῖχοι ἀντιστηρίξεως τῆς ἔναντι τῆς λιθίνης ἐπενδύσεως τοῦ προμαχῶνος πλευρᾶς τῆς τάφρου (contra scarpa) διὰ σκυροδέματος, τὸ ὁποῖον καὶ θὰ ἐπενδυθῇ διὰ κοινῆς τοιχοποιίας ὡς ἦτο καὶ ἀρχικῶς, καθὼς καὶ τὸ κατεστραμμένον τμῆμα τοῦ τοίχου ἀντιστηρίξεως τοῦ κρηπιδώματος τοῦ προμαχῶνος. Ἐπίσης ἀπεκομίσθησαν μεταγενέστεραι ἐπιχώσεις, ὥστε ἡ στάθμη τῆς τάφρου νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς ἐπίπεδον. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

Κοῦλες Ἡρακλείου

Εἰς τὸ φρούριον τοῦ Λιμένος (Κοῦλες) ἐπραγματοποιήθη ἐργασία ἀποκαταστάσεως τῆς παλαιᾶς προσπελάσεως τοῦ φρουρίου ἐκ τοῦ ἐνετικοῦ λιμενοβραχίονος διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν μεταγενεστέρων ἐπιχώσεων, συμπληρώσεως τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τοῦ ἀρχικοῦ λιθοστρώτου καὶ τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τοῦ βραχίονος καὶ τῶν κανονιοθυρίδων αὐτοῦ δι' ἰσοδόμων πωρολίθων. Καὶ διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων προωθήθη εἰς ἱκανοποιητικὸν βαθμὸν ἡ ἀποκατάστασις καὶ ἀξιοποίησις τοῦ σημαντικωτάτου μνημείου.

Νεώρια Ἡρακλείου

Εἰς τὰ νεώρια II (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 606), ἐγένοντο μικραὶ συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι, ὡς καθαρισμὸς τοῦ ἐκ κουρασανίου δαπέδου τῶν ὑδατοδεξαμενῶν καὶ τοῦ κονιάματος τοῦ καλύπτοντος μέρος τῶν τοίχων, συμπλήρωσις διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων τῶν ὡς ἄνω κονιαμάτων, συμπλήρωσις τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῶν θόλων δι' ἰσοδόμων πωρολίθων καὶ τοποθέτησις τῶν ἐκ τῆς μελέτης προβλεπομένων θυρωμάτων καὶ σιδηρῶν κιγκλιδωμάτων. Καὶ διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐπερατώθη ἡ ἀποκατάστασις τοῦ συγκροτήματος νεωρίων II.

Ναὸς Ἁγίου Πέτρου Δομινικανῶν Ἡρακλείου

Αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τοῦ Ἁγίου Πέτρου Δομινικανῶν διεκόπησαν προσωρινῶς, μέχρις ὁλο-

κληρώσεως τῆς ἀπαιτουμένης νομίμου διαδικασίας ἐξαγορᾶς τῶν ἐμφανιζομένων ὡς ἰδιοκτησιῶν νοτίων παρεκκλησίων τῆς βασιλικῆς, ὁπότε καὶ θὰ ἐπαναρχίσουν αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι εἰς ἐντατικώτερον ρυθμόν.

Φρούριον Φορτέτζα Ρεθύμνης

Ἐκτεταμέναι ἐργασίαι καθαρισμοῦ, στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως, ἤρχισαν πραγματοποιούμεναι εἰς τὸ ἐνετικὸν φρούριον Φορτέτζα Ρεθύμνης, διὰ χρηματοδοτήσεως τοῦ Ε.Ο.Τ. πρὸς τὴν Ἐφορείαν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης. Ἐφέτος ἐπραγματοποιήθη ἡ ἀναστήλωσις τοῦ θόλου εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐντὸς τοῦ φρουρίου πλευρὰν τῆς βορείου μνημειακῆς πύλης, ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης τῆς ἡμερομισθίου ἀρχιτέκτονος Χρυσούλας Τζομπανάκη-Μπασιούδη, ἡ στερέωσις τῆς πύλης, ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ ἐπιχώσεις τῶν ἑκατέρωθεν τῆς κλίμακος τῆς πύλης χώρων, ὁ καθαρισμὸς φρέατος εἰς τὴν νοτίαν ἔπαλξιν καὶ ἡ στερέωσις τῆς τοιχοποιίας τοῦ θολωτοῦ διαδρόμου καθόδου εἰς τὸ φρέαρ, ἡ ἀνακατασκευὴ καὶ στερέωσις τοίχων ἀντιστηρίξεως τῆς νοτίας πλευρᾶς τῶν ἐπάλξεων, ἡ ἀνακατασκευὴ δι' ἰσοδομικῆς ἐκ πωρολίθου τοιχοποιίας τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τῶν πλαγίων τοίχων τῆς ἔναντι τοῦ τεμένους μεγάλης θολωτῆς αἰθούσης καὶ ἡ ἀφαίρεσις ἐπιχώσεων τῶν ὑπογείων ὑδατοδεξαμενῶν τοῦ φρουρίου. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

Ἐνετικὸς λιμὴν Ρεθύμνης

Ἔναρξις ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως τῆς ἀρχικῆς μορφῆς καὶ ἀξιοποιήσεως τοῦ ἐνετικοῦ λιμένος Ρεθύμνης, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μελέτης Ἀ. Λαμπάκη, ἐπραγματοποιήθη ἐφέτος διὰ χρηματοδοτήσεων τοῦ Ε.Ο.Τ. πρὸς τὸν Δῆμον. Ἐγένετο ἡ ἀποκατάστασις τῆς τοιχοποιίας τοῦ ἐνετικοῦ λιμενοβραχίονος καὶ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ καὶ ἡ ἔναρξις τῆς ἐργασίας καθαρισμοῦ τοῦ φάρου ἀπὸ τῆς ἐκ σκυροκονιάματος κακῶς ἐπιτεθείσης ἐπενδύσεως διὰ τὴν στερέωσιν αὐτοῦ. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

Εἰς τὴν δραστηριότητα τῆς Ἐφορείας περιελήφθη ἐφέτος καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν παλαιῶν πόλεων Ρεθύμνης καὶ Χανίων διὰ τῶν ἡμερομισθίων ἀρχιτεκτόνων Αἰμιλίας Κλάδου (Χανιὰ) καὶ Χρυσούλας Τζομπανάκη-Μπασιούδη (Ρέθυμνον), ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιωθῇ ὁ ἀρχικός, διατηρούμενος εἰσέτι, αἰσθητικὸς χαρακτὴρ τῶν πόλεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν χαρακτηρισθῇ ὡς διατηρητέα μνημεῖα.

Τέλος, ὑπὸ τῶν ἡμερομισθίων ἀρχιτεκτόνων τῆς Ἐφορείας συνετάχθησαν μελέται ἀναστηλώσεων μνημείων Κρήτης, αἱ ὁποῖαι ὑπεβλήθησαν πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὴν Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως. Οὕτω ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος Χρυσούλας Τζομπανάκη-Μπασιούδη συνετάχθησαν αἱ μελέται: (α) ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ ἐνετικοῦ ναοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου Ρεθύμνης καὶ (β) περιφράξεως τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Πανόρμου Μυλοποτάμου. Συντάσσεται ἐπίσης καὶ μελέτη τῆς ἐνετικῆς ἐπαύλεως Ρογδιᾶς Μαλεβυζίου μετὰ τῶν παρεκκλησίων αὐτῆς. Ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος Νίκης Κριτσωτάκη-Ζωγράφου συνετάχθησαν αἱ μελέται: (α) οἰκίας Γκρέκο εἰς Φόδελε Μαλεβυζίου, (β) ναοῦ Ἁγίας Αἰκατερίνης Σιναϊτῶν Ἡρακλείου, (γ) τεμένους Ἱεραπέτρας, (δ) οἰκίας Ναπολέοντος Ἱεραπέτρας, (ε) ναοῦ ἁγίου Τίτου Ἡρακλείου καὶ (στ) ἐνετικῆς ἐπαύλεως dei Mezzo Ἐτιᾶς Σητείας. Συντάσσονται δὲ αἱ μελέται: (α) μονῆς Τοπλοῦ Σητείας καὶ (β) συμπληρωματικὴ ἐνετικοῦ φρουρίου Ἱεραπέτρας. Τέλος ὑπὸ τῆς Αἰμιλίας Κλάδου ὑπεβλήθη ἡ μελέτη ἀποκαταστάσεως ἐνετικῆς οἰκίας λιμένος Χανίων καὶ συντάσσονται αἱ μελέται: (α) ἐνετικοῦ φρουρίου Φραγκοκαστέλλου Σφακίων, (β) μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Ἐλεήμονος Ἀκρωτηρίου Χανίων καὶ (γ) βυζαντινοῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Κυριακοσελλίων Ἀποκορώνου.

ΕΜΜ. Α. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

1973

Ἡ λαῖλαψ τῶν μεταθέσεων, ἥτις ἔπληξεν εἰς τὸ σύνολόν της τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν, δὲν ἄφησεν ἄνευ συνεπειῶν καὶ τὴν Ἐφορείαν Κλασσικῶν καὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου. Ἡ ἀπομάκρυνσις δύο σημαντικωτάτων στελεχῶν τῆς Ἐφορείας (τοῦ Ἐφόρου κ. Γρηγ. Κωνσταντινοπούλου καὶ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Ἠ. Ζερβουδάκη), ἀποτελούντων τὸ 70% τοῦ ἐπιστημονικοῦ της προσωπικοῦ, ἐδυσχέρανε τὰ μέγιστα τὸ ἐπιτελούμενον ἔργον, τοῦ ὁποίου ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνέστειλε τὴν πρόοδον. Ἡ μὴ παροχὴ δυνατότητος ὁμαλῆς παραδόσεως τῆς Ἐφορείας εἰς τὸν ὑπογραφόμενον (εἶχεν ἤδη μετακινηθῆ ὁ προκάτοχος, ὅτε ἀνέλαβον τὴν Ἐφορείαν) καὶ ἡ σχεδὸν ἀμέσως ἀρξαμένη ἐμπαθὴς συστηματικὴ πειθαρχικὴ δίωξίς του παρὰ τῆς τότε Γενικῆς Διευθύνσεως, ἐπεδείνωσαν τὴν κατάστασιν.

Ὅθεν ὁ ρυθμὸς λειτουργίας τῆς Ἐφορείας καὶ τὸ ἐπιτελεσθὲν παρ' αὐτῆς ἔργον ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν συμπαράστασιν καὶ τὴν ἀμέριστον βοήθειαν τῶν συναδέλφων, τόσον τῶν μετατεθέντων, Ἐφόρου κ. Γ. Κωνσταντινοπούλου καὶ Ἐπιμελητρίας δ. Ἠ. Ζερβουδάκη, ὅσον καὶ τοῦ παραμείναντος Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἠ. Κόλλια, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐργατικότητα τῶν ἐκτάκτων ἐπιστημονικῶν βοηθῶν δδ. Χαρ. Κάντζια, Ἀναστ. Μητσούλη, Ἀγγ. Παυλίδου, Εὐαγγ. Παπαθεοφάνους, Μαρ. Μιχαλάκη καὶ Μαρ. Τουλαντᾶ. Πρὸς τούτους, καθὼς καὶ πρὸς ἅπαν τὸ διοικητικὸν καὶ φυλακτικὸν προσωπικὸν τῆς Ἐφορείας, ἐκφράζονται καὶ ἐντεῦθεν θερμότατα εὐχαριστίαι.

Ἡ σύνταξις τῶν παρόντων χρονικῶν ἐγένετο ὡς ἑξῆς: Ὁ ὑπογραφόμενος συνέγραψε τὰ τμήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς προχριστιανικὰς ἀρχαιότητας, τῶν λοιπῶν συνταχθέντων παρὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἠ. Κόλλια, ὅστις εἶχε καὶ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τῶν ἀντιστοίχων ἔργων. Ὡσαύτως, ὁ αὐτὸς Ἐπιμελητὴς συνέταξεν ἐξ ὁλοκλήρου τὰ χρονικὰ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως καὶ ἐν γένει συντηρήσεως τῶν μνημείων.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Προχριστιανικὴ περίοδος

ΠΟΛΙΣ ΡΟΔΟΥ *

Πάροδος ὁδοῦ Χειμάρρας, βορείως Χαραλαμπείου Γηροκομείου

Ἡ ἀνασκαφή, διαρκέσασα ἀπὸ 30-9-1972 ἕως 8-2-1973, περιωρίσθη εἰς τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας ἀδελφῶν Πλατῆ, διαστ. 13 × 28 μ., ὅπου ἀνεμένετο ἡ συνέχεια τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 38, τμῆμα τῆς ὁποίας εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῆ εἰς τὰ παραπλεύρως κείμενα οἰκόπεδα Δαμιανοῦ καὶ Ἐμμανουήλ (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 466). Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε τὰ ἑξῆς:

(α) Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 38, μήκ. 28 μ., μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὴν κτιστοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ (Σχέδ. 1). Τὸ πλάτος της 6.50 μ., εἰς τμῆμα μήκ. 24.20 μ., αὐξάνεται εἰς 8.50 μ. (βλ. κατωτ. σ. 954).

(β) Παραλλήλως τῆς Ρ 38 ἀπεκαλύφθησαν (πρὸς Α.) ἑπτὰ λαξευτοὶ ὑπόγειοι χῶροι, τῶν ὁποίων ἡ ἐνιαία ἐπίχωσις, πάχους περίπου 3.50 μ., ἀπέδωσεν ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ὄστρακα, θραύσματα κονιαμάτων μὲ γραπτὴν καὶ ἀνάγλυφον (ἀρχιτεκτονικὴν) διακόσμησιν, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πήλινα εἰδώλια, ἀποτμήματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, νομίσματα κ.ἄ. Ἀξιολογώτερα μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν:

1. Κορμὸς μικροῦ πωρίνου λέοντος, ἐλλιπής, μήκ. 0.17, ὕψ. 0.09 μ. (Πίν. 718 α).

2. Τμῆμα πηλίνου εἰδωλίου παιδικῆς μορφῆς, κρατούσης πιθανῶς ζῶον (ἀριθ. Π.Β.Ε. 3315) (Πίν. 718 β). Σώζει τὴν σιαγόνα καὶ τὰς χεῖρας, ὕψ. 0.075, πλ. 0.125 μ.

3. Ἡμικιονίσκος μετὰ κορινθιακοῦ κιονοκράνου ἐκ λευκοῦ κονιάματος, ὕψ. 0.18 μ. (ἀριθ. Π.Β.Ε. 3377) (Πίν. 718 γ).

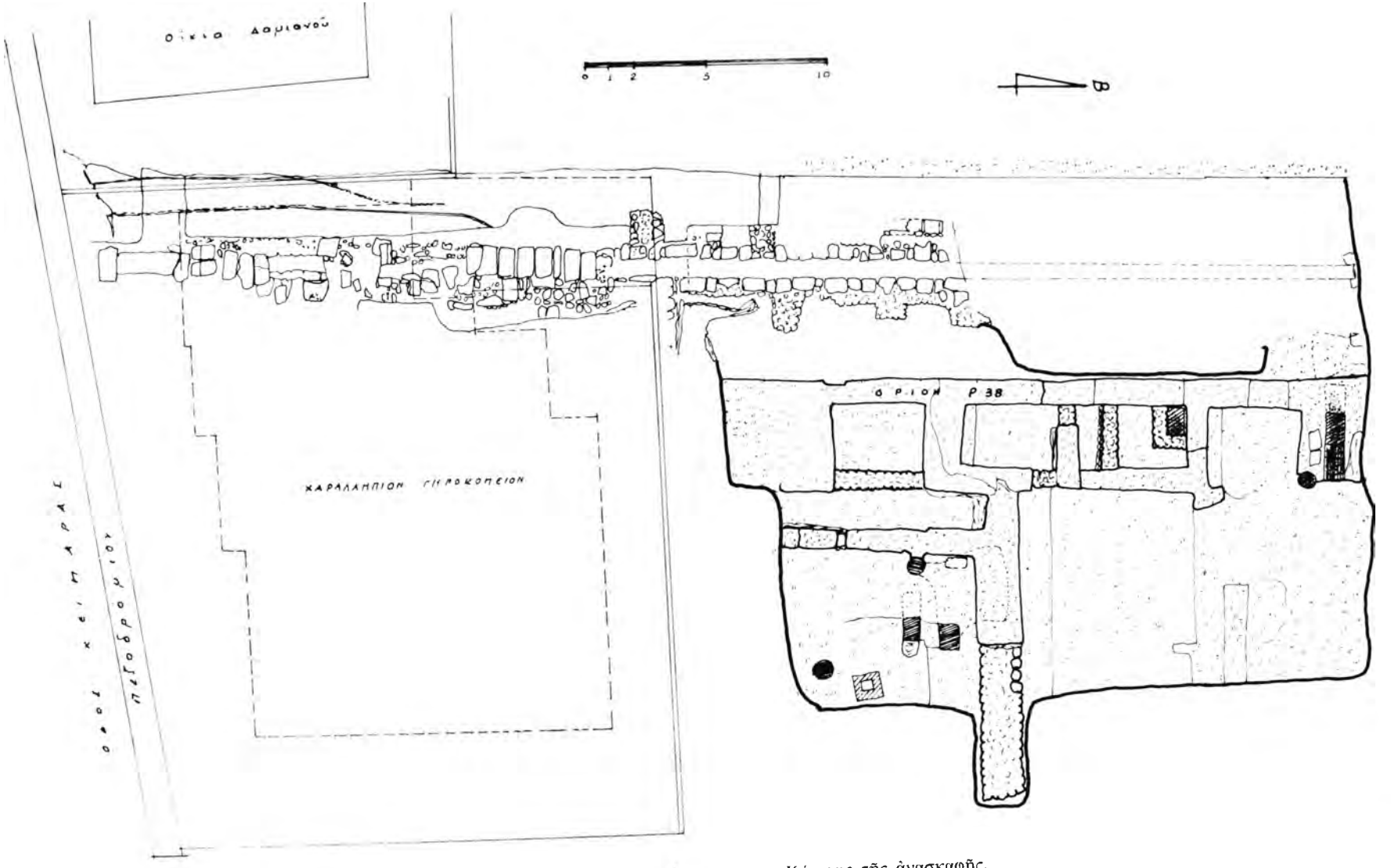
4. Τμῆμα ὑδρορρόης ἐκ κονιάματος μὲ κρουνὸν ἔχοντα τὴν μορφὴν λεοντοκεφαλῆς, ὕψ. 0.056 μ. (ἀριθ. Π.Β.Ε. 3381) (Πίν. 718 γ).

Τμῆμα τῶν ἐρειπίων (ὑπόγειος δεξαμενὴ) διετηρήθη ἐν ὑπογείῳ.

Ὁδὸς Πίνδου 24

Κατὰ τὴν ἔρευναν εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Σάββα Ζερβοῦ, διενεργηθεῖσαν ἀπὸ 4 ἕως 5 Μαΐου 1973, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. βαινούσης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 27β. Τούτου ἐσώζετο μόνον ὁ κατώτατος θεμέλιος δόμος ἐξ ὀρθογωνίων πωροπλίνθων, ἐδραζομένων ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ χαλικώδους φυσικοῦ ἐδάφους. Εἰς ἀπόστασιν 10.50 μ. πρὸς Α. τοῦ ὁρίου ἀπεκαλύφθη κυκλικὸν κτιστὸν φρέαρ, διαμ. 0.70 μ., ἐρευνηθὲν μέχρι βάθους μόνον 0.70 μ. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου προῆλθον θραύσματα μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἐνεπίγραφον βάθρον ἀνδριάντος, ἀνήκοντος εἰς ἱερέα τῆς Ἀρτέμιδος (Π.Β.Ε. 3813) (Πίν. 718 δ). Τὸ βάθρον ἦτο εἰς δευτέραν χρῆσιν.

* Διὰ τὸ ρυμοτομικὸν σχεδιον τῆς ἀρχαίας Ρόδου βλ. I. Kondis, Zum Antiken Stadtbauten von Rhodos, AM 73 (1958), πίν. III-IV. Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀναφορᾶς τῆς κατευθύνσεως ἑκάστης ὁδοῦ, προτείνεται ἐνταῦθα, ὅπως εἰς μελλοντικὴν μελέτην χρησιμοποιηθῆ ἀρίθμησις τῶν ὁδῶν τοιαύτη, ὥστε οἱ περιττοὶ ἀριθμοὶ νὰ δηλοῦν τὴν μίαν κατεύθυνσιν (π.χ. Ἀνατολὴ-Δύσις) καὶ οἱ ἄρτιοι τὴν ἄλλην (π.χ. Βορρᾶς-Νότος).

Σχέδ. 1. Ρόδος. Πάροδος ὁδοῦ Χειμάρρας. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὁδὸς Μπέβιν καὶ Καναδᾶ 33

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἄννης Μαντᾶ, κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν, διενηργήθη κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ 22-10-73 ἕως 30-11-73 καὶ ἀπεκάλυψε τὰ ἑξῆς (Σχέδ. 2):

(α) Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 17, ἀγούσης ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (παραλλήλως τῆς ὁδοῦ Μπέβιν), κατὰ μῆκος τοῦ βορείου ὁρίου τοῦ οἰκοπέδου (Πίν. 719 α). Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ εἶναι περίπου 5.70 μ., τὸ δὲ ἀποκαλυφθὲν μῆκος της 26.70 μ. (ὅσον τὸ ἀποκαλυφθὲν βόρειον ὅριον τῆς ὁδοῦ). Τὸ νότιον ὅριον σώζεται μόνον εἰς μῆκος 15.40 μ. Ἐπεσημάνθησαν πέντε ἀλλεπάλληλα ὁδοστρώματα καὶ τρεῖς ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοί (δύο κτιστοὶ καὶ εἷς πήλινος), ἄγοντες ἐκ τῶν χώρων βορείως τῆς ὁδοῦ πρὸς ἀβαθεῖς λάκκους εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς. Προφανῶς πρόκειται περὶ μεταγενεστέρας καταπατήσεως τῆς ὁδοῦ, καθ' ὅσον δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχεν ἀποχετευτικὸν σύστημα ὑπὸ τὴν ὁδόν.

Πέριξ τῶν λάκκων εὑρέθησαν μικροὶ ἀμφορεῖς, τῶν ὁποίων ἔλειπε τὸ ἄνω ἥμισυ. Κατὰ μῆκος τοῦ βορείου ὁρίου τῆς ὁδοῦ καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸ ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρα κτιστὰ ἐξ ἀργολιθοδομῆς ὀρθογώνια φρεάτια, διαστ. περίπου ἀπὸ 0.85 × 0.95 ἕως 1.10 × 1.20 μ. καὶ βάθους 0.60-1 μ.

Λόγῳ τῆς πενιχρᾶς διατηρήσεως τῶν τοίχων (μόνον ἐν θεμελίοις) δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ τυχὸν σχέσις τῶν φρεατίων μετὰ τῶν παρακειμένων κτηρίων. Βορείως τῆς Ρ 17 ἀπεκαλύφθησαν λείψανα θεμελίων οἰκοδομῶν. Ὅμοια ἀπεκαλύφθησαν καὶ νοτίως τῆς ὁδοῦ, διατηρούμενα ὅμως μόνον κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου.

(β) Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 35, κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου. Τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἀγούσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἀπεκαλύφθη μικρὸν μόνον τμῆμα τοῦ δυτικοῦ ὁρίου (Πίν. 719 β). Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εἶχεν ἐντοπισθῇ παλαιότερον, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου Σταυριᾶ, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Μπέβιν καὶ προεκτάσεως Ἁγίου Νικολάου (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 633-634). Ἐντὸς τῆς ὁδοῦ εὑρέθησαν καὶ λείψανα ἀρχαίου ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ κτιστοῦ. Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου ὑπολογίζεται ἡ διασταύρωσις τῶν ὁδῶν Ρ 17 καὶ Ρ 35, δὲν ἀνεσκάφη, ἀνήκουσα εἰς ἕτερον ἰδιώτην. Διετηρήθησαν ἐν ὑπογείῳ τὰ ὅρια τῶν ὁδῶν.

Ὁδὸς Π. Μελᾶ 66

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ οἰκόπεδον Εὐθ. Μπόνη, διενεργηθεῖσα κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 26-6-73 ἕως 26-10-73, ἀπεκάλυψε τὰ ἑξῆς (Σχέδ. 3): Τμῆμα ἐπιβλητικοῦ (δημοσίου προφανῶς) ἀρχαίου οἰκοδομήματος. Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μεγάλας ὀρθογωνίους πωροπλίνθους καὶ ἔχουν πάχος 0.75 μ. Τὸ σωζόμενον μῆκος τοῦ βορείου τοίχου εἶναι 5.80 μ. Παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου ἀπεκαλύφθη τμῆμα, μήκ. 2.35 μ., ἑτέρου τοίχου ὁμοίας κατασκευῆς, συνεχιζομένης πρὸς Ν. ὑπὸ τὸν ἄσκαπτον χῶρον.

Ὑπεράνω τοῦ ἀρχαίου κτίσματος ἀπεκαλύφθησαν λείψανα βυζαντινῆς οἰκοδομῆς, τῆς ὁποίας διετηροῦντο μερικῶς δάπεδα ἐστρωμένα διὰ μικρῶν τετραγώνων μαρμαρίνων πλακιδίων.

Σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἀλλεπαλλήλων ἀμελεστέρων κατασκευῶν, ἐξικνουμένων μέχρι καὶ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Μόνον κατὰ τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου τὰ διατηρηθέντα τμήματα δαπέδων, ἐξ ἡμίσεων θαλασσίων χαλίκων, δύο δωματίων πιθανώτατα, ἀνήκουν εἰς κατασκευὴν τῶν ἑλληνιστικῶν ἢ ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ δάπεδα ταῦτα εἶχον παραβιασθῇ κατὰ τὴν κατασκευὴν δύο κτιστῶν πίθων τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

Διετηρήθη ἐν ὑπογείῳ τὸ ἀρχαῖον κτίσμα.

Ὁδὸς Ἁγίας Λαύρας 11

Ἡ διεξαχθεῖσα ἀνασκαφὴ εἰς τὸ οἰκόπεδον Στέργου Θεουλάκη ἀπεκάλυψεν τὰ ἑξῆς: Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 29β, ἀγούσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὸ σωζόμενον τμῆμα τῆς ὁδοῦ ἔχει μῆκος 6.50 μ. περίπου καὶ πλάτος 4.35 μ. Τόσον τὸ ἀνατολικόν, ὅσον καὶ τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ ἐθεμελιοῦντο ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, εἰδικῶς διαμορφωθέντος πρὸς τοῦτο. Τῆς ὁδοῦ ταύτης εὑρέθησαν λείψανα ἑπτὰ ἐπαλλήλων ὁδοστρωμάτων, συνολ. πάχ. 0.45 μ. περίπου. Μικροὶ κτιστοὶ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοί, ἴσως διαφόρων ἐποχῶν, συνέβαλλον εἰς ἕτερον λαξευτὸν εἰς τὸν βράχον. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ οὗτος συνέβαλλεν εἰς ἄλλον λαξευμένον εἰς τὸν βράχον ἐν εἴδει σύριγγος ὑπὸ τὸν ἐπιφανειακὸν καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς ὁδοῦ.

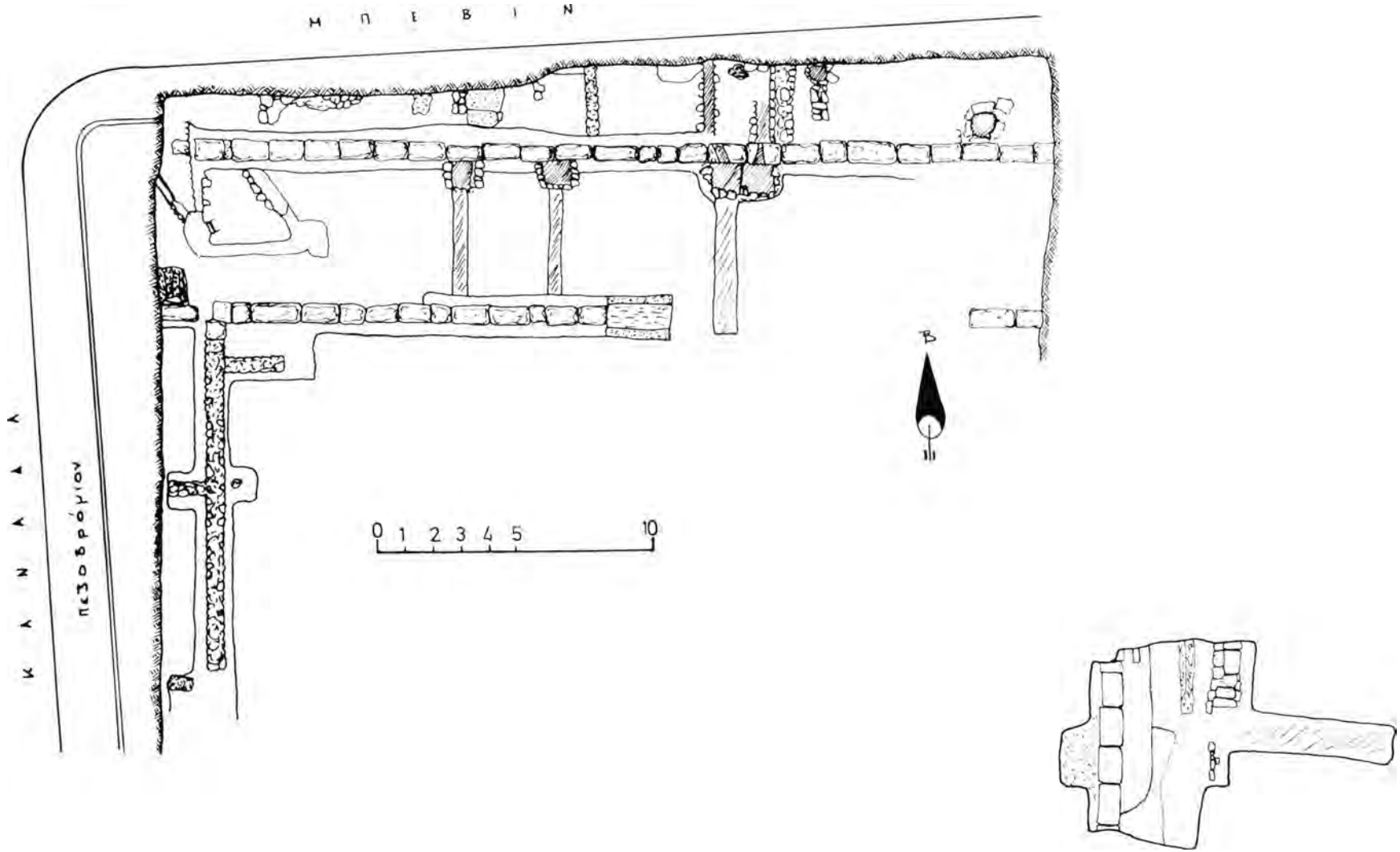
Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ ὅριον αὐτὸ εὑρέθησαν καὶ δύο ὀρθογώνια κτιστὰ φρεάτια, διαστ. 0.75 × 0.55 μ. καὶ 0.75 × 0.90 μ. ἀντιστοίχως.

Ὁλόκληρον τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς ὁδοῦ εἶχε καταπατηθῇ ὑπὸ μεταγενεστέρων κατασκευῶν καὶ κυρίως ὑπὸ κτιστῶν πίθων τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας (Πίν. 719 γ).

Τὰ ἀρχαῖα διετηρήθησαν ἐν καταχώσει.

Ὁδὸς Μεγ. Κωνσταντίνου 36

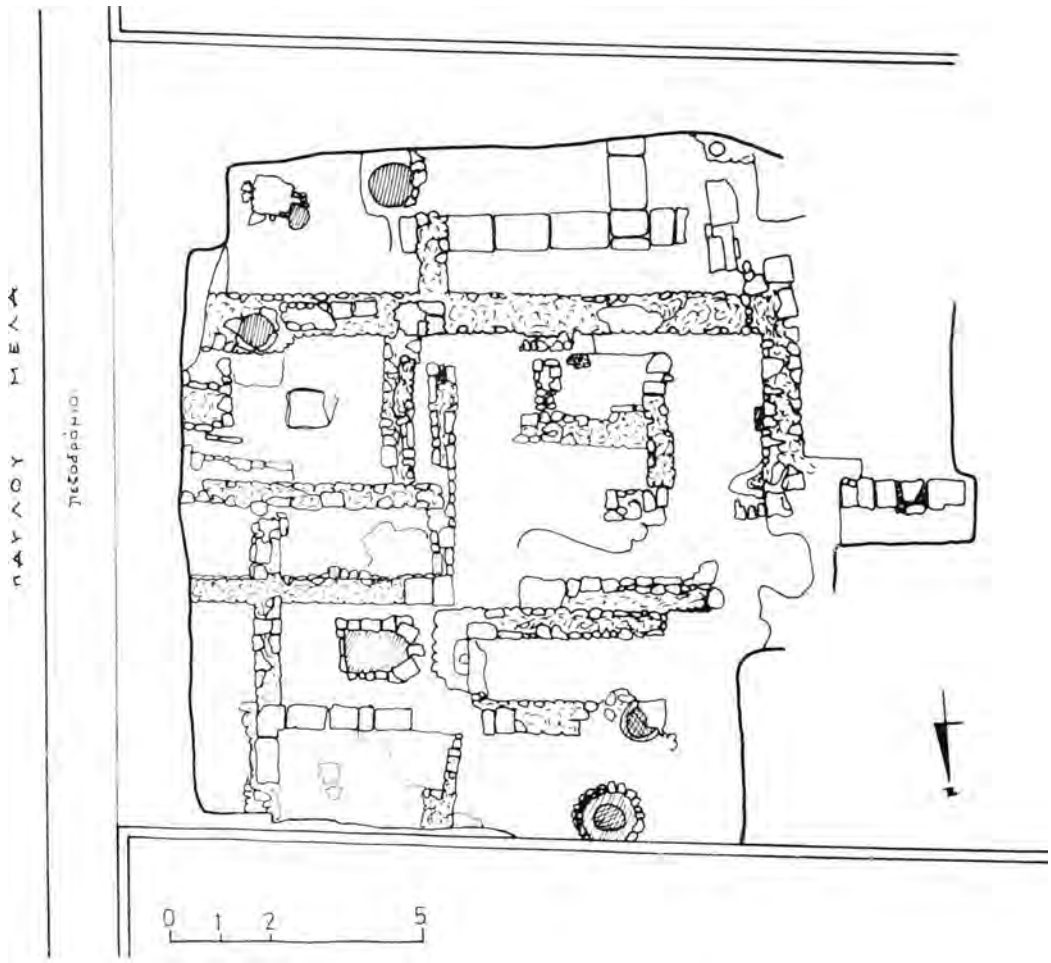
Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Αἰκ. καὶ Νικ. Ὀρφανοῦ διεξήχθη ἀπὸ 6-10-73 ἕως 30-11-73 καὶ ἀπεκάλυψε σημαντικὸν τμῆμα μεγάλου ὑπαιθρίου ἀγωγοῦ διερχομένου πρὸς Ν. καὶ ἔξω τοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας πόλεως, εἰς τὴν περιοχήν, ὅπου ὑπολογίζεται ἡ ὕπαρξις τῆς ἀρχαίας τάφρου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ ἀγωγοῦ ἔχει μῆκος 18.50 μ. καὶ πλάτος 5-5.10 μ.

Σχέδ. 2. Ρόδος. Ὁδὸς Μπέβιν καὶ Καναδᾶ 33. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὰ τοιχώματα τοῦ ἀγωγοῦ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δόμους ἐξ ὀρθογωνίων μεγάλων πωροπλίνθων, διαστάσεων κυμαινομένων μεταξὺ 0.65 × 0.50 μ. καὶ 1.80 × 0.50 μ. Τινὲς τῶν δόμων ἔχουν ἀντικατασταθῆ δι' ἀργῶν λίθων. Τὰ τοιχώματα ταῦτα σώζονται εἰς ὕψος τεσσάρων ἢ πέντε δόμων, ἤτοι 2-2.60 μ.

ἀγωγοῦ νὰ ὑπῆρχε γέφυρα συνδέουσα τὰς δύο ὄχθας. Λόγῳ τοῦ μικροῦ διατηρηθέντος ὕψους τοῦ ἀγωγοῦ ἄλλα στοιχεῖα μαρτυροῦντα τὴν ὕπαρξιν γεφύρας δὲν ἔχουν διασωθῆ. Ἐὰν ὅμως ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ θέσις τοῦ τμήματος τοῦ ἀγωγοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλησίον ἀποκαλυφθὲν σημαντικώτατον τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους καὶ προτειχίσματος (βλ. κατωτ. σ.

Σχέδ. 3. Ρόδος. Ὁδὸς Π. Μελᾶ 66. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ ἀγωγοῦ ὁ πυθμὴν εἶναι ἐστρωμένος διὰ τεσσάρων σειρῶν μεγάλων ἐπιμήκων πωροπλίνθων, καλυπτουσῶν ἐπιφάνειαν μήκους 5.90 μ. καὶ πλάτους ὅσον τὸ πλάτος τοῦ ἀγωγοῦ (Π ί ν. 719 δ). Τοῦτο εἶναι λίαν σημαντικόν, καθ' ὅσον δεικνύει λῆψιν μέτρων διὰ τὴν ἀποφυγὴν ὑπονομεύσεως τῶν θεμελίων τῶν τοιχωμάτων τοῦ ἀγωγοῦ εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα ὑπὸ τῆς διαβρωτικῆς ἐπενεργείας τοῦ ὕδατος. Δὲν ἀποκλείεται δὲ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ

959 οἰκόπεδα Γαλατᾶ-Μανιᾶ-Σωτηράκη-Ἰατροῦ, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου), ὅπου πιθανολογεῖται καὶ ἡ ὕπαρξις πύλης, ἡ ἀνωτέρω γέφυρα θὰ ἦτο ἀναγκαία διὰ τὴν σύνδεσιν τῆς ὁδοῦ, ἥτις θὰ ἤγεν ἐκ τῆς πόλεως εἰς τὰς νοτίας νεκροπόλεις καὶ τοὺς ἀγρούς.

Ὁ ἀγωγὸς διετηρήθη ἐν ὑπογείῳ.

Ὁδὸς Ὄθωνος καὶ Ἀμαλίας 13

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἰω. Πα-

τούνα, διεξαχθεῖσα ἀπὸ 23-6-73 ἕως 27-8-1973, ἀπέδωσε τὰ ἑξῆς (Σ χ έ δ. 4 - 5) :

(α) Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 29α, ἀγούσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν., τῆς ὁποίας ἐπεσημάνθησαν ὁκτὼ ἐπάλληλα ὁδοστρώματα, συνολ. πάχ. 0.90 μ. περίπου. Ὑπὸ τὴν ὁδὸν καὶ ἔχων τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν ἀπεκαλύφθη μικρὸς ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ὑποστὰς προφανῶς ἐπισκευὰς κατὰ καιρούς (μόνον τμῆμα τῆς δυτικῆς παρειᾶς του ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐπιμελῆ κατασκευήν). Πρὸς Α. τοῦ ἀγωγοῦ καὶ ἐντὸς τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη καὶ μικρὸν τετράγωνον φρεάτιον, διαστ. 0.80 × 0.80 μ. Πρὸς Δ. τοῦ ἀγωγοῦ καὶ κατὰ μῆκος αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη σειρὰ εἴκοσι ἑνὸς ἀμφορέων, ἐμπεπηγμένων εἰς ὀρθίαν θέσιν ἐντὸς τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ διατηρουμένων, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀκεραίων (Π ί ν. 720 α).

(β) Εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. πρὸς Δ. τοῦ ἀγωγοῦ καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν ἀπεκαλύφθη τμῆμα συμπαγοῦς τοίχου (πάχ. 2.70 μ.), ἀποτελουμένου ἀπὸ μεγάλας πωροπλίνθους ὁμοίας μὲ ἐκείνας τοῦ τείχους. Σώζεται εἰς ὕψος δύο δόμων καὶ τὸ διατηρούμενον μῆκος του εἶναι 3.20 μ. εἰς τὸν κατώτερον δόμον καὶ 1.40 μ. εἰς τὸν ἀνώτερον. Βορειότερον τοῦ σωζομένου τμήματος τῆς κατασκευῆς αὐτῆς ἀπεκαλύφθη ἡ συνέχεια τῆς κοίτης τῶν θεμελίων της, τῶν πλίνθων προφανῶς λατομηθεισῶν ἐκεῖθεν παλαιότερον. Τὴν κοίτην αὐτὴν διακόπτουν τρεῖς ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἐξ ἀργολιθοδομῆς, κατασκευασθέντες ἐκεῖ μετὰ τὴν λατόμευσιν τῶν πλίνθων (Π ί ν. 720 β).

Ἡ μνημειώδης αὐτὴ κατασκευή, πρὸς Δ. τῆς ὁποίας ἐπεσημάνθησαν ἐπίσης ὁδοστρώματα, ὁμοιάζει ἐν πολλοῖς μὲ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, ἂν καὶ ἡ παρουσία του εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, μὴ ἀναμενομένη ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν στοιχείων, δημιουργεῖ προβλήματα.

Ἐπειδὴ πρὸς Δ. αὐτῆς ὑπάρχει παχυτάτη ἐπίχωσις ἐκ λεπτῆς θαλασσίας ἄμμου, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἡ θέσις αὐτὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὑρίσκετο ἐγγὺς τῆς θαλάσσης.

Ὁλόκληρος ἡ κατασκευὴ διετηρήθη ἐν τῷ ὑπογείῳ τῆς ἀνεγερθείσης οἰκοδομῆς.

Ὁδὸς Διγενῆ Ἀκρίτα

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, εἰς τὸ οἰκόπεδον Τηλεμ. Κολλάτου, παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ βορείως τοῦ ξενοδοχείου Γαλαξίας, διεξαχθεῖσαν ἀπὸ 1ης ἕως 4ης Σεπτεμβρίου 1973, ἀπεκαλύφθη ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς κτιστός, μὲ κάλυψιν σαμαρωτὴν ἐκ πλακῶν. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἔχει μῆκος 5.10, πλάτος 0.55 καὶ ὕψος 1.14 μ. Ἡ περιοχὴ εὑρέσεως τοῦ ὑπονόμου συμπίπτει μὲ τὸν χῶρον τὸν ὁποῖον κατελάμβανεν ἡ ἀρχαία ὀχυρωματικὴ τάφρος κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς πόλεως. Ὁ ὑπόνομος διετηρήθη ἐν καταχώσει.

Ὁδὸς Ναυαρίνου καὶ πάροδος Χειμάρρας

Ἡ ἀνασκαφή, εἰς τὰ συνεχόμενα οἰκόπεδα Ἐλευθ. Βολονάκη καὶ Ἀντ. Βαλάκη, ἥτις διήρκεσεν ἀπὸ Δεκεμβρίου 1972 ἕως 30 Ὀκτωβρίου 1973, διενηργήθη συγχρόνως εἰς ἀμφότερα τὰ οἰκόπεδα, καθ' ὅσον αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι ἀρχαιότητες ἐπεξετείνοντο εἰς αὐτά. Κατ' αὐτὴν ἤλθον εἰς φῶς τὰ ἑξῆς (Σ χ έ δ. 6):

(α) Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου Βαλάκη ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ δυτικοῦ ὁρίου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 38 εἰς μῆκος 6.50 μ.

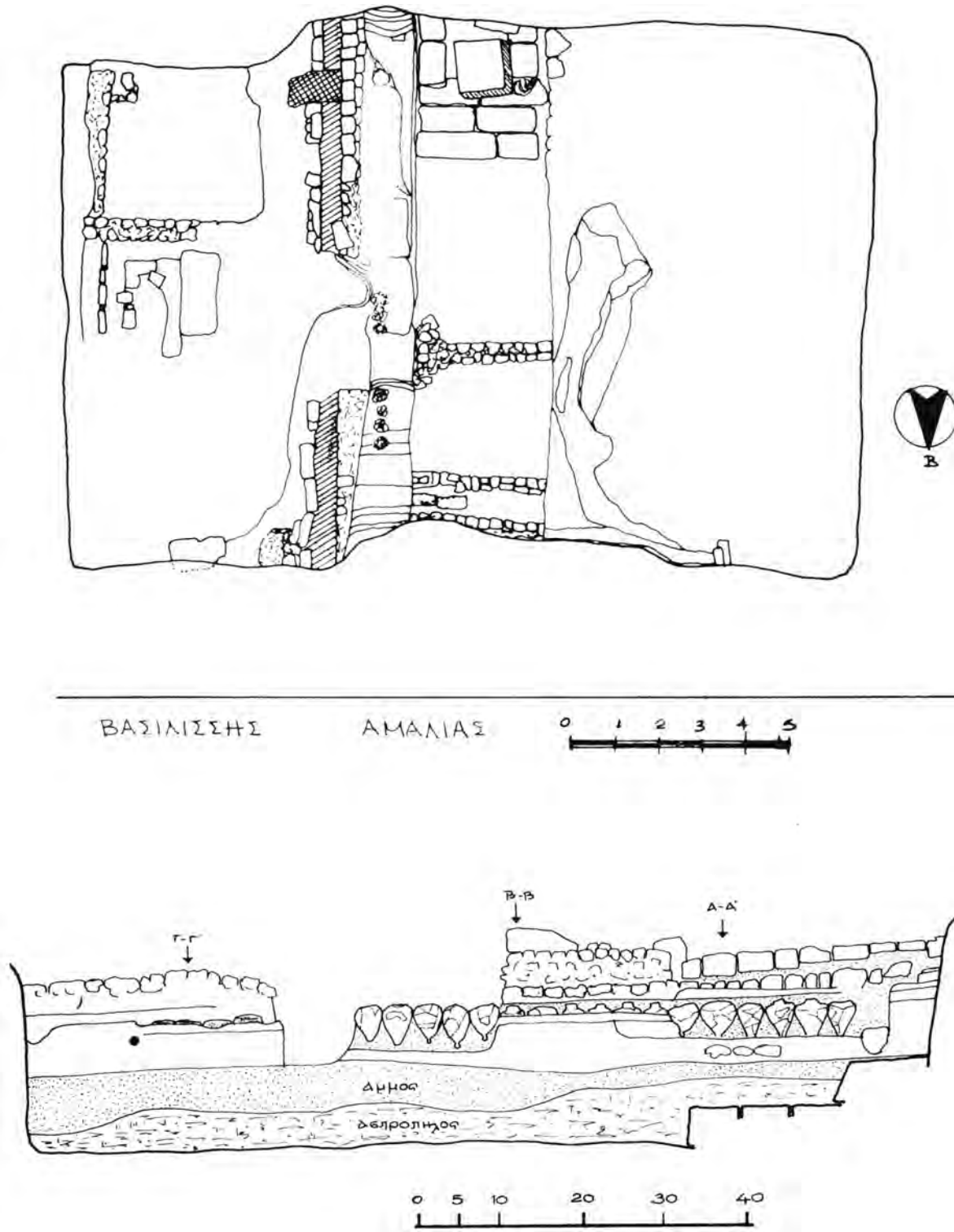
(β) Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ἀμφοτέρων τῶν οἰκοπέδων ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 10, ἀγούσης ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ βράχου λαξευμένων ὁρίων της εἶναι 10 μ., τὸ δὲ μῆκος τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος περίπου 40 μ.

Ἡ κοίτη τῆς ὁδοῦ, βάθους ± 3 μ., εἶχεν ἐπιχωσθῆ δι' ἀρχαίων ἀπορριμμάτων (μπάζων), τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὴν προετοιμασίαν τοῦ καταστρώματος. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς περισυνελέγησαν ἄφθονα ὄστρακα ἑλληνιστικῆς κεραμεικῆς καί τινα θραύσματα μαρμαρίνων γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Τῆς Ρ 10 ἐπεσημάνθησαν ὁκτὼ ἀλλεπάλληλα ὁδοστρώματα. Πήλινοι ὑδραγωγοὶ σωλῆνες ἐπεσημάνθησαν εἰς τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον ἐκ τῶν ἄνω ὁδόστρωμα.

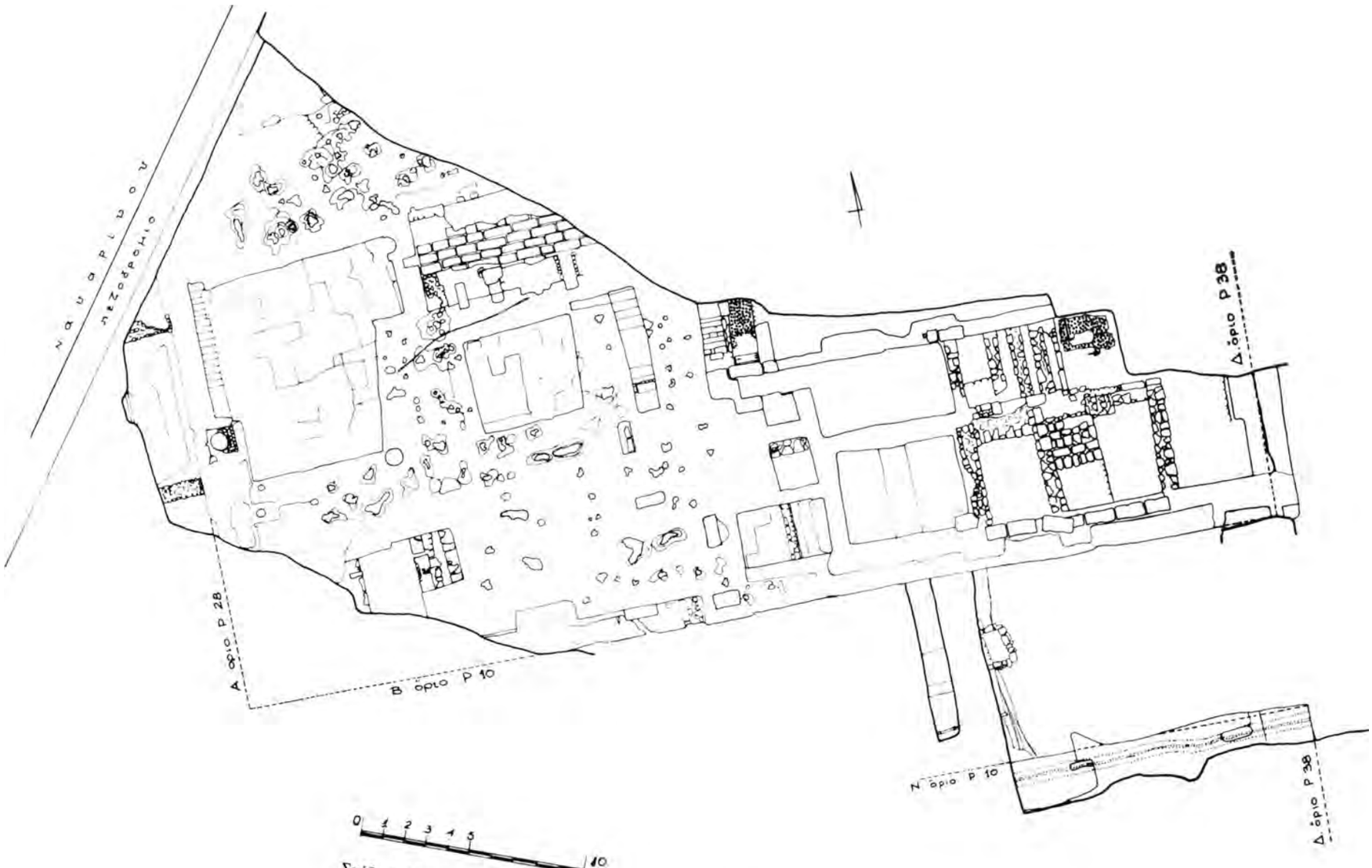
(γ) Κατὰ τὴν νοτίαν παρειὰν τοῦ οἰκοπέδου Βαλάκη, ὑπὸ τὸ νότιον ἄκρον τῆς Ρ 10, ἀπεκαλύφθη ὑπόγειος λαξευτὴ σῦριγξ, ὕψ. ± 1.60 καὶ πλ. 0.55-0.60 μ. Εἰς τὸ δάπεδον τῆς σύριγγος ὑπῆρχεν ἀβαθὴς αὐλαξ, ἐντὸς τῆς ὁποίας πήλινοι ὑδραγωγοὶ σωλῆνες, διαμ. 0.18 μ., ἐσχημάτιζον ὑδραγωγεῖον, τὸ ὁποῖον συνεχιζόμενον πρὸς Α. καὶ πέραν τῆς σύριγγος δὲν διετηρήθη. Πιθανῶς λείψανα προχείρου κατασκευῆς ἐκ λίθων εἰς τὴν προέκτασιν τῆς σύριγγος ἀνήκουν εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον (Π ί ν. 720 γ).

(δ) Κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου Βολονάκη ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 28. Τοῦτο, λαξευμένον ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, ἔχει μῆκος 12.10 μ. Τῆς Ρ 28 ἐπεσημάνθησαν τέσσαρα ἐπάλληλα ὁδοστρώματα, συνολ. πάχ. 0.34 μ. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν παραλλήλων ὁδῶν Ρ 28 καὶ Ρ 38 εἶναι 46.80 μ.

(ε) Ἡ περιοχὴ βορείως τῆς Ρ 10, ὁριζομένη πρὸς Α. ὑπὸ τῆς Ρ 38 καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τῆς Ρ 28, περιελάμβανεν ὑπογείους χώρους καὶ φρέατα. Ἐκ τῶν ὑπογείων χώρων εἰς ἀρίστην κατάστασιν διατηρεῖται αἴθουσα, μήκ. 9.44 καὶ πλ. 3.34 μ. Καλύπτεται δι' ἡμικυλινδρικῆς καμάρας, βαινούσης ἐπὶ τῶν διὰ πωροπλίνθων ἐπενδεδυμένων μακρῶν πλευρῶν. Ἡ ἐπένδυσις τῶν πλευρῶν αὐτῶν ἄρχεται ἀπὸ 0.56-1 μ. ὑπὲρ τὸ δάπεδον (Π ί ν. 720 δ). Τρεῖς φεγγῖται ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς νοτίας (μακρᾶς) πλευρᾶς, ἕτερος δὲ εἰς τὴν κορυφὴν τῆς δυτικῆς (στενῆς).

Σχέδ. 4 - 5. Ρόδος. Ὁδὸς Ὄθωνος καὶ Ἀμαλίας 13. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ στρωματογραφικὴ τομή.

Σχέδ. 6. Ὁδὸς Ναυαρίνου καὶ πάροδος Χειμάρρας. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὸ πλάτος τῶν 8.50 μ. τῆς Ρ 38, τὸ ὁποῖον ἐβεβαιώθη εἰς τμῆμα της ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Πλατῆ, συνεχίζεται τὸ αὐτὸ πρὸς Β. μέχρι τῆς συναντήσεως τῆς Ρ 10, ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ βορειότερον ἐπανέρχεται εἰς τὸ κανονικὸν τῶν 6.50 μ. (βλ. ἀνωτ. σ. 946).

Ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εὑρήματα εἶναι: (α) Μέχρι τῆς ὀσφύος σωζόμενον, ἄνω τμῆμα εἰδωλίου ἐνδεδυμένης γυναικείας μορφῆς (Μούσης), ἐρειδούσης τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρός, ὕψ. 0.095 μ. (ἀριθ. Π.Β.Ε. 3546) (Πίν. 720 ε). Τὸ ἔργον ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῆς Μελπομένης τοῦ Ροδίου γλύπτου Φιλίσκου (πρβλ. Bieber, The Sculpture of the Hellenistic Age (1960), σ. 128 εἰκ. 497). (β) Μικκύλη τριφυλλόστομος οἰνοχόη ὑαλίνη, ὕψ. 0.02 μ. (ἀριθ. Π.Β.Ε. 3755) (Πίν. 720 στ).

Διετηρήθησαν ἐν ὑπογείῳ ἡ σῦριγξ, ὁ καμαροσκεπὴς θάλαμος, ἕτερος ὅμοιος θάλαμος, μὴ διατηρῶν τὴν ὀροφήν, μετὰ τῆς κλίμακος καθόδου, καὶ τὰ φρεάτια.

Ὁδὸς Αὐστραλίας καὶ Κολοκοτρώνη

Κατὰ τὴν ἀπὸ 25-9-73 ἕως 5-10-73 διεξαχθεῖσαν ἔρευναν εἰς τὸ οἰκόπεδον Γεωργ. Στ. Χατζηνικήτα, εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν, ἀπεκαλύφθη παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ὀρθογώνιον κτίσμα, ἐξωτ. διαστ. 3.45 × 3.10 μ. Ἔχει κτισθῆ ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων πωροπλίνθων καὶ εἰς τινα σημεῖα ἐσωτερικῶς διατηρεῖ λείψανα ἀσβεστοκονιάματος. Ἡ μέχρι βάθους 2.50 μ. ἀφαιρεθεῖσα ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἀπὸ χῶμα, λατύπην καὶ πωροπλίνθους, αἵτινες ἠμπόδισαν τὴν περαιτέρω εἰς βάθος ἔρευναν.

Ἡ κατασκευὴ αὕτη, ἀνήκουσα προφανῶς εἰς ἀρχαῖον φρέαρ διετηρήθη ἐν τῷ ὑπογείῳ τῆς ἀνεγερθείσης οἰκοδομῆς.

Ὁδὸς Ἀλεξ. Διάκου

Κατὰ τὴν ἐκσκαφήν, εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Οἰκοδομικοῦ Συνεταιρισμοῦ Ἑκατὸν Μαγαζιῶν (ΟΕΣΚΕΒ), πρὸς κατασκευὴν βόθρου, ἀπεκαλύφθη τμῆμα ἀρχαίου ὑπονόμου, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου διήρκεσεν ἀπὸ 2-6-73 ἕως 5-6-73. Ἡ δυτικὴ παρειὰ σώζεται εἰς ὕψος 3.50 μ. (ἑπτὰ δόμων), ἐνῷ τῆς ἀνατολικῆς κατεστράφη, κατὰ τὴν διάνοιξιν τοῦ βόθρου, τὸ μέγιστον τμῆμα μέχρι τοῦ κατωτάτου δόμου. Φαίνεται ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἀπετέλει τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑπονόμου. Εἰς ἀπόστασιν 3.50 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου του ὑπάρχει ἐγκάρσιος τοῖχος, καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ὑπονόμου, ἐξικνούμενος μέχρις ὕψους 1.10 μ. μόνον (Πίν. 721 α). Ὁ τοῖχος οὗτος, πάχ. 1.05 μ., δὲν συνδέεται ὀργανικῶς μετὰ τῶν παρειῶν τοῦ ὑπονόμου καὶ φαίνεται ὅτι δι' αὐτοῦ ἐδημιουργεῖτο φρεάτιον περισυλλογῆς ὑλικῶν, τὰ ὁποῖα ἄλλως θὰ ἐδημιούργουν κινδύνους ἀποφράξεως τοῦ ὑπονόμου, ὅστις μᾶλλον συνεκέντρωνεν ὄμβρια ὕδατα κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Τὴν ἐπίχωσιν ἐντὸς τοῦ ὑπονόμου ἀπετέλουν λεπτὰ στρώματα ἰλύος, ἐναλλασσόμενα μετ' ἄλλων παχυτέρων ἐκ λεπτῆς ἄμμου καὶ ὀστράκων. Τὰ δεύτερα φαίνεται ἀποτελοῦν φάσεις βροχοπτώσεων, τὸ ὕδωρ τῶν ὁποίων πλὴν τῆς ἄμμου παρέσυρε καὶ ὄστρακα ἀγγείων, μεγέθους ἀναλόγου πρὸς τὴν ὁρμητικότητα τοῦ ὕδατος.

Ὁ ὑπόνομος διετηρήθη εἰς τὸν ἀκάλυπτον χῶρον τῆς οἰκοδομῆς.

Ὁδὸς Ὄθωνος καὶ Ἀμαλίας 16

Κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἰω. Βρούχου καὶ Κωνστ. Κουτσοχείλη, διεξαχθεῖσαν ἀπὸ 30-8-73 ἕως 31-8-73, ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ νοτίου ὁρίου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 1α. Ἔχει μῆκος 8.50 μ. καὶ σώζεται εἰς ὕψος μόλις 0.90 μ., ἐδραζόμενον ἐπὶ φυσικοῦ κοκκινοχώματος. Ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρα ἐπάλληλα ὁδοστρώματα, συνολ. ὕψ. 1.35 μ. Τὸ ὅριον διετηρήθη ἐν καταχώσει.

Ὁδὸς Καναδᾶ 90

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Μιχ. Χατζημανώλη, μεταξὺ 19-20 Μαΐου 1973 ἀπεκάλυψε τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν κτηρίου, τῆς ὁποίας ὁ εἷς τοῖχος ἔχει πάχος 0.70 μ. Σύγκειται ἐκ μεγάλων πωροπλίνθων καὶ τὸ σωζόμενον ὕψος του εἶναι 1.70 μ. Τὴν ἐπίχωσιν χαρακτηρίζουν ὄστρακα χονδρῶν ἀγγείων καὶ τεμάχια κονιαμάτων.

Ὁδὸς Ἀντισμηνάρχου Ν. Βολονάκη

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ οἰκόπεδον Κωνστ. καὶ Εὐ. Δοξοπούλου διήρκεσεν ἀπὸ 13-8-1973 ἕως 9-11-1973. Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀγούσης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 28α, πλ. 5.20 μ. (Σχέδ. 7). Ἀμφότερα τὰ ὅρια ἔχουν λαξευθῆ εἰς τὸν φυσικὸν βράχον. Δὲν διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις ὑπονόμου ὑπὸ τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ὅμως διέτρεχον κατὰ μῆκος δεκατρία συνολικῶς συστήματα ὑδραγωγῶν σωλήνων, κείμενα εἰς διάφορον βάθος ἕκαστον. Αἱ διάμετροι τῶν σωλήνων κυμαίνονται μεταξὺ 0.12 καὶ 0.18 μ. (Πίν. 721 β).

Λείψανα θεμελίων καὶ τοίχων ἀποκαλυφθέντα πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ, ἀνήκουν εἰς κτήριον ἐγερθὲν ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ χρῆσις τοῦ χώρου ὡς λατομείου. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων συγκαταλέγονται καὶ γραπτὰ κονιάματα.

Τὰ σημαντικώτερα λείψανα διετηρήθησαν ἐν καταχώσει ὑπὸ τὴν οἰκοδομήν.

Νοτιοδυτικὴ γωνία ὁδῶν Θ. Σοφούλη 84 καὶ Χειμάρρας 67

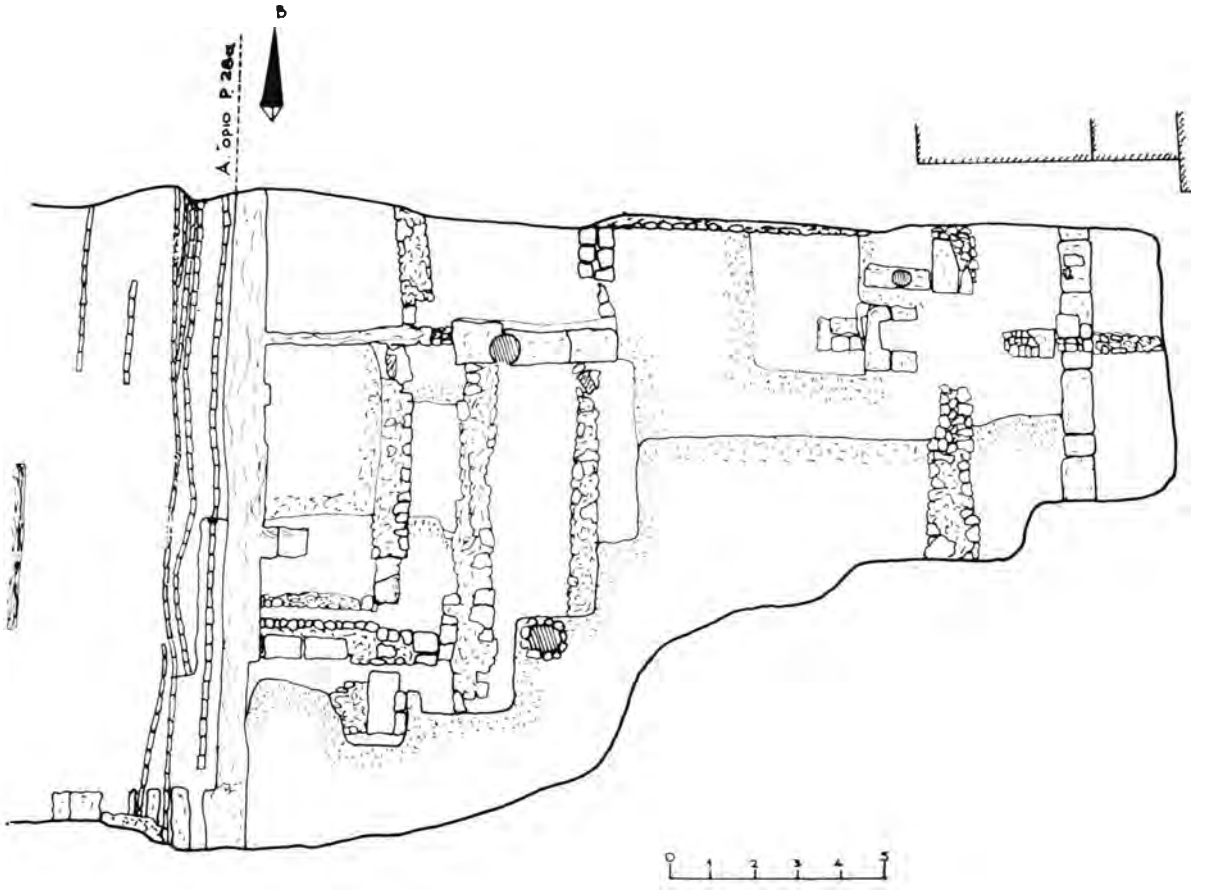
Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀχμὲτ Τοπάλογλου, κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῶν

ἀνωτέρω ὁδῶν, διεξήχθη ἀπὸ 13-8-73 ἕως 28-11-73. Κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τοῖχος, μήκ. 12 μ., ἀποτελούμενος ἀπὸ πωροπλίνθους, πλ. 0.70 καὶ μήκους κυμαινομένου μεταξὺ 1.10 καὶ 1.60 μ. Ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ σώζεται μόνον κατὰ τὸν κατώτατον δόμον.

Δυτικῶς τοῦ ἀνωτέρω τοίχου ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν δάπεδον, τὸ ὁποῖον σώζεται εἰς μῆκος 2.95 καὶ πλάτος 4.15 μ. Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ψηφιδωτοῦ, ἐντὸς λευκῆς ταινίας, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ ἐκ μελανῶν ψηφίδων: *ΑΥΞΙΤΙΒΕΡΙΑΝΑΙΤ*, ἐνῷ τὸ ὑπόλοιπον δάπεδον κοσμεῖται μὲ γεωμετρικὰ θέματα (ρόμβοι, τετράγωνα, κύκλοι, ρόδακες) (Πίν. 721 γ).

Εἰς τὸν χῶρον πρὸς Α. τοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια τοίχων νεωτέρων, πιθανῶς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Ἔχουν κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ δὲν παρουσιάζουν ἑνιαῖον οἰκοδομικὸν σύστημα. Μεταξὺ τῶν τοίχων αὐτῶν εὑρέθησαν δύο δάπεδα, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἐκ πηλίνων πλακῶν, τὸ δ' ἕτερον ἐκ μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, βάσεων στηλῶν καὶ βάθρων ἐνίοτε ἐνεπιγράφων. Πιθανῶς τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ὑλικὸν προέρχεται ἐκ τοῦ ἔναντι χώρου (βορειοδυτικὴ γωνία ὁδῶν Σοφούλη καὶ Χειμάρρας), ἔνθα πλῆθος βάθρων ἦλθον εἰς φῶς, ἀναφέροντα μεταξὺ ἄλλων καὶ ὀνόματα ἱερέων τοῦ Ἡλίου (ΠΑΕ 1973, σ. 136).

Οἱ παλαιοχριστιανικοὶ τοῖχοι εἶχον καταργήσει

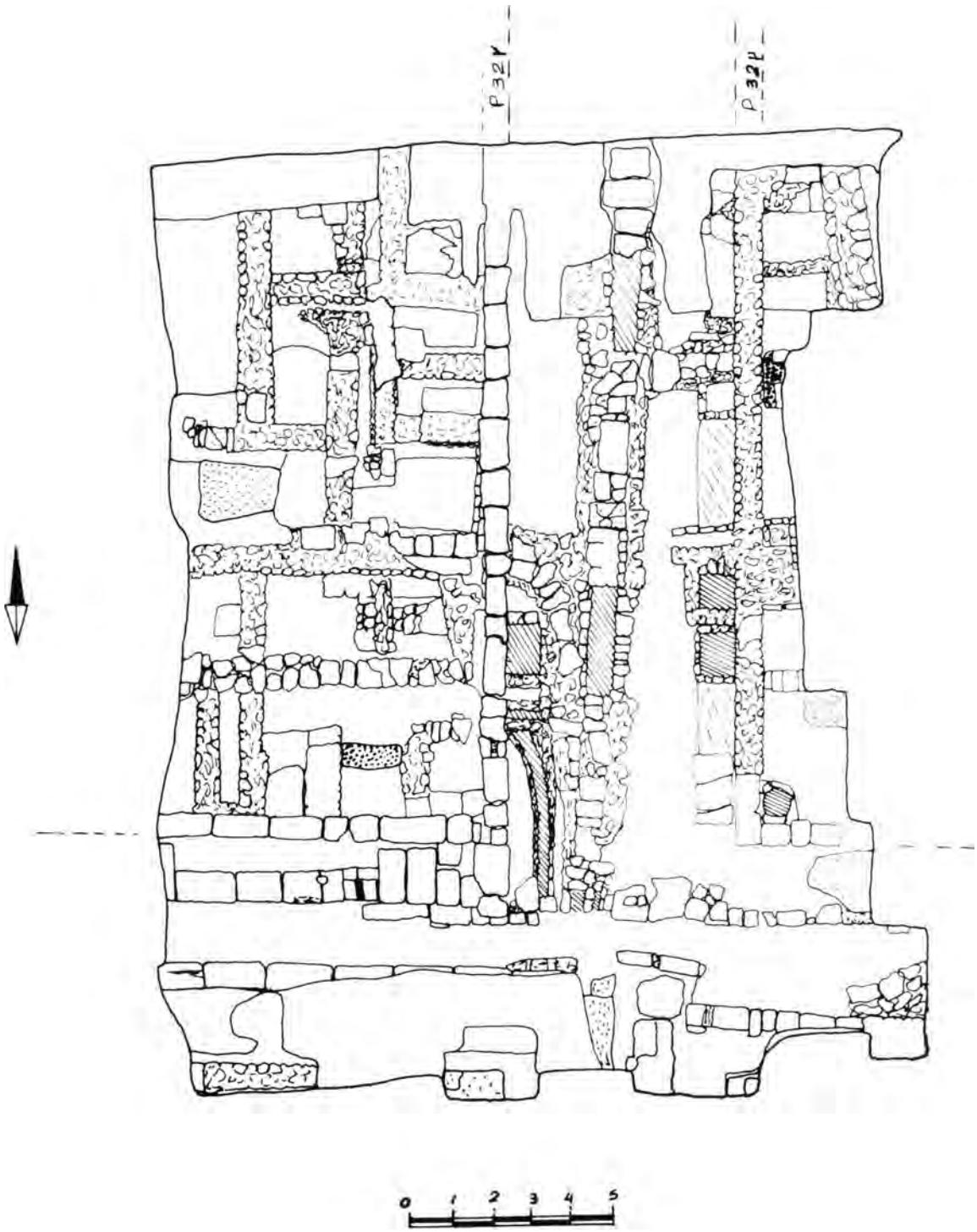

Σχέδ. 7. Ρόδος. Ὁδὸς Ἀντισμηνάρχου Ν. Βολονάκη. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

καὶ παλαιοτέραν δεξαμενήν, εἰς τὴν ὁποίαν κατέληγεν ἀγωγὸς πήλινος, πλὴν τοῦ τελευταίου τμήματος ἐκ 0.38 μ., ὄντος ἐκ μολύβδου.

Τὸ μέγιστον τμῆμα τῶν ἐρειπίων διετηρήθη ἐν καταχώσει ὑπὸ τὴν οἰκοδομήν.

Ὁδὸς Πριγκιπίσσης Ἀλεξίας 8

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ οἰκόπεδον Σαρικᾶ-Μοσκῆ, διενεργηθεῖσα ἀπὸ 26-6-73 ἕως 29-9-73, ἀπεκάλυψε θεμέλια κτηρίων καὶ διασταύρωσιν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 32γ μετ' ἄλλης ἀγνώστου μέχρι σήμερον, ἥτις ἐχαρακτηρίσθη ὡς Ρ 23β (Σχέδ. 8). Τὸ ἀποκα-

Σχέδ. 8. Ὁδὸς Πριγκιπίσσης Ἀλεξίας 8. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

λυφθὲν τμῆμα τῆς Ρ 23β, ἀγούσης ἀπὸ Α. πρὸς Δ.· ἔχει μῆκος 17.65 καὶ πλάτος 5.20 μ. (Πίν. 722 α), Κατὰ μῆκος τοῦ βορείου ὁρίου της ἡ ὁδὸς διατρέχεται ὑπὸ ὑπονόμου, πλ. 1.40 μ. καὶ σωζ. βάθ. 1.10 μ., ἐπενδεδυμένου διὰ πωροπλίνθων. Δὲν διατηρεῖ λείψανα ὀροφῆς. Μεταγενέστεραι ἐπισκευαὶ καὶ ἐνισχύσεις τοῦ ὑπονόμου συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πλάτους του κατὰ τμήματα.

Τῆς Ρ 32γ τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα ἔχει μῆκος 21.75 καὶ πλάτος 5.20 μ. (Πίν. 722 β). Ὁ διατρέχων τὴν ὁδὸν ὑπόνομος εἶχε πλάτος 0.50-0.60 μ. καὶ διετήρει τὰς πλάκας τῆς ὀροφῆς κατὰ τὸ βορείως τῆς διασταυρώσεως τμῆμα του. Ἀπέληγεν εἰς τὸν ὑπόνομον τῆς Ρ 23β.

Μικροὶ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ ἐκ τῶν παρακειμένων κτηρίων κατέληγον εἰς τοὺς ὑπονόμους τῆς Ρ 32γ καὶ Ρ 23β.

Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὰ ὅρια τῆς Ρ 32γ ἀπεκαλύφθησαν τὰ κάτωθι φρεάτια: Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ὁρίου φρεάτιον, πλ. 0.80, μήκ. 1.15 καὶ βάθ. 1.45 μ., ἐπενδεδυμένον διὰ πωρολίθων ἐδραζομένων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἀσπροπήλου.

Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τέσσαρα φρεάτια ἐν σειρᾷ ἀπὸ Β. πρὸς Ν.: (α) Μῆκος 0.60, πλάτος 0.50, βάθος 0.70 μ. Διετήρει λείψανα ὑδραυλικοῦ κονιάματος. (β) Μῆκος 0.80, πλάτος 0.65, βάθος 1 μ. Ἐπενδεδυμένον διὰ πωρολίθων. (γ) Μῆκος 0.90, πλάτος 0.80, βάθος 1.10 μ. Ἐπενδεδυμένον διὰ πωρολίθων. (δ) Μῆκος 1.05, πλάτος 0.95, βάθος 1.10 μ. Διετήρει λείψανα ὑδραυλικοῦ κονιάματος.

Τὰ ἀρχαῖα διετηρήθησαν ἐν ὑπογείῳ.

Ὁδὸς Κέννεντυ καὶ Διαγοριδῶν 62

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Μπεκὴρ-Ἰω. Μηνέτου, κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν, διήρκεσε ἀπὸ 27-8-1973 ἕως 21-1-1974. Ἀπεκάλυψε τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 26β καὶ λείψανα κτηρίων ἑκατέρωθεν αὐτῆς (Σχέδ. 9). Σημαντικώτερα μεταξὺ τῶν λειψάνων εἶναι δύο κλίβανοι πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ. Ἔχουν κυκλικὴν κάτοψιν, διαμ. ± 1 μ. καὶ τὰ τοιχώματά των ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐπαλλήλους στρώσεις κεραμίδων καὶ ἔχουν ἐπένδυσιν ἐκ πηλοῦ. Τὸ δάπεδον ἀμφοτέρων τῶν κλιβάνων εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν (Πίν. 723 α). Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς Ρ 26β ἔχει μῆκος 35.50 καὶ πλάτος 4.50-4.70 μ., τὰ δὲ ὁριά της ἀποτελεῖ ὁ λαξευθεὶς φυσικὸς βράχος.

Ὑπόνομος, πλ. 0.45 καὶ βάθ. 0.90 μ., διατρέχει τὴν ὁδόν. Τὰ τοιχώματά του εἴτε εἶναι κτιστὰ ἐκ πωρολίθων, εἴτε ἀποτελοῦνται ἐκ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἐνίοτε διατηροῦνται αἱ καλυπτήριοι πλάκες του.

Εἰς τὸν ὑπόνομον καταλήγουν μικροὶ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ ἐκ τῶν παρακειμένων κτηρίων.

Δώδεκα ἀλλεπάλληλα συστήματα ὑδραγωγείου ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τὴν ὁδόν, εἰς βάθος μεταξὺ 0.20 καὶ 1.30 μ. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ σωλῆνας διαμέτρου κυμαινομένης μεταξὺ 0.10 καὶ 0.22 μ. Τὰ συστήματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς διάφορον ἐποχὴν ἕκαστον, τινὰ δὲ καταργοῦν καὶ τὸν ὑπόνομον (Πίν. 723 β).

Ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθησαν δύο ὀρθογώνια φρεάτια: (α) Μῆκος 1.10, πλάτος 1, βάθος 0.70 μ. (β) Μῆκος 0.75, πλάτος 0.60, βάθος 0.75 μ. Μικρὰ αὐλαξ, λαξευτὴ εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, μήκ. 1.30 καὶ πλ. 0.20 μ., ἐκκινεῖ ἐκ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ δευτέρου φρεατίου καὶ καταλήγει εἰς τὸν ὑπόνομον.

Τὰ ἐρείπια διετηρήθησαν ἐν καταχώσει.

Ὁδὸς Λοχαγοῦ Φανουράκη 34

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Παν. καὶ Θάλ. Καλφοπούλου διήρκεσεν ἀπὸ 30-8-73 ἕως 31-8-73. Εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου εὑρέθη ἀρχαῖον φρέαρ, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνώτερον τμῆμα εἶναι τετράγωνον καὶ ἔχει κτισθῆ ἐκ πωρολίθων. Ἀπὸ τοῦ βάθους 1.30 μ. εἶναι κυκλικόν, διαμ. 0.75 μ. Ἀπεχωματώθη μόνον μέχρι βάθους 2.80 μ. Τὸ κυκλικὸν τμῆμα ἔχει κτισθῆ ἐκ κανονικῶν μικρῶν πωρολίθων.

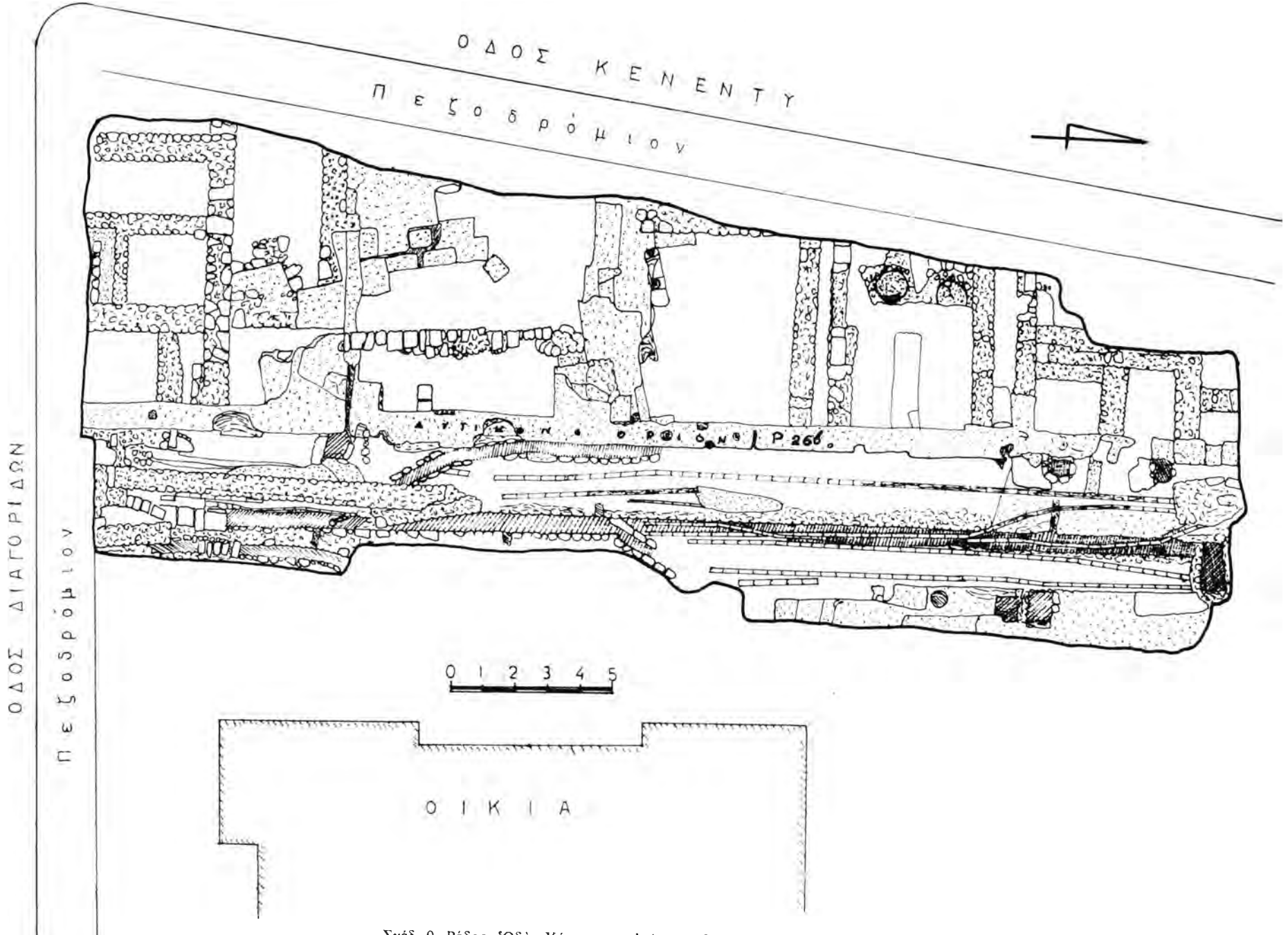
Ὁδὸς Δενδρινοῦ καὶ Χατζηαγγέλου

Ἡ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Σωκράτους Σακελλάκη, κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν, διεξαχθεῖσα μεταξὺ 9-6-73 καὶ 12-6-73, ἔφερεν εἰς φῶς λείψανα τοίχων. Παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τμῆμα «μωσαϊκοῦ» δαπέδου ἐκ καθέτως τοποθετημένων λαβῶν ἀμφορέων. Ἀποχετευτικὸν σύστημα, ἐπισημανθὲν κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων (περὶ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου), φαίνεται ὅτι ἐσχετίζετο μὲ κατασκευὴν ὁμοιάζουσαν πρὸς ἀποχωρητήριον ὀθωμανικοῦ τύπου: κτιστὸς βόθρος καλύπτεται ὑπὸ δύο ὀρθογωνίων πλακῶν, φερουσῶν ἡμικυκλικὴν τομὴν κατὰ τὴν μίαν μακρὰν πλευρὰν οὕτως ὥστε κατὰ τὴν συνένωσίν των νὰ σχηματίζεται ὀπή, διαμ. 0.30 μ.

Τὰ λείψανα ταῦτα διετηρήθησαν ὑπὸ τὴν οἰκοδομήν.

Ὁδὸς Πυθαγόρα 42 καὶ πάροδος Σοφοκλέους (παλαιὰ πόλις)

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἀθ. Μπαραμπούτη, περιορισθεῖσα εἰς τὸ ἀνατολικὸν μόνον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ διεξαχθεῖσα μεταξὺ 17ης καὶ 29ης Μαρτίου, ἀπεκάλυψε τμῆμα μεγάλου τοίχου, πάχ. 2.-2.15 καὶ σωζ. ὕψ. 3.50 μ. Ὁ τοῖχος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σκέλη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἕν, μήκ. 7.40 μ., ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ τὸ

Σχέδ. 9. Ρόδος. Ὁδὸς Κέννεντυ καὶ Διαγοριδῶν 62. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

ἕτερον ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τὸ πρῶτον σκέλος ἀποτελεῖται ἀπὸ θεμέλιον ἐκ μεγάλων πωροπλίνθων εἰς τέσσαρας δόμους. Ἐπ' αὐτοῦ εἰς δύο σειρὰς ἔχουν τοποθετηθῆ ὀκτὼ σπόνδυλοι δωρικοῦ κίονος, διαμ. 1.30-1.60 μ. (Πίν. 723 γ).

Τὸ ἕτερον σκέλος, ἀποκαλυφθὲν μόνον εἰς μῆκος 1.70 μ. τοῦ τοίχου, ἀποτελεῖται ἐξ ἴσου ἀπὸ θεμέλιον ἐκ πωροπλίνθων εἰς τρεῖς δόμους. Ἐπ' αὐτοῦ ἑδράζεται κατασκευὴ ἐκ μεγάλων πωροπλίνθων εἰς τρεῖς δόμους. Τὰ ἀνωτέρω λείψανα ἀποτελοῦν συνέχειαν τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος τοῦ ἀποκαλυφθέντος παλαιότερον (ΠΑΕ 1951, σ. 225 κ.ἑ.).

Ὁδὸς Λοχαγοῦ Φανουράκη καὶ Ἀλεξ. Διάκου

Λόγῳ ἑτοιμορροπίας τῶν παρακειμένων οἰκιῶν ἡ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἰω. Χατζηγιαννάκη, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῶν ἀνωτέρω ὁδῶν, ὑπῆρξεν ἐσπευσμένη (14 καὶ 15-4-1973) καὶ περιωρισμένης ἐκτάσεως. Ἐπεσημάνθησαν λείψανα τοίχων, πλημμελοῦς κατὰ τὸ πλεῖστον κατασκευῆς, καὶ μικρὸν τμῆμα δαπέδου ἐκ τεθραυσμένων θαλασσίων χαλίκων.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν, πλὴν τῶν ὀστράκων ἀγγείων καθημερινῆς κυρίως χρήσεως, εὑρέθησαν καὶ τρία μικρὰ χαλκᾶ νομίσματα, ὡς καὶ βάθρον ἀγάλματος, ἐκ λαρτίου λίθου ἐνεπίγραφον, μήκ. 0.305, πλ. 0.18, ὕψ. 0.06 μ. Ἀριθ. Κατ. 346 (Πίν. 723 δ). Ἡ ἐπιγραφή:

ΧΑΡΜΥΛΟΣ ΣΚΟΡΜΩΝΟΣ
ΕΡΑΝΙΣΤΑΝ ΠΦΑΙΣΤΙΑΣΤΑΝ
ΚΟΙΝΩΙ

Ὁδὸς Λίνδου καὶ Γρηγορίου Ε΄

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἐμμ. Ἀγιακάτσικα ἀπὸ 26-5-1973 ἕως 14-6-1973 ἀπεκαλύφθη τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους εἰς βάθος 4.60 μ., ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας (Σχέδ. 10). Ἔχει πάχος 3.35 μ., σώζεται εἰς μῆκος 3.90 μ. καὶ εἰς ὕψος περίπου 2 μ. (τέσσαρες δόμοι). Τὸ τεῖχος ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογωνίους μεγάλους πωρολίθους ἑδραζομένους ἐπὶ κοίτης ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ κοκκινοχώματος καὶ ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Λατύπαι ἐκ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ τείχους ὡς λατομείου εὑρέθησαν κατὰ διαστήματα, ἐντὸς τῆς ἐν πολλοῖς κενῆς πλέον κοίτης του. Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ τείχους ἀποτελεῖ τὴν πρὸς ΒΔ. συνέχειαν τοῦ ἀποκαλυφθέντος παλαιότερον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Χαστᾶ-Βογιατζῆ (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 453). Διετηρήθη ἀκάλυπτον.

Θέσις Τζένιο

Κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ 14-5-1973 ἕως 5-6-1973 ἠρευνήθη εἰς τὸ οἰκόπεδον Μιχ. Διακοσάββα τμῆμα ἐκτεταμένου νεκροταφείου γειτνιάζον πρὸς τὸ ταφικὸν συγκρότημα Ἁγίου Ἰωάννου. Τὸ τμῆμα τοῦτο ἀπετέλουν δεκαὲξ τάφοι, ἕνδεκα τεφροδόχοι κάλπαι καὶ μία τεφροδόχος ὑδρία. Οἱ τάφοι εἶναι ὀρθογώνιοι λακκοειδεῖς ἢ κιβωτιόσχημοι, λαξευτοὶ εἰς τὸν μαλακὸν βράχον.

Ὡσαύτως λαξευταὶ εἰς τὸν βράχον, τετράγωνοι ἢ κυκλικαί, εἶναι καὶ αἱ θῆκαι ὑποδοχῆς τῶν τεφροδόχων ἀγγείων. Τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν τάφων εὑρέθησαν συλημένοι. Ἐκ τῶν σκελετικῶν λειψάνων διεπιστώθη ὅτι οἱ τάφοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ πολλαπλᾶς ταφάς (ἐπεσημάνθησαν δύο, τρεῖς καὶ πέντε σκελετοὶ εἰς ἕνα τάφον). Οἱ νεκροὶ ἐτοποθετοῦντο ἐκτάδην καὶ εἰς ὑπτίαν στάσιν, ἦσαν δὲ πενιχρότατα ἐκτερισμένοι.

Ἐκ τῶν κυριωτέρων κτερισμάτων ἦσαν τὰ βαλσαμάρια (unguentaria), μάλιστα εἰς σημαντικοὺς ἀριθμούς. Εὑρέθησαν ἐπίσης ληκύθια, ἀμφορίσκοι καὶ μικροαντικείμενα, ὡς ψῆφοι, δακτύλιος, μικρὰ χαλκῆ ράβδος, θραύσματα στλεγγίδος. Ἀξιόλογον τεφροδόχον ἀγγεῖον εἶναι ραβδωτὴ πελίκη μελαμβαφής, ὕψ. 0.33 μ. (Π.Β.Ε. 3668).

Τὸ νεκροταφεῖον δὲν ἐξηντλήθη.

Πάροδος Παναγ. Ροδίου

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὰ συνεχόμενα οἰκόπεδα Σάκκουλα-Ὀρφανοῦ καὶ Δημοσίου διεξήχθη μὲ διακοπάς, ἀπὸ 6-9-72 ἕως 20-6-73. Ἀπεκαλύφθη σημαντικὸν τμῆμα τοῦ προτειχίσματος τοῦ πύργου Μυριαλλῆ (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 446). Τὸ προτείχισμα, ὡς φαίνεται καὶ εἰς τὸν Πίν. 724 α, παρακολουθεῖ τὸν πύργον, παρουσιάζον πυργοειδῆ ἐμφάνισιν πρὸ αὐτοῦ. Ἔχει πάχος 2.80-3 μ. Προφανῶς λόγῳ τῆς ἀποτόμου κλίσεως τοῦ ἐδάφους δὲν ὑπάρχει ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τοίχου, ὅστις εἰς τὸ ὕψος τοῦτο ἦτο εἰσέτι ἀναλημματικός.

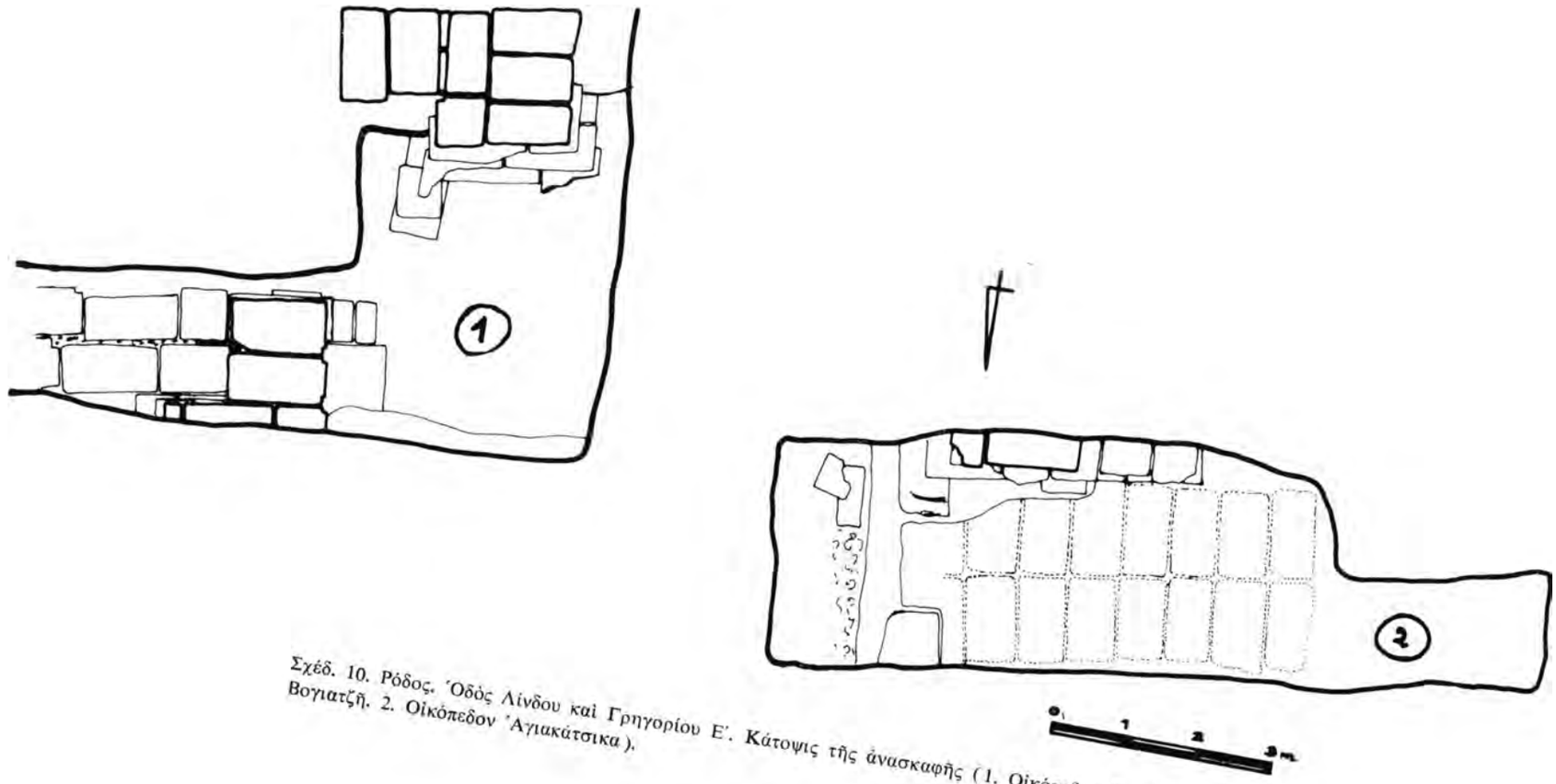
Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις ἔχει κτισθῆ μὲ ἰδιαιτέραν προσοχὴν διὰ πωροπλίνθων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν.

Ὁδὸς Γαριβάλδη καὶ Μεγ. Κωνσταντίνου

Μικρὰ ἔρευνα, εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἰατροῦ-Γαλατᾶ-Μανιᾶ-Πολυχρόνη κ.ἄ., ἀπὸ 20-2-73 ἕως 28-2-73 ἐνετόπισε τμῆμα τοῦ προτειχίσματος νοτίως τοῦ τείχους. Ἔχει μῆκος 16.50 καὶ πλάτος 4.20 μ. καὶ βαίνει παραλλήλως πρὸς τὸ τεῖχος (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 614-615, καὶ ΑΑΑ VI (1973), σ. 115).

Αἱ δύο παρειαί του εἶναι κτισταὶ ἐκ πωροπλίνθων καὶ τὸ μεταξὺ διάστημα πληροῦται δι' ἀργῶν λίθων. Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς ἀπεκαλύφθη μικρὰ κλῖμαξ ἐκ τεσσάρων βαθμίδων, βαίνουσα παραλλήλως πρὸς τὸ προτείχισμα.

Βορείως τοῦ τείχους, μεταξὺ 29-6-73 καὶ 11-8-73 (οἰκόπεδον Ἰατροῦ), ἀπεκαλύφθη τμῆμα τῆς περιφερειακῆς ὁδοῦ Ρ 40. Ἐνετοπίσθη τὸ βόρειον ὅριον αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐφάπτεται ὀρθογώνιον φρεάτιον (διαστ. 0.90 × 0.75 μ.).

Σχέδ. 10. Ρόδος. Ὁδὸς Λίνδου καὶ Γρηγορίου Ε΄. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς (1. Οἰκόπεδον Χαστᾶ - Βογιατζῆ. 2. Οἰκόπεδον Ἁγιακάτσικα).

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς Ρ 40 προέρχονται:

(α) Χαλκοῦν δικαστικὸν πινάκιον (Π.Β.Ε. 3812) (Πίν. 724 δ), φέρον τὴν ἐπιγραφήν:

ΔΩΡΙΕΥΣ
ΠΟΛΥΔΩΡΟΥ
ΕΥΘΥΝΙΤΑΣ

(β) Μικκύλη κεφαλὴ γενειοφόρου νέγρου ἐξ ὑαλομάζης (Π.Β.Ε. 3861) (Πίν. 724 β).

(γ) Μικρὸν μολύβδινον εἰδώλιον ἀλέκτορος, ὕψ. 0.035 μ. (Π.Β.Ε. 3881) (Πίν. 724 γ).

Νεκροταφεῖον παρὰ τὸ μνημεῖον τῆς Ἀσπίδος

Κατὰ ἐλάχιστα χρονικὰ διαστήματα συνεχίσθη ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἐπιχώσεων τοῦ νεκροταφείου (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 637 κ.ἑ. ΑΑΑ VI (1973), σ. 117).

Τὸ νεκροταφεῖον δὲν ἔχει ἐξαντληθῆ.

ΥΠΑΙΘΡΟΣ ΡΟΔΟΥ

Καρακόνερο

Δυτικῶς τῆς ὁδοῦ Ρόδου-Καλλιθέας καὶ περὶ τὰ 100 μ. πρὸς Ν. τῆς περιφράξεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, δυνατὴ βροχὴ ἀπεκάλυψε τὴν 10ην Ἰανουαρίου 1973 κιβωτιόσχημον τάφον, διαστ. 0.70× 0.50 μ., βάθ. 0.50 μ., ἀποτελούμενον ἀπὸ ὀρθίας πωρίνας πλάκας. Ἡ ἐπίχωσίς του περιεῖχεν ἴχνη καύσεως. Ἐπὶ τοῦ ἐκ πωρίνων πλακῶν δαπέδου εὑρέθη χαλκοῦν κάτοπτρον, διαμ. 0.135 μ. (Π.Β.Ε. 3470).

Ἀρχαία Κάμιρος

Περὶ τὰ 40 μ. πρὸς Ν. τῆς πρὸς Πατέλλες διακλαδώσεως τῆς ὁδοῦ Καλαβάρδων-Ἀρχαίας Καμίρου, εἰς θέσιν Λακκούδια, ἠρευνήθησαν τὴν 17-1-1973 δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι μὲ κτιστὰ τοιχώματα, διαστ. 1.15 × 0.25 καὶ 1.90 × 0.30 μ., ἀντιστοίχως. Εἶχον προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ περιεῖχον ἀνὰ μίαν ταφὴν ἕκαστος, ἄνευ κτερισμάτων. Ἐκ τῆς περιοχῆς περισυνελέγησαν σποραδικὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα καὶ ἓν μελανόμορφου κρατῆρος εἰκονίζον πτερωτὴν μορφήν (Π.Β.Ε. 3471α) (Πίν. 725 α).

Μάσσαρι

Εἰς τὴν περιοχὴν Χαρακίου, κατόπιν ἐκσκαφῆς ἠρευνήθη τὴν 23-2-73 συστὰς ἐκ τριῶν κιβωτιοσχήμων ὀρθογωνίων τάφων λαξευτῶν εἰς τὸ κροκαλοπαγὲς πέτρωμα ἢ ἐκ πωροπλίνθων. Ἐκ τῶν τάφων ὁ εἷς εἶχε συληθῆ. Ἕτερος τάφος ἀπέδωσε σιδηρᾶν στλεγγίδα καὶ τμῆμα ἀλαβαστρίνου ἀγγείου, ἐνῷ ὁ τρίτος περιέκλειε τεφροδόχον, ὑδρίαν μετὰ καλύμματος, φέρουσαν λευκὸν ἐπίχρισμα (Π.Β.Ε. 3520) (Πίν. 725 γ). Οἱ ἐργάται τῆς ἐκσκαφῆς παρέδωσαν, ὡς προερχόμενα ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν τάφων, στάμνον ἐλλιπῆ τὴν λαβήν, ὕψ. 0.43 μ., δύο ληκύθια, ὕψ. 0.06 καὶ 0.08 μ., μὲ δικτυωτὴν διακόσμησιν (Πίν. 725 δ), τεμάχια ἐρυθρομόρφου ληκύθου μὲ παράστασιν δύο γυναικείων μορφῶν (Π.Β.Ε. 3521 α - δ).

Ἀφάντου

Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Γκόλφ, κατὰ τὴν διάνοιξιν βόθρου τῶν λυομένων κατασκευῶν τοῦ ΕΟΤ, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς ἀπεκάλυψε συστάδα τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων ἠρευνήθησαν μόνον δύο κατὰ τὴν 23ην-24ην Ὀκτωβρίου 1973.

Εἶναι τάφοι συρταρωτοί, ὀρθογώνιοι, λαξευτοὶ εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ εἴσοδον κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευράν, φρασσομένην διὰ μεγάλων πωροπλίνθων. Αἱ διαστάσεις των εἶναι: (α) μῆκος 2.30, πλάτος 0.91, ὕψος 0.95-1.03 μ. καὶ (β) μῆκος 2.20, πλάτος 0.97-0.98, ὕψος 1.15 μ.

Περιεῖχον μίαν ταφὴν ἕκαστος, μὲ τὸν νεκρὸν εἰς ὑπτίαν θέσιν καὶ σχετικῶς καλῶς διατηρουμένους τοὺς σκελετούς.

Ὁ εἷς τάφος δὲν περιεῖχε κτερίσματα. Ἐκ τοῦ ἑτέρου τάφου προέρχονται τμῆμα χρυσοῦ στεφάνου (Π.Β.Ε. 4904) (Πίν. 725 β), μελαμβαφὲς βαλσαμάριον (unguentarium), δύο μικροὶ λύχνοι καὶ δύο μικραὶ ὄλπαι.

Πιθανῶς οἱ τάφοι οὗτοι ἀποτελοῦν τμῆμα συγκροτήματος τάφων, λαξευμένων εἰς τὰς παρειὰς τετραπλεύρου πιθανῶς λάκκου. Ὅμοια συγκροτήματα ἔχουν καὶ ἄλλοτε ἐπισημανθῆ εἰς τὴν περιοχήν.

ΚΩΣ

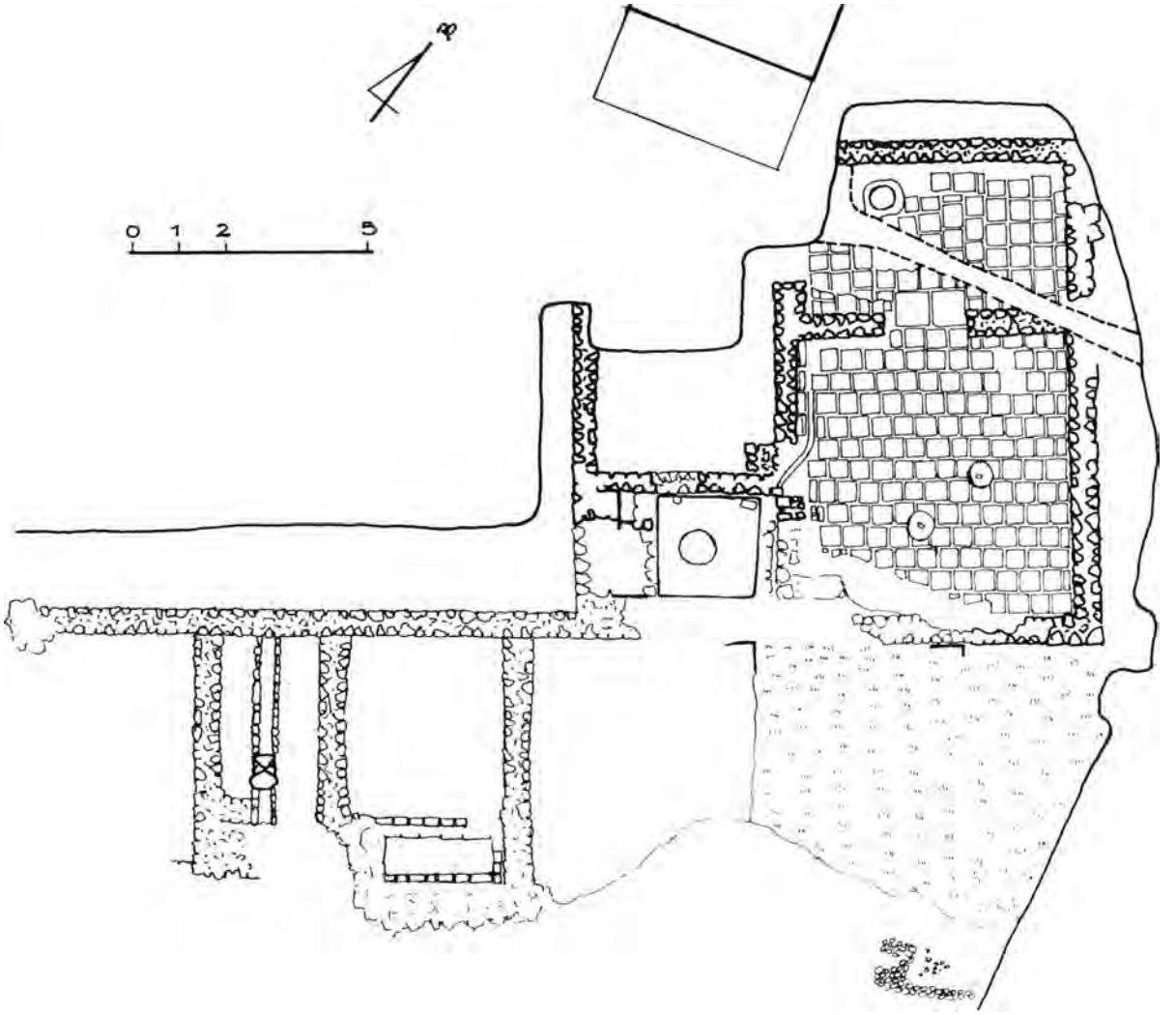
Παρὰ τὸ ξενοδοχειακὸν συγκρότημα «Δήμητρα Beach» καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ πρὸ αὐτοῦ χώρου ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίου κτηρίου (Πίν. 725 ε). Ἡ ἀκολουθήσασα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἀπὸ 29-10-73 ἕως 19-11-1973, διενηργήθη δαπάναις τῆς ἐκμεταλλευομένης τὸ ξενοδοχεῖον ἑταιρείας καὶ διὰ τῆς πτυχιούχου ἀρχαιολογίας δ. Χ. Κάντζια.

Ἡ ἐγγύτης πρὸς τὴν θάλασσαν (μόλις περὶ τὰ 50 μ.) καὶ τὸ ἐπικλινὲς τοῦ ἐδάφους συνετέλεσαν ὥστε μέγα τμῆμα τῶν ἐρειπίων νὰ ἔχῃ καταστραφῆ. Ἐκ τῶν σωζομένων τμημάτων προκύπτει ὅτι τὸ κτήριον ἀνήκει πιθανῶς εἰς ρωμαϊκὴν ἔπαυλιν, τῆς ὁποίας τὰ δωμάτια, λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους ἔχουν ἀνδηρωτὴν διάταξιν. Ὁ σημαντικώτερος ἀποκαλυφθεὶς χῶρος εἶναι αἴθουσα ἐμβαδοῦ 5.75 × 5.65 μ., ἐστρωμένη διὰ πηλίνων πλακῶν. Δι' ὁμοίων πλακῶν ἔχει ἐπιστρωθῆ καὶ τὸ δάπεδον μικροτέρου χώρου πρὸς Β. τοῦ προηγουμένου καὶ ἐν ἀμέσῳ ἐπικοινωνίᾳ μετ' αὐτοῦ. Πρὸς Δ. τῶν πλακοστρώτων δωματίων ἀπεκαλύφθη μικρὰ δεξαμενὴ καὶ

τμῆμα ἑτέρου δωματίου, πρὸς ΝΔ. δὲ τούτων εἰς χαμηλότερον ἄνδηρον ἄλλοι χῶροι (Σχέδ. 11). Γενικῶς τὸ σωζόμενον ὕψος τῶν τοίχων οὐδαμοῦ φθάνει τὸ 1 μ., μὲ καλυτέραν σχετικῶς διατήρησιν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον, ὅπου καὶ διατηροῦνται λείψανα τοιχογραφιῶν (μετόπαι φυτικῶν ἢ ἀφῃρημένων θεμάτων).

ΣΩΣΙΜΕΝΙΙΣ
ΕΥΑΙΝΕΤΟΥ
ΚΑΘΥΟΘΕΣΙΑΝΔΕ
ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ
ΥΠΕΡΕΝΧΕΥΣ
ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ

2. Ἑτέρα φέρουσα ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν, ἐλ-

Σχέδ. 11. Κῶς. Ξενοδοχεῖον «Δήμητρα Beach». Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου **Καρακόνερου** περισυνελέγησαν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα, ἐλθόντα εἰς φῶς κατὰ τὴν διαπλάτυνσιν διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως τῆς ὁδοῦ Ρόδου-Καλλιθέας:

1. Μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος στήλη μὲ ὁριζοντίαν τὴν ἄνω ἀπόληξιν, ὕψ. 0.80, πλ. 0.285 μ. (ἀριθ. Κατ. 101). Ἡ ἐπιγραφή:

λιπὴς τὸ κάτω τμῆμα, ὕψ. 0.57, πλ. 0.275 μ. (ἀριθ. Κατ. 100). Ἡ ἐπιγραφή:

ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΣ
ΕΥΚΡΙΤΟΥ

3. Τὸ κάτω τμῆμα ἑτέρας, ὕψ. 0.335, πλ. 0.355 μ. (ἀριθ. Κατ. 102). Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΝΙΚΟΜΑΧΟΣ
ΜΙΝΔΙΟΣ

4. Ἑτέρα ἀνεπίγραφος. Ἡ ὁριζοντία ἄνω ἀπόληξις φέρει κυμάτιον. Ἐλλείπει τὸ κατώτερον τμῆμα, ὕψ. 0.76, πλ. 0.35 μ. (Π.Β.Ε. 3817).

5. Τὸ κάτω τμῆμα ἑτέρας ἀνεπίγραφον, ὕψ. 0.175, πλ. 0.30 μ. (Π.Β.Ε. 3818).

6. Ἑτέρα φέρουσα ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν, ἐλλιπὴς τὸ κατώτερον τμῆμα. Ἐφθαρμένη τὴν ἀριστερὰν ἄνω πλευράν. Ἀνεπίγραφος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων, ὕψ. 0.50, πλ. 0.275 μ. (Π.Β.Ε. 3819).

7. Ἑτέρα ὁμοία, ἐλλιπὴς τὸ κατώτερον τμῆμα, καὶ τὴν ἀριστερὰν ἄνω γωνίαν. Ἀνεπίγραφος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων, ὕψ. 0.53, πλ. 0.31 μ. (Π.Β.Ε. 3820).

8. Ἑτέρα ὁμοία, ἐλλιπὴς τὸ κατώτερον τμῆμα. Ἀνεπίγραφος, ὕψ. 0.575, πλ. 0.305 μ. (Π.Β.Ε. 3823).

9. Κεντρικὸν τμῆμα ἑτέρας μαρμαρίνης ἀνεπιγράφου, ὕψ. 0.40, πλ. 0.45 μ. (Π.Β.Ε. 3825).

10. Ὀρθογωνία μαρμαρίνη βάσις στήλης, ὕψ. 0.44, μήκ. 0.613, πλ. 0.415 μ., μετὰ κυματίου ἄνω καὶ κάτω. Ἀποκεκρουμένη τὴν προσθίαν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν (ἀριθ. Κατ. 94). Φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΥΦΡ
ΤΙΜΑΣΑΡ
ΚΡΥΑΣΣ
ΓΥΝΑΛΕ
ΛΑΜΟΣΘΕΝΕΥΣ

11. Μαρμάρινος, στρογγύλος βωμίσκος ἐπιτύμβιος, ὕψ. 0.39, διαμ. 0.30 μ. (ἀριθ. Κατ. 99). Φέρει ἐπιγραφήν:

ΣΤΑΓΟΝΙΟΝ
ΧΡΗΣΤΑ ΧΑΙΡΕ

12. Ὅμοιος, ὕψ. 0.582, διαμ. 0.43 μ. (ἀριθ. Κατ. 93). Φέρει ἐπιγραφήν:

ΕΥΚΛΙΙΣ
ΜΝΑΣΙΠΟΛΙΟΣ
ΒΡΥΓΙΝΔΑΡΙΟΣ

13. Ὅμοιος ἐνεπίγραφος, ὕψ. 0.41, διαμ. 0.30 μ. (Π.Β.Ε. 3827). Ἐπιγραφὴ δυσανάγνωστος.

14. Μαρμαρίνη ὀστεοθήκη ὀρθογωνίου σχήματος, ἀκεραία μετὰ τοῦ πώματος, μήκ. 0.42, πλ. 0.31, ὕψ. 0.292 μ. Ἐπὶ τῆς προσθίας στενῆς πλευρᾶς φέρει τὸ γράμμα *Α*.

15. Ὁμοία ἀκεραία ἄνευ πώματος, μήκ. 0.432, πλ. 0.32, ὕψ. 0.20 μ. (ἀριθ. Κατ. 96). Φέρει ἐπιγραφήν:

ΤΙΜΟΘΕΟΥ
ΕΥΦΡΑΝΟΡΟΣ

16. Ἐνεπίγραφος ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου ἐλλιπὴς τὸ κάλυμμα, τὴν ὀπισθίαν καὶ τὴν δεξιὰν πλευράν, σωζ. μήκ. 0.432, πλ. 0.32, ὕψ. 0.185 μ. (ἀριθ. Κατ. 97). Ἡ ἐπιγραφή:

ΣΤΑΣΙΟΣ

17. Ὁμοία. Ἐλλείπει μόνον τμῆμα μιᾶς τῶν γωνιῶν, μήκ. 0.405, πλ. 0.345, ὕψ. 0.26 μ. (ἀριθ. Κατ. 95): Ἡ ἐπιγραφή:

ΑΘΗΝΑΙΙΔΟΣ

18. Ἀπότμημα ἑτέρας ἐνεπίγραφον, ἀνῆκον εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν, ὕψ. 0.14, πάχ. 0.04, πλ. 0.13 μ. (ἀριθ. Κατ. 98). Ἡ ἐπιγραφή:

....ΛΓΟΡ.....

19. Ἐκ τῆς αὐτῆς ὡς ἄνω περιοχῆς περισυνελέγησαν ἐπίσης ἕτεραι τριάκοντα τρεῖς ὀστεοθῆκαι ὀρθογωνίου σχήματος, ἐκ λαρτίου λίθου, ἀνεπίγραφοι καὶ ποικίλου βαθμοῦ διατηρήσεως (Π.Β.Ε. 3834-3847). Ὡσαύτως τμῆμα ἀρραβδώτου κίονος καὶ τρία κατώφλια ἐπίσης ἐκ λαρτίου λίθου (Π.Β.Ε. 3847).

Ἐκ διαφόρων ἄλλων θέσεων τῆς νήσου περισυνελέγησαν ἐπίσης τὰ κάτωθι ἀρχαῖα:

20. Ἐπιτύμβιος ροδιακὸς βωμὸς φέρων διακόσμησιν ἐκ γεισηπόδων κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, ὕψ. 0.45, πλ. 0.50, πάχ. 0.30 μ. (Π.Β.Ε. 3485). Ἡ συνοδεύουσα ἐπιγραφὴ ἀποκεκρουμένη.

21. Ὅμοιος λίαν ἐλλιπής (Π.Β.Ε. 3486).

22. Τὸ κάτω ἥμισυ μαρμαρίνου ἀγάλματος ἐλλιποῦς κατὰ τοὺς ἄκρους πόδας (Π.Β.Ε. 3518) (Πίν. 726 α - γ). Εἰκονίζεται ἱματιοφόρος ἀνδρικὴ μορφὴ προβάλλουσα τὸν ἀριστερὸν πόδα. Εἰς τὸ ἀριστερὸν ὑπάρχει πεσσίσκος. Τὸ ἄνω ἥμισυ ἀπετέλει ἀνεξάρτητον τμῆμα προσηρμοσμένον ἐπὶ τοῦ κάτω, ὕψ. 1 μ.

23. Μεγάλη τετράγωνος βάσις βωμοῦ ἐνεπίγραφος κατὰ τὰς δύο ὄψεις (Π.Β.Ε. 3816), ὕψ. 0.67, πλευρὰ 0.93 μ. (Πίν. 726 δ - ε). Ἐμπροσθία ὄψις:

ΜΗΝΟΛΩΡΟΥ ΤΙΜΟΘΕΟΥ
ΝΕΤΤΙΔΑ
ΚΑΙ ΤΑΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ
ΝΕΚΡΑΣ ΙΚΡΑΤΕΙΑΣ
ΑΘΑΝΑΓΟΡΑ ΝΕΤΤΙΔΟΣ

Ὀπισθία ὄψις:

.... ΝΟΛΩΡΟΥ ΤΙΜΟΘΕΟΥ
ΝΕΤΤΙΔΑ

24. Μέγας μαρμάρινος ὀρθογώνιος ροδιακὸς βωμός, ἐλλιπὴς τὴν μίαν πλαγίαν πλευράν (Π.Β.Ε. 3815). Ἡ σωζομένη πλαγία πλευρὰ ἔχει ἀετωματικὴν διαμόρφωσιν, φέρουσαν ἀνθέμιον ὡς ἀκρωτήριον. Ἀκολουθοῦν ἰωνικὸν κυμάτιον μὲ ἀστραγάλους καὶ γεισήποδες (Πίν. 727 α), σωζ. μήκ. 0.76, ὕψ. 0.47, πλ. 0.99 μ.

25. Ἐκ τῆς περιοχῆς πρὸς ΝΔ. τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Καμίρου, εἰς θέσιν **Κόκκαλα,** περισυνελέγη παρὰ τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων κ. Ἐμμ. Χατζηγιάννη τμῆμα ὑδρορρόης, ἐκ λαρτίου λίθου, εἰς σχῆμα λεοντοκεφαλῆς, ὕψ. 0.13, πλ. 0.145, πάχ. 0.07 μ. (ἀριθ. Κατ. Ἀρχ. 444).

Κατὰ τὸ 1973 παρεδόθησαν εἰς τὴν ἕδραν τῆς Ἐφορείας παρ' ἰδιωτῶν τὰ κάτωθι ἀρχαῖα:

26. Ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ μικροῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος γυναικείας μορφῆς, ὕψ. 0.07 μ. (ἀριθ. Κατ. Γ. 121) (Πίν. 727 β).

27. Πήλινος λύχνος (ἀριθ. Β.Π. 208 β).

28. Κορμὸς μετὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς μαρμαρίνου γυναικείου ἀγάλματος τοῦ τύπου τῆς Ἀρτέμιδος Ἑκάτης. Ἡ κεφαλὴ ἦτο ἔνθετος (Πίν. 727 γ), ὕψ. 0.28 μ. (ἀριθ. Κατ. Γ. 133).

29. Μαρμάρινον ἀρχαϊστικὸν ἀγαλμάτιον γυναικείας μορφῆς. Ἐλλείπουν ἡ ἔνθετος κεφαλή, οἱ ἐπίθετοι βραχίονες ἀπὸ τῶν ἀγκώνων καὶ οἱ πόδες ἀπὸ τῶν γονάτων (Πίν. 727 δ), ὕψ. 0.33 μ. (ἀριθ. Κατ. Γ. 45).

30. Τὸ κάτω τμῆμα μαρμαρίνου ἀγάλματος γυναικείας μορφῆς ἐρειδομένης εἰς πεσσίσκον (Πίν. 727 ε). Σώζεται καὶ τμῆμα τῆς πλίνθου. Ἡ μορφὴ φέρει ἱμάτιον ἀφῆνον ἀκάλυπτον τὴν περιοχὴν τῆς κοιλίας, ὕψ. 0.70 μ. (ἀριθ. Κατ. Γ. 215).

31. Χαλκῆ σφραγὶς τουρκική, φέρουσα χρονολογίαν 1820 (Β.Π. 211).

32. Ἑπτὰ χαλκᾶ νομίσματα (Β.Π. 212).

33. Τρία χαλκᾶ νομίσματα ἐκ Τήλου (Β.Π. 213).

Εἰς τὴν **Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Σύμης** κατετέθησαν ἑξακόσια χαλκᾶ νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων, προερχόμενα κατὰ τὴν δήλωσιν τῆς καταθετρίας ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης παρὰ τὰς αἰγυπτιακὰς ἀκτάς.

ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Ρόδου

Διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Ἠ. Ζερβουδάκη συνεχίσθη ἡ ἐπανέκθεσις εἰς τὸ Μουσεῖον Ρόδου. Οὕτω συνεπληρώθη ἡ τακτοποίησις τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν νεκροταφείων καὶ κατέστησαν ἐπισκέψιμοι τρεῖς εἰσέτι αἴθουσαι εἰς τὴν βόρειον πτέρυγα τοῦ αἰθρίου.

Ἡ κατὰ τὸ δεύτερον ἑξάμηνον τοῦ 1973 ἐπιτευχθεῖσα σχετικὴ ἀριθμητικὴ αὔξησις τοῦ ἐκτάκτου ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ παρέσχε τὴν δυνατότητα εἰς τὴν Ἐφορείαν νὰ ἐπιδοθῇ καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἀποθηκῶν καὶ ἐργαστηρίων της. Οὕτω διηυθετήθησαν οἱ χῶροι τῶν ἐργαστηρίων καθαρισμοῦ, συγκολλήσεως καὶ συντηρήσεως πηλίνων εὑρημάτων. Οἱ χῶροι οὗτοι ἀπεμονώθησαν πλήρως τῶν λοιπῶν χώρων ἀποθηκεύσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπετεύχθη ἡ ἄμεσος συντήρησις καὶ διευθέτησις τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν τρεχουσῶν ἀνασκαφῶν καὶ παρεσχέθη ἡ δυνατότης διὰ τὴν βαθμιαίαν ὀργάνωσιν τῶν ἀποθηκῶν καὶ ὁριστικὴν τακτοποίησιν ἀνασκαφῶν παρελθόντων ἐτῶν.

Λόγῳ τοῦ ὑπερβαλλόντως μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν εὑρημάτων καὶ πρὸς ἀνετωτέραν χρησιμοποίησιν τοῦ ὑφισταμένου προσωπικοῦ, ἀπεφασίσθη ἡ καταχώρησις τῶν εὑρημάτων εἰς ἰδίους κατ' εἶδος καταλόγους, ἀντιστοιχοῦντας καὶ πρὸς τὸν τρόπον μουσειακῆς ἀποθηκεύσεως αὐτῶν. Οὕτω λύεται, τοὐλάχιστον μερικῶς, τὸ πρόβλημα τοῦ ἐντοπισμοῦ τῶν εὑρημάτων, ὄντος δυσχεροῦς διὰ τῶν Ἰταλικῶν γενικῶν καταλόγων.

Ἠνοίχθησαν κατάλογοι καταγραφῆς ὡς ἑξῆς:

Α' Προχριστιανικῶν Ἀρχαιοτήτων

(α) Πηλίνων ἀγγείων. (β) Λύχνων. (γ) Γλυπτῶν. (δ) Ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. (ε) Ἐπιγραφῶν. (στ) Μεταλλίνων ἀντικειμένων. (ζ) Διαφόρων.

Β' Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων

(α) Εἰκόνων. (β) Ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. (γ) Πηλίνων.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ-ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΠΑΤΜΟΣ

Πέραν τῶν ὑπὸ τῶν R. Hope-Simpson καὶ J. F. Lazenby (BSA 65 (1970), σ. 48-50) ἐπισημανθέντων λειψάνων προϊστορικῆς ἐγκαταστάσεως ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως Καστέλλι, ἐνετοπίσθη καὶ ἄλλη τοποθεσία κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1973. Ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου ἀνατολικῆς ἀκτῆς τοῦ ὅρμου **Ἄσπρη** (Πίν. 728 α), κειμένου πρὸς ΒΑ., τοῦ λιμένος τῆς Σκάλας, περισυνελέγησαν τμῆμα λιθομύλου ἐκ τραχείτου (Πίν. 728 β) καὶ θραῦσμα ὠψιανοῦ μαρτυροῦντα ἐγκατάστασιν τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ εἰς τὴν θέσιν αὐτήν. Ἐπὶ τῆς ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀποτόμου ἀκτῆς, εἰς τὸν αὐτὸν ὅρμον, πληροφορίαι ἀναφέρουν τὴν εὕρεσιν χαλκοῦ μαχαιρίου ὑπό τινος κυνηγοῦ. Λείψανα τοίχων ἐκ ξηρολιθιᾶς εἰς δύο σημεῖα ἐντὸς τῆς ὑπὸ τῶν κυμάτων διαβεβρωμένης κλιτύος πιθανῶς ἀποφράσσουν τὴν εἴσοδον λαξευτῶν τάφων (Πίν. 728 γ).

ΣΥΜΗ

Εἰς θέσιν **Βαρούχα**, κειμένην ἀνατολικῶς τοῦ μονυδρίου Μικρὸς Σωτήρης, ἐπεσημάνθησαν κατασκευαὶ ἐκ ξηρολιθιᾶς καὶ θραύσματα ὀψιανῶν, προδίδοντα προϊστορικὴν ἐγκατάστασιν, μὴ ἐπισημανθεῖσαν ὑπὸ τῶν R. Hope-Simpson καὶ J. F. Lazenby (BSA 57 (1962), σ. 168-9 καὶ 65 (1970), σ. 63).

ΝΙΣΥΡΟΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν ἄνωθεν τοῦ Μανδρακίου καὶ εἰς θέσιν μεταξὺ Δάλι καὶ Ἁγίας Τριάδος ἀναφέρεται, ὅτι πρὸ πολλῶν ἐτῶν εὑρέθη ὑπὸ τοῦ ἤδη μεταναστεύσαντος εἰς ΗΠΑ Μεταξωτοῦ Καρπαθάκη ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον συνεκόλλησεν ὁ κουρεὺς Κωνστ. Παπαδέλας. Ἐκ τῆς περιγραφῆς, τὴν ὁποίαν μοὶ ἔδωκεν ὁ ἐν λόγῳ κουρεύς, προκύπτει ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἦτο μυκηναϊκὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς, ἔχων τὸν δίσκον κεκοσμημένον δι' ὁμοκέντρων κύκλων, τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα καλυπτόμενον ὑπὸ ὀκτάποδος, με-

ταξὺ τῶν πλοκάμων τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται πτηνά. Ἡ τύχη τοῦ ἀγγείου ἀγνοεῖται.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

*

ΡΟΔΟΣ

Ἀρχαῖον Στάδιον

Μὲ τὴν εὐκαιρία μικρῆς ἐκτάσεως καθαρισμοῦ στὸ ἀρχαῖο στάδιο τῆς Ρόδου[1], ὁ αὐστριακὸς ἀρχαιολόγος Dr. Fr. Krinzinger, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀσχοληθεῖ εἰδικὰ μὲ τὰ ἀρχαῖα στάδια[2], ἔκανε τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις, ποὺ παρατίθενται σὲ σύντομη περίληψη[3]:

1. Ἡ ἀκριβὴς μέτρηση ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὰ χαραγμένα ἀρχαῖα σημεῖα μετρήσεως[4] στὴν ἄφεση καὶ τὸ τέρμα, στὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο ἄκρο τοῦ σταδίου (Πίν. 729 α, γ), ἔδωσε μῆκος 202.36 μ. ποὺ ἐπιτρέπει τὸν ὑπολογισμὸ τοῦ μετρικοῦ πόδα σὲ 33.726 ἑκ. καὶ ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι στὸ στάδιο τῆς Ρόδου δὲ χρησιμοποιήθηκε ὁ ἀθλητικὸς ποὺς ἀλλὰ ὁ οἰκοδομικός. Τὴ διαπίστωση αὐτὴ ἐνισχύει καὶ ἡ παρατήρηση ὅτι τὰ δύο σημεῖα μετρήσεως, ἀφέσεως καὶ τέρματος, ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς στὴ διαμόρφωση τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σταδίου, στὰ ἐδώλια, σὲ ἡμίπλεθρα.

Τὸ ροδιακὸ οἰκοδομικὸ πόδα εἶχε ὑπολογίσει ὁ Ἰ. Δ. Κοντής[5] σὲ 33.5 ἑκ.

2. Διαπιστώθηκαν τρεῖς οἰκοδομικὲς φάσεις: (α) Στὴν πρώτη, τὴν ὁποία τοποθετεῖ ὁ μελετητὴς στὸν 4ο αἰ. π.Χ. θεωρώντας ὡς δεδομένο ὅτι τὸ στάδιο εἶχε προβλεφθεῖ σ' αὐτὴ τὴ θέση ὅταν ἱδρύθηκε ἡ πόλη, ἀνήκουν τὰ λείψανα πώρινων κατασκευῶν (Πίν. 729 β), νότια ἀπὸ τὸ σημερινὸ βόρειο τέρμα, ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ μιὰ παλιότερη ἄφεση. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἴσως εἶχε ἡ κονίστρα κάποια ἀπόκλιση πρὸς τὰ ΝΑ. (β) Τὴν δεύτερη φάση, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου τῶν θεατῶν, ὅπως ἔχει ἀναστηλωθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς, χρονολογεῖ γύρω στὰ 100 π.Χ. καὶ πιστεύει ὅτι ἔγινε σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν οἰκοδόμηση τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως, τὴν κατασκευὴ τοῦ Ὠδείου καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ Γυμνασίου[6]. (γ) Στὴν τρίτη φάση περιλαμβάνονται οἱ ἀνακατασκευὲς καὶ μεταρρυθμίσεις ποὺ ἔγιναν στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ στὴν ἄφεση καὶ στὸ τέρμα, στὴ σφενδόνη καὶ τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ σταδίου, καὶ στὰ προπύλαια.

3. Μελετήθηκε ἡ σωζόμενη ἐγκατάσταση τοῦ περίπλοκου μηχανικοῦ συστήματος ἀφέσεως καὶ τέρματος (Πίν. 730 α - β), χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι δυνατὴ ἀκόμη ἡ ἑρμηνεία τοῦ τρόπου λειτουργίας. Ὁρισμένοι παραλληλισμοὶ μποροῦν νὰ γίνουν μὲ τὸ παλιότερο στάδιο τῆς Ἰσθμίας[7].

ΚΩΣ

Ἀρχαῖον Στάδιον

Ἀνάλογες μετρήσεις καὶ παρατηρήσεις ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἴδιο μελετητὴ στὴν ἄφεση τοῦ ἀρχαίου σταδίου τῆς Κῶ[8] μὲ σκοπὸ τὴν ἀναπαράσταση τῆς μορφῆς καὶ λειτουργίας τῆς ἀφέσεως (Πίν. 730 γ). Ἐδῶ πιστεύει ὅτι εἶχε ἐφαρμοστεῖ ὁ μηχανισμὸς ποὺ ἀναφέρεται στὶς πηγὲς μὲ τὴν ὀνομασία ὕσπληξ[9]. Ἀπὸ τὴν ταύτιση κομματιῶν τοῦ ἐπιστυλίου τῆς ἀφέσεως συμπεραίνει, ὅτι ὁ μηχανισμὸς συνδεόταν διαμέσου ὀπῆς τοῦ ἐπιστυλίου μὲ τὴ στέγη. Παρὰ τὰ σκοτεινὰ ἀκόμη σημεῖα στὸ ὅλο σύστημα, ὁ Fr. Krinzinger πιστεύει ὅτι ὁ μηχανισμὸς λειτουργοῦσε μὲ κάποιο ἐλατήριο ἢ ἱμάντα ἔλξεως μὲ ἰσχυρὴ ἔνταση. Τὴ στιγμὴ τῆς ἐκκινήσεως, καθὼς ἔμπαινε σὲ λειτουργία τὸ σύστημα, ἄφηνε ἀστραπιαῖα ἐλεύθερες τὶς ἐξόδους τῆς ἀφέσεως προκαλώντας συγχρόνως δυνατὸ κρότο.

Τὰ συμπεράσματά του αὐτὰ ἐπιφυλάσσεται ὁ μελετητὴς νὰ ἐκθέσει λεπτομερέστερα σὲ ἰδιαίτερη δημοσίευση.

ΠΩΣ Α. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

*

1974

Ἡ κατάστασις τῆς Ἐφορείας ἀπὸ ἀπόψεως προσωπικοῦ παρέμεινεν ἡ αὐτὴ ὡς εἶχε διαμορφωθῆ κατὰ τὸ β΄ ἑξάμηνον τοῦ 1973.

Δυστυχῶς τὰ θλιβερὰ γεγονότα τοῦ πραξικοπήματος ἐν Κύπρῳ καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ ἐπιπτώσεις εἰς τὴν ἰδιαιτέρως εὐαίσθητον περιοχὴν τῆς Δωδεκανήσου ἀνέτρεψαν ἐν πολλοῖς τὰ προγράμματα τῆς Ἐφορείας καὶ ἀνέκοψαν τὸν ρυθμὸν τῶν ἐκτελουμένων ἔργων κατὰ τὸ β΄ ἑξάμηνον.

Αἱ ἐργασίαι συνίσταντο εἰς ἀνασκαφάς, περισυλλογὴν ἀρχαίων, ἀναστηλώσεις μνημείων, συντήρησιν τοιχογραφιῶν-ψηφιδωτῶν-εἰκόνων καὶ ἐπανέκθεσιν ἀρχαιοτήτων.

1. A. Maiuri, Clara Rhodos I, σ. 48 κ.ἑ. L. Laurenzi, Mem. Fert 2 (1938), σ. 25 κ.ἑ. Π. Μυλωνᾶς, Περὶ Σταδίων, Ἀθῆναι 1952, πίν. 47. I. D. Contis, AM 73 (1958), σ. 153.

2. Fr. Krinzinger, Untersuchungen zur Entwicklungsgeschichte des griechischen Stadion, diss. Innsbruck 1968 (ἀδημ.).

3. Λεπτομερὴ ἔκθεση μὲ τὶς παρατηρήσεις του ἔχει κατατεθεῖ στὴν Ἐφορεία συνοδευομένη ἀπὸ σχέδια καὶ φωτογραφίες. Οἱ φωτογραφίες ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ εἶναι λήψεις τοῦ ἰδίου.

4. Στὴ βόρεια ἄφεση τὸ χάραγμα ἐπάνω στὸν ἀσβεστόλιθο ἔχει σχῆμα σταυροῦ, στὴ νότια, ἐπάνω στὸ μάρμαρο, σχῆμα ταῦ.

5. Contis, ὅ.π., σ. 151.

6. O. Broneer, Hesperia 27 (1958), σ. 10. κ.ἑ.

7. Ὅπ.

8. Herzog, Kos I, σ. XXV. Morricone, Boll. d'Arte 35 (1950), σ. 222 κ.ἑ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 680 κ.ἑ.

9. F. N. Gardiner, JHS (1903), σ. 252 κ.ἑ. J. Juthner, Die athletischen Leibesübungen der Griechen, Wien 1968, σ. 57 κ.ἑ. Βλ. Liddel-Scott, στὸ λ. ὕσπληξ. Anthol. Graeca XI, 86.

ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις τῶν εὑρημάτων ἀνασκαφῶν παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὑλικοῦ τῶν τρεχουσῶν. Τὸ ἡμερομίσθιον ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν συνέχισε τὴν καταγραφὴν τῶν εὑρημάτων, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐταξινομήθησαν εἰς τὰς ὀργανουμένας ἀποθήκας.

Κατὰ τὴν διαλογὴν τῶν ὀστράκων τῶν προελθόντων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Ἀσπράκη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμερικῆς (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 462) εὑρέθη ὄστρακον μεγάλου ἀγγείου μὲ ἐπιστολὴν γεγραμμένην διὰ μελάνης. Αἱ διαστάσεις τοῦ ὀστράκου εἶναι ὕψος 0.13 καὶ πλάτος 0.13 μ. (Πίν. 731 α).

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ[1]

Προχριστιανικὴ περίοδος

ΠΟΛΙΣ ΡΟΔΟΥ

Ὁδὸς Ἰω. Καζούλη 11

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς συνεχόμενα οἰκόπεδα ἰδιοκτησίας Καραγιάννη καὶ Γεωργιάδη, ἀρξαμένη τὸ 1972 εἶχε διακοπῆ προσωρινῶς διὰ τεχνικοὺς λόγους. Συνεχισθεῖσα ἐπ' ὀλίγον κατὰ τὸ 1973 ὡλοκληρώθη ἐντὸς τοῦ 1974 (τέλη Μαρτίου). Δυστυχῶς τὸ μέγιστον τμῆμα τῶν ἐρειπίων εἶχε καταστραφῆ ἐκ τῶν ὑπογείων χώρων τῆς προϋπαρξάσης ἐκεῖ οἰκοδομῆς (Σχέδ. 1). Οὕτω τοῦ οἰκοπέδου Καραγιάννη μόνον στενὴ λωρὶς (5 × 23 μ.) κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον του, παρὰ τὴν ὁδόν, ἠρευνήθη. Παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς λωρίδος ἀπεκαλύφθη μικρὸς ἀγωγὸς κατευθυνόμενος ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., μήκ. 6.80, πλ. 0.15 μ., κτιστὸς ἐκ μικρῶν λίθων. Περὶ τὰ 4.50 μ. δυτικώτερον ἀπεκαλύφθη μικρὰ κατασκευή, ἐμβαδοῦ 1.70 × 60, σωζ. ὕψ. 1.115-1.65 μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ λάκκον λαξευμένον εἰς τὸν μαλακὸν βράχον καὶ εἶναι προσιτὴ διὰ τριῶν βαθμίδων ἀπὸ ΒΑ. Τόσον αἱ παρειαὶ ὅσον καὶ αἱ βαθμίδες ἔχουν ἐπένδυσιν ἐκ πελεκητῶν ἀνισομεγέθων πωροπλίνθων (Σχέδ. 1, VIII· Πίν. 731 β).

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἐντὸς τῆς κατασκευῆς καὶ μέχρι βάθους 1.30 μ. εὑρέθησαν τέσσαρες μικκύλαι ὑδρίαι, δεκατέσσαρες λύχνοι, μελαμβαφὲς πινάκιον, τμῆμα μελαμβαφοῦς κανθάρου, θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων, ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων. Ἡ ἐπίχωσις ἀπὸ 1.30 ἕως 1.45 μ., ἀποτελουμένη ἀπὸ σκληρὸν στρῶμα ἄμμου, λατύπης καὶ λεπτῶν χαλίκων, ἀπέδωσεν ἐπίσης λύχνον, χαλκοῦν νόμισμα, ὄστρακα μικκύλων ὑδριῶν καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων καὶ θραύσματα εἰδωλίων.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ λοιποῦ χώρου ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω κατασκευῆς, ἀποτελουμένην ἀπὸ λατύπην, ἄμμον, χάλικας καὶ κοκκινόχωμα, εὑρέθησαν περὶ τὰ τετρακόσια λυχνάρια ἀκέραια καὶ πλῆθος θραυσμάτων, περὶ τὰ διακόσια θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων, δύο ἀργυρᾶ καὶ εἴκοσι ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα, δύο χαλκᾶ κάτοπτρα, χαλκῆ ἀρύταινα ἐνεπίγραφος, μολύβδινος τροχός, χαλκοῦς «τυροξύστης» εἰς τεμάχια, δύο ὀστέινοι κτένες, πλῆθος ὀστράκων μικκύλων κυρίως ἀγγείων (ὀλπῶν, κυαθίων, ὑδριῶν) κ.ἄ.

Καὶ τοῦ οἰκοπέδου Γεωργιάδη μόνον λωρὶς (διαστ. 21.50 × 6.50 μ.) κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον ἠρευνήθη διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Ἐντὸς τῆς λωρίδος ταύτης ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἑξῆς:

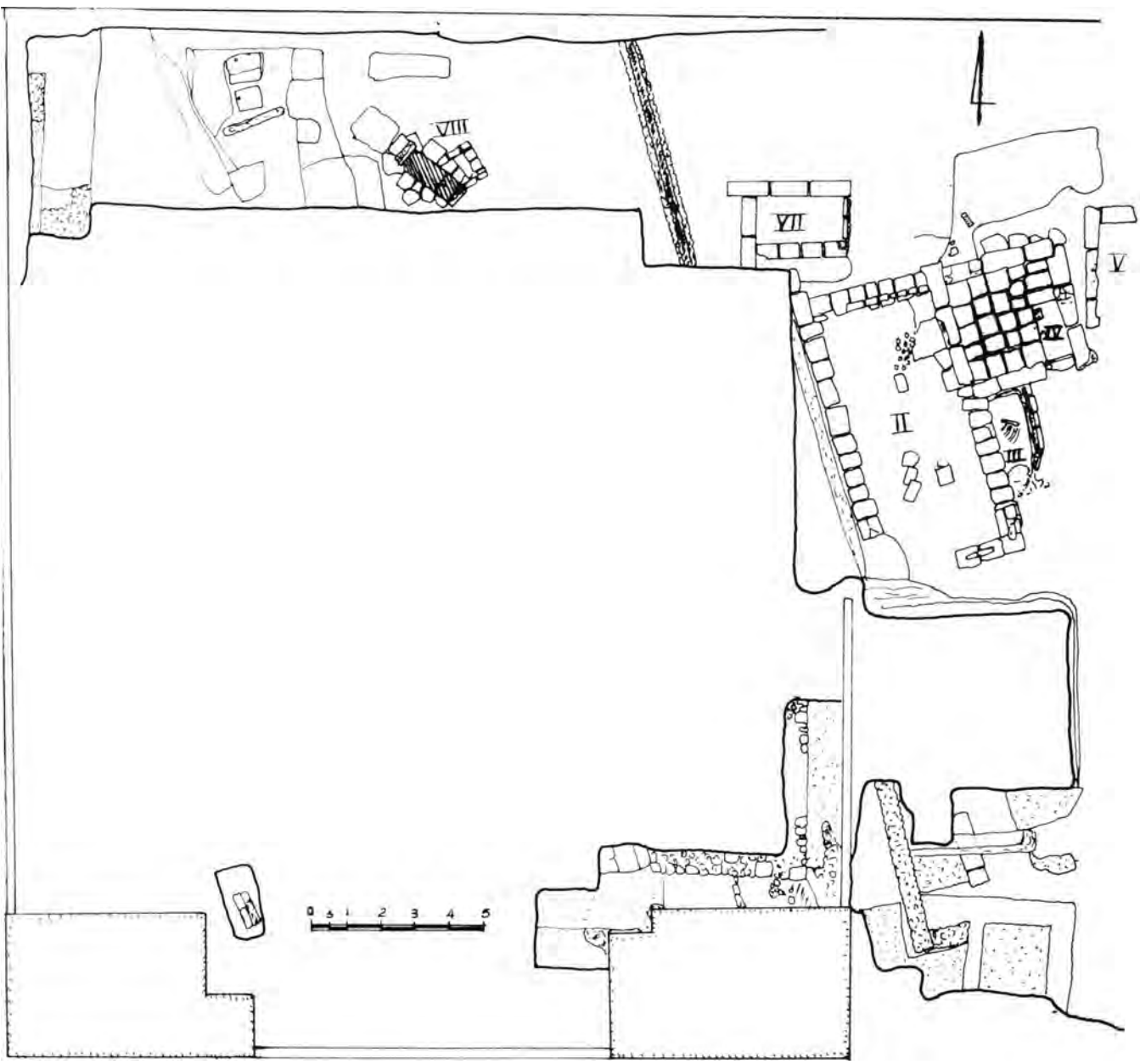
Μακρὸς ὀρθογώνιος χῶρος, διαστ. 7.20 × 3.10 μ., προσανατολισμένος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ὁριζόμενος ὑπὸ τοίχων κατεσκευασμένων διὰ πωρίνων ὀρθογωνίων πλακῶν εἰς ἕνα δόμον, ἐδραζομένων ἐπὶ τῆς ἄμμου (Σχέδ. 1, II). Ἐντὸς τοῦ χώρου αὐτοῦ καὶ καθ' ὅλον τὸ πάχος τῆς ἐπιχώσεως ἐπεσημάνθησαν ἴχνη πυρᾶς καὶ λεπτὰ ὀστᾶ ζώων. Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν πλῆθος ἀντικειμένων ἐπροστατεύοντο τρόπον τινὰ ἀπὸ Δ. καὶ Ν. δι' ἐπαλλήλως τοποθετημένων μεγάλων κεραμίδων. Ταῦτα κυρίως ἦσαν ἀγγεῖα (ὄλπαι, ὑδρίαι, σκύφοι), λυχνάρια, εἰδώλια κλπ. Εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα ἄμμου πλὴν τῶν ἀγγείων εὑρέθησαν καὶ πέντε κρανία μικρῶν ζώων (λαγῳῶν;). Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τοῦ ὀρθογωνίου τούτου χώρου ἀπεκαλύφθησαν ἕτεροι δύο (Σχέδ. 1, III, IV). Τοῦ νοτιωτέρου τούτων (III), διαστ. 2.80 × 1 μ., ἡ ἀνατολικὴ παρειά, συγκειμένη ἐκ πωρίνων πλακῶν ἐδραζομένων ἐπὶ τῆς ἄμμου, εἶναι ἐλαφρῶς καμπυλόγραμμος. Ἐπὶ στρώματος λεπτῆς ἄμμου καὶ εἰς βάθος περίπου 0.60-0.90 μ. ἐντὸς τοῦ χώρου III ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς σκελετοὶ ζώων. Ὁ εἷς κατελάμβανε τὸ κέντρον περίπου τῆς κατασκευῆς καὶ οἱ ἕτεροι δύο ἔκειντο εἰς τὸ νότιον ἄκρον της. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς μεγάλα ζῶα (Πίν. 731 γ), ἐνῷ ὁ πρῶτος ἀνήκει μᾶλλον εἰς μικροτέρων διαστάσεων ζῶον (ἅπαντες οἱ σκελετοὶ μετεφέρθησαν εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς Ἐφορείας). Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χώρου III εὑρέθησαν, τόσον ὑπεράνω τῶν σκελετῶν, ὅσον καὶ ὑπ' αὐτούς, μικκύλα λυχνάρια καὶ χαλκοῦν κάτοπτρον (Π.Β.Ε. 2481).

Βορείως τοῦ χώρου III ὁ χῶρος IV (Σχέδ. 1, IV), διαστ. 2.80 × 2.90 μ., ὁρίζεται ὑπὸ τοίχου σωζομένου εἰς ὕψος τριῶν δόμων (1.40 μ.). Ἔχει δάπεδον ἐστρωμένον διὰ πλακῶν μαλακοῦ πώρου, πάχ. 0.10 μ. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν, ἀποτελουμένην ἀπὸ μαῦρο χῶμα, εὑρέθησαν πλῆθος ὀσταρίων καὶ μικ-

1. Διὰ τὴν διάταξιν τῶν κεφαλαίων βλ. σ. 946. Εἰς τὰς παντοίας ἐργασίας τῆς Ἐφορείας (ἀνασκαφάς, ἐπανεκθέσεις, καταγραφὴν ἀρχαίων, διαμορφώσεις κλπ.) εἰργάσθησαν ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ οἱ πτυχιοῦχοι ἀρχαιολογίας Χαρίκλεια Κάντζια, Μαρία Μιχαλάκη, Ἀγγελικὴ Παυλίδου, Μαρία Τουλαντᾶ, Εὐαγγελία Παπαθεοφάνους, Ἀναστασία Μητσούλη, Στυλιανὸς Κανόνης, Χαράλαμπος Κουτελάκης καὶ Κωνσταντῖνος Κοτζιούλας.

κύλα ἀγγεῖα (ὑδρίαι, ὄλπαι, σκύφοι), καλύμματα ἄλλων, λύχνοι, θραύσματα εἰδωλίων. Ἐπίσης ἀνευρέθη ὀρθογώνιον ἔλασμα ἐκ μολύβδου φέρον ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν δυσανάγνωστον. Τὸ αὐτὸ εἶδος ἐπιχώσεως μὲ ὀστάρια καὶ μικκύλα ἀγγεῖα ἐπεσημάνθη καὶ εἰς τὸ ἐρευνηθὲν τμῆμα τοῦ χώρου πρὸς Α. τοῦ IV (Σχέδ. 1, V).

Βορείως τοῦ χώρου II ἕτερος χῶρος (Σχέδ. 1, VII), διαστ. 2.50 × 1.20 μ., ὁρίζεται ὑπὸ ὀρθογωνίων πωροπλίνθων διατηρηθέντων εἰς ἕνα δόμον καὶ ἑδραζομένων ἐπὶ τῆς ἄμμου. Πλῆθος ὀστῶν μεγάλων ζώων, μεμειγμένων μετ' ὀλίγου χώματος φέροντος ἴχνη πυρᾶς, ἀπετέλουν τὸ περιεχόμενον τοῦ χώρου τούτου. Ἐπὶ πλέον, μεταξὺ τῶν ὀστῶν

Σχέδ. 1. Ρόδος. Ὁδὸς Ἰω. Καζούλη 11. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

εἰς βάθος μόλις 0.35 μ., εὑρέθησαν δύο σιδηραῖ μάχαιραι καὶ ἡ λαβὴ τρίτης.

Τὸ εἶδος τῆς ἐπιχώσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων χώρων (ὀστᾶ ζώων, ἴχνη πυρᾶς), τὸ πλῆθος τῶν εὑρημάτων ἀνερχομένων εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας, ὁ μικκύλος χαρακτὴρ αὐτῶν, ἀποκλείων τὴν πρακτικὴν των χρῆσιν, εἶναι σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι αἱ κατασκευαὶ αὗται ἀποτελοῦν τοὺς βοηθητικοὺς χώρους ἱεροῦ, ἱδρυμένου εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἀφιέρωσις τῆς χαλκῆς ἀρυταίνης κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφὴν εἰς τὴν Δήμητρα ἐλαχίστας ἀφήνει ἀμφιβολίας περὶ τῆς θεότητος τῆς λατρευθείσης εἰς τὸ ἱερὸν αὐτό.

Πέριξ τοῦ χώρου τῶν οἰκοπέδων Γεωργιάδη-Καραγιάννη ἀνεσκάφησαν παλαιότερον τὰ οἰκόπεδα Σαλαχούρη (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 441) καὶ Πάχου (ΠΑΕ 1958, σ. 235. ΑΔ 18 (1963): Μελέται, σ. 15, 17). Τὰ ἐντὸς αὐτῶν ἐρείπια προφανῶς σχετίζονται μετὰ τῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος.

Ὁδὸς Κωνστ. Παλαιολόγου 25

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἀντωνίου καὶ Μαρίας Χατζηκαντάκη, ἀρξαμένη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1973 ἐπερατώθη τὴν 3-4-74. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθησαν τμῆμα τοῦ ἀρχαίου τείχους, πάχ. 2.90 μ. καὶ σώζοντος μόνον τὸν κατώτατον δόμον, εἰς μῆκος 11 μ., τμῆμα τῆς περιφερειακῆς ἐντὸς τῶν τειχῶν ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 40 καὶ ἡ νοτία συμβολὴ πρὸς αὐτὴν τῆς Ρ 39α ἀγούσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τοῦ ὑπονόμου τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον Μυριαλλῆ (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 446) ἡ συνέχεια δὲν διεπιστώθη ἐντὸς τοῦ παρόντος οἰκοπέδου.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς Ρ 39α ἔχει μῆκος 19.30 μ. καὶ πλάτος 4.40 μ. Ἀμφοτέρας τὰς γωνίας (ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν) τῆς συμβολῆς τῶν ὁδῶν Ρ 39α καὶ Ρ 40 καταλαμβάνουν οἰκοδομικὰ συγκροτήματα διατηρούμενα μόνον ἐν θεμελίοις.

Τοῦ ἀνατολικοῦ συγκροτήματος ἡ διατήρησις, λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐπιχώσεως ἦτο πενιχροτάτη. Εἴς τινας μόνον χώρους ἐπεσημάνθησαν λείψανα μωσαϊκῶν δαπέδων ἀνήκοντα εἰς διαφόρους φάσεις τῆς χρήσεως τῆς οἰκοδομῆς. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τῆς οἰκίας ταύτης εὑρέθησαν τρία ὀρθογώνια φρεάτια, δύο ἐπὶ τῆς Ρ 40 καὶ ἓν ἐπὶ τῆς Ρ 39α. Τὰ φρεάτια αὐτὰ μὴ διαθέτοντα ἔξοδον, φαίνεται ὅτι ἀπετέλουν βόθρους, εἰς τοὺς ὁποίους κατέληγον ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ τῆς οἰκίας. Δύο παρόμοια φρεάτια-βόθροι εὑρέθησαν ἐν ἐπαφῇ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῆς οἰκίας πρὸς Δ. τῆς Ρ 39α, ἀνὰ ἓν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ ἐπὶ τῆς Ρ 40.

Τῆς οἰκίας ταύτης τὰ θεμέλια διατηροῦνται σχετικῶς καλῶς καὶ δύναταί τις σαφῶς νὰ διακρίνῃ περὶ τοὺς 16 μικροὺς ὀρθογωνίους χώρους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ κεντρικὸς (10.50 × 1.60 μ.) πιθανῶς ἀνῆκεν εἰς αἴθριον τῆς οἰκίας (Πίν. 732 α).

Σύστημα μικρῶν λακκοειδῶν κατασκευῶν κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς οἰκοδομῆς πιθανῶς ἀνήκει εἰς ἐγκαταστάσεις ὑγιεινῆς. Μετὰ τοῦ συστήματος τούτου, φαίνεται ἐπεκοινώνει τὸ ἐπὶ τῆς Ρ 40 φρεάτιον-βόθρος τῆς οἰκίας, ἐνῷ ἑτέρου ἐσωτερικοῦ βόθρου ἡ ἐκκένωσις καθίστατο δυνατὴ ἔξωθεν ἐκ τῆς Ρ 40 διὰ προσωρινῆς ἀφαιρέσεως τῆς τοιχοποιίας εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο (παρόμοιον σύστημα ἐκκενώσεως βόθρων εἶναι εἰσέτι ἐν χρήσει σήμερον εἰς τινας οἰκίας ἐν Θήρᾳ).

Ἐπὶ τῶν λειψάνων τῶν τοίχων τῆς ἀνωτέρω οἰκίας εὑρέθησαν ἐντειχισμένα τμήματα καὶ βάθρα ἐπιτυμβίων στηλῶν. Ἓν τῶν τελευταίων, ὕψ. 0.18, μήκ. 0.37 καὶ πλ. 0.27 μ., φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΕΡΜΑΙΟΣ
ΤΙΜΑΡΧΟΥ

Ὁδὸς Γαριβάλδη

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κεχαγιᾶ διεξήχθη εἰς δύο περιόδους (19-11-73 ἕως 4-2-74 καὶ 3-4-74 ἕως 15-5-74) καὶ ἀπεκάλυψε τμῆμα τῆς ὀχυρώσεως τῆς ἀρχαίας Ρόδου (Σχέδ. 2· Πίν. 732 β).

Τὸ Προτείχισμα. Ἀπεκαλύφθη τμῆμα, μήκ. 16.30 καὶ πλ. 2.90 μ., ἔχον φορὰν ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. Ἐπὶ θεμελίου, ὕψ. 1.90 μ., πατεῖ ἡ ἀνωδομὴ ἐξ ἀργολιθοδομῆς, σωζομένη εἰς ὕψος 1.75 μ. Κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον του τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα κάμπτεται πρὸς Δ., τῆς συνεχείας του ἐκεῖσε μὴ βεβαιωθείσης ἐπακριβῶς λόγῳ τῆς πλήρους καταστροφῆς του (Πίν. 732 γ).

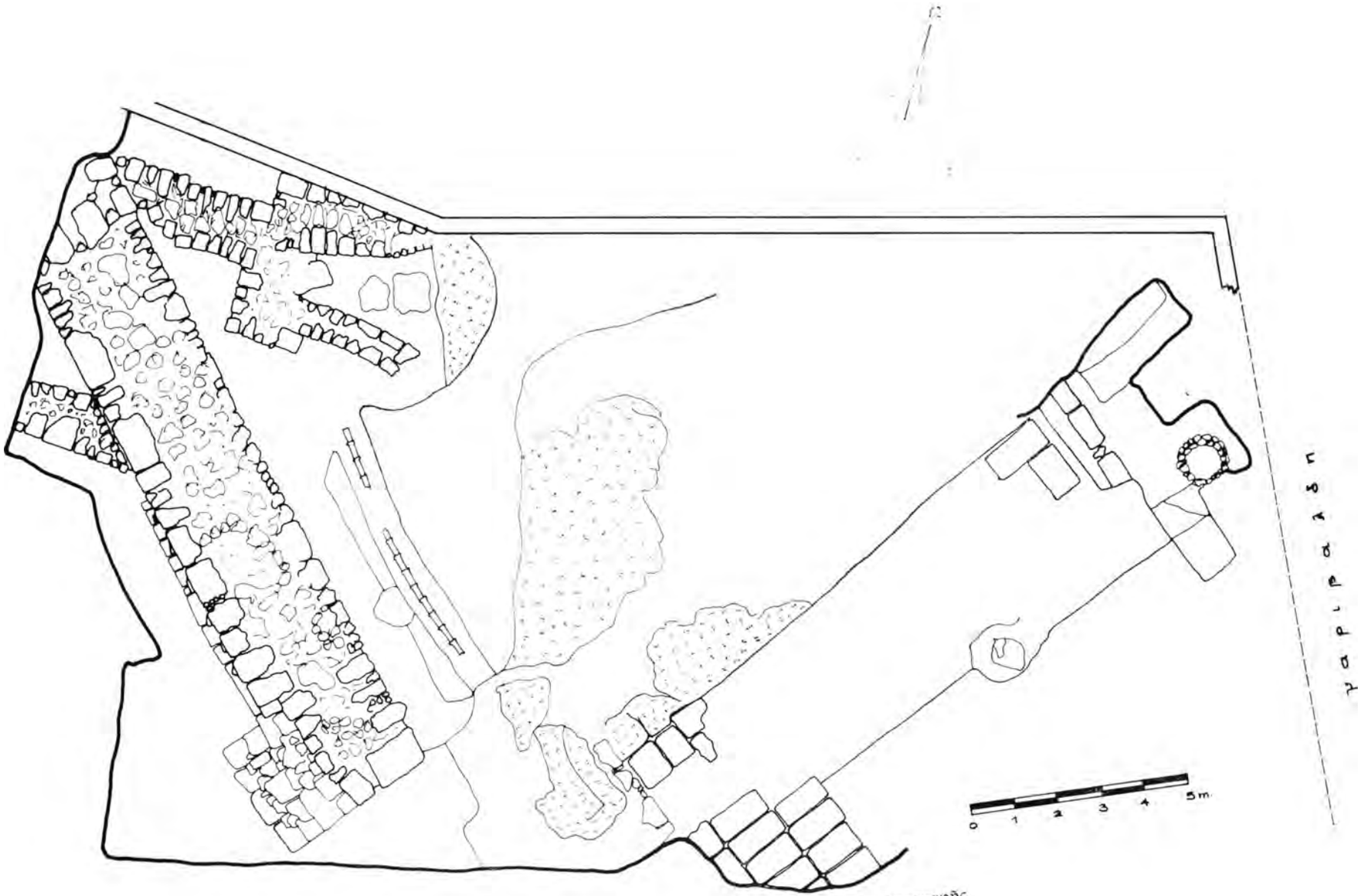
Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρέθη εἰς τὸ γέμισμα τοῦ προτειχίσματος εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐνεπίγραφος πωρόλιθος (Πίν. 733 α - β) μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΧΡΗCΤΟC
ΕΥΠΟΡ
ΟC

Προφανῶς προέρχεται ἐκ τῶν ἐκτὸς τῶν τειχῶν ἑλληνιστικῶν νεκροταφείων τῆς περιοχῆς καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ προτειχίσματος.

Θεμέλια δευτερευόντων τοίχων ἀκαθορίστου προορισμοῦ ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ προτειχίσματος. Ἐσωτερικῶς καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὸ εὑρέθη ἀγωγὸς ἐκ πηλίνων σωλήνων.

Τὸ τεῖχος. Περὶ τὰ 4 μ. πρὸς Α. τοῦ προτειχίσματος ἀπεκαλύφθη γωνία τοῦ τείχους. Τοῦ ἑνὸς σκέλους της ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. σώζεται μόνον ἡ κοίτη καὶ σποραδικαὶ πλίνθοι τῆς θεμελιώσεως, ἐρευνηθείσης εἰς μῆκος 13.20 μ. Τοῦ ἑτέρου σκέλους, βαίνοντος ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ., ἀπεκαλύφθη τμῆμα, μήκ. 5.80 καὶ πλ. 3.12 μ. Σώζεται μόνον ὁ κατώ-

Σχέδ. 2. Ρόδος, Ὁδὸς Γαριβάλδη. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

τατος θεμέλιος δόμος ἐκ τριῶν σειρῶν πωροπλίνθων (Πίν. 733 γ - δ).

Λατύπαι καὶ ἀναλημματικὰ τοιχάρια πρὸς συγκράτησίν των μαρτυροῦν τὴν συστηματικὴν λατόμευσιν τοῦ τείχους.

Ἡ σχέσις τοῦ ἀποκαλυφθέντος τούτου τμήματος τοῦ τείχους πρὸς τὸ πρὸ αὐτοῦ προτείχισμα (Σχέδ. 2), ὡς καὶ πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου σωζόμενον μέγα τμῆμα τοῦ τείχους (οἰκ. Γαλατᾶ, Μανιᾶ, Ἰατροῦ κλπ. βλ. σ. 959) συνηγορεῖ διὰ τὴν ἑρμηνείαν του ὡς ὀρθογωνίου πύργου.

Ἡ ὕπαρξις τοῦ τείχους ἐκεῖ ἔχει ἐπισημανθῆ παλαιότερον εἰς τὰ γειτονικὰ οἰκόπεδα Παπαγεωργίου καὶ Χατζηγαβριήλ (ΠΑΕ 1953, σ. 280-281. ΑΜ 73-74 (1958-59), πίν. ΙΙΙ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 596. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 451).

Κινητὰ εὑρήματα. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοπέδου προῆλθον ἄφθονα ὄστρακα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, χαλκᾶ νομίσματα, ὀστέϊναι καὶ χαλκαῖ βελόναι, θραύσματα εἰδωλίων κ.ἄ. Σημαντικώτερα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι:

Ἀκέφαλον πήλινον εἰδώλιον ταναγραίας, συγκολληθὲν ἐκ πολλῶν τεμαχίων (Π.Β.Ε. 4931 στ) (Πίν. 734 α - γ). Μελαμβαφὲς κάλυμμα πυξίδος μὲ ἐρυθρόμορφον παράστασιν ἀσπίδος, ἐχούσης προσωπεῖον ὡς ἔμβλημα, διαμ. 0.06 μ. (Π.Β.Ε. 5314).

Ὁδὸς Θεμ. Σοφούλη 345 - Τζένιο

Κατὰ τὴν τριήμερον ἔρευναν εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰω. Μαρουλάκη (16 ἕως 19-1-74) ἐνετοπίσθησαν λαξευτοὶ ταφικοὶ θάλαμοι πλήρεις λατύπης, μὴ ἐρευνηθέντες πλήρως, προχωροῦντες ὑπὸ τὸ ἄσκαφον τμῆμα καὶ παρέχοντες στατικὰ προβλήματα. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ τάφοι εἶχον παλαιόθεν συληθῆ. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυνελέγησαν ἀποτμήματα ἐπιτυμβίων μαρμαρίνων στηλῶν καὶ ὀστεοθηκῶν.

Ὁδὸς Κωνστ. Παλαιολόγου 51

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Εἰρ. Κλαδᾶ (ἀπὸ 12-3-74 ἕως 9-4-74) ἀπεκάλυψε τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 20 (22), ἐχούσης κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐθεωρεῖτο μὴ συνεχιζομένη εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ρ 39 καὶ Ρ 27 τμῆμα (Ἰ. Κοντῆ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Ρυμοτομικοῦ Σχεδίου πόλεως. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 516. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 733. ΠΑΕ 1959, σ. 192).

Σαφῆ ὅρια τῆς ὁδοῦ κατὰ τὸ ἀνώτερω ἀποκαλυφθὲν τμῆμα δὲν ἐπεσημάνθησαν. Διεπιστώθησαν ὅμως λείψανα τεσσάρων ἐπαλλήλων ὁδοστρωμάτων εἰς βάθος 1.65 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς παρακειμένης ὁδοῦ Κωνστ. Παλαιολόγου. Τὸ πλάτος τῶν ὁδοστρωμάτων αὐτῶν ἦτο 8.40 μ. Εὑρέθησαν ἐπίσης τρεῖς ἀγωγοὶ ἐκ πηλίνων σωλήνων, ἀκολουθοῦντες γενικῶς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ δρόμου. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως προῆλθον ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων, κυρίως κανθάρων καὶ πινακίων.

Ὁδὸς Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων 29

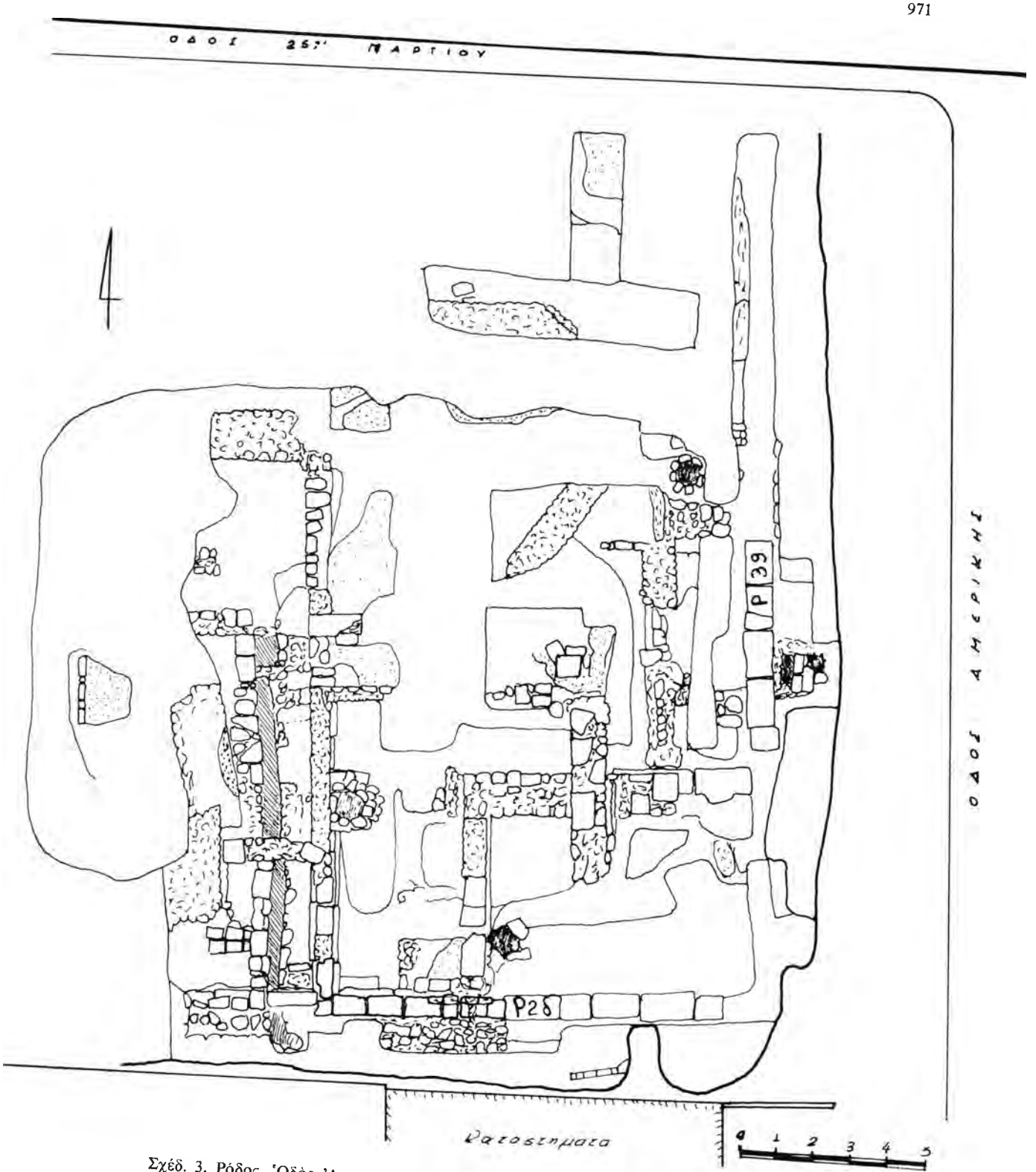
Λόγῳ τεχνικῶν δυσχερειῶν ἡ ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἄννης Κεσόγλου διεξήχθη διακοπτομένη μεταξὺ 12-12-73 καὶ 20-12-74. Τὰ ἑκατέρωθεν οἰκόπεδα ἔχουν ἐρευνηθῆ παλαιότερον (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 443, οἰκοπέδον Παπαδοπούλου, καὶ ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 322, οἰκόπεδον Μόσχου-Βογιατζῆ-Ἐπιμελητηρίου). Κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 39α, μήκ. 3.65 μ. καὶ σωζόμενον εἰς ὕψος τριῶν δόμων ἐκ μεγάλων πωροπλίνθων. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν δυτικὴν παρειὰν τοῦ ὁρίου ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον φρεάτιον, μήκ. 1.15, πλ. 0.80, βάθ. 0.106 μ. Ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ δρόμου συμβάλλουν πρὸς τὸ φρεάτιον (ἢ ἐκκινοῦν ἐξ αὐτοῦ) δύο πήλινοι σωλῆνες κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν (Πίν. 734 δ). Φαίνεται ὅτι προωρίζετο διὰ νὰ ἐξυπηρετῇ τὴν οἰκίαν, τῆς ὁποίας τὰ λείψανα ἐπεσημάνθησαν πρὸς Α. τοῦ ὁρίου. Ἀπεκαλύφθη τμῆμα περιστύλου αὐλῆς, πέριξ τῆς ὁποία προφανῶς ὑπῆρχον τὰ λοιπὰ διαμερίσματα τῆς οἰκίας (Πίν. 734 ε).

Ὁδὸς Πίνδου (νέα Ἐνόπλων Δυνάμεων)

Ἡ ἔρευνα τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Δ. Διακίδη (ἀπὸ 24-1-74 ἕως 22-3-74), κειμένου εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως τῆς Ρόδου (Monte Smith), ἀπέδωσε λείψανα τοίχων μᾶλλον ἀνηκόντων εἰς ἰδιωτικὴν οἰκίαν. Ὡρισμένοι ἐκ τῶν χώρων τῆς οἰκίας εἶχον ψηφιδωτὰ δάπεδα τῶν ὁποίων διετηρήθησαν σημαντικὰ τμήματα ἔχοντα γεωμετρικὸν διάκοσμον (Πίν. 735 α).

Ὁδὸς Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Κατσαρᾶ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ἀρχαίας οἰκίας. Ἡ οἰκία αὕτη εὑρίσκετο μεταξὺ τοῦ βορείου ὁρίου τῆς Ρ 2δ καὶ τοῦ δυτικοῦ τῆς Ρ 39, τμήματα τῶν ὁποίων ἀπεκαλύφθησαν (Σχέδ. 3). Λόγῳ τῆς πενιχρᾶς διατηρήσεως καὶ τοῦ περιωρισμένου ἀνασκαφέντος χώρου δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ πλήρους σχεδίου τῆς οἰκίας. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ διαμερίσματά της ἦσαν διατεταγμένα πέριξ τετραπλεύρου αὐλῆς. Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν καὶ νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς αὐλῆς εὑρέθησαν δύο κυκλικὰ φρέατα. Τοῦ δευτέρου φρέατος ἡ ἐπίχωσις ἠρευνήθη μέχρι βάθους 3.50 μ. Ἀπέδωσε κυρίως ὄστρακα ἑλληνιστικῆς κεραμεικῆς, νομίσματα, ἀλτῆρα κ.ἄ. Τοῦ ἑτέρου φρέατος, ὡς καὶ τρίτου εὑρε-

Σχέδ. 3. Ρόδος. Ὁδὸς Ἀμερικῆς καὶ 25ης Μαρτίου. Διασταύρωσις ἀρχαίων ὁδῶν.

θέντος παρὰ τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς οἰκίας, ἡ ἐξερεύνησις ἦτο ἐπικίνδυνος καὶ ἐγκατελείφθη.

Τὰ λείψανα πρὸς Δ. τῆς αὐλῆς διασχίζονται ὑπὸ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, μήκ. 9.20 μ. Οὗτος ἐκκινῶν ἐκ τετραπλεύρου φρεατίου ἐκβάλλει εἰς τὴν Ρ 2δ, καὶ φαίνεται ὅτι προωρίζετο διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς οἰκίας. Ἐντὸς τῆς Ρ 39 καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ δυτικὸν ὅριον οὐτῆς εὑρέθη τετράπλευρον φρεάτιον, διαστ. 1.10 × 0.70 μ., τοῦ ὁποίου διετηροῦντο κατὰ χώραν καί τινες τῶν καλυπτηρίων πωρολίθων.

Ἡ Ρ 39 εἰς τὴν περιοχὴν εἶχε καὶ παλαιότερον ἐπισημανθῆ εἰς τὰ οἰκόπεδα Καραγιάννη, Γεωργᾶ, Ζησιμάτου (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 433-35).

Τῆς Ρ 2δ ὁ ἐντοπισμὸς ἔχει γίνει εἰς τὰ οἰκόπεδα τῶν Ἀθ. Καραγιάννη, Ὀρφανοῦ-Παλιούρη, Ψαρομπᾶ, Αὐγουστάκη, (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 462-64). Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀξιολογώτερα εἶναι θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων, μέγας ἀριθμὸς λύχνων καὶ νομίσματα.

Ὁδὸς Ἄννης Μαρίας

Μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰω. Μηνέτου (15 καὶ 16-2-74) ἀπεκάλυψε τμῆμα ὀρθογωνίου δεξαμενῆς, διαστ. 3.40 × 1.82 μ. καὶ λείψανα ὑπονόμου. Φαίνεται ὅτι ἀμφότεραι αἱ κατασκευαὶ ἦσαν τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας.

Ὁδὸς Θεμ. Σοφούλη, θέσις Τζένιο

Δεκαήμερος (8 ἕως 18-5-74) ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Δημ. Κατσουράκη ἀπεκάλυψε κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου δύο κτιστοὺς κιβωτιοσχήμους τάφους, ἔχοντας προσανατολισμὸν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. καὶ τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν κοινήν. Φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ νεκροταφεῖον, μέρος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐρευνηθῆ τὸ 1967 εἰς τὸ οἰκόπεδον πρὸς Α. τοῦ παρόντος, ὅπου εὑρίσκεται σήμερον ἡ οἰκία Στουπῆ (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 447). Οἱ τάφοι εἶχον διαστάσεις ἀντιστοίχως 1.82 × 0.52 μ. καὶ 1.84 × 0.51 μ. Ὁ πρῶτος (δυτικὸς) ἦτο συληµένος. Ἐντὸς τοῦ δευτέρου εὑρέθη ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, διαστ. 0.43 × 0.33 μ. Τὸ ὕψος της μετὰ τοῦ καλύμματος εἶναι 0.28 μ. (Π.Β.Ε. 5749). Ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν της φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

ΑΡΙΣΤΟΛΑΜΟΥ

Ἐκ τῶν λοιπῶν περιεχομένων τοῦ τάφου ἀξιόλογα εἶναι δύο μικρὰ ὑάλινα ἀγγεῖα (Π.Β.Ε. 5751α καὶ Π.Β.Ε. 5751β) καὶ μικρὸν ἀργυροῦν μετάλλιον (Π.Β.Ε. 5752α).

Ὁδὸς Κωνστ. Παλαιολόγου 28

Δεκαήμερος (4 ἕως 14-3-74) ἦτο ἡ διάρκεια καὶ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Φαίδρας Κρομμύδα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἠρευνήθη χῶρος, διαστ. 6.20 × 4.80 μ., κατὰ τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου. Ἀπεκαλύφθη μικρὰ δεξαμενή, διαστ. 1.50 × 1.30 μ., ἐν μέρει λαξευτὴ εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, ἐν μέρει κτιστὴ ἐκ λίθων, κεράμων καὶ ἀσβεστοκονιάματος. Αἱ παρειαί της ἐσώζοντο εἰς ὕψος 0.80 μ. Μικρὸν φρέαρ 1.75 μ. πρὸς Ν. τῆς δεξαμενῆς ἠρευνήθη μόνον μέχρι βάθους 1.10 μ. καὶ ἀπέδωσε θραύσματα ἀμφορέων.

Πάροδος Ἁγίας Ἀναστασίας

Μὲ μικροδιακοπὰς ἡ ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας ἀδελφῶν Διακίδη διεξήχθη μεταξὺ 15-2-74 καὶ 26-4-74 καὶ ἀπεκάλυψε τμῆμα τῆς ὁδοῦ Ρ 32α ἀγούσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (ΑΜ 73 (1958), σ. 147. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 515-17).

Δυτικῶς τῆς ὁδοῦ ἐσώζοντο πενιχρὰ λείψανα ἐκ τῶν θεμελίων ἰδιωτικῶν προφανῶς κτισμάτων (Πίν. 735 β). Τὴν ὁδὸν διέσχιζον κατὰ μῆκος δύο κτιστοὶ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοί, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἀνατολικώτερος εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τῆς ὁδοῦ ἐκάμπτετο πρὸς Α., συνδεόμενος προφανῶς μὲ παρακείμενον οἰκοδόμημα.

Τετράπλευρον κτιστὸν φρεάτιον, ἐσωτ. διαστ. 1.50 × 1.70 μ., ἀπεκαλύφθη ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς Ρ 32α, προοριζόμενον προφανῶς διὰ τὴν συλλογὴν τῶν ἀποβλήτων τῆς παρακειμένης οἰκίας.

Ὁδὸς Ἁγίου Ἰωάννου

Ἐντὸς τάφρου εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Σαρρῆ καὶ Πάττα διὰ τὴν κατασκευὴν βόθρου ἀπεκαλύφθη (ἀπὸ 26-2-74 ἕως 27-3-74) τμῆμα ἀγωγῶν προφανῶς ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ 28α (ΑΜ 73 (1958), σ. 147. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 580. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 459), ἄγουσαν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἐκ τῶν ἀγωγῶν αὐτῶν ὁ ἀνώτερος ἦτο κτιστὸς σχήματος Π, ἐκαλύπτετο ὑπὸ μεγάλων πλακῶν καὶ εἶχεν ἐσωτερικὴν ἐπένδυσιν ἀπὸ ὑδραυλικὸν κονίαμα. Αἱ διαστάσεις του εἶναι ὕψος 1 μ. καὶ πλάτος 0.70 μ. (Πίν. 735 γ) (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 459).

Ἀμέσως ὑπὸ τὸν κτιστὸν ἀγωγὸν ἀπεκαλύφθησαν εἰς διάφορα βάθη πέντε ἄλλοι, ἐκ πηλίνων σωλήνων, διαμ. 0.12 μ. ὁ εἷς, 0.22 μ. ἕτεροι τρεῖς καὶ 0.28 μ. ὁ πέμπτος (Πίν. 735 δ). Οἱ σωλῆνες μὲ τὴν μεγαλυτέραν διάμετρον ἔφερον εἰς τὴν ἄνω ὄψιν ὀπὴν καθαρισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἐσφράγιζε πήλινος δίσκος, διαμ. 0.09 μ., ἐφωδιασμένος μὲ κομβιοειδῆ λαβήν (Πίν. 735 ε).

Ὁδὸς Προέδρου Κέννεντυ 5-7

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ὑψη-

λάντη-Μηνέτου (ἀπὸ 28-3-74 ἕως 30-5-74) ἔφερεν εἰς φῶς κατασκευὰς σχετιζομένας μὲ ὑδραυλικὰς ἐγκαταστάσεις. Κυριώτεραι ἐκ τῶν κατασκευῶν εἶναι:

(α) Φρέαρ παρὰ τὴν βόρειον παρυφὴν τοῦ οἰκοπέδου, τοῦ ὁποίου τὸ ὀρθογώνιον κτιστὸν ἐκ πωρολίθων στόμιον ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις 3.10 × 1.05 μ. (Πίν. 736 α).

(β) Ἕτερον φρέαρ μικρότερον, διαστ. 1.20 × 0.80 μ., περὶ τὰ 4.50 μ. ἀνατολικώτερον ἀλλ' εἰς τὴν αὐτὴν περίπου γραμμὴν μὲ τὸ προηγούμενον.

(γ) Τρίτον φρέαρ κυκλικόν, μὲ κτιστὸν ἐπίσης τὸ ἀνώτερον τμῆμα του (διαμ. 0.80 μ.), εὑρέθη περὶ τὰ 6.50 μ. πρὸς Ν. τοῦ πρώτου φρέατος καὶ παρὰ τὴν νοτίαν παρυφὴν τοῦ οἰκοπέδου. Διὰ λόγους τεχνικοὺς ὁ καθαρισμὸς τοῦ φρέατος προχώρησε μέχρι βάθους 4.75 μ. μόνον. Ἡ ἐπίχωσις ἔδωσε τεμάχια μαρμαρίνων γλυπτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιολογώτερα εἶναι: Καθημένη ἀνδρικὴ μορφὴ ἐνδεδυμένη, ἐλλιπὴς τὴν κεφαλήν, τὸν δεξιὸν βραχίονα, τὴν ἀριστερὰν ἄκραν χεῖρα καὶ τοὺς ἄκρους πόδας (σωζ. ὕψ. 0.43 μ.) (Πίν. 736 β).

Ἑτέρα μορφὴ γυμνοῦ ἀνδρὸς ἐλλιπὴς τὴν κεφαλήν, τοὺς βραχίονας, τὸ δεξιὸν στῆθος καὶ τὰς κνήμας (σωζ. ὕψ. 0.43 μ.) (Πίν. 736 γ - δ).

(δ) Ἐν ἐπαφῇ καὶ πρὸς Ν. τοῦ τρίτου φρέατος εὑρέθη ἐπιμήκης δεξαμενὴ (;) ἐκτεινομένη πρὸς Α., μήκ. 6.70, πλ. 0.60 καὶ βάθ. 2.35 μ.

(ε) Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν παρυφὴν τοῦ οἰκοπέδου Ὑψηλάντη, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μηνέτου, εὑρέθη ὑπόγειος σῦριγξ, τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς ὁποίας ἔχει μῆκος 5, πλάτος 0.80 -0.90 καὶ ὕψος 4 μ. Αἱ ἐπιφάνειαί της καλύπτονται μὲ ὑδραυλικὸν κονίαμα, κατὰ δὲ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος ὑπῆρχε φρεάτιον καθόδου.

Ὁδὸς Ἀλεξάνδρου Διάκου 40

Ἡ τριήμερος ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κουντούρη (20 ἕως 22-5-74) μὲ τὴν εὐκαιρίαν διανοίξεως βόθρων, ἔφερεν εἰς φῶς ἀρχαῖον φρέαρ κυκλικόν, κτιστὸν ἐκ πωροπλίνθων. Ἐν ἐπαφῇ καὶ πρὸς Ν. αὐτοῦ εὑρέθη μικρὰ κυκλικὴ δεξαμενή, διαμ. 1.40 μ., σωζομένη εἰς ὕψος 1.30 μ. Τόσον ἡ δεξαμενή, ὅσον καὶ τὸ φρέαρ εἶχον ἐπίχωσιν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ὁδὸς Γιαλούρη καὶ Ἁγίου Νικολάου

Περὶ τὰ 8.30 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἀναστασίας Μανωλακάκη καὶ εἰς βάθος περίπου 2.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πεζοδρομίου, ἐνετοπίσθη τὸ δυτικὸν ὅριον καὶ μέρος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 35, τῆς ὁποίας ἐπεσημάνθησαν τέσσαρα ἐπάλληλα ὁδοστρώματα. Ἀπὸ τὸ ὅριον τῆς ὁδοῦ ἐσώζετο μόνον ἡ ὑποθεμελίωσις, συγκειμένη ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων. Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἀπὸ 6 ἕως 28-8-74.

Ὁδὸς Ἐκπαιδευτικῶν, ἔναντι Μητροπόλεως

Ἡ διαρκείας ἑνὸς μηνὸς (12-7-74 ἕως 10-8-74) ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἰωάννου Βλαστοῦ ἔφερεν εἰς φῶς ἐλάχιστα λείψανα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 20, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτερα εἶναι τμῆμα τοῦ βορείου ὁρίου, σωζόμενον εἰς ὕψος δύο δόμων, καὶ 3-4 ὁδοστρώματα. Τὸ ὅριον ἐνετοπίσθη εἰς βάθος 1.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου.

Ὁδὸς Ὑψηλάντη 7 καὶ Νικηταρᾶ

Κατὰ τὴν ἀπὸ 12-8-74 ἕως 3-9-74 διενεργηθεῖσαν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Βαλενσίας Καζουλάκη ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίων τοίχων, ἐκ τῶν ὁποίων σημαντικώτερος εἶναι ὁ ἀνήκων εἰς τὸ βόρειον ὅριον τῆς ὁδοῦ Ρ 20. Τοῦτο ἐνετοπίσθη εἰς ἀπόστασιν περίπου 0.65 μ. ἀπὸ τῆς βορείου οἰκοδομικῆς γραμμῆς τῆς ὁδοῦ Ὑψηλάντη καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. Εἰς ἀπόστασιν 12.85 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Ὑψηλάντη καὶ 3.60 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Νικηταρᾶ ἀπεκαλύφθη κτιστὸν ὀρθογώνιον (διαστ. 1.05 × 1 μ.) φρέαρ, ἐρευνηθὲν μέχρι βάθους 2.20 μ.

Ὁδὸς Βασ. Σοφίας 45-47 καὶ Σοφ. Βενιζέλου

Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Αἰκατ. Κώτη καὶ Φωτ. Μανδρακοῦ (ἀπὸ 4 ἕως 13-7-74) ἐνετοπίσθη κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἡ διασταύρωσις τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ 3 (ἀπὸ Α. πρὸς Δ.) καὶ Ρ 29β. Τῆς Ρ 3 ἐπεσημάνθη εἰς μῆκος 4.50 μ. ἡ κοίτη μόνον τοῦ βορείου ὁρίου της, τῆς δὲ Ρ 29β ἡ κοίτη ἐπίσης τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου της, εἰς μῆκος 11 μ., καὶ μία μόνον πλίνθος.

Ὁ μεγάλος κτιστὸς ὑπόνομος τῆς Ρ 3 (ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, σ. 301) εὑρέθη πάλιν εἰς τὸ οἰκόπεδον αὐτό. Ἔχει πλάτος 2.10, ὕψος 3.05 μ. καὶ ἠρευνήθη εἰς μῆκος 29.30 μ. Εὑρέθη ἐπίσης ὁ ὑπόνομος τῆς Ρ 29β, πλ. 0.75 μ., ἐκβάλλων εἰς τὸν τῆς Ρ 3.

Πάροδος τῆς ὁδοῦ Ἀντισμηνάρχου Βολονάκη

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ἀθανασίου Σκιαθίτη καὶ Σαραντούλας Κατσαρᾶ (ἀπὸ 4 ἕως 17-7-74) ἐνετόπισε τμῆμα τῆς ἀρχαίας ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ὁδοῦ Ρ 18β, χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὸς ὁ μετὰ βεβαιότητος ἐντοπισμὸς τῶν ὁρίων της. Ἐπεσημάνθησαν πέντε ὁδοστρώματα ἀρίστης ποιότητος ἐπὶ ἐπιχώσεως, πάχ. 0.90 μ., ὑπεράνω τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Ὁδὸς Ἁγίων Ἀναργύρων 20

Διὰ λόγους τεχνικοὺς δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Μιχ. Κυριάκου (μεγάλαι ἐπιχώσεις καὶ κίνδυνος παρακειμένων κτισμάτων). Ἐνετοπίσθη μόνον κατὰ τὴν διάνοιξιν βόθρου τμῆμα τοξωτῆς κατασκευῆς ἐκ πωροπλίνθων, τῶν ὁποίων σώζονται μόνον πέντε δόμοι μιᾶς πλίνθου ἕκαστος. Τὸ πάχος τοῦ τόξου εἶναι 0.55 μ.

Ὁδὸς Θεμ. Σοφούλη 105

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τάφρου εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κρυστάλλας Σωτηρίου διὰ τὴν θεμελίωσιν μανδροτοίχου, περὶ τὰ 3.80 μ. πρὸς Ν. τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἀριθμοῦ 105, εὑρέθη τὸ ἄνω μέρος ἀκεφάλου κορμοῦ μαρμαρίνου ἀνδρικοῦ ἀγάλματος τηβεννοφόρου, ὕψ. 0.68 μ. Ἐπεσημάνθη ἐπίσης τοῖχος ἀρχαίου κτίσματος μὴ ἐρευνηθέντος.

Ὁδὸς Αὐστραλίας 94

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Μιχ. Δεληγιάννη διήρκεσεν ἀπὸ 7 ἕως 18-5-74 καὶ ἀπεκάλυψε λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιολογώτερον εἶναι τμῆμα τοῦ νοτίου ὁρίου τῆς ἐσωτερικῶς τοῦ τείχους περιθεούσης τὴν πόλιν ὁδοῦ Ρ 40. Βορείως τοῦ οἰκοπέδου τούτου, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐργοστασίου τῆς ΚΑ·Ι·Ρ, εἶχεν ἀποκαλυφθῇ παλαιότερον τμῆμα αὐτοῦ τούτου τοῦ τείχους (βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 616).

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ νοτίου ὁρίου τῆς Ρ 40 ἔχει μῆκος 6.50 μ. καὶ πάχος 0.50 μ. Παραλλήλως πρὸς αὐτὸ ἀπεκαλύφθη τμῆμα, μήκ. 3.20 μ., ἀπὸ τὸν ὑπόνομον τῆς ὁδοῦ καλυπτόμενον ὑπὸ ὁριζοντίων πλακῶν.

Μεταξὺ τῶν κινητῶν εὑρημάτων καταλέγονται ἀριθμὸς λιθίνων σφαιρικῶν βλημάτων, ἐξ ὧν ἓν μὲ ἔνδειξιν βάρους *ΤΔ*, καὶ τμῆμα ὀθογωνίου βάσεως ἐκ λαρτίου λίθου μὲ τὴν ἐπιγραφήν:

ΤΑΡΑΝΤΙ (ΝΟΣ)
ΧΡΗΣΤΟΣΧ(ΑΙΡΕ)

Ὁδὸς Ἁγίου Νικολάου καὶ Ὑψηλάντη

Ἡ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Βασ. Παπαγεωργίου, περιορισθεῖσα εἰς τὰ πέδιλα ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς, ἐνετόπισε ὁδοστρώματα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 35 ἀγούσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Ὁδὸς Σοφούλη καὶ Διαγοριδῶν

Ἡ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Πόπης Σταθάκη (δυτικῶς τῶν Τεχνικῶν Σχολῶν Νηρεὺς πλησίον τῆς συμβολῆς τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν), περιορισθεῖσα εἰς τὰ πέδιλα ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς, διεξήχθη ἀπὸ 9 ἕως 21-9-74. Ἐπεσημάνθησαν ἴχνη λατομεύσεως τοῦ φυσικοῦ βράχου (εἰς βάθος 2.70 μ.) ἐντὸς ἐπιχώσεως ἀποτελουμένης ἀπὸ λατύπην καὶ σποραδικὰς πωροπλίνθους. Καίτοι ἀνεμένετο εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, δὲν ἐνετοπίσθη ἡ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἄγουσα Ρ 27. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῶν πεδίλων εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου περισυνελέγησαν δεκαοκτὼ λίθινα σφαιρικὰ βλήματα, ἅπαντα μὲ ἔνδειξιν βάρους ὡς ἑξῆς: *Μ* (ἑξάκις), *Κ* (τρίς), *Λ* (τρίς), ἅπαξ δὲ *ΛΓ, ΛΑ, Ο, Η, ΝΒ, S*.

Ὁδὸς Ἁγίας Ἀναστασίας 148

Πενθήμερος (ἀπὸ 11 ἕως 16-12-74) ἔρευνα τῶν πεδίλων ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Μαριέττας Ἀποστολίδου ἐνετόπισε τμῆμα τῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀγούσης ὁδοῦ Ρ 32 καὶ λείψανα οἰκοδομῶν. Συγκεκριμένως ἀπεκαλύφθη τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ εἰς μῆκος 3.10 μ., κτιστὸν ἐξ ἀνισομεγέθων πωροπλίνθων εἰς τρεῖς δόμους, συνολ. ὕψ. 0.68 μ. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθησαν ὁδοστρώματα, πλ. 2.41 μ., κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ ὁρίου. Τὸ ἀνατολικὸν ὅριον τῆς Ρ 32 προφανῶς εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἁγίας Ἀναστασίας.

Ὁδὸς Χειμάρρας 97

Ἡ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κυπριώτη, περιορισθεῖσα εἰς τὰ 31 πέδιλα μεγάλης ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς, διενηργήθη μὲ διακοπὰς μεταξὺ 26-8-74 καὶ 26-10-74. Ἐπεσημάνθησαν λείψανα τοίχων σαθρᾶς κατασκευῆς καὶ ἀκαθορίστου προορισμοῦ μικρὰ λαξεύματα εἰς τὸν βράχον.

Ὁδὸς Γαριβάλδη

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Γεωργ. Σταυριᾶ (20-5-74 ἕως 12-7-74) ἤλθεν εἰς φῶς τετράγωνον φρεάτιον ἐπισκέψεως μεγάλου ἀρχαίου ὑπονόμου ἄγοντος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (Σχέδ. 4). Ὁ ὑπόνομος, θολωτῆς κατασκευῆς, εἶναι κτιστὸς ἐκ πωροπλίνθων εἰς ἐννέα δόμους ἑκατέρωθεν τῆς κλειδός (Πίν. 736 ε). Ἔχει ὕψος 3.50 καὶ πλάτος 2 μ. Κτιστὸν μὲ πωροπλίνθους εἶναι καὶ τὸ φρεάτιον ἐπισκέψεως ἔχον βάθος 3.60 καὶ πλευρὰν 0.60-0.90 μ.

Οὐχὶ μακρὰν τοῦ φρεατίου, πρὸς Ν., πρέπει νὰ διέρχεται τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἤδη ἐντοπισθῆ εἰς γειτονικὰ οἰκόπεδα (βλ. ἀνωτ. σ. 959 οἰκόπεδον Ἰατροῦ-Γαλατᾶ-Μανιᾶ-Πολυχρόνη ὁδὸς Γαριβάλδη καὶ Μεγ. Κωνσταντίνου καὶ σ. 968 οἰκόπεδον Κεχαγιᾶ ὁδὸς Γαριβάλδη. Ἐπίσης ΑΑΑ VI (1973), σ. 115 εἰκ. 1.

Πλατεῖα Ναυαρίνου

Ἡ ἔρευνα εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Αὐγερινοῦ, εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς ὡς ἄνω πλατείας, ἤρχισε τὴν 7-7-74 καὶ διὰ λόγους τεχνικοὺς διεκόπη τὴν 23-7-74. Ἐνετοπίσθησαν τμήματα τῶν διασταυρουμένων ἀρχαίων ὁδῶν Ρ 28 καὶ Ρ 8 καὶ

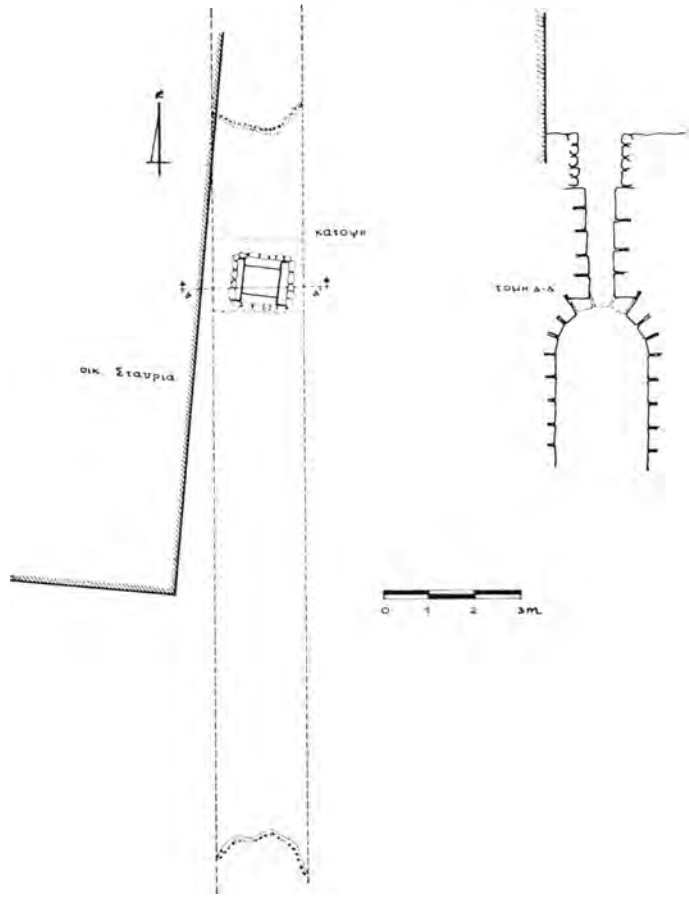
ὑπόγειαι ὑδραυλικαὶ ἐγκαταστάσεις (ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίζεται).

Προέκτασις ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Φωτάρα-Δεσποτάκη (ἀπὸ 8-10-74 ἕως 12-12-74), ἠρευνήθη τμῆμα ἐκτεταμένου νεκροταφείου τῆς νοτίας νεκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Ρόδου. Ἀπεκαλύφθησαν ὀγδοήκοντα τάφοι λακκοειδεῖς, ὀρθογωνίου περίπου σχήματος καὶ συνήθων διαστάσεων ἀπὸ 1.50 × 0.50 ἕως 2.35 × 0.70 μ. Δέκα ἐξ αὐτῶν εἶναι μεγάλοι ὀρθογώνιοι χῶροι (διαστ. ἀπὸ 2 × 1.10 ἕως 3 × 2 μ.), περιέχοντες περισσοτέρας τῆς μιᾶς ταφῆς. Οἱ τάφοι γενικῶς δὲν ἔχουν σταθερὸν προσανατολισμὸν καὶ κακὴ ἦτο ἡ διατήρησις τῶν σκελετικῶν λειψάνων (Σχέδ. 5).

Τὸ σημαντικώτερον κτέρισμα εἶναι ἐρυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρ, ὕψ. 0.36 μ. καὶ διαμ. 0.37 μ. (ἀριθ. Κατ. 690). Ἡ διακόσμησίς του εἶναι ἡ συνήθης εἰς ἀγγεῖα τοῦ εἴδους: πολυπρόσωπος σκηνὴ εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν, τρεῖς μορφαὶ εἰς τὴν ἑτέραν (Πίν. 737 α - β). Ἐπίσης εὑρέθη τεφροδόχος κάλπη μὲ ἐπιγραφὴν διὰ μελάνης (Πίν. 737 γ - δ).

Ἐκ τῶν λοιπῶν κτερισμάτων ἀναφέρονται εἴκοσι καὶ εἷς ὀξυπύθμενοι ἀμφορίσκοι, τριάκοντα ἐννέα δακρυδόχοι, ἓξ κυάθια, πέντε καλύμματα ἀγγείων, τέσσαρα πινάκια, δύο σκύφοι. Μὲ ἓν δεῖγμα ἐξ ἑκάστου εἴδους ἀντιπροσωπεύονται ὁ κάνθαρος, ἡ πρόχους, ὁ λύχνος, ὁ ἀσκός, ἡ πυξίς, ἡ ὄλπη καὶ τὸ σφαρικὸν ἀγγεῖον. Τέλος εὑρέθησαν σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐνεπιγράφων ὀστεοθηκῶν καὶ ἄλλων μνημείων:

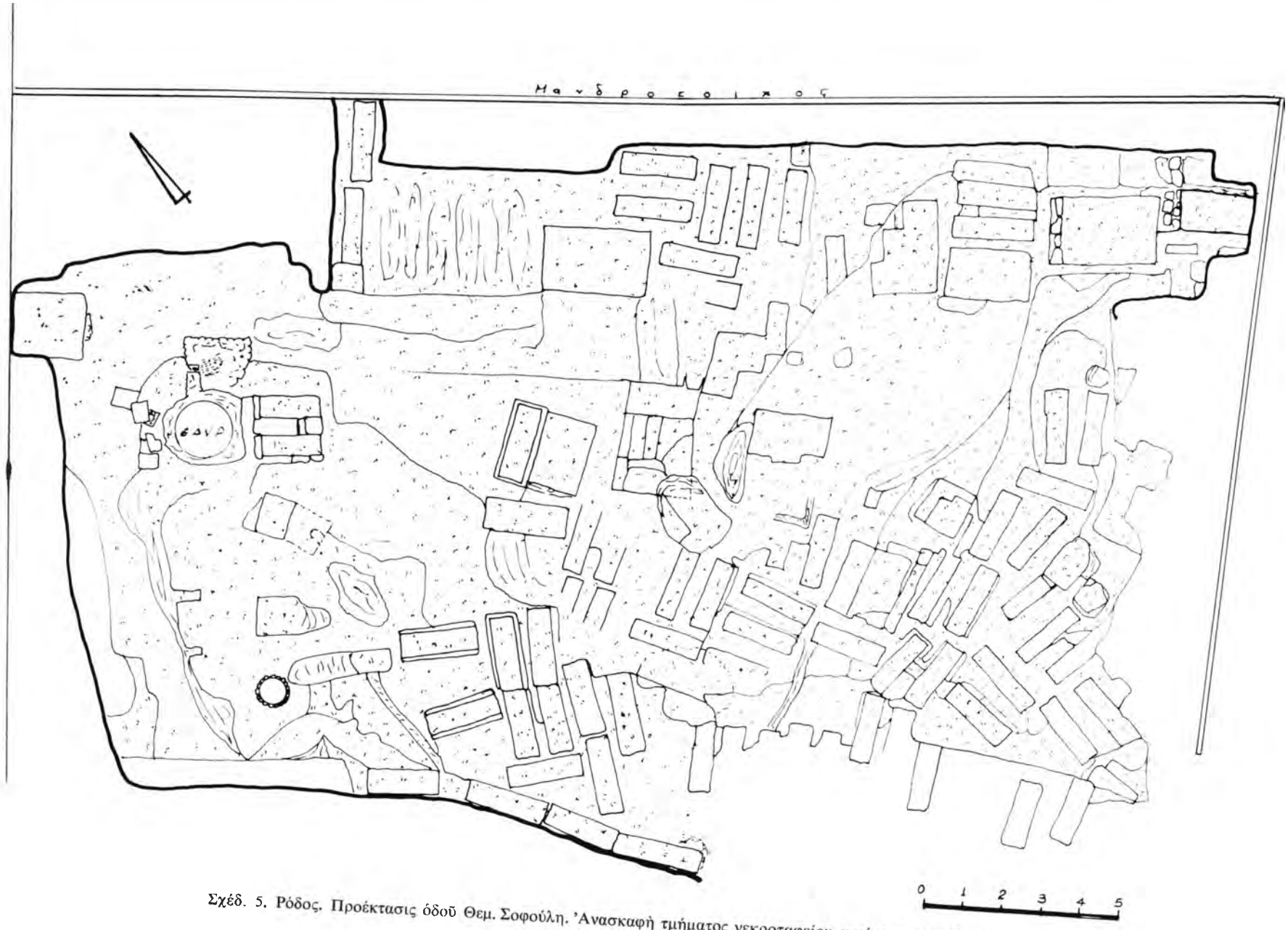

Σχέδ. 4. Ρόδος. Ὁδὸς Γαριβάλδη. Θολωτὸς ὑπόνομος.

(α) Μικρὸν μαρμάρινον ἀπότμημα, ὕψ. 0.05, πλ. 0.12, πάχ. 0.05 μ. (ἀριθ. Κατ. 316) Ἐπιγραφή:

ΗΣ T
AZI

(β) Ὀρθογώνιος ἐπιτύμβιος βωμὸς ἐκ λαρτίου

Σχέδ. 5. Ρόδος. Προέκτασις όδοῦ Θεμ. Σοφούλη. Ἀνασκαφὴ τμήματος νεκροταφείου νοτίας νεκροπόλεως.

λίθου, ὕψ. 0.40, πλ. 0.397, πάχ. 0.277 μ. (ἀριθ. Κατ. 435). Ἐπιγραφή:

ΕΥΔΗΜΟΣ vacat ΚΑΙ
ΕΠΙΓ - - - Μ

(γ) Ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, ἀκεραία, ὕψ. 0.188, πλ. 0.317, μήκ. 0.397 μ., (ἀριθ. Κατ. 478). Ἐπιγραφή:

ΒΟΥΛΑΚΡΑΤΕΙΑ
ΑΛΚΙΒΙΟΥ
ΑΡΕΙΑ

(δ) Ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, ἀκεραία, ὕψ. 0.19, πλ. 0.32, μήκ. 0.415 μ. (ἀριθ. Κατ. 479). Ἐπιγραφή:

ΛΟΡΚΥΛΙΛΑ

(ε) Ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, ἀκεραία, ὕψ. 0.215, πλ. 0.387, μήκ. 0.455 μ. (ἀριθ. Κατ. 480). Ἐπιγραφή:

ΑΝΛΡΟΝΙΚΟΥ

(στ) Ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, ἀκεραία, ὕψ. 0.177, πλ. 0.29, μήκ. 0.40 μ. (ἀριθ. Κατ. 481). Ἐπιγραφή:

ΣΑΡΑΠΙΩΝΟ(Σ)
ΜΕΤΟΙΚΟΥ

(ζ) Ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, ἀκεραία, ὕψ. 0.175, πλ. 0.320, μήκ. 0.432 μ. (ἀριθ. Κατ. 482). Ἐπιγραφή:

ΑΚΟΥΣΙΛΑ
ΑΝΔΡΟΧΑΡΙΟΣ

(η) Ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, ἀκεραία, ὕψ. 0.222, πλ. 0.43, μήκ. 0.445 μ. (ἀριθ. Κατ. 483). Ἐπιγραφή:

ΑΝΔΡΟΧΑΡΙΟΣ

(θ) Ἀπότμημα ὀρθογωνίου βωμοῦ. Σώζεται τὸ κυμάτιον τοῦ ἄνω μέρους, ὕψ. 0.145, πάχ. 0.08 μ. (ἀριθ. Κατ. 521).

(ι) Θραῦσμα ὀστεοθήκης ἐκ λαρτίου λίθου, ὕψ. 0.07, πλ. 0.095, πάχ. 0.04 μ. (ἀριθ. Κατ. 687). Ἐπιγραφή:

ΙΟΥ vacat

(ια) Ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, ἀνεπίγραφος, ἀκεραία, ὕψ. 0.227, πλ. 0.35, μήκ. 0.44 μ. (ἀριθ. Κατ. 962).

(ιβ) Ὀστεοθήκη ἐκ λαρτίου λίθου, ἀνεπίγραφος, ἀκεραία, ὕψ. 0.19, πλ. 0.275, μήκ. 0.36 μ. (ἀριθ. Κατ. 949).

Πάροδος προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη (Ο.Τ. 466)

Τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Δοντᾶ-Μαριέττας Δηλαβεράκη εὑρίσκεται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοτίας νεκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Ρόδου καὶ πρὸς Δ. τοῦ μνημείου τῆς Ἀσπίδος (ΑΑΑ VI (1973), σ. 117). Ἡ ἔρευνά του, λόγῳ τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων, διήρκεσεν ἀπὸ 15-1-74 ἕως 29-3-74. Τὸ μέγιστον τμῆμα (ἀνατολικὸν) τοῦ οἰκοπέδου κατελάμβανεν ἀρχαῖον λατομεῖον, πρὸς Δ. τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν ἀξιόλογοι κατασκευαὶ ἐπίσης λαξευταὶ εἰς τὸν βράχον (Σχέδ. 6). Μέγας καμπύλος διάδρομος, μήκ. 25, πλ. 1.50 καὶ ὕψ. 4.40 μ., ὁδηγεῖ ἀπὸ ΝΔ., ὅπου προφανῶς ἦτο καὶ ἡ εἴσοδος εἰς αὐτόν, πρὸς ΒΔ., ὅπου διακόπτεται ἀποτόμως ἀπὸ τὴν κάθετον παρειὰν τοῦ βράχου. Ὑψηλὰ ἐπὶ τῆς δυτικῆς παρειᾶς τοῦ διαδρόμου (0.55 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους του) εἶχε λαξευθῆ μικρὰ αὐλαξ, βάθ. 0.17 καὶ ὕψ. 0.15 μ., ἔχουσα ἔντονον κλίσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Ἡ αὐλαξ ἦτο ἡ ὑποδοχὴ μολυβδίνου σωληνωτοῦ ἀγωγοῦ, σημαντικὸν τμῆμα τοῦ ὁποίου εὑρέθη κατὰ χώραν (μήκ. 7 μ.). Ὁ ἀγωγὸς αὐτός, διαμ. 0.05 μ., κατέληγεν εἰς μικρὰν δεξαμενὴν παραπλεύρως (δυτικῶς) τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ διαδρόμου, μέσῳ μικρᾶς σύριγγος. Ἡ δεξαμενή, ἔχουσα διαστάσεις 2.65 × 2.75 καὶ ὕψος 2 μ., εὑρέθη ἐπικεχρισμένη μόνον μέχρις ὕψους 0.80 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου.

Ἐντὸς τῆς δυτικῆς παρειᾶς τοῦ διαδρόμου καὶ πρὸς Β. τῆς ἀνωτέρω σύριγγος εὑρέθη λαξευμένος τάφος (;) ἔχων τὴν ἀνατολικὴν μακρὰν πλευράν του κτιστήν. Εὑρέθη πλήρης χωμάτων ἄνευ ἴχνους ταφῆς. Αἱ διαστάσεις του ἦσαν 2.25 × 1.05 μ.

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ διαδρόμου προέρχονται τὰ ἑξῆς κινητὰ εὑρήματα:

(α) Τέσσαρα πώρινα cippus, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ραβδωτὸν ἐπικεχρισμένον.

(β) Δύο μαρμάρινα cippus (ὕψ. 0.18 καὶ 0.13 μ., διαμ. 0.17 καὶ 0.15 μ. ἀντιστοίχως) (ἀριθ. Κατ. 330) ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν φέρει ἐπιγραφήν:

ΑΙΛΙ
ΧΡΥCΕ
ΡΩΤΟC

(γ) Ὀρθογωνία μαρμαρίνη βάσις (μήκ. 0.28, πλ. 0.22, ὕψ. 0.175 μ.) (ἀριθ. Κατ. 371), φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν:

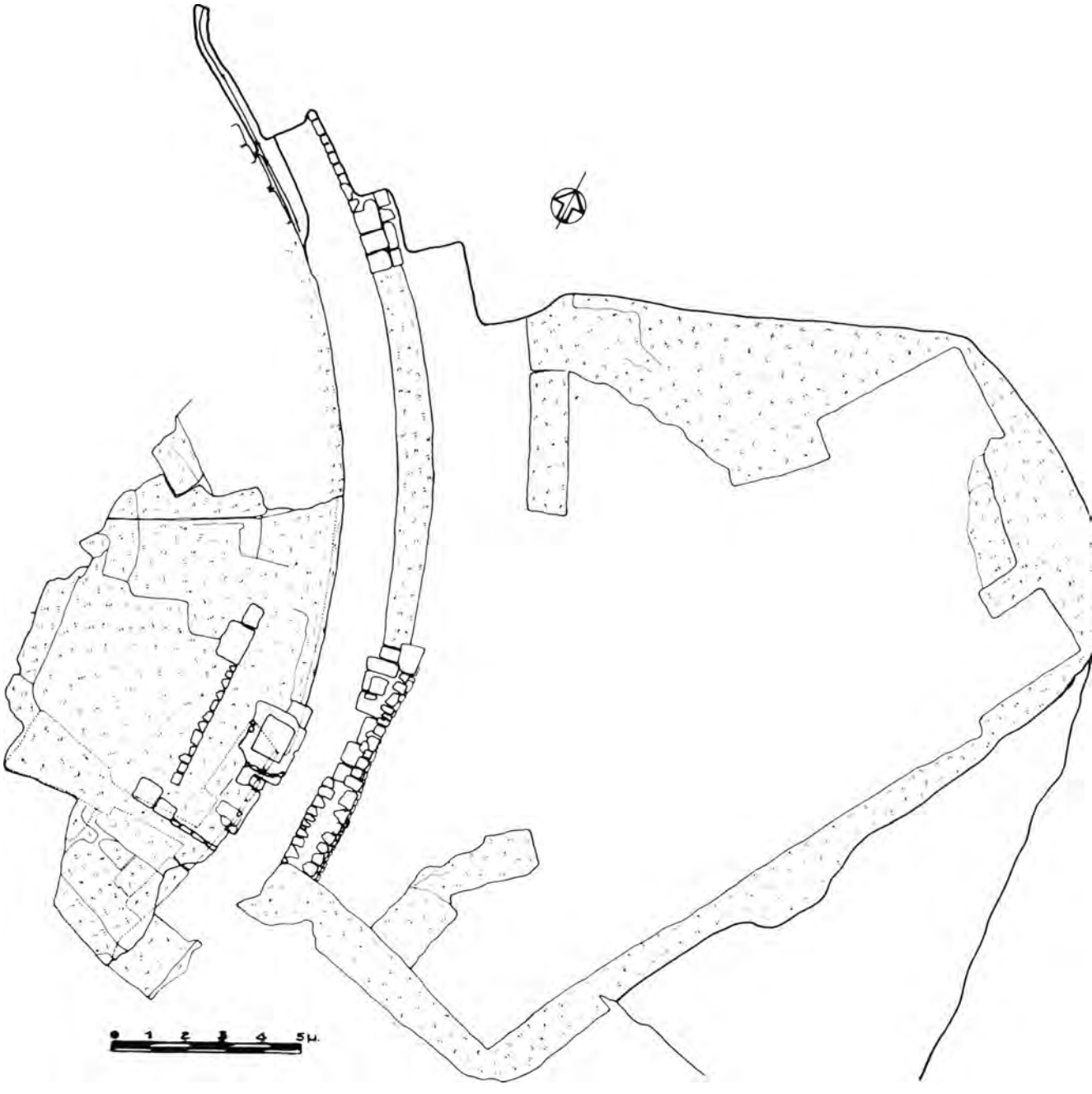
ΦΑΙΔΡΟΥ
ΕΥΘΥΜΙ

Ἐκ νεωτέρου μανδροτοίχου τοῦ οἰκοπέδου προέρχεται τὸ κάτω μέρος μικρᾶς ἐπιτυμβίου στήλης ἐκ λαρτίου λίθου (ὕψ. 0.17, πλ. 0.25 μ.) φέρον ἐπιγραφήν:

ΑΠΟΛΛΩΝΙΕ ΧΡΙΠΣΤΕ
ΧΑΙΡΕ ΚΑΙ ΣΥΓΕ

Ὁδὸς Θεμ. Σοφούλη

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφρου, εἰς προέκτασιν τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ πλησίον τῆς οἰκοδομῆς ἀριθ. 238 (οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Κολλιάη), διὰ τὴν τοποθέτησιν ὑδραγωγοῦ σωλῆνος ὑπὸ τῆς Ε.Δ.Υ.Ρ. ἐπεσημάνθη-

Σχέδ. 6. Ρόδος. Πάροδος προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Θεμ. Σοφούλη (Ο.Τ. 466). Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

σαν τάφοι ἀνήκοντες εἰς νεκροταφεῖον τῆς νοτίας νεκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Ρόδου.

Ἡ τάφρος ἠνοίχθη παραλλήλως τῆς βορείου οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπ' αὐτῆς ἐνετοπίσθησαν οἱ τάφοι εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἔρευνα, περιορισθεῖσα μόνον εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς τάφρου, διήρκεσεν ἀπὸ 8 ἕως 14-10-74 καὶ ἔφερεν εἰς φῶς τέσσαρας ὀρθογωνίους συρταρωτοὺς τάφους παραλλήλως λαξευμένους εἰς τὸν βράχον. Εἶχον προσανατολισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. μὲ τὴν εἴσοδον πρὸς Ν. καὶ διαστάσεις περίπου μῆκος 2.60, πλάτος 1 καὶ ὕψος 1.30 μ. Μό-

νον εἰς τάφος εἶχε συληθῆ. Ἐκ τῶν λοιπῶν οἱ δύο περιεῖχον ἀνὰ ἕνα σκελετὸν καὶ ὁ ἄλλος δύο. Ἅπαντες οἱ νεκροὶ ἦσαν εἰς ὑπτίαν θέσιν καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. Ὁ εἷς ἐκ τῶν τάφων μὲ ἕνα σκελετὸν περιεῖχεν ἐπίσης λιθίνην ὀστεοθήκην πλήρη ὀστῶν ἐκ καύσεως καὶ ἐπ' αὐτῆς ὑδρίαν ἐπίσης περιέχουσαν ὀστᾶ ἐκ καύσεως. Ὁ τάφος μὲ τοὺς δύο σκελετοὺς περιεῖχεν ὁμοίως δύο λιθίνας ὀστεοθήκας μὲ ὀστᾶ.

Ἐκ τῶν κτερισμάτων τὰ πλέον συνήθη ἦσαν δακρυδόχοι, τριάκοντα πέντε τὸν ἀριθμόν. Εὑρέθησαν ἐπίσης σιδηρᾶ στλεγγίς, κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου, ψῆφοι κ.ἄ.

ΥΠΑΘΡΟΣ ΡΟΔΟΥ

Κατὰ τὴν διευθέτησιν ἀγροῦ πρὸς καλλιέργειαν εἰς θέσιν **Καουρόκομπος** παρὰ τὸ χωρίον Βάτι ἐπεσημάνθη τάφος γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ὅστις καὶ ἠρευνήθη κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1974 (Ἰ. Παπαχριστοδούλου, ΑΑΑ VIII (1974), σ. 223-26).

ΚΩΣ[2]

Τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῶν κατωτέρω ἀνασκαφῶν εἶχεν ἡ πτυχιοῦχος Ἀρχαιολογίας δ. Ἀγγελικὴ Παυλίδου.

Ἀκτὴ Κουντουριώτη 6

Παρὰ τὸ δυτικὸν ὅριον τῆς παραλιακῆς λεωφόρου τοῦ λιμένος, πρὸς Β. καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν θερμῶν τοῦ λιμένος (Terme del Poctos, βλ. L. Morricone, Bollettino d'Arte (1950), σ. 219-20).

Διὰ τομῶν, αἱ ὁποῖαι διηνοίγησαν εἰς τὸν ἀκάλυπτον χῶρον μεταξὺ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς οἰκίας εἰς τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Γ. Σαρίκιζη, ὡς καὶ πρὸς Δ. τῆς αὐτῆς οἰκίας, διεπιστώθη ὅτι τὸ συγκρότημα τῶν θερμῶν συνεχίζεται καὶ ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου. Οὕτω ἀμέσως πρὸς Β. καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον μεταξὺ ἀνασκαφῆς καὶ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη τοῖχος (Πίν. 738 α), διαπιστωθέντος πλάτους ± 1 μ., ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ πλαισιώνῃ ἐκ Β. τὸ κυκλικὸν caldarium τῶν θερμῶν (Πίν. 738 β). Οἱ τοῖχοι 7 (κάθετος πρὸς τὸν 5) καὶ 10, εἰς τὸ δυτικὸν ὅριον τοῦ οἰκοπέδου, ἀποτελοῦν συνέχειαν τοίχων ἀποκαλυφθέντων ἐντὸς τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς. Οἱ δύο τελευταῖοι τοῖχοι μετὰ τοῦ τοίχου 9 σχηματίζουν δωμάτιον μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τετραπλεύρων ψηφίδων, διαστ. 6 × 2.85 μ.

Βορείως καὶ παραλλήλως τοῦ τοίχου 5 βαίνει ὁ τοῖχος 3, πλ. 1.60 μ., ὁ ὁποῖος εὑρέθη εἰς κακὴν κατάστασιν ἀπὸ ἀπόψεως διατηρήσεως. Βορείως τοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθησαν δύο πήλινοι ἀγωγοί, διαμ. 0.14 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη ἐπὶ τοῦ παρόντος.

2. Ἡ ἔκθεσις τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Κῶν συνετάγη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰω. Παπαχριστοδούλου.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἰωνικὸν κιονόκρανον ρωμαϊκῶν χρόνων, ὕψ. 0.37, διαστ. ἄβακος 0.57 × 0.58 μ. (Πίν. 738 γ - δ), εὑρεθὲν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως πρὸς Δ. τῶν ἀποκαλυφθέντων πηλίνων ἀγωγῶν καὶ πρὸς Β. τοῦ τοίχου 9, ὡς καὶ ἐπιτυμβία μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος στήλη, διαστ. 0.62 × 0.31 × 0.65 μ., ὕψ. γραμμάτων 0.018-0.022 μ. ἀναγράφουσα:

Παρμένεα
Λυσάνδρου

Εὑρέθη ἐντὸς τῆς τομῆς Δ, πρὸς Β. τοῦ τοίχου 11.

Ὁδὸς Κλεοπάτρας καὶ Ἀντ. Ἰωαννίδη

Τὸ οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Κωνστ. Σοφοῦ ἔχει διαστάσεις 27 × 35 μ. Καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερον μέρος οἰκοδομικοῦ τετραγώνου, εὑρισκομένου πρὸς Β. τῆς ἀνεστηλωμένης ρωμαϊκῆς οἰκίας, πρὸς Δ. τοῦ βωμοῦ τοῦ Διονύσου καὶ πρὸς Ν. τῶν οἰκισμῶν τῶν Σεραίων καὶ τῆς οἰκίας τῶν Χαλκῶν. Λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος τῆς θέσεως, πρὸ τῆς χορηγήσεως ἀδείας οἰκοδομήσεως, διενηργήθησαν ἐννέα συνολικῶς δοκιμαστικαὶ τομαὶ πρὸς διαπίστωσιν τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ σημαντικῶν ἀρχαίων. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ἀρνητικόν. Διεπιστώθη ὅτι ὁ χῶρος εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ νεωτέρων κτισμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχον χωρήσει εἰς βάθος διαταράξαντα τὰ βαθύτερα στρώματα, ἡ δὲ νεωτέρα ἐπίχωσις εἶχε προχωρήσει ἐνιαχοῦ μέχρι βάθους 2.50-3 μ. Εἰς τὸ νότιον τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου διεπιστώθη εἰς βάθος 2 μ. περίπου καὶ μῆκος 5 μ. τοῖχος, πλ. 0.60 μ., ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων, ρωμαϊκῶν πιθανώτατα χρόνων. Δύο ἐκ τῶν τομῶν συνεχίσθησαν εἰς μέγα βάθος, ἡ μία δὲ μέχρι τοῦ παρθένου, εἰς βάθος 5 μ. περίπου.

Εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα εὑρέθησαν κλασσικὰ καὶ γεωμετρικὰ ὄστρακα. Γενομένη ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ ἄμεσον ἐπίβλεψιν γενικὴ ἐκσκαφὴ διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως ὁλοκλήρου τοῦ ὑπὸ οἰκοδόμησιν χώρου πέραν τῶν ἀρχικῶν τομῶν καὶ μέχρι βάθους 3 μ. οὐδὲν ἀπέδωσεν.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι:

1. Μαρμάρινον ἐνεπίγραφον θραῦσμα ρωμαϊκῶν χρόνων, διαστ. 0.13 × 0.95× 0.025 μ., ὕψ. γραμμάτων 0.018- 0.028 μ., ἀναγράφον εἰς δύο στίχους:

- - -Εὐφραν - - -
- - -ι πα - - -

2. Κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ πηλίνου γυναικείου εἰδωλίου, ὕψ. 0.047 μ.

3. Δύο λαβαὶ ἀμφορέων κωακῆς προελεύσεως, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἐνσφράγιστος.

Πάροδος 25ης Μαρτίου

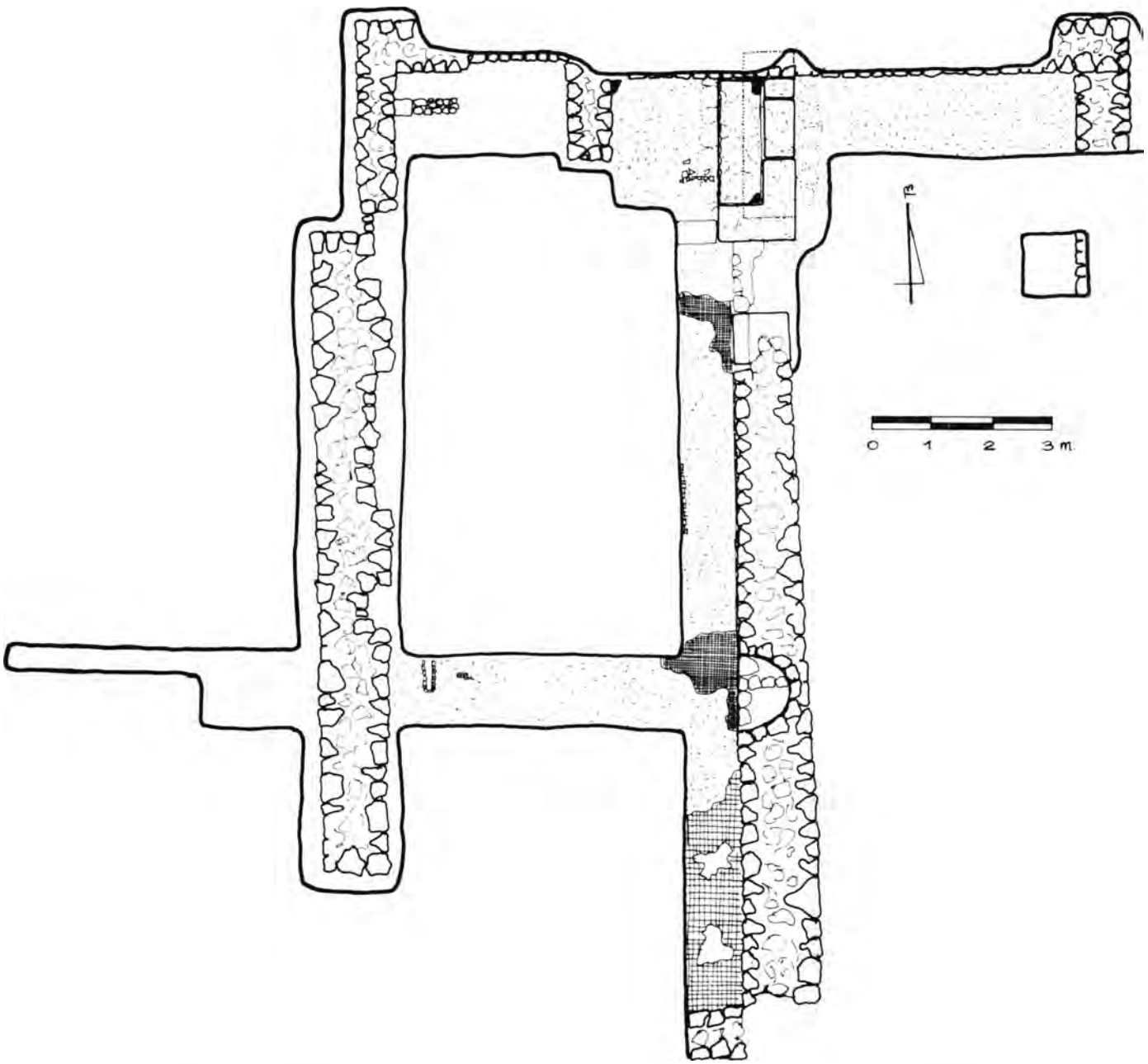
Κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ ξενοδοχείου Κάλυμνος εἰς χῶρον οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Διονυσίας

Πουγούνια, διαστ. 8.70 × 7.80 μ., ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 1.70 μ. ἐκ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ τοῖχος ρωμαϊκῶν χρόνων, πλ. 1.60 μ., εἰς μῆκος 6.10 μ., ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α.

ΚΑΛΥΜΝΟΣ

Ἅγιος Ἀντώνιος Πανόρμου

Παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀντώνιον Πανόρμου, πενθήμερος ἔρευνα (ἀπὸ 20 ἕως 25-5-74) εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Μαρίας Τηλιακοῦ, περιορισθεῖσα εἰς τὴν σκαφὴν δοκιμαστικῶν τάφρων, ἐνετόπισε μέγα, προφανῶς δημόσιον, οἰκοδόμημα ρωμαϊκῶν χρόνων (Σχέδ. 7). Ἔχει προσανατολισμὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἐσωτερικὰς διαστάσεις τοὐλάχιστον 14.82 × 10.80 μ. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀργολιθοδομὴν καὶ κονίαμα, εἶναι παχεῖς (μέ-

Σχέδ. 7. Κάλυμνος. Ἅγιος Ἀντώνιος Πανόρμου. Ρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα.

χρις 1.40 μ.) καὶ ἐνίοτε διατηροῦνται εἰς ὕψος μέχρι καὶ 4.35 μ. Ἡ παρουσία πηλίνου ἀγωγοῦ πιθανῶς εἶναι ἐνδεικτικὴ ὅτι τὸ κτήριον ἀνήκει εἰς συγκρότημα ρωμαϊκῶν θερμῶν.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑ

Εἰς **Ἀστυπάλαιαν** παρεδόθησαν τὰ ἑξῆς, ἅτινα καὶ μετεφέρθησαν πρὸς καθαρισμὸν καὶ φύλαξιν εἰς Ρόδον:

1. Τμῆμα χρυσοῦ στεφάνου ἐκ ταινίας καὶ πέντε συνερραμμένων φύλλων. Εὑρέθη εἰς θέσιν Κάτσαλος.

2. Εἰκοσιὲν ἀργυρᾶ τετράδραχμα Ἐφέσου.

3. Τεσσαράκοντα τέσσαρες ἀργυραῖ δραχμαὶ Μαυσώλου.

4. Ἑπτὰ χαλκᾶ ρωμαϊκὰ νομίσματα.

Εἰς τὴν συλλογὴν Ἀστυπαλαίας ἐναπετέθησαν:

5. Τὸ κάτω μέρος ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψ. 0.53, πλ. 0.44, πάχ. 0.20 μ. Παρὰ τὸν δεξιὸν πόδα μορφῆς φερούσης ποδήρη χιτῶνα εἰκονίζεται ὑδρία.

6. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τεμαχίου φαιοῦ μαρμάρου, ὕψ. 0.22, πλ. 0.37, πάχ. 0.22 μ:

ΤΟΙΕΡΟΝ ΜΗ ΕΣΕΡΠΕΝΟΣ
ΤΙΣΜΗΑΓΝΟΣ ΕΣΤΙ Η ΤΕΛΕΙ
ΗΑΥΤΩΙΕΝΝΟΩΙ ΕΣΣΕΙΤΑΙ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Εἰς τὴν **Ἀστυπάλαιαν** ἡ προϊστορικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς ὅπου διατηροῦνται λείψανα ἑλληνιστικοῦ πύργου (BSA 68 (1973), σ. 166) παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου Βαθύ, φαίνεται ὅτι εἶχε σχέσεις μὲ τὰς Κυκλάδας τοῦ Πολιτισμοῦ Κέρου-Σύρου (ΠΚ ΙΙ) καθὼς μαρτυροῦν τὰ σχετικὰ ὄστρακα (Π ί ν. 739 α). Ὁλόκληρος ἡ βόρειος ἀκτὴ τοῦ κόλπου εἶναι κατάσπαρτος μὲ θραύσματα ὀψιανοῦ (Π ί ν. 739 β).

ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

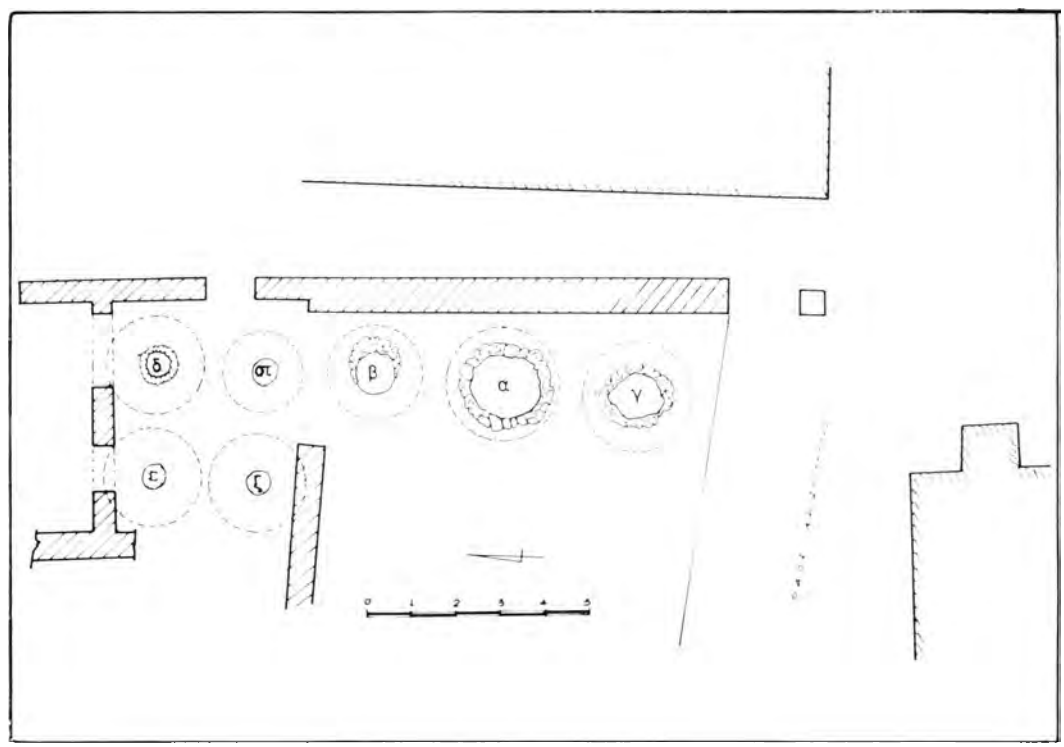
ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΡΟΔΟΣ

Μεσαιωνικοὶ σιροί

Κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀριστοτέλους 35 οἰκίας ἐνετοπίσθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν τέσσαρες σιροί (Σχέδ. 1). Οὗτοι εὑρίσκοντο κάτωθεν τοῦ θέσιν Διπόταμος, πλησίον τοῦ χωρίου Σορωνή, ἐνετοπίσθη ἀρχαῖος οἰκισμός. Κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν, ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω ἐγκαταλελειμμένου πλέον οἰκισμοῦ, ἱδρύθη ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον. Κατὰ τὸ 1973 ἀνεσκάφησαν εἴκοσι ἐννέα τάφοι (Σχέδ. 2). Ἅπαντες εὑρίσκονται ἐντὸς τῆς θαλασσίας ἄμμου, ἡ ὁποία ἔχει καλύψει τὸν ἀρχαῖον οἰκισμόν. Ἐξ αὐτῶν οἱ εἴκοσι ἑπτὰ ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον τῶν καλυβιτῶν, δύο δὲ ἦσαν ἐγχυτρισμοὶ ἐντὸς ἀμφορέων.

Καλυβῖται (Πίν. 740α). Ὁ νεκρὸς ἐτοποθετεῖ-

Σχέδ. 1. Ρόδος. Π. Πόλις. Ὁδὸς Ἀριστοτέλους 35. Μεσαιωνικοὶ σιροί.

ἐδάφους καὶ εἶχον σχῆμα πίθων, βάθ. 3.28-3.15 μ. καὶ διαμ. εἰς τὴν βάσιν 1.97-1.90 μ. Αἱ πλευραί των, ᾠκοδομημέναι διὰ πωροπλίνθων μετρίου μεγέθους, ἦσαν ἐπενδεδυμέναι ἐσωτερικῶς διὰ ὀστρακοκονίας. Τῆς αὐτῆς μορφῆς σιροί, ἀλλὰ μεγαλυτέρου μεγέθους, εἶχον ἐντοπισθῆ παλαιότερον ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς τοῦ Παλατίου τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου καὶ κάτωθεν τοῦ καταστρώματος τῶν ὁδῶν Σωκράτους καὶ Ἀλχαδὲφ ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως.

Σορωνὴ Ρόδου

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν οἰκοδομήσεως τοῦ νέου ἐργοστασίου ἠλεκτροπαραγωγῆς Ρόδου εἰς

το ἐντὸς ὀρθογωνίου σκάμματος, προσανατολισμένου συνήθως ἀπὸ Α. πρὸς Δ., καὶ ἐναπετίθετο ὑπτίως μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. (εἰς ἕνα τάφον ἡ κεφαλὴ ἦτο πρὸς Α.) καὶ κάτωθεν αὐτῆς ἐτοποθετοῦντο μικροὶ λίθοι ὡς προσκεφάλαιον. Αἱ χεῖρες εὑρίσκοντο ἐπὶ τῆς κοιλίας, ἀλλὰ πολλάκις ἡ μία ἐξ αὐτῶν ἢ καὶ ἀμφότεραι ἐπὶ τοῦ ἐφηβαίου. Δύο μεγάλαι στρωτῆρες πήλιναι κέραμοι, μήκ. 0.80-0.90 μ., συγκλίνουσαι πρὸς τὰ ἄνω ἐτοποθετοῦντο εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ τάφου, εἰς δὲ τὰς στενὰς τεμάχιον κεράμου. Ἡ πυραμιδοειδὴς αὕτη κατασκευὴ συνεδέετο εἰς τὴν κορυφὴν διὰ καλυπτήρων κεράμων. Τὸ μῆκος τῶν τάφων δὲν ὑπερέβαινε τὸ 1.66 μ. Εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν φθάνει τὸ 1.80 μ.

Οἱ ὀκτὼ ἦσαν τάφοι παίδων (III, V, VI, VIII, IX, XII, XIV, XVII). Τὸ ὕψος τῶν σκελετῶν των ἦτο 0.45-1.30 μ. Τὸ ὕψος τῶν σκελετῶν τῶν ἐνηλίκων ἐκυμαίνετο ἀπὸ 1.37 ἕως 1.52 μ.

Οὐδεὶς ἐκ τῶν τάφων εἶχε κτερίσματα.

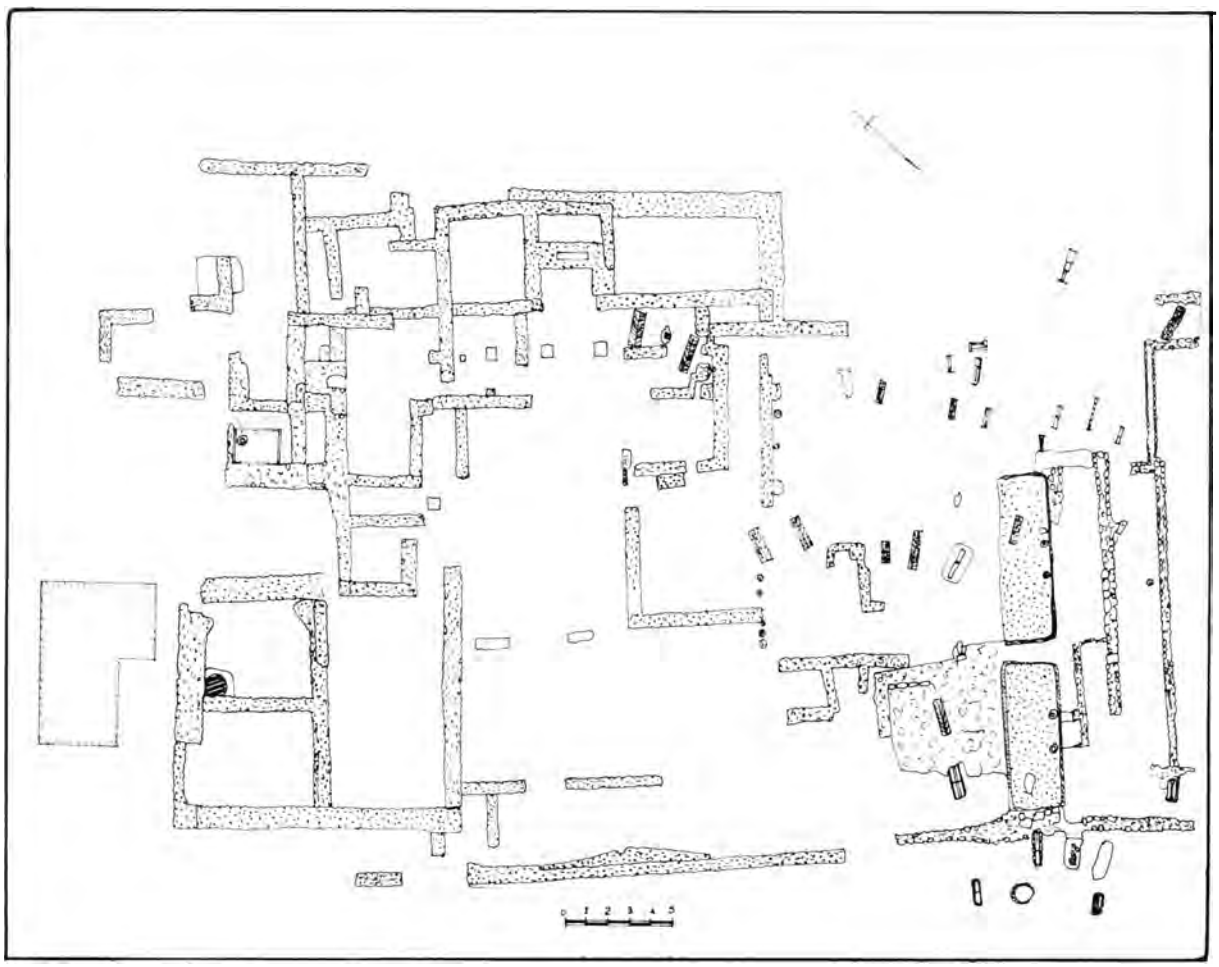
Ἐγχυτρισμοί (Πίν. 740 β). Δύο σκελετοὶ βρεφῶν εὑρέθησαν ἐντὸς ἰσαρίθμων ἀμφορέων, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν προσανατολισμένοι ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ μὲ τὸ στόμιόν των πρὸς Α. Ὁ νεκρὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. εἶχε τοποθετηθῆ ἐκ τοῦ ἀνοίγματος, τὸ ὁποῖον εἶχε γίνει εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀμφορέως. Οὐδὲν κτέρισμα εὑρέθη ἐντὸς αὐτῶν.

Οἰκισμὸς Ἀσγούρου

Ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ρόδου-Λίνδου, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τουρκικοῦ οἰκισμοῦ Ἀσγούρου, ἀπεκαλύφθη τὴν 9-1-73 χριστιανικὸς τάφος, μήκ. 1.90 μ., ἀποτελούμενος ἀπὸ ὄρυγμα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, καλυπτόμενον διὰ τεσσάρων καλυπτήρων κεράμων σαμαροειδῶς τοποθετημένων. Εἶχε προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ ὁ νεκρὸς ἔφερε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους.

Λίνδος

Ἐντὸς τοῦ οἰκισμοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀκροπό-

Σχέδ. 2. Ρόδος. Διπόταμος Σορωνῆς. Παλαιοχριστιανικὸν νεκροταφεῖον.

λεως καὶ Ἀρχαίου Θεάτρου οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι, ἐπὶ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Μαρίας Καρούζου, ὡδήγησαν εἰς ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἥτις ἀπέδωσε τὰ ἑξῆς:

Ἐντὸς τῆς ἀνωτάτης παχείας ἐπιχώσεως εὑρέθησαν οἱ σκελετοὶ ἓξ συνολικῶς ταφῶν, ὕπτιοι καὶ μὲ προσανατολισμὸν πρὸς Δ. Ἐκ τοῦ εἴδους τῆς ἐπιχώσεως καὶ τῶν ἐντὸς αὐτῆς ὀστράκων προκύπτει, ὅτι αἱ ταφαὶ ἀνῆκον εἰς χρόνους νεωτέρους τοῦ 18ου

αἱ. Τοῦτο συμφωνεῖ μὲ πληροφορίαν ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ἐξετείνετο παλαιότερον τὸ νεκροταφεῖον τοῦ παρακειμένου ναοῦ τῆς Παναγίας.

Εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων οἰκίας τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας.

Μεσαιωνικὴ κρήνη Παραδεισίου

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως τοῦ νέου διεθνοῦς ἀεροδρομίου τῆς Ρόδου ἐκινδύνευσε νὰ καταστραφῇ ἡ μεσαιωνικὴ κρήνη Σταυροθόλι, εὑρισκομένη μεταξὺ τοῦ χωρίου καὶ τῆς θέσεως Κουφά, ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ. Ἡ ἐπέμβασις τῆς Ἐφορείας ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διερεύνησιν τῆς περιοχῆς, δαπάναις τῶν ὑπηρεσιῶν κατασκευῆς τοῦ ἀεροδρομίου. Ἡ ἔρευνα διαρκέσασα ἀπὸ 16-10 ἕως 24-11-73 ἀπέδωσε τὰ ἑξῆς:

(α) Οἱ τοῖχοι τῆς κρήνης σώζονται εἰς ὕψος 2.80-3.10 μ. Ἐκ τῶν σωζομένων νευρώσεων προκύπτει ὅτι αὕτη ἐστεγάζετο διὰ δύο ὑστερογοτθικῶν σταυροθολίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ καὶ τὴν ὀνομασίαν τῆς κρήνης.

Τόσον εἰς τὴν ἄμεσον, ὅσον καὶ εἰς τὴν εὐρυτέραν περιοχὴν ἐνετοπίσθησαν κατασκευαὶ σχετιζόμεναι κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ τὴν κρήνην (δεξαμεναί, αὐλακες, κλπ.)

Ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς της ἡ κρήνη καὶ μέρος τῶν ἄλλων ἐγκαταστάσεων δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἱπποτοκρατίας (15ος αἰ.), ἐνῷ προσθῆκαι εἰς νεωτέρους χρόνους εἶναι ἐπίσης ἐμφανεῖς.

(β) Παρὰ τὴν βόρειον παρυφὴν τοῦ ἀεροδρομίου ἀπεκαλύφθησαν τάφοι ἐντὸς ἐδάφους, ἀποτελουμένου ἐκ προσχωσιγενοῦς ἀμμοχάλικος. Ἠρευνήθησαν δύο τάφοι, περιβαλλόμενοι ἀπὸ ἀκανονίστους λίθους καὶ καλυπτόμενοι ὑπὸ μεγάλων καλυπτήρων κεράμων. Εἶχον κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ περιέκλειον μίαν ταφὴν ἕκαστος. Τετράγωνος λάκκος, πλευρᾶς περίπου 0.55 μ., μὲ τοιχώματα ἐπενδεδυμένα, διὰ λίθων, περιεῖχε κάλπην πλήρη τέφρας καὶ ἄμμου ἡ ὁποία δύναται νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

ΚΑΡΠΑΘΟΣ

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ Ἄφωτης

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς θέσιν Ἄφωτη Καρπάθου. Ἠλθον εἰς φῶς ὁ τρίκλιτος κυρίως ναὸς μετὰ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, μήκ. 13.70 καὶ πλ. 11.50 μ., τμῆμα τοῦ νάρθηκος καὶ τμῆμα ἀψιδωτοῦ προσκτίσματος πρὸς Β. τῆς βασιλικῆς[1].

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΗΜΕΙΩΝ

ΡΟΔΟΣ

Μεσαιωνικὸς Πύργος τῶν Ἀγγέλων ἢ τῆς Γαλλίας[2]

Οὗτος ὀρθοῦται εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ἐμπορικοῦ λιμένος (Ἐμπορειό) τῆς Ρόδου καὶ μετὰ τοῦ Πύργου τοῦ Naillac ἐπροστάτευε τὸν λιμένα. Ἡ οἰκοδόμησίς του ἔγινε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1461 καὶ 1475, ἐνισχυθέντος τοῦ ἔργου οἰκονομικῶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ ΙΑ΄. Ὁ Μέγας Μάγιστρος Pierre d'Aubusson (1476-1503) πιθανῶς μετὰ τὸ 1480 τὸν ἐπεσκεύασε.

Ὁ πύργος εἶχεν ὑποστῆ μεγάλας ζημίας κυρίως ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου. Ρωγμαὶ κάθετοι καὶ ὁριζόντιοι, πολλάκις διαμπερεῖς, διέσχιζον τοὺς τοίχους του. Τὸ δυτικὸν ἄνω τμῆμα αὐτοῦ ἦτο λίαν ἑτοιμόρροπον. Ἐκ τοῦ θόλου τοῦ ἰσογείου καὶ καμαρῶν τοῦ ὀρόφου θολῖται τινὲς εἶχον ἀποκολληθῆ. Ἐπίσης ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς αἱ ἐκ κογχυλιάτου λίθου πλίνθοι εἶχον φθαρῆ καὶ γενικώτερον τὸ μνημεῖον ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ἐγκαταλείψεως καὶ ἀμέσου καταρρεύσεως. Ἐφέτος ἤρχισεν ἡ συντήρησις κατ' ἀρχὴν τῶν λίαν ἑτοιμορρόπων τμημάτων αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου καὶ τοῦ ἐμπείρου ἀρχιτεχνίτου τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστρ. Φεργαδιώτη (Πίν. 740 γ).

Οἰκία Τσιμέττα

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν βομβαρδισμῶν τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου κατεστράφη ἡ ἐντὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀριστοτέλους οἰκία τῆς οἰκογενείας Τσιμέττα. Εἶχον διασωθῆ τοῖχοι τινὲς τοῦ νοτίου καὶ τὸ νοτιοανατολικὸν τμῆμα τῆς προσόψεως καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτῶν. Ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου ἀποκατέστησε τὴν πρόσοψιν τῆς νοτίας πτέρυγος τοῦ κτηρίου, συμφώνως πρὸς ἀρχιτεκτονικὴν μελέτην ἐγκεκριμένην ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως καὶ παλαιὰς φωτογραφίας.

ΠΑΤΜΟΣ

Σπήλαιον Ἀποκαλύψεως

Ἡ καρδία τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι δίδυμος ναὸς ἀποτελούμενος ἐκ τοῦ φυσικοῦ σπηλαίου, ὅπου κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ἔγραψε τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως, καὶ ἐκ τοῦ μονοχώρου καμαροσκεπάστου ναΐσκου τῆς Ἁγίας Ἄννης. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1920-1940 οἱ τοῖχοι καὶ ἡ καμάρα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἄννης εἶχον καλυφθῆ διὰ κακοτέχνων ἐλαιογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀπολεπισθῆ καὶ ἦσαν πανάθλιαι εἰς τὴν θέαν. Ἐπί-

1. ΑΕ 1973, σ. 143 κ.ἑ. Τὸ Ἔργον 1974, σ. 201-206. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 643.

2. A. Gabriel, La cité de Rhodes, I, Paris 1921, σ. 59-61.

σης εἶχον ἐπιχρισθῆ οἱ τοῖχοι τοῦ ἐξωνάρθηκος καὶ ἐσωνάρθηκος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ σπηλαίου, τὸ δάπεδον δὲ αὐτῶν εἶχε ἐπιστρωθῆ δι' ἐγχρώμων πλακιδίων. Οὕτω ἀφῃρέθησαν αἱ ἐλαιογραφίαι καὶ τὰ ἐπιχρίσματα καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἔλαβε καὶ πάλιν τὴν μορφὴν τὴν ὁποίαν εἶχεν τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ ἔτους 1782, ὅτε ἐπεσκέφθη τὴν Πάτμον ὁ Choiseul-Gouffier (Πίν. 740 δ).

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πλακιδίων τοῦ ἐσωνάρθηκος καὶ τοῦ ἐξωνάρθηκος, τὸ δάπεδον ἐπεστρώθη διὰ ἐντοπίων λιθίνων πλακῶν.

Εἰς τὸ Ἡγουμενεῖον μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου ἤρχισεν ἡ συντήρησις τῆς στέγης του.

Εἰς τὴν οἰκίαν Νικολαΐδη συνεχίσθη ἡ κτηριακὴ συντήρησις.

Ἐπίσης μικρᾶς ἐκτάσεως ἐργασίαι κτηριακῆς συντηρήσεως ἐγένοντο εἰς τὰ κάτωθι μνημεῖα τῆς Πάτμου: Ἅγιον Δημήτριον, Παναγίαν τῆς Κουμάνας, Ἅγιον Νικόλαον τὸν Κουδουνᾶ.

ΛΕΡΟΣ

Παναγία τοῦ Κάστρου

Ἀντικατεστάθησαν τὰ ἔγχρωμα σύγχρονα πλακίδια τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τῆς στοᾶς, ἡ ὁποία περιβάλλει ἀπὸ Δ. καὶ Β. αὐτόν, δι' ἐντοπίων λιθίνων πλακῶν.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὰς νήσους Ρόδον καὶ Πάτμον. Τὸ συνεργεῖον συντηρήσεως τοιχογραφιῶν τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου εἰργάσθη ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ζωγράφου-συντηρητοῦ κ. Φωτ. Ζαχαρίου. Εἰς τὴν Ρόδον οἱ στόχοι οἱ ὁποῖοι ἐτέθησαν ἦσαν ὁ ἐντοπισμὸς τῶν τοιχογραφημένων μνημείων καὶ ἡ διάσωσις τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου των διὰ τῆς στερεώσεως τῶν ἀποκεκολλημένων τμημάτων του. Εἰς τὴν Πάτμον περιωρίσθημεν κυρίως εἰς τὴν συνέχισιν τῆς συντηρήσεως γνωστῶν μνημείων.

ΡΟΔΟΣ

Ἀρχάγγελος

(α) Ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος[3]. Συνεχίσθη ἡ διὰ μηχανικοῦ καθαρισμοῦ ἀποκάλυψις καὶ ἐν συνεχείᾳ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μονοχώρου καμαροσκεπάστου τούτου ναοῦ. Εἰς μὲν τὸν νότιον τοῖχον ἀπεκαλύφθησαν μορφαὶ ὀρθίων ἁγίων, εἰς δὲ τὸν δυτικὸν τὸ ζεῦγος τῶν κτητόρων μετὰ τοῦ υἱοῦ των, προσφέροντες ὁμοίωμα τοῦ ναοῦ εἰς τὸν ἄνωθεν αὐτῶν Χριστόν. Ἄνωθεν τῆς γυναικὸς ἡ ἐπιγραφή: *Η ΔΟΥΛΗ ΤΟΥ Θ(Ε)ΟΥ ΗΡΙΝΗ ΚΤΗΤΟΡΙCA* καὶ ἄνωθεν τοῦ ἀνδρός: *[Ο] ΔΟΥΛΟC [ΤΟΥ] Θ(Ε)ΟΥ .....ΚΤΗΤΩΡ.* Αἱ τοιχογραφίαι χρονολογοῦνται εἰς τὸ τέλος τοῦ 14ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰ.

(β) Ἅγιος Γεώργιος Πετρωνιάτης. Ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐστερεώθησαν τοιχογραφίαι τοῦ 15ου αἰ.

(γ) Ἅγιοι Θεόδωροι[4]. Ἐπερατώθη ἡ ἀποκάλυψις καὶ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν, χρονολογουμένων εἰς τὸ 1377.

Λίνδος

(α) Ἅγιος Γεώργιος ὁ Χωστός[5]. Συνεχίσθη ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν. Διεπιστώθη ὅτι εἰς τὸ Ἱερὸν ὑπάρχουν τρία ἀλλεπάλληλα στρώματα ζωγραφικοῦ διακόσμου. Τὸ νεώτερον χρονολογεῖται εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 11ου αἰ., ἐνῷ τὸ ἀρχαιότερον ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὴν εἰκονομαχικὴν περίοδον.

(β) Ἅγιος Γεώργιος ὁ Παχυμαχιώτης[6]. Ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐστερεώθησαν λείψανα τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, τὰ ὁποῖα ἐκ κτητορικῆς ἐπιγραφῆς χρονολογοῦνται εἰς τὸ 1394/95.

(γ) Ἅγιος Μηνᾶς. Ἐστερεώθησαν αἱ σωζόμεναι τοιχογραφίαι τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, χρονολογούμεναι εἰς τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰ.

Ἀλάερμα

Μονὴ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ εἰς Θάρι. Συνετηρήθησαν αἱ ἀποκολληθεῖσαι ἐκ τῆς βορειοανατολικῆς καὶ νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ὅπου ἦσαν ἐγκλωβισμέναι, τοιχογραφίαι τοῦ 12ου αἰ.

Ἀφάντου

Παναγία ἡ Καθολική. Ἤρχισεν ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν. Τὸ μνημεῖον εἶναι κατάγραφον διὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 18ου, 15ου καὶ πιθανῶς τοῦ 13ου αἰ.

ΠΑΤΜΟΣ

Σπήλαιον Ἀποκαλύψεως

Κατὰ τὴν κτηριακὴν συντήρησιν τοῦ σπηλαίου ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐστερεώθησαν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοιχογραφίαι τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ. (Πίν. 740 ε), ἐφάμιλλοι ἀπὸ ἀπόψεως ποιότητος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ παρεκκλησίου τῆς Παναγίας καὶ τῆς Τραπέζης τῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου εἰς τὴν αὐτὴν νῆσον[7].

3. ΑΑΑ VI (1973), σ. 274-275, εἰκ. 7-8.

4. ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 268-270, εἰκ. 1-2.

5. ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 266.

6. ΑΑΑ, ἔ.ἀ., σ. 270, εἰκ. 3.

7. Α. Ὀρλάνδου. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου Πάτμου, Ἀθῆναι 1970, σ. 121 κ.ἑ.

Παρεκκλήσιον Ἁγίου Νικολάου

Ἐστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι τοῦ 17ου αἰ., αἱ κοσμοῦσαι τὸ ὡς ἄνω παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ μοναστηριακοῦ συγκροτήματος τῆς Ἀποκαλύψεως.

Ἅγιος Δημήτριος

Συνεχίσθη ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν, χρονολογουμένων εἰς τὸν 15ον αἰ. περίπου.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου ἡ καταγραφὴ τῶν φορητῶν εἰκόνων, τῶν φυλασσομένων εἰς τοὺς ναοὺς τῶν νήσων. Συνεργεῖον ἀποτελούμενον ὑπὸ τῶν φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κκ. Στ. Κανόνη, Χαρ. Κουτελάκη καὶ Κωνστ. Κωτζιούλα, κατέγραψε 532 φορητὰς εἰκόνας, 446 εἰς Ρόδον καὶ 86 εἰς Κάλυμνον. Δι' ἑκάστην εἰκόνα ἐγένετο δελτίον φέρον φωτογραφίαν αὐτῆς καὶ σύντομον περιγραφήν.

ΗΛΙΑΣ ΚΟΛΛΙΑΣ

*

ΕΦΟΡΕΙΑ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1973

Κατὰ τὸ 1973 ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων ἀσχολήθηκε μὲ τὴν προστασία καὶ τὴ διατήρηση μεμονωμένων ἀρχιτεκτονημάτων, καθὼς καὶ ἀρχιτεκτονικῶν καὶ πολεοδομικῶν συνόλων (ensembles) σὲ ὅλη τὴ χώρα, ποὺ παρουσίαζαν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἱστορικό, ἀρχιτεκτονικὸ καὶ πολεοδομικό. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς δραστηριότητας τῆς Ἐφορείας ἐκάλυψε ἡ ἐξέταση θεμάτων μνημειακῶν συνόλων ποὺ παρουσιάζουν ἰδιότυπα πολεοδομικὰ προβλήματα καὶ ἡ ἀναζήτηση λύσεων σύμφωνα μὲ τὰ διεθνῶς ἰσχύοντα (Χάρτης Βενετίας 1964 κλπ.).

Στὴν **Ἀθήνα,** τὰ σύνολα καὶ τὰ ἀρχιτεκτονήματα ἀνήκουν σὲ ἀμιγὴ ἀθηναϊκὴ νεοκλασικὴ τεχνοτροπία τοῦ 19ου αἰ. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου ἢ καὶ ἀπηχοῦν ἄλλα εὐρωπαϊκὰ τεχνοτροπικὰ ρεύματα τῆς ἀντίστοιχης ἐποχῆς, ὅπως Νεοαναγέννηση, Νεομπαρόκ, Jugendstil, Expressionismus. Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ σύνολα καὶ τὰ ἀρχιτεκτονήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολήθηκε ἡ Ἐφορεία εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ συγκρότημα τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος[1] ἐπὶ τῶν ὁδῶν Γεωργίου Σταύρου-Αἰόλου-Σοφοκλέους. Στὴ σχετικὴ ἔκθεση ποὺ ὑποβλήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο ὑπογραμμίζονται τὰ ἑξῆς: Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ αὐτὸ συγκρότημα τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος ἐμφανίζει ἐνδιαφέρον τριπλό:

(α) ὡς ἕδρα τοῦ παλαιοτέρου ἐθνικοῦ τραπεζιτικοῦ ἱδρύματος ἀπὸ τὸ 1845.

(β) ὡς ἀξιόλογη ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση ποὺ συντελέσθηκε σ' ὅλη τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἱδρύματος αὐτοῦ.

(γ) ὡς πολεοδομικὸ στοιχεῖο τῶν παρακείμενων πλατειῶν καὶ ὁδῶν τοῦ κέντρου τῆς νεοκλασικῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ποὺ ἱδρύθηκε τὸ 1841, ἐγκαταστάθηκε τὸ 1845 στὸ πρῶτο της ἰδιόκτητο κτίριο, τὴν οἰκία Κυριάκου Δομνάδου, στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Γεωργίου Σταύρου καὶ Αἰόλου. Δέκα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1855, ἐπεκτάθηκε καὶ στὸ διπλανὸ κτίριο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Αἰόλου, τὸ Ξενοδοχεῖο τῆς Ἀγγλίας. Γύρω στὸ 1900 ἐνοποιήθηκαν ἀρχιτεκτονικῶς καὶ τὰ δύο κτίρια μὲ τὴν κατασκευὴ τῆς μνημειώδους προσόψεως, ποὺ ὑπάρχει καὶ σήμερα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Αἰόλου καὶ ποὺ συνεχίζεται καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γεωργίου Σταύρου. Ἡ διαμόρφωση αὐτὴ τῆς προσόψεως τῆς ὁδοῦ Αἰόλου ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς καλύτερες συνθέσεις τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐποχῆς. Συνδυαζόμενη μὲ ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμηση ἐξαιρετικῆς καλαισθησίας καὶ μὲ ἄριστη ποιότητα ἐργασίας, καθιστᾶ τὸ κεντρικὸ κτίριο τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἕνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογότερα σωζόμενα κτίρια τῶν νεοκλασικῶν Ἀθηνῶν.

Ἀμέσως μετὰ τὸ 1900 ἔγιναν ὁρισμένες προσθῆκες καὶ διαμορφώσεις στὰ κτίρια ποὺ ὑπῆρχαν ἤδη στὴν ὁδὸ Γεωργίου Σταύρου μέχρι τὴν ὁδὸ Σταδίου. Οἱ προσθῆκες αὐτὲς καὶ οἱ διαμορφώσεις νεοαναγεννησιακῆς καὶ νεοκλασικῆς τεχνοτροπίας, συνδυάζονται μὲ ἐπιτυχημένο τρόπο καὶ ἀποτελοῦν συνέχεια καὶ πλαίσιο τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου τῆς Τραπέζης στὴν ὁδὸ Αἰόλου.

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ποὺ διαμορφώθηκε ἡ πρόσοψη τῆς Τραπέζης μεταποιήθηκαν καὶ κατασκευάσθηκαν, σὲ ἀντικατάσταση προγενέστερων κτιρίων, τὰ δύο κτίσματα ποὺ βρίσκονται σήμερα ὑπὸ ἐμπορικὴ χρήση στὴν ὁδὸ Αἰόλου, σὲ συνέχεια πρὸς τὸ κεντρικὸ κτίριο καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς ὁδοῦ Σοφοκλέους.

Ἐξαιρετικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ σημασία τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος τῆς Τραπέζης καὶ ὡς πολεοδομικοῦ στοιχείου στὴ διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος χώρου.

Ἡ μνημειακὴ πρόσοψη εἶναι καίριο στοιχεῖο γιὰ τὴν πλαισίωση τῆς σημερινῆς πλατείας Δημαρχείου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ὁδοῦ Αἰόλου. Ἐπὶ πλέον, μαζὶ μὲ τὸ μέγαρο Β. Μελᾶ (παλιὸ Ταχυδρομεῖο) καὶ τὰ ἄλλα σωζόμενα ἀκόμη νεοκλασικὰ κτίρια, τονίζει τὴν ἔννοια τῆς πλατείας ὡς ὀρθογωνίου τὸ ὁποῖον πλαισιώνεται μὲ ἑνιαίου ὕφους κτίρια.

Ἡ ὄψη τῶν κτιρίων τῆς Τραπέζης στὴν ὁδὸ Γεωργίου Σταύρου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἑνιαῖο κλασικιστικὸ ὕφος ποὺ παρέχει σ' ὁλόκληρο τὸ μῆκος τοῦ μικροῦ δρόμου, συμβάλλει, ἀκόμη, καὶ στὴν ὅλη νεοκλασικὴ ἐντύπωση τῆς πλατείας Δημαρχείου, καθὼς ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς προσπελάσεις πρὸς αὐτὴν ἀλλὰ καί, ἀπὸ ὁρισμένο μέρος τῆς πλατείας, μιὰ ἀπὸ τὶς προεκτάσεις τοῦ χώρου πέρα ἀπὸ αὐτήν.

Γιὰ ὅλους τοὺς προαναφερθέντες λόγους ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο τὴ διατήρηση ὁλόκληρου τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ καὶ πολεοδομικοῦ συνόλου τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης καὶ τὸ χαρακτηρισμό του ὡς «συνόλου χρήζοντος εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας».

2. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ συγκρότημα τῶν τεσσάρων νεοκλασικῶν κτιρίων τοῦ Πανεπιστημίου ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μασσαλίας, Ἀκαδημίας καὶ Σίνα[2]. Τὸ συγκρότημα αὐτὸ περιλαμβάνει:

(α) Τὸ κτίριο τοῦ Νεκροτομείου (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μασσαλίας), κατασκευασμένο περὶ τὸ γ' τέταρτο τοῦ 19ου αἰ.

1. Κ. Μπίρη, Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα, Ἀθῆναι 1966, σ. 49, εἰκ. σ. 164 (στὸ ἑξῆς: Μπίρη).

2. Ἔκδοση Ἐμπορικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι 1967, εἰκ. 84 (στὸ ἑξῆς: Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική).

(β) Τὸ κτίριο τῶν Ἐργαστηρίων τοῦ Πανεπιστημίου (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας), ποὺ κατασκευάσθηκε τὸ 1856.

(γ) Τὸ κτίριο ὅπου στεγάζεται ἡ ἕδρα τῆς Γεωλογίας-Παλαιοντολογίας (ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας καὶ Σίνα), ποὺ κατασκευάσθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 1870.

(δ) Τὸ κτίριο τῆς Νομικῆς Σχολῆς (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σίνα), ποὺ κατασκευάσθηκε τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὸ κτίριο τοῦ Νεκροτομείου καὶ ἔχει μεγάλες ὁμοιότητες μὲ αὐτὸ στὴν πρόσοψη.

Καὶ τὰ τέσσερα κτίρια ἔχουν ὁμοιογένεια ἀρχιτεκτονικοῦ ὕφους, παρὰ τὶς μεταγενέστερες ἀλλοιώσεις ποὺ ἔχουν γίνει στὸ κτίριο τῆς Γεωλογίας-Παλαιοντολογίας. Ἡ σύνθεση τῆς προσόψεως κάθε ἑνὸς ἀπὸ τὰ κτίρια αὐτά, ὑποταγμένη σὲ αὐστηροὺς κανόνες συμμετρίας, ἁρμονίας καὶ λιτότητας, συνιστᾶ ἰδιαίτερα ἐπιτυχημένη ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση.

Καὶ ἀπὸ πολεοδομικῆς ἀπόψεως τὸ ἀρχιτεκτονικὸ αὐτὸ σύνολο ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

(α) Ἀπὸ ἕναν αἰώνα τώρα, ἀποτελεῖ μέρος τῆς πολεοδομικῆς διαμορφώσεως τῆς νεοκλασικῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

(β) Συγκροτεῖ ἑνιαῖο πολεοδομικὸ σύνολο, ποὺ ἐναρμονίζεται μὲ τρόπο ἄριστο πρὸς τὰ παρακείμενα κτίρια τῆς Ἀκαδημίας, τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ κτιρίου τοῦ Πολιτικοῦ Νοσοκομείου.

(γ) Καὶ τὰ τέσσερα κτίρια, κατασκευασμένα σὲ χρονικὸ διάστημα δύο περίπου δεκαετηρίδων, ἀντικατοπτρίζουν τὴν ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, οἱ ὁποῖες «παρὰ τὰ γλίσχρα ποσὰ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ Πανεπιστημίου κατώρθωσαν μὲ ἐπιμονὴ καὶ φροντίδα νὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν οἰκοδομὴν τῶν περιστεφόντων τὸ Πανεπιστήμιον ἐργαστηρίων καὶ ἱδρυμάτων»[3].

(δ) Μὲ τὴν ὀρθογώνια αὐλὴ ποὺ δημιουργεῖται ἀνάμεσά τους ἔχουν καὶ τὰ τέσσερα κτίρια συνδεθεῖ ἀρρήκτως μὲ τὴν ἔννοια καὶ λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἱστορία τῶν τελευταίων ἑκατὸν ἐτῶν του.

Γιὰ ὅλους τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ καὶ πολεοδομικοῦ αὐτοῦ συνόλου ὡς χρήζοντος εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας.

3. Ἡ πλατεία Ἐλευθερίας. Ἡ πλατεία αὐτὴ ὡς ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο καὶ ὡς πολεοδομικὴ διαμόρφωση ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία γιὰ τὴ νεοκλασικὴ πόλη τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ τρεῖς πλευρές της, ἀνατολική, βόρεια καὶ δυτικὴ σχηματίζονται εὐθύγραμμες, ἐνῶ ἡ νότια πλευρὰ στὸ μεσαῖο, μεγαλύτερο μέρος της ἐπεκτείνεται σὲ ἡμικύκλιο.

Ἡ πλατεία ὡς πολεοδομικὸ στοιχεῖο, χωρὶς ὅμως τὴν ἡμικυκλικὴ διαμόρφωση, ἀπαντᾶται πρώτη φορὰ στὸ σχέδιο τῶν Κλεάνθη καὶ Schaubert, ποὺ ἐγκρίθηκε μὲ τὸ Β. Διάταγμα τῆς 7ης/19ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1833[4]. Ἡ ἡμικυκλικὴ διαμόρφωση τῆς πλατείας ἐμφανίζεται στὸ σχέδιο τοῦ Leo von Klenze, ποὺ ἐγκρίθηκε μὲ τὸ Β. Διάταγμα τῆς 18ης/30ῆς Σεπτεμβρίου τοῦ 1834. Προοριζόταν ὅμως, ὅπως καὶ τὸ ὁλοκληρωμένο σχέδιο ποὺ δημοσίευσε ἀργότερα ὁ ἴδιος στὸ Μόναχο, γιὰ νὰ περιλάβει ἐκκλησία ἢ ἄλλα δημόσια κτίρια[5]. Στὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τοῦ Wilhelm von Weiler (1834)[6], ὅπως καὶ στὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τοῦ Stauffert (1836)[7], ἡ πλατεία σημειώνεται μὲ τὴν ἡμικυκλικὴ διαμόρφωση καὶ μὲ τὴν ὀνομασία: Platz Ludwig στὸ πρῶτο καὶ πλατεία Λουδοβίκου στὸ δεύτερο. Δὲν σημειώνονται ὅμως πλέον δημόσια κτίρια. Καὶ σὲ ὅλα τὰ μεταγενέστερα σχέδια τὸ σχῆμα τῆς πλατείας δηλώνεται ἡμικυκλικὸ στὴ νότια πλευρά, χωρὶς δημόσια σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος κτίρια. Τὸ 1862 μετονομάσθηκε σὲ πλατεία Ἐλευθερίας.

Ἡ πλατεία αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ γνήσια νεοκλασικὴ σύνθεση, ἀπόλυτα συμμετρική, μὲ ἡμικυκλικὰ διατεταγμένες τὶς προσόψεις τῶν οἰκιῶν (crescent) στὴ μέση τῆς νότιας πλευρᾶς της.

Τὰ κτίρια ποὺ τὴν περιβάλλουν εἶναι σημαντικότατα νεοκλασικὰ ἀρχιτεκτονήματα, ποὺ τὸ κάθε ἕνα ἔχει τὴν αὐτοτέλειά του ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς, ἀλλὰ ποὺ ὅλα μαζὶ ὑποτάσσονται σὲ ὁρισμένες γενικὲς ἀρχὲς ποὺ διέπουν τὴ δόμηση τῆς πλατείας.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ ἀρχιτεκτονικό της ἐνδιαφέρον, ἡ πλατεία ἀποτελεῖ καὶ καίριο κόμβο στὴν ὅλη νεοκλασικὴ πολεοδομικὴ σύνθεση τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 19ου αἰ., καθὼς εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς κορυφὲς τοῦ ἰσοσκελοῦς τριγώνου, ποὺ σχηματίζεται ἀνάμεσα στὶς πλατεῖες: Ὁμονοίας-Κλαυθμῶνος-Ἐλευθερίας.

Ἐκθέτοντας ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς πλατείας Ἐλευθερίας ὡς συνόλου χρήζοντος εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἐπίσης στὸ Ὑπουργεῖο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς οἰκήματα χρήζοντα εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας τὰ ἑξῆς ἀρχιτεκτονήματα, γιὰ κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀνέφερε τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ μέγαρο τοῦ ἄλλοτε πρέσβεως τῆς Αὐστρίας Prokesch von Osten, ὕστερα

3. Τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον, σ. 192 εἰς Βλάση Γαβριηλίδη, Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τοῦ 1896, Ἀθῆναι 1896.

4. Μπίρη, σχέδ. σ. 33.
5. Μπίρη, σχέδ. σ. 37.
6. Μπίρη, σχέδ. σ. 41.
7. Μπίρη, σχέδ. σ. 57.

μέγαρο Τοσίτσα καὶ ἀργότερα Ἑλληνικὸ Ὠδεῖο στὴν ὁδὸ Φειδίου 3, ποὺ κατασκευάσθηκε τὸ 1836· Ἔργο πιθανῶς τοῦ Χριστιανοῦ Χάνσεν[8].

Ἡ οἰκία Γ. Βλαχούτση στὴν ὁδὸ Πειραιῶς 35. Ἐχρησίμευσε γιὰ τὴ στέγαση τῶν γραφείων τῆς Ἀντιβασιλείας. Ἀργότερα καὶ μέχρι τοῦ 1871 ἐστέγασε τὸ Πολυτεχνεῖο. Ἔκτοτε ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ τμῆμα τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν[9].

Τὸ μέγαρο Βασιλείου Γ. Μελᾶ, γνωστὸ ὡς Κεντρικὸ Ταχυδρομεῖο Ἀθηνῶν. Κτίσθηκε τὸ 1874 σύμφωνα μὲ σχέδια τοῦ Ernst Ziller[10].

Τὸ λιθόκτιστο τελωνεῖο καὶ οἱ ἀποθῆκες κοντὰ στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιῶς, στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Εὐπλοίας καὶ Ἁγ. Νικολάου, ἔργο ποὺ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ μέσα στὴν πέμπτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰ.[11].

Ἡ οἰκία τῆς ὁδοῦ Θουκυδίδου 12. Κατασκευάσθηκε τὸ 1906 ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Βαφειάδη γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Ψύλλα, στρατηγὸ καὶ βουλευτὴ Ἀττικῆς.

Τὸ Σαρόγλειο μέγαρο (λέσχη Ἀξιωματικῶν) στὴν πλατεία Ρηγίλλης. Ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀλεξάνδρου Νικολούδη, χρονολογεῖται στὸ 1932 καὶ ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον δεῖγμα τῆς ἐξελίξεως τῆς νεοκλασικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν Ἀθήνα μεταξὺ τῶν δύο εὐρωπαϊκῶν πολέμων.

Ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων μὲ εἰσήγησή της πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ὑπογράμμισε τὴ σημασία ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως τῆς ἐπαύλεως Καζούλη[12] στὴν Κηφισιά, ἡ ὁποία ἔχει περιέλθει στὴν ἰδιοκτησία τοῦ ΙΚΑ καὶ ὑπέδειξε τρόπο διασώσεώς της ἀπὸ ἐπαπειλούμενη κατεδάφισή της, προκειμένου νὰ ἀνεγερθεῖ στὴ θέση της νοσοκομεῖο. Συγκεκριμένα πρότεινε νὰ ἀπαγορευθεῖ κατ' ἀρχὴν στὶς Δημόσιες Ὑπηρεσίες καὶ στοὺς Ὀργανισμοὺς Δημοσίας Ὠφελείας:

(α) Νὰ μετασκευάζουν ριζικὰ ἢ νὰ κατεδαφίζουν γιὰ νὰ ἐπανοικοδομήσουν τὰ ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικῶς κτίρια ποὺ ἔχουν στὴν κυριότητά των,

(β) Νὰ μεταβιβάζουν ὑφ' οἱανδήποτε μορφὴν τὴν κυριότητά των ἐπὶ τῶν προαναφερθέντων κτιρίων εἰς ἕτερον πλὴν τοῦ Δημοσίου.

Μόλις δὲ διαπιστωθοῦν ἐνέργειες μετασκευῆς ἢ μεταβιβάσεως σὲ ἰδιῶτες, τὰ ἐνδιαφέροντα αὐτὰ κτίρια καὶ τὰ οἰκόπεδά τους νὰ περιέρχονται ἀναγκαστικὰ στὴν ἁρμόδια Ὑπηρεσία Προστασίας Μνημείων, ἀπαλλοτριούμενα ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου, ἐὰν δὲν εἶναι δημόσια κτίρια.

Ἡ Ἐφορεία ἐπανέλαβε τὴν παλιότερη εἰσήγησή της γιὰ χαρακτηρισμὸ ὡς οἰκήματος χρήζοντος εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας τοῦ Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου[13] στοῦ Μακρυγιάννη. Τὸ κτίριο ἄρχισε νὰ κατασκευάζεται τὸ καλοκαίρι τοῦ 1834 σύμφωνα μὲ σχέδια τοῦ ὑπολοχαγοῦ τοῦ μηχανικοῦ, ἀρχιτέκτονος Wilhelm von Weiler ὡς Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο γιὰ τὴν περίθαλψη τῶν ἀγωνιστῶν. Τελείωσε τὸ 1836.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ αἴτηση ποὺ ὑποβλήθηκε γιὰ κατεδάφιση τοῦ μεγάρου Μαυρομιχάλη[14] στὴ λεωφόρο Ἀμαλίας 8 καὶ Ξενοφῶντος, ὑπογράμμισε καὶ πάλι τὴ μεγάλη σημασία του ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως καὶ ἐπανέλαβε τὴν πρόταση γιὰ διατήρησή του, στὴν ὁποία, ἐπὶ πλέον, συνηγορεῖ καὶ ἡ θέση του.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ πρόταση τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων γιὰ τροποποίηση τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Κανάρη καὶ Ἀκαδημίας. Στὴ σχετικὴ εἰσήγηση ὑπογραμμίσθηκε ὅτι ἡ προτεινόμενη τροποποίηση, ὅπως σημειώνεται στὸ τοπογραφικὸ διάγραμμα ποὺ ὑποβλήθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων, θὰ ἔχει ὡς συνέπεια τὴν καταστροφὴ τοῦ νοτιοδυτικοῦ μέρους τοῦ μεγάρου Δεληγιώργη[15]. Συγκεκριμένα στὸ ρυμοτομούμενο μέρος περιλαμβάνεται σχεδὸν τὸ ἥμισυ τῆς δυτικῆς ὄψεως τοῦ μεγάρου (ὄψη ὁδοῦ Ἀκαδημίας) καὶ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ νότια ὄψη (τῆς ὁδοῦ Κανάρη). Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ καταστροφὴ τοῦ μεγάρου, γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἐπιτραπεῖ ἡ ζητούμενη διαπλάτυνση. Τὸ μέγαρο Δεληγιώργη, ἔργο τοῦ Ernst Ziller, εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸ ἀρχιτεκτόνημα μὲ ἀξιόλογη διακόσμηση στὸ ἐσωτερικό. Ἡ θέση του ἐπάνω σὲ τρεῖς ὁδούς: Πινδάρου-Ἀκαδημίας-Κανάρη, εὐνοεῖ τὴν ἄνετη ἐνατένισή του καὶ ἀναδεικνύει τὴ μνημειακότητά του. Γι' αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς λόγους ἔχει κηρυχθεῖ (μὲ εἰσήγηση τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων) ἱστορικὸ διατηρητέο μνημεῖο καὶ πρέπει νὰ παραμείνει ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ νόμου.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ αἴτηση τῶν ἰδιοκτητῶν γιὰ κατεδάφιση τῆς οἰκίας Ὄθωνος Σταθάτου, ἔργου τοῦ Ernst Ziller[16], ἐπὶ τῶν ὁδῶν Βασιλίσσης Σοφίας καὶ Ἡροδότου, ποὺ ἔχει κηρυχθεῖ ὡς οἴκημα χρῆζον εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας καὶ ὑπογράμμισε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους πρέπει αὐτὴ νὰ παραμείνει ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ νόμου.

8. Μπίρη, εἰκ. σ. 98.
9. Μπίρη, σ. 49, 50.
10. Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική, εἰκ. σ. 32, εἰκ. 178, 179.
11. Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική, εἰκ. 99, 100.
12. Σ. Σκοπελίτη, Νεοκλασσικὰ σπίτια τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, Ἀθήνα, 1975, εἰκ. 79 καὶ 190.
13. Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική, εἰκ. 89, 90. Μπίρη, εἰκ. σ. 72, σ. 73.
14. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 559.
15. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 559. Μπίρη, σ. 237.
16. Δ. Παπαστάμου, Ἐρνέστος Τσίλλερ, προσπάθεια μονογραφίας, Ἀθήνα 1973, σ. 35. Μπίρη, εἰκ. σ. 181, 182.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ αἴτηση γιὰ ἀποχαρακτηρισμὸ τῆς πρώην ἐπαύλεως τοῦ Ἄγγλου ναυάρχου Malcolm στὴν ὁδὸ Ἁγίας Ζώνης 39, ἔργου τοῦ Σταματίου Κλεάνθους (1832)[17], ὑπογράμμισε τὴ μεγάλη σημασία τοῦ κτιρίου, παρὰ τὶς προσθῆκες ποὺ ἔχουν γίνει καὶ ἀπὸ τὶς τέσσερις πλευρές του καὶ ἐξέφρασε τὴ γνώμη ὅτι πρέπει νὰ παραμείνει ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ νόμου.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ αἴτηση τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς γιὰ ἀποχαρακτηρισμὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν ὁδὸ Βασιλίσσης Σοφίας 24[18] καὶ ὑπογράμμισε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ παραμείνει ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ νόμου.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ αἴτηση τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου Ἐνορίας Ἁγίων Ἀσωμάτων γιὰ ἀποχαρακτηρισμὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ὀρφανοτροφείου Χατζηκώστα στὴν ὁδὸ Πειραιῶς 68[19] καὶ ὑπογράμμισε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους πρέπει αὐτὴ νὰ παραμείνει ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ νόμου. Σχετικὰ σημείωσε ὅτι ἡ ἐκκλησία αὐτή, ποὺ εἶναι ἔργο τοῦ E. Ziller καὶ κατασκευάσθηκε τὸ 1900 ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ λαξευτοὺς λίθους μὲ κομψὴ ἀνάγλυφη διακόσμηση στὸ γεῖσο τῆς στέγης, στὰ πολύλοβα παράθυρα, στὸ πλαίσιο τῆς θύρας κλπ., εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον μνημεῖο γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν Ἀθήνα κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τοῦ νεοκλασικισμοῦ.

Ἐπίσης ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ στὸ θέμα τῆς διανοίξεως ἑνὸς ἀδιεξόδου ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ὁδὸ Θουκυδίδου καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν ὁδὸ Ἀδριανοῦ. Τὴ διάνοιξη αὐτὴ μελετοῦσε τὸ Γραφεῖο Πολεοδομίας Ἀθηνῶν. Στὴ σχετικὴ εἰσήγηση ποὺ ὑπέβαλε ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων ὑπογράμμισε ὅτι ἡ μελετώμενη διάνοιξη θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καταστροφὴ ὄχι μόνο σημαντικῶν ἀρχιτεκτονημάτων, ὅπως τῆς οἰκίας ὁδοῦ Θουκυδίδου 12, ἀλλὰ καὶ τοῦ πολεοδομικοῦ ἱστοῦ τῆς νεοκλασικῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν στὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἐπίσης ὑπογράμμισε ὅτι, ἡ σκέψη γιὰ διάνοιξη ὁδῶν στὸ κέντρο τῆς παλιᾶς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν μὲ σκοπὸ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ κίνηση τῶν αὐτοκινήτων εἶναι ἀπαρχαιωμένη. Σήμερα δὲ θυσιάζονται πιὰ οἱ παλιὲς πόλεις χάριν τῶν αὐτοκινήτων ἀλλ' ἀντίθετα τὰ αὐτοκίνητα ἐκβάλλονται ἀπὸ αὐτές.

Ἡ Ἐφορεία μὲ δύο εἰσηγήσεις της: μία στὸν Ἑλληνικὸ Ὀργανισμὸ Τουρισμοῦ καὶ μία πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ὑποστήριξε, ὅπως καὶ σὲ παλιότερη ἔκθεσή της τοῦ ἔτους 1969, τὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη γιὰ διάσωση, ἐπισκευὴ καὶ ἀποκατάσταση τῆς οἰκίας τῆς ὁδοῦ Κυδαθηναναίων 11[20], ἡ ὁποία ἔχει κηρυχθεῖ ἱστορικὸ διατηρητέο μνημεῖο. Ἡ κυριαρχία πνεύματος συμμετρίας ποὺ διέπει τὸ κτίριο τόσο στὴν κάτοψη ὅσο καὶ στὴ διαμόρφωση καὶ τῶν δύο ὄψεων, καθὼς καὶ οἱ ἁρμονικὲς ἀναλογίες τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν — ποὺ εἶναι πάρα πολὺ ἐνδιαφέρουσες καθ' ἑαυτὲς — ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης συνθέσεως ἀποτελοῦν τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς λιτῆς ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε στὴν Ἀθήνα ἕως τὰ μέσα περίπου τοῦ 19ου αἰ.

Ἰδιαίτερα τονίσθηκε ἡ ἀνάγκη διατηρήσεως δύο νεοκλασικῶν διώροφων οἰκιῶν στὴν ὁδὸ Καλαμίδα 8, τῶν ὁποίων ζητήθηκε ἡ κατεδάφιση. Στὴ σχετικὴ εἰσήγηση ποὺ ὑπέβαλε ἡ Ἐφορεία ὑπογράμμισε ὅτι ἡ διάσωση καὶ συντήρησή τους ἦταν ἐνδεδειγμένη:

(α) Γιατὶ οἱ οἰκίες αὐτὲς ἦταν ἀπὸ τὶς παλιότερες νεοκλασικὲς οἰκίες τῶν Ἀθηνῶν,

(β) Γιατὶ παρουσίαζαν ἰδιαίτερο μορφολογικὸ καὶ ἀρχιτεκτονικὸ ἐνδιαφέρον καὶ

(γ) Γιατὶ μὲ τὶς λοιπὲς νεοκλασικὲς οἰκίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀποκλειστικῶς ἀπετελεῖτο ἡ βραχεία ὁδὸς Καλαμίδα, συνέθεταν ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον ἀρχιτεκτονικὸ καὶ πολεοδομικὸ σύνολο, στὸ ὁποῖο ἦταν δυνατὸν νὰ παρακολουθήσει κανεὶς τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀθηναϊκῆς νεοκλασικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 19ου αἰ. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἦταν ἐπιβεβλημένη ἡ διατήρηση ὁλόκληρης τῆς ὁδοῦ Καλαμίδα.

Ἐπίσης ἔγινε εἰσήγηση τῆς Ἐφορείας γιὰ τὴ διάσωση τῆς οἰκίας Χατζηανδρέου στὴ νότια πλευρὰ τῆς πλατείας Φιλομούσου Ἑταιρείας, ἡ ὁποία ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς παλιὲς ἁπλὲς οἰκίες (μὲ χαγιάτι) τῶν Ἀθηνῶν. Μαζὶ μὲ τὴν παρακείμενη νεοκλασικὴ οἰκία, καθὼς καὶ μὲ ἄλλη νεοκλασικὴ οἰκία ποὺ βρίσκεται διαγωνίως ἀπέναντί της, θὰ ἀποτελοῦσε ἕνα ἐνδιαφέρον σύνολο στὴν πλατεία Φιλομούσου Ἑταιρείας ποὺ βρίσκεται στὸ ἄμεσο περιβάλλον τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἐπίσης ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε τὴ διατήρηση τῶν ἑξῆς οἰκιῶν:

Στὴν ὁδὸ Πειραιῶς 29, στὴν ὁδὸ Πειραιῶς 39 καὶ Ἐπικούρου, στὴν ὁδὸ Πειραιῶς 41 καὶ Ἐπικούρου, στὴν ὁδὸ Κυδαθηναίων 3 καὶ Νίκης 43, στὴν ὁδὸ Μακρυγιάννη 10 καὶ Χατζηχρήστου 21.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτι-

17. Μπίρη, εἰκ. σ. 24.
18. Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική, εἰκ. 144.
19. Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική, εἰκ. 152.
20. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 533. Μπίρη, εἰκ. καὶ σχέδιο σ. 95. H. Johannes-K. Μπίρη, Αἱ Ἀθῆναι τοῦ Κλασσικισμοῦ, Ἀθῆναι 1939, πίν. 58-60.

σμοῦ τὸ χαρακτηρισμὸ τῶν **'Αμπελακίων Λαρίσης**[21] ὡς οἰκισμοῦ προστατευόμενου ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο. Σὲ ὑπόδειξη τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὴν 'Εφορεία «νὰ ἐπιλέξῃ ὡρισμένα οἰκήματα ἢ ἔστω καὶ μίαν συνοικίαν τοῦ ἐν θέματι οἰκισμοῦ καὶ νὰ ὑποβάλῃ νέαν περὶ τούτου ἀναφοράν», ἡ 'Εφορεία ἐπανῆλθε καὶ ὑπογράμμισε ὅτι πέρα ἀπὸ τὰ μεμονωμένα ἀρχιτεκτονήματα, ἡ διάρθρωση ὁλόκληρου τοῦ οἰκισμοῦ τῶν 'Αμπελακίων ἔχει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον ὡς οἰκιστικὸ σύνολο καὶ συνδέεται μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ ἐφαρμόσθηκε ἐκεῖ. Συγκεκριμένα ὁ οἰκισμὸς συντίθεται ἀπὸ ἀγροτικοὺς περιβόλους, μέσα στοὺς ὁποίους κτίσθηκαν τὰ ἀρχοντικά, τὰ ὁποῖα γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο διατήρησαν ἀναλλοίωτο τὸν πυργοειδὴ τους τύπο, ἀντίθετα μὲ τὶς πόλεις Κοζάνη, Καστοριὰ ὅπου ὁ τύπος αὐτὸς σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἐφαρμόσθηκε καὶ συνεχόμενα.

Θετικὴ ἦταν ἡ εἰσήγηση τῆς 'Εφορείας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο γιὰ τὴ χρήση ὡς βιβλιοθήκης τοῦ Καποδιστριακοῦ Κυβερνείου **Αἰγίνης**, τὸ ὁποῖο ἔχει χαρακτηρισθεῖ ὡς οἴκημα χρῆζον εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας. Σημείωσε ὅμως ἡ 'Εφορεία ὅτι θὰ ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ἐξετασθοῦν ἀπὸ τὶς Τεχνικὲς Ὑπηρεσίες τῆς 'Αρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας οἱ συνέπειες ποὺ ἐνδεχομένως θὰ εἶχε γιὰ τὸ κτίριο μιὰ τέτοια χρήση, ἐπειδὴ πρέπει νὰ διατηρηθοῦν ἀναλλοίωτοι καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ χῶροι τοῦ μνημειακοῦ αὐτοῦ κτιρίου.

Σὲ 'Επιτροπὴ ποὺ συγκροτήθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν γιὰ τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο τῶν **Σπετσῶν** ἡ 'Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων ὑποστήριξε ὅτι πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἀναλλοίωτη ἡ μορφὴ τῆς παλιᾶς πόλεως.

Ἡ 'Εφορεία συνηγόρησε σὲ πρόταση τοῦ ΕΟΤ γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ζώνης ἀρχαιολογικῆς προστασίας σὲ ὁρισμένες περιοχὲς ἀκόμη τῆς πόλεως **Τήνου.**

Ἡ 'Εφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ αἴτηση καὶ σχέδια ποὺ ὑποβλήθηκαν γιὰ ἐπέκταση τοῦ Ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας στὴν Τῆνο. Στὴ σχετικὴ εἰσήγηση σημειώθηκαν τὰ ἑξῆς: Τὸ συγκρότημα τῆς Εὐαγγελιστρίας τῆς Τήνου, ποὺ κατασκευάσθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1824 καὶ 1829, ἀποτελεῖ ἑνιαῖο καὶ αὐτοτελὲς ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο. Ἡ ἐκκλησία, ἔργο τοῦ λαϊκοῦ ἀρχιτέκτονα Εὐστρατίου Καλλονάρη ἀπὸ τὴ Σμύρνη, βρίσκεται στὴ μέση καὶ περιβάλλεται ἀπὸ τέσσερις πτέρυγες κελιῶν ποὺ διατάσσονται γύρω της σὰν τετράπλευρος, εὐρὺς περίβολος. Ἡ ἐκκλησία εἶναι τυπικῆς μορφῆς δεῖγμα τοῦ τύπου τῶν νεοελληνικῶν βασιλικῶν, ὅπως ἐξελίχθηκε στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὸ 18ο αἰ. καὶ ἑξῆς. 'Αλλὰ καὶ ὁλόκληρο τὸ συγκρότημα εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιτυχημένο τόσο στὶς ἐπὶ μέρους μορφὲς ὅσο καὶ στὸ σύνολο τῆς διατάξεως.

Ἡ ἐπέκταση ποὺ ζητεῖται θὰ εἶναι πενταπλάσια σχεδὸν σὲ ὄγκο ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα ἐκκλησία. Ἡ παρεμβολὴ αὐτῆς τῆς προσθήκης, ποὺ ἡ κλίμακά της εἶναι γιγαντιαία ἐν σχέσει μὲ τὴν ὅλη κλίμακα τοῦ ὑπάρχοντος συγκροτήματος, ὄχι μόνον θὰ καταστρέψει τὸ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον ἀρχιτεκτονικὸ αὐτὸ σύνολο, ἀλλὰ θὰ διαταράξει καὶ τὴν ὅλη ἐντύπωση τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τοῦ τοπίου ποὺ τὸν περιβάλλει. Γενικὰ ἡ ἐπέκταση αὐτή, ποὺ καὶ μορφολογικὰ δὲ συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ παράδοση τοῦ νησιοῦ, θὰ δημιουργήσει ἕνα πομπῶδες καὶ μεγαλόστομο συγκρότημα, ξένο πρὸς τὸν ἀπέριττο χαρακτήρα καὶ τὴ σεμνότητα τῆς Ἑλληνικῆς 'Ορθοδοξίας.

Τὸ προσκύνημα εἶναι τέτοιας ἐκτάσεως καὶ ἀκτινοβολίας, ὥστε κανένα μέγεθος ἐκκλησίας δὲν πρόκειται νὰ ἐπαρκέσει γιὰ τὸ προσερχόμενο πλῆθος τῶν προσκυνητῶν. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ αὐτὸ συγκρότημα ἔχει συνδεθεῖ μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ παράδοση καὶ τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση ὁλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θιγεῖ.

Σὲ ἔκθεσή της πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο ἡ 'Εφορεία ἀνέφερε ὅτι, γιὰ τὴ διάσωση τῶν οἰκισμῶν τῆς **Μήθυμνας** καὶ τῆς **Πέτρας Λέσβου,** παράλληλα μὲ τὴν τακτικὴ καὶ τὰ μέτρα ποὺ ἐφαρμόζει ἡ 'Αρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, πρέπει νὰ ἐκδοθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία Οἰκισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων εἰδικὸς οἰκοδομικὸς κανονισμός. Στὴ σύνταξη τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ οἰκοδομικοῦ κανονισμοῦ χρειάζεται νὰ διατυπωθοῦν οἱ σχετικὲς διατάξεις καταλλήλως καὶ ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐπιτρεπόμενα γενικά, καὶ νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι τὸν τοπικὸ χαρακτήρα στοὺς δύο οἰκισμοὺς προσδίδουν τὰ ἑξῆς τεχνικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐνδείκνυται νὰ διατηρηθοῦν:

1. Ἡ κατασκευὴ τῶν τοίχων μὲ ἀκάλυπτη λιθόκτιστη τοιχοποιία καὶ ἡ ἀποφυγὴ ἔντονων μιστρισμάτων γύρω ἀπὸ τοὺς λίθους. Αὐτὸ ἰσχύει ἀπόλυτα μὲν γιὰ τὴ Μήθυμνα, μερικῶς δὲ γιὰ τὴν Πέτρα, ὅπου ὑπάρχει σημαντικὸς ἀριθμὸς οἰκοδομημάτων, ποὺ οἱ τοῖχοι τους καλύπτονται ἐξωτερικὰ μὲ ἐπίχρισμα.

2. Ἡ στέγη καὶ στοὺς δύο οἰκισμοὺς καλύπτεται κατὰ κανόνα ἀπὸ κοινὰ κεραμίδια ἑλληνικοῦ τύπου.

3. Γύρω ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων δὲν ὑπάρχουν πλαίσια ὑπὸ μορφὴν ταινιῶν.

4. Δὲν ὑπάρχουν καμιᾶς μορφῆς ἐξῶστες.

5. Τὰ νεωτερικὰ στέγαστρα ἀπὸ béton-armé δὲ συμφωνοῦν μὲ τὸ χαρακτήρα τῶν οἰκισμῶν.

6. Τὰ μεγέθη τῶν παραθύρων καὶ γενικὰ τῶν ἀνοι-

21. Ν. Μουτσοπούλου, Τὰ Θεσσαλικὰ 'Αμπελάκια, 'Επιθεώρησις 'Ηώς, 'Αφιέρωμα Θεσσαλία, 1966, σ. 113-200 (στὸ ἑξῆς: Μουτσοπούλου, Θεσσαλ. 'Αμπελάκια).

γμάτων πρέπει νὰ ρυθμίζονται σύμφωνα μὲ τὸ μέγεθος τοῦ οἰκοδομήματος κατὰ τὴν ἔγκριση τοῦ σχεδίου. Ὁπωσδήποτε πρέπει ν' ἀποκλείονται τὰ νεωτερικὰ σχήματα.

Κατὰ τὴν κατασκευὴ τῶν κουφωμάτων πρέπει νὰ ἀποφευχθεῖ τὸ γαλλικὸ σύστημα καὶ νὰ προτιμοῦνται τὰ ταμπλαδωτὰ ἢ ἐκεῖνα ποὺ κατασκευάζονται ἀπὸ ἁπλὲς σανίδες.

7. Τὸ συνηθισμένο χρῶμα τῶν παραθύρων καὶ τῶν θυρῶν εἶναι κόκκινο βαθύ, πράσινο βαθὺ ἢ καφέ.

8. Ὑπάρχει ἐπὶ τόπου μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ κιγκλιδώματα μὲ ἄριστα διακοσμητικὰ θέματα.

Ἡ χρήση ὅλων τῶν πάρα πάνω τοπικῶν στοιχείων πρέπει νὰ διατηρηθεῖ.

Σιδερένιες θύρες πρέπει νὰ ἐπιτρέπονται μόνο στοὺς περιβόλους τῶν οἰκιῶν, ὅταν ὑπάρχουν σιδερένια κιγκλιδώματα καὶ σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα πρότυπα. Ὁπωσδήποτε πρέπει νὰ ἀποκλείονται τὰ νεωτερικὰ σχήματα.

Σὲ αἴτηση τοῦ κ. Γεωργίου Γιαννάκου γιὰ ἀνέγερση μεγάλου συγκροτήματος οἰκιῶν στὴν παραλία τοῦ προστατευόμενου ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο οἰκισμοῦ τῆς Μήθυμνας ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικά. Στὴ σχετικὴ ἔκθεση ὑπογραμμίσθηκαν τὰ ἑξῆς: Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ὑποβαλλόμενα σχέδια καὶ τὶς φωτογραφίες, οἱ κατασκευές, τῶν ὁποίων ζητεῖται ἡ οἰκοδόμηση, προβλέπεται νὰ ἀνεγερθοῦν στὸ χεῖλος τῆς παραλίας ποὺ βρίσκεται ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν πόλη. Στὴν πραγματικότητα δηλαδὴ θὰ εἶναι μέσα στὴν ἔκταση τοῦ χειμερίου κύματος. Ἐὰν ἀνεγερθοῦν σ' αὐτὴ τὴ θέση, θὰ καταστρέψουν τοὺς βράχους ποὺ ἀποτελοῦν τὴ θαυμάσια βάση τοῦ οἰκισμοῦ καὶ θὰ δημιουργήσουν ἕναν ἀκατανόητο, δεύτερο οἰκισμό, παράλληλο μὲ τὸ μνημειακὸ καὶ μάλιστα σὲ χῶρο ποὺ ἀπὸ τὴ φύση του δὲν προορίζεται γιὰ οἰκοδόμηση. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιτραπεῖ ἡ οἰκοδόμηση στὴ βραχώδη αὐτὴ παρυφὴ τῆς παραλίας τῆς πόλεως τῆς Μηθύμνης.

Σὲ αἴτηση τοῦ κ. Μιχαὴλ Κοκκίνου νὰ ἐπικαλύψει μὲ πλάκα ἀπὸ béton armé τὸν ἐσωτερικὸ φωταγωγὸ (πουντὶ) τῆς οἰκίας του στὰ **Μεστὰ Χίου,** ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικά. Στὴ σχετικὴ ἔκθεση σημείωσε ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς αὐτὸς φωταγωγὸς (πουντὶ) εἶναι βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν οἰκιῶν τῶν Μεστῶν καὶ ἀπαντᾶται συνήθως σ' αὐτήν. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ ἐσωτερικὴ αὐλή, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ τύπου τῆς οἰκίας.

Ἡ Ἐφορεία συμφώνησε μὲ τὴν εἰσήγηση τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Ναυπλίου γιὰ τὴν κήρυξη ὡς ἱστορικοῦ διατηρητέου μνημείου τῆς Ἀγορᾶς τοῦ **Ἄργους.**

Ἐπίσης ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ ὡς οἰκήματος χρήζοντος εἰδικῆς προστασίας τοῦ κτιρίου ἰδιοκτησίας κ. Αἰκατερίνης Κ. Κωστούρου στὸ **Ναύπλιο,** στὸ ὁποῖο στεγάσθηκε ἀρχικὰ ἡ Στρατιωτικὴ Σχολὴ Εὐελπίδων.

Ἡ Ἐφορεία συμφώνησε μὲ πρόταση τοῦ κ. Γεωργίου Δημακοπούλου, νομάρχη Ἀργολίδος, καὶ εἰσηγήθηκε τὸ χαρακτηρισμὸ ὡς ἱστορικῶν τόπων καὶ τόπων ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους τῶν ἑξῆς ἀνοικτῶν χώρων:

(α) Τοῦ χώρου στὴ **Νέα Ἐπίδαυρο** (Πιάδα) Τροιζηνίας, ὅπου συνῆλθε ἡ Α΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση τὸ 1822 καὶ ψήφισε τὸ Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ πρῶτο πανελλήνιο Σύνταγμα.

(β) Τοῦ ἀνοικτοῦ χώρου στὴν **Τροιζήνα** (Δαμαλᾶ) Τροιζηνίας, ὅπου συνῆλθε ἡ Γ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση τὸ 1827, ἡ ὁποία ψήφισε τὸ Πολιτικὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδας, γνωστὸ ὡς Σύνταγμα τῆς Τροιζῆνος, καὶ ἐξέλεξε ὡς κυβερνήτη τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια.

(γ) Τοῦ ἀνοικτοῦ χώρου στὸ **Ἄργος** (πλατεία), ὅπου συνῆλθε ἡ Ε΄ Ἐθνικὴ Συνέλευση τὸ 1831, μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια.

(δ) Τοῦ ἀνοικτοῦ χώρου στὴν **Πρόνοια τοῦ Ναυπλίου** (πλατεία), ὅπου συνῆλθε ἡ Δ΄ κατὰ παράταση Ἐθνικὴ Συνέλευση τὸ 1832.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ αἴτηση τῆς κ. Γεωργίας Εὐσταθίου, ἰδιοκτήτριας τοῦ Πύργου Πολυτίμου στὸ **Λεωνίδιο** γιὰ ἀποχαρακτηρισμὸ τοῦ πύργου αὐτοῦ καὶ ὑποστήριξε τὴν ἐμμονὴ στὸ χαρακτηρισμὸ καὶ τὴν ἐξαγορὰ ἢ ἀπαλλοτρίωση τοῦ πύργου, ὁ ὁποῖος εἶναι σημαντικὸ ἀρχιτεκτόνημα. Σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὴ ποὺ εἶναι χαραγμένη στοὺς θολίτες τῆς θύρας εἰσόδου του, ὁ πύργος κατασκευάσθηκε τὸ 1816. Εἶναι λιθόκτιστος καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσόγειο, ἡμιώροφο καὶ ὄροφο. Στὴν κάτοψη ἔχει σχῆμα ἐπιμήκους ὀρθογωνίου μὲ τὴ μιά του στενὴ πλευρὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ. Ὁ περιορισμένος ἀριθμὸς τῶν ἀνοιγμάτων, ἰδιαίτερα στὸ κατώτερο μέρος τοῦ κτιρίου, ὅπως καὶ ὁ ὑψηλὸς περίβολος μὲ τὴν πύλη του μιλοῦν γιὰ τὸν ἀμυντικὸ χαρακτήρα τοῦ κτιρίου. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ ἐπιμελημένη λάξευση τῶν λίθων στὶς γωνίες τοῦ κτιρίου, στὰ πλαίσια τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων καὶ στὶς τρεῖς μικρὲς κόγχες ποὺ βρίσκονται ἀνάμεσα στὰ παράθυρα κάθε πλευρᾶς τοῦ ἄνω ὀρόφου, καθὼς καὶ στὸ γεῖσο, πού, μὲ διπλὴ σειρὰ λίθων, διαμορφώνεται σὲ ἁδρὸ λέσβιο κυμάτιο.

Ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε σὲ πρόταση τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Σπάρτης νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ ζώνη προστασίας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου σὲ ὁλόκληρη τὴν παραλία τοῦ **Γυθείου** καὶ νὰ ζητηθεῖ ἀπὸ τὸ ἁρμόδιο Γραφεῖο Δημοσίων Ἔργων νὰ μὴ χορηγεῖ ἄδειες κατεδαφίσεως ἢ ἀνεγέρσεως οἰκοδομῶν χωρὶς τὴν προηγούμενη ἔγκριση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε σὲ πρόταση τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Δελφῶν νὰ μὴν ἐγκριθεῖ ἡ τροποποίηση τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου **Ἀμφίσσης,** ποὺ ζητήθηκε γιὰ νὰ ἀνεγερθεῖ ἕνα δημόσιο κτίριο. Ἡ ζητηθεῖσα αὐτὴ τροποποίηση θὰ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν κατεδάφιση τοῦ οἰκήματος ὅπου συνεδρίαζε ὁ Ἄρειος Πάγος Σαλώνων καὶ εἶχε ψηφισθεῖ τὸ Σύνταγμα τῆς ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος. Γι' αὐτὸ ἡ Ἐφορεία σημείωσε ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μορφὴ τοῦ κτιρίου, ἡ ἱστορικὴ καὶ μόνον σημασία του ἐπιβάλλει τὴ διατήρησή του.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο τὸ χαρακτηρισμὸ ὡς οἰκήματος χρήζοντος εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας τῆς οἰκίας κ. Τρύφωνος Γέντζη στὴν **Ἔδεσσα.** Στὴ σχετικὴ ἔκθεση σημείωσε τὰ ἑξῆς: Τὸ οἰκοδόμημα εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα δείγματα οἰκίας τοῦ βορειοελλαδικοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Σὰν ἀρχιτεκτόνημα ἡ οἰκία Γέντζη μπόρεσε νὰ ἀναπτυχθεῖ πλήρως καὶ ἄνετα, καθὼς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ βόρεια πλευρά της ὑπάρχει δρόμος καὶ πλατεία. Στὴ νότια πλευρά της ἐπίσης διαμορφώνεται εὐρύχωρη αὐλή. Ἀπὸ μορφολογικὴ ἄποψη ἡ οἰκία παρουσιάζει ἐνδείξεις ποὺ συνηγοροῦν στὴ χρονολόγησή της μέσα στὸ 18ο αἰ.: ἐπίμηκες σχῆμα κατόψεως, ἰσχυρὴ προεξοχὴ καὶ κλίση τῆς στέγης γύρω-γύρω, ἀπουσία ἐμφανῶν στοιχείων νεοκλασικῆς ἐπιδράσεως κλπ. Μολονότι δὲν ὑπάρχει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς οἰκίας ἐμφαντικὴ ξυλόγλυπτη διακόσμηση καὶ ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἡ ζωγραφικὴ συμπλήρωση, ἡ ποιότητα τῆς ἐργασίας (τῶν ξύλινων ἰδιαίτερα μερῶν: τῶν ὀροφῶν μὲ τὴν ἁπλὴ διακόσμηση, τῶν πλαισίων θυρῶν καὶ παραθύρων, τῶν κιγκλιδωμάτων τῆς σκάλας κλπ.) εἶναι πολὺ καλή. Ἐπίσης ἡ σύνθεση τῆς διαρθρώσεως καὶ διαδοχῆς τῶν χώρων στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τῶν ὄγκων στὸ ἐξωτερικὸ εἶναι ἄριστη.

Ἀπὸ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα τῆς Ἐφορείας διαπιστώθηκε ὅτι ἡ οἰκία αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἀξιόλογη οἰκία ποὺ διασώθηκε στὴν Ἔδεσσα χωρὶς ἀλλοιώσεις στὴ μορφή της. Οἱ ὑπόλοιπες οἰκίες, ποὺ ἔχουν διασωθεῖ στὴν πόλη αὐτὴ μέχρι σήμερα, ἔχουν ἀλλοιωθεῖ οὐσιωδῶς ἢ εἶναι ἁπλουστευμένες ἐφαρμογὲς τῆς βορειοελλαδικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ποὺ χρονολογοῦνται κυρίως μέσα στὸ 19ο αἰ. ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ παρόντος. Εἶναι πραγματικὰ εὐτύχημα τὸ ὅτι ἐκδηλώνεται ζωηρὸ τοπικὸ ἐνδιαφέρον, ἀπὸ τὴ Νομαρχία Πέλλης, γιὰ τὴ διατήρηση τῆς οἰκίας κ. Τρύφωνος Γέντζη, ἡ ὁποία εἶναι σημαντικὸ κτίριο τόσο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλεως τῆς Ἐδέσσης ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἡ Ἐφορεία ὑπογράμμισε καὶ πάλι τὸ γεγονός, ὅτι, ἐνῶ στὴν Ἑλλάδα κατα-στρέφονται ραγδαῖα τὰ δείγματα τῆς θαυμάσιας βορειοελλαδικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀντίθετα οἱ βόρειοι γείτονες τῆς χώρας διατηροῦν καὶ προβάλλουν τὰ ὁμοιογενὴ ἀρχιτεκτονήματα ποὺ βρίσκονται στὸ ἔδαφός τους.

Μέχρι τώρα τουλάχιστον δὲν μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τὸ προβάδισμα στὴ δημιουργία τῶν προτύπων. Μὲ τὴν ἐξάλειψη ὅμως τῶν ἀρχιτεκτονημάτων αὐτῶν, ποὺ βρίσκονται στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος, ὑπάρχει κίνδυνος στὸ ἄμεσο μέλλον νὰ χαθεῖ γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ τιμὴ αὐτὴ καὶ νὰ πιστευθεῖ ὅτι ἄλλοι ἦταν οἱ δημιουργοί.

Ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε σὲ πρόταση τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ ὡς οἰκήματος χρήζοντος εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας τοῦ ἀνταλλάξιμου ἀκίνητου στὴν **Καβάλα,** ὅπου στεγαζόταν μέχρι πρό τινος ἡ Μεραρχία. Τὸ κτίριο αὐτό, ποὺ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα δείγματα νεοκλασικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἀνατολικῆς βόρειας Ἑλλάδας, εἶναι, ἀκόμη, ἕνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα νεοκλασικὰ κτίρια ποὺ ἀπέμειναν πλέον στὴν Καβάλα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀθρόα κατεδάφιση τῶν ὁμοιων κτισμάτων ποὺ ἀνῆκαν σὲ ἰδιῶτες.

Ἡ Ἐφορεία συμφώνησε μὲ τὶς ἀπόψεις τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἐπιμελήτριας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Καβάλας καὶ εἰσηγήθηκε ἀρνητικὰ σὲ αἴτηση τῆς κ. Αἰκατερίνης Ἰωαννίδου γιὰ ἀποχαρακτηρισμὸ τῆς παλιᾶς οἰκίας της ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλίππου στὴν Καβάλα. Στὴ σχετικὴ εἰσήγηση ἡ Ἐφορεία σημείωσε ὅτι ἡ οἰκία αὐτὴ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπως αὐτὴ ἐφαρμόσθηκε στὸ β΄ μισὸ τοῦ περασμένου αἰώνα στὴ βορειοανατολικὴ Ἑλλάδα καί, ἀκόμη, γιατὶ ἡ θέση της ἀπὸ πολεοδομικὴ ἄποψη εἶναι τέτοια, ὥστε νὰ εὐνοεῖται ἡ διατήρησή της.

Σὲ αἴτηση τῶν κ.κ. Σ. Βασιλείου, Θ. Παπαδοπούλου καὶ Ἀλ. Στεργίου γιὰ κατεδάφιση τῶν καπναποθηκῶν τους στὴν ὁδὸ Φιλίππου στὴν Καβάλα καὶ σὲ παράλληλη πρόταση τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων γιὰ ἐφαρμογὴ τοῦ νέου ρυμοτομικοῦ σχεδίου στὴν ἴδια αὐτὴ ὁδό, ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικά. Ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὸ νέο ρυμοτομικὸ σχέδιο μετατόπιση τοῦ ἄξονος τῆς ὁδοῦ θὰ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν κατεδάφιση τῆς προσόψεως τῶν καπναποθηκῶν ποὺ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα κτίρια τῆς ὁδοῦ Φιλίππου ἔχουν χαρακτηρισθεῖ ὡς σύνολον χρῆζον εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας.

Ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε σὲ πρόταση τοῦ Μορφωτικοῦ Ὁμίλου Κομοτηνῆς γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ ὡς οἰκημάτων χρηζόντων εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας καὶ τῶν τριῶν ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς πόλεως **Κομοτηνῆς.** Στὴ σχετικὴ εἰσήγηση ποὺ ὑπέβαλε στὸ Ὑπουργεῖο ἡ Ἐφορεία σημείωσε τὰ ἑξῆς:

«Τὰ ἐκπαιδευτήρια τῶν πρώην τουρκοκρατουμένων μερῶν εἶναι ἀψευδεῖς μάρτυρες τῆς ἐθνικῆς ζωτικότητος τῆς Ἑλλάδος. Ὁ νεοκλασικὸς ρυθμός, ποὺ συνήθως χρησιμοποιεῖται σ' αὐτά, ἀπετέλεσε γιὰ τοὺς ὑπόδουλους Ἕλληνες σύμβολο ἀντιστάσεως. Ὁπουδήποτε διατηροῦνται τέτοια κτίσματα πρέπει ἀσφαλῶς νὰ διασωθοῦν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ἢ μὴ ἄλλου ἐνδιαφέροντός τους. Εἰδικὰ στὴν περίπτωση τῆς Κομοτηνῆς, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἐπαινετὸ τοπικὸ ἐνδιαφέρον, πρέπει τὸ Ὑπουργεῖο νὰ προχωρήσῃ ἀμέσως τὸν χαρακτηρισμό».

Ἡ Ἐφορεία συμφώνησε μὲ τὴν εἰσήγηση τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων νὰ μὴν ἐγκριθεῖ ἡ αἴτηση γιὰ προσθήκη, κατὰ παρέκκλισιν, τέταρτου ὀρόφου ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἰσόγειο στὸ ξενοδοχεῖο Ἀφῶν Μπόμπη στὴν **Πάργα.** Ὅπως σημειώθηκε στὴν εἰσήγηση, ὁ ὑπάρχων ἤδη ὄγκος τοῦ ξενοδοχείου εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν κλίμακα τοῦ οἰκισμοῦ. Ἐνδεχόμενη ἐπαύξηση τοῦ ὄγκου θὰ ἐπιδείνωνε τὴν εἰκόνα.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο νὰ τεθεῖ ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου τὸ ἀρχιτεκτονικὸ συγκρότημα τῆς οἰκίας Θωμᾶ Φλαγγίνη[22] μὲ τὴν παρακείμενη μικρὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ποὺ βρίσκεται στὴ θέση Ἀνεμόμυλος στὶς παρυφὲς τῆς πόλεως τῆς **Κερκύρας.**

Ἐπίσης εἰσηγήθηκε τὸ χαρακτηρισμὸ ὡς οἰκήματος χρήζοντος εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας τοῦ νεοκλασικοῦ κτιρίου τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀγγλοκρατίας, τὸ ὁποῖο ὑψώνεται ἐπάνω στὸ λόφο τῶν φυλακῶν καὶ στὸ ὁποῖο στεγαζόταν τὸ Γενικὸ Κρατικὸ Νοσοκομεῖο Κερκύρας. Τὸ κτίριο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχει αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς ἀρχιτεκτόνημα, βρίσκεται καὶ σὲ καίρια θέση γιὰ τὴν ἐντύπωση τῆς πόλεως τῆς Κερκύρας.

Ἡ Ἐφορεία ἀσχολήθηκε μὲ διάφορες ὑποθέσεις στὰ Χανιά, στὸ Ρέθυμνο καὶ στὸ Ἡράκλειο. Ἐδῶ σημειώνονται μόνον οἱ πιὸ σημαντικές.

Ἡ Ἐφορεία μὲ εἰσήγησή της πρὸ τὸ Ὑπουργεῖο ζήτησε τὴ ματαίωση ἐκτελέσεως τοῦ πρωτοκόλλου κατεδαφίσεως τοῦ δεύτερου ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἰσόγειο ὀρόφου τῆς οἰκίας κ. Εὐαγγέλου Κατσανεβάκη, ποὺ ἐξέδωσε ἡ Τεχνικὴ Ὑπηρεσία Νομοῦ Χανίων. Στὴ σχετικὴ εἰσήγησή της ἡ Ἐφορεία ὑπογράμμισε τὰ ἑξῆς: Ἡ οἰκία Κατσανεβάκη, ποὺ βρίσκεται μέσα στὴν παλιὰ πόλη τῶν **Χανίων,** εἶναι ἀξιόλογη οἰκία τῆς Βενετοκρατίας, ποὺ ὑπέστη μετασκευὲς τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ-μορφολογικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει αὐτὴ καθ' ἑαυτή, ἡ οἰκία Κατσανεβάκη ἀποτελεῖ καὶ καίριο πολεοδομικὸ στοιχεῖο, γιατὶ μὲ τὴν ἀνέγερσή της στὴ συγκεκριμένη ἐκείνη θέση δημιουργεῖται ἐσωτερικὴ πλατεία, τυπικὴ στὶς πολεοδομικὲς διαμορφώσεις τόσο τῆς δυτικῆς ὅσο καὶ τῆς κρητικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀκόμη ὑπογραμμίσθηκε ὅτι:

(α) Καὶ οἱ ἄλλες οἰκίες ποὺ περιβάλλουν τὴν ἐσωτερικὴ αὐτὴ πλατεία ἀπὸ τὶς ἄλλες πλευρές, διασώζουν τὴν παλιά τους μορφὴ καὶ διατηροῦνται σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση.

(β) Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ καὶ πολεοδομικὸ αὐτὸ σύνολο εἶναι σχεδὸν τὸ μόνο ποὺ ἀπόμεινε ὡς σήμερα ἀναλλοίωτο μέσα στὴν παλιὰ πόλη, ἡ ὁποία προστατεύεται ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε τὴν χρηματοδότηση τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τοῦ δεύτερου ὀρόφου τῆς οἰκίας Κατσανεβάκη καὶ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν.

Στὴν ὑποβληθεῖσα στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἐκ μέρους ἰδιωτικοῦ γραφείου ὁριστικὴ μελέτη «Τουριστικὴ ἀξιοποίησις περιοχῆς ἐνετικοῦ λιμένος Ρεθύμνης» (α' μέρος)[23], ἡ Ἐφορεία συνέταξε καὶ πάλι[24] μιὰ ἀναλυτικὴ ἔκθεση στὴν ὁποία σχολιάζονται λεπτομερῶς οἱ προτάσεις αὐτῆς τῆς μελέτης. Τὰ κυριότερα σημεῖα ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ αὐτὴ ἔκθεση τῆς Ἐφορείας τὴν ὁποία ὑπέβαλε στὸ Ὑπουργεῖο εἶναι τὰ ἑξῆς:

«Τὰ σωζόμενα κτήρια στὸ παλαιὸ λιμάνι τοῦ **Ρεθύμνου,** λόγῳ τῆς συνεχοῦς ζωῆς του ἐπὶ αἰῶνες, ἔχουν κατασκευασθῆ σὲ διάφορες ἐποχές, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας μέχρι καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Νεοκλασσικισμοῦ. Μερικὰ ἀπὸ τὰ κτήρια αὐτὰ ἔχουν ὑποστεῖ στὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια κυρίως, ὁρισμένες ἀλλοιώσεις, ὅπως μετατροπὴ τοῦ τρόπου στεγάσεως ἀπὸ ὁριζόντιο σὲ ἐπικλινῆ μὲ κεραμίδια, προσθήκη μερικῶν τσιμεντένιων μπαλκονιῶν, προσθήκη μερικῶν στεγάστρων ἐξωτερικῶν θυρῶν μὲ ἐπικάλυψη ἀπὸ κεραμίδια. Ὑπάρχουν ἐπίσης στὸ λιμάνι καὶ μερικὰ νεωτερικὰ κτήρια, ποὺ δὲν ἐναρμονίζονται μὲ τὰ ὑπόλοιπα».

Μὲ τὰ ὑποβαλλόμενα σχέδια ὁ ἀρχιτέκτων μελετητὴς προτείνει ὁμοιόμορφη διαμόρφωση τῶν ὄψεων ὅλων τῶν κτιρίων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ κατασκευάστηκαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχική τους μορφή. Ἐνδεικτικὰ σημειώνονται μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις ποὺ προβλέπονται ἀπὸ αὐτὴ τὴ μελέτη:

(α) Γενικεύεται ἡ χρήση τῆς ἐπικλινοῦς κεραμοσκεποῦς στέγης, δηλ. μιᾶς μορφῆς στεγάσεως ποὺ ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζεται στὸ λιμάνι τοῦ Ρεθύμνου μόλις μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο[25].

22. Δελτίο Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας Κερκύρας 9 (1972), ἀριθ. 9, σ. 113 κ.ἑ.

23. Τὸ ἔργο πρόκειται νὰ χρηματοδοτηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Ὀργανισμὸ Τουρισμοῦ.

24. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 691 - 692.

25. Οἱ παλιὲς οἰκίες στὸ βενετσιάνικο λιμάνι τοῦ Ρεθύμνου εἶχαν τὴν τυπικὴ στὴν κρητικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὁριζόντι

(β) Γενικεύεται ή χρήση τῶν μπαλκονιῶν καὶ μετατρέπονται πολλὰ ἀπὸ τὰ αὐθεντικὰ παράθυρα τῶν παλιῶν οἰκιῶν σὲ θύρες αὐτῶν τῶν μπαλκονιῶν[26]. Τὰ δάπεδα τῶν νέων μπαλκονιῶν προβλέπονται ἀπὸ λευκὸ béton-armé καὶ ἡ στήριξή τους ἀπὸ χονδρὰ φουρούσια ἀπὸ μαρμαρόπετρα[27].

(γ) Γενικεύεται ἡ χρήση τῶν στεγάστρων ἐπάνω ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς θύρες τῶν καταστημάτων καὶ οἰκιῶν, ἀκόμη καὶ ἐπάνω ἀπὸ ὁρισμένα παράθυρα τῶν ὀρόφων καὶ γιὰ ἐπικάλυψη τῶν στεγάστρων αὐτῶν προβλέπονται κεραμίδια, στοιχεῖο ξένο πρὸς τὸ παλιὸ λιμάνι.

(δ) Ἐπεκτείνονται τὰ λίθινα γεῖσα στὴν ἄνω ἀπόληξη τῶν κτιρίων, σὲ θέσεις ποὺ τεχνοτροπικὰ δὲν προβλέπονται στὴν κρητικὴ ἀρχιτεκτονική.

Ἡ προσθήκη ὅμως καὶ ἡ γενίκευση ὅλων αὐτῶν τῶν ἔντονων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ποὺ δὲν προβλέπονταν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ κατασκευὴ καὶ ποὺ εἶναι ξένα πρὸς τὸν τεχνοτροπικὸ χαρακτήρα τῶν ἐπὶ μέρους κτιρίων, ἂν πραγματοποιηθεῖ, θὰ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴν πλήρη ἀλλοίωση ὄχι μόνο κάθε κτίσματος ξεχωριστὰ ἀλλὰ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ οἰκοδομικοῦ ἱστοῦ τοῦ λιμανιοῦ στὸ σύνολό του. Γι' αὐτὸ ἡ Ἐφορεία διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμοσθεῖ ἡ μελέτη αὐτή.

Σὲ συνέχεια ἡ Ἐφορεία ὑπογράμμισε ὅτι κατὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὄψεως τοῦ λιμανιοῦ πρέπει νὰ λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψη τὴν αὐθεντικὴ μορφὴ κάθε κτιρίου καὶ γενικότερα κάθε κτίσματος καὶ νὰ ἐπιδιώξει τὴν ἀποκατάστασή του σύμφωνα μὲ τὰ ἰσχύοντα διεθνῶς, τὰ ὁποῖα ἔχουν κωδικοποιηθεῖ στὸ Χάρτη τῆς Βενετίας τοῦ 1964. Εἶναι εὐτύχημα ὅτι στὸ παλιὸ λιμάνι τοῦ Ρεθύμνου σώζονται κατὰ κανόνα οἱ αὐθεντικὲς μορφὲς ὅλων τῶν κτισμάτων, ἀλλά, καὶ στὶς λίγες περιπτώσεις ποὺ ἔχουν ἀλλοιωθεῖ, εἶναι εὐκρινὴ τὰ αὐθεντικά τους στοιχεῖα.

Γιὰ τὶς νεωτερικὲς κατασκευές, ποὺ δὲν ἐναρμονίζονται μὲ τὰ ὑπόλοιπα κτίρια, πρέπει νὰ ἐπιδιωχθεῖ ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ βελτίωση, τόσο ἀπὸ ἄποψη ὄγκου ὅσο καὶ μορφῆς.

Γιὰ τὸ β΄ μέρος τοῦ ἔργου ποὺ ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω («Τουριστικὴ ἀξιοποίησις περιοχῆς ἐνετικοῦ λιμένος Ρεθύμνης») τὸ ἰδιωτικὸ γραφεῖο στὴν προμελέτη του πρότεινε τὰ ἑξῆς:

(α) Τὴν κατεδάφιση τοῦ κτιρίου ποὺ βρίσκεται στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ παλιοῦ λιμανιοῦ καὶ ποὺ στεγάζει τὶς ὑπηρεσίες καὶ ἀποθῆκες τοῦ τελωνείου.

(β) Τὴν ἀνέγερση στὴ θέση ἐκείνη κτιρίου ὑποδοχῆς θαλαμηγῶν (θὰ περιλαμβάνει ἑστιατόριο, καφετερία, τοὺς ἀντίστοιχους βοηθητικοὺς χώρους κλπ.), καθὼς καὶ τὴν ἀνέγερση μικροῦ αὐτοτελοῦς κτιρίου ποὺ θὰ περιλαμβάνει γραφεῖο τοῦ τελωνείου καὶ γραφεῖο τοῦ λογιστηρίου μὲ βοηθητικοὺς χώρους.

(γ) Τὴν ἀνέγερση πέντε κτιρίων: τελωνείου, ἀποθηκῶν, λιμεναρχείου, λιμενικοῦ ταμείου καὶ στέγης λιμενεργατῶν στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ βενετσιάνικου λιμενοβραχίονα, ἔξω ἀπὸ τὸ παλιὸ λιμάνι.

Γιὰ τὸ συντονισμὸ τῆς διαδικασίας τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν συγκάλεσε σύσκεψη ὅλων τῶν ἁρμοδίων φορέων. Κατὰ τὴ σύσκεψη αὐτὴ ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων ὑποστήριξε τὰ ἑξῆς ἐν σχέσει μὲ τὶς προαναφερθεῖσες προτάσεις:

(α) Τὸ κτίριο τοῦ σημερινοῦ τελωνείου, κατασκευασμένο στὸ διάστημα τοῦ μεσοπολέμου, προσαρμόζεται στὸ χαρακτήρα τῶν παλιῶν κτιρίων.

(β) Ἀντίθετα τὸ κτίριο ὑποδοχῆς θαλαμηγῶν ἢ marina, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν προμελέτη προβλέπεται νὰ ἀνεγερθεῖ στὴ θέση τοῦ τελωνείου, δὲν ἐναρμονίζεται καθόλου μὲ τὰ κτίρια τοῦ λιμανιοῦ καὶ θὰ διασπάσει τὴν ἑνότητα ἀρχιτεκτονικοῦ ὕφους ποὺ διασώθηκε ὡς σήμερα στὸ παλιὸ λιμάνι.

(γ) Ὁ χῶρος ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ βενετσιάνικο λιμενοβραχίονα, δηλαδὴ στὸ ἔξω μέρος τοῦ παλιοῦ λιμανιοῦ, δὲν ὑπῆρχε ἀρχικὰ ἀλλὰ δημιουργήθηκε μὲ ἐπιχωμάτωση τὰ τελευταῖα χρόνια. Ἂν σ' αὐτὴ τὴ θέση ἀνεγερθοῦν τὰ πέντε κτίρια ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὴν προμελέτη, καθὼς θὰ προβάλλονται σὲ πρῶτο πλάνο γι' αὐτοὺς ποὺ φθάνουν ἀπὸ τὴ θάλασσα, θὰ διασπάσουν τὸν ἑνιαῖο ἀρχιτεκτονικὸ χαρακτήρα καὶ τὴ σαφὴ πολεοδομικὴ διάρθρωση τοῦ λιμανιοῦ καὶ τῆς παλιᾶς πόλεως.

(δ) Γενικὰ δὲν πρέπει νὰ ἀνεγερθοῦν νέα κτίρια στὸ παλιὸ λιμάνι, γιατὶ ἔτσι θὰ παρεμβληθοῦν κτιριακοὶ ὄγκοι καὶ τρόποι λειτουργίας ξένοι πρὸς τὸ γνήσιο χαρακτήρα του. Οἱ νέες λειτουργίες γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τῆς marina πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν στά, ἐπαρκῆ ἄλλωστε, παλιὰ κτίρια τοῦ λιμανιοῦ. Ἐξάλλου ἕνας ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ κτίρια, συνεχίζοντας παλιὰ παράδοση, ἔχει ἕως σήμερα ἀκόμη ἀνάλογες χρήσεις (ἑστιατόρια, λιμεναρχεῖο, τελωνεῖο κλπ.). Μόνον ἐὰν χρησιμοποιηθοῦν ὅλα τὰ παλιὰ κτίρια (καὶ ἐκεῖνα ποὺ σήμερα παραμένουν κλειστὰ) θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διασωθεῖ ὁ συνεπὴς ἀρχιτεκτονικὸς χαρακτήρας τοῦ συνόλου (ensemble) καὶ τὸ γνήσιο ὕφος τῆς ζωῆς τοῦ παλιοῦ λιμανιοῦ.

στέγαση (δῶμα). Αὐτὸ συνάγεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἐπὶ τόπου ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα. Ἐπὶ πλέον ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ μιὰ ἄποψη τοῦ λιμανιοῦ σὲ χάρτη τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου τοῦ 1850.

26. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις μάλιστα ὁ μελετητής, προκειμένου νὰ συνδυάσει τὸ καινούριο στοιχεῖο ποὺ παρεμβάλλει, τὸ μπαλκόνι, μὲ τὸ μεγάλο τοξωτὸ ἄνοιγμα τοῦ ἰσογείου, προβλέπει κατ' ἀνάγκη τὸ μπαλκόνι σὲ θέση ἀσύμμετρη πρὸς τὴ θύρα του (πρώην αὐθεντικὸ παράθυρο).

27. Σημειώνεται ὅτι στὰ σωζόμενα αὐθεντικὰ μέρη τοῦ λιμανιοῦ ὁ ἀριθμὸς τῶν μπαλκονιῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένος, τὰ δάπεδά τους εἶναι πάντοτε ξύλινα καὶ τὰ φουρούσια σιδερένια.

Σὲ ἔκθεση ποὺ ὑπέβαλε στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων συνόψισε τὸ περιεχόμενο προγενέστερων ὑπομνήσεών της γιὰ τὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη διασώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν ἑξῆς κτιρίων ποὺ ἔχουν κηρυχθεῖ ἱστορικὰ διατηρητέα μνημεῖα καὶ ποὺ ἀνήκουν κυρίως στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἢ σὲ Δήμους: τοῦ ἀρχοντικοῦ Δημητρίου Σβάρτς[28] καὶ τοῦ ἀρχοντικοῦ Γεωργίου Σβάρτς[29] στὰ Ἀμπελάκια Λαρίσσης, τοῦ ἀρχοντικοῦ Νεραντζοπούλου[30] στὴ Σιάτιστα, τοῦ ἀρχοντικοῦ Ν. Ἀιβάζη[31] καὶ τοῦ ἀρχοντικοῦ Ἀφῶν Ἐμμανουὴλ[32] στὴν Καστοριά, τοῦ ἀρχοντικοῦ Γρηγορίου Βούρκα[33] καὶ τοῦ ἀρχοντικοῦ Νικολάου Βούρκα[34] στὴν Κοζάνη, τοῦ Πύργου Τσικαλιώτη[35] στὸ Λεωνίδιο, τῆς οἰκίας Ἀντωνοπούλου καὶ τῆς οἰκίας Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ στὴ Δημητσάνα, τῆς οἰκίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενετοκλέων 25 στὴ Ρόδο καὶ τῆς οἰκίας ποὺ βρίσκεται στὸν κῆπο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐπίσης στὴ Ρόδο κλπ.

Στὴν ἴδια ἔκθεση συνόψισε τὸ περιεχόμενο προγενέστερων ὑπομνήσεών της γιὰ τὴν ἀνάγκη ἐπισπεύσεως τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν ἑξῆς κτιρίων, ποὺ ἔχουν κηρυχθεῖ ἱστορικὰ διατηρητέα μνημεῖα: τῆς οἰκίας ὁδοῦ Κυδαθηναίων 11[36] στὴν Ἀθήνα, τῆς οἰκίας τῆς ὁδοῦ Παίδων στὴ Χαλκίδα, τοῦ ἀρχοντικοῦ Τσιατσαπᾶ[37], τοῦ ἀρχοντικοῦ Νατζῆ[38] καὶ τοῦ ἀρχοντικοῦ Μπασάρα στὴν Καστοριά[39], τοῦ ἀρχοντικοῦ Μαλιόγκα[40] στὴ Σιάτιστα, τῆς ἐπαύλεως Ρετόντα,[41] τῆς ἐπαύλεως Τρεβιζάν[42] καὶ μιᾶς οἰκίας στὴν Ποταμίδα Δυτικῆς Κρήτης, τῶν ἀγρεπαύλεων κληρονόμων Στρατουδάκη καὶ Σακὴρ Ἀγαζαδὲ στὴν περιοχὴ Χανίων, δύο ἄλλων ἀγρεπαύλεων, ἰδιοκτησίας Ἀντ. Γιαμώδη καὶ Πηνελόπης Μαμμᾶ-Λιγουράκη στὸ Φραγκοβούνι Κάμπου Χίου, τοῦ Γοτθικοῦ Πύργου, ἐπίσης στὸν Κάμπο Χίου. Σχετικὰ ὑπογραμμίσθηκε ὅτι ἡ ἐπίσπευση τῆς ἀπαλλοτριώσεως ἐπιβάλλεται, ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ πραγματοποιηθοῦν σύντομα ἐργασίες συντηρήσεως καὶ νὰ ἀποτραποῦν ἔτσι μεγαλύτερες φθορὲς στὰ σημαντικότατα αὐτὰ κτίρια, ποὺ σήμερα βρίσκονται σὲ κακὴ κατάσταση ἀπὸ ἀπόψεως συντηρήσεως.

Σὲ ἔκθεση πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἡ Ἔφορος ὑπογράμμισε τὶς δυσχέρειες ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ ἔργου της ἀπὸ τὴ σοβαρότατη ἔλλειψη προσωπικοῦ. Ἀπὸ τὸ 1967 ἕως καὶ τὸ 1973, ὁλόκληρο τὸ προσωπικὸ τῆς Ἐφορείας ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἕναν καὶ μόνο ἐπιστημονικὸ ὑπάλληλο καὶ ἀπὸ δύο ὑπαλλήλους μὲ βαθμὸ φύλακα ἀρχαιοτήτων, ποὺ διορίσθηκαν στὸ τέλος τοῦ 1968. Σχετικὰ εἰσηγήθηκε καὶ πάλι τὴν ἵδρυση σημαντικοῦ ἀριθμοῦ Ἐφορειῶν Νεωτέρων Μνημείων μὲ εἰδικευμένο προσωπικὸ ἱστορικῶν τῆς τέχνης καὶ ἀρχιτεκτόνων, στὶς ὁποῖες νὰ ἀνατεθεῖ ἡ προστασία καὶ ἡ φροντίδα τῶν Νεωτέρων Μνημείων τῆς χώρας.

Καὶ σὲ ἄλλη ἔκθεσή της πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων ὑπενθύμισε ὅτι ἡ ἀποτελεσματικὴ προστασία τῆς νεώτερης ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς δυσχεραίνεται ἀπὸ ἔλλειψη εἰδικευμένου προσωπικοῦ. Καὶ εἰσηγήθηκε καὶ πάλι[43] τὴ δημιουργία μέσα στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ὅπως προβλέπεται ἄλλωστε ἀπὸ τὸν κανονισμό της, σημαντικοῦ ἀριθμοῦ θέσεων ἱστορικῶν τῆς τέχνης — προσωρινὰ θὰ μποροῦσε νὰ ὁρισθοῦν σὲ 15 — καὶ ἀντίστοιχου ἀριθμοῦ ἀρχιτεκτόνων μὲ ἐξειδίκευση στὴν ἀναστήλωση καὶ ἀποκατάσταση ἀρχιτεκτονημάτων τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Οἱ ὑπάλληλοι αὐτοί, παράλληλα μὲ τὰ ἐπείγοντα μέτρα προστασίας ποὺ θὰ ἔπαιρναν γιὰ ὅσα ἀρχιτεκτονήματα κινδυνεύουν, θὰ ἔπρεπε νὰ προχωρήσουν στὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν καταγραφὴ τόσο τῶν μεμονωμένων ἀρχιτεκτονημάτων ὅσο καὶ τῶν συνόλων σ' ὁλόκληρη τὴ χώρα, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ προγραμματισθεῖ καὶ νὰ ἐφαρμοσθεῖ σὲ συνέχεια ἀποτελεσματικὴ προστασία.

Μὲ τὴν ἴδια ἔκθεση ἔγιναν προτάσεις γιὰ καταμερισμὸ ἁρμοδιοτήτων μεταξὺ τῆς κεντρικῆς καὶ τῶν περιφερειακῶν Ὑπηρεσιῶν, καθὼς καὶ γιὰ τὴ διαδικασία ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθηθεῖ κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς προστασίας, ὥστε τὰ περισσότερα θέματα νὰ ρυθμίζονται ἐπὶ τόπου.

Ἐπίσης ὑπογραμμίσθηκε ἡ ἀνάγκη συνεργασίας μὲ τὰ Ὑπουργεῖα ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν παράλληλες

28. Μουτσοπούλου, Θεσσαλ. Ἀμπελάκια, σ. 113-200. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 458. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 550.

29. Μουτσοπούλου, Θεσσαλ. Ἀμπελάκια, σ. 113-200. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 458. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 551-556.

30. Ν. Μουτσοπούλου, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Α' (1961-1964), σ. 82-88 πίν. 1-5 καὶ 55-57.

31. Ν. Μουτσοπούλου, Καστοριά. Τὰ ἀρχοντικά, Ἀθῆναι 1962, σ. 21, 22, 23, 53-60, 88-89 (στὸ ἑξῆς: Μουτσοπούλου, Καστοριά). ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 458. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 557.

32. Μουτσοπούλου, Καστοριά, σ. 7, 13, 21, 22, 23, 75-81. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 458. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 557.

33. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 550.

34. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 458.

35. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 551.

36. Βλ. σ. 990.

37. Μουτσοπούλου, Καστοριά, σ. 10, 19, 20, 23, 29, 43-52. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 457, 458.

38. Μουτσοπούλου, Καστοριά, σ. 16, 37-42.

39. Μουτσοπούλου, Καστοριά, σ. 10, 15, 19, 76, 79-84. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 457.

40. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 458. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 550.

41. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 458-459. Κ. Φατούρου-Ἡσυχάκη, Ἡ Ρετόντα τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1972.

42. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 458-459.

43. Οἱ παλιότερες εἰσηγήσεις ἦταν: 1968, 1970, 1972.

ἁρμοδιότητες στὴ νεώτερη ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιὰ τῆς χώρας, ὅπως τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων, Βιομηχανίας κλπ. Τέλος ὑπογραμμίσθηκε ἡ ἀνάγκη ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς νομοθεσίας, ὥστε ἡ νεώτερη αὐτὴ ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομιὰ νὰ ἀποκτήσει νομικὴ προστασία ἰσότιμη μὲ ἐκείνη ποὺ προστατεύει ὅλες τὶς ἄλλες κατηγορίες τῆς προγενέστερης ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιᾶς τοῦ τόπου.

Τέλος μὲ ἄλλη ἔκθεσή της πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο ἡ Ἔφορος ὑπογράμμισε καὶ πάλι τὸν κίνδυνο ἐξαφανίσεως τῶν ἀρχοντικῶν τῆς Βορείου Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν παρατεινόμενη ἔλλειψη προστασίας τόσο τῶν μεμονωμένων ἀρχιτεκτονημάτων ὅσο καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν συνόλων τῆς κατηγορίας αὐτῆς.

Τὴν ἀνάγκη ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς νομοθεσίας ποὺ προστατεύει τὰ νεώτερα μνημεῖα, καθὼς καὶ τὴν ἀνάγκη ἐξειδικεύσεως ἑνὸς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ στὴν ἱστορία τῆς τέχνης καὶ ἀνάλογου ἀριθμοῦ ἀρχιτεκτόνων στὴν ἀναστήλωση καὶ ἀποκατάσταση ἀρχιτεκτονημάτων τῆς κατηγορίας αὐτῆς, ὑπογράμμισε ἡ Ἔφορος καὶ στὴν ἀνακοίνωσή της στὸ συνέδριο τοῦ ICOMOS, ποὺ ἔγινε στὴ Θεσσαλονίκη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1973[44].

Τὸ 1973 τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν ἀνέθεσε σὲ 10 ἰδιωτικὰ ἀρχιτεκτονικὰ γραφεῖα τὴ «μελέτη ἀπογραφῆς καὶ ἐντοπισμοῦ ἀξιολόγων οἰκισμῶν ἢ τμημάτων αὐτῶν». Παράλληλα μὲ ἀπόφαση τοῦ Ὑφυπουργοῦ Ἐσωτερικῶν ὁρίσθηκε Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν παρακολούθηση, τὸν ἔλεγχο σὲ ὅλα τὰ στάδια, τὴν παραλαβή, καθὼς καὶ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασία τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀπογραφῆς.

Ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων, ποὺ μὲ τὴν ἴδια ἀπόφαση ὁρίσθηκε μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς, πῆρε μέρος σὲ ἐπανειλημμένες συσκέψεις ποὺ εἶχαν ὡς θέμα τὴν παροχὴ κατευθύνσεως πρὸς τοὺς ἀρχιτέκτονες ποὺ ἀνέλαβαν τὸ ἔργο, ὥστε ἡ ἀπογραφὴ καὶ ἡ ἀξιολόγηση τῶν οἰκισμῶν νὰ γίνει μὲ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο ὁμοιόμορφο τρόπο καὶ κριτήρια.

1974

Κατὰ τὸ 1974 ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ τὴν προστασία καὶ τὴ διατήρηση τόσο μεμονωμένων ἀρχιτεκτονημάτων ὅσο καὶ συνόλων (ensembles) σὲ ὅλη τὴ χώρα, ποὺ παρουσίαζαν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἱστορικό, ἀρχιτεκτονικὸ καὶ πολεοδομικό. Καὶ πάλι μεγάλο μέρος τῆς δραστηριότητας τῆς Ἐφορείας κάλυψε ἡ ἐξέταση θεμάτων ὁρισμένων μνημειακῶν συνόλων, ποὺ παρουσίαζαν ἰδιότυπα πολεοδομικὰ προβλήματα, καθὼς καὶ ἡ ἀναζήτηση λύσεων στὰ προβλήματα αὐτὰ σύμφωνα μὲ τὰ διεθνῶς ἰσχύοντα (Χάρτης τῆς Βενετίας 1964, κλπ.)

Στὰ πλαίσια αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων ἡ Ἐφορεία συνέταξε καὶ ὑπέβαλε στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν κατάλογο ποὺ περιλαμβάνει ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἐναπομείναντα ἀρχιτεκτονήματα τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ χρονολογοῦνται στὸ 19ο αἰ. ἢ καὶ στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ καὶ εἰσηγήθηκε τὸ χαρακτηρισμό τους ὡς οἰκημάτων χρηζόντων εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας. Τὰ ἀρχιτεκτονήματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς:

Οἰκία Δεκόζη Βούρου στὴν ὁδὸ Παπαρρηγοπούλου 7, πλατεία Κλαυθμῶνος (Fr. Stauffert, 1833)-(ἐπανακήρυξη)[1].

Οἰκία ὁδοῦ Παπαρρηγοπούλου 5 (ἀρχὲς 20οῦ αἰ.).

Οἰκία πρέσβεως τῆς Αὐστρίας Prokesch von Osten (Ἑλληνικὸ Ὠδεῖο) στὴν ὁδὸ Φειδίου 3 (Chr. Hansen, 1836)[2].

Οἰκία Γεωργίου Γενναδίου ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας-Ζωοδόχου Πηγῆς-Χαρ. Τρικούπη (1845).

Οἰκία ἐπὶ τῶν ὁδῶν Αἰόλου καὶ πλατείας Ἁγ. Εἰρήνης.

Οἰκία στὴν ὁδὸ Αἰόλου 52.

Μέγαρο Λιβιεράτου ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πατησίων καὶ Ἠπείρου (Ἀλ. Νικολούδης, 1909)[3].

Μέγαρο Μαυρομιχάλη ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἀμαλίας καὶ Ξενοφῶντος (1870).

Μέγαρο Μαξίμου στὴν ὁδὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ (Ἀν. Χέλμης, 1924)[4].

Μέγαρο Ψύχα (Ἰταλικὴ Πρεσβεία) ἐπὶ τῶν ὁδῶν Βασ. Σοφίας καὶ Σέκερη 2 (E. Ziller, 1875-1885)[5].

Μέγαρο Ψύχα (Αἰγυπτιακὴ Πρεσβεία) στὴν ὁδὸ Βασ. Σοφίας 3 (1875-1885)[6].

Μέγαρο Μέρλιν (Γαλλικὴ Πρεσβεία) στὴν ὁδὸ Βασ. Σοφίας 7 (Ἀν. Μεταξᾶς, τέλη 19ου-ἀρχὲς 20οῦ αἰ.)[7].

Μέγαρο Αὐστριακῆς Πρεσβείας στὴ λεωφ. Ἀλεξάνδρας 26 (E. Ziller, 1905).

Μέγαρο Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν ὁδὸ Διδότου 6 (E. Troumpe).

Μέγαρο Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴ λεωφ. Ἀμαλίας 65.

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη (St. Thomson, 1923)[8].

Κτίριο Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσὸς» στὴν

44. K. Fatourou-Hesychakis, Reanimation des Villages Historiques en Grèce. Comité National Hellénique de l'ICOMOS, Colloque de Thessalonique 3-10 Octobre 1973. Chambre Technique de Grèce, 1973, σ. 5, 7.

1. H. Johannes-K. Μπίρη, Αἱ Ἀθῆναι τοῦ Κλασσικισμοῦ, Ἀθῆναι 1939, πίν. 33-34.

2. K. Μπίρη, Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα, Ἀθῆναι 1966, εἰκ. σ. 98 (στὸ ἑξῆς: Μπίρη).

3. Μπίρη, σ. 268-269.

4. Μπίρη, εἰκ. σ. 291.

5. Μπίρη, σ. 181-182.

6. Μπίρη, σ. 181.

7. Μπίρη, εἰκ. σ. 265.

8. Μπίρη, εἰκ. σ. 290.

πλατεία Ἁγ. Γεωργίου Καρύτση (Ἰφικράτης Κοκκίδης, 1890)[9].

Κτίριο Δημαρχείου Ἀθηνῶν στὴν ὁδὸ Ἀθηνᾶς (Π. Κάλκος, 1872)[10].

Κτίριο παλιοῦ τυπογραφείου στὴν ὁδὸ Σταδίου (1834-1836)[11].

Κτίριο νέου τυπογραφείου στὴν ὁδὸ Καποδιστρίου 34.

Κτίριο Δημοτικῆς Ἀγορᾶς.

Κτίριο ὁδοῦ Σοφοκλέους 17 (Οἰκία Γ. Ἀγγελοπούλου-Ἀθανάτου)[12].

Κτίριο Ἰονικῆς Τραπέζης ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πανεπιστημίου 45 καὶ Πεσμαζόγλου 18 (Ἄγγλος ἀρχιτέκτων μὲ συνεργασία Ἀν. Μεταξᾶ, 19ος-20ος αἰ.)[13].

Κτίριο Τραπέζης Χίου στὴν ὁδὸ Ἀριστείδου 4.

Κτίριο ΕΡΤ (πλατεία Ρηγίλλης).

Πολιτικὸ Νοσοκομεῖο (1836, 1858)[14].

Αἰγινήτειο Νοσοκομεῖο.

Ἱπποκράτειο Νοσοκομεῖο.

Ἀρεταίειο Νοσοκομεῖο (1894)[15].

Ἐργαστήριο Ἀπόρων Γυναικῶν (Λέσχη Ἐργαζόμενου Κοριτσιοῦ) στὴ λεωφ. Ἀμαλίας (Λύσιππος, 1878)[16].

Καστέλλο Ροδοδάφνης Πεντέλης (Στ. Κλεάνθης, 1842)[17].

Ἱερὸς Ναὸς Ἁγ. Γεωργίου Καρύτση (Λ. Καυταντζόγλου, 1846)[18].

Γιὰ τὸ μέγαρο Σερπιέρη[19], ὅπου εἶναι ἐγκατεστημένο τὸ Κεντρικὸ Κατάστημα τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο τὸν ἐπαναχαρακτηρισμὸ ὡς οἰκήματος χρήζοντος εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας. Τὴν πρώτη κήρυξη εἶχε εἰσηγηθεῖ ἡ Ἐφορεία τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1967, ἀλλὰ τὸ κτίριο ἀποχαρακτηρίσθηκε τὸ 1970.

Ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀκόμη στὸ Ὑπουργεῖο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς χρήζοντα εἰδικῆς κρατικῆς προστασίας τὰ κτίρια καὶ σύνολα, ποὺ ἀναγράφονται ἀμέσως πιὸ κάτω. Γιὰ κάθε ἕνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κτίρια ὑπέβαλε λεπτομερὴ ἔκθεση ἀπὸ τὴν ὁποία παρατίθενται ἐδῶ ὁρισμένα μόνον ἀποσπάσματα:

Τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἀμαλίειου Ὀρφανοτροφείου[20], στὴν ὁδὸ Στησιχόρου 6. Τὸ παρεκκλήσιο αὐτὸ εἶναι ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονος Δημητρίου Ζέζου, ὁ ὁποῖος συνέταξε τὰ σχέδια μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1855 καὶ 1856 καὶ ἐπέβλεψε τὴν οἰκοδόμηση μέχρι τοῦ θανάτου του, τὸ 1857. Τὸ ἔργο περάτωσε ὁ ἀρχιτέκτων Παναγιώτης Κάλκος.

Τὸ ἄλλοτε μέγαρο Ἰωάννου Κασδόνη στὴν ὁδὸ Φιλελλήνων 6[21]. Παρὰ τὶς μετασκευὲς στὸ ἰσόγειο καὶ στὸν β΄ ὄροφο καὶ παρὰ τὴν προσθήκη τοῦ γ΄ ὀρόφου, τὸ ἀρχικὸ μέρος, ποὺ κατασκευάσθηκε τὸ 1894 μὲ σχέδια τοῦ Ziller, ἀποτελεῖ ἰδιαίτερα σημαντικὴ σύνθεση.

Ἡ οἰκία τῆς ὁδοῦ Σόλωνος 119. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἀξιόλογο δεῖγμα ἀστικῆς οἰκίας τῶν Ἀθηνῶν τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 19ου αἰ. Ἀπηχεῖ ἔντονα τὴν τεχνοτροπία τοῦ Ziller.

Τὸ παλαιὸ Κακουργοδικεῖο στὴν ὁδὸ Ἁγίας Ἐλεούσης καὶ Κακουργοδικείου. Βρίσκεται στὴ θέση τῆς παλιᾶς ἐκκλησίας τῆς «Ἁγιὰ Λεούσας», τῆς ὁποίας μέρος τοῦ ἱεροῦ σώζεται ἀκόμη στὸ βάθος τοῦ κτιρίου, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο. Στὴν ἐκκλησία αὐτὴ θεωρεῖται ὅτι θάφτηκε ὁ Ἀθηναῖος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Παρθένιος Γερένης, ποὺ πέθανε περὶ τὸ 1770 καὶ ὅτι βαπτίσθηκε ἡ Κόρη τῶν Ἀθηνῶν[22]. Στὸ Φιλαδελφέα διαβάζομε γιὰ τὴν Ἁγία Ἐλεούσα «Ἡ παλαιὰ αὕτη ἐνοριακὴ ἐκκλησία μετεποιήθη μετὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, ὅτε ἀνεκηρύχθησαν πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου αἱ Ἀθῆναι, εἰς κακουργοδικεῖον, νῦν δὲ μετεσκευάσθη εἰς οἴκημα χρησιμεῦον ὡς σταθμὸς ἀστυνομικός. Μέρος μόνον τοῦ ἱεροῦ διατηρεῖται κατὰ τὸ βάθος τῆς εἰσόδου...»[23].

Μὲ τὴ χρονολογικὴ ἔνδειξη ποὺ περιέχεται στὸ πιὸ πάνω κείμενο τοῦ Φιλαδελφέως συμφωνεῖ καὶ ἡ αὐστηρὴ νεοκλασικὴ σύνθεση τοῦ κτιρίου, καθὼς καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ-μορφολογικὰ στοιχεῖα του, τὰ ὁποῖα, πραγματικά, τὸ χρονολογοῦν στὴν πρώτη Ὀθωνικὴ ἐποχή. Τὸ κτίριο εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸ ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν δημόσιων κτιρίων τῶν χρόνων ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, ἀλλὰ καὶ γιατὶ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα δείγματα δημόσιων κτιρίων ποὺ διασώζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Τὸ σύνολο τῶν παλιῶν οἰκιῶν τῆς ὁδοῦ Ἁγίας Θέκλας, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ ἡ οἰκία τῆς «Κόρης τῶν Ἀθηνῶν» Θηρεσίας Μακρῆ, στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Ἁγίας Θέκλας 14 καὶ Παπανικολῆ 5. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ μορφολογικὰ στοιχεῖα, ἡ οἰκία αὐτὴ

9. Μπίρη, εἰκ. σ. 238 καὶ σ. 265.

10. Μπίρη, σ. 207-208, εἰκ. σ. 209.

11. Ἔκδοση Ἐμπορικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι 1967, εἰκ. 82 (στὸ ἑξῆς: Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική).

12. Μπίρη, εἰκ. σ. 106.

13. Μπίρη, εἰκ. σ. 268.

14. Νεοκλασσικὴ ἀρχιτεκτονική, εἰκ. 83.

15. Ἀντωνόπουλου, Τὸ Ἀρεταίειο Νοσοκομεῖο κατὰ τὰ 75 ἔτη ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως (1894) καὶ ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας του (16.8.1898) μέχρι τέλους 1968.

16. Μπίρη, σ. 203.

17. Μπίρη, σ. 123-127.

18. Μπίρη, σ. 135-136.

19. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 450-451.

20. Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική, εἰκ. 95.

21. Μπίρη, εἰκ. σ. 239.

22. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Αἱ παλαιαὶ Ἀθῆναι, Ἀθῆναι 1922, σ. 279-282.

23. Θ Ν. Φιλαδελφέως, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Α΄, σ. 277.

δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ παλιότερα ἀπὸ τὸ β΄ μισὸ τοῦ 19ου αἰ. Πρόκειται συνεπῶς γιὰ νεώτερη οἰκία, ποὺ κατασκευάσθηκε στὴ θέση τῆς παλιᾶς. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ οἰκία ποὺ σώζεται σήμερα δὲν εἶναι ἐκείνη τοῦ 1810, αὐτὴ παρουσιάζει σημαντικὸ τεχνοτροπικὸ ἐνδιαφέρον. Οἱ ἐπιτυχεῖς ἀναλογίες στὴ σχέση τῶν ἀνοιγμάτων πρὸς τὸν ὅλο ὄγκο τοῦ κτιρίου, ἡ διάταξη τῶν ἀνοιγμά των στὴν ἐπιφάνεια τῶν ὄψεων, καθὼς καὶ τὰ μορφολογικὰ-ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν (ἀνάγλυφη διακόσμηση στὰ μαρμάρινα φουρούσια καὶ στὸ μαρμάρινο δάπεδο τοῦ ἐξώστη, μορφὴ κυματίων στὰ πλαίσια θυρῶν, παραθύρων καὶ γείσου στέγης) συνθέτουν μιὰ εὐχάριστη λαϊκὴ παραλλαγὴ τῆς ἀθηναϊκῆς νεοκλασικῆς τεχνοτροπίας στὸ β΄ μισὸ τοῦ 19ου αἰ. Παράλληλα σημειώθηκαν καὶ οἱ ἀριθμοὶ καὶ ἀρκετῶν ἄλλων ἀξιόλογων οἰκιῶν στὴν ὁδὸ Ἁγίας Θέκλας, ποὺ ὅλες ἔχουν μορφὴ καὶ ἐνδιαφέρον ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο τῆς οἰκίας ποὺ περιγράφηκε ἀνωτέρω.

Ἡ οἰκία στὴν ὁδὸ Πειραιῶς καὶ Δελιγιώργη 2-4[24]. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογη καθ' ἑαυτήν, ἀποτελεῖ μὲ τὶς γύρω νεοκλασικὲς οἰκίες καὶ μὲ τὸ Ὠδεῖο Ἀθηνῶν (πρώην οἰκία Βλαχούτση) πολὺ ἐνδιαφέρον σύνολο, ποὺ πρέπει νὰ διατηρηθεῖ.

Τὸ κτίριο τοῦ Ὑπουργείου Ναυτικῶν στὴν πλατεία Κλαυθμῶνος.

Τὸ μέγαρο στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Ἀβέρωφ καὶ Καπνοκοπτηρίου. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογο καθ' ἑαυτό, ἀποτελεῖ μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες παλιὲς ἐπίσης ἀξιόλογες οἰκίες τῆς ὁδοῦ Καπνοκοπτηρίου ἐνδιαφέρον σύνολο, ποὺ ἀξίζει νὰ διατηρηθεῖ ὁλόκληρο.

Ἡ οἰκία ἐπὶ τῶν ὁδῶν Χίου 4 καὶ Β. Οὐγκὼ στὴν πλατεία Καραϊσκάκη, ποὺ μαζὶ μὲ τρεῖς ἄλλες ἀξιόλογες νεοκλασικὲς οἰκίες ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον σύνολο.

Ἡ οἰκία ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ Μαραθῶνος στὸ Μεταξουργεῖο.

Ἡ οἰκία στὴν ὁδὸ Κεφαλληνίας 93-95.

Ἐπίσης ἡ Ἐφορεία ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐξέταση πολλῶν αἰτήσεων ποὺ ὑποβλήθηκαν σ' αὐτὴν γιὰ ἐπισκευὴ ἐνδιαφερόντων κτιρίων, ὅπως τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς οἰκίας Βούρου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παπαρρηγοπούλου 7 στὴν πλατεία Κλαυθμῶνος κ.ἄ. Γιὰ τὴν οἰκία Βούρου ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο νὰ ἀποκατασταθεῖ στὴν παλιά της μορφή, νὰ διατηρηθοῦν ἀναλλοίωτες οἱ ἀρχικὲς διαστάσεις τῶν ἐσωτερικῶν χώρων καὶ νὰ συμπληρωθοῦν τὰ φθαρμένα μέρη μὲ ὑλικὰ ὅμοια στὸ εἶδος ἀλλὰ καὶ στὴ μορφὴ μὲ τὰ παλιά. Γι' αὐτό, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι πρότειναν οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε:

(α) Νὰ διατηρηθοῦν τὰ ἀρχικὰ δάπεδα ἀπὸ καρφωτὲς σανίδες σημαντικοῦ πλάτους, ποὺ σώζονται σὲ ὁρισμένους χώρους καὶ μάλιστα σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση.

(β) Νὰ μὴ τοποθετηθοῦν ψευδοροφές.

(γ) Νὰ μὴ γίνει ἐγκατάσταση κεντρικῆς θερμάνσεως μὲ θερμὸ νερό, ἀλλὰ νὰ προβλεφθεῖ ἄλλο εἶδος θερμάνσεως, ποὺ δὲν θὰ ἀπαιτήσει τὴ θυσία ἑνὸς ἀπὸ τοὺς τέσσερις μεγάλους χώρους τοῦ ἰσογείου γιὰ τὴν ἐγκατάσταση λεβητοστασίου, οὔτε θὰ ἀλλοιώσει τοὺς ἐσωτερικοὺς χώρους μὲ τὴν τοποθέτηση τῶν θερμαντικῶν σωμάτων μπροστὰ στὰ παράθυρα, στὸ κυριότερο δηλαδὴ μέρος τοῦ κάθε χώρου.

Σὲ αἴτηση γιὰ προσθήκη κτίσματος ἐφαπτομένως πρὸς τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀμαλίειου Ὀρφανοτροφείου στὴν ὁδὸ Στησιχόρου 6, ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο ἀρνητικά, γιατὶ ἡ προσθήκη αὐτὴ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀλλοίωση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ νεοκλασικοῦ ἐκκλησιδίου.

Στὸν **Πειραιὰ** ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο τὴν κήρυξη ὡς ἱστορικῶν διατηρητέων μνημείων τῶν ἑξῆς ἀρχιτεκτονημάτων:

(α) Τοῦ παλιοῦ Ταχυδρομείου Πειραιῶς, ποὺ κατασκευάσθηκε τὸ 1900 καὶ ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον δεῖγμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐποχῆς, καὶ

(β) Τῆς οἰκίας Πατσιάδου[25] στὴν πλατεία Ἀλεξάνδρας τοῦ Πειραιῶς, ποὺ κατασκευάσθηκε τὸ 1895 καὶ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα δείγματα τῆς δραστηριότητας τοῦ Ziller.

Ἐπίσης εἰσηγήθηκε τὴ διατήρηση οἰκιῶν οἱ ὁποῖες παρουσίαζαν ἰδιαίτερο μορφολογικὸ-ἀρχιτεκτονικὸ ἐνδιαφέρον καθ' ἑαυτὲς ἢ ἀποτελοῦσαν μέρος ἑνὸς ἐνδιαφέροντος ἀρχιτεκτονικοῦ συνόλου. Οἱ οἰκίες καὶ τὰ σύνολα αὐτὰ εὑρίσκοντο στὶς ὁδούς: Ἰάσονος 20-22-24, Χ. Τρικούπη καὶ Πραξιτέλους, Νοταρᾶ 93-95, Κουντουριώτου 146-148, Πλάτωνος 12-14, Κανθάρου 48-50-52, Σουρῆ καὶ Φαληρέως 51.

Σὲ αἴτηση τῶν κ.κ. Α. Χάμουργκερ καὶ Γ. Κιούση γιὰ οἰκοδόμηση οἰκισμοῦ-θερέτρου στὸ ἀκρωτήριο Ἁγίου Φωκᾶ **Πάρου** ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικά, ὑπογραμμίζοντας τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἔκταση στὴν ὁποία ζητεῖται ἡ οἰκοδόμηση εὑρίσκεται ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ τῆς Παροικιᾶς. Ὁλόκληρο τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Ἁγ. Φωκᾶ ἀποτελεῖται ἀπὸ χαμηλοὺς καὶ πολὺ πλαστικοὺς λόφους, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν θαυμάσιο πλαίσιο τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Παροικιᾶς. Τὸ γεγονὸς μάλιστα ὅτι καμμιὰ οἰκοδομὴ δὲν ὑπάρχει σήμερα σ' αὐτοὺς τοὺς λόφους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Φωκᾶ, αὐξάνει τὴν γοητεία τοῦ τοπίου, ὡς πλαισίου τοῦ οἰκισμοῦ. Ἐνδε-

24. Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική, εἰκ. 191.

25. Νεοκλασσικὴ Ἀρχιτεκτονική, εἰκ. 212.

χομένη οἰκοδόμηση οἰκισμοῦ-θερέτρου στὴν πιὸ πάνω θέση θὰ διετάρασσε τὴν ἁρμονικὴ σχέση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντός του».

Ἡ Ἐφορεία ἐπανέλαβε παλιότερη εἰσήγησή της γιὰ κήρυξη τῆς νεοκλασικῆς Ἑρμουπόλεως **Σύρου** ὡς προστατευομένης ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο.

Σὲ αἰτήσεις τῶν κ.κ. Τριανταφυλλίδη καὶ Ἀγγ. Γρυπάρη γιὰ ἀνέγερση συγκροτημάτων ἐξοχικῶν διαμερισμάτων στὴ Χώρα **Μυκόνου** ἡ Ἐφορεία στὶς σχετικὲς εἰσηγήσεις της πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο ὑποστήριξε τὰ ἑξῆς: «Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν ὑποβαλλομένων σχεδίων ἐπιβάλλεται νὰ ἐξετασθῆ τὸ γενικὸ θέμα, ἐὰν δηλαδὴ πρέπει νὰ χορηγοῦνται κατ' ἀρχὴν ἄδειες ἱδρύσεως μεγάλων ξενοδοχειακῶν συγκροτημάτων εἴτε ἑνιαίων, εἴτε διεσπασμένων ὑπὸ τὴν μορφὴν οἰκίσκων. Μὲ τὴν ἀνέγερση τέτοιων συγκροτημάτων ἀλλάζει ριζικὰ ἡ πυκνότητα καὶ ἡ ἔκταση τοῦ οἰκισμοῦ, καθὼς καὶ ἡ ὑφισταμένη ἰσορροπία τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸ περιβάλλον τοπίο».

Στὴ **Θήρα** ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων, ὡς μέλος Ἐπιτροπῆς, γνωμοδότησε ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης ὁριστικῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ὀρυχείου τῆς Ε.Ε. «Ὀρυχεῖα Θηραϊκῆς γῆς καὶ κισήρεως Οἴας - Α. Μαυρομμάτης καὶ Σία», γιατὶ βλάπτει ἀνεπανόρθωτα τὸν οἰκισμὸ καὶ τὸ τοπίο τῆς Οἴας, τὸ ὁποῖο ἔχει χαρακτηρισθεῖ ὡς ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους.

Σὲ αἴτηση τῆς κ. Καραμολέγκου γιὰ ἐπέκταση τοῦ ξενοδοχείου της στὸ Καμάρι Θήρας, ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικά, γιατὶ ἡ ἐπέκταση αὐτὴ θὰ ἐπέτεινε τὴ βλάβη τόσο τοῦ τοπίου ποὺ ἔχει χαρακτηρισθεῖ ὡς ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους, ὅσο καὶ τοῦ παρακείμενου ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

Ἐπίσης ἀρνητικὰ εἰσηγήθηκε ἡ Ἐφορεία καὶ σὲ αἴτηση τῶν «Ξενοδοχειακῶν καὶ Τουριστικῶν Ἐπιχειρήσεων Ε.Π.Ε.» γιὰ ἀνέγερση ξενοδοχείου στὰ Φηρὰ Θήρας, ὑπογραμμίζοντας πόσο ἀσυμβίβαστη καὶ ἐπιβλαβὴς εἶναι ἡ προτεινόμενη κλίμακα τοῦ ξενοδοχείου πρὸς τὴν κλίμακα τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τοῦ τοπίου ποὺ τὸν περιβάλλει.

Ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε σὲ εἰσήγηση τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας γιὰ τὴν κήρυξη τοῦ οἰκισμοῦ τῆς **Μαρωνείας** Ροδόπης ὡς ἱστορικοῦ διατηρητέου μνημείου.

Σὲ αἴτηση τῆς νομαρχίας **Καστοριᾶς** γιὰ ἀνάκληση τῆς ἀπαλλοτριώσεως τοῦ ἀρχοντικοῦ Σκούταρη (Παπακώστα) στὴν Καστοριὰ ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε τὰ ἑξῆς: «Ἡ κήρυξη τοῦ ἀρχοντικοῦ Σκούταρη (νῦν ἰδιοκτησίας Παπακώστα) ἔγινε ὄχι γιὰ τὴν διενέργεια ἀνασκαφῶν, ὅπως ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο τῆς Νομαρχίας, ἀλλὰ γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει τὸ ἀρχοντικὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀπὸ μορφολογικῆς ἀπόψεως. Ἐπίσης καὶ γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ὡς μέρος τοῦ συνόλου τῶν ἀρχοντικῶν τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται στὴν περιοχὴ Ντολτσὸ καὶ τὰ ὁποία ἔχουν ἐπίσης κηρυχθῆ ἱστορικὰ διατηρητέα μνημεῖα».

Ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε σὲ πρόταση τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων καὶ εἰσηγήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο τὴν κήρυξη τῶν οἰκισμῶν **Συρράκου** καὶ **Καλαρρυτῶν** ὡς ἱστορικῶν διατηρητέων μνημείων, γιατὶ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς, χωροταξικῆς, φυσικοῦ κάλλους καὶ ἱστορικοῦ παρελθόντος.

Ἡ Ἐφορεία ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ πολλὲς ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦσαν σὲ οἰκοδόμηση στὴν παλιὰ πόλη **Καβάλας.** Στὶς σχετικὲς εἰσηγήσεις της πρότεινε τὴν κατάργηση τοῦ ἰσχύοντος ρυμοτομικοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖο, μὲ τὴ διαπλάτυνση ὁδῶν ποὺ προβλέπει, καταστρέφει τὴ μνημειακὴ διάρθρωση τῆς παλιᾶς πόλεως, στὴ διατήρηση τῆς ὁποίας ἀποβλέπει ἡ κήρυξή της ὡς ἱστορικοῦ διατηρητέου μνημείου.

Ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε σὲ εἰσήγηση τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου γιὰ τὴν κήρυξη τῶν οἰκισμῶν τοῦ **Πηλίου** ὡς διατηρητέων.

Ἡ Ἐφορεία συνηγόρησε ἐπίσης σὲ εἰσήγηση τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν γιὰ τὴν κήρυξη ὡς ἱστορικῶν διατηρητέων μνημείων: (α) τοῦ ἀρχοντικοῦ Σολιώτη στὴν κοινότητα Μεσορρουγίου Ἀχαΐας, γιατὶ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἱστορικό, ἀρχιτεκτονικό, μορφολογικό, καὶ (β) τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στὸ 1806 καὶ εὑρίσκεται στὴν ἴδια κοινότητα.

Ἡ Ἐφορεία συμφώνησε μὲ τὴ γνώμη τῆς Ἐπιμελητείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μυστρᾶ γιὰ ἀπαλλοτρίωση τῆς οἰκίας Στελλάκη στὴ Μονεμβασία. Στὴ σχετικὴ εἰσήγησή της πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο ὑπογράμμισε ὅτι «πρόκειται γιὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα οἰκία τῆς Μονεμβασίας, ἴσως γιὰ τὴν πιὸ ἐνδιαφέρουσα οἰκία τοῦ οἰκισμοῦ, ἡ ὁποία ἐνδείκνυται ἀπὸ κάθε ἄποψη νὰ ἀγορασθῆ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ νὰ διατηρηθῆ».

Κατὰ τὰ ἔτη 1973 καὶ 1974 ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων πῆρε μέρος, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, στὶς συσκέψεις τῆς Ἐπιτροπῆς παρακολουθήσεως, παραλαβῆς καὶ ἐγκρίσεως τῆς μελέτης «Προστασία καὶ ἀνάδειξις μεσαιωνικῆς πόλεως Ρεθύμνης». Τὴν ἐκπόνηση τῆς μελέτης αὐτῆς ἀνέθεσε ὁ δῆμος **Ρεθύμνου** σὲ ἰδιωτικὸ γραφεῖο καὶ τὴ χρηματοδότησή της ἀνέλαβε ὁ Ε.Ο.Τ. Κατὰ τὸ 1974 ὁ μελετητὴς ὑπέβαλε στὸ δῆμο τὸ μέρος Ι, κεφ. 2 τῆς μελέτης, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνονται οἱ ἀρχιτεκτονικὲς καὶ πολεοδομικὲς προτάσεις του. Μερικὲς ἀπὸ τὶς προτάσεις αὐτὲς προβλέπουν:

1. Διάνοιξη ὁδῶν τῆς παλιᾶς πόλεως (Ἀθανα-

σίου Διάκου, Βασιλέως Γεωργίου, Τσουδερού, Βιβυλάκη).

2. Διαπλάτυνση καὶ εὐθυγράμμιση τῆς ὁδοῦ Μελισσηνοῦ καὶ διαπλάτυνση τῆς ὁδοῦ Δημακοπούλου καὶ τῆς ὁδοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ σὲ ὁρισμένα τμήματά τους.

3. Δημιουργία χώρων σταθμεύσεως αὐτοκινήτων στὸ ἐσωτερικὸ πέντε οἰκοδομικῶν τετραγώνων τῆς παλιᾶς πόλεως.

4. Δημιουργία «ἀρχαιολογικοῦ περιπάτου» μὲ διάτρηση τῶν τοίχων στὶς ὄψεις τῶν οἰκιῶν καὶ διέλευση διὰ τοῦ ἰσογείου των καὶ διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων.

5. Προσθήκη β' ὀρόφου σὲ πολλὲς παλιὲς αὐθεντικὲς οἰκίες ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἰσόγειο καὶ ἕναν ὄροφο καὶ ποὺ ἀπαρτίζουν σήμερα ὁλόκληρους δρόμους, ὅπως ἡ ὁδὸς Πατελάρου κ.ἄ.

6. Κάλυψη πολλῶν κλειστῶν αὐλῶν εἰσόδου στὶς αὐθεντικὲς οἰκίες καὶ οἰκοδόμησή τους ἕως τὸ ὕψος τῶν δύο ὀρόφων.

Στὶς πιὸ πάνω προτάσεις ἡ ἄποψη τῆς Ἐφόρου Νεωτέρων Μνημείων ἦταν ἀντίθετη, γιὰ τοὺς ἑξῆς λόγους, τοὺς ὁποίους σημείωσε στὴν ἀναλυτικὴ ἔκθεσή της πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο:

1. Ἡ διάνοιξη τῶν ὁδῶν, πέραν τοῦ ὅτι θὰ καταστρέψει τὸν πολεοδομικὸ ἱστὸ τῆς παλιᾶς πόλεως, θὰ ἔχει ὡς συνέπεια καὶ τὴν κατεδάφιση πολὺ ἀξιόλογων οἰκιῶν, τὶς ὁποῖες μάλιστα καὶ ὁ ἴδιος ὁ μελετητὴς ἔχει χαρακτηρίσει ὡς αὐθεντικές. Ἀκόμη, θὰ ἐξαφανίσει τὴ μικρὴ πλατεία Φραγκιαδάκη ποὺ ἀποτελεῖ παλιὰ πολεοδομικὴ διαμόρφωση.

2. Ἡ προτεινόμενη διαπλάτυνση τῆς ὁδοῦ Μελισσηνοῦ σὲ 15 μ. (σήμερα τὸ πλάτος της κυμαίνεται ἀπὸ 6.30-10 μ.), ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατεδάφιση ἀξιόλογων οἰκιῶν ποὺ θὰ ἔχει ὡς συνέπεια, θὰ διασπάσει καὶ τὴν ὑφιστάμενη συνοχὴ μεταξὺ τῆς παλιᾶς πόλεως καὶ τῆς Φορτέτζας. Ἀκριβῶς τὸ μεγάλο καὶ ὁμοιόμορφο πλάτος τῆς προτεινόμενης ἀρτηρίας εἶναι ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν μικρὴ κλίμακα τῶν ὁδῶν καὶ τῶν οἰκιῶν τῆς παλιᾶς πόλεως, καθὼς καὶ μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς της.

3. Τὸ ἐσωτερικὸ τῶν πέντε οἰκοδομικῶν τετραγώνων, ὅπου προτείνεται ἡ δημιουργία parking, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροὺς ἰδιωτικοὺς κήπους ποὺ ἀνήκουν σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς οἰκίες τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου. Δὲν ἐνδείκνυται λοιπὸν νὰ θυσιασθοῦν οἱ μικροὶ αὐτοὶ ἐσωτερικοὶ κῆποι, ποὺ ἀποτελοῦν προέκταση τοῦ ζωτικοῦ χώρου τῶν οἰκιῶν, χάριν τοῦ αὐτοκινήτου. Ἀντίθετα μάλιστα ἐπιβάλλεται ὁ περιορισμὸς τῆς κυκλοφορίας τῶν αὐτοκινήτων στὴν παλιὰ πόλη — ἡ ὁποία μάλιστα ἔχει μικρὴ ἔκταση — σὲ ὁρισμένους μόνον δρόμους της, σὲ ὁρισμένες ὧρες καὶ σὲ ὁρισμένη κατηγορία μικρῶν ὀχημάτων. Ἔτσι, ὁ ἱστορικὸς πυρήνας θὰ ἀνακτήσει τὴν ἀρχικὴ μορφὴ καὶ κλίμακα ζωῆς του καὶ, ἀκόμη, θὰ ἀποφευχθεῖ ὁ κίνδυνος ποὺ διατρέχουν τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα ἀπὸ τοὺς κραδασμοὺς τῶν ὀχημάτων μέσα στοὺς στενοὺς δρόμους τῆς παλιᾶς πόλεως, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ ρύπανση τῆς ἀτμοσφαίρας.

4. Ὁ «ἀρχαιολογικὸς περίπατος» στὸ ἐσωτερικὸ τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων μὲ διέλευση διὰ τῶν ἰσογείων τῶν οἰκιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀλλοιώσεις ποὺ θὰ ἐπιφέρει στὶς ὄψεις τῶν οἰκιῶν στὶς ὁποῖες θὰ ἐπενεχθοῦν τὰ σχετικὰ ἀνοίγματα, θὰ προκαλέσει ἐσωτερικὴ διάσπαση τῆς πόλεως καὶ θὰ ἀποβεῖ εἰς βάρος καὶ τῶν ἴδιων τῶν μνημείων καὶ τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων.

5 - 6. Ἡ προτεινόμενη προσθήκη ὀρόφων καὶ ἡ χρησιμοποίηση τῶν αὐλῶν εἰσόδου καὶ τῶν αἰθρίων τῶν παλιῶν οἰκιῶν σὰν οἰκοδομήσιμης ἐκτάσεως ἀλλοιώνει οὐσιαστικὰ τὸν ὑφιστάμενο ἁρμονικὸ συσχετισμὸ ἀναλογιῶν τόσο τῶν οἰκοδομημένων χώρων πρὸς τοὺς ἐλεύθερους ὅσο καὶ τῶν κτισμένων ὄγκων πρὸς τὸ μικρὸ πλάτος τῶν ὁδῶν τῆς παλιᾶς πόλεως.

Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν θεμάτων αὐτῶν ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ποὺ περιλαμβάνει ὁ μελετητὴς στὸ ὑποβληθὲν μέρος τῆς μελέτης του καὶ ποὺ δὲ σημειώνονται ἐδῶ, ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων ὑποστήριξε τὴν ἄποψη ὅτι πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψη τὰ προβλεπόμενα ἀπὸ τὸ Χάρτη τῆς Βενετίας (1964).

Καὶ κατὰ τὸ 1974 ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων ἀσχολήθηκε μὲ τὸ κτίριο τοῦ Διοικητηρίου Ρεθύμνου. Αὐτὴ τὴ φορά, ἀντὶ γιὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ κτιρίου καὶ τὴν ἀνέγερση νέου ποὺ εἶχε ζητηθεῖ τὸ 1972, ζητήθηκε ἐπέκταση τοῦ κτιρίου. Σύμφωνα μὲ τὰ σχέδια ποὺ ὑποβλήθηκαν ἀπὸ τὴ Γενικὴ Διεύθυνση Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, προτάθηκε ἡ κατασκευή, πίσω ἀπὸ τὸ ὑπάρχον κτίριο, ἑνὸς δεύτερου κτιρίου ὅμοιου σὲ ὄγκο καὶ μορφὴ μὲ τὸ ὑπάρχον, μὲ τὸ ὁποῖο προβλεπόταν ἐπικοινωνία μέσω μιᾶς γέφυρας. Στὴν εἰσήγησή της πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο ἡ Ἔφορος σημείωσε τὰ ἑξῆς:

«Τὸ κτήριο τοῦ Διοικητηρίου εἶναι ἀξιόλογο δεῖγμα νεοκλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ διακρίνεται γιὰ τὴν σύμμετρη καὶ ἰσόρροπη διάταξη τῶν ὄγκων ἑκατέρωθεν ἄξονος ποὺ τονίζεται ἀπὸ ἐλαφρὸ καὶ κομψὸ προστῶο ἰωνικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἀπὸ ἀετωματικὴ ἐπίστεψη. Εἶναι τὸ μεγαλύτερο κτήριο τῆς παλαιᾶς πόλεως καὶ βρίσκεται στὴ ΒΔ. ἄκρη της, κάτω ἀπὸ τὴ Φορτέτζα. Μολονότι ἐντάσσεται ὀργανικὰ καὶ ἱστορικὰ στὴν παλαιὰ πόλη, ἀπὸ ἀπόψεως μεγέθους καὶ ὄγκου εὑρίσκεται μόλις εἰς τὰ ὅρια ποὺ μποροῦν νὰ εἶναι ἀνεκτὰ στὴν μικρὴ κλίμακα τῆς παλαιᾶς πόλεως».

Μὲ τὴν προτεινόμενη ἐπέκταση τοῦ κτιρίου σὲ ἐπιφάνεια ὑπερδιπλάσια ὁ οἰκοδομικὸς ὄγκος ποὺ

θὰ προκύψει θὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε κλίμακα ἀνεκτὴ σὲ σχέση τόσο μὲ τὰ κτίρια τῆς παλιᾶς πόλεως ὅσο καὶ μὲ τὴ Φορτέτζα καὶ συνεπῶς θὰ προκαλέσει οὐσιαστικὴ βλάβη στὸ ἱστορικὸ σύνολο (ensemble) ποὺ προστατεύεται ἀπὸ τὸ νόμο.

Ἡ μελέτη ποὺ συντάσσεται ἤδη γιὰ τὴ διάσωση καὶ ἀνάδειξη τῆς παλιᾶς πόλεως ἐπιδιώκει νὰ προγραμματισθοῦν γιὰ τὴν πόλη αὐτὴ χρήσεις πνευματικοῦ χαρακτήρα, ποὺ ταιριάζουν ἄλλωστε καὶ στὴν ἱστορικότητά της. Ὄχι μόνον ἡ ἐπέκταση τῶν διοικητικῶν λειτουργιῶν ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὕπαρξή τους μέσα στὴν παλιὰ πόλη εἶναι χωροταξικὰ ἀσυμβίβαστη. Γι' αὐτὸ ἡ πιὸ ἐνδεδειγμένη λύση εἶναι ἡ ἐγκατάσταση τοῦ διοικητικοῦ κέντρου στὴ νέα πόλη. Τὸ ὑπάρχον κτίριο τοῦ Διοικητηρίου θὰ πρέπει νὰ συντηρηθεῖ καὶ νὰ στεγάσει λειτουργίες πνευματικοῦ χαρακτῆρος.

Σὲ αἴτηση τοῦ Λιμενικοῦ Ταμείου Χανίων γιὰ ἐπέκταση-εὐθυγράμμιση τοῦ κρηπιδώματος στὸ μεσημβρινὸ τμῆμα τοῦ ἐ ν ε τ ι κ ο ῦ λ ι μ έ ν ο ς **Χανίων** ἡ Ἐφορεία εἰσηγήθηκε ἀρνητικά. Σχετικὰ ἔγραψε τὰ ἑξῆς: «Ἤδη τὸ παλαιὸ λιμάνι μὲ τὶς διαδοχικὲς ἐπιχωματώσεις καὶ διαπλατύνσεις τῶν κρηπιδωμάτων ἔχει χάσει σημαντικὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἀρχική του θαλάσσια ἐπιφάνεια. Καὶ κάθε νέα ἐπιχωμάτωση, πέρα ἀπὸ τὴν οὐσιώδη ὀπτικὴ ἀλλοίωση ποὺ ἐπιφέρει στὴ μορφὴ τοῦ βενετσιάνικου λιμανιοῦ μὲ τὰ δημιουργούμενα νέα πλατώματα, συνεπάγεται καὶ κίνδυνο βαθμιαίας καταστροφῆς τῶν παρακειμένων μνημείων, γιατὶ ἐπαυξάνει τὸν κυματισμὸ μέσα στὸ λιμάνι. Γι' αὐτὸ ἡ ἄποψη τῆς Ἐφορείας εἶναι ὅτι δὲν ἐνδείκνυται ἡ παροχὴ τῆς ζητουμένης ἐγκρίσεως γιὰ ἐπιχωμάτωση τῆς θάλασσας μέσα στὸ βενετσιάνικο λιμάνι καὶ γιὰ τὴν ἐπέκταση τοῦ κρηπιδώματός του.

Ἀντὶ γιὰ τὴν ἐπιχωμάτωση μπορεῖ βέβαια καὶ πρέπει νὰ πραγματοποιηθῆ ἐπισκευὴ τοῦ ὑπάρχοντος κρηπιδώματος καθὼς καὶ ἡ ζητουμένη ἀντικατάσταση μὲ κυβολίθους τῆς ἀσφάλτου ποὺ σήμερα καλύπτει τὴν ἐπιφάνεια τοῦ κρηπιδώματος».

Καὶ κατὰ τὸ 1974 ἡ Ἔφορος Νεωτέρων Μνημείων ὑπέβαλε στὸ Ὑπουργεῖο εἰσήγηση σχετικὰ μὲ τὴν ἀποτελεσματικὴ προστασία τῶν νεωτέρων μνημείων[26].

Τὰ μέτρα ποὺ εἰσηγήθηκε συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:

(α) Ἐκσυγχρονισμὸς τῆς νομοθεσίας ὥστε νὰ καθιερωθεῖ ἐνιαία καὶ ἴση προστασία ὅλης τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς ἀπὸ τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων μέχρι καὶ τοῦ πρόσφατου ἱστορικοῦ παρελθόντος.

(β) Ἀνάπτυξη τοῦ τρίτου κλάδου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, δηλαδὴ τοῦ κλάδου τῶν Ἐφορειῶν Νεωτέρων Μνημείων[27] καὶ πρόβλεψη γιὰ τὸν κλάδο αὐτὸν προσωπικοῦ ἀπὸ ἱστορικοὺς τῆς τέχνης τουλάχιστον ἰσάριθμου μὲ τὸ προσωπικὸ τῶν Ἐφορειῶν Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων. Παράλληλη πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ πρόβλεψη γιὰ ἀνάλογο ἀριθμὸ ἀρχιτεκτόνων εἰδικευμένων σὲ θέματα ἐπισκευῆς καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν μνημείων τῆς κατηγορίας αὐτῆς.

26. Βλ. καὶ K. Fatourou-Hesychakis, Les Monuments de la Grèce Médiévale et Moderne, organisation de leur protection et de leur étude, στὸ Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen, I, Athènes 1972, σ. 375 κ.ἑ.

27. Ἡ Ἐφορεία Νεωτέρων Μνημείων ἱδρύθηκε τὸ 1963 (ΦΕΚ 203/15-11-63, τ. Α΄) μὲ σκοπὸ νὰ χρησιμεύσει ὡς πυρήνας γιὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἵδρυση καὶ ἄλλων ὁμοίων Ἐφορειῶν, ὅπως εἶχε συμβεῖ παλιότερα μὲ τὶς Ἐφορεῖες Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος αὐτοῦ εἶχαν ἀρχίσει νὰ ὁρίζονται οἱ πρῶτες θέσεις τῆς Ἐφορείας Νεωτέρων Μνημείων (ΦΕΚ 184/19-9-1966, τ. Α΄, ὁρισμὸς ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ, ΦΕΚ 286/21-12-66, τ. Α΄, ὁρισμὸς φυλακτικοῦ προσωπικοῦ) καὶ εἶχε ὁρισθεῖ ἡ ὕλη τῶν μαθημάτων στὰ ὁποῖα θὰ ἐξετάζονται οἱ μέλλοντες νὰ εἰσέλθουν στὸν κλάδο τῶν Νεωτέρων Μνημείων ἐπιστημονικοὶ ὑπάλληλοι (ΦΕΚ 164/27-10-1966, Παράρτημα).

ΚΑΝΤΩ ΦΑΤΟΥΡΟΥ-ΗΣΥΧΑΚΗ

*

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

1973

Κατὰ τὸ ἀπὸ 2-1-73 μέχρι 12-4-73 χρονικὸν διάστημα, πλὴν τῆς συνήθους ἐργασίας ἐν τῷ γραφείῳ καὶ τοῖς ἀρχαιοπωλείοις[1], ἐγένοντο καὶ τὰ ἑξῆς:

1. Κατεγράφησαν περὶ τὰ πεντακόσια ἀρχαῖα, εὑρισκόμενα εἰς χεῖρας ὀκτὼ ἰδιωτῶν.

2. Ἐδόθη γνωμάτευσις περὶ τῆς παλαιότητος ἀντικειμένων, εἰσαχθέντων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπὸ τεσσάρων ἰδιωτῶν, καὶ ἐγένετο ἡ ἐν καταλόγοις καταγραφὴ ἐκείνων ἐκ τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἐνέπιπτον εἰς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου 5351/32 «Περὶ Ἀρχαιοτήτων».

3. Ἐγένετο σύστασις εἰς τὴν κ. Ἀγλαΐαν Νομίδου, ὅπως παραχωρήσῃ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον τὰ εἰς χεῖρας της εὑρισκόμενα ἑνενήκοντα πέντε ἀρχαῖα ἀντικείμενα. Ἡ ὡς ἄνω κυρία προφρόνως προέβη εἰς τὴν διὰ δωρεᾶς παραχώρησιν τῶν ἀρχαίων τούτων εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς.

4. Ὑπεδείχθη εἰς τὸν δωρητὴν[2] κ. Παῦλον Κανελλόπουλον καὶ οὗτος ἠγόρασε περὶ τὰς δέκα ἐπιτυμβίους στήλας καὶ ληκύθους ἐκ μαρμάρου, ἁπάσας νομίμως δεδηλωμένας ὑπὸ τῆς κ. Ἄννης Μεθενίτου. Τὰ ἐπιτύμβια ταῦτα μνημεῖα, προερχόμενα ἐκ Μεσογείων, ἐπανεξετέθησαν ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ Μουσείου Παύλου καὶ Ἀλεξάνδρας Κανελλοπούλου.

Κατωτέρω παρουσιάζομεν δειγματοληπτικῶς ἀρχαῖα, εὑρισκόμενα: (α) ἐν τῷ ἀρχαιοπωλείῳ Μαρτίνου, (β) εἰς χεῖρας τοῦ ἰδιωτικοῦ συλλογέως κ. Καρόλου Πολίτου καὶ (γ) ἐν τῷ Μουσείῳ Πειραιῶς, δωρηθέντα ὑπὸ τῆς κ. Ἀγλαΐας Νομίδου.

Ἀρχαῖα ἐν τῷ ἀρχαιοπωλείῳ Μαρτίνου

Τὰ ἐνταῦθα περιγραφόμενα ἀγγεῖα προέρχονται ἐκ τῶν ἐλαχίστων ἀδημοσιεύτων τοῦ καταστήματος.

1. Τριπτὴρ ἐκ λευκοῦ, μαλακοῦ λίθου, συγκεκολλημένος ἐκ δύο τεμαχίων (Πίν. 741 α)[3], μήκ. 0.16, μεγ. πλ. 0.108, πάχ. 0.022 μ. Εἰς τὰς γωνίας ἀνὰ μία ὀπή. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια φέρει διπλῆν κύρτωσιν. Τῶν πρωίμων κυκλαδικῶν χρόνων[4].

2. Τριπτήρ, παρεμφερὴς τῷ προηγουμένῳ, ἀλλ' ἐκ παρίου μαρμάρου καὶ μικροτέρων διαστάσεων (Πίν. 741 β), μήκ. 0.108, μεγ. πλ. 0.061, πάχ. 0.013 μ.

3. Ὅλπη, ἀκεραία (Πίν. 741 γ), ὕψ. μετὰ λαβῆς 0.16, ἄνευ λαβῆς 0.128, μεγ. περιμ. 0.31, διαμ. βάσεως 0.056 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, καθαρός, καλῶς ὠπτημένος. Γάνωμα καστανομέλαν.

Ἐπὶ τῶν ἐξῃρημένων ἐπιφανειῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἐλαφρῶς κοιλαινομένη ἀθέατος ἐπιφάνεια τῆς βάσεως, ἐπίχρισμα τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν πηλὸν χρώματος. Κατὰ τοὺς ὤμους ἐξῃρημένη μετόπη, φέρουσα ἐντὸς πλαισίου παράστασιν χηνὸς πρὸς τὰ δεξιά. Τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[5]

4. Ἐξάλειπτρον, συγκεκολλημένον ἐκ δύο τεμαχίων (Πίν. 741 δ, ἀριστ.), ὕψ. μετὰ πώματος 0.13, ἄνευ πώματος 0.105, μεγ. διαμ. 0.175, διαμ. στομίου 0.086, διαμ. βάσεως 0.11 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, καθαρός, καλῶς ὠπτημένος.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καλύπτεται διὰ καστανομέλανος γανώματος. Αἱ γλῶσσαι ἐναλλὰξ διὰ καστανομέλανος καὶ ἰώδους. Μᾶλλον τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

5. Ἐξάλειπτρον, παρεμφερὲς τῷ προηγουμένῳ. Ἐλλιπὲς τὸ πῶμα καὶ τμῆμα τοῦ χείλους καὶ συγκεκολλημένον ἐκ τριῶν τεμαχίων (Πίν. 741 δ, δεξ.), ὕψ. 0.098, μεγ. διαμ. 0.168, διαμ. στομίου 0.083, διαμ. βάσεως 0.10 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, καθαρός, καλῶς ὠπτημένος. Γάνωμα ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ ἐρυθροῦ.

6. Ἐξάλειπτρον μετὰ συμφυοῦς τριποδικῆς βάσεως, ἐλλιπὲς τὴν βάσιν ταύτην (Πίν. 741 ε-στ), σωζ. ὕψ. 0.063, μεγ. διαμ. 0.14, διαμ. στομίου 0.076 μ.

Ἐσωτερικῶς φέρει μέλαν γάνωμα καὶ ἐπ' αὐτοῦ τέσσαρας ἐπαλλήλους παχεῖς δακτυλίους δι' ἐρυθροῦ καὶ ὁμοιόχρωμον δισκάριον κατὰ τὸ κέντρον. Διὰ μέλανος καλύπτεται καὶ ἡ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἀγγείου ἀπόληξις τοῦ χείλους. Ἐξωτερικῶς καὶ κατὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου ἀκτινωτὸν κόσμημα. Ἐπὶ τῆς κυρίας ζώνης ἄνθη καὶ κάλυκες λωτοῦ, συμπλεκόμενα πρὸς ἄλληλα διὰ μίσχων. Τὸ περίγραμμα τῶν ἀνθέων τονίζεται διὰ παχείας, ἰώδους γραμμῆς. Ἐπὶ τῶν πλαστικῶν κυματίων, τὰ ὁποῖα πλαισιοῦν ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τὴν κυρίαν ζώνην, διπλῆ σειρὰ παχειῶν στιγμῶν. Αἱ ἐπὶ τῆς ἄνω ὁριζοντίου ἐπιφανείας γλῶσσαι διατηροῦν ὑπολείμματα ἰώδους. Παρὰ τὸ στόμιον λεπτὴ ταινία διακεκομμένου μαιάνδρου. Βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[6].

7. Ὑψίπους βοιωτικὴ κύλιξ, ἐλλιπὴς μικρότατον τμῆμα τῆς βάσεως καὶ τὴν μίαν τῶν τεσσάρων λαβῶν, ἥτις ἔχει συμπληρωθῆ (Πίν. 742 α), ὕψ. 0.122, διαμ. χείλους 0.184, ἀνοίγματος μετὰ λαβῶν 0.243, διαμ. βάσεως 0.078, ὕψ. ποδὸς 0.058, πλ. ταινιοσχήμου χείλους 0.01 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, ἀ-

1. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 653.

2. Ἐ.ἀ., σ. 658.

3. Ἡ προκαλουμένη ἐντύπωσις, ὅτι ὁ τριπτὴρ ἔχει συμπληρωθῆ, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἐξ ὧν ἐπανασυνετέθη τεμάχια εὑρέθησαν ἀπέχοντα ἀπ' ἀλλήλων, δι' ὃ καὶ εἶχον διάφορον τύχην, ὡς πρὸς τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασιν τῶν ἁλάτων ἢ τῆς ἀτμοσφαίρας.

4. Πρβλ. Ch. Doumas, The Goulandris' Collection of Early Cycladic Art, 1968, ἀριθ. 89.

5. Πρβλ. Agora XII, 2, πίν. 12, ἀριθ. 238-240.

6. Πρβλ. Ing. Scheibler, Exaleiptra, JdI 79 (1964), σ. 95, εἰκ. 16.

κάθαρτος, καλῶς ὠπτημένος. Ἐπίχρισμα βάθους κιτρινόλευκον.

Ἐπὶ τῶν λαβῶν κάθετα γραμμίδια διὰ καστανερύθρου. Ἐπὶ τοῦ χείλους παράλληλα γραμμίδια δι' ἐρυθροῦ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου τρεῖς ἐπάλληλοι ταινιόσχημοι δακτύλιοι δι' ἐρυθροῦ. Ὁ ποὺς φέρει ἐσωτερικῶς μὲν καὶ κατὰ τὴν παρυφὴν πλατεῖαν ταινίαν δι' ἐρυθροῦ, ἐξωτερικῶς δὲ τέσσαρας ὁριζοντίους ταινίας διὰ καστανοῦ. Ἡ πλατεῖα ταινία ἄνωθεν τῆς ζώνης τῶν μετὰ δικτυωτοῦ τριγώνων καὶ ἡ κάτωθεν τῶν λαβῶν παχεῖα κυματοειδὴς γραμμὴ δι' ἰώδους ἐπιχρίσματος. Ὁ λοιπὸς διάκοσμος δι' ἐρυθροῦ χρώματος. Ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν βοιωτικῶν ἀγγείων τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[7].

8. Ὑψίπους βοιωτικὴ κύλιξ, συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων (Πίν. 742 β), ὕψ. 0.125, διαμ. χείλους 0.17, ἀνοίγματος μετὰ λαβῶν 0.215, διαμ. βάσεως 0.074, ὕψ. ποδὸς 0.058, πλ. ταινιοσχήμου χείλους 0.005 μ. Πηλὸς καστανοκίτρινος, καλῶς ὠπτημένος. Ἐπίχρισμα καστανοκίτρινον, γάνωμα ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ ἐρυθροῦ.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος κοσμεῖται διὰ πέντε ἐπαλλήλων, ἀνίσου πλάτους δακτυλίων, τεσσάρων διὰ μέλανος γανώματος, ἑνὸς δι' ἰώδους. Ἐπὶ τῶν λαβῶν καὶ τοῦ χείλους παράλληλα γραμμίδια, συνεχίζοντα κατὰ τὴν κάθετον ἔννοιαν καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ὕψος τῶν λαβῶν ζώνης. Ὑπὸ ταύτην ἡ κυρία ζώνη, κοσμουμένη δι' ἁλύσεως διαστίκτων ρόμβων, χωριζομένων μεταξύ των ὑπὸ κρεμαμένων ἡμικυκλίων μετὰ στιγμῆς. Ἀκολουθεῖ λεπτοτέρα ζώνη τεθλασμένων γραμμῶν καὶ ἀκτῖνες κατὰ τὴν βάσιν τῆς κύλικος. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ποδὸς ἓξ ἐπάλληλοι ζῶναι διὰ καστανομέλανος καὶ κατὰ τὴν βάσιν του κάθετα γραμμίδια. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ποδὸς καὶ παρὰ τὸν δακτύλιον τῆς βάσεως δύο δακτύλιοι διὰ καστανομέλανος. Ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν βοιωτικῶν ἀγγείων τῶν μέσων τοῦ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[8].

9. Ἄωτον ἀνοικτὸν ἀγγεῖον ἐν σχήματι χύτρας (Πίν. 742 γ - δ). Τμῆμα τῶν κοιλαινομένων καθέτων τοιχωμάτων του ἔχει συγκολληθῆ ἐκ τεσσάρων τεμαχίων. Τὸ λοιπὸν τοῦ ἀγγείου ἄθικτον, ὕψ. 0.11, διαμ. χείλους 0.174, πλ. ταινίας περιχειλώματος 0.012 μ. Πηλὸς κεραμόχρους, σχετικῶς καθαρός. Ἐπίχρισμα κεραμόχρουν.

Κάτωθεν τοῦ περιχειλώματος δύο ὀπαὶ πρὸς ἀνάρτησιν. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καλύπτεται διὰ μέλανος γανώματος, πλὴν μιᾶς ζώνης, πλ. 0.033 μ., εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν καθέτων τοιχωμάτων καὶ ἑνὸς μεταλλίου κατὰ τὸ κέντρον τοῦ πυθμένος, ἅτινα ἔχουν ἐξαιρεθῆ.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου καλύπτεται διὰ κεραμόχρου ἐπιχρίσματος καὶ φέρει διάκοσμον διὰ μέλανος καὶ ἰώδους. Ἐπὶ τοῦ περιχειλώματος σιγμοειδεῖς γραμμαί. Ὁ ἐπὶ τῶν καθέτων τοιχωμάτων διάκοσμος διατεταγμένος εἰς δύο ζώνας (Πίν. 742 γ). Ἐπὶ τῆς ἄνω ἅλυσις καλύκων λωτοῦ, διὰ μέλανος καὶ ἰώδους ἐναλλάξ, συμπλεκομένων πρὸς ἀλλήλους διὰ μίσχων. Ἐπί τῆς κάτω ζώνης γλωσσοειδὲς κόσμημα, ὡσαύτως διὰ μέλανος καὶ ἰώδους ἐναλλάξ. Ἡ κυρτουμένη κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως (Πίν. 742 δ) φέρει τρεῖς ἐπαλλήλους μέλανας ταινιοσχήμους δακτυλίους, ἐξ ὧν οἱ δύο μικρότεροι ἔχουν σχηματισθῆ ἐπὶ ἐκβαθύνσεως. Βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[9].

10. Ἀγγεῖον, συγγενὲς τῷ προηγουμένῳ ἀλλὰ μικροτέρων διαστάσεων (Πίν. 742 ε), ἀκέραιον, ὕψ. 0.062, ἐξωτ. διαμ. χείλους 0.155, πλ. ταινίας χείλους 0.012 μ. Πηλὸς κεραμόχρους, καθαρός, εὐκόλως ἀποτριβόμενος.

Ὑπὸ τὸ περιχείλωμα δύο ὀπαὶ πρὸς ἀνάρτησιν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου μέλαν γάνωμα. Ἐπὶ τῆς ἐξῃρημένης ἐπιφανείας τοῦ περιχειλώματος παχεῖαι σταγόνες, ἐκφυλλιζόμεναι βαθμηδὸν εἰς ἁπλᾶς γραμμάς. Ἐπὶ τῶν κοιλαινομένων καθέτων τοιχωμάτων τοῦ ἀγγείου δύο ὁριζόντιοι μέλαιναι ταινίαι καὶ μεταξύ των πλατεῖα ἐξῃρημένη ζώνη, κοσμουμένη διὰ καλύκων λωτοῦ, μελανῶν καὶ ἐρυθρῶν ἐναλλάξ. Συνεχὴς κυματοειδὴς γραμμὴ διὰ λευκοῦ περιβάλλει τοὺς μὲν μέλανας κάλυκας ἐκ τῶν κάτω, τοὺς δ' ἐρυθροὺς ἐκ τῶν ἄνω. Ἡ κυρτουμένη βάσις φέρει δύο ἐπαλλήλους δακτυλίους διὰ μέλανος καὶ στιγμὴν κατὰ τὸ κέντρον. Βοιωτικοῦ ἢ Ἐρετριακοῦ[10] ἐργαστηρίου τῶν αὐτῶν, ὡς καὶ τὸ προηγούμενον, χρόνων.

11. Ἄωτον σκυφοειδὲς ἀγγεῖον, διατηρούμενον ἀκέραιον (Πίν. 742 στ), ὕψ. 0.07, ἐξωτ. διαμ. χείλους 0.125, διαμ. βάσεως 0.073, πλ. ταινίας περιχειλώματος 0.08 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, καθαρός, καλῶς ὠπτημένος.

Ὑπὸ τὸ περιχείλωμα δύο ὀπαὶ πρὸς ἀνάρτησιν. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καλύπτεται ὑπὸ στιλπνοῦ γανώματος, μέλανος κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιφανείας, ἐρυθροῦ κατὰ πλατεῖαν ταινίαν

7. Πρβλ. CVA Reading I, πίν. 15, 5.

8. Πρβλ. ἔ.ἀ., πίν. 15, 2a-2b.

9. Πρβλ. C. Roebuck, Pottery from the north slope of the Acropolis, Hesperia IX (1940), σ. 216, εἰκ. 39, ἀριθ. 216. CVA Mannheim I, πίν. II, 4. Πολὺ ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀγγεῖον τὸ ἔ.ἀ., σ. 25, ἀριθ. 4 περιγραφόμενον ἀγγεῖον τῆς συλλογῆς Adolf Greifenhagen, τὸ ὁποῖον ἔχει «Lotosknospenkette, auf dem Rand ZZZ, auf dem gewölbten Boden drei konzentrische Firnisringe in gleichen Abständen». Ἀσφαλῶς ἐκ παραδρομῆς ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου χρονολογεῖ τὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδος ταύτης κατὰ ἕνα αἰῶνα ἀργότερον. Βλ. σχετικῶς καὶ A. Ure, AA (1933), σ. 15, ἀριθ. 8, εἰκ. 15, εἰς ἣν παραπέμπει καὶ ὁ ἴδιος.

10. Πρβλ. J. P. Descoeudres, Ant. Kunst 11 (1968), πίν. 28,8.

κατὰ τὴν παρυφήν. Ἡ ἄνω ὁριζόντιος ἐπιφάνεια τοῦ περιχειλώματος καὶ ἡ ἀθέατος πλευρὰ τῆς βάσεως ἐξηρημένα.

Ἐξωτερικῶς τὸ ἀγγεῖον φέρει πλατεῖαν φωτεινὴν ζώνην, κοσμουμένην διὰ δύο σειρῶν καρδιοσχήμων φύλλων καὶ ἑπταφύλλων στιγμορροδάκων ἐναλλάξ. Λεπτή, δι' ἐλευθέρας χειρὸς σχηματισθεῖσα ὁριζόντιος γραμμὴ περιθέει τὸ ἀγγεῖον καὶ ὑποδηλοῖ τὸν μίσχον, ἀφ' οὗ ἐκφύονται τὰ φύλλα κισσοῦ ἀμφοτέρων τῶν σειρῶν. Τὴν ἄνω σειρὰν τῶν φύλλων περικλείει λεπτὴ ταινία στιγμῶν, τὴν κάτω παχεῖα γραμμή. Τὸ περιχείλωμα ἐξωτερικῶς καὶ τὸ κατώτατον τμῆμα τοῦ ἀγγείου μετὰ τοῦ δακτυλίου τῆς βάσεως διὰ μέλανος γανώματος. Βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ[11].

12. Μελανόμορφος σκύφος, ἐλλιπὴς τμῆμα κατὰ τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας (Πίν. 742 ζ), ὕψ. 0.081, μήκ. ἀπὸ τῶν ἄκρων τῶν λαβῶν 0.215, διαμ. βάσεως 0.089 μ. Πηλὸς κεραμόχρους, καλῶς ὠπτημένος. Γάνωμα στιλπνόν, ἐπίχρισμα ροδόχρουν.

Τὸ χεῖλος σχηματίζεται διὰ λεπτῆς, ἐξηρημένης ταινίας. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου μελαμβαφές, πλὴν ἑνὸς μεταλλίου κατὰ τὸν πυθμένα, ἐξηρημένου καὶ κοσμουμένου διὰ μελαίνης ταινίας καὶ στιγμῆς ἐν τῷ κέντρῳ. Τὸ ἐξωτερικὸν ἐπίσης μελαμβαφές, πλὴν μιᾶς πλατείας ἐξηρημένης ταινίας κατὰ τὸ ὕψος τῶν λαβῶν καὶ δύο λεπτῶν, ἐξηρημένων δακτυλίων, τοῦ ἑνὸς ὑπὸ τὴν ταινίαν, τοῦ ἑτέρου κατὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου. Τὴν πλατεῖαν ταινίαν κοσμεῖ ἅλυσις καλύκων λωτοῦ, συνδεομένων διὰ μίσχων. Ὁ δακτύλιος τῆς βάσεως εἶναι ἐξηρημένος κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευράν του καὶ φέρει λεπτὴν μέλαιναν γραμμήν. Ὁ ἐπίσης ἐξηρημένος δίσκος τῆς βάσεως φέρει μέλαιναν λεπτὴν ταινίαν κατὰ τὴν παρυφὴν καὶ δακτύλιον μετὰ στιγμῆς κατὰ τὸ κέντρον. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνους[12].

13. Κυλινδρικὴ τριποδικὴ πυξίς, ἐλλιπὴς τὴν κωνικὴν ἀπόληξιν τῆς λαβῆς τοῦ πώματός της. Συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων (Πίν. 743 α - β), σωζ. ὕψ. μετὰ πώματος 0.118, ἄνευ πώματος 0.081, διαμ. στομίου 0.070, διαμ. πώματος 0.095, διαμ. βάσεως 0.086 μ. Πηλὸς πορτοκαλλέρυθρος, καθαρός, καλῶς ὠπτημένος (ἀττικός). Γάνωμα μέλαν, στιλπνόν, ἐπίχρισμα ροδόχρουν.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μὲν ἀγγείου εἶναι μελαμβαφές, τοῦ δὲ πώματος ἐξηρημένον καὶ κοσμούμενον διὰ τριῶν ἐπαλλήλων μελάνων δακτυλίων μετὰ στιγμῆς ἐν τῷ κέντρῳ. Ὁμοίως κοσμεῖται καὶ ἡ κάτω ὁριζόντιος ἐπιφάνεια τῆς βάσεως. Τὸ πῶμα ἐξωτερικῶς φέρει δύο ἐξηρημένας ταινίας, κοσμουμένας τῆς μὲν κατὰ τὴν παρυφὴν δι' ἐπαλλήλων ἀνοικτῶν γωνιῶν (chevrons), τῆς δὲ κατὰ τὴν βάσιν τῆς λαβῆς διὰ σειρᾶς κεραιῶν καὶ δι' ἑτέρας σειρᾶς στιγμῶν. Αὐτοῦ τοῦ τύπου αἱ πυξίδες κοσμοῦνται κυρίως δι' ἐρυθρομόρφων παραστάσεων τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[13].

14. Ἄωτος σκυφοειδὴς κρατηρίσκος, συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ συμπεπληρωμένος τμήματα κατὰ τὸν πυθμένα (Πίν. 743 γ), ὕψ. 0.112, διαμ. στομίου 0.165, πλ. περιχειλώματος 0.012, διαμ. βάσεως 0.096, πλ. ταινίας βάσεως 0.006 μ.

Ὁλόκληρος ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ του καλύπτονται διὰ μέλανος στιλπνοῦ γανώματος. Ἡ ὁριζόντιος ἐπιφάνεια τοῦ περιχειλώματος καὶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως εἰς τὸ φυσικὸν τοῦ πηλοῦ. Ἐξηρημένον εἶναι ἐπίσης τὸ ἄνω τμῆμα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται διὰ δύο λεπτῶν ταινιῶν, φερουσῶν σειρὰς στιγμῶν καὶ πλαισιουσῶν πλατεῖαν ζώνην ὀρθῶν καὶ ἀναστρόφων ἀνθεμίων, συνδεομένων πρὸς ἄλληλα διὰ μίσχων. Βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τῶν περὶ τὸ 440-430 π.Χ. χρόνων[14].

15. Στάμνος-πυξίς, ἐλλιπὴς τὴν ἑτέραν τῶν λαβῶν καὶ τὸ πῶμα (Πίν. 743 δ), ὕψ. ἄνευ λαβῶν 0.14, μετὰ λαβῶν 0.193, μεγ. περιμ. 0.47, διαμ. στομίου 0.086, διαμ. βάσεως 0.085, ὕψ. λαβῆς 0.068 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ βάσις ἐξηρημένα. Ὁ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς πυξίδος διάκοσμος δι' ὡραίου μελανερύθρου γανώματος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας πλατεῖα ζώνη μεγάλων ὀρθῶν ἀνθεμίων καὶ ἡμιελίκων. Κατὰ τοὺς ὤμους κλάδος μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν ἐλαίας καὶ κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ κάθετοι ἀκτῖνες. Εὐβοϊκοῦ ἐργαστηρίου τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[15]

16. Βοιωτικὴ ἀνθεμωτὴ κύλιξ, συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ συμπεπληρωμένη μικρὸν παρὰ τὴν ἑτέραν τῶν λαβῶν (Πίν. 743 ε), ὕψ. 0.067, ἐξωτ. διαμ. στομίου 0.26, ἀνοίγματος ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῶν λαβῶν 0.335, διαμ. βάσεως 0.086, πλ. δακτυλίου βάσεως 0.010, πλ. ταινίας περιχειλώματος 0.023, βάθος κύλικος 0.08 μ. Πηλὸς κεραμόχρους, καθαρός, ἄριστα ὠπτημένος. Γάνωμα ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ καστανοῦ.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος καὶ ἡ κοιλαινομένη ταινία ἐσωτερικῶς τοῦ ποδὸς καλύπτονται διὰ μέλανος γανώματος. Ἡ ἐξηρημένη ὁριζόντιος ταινία τοῦ περιχειλώματος κοσμεῖται δι' ἐπιμήκων φύλλων. Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ἀγγείου τὸ ὑπὸ τὸ περιχεί-

11. Πρβλ. CVA Reading I, πίν. 18, 9.

12. Πρβλ. Agora XII, 2, πίν. 25, ἀριθ. 567.

13. Πρβλ. Hesperia IV (1935), σ. 476, εἰκ. 1,2 (Lucy Talcott).

14. Πρβλ. A. Ure, Some Provincial Black-Figure Workshops, BSA 41 (1940-1945), σ. 25 καὶ πίν. 9.

15. Πρβλ. A. Ure, Euboean Floral Black-Figured Vases, BSA 55 (1960), πίν. 53· 3-4. 55,6.

λωμα κυμάτιον, ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ἐν σχήματι Ω ταινιωτῶν λαβῶν καὶ ὁ ποὺς διὰ μέλανος γανώματος. Τὸ λοιπὸν τῆς ἐπιφανείας ἐξῃρημένον. Ἐπὶ τῆς κυρίας ζώνης διακοσμήσεως τέσσαρα μεγάλα ἀνθέμια μεθ' ἑλίκων καὶ δύο ὑδρόβια πτηνά. Τὰ ἀνθέμια ἔχουν ζωγραφηθῆ πλαγίως, ἓν ὑφ' ἑκάστην γένεσιν τῶν λαβῶν. Μεταξὺ τῶν ἀνθεμίων τοῦ ἑνὸς ζεύγους καρδιόσχημον φύλλον. Τὰ πτηνὰ ἐτέθησαν κατὰ τὸν κάθετον πρὸς τὰς λαβὰς ἄξονα. Οὐδεμία ἐγχάραξις. Ἡ κύλιξ εἶναι ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τῶν περὶ τὸ 430-420 π.Χ. χρόνων[16].

17. Μικρά, ἄωτος, ἀνθεμωτὴ κύλιξ, συγκεκολλημένη ἐκ δύο τεμαχίων, ὁλόκληρος (Πίν. 743 στ), ὕψ. 0.05, ἐξωτ. διαμ. χείλους 0.162, διαμ. βάσεως 0.05, πλ. δακτυλίου βάσεως 0.009 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, καλῶς ὠπτημένος. Ἐπίχρισμα κιτρινωπόν, γάνωμα ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ ἐρυθροῦ ἀναλόγως τῆς ὀπτήσεως.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ποδὸς καὶ κατὰ τὴν κάτω παρυφήν του ταινία καστανομέλαινα. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος δύο ἐρυθραὶ ταινίαι καὶ μεταξὺ των μέλαινα, ἅπασαι διὰ τοῦ χρωστῆρος. Κατὰ τὸ κέντρον ἐξῃρημένον μετάλλιον.

Ἐξωτερικῶς τὸ μὲν περιχείλωμα τοῦ ἀγγείου καὶ ὁ ποὺς καλύπτονται ὑπὸ μελανερύθρου γανώματος, ἡ δὲ μεταξὺ των πλατεῖα ζώνη διὰ κιτρινωποῦ ἐπιχρίσματος, φέρουσα φυτικὸν διάκοσμον διὰ καστανομέλανος γανώματος. Ὁ διάκοσμος οὗτος συνίσταται ἐκ τεσσάρων φυτῶν, ἐχόντων λίαν ἐπιμήκη φύλλα καὶ δύο σειρὰς στιγμῶν μεταξὺ τούτων. Εἰς τὰ διάκενα καὶ σταυροειδῶς διατεταγμένα δύο μεγάλα φύλλα κισσοῦ καὶ καρποί, περιβαλλόμενοι ὑπὸ στιγμῶν. Πιθανὸν εὐβοϊκοῦ ἐργαστηρίου τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων[17].

18. Πῶμα ἐρυθρομόρφου πυξίδος, ἐλλιπὲς τὸν δακτύλιον προσαρμογῆς του ἐπὶ τῆς πυξίδος καὶ συμπεπληρωμένον τμήματα κατὰ τὴν περιφέρειαν, συγκεκολλημένον ἐκ πλειόνων τεμαχίων, ὧν τινα φαιά, λόγῳ καύσεως (Πίν. 744 α), διαμ. 0.14, πάχ. τοιχώματος 0.008 μ. Πηλὸς καστανέρυθρος, καθαρός.

Κατὰ τὸ κέντρον ὀπή, πρὸς τοποθέτησιν στελέχους ἐξαρτήσεως χαλκοῦ δακτυλίου. Τὸ ἐπὶ τοῦ πλαστικοῦ δακτυλίου τῆς περιφερείας μέλαν γάνωμα συνεχίζει καὶ ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ πώματος. Ἔσωθεν τοῦ πλαστικοῦ δακτυλίου ταινία παραλλήλων γραμμιδίων, περιβάλλουσα ἐν εἴδει στεφάνης τὸ κεντρικὸν μετάλλιον. Τοῦτο κοσμεῖται διὰ κεφαλῆς γυναικὸς πρὸς τ' ἀριστερὰ καὶ φερούσης σάκκον, ἔχοντα σειρὰς στιγμῶν καὶ συστάδας λεπτῶν γραμμῶν ἐναλλάξ. Ὁριζόντιος ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ γραμμὴ καὶ παράλληλος σειρὰ στιγμῶν ὑποδηλοῦν τὴν ὕπαρξιν περιδεραίου. Ὁ διάκοσμος συμπληροῦται δι' ἐπιμήκους ἐνωτίου, κρεμαμένου ἀπὸ τοῦ ὠτός, τὸ ὁποῖον καλύπτεται ὑπὸ μεταλλίου. Τὸ ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τῶν κροτάφων προβαλλόμενον τμῆμα τῆς κόμης μᾶλλον ἔχει ἐπιζωγραφηθῆ. Ἡ πυξὶς εἶναι ἔργον βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων[18].

19. Μελαμβαφὴς σφαιρικὴ λήκυθος, διατηρουμένη ἀκεραία (Πίν. 744 β, ἀριστ.), ὕψ. 0.168, μεγ. περιμ. 0.37, διαμ. βάσεως 0.075, διαμ. στομίου 0.046 μ. Πηλὸς καστανέρυθρος, καθαρός, ἀρίστης ὀπτήσεως. Γάνωμα μέλαν, στιλπνόν.

Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ μικρὰ βαθμίς. Κατὰ τοὺς ὤμους δύο ἐγχάρακτοι δακτύλιοι. Ἡ ἀθέατος, κυρτουμένη πλευρὰ τῆς βάσεως φέρει πλαστικὸν δακτύλιον κατὰ τὴν παρυφήν. Ἀφημένη εἰς τὸ φυσικὸν τοῦ πηλοῦ καλύπτεται διὰ καστανερύθρου ἐπιχρίσματος. Μᾶλλον βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου.

20. Μελαμβαφὴς βοιωτικὸς κάνθαρος, συμπεπληρωμένος τμῆμα τοῦ ποδός (Πίν. 744 β, δεξ.), ὕψ. 0.092, διαμ. χείλους 0.105, διαμ. βάσεως 0.066 μ. Πηλὸς καστανέρυθρος, καθαρός, ἄριστα ὠπτημένος. Γάνωμα ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ τεφρομέλανος. Ὁλόκληρον τὸ ἀγγεῖον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς καλύπτεται ὑπὸ στιλπνοῦ γανώματος, χρώματος κυμαινομένου ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ μελανοτέφρου. Τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[19].

21. Μελαμβαφὴς στάμνος-πυξίς, ἀκεραία. Συγκεκολλημένη τὴν λαβὴν τοῦ πώματος καὶ ἐφθαρμένη τὴν ἐπιφάνειαν τούτου (Πίν. 744 γ, ἀριστ.), ὕψ. μετὰ πώματος 0.14, μετὰ τῶν λαβῶν 0.106, μεγ. περιμ. 0.39, διαμ. βάσεως 0.066, διαμ. στομίου 0.055 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, καθαρός, καλῶς ὠπτημένος. Γάνωμα καστανόν, λίαν ἀραιὸν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Ἐνῷ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πώματος καλύπτεται ὑπὸ γανώματος, τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καὶ αἱ πλάγιαι καὶ ἡ κάτω ἐπίπεδος ἐπιφάνεια τῆς βάσεως ἔχουν ἔχουν ἀφεθῆ εἰς τὸ φυσικὸν τοῦ πηλοῦ. Βοιωτικοῦ μᾶλλον ἐργαστηρίου.

22. Μόνωτον μελαμβαφὲς κύπελλον, ἀκέραιον (Πίν. 744 γ, δεξ.), ὕψ. 0.076, διαμ. χείλους 0.078, διαμ. βάσεως 0.05 μ.

Πλὴν τῆς ἀθεάτου πλευρᾶς τῆς βάσεως, ἡ ὁποία, ἐξαιρεθεῖσα, ἐκαλύφθη διὰ κιτρινερύθρου ἐπιχρίσματος, τὸ λοιπὸν τοῦ ἀγγείου ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς φέρει στιλπνὸν μέλαν γάνωμα. Διὰ μέλα-

16. Πρβλ. CVA Reading I, πίν. 19, 1. A. Ure, Boeotian Vases with Women's Heads, AJA 57 (1953), πίν. 72, εἰκ. 37. Διὰ τὰ ἐπὶ τοῦ περιχειλώματος φύλλα πρβλ. αὐτ., πίν. 68, εἰκ. 9. καὶ A.Ure-P.Ure, Boeotian Vases in the Akademisches Kunstmuseum in Bonn, AA 1933, σ. 38, εἰκ. 38.

17. Πρβλ. A. Ure, Euboean Floral Black-Figured Vases, BSA 55 (1960), πίν. 53, 2.

18. Πρβλ. R. Lullies, Zur boiotisch rotfigurigen Vasenmalerei, AM 65 (1940), πίν. 25, 3. CVA Mannheim I, πίν. 12, 1, 4.

19. Πρβλ. CVA Reading I, πίν. 33, 19.

νος τονίζεται καὶ ὁ ἔντυπος κατὰ τὴν παρυφὴν τῆς βάσεως δακτύλιος, ὁ ὁρίζων τὸν κυρτούμενον δίσκον. Τρεῖς λεπτότατοι ἔντυποι δακτύλιοι, ὁ εἷς κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ καὶ οἱ δύο εἰς τὸ κατώτατον τμῆμα τοῦ κορμοῦ, περιθέουν τὸ ἀγγεῖον.

Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο φαίνεται, ὅτι ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν τῶν λεπτῶν κυπέλλων τοῦ τύπου τοῦ Φειδίου[20], τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἔχει παχέα τοιχώματα καὶ σπειροειδὲς περιχείλωμα καὶ εἶναι παρεμφερὲς πρὸς ἀγγεῖον, προερχόμενον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας Μεσημβρίας τῆς Θράκης[21], χρονολογούμενον εἰς τὴν β΄ τριακονταετίαν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

23. Πυξὶς κυλινδρική, ἐλλιπὴς μικρὸν τμῆμα τοῦ πώματος (Πίν. 744 δ - ε). Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ πυθμένος στρογγύλη ὀπή. Ὕψ. μετὰ πώματος 0.088, διαμ. βάσεως 0.041, διαμ. κάτω δίσκου 0.102, διαμ. ἄνω δίσκου (πώματος) 0.098 μ.

Ὁ ἐπὶ τῆς πυξίδος διάκοσμος γίνεται διὰ καστανομέλανος ἢ κιτρινωποῦ γανώματος. Τὸ κατὰ τὸ κέντρον τοῦ πώματος ἀνοικτόχρωμον μετάλλιον περιβάλλεται ὑπὸ ἑπτακτίνου ἐγχαράκτου ἀστέρος, φέροντος μεταξὺ τῶν ἀκτίνων του ἀνὰ μίαν μεγαλυτέρου μήκους γραμμήν. Ἡ ἀθέατος, κοιλαινομένη πλευρὰ τῆς βάσεως καλύπτεται διὰ τοῦ ἀνοικτοχρώμου γανώματος.

Συγγενοῦς τεχνοτροπίας πυξὶς εὑρέθη ἐν Ἐρετρίᾳ καὶ ἀνάγεται εἰς τὸν 2ον αἰ. π.Χ.[22].

Ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ κ. Καρόλου Πολίτου

1. Πρωτοκυκλαδικὸν εἰδώλιον, ἐλλιπὲς τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων (Πίν. 745 α), σωζ. ὕψ. 0.158 μ. Τῆς περιόδου Κέρου-Σύρου[23].

2. Ὀρθογώνιος ἀναθηματικὴ[24] πλὰξ ἐκ μαρμάρου, φέρουσα εἰς τὸ ἄνω τμῆμα της ἐν χθαμαλῷ ἀναγλύφῳ ζεῦγος ὀφθαλμῶν (Πίν. 745 β), ὕψ. 0.195, πλ. 0.145, πάχ. 0.025 μ. Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἀρχαῖα δωρηθέντα ὑπὸ τῆς κ. Ἀγλαΐας Νομίδου

1. Τρίωτος μυκηναϊκὸς ἀμφορίσκος, ἀκέραιος (Πίν. 745 γ), ὕψ. 0.165, μεγ. περιμ. 0.42, διαμ. περιχειλώματος 0.095, διαμ. βάσεως 0.05 μ.

Ἡ ἐπὶ τοῦ φωτεινοῦ βάθους διακόσμησις γίνεται διὰ καστανερύθρου γανώματος, μεταβαλλομένου εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ εἰς ἐρυθρόν. Δύο πλατεῖαι ὁριζόντιοι ζῶναι, ἡ μία καλύπτουσα ὅλον τὸν λαιμὸν καὶ ἡ ἑτέρα κοσμοῦσα τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου καὶ μεταξὺ των συστάδες λεπτοτάτων ταινιῶν, ὡσαύτως ὁριζοντίως διατεταγμένων. Ἐπὶ τοῦ ὤμου κάθετα γραμμίδια. Αἱ τρεῖς λαβαὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευράν των καλύπτονται διὰ τοῦ αὐτοῦ γανώματος. Τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ-Β ἐποχῆς[25].

2. Πλαστικὸν ἀγγεῖον ἐν σχήματι ταύρου (Πίν. 745 δ), ἀκέραιον, ὕψ. 0.145, μήκ. 0.17 μ. Ἐπὶ τοῦ καστανοῦ τοῦ πηλοῦ διακόσμησις διὰ λευκοκιτρίνου. Τῆς Ὑστέρας Κυπριακῆς περιόδου καὶ μάλιστα τοῦ ἐργαστηρίου Basering[26].

3. Εἰδώλιον ἵππου μετὰ τοῦ ἀναβάτου αὐτοῦ (Πίν. 745 ε), ἐλλιπὲς τμῆμα τῆς οὐρᾶς καὶ συγκεκολλημένον τὸν ἀριστερὸν πρόσθιον πόδα, ὕψ. 0.074, μήκ. 0.105 μ. Ὑπολείμματα λευκοῦ ἐπιχρίσματος.

Ὁ ἀναβάτης εἶναι γυμνὸς ἀλλὰ φέρει κράνος μετὰ μακροῦ καταυχενίου. Τὸ εἰδώλιον εἶναι ἔργον βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου, παράγοντος παρόμοια ἀθύρματα ἀπὸ τοῦ 510-470 π.Χ.[27]. Ἐπειδὴ οἱ μακροὶ πόδες τοῦ ἵππου καὶ ἡ διάπλασις τοῦ κατὰ τὴν χαίτην μέρους τοῦ σώματός του ἐνθυμίζουν τὰ γνωστὰ βοιωτικὰ ἱππάρια τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[28], θεωροῦμεν τὸ εἰδώλιόν μας ἐκ τῶν πλέον ἀρχαϊκῶν καὶ τὸ τοποθετοῦμεν εἰς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

4. Τριποδικὴ κυλινδρικὴ πυξὶς μετὰ πώματος ἐξ ἀλαβάστρου (Πίν. 746 α), τὸ πῶμα φέρει συγκολλήσεις καὶ συμπληρώσεις, ὕψ. 0.06, διαμ. χείλους 0.075, διαμ. δίσκου βάσεως 0.095 μ. Τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[29].

5. Κορινθιακὴ σφαιρικὴ πυξίς, ἐλλιπὴς τὸ πῶμα (Πίν. 746 β, ἀριστ.), συγκεκολλημένη τὴν ἑτέραν τῶν λαβῶν, ὕψ. μετὰ λαβῶν 0.115, ἄνευ λαβῶν 0.106, μεγ. περιμ. 0.40, διαμ. χειλέων 0.06, διαμ. βάσεως 0.072 μ.

Διακόσμησις διὰ μέλανος καὶ ἰώδους. Ἐπὶ τοῦ ὤμου κρεμάμενοι μεμονωμένοι μικροσκοπικοὶ κάλυκες λωτοῦ. Ἐπὶ τῆς κοιλίας μέλαιναι καὶ ἐξηρημέναι ταινίαι καὶ πλατεῖα ζώνη, κοσμουμένη δι' ὀρθῶν καλύκων λωτοῦ κανονικοῦ μεγέθους, συμπλεκομένων διὰ μίσχων. Τῆς Ὑστέρας Κορινθιακῆς ἐποχῆς[30].

6. Κορινθιακή, κυλινδρική, τριποδικὴ πυξίς (Πίν. 746 β, δεξ.), ἀκεραία, ὕψ. μετὰ πώματος 0.087, ἄνευ πώματος 0.056, διαμ. χειλέων καὶ πώματος 0.077, διαμ. βάσεως 0.074 μ.

Ὅλαι αἱ ἀθέατοι ἐπιφάνειαι εἰς τὸ φυσικὸν τοῦ

20. Agora XII, 2, πίν. 11, ἀριθ. 215-220.

21. BCH 95 (1971), σ. 988, εἰκ. 420.

22. I. Metzger, Die hellenistische Keramik in Eretria. Eretria II (1969), πίν. 40. 68.

23. C. Renfrew, The Cyclades and the Aegean in the third Millenium B.C., 1972, πίν. 31, 2.

24. Πρβλ. JdI 70 (1955), σ. 41. εἰκ. 1. BCH 95 (1971), σ. 333, εἰκ. 21.

25. Πρβλ. Hesperia 21 (1952), πίν. 25.

26. Πρβλ. BCH 87 (1963), σ. 345 εἰκ. 29 καὶ BCH 92 (1968), σ. 294, εἰκ. 75.

27. R. A. Higgins, Greek Terracottas 1967, πίν. 33A, σ. 77.

28. Ἔ.ἀ., πίν. 19Ε.

29. Διὰ παρεμφερεῖς βλ. Ἀγγ. Ἀνδρειωμένου, Ἐκ τῆς Συλλογῆς Ἀλ. Οἰκονόμου, ΑΕ 1974, σ. 237 ἀριθ. 16, πίν. 75α. Πρβλ. ἐπίσης Ph. Zaphiropoulou, Vases de marbre de Rhenée, Études Déliennes I, σ. 627 κ.ἑ. εἰκ. 35-38.

30. Necrocorinthia, σ. 322 (σφαιρικαὶ πυξίδες μετ' ἀνθεμωτοῦ διακόσμου). Πρβλ. ΠΑΕ 1969, πίν. 248β.

πηλοῦ. Ἐπὶ τοῦ κορμοῦ μέλαιναι καὶ ἐρυθραὶ ταινίαι ἐναλλάξ. Κατὰ τὴν βάσιν ἁπλοῦς μαίανδρος. Ἐπὶ τοῦ πώματος ζώνη ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων γλωσσῶν, διὰ μέλανος καὶ ἐρυθροῦ ἐναλλάξ. Ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τῆς ζώνης ταύτης ἀνὰ τρεῖς ἐπάλληλοι δακτύλιοι. Τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.[31].

7. Ἐξάλειπτρον (Πίν. 746 γ), συγκεκολλημένον τὸν πόδα καὶ τὸ πῶμα καὶ ἐλλιπὲς μικρὰ τμήματα τῆς λαβῆς αὐτοῦ, ὕψ. μετὰ πώματος 0.11, ἄνευ πώματος 0.088, διαμ. πώματος 0.07, διαμ. βάσεως 0.095 μ.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου καὶ τὸ κοῖλον τοῦ ποδὸς καλύπτονται ὑπὸ μέλανος γανώματος, τὸ ὁποῖον, λόγῳ κακῆς ὀπτήσεως, ἔχει λάβει τὸ χρῶμα τοῦ ἐρυθροῦ. Τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

8. Ἐρυθρόμορφος κρατηρίσκος μετὰ κιονίσκων (column crater), συγκεκολλημένος τμῆμα τῶν χειλέων καὶ συμπεπληρωμένος κατὰ τὴν κοιλίαν (Πίν. 746 δ), ὕψ. 0.21, ἐξωτ. διαμ. περιχειλώματος 0.195, διαμ. βάσεως 0.10 μ.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ περιχειλώματος διὰ μέλανος γανώματος. Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ κορμοῦ πτερωτὴ γυναικεία μορφή, κινουμένη ζωηρῶς πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τείνουσα ταυτοχρόνως τὰς χεῖρας πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ἔφηβος, φέρων χλαμύδα καὶ κρατῶν βακτηρίαν(;) διὰ τῆς ἀριστερᾶς (Πίν. 746 δ). Ἀμφότεραι αἱ παραστάσεις πλαισιοῦνται ὑπὸ κατακορύφων διπλῶν ταινιῶν, κοσμουμένων διὰ στιγμῶν. Τῶν περὶ τὸ 450-440 π.Χ. χρόνων[32].

9. Ἐρυθρόμορφος ὑδρία, συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ συμπεπληρωμένη μικρὰ τμήματα τοῦ κορμοῦ, ὕψ. 0.307, μεγ. περιμ. 0.70, διαμ. περιχειλώματος 0.135, διαμ. βάσεως 0.115 μ.

Ἐπὶ τοῦ περιχειλώματος κυμάτιον ᾠῶν. Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ταινία ἑπταφύλλων ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων λωτοῦ ἐναλλάξ. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας ταινία μαιάνδρου, διακοπτομένου κατ' ἀποστάσεις ὑπὸ δύο χιαστὶ τεμνομένων γραμμῶν. Αὕτη χρησιμεύει τρόπον τινά, ὡς ἔδαφος διὰ τὰς μορφὰς τῆς κυρίας παραστάσεως (Πίν. 746 ε). Ὁ Ζεὺς γυμνὸς ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἑστραμμένος πρὸς τὰ δεξιὰ σείει διὰ τῆς ὑψωμένης δεξιᾶς τὸν κεραυνόν, ἕτοιμος νὰ τὸν ἐπιρρίψῃ κατ' ἀοράτου ἐχθροῦ. Πέριξ αὐτοῦ τέσσαρες χαρίεσσαι γυναικεῖαι μορφαὶ (Νύμφαι) ἀπομακρύνονται ἔντρομοι. Τὸ βλέμμα μάλιστα τῆς ἀμέσως ὄπισθεν τοῦ Διὸς εὑρισκομένης μορφῆς ἐκφράζει ἄριστα τὸν τρόμον καὶ τὴν ἔκπληξιν. Τῶν περὶ τὸ 440 π.Χ. χρόνων[33].

10. Ἐρυθρόμορφος κυλινδρικὴ πυξίς, ἀκεραία (Πίν. 747 α, ἀριστ., 747 β, ἀριστ.), ὕψ. 0.04, διαμ. πώματος 0.065, διαμ. βάσεως 0.065 μ.

Τὴν ἐπὶ τοῦ πώματος ἐρυθρόμορφον παράστασιν προτομῆς ἵππου πρὸς τὰ δεξιὰ περιβάλλουν δύο ἐπάλληλοι, βαθεῖαι αὐλακώσεις. Ἐσωτερικῶς ὁλόκληρος ἡ πυξὶς καλύπτεται διὰ μέλανος στιλπνοῦ γανώματος. Τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων[34].

11. Μελαμβαφὴς χοῦς, ἀκέραιος (Πίν. 747 α, δεξ., 747 β, κέντρον), ὕψ. 0.065, μεγ. περιμ. 0.16, διαμ. βάσεως 0.04, μήκ. χείλους 0.035 μ.

Ἡ ἐπιφάνεια τῆς βάσεως εἰς τὸ φυσικὸν τοῦ πηλοῦ. Ὁ ἐπὶ τῆς κοιλίας κωμαστὴς καὶ ἡ λύρα του δι' ἐπιθέτου λευκοῦ. Ὁμοίως καὶ ἡ πανταχόθεν ὀρθογωνίως περιβάλλουσα τὴν παράστασιν ταινία. Τῶν περὶ τὸ 460 π.Χ. χρόνων[35].

12. Μόνωτον μελαμβαφὲς κύπελλον τοῦ τύπου τοῦ Φειδίου (Πίν. 747 β, δεξ.). Ἀκέραιον, πλὴν φθορᾶς τινος κατὰ τὴν λαβήν, ὕψ. 0.07, διαμ. χείλους 0.075, διαμ. βάσεως 0.05 μ. Λαβὴ διφυής, μέλαν στιλπνὸν γάνωμα. Τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[36].

13. Οἰνοχοΐσκη ἀκεραία (Πίν. 747 γ, ἀριστ.), ὕψ. μετὰ λαβῆς 0.165, ἄνευ λαβῆς 0.15, διαμ. χειλέων 0.045, διαμ. βάσεως 0.04 μ.

Λαβὴ διφυής, ταινιόσχημος. Ἐπὶ τῆς διὰ μέλανος γανώματος ἐπιφανείας διάκοσμος διὰ λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Μᾶλλον βοιωτικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

14. Κύλιξ μετὰ χθαμαλοῦ ποδὸς καὶ ἀνθεμωτοῦ διακόσμου (floral cup), ἀκεραία (Πίν. 747 γ, δεξ.), ὕψ. 0.055, διαμ. χείλους 0.121, διαμ. βάσεως 0.06 μ.

Ἐπίχρισμα λευκόν, γάνωμα καστανομέλαν. Ἐφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων ἀνὰ δύο ἑπτάφυλλα ἀνθέμια. Ὑπὸ τὰς λαβὰς ἀνὰ ἓν καρδιόσχημον φύλλον. Εὐβοϊκοῦ ἐργαστηρίου τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[37].

15. Ἄωτος καλυκόσχημος κρατηρίσκος ἐφ' ὑψηλοῦ ποδός (Πίν. 747 δ), ἀκέραιος, ὕψ. 0.135, διαμ. χείλους 0.14, διαμ. βάσεως 0.07 μ. Ὑπὸ τὸ περιχείλωμα δύο ὀπαί.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καλύπτεται διὰ μέλανος ἀραιοῦ γανώματος. Διὰ τοῦ αὐτοῦ γανώματος καλύπτεται καὶ ὁ ποὺς μετὰ τοῦ κάτω μέρους τοῦ κορμοῦ. Τὸ λοιπὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ καλυκοσχήμου κορμοῦ ἔχει ἀφεθῆ εἰς τὸ φυσικὸν τοῦ πηλοῦ καὶ κοσμεῖται δι' ὀρθῶν καὶ ἀναστρόφων πολυφύλλων ἀνθεμίων. Ὑπὸ τὸ περιχείλωμα ταινία μετὰ σειρᾶς στιγμῶν, ὑπὸ τὰ ἀνθέμια ταινία μετὰ δύο

31. Πρβλ. Necrocorinthia, σ. 332 κ.ἑ. εἰκ. 175 Β καὶ 176.
32. Πρβλ. Not. D. Sc. 1971, Suppl., εἰκ. 182.
33. Πρβλ. Alfieri-Arias-Hirmer, Spina, πίν. 70.
34. K. Schefold, Untersuchungen zu den kertscher Vasen, 1934, εἰκ. 8-9.
35. Πρβλ. G. Van Hoorn, Choes and Anthesteria, 1951, εἰκ. 424, 427, 435.
36. Πρβλ. Agora XII, 2, πίν. 11 ἀριθ. 214.
37. Πρβλ. A. Ure, Euboean Floral Black-Figured Vases Additions and Corrections, BSA 65 (1970), πίν. 72F.

σειρῶν στιγμῶν. Τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.[38].

16. Στάμνος-πυξίς, ἀκεραία (Πίν. 747 ε), ὕψ. μετὰ πώματος 0.125, ὕψ. μετὰ λαβῶν 0.103, ἄνευ λαβῶν 0.085, μεγ. περιμ. 0.25, διαμ. στομίου 0.05, διαμ. πώματος 0.06, διαμ. βάσεως 0.045 μ. Κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τῆς γενέσεως τῶν λαβῶν ἀνὰ μία μαστοειδὴς ἀπόφυσις.

Ἐπὶ τοῦ πώματος σειρὰ συστάδων ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων δι' ἐλευθέρας χειρός. Ἐπὶ τοῦ κορμοῦ μεγάλα ὀρθὰ ἀνθέμια καὶ κλάδοι. Εὐβοϊκοῦ ἐργαστηρίου τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 5ου αἰ.π.Χ.[39].

17. Μελαμβαφὴς κάνθαρος (Πίν. 747 στ), ἀκέραιος, ὕψ. 0.132, διαμ. χείλους 0.10, μήκ. ἀπὸ τῶν ἄκρων τῶν λαβῶν 0.19, διαμ. βάσεως 0.05 μ.

Στιλπνὸν μέλαν γάνωμα. Ἐπὶ τῆς βάσεως δακτύλιος διὰ λευκοῦ. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἀμυδρῶς διακρινόμενοι κλάδοι δάφνης δι' ἐπιθέτου χρώματος. Τῶν περὶ τὸ 320-310 π.Χ. χρόνων[40].

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

*

Κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 15-4-73 μέχρι 8-2-74, ὅτε εἰσήχθην πλέον ἐσπευσμένως εἰς νοσοκομεῖον, προσεπάθησα νὰ ἀφιερώσω εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν ὅσον περισσότερον χρόνον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξοικονομήσω ἐκ τῶν κυρίως καθηκόντων μου εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον καὶ εἰς τὴν ἔκθεσιν εἰς τὸ Μουσεῖον Μαραθῶνος.

Προσπάθεια κατεβλήθη νὰ συνεχισθοῦν αἱ πλέον ἀναγκαῖαι ἐκ τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐφορείας, ἤτοι:

(α) Ἡ καταγραφὴ τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν.

Κατεγράφησαν συμπληρωματικῶς 471 ἀντικείμενα (ἀρχαῖα, νομίσματα, εἰκόνες) ἀνήκοντα εἰς ἑπτὰ ἀρχαιολογικὰς συλλογάς:

1. Νικολάου Μαρουδῆ 13 ἀρχαῖα.
2. Μπομπόλη Παναγιώτου 12 ἀρχαῖα, 6 εἰκόνες καὶ 4 νομίσματα.
3. Ντόλης Γουλανδρῆ 40 ἀρχαῖα.
4. Δούκα Δημητρίου 345 νομίσματα.
5. Δοξιάδη Θωμᾶ 4 ἀρχαῖα.
6. Ἀντωνοπούλου Ἰσιδώρου 50 ἀρχαῖα.
7. Γουλιέλμου Ἄμποτ 7 εἰκόνες.

(β) Ὁ ἔλεγχος τῶν ἀρχαιοπωλείων.

Συνεχίσθη ὁ μηνιαῖος ἔλεγχος εἰς 30 περίπου ἀρχαιοπωλεῖα διὰ νέα προσκτήματά των. Εἰς 4 τούτων: (α) Ρούσσου, (β) Καψουλάκη Μάρθας, (γ) Σωκαρᾶ, καὶ (δ) Τοζάκογλου, ὁ ἔλεγχος ὑπῆρξε διεξοδικὸς ἐπεκταθεὶς εἰς ἅπαντα τὰ ἀρχαῖα, εἰκόνας καὶ νομίσματα.

(γ) Εἰσήχθησαν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ 1753 νομίσματα, 144 ἀρχαῖα ἀντικείμενα καὶ 11 εἰκόνες ὑπὸ δεκαπέντε συλλογέων ἢ ἀρχαιοπωλῶν κατόπιν γνωματεύσεων τῆς Ἐφορείας, τὰ ὁποῖα προσετέθησαν εἰς ἤδη ὑπαρχούσας συλλογὰς ἢ ἀπετέλεσαν νέας τοιαύτας. Πολλὰ τῶν εἰσαχθέντων εἶναι ἀξιόλογα, ὡς τὰ ἀρχαῖα τὰ εἰσαχθέντα ὑπὸ τῶν κ.κ. Ἀλ. Ἰόλα καὶ Π. Κανελλοπούλου, αἱ εἰκόνες τοῦ κ. Ν. Καραγεώργου, τὰ νομίσματα τοῦ κ. Γ. Λαζαρίδου.

(δ) Ἐγένετο κατόπιν εἰσηγήσεων τῆς Ἐφορείας ἀποδεκτὴ ἡ συμπληρωματικὴ δωρεὰ εἰκόνων εἰς Ἑστίαν Ν. Σμύρνης, ἀνηκουσῶν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ κ. Γ. Τσακύρογλου.

Ὁμοίως κατόπιν εἰσηγήσεως ἐνεκρίθη ἡ ἀγορὰ 104 νομισμάτων συλλογῆς Κ. Ἀνδεοπούλου ὑπὸ τῆς Τραπέζης Ἐμπορικῆς Πίστεως. Ὑπεβλήθησαν ἀναφοραὶ καὶ εἰσηγήσεις περὶ ληπτέων μέτρων δυναμένων, κατὰ τὴν κρίσιν μας, νὰ διευκολύνουν καὶ νὰ καταστήσουν ἀποδοτικώτερον τὸ ὅλως ἰδιαιτέρας φύσεως, πολύπλευρον καὶ συχνὰ λεπτὸν ἔργον τῆς Ἐφορείας. Ἐκ τούτων τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ἐφορείας διὰ Ἐπιμελητῶν Κλασσικῶν καὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ὅλη ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἐκτάκτου ἀρχαιολόγου δ. Βάσως Κολόμβα καὶ τοῦ κ. Δημητρίου Ἀκρίβου, μὲ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ ἐμπειρίαν τῶν ὁποίων κατέστη δυνατὸν νὰ ἀχθῇ εἰς πέρας τὸ ἔργον μας.

Β. ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ

*

1974

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1974 ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοπωλείων καὶ Ἰδιωτικῶν Συλλογῶν συνέχισε τὴν δραστηριότητά της πρὸς μὲν τὴν κατεύθυνσιν τῶν ἀνεγνωρισμένων ἰδιωτικῶν συλλογῶν καὶ τῶν ἁπλῶν κατόχων ἀρχαίων μὲ καταλογογράφησιν παλαιῶν καὶ νέων προσκτημάτων, πρὸς δὲ τὰ ἀρχαιοπωλεῖα μὲ τακτικοὺς ἐλέγχους τῶν νέων ἀγορῶν κυρίως.

Κατεγράφησαν συνολικῶς τρεῖς χιλιάδες πεντακόσια περίπου ἀντικείμενα (ἀρχαῖα, εἰκόνες, νομίσματα) εἰς τὴν κατοχὴν εἴκοσι πέντε ἰδιωτῶν. Ὡς πλέον ἀξιόλογα μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρομεν τὰ τῆς συλλογῆς Σπ. Σκαρπαλέζου, μὲ δείγματα γεωμετρικῶν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων, ἀρυβάλλους κορινθιακῶν καὶ βοιωτικῶν ἐργαστηρίων, βοιωτικὰ εἰδώλια 6ου καὶ 5ου αἰ. π.Χ., μελαμβαφῆ ἀγγεῖα κλασσικῶν κυρίως χρόνων εἰς ποικιλίαν σχημάτων, ἀξιόλογον σειρὰν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν λύχνων καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων μίαν μαρμαρίνην κεφαλὴν καλοῦ ρωμαϊκοῦ ἀντιγράφου ἀγάλματος τοῦ Γανυμήδου (;) τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τὰ νέα προσκτήματα τῆς συλλογῆς Ἐμμ. Χαριτάτου, μελαμβαφῆ κυρίως ἀγγεῖα τοῦ 5ου αἰ. καὶ εἰδώλια τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τὴν συλλογὴν Γ. Τσολοζίδη

38. Πρβλ. A. Ure-P. Ure, Boeotian Vases in the Akademisches Kunstmuseum in Bonn, AA 1933, σ. 30 εἰκ. 31.

39. Πρβλ. A. Ure, BSA 65 (1970), πίν. 70e, σ. 267 κ.ἑ.

40. Πρβλ. Agora XII, 2, πίν. 29 ἀριθ. 704.

μὲ αἰγυπτιακῆς κυρίως προελεύσεως ἀρχαῖα, νομίσματα καὶ εἰκόνας, τὴν συλλογὴν τῶν Π. καὶ Α. Μητροπούλου μέ τινα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, κορινθιακὰ μικροῦ σχήματος ἀγγεῖα τοῦ 7ου καὶ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ἀττικὰ μελανόγραφα καὶ μελαμβαφῆ τοῦ 5ου αἰ., ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα, εἰδώλια καὶ λύχνους καὶ μίαν ἐρυθρόμορφον ὑδρίαν τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ., τὴν συλλογὴν νομισμάτων καὶ μολυβδοβούλλων Ἀλεξ. Μελετοπούλου, ἡ ὁποία παρεχωρήθη εἰς τὴν Τράπεζαν Ἐμπορικῆς Πίστεως, ὡς καὶ τὴν εἰσαχθεῖσαν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ συλλογὴν Ἀλεξ. Παπαδοπούλου ἐξ εἰκόνων, νομισμάτων καὶ μολυβδοβούλλων. Μίαν ἀξιόλογον σειρὰν κυπριακῶν ἀγγείων τῆς Πρωΐμου καὶ Μέσης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς Γεωμετρικῆς ΙΙΙ ἐποχῆς περιέχει μεταξὺ τῶν ἄλλων ἡ συλλογὴ Γεωργ. Μαύρου. Ὀλίγα, καλῆς ποιότητος ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα μυκηναϊκῶν καὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων, μελαμβαφῶν τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ., πηλίνων εἰδωλίων ἀρχαϊκῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὡς καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων κεντροευρωπαϊκῶν τύπων Ἐποχῆς Σιδήρου, εὑρίσκονται εἰς χεῖρας Δημ. Πορτόλου, ἐνῷ μία λίαν ἀξιόλογος ὁμὰς λευκῶν ληκύθων γνωστῶν ζωγράφων τῆς ἐποχῆς τοῦ Παρθενῶνος, μὲ προέλευσιν γνωστὸν νεκροταφεῖον τῶν Ἀθηνῶν, ἐδηλώθη ὁμοῦ μετ' ἄλλων ἀρχαίων ὑπὸ τοῦ Δημ. Ντινοπούλου. Τὰ λοιπὰ δηλωθέντα καὶ καταγραφέντα ἀρχαῖα εἶναι συνήθως μικραὶ ὁμάδες ἐξ ἀττικῶν καὶ βοιωτικῶν μελαμβαφῶν ἀγγείων, κορινθιακῶν καὶ βιοιωτικῶν ἀρυβάλλων καὶ συνήθων ἀττικῶν μελανογράφων ληκύθων· βοιωτικὰ εἰδώλια τοῦ 4ου αἰ., λύχνοι ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ εἰκόνες λαϊκῆς τέχνης εἶναι ἐπίσης συνηθέστατα εἴδη.

Ἐκ τῶν παλαιῶν μεγάλων συλλογῶν μεταβολαὶ ἐσημειώθησαν εἰς τὴν συλλογὴν Γ. Τσακύρογλου, ὅπου πλὴν τῶν εἰκόνων παρεχωρήθησαν καὶ τὰ ἀρχαῖα εἰς τὴν Ἑστίαν Ν. Σμύρνης, τὴν συλλογὴν Λ. Μπενάκη μὲ τὴν παραχώρησιν πηλίνων κυρίως ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς εἰς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη καὶ εἰς τὴν συλλογὴν Μ. Καλλιγᾶ μὲ παραχωρήσεις ἀρχαίων καὶ εἰκόνων τῆς συλλογῆς εἰς μουσεῖα καὶ ἰδιώτας συλλέκτας.

Πέραν τοῦ διεξοδικοῦ καὶ πλήρους ἐλέγχου, ὁ ὁποῖος διενηργήθη εἰς τὸ ἀρχαιοπωλεῖον Ἰ. Μαρτίνου, τὰ λοιπὰ ἀρχαιοπωλεῖα ἠλέγχθησαν κυρίως ἀπὸ πλευρᾶς νέων προσκτημάτων. Ταῦτα ἦσαν κατὰ πρῶτον λόγον εἰκόνες λαϊκῆς τέχνης. Περὶ τὰ εἴκοσι εἰδώλια ἑλληνιστικῶν χρόνων, τινὰ ἐξ αὐτῶν λίαν ἀξιόλογα δείγματα κατωιταλιωτικῶν ἐργαστηρίων, εἰσήγαγεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὁ ἀρχαιοπώλης Ἰ. Μαρτῖνος, τὸ ἥμισυ ὅμως τοῦ ἀριθμοῦ των ἐπανεξήχθη.

Ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσήχθησαν συνολικῶς ὑπὸ ἀρχαιοπωλῶν καὶ ἰδιωτῶν 118 ἀρχαῖα, 136 εἰκόνες καὶ ποικίλα μεταβυζαντινὰ ἀντικείμενα, 507 νομίσματα καὶ 175 μολυβδόβουλλα, τὰ ὁποῖα καὶ κατεγράφησαν. Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἴσως ὅλων, τὰ κυπριακὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα εἰσήχθησαν ὑπὸ Δημ. Δούκα, ἐπανεξήχθησαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Διὰ τὰς περιπτώσεις αὐτάς, ὡς ἐπίσης καὶ δι' ἐκείνας τῆς κατασχέσεως παλαιῶν ἐν γένει ἀντικειμένων ἐκ μέρους ἁρμοδίων πρὸς τοῦτο ἀρχῶν, ἡ Ἐφορεία παρέσχε τὰς σχετικὰς περὶ παλαιότητος γνωματεύσεις.

Θ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ-ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

1971 - 1974

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτῶν 1971-1974 τὸ Τμῆμα Ἀρχαιοτήτων Κύπρου ἐπετέλεσε λίαν σημαντικὸν ἔργον εἰς τὸν τομέα τῶν μουσείων, τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπισκοπήσεως καὶ συνέχισεν ἐπιτυχῶς τὰς ἐπὶ εὐρείας κλίμακος συστηματικὰς ἀνασκαφὰς καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον. Συνεχίσθησαν ὡσαύτως αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι δεκαεπτὰ ἐν συνόλῳ ξένων ἀρχαιολογικῶν ἀποστολῶν ἐκ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν, ἀμερικανικῶν καὶ καναδικῶν πανεπιστημίων καὶ ἀρχαιολογικῶν κέντρων. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐν λόγῳ δραστηριοτήτων, τὰ ὁποῖα συνέβαλον τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν νέων ἀρχαιολογικῶν πορισμάτων καὶ εἰς τὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν ἐν Κύπρῳ ἀρχαίων μνημείων καὶ μουσειακῶν ἐκθεμάτων, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἔχουν ὡς κάτωθι:

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μουσεῖον Λευκωσίας

Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου 1972, διαρκοῦντος τοῦ διεθνοῦς μυκηνολογικοῦ συμποσίου ἐν Λευκωσίᾳ, ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς ὑπ' ἀριθ. XXI νέας αἰθούσης ἐκθεμάτων τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθενται διάφορα ἔργα κεραμεικῆς καὶ μικροτεχνίας, ἀποκλειστικῶς προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἔγκωμης καὶ τοῦ Κιτίου (Πίν. 748 α). Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἰδίου γεγονότος ἐνεκαινιάσθη ὡσαύτως ἡ ὑπ' ἀριθ. XX αἴθουσα, ἡ ὁποία περιέχει μερικὰ ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ταφικῶν κτερισμάτων ἐκ τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς νεκροπόλεως τῆς Σαλαμῖνος.

Εἰς τὴν αἴθουσαν ὑπ' ἀριθ. II ἐγένετο ριζικὴ ἀναδιοργάνωσις τῆς ἐκθέσεως τῶν ποικίλων ἀντικειμένων μικροτεχνίας, τῶν μεταλλίνων ἔργων καὶ τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν συλλογῶν νομισμάτων, σκαραβαίων καὶ σφραγιδολίθων, ἐντὸς καταλλήλως διαρρυθμισθεισῶν προθηκῶν μετὰ εἰδικοῦ φωτισμοῦ.

Εἰς τὰς αἰθούσας ὑπ' ἀριθ. I καὶ II, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετίθεντο ἀντιστοίχως ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα κεραμεικῆς καὶ μικροτεχνίας ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν χρόνων μέχρι τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, συνεπληρώθη ἡ ἐπανέκθεσις τῶν ἀντικειμένων ἐντὸς νέων προθηκῶν ἐξ ὑάλου καὶ μετάλλου.

Ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς γενικῆς ἀναδιοργανώσεως καὶ συστηματικῆς ἐπανεκθέσεως τῶν ἀντικειμένων εἰς πλείστας τῶν αἰθουσῶν τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου, ἐτοποθετήθησαν καὶ ἐνετειχίσθησαν εἰδικὰ βάθρα καὶ καινουργεῖς μετάλλιναι καὶ ὑάλιναι προθῆκαι, ἐβελτιώθη τὸ ὅλον σύστημα φωτισμοῦ καὶ κλιματισμοῦ καὶ ἐτελειοποιήθη τὸ αὐτόματον σύστημα ἀσφαλείας τῶν ἐκθεμάτων. Εἰς τὸ σχεδιαστήριον, τὸ ἐργαστήριον, τὸ φωτογραφεῖον καὶ τὸ χημεῖον, τὰ ὁποῖα στεγάζονται ἐντὸς καὶ παραπλεύρως τοῦ μουσειακοῦ κτηρίου, προσετέθη νέος ἐξοπλισμὸς καὶ ἐγένοντο μερικαὶ καινοτομίαι καὶ ἐπεκτατικοὶ χῶροι ἐργασίας. Τέλος, τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον ἐνεπλουτίσθη διὰ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ νέων προσκτημάτων ἐξ ἀνασκαφῶν, ἐκ κατασχέσεων, ἐκ δωρεῶν καὶ ἐξ ἀγορῶν, τὰ κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Ἐρυθρὸν ἐστιλβωμένον ζωόμορφον ρυτόν, μετὰ διακοσμήσεως ἐγχαράκτων τεθλασμένων γραμμῶν, τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1971/II-23/2) (Πίν. 750 γ).

2. Οἰνοχόη, διχρώμου ἐλευθέρου ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ, μετὰ διακοσμήσεως ρόδακος ἐπὶ τοῦ ὤμου, τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 1971/I-30/1) (Πίν. 753 ε).

3. Κύλιξ, διχρώμου ρυθμοῦ, μετὰ διακοσμήσεως τυποποιημένων ἐλάφων, πλαισιουμένων ὑπὸ γεωμετρικῶν μοτίβων, τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 1971/X-19/2) (Πίν. 752 δ).

4. Ἀμφορεύς, διχρώμου ρυθμοῦ, μετὰ διακοσμήσεως φύλλων κισσοῦ σπειροειδῶς διατεταγμένων ἐπὶ τοῦ ὤμου, τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 1971/III-31/5) (Πίν. 754 ε).

5. Ἐρυθρὸν ἐστιλβωμένον ἀγγεῖον τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1972/XII-1/1) (Πίν. 749 α).

6. Ἐρυθρὸς ἐστιλβωμένος ἀμφορεύς, μετὰ προχοῆς, τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1972/XII-1/2) (Πίν. 749 β).

7. Ἐρυθρὰ ἐστιλβωμένη οἰνοχόη, μετ' ἐγχαράκτου καὶ ἀναγλύφου διακοσμήσεως γραμμῶν καὶ τελειῶν, τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1972/XII-22/2) (Πίν. 750 β).

8. Ἐρυθρὸν ἐστιλβωμένον ἀβαθὲς κύπελλον, μετὰ δεκαὲξ προεξοχῶν ἐπὶ τοῦ χείλους, τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1972/XII-24/2) (Πίν. 749 γ).

9. Κυκλαδικὸς σκύφος, μετὰ διακοσμήσεως ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων (ἀριθ. Εὐρ. 1972/IV-11/1) (Πίν. 754 β).

10. Λιθίνη κεφαλὴ στεφανηφόρου νέου, τῶν κυπρο-ἀρχαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1972/V-11/1) (Πίν. 755 γ).

11. Πήλινον εἰδώλιον γενειοφόρου πολεμιστοῦ, μετὰ κωνικοῦ κράνους καὶ κυκλικῆς ἀσπίδος, τῶν κυπρο-ἀρχαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1972/X-7/9) (Πίν. 756 α).

12. Ἐρυθρὸν ἐστιλβωμένον ἀγγεῖον, μετὰ καθέτου λαβῆς καὶ μικρᾶς κερατοειδοῦς προεξοχῆς, τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1973/II-22/12) (Πίν. 749 δ).

13. Χαλκοῦς λέβης μετὰ πώματος, τῆς ὑστέρας

ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1973/VIII-7/1) (Πίν. 751 δ).

14. Πήλινον εἰδώλιον ἵππου, μετ' ἀναβάτου, τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1973/III-16/2) (Πίν. 757 δ).

15. Πρόχους, μετὰ παραστάσεων ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ ἀνθρωπίνων μορφῶν, ἰχθύος, σφιγγῶν, λέοντος καὶ ταύρου εἰς τρεῖς σκηνάς, τῶν ὑστέρων κυπρο-γεωμετρικῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1973/XII-7/1) (Πίν. 753 β).

16. Ἀμφορεύς, μετὰ παραστάσεων ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ τυποποιημένων ἀνθρωπίνων καὶ ζωϊκῶν μορφῶν, δένδρων καὶ ἀνθέων εἰς πέντε σκηνάς, πλαισιουμένων ὑπὸ γεωμετρικῶν μοτίβων, τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 1973/VIII-10/1) (Πίν. 753 α).

17. Τύπος καὶ ἐκμαγεῖον ἐξ ὠπτημένου πηλοῦ ἐξαχθὲν ἐξ αὐτοῦ, τῶν κυπρο-ἀρχαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1973/V-7/1) (Πίν. 757 α, γ).

18. Πήλινος δίφρος, μετὰ διακοσμήσεως γεωμετρικῶν μοτίβων, τῶν ὑστέρων κυπρο-γεωμετρικῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1973/II-22/10) (Πίν. 757 β).

19. Μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλὴ ἀγάλματος, τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1973/VIII-11/8) (Πίν. 755 β).

20. Πήλινον εἰδώλιον ἱσταμένης γυναικός, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1973/VIII-11/7) (Πίν. 756 β).

21. Κυλινδρικὴ σφραγὶς ἐξ αἱματίτου, μετὰ παραστάσεων λέοντος, γρυπὸς καὶ προτομῆς ζώων (ἀριθ. Εὐρ. 1973/VI-19/1) (Πίν. 758 γ).

22. Κωνικὴ σφραγὶς ἐκ στεατίτου, μετὰ παραστάσεως ταύρου (ἀριθ. Εὐρ. 1973/1-4/2) (Πίν. 758 β).

23. Ἐρυθρὸν ἐστιλβωμένον ἀγγεῖον, μετὰ διακοσμήσεως ἐγχαράκτων γραμμῶν, τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1974/VI-12/1) (Πίν. 750 α).

24. Ἀμφορεὺς τῶν ὑπομυκηναϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1974/VII-10/2) (Πίν. 752 γ).

25. Ἀβαθὲς κύπελλον, τῶν ὑπομυκηναϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1974/VI-11/5) (Πίν. 753 ζ).

26. Ἀσκὸς τῶν ὑπομυκηναϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1974/IV-4/19) (Πίν. 752 ε).

27. Ἀμφορίσκος ἐξ ἀσβεστολίθου, μετὰ διακοσμήσεως ἐγχαράκτων φολίδων ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1974/VIII-13/1) (Πίν. 755 δ).

28. Ὀρθογώνιον ἀβαθὲς ἀγγεῖον ἐξ ἀσβεστολίθου, τῶν κυπρο-γεωμετρικῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 1974/VI-11/8) (Πίν. 755 ε).

29. Πήλινον σανιδόσχημον εἰδώλιον, τῆς μέσης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 1974/IV-4/1) (Πίν. 758 ε).

Μουσεῖον Λεμεσοῦ

Εἰς τὸ νεόδμητον Μουσεῖον Λεμεσοῦ (Πίν. 748 β), τοῦ ὁποίου ἡ οἰκοδόμησις ἤρχισε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1971 καὶ ἐπερατώθη τὸ θέρος τοῦ 1973, ἐκτίθενται ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα κεραμεικῆς, γλυπτικῆς, ἐπιγραφικῆς καὶ μικροτεχνίας, προερχόμενα ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐπαρχίας Λεμεσοῦ καὶ τὰ ὁποῖα προηγουμένως ἐστεγάζοντο εἰς τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον τῆς πόλεως. Πλὴν τῶν παλαιῶν ἐκθεμάτων, εἰς τὰς συλλογὰς κεραμεικῆς καὶ μικροτεχνίας προσετέθησαν ἀρκετὰ νέα εὑρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἄξια μνείας εἶναι τὰ ἑξῆς: Μελανόμορφος ἀττικὸς ἀσκὸς (ἀριθ. Εὐρ. 502/5) καὶ ἀργυροῦν ἐνώτιον (ἀριθ. Εὐρ. 573/3) ἐξ ἀνασκαφέντος τάφου εἰς Ἀμαθοῦντα, ὀρθογώνιος ἐρυθρὰ ἐστιλβωμένη πυξίς, μετὰ διακοσμήσεως ἐγχαράκτων γραμμῶν, τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 532) καὶ πήλινον εἰδώλιον γυναικός, τῶν κυπρο-ἀρχαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 550/46), ἐκ δύο ἀνασκαφέντων τάφων ἐντὸς τῆς νεκροπόλεως τῆς Ἀμαθοῦντος καὶ τῆς πόλεως τῆς Λεμεσοῦ ἀντιστοίχως.

Μουσεῖον Ἀμμοχώστου

Εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ μουσείου ἐτοποθετήθησαν νέα βάθρα καὶ πρόσθετοι μετάλλιναι καὶ ὑάλιναι προθῆκαι ἐκθεμάτων καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐκδόσεων τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων. Ἐντὸς τῆς ὀπισθίας αὐλῆς τοῦ μουσειακοῦ κτηρίου κατεσκευάσθη εἰδικὸν ξύλινον προστέγασμα διὰ τὴν τοποθέτησιν τεθραυσμένων ἔργων γλυπτικῆς, ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἄλλων ὀγκωδῶν λιθίνων ἢ μαρμαρίνων εὑρημάτων, εἰς δὲ τὸ ἐργαστήριον καθαρισμοῦ καὶ συγκολλήσεως ἀγγείων ἐπῆλθον μερικαὶ βελτιώσεις καὶ τροποποιήσεις.

Ἡ τοιχογραφικὴ ἀναπαράστασις τοῦ νεαροῦ φίλου τοῦ Ἡρακλέους Ὕλα, τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (Πίν. 765 β), ἡ ὁποία ἐκόσμει τὴν κόγχην ὕπερθεν τῆς νοτίας εἰσόδου τοῦ κεντρικοῦ ἱδρωτηρίου τοῦ Γυμνασίου τῆς Σαλαμῖνος, ἀπεκολλήθη ὑπὸ τῶν συντηρητῶν τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων καὶ ἐτοποθετήθη εἰς πανομοιότυπον τῆς τοῦ ἱδρωτηρίου κόγχην, κτισθεῖσαν ἐντὸς τοῦ μουσείου διὰ πληρεστέραν ἀσφάλειαν.

Μουσεῖον Πάφου

Τέσσαρες νέαι μετάλλιναι καὶ ὑάλιναι προθῆκαι ἐνετειχίσθησαν ἐντὸς τῆς αἰθούσης χρυσῶν ἀντικειμένων, νομισμάτων καὶ ἄλλων ἔργων μικροτεχνίας, αἱ δὲ λοιπαὶ αἴθουσαι ἐκθεμάτων ἐνεπλουτίσθησαν διὰ ποικίλων νέων εὑρημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ δείγματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐξ ἀσβεστολίθου, μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως καθημένης γυναικός, ὀρ-

θίας γυναικὸς καὶ νηπίου, τῶν κυπρο-κλασσικῶν χρόνων, ἐκ τοῦ χωρίου Πάνω Ἀρόδες Πάφου (ἀριθ. Εὐρ. 2023) (Π ί ν. 755 α).

2. Βαθὺ κύπελλον, μεθ' ὑψηλοῦ ποδός, λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ διακοσμήσεως γεωμετρικῶν μοτίβων, τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐκ τάφου τοῦ χωρίου Γεροσκήπου Πάφου (ἀριθ. Εὐρ. 2044/12).

3. Φακοειδὲς ἀγγεῖον ἐκ κυανῆς φαγεντιανῆς, ἐκ τοῦ ἰδίου τάφου (ἀριθ. Εὐρ. 2044/1).

4. Θραῦσμα ἀναθηματικῆς στήλης ἐξ ἀσβεστολίθου, μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ἀνδρὸς καὶ ἐγχαράκτου ἐπιγραφῆς εἰς ἀλφαβητικὴν καὶ συλλαβικὴν γραφήν, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 2097).

Μουσεῖον Κυρηνείας

Τρεῖς ἐκ τῶν αἰθουσῶν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου Κυρηνείας, καταλλήλως διαρρυθμισθεῖσαι, διετέθησαν διὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ ναυαγίου τοῦ ἀνασυρθέντος ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης, περὶ τὰ 3 χλμ. πρὸς Β. τῆς Κυρηνείας, ὑπὸ τῆς ἀμερικανικῆς ἀποστολῆς ὑποβρυχίου ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πεννσυλβανίας μὲ διευθυντὴν τὸν καθηγητὴν Michael Katsev. Μία τῶν αἰθουσῶν, ἐφοδιασθεῖσα δι' εἰδικοῦ φωτισμοῦ καὶ συστήματος συνεχοῦς διοχετεύσεως δροσεροῦ ἀέρος καὶ εὐχαρίστου ἀτμοσφαίρας (air conditioning), ἀφιερώθη ἐξ ὁλοκλήρου διὰ τὴν μόνιμον ἔκθεσιν τοῦ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀποστολῆς ἐπιμελῶς συντηρηθέντος καὶ ἀποκατασταθέντος πλοίου (Π ί ν. 765 α). Ἐντὸς τῶν ἄλλων δύο συνεχομένων αἰθουσῶν ἐξετέθησαν εἰς ξυλίνας καὶ ὑαλίνας προθήκας σχεδιασθέντα πρότυπα τοῦ ἀνασυγκροτηθέντος πλοίου, ἀρκεταὶ φωτογραφίαι, διάφορα σχέδια καὶ ἅπαντα τὰ ἐκ τοῦ ναυαγίου καθαρισθέντα καὶ συγκολληθέντα εὑρήματα. Ἡ ἐπὶ τῆς ἰδίας πτέρυγος τοῦ φρουρίου αἴθουσα διαφυλάξεως καὶ ἐκθέσεως τῶν ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἐπαρχίας Κυρηνείας προερχομένων εὑρημάτων ἐνεπλουτίσθη δι' ἱκανοῦ ἀριθμοῦ νέων προσκτημάτων, κυρίως ἐξ ἀνασκαφῶν τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Πρόχους, μετὰ διακοσμήσεως γεωμετρικῶν μοτίβων, τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ἐκ τάφου τῆς Κυρηνείας (ἀριθ. Εὐρ. 108).

2. Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος λήκυθος ἐκ τάφου τῆς Κυρηνείας (ἀριθ. Εὐρ. 111/3) (Π ί ν. 754 δ).

3. Ἀττικὴ κύλιξ, μετὰ μελανοῦ καὶ ἐρυθροῦ γανώματος, ἐκ τοῦ ἰδίου τάφου (ἀριθ. Εὐρ. 111/2) (Π ί ν. 754 γ).

Μουσεῖον Κουρίου

Εἰς τὸ κτηριακὸν συγκρότημα τοῦ Μουσείου Κουρίου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς Ἐπισκοπὴν καὶ ἀποτελεῖ συνδυασμὸν κατοικίας δι' ὑπηρετοῦντας εἰς τὴν περιοχὴν ἀρχαιολόγους καὶ χώρου ἀποθηκεύσεως καὶ ἐκθέσεως τῶν ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Κουρίου προερχομένων ἀρχαιοτήτων, ἐγένοντο ἀρκεταὶ ἐπισκευαί, νέαι προσθῆκαι καὶ γενικαὶ ἀνακαινίσεις. Οὕτως, ἀνηγέρθη νέα ἀποθήκη ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ, προσετέθησαν νέαι προθῆκαι εἰς τὴν ἐπισκευασθεῖσαν αἴθουσαν ἐκθεμάτων καὶ τὸ ὅλον μουσειακὸν συγκρότημα περιεφράχθη διὰ κτιστοῦ τοίχου μετὰ σιδηροῦ κιγκλιδώματος. Τὰ ὀλίγα παλαιὰ ἐκθέματα ηὐξήθησαν διὰ τῆς προσθήκης νέων εὑρημάτων ἐξ ἀνασκαφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα, ἀναφέρομεν δύο πήλινα εἰδώλια ἐγκύων γυναικῶν, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 213/3, 213/5 (Π ί ν. 756 γ, ε - στ) καὶ ἐρυθροβαφῆ σκύφον, μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως φύλλων κισσοῦ, τῶν πρωίμων ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. 213/1), ἅπαντα ἐκ τοῦ ἰδίου τάφου, ἀνασκαφέντος εἰς Ἐπισκοπήν.

Μουσεῖον Παλαιπάφου

Εἰς τὴν αἴθουσαν ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου Παλαιπάφου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸ χωρίον Κούκλια τῆς ἐπαρχίας Πάφου, ἐτοποθετήθησαν νέαι προθῆκαι ἐκθεμάτων εἰς δὲ τὰς ἀποθήκας αὐτοῦ πρόσθετοι ξύλινοι δίσκοι διὰ τὴν ταξινόμησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ὀστράκων καὶ τῶν λοιπῶν ἔργων μικροτεχνίας.

Μεταξὺ τῶν νέων προσκτημάτων τοῦ Μουσείου, τὰ ὁποῖα προέρχονται κυρίως ἐκ τῶν εἰς Παλαίπαφον ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς τοῦ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, συγκαταλέγεται ἡ περίφημος ρωμαϊκὴ ψηφιδωτὴ σύνθεσις τῆς Λήδας καὶ τοῦ Κύκνου, ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου, διαστ. 1 × 1 μ. (Π ί ν. 766 α).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ - ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Αἱ ἁρμόδιαι ὑπηρεσίαι τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων ἀνέλαβον τὴν ἐπὶ εὐρείας κλίμακος συντήρησιν, στερέωσιν, ἀναστήλωσιν καὶ τὴν ἐν γένει προστασίαν τῶν μνημείων τῆς νήσου. Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις, ὅπου ἡ ξένη ἐπιστημονικὴ ἐμπειρία καὶ γνωμάτευσις ἐκρίθη ἀναγκαία, ἐκλήθησαν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ οἱ ἀκόλουθοι ἐμπειρογνώμονες τῶν ὁποίων ἡ συμβολὴ καὶ ἡ καθοδήγησις ὑπῆρξεν λίαν πολύτιμος: Ὁ Ἕλλην ἀρχιτέκτων καὶ ἀρχαιολόγος δρ. Ἰωάννης Τραυλός, τῇ καθοδηγήσει καὶ ἐποπτείᾳ τοῦ ὁποίου ἀνεστηλώθη τὸ ρωμαϊκὸν Ὠδεῖον εἰς **Κάτω Πάφον** (Π ί ν. 760 α), ὁ Ἰταλὸς ἀρχιτέκτων τῆς UNESCO δρ. Carlo Maria Musso, ὁ ὁποῖος ἐπέβλεψε τὴν ὑποστύλωσιν καὶ στερέωσιν τῶν θεμελίων τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ γοτθικοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς **Λευκωσίαν** (Π ί ν. 765 γ), ὁ καθηγητὴς Davis Winfield μεθ' ὁμάδος συντηρητῶν τοῦ ἀμερικανικοῦ Ἰνστιτούτου Βυ-

ζαντινῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Χάρβαρντ, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὁποίου ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τῶν βυζαντινῶν ναῶν εἰς **Λαγουδερά** (Πίν. 773 α - β), **Μονάγριν** (Πίν. 774 β, δ) καὶ **Πέρα Χωριόν,** καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν Δ. Κωνσταντινίδης, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ὁποίου εἰδικὸν συνεργεῖον προέβη εἰς τὴν καταγραφὴν καὶ ἀποτύπωσιν μεγάλου ἀριθμοῦ οἰκιῶν λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὑπὸ τῶν συνεργείων συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων ἀναληφθεισῶν ἐργασιῶν ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Συντήρησις τοιχογραφιῶν

Ναὸς Ἁγίου Ἡρακλειδίου μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδιστοῦ εἰς Καλοπαναγιώτην

Ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἁψῖδος, τοῦ τρούλλου, τῶν δύο ἀνατολικῶν πεσσῶν καὶ τοῦ νάρθηκος, τῶν ἀπεικονιζουσῶν τοὺς δύο δωρητὰς τοῦ ναοῦ, τὴν Παρθένον μετὰ τοῦ Θείου Βρέφους, τὴν Ὑστάτην Κρίσιν καὶ τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ (Πίν. 775 α - δ). Μερικαὶ τοιχογραφίαι χρονολογοῦνται εἰς τὸν 13ον αἰ.

Παρεκκλήσιον τῶν Λατίνων μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδιστοῦ εἰς Καλοπαναγιώτην

Ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 15ου αἰ. τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τοίχου, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν τὸν Ἀβραὰμ ὑποδεχόμενον τοὺς τρεῖς Ἀγγέλους, τὸν Μωυσῆ ἔμπροσθεν τῆς καιομένης Βάτου, τὸν Μωυσῆ παραλαμβάνοντα τὸν Θεῖον Νόμον (Πίν. 771 β - γ) καὶ τὸ δένδρον τοῦ Ἰεσσαί.

Ναὸς Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης εἰς Κακοπετριὰν

Ἐγένετο ἀποκόλλησις, καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τοίχου τοῦ ἐφαπτομένου τοῦ διακονικοῦ, τῆς θόλου τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ναοῦ, τῆς ἁψῖδος καὶ τοῦ ἡμιθολίου τῆς ἁψῖδος καὶ τοῦ νοτιοανατολικοῦ πεσσοῦ, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν τὸν ἱερατικὸν δωρητὴν τοῦ ναοῦ καὶ τρεῖς ἐρημίτας, τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ, τὴν Παρθένον μεταξὺ τῶν δύο Ἀρχαγγέλων καὶ τὴν Πεντηκοστήν, καὶ χρονολογοῦνται διαδοχικῶς ἀπὸ τοῦ 11ου μέχρι τοῦ 15ου αἰ. (Πίν. 774 α, γ).

Παρεκκλήσιον Ἁγίου Γεωργίου Περαχωρίτου εἰς Κακοπετριὰν

Ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἁψῖδος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τριγωνικοῦ ὑπερθύρου, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται χρονολογικῶς εἰς τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. καὶ παριστάνουν τὴν θριαμβευτικὴν εἴσοδον τοῦ Ἰησοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, τὸν ἀσπασμὸν Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης (Πίν. 770 γ - δ), τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ.

Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Πίπη εἰς Λευκωσίαν

Ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἁψῖδος καὶ τμήματος τῆς θόλου ὕπερθεν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν τὴν κλῆσιν τῶν Ἀποστόλων καὶ τὸ δένδρον τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ χρονολογοῦνται περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰ. (Πίν. 771 α).

Ναὸς Ἁγίας Ἄννης εἰς Καλιάνα

Ἐγένετο ὁ καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ (Πίν. 770 α - β), αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν τοὺς τεσσαράκοντα μάρτυρας καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 16ον αἰ., καὶ τῶν ἐζωγραφισμένων ἀσπίδων ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ξυλίνης δοκοῦ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ.

Ναὸς Παναγίας τοῦ Κάμπου εἰς Ἀκαπνοῦν

Ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ γενικὴ συντήρησις διαφόρων τμημάτων τοιχογραφιῶν τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν τὴν Θεοτόκον καὶ χρονολογοῦνται περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰ., καὶ τινων ἄλλων τμημάτων ἐπὶ τοῦ βορείου καὶ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ (Πίν. 772 α - β).

Ναὸς Τιμίου Σταυροῦ εἰς Πελένδριν

Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ γενικὴ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τρούλλου, τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νοτίου παρεκκλησίου τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ βορείου παρεκκλησίου, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἔφιππον, τὸν ἅπιστον Θωμᾶν καὶ τοὺς δωρητὰς τοῦ ναοῦ, καὶ ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰ.

Ναὸς Παναγίας Περγαμηνιωτίσσης εἰς Ἀκανθοῦν

Ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἁψῖδος καὶ τῶν τοίχων τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν διαφόρους σκηνὰς ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς Θεοτόκου καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 17ον αἰ.

Ναὸς Ἁγίου Θεμωνιανοῦ εἰς Λύσην

Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ γενικὴ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τρούλλου καὶ τοῦ ἡμιθολίου τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν ἀντιστοίχως τὸν Παντοκράτορα (Πίν. 772 γ - δ) καὶ τὴν Θεοτόκον καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 14ον αἰ.

Ναὸς Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ Ἀντιφωνητοῦ εἰς Καλογραίαν

Ἐγένετο γενικὸς καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν

τοιχογραφιῶν τοῦ Παντοκράτορος, περιστοιχιζομένου ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, εἰς τὸν τροῦλλον, τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, ἐπὶ τοῦ φατνώματος τῆς δυτικῆς ἁψῖδος τῆς ὑποστηριζούσης τὸν τροῦλλον, καὶ τοῦ Μωυσέως ἔμπροσθεν τῆς καιομένης Βάτου, ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, αἱ ὁποῖαι χρονολογοῦνται εἰς τὸν 12ον αἰ. (Π ί ν. 769 α - β).

Μονὴ Ἀψινθιωτίσσης εἰς Συγχαρὶν

Ἐπερατώθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ γενικὴ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, αἱ ὁποῖαι ἀπεικονίζουν τὴν Σύναξιν τῶν Ἀποστόλων καὶ δύο Ἐπισκόπους καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 17ον αἰ.

Συντήρησις ψηφιδωτῶν

Βασιλικὴ Σόλων

Ἐπερατώθη ἡ στερέωσις καὶ ἡ γενικὴ συντήρησις τῶν μετὰ γεωμετρικῶν συνθέσεων, πτηνῶν καὶ δελφίνων ψηφιδωτῶν δαπέδων τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ νοτίου ἀκραίου κλίτους τῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς καναδικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Λαβὰλ (Κεμπὲκ) καὶ χρονολογεῖται περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. (Π ί ν. 768 α - β).

Οἰκία μονομάχων εἰς Κούριον

Ἐγένετο ἀποκόλλησις καὶ ἐπανατοποθέτησις ἐπὶ νέας βάσεως τῆς ψηφιδωτῆς συνθέσεως τῶν δύο μονομάχων καὶ τοῦ διαιτητοῦ, διὰ τῆς ὁποίας κοσμεῖται τὸ δάπεδον μεγάλης οἰκίας ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Κουρίου, ἀνασκαφείσης ὑπὸ τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων Κύπρου καὶ χρονολογουμένης εἰς τὴν πρωτοχριστιανικὴν περίοδον (Π ί ν. 762 β).

Ἔπαυλις Εὐστολίου εἰς Κούριον

Ἐπερατώθη ἡ στερέωσις καὶ ἡ γενικὴ συντήρησις τῶν μετὰ παραστάσεων, γεωμετρικῶν μοτίβων καὶ πτηνῶν, ψηφιδωτῶν δαπέδων δύο αἰθουσῶν τῆς ἐπαύλεως, ἡ ὁποία ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς ἀμερικανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πεννσυλβανίας καὶ ἀνάγεται εἰς τοὺς πρωτοβυζαντινοὺς χρόνους (Π ί ν. 767 α - β).

Βασιλικὴ Κουρίου

Ἐγένετο ἀποκόλλησις καὶ ἐπανατοποθέτησις ἐπὶ νέας βάσεως τμημάτων ψηφιδωτῶν δαπέδων μετὰ γεωμετρικῶν συνθέσεων καὶ στερέωσις τῶν πολυχρώμων μαρμάρων «opus sectile» τῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Σπουδῶν τοῦ Dumbarton Oaks καὶ χρονολογεῖται περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ.

Βασιλικὴ Ἁγίας Τριάδος Αἰγιαλούσης

Ἐπερατώθη ἡ στερέωσις καὶ ἡ γενικὴ συντήρησις τῶν μετὰ γεωμετρικῶν συνθέσεων ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων Κύπρου καὶ ἀνάγεται χρονολογικῶς εἰς τοὺς πρωτοβυζαντινοὺς χρόνους (Π ί ν. 763 β).

Τὸ «ἀνάκτορον» τοῦ Θησέως εἰς Κάτω Πάφον

Ἐγένετο ἀποκόλλησις καὶ ἐπανατοποθέτησις ἐπὶ νέας βάσεως τῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων τοῦ Θησέως, φονεύοντος τὸν Μινώταυρον, καὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀχιλλέως, διὰ τῶν ὁποίων κοσμοῦνται δύο αἴθουσαι τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς πολωνικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βαρσοβίας καὶ χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους (Π ί ν. 766 β).

Βασιλικὴ Λιμενιωτίσσης εἰς Κάτω Πάφον

Ἐγένετο ἀνασυναρμολόγησις, συμπλήρωσις καὶ στερέωσις τῶν λίαν ἐφθαρμένων ψηφιδωτῶν γεωμετρικῶν συνθέσεων τοῦ δαπέδου τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία ἀνάγεται εἰς τὸν 6ον αἰ. (Π ί ν. 764 γ).

Βασιλικὴ Ἁγίου Γεωργίου Πέγειας

Ἐγένετο ἀποκόλλησις καὶ ἐπανατοποθέτησις μετὰ συμπληρώσεων τῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων τῆς ἁψῖδος, τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ αἰθρίου καὶ ἀνασυναρμολόγησις τῶν ψηφιδωτῶν συνθέσεων τοῦ δαπέδου τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία τοποθετεῖται χρονολογικῶς εἰς τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. (Π ί ν. 764 β).

Ναὸς Παναγίας Ἀγγελοκτίστου εἰς Κίτι

Ἐγένετο μερικὴ συμπλήρωσις καὶ γενικὴ συντήρησις τῆς ψηφιδωτῆς παραστάσεως ἐπὶ τῆς ἁψῖδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ἡ ὁποία ἀπεικονίζει τὴν Θεοτόκον μετὰ τοῦ Θείου Βρέφους ἐν μέσῳ τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ ἀνάγεται εἰς τὸν 7ον αἰ.

Στερέωσις καὶ ἀναστήλωσις μνημείων

Ἐστερεώθησαν καὶ ἀνεστηλώθησαν μερικῶς τὰ ἀκόλουθα μνημεῖα καὶ ἐρείπια ἀνασκαφέντων ἀρχαιολογικῶν χώρων:

Ἐπαρχία Λευκωσίας

Τὰ ἐνετικὰ τείχη Λευκωσίας, ἡ βυζαντινὴ μονὴ Ἰωάννου Λαμπαδιστοῦ εἰς Καλοπαναγιώτην, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Ἁγίας Ἄννης εἰς Καλιάνα, ὁ κτιστὸς ρωμαϊκὸς τάφος Ἰδαλίου, οἱ βασιλικοὶ τάφοι Ταμασσοῦ, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τοῦ ἀνακτόρου Βουνίου, ἡ μονὴ Ἁγίου Παντελεήμονος εἰς Ἀχεράν, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Παναγίας Παλλουριωτίσσης εἰς Ποταμιάν, τὸ παλαιὸν ἀρχιεπισκοπικὸν μέγαρον Λευκωσίας, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Σολέας, ὁ ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Μηλικουρίου, ὁ βυζαντι-

νὸς ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κακοπετριᾶς, ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἰς Ἁγίαν Εἰρήνην, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Παλαιχωρίου, ἡ βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου εἰς Ἀναλυόνταν καὶ ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εἰς Λευκωσίαν.

Ἐπαρχία Λεμεσοῦ

Τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τῆς οἰκίας τῶν μονομάχων εἰς Κούριον, τὸ στάδιον Κουρίου, τὸ ἱερὸν Ἀπόλλωνος Ὑλάτου εἰς Κούριον, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Παναγίας τοῦ Κάμπου εἰς Ἀκαπνοῦν, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Τιμίου Σταυροῦ εἰς Πελένδριν, τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον Λεμεσοῦ, ἡ βασιλικὴ τοῦ Κουρίου, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Ἁγίας Μαρίνης εἰς Κυπεροῦνταν, ἡ μικρὰ βασιλικὴ πρὸς Α. τοῦ σταδίου τοῦ Κουρίου, οἱ δύο ἀνασκαφέντες κτιστοὶ τάφοι εἰς Ἀμαθοῦντα καὶ ὁ μεσαιωνικὸς πύργος τοῦ φρουρίου Κολοσσίου.

Ἐπαρχία Ἀμμοχώστου

Τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τοῦ θεάτρου, τοῦ γυμνασίου, τῶν λουτρῶν καὶ τῶν δύο βασιλικῶν τοῦ Ἁγίου Ἐπιφανίου καὶ τῆς Καμπανόπετρας εἰς Σαλαμῖνα, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τῆς Ἔγκωμης, οἱ δύο ἀνασκαφέντες κτιστοὶ τάφοι εἰς Πατρίκιν, οἱ γοτθικοὶ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς Ἁγίας Ἄννης εἰς Ἀμμόχωστον, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Ἁγίου Μάμαντος εἰς Σωτήραν, ἡ βυζαντινὴ μονὴ Τοχνίου, ἡ βυζαντινὴ μονὴ Παναγίας Κανακαρίας εἰς Λυθράγκωμην, τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον Καντάρας, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ εἰς τὴν θέσιν Κάστρος τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἀμμόχωστον, ὁ πύργος τοῦ Ὀθέλλου εἰς Ἀμμόχωστον, ἡ οἰκία λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς Κεπερτῆ εἰς Ἀμμόχωστον, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια εἰς Ἅγιον Φίλωνα, ἡ βασιλικὴ τῆς Ἀφέντρικας εἰς Ριζοκάρπασον, ἡ βασιλικὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Παναγίας Περγαμηνιωτίσσης εἰς Ἀκανθοῦν, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Ἁγίου Θεμωνιανοῦ εἰς Λύσην καὶ τὸ βυζαντινὸν παρεκκλήσιον Ἁγίας Ἀθανασίας εἰς Ριζοκάρπασον.

Ἐπαρχία Λάρνακος

Τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια εἰς τὴν θέσιν Καθαρὴ Λάρνακος, ὁ κτιστὸς ρωμαϊκὸς τάφος εἰς τὴν περιοχὴν Τουραπῆ Λάρνακος, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ Χοιροκοιτίας, μέρος τῶν ἀμυντικῶν τειχῶν καὶ τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια εἰς Γόλγους, ἡ βυζαντινὴ μονὴ Ἁγίου Μηνᾶ εἰς Βαύλαν, ἡ βυζαντινὴ μονὴ Ἁγίου Σπυρίδωνος εἰς Τρεμετουσιάν, τὸ τουρκικὸν τέμενος Hala Sultan Tekké παρὰ τὴν ἁλυκὴν Λάρνακος, ὁ βυζαντινὸς ναὸς Παναγίας Ἀγγελοκτίστου εἰς Κίτι, ἡ βυζαντινὴ μονὴ Σταυροβουνίου εἰς Πυρκά, ὁ μεταβυζαντινὸς ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Τερσεφάνου, ὁ ναὸς Ἁγίου Βασιλείου εἰς Ξυλοτύμπου, τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον Λάρνακος, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ παρὰ τὴν ἁλυκὴν Λάρνακος καὶ ὁ ναὸς Ἀρχαγγέλου εἰς Κάτω Λεύκαρα.

Ἐπαρχία Πάφου

Ὁ γοτθικὸς ναὸς παρὰ τὴν στήλην τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς Κάτω Πάφον, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τῆς ἐπαύλεως Διονύσου εἰς Κάτω Πάφον, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τοῦ «ἀνακτόρου» τοῦ Θησέως εἰς Κάτω Πάφον, ἡ βασιλικὴ Λιμενιωτίσσης εἰς Κάτω Πάφον, ἡ ἐγκλείστρα καὶ ἡ μονὴ Ἁγίου Νεοφύτου εἰς Τάλαν, τὸ λουζινιανὸν μέγαρον εἰς Κούκλια, ἀνασκαφέντα ἐρείπια ἐπὶ τοῦ λόφου Μαρσέλλου εἰς Κούκλια, ὁ ναὸς Χρυσοσπηλιωτίσσης εἰς Κάτω Πάφον, ἡ βασιλικὴ Ἁγίου Γεωργίου Πέγειας, ὁ ναὸς Ἁγίου Ἀντωνίου εἰς Κάτω Πάφον, τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον εἰς Κάτω Πάφον καὶ ὁ ναὸς Παναγίας Χρυσολακούρνας εἰς Στενήν.

Ἐπαρχία Κυρηνείας

Τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον καὶ αἱ δύο δημοτικαὶ οἰκίαι λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰς Κυρήνειαν, ἡ οἰκία τοῦ Κυπρίου λαϊκοῦ ποιητοῦ Λιπέρτη εἰς Θέρμιαν, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ εἰς Ἅγιον Ἐπίκτητον, τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια εἰς τὴν θέσιν Παλαιόκαστρον τοῦ χωρίου Ἁγία Εἰρήνη, τὸ ἀββαεῖον τοῦ Πελλαπαΐς, τὸ λαξευτὸν παρεκκλήσιον Ἁγίας Μαύρης εἰς Χρυσοκάβαν Κυρηνείας, τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον Βουφαβέντο, ἡ νεκρόπολις εἰς τὴν τοποθεσίαν Βρύση τοῦ Πάρπα εἰς Λάπηθον καὶ ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Ποταμιτίσσης εἰς Καζάφανιν.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ

Ὁ κλάδος Ἀρχαιολογικῆς Ἐπισκοπήσεως ὑπὸ τὸν Ἀρχαιολογικὸν Λειτουργὸν κ. Μιχαὴλ Λουλλουπῆν συνέχισε τὰς δραστηριότητάς του αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ εἰς τὸ παρελθόν, συνίσταντο εἰς τὴν μεθοδικὴν ἐπισήμανσιν, καταγραφὴν καὶ χαρτογράφησιν νέων ἀρχαιολογικῶν χώρων, εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν ἀνὰ τὴν Κύπρον ἀνασκαφέντων μνημείων, εἰς τὴν διεξαγωγὴν σωστικῶν ἀνασκαφῶν μεμονωμένων τάφων ἢ ταφικῶν συγκροτημάτων, τυχαίως ἀποκαλυφθέντων, καὶ εἰς τὴν συστηματικὴν καταλογογράφησιν καὶ ταξινόμησιν τοῦ ἀνευρεθέντος ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ. Μεταξὺ τῶν ἐπισημανθέντων νέων ἀρχαιολογικῶν χώρων, κατόπιν προγραμματισθείσης ἐνδελεχοῦς ἐρεύνης καὶ ἐπιθεωρήσεως τῶν περιοχῶν πρὸς Ν. τῶν χωρίων **Γαστριὰ** καὶ **Ἅγιος Θεόδωρος Καρπασίας,** περιλαμβάνονται ἀρκετοὶ ἐκτενεῖς καὶ μικροὶ συνοικισμοὶ ἀπὸ τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ μέχρι

τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, πολλαὶ νεκροπόλεις μετὰ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ συλημένων τάφων, ὑπαίθρια ἱερά, ἀγροικίαι, πρωτοχριστιανικαὶ ἠρειπωμέναι βασιλικαί, λατομεῖα καὶ ἴχνη ἀμυντικῶν τειχῶν.

Ἐκ τῶν νεκροπόλεων ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐπισημανθεῖσα εἰς τὴν θέσιν Ἁλαάς, περὶ τὰ 6 χλμ. πρὸς ΝΑ. τοῦ χωρίου Γαστριά. Ἐντὸς τῆς νεκροπόλεως ταύτης, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Διεθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων δρος Βάσου Καραγιώργη, ἀνεσκάφησαν ἑπτὰ τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἓξ ἦσαν ἐντελῶς ἄθικτοι καὶ ἀπέδωσαν ἐκλεκτῆς ποιότητος κεραμεικήν, περιλαμβάνουσαν σπανίους τύπους ψευδοστόμων καὶ τριώτων ἀγγείων, φιαλῶν, κυλίκων, πυξίδων, ἀσκῶν, ζωομόρφων ρυτῶν, οἰνοχοῶν καὶ ἄλλων ἀγγείων τῶν ὑπομυκηναϊκῶν καὶ πρωίμων γεωμετρικῶν χρόνων (Π ί ν. 752 α - β).

Ἐξ ἴσου σημαντικῆς ἀρχαιολογικῆς σπουδαιότητος θεωρεῖται ἡ ἐπισήμανσις τριῶν ἄλλων νεκροπόλεων εἰς **Σόλους,** εἰς **Σουσκιοῦν** καὶ εἰς **Κάτω Δευτεράν.** Ἐντὸς τῶν νεκροπόλεων τούτων διεξήχθησαν συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογραφομένου, τὰ πορίσματα τῶν ὁποίων ἐν περιλήψει ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Εἰς τοὺς Σόλους οἱ τάφοι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν ἰσοπεδώσεων διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως εἰς τὴν θέσιν Φίσα. Ἀνεσκάφησαν εἴκοσι ἑπτὰ ἐν συνόλῳ τάφοι, ἅπαντες λαξευτοὶ εἰς καρδιόσχημον κάτοψιν, τὰ δὲ ἐκ τούτων κτερίσματα ἀνέρχονται εἰς 280 ἀγγεῖα καὶ διάφορα ἄλλα ἔργα μικροτεχνίας. Ἡ πλειονότης τῆς ἀνευρεθείσης κεραμεικῆς ἐντάσσεται χρονολογικῶς εἰς τοὺς κυπρο-γεωμετρικοὺς καὶ ἀρχαϊκοὺς χρόνους, μερικὰ ὅμως ἀγγεῖα ἐκ διαφόρων τάφων ἀνάγονται εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς καὶ ὑπομυκηναϊκοὺς χρόνους (Π ί ν. 751 β - γ, ε - στ). Πρὸ τῆς ἀνευρέσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν τούτων μαρτυριῶν αἱ ἐκ τῶν Σόλων ἀρχαιότεραι ἀρχαιολογικαὶ ἐνδείξεις ἔφθανον μέχρι τῆς κυπρο-γεωμετρικῆς ΙΙ περιόδου (850 π.Χ.).

Εἰς Κάτω Δευτερὰν ἀνεσκάφησαν δεκαὲξ τάφοι εἰς τὴν θέσιν Χρυσοσπηλιώτισσα, ἀποκαλυφθέντες σταδιακῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς τοῦ νέου δρόμου Λευκωσίας-Ἀγροῦ. Ἅπαντες οἱ τάφοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον λαξευθῆ ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἀσβεστολιθικοῦ πετρώματος εἰς ἀκανόνιστον κυκλικὸν σχῆμα κατόψεως, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν κυπρο-γεωμετρικῶν μέχρι τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων καὶ θεωροῦνται, βάσει τῶν ἐκ τούτων πολλαπλῶν δειγμάτων ἐξαιρέτου ἀγγειοπλαστικῆς (Π ί ν. 753 γ, στ, 754 α), σημαντικοὶ εἰς τὸ εἶδος των.

Οἱ τάφοι εἰς Σουσκιοῦν ἐπεσημάνθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τυμβωρύχων εἰς τὴν θέσιν Βαθυρκάκας. Ἀνεσκάφησαν τέσσαρες ἐκ τῶν μὴ ἐπισημανθέντων ὑπὸ τῶν τυμβωρύχων τάφοι, οἱ ὁποῖοι, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης, εἶχον λαξευθῆ κατὰ φιαλόσχημον τρόπον ἐντὸς τοῦ σκληροῦ ἀσβεστολιθικοῦ πετρώματος. Ἐπὶ τῶν κυκλικῶν δαπέδων τῶν τάφων ἀνευρέθησαν ὀκλαδὸν τέσσαρες σκελετοί, ἀγγειοπλαστικὴ τῶν χαλκολιθικῶν χρόνω (red-on-white), ἀρκετὰ μικροσκοπικὰ περίαπτα ἐκ στεατίτου, ψῆφοι περιδεραίων καὶ μία χαλκῆ βελόνη μετ' ἐγχαράκτου σπειροειδοῦς διακοσμήσεως, ἅπαντα μοναδικὰ ἀρχαιολογικὰ δείγματα τῆς χαλκολιθικῆς ἐποχῆς (Π ί ν. 758 α).

Ἀρκετοὶ ἄλλοι μεμονωμένοι τάφοι, ἡμισυληθέντες ἢ τυχαίως ἀποκαλυφθέντες, ἀνεσκάφησαν καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον καὶ ἀπέδωσαν μεγάλην ποσότητα ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, διὰ τῶν ὁποίων ηὐξήθη σημαντικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰς συλλογὰς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπισκοπήσεως εὑρισκομένων ἀρχαιοτήτων. Ἐκ τῶν νέων εὑρημάτων ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ κάτωθι:

1. Πρόχους, μετὰ διακοσμήσεως γεωμετρικῶν μοτίβων, τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων, ἐκ τάφου ἀνασκαφέντος εἰς **Ἐρήμην** (ἀριθ. Εὑρ. CS 1823) (Π ί ν. 750 δ).

2. Πήλινον σύμπλεγμα, παριστάνον ἄνδρα ὁδηγοῦντα ταῦρον, προφανῶς εἰς θυσίαν, τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐκ τάφου ἀνασκαφέντος εἰς **Καζάφανιν** (ἀριθ. Εὑρ. CS 1829/136) (Π ί ν. 758 δ).

3. Μυκηναϊκὸς ἀμφοροειδὴς κρατήρ, μετὰ παραστάσεως βοσκουσῶν αἰγῶν, τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων (rude style), ἐκ τάφου ἀνασκαφέντος εἰς **Καζάφανιν** (ἀριθ. Εὑρ. CS 1829/318) (Π ί ν. 751 α).

4. Ζεῦγος χρυσῶν διαδημάτων, μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων ἀνθεμίων, ἐκ τάφου ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀνασκαφέντος εἰς **Ἀνάγιαν** (ἀριθ. Εὑρ. CS 1810).

5. Δύο ζεύγη χρυσῶν ἐνωτίων, ἐκ τάφου ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνασκαφέντος εἰς **Χανδριά** (ἀριθ. Εὑρ. CS 1821).

6. Πήλινον πτηνόμορφον εἰδώλιον, τῶν πρωίμων κυπρο-ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐκ τάφου ἀνασκαφέντος εἰς **Σόλους** (ἀριθ. Εὑρ. CS 1870/3) (Π ί ν. 756 δ).

7. Ὠοκέλυφον, ἄωτον, ἀβαθὲς κύπελλον ναυκρατικοῦ τύπου, τῶν πρωίμων κυπρο-ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐκ τάφου ἀνασκαφέντος εἰς **Σόλους** (ἀριθ. Εὑρ. 1882/6) (Π ί ν. 753 δ).

8. Πηλίνη κεφαλὴ ἀγάλματος γυναικός, φυσικοῦ μεγέθους, τῶν κυπρο-ἀρχαϊκῶν χρόνων, εὑρεθεῖσα ἐπὶ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης παρὰ τὸν **Ἅγιον Φίλωνα** (ἀριθ. Εὑρ. 1897/1).

9. Θραῦσμα ἀναθηματικῆς στήλης, μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως στεφανηφόρου νεανίου, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς **Ταμασσοῦ** (ἀριθ. Εὑρ. CS 1964).

Παραλλήλως πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἐπιθεωρήσεων καὶ τῶν σωστικῶν ἀνασκαφῶν, τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνικὸν προσωπικὸν τοῦ κλάδου Ἀρχαιολο-

γικῆς Ἐπισκοπήσεως προέβη εἰς γενικὸν ἔλεγχον ἁπάντων τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκτηθέντων καὶ ἀποθηκευθέντων εὑρημάτων, τῶν ὁποίων κατηρτίσθησαν νέοι μεθοδικώτεροι κατάλογοι, καὶ εἰς συστηματικωτέραν ἀναταξινόμησιν, ἐπαναποθήκευσιν καὶ ἐπανέκθεσιν τούτων. Εἰς τοὺς ἀποθηκευτικοὺς χώρους καὶ τὰς αἰθούσας ἐκθέσεως τῶν ἀντικειμένων ἐγένοντο ἀρκεταὶ ἐπισκευαί, νέαι διαρρυθμίσεις καὶ προσθῆκαι, εἰς τὸ ἐργαστήριον καθαρισμοῦ καὶ συγκολλήσεως ἀγγειοπλαστικῆς ἐπῆλθε γενικὴ τροποποίησις καὶ ἀνακαίνισις, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν αὐλὴν τοῦ κτηρίου ἀνηγέρθη πρόσθετον νέον προστέγασμα διὰ τὴν διαφύλαξιν καὶ ὑπαίθριον ἔκθεσιν τῶν μεγάλων πηλίνων πίθων, τῶν ὀγκωδῶν λιθίνων καὶ μαρμαρίνων κορμῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Ἐν κατακλεῖδι ἀξιόλογον ἐπίτευγμα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐκ τοῦ ὅλου ἀποθηκευτικοῦ ὑλικοῦ ἐπιμελὴς διαλογὴ καὶ συστηματικὴ ταξινόμησις, κατ' αὐστηρὰν χρονολογικὴν σειράν, ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων κεραμεικῶν ὀστράκων καὶ ποικίλων ἔργων μικροτεχνίας ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν μέχρι τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων, τὰ ὁποῖα εἰς κεχωρισμένην αἴθουσαν μεθοδικῶς τοποθετηθέντα, προσφέρουν πολύτιμον βοήθειαν εἰς τοὺς φοιτητὰς καὶ ἐρευνητὰς τῆς κυπριακῆς ἀρχαιολογίας.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΞΕΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Γαλλικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Γαλλίας

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ δρος Alain Le Brun συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐντὸς τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ εἰς τὴν θέσιν Κάστρος, παρὰ τὸ ἀκρωτήριον **Ἀποστόλου Ἀνδρέα.**

Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς ἐννέα κυκλικαὶ οἰκίαι, μέσης διαμ. 2.60 μ., αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐκτισμέναι ἐξ ἀργῶν λίθων κατὰ τὸ κάτω μέρος καὶ ἐκ πλίνθων κατὰ τὸ ἄνω μέρος. Μεταξὺ τῶν πολλῶν εὑρημάτων συμπεριλαμβάνονται ξυστῆρες ἐκ πυριτολίθου, λεπίδες δρεπάνων, κεφαλαὶ ἀξινῶν, ἰγδία, περίαπτα καὶ ἀβαθῆ κύπελλα ἐξ ἀνδεσίτου, λίθινα περίαπτα καὶ ψῆφοι περιδεραίων, ὀστέινα βελόναι καὶ ἄγκιστρα, θραύσματα ὠψιανοῦ καὶ διάφορα ἄλλα ἐργαλεῖα.

Ἐκ τοῦ συγκριτικοῦ παραλληλισμοῦ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων λιθίνων ἐργαλείων μετὰ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων ἐκ τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Χοιροκοιτίας συμπεραίνεται, ὅτι οἱ δύο νεολιθικοὶ συνοικισμοὶ συνάδουν χρονολογικῶς. Εἶναι καταφανὲς ἐκ τῶν εὑρημάτων ὅτι ὁ ὑπὸ ἀνασκαφὴν συνοικισμός, ὁ ὁποῖος ἐντάσσεται εἰς τὴν 6ην χιλιετηρίδα π.Χ., ἀνῆκεν εἰς μικρὰν κοινότητα γεωργῶν καὶ ἀλιέων προκεχωρημένου βιοτεχνικοῦ ἐπιπέδου.

Ἡ ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀποστολῆς ἀναληφθεῖσα ἀρχαιολογικὴ ἐπισκόπησις μεταξὺ Ριζοκαρπάσου καὶ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου κατέληξεν εἰς τὴν ἐπισήμανσιν 15 νέων νεολιθικῶν συνοικισμῶν.

Ἀγγλικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γλασκώβης

Ἡ ἐν λόγῳ ἀποστολή, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δρος E. J. Peltenburg, ἐπεράτωσεν ἤδη τὴν τετάρτην κατὰ σειρὰν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐρευνῶν εἰς τὸν παραλιακὸν νεολιθικὸν συνοικισμὸν εἰς θέσιν Βρυσὶν τοῦ χωρίου **Ἅγιος Ἐπίκτητος Κυρηνείας.**

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐξ ἀρχῆς κατανεμηθῆ εἰς δύο γειτνιάζοντας τομεῖς, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακάλυψιν καταλοίπων τοίχων δεκατεσσάρων ὁμοιομόρφων οἰκιῶν ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πλίνθων. Πλεῖσται τῶν ἀποκαλυφθεισῶν οἰκιῶν ἐφάπτονται ἀλλήλων, ἔχουν κοινὰς διόδους προσελεύσεως καὶ εἶναι ἐκτισμέναι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων σειρᾶς ἀρχαιοτέρων διαδοχικῶν οἰκιῶν. Ἅπασαι αἱ ἀνασκαφεῖσαι οἰκίαι εἶναι μονόχωροι, μετὰ κυκλικῆς ἢ τριγώνου ἑστίας, εἰς σχῆμα κατόψεως κυκλικὸν ἢ ἐλαφρῶς ὀρθογώνιον. Τινὲς τῶν τοίχων σώζονται εἰς ὕψος ὑπερβαῖνον τὰ 3 μ., τὰ δὲ δάπεδα τῶν οἰκιῶν, ἐκ κτυπητῆς γῆς, διακρίνονται διὰ τὴν ἀντοχὴν καὶ τὴν στερεότητά των.

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων συγκαταλέγονται ἀρκετὰ λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ἱκανὴ ποσότης ὀστράκων μετ' ἐρυθρᾶς «κτενιστῆς» διακοσμήσεως (combed ware), τὰ ὁποῖα ὁμοιάζουν πρὸς τὴν κεραμεικὴν ἐκ τοῦ νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Τρουλλίου καὶ ἐντάσσουν τὸν νέον τοῦτον νεολιθικὸν συνοικισμὸν εἰς τὴν 4ην χιλιετηρίδα π.Χ.

Μία τῶν οἰκιῶν ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐργαστήριον κατασκευῆς ὀστεΐνων ψήφων περιδεραίων, μία δὲ ἄλλη ὡς ἐργαστήριον ἐπεξεργασίας τοῦ πυριτολίθου καὶ κατασκευῆς ἀξινῶν ἐξ ἀνδεσίτου, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν πολλῶν ἡμιτελῶν ἀντικειμένων τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τῶν δύο τούτων οἰκιῶν.

Ἀμερικανικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κολούμπια

Συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς δύο κεχωρισμένα κτηριακὰ συγκροτήματα τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εἰς τὰς τοποθεσίας Βουνάριν καὶ Μελίσσαν τοῦ χωρίου **Φλαμούδι,** ὑπὸ τὴν συνδιεύθυνσιν τῶν καθηγητῶν τῆς ἀρχαιολογίας Edith Porada καὶ Σαράντη Συμεώνογλου.

Εἰς Βουνάριν ἀνεσκάφη τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου μνημειῶδες κτήριον, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀνευρέθη ὁλοσχερῶς κατεστραμμένον. Ἡ ταυτότης τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1550 καὶ 1450 π.Χ., παραμένει εἰσέτι ἄγνωστος, καθότι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τούτου ἀνηγέρθησαν διαδοχικῶς διάφορα ἄλλα κτήρια μεταγενεστέρων περιόδων. Κατὰ τοὺς

ἑλληνιστικοὺς χρόνους τὰ προγενέστερα κτήρια διεδέχθη ὑπαίθριον ἱερόν, ὡς μαρτυροῦν οἱ ἀνευρεθέντες μικροὶ βωμοὶ καὶ τὰ ἀναθηματικὰ λίθινα ἀγαλμάτια καὶ πήλινα κύπελλα.

Εἰς Μελίσσαν ἀπεκαλύφθη ἓν ἄλλο κτήριον, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1350-1200 π.Χ. Τοῦτο χωρίζεται εἰς δύο μέρη διὰ μεγάλου μεσοτοίχου, ἕκαστον τῶν ὁποίων φέρει τέσσαρα δωμάτια μετὰ κεχωρισμένων ἐξωτερικῶν αὐλῶν. Ἐκ τινων ἀρχιτεκτονικῶν ἐνδείξεων εἰκάζεται, ὅτι τὸ ὅλον κτηριακὸν σύμπλεγμα ἔφερε καὶ δεύτερον ὄροφον. Μερικοὶ ἐκ τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου, ἐκτισμένοι ἐκ καλῶς ἐπεξειργασμένων ἀσβεστολίθων, διατηροῦνται εἰς ὕψος περὶ τὰ 2 μ., ἐκ δὲ τῆς δομῆς τούτων διαφαίνεται ἰσχυρὰ μυκηναϊκὴ ἐπίδρασις. Ἐντὸς τοῦ κτηρίου ἀνεσκάφη μέγας λάκκος, ὅστις ἀπέδωσεν εἴκοσι μεγάλους πίθους, περιέχοντας μεγάλην ποσότητα ἀπηνθρακωμένων ἐλαιῶν. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἑνὸς δωματίου ἀνευρέθη ἀξιόλογος κυλινδρικὴ σφραγὶς ἐξ αἱματίτου, ἡ ὁποία μιμεῖται μυκηναϊκά, κρητικὰ καὶ ἀνατολικὰ πρότυπα.

Τὰ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἀνασκαφικῶν χώρων εὑρήματα περιλαμβάνουν ἐκλεκτὰ δείγματα κεραμεικῆς καὶ μικροτεχνίας τῆς πρώτης φάσεως τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων.

Ἀμερικανικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Χάρβαρντ

Ἐπερατώθησαν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐπὶ τοῦ γηλόφου Τούμπα τοῦ Σκούρου εἰς **Μόρφου**, διεξαχθεῖσαι κατὰ τὰς τρεῖς θερινὰς ἀνασκαφικὰς περιόδους τῶν ἐτῶν 1971, 1972 καὶ 1973, ὑπὸ τὴν συνδιεύθυνσιν τῆς καθηγητρίας τῆς Ἀρχαιολογίας Αἰμιλίας Vermeule καὶ τοῦ Ἐφόρου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Βοστώνης δρος Κορνηλίου Vermeule.

Τὰ ἐπὶ τοῦ γηλόφου ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια μαρτυροῦν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μεγάλου ἐργαστηριακοῦ χώρου ἀγγειοπλαστικῆς καὶ ἐπεξεργασίας τοῦ χαλκοῦ ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. Σαφεῖς ἐνδείξεις ὑποδηλοῦν τὴν καταστροφὴν τοῦ χώρου ὑπὸ πυρκαϊᾶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. π.Χ. καὶ τὴν ἐπαναδραστηριοποίησίν του μεταξὺ 14ου καὶ 13ου αἰ. π.Χ.

Ἐκπληκτικὸν ὑπῆρξεν τὸ γεγονὸς τῆς τυχαίας ἀνακαλύψεως καὶ ἀνασκαφῆς πέντε τάφων πλησίον τοῦ γηλόφου. Ἐξ ἑνὸς μόνον τάφου λαξευτοῦ μετὰ τριῶν ταφικῶν θαλάμων διὰ ταφὰς ἐνηλίκων καὶ δεκατεσσάρων πλαγίων θηκῶν διὰ ταφὰς νηπίων καὶ παίδων, προῆλθον 350 ἀγγεῖα σπανίων τύπων καὶ διακοσμητικῶν μοτίβων, τρεῖς κυλινδρικαὶ σφραγῖδες, ἑξήκοντα χαλκᾶ ἀντικείμενα, σκαραβαῖοι, ψῆφοι περιδεραίων καὶ ἄλλα κτερίσματα τῆς πρώτης φάσεως τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (1600-1500 π.Χ.). Οἱ ὑπόλοιποι τάφοι, χρονολογούμενοι ἀπὸ τοῦ 1550 μέχρι τοῦ 1350 π.Χ., ἀπέδωσαν πολυάριθμα ἀγγεῖα ὑστερο-κυπριακῆς, μινωικῆς, μυκηναϊκῆς καὶ παλαιστινιακῆς τεχνοτροπίας καὶ ἔργα μικροτεχνίας ἐκ χρυσοῦ, ἐλεφαντοστοῦ καὶ φαγεντιανῆς, καθὼς καὶ ᾠὰ στρουθοκαμήλου μετὰ διακοσμήσεως.

Σουηδικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Göteborg

Ἡ ἀποστολὴ αὐτή, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ P. Åström, ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1971 τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τοῦ μεγάλου συνοικισμοῦ τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, παρὰ τὸ τουρκικὸν τέμενος Hala Sultan Tekké τῆς Λάρνακος.

Ἀνεσκάφησαν μέγα ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα μετὰ μεγάλης αὐλῆς, τὸ ὁποῖον προφανῶς ταυτίζεται πρὸς ἱερόν, κατάλοιπα τοίχων ἰδιωτικῶν οἰκιῶν καὶ φρέαρ, τὰ ὁποῖα ἀπέδωσαν κεραμεικὴν καὶ διάφορα ἔργα μικροτεχνίας ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι τοῦ 12ου αἰ. π.Χ. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει πηλίνη σφαῖρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν τέσσαρα σημεῖα κυπρο-μινωικῆς γραφῆς. Παρόμοιαι πήλιναι σφαῖραι ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν εἰς Ἔγκωμην.

Ἰταλικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἰνστιτούτου Μυκηναϊκῶν καὶ Αἰγαιο-Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τῆς Ρώμης

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν καθηγητῶν C. Gallavotti, Pecoralla, Quilici καὶ Rochetti διεξήχθησαν συστηματικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν θέσιν Παλαιόκαστρον καὶ ἀνασκαφαὶ 35 τάφων εἰς τὰς τοποθεσίας Παλαιόκαστρον καὶ Χάραγκας τοῦ χωρίου **Ἁγία Εἰρήνη.**

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Παλαιοκάστρου ἤλθεν εἰς φῶς τμῆμα μεγάλου συνοικισμοῦ μετ' ἀρκετῶν ἰδιωτικῶν κατοικιῶν, δημοσίων λουτρῶν καὶ τριῶν παραλλήλων δρόμων μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β.-Ν. Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ συνοικισμοῦ, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἑλληνιστικῶν μέχρι τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀπεκαλύφθη μέρος τοῦ ἀμυντικοῦ τείχους ἐξ ἀργῶν λίθων. Οἱ τοῖχοι τῶν ἀνασκαφεισῶν ἰδιωτικῶν κατοικιῶν ἀποτελοῦνται ἐν μέρει ἐκ πελεκητῶν λίθων καὶ ἐν μέρει ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πλίνθων, τὰ δὲ δωμάτια ἐνίοτε εἶναι ἐφωδιασμένα διὰ λουτρῶν, βιοτεχνικῶν ἐργαστηρίων καὶ φρεάτων.

Ἐκ τῶν εἴκοσι πέντε ἀνασκαφέντων τάφων ἐντὸς τῆς νεκροπόλεως Παλαιοκάστρου ἀρκετοὶ ἀνευρέθησαν ἐντελῶς ἄθικτοι καὶ ἀπέδωσαν ἐκλεκτὰ δείγματα ἀγγειοπλαστικῆς καὶ μικροτεχνίας, τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῶν κυπρο-ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἄξια μνείας θεωροῦνται ἓν αἰγαιακὸν κύπελλον μὲ διακόσμησιν διπλῶν πελέκεων καὶ εἰς εὐβοϊκὸς σκύφος.

Εἰς τὴν τοποθεσίαν Χάραγκας οἱ δέκα ἀνασκαφέντες τάφοι ἀνευρέθησαν συλημένοι, ἀλλ' ἀπέδωσαν ἀρκετὰ ἀγγεῖα τῶν κυπρο-γεωμετρικῶν χρόνων.

Ἑλληνικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Αἱ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Μπακαλάκη διεξαχθεῖσαι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν **Γόλγων** παρὰ τὸ χωρίον Ἀθηαίνου, ἐπερατώθησαν τὸ θέρος τοῦ 1972.

Ἀνεσκάφησαν τμῆμα τοῦ ἀμυντικοῦ τείχους τῆς πόλεως, τοῦ ὁποίου τὰ μὲν θεμέλια συνίστανται ἐκ μεγάλων ἀκατεργάστων λίθων, τὸ δὲ ἄνω μέρος ἐξ ὠμῶν πλίνθων, ἀρκετὰ κατάλοιπα οἰκιῶν κυπροαρχαϊκῶν χρόνων μετὰ δαπέδων ἐκ κτυπητῆς γῆς, κατάλοιπα οἰκιῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐξ ἀργῶν λίθων, τρεῖς πύργοι πλησίον τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς πόλεως καὶ μικρὰ πρωτοχριστιανικὴ βασιλική, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι εἶναι λίαν ἐφθαρμένοι.

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων συγκαταλέγονται μεγάλη ποσότης ὀστράκων ἀπὸ τῶν κυπρο-ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀκέφαλον μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Ἀπόλλωνος πραξιτελείου τύπου, χαλκᾶ νομίσματα, αἰχμαὶ βελῶν καὶ ἀρκετὰ τεθραυσμένα πήλινα εἰδώλια.

Ἰσραηλιτικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἱεροσολύμων

Κατὰ τὴν θερινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1972 ἐπερατώθησαν αἱ εἰς τὴν τοποθεσίαν Παμπουλάριν τῆς Κουκοινίνας τοῦ χωρίου **Ἀθηαίνου** διεξαχθεῖσαι ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τὴν συνδιεύθυνσιν τῶν καθηγητῶν Δρος T. Dothan καὶ A. Ben-Tor.

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι περιωρίσθησαν ἐπὶ χαμηλοῦ λόφου, ὅπου εἶχον ἐπισημανθῆ ἴχνη τοίχων, καὶ εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν μερικῶν συνεχομένων δωματίων ἐξ ἀργῶν λίθων μετὰ κοινῆς κεντρικῆς αὐλῆς καὶ κρηπίδων ἐκ γυψοκονιάματος, ἐφαπτομένων τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς μερικῶν τοίχων τῶν βορείων καὶ ἀνατολικῶν δωματίων. Κάτωθεν μιᾶς τῶν κρηπίδων ἀνεσκάφη ὁμὰς ἐξ ὑπογείων χανδάκων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθη μεγάλη ποσότης ἀκατεργάστου χαλκοῦ, ἐνῷ κάτωθεν ἄλλων κρηπίδων ἀνευρέθησαν λάκκοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέδωσαν σκωρίαν χαλκοῦ καὶ ἀκατέργαστον πηλόν, προφανῶς διὰ τὴν κατασκευὴν ἀγγείων. Τὸ ἀποκαλυφθὲν οἰκοδομικὸν σύμπλεγμα χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ. π.Χ., ταυτίζεται δὲ πρὸς ἐργαστηριακὸν χῶρον ἐπεξεργασίας τοῦ χαλκοῦ καὶ ὑπαίθριον ἱερόν. Ἐκτὸς τῆς τεραστίας ποσότητος ἀκατεργάστου χαλκοῦ καὶ σκωρίας, ἀνευρέθησαν ἀρκεταὶ χιλιάδες ἀκοσμήτων μικροσκοπικῶν ἀναθηματικῶν ἀγγείων, δύο μεγάλοι ψευδόστομοι μινωικοὶ ἀμφορεῖς, μοναδικὸν ρυτὸν ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μετ' ἐγχαράκτου διακοσμήσεως ἀνδρικῶν κεφαλῶν, ἰχθύων καὶ πτηνῶν, κυλινδρικὴ σφραγὶς κ.ἄ.

Τὰ εὑρήματα δικαιολογοῦν τὴν συνύπαρξιν ὑπαιθρίου ἱεροῦ καὶ ἐργαστηρίου χαλκοῦ καὶ ὑποδηλοῦν τὸν συσχετισμὸν τῆς λατρείας μετὰ τοῦ πολυτίμου τούτου μετάλλου κατὰ τὴν ὑστέραν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ.

Γαλλικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐπιτροπῆς Γραμμάτων καὶ Ἐπιστημῶν Γαλλίας

Συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῆς **Ἔγκωμης,** ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ O. Pelon, κατὰ τὰς θερινὰς ἀνασκαφικὰς περιόδους τῶν ἐτῶν 1971 καὶ 1972.

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν ἀρκεταὶ νέαι οἰκίαι, ἐκ πελεκητῶν ἀσβεστολίθων, πρὸς Δ. τοῦ ἱεροῦ τοῦ Κερασφόρου Θεοῦ, πρὸς Α. τῶν τριῶν κτιστῶν τάφων καὶ κατὰ τὸ ἀπώτατον ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ἀνασκαφικοῦ χώρου, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ἐντὸς μιᾶς οἰκίας ἀνευρέθησαν ἀρκετοὶ φυσητῆρες καὶ χωνευτήρια ἀνάμεικτα μετὰ πυκνοῦ στρώματος στάκτης, ὅπερ ὑποδηλοῖ τὴν ὕπαρξιν βιοτεχνικοῦ ἐργαστηρίου, χρονολογουμένου περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 11ου αἰ. π.Χ.

Ἀνεσκάφη ὡσαύτως τυχαίως ἀποκαλυφθεὶς τάφος, ὁ ὁποῖος, καίτοι συληθεὶς κατὰ τὸ ἀπώτερον παρελθόν, ἀπέδωσεν ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀγγειοπλαστικῆς τῶν μέσων τοῦ 16ου αἰ. π.Χ.

Τὰ κυριώτερα τῶν εὑρημάτων εἶναι: πηλίνη προσωπὶς φυσικοῦ μεγέθους, ἀρουραιόσχημον βάρος ἐξ αἱματίτου, δύο πήλιναι ἐνεπίγραφοι εἰς κυπρο-μινωικὴν γραφὴν σφαῖραι, δύο χαλκαῖ πλάστιγγες πολεμικοῦ ὁπλισμοῦ, αἱ ὁποῖαι διὰ πρώτην φορὰν ἀνεκαλύφθησαν εἰς Κύπρον, καὶ αἰγυπτιακὸς σκαραβαῖος ἐκ φαγεντιανῆς.

Γερμανικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βερολίνου

Ἐπερατώθησαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι τῆς τετάρτης κατὰ συνέχειαν ἀνασκαφικῆς περιόδου, αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας **Ταμασσοῦ,** παρὰ τὸ χωρίον Πολιτικόν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ H. G. Buchholz.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ὑπῆρξαν ἡ ἀνακάλυψις ἑνὸς ἱεροῦ, ταυτιζομένου πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης-Ἀστάρτης καὶ συνδεομένου μεθ' ἑνὸς ἐργαστηρίου κατεργασίας τοῦ χαλκοῦ, καὶ ἑνὸς μνημειώδους λαξευτοῦ τάφου. Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ ἐργαστηρίου ἀνευρέθησαν ἀρκετὰ θραύσματα ἀκατεργάστου χαλκοῦ καὶ σκωρίας, ἐγχώριος καὶ εἰσηγμένη ἀττικὴ κεραμεική, λύχνοι, χαλκᾶ νομίσματα, πήλινα εἰδώλια, μικρο-

σκοπικοὶ βωμοὶ καὶ θυμιατήρια ἐξ ἀσβεστολίθου καὶ λίθινα ἀγαλμάτια γυναικῶν, χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ὁ τάφος, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀνῆκεν εἰς πολεμιστήν, ἀπέδωσε χαλκοῦν κράνος, δύο στλεγγίδας, μέγα χαλκοῦν πινάκιον μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων ἀνθέων λωτοῦ καὶ ἐκλεκτὰ δείγματα ὀστράκων τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.

Γερμανο-Ἑλβετικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τῶν Πανεπιστημίων Κωνστάντζης καὶ Ζυρίχης

Ἡ μεικτὴ αὐτὴ ἀποστολή, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ F. G. Maier, συνεπλήρωσε τὴν ἔκτην κατὰ σειρὰν ἀνασκαφικὴν περίοδον εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῆς **Παλαιπάφου** παρὰ τὸ χωρίον Κούκλια.

Αἱ συστηματικῆς φύσεως ἀνασκαφαί, διεξαχθεῖσαι εἰς διαφόρους τομεῖς, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακάλυψιν μεγάλου πολιορκητικοῦ ἀναχώματος, ἀνεγερθέντος ὑπὸ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ τὸ 498 π.Χ. κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, τῆς τετάρτης πολιορκητικῆς σύριγγος κάτωθεν τῆς κυρίας πύλης τοῦ τείχους, τμήματος τῶν ἀρχαϊκῶν τειχῶν τῆς πόλεως, πρὸς ΒΔ. τῆς πύλης τοῦ τείχους, τῆς ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου περιφήμου ψηφιδωτῆς συνθέσεως τῆς Λήδας καὶ τοῦ Κύκνου τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., καὶ τῶν διαδοχικῶν διαχωριστικῶν κτισμάτων ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης ἀπὸ τῆς ὑστέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν τοποθεσίαν Ἀλώνια ἔφερον εἰς φῶς ἐκτενῆ ρωμαϊκὴν ἔπαυλιν μετὰ συμπλέγματος ἰδιωτικῶν λουτρῶν, εἰς δὲ τὴν θέσιν Ξύλινος δύο τάφους τῶν πρωίμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθη μεγάλη ποσότης ἀγγείων γνωστῶν καὶ ἀγνώστων τύπων.

Πολωνικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βαρσοβίας

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δρος V. Daszewski συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ μνημειώδους ρωμαϊκοῦ κτηρίου τοῦ θεωρουμένου ὡς «ἀνακτόρου» τοῦ Θησέως εἰς **Κάτω Πάφον**, πλησίον τῆς ἐπαύλεως τοῦ Διονύσου.

Ἀνεσκάφησαν ἀρκετὰ νέα δωμάτια τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος, ἐκ τῶν ὁποίων ἀξιόλογον εἶναι ἄψιδωτὸν οἰκοδόμημα μετὰ δαπέδου ἐπεστρωμένου διὰ γεωμετρικῶν ψηφιδωτῶν συνθέσεων καὶ τοιχογραφιῶν ἐπὶ τῶν τοίχων, τὸ σύμπλεγμα τῶν λουτρῶν, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰ διαμερίσματα ψυχροῦ, ἡμιθέρμου καὶ θερμοῦ ὕδατος (frigidarium, tepidarium, caldarium) μετὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων ἐκλεκτῆς ποιότητος, μέγα ἀποχωρητήριον μετὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἡ πλαγία εἴσοδος τοῦ κτηρίου καὶ μέρος τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς. Ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐνδείξεων τὸ κτήριον χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν μέσων ρωμαϊκῶν χρόνων μέχρι τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰ. μ.Χ.

Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν εὑρημάτων εἶναι μαρμάρινος κορμὸς μικροῦ ἀγάλματος Διονύσου κρατοῦντος σταφυλάς, κορμὸς μικροῦ ἀγάλματος γυναικὸς μετὰ ξίφους, μαρμάρινον ἀγαλμάτιον, προφανῶς τῆς Ἀρτέμιδος, ὡραιοτάτη μαρμαρίνη κεφαλὴ γυναικὸς καὶ δύο ἄλλαι κεφαλαὶ μαρμαρίνων ἀγαλμάτων.

Καναδικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Λαβὰλ (Quebec)

Συνεχίσθησαν εἰς διαφόρους ἀνασκαφικοὺς τομεῖς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν **Σόλων**, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ J. des Gagniers, αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι, τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα εἶναι: Ἐπὶ τῆς βορείου κλιτύος τοῦ λόφου ἀνεσκάφησαν τὸ νότιον τμῆμα τῆς Ἀγορᾶς τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως, ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη μαρμαρόκτιστον νυμφαῖον μετὰ ὀρθογωνίου λεκάνης καὶ κρουνῶν φερόντων κεφαλὰς λεόντων, μία ρωμαϊκὴ οἰκία ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρέθη περίφημος κεφαλὴ νεανίου ἐκ χαλκοῦ, φυσικοῦ μεγέθους, καὶ ἡ πεντάκλιτος πρωτοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. τῆς ὁποίας τὰ δάπεδα εἶναι ἐπεστρωμένα διὰ πολυχρώμων μαρμάρων (opus sectile) καὶ ψηφιδωτῶν συνθέσεων ἐκ γεωμετρικῶν μοτίβων, πτηνῶν καὶ δελφίνων. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἀνεσκάφη μέρος μνημειώδους κτηρίου ἐκ καλῶς ἐπεξειργασμένων ἀσβεστολίθων, τὸ ὁποῖον ταυτίζεται πρὸς τὸ ἑλληνιστικὸν ἀνάκτορον τῆς πόλεως.

Πλὴν τῶν ὡς ἄνω ἐπιτευγμάτων, ἀνεσκάφησαν ἀρκετοὶ τάφοι εἰς τὴν θέσιν Φίσα, ἡ ὁποία εὑρίσκεται περὶ τὰ 200 μ. πρὸς Α. τοῦ λόφου τῶν Σόλων. Ἀρκετοὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων τάφων ἀνευρέθησαν ἄθικτοι καὶ ἀπέδωσαν μεγάλην ποσότητα ἀγγείων καὶ ἔργων μικροτεχνίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκετὰ ἀγγεῖα εἶναι μοναδικὰ εἰς τύπους καὶ διακοσμητικὴν τεχνοτροπίαν. Οἱ τάφοι οὗτοι χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 850 μέχρι τοῦ 550 π.Χ.

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν γενικῶν ἀνασκαφῶν περιλαμβάνονται σπάνια δείγματα ἀγγείων, χαλκᾶ νομίσματα, μαρμάρινα θραύσματα ἀγαλμάτων, γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν, πήλινα εἰδώλια καὶ ἀρκετὰ ἄλλα ἔργα μικροτεχνίας.

Ἀμερικανικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἰνστιτούτου Κυπριακῶν Σπουδῶν εἰς Albany

Ἡ ἀποστολὴ αὐτή, τῇ συνεργασίᾳ τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Ἀνατολικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Χάρβαρντ καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ G.E. Wright, συνέχισε τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τοῦ **Ἰδαλίου**.

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι περιωρίσθησαν κυρίως ἐντὸς τοῦ κέντρου τοῦ κάτω μέρους τῆς πόλεως

καὶ ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακάλυψιν τμήματος τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ μερικῶν δωματίων ἐξ ἀργῶν λίθων, χρονολογουμένων ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν πρωτοβυζαντινῶν χρόνων. Μεγάλη ποσότης σκωρίας χαλκοῦ, ἐξ ἑνὸς τῶν ἀνασκαφέντων δωματίων, ὑποδηλοῖ τὴν ὕπαρξιν ἐργαστηρίου ἐπεξεργασίας τοῦ χαλκοῦ εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πόλεως. Ἐκτὸς τῶν 200 γραμμαρίων σκωρίας χαλκοῦ ἀνευρέθησαν ἀρκετὰ θραύσματα ἀναθηματικῶν ἀγαλματιδίων ἐξ ἀσβεστολίθου, λίθινον εἰδώλιον Ἀφροδίτης, ἀρκετὴ ποσότης κεραμεικῆς, χαλκᾶ νομίσματα καὶ διάφορα ἔργα μικροτεχνίας, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν πρωτοβυζαντινῶν χρόνων.

Γαλλικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λυὼν

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ J. Pouilloux ἐπεξετάθησαν εἰς τρεῖς χώρους τοῦ νοτίου τομέως τῆς **Σαλαμῖνος** καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διός. Εἰς τοὺς ἀνασκαφικοὺς χώρους τοῦ νοτίου τομέως ἀνεσκάφησαν σειρὰ δωματίων, περὶ τὰ πεντήκοντα μέτρα πρὸς Ν. τῆς περιφήμου βασιλικῆς τῆς Καμπανόπετρας — ἡ ὁποία ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀποστολῆς κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφικὰς περιόδους —, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται εἰς τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις ἀπὸ τοῦ 11ου μέχρι τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ἐξηρευνήθησαν περαιτέρω τὸ νότιον καὶ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς βασιλικῆς τῆς Καμπανόπετρας, ὅπου ἀπεκαλύφθη πλήρως ἡ αὐλὴ τῆς βασιλικῆς καὶ σειρὰ δωματίων τῶν πρωτοβυζαντινῶν χρόνων, καὶ ἐπερατώθησαν αἱ ἔρευναι τοῦ κτηριακοῦ συμπλέγματος τοῦ πρωτοχριστιανικοῦ «ἐλαιοπιεστηρίου», τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἦτο πολυτελὴς ρωμαϊκὴ ἔπαυλις καὶ κατόπιν διαδοχικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μεταρρυθμίσεων κατεστράφη καὶ ἐγκατελείφθη ἐπὶ αὐτοκρατορίας τοῦ Κώνσταντος Β΄.

Εἰς τὸν ἀνασκαφικὸν χῶρον τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἀπεκαλύφθησαν ὁ στυλοβάτης τοῦ ναοῦ, τοῦ ὁποίου ὅμως τὸ μαρμάρινον δάπεδον εἶναι λίαν ἐφθαρμένον, καὶ ἡ βόρειος γωνία τοῦ ναοῦ, ἐκ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ τῆς ὁποίας εἷς πελεκητὸς λίθος προέρχεται ἐκ μνημειώδους κτηρίου δωρικοῦ ρυθμοῦ τῆς κλασσικῆς περιόδου.

Τὰ ἐξ ἁπάντων τῶν ἀνασκαφικῶν χώρων εὑρήματα συνίστανται εἰς πολυάριθμα ἀγγεῖα καὶ πήλινα εἰδώλια, μαρμαρίνας ἐπιγραφάς, χαλκᾶ, ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ νομίσματα, ἀναθηματικὰ ἀγαλμάτια καὶ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Ἀγγλικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Σπουδῶν εἰς Dumbarton Oaks

Συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ δυτικοῦ καὶ βορείου παραρτήματος τῆς τρικλίτου πρωτοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ **Κουρίου,** τῆς ταυτιζομένης μὲ τὸν πρῶτον ἐπισκοπικὸν ναὸν τῆς πόλεως, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πρώην διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων Κύπρου, κ. Megaw.

Εἰς τὸ δυτικὸν παράρτημα συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νάρθηκος. Ἐπὶ τοῦ ἐξ ἐγχωρίων μαρμάρων δαπέδου τοῦ νάρθηκος περαιτέρω δοκιμαστικαὶ ἔρευναι ἔφερον εἰς φῶς κατάλοιπα τοῦ ἀρχικοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων ψηφίδων εἰς τρία χρώματα καὶ χρονολογεῖται περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ.

Εἰς τὸ βόρειον παράρτημα ἀνεσκάφη τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἐφαπτομένου τῆς βασιλικῆς βαπτιστηρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι μονόκλιτον καὶ τρίκογχον καὶ ἐντάσσεται εἰς τὸν πρώιμον πρωτοβυζαντινὸν τύπον. Τὸ δάπεδον τοῦ ἀποκαλυφθέντος βαπτιστηρίου εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ πολυχρώμων ψηφίδων μετὰ γεωμετρικῶν συνθέσεων καὶ ἐφθαρμένων ἐπιγραφῶν, ἐπὶ τῶν τοίχων εἶναι σαφῆ τὰ ἴχνη ὀρθομαρμαρώσεως καὶ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ νοτίου τοίχου ὑπάρχει σταυροειδὴς κολυμβήθρα, ἐπενδεδυμένη δι' ὑποκυάνου μαρμάρου καὶ τῆς ὁποίας ἡ κόγχη ἐκοσμεῖτο διὰ ψηφίδων ἐξ ὑάλου καὶ μαργαριτῶν. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τῆς προσεχοῦς θερινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου ἐλπίζεται ὅτι θὰ ὁλοκληρωθῇ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τῶν βοηθητικῶν χώρων τῆς μνημειώδους βασιλικῆς.

Ἀμερικανικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Kent State

Ἡ ἀποστολὴ αὐτή, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ J. R. Carpenter, ἤρχισε τὰς πρώτας ἀνασκαφικάς της ἐρεύνας περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου τοῦ 1974 εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εἰς τὴν θέσιν Χαλάνδρικας παρὰ τὸ χωρίον **Πεντάγια.** Ἀνευρέθησαν κατ' ἀρχὴν μερικὰ δείγματα οἰκιῶν ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἀλλ' αἱ περαιτέρω ἔρευναι διεκόπησαν λόγῳ τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς τῆς 20ῆς Ἰουλίου.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΥΠΡΟΥ

Κίτιον

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων δρος Βάσου Καραγιώργη συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ χώρου τοῦ ναϊκοῦ συμπλέγματος τῶν «διδύμων» μυκηναϊκῶν ναῶν καὶ τοῦ φοινικικοῦ ναοῦ τῆς Ἀστάρτης εἰς τὴν περιοχὴν ΙΙ τοῦ Κιτίου (Πίν. 759 α).

Ἐντὸς τοῦ μεγάλου μυκηναϊκοῦ ναοῦ ΙΙ, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰ. π.Χ., ἀνευρέθησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου ἀρκετοὶ μικροὶ κυκλικοὶ λάκκοι, οἱ ὁποῖοι ἐπικοινωνοῦν μεταξύ των διὰ στενῶν ἀρδευτικῶν αὐλάκων. Οὗτοι ἑρμηνεύονται ὡς λάκκοι φυτεύσεως δένδρων διὰ τὴν δημιουρ-

γίαν ἱερῶν κήπων, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡφαίστου εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν. Παρόμοιοι λάκκοι ἀνεσκάφησαν καὶ ἐντὸς τοῦ ὑπαιθρίου ἱεροῦ Α, τοῦ κειμένου κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ μεγάλου μυκηναϊκοῦ ναοῦ ΙΙ. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀπεκαλύφθησαν δύο βωμοί, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς μετὰ κεράτων καθοσιώσεως ἐξ ἀσβεστολίθου.

Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῶν «διδύμων» ναῶν ἀνεσκάφη καὶ δεύτερον ὑπαίθριον ἱερὸν Β, περιστοιχιζόμενον ὑπὸ ὀγκωδῶν τοίχων ἐκ πελεκητῶν ἀσβεστολίθων. Ἡ εἴσοδος τοῦ ἱεροῦ τούτου διερρυθμίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰ. καὶ μετετράπη εἰς ἐπιβλητικὸν προπύλαιον. Τὰ δάπεδα τῶν «διδύμων» ναῶν καὶ τῶν δύο ὑπαιθρίων ἱερῶν ἀπέδωσαν πλουσίαν ΥΕ ΙΙΙC κεραμεικήν, ἡ ὁποία ὁμοιάζει μὲ τὴν κεραμεικὴν ἐξ Ἀργολίδος, τὴν κοιτίδα τῶν εἰς Κύπρον Ἀχαιῶν ἀποίκων.

Ἀνατολικῶς τοῦ συμπλέγματος τῶν «διδύμων» ναῶν καὶ τῶν δύο ὑπαιθρίων ἱερῶν ἀπεκαλύφθη μεγάλη δημοσία πλατεῖα. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς πλατείας αὐτῆς ἀνεσκάφησαν τὰ ἐξ ἀργῶν λίθων θεμέλια νέου μυκηναϊκοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων ἐκτίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. Ὁ νέος ναὸς IV, σχήματος ὀρθογωνίου, ἔχει πρὸς Δ. τὴν εἴσοδον καὶ δύο μικρὰ δωμάτια, ἀντιπροσωπεύοντα τὸ ἄδυτον. Ἀρχιτεκτονικαὶ ἐνδείξεις ὑποδηλοῦν ὅτι ὁ ναὸς IV ἦτο ἐκτισμένος ἐκ μεγάλων πελεκητῶν ἀσβεστολίθων, οἱ ὁποῖοι ὅμως, ὡς καὶ εἰς τοὺς ὑπολοίπους ἀνασκαφέντας ναούς, ὑπῆρξαν πολύτιμος λεία τῶν λιθοθηρῶν.

Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων εὑρημάτων ἐκ τῶν δαπέδων καὶ ἐκ τριῶν νέων βόθρων συγκαταλέγεται μεγάλη ποικιλία ἐγχωρίου καὶ εἰσηγμένης κεραμεικῆς, πηλίνων εἰδωλίων, χαλκῶν ἀντικειμένων καὶ διαφόρων ἔργων μικροτεχνίας ἐκ φαγεντιανῆς καὶ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ.

Κούριον

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Λειτουργοῦ κ. Μιχαὴλ Λουλλουπῆ συνεχίσθησαν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Κουρίου αἱ ἀπὸ τοῦ 1967 ἀρξάμεναι ἀνασκαφαί, ὑπὸ δὲ τοῦ βοηθοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Λειτουργοῦ κ. Α. Χριστοδούλου ἐπερατώθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ 1971 ἀναληφθεῖσαι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὸν παρὰ τὸ στάδιον τοῦ Κουρίου ἀρχαιολογικὸν χῶρον τὸν γνωστὸν ὡς ναὸν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης.

(α) Ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Κουρίου (Πίν. 762 α) ἀνεσκάφησαν: 1. Τὸ σύμπλεγμα τῶν λουτρῶν τῆς ἀπὸ τοῦ 1967 ἀποκαλυφθείσης περιφήμου οἰκίας τῶν μονομάχων, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν κάμινον καὶ τὸ ὑπόκαυστον δάπεδον, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἑδράζονται κατὰ σειρὰν τὸ θερμὸν διαμέρισμα (caldarium), τὸ ἡμίθερμον διαμέρισμα (tepidarium) καὶ τὰ ἐφαπτόμενα τούτων ἀποδυτήρια παρὰ τὸ κρύον διαμέρισμα (frigidarium). 2. Τμῆμα τοῦ ἀμυντικοῦ τείχους τῆς πόλεως, μήκ. 12 καὶ πλ. 5 μ., μὲ κατεύθυνσιν Β.-Ν., τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκτισμένον ἐκ πελεκητῶν ἀσβεστολίθων εἰς δύο παραλλήλους σειρὰς μετ' ἐνδιαμέσου γεμίσματος ἐξ ἀργῶν λίθων. 3. Μεγάλη ὑπαίθριος ὀρθογώνιος αἴθουσα τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐκ πελεκητῶν ἀσβεστολίθων καὶ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ μεγάλων λευκῶν ψηφίδων (opus tessellatum), ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς μνημειώδες οἰκοδόμημα συνιστάμενον ἐκ μιᾶς κεντρικῆς ἁψιδωτῆς αἰθούσης, πλαισιουμένης ὑπὸ μικροτέρων δωματίων καὶ ἐφωδιασμένης διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ γεωμετρικῶν συνθέσεων, πολυχρώμων ἀνθέων καὶ πτηνῶν. 4. Μεγάλη, ὀρθογώνιος, ὑπαίθριος αὐλή, παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ὡς ἄνω οἰκοδομήματος, μετὰ τριῶν μικρῶν στοῶν ἐκ κιόνων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ διατεταγμένων ἀνὰ τέσσαρας, δύο καὶ τέσσαρας εἰς τὴν βόρειον, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν νοτίαν πλευρὰν ἀντιστοίχως, καὶ μετὰ δαπέδου ἐπεστρωμένου διὰ πλακῶν ἐξ ἀσβεστολίθου κατὰ τὸν ἀκάλυπτον χῶρον καὶ δι' ἁπλῶν ψηφιδωτῶν γεωμετρικῶν συνθέσεων μέλανος καὶ λευκοῦ χρώματος κατὰ τὸν ἐστεγασμένον χῶρον τῶν στοῶν. 5. Δημόσιος δρόμος τῆς πόλεως μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β.-Ν., μήκ. 30 καὶ πλ. 4.50 μ., ἐφαπτόμενος τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως τοῦ προαναφερθέντος κτηριακοῦ συμπλέγματος καὶ ἐπεστρωμένος διὰ μείγματος ἀσβεστοκονιάματος, μικρῶν χαλίκων καὶ ἀργῶν λίθων.

Μεταξὺ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἐκ τοῦ ὅλου ἀνασκαφικοῦ χώρου συγκαταλέγονται μαρμάρινον ἄγαλμα Ἑρμοῦ Νομίου, Ἀσκληπιοῦ, μαρμάριναι κεφαλαὶ ἀγαλμάτων Ἀφροδίτης, Σατύρου, κοιμωμένου Ἔρωτος, πάνθηρος κ.ἄ., μαρμάρινα κιονόκρανα δωρικοῦ καὶ κυπρο-κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, χαλκᾶ νομίσματα, θραύσματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, μαρμαρίνων ἀγαλμάτων καὶ τοιχογραφιῶν καὶ μεγάλη ποσότης κεραμεικῆς καὶ ὑαλίνων ἀντικειμένων.

(β) Εἰς τὸν χῶρον πρὸς Α. τοῦ ρωμαϊκοῦ σταδίου τῆς πόλεως, ὁ ὁποῖος προηγουμένως ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, ἀπεκαλύφθη μικρὰ τρίκογχος καὶ τρίκλιτος πρωτοχριστιανικὴ βασιλική, τῆς ὁποίας αἱ διαστάσεις μετὰ τοῦ νάρθηκος εἶναι 16.34 × 10.80 μ. (Πίν. 764 α). Ἐντὸς τῆς κεντρικῆς κόγχης ὑπῆρχε σύνθρονον, τοῦ ὁποίου τὰ ἡμιθόλια ἐκοσμοῦντο διὰ ψηφιδωτῶν συνθέσεων. Τὸ δάπεδον τοῦ νάρθηκος ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ πολυχρώμων μαρμάρων «opus sectile», τὰ δάπεδα τῶν τριῶν κλιτῶν διὰ πλακῶν ἐξ ἀσβεστολίθου, οἱ δὲ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς ἦσαν ἐπενδεδυμένοι δι' ὀρθομαρμαρώσεως κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῶν μέρος. Τὸ αἴθριον τῆς βασιλικῆς, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἦτο ὡσαύτως ἐπεστρωμένον διὰ πλακῶν ἐξ ἀσβεστολίθου,

ἔφερε τέσσαρας στοάς, ἀνὰ μίαν εἰς ἑκάστην τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ δύο εἰσόδους, ἀνὰ μίαν ἐπὶ τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς ἀντιστοίχως.

Βορείως τῆς βασιλικῆς ἀνεσκάφη μικρὸν μονόκλιτον παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον χωρίζεται ἀπὸ τὴν βασιλικὴν διὰ στενοῦ διαδρόμου. Τὸ δάπεδον τοῦ παρεκκλησίου ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ πλακῶν ἐξ ἀσβεστολίθου, πλὴν ὅμως λίαν ἐφθαρμένων. Βορείως τοῦ αἰθρίου ἀνεσκάφησαν τέσσαρα δωμάτια, τῶν ὁποίων τὰ δάπεδα εὑρέθησαν ἐντελῶς κατεστραμμένα. Κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς ἀπεκαλύφθη τμῆμα δημοσίου δρόμου τῆς πόλεως, ἐπεστρωμένον διὰ χαλίκων καὶ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Δ.

Ἀξιόλογοι μεταξὺ τῶν εὑρημάτων εἶναι δύο μαρμάριναι πλάκες ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς μετ' ἐγχαράκτων παραστάσεων. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὑπάρχει παράστασις προτομῆς γυναικός, προφανῶς νύμφης, ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης μυθολογικὴ σκηνὴ ἐξ ἑνὸς σατύρου, τῆς νύμφης Ἀμυμόνης καὶ τοῦ Ποσειδῶνος παρὰ τὴν πηγὴν τῆς Λέρνης. Εἶναι ἔκδηλον ὅτι ἀμφότεραι αἱ πλάκες προέρχονται ἐξ ἄλλου προχριστιανικοῦ κτηρίου τῆς πόλεως τοῦ Κουρίου.

Σαλαμὶς

Ἀπὸ τοῦ 1971 ἤρχισαν περαιτέρω ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογραφομένου, ἐντὸς τῆς δυτικῆς πτέρυγος τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῆς Σαλαμῖνος, ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ παρεμβαλλομένου μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἰδίου θεάτρου, ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ ἀμφιθεάτρου καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ πρωτοβυζαντινοῦ σταδίου τῆς πόλεως.

Μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ ἀπομάκρυνσιν πολυαρίθμων πελεκητῶν ἀσβεστολίθων, ἀτάκτως ἐπ' ἀλλήλων κειμένων, ἐντὸς τῆς δυτικῆς πτέρυγος τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου ἀπεκαλύφθησαν πλήρως δύο συνεχόμενα δωμάτια (ἀποδυτήρια) (Πίν. 759 β) καὶ διεχωρίσθησαν τὰ ἐφθαρμένα διαδοχικὰ δάπεδα τούτων, τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς τρεῖς χρονολογικὰς φάσεις τοῦ θεάτρου, ἤτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. μέχρι τοῦ 342 μ.Χ., ὅτε τοῦτο ὑπέστη δεινὴν καταστροφὴν ἐκ τῶν σεισμῶν.

Μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ θεάτρου (Πίν. 761 β), κάτωθεν τῶν ἀπομακρυνθέντων ὄγκων συμπαγοῦς χώματος τῶν ἀναμείκτων μετὰ πολλῶν πελεκητῶν ἀσβεστολίθων, ἀπεκαλύφθησαν τρία κατεστραμμένα δωμάτια, χρονολογούμενα εἰς τὴν μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 342 μ.Χ. περίοδον καὶ καταστραφέντα πιθανῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ 647 μ.Χ. Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τοῦ μεγαλυτέρου δωματίου ἀνευρέθησαν ὁμαδικῶς 84 χαλκᾶ νομίσματα τῶν αὐτοκρατόρων Τιβερίου Β' καὶ Φωκᾶ.

Κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ σταδίου ἀνεσκάφησαν πέντε ὀρθογώνια δωμάτια ἐκ πελεκητῶν ἀσβεστολίθων καὶ μετὰ πλακοστρώτων δαπέδων, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον ὡς δημόσια καταστήματα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ.

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐντὸς τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀμφιθεάτρου εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἐκ καλῶς ἐπεξειργασμένων ἀσβεστολίθων βορείου τοίχου τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τοῦ ἀμφιθεάτρου, τὸ ὁποῖον, βάσει τῶν ἀνασκαφικῶν ἐνδείξεων, ἐκτίσθη περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐν Κύπρῳ ρωμαϊκῆς περιόδου, ἤτοι πέριξ τοῦ 50 π.Χ.

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων περιλαμβάνονται θραύσματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων καὶ ἐπιγραφῶν, χαλκᾶ καὶ χρυσᾶ νομίσματα, πήλινα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τεμάχια τοιχογραφιῶν.

Κάτω Πάφος

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι διεξήχθησαν εἰς μὲν τοὺς χώρους τῆς ἐπαύλεως τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ὠδείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου κ. Κ. Νικολάου, εἰς δὲ τοὺς χώρους παρὰ τὴν στήλην τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαίων Μνημείων κ. Α. Παπαγεωργίου.

(α) Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς σειρᾶς λάκκων, μέσου βάθους 5 μ., δυτικῶς τῆς ἐπαύλεως τοῦ Διονύσου, οἱ ὁποῖοι ἀρχικῶς ἦσαν λατομεῖα καὶ ἀργότερον, διὰ τῆς προσθήκης προχειρων τοίχων ἐπὶ τοῦ πυθμένος τούτων, μετετράπησαν εἰς ἀποθήκας ἢ ἐργαστήρια, συνεπληρώθησαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι πέριξ τοῦ κτηριακοῦ συμπλέγματος τῆς ρωμαϊκῆς ταύτης ἐπαύλεως (Πίν. 760 β).

(β) Μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφὴν τοῦ κοίλου, τῆς ὀρχήστρας καὶ τῶν δύο ἄκρων τοῦ ρωμαϊκοῦ Ὠδείου καὶ τὴν ἐκ παραλλήλου ἀναστήλωσίν του τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ Ἕλληνος ἀρχιτέκτονος Ἰωάννου Τραυλοῦ, αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐπεξετάθησαν πέριξ τοῦ ἀποκαλυφθέντος μνημείου πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ταυτότητος τῶν παρακειμένων καὶ ἐφαπτομένων τούτου ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων. Οὕτω, ὄπισθεν τῆς ἐξωτερικῆς περιμέτρου τοῦ ᾠδείου ἀφῃρέθη τεράστιος ὄγκος χώματος καὶ ἀπεκαλύφθη τὸ ἀρχικὸν γήινον δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἐφάπτεται τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, πρὸς ΝΔ. τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἀνεσκάφη μέγα δωμάτιον ἀγνώστου χαρακτῆρος ἐπὶ τοῦ παρόντος, μετὰ λίαν ἐφθαρμένου δαπέδου καὶ ὀγκωδῶν τοίχων, ἐσωτερικῶς ἐπενδεδυμένων διὰ χρωματιστῆς μαρμαροκονίας. Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας ἐμπροσθίας ὄψεως τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη μεγάλη περίστυλος αὐλή, ταυτιζομένη

πρὸς Γυμνάσιον ἢ Ἀσκληπιεῖον, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως μόνον τὰ θεμέλια τῆς δυτικῆς στοᾶς, μήκ. 96.50 μ., διατηροῦνται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν.

Τὰ εὑρήματα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἀνασκαφικῶν χώρων συνίστανται εἰς ἀγγεῖα διαφόρων τύπων τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πηλίνους λύχνους, χαλκᾶ νομίσματα, θραύσματα ἐνεπιγράφων ἀσβεστολίθων καὶ μαρμάρων, καὶ εἰς ἀρκετὰ ἐκ μαρμάρου, γρανίτου καὶ ἀσβεστολίθου ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

(γ) Παρὰ τὴν στήλην τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια ἐπιβλητικοῦ γοτθικοῦ ναοῦ, τοῦ ὁποίου τὰ τρία κλίτη, διαχωριζόμενα ὑπὸ δύο σειρῶν ἐκ τεσσάρων πεσσῶν, καταλήγουν εἰς ἡμικυκλικὰς ἁψῖδας. Ἅπαντες οἱ πεσσοὶ ἐπιστέφονται ὑπὸ κιονοκράνων μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως σταφυλῶν, ροδάκων καὶ ἀνθέων, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μοναδικὴν ἐξαίρεσιν μεταξὺ τῶν ὑπολοίπων γοτθικῶν ναῶν τῆς Κύπρου. Ἐξαιρουμένων τῶν γοτθικῶν καθεδρικῶν ναῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς Λευκωσίαν καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Ἀμμόχωστον, ὁ νέος γοτθικὸς ναὸς τῆς Κάτω Πάφου, διαστ. 31.20 × 14.80 μ., ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰ., εἶναι ὁ μεγαλύτερος μεταξὺ τῶν ὑπολοίπων γοτθικῶν ναῶν τῆς νήσου.

Ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ ναοῦ, τῆς ὁποίας οἱ κιονίσκοι καὶ τὸ ὑπέρθυρον εἶναι ἐκ μαρμάρου, εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἄλλη δὲ μικροτέρα εἴσοδος ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, ἐπικοινωνοῦσα μετὰ τοῦ ὡσαύτως ἀποκαλυφθέντος βορείου παρεκκλησίου. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ νοτίου κλίτους ἀνεσκάφη ὀρθογώνιον δωμάτιον, τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν ναὸν διὰ μικρᾶς θύρας καὶ ταυτίζεται πρὸς τὸ ἱεροσκευοφυλάκιον. Δύο ὀρθογώνια ἀνοίγματα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ βορείου παρεκκλησίου καὶ δύο ἄλλα ἐπὶ τῶν δαπέδων τοῦ βορείου καὶ νοτίου κλίτους ὁδηγοῦν εἰς μικρὸν ὑπόγειον θολωτὸν δωμάτιον, τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις παραμένει εἰσέτι ἄγνωστος. Δοκιμαστικαὶ ἔρευναι ἐξωτερικῶς τῆς ἁψῖδος τοῦ ναοῦ εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνακάλυψιν καταλοίπων τοίχων καὶ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἑτέρου σημαντικοῦ κτηρίου, χρονολογουμένου περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἄξια μνείας εἶναι τέσσαρα ἀκέφαλα ἀγάλματα ἀγγέλων τοῦ ρυθμοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ αἱ κεφαλαὶ δύο ἐκ τούτων, θραύσματα πηλίνων πτερύγων ἀγγέλων, δύο ἐκλεκτὰ πινάκια τοῦ 16ου αἰ., ἓν βυζαντινὸν μολυβδόβουλλον καὶ εἷς πρωτοχριστιανικὸς κιονίσκος ἐξ ἀσβεστολίθου.

(δ) Κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, ἀνατολικήν, νοτιοανατολικὴν καὶ βόρειον, ἀπεκαλύφθησαν τὰ κατάλοιπα μεγάλης πεντακλίτου πρωτοχριστιανικῆς βασιλικῆς, πλ. περὶ τὰ 40 μ., ἡ ὁποία ἐκτίσθη κατὰ τὸν 5ον αἰ. καὶ κατεστράφη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας ἀραβικῆς ἐπιδρομῆς τοῦ ἔτους 653. Τὰ πέντε κλίτη τῆς βασιλικῆς καταλήγουν εἰς ἀντιστοίχους ἁψῖδας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κεντρικὴ ἔχει διάμετρον 9 μ. Τὰ δάπεδα τῶν δύο βορείων καὶ τῶν δύο νοτίων κλιτῶν ἦσαν ἐπεστρωμένα διὰ πολυχρώμων ψηφιδωτῶν συνθέσεων γεωμετρικῶν μοτίβων καὶ ἀνθέων. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς βασιλικῆς, μήκ. 47 μ., ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, προσεγγίζει τὸν νότιον τοῖχον τοῦ σκευοφυλακίου καὶ τοῦ νοτίου παρεκκλησίου τοῦ γειτνιάζοντος γοτθικοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐλέχθη προηγουμένως, ἀνεσκάφη παρὰ τὴν στήλην τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Οἱ τρεῖς μεγάλοι κίονες ἐκ γρανίτου, ὕψ. 7.15 καὶ διαμ. 0.95 μ., οἱ ὁποῖοι ἐπικάθηνται ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν θέσεως, ἀνήκουν εἰς τὰς δύο κεντρικὰς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς, αἱ ὁποῖαι χωρίζουν τὸν νάρθηκα ἀπὸ τὰ πέντε κλίτη.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς, μία μικροτέρα ἐκκλησία ἐκτίσθη ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἐσωτερικοῦ βορείου κλίτους καὶ τοῦ βορείου ἡμίσεος τοῦ νάρθηκος. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ κατεστράφη προφανῶς τὸν 11ον αἰ., ὅτε μία ἄλλη μικροτέρα, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι ἔφερον τοιχογραφίας, ἀνηγέρθη ἐντὸς τοῦ βορείου ἐσωτερικοῦ κλίτους. Περὶ τὸ 1500 ἡ μικρὰ αὕτη ἐκκλησία κατεστράφη, τὸ δὲ ἐξ αὐτῆς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ σημερινοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, ὁ ὁποῖος καταλαμβάνει μέρος τοῦ βορείου ἡμίσεος τῆς πρωτοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἡ περιοχὴ πέριξ τοῦ ναοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς νεκροταφεῖον μέχρι τοῦ 1500.

Ἁγία Τριὰς Αἰγιαλούσης

Κατὰ τὴν θερινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ 1971, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαίων Μνημείων κ. Α. Παπαγεωργίου συνεχίσθησαν περαιτέρω ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐντὸς τῶν βορείων καὶ δυτικῶν παραρτημάτων τῆς κατὰ τὰς παρελθούσας ἀνασκαφικὰς περιόδους ἀποκαλυφθείσης πρωτοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

Κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου τῆς βασιλικῆς ἀνεσκάφησαν τὰ θεμέλια παρεκκλησίου, μήκ. 9 καὶ πλ. 5 μ. Τὸ παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον ἐφάπτεται τοῦ βορείου τοίχου τῆς βασιλικῆς, ἔχει τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἁψῖδα ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, εἰς δὲ τὴν νοτιοανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν ἀνευρέθησαν τὰ λείψανα ξυλίνης κλίμακος ὁδηγούσης πρὸς τὸ ὑπερῷον τοῦ νάρθηκος. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ 7ου αἰ. μ.Χ., ἡ ἁψὶς τοῦ παρεκκλησίου ἐπληρώθη διὰ κτιστῶν λίθων καὶ τὸ παρεκκλήσιον μετετράπη εἰς κατοικίσιμον χῶρον. Ἀνατολικῶς τῆς βασιλικῆς ἀνεσκάφησαν ὁ δρόμος καὶ τὰ

ἐρείπια ἰδιωτικῶν κατοικιῶν δύο περιόδων. Αἱ πρῶται κατοικίαι συμβαδίζουν χρονολογικῶς μετὰ τῆς βασιλικῆς, αἱ δὲ μεταγενέστεραι ἀνάγονται εἰς τὴν μετὰ τὰς ἀραβικὰς ἐπιδρομὰς περίοδον (Πίν. 763 α).

Ἀμαθοῦς

Ἐντὸς τῆς ἀνατολικῆς νεκροπόλεως τῆς Ἀμαθοῦντος, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Λειτουργοῦ κ. Μ. Λουλλουπῆ, ἀνεσκάφησαν δύο μνημειώδεις κτιστοὶ τάφοι (Πίν. 761 α) συληθέντες εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθὸν καὶ τὰ κατάλοιπα μικρᾶς πρωτοχριστιανικῆς βασιλικῆς μετὰ παρεκκλησίου κατὰ μῆκος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ νοτίου κλίτους.

Ὁ πρῶτος κτιστὸς τάφος ἀνεσκάφη τὸ 1972 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογώνιον νεκρικὸν θάλαμον, διαστ. 3.92 × 2.90 μ., μετὰ σαμαρωτῆς στέγης, μεγ. ὕψ. 1.70 μ. ἐκ τοῦ δαπέδου καὶ ἀπὸ κεκλιμένον δρόμον, μήκ. 4.12 καὶ πλ. 1.65 μ., μετὰ δεκατριῶν κτιστῶν βαθμίδων.

Ὁ δεύτερος τάφος, ὁ ὁποῖος γειτνιάζει πρὸς τὸν πρῶτον, ἀνεσκάφη τὸ 1974 καὶ περιέχει δύο νεκρικοὺς θαλάμους μετὰ κοινοῦ κεκλιμένου βαθμιδωτοῦ δρόμου. Αἱ βαθμίδες τοῦ δρόμου ἀνέρχονται εἰς δεκαοκτώ, τὸ δὲ πλάτος τούτου εἶναι 1.66 μ. Ὁ ἐξωτερικὸς θάλαμος, ὀρθογωνίου σχήματος, διαστ. 4.65 × 3.20 μ., ἔχει ἐπίπεδον τὴν ὀροφήν, τῆς ὁποίας τὸ ὕψος ἐκ τοῦ δαπέδου εἶναι 2.25 μ. Ὁ ἐσωτερικὸς θάλαμος, ὁ ὁποῖος εἶναι πανομοιότυπος τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἄξονος ἔχει μῆκος 3.80, πλάτος 2.26 καὶ ὕψος 2.07 μ.

Ἀμφότεροι οἱ τάφοι, ἐκτισμένοι ἐξ ἐπιμελῶς ἐπεξειργασθέντων ἀσβεστολίθων, ἀνάγονται χρονολογικῶς εἰς τοὺς κυπρο-κλασσικοὺς χρόνους, ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ διὰ διαδοχικὰς ταφὰς μέχρι τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων. Καίτοι συληθέντες ἀπέδωσαν ἱκανὴν ποσότητα κεραμεικῆς, πηλίνους λύχνους, ἀγγεῖα ἐξ ὑάλου, δύο χρυσᾶ καὶ ἄλλα χαλκᾶ νομίσματα καὶ θραῦσμα ἀναθηματικῆς στήλης ἐξ ἀσβεστολίθου μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ἐσχηματοποιημένου βουκρανίου.

Εἰς τὸ δυτικώτατον ἄκρον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη κτιστὸς βωμὸς ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐντὸς δὲ τοῦ νοτιοδυτικοῦ τομέως τῆς νεκροπόλεως τῆς Ἀμαθοῦντος, εἰς τὴν τοποθεσίαν Λοῦρες, τὸ 1971 ἀνεσκάφησαν εἴκοσι λαξευτοὶ τάφοι ἐκ τῶν ὁποίων τέσσαρες ἀνευρέθησαν ἄθικτοι καὶ ἀπέδωσαν μεγάλην ποσότητα κεραμεικῆς καὶ μικροτεχνίας ἀπὸ τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τὸ ἀνασκαφικὸν ἔργον, αἱ συντηρήσεις καὶ ἀναστηλώσεις, ἡ συνεχὴς μέριμνα καὶ προστασία τῶν μνημείων καὶ μουσείων καὶ αἱ ἐν γένει δραστηριότητες τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων εἰς τὴν βόρειον Κύπρον βιαίως διεκόπησαν ἀπὸ τῆς 20ης Ἰουλίου 1974, λόγῳ τῆς τουρκικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἔκτοτε ἄπαντες οἱ ἀνασκαφέντες καὶ μὴ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι, τὰ μουσεῖα καὶ τὰ μνημεῖα ἀπὸ τῶν Σόλων μέχρι τοῦ ἀπωτάτου ἄκρου τῆς Καρπασίας παραμένουν ἀπροστάτευτα εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὸν αὐθαίρετον ἔλεγχον τῶν Τούρκων εἰσβολέων.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

*

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΔ 29 (1973 - 1974): Μέρος Β΄1, Β΄2, Β΄3,- Χρονικά:
Πίν. 128, ὑπότιτλος, στίχος 1ος:
ἀντὶ Μεταβυζαντινὸ θωράκιο, διάβαζε Μεσοβυζαντινὸ θωράκιο.
Σελ. 697, στήλη β΄, στίχος 23ος ἀπὸ πάνω:
ἀντὶ Πίν. 505 α-δ, διάβαζε Πίν. 507 α-δ.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Κέρκυρα. Χερσόνησος Κανονίου: α-β) Ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι συγκροτήματος Α. γ-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Κέρκυρα: α-β) Χερσόνησος Κανονίου. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς. γ) Ἅγιοι Θεόδωροι. Βωμός. δ-στ) Ἰνστιτοῦτον Ἐλαίας. Κεφαλὴ εἰδωλίου, πηλίνη μήτρα καὶ ἐκμαγεῖον ἐξ αὐτῆς.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

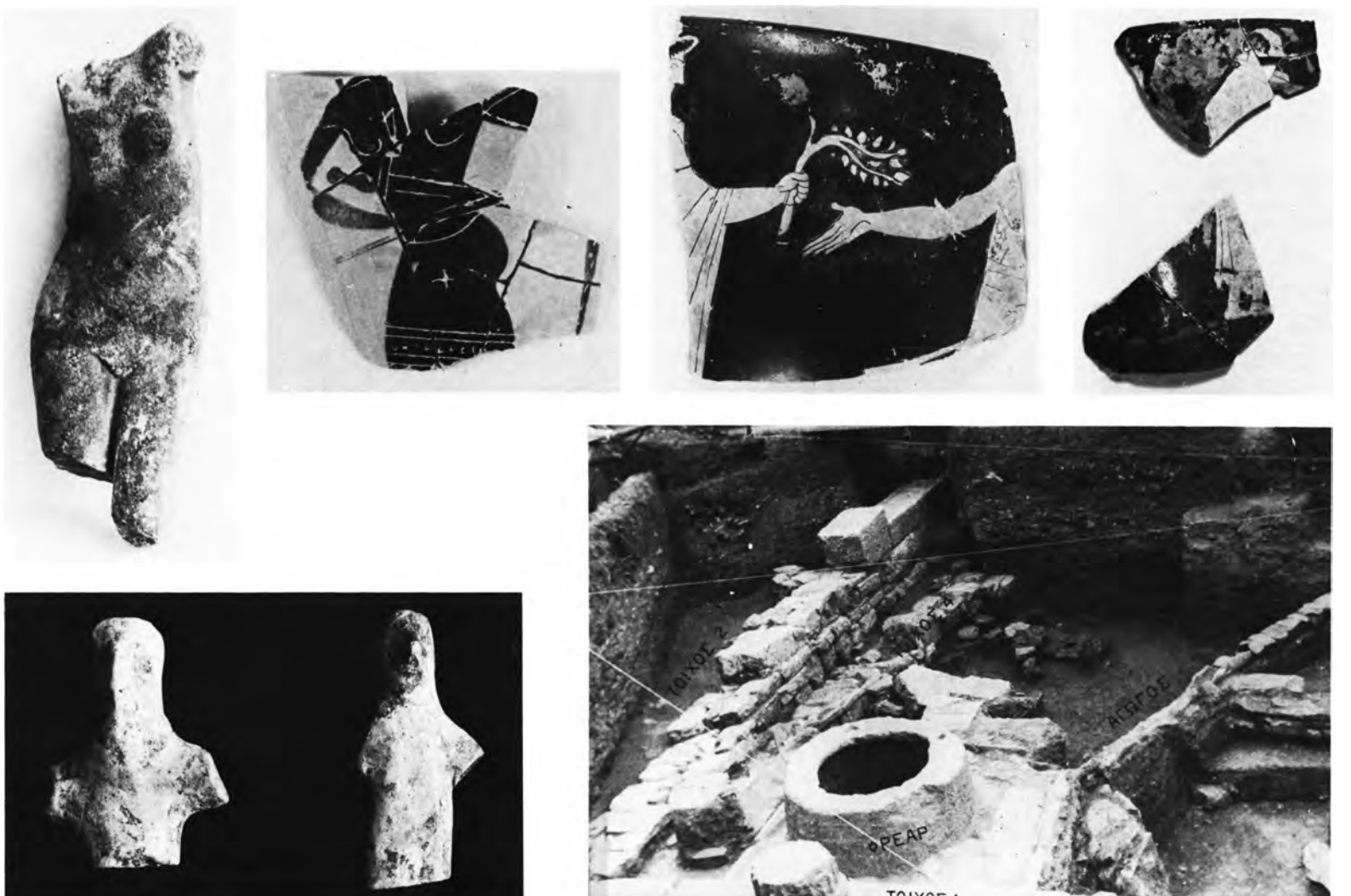

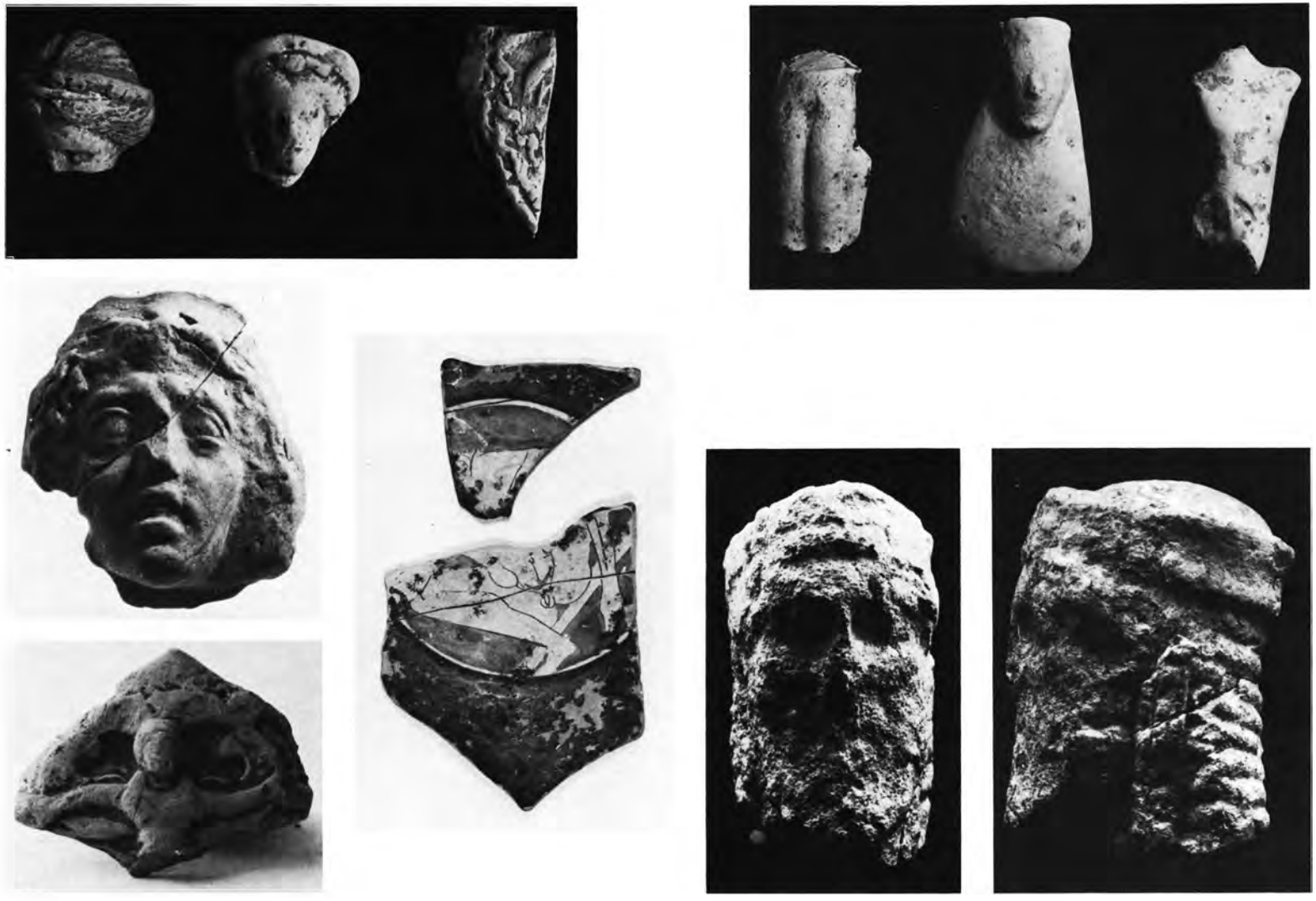
Κέρκυρα: α) Γυναικεία κεφαλὴ ἐκ Λευκίμμης. β-γ) Μουσεῖον Ἀσιατικῆς τέχνης. Ἀνάγλυφα ἐκ Gandhara (Συλλογὴ Ν. Χατζηβασιλείου).

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Κέρκυρα: α) Ὁδὸς Βασ. Παύλου. Ἀγαλμάτιον Ἀφροδίτης. β-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς οἰκόπεδον Ἀ. Ἀργυροῦ καὶ ἄποψις αὐτῆς ἀπὸ Α.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

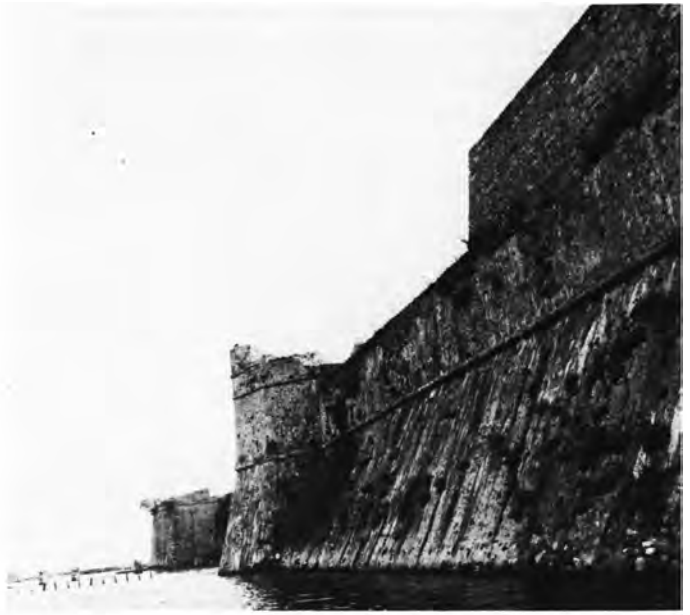
Κέρκυρα. Κανόνι. Οἰκόπεδον Θ. Γιοβάνη: α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Κέρκυρα. Κανόνι. Οἰκόπεδον Θ. Γιοβάνη: α-β) Ὄψεις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ΝΔ. καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς.
γ-δ) Πώρινον κιονόκρανον-βάσις καὶ λιθίνη βάσις ἀγάλματος.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

α) Κέρκυρα. Ναὸς Παντοκράτορος. Τὸ τέμπλο μετὰ τὶς ἐργασίες. β-γ) Λευκάς. Τὸ ἐνετικὸ φρούριο καὶ τὸ λιοντάρι τοῦ Ἁγίου Μάρκου πάνω ἀπὸ τὴν πύλη.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Λευκάς. Ἐνετικὸ φρούριο: α-β) Ὁ βορειοανατολικὸς προμαχώνας πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες. γ) Ἡ σκάλα τοῦ νοτιοανατολικοῦ προμαχώνα καὶ τμῆμα τοῦ τείχους μετὰ τὴ στερέωση.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Λευκάς: α-β) Ναὸς Ἁγίου Νικολάου. Λεπτομέρεια τῆς δυτικῆς θύρας καὶ παράθυρο τῆς βόρειας πλευρᾶς.
γ) Ναὸς Ἁγίου Μηνᾶ. Λεπτομέρεια τῆς δυτικῆς θύρας.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

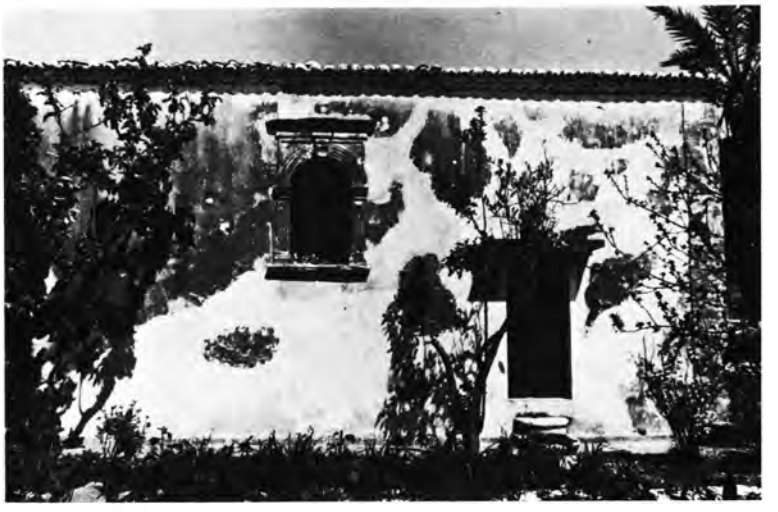

Λευκάς: α-β) Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς. Ἡ νότια πλευρὰ μετὰ τὸ σεισμὸ καὶ τὸ θυρόφυλλο τοῦ διακονικοῦ.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Λευκάς: α) Ναὸς Παναγίας τῆς Γύρας. Ἡ νότια πλευρὰ μετὰ τὸ σεισμό. β-γ) Ὁ ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων ἀπὸ ΒΔ. πρὶν τὸ σεισμὸ καὶ ἡ νότια πλευρά του μετὰ τὶς ἐργασίες.

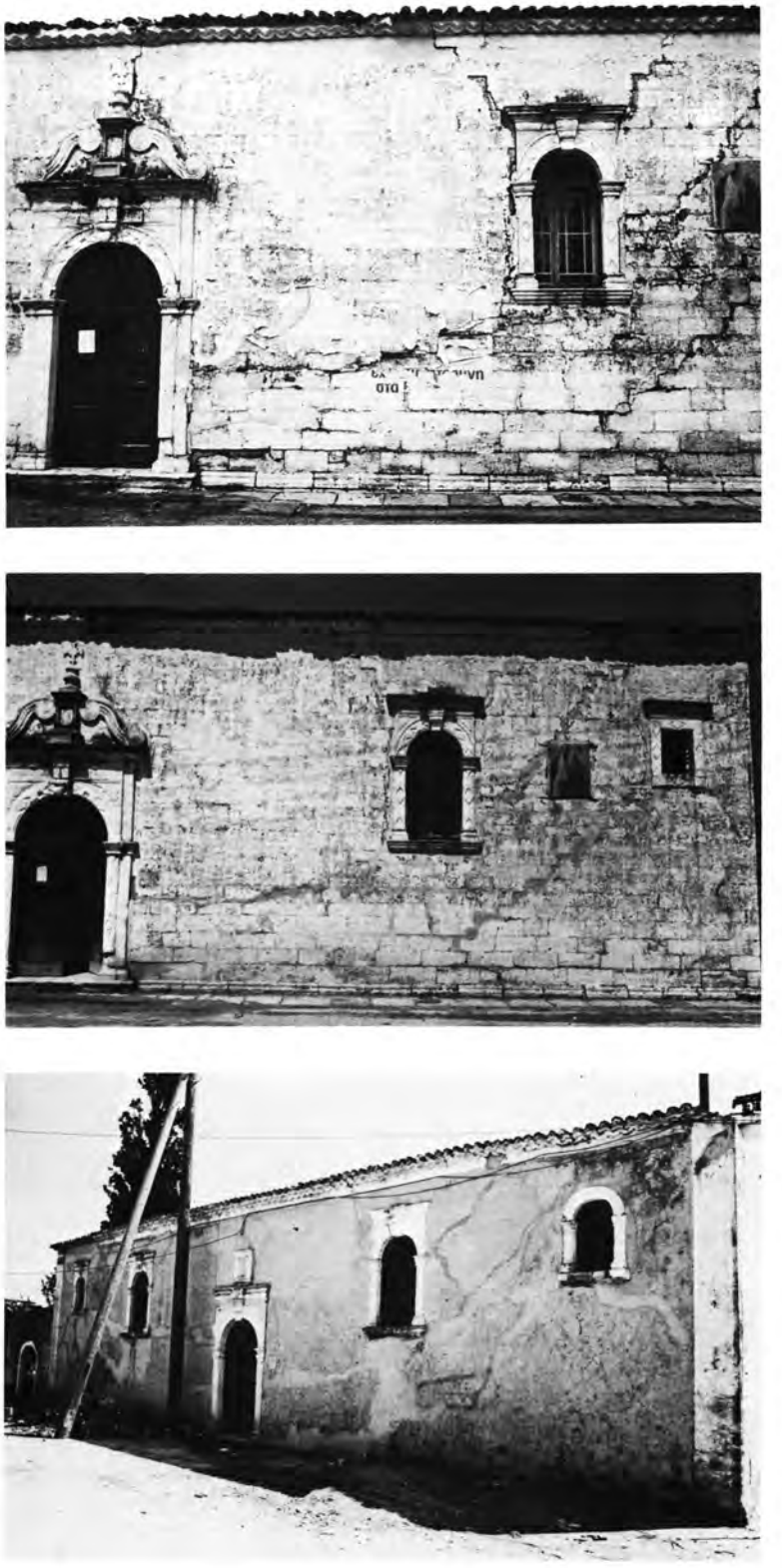
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Λευκάς. Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων: α-β) Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο καὶ βημόθυρο.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Λευκάς: α-β) Ναὸς Ἁγίου Σπυρίδωνος. Μέρος τῆς νότιας πλευρᾶς πρὶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες. γ) Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου. Ἡ βόρεια πλευρὰ μετὰ τὶς ἐργασίες.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

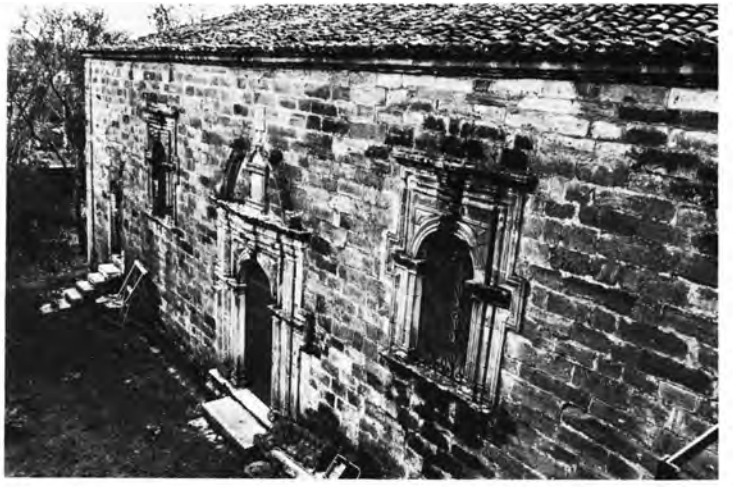

Λευκάς. Ναὸς Παναγίας τῶν Ξένων: α) Ἡ δυτικὴ πλευρά. β) Ἡ βόρεια πλευρά. γ) Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Λευκάς. Ναὸς Εἰσοδίων τῆς Παναγίας: α-β) Ὄψεις τῆς βόρειας πλευρᾶς. γ-δ) Ὄψη τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ λεπτομέρεια τοῦ κωδωνοστασίου.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

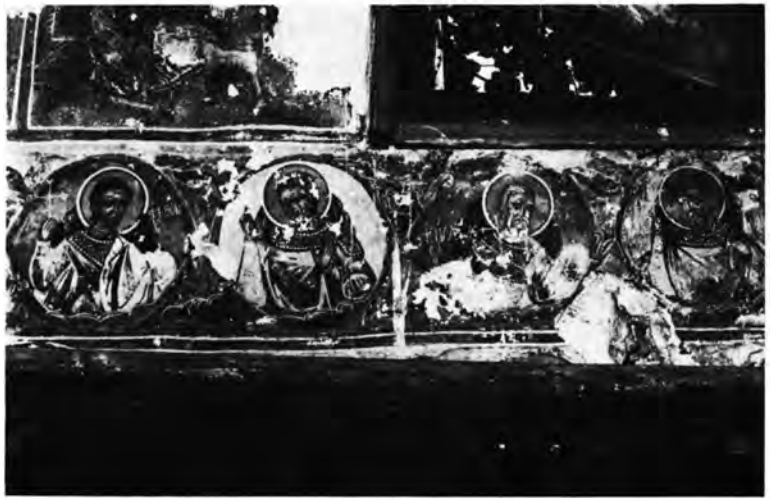

Λευκάς: α) Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς. Τὸ τέμπλο. β-γ) Ἀλέξανδρος. Ἅγιος Νικόλαος στὰ Κολλυβάτα. Τὸ κωδωνοστάσιο καὶ τοιχογραφία στὴν Πρόθεση.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

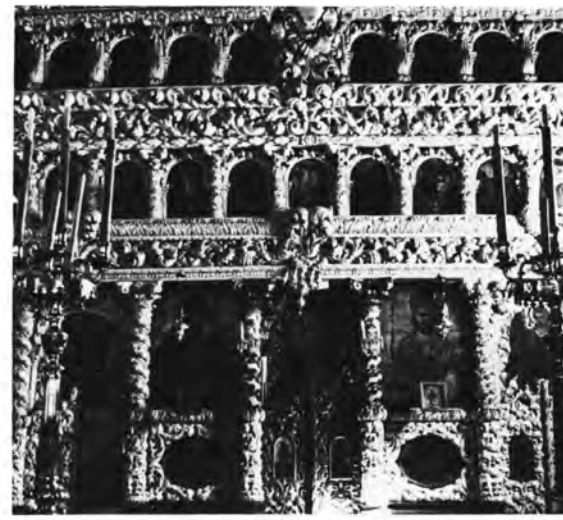

α) Πλατύστομα Λευκάδος. Μονὴ Εὐαγγελιστρίας. Ὑπέρθυρο στὴ νότια εἴσοδο τοῦ καθολικοῦ. β-γ) Καρυὰ Λευκάδος. Ἡ μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου στὸ Λιβάδι ἀπὸ ΒΔ. καὶ τοιχογραφίες στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ. δ) Κέρκυρα. Πετρετὴ Λευκίμμης. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ Ἁγίας Παρασκευῆς στὰ Παλιὰ Λουτρὰ ἀπὸ ΝΔ.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Λευκάς: α-β) Ναὸς Ἁγίου Σπυρίδωνος. Ὄψη τοῦ τέμπλου καὶ λεπτομέρεια τῆς οὐρανίας. γ) Ὁ ναὸς Ἁγίου Γεωργίου ἀπὸ ΝΔ. μετὰ τὶς ἐργασίες.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α-β) Κασσώπη Κερκύρας. Ναὸς Παναγίας Κασσωπίτρας. Κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ καὶ ὄψη τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. γ) Γάιος Παξῶν. Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων. Ὄψη τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Γάιος Παξῶν: α) Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων. Εἰκόνα Ἁγίου Νικολάου. β) Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Ἡ ἁψίδα ἀπὸ Β. καὶ μέρος τῆς κρηπίδας της.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Κεφαλληνία. Ἀργοστόλι: α-γ) Ἡ γέφυρα Δεβοσέτου καὶ ὄψεις της κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν.

Κεφαλληνία. Ἀργοστόλι: α-δ) Ἡ γέφυρα Δεβοσέτου κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν καὶ μετὰ τὶς ἐργασίες.

Ν. ΖΙΑΣ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Βαλαωρίτου 9: α-β) Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τοιχοδομία τῆς ἀψῖδος.

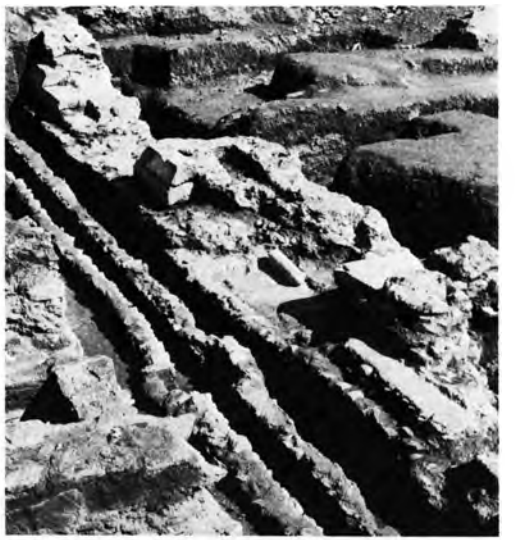

Θεσσαλονίκη: α) Ὁδὸς Δημ. Γούναρη. Κορινθιακὸν κιονόκρανον. β) Ὁδὸς Θεοφίλου καὶ Ἐλευσῖνος 8. Πλακόστρωτον δάπεδον καὶ ἀγωγοὶ λουτρικοῦ συγκροτήματος. γ-δ) Ὁδὸς Ἰασωνίδου καὶ Χριστοπούλου. Ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι μνημειώδους κτίσματος.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Θεσσαλονίκη: Ὁδὸς Ἱπποδρομίου 1 καὶ Μανουσογιαννάκη: α-β) Ἀπόψεις τῆς ἀνασκαφῆς. γ) Δεξαμενὴ καὶ ἀγωγός. δ) Κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

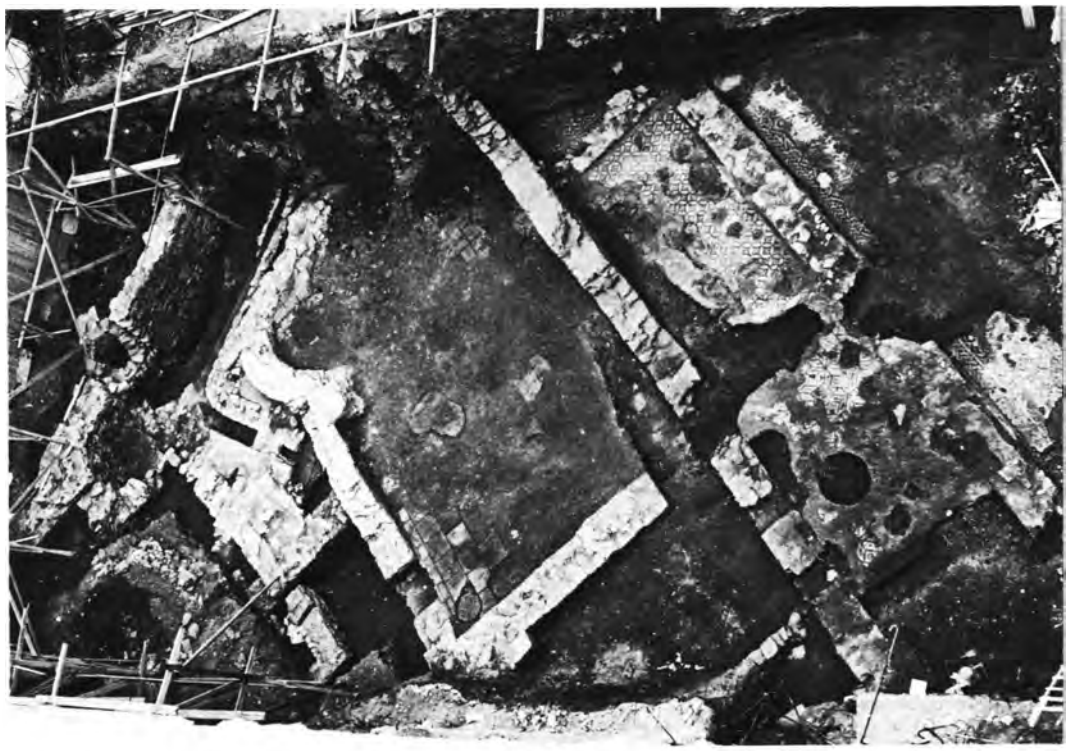

Θεσσαλονίκη: α) Ὁδὸς Γκαρμπολᾶ 10. Λείψανα ὑδαταγωγῶν. β) Ὁδὸς Ἐγνατία 8. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς. γ-δ) Ὁδὸς Σκρᾶ 10. Ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι καὶ ἀγωγός.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ 24: α) Χῶροι ὑστερορρωμαϊκοῦ κτίσματος μὲ ψηφιδωτά. β-γ) Λείψανα κτισμάτων διαφόρων φάσεων.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Θεσσαλονίκη: α-γ) Ὁδὸς Μεγάλου Ἀλεξάνδρου 85. Λείψανα καμπύλων τοίχων καὶ μεταγενεστέρων κατασκευῶν. δ) Ὁδὸς Στρατηγοῦ Μπραντούνα, Περικλέους καὶ Στρατηγοῦ Σφέτσου. Τοῖχοι μνημειώδους κατασκευῆς.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Ὀλύμπου 81 καὶ Ἀγνώστου Στρατιώτου 1: α-β) Ὁ τοῖχος Α μὲ τὴν ἡμικυκλικὴν κόγχην. γ) Ὁ τοῖχος Γ καὶ ὁ πεσσός.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Θεσσαλονίκη. Πανεπιστημιούπολις. Χῶρος κτηρίου Διοικήσεως: α) Ἄποψις παλαιοχριστιανικοῦ νεκροταφείου. β,δ) Ἐπιτύμβιαι στῆλαι εἰς δευτέραν χρῆσιν. γ) Λακκοειδεῖς τάφοι.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

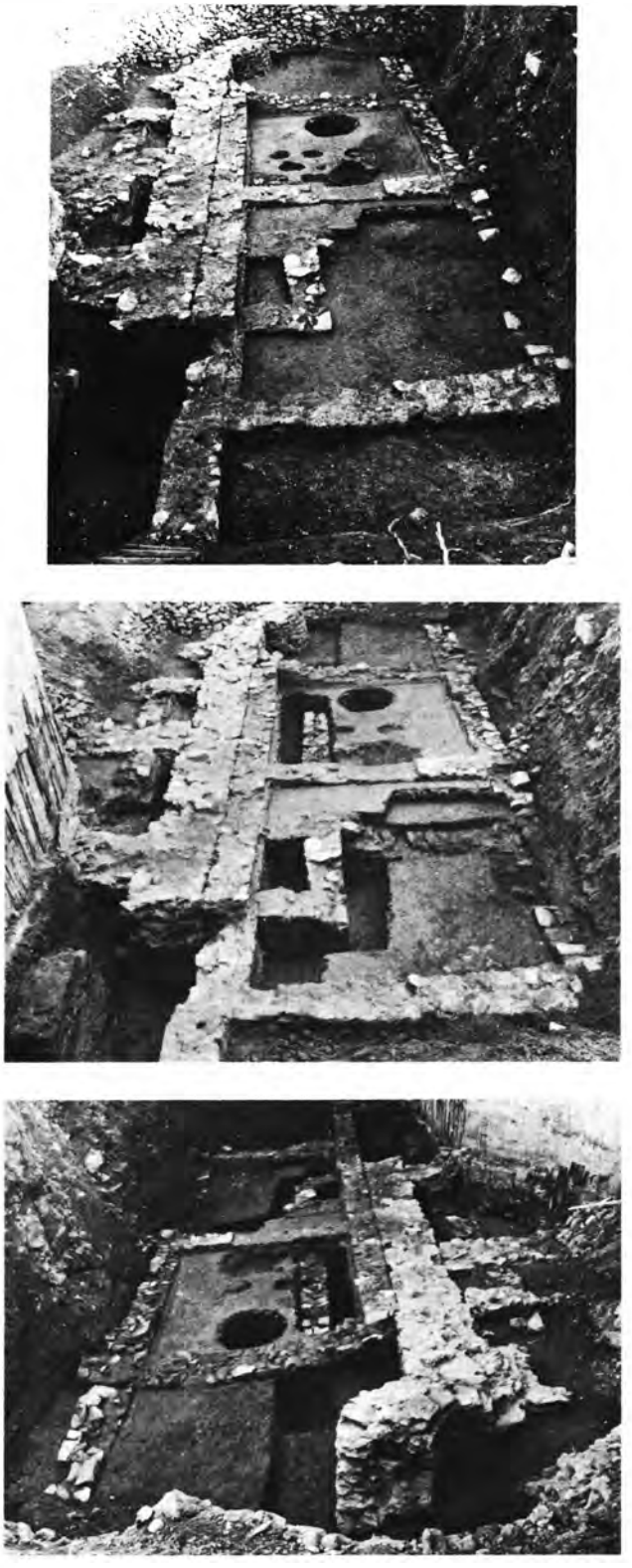

Θεσσαλονίκη. Πανεπιστημιούπολις. Χῶρος κτηρίου Διοικήσεως: α) Νοτία παρειὰ τοῦ τάφου Γ16. Ἑπτάφωτος λυχνία. β) Ὁ τάφος Γ14. γ) Παιδικὴ ταφὴ ἐντὸς ἀμφορέως. δ) Νεκρόδειπνον.

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Πατριάρχου Ἰωακεὶμ 28 καὶ πλατεῖα Ἁγίου Γεωργίου: α-γ) Λείψανα ὑστερορρωμαϊκῶν κτισμάτων.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Θεσσαλονίκη: α-δ) Ὁδὸς Προφήτου Ἠλία 11. Χῶροι λουτρικοῦ συγκροτήματος. ε-στ) Ὁδὸς Σελευκιδῶν 3. Ὑστερορρωμαϊκοὶ τοῖχοι.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

α-β) Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Φιλικῆς Ἑταιρείας 39 καὶ Δημ. Μαργαρίτη. Τμῆμα τοῦ Γαλεριανοῦ τείχους καὶ τοῦ ἐνισχυτικοῦ δευτέρου τείχους. γ) Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Φιλίππου 85-87 καὶ Κωνστ. Παλαιολόγου 31. Ὑστερορρωμαϊκὸς τοῖχος. δ) Χαλκιδική. Ὅρμος Ξενοφῶντος Σάνης. Κυκλικοὶ χῶροι.

Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

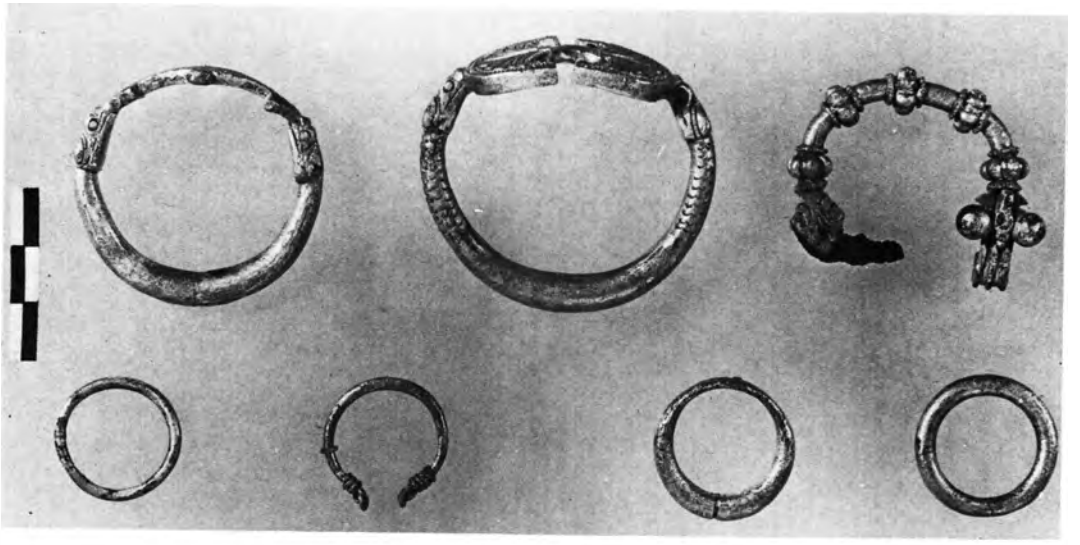

Νομὸς Θεσσαλονίκης. Ἅγιος Ἀθανάσιος: α-γ) Μακεδονικὸς τάφος πρό, κατὰ καὶ μετὰ τὴν στερέωσιν καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ στεγάστρου.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

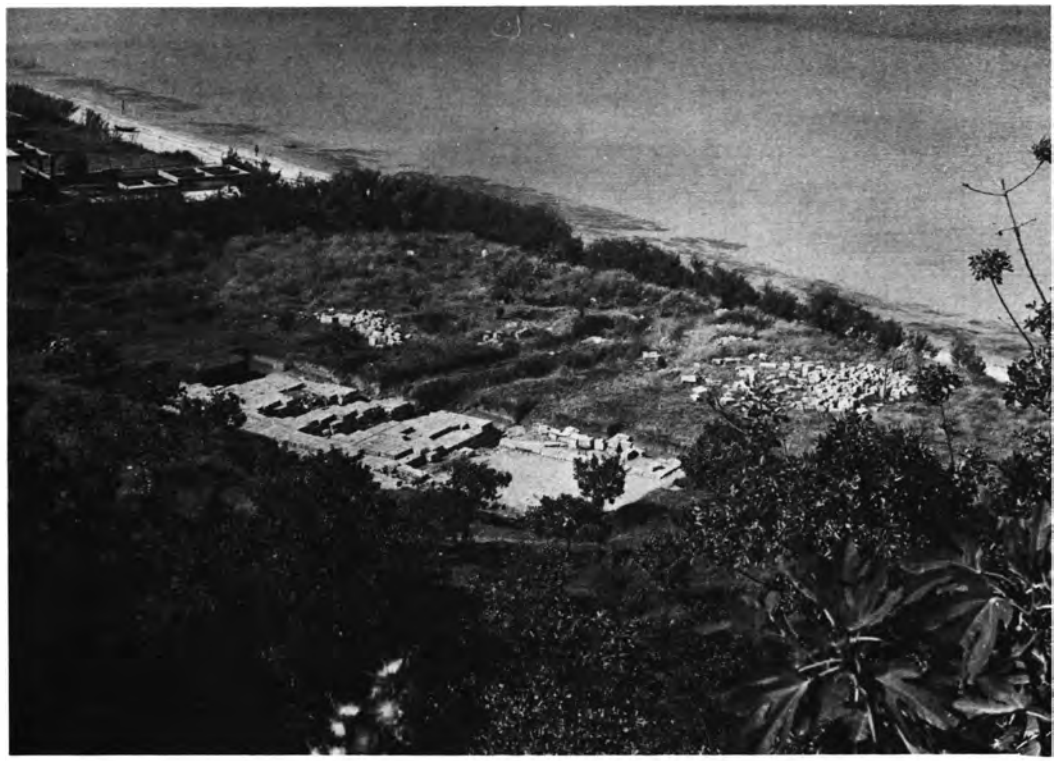

Ποτείδαια: α-γ) Εύρήματα ἐκ τῶν κλασσικῶν τάφων.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Χαλκιδική. Καλλιθέα: α,γ) Ἄποψις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἄμμωνος Διὸς καὶ κεφαλὴ ἀετοῦ ἐξ αὐτοῦ. β) Σπήλαιον Νυμφῶν καὶ Διονύσου. Ἐνεπίγραφον ὄστρακον.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

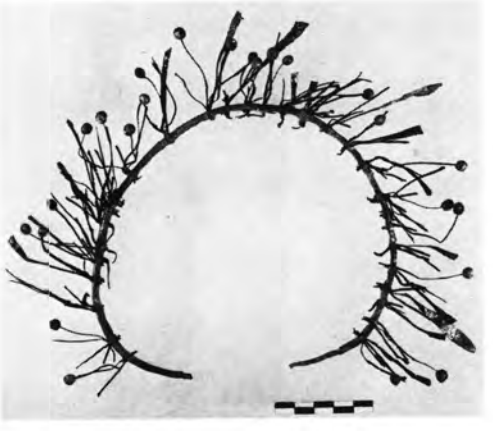
Χαλκιδική: α) Νέα Καλλικράτεια. Ἐπιτυμβία στήλη. β-γ) Νεκροταφεῖον ἀρχαίας Ἀκάνθου. Ταφικὸς πίθος καὶ πηλίνη λάρναξ.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Χαλκιδική. Νεκροταφεῖον ἀρχαίας Ἀκάνθου: α-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη: α-β) Ὁδὸς Βύρωνος 8. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς. γ-δ) Ὁδὸς Μακένζυ Κίγκ 6. Λείψανα τοίχων καὶ ἀγωγοῦ.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Ὁδὸς Εἰρήνης 2 καὶ Μαβίλη: α) Γενικὴ ἄποψις. β) Τομὴ μεταξὺ τείχους καὶ προτειχίσματος. γ) Τοιχοδομία νοτίου προβόλου τοῦ δυτικοῦ τείχους. δ) Τοιχοδομία καὶ δείγματα ἐδωλίων τοῦ σταδίου εἰς δευτέραν χρῆσιν.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη: α-β) Ὁδὸς Εἰρήνης 2 καὶ Καρατζᾶ 4. Τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τείχους. γ) Ὁδὸς Μαβίλη 15. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς. δ) Ὁδὸς Μπαλταδώρου 7-9. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη: α) Ὁδὸς Ἀμύντα 7 καὶ Μητσαίων. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς. β) Ὁδὸς Παστὲρ 5 καὶ Ἰ. Σγουροῦ. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν ἀνασκαφήν. γ-δ) Ὁδὸς Φιλίππου 25. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη: α-β) Ὁδὸς Φιλίππου 74. Οἰκοδομικαὶ φάσεις τοῦ συγκροτήματος. γ) Ὁδὸς Ἀρμενοπούλου 24 καὶ Ἀποστόλου Παύλου. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Θεσσαλονίκης: α) Μιλιάριον Ἐγνατίας ὁδοῦ. β) Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἐκ τῆς ὁδοῦ Τσιμισκῆ. γ-δ) Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ἐκ Καλαμωτοῦ.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-γ) Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφὴ εἰς Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. δ) Ἀγαλμάτιον Ὑγείας εἰς Μουσεῖον Δίου. ε-στ) Ἀγάλματα εἰς Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

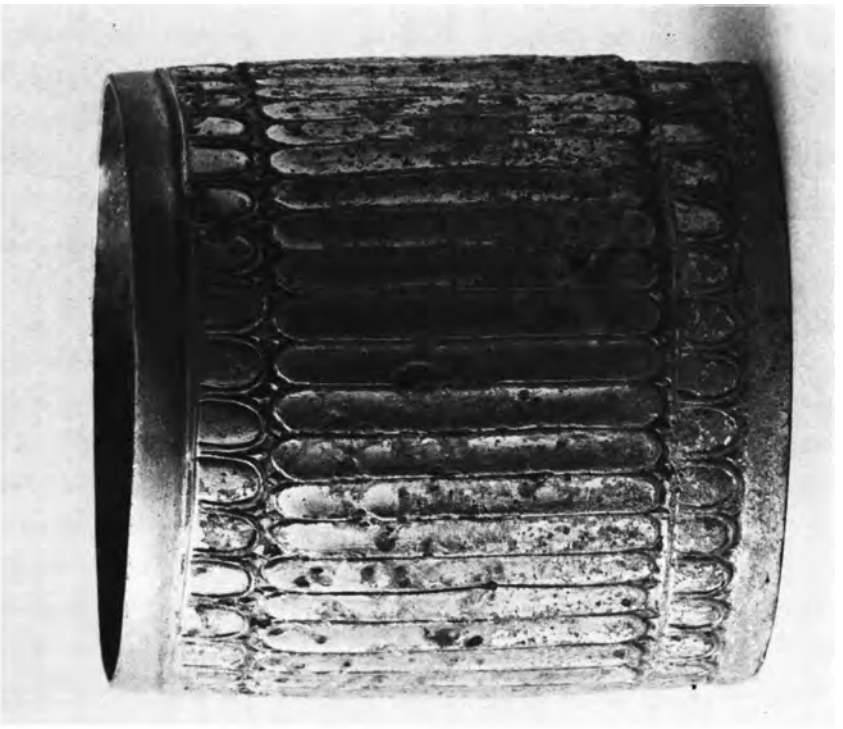

Θεσσαλονίκη: α) Ὁδὸς Ἀμπελώνων 38. Ἀνασκαφέντες τάφοι. β) Ὁδὸς Ἀντιγονιδῶν 19. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς. γ-δ) Ὁδὸς Γκαρμπολᾶ 4. Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου. ε) Ὁδὸς Μακεδονικῆς Ἀμύνης 1 καὶ Φιλίππου 35. Τμῆμα τοῦ cryptoporticus.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-β) Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου Σταυρουπόλεως.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

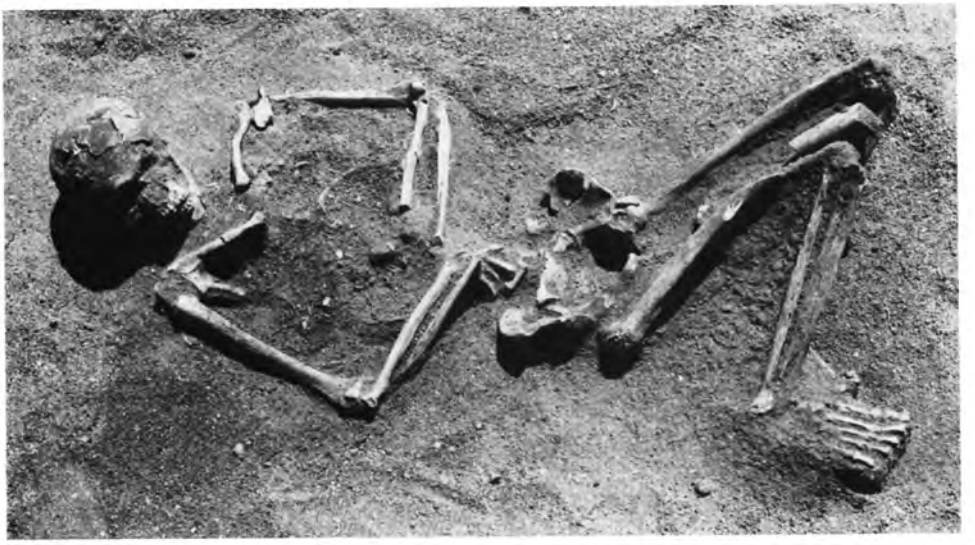

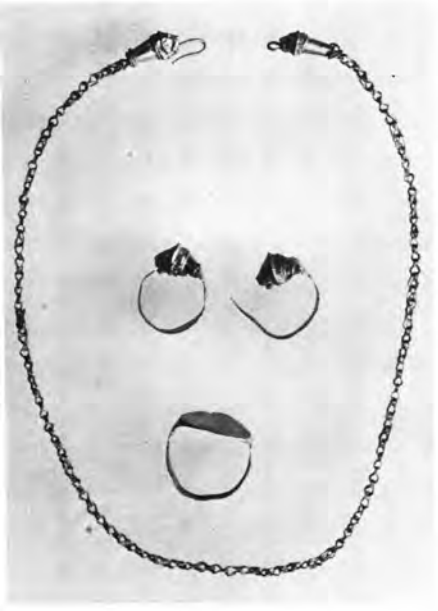
α-β) Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου Σταυρουπόλεως.

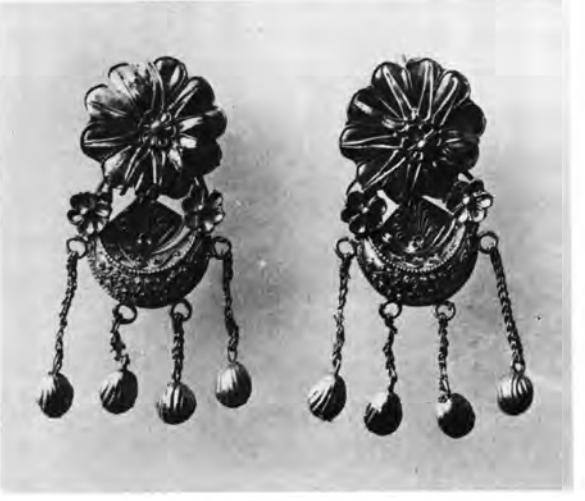
ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-δ) Ταφικὰ σύνολα τοῦ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας Ἀκάνθου.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-ε) Λεπτομέρεια ἀνοικτῆς ταφῆς καὶ εὑρήματα ἐκ τοῦ νεκροταφείου ἀρχαίας Ἀκάνθου.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

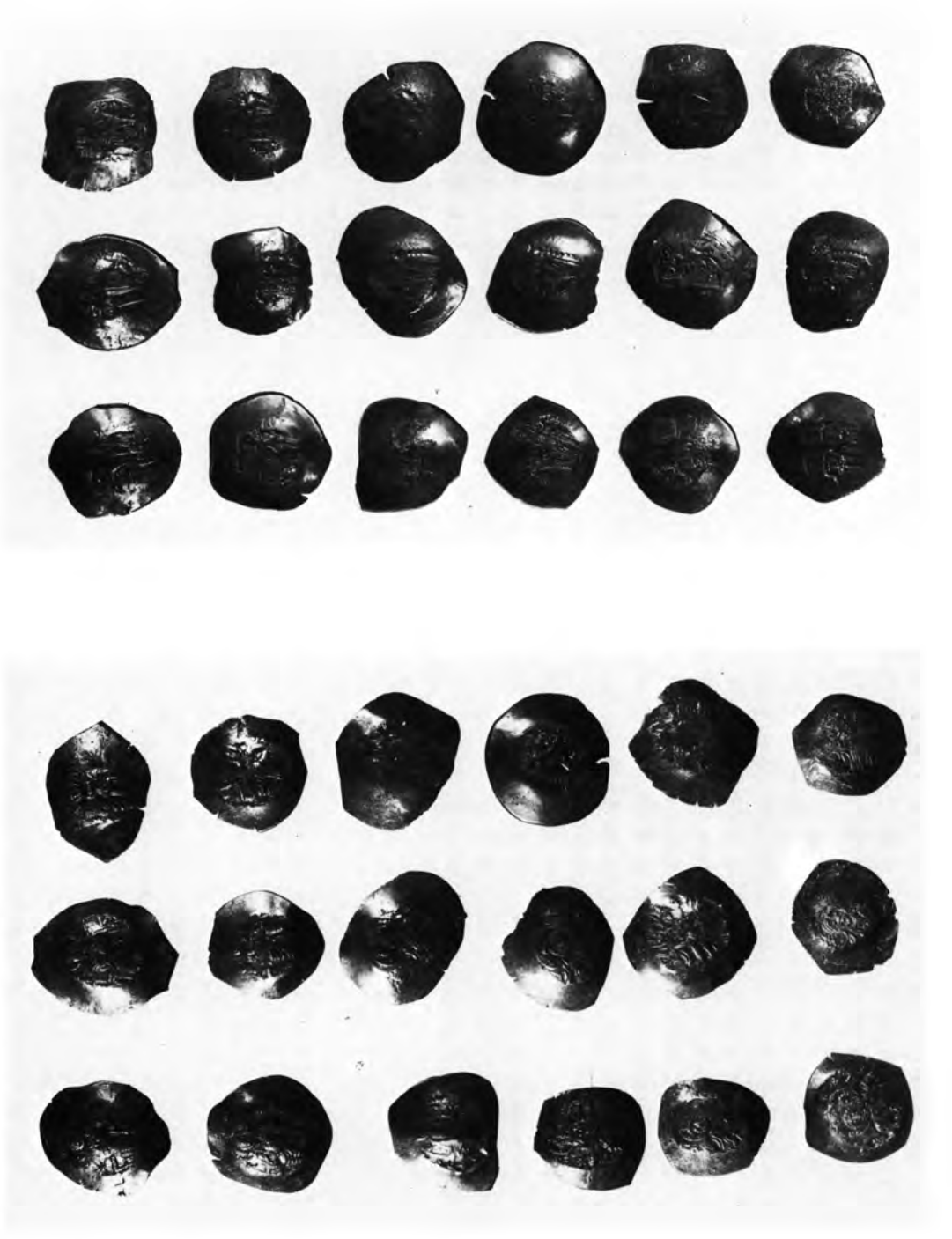

α-στ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Σάνην Χαλκιδικῆς.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-β) Χαλκᾶ σκυφωτὰ νομίσματα ἐκ Βραστῶν Χαλκιδικῆς.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

α-δ) Σουρωτή. Νεκροταφεῖον. Ἀγγεῖα καὶ τάφοι. ε-στ) Καρύτσα Δίου. Καμαροσκεπὴς τάφος.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Κίτρος Πιερίας: α-δ) Λεπτομέρειαι τάφων καὶ κοσμήματα ἐξ αὐτῶν.

ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

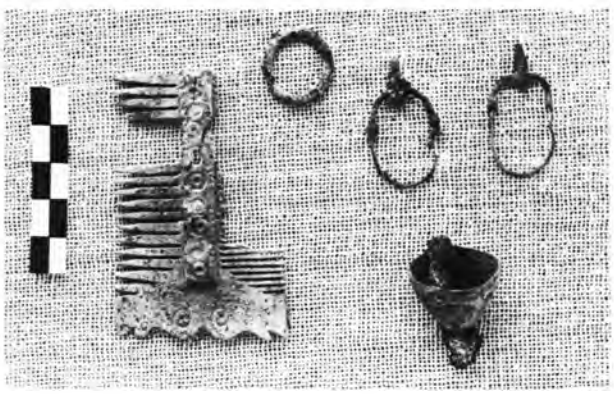
Ἔδεσσα: α-γ) Ἀποκαλυφθέντα τμήματα τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως εἰς τὰς ὁδοὺς Ἀργ. Κυτάνου 13, Ἀρχ. Νικοδήμου καὶ Θεσσαλονίκης 25.

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

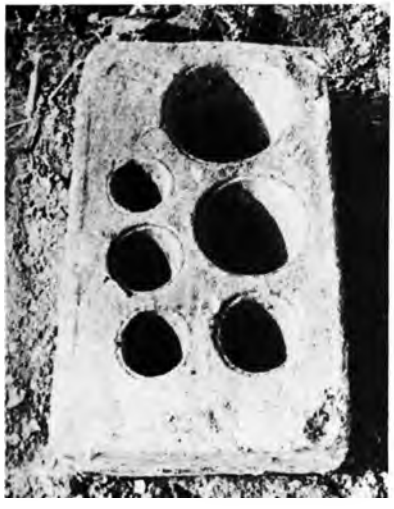
Ἔδεσσα. Ὁδὸς Προύσσης 10: α-β) Ἀποτμήματα ἐπιγραφῶν ἐκ παλαιοχριστιανικῶν τάφων. γ) Καλυπτήριοι κεραμίδες εἰς σχῆμα Λ. δ) Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων.

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

Πέλλα: α) Λείψανα κονιαμάτων εἰς τὸν τομέα VI τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. β-ε) Τυχαῖα εὑρήματα ἐκ θέσεων τῆς περιοχῆς Πέλλης.

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

α-γ) Πέλλα. Τυχαῖα εὑρήματα. δ) Ἀραβησσὸς Πέλλης. Λοφίσκος μὲ λείψανα μεσαιωνικοῦ κτίσματος.

Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗ-ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

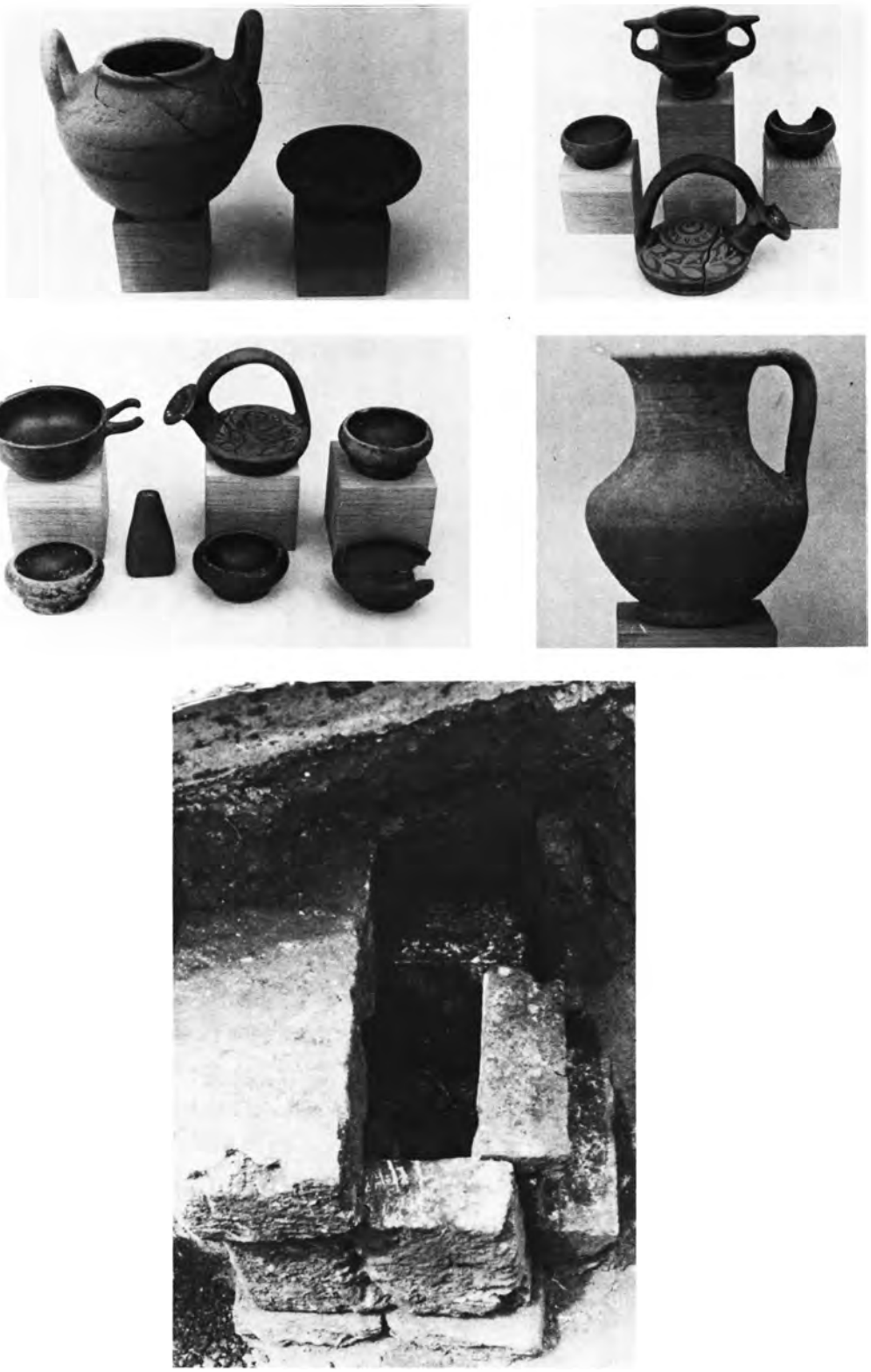

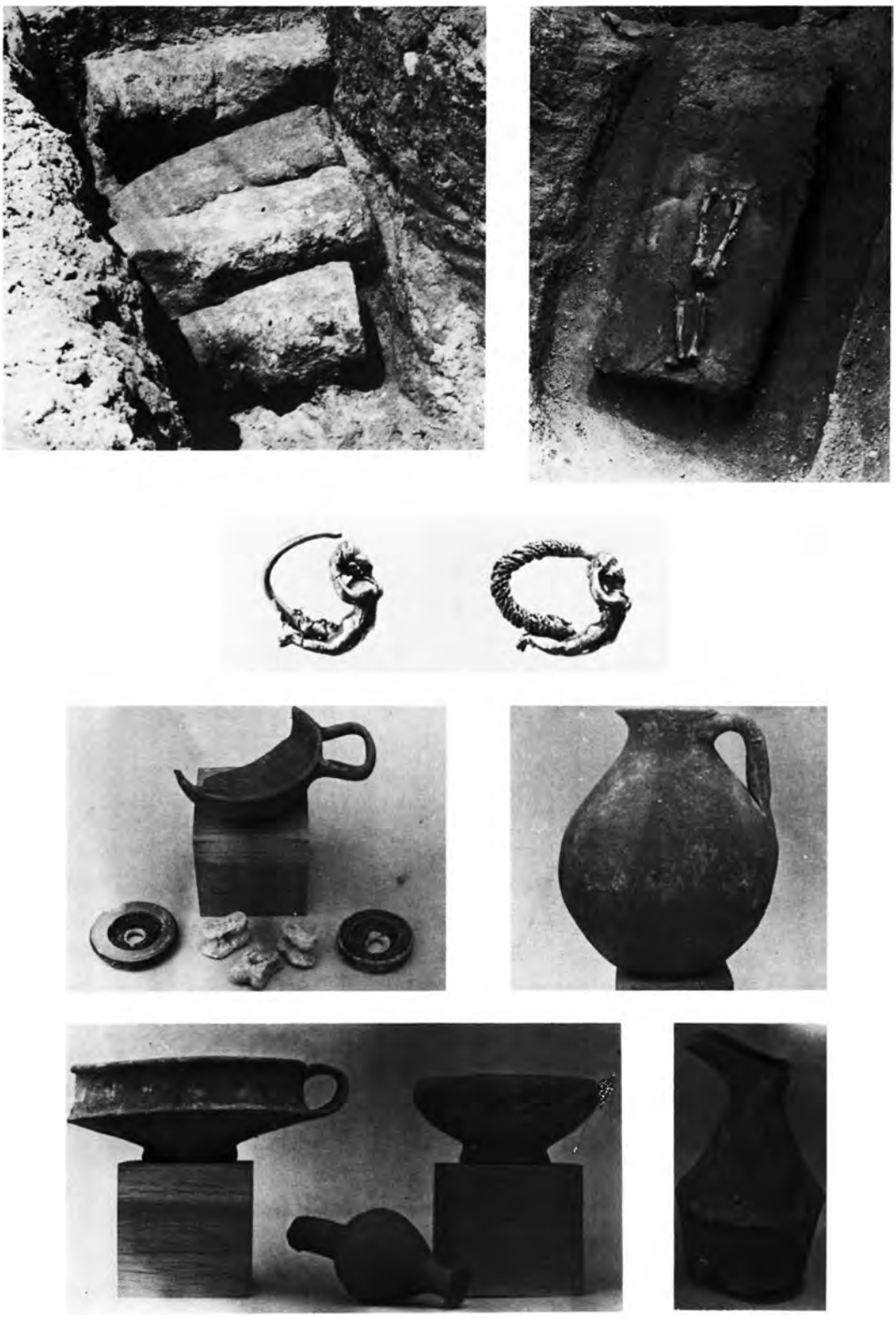

Βέροια. Ἔργα εἰς Ἐθνικὴν ὁδόν: α-β) Ὁ τάφος 1 καὶ ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ. γ) Ἀγγεῖα ἐπὶ τοῦ τάφου 2. δ-στ) Ὁ τάφος 3, κλειστὸς καὶ ἀνοικτός, καὶ ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Βέροια. Ἔργα εἰς Ἐθνικὴν ὁδόν: α-δ) Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων. ε) Ὁ τάφος 12.

Βέροια. Ἔργα εἰς Ἐθνικὴν ὁδόν: α-γ) Ὁ τάφος 14, κλειστὸς καὶ ἀνοικτός, καὶ χρυσᾶ ἐνώτια ἐξ αὐτοῦ. δ-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

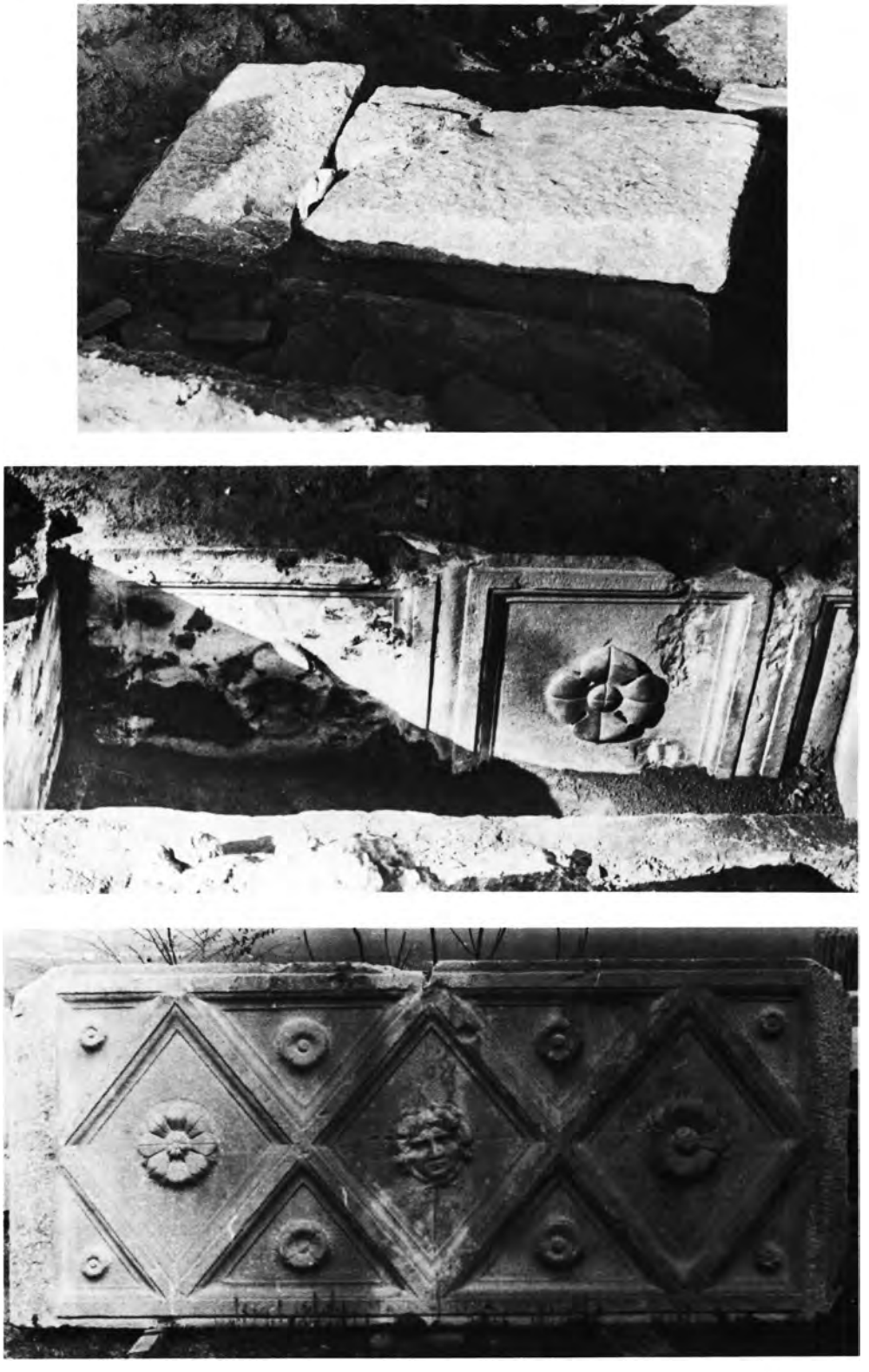

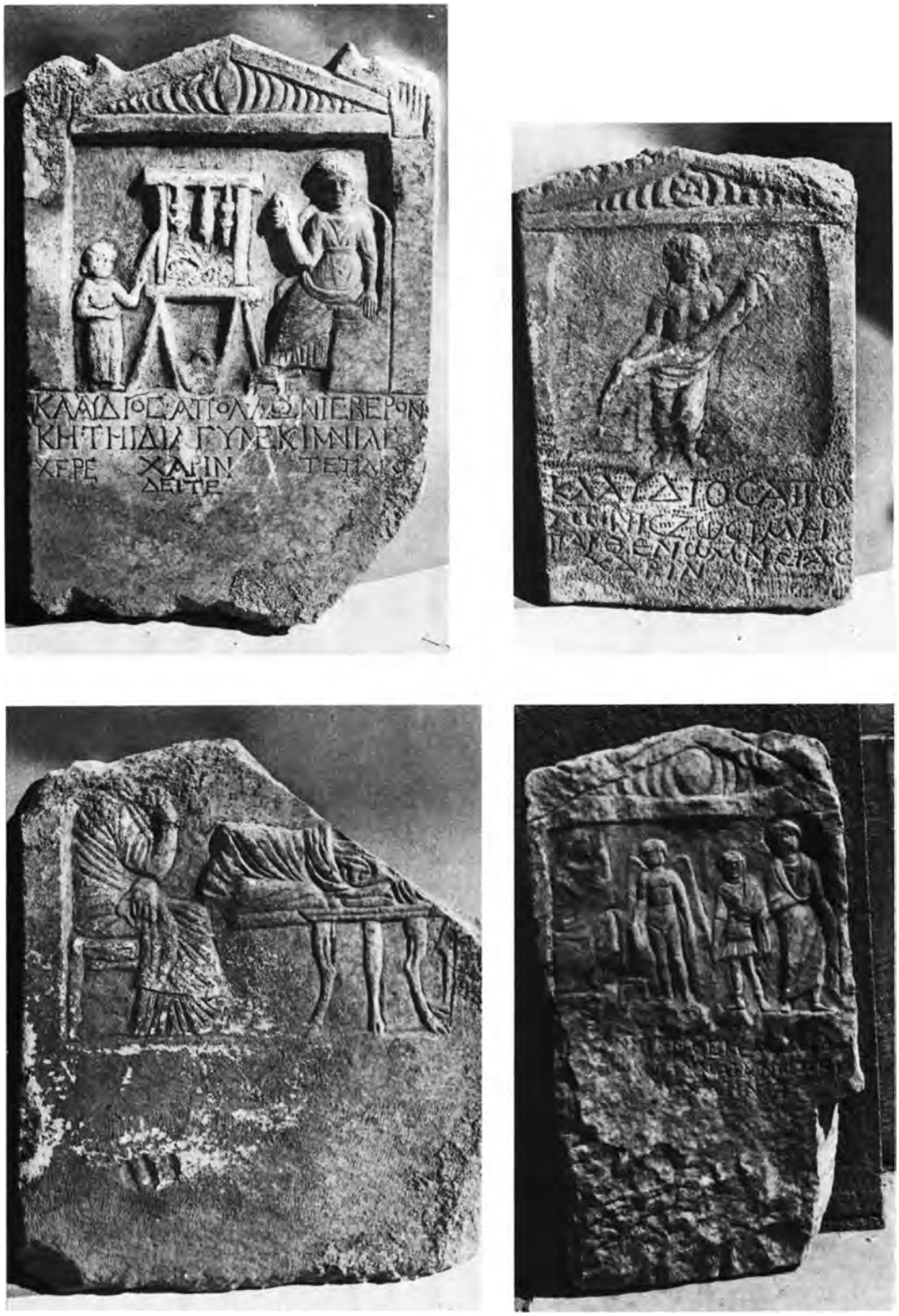

Βέροια. Ἔργα εἰς Ἐθνικὴν ὁδόν: α-ε) Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων 23 καὶ 24.

Βέροια. Οἰκόπεδον Γυμνασίου Ἀρρένων: α) Ὁ κιβωτιόσχημος τάφος Ι. β-γ) Φατνωματικαὶ πλάκες εἰς β΄ χρῆσιν, κιβωτιοσχήμου τάφου IV.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Μουσεῖον Βεροίας: α-γ) Ἐπιτύμβιαι στῆλαι ἐκ τοῦ χώρου ἀνασκαφῆς Νέου Γυμνασίου Θηλέων. δ) Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ τῆς θέσεως Λιανοβρόχι Βεροίας.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

α-β) Μουσεῖον Βεροίας. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Πορφύρη-Λιάκου καί ἀπότμημα πλακὸς ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Κόντα-Καραντουμάνη. γ-στ) Κοζάνη. Ἀγγεῖα ἐκ Σερβίων, Νεράιδας, Φρουρίου καί Πολυρράχου.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

α) Ψήφισμα ἐντειχισμένον εἰς Μητρόπολιν Καστοριᾶς. β-γ) Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Καστοριᾶς. Παραδοθέντα εὑρήματα. δ) Ξυνὸ Νερὸ Φλωρίνης. Εὑρήματα ἐκ καταστραφέντων τάφων.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Βέροια: α-β) Κάτω Ἐληά. Πεσσίσκος ἐκ τοῦ τάφου ΚΙΒ 2 καὶ ἐνεπίγραφος πλάξ ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ τάφου, εἰς β΄ χρῆσιν. γ) Ἔργα εἰς Ἐθνικὴν ὁδόν. Πηλίνη ὑδρία. δ) Τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς ὁδοῦ εἰς τὴν ὁδὸν Μητροπόλεως. ε-στ) Ἐνεπίγραφα θραύσματα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Πορφύρη-Λιάκου.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Μουσεῖον Βεροίας: α-γ) Παραδοθέντα γλυπτά. δ-ε) Τμῆμα πλακὸς καὶ ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ τοῦ ναοῦ Ἁγίων Θεοδώρων.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

α) Πολλὰ Νερὰ Ναούσης. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ τῆς θέσεως Παληάμπελα. β) Ὄστρακα ἐκ τοῦ ὑψώματος Μαλαρίνας Κυψέλης. γ-δ) Ἀναθηματικὴ στήλη καὶ λεπτομέρειά της ἐκ Περδίκκα Ἐορδαίας. ε) Ἀναθηματικὴ στήλη ἐκ Πτολεμαΐδος.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

α-γ) Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Κοζάνης. Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ἐξ Ἐλάτης. δ) Πύργοι Ἐορδαίας. Ἐντειχισμένη ἐπιγραφὴ εἰς τὸν ναὸν Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Θεσσαλονίκη: α-β) Τὸ δυτικὸν τεῖχος εἰς τὴν ὁδὸν Εἰρήνης πρὸ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν. γ) Πύργος Τριγωνίου. Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη. Ἐπταπύργιον: α-β) Τμῆμα τοῦ τείχους πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ) Ἐσωτερικὸς σκελετὸς ἐκ σκυροδέματος.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη. Ἑπταπύργιον: α-γ) Ἐπάλξεις τοῦ τείχους καὶ ὁ περίδρομος. δ) Ἀποκαλυφθὲν φυλάκειον.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός: α-δ) Ὄψεις τοῦ οἰκίσκου πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α-β) Ὁ Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός. Στεγανοποίησις τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκίσκου καὶ θεμέλιον κελλίων. γ-δ) Ροτόντα. Οἰκίσκος κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βέροια: α-δ) Ὁ ναὸς Παντοκράτορος πρό, κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βέροια: α-β) Ὁ Ἅγιος Νικόλαος Ἀμόλευτος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Παλατίτσια. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Βέροια. Παλατίτσια. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος: α) Ὁ ναὸς κατὰ τὰς ἐργασίας. β-γ) Τοιχογραφίαι κατὰ τὴν στερέωσιν.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

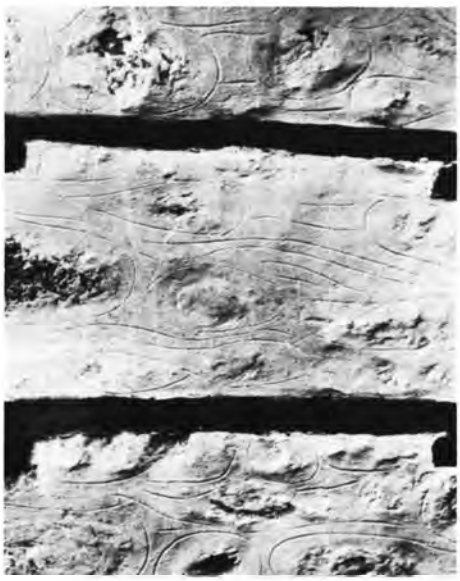

Κοζάνη: α-δ) Ἀρχοντικὸν Ν. Βούρκα πρό, κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Σιάτιστα. Ἀρχοντικὸν Νεραντζοπούλου: α-β) Ἡ οἰκία πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ) Ἁρμολογήματα. δ) Τὸ λιθόστρωτον τῆς βορείου πλευρᾶς μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α) Ἀχειροποίητος. Ψηφιδωτὸν ἐσωραχίου τῆς βορείου κιονοστοιχίας κατὰ τὴν συντήρησιν.
β) Βασιλικὴ Πανοράματος. Ψηφιδωτὰ δάπεδα κατὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α) Βέροια. Μαρμαροθέτημα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Ἀσβεστᾶ. β) Ἔδεσσα. Παλαιοχριστιανικὸς τάφος Λόγγου. γ-δ) Θεσσαλονίκη. Ἐρείπια λουτρῶνος εἰς τὴν ὁδὸν Μαβίλη 15 καὶ γραμμικὸν κόσμημα ἐπὶ τοίχου εἰς τὴν ὁδὸν Μ. Κυριακοῦ 14.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α) Τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος πρὸς Ν. τοῦ Πύργου Τριγωνίου. β-γ) Τὸ τεῖχος εἰς τὴν ὁδὸν Εἰρήνης καὶ ἐρείπια κινστέρνας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α) Ὁ Ἅγιος Νικόλαος Ὀρφανός. Νοτιοδυτικὴ ὄψις τῆς παλαιᾶς οἰκίας. β-γ) Ροτόντα. Τμῆμα τοῦ ἑξαγώνου κτίσματος καὶ ἡ αἴθουσα τοῦ ἄμβωνος. δ-ε) Ροτόντα. Αἱ βάσεις τοῦ τριβήλου τῆς αἰθούσης καὶ ὁ καμαροσκεπὴς τάφος.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

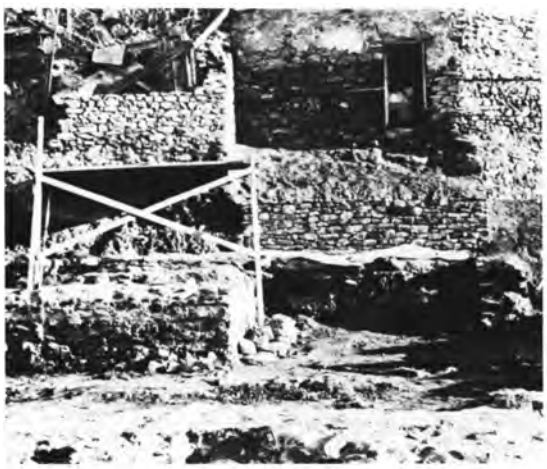

Θεσσαλονίκη. Ροτόντα: α) Ὁ πεζόδρομος ἄνωθεν τῆς πομπικῆς ὁδοῦ. β) Τμῆμα τοῦ πτερυγίου καὶ οἱ ἐπιφανειακοὶ τάφοι. γ) Κτιστὸς τάφος. δ) Μαρμαρόστρωτον δάπεδον τῆς κρήνης. ε) Τοιχοποιία τοῦ κυκλικοῦ κτηρίου.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος: α) Οἰκίσκοι βορείου ὄχθου τοῦ χώρου. β-γ) Ὁ βόρειος περίβολος πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας. δ) Θύρα βορείου πλευρᾶς. ε) Ἡ θύρα τοῦ «τάφου» τοῦ Ἁγίου πρὸς τὸ βαπτιστήριον. στ) Διασωθὲν πλακόστρωτον πρὸς Α. τοῦ «τάφου».

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη. Νέα Παναγία: α) Ἡ ἀνατολικὴ ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν. β-γ) Ἡ νοτία ὄψις πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. δ) Ἀποκαλυφθὲν παράθυρον. ε) Ἡ βόρειος πλευρὰ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη. Ἁγία Σοφία: α) Βορειοανατολικὴ ἄποψις τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν. β-γ) Ἡ νοτία πλευρὰ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. δ-ε) Ἡ βόρειος πλευρὰ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

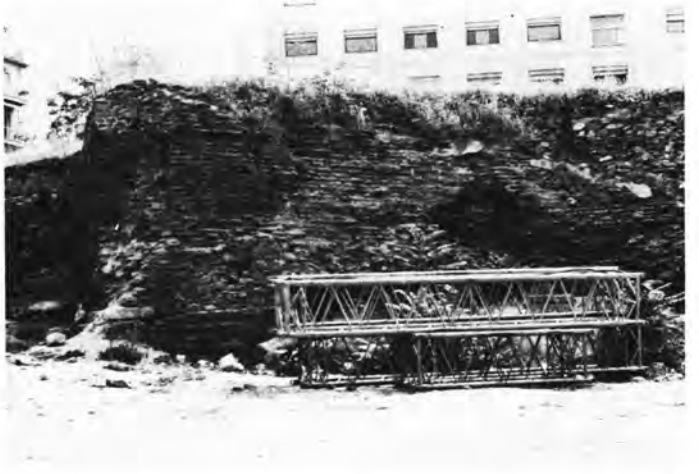
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α-β) Τὸ βόρειον τεῖχος εἰς τὴν ὁδὸν Κλαυδιανοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Τὸ δυτικὸν τεῖχος εἰς τὴν ὁδὸν Εἰρήνης πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη: α-β) Ὁ πρὸ τοῦ δυτικοῦ τείχους χῶρος εἰς τὴν ὁδὸν Εἰρήνης πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Τὸ τεῖχος Βαρδαρίου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Παντελεήμων: α-β) Βορειοανατολικὴ ἄποψις τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ) Ἡ βόρειος ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

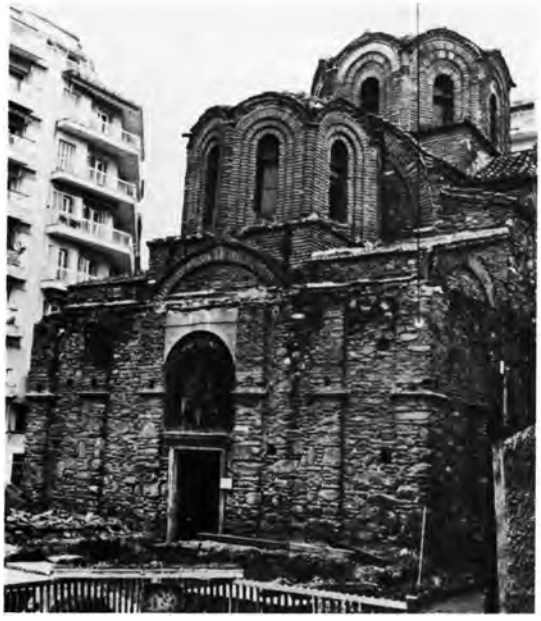

Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Παντελεήμων: α-β) Τὸ δίλοβον παράθυρον τοῦ διακονικοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ) Τὸ τρίλοβον παράθυρον τοῦ Ἱεροῦ μετὰ τὰς ἐργασίας. δ-ε) Τὸ κωδωνοστάσιον πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

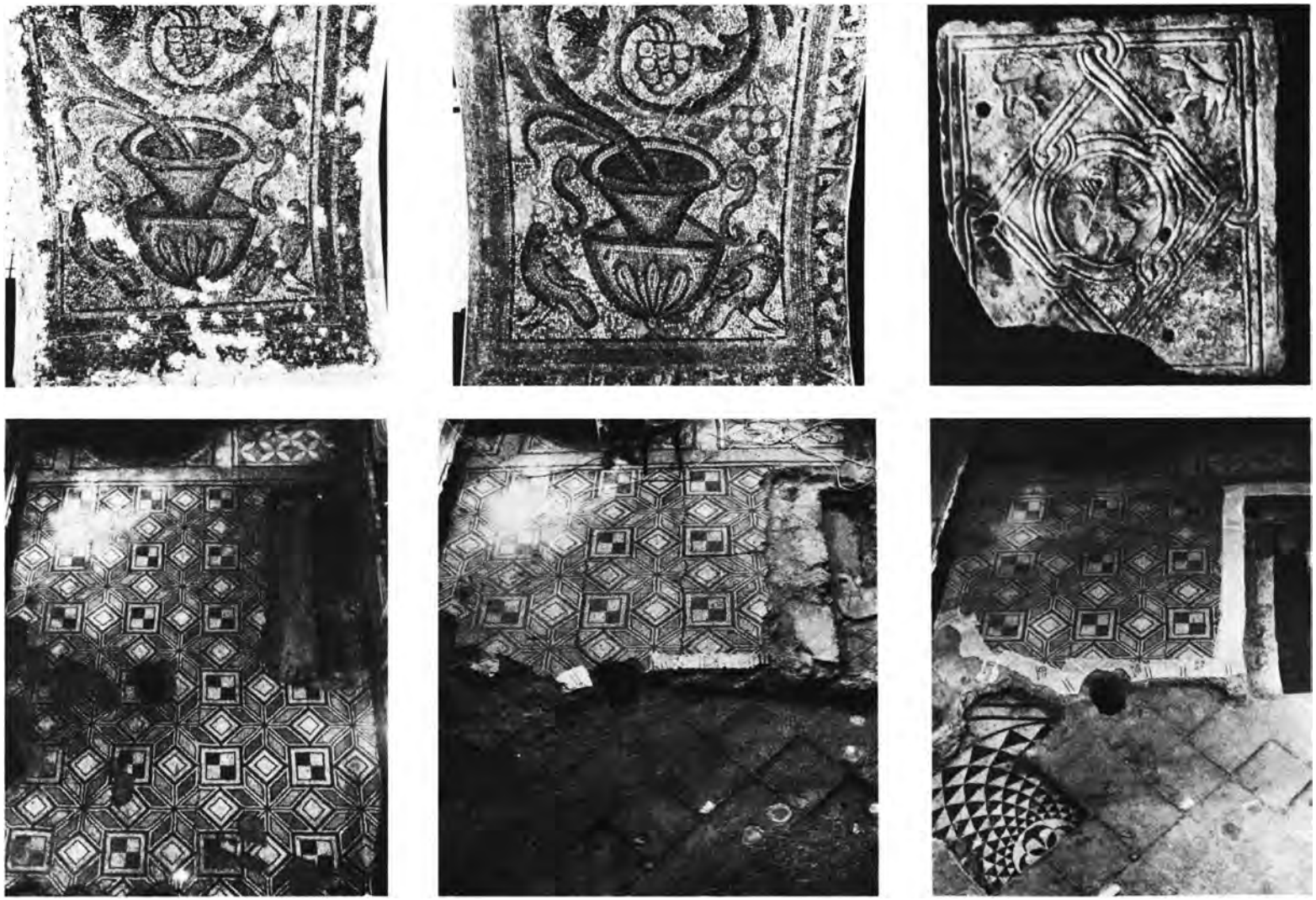

Θεσσαλονίκη. Ἅγιος Παντελεήμων: α, γ) Δυτικὴ ἄποψις τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. β) Ἡ δυτικὴ ὄψις κατὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

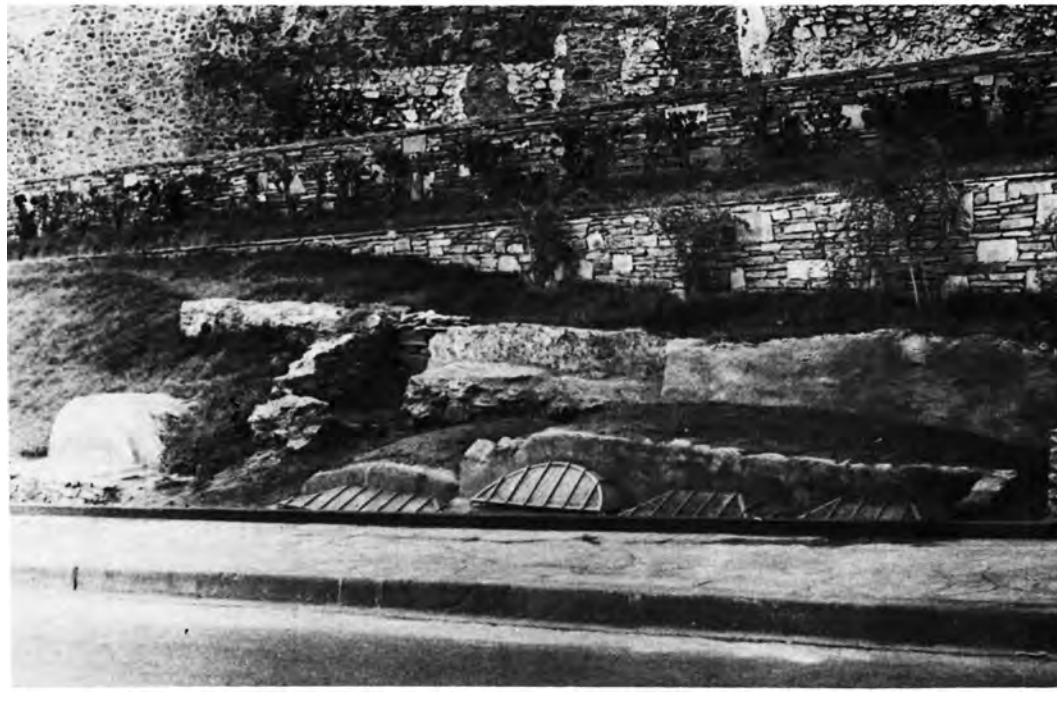

Θεσσαλονίκη. Ἀχειροποίητος: α-β) Ψηφιδωτὸν ἐσωραχίου τῆς βορείου κιονοστοιχίας πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ) Βυζαντινὸν θωράκιον ἐκ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τάφου. δ-στ) Τὸ ρωμαϊκὸν ψηφιδωτόν, τὸ πλακόστρωτον δάπεδον καὶ τὸ ἀρχαιότερον ψηφιδωτόν, ἀποκαλυφθέντα ὑπὸ τὸ βόρειον κλίτος τῆς βασιλικῆς.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

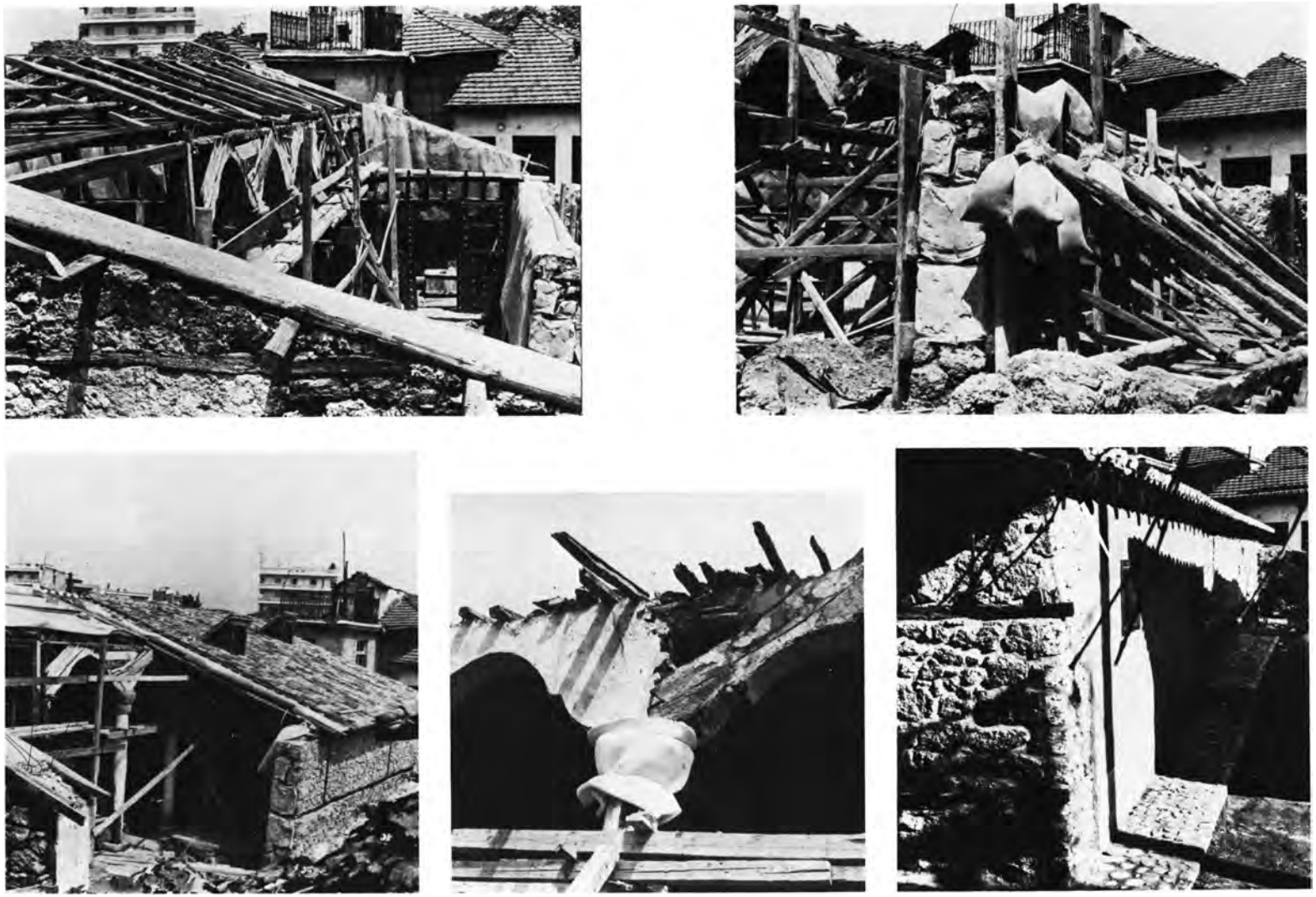

Θεσσαλονίκη: α) Ὅσιος Δαβίδ. Ἡ νοτία κεραία κατὰ τὰς ἐργασίας. β) Ἁγία Αἰκατερίνη. Ὁ Ἅγιος Δανιὴλ ὁ Στυλίτης μετὰ τὴν συντήρησιν. γ) Ὁδὸς Κάστρων. Παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

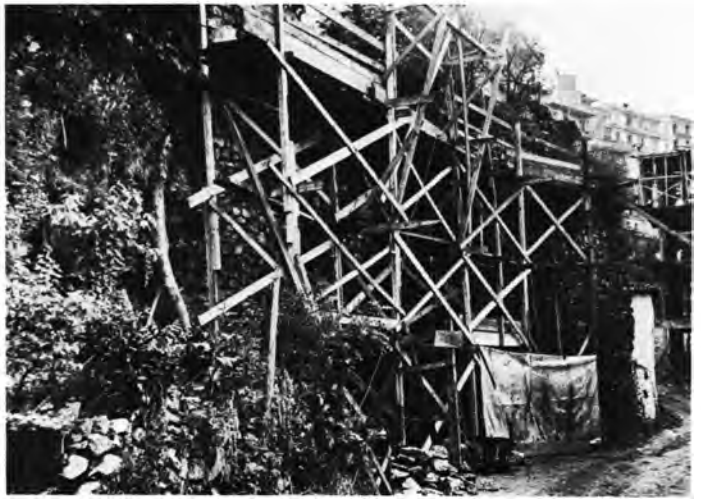
Βέροια. Ἅγιοι Θεόδωροι: α) Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἀποξήλωσιν τῆς στέγης. β-γ, ε) Ἡ νοτία πλευρὰ κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. δ) Τοξύλλια τῆς κιονοστοιχίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

α) Βέροια. Οἰκόπεδον Πορφύρη. Οἱ ταφικοὶ θάλαμοι ὑπὸ τὸ ἀριστερὸν κλίτος τῆς βασιλικῆς. β) Καστοριά. Τὸ τεῖχος καὶ λείψανα κυκλικοῦ πύργου εἰς τὴν πλατεῖαν Μακεδονομάχων, κατὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Καστοριά. Τὸ τεῖχος εἰς τὴν ὁδὸν Παπαρέσκα, πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Καστοριά. Παναγία Βλαχέρνα-Ρασιώτισσα: α-β) Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.
γ-δ) Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα Σταύρωσις ἐπὶ τοῦ ἀετώματος κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Πιερία. Παναγία Κονταριώτισσα: α-β) Ἀπόψεις τοῦ ναοῦ κατὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Ἀπόψεις τοῦ ναοῦ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

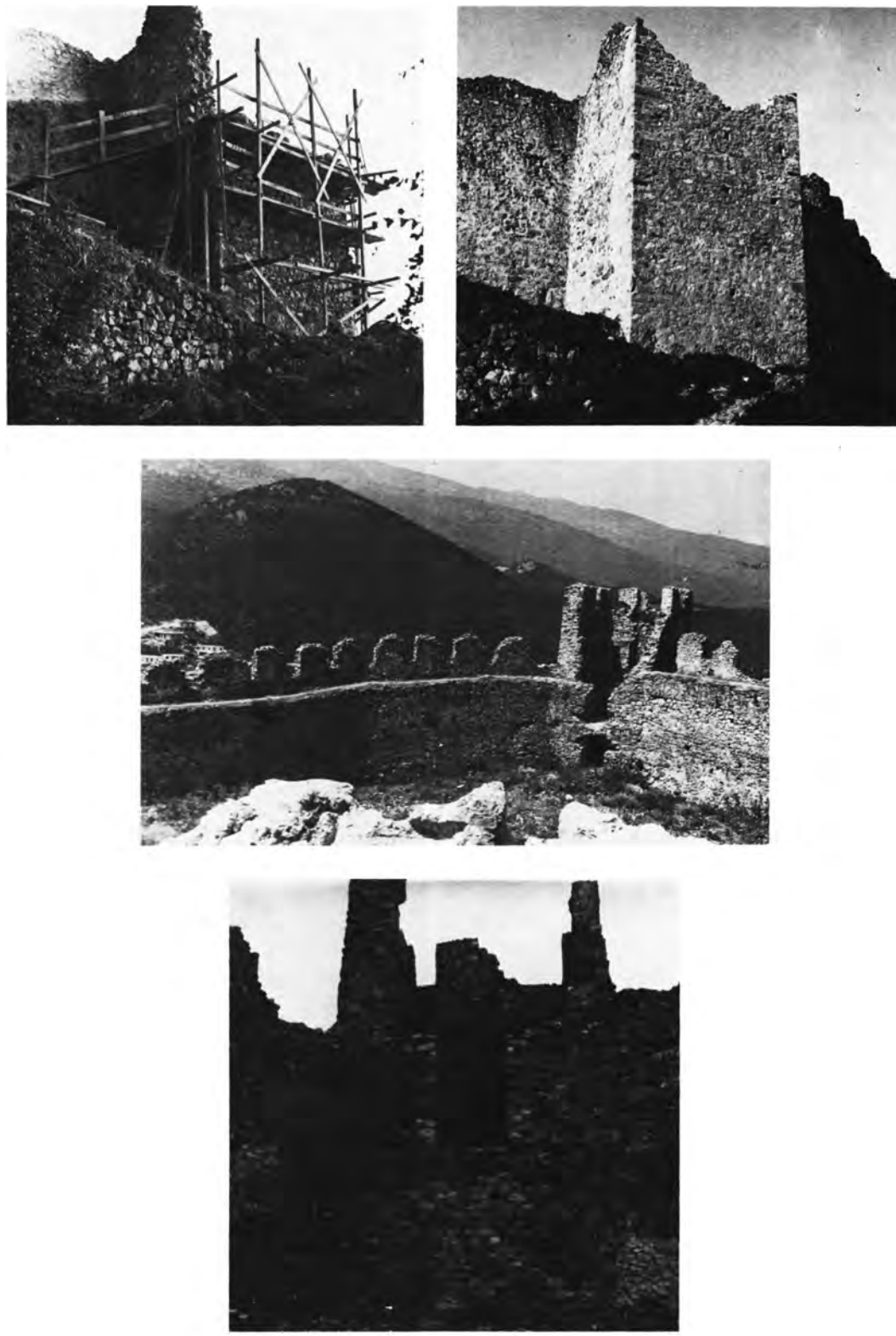

Πιερία. Κάστρον Πλαταμῶνος: α-γ) Ἡ πύλη καὶ ὁ λιθόστρωτος δρόμος πρό, κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Πιερία. Κάστρον Πλαταμῶνος: α-β) Ὁ τετράγωνος πύργος εἰς τὴν θέσιν 5 κατὰ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Ὁ τετράγωνος πύργος εἰς τὴν θέσιν 10 πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἅγιον Ὄρος. Μονὴ Βατοπεδίου: α) Ἡ αἴθουσα τῆς βιβλιοθήκης. β) Ἡ νοτία πτέρυξ τῶν κελλίων κατὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Ἄγιον Ὄρος. Μονὴ Ξηροποτάμου: α-δ) Διασωθέντα τμήματα τοῦ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τῆς μονῆς κτηρίου μετὰ τὸν καθαρισμόν.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Ἅγιον Ὄρος: α) Μονὴ Παντοκράτορος. Ἡ δυτικὴ πτέρυξ τῶν κελλίων κατὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως.
β) Μονὴ Μεγίστης Λαύρας. Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ἀρχονταρίκιον μετὰ τὴν συντήρησιν.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

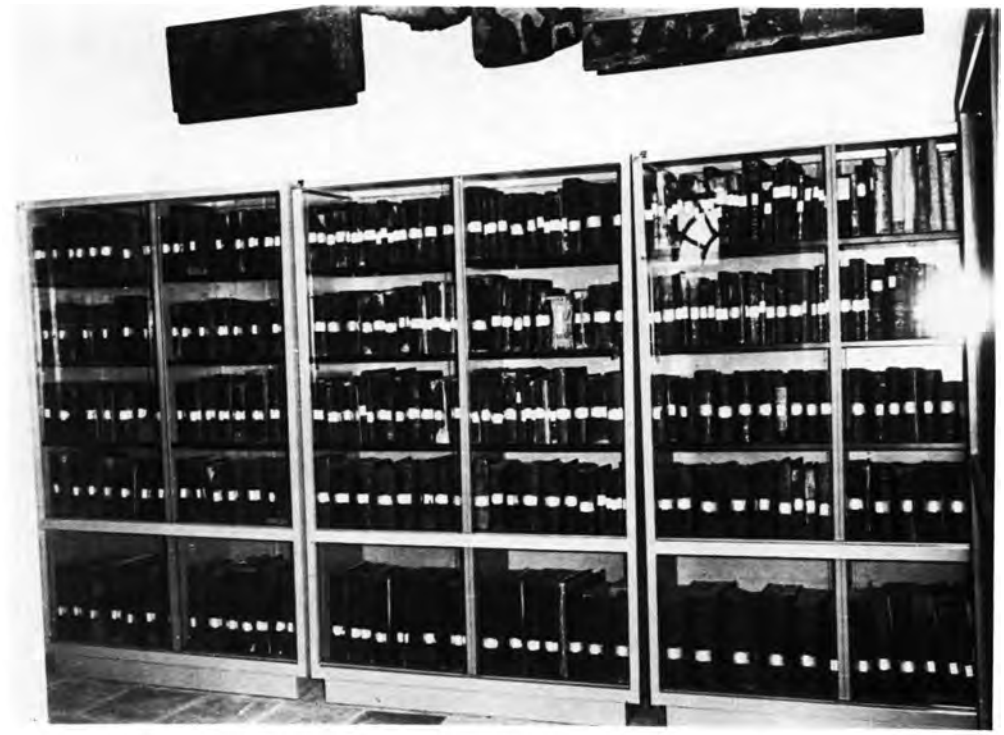

Ἅγιον Ὄρος. Ἡ Σκήτη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου: α-β) Τὸ Κυριακὸν πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ) Τὸ ναΰδριον τῆς Καλύβης Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου μετὰ τὴν συντήρησιν.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α-β) Ἅγιον Ὄρος. Μονύδριον Ἁγίου Βασιλείου. Ὁ βορειοανατολικὸς πύργος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.
γ-δ) Χαλκιδική. Γαλάτιστα. Παλαιοχριστιανικὰ ἐρείπια πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ.

Ἅγιον Ὄρος. Μονὴ Χελανδαρίου. Βιβλιοθήκη: α) Προθήκη χειρογράφων εἰς αἴθουσαν πρώτου ὀρόφου. β) Βυζαντιναὶ εἰκόνες καὶ κειμήλια εἰς τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν δευτέρου ὀρόφου.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

α) Ἅγιον Ὄρος. Μονὴ Παντοκράτορος. Καθολικόν. Τοιχογραφία ἀρχικοῦ στρώματος εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον.
β-γ) Χαλκιδική. Μαριανὰ Ὀλύνθου. Ἐρείπια βυζαντινοῦ ναοῦ παρὰ τὸν πύργον μετοχίου τῆς μονῆς Δοχειαρίου.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

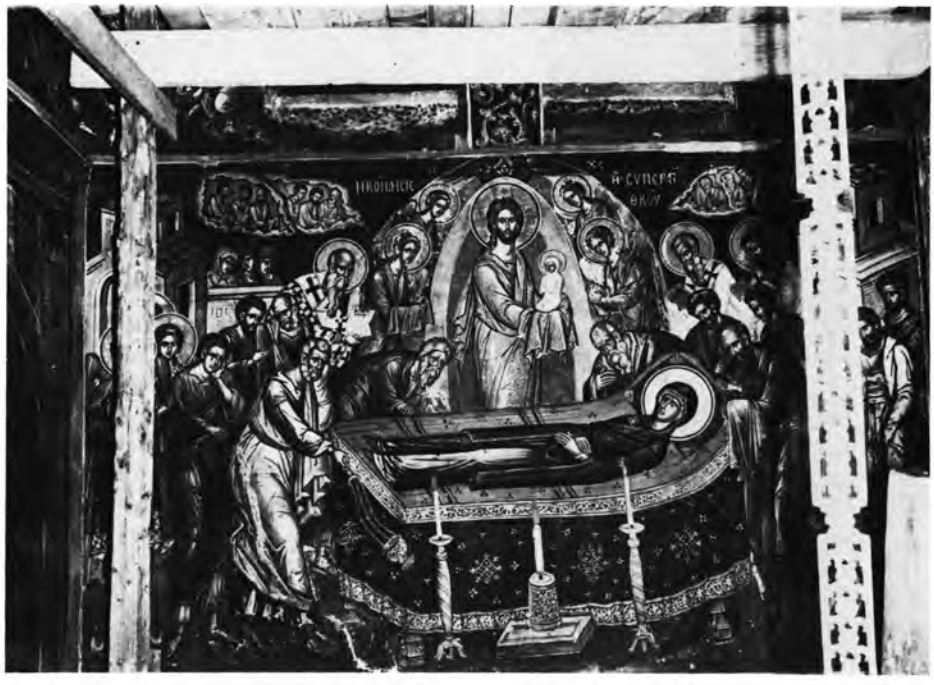

Ἅγιον Ὄρος: α-β) Μονὴ Βατοπεδίου. Ἐσωτερικὴ ὄψις ἀναστηλωθείσης πτέρυγος κατὰ τὰς ἐργασίας καὶ λεπτομέρειά της κατὰ τὴν συντήρησιν. γ-δ) Μονὴ Σταυρονικήτα. Ἐσωτερικὴ ὄψις νοτίας πτέρυγος καὶ ἀνατολικὴ ἐξωτερικὴ ὄψις μετὰ τὴν συντήρησιν.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Ἅγιον Ὄρος. Μονὴ Σταυρονικήτα. Τοιχογραφίαι Καθολικοῦ: α-β) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ ὁ Ἐλκόμενος μετὰ τὴν συντήρησιν.

Ἅγιον Ὄρος: α-β) Μονὴ Χελανδαρίου. Ναὸς Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου. Τοιχογραφίαι μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν κονιαμάτων. γ-δ) Ὁ παρὰ τὴν μονὴν Χελανδαρίου ναὸς Ἁγίου Συμεὼν πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἐργασίας.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

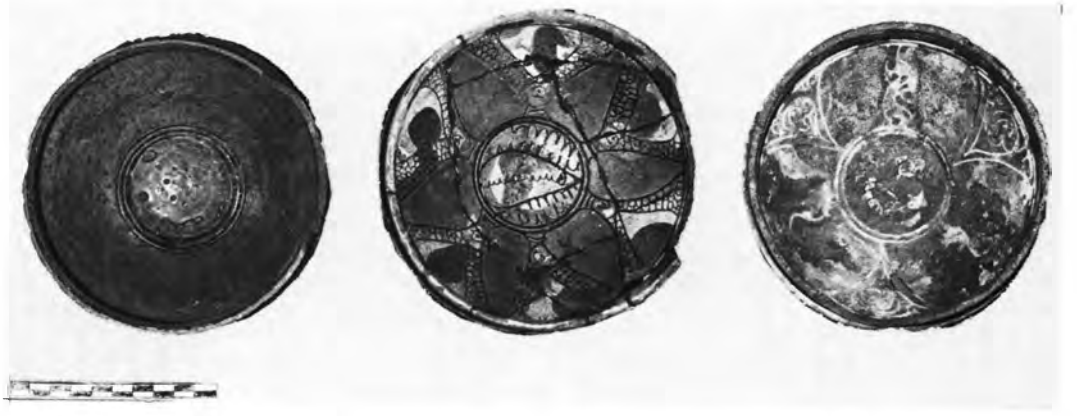

Ἅγιον Ὄρος. Μονὴ Χελανδαρίου. Βιβλιοθήκη: α-γ) Ἡ κεντρικὴ αἴθουσα ἐκθέσεως δευτέρου ὀρόφου καὶ ἀμφιπρόσωπος εἰκὼν Εὐαγγελιστῶν.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

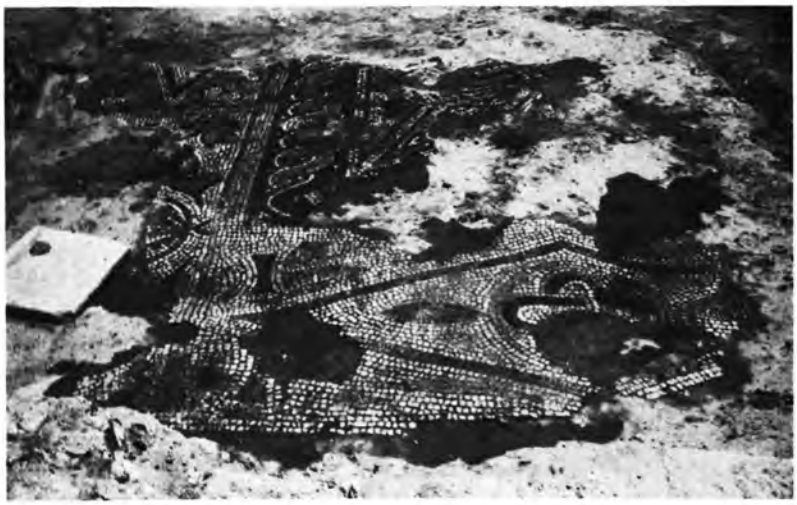

Πολύγυρος. Συλλογὴ Ι. Λαμπροπούλου: α-γ) Βυζαντινὴ κεραμεική.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Κασσάνδρα. Ὅρμος Ξενοφῶντος: α) Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. β-γ) Τὸ ἀποκαλυφθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον καὶ λεπτομέρειά του.

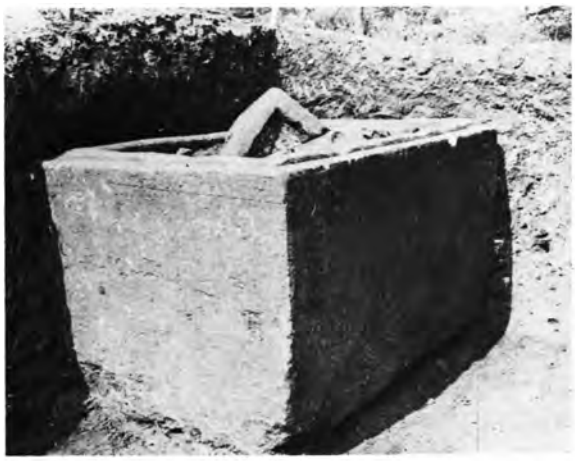
Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Τορώνη: α-γ) Θραύσματα θωρακίων ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

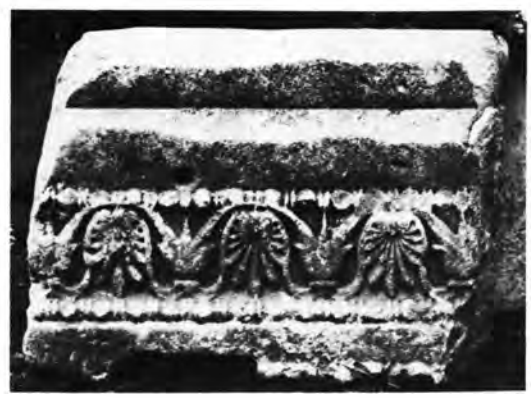

Θάσος. Οἰκόπεδο Παπαθανασίου: α) Ρωμαϊκὴ σαρκοφάγος. β-γ) Κιβωτιόσχημος τάφος καὶ κτερίσματα. δ) Ἀποθέτης μὲ θασιακοὺς ἀμφορεῖς. ε-στ) Ὁ πίθος καὶ λεπτομέρειά του.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

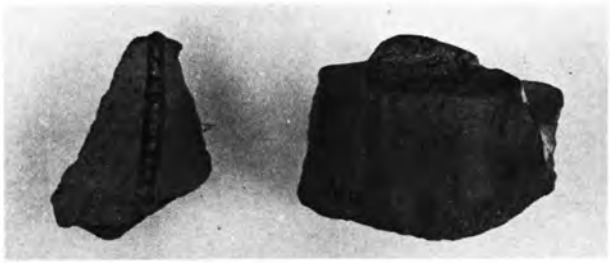

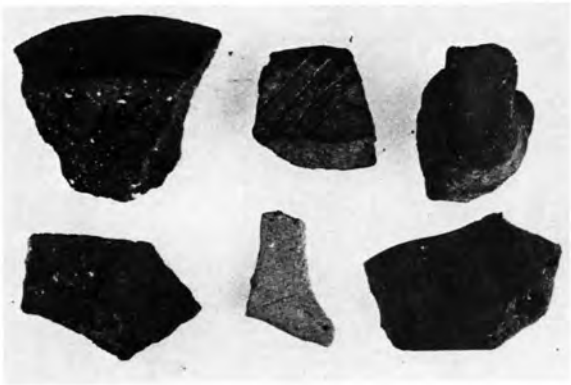

Θάσος: α-δ) Γυναικεῖο κεφάλι, ἐνεπίγραφη πλάκα καὶ θραύσματα ἰωνικῶν γείσων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

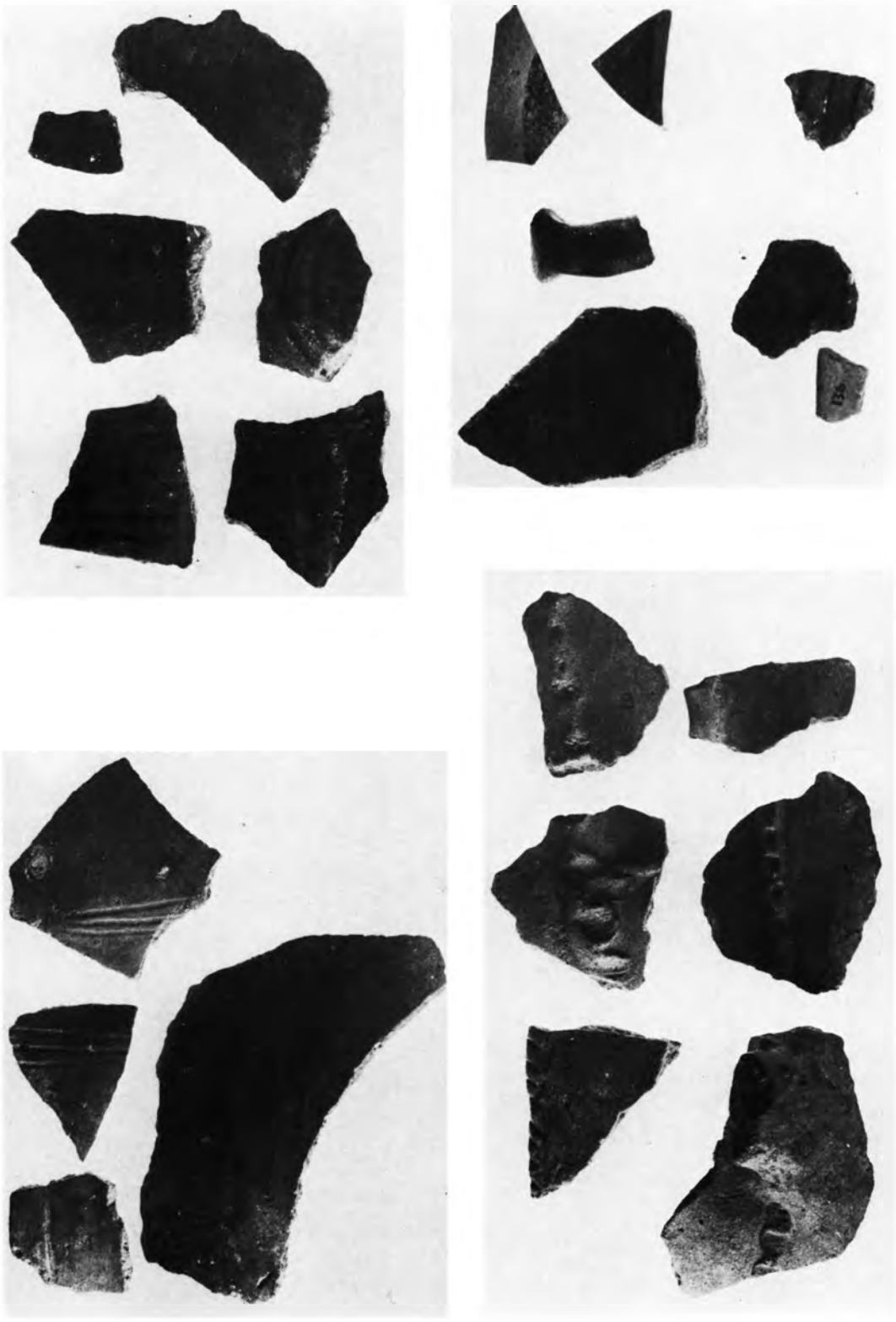

Θεολόγος Θάσου. Καστρί: α-γ) Κεραμεικὴ ἀπὸ τὰ τετράγωνα 1 καὶ 2. δ) Τὸ ἀψιδωτὸ κτίριο στὸ τετράγωνο 5.

Θεολόγος Θάσου. Καστρί: α-δ) Κεραμεική άπό τό τετράγωνο 5.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

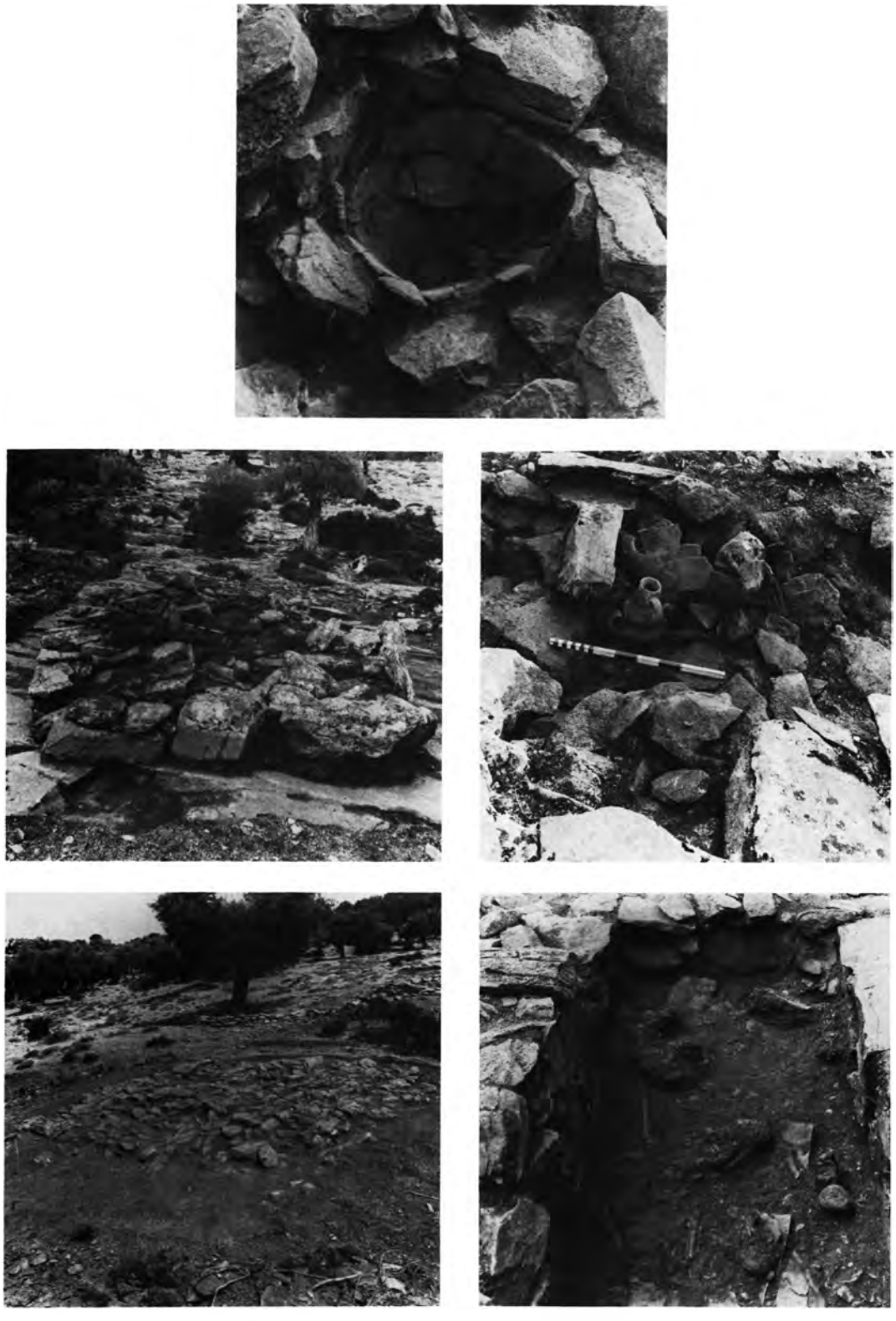

Θεολόγος Θάσου. Καστρί. Τετράγωνο 6: α) Τὸ ἀψιδωτὸ κτίριο. β-ε) Κεραμεική.

Θάσος. Νεκροταφεῖο στὰ Τσιγανάδικα: α) Ὁ τάφος Τ12. β-γ) Ὁ τάφος Τ13 καὶ λεπτομέρειά του. δ-ε) Ἡ συστάδα Τ14 καὶ ἐσωτερικὸ τοῦ Τ14Α.

Θάσος: α) Ὁ κτιστὸς τάφος Β3 στὴ θέση Βρυσοῦδες. β-δ) Ἡ συστάδα τάφων Λ5 στὴ θέση Λαρνάκι.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Περιοχὴ Γαληψοῦ: α-γ) Κιβωτιόσχημος τάφος καὶ κτερίσματα. δ) Οἱ κενοὶ πίθοι πρὸς Α. τῶν τάφων.

Φίλιπποι: α) Ἡ δυτικὴ πάροδος τοῦ θεάτρου. β-γ) Ὁ ἐρευνηθεὶς χῶρος στὸ Νέο Βαπτιστήριο Λυδίας καὶ λεπτομέρειά του.

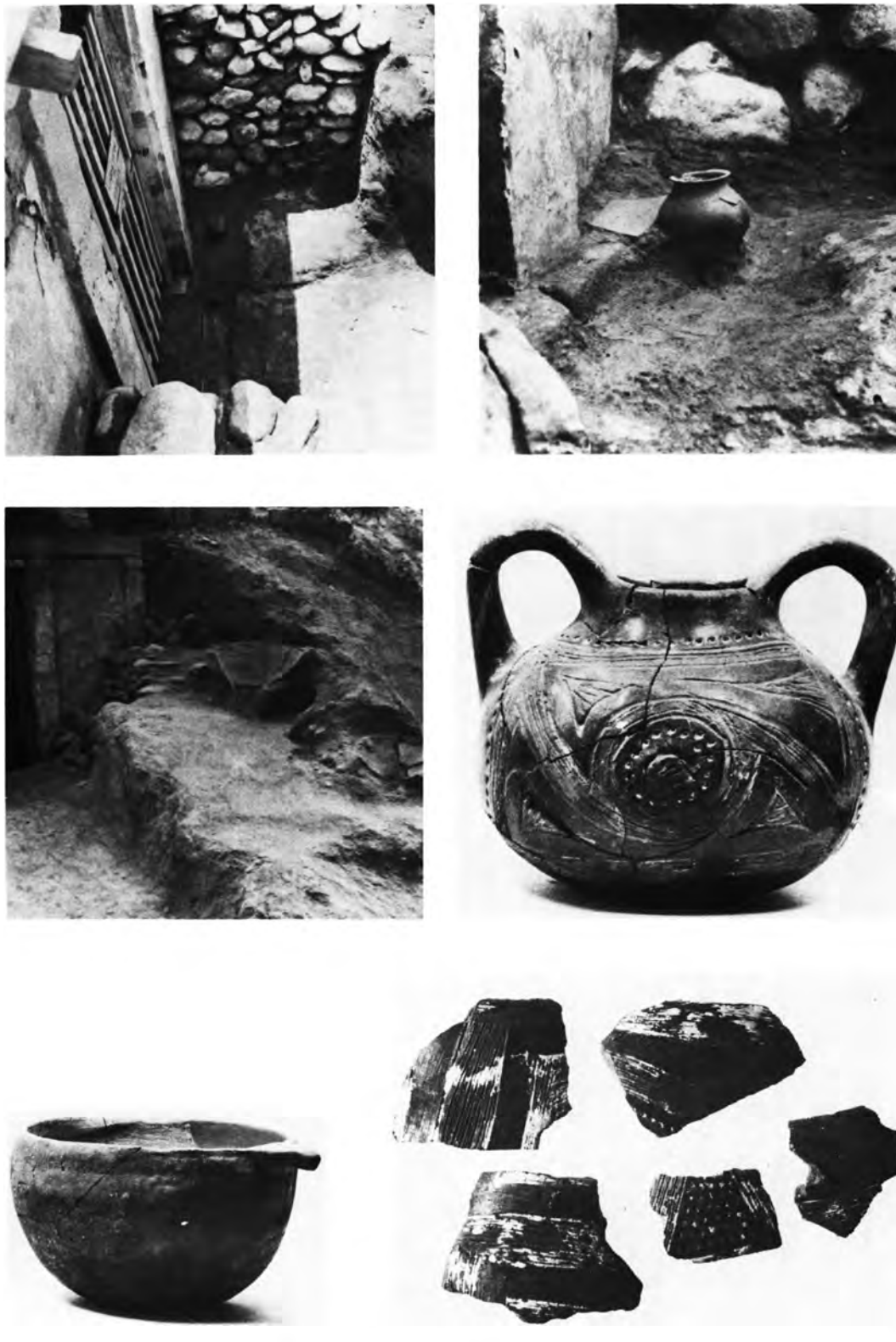
Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

α-β) Μουσεῖο Καβάλας. Τυχαῖα εὑρήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης. γ-δ) Ὁ μακεδονικὸς τάφος στὸ Σ.Σ. Ἀγγίστης. Εἴσοδος τοῦ θαλάμου καὶ τὸ δάπεδο τοῦ προθαλάμου.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Σ.Σ. Ἀγγίστης. Ὁ μακεδονικὸς τάφος: α-β) Ἡ νότια πλευρὰ τῆς πρόσοψης καὶ ἀγγεῖο in situ. γ-στ) Στρῶμα τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ πρὸς Ν. τοῦ τάφου καὶ κεραμεικὴ ἀπ' αὐτό.

Χ. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Νέα Κερδύλια Ἀμφιπόλεως. Μακεδονικὸς τάφος στό κτῆμα Καραπέτσα: α) Ὁ καμαροσκεπὴς δρόμος. β-δ) Πόδι τῆς μαρμάρινης κλίνης, ἡ πόρτα μὲ τὸ γοργόνειο καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. ε) Ἐνεπίγραφο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Thasos: a) Abords Ouest de l'agora: Vue d'ensemble de l'Ouest. b) Quartier d'habitations de la Porte du Silène: La rue aboutissant à la porte.

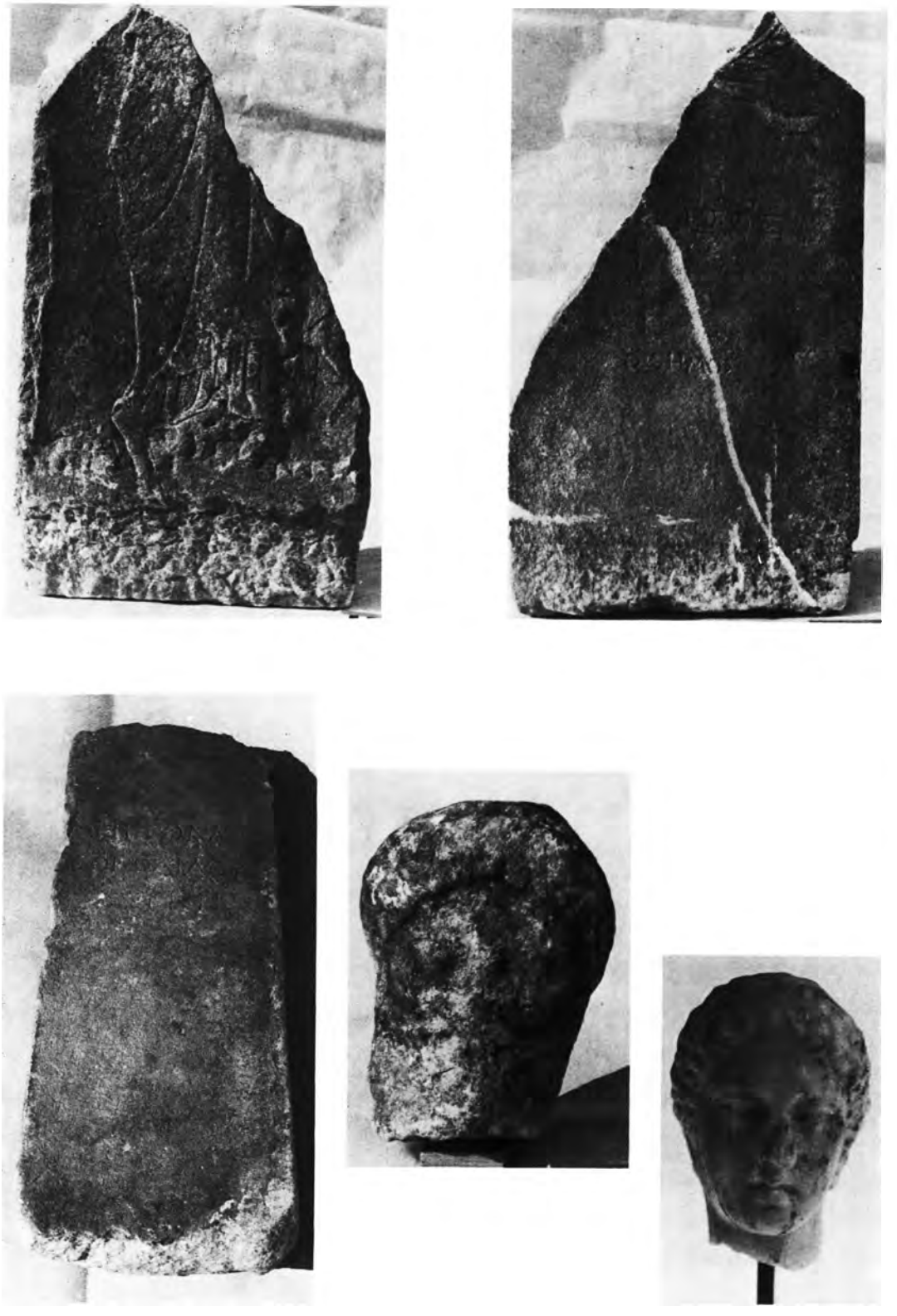

Μουσεῖον Κομοτηνῆς: α, γ-δ) Τυχαῖα εὑρήματα ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἀβδήρων. β) Εἰδώλιον Ἑρμοῦ ἐκ Νυμφαίας.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

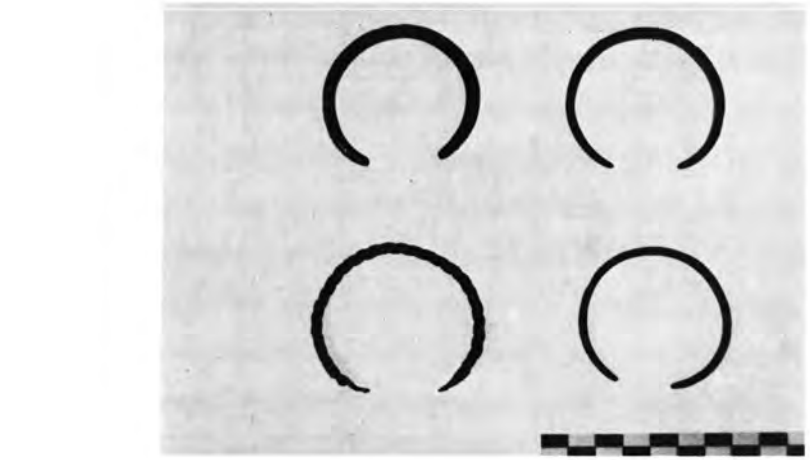

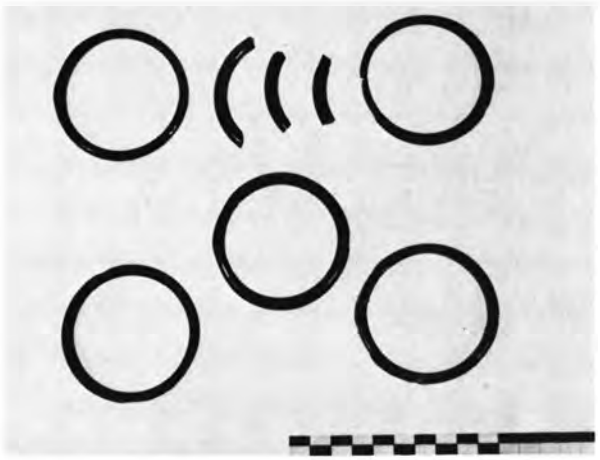
Θράκη. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Μαρωνείας: α-ε) Τυχαῖα εὑρήματα.

Θράκη. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Μαρωνείας: α-ε) Τυχαῖα εὑρήματα.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη. Σαρακηνή: α-β) Χαλκᾶ καὶ ὑάλινα ψέλια ἐκ τάφων εἰς Γιουκαρκὶ Τσάι. γ) Βράχος μὲ λαξευτὰς κόγχας εἰς Ντίρκ. δ) Ὁ νότιος ὀχυρωματικὸς περίβολος εἰς Ἀσὰρ τεπέ.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη: α-β) Μυρτίσκη. Περίβολος φρουρίου καὶ κεραμεικὴ εἰς θέσιν Παπαζλίκ. γ-ε) Σμιγάδα. Ὀχυρωματικοὶ περίβολοι εἰς τὰ ὑψώματα Γκραντίστε, Καλὲς καὶ Γκραντάντ. στ) Σμιγάδα. Κεραμεικὴ ἐκ Γκραντάντ.

Θράκη. Μαρώνεια: α-β) Μισονήσι. Εὑρήματα ἐκ τοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου. γ) Ἅγιος Χαράλαμπος. Εἴσοδος ρωμαϊκοῦ κτηρίου. Ὁ νότιος τοῖχος.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη. Ἅγιος Χαράλαμπος Μαρωνείας. Εἴσοδος ρωμαϊκοῦ κτηρίου: α) Ἡ πύλη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. β) Ἡ βόρειος παραστὰς τῆς κεντρικῆς πύλης. γ) Παραστὰς μὲ ἐπίκρανον εἰς τὸν βόρειον τοῖχον. δ) Τοῖχοι βυζαντινῶν ἀποθηκῶν.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη. Ἅγιος Χαράλαμπος Μαρωνείας. Ρωμαϊκὸν κτήριον: α-δ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

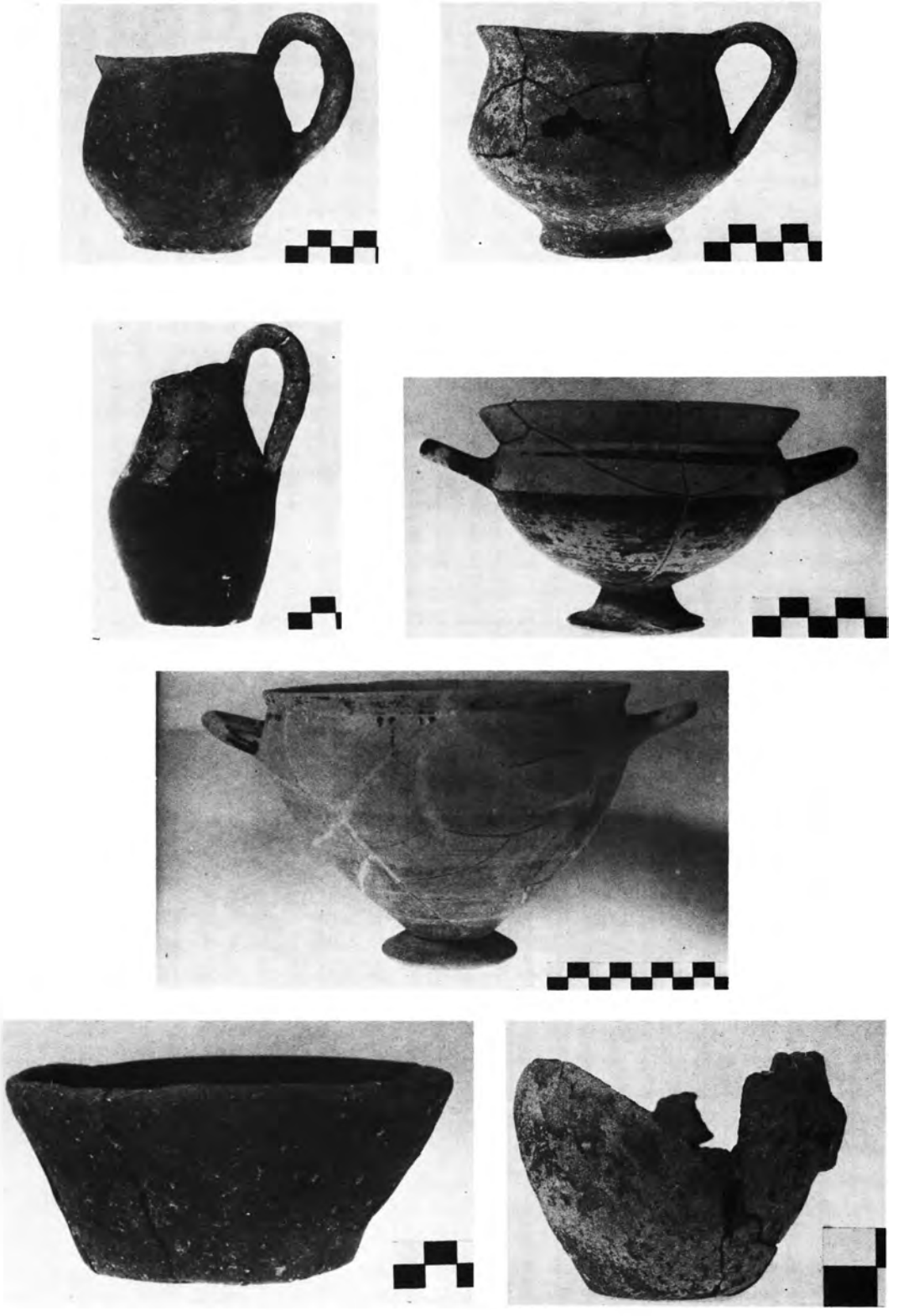

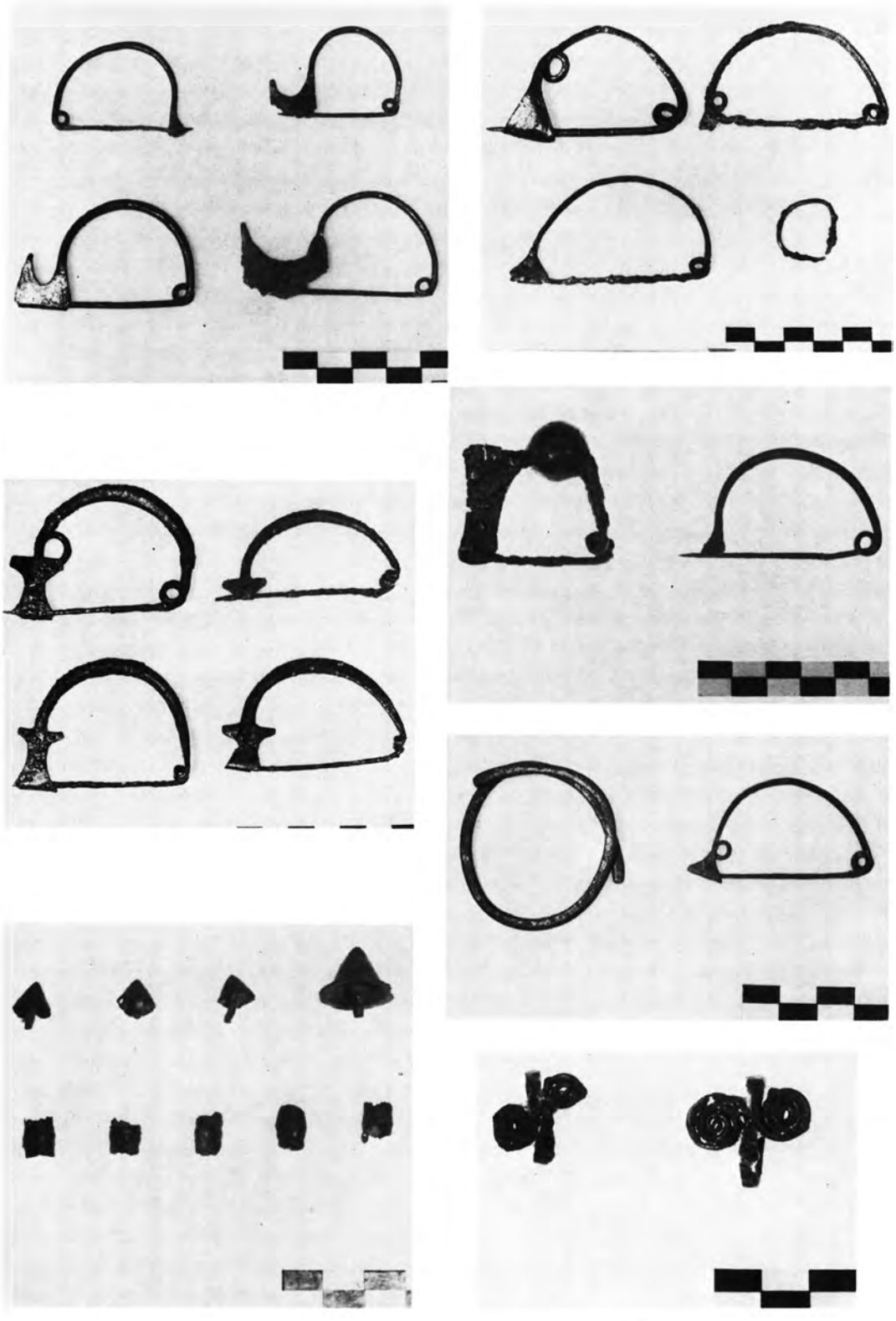

Θράκη. Μικρὸν Δουκᾶτον. Ἀμπέλια: α) Μόνωτον ἀγγεῖον. β-στ) Ἀποκαλυφθέντες τάφοι εἰς τὴν νέαν κοίτην τοῦ ποταμοῦ Φιλιουρί.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη. Μικρὸν Δουκᾶτον. Ἀμπέλια: α-ζ) Ἀγγεῖα ἐκ τῶν τάφων.

Θράκη. Μικρὸν Δουκᾶτον. Ἀμπέλια: α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῶν τάφων.

Θράκη: α-β) Κομνηνά. Ἐξοχή. Ἡ νοτία πλευρά τοῦ φρουρίου καὶ τυφεκιοθυρὶς τοῦ πύργου. γ-στ) Καλύβα. Καλές. Τεῖχος τοῦ φρουρίου, ὁ νοτιοδυτικὸς κυκλικὸς πύργος, ὁ τετράπλευρος πύργος τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας καὶ ὁ μυλόλιθος.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη: α-β) Ἀερικόν. Καλές. Τὸ βορειοανατολικὸν τμῆμα τοῦ φρουρίου καὶ λεπτομέρειά του. γ-δ) Θέρμαι. Ἀνάγλυφον τοῦ Μίθρα Ταυροκτόνου ἐπί βράχου καὶ λεπτομέρειά του.

Θράκη: α) Γέφυρα εἰς Παλαιὰν Μέδουσαν. β) Φίλλια. Καλές. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ φρουρίου. γ-ε) Κιμμέρια. Καλές. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ὑψώματος, λεπτομέρεια τοιχοδομίας τοῦ φρουρίου καὶ βάσις ἐσωτερικοῦ πύργου.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

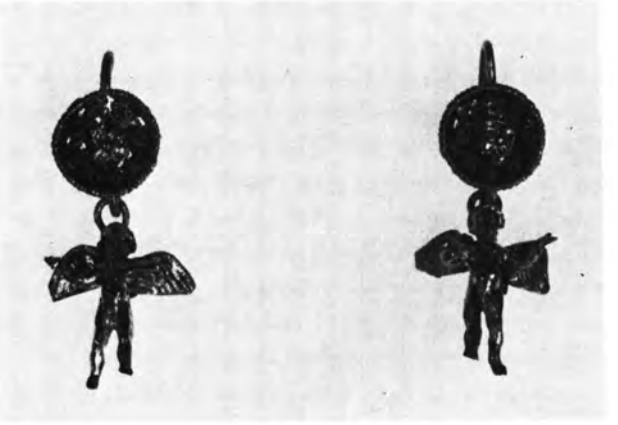

Θράκη. Ἄβδηρα: α-γ) Εὑρήματα ἀπὸ τὸν κιβωτιόσχημον τάφον καὶ ὁ τάφος.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη. Ἄβδηρα: α-δ) Εὑρήματα ἀπὸ τὸν κιβωτιόσχημον τάφον.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη. Ἄβδηρα: α-γ) Εὑρήματα ἀπὸ τὸν κιβωτιόσχημον τάφον.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Θράκη. Ἄβδηρα: α-γ) Ταφικὸς πίθος 1 καὶ εὑρήματα ἀπὸ αὐτόν. δ, στ) Ἀγρὶπ Τσαΐρ. Κάνθαρος παρὰ τὸν τάφον 1 καὶ ὁ τάφος 2. ε, ζ) Παλαιόχωρα. Σκύφος ἀπὸ τὸν ταφικὸν πίθον καὶ ὁ πίθος *in situ*.

Θράκη. Κουτσόν: α) Γενικὴ ἄποψις τῆς τομῆς Γ. β) Ἡ ἑστία εἰς τὸν κεντρικὸν χῶρον. γ) Ταφικὸν μνημεῖον (;) κάτωθεν τῶν νεωτερικῶν τοίχων. δ-ε) Ὁ κιβωτιόσχημος τάφος XII καὶ ὁ ταφικὸς πίθος.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

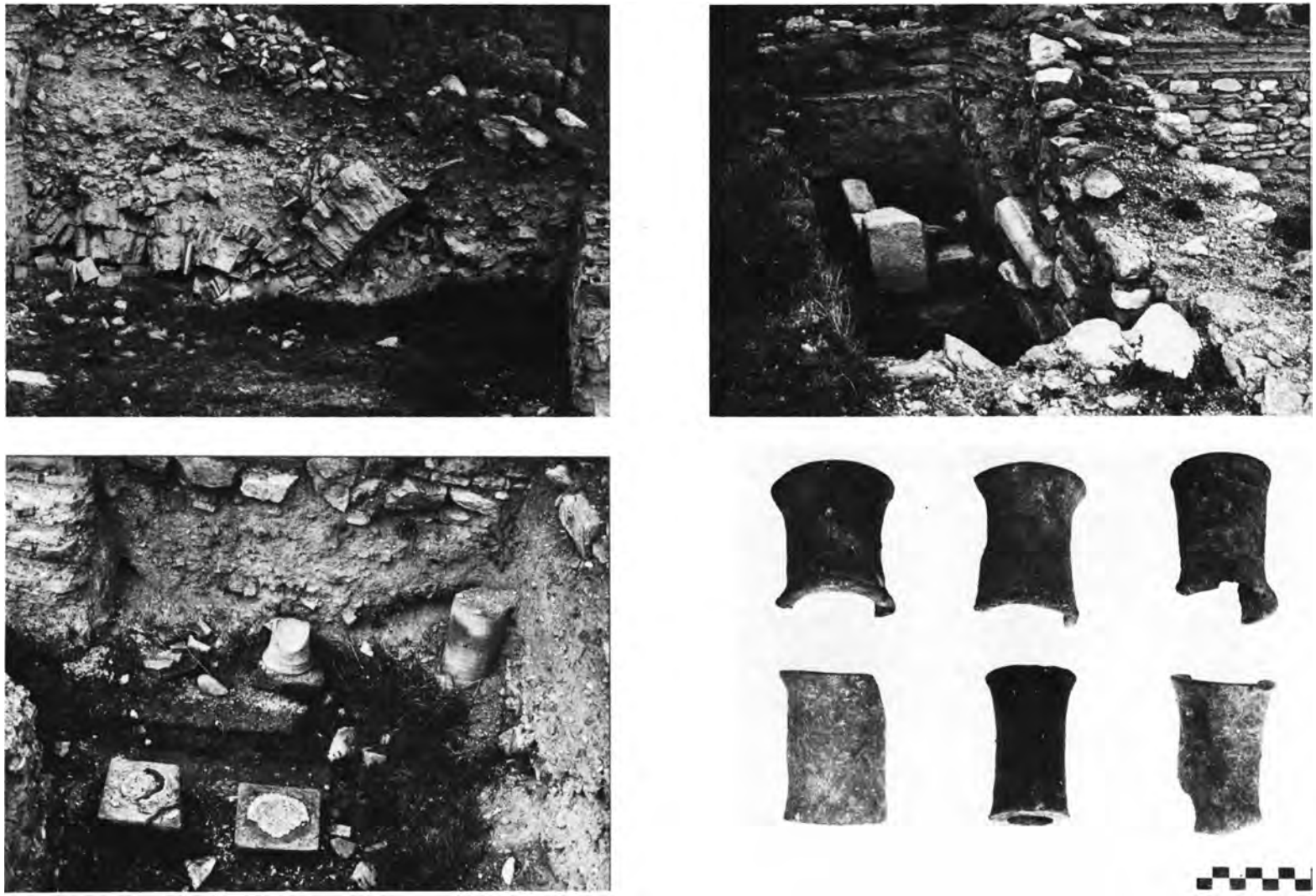

Περιοχὴ Μαρωνείας: α-β) Ἐπιφανειακὴ κεραμεικὴ ἀπὸ τὴ θέση Περιβόλια. γ-στ) Λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὴ θέση Μύλων Μάνα.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Περιοχὴ Μαρωνείας: α) Τὸ ἀνατολικὸ τεῖχος στὴ θέση Ρέμα Μπεκλεμέ. β-γ) Κτερίσματα ἀπὸ τάφους στὸ Λιοτόπι Τζυρίνη. δ-ε) Πλινθόκτιστοι τοῖχοι καὶ συγκρότημα λουτροῦ στὴν Παλαιόχωρα.

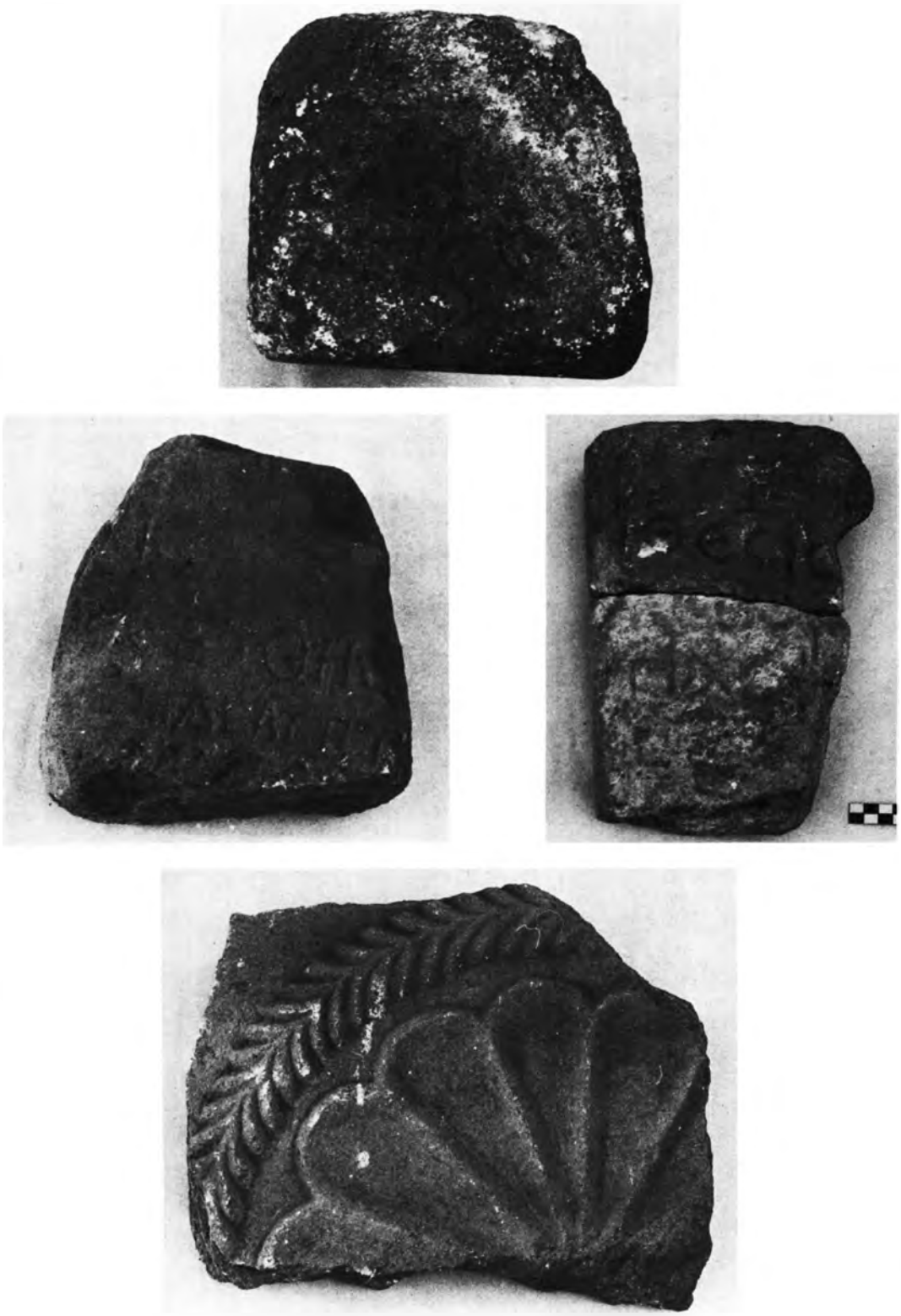
Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

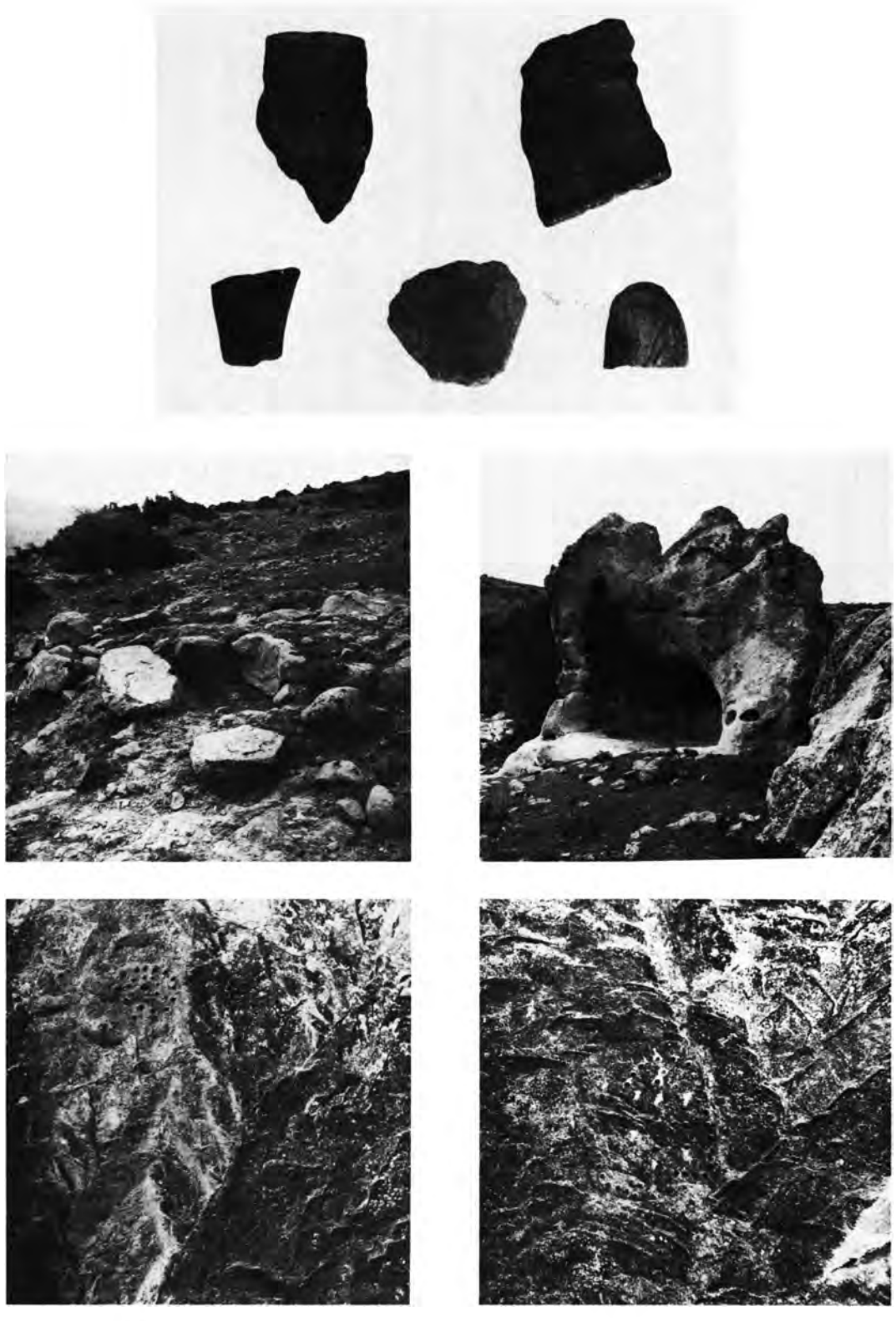
Περιοχὴ Μαρωνείας. Παλαιόχωρα. Συγκρότημα λουτροῦ: α) Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς τομῆς. β) Ὁ χτισμένος ἀμφικιονίσκος καὶ τὸ μαρμάρινο κατώφλι. γ-δ) Τὸ ὑπόκαυστο καὶ πήλινοι σωλῆνες.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

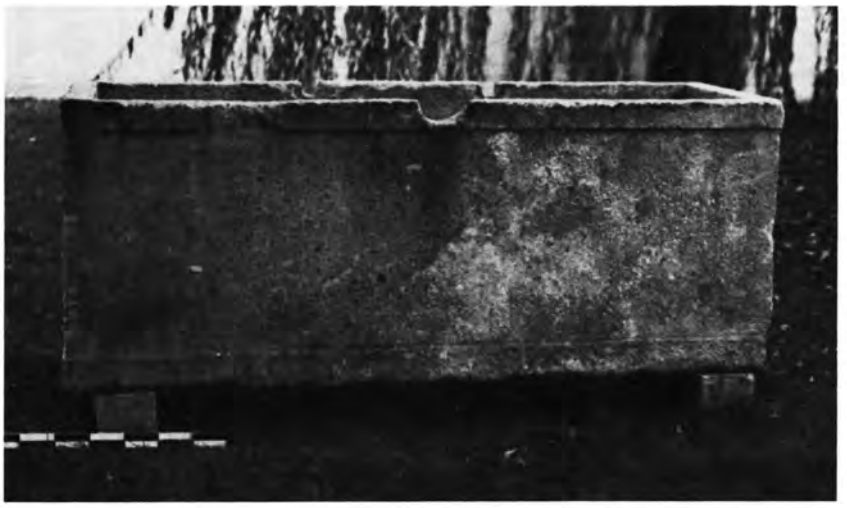
Περιοχὴ Μαρωνείας. Παλαιόχωρα. Συγκρότημα λουτροῦ: α-δ) Ἐνεπίγραφο βάθρο, τμήματα ἀπὸ ἐνεπίγραφες στῆλες καὶ ἀμφίγλυφο θωράκιο σὲ δεύτερη χρήση.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

α) Ἰάσιο. Οὖτς-Καγιά. Ἐπιφανειακὴ κεραμεική. β) Ἀσκητές. Καγιὰ Μπασῆ. Τάφος μὲ κυκλικὸ περίβολο. γ-ε) Ἀσκητές. Καργὰ ντερέ. Ὁ λαξευτὸς τάφος καὶ λεπτομέρειες ὀροφῆς του.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

α) Πολύανθος-Ληνός. Πώρινη σαρκοφάγος. β) Σώστης. Προϊστορικὸς οἰκισμός. Πήλινο εἰδώλιο. γ) Πολύανθος. Καραγάτς ντερέ. Ἐπιφανειακὴ κεραμεική. δ) Στρύμη. Ἐρυθρόμορφο θήλαστρο. ε) Μητρικό. Ἐπίστεψη στήλης.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

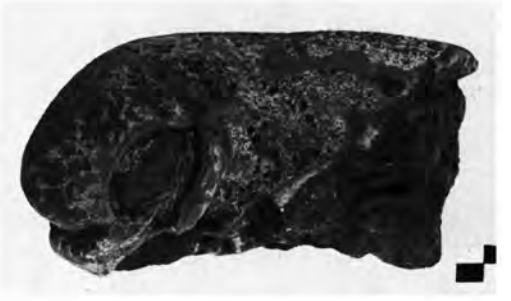

Ἄβδηρα. Τσακὰλ τεπέ: α, γ) Κλαζομενιακὴ σαρκοφάγος. β) Χάλκινος καθρέπτης.

Ἄβδηρα: α-β) Ἐπιστέψεις στηλῶν ἀπὸ τὶς θέσεις Κιζλὰρ τεπὲ καὶ Σοβάτ. γ-ε) Τυχαῖα εὑρήματα ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

α-δ) Ἄβδηρα. Τυχαῖα εὑρήματα. ε) Θέρμες. Μπελενκάμε. Ὄστρακα ἀπὸ τὸ σπήλαιο.

Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ

Νέα Ὀρεστιάς: α-δ) Ἄποψη τοῦ τύμβου Μάλ τεπὲ καὶ εὑρήματα ἀπὸ τὴν ταφή.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

Νέα Ὀρεστιάς: α-δ) Τὸ ὄρυγμα μὲ τὴν ταφὴ τοῦ τύμβου Μὰλ τεπὲ καὶ κτερίσματα.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

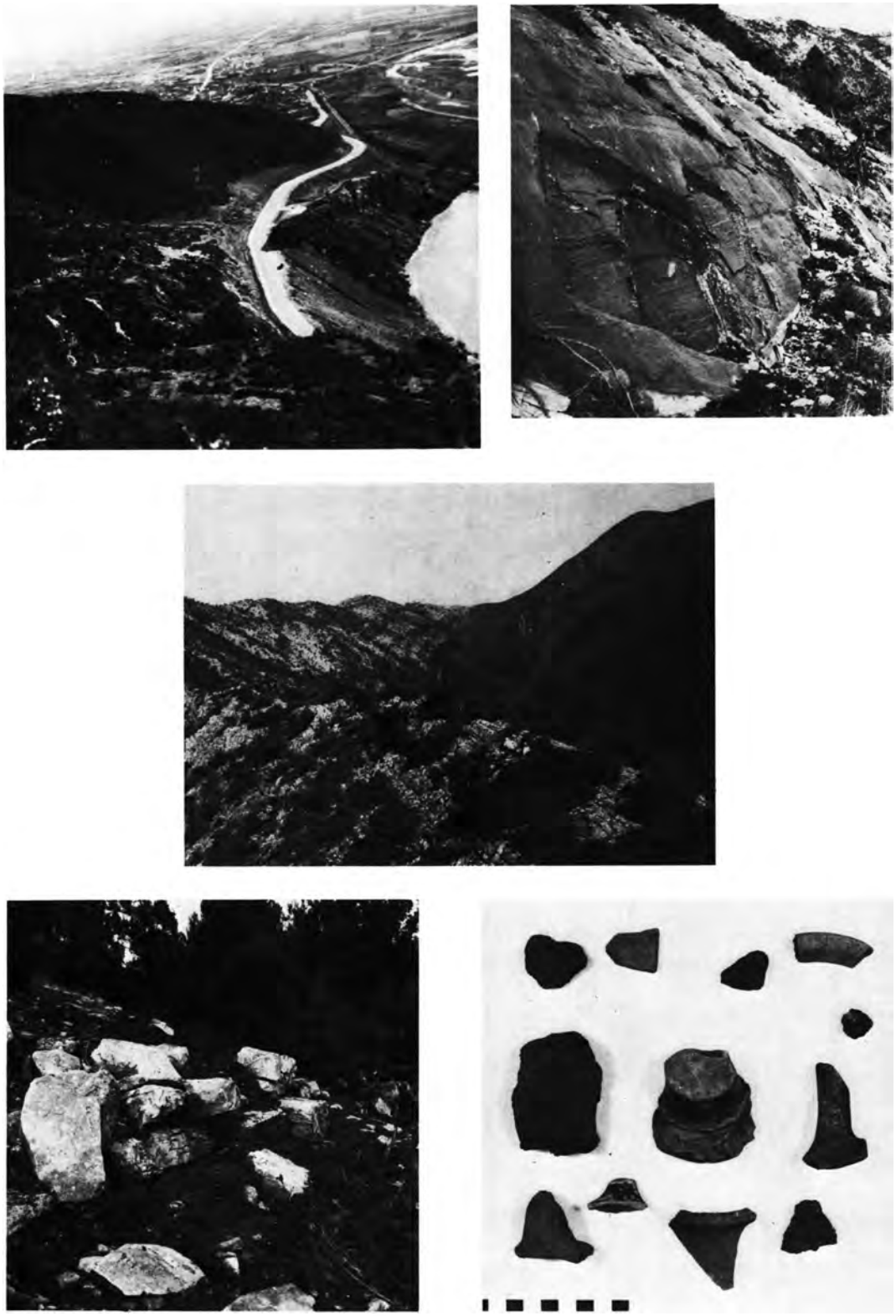

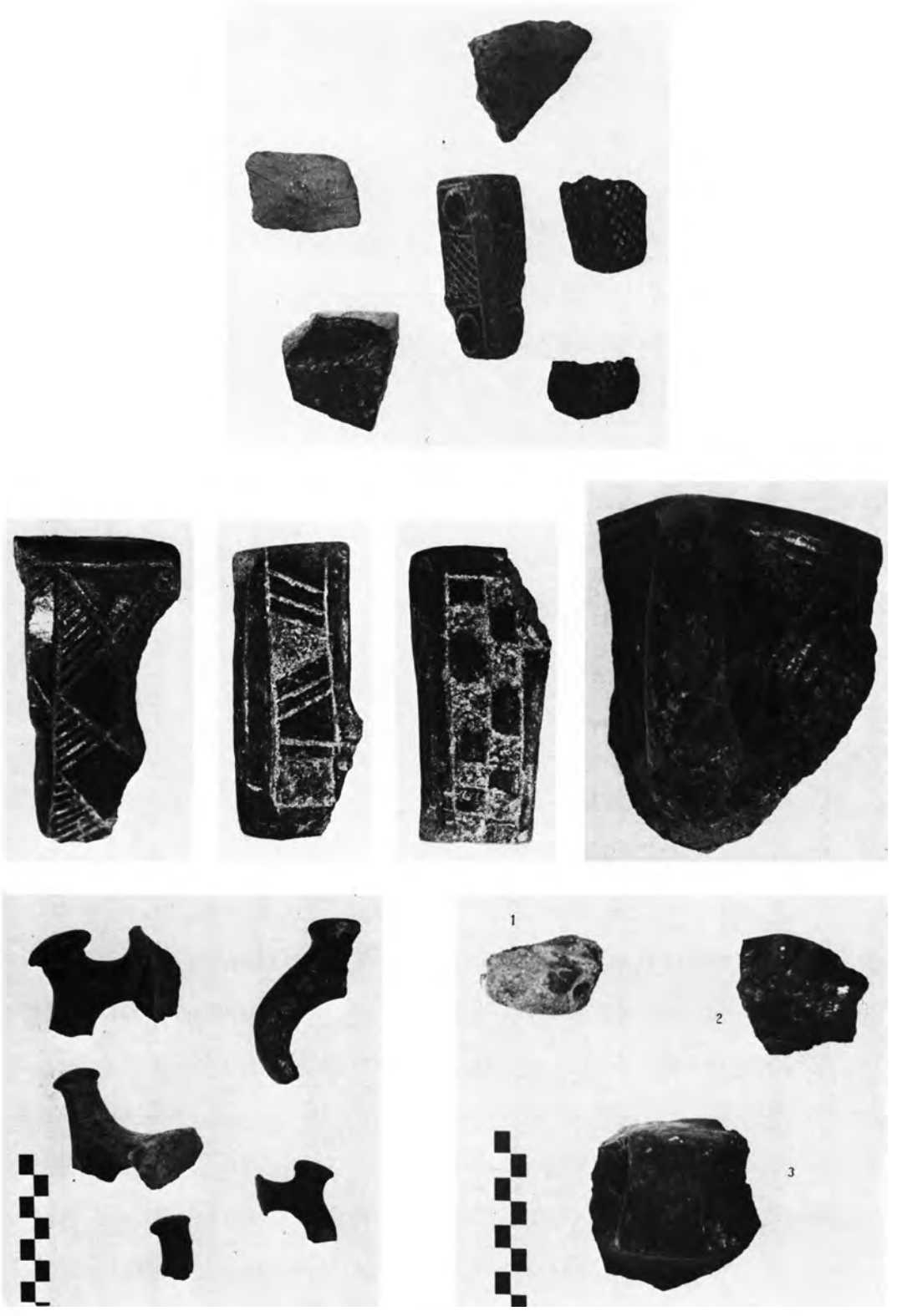
α-β) Πέραμα 'Αλεξανδρουπόλεως. Τὸ ὕψωμα μὲ τὸ φρούριο καὶ τμῆμα τοῦ περιβόλου του. γ, ε) Τραϊανούπολις. Καμαροσκεπὴς τάφος καὶ λύχνος ἀπὸ αὐτόν. δ) Τραϊανούπολις. Κτερίσματα τοῦ τάφου VI. στ) 'Αρχαιολογικὴ Συλλογὴ Τραϊανουπόλεως. 'Επιτύμβια στήλη.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

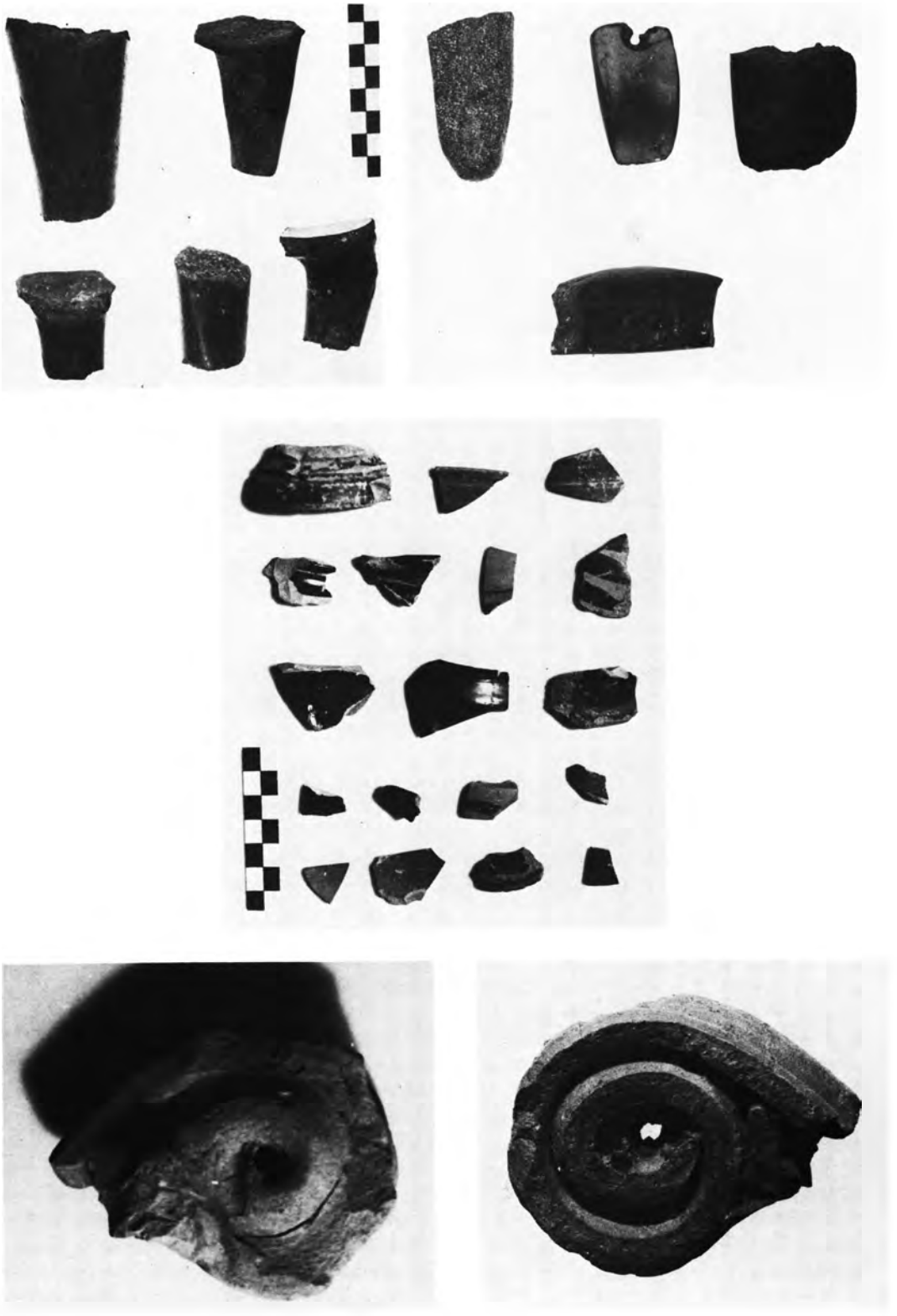
Ν. Ροδόπης. Πολύανθος: α) Ἡ χαράδρα μὲ τὴ βυζαντινὴ ἐκκλησία. β) Λαξεύματα ἀρχαίου λατομείου στὴ θέση Κεντὶκ καγιά. γ-ε) Ἑλληνιστικὸς περίβολος, λεπτομέρειά του καὶ ἐπιφανειακὴ κεραμεική.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

Ν. Ξάνθης. Διομήδεια: α-ζ) Ἐπιφανειακὴ κεραμεικὴ ἀπὸ τὸ ὕψωμα Τεπές.

Π. ΠΑΝΤΟΣ

Ν. Ξάνθης. Διομήδεια: α-ε) Εύρήματα άπὸ τὸ ὄψωμα Τεπές.

Φίλιπποι: α) Τὸ βυζαντινὸν τεῖχος. β-γ) Ὁ βόρειος στυλοβάτης τῆς βασιλικῆς Α πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. δ) Συντήρησις δαπέδου τῆς βασιλικῆς Γ.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

α-β) Ἀναστασιούπολις. Τὸ βόρειον τεῖχος καὶ ὁ βορειοδυτικὸς πύργος. γ-δ) Τείχη Διδυμοτείχου. Πύργος πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

α) Ἄποψις τοῦ φρουρίου Πυθίου. β) Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ἐλευθερουπόλεως. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς. γ-δ) Πολύανθος. Ὁ τραπεζοειδὴς τάφος καὶ διακόσμησίς του.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Θάσος: Τσουκαλαριό. α) Ὁ κτιστὸς τάφος Α-Β. β) Κόγχη Ἱ. Βήματος τοῦ βυζαντινοῦ ναΰδρίου. γ-δ) Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς β΄ χρῆσιν.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Θάσος: α-γ) Τσουκαλαριό. Μεγάλος ναός. Ούδὸς νοτίου τοίχου, μεταγενέστεραι ἐγκαταστάσεις καὶ δάπεδον.
δ-ε) Λιμήν. Παρεκκλήσιον Ἁγίου Βασιλείου. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Μαρώνεια: α-γ) Ὁ χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὸ παλαιοχριστιανικὸν ψηφιδωτόν.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

α) Δράμα. Οἰκόπεδον Σαρήμπογια. Τμῆμα βυζαντινοῦ κτηρίου. β-γ) Νέα Μάκρη. Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος ὑπὸ τὸ μουσουλμανικὸν τέμενος καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἰς τὸν περίβολον Ἁγίας Ἀναστασίας.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

α-β) Βυζαντινὸς ναὸς εἰς Κλησόβασι Ροδόπης. γ) Ἀρχαιολογικὸς χῶρος Ἀναστασιουπόλεως.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

α) Μαρώνεια. Τὸ βυζαντινὸν τεῖχος. β) Ποταμοί. Βυζαντινοὶ πύργοι.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Φίλιπποι: α-δ) Ἀπόψεις τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς Α.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

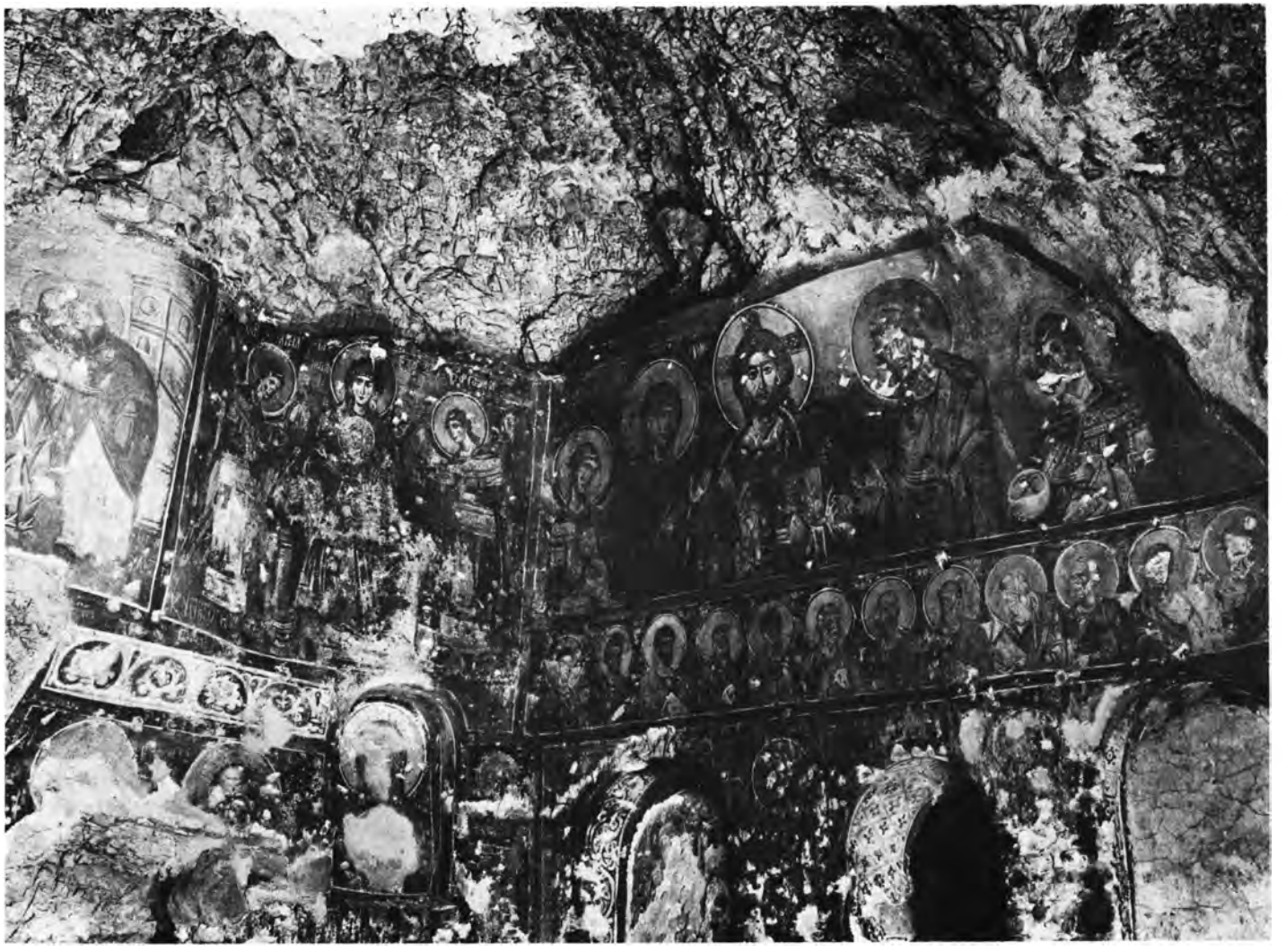

α-β) Σέρραι. Τὸ τέμενος Μεχμὲτ Πασᾶ. γ-ε) Τὸ τεῖχος τῆς Καβάλας. Ἀπόψεις νοτίου καὶ δυτικοῦ περιβόλου καὶ ὁ νοτιοδυτικὸς πύργος τῆς ἀκροπόλεως.

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

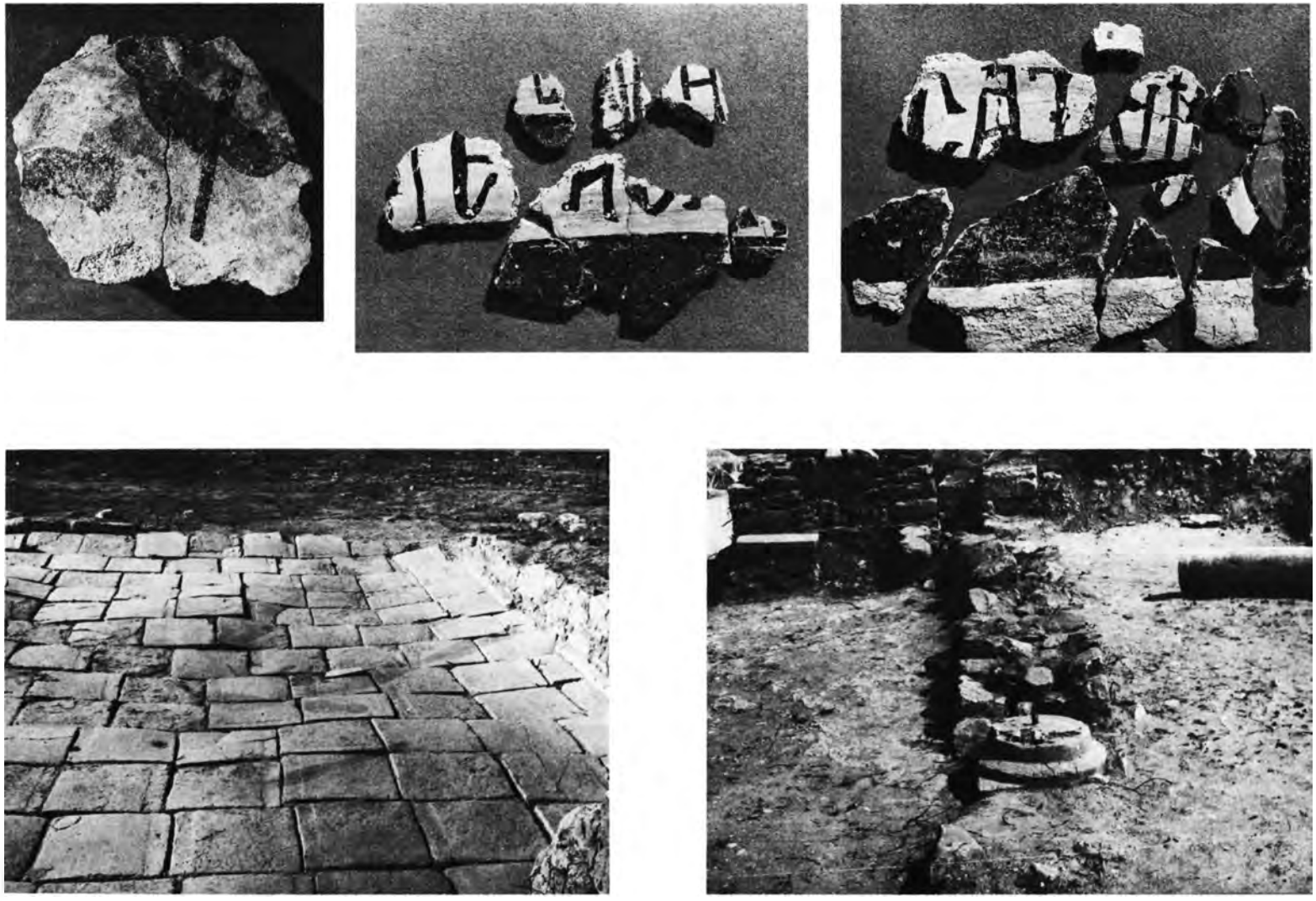

Ν. Ἔβρου. Τοιχογραφίαι τοῦ Σπηλαίου Ἁγίων Θεοδώρων.

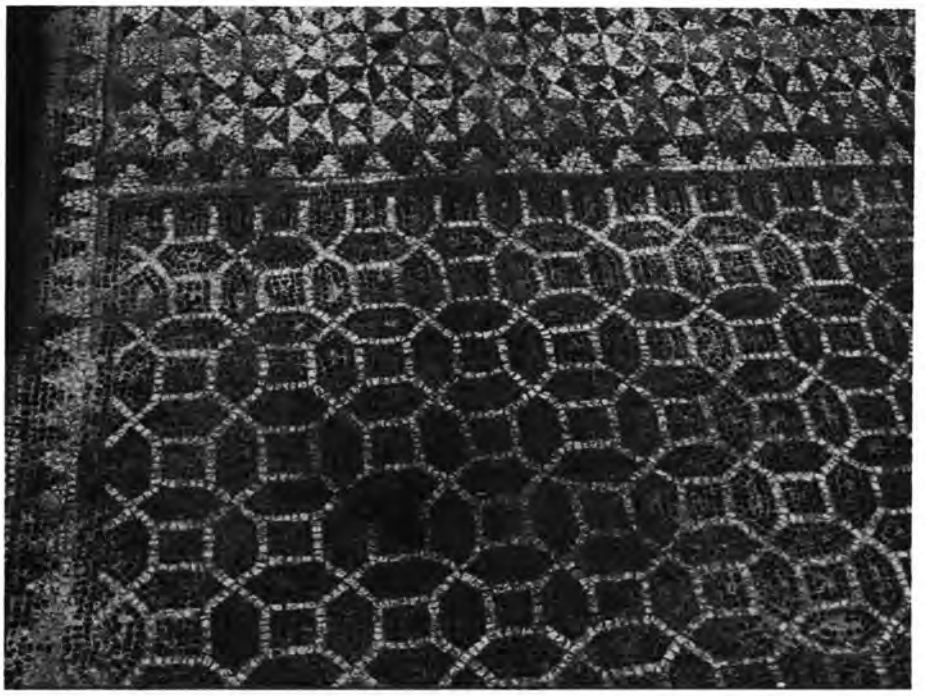
Καβάλα. Βασιλικὴ Ποδοχωρίου: α-β) Ἐπιτυμβία πλὰξ καὶ λεπτομέρειά της. γ) Ἄποψις τοῦ χώρου πρὸ τῶν ἐργασιῶν. δ-ε) Σπαράγματα τοιχογραφιῶν μετὰ ζωγραφικοῦ διακόσμου.

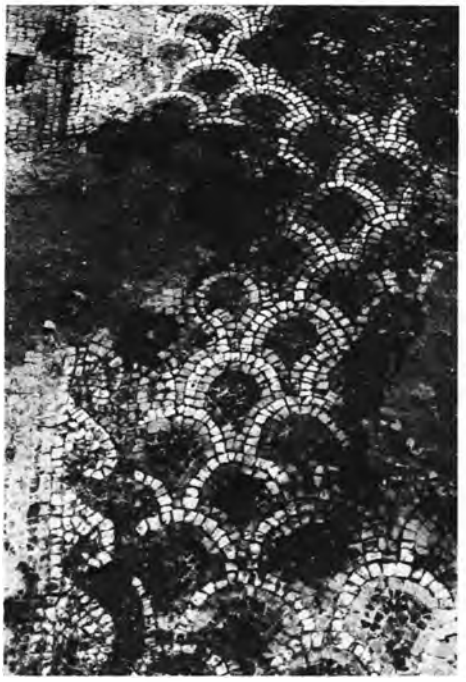
Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

Καβάλα. Βασιλικὴ Ποδοχωρίου: α-γ) Σπαράγματα τοιχογραφιῶν μετὰ ζωγραφικοῦ διακόσμου. δ) Δάπεδον τοῦ νοτίως τοῦ ἐξωτερικοῦ νάρθηκος δωματίου. ε) Ἄποψις τοῦ χώρου.

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

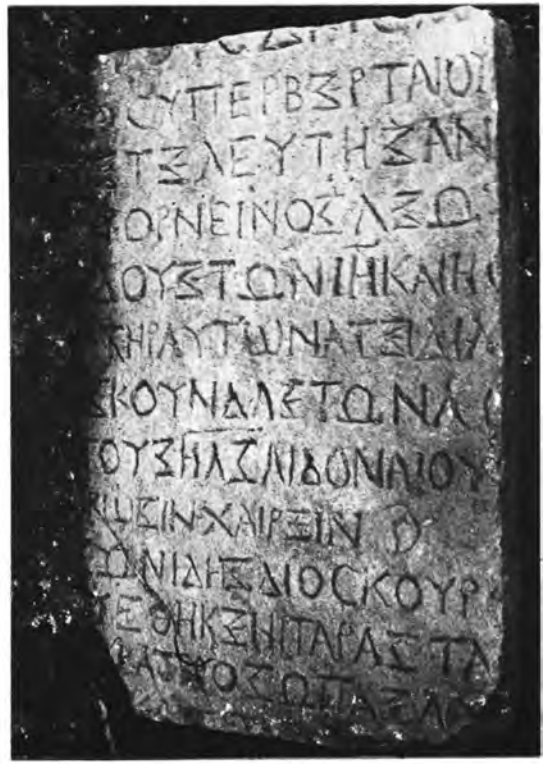

Καβάλα. Βασιλικὴ Ποδοχωρίου: α-β) Διάχωρα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ ἐσωτερικοῦ νάρθηκος. γ) Εἴσοδος ἀπὸ Β. πρὸς τὸν νάρθηκα καὶ κλῖμαξ γυναικωνίτου.

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

Καβάλα. Βασιλικὴ Ποδοχωρίου: α) Ψηφιδωτὸν τοῦ νάρθηκος. β) Θραύσματα Ἁγίας Τραπέζης. γ) Τμῆμα ἐπιτυμβίας πλακός.

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

Ἐλευθερούπολις. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου: α) Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ μὲ τὰ ἴχνη πυρκαϊᾶς. β-στ) Εὑρήματα ἐκ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἑλληνιστικοῦ τάφου.

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

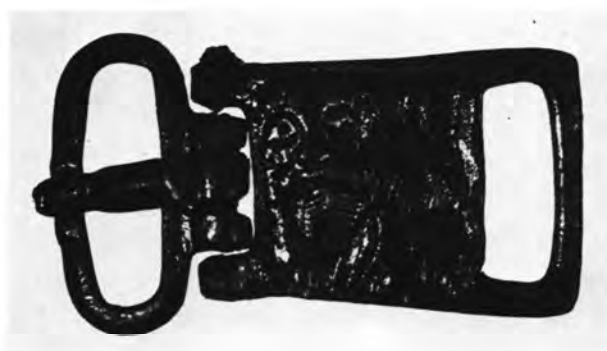
Μαρώνεια. Ἅγιος Χαράλαμπος: α) Ἄποψις τοῦ χώρου. β) Σπαράγματα τοιχογραφιῶν. γ) Τμῆμα ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου.

Θ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ

Φίλιπποι. Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Οἰκόπεδον Ἡ. Θεοδωρίδη: α) Γραπτὸς σταυρὸς εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου 1. β) Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ τοῦ τάφου 3. γ) Τμῆμα ρωμαϊκῆς πλακὸς ἐκ τοῦ τάφου 11. δ) Χαλκῆ πόρπη ἐκ τοῦ τάφου 5 Γ.

Χ. ΠΕΝΝΑΣ

Φίλιπποι. Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Οἰκόπεδον Ἡ. Θεοδωρίδη: α-δ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Φίλιπποι: α-γ) Ἀνατολικὸν νεκροταφεῖον. Νομίσματα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Ἡ. Θεοδωρίδη. δ) Λυδία. Δυτικὸν νεκροταφεῖον. Πρόχους ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μουστακλῆ.

Χ. ΠΕΝΝΑΣ

α-β) Θάσος. Οἰκόπεδον Ζήδρου. Ἀρχιτεκτονικά μέλη ἐκ τῆς σταυρικῆς βασιλικῆς. γ-δ) Δράμα. Ναὸς Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν. Ὁ ναὸς πρὸ τῶν ἐργασιῶν καὶ τοιχογραφία Ἁγίου Ἀλυπίου τοῦ Κιονίτου.

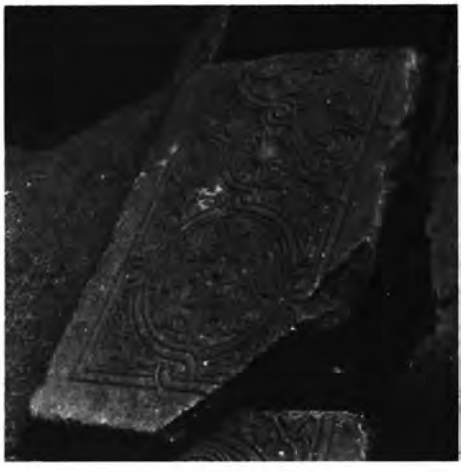
Χ. ΠΕΝΝΑΣ

Δράμα. Ναὸς Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν: α-δ) Λεπτομέρειαι τῆς τοιχοδομίας τοῦ ναοῦ καὶ ἐντειχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Χ. ΠΕΝΝΑΣ

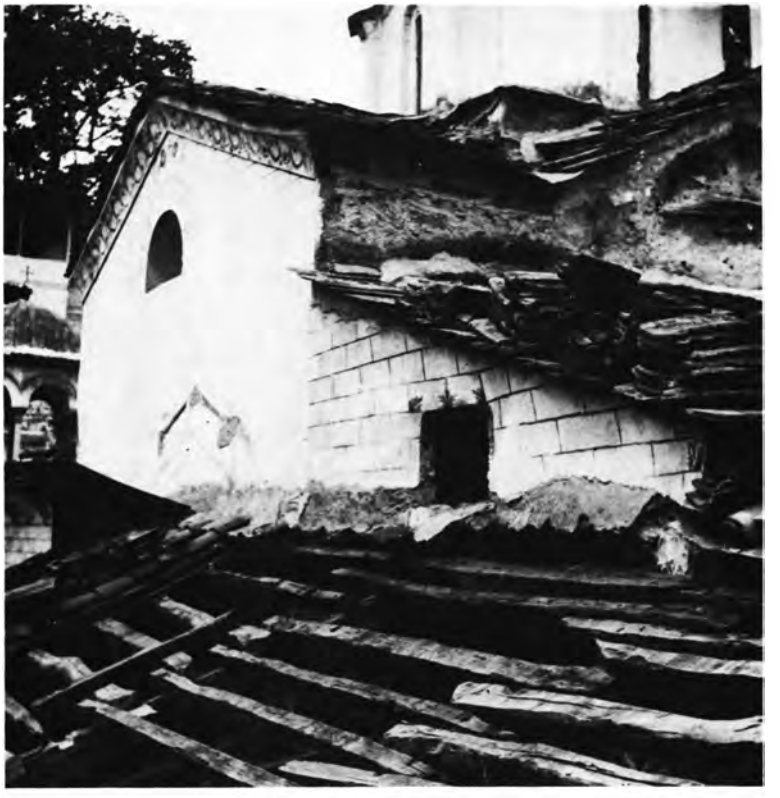
Δράμα. Ναὸς Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν: α) Τὸ καμαροσκεπὲς κτίσμα εἰς τὸ νότιον περίστωον. β-ε) Ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά.

Χ. ΠΕΝΝΑΣ

Δράμα: α-β) Ναὸς Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν. Χαλκοῦν νόμισμα. γ-δ) Ὁδὸς Βενιζέλου. Νόμισμα Ρωμανοῦ Α΄. ε) Ὁδὸς Βενιζέλου. Καμαροσκεπὴς τάφος.

Χ. ΠΕΝΝΑΣ

Ν. Σερρῶν. Μακρυναρίκι. Μονὴ Τιμίου Προδρόμου: α-β) Καθολικόν. Νοτία στοὰ καὶ τοιχογραφία παλαιοτέρου στρώματος.

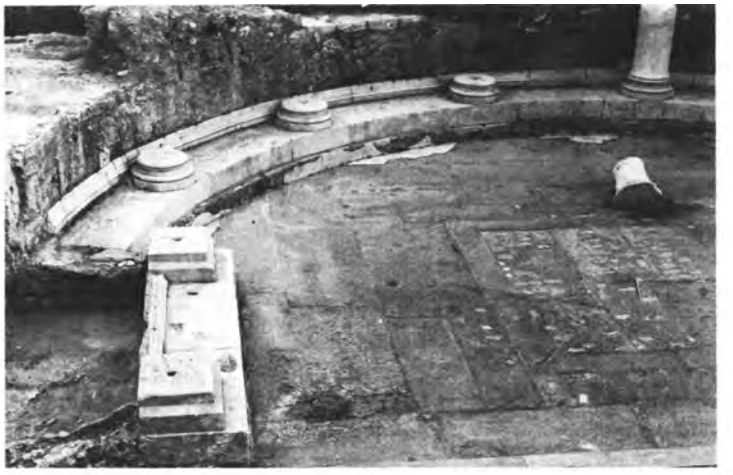

Μυτιλήνη. α-β) Οἰκόπεδον Βαφειώτη. Κεφαλαὶ Ἀγριππίνης τῆς πρεσβυτέρας. γ) Οἰκόπεδον Μητροπόλεως. Ὁ κυκλικὸς βωμὸς εἰς τὸ κέντρον τοῦ βορείου κτηρίου.

Η. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

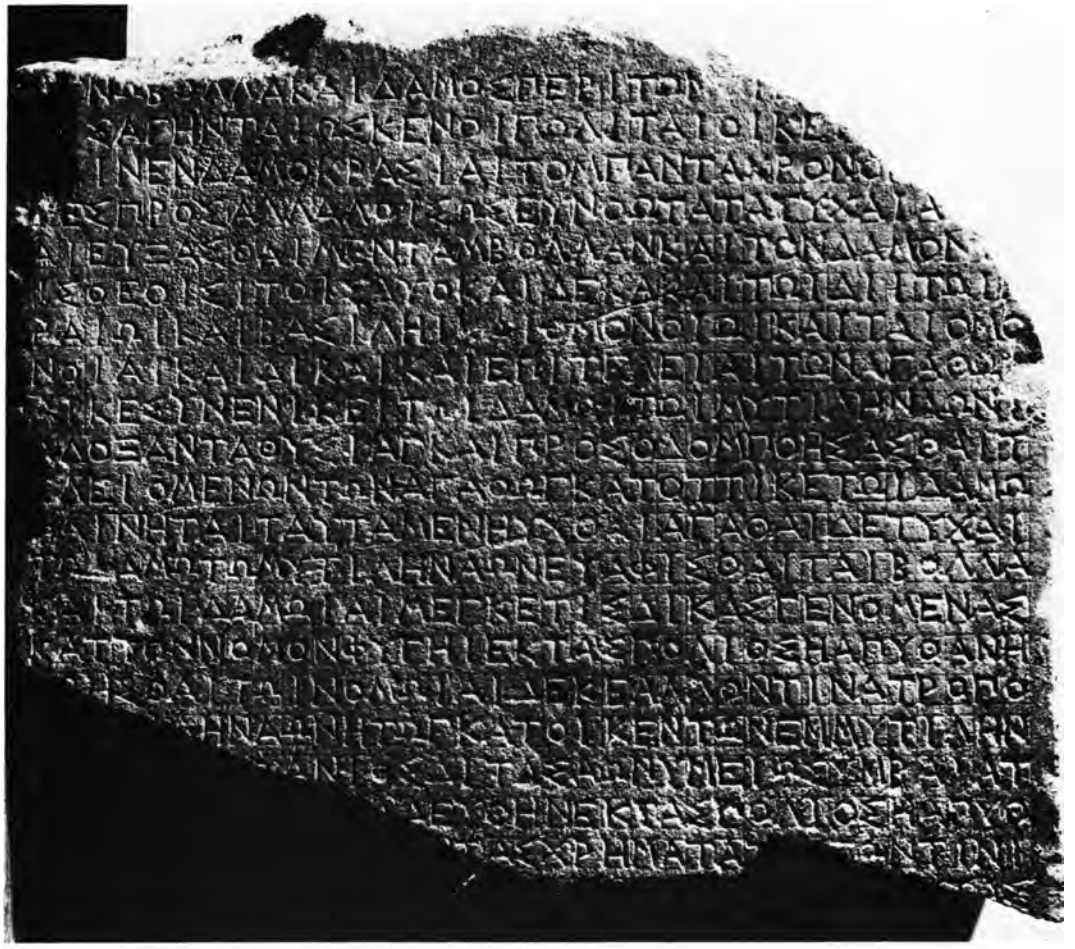

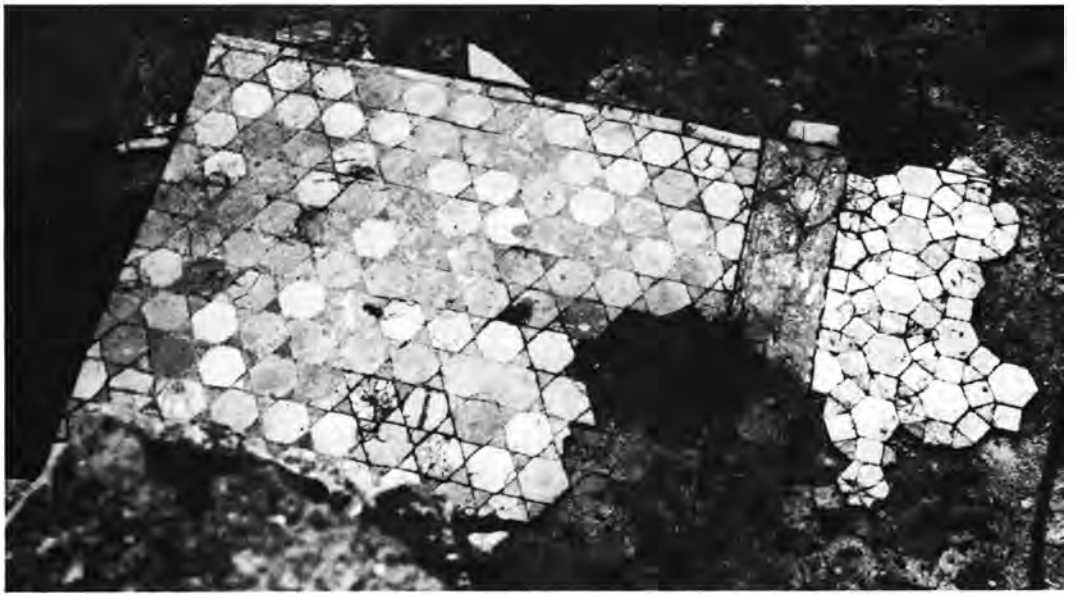

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως: α-β) Ὁ ἡμικυκλικὸς στυλοβάτης καὶ ὁ ἐπανατοποθετηθεὶς κίων. γ) Τὸ βάθρον εἰς τὸ δυτικὸν πέρας τοῦ στυλοβάτου. δ) Τὸ βάθρον εἰς τὸ ἀνατολικὸν πέρας τοῦ στυλοβάτου.

Η. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

Μυτιλήνη. Οἰκόπεδον Μητροπόλεως: α) Τὸ εὑρεθὲν ὑστεροκλασσικὸν ψήφισμα. β) Μαρμαροθέτημα παρὰ τὸ δυτικὸν βάθρον.

Η. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

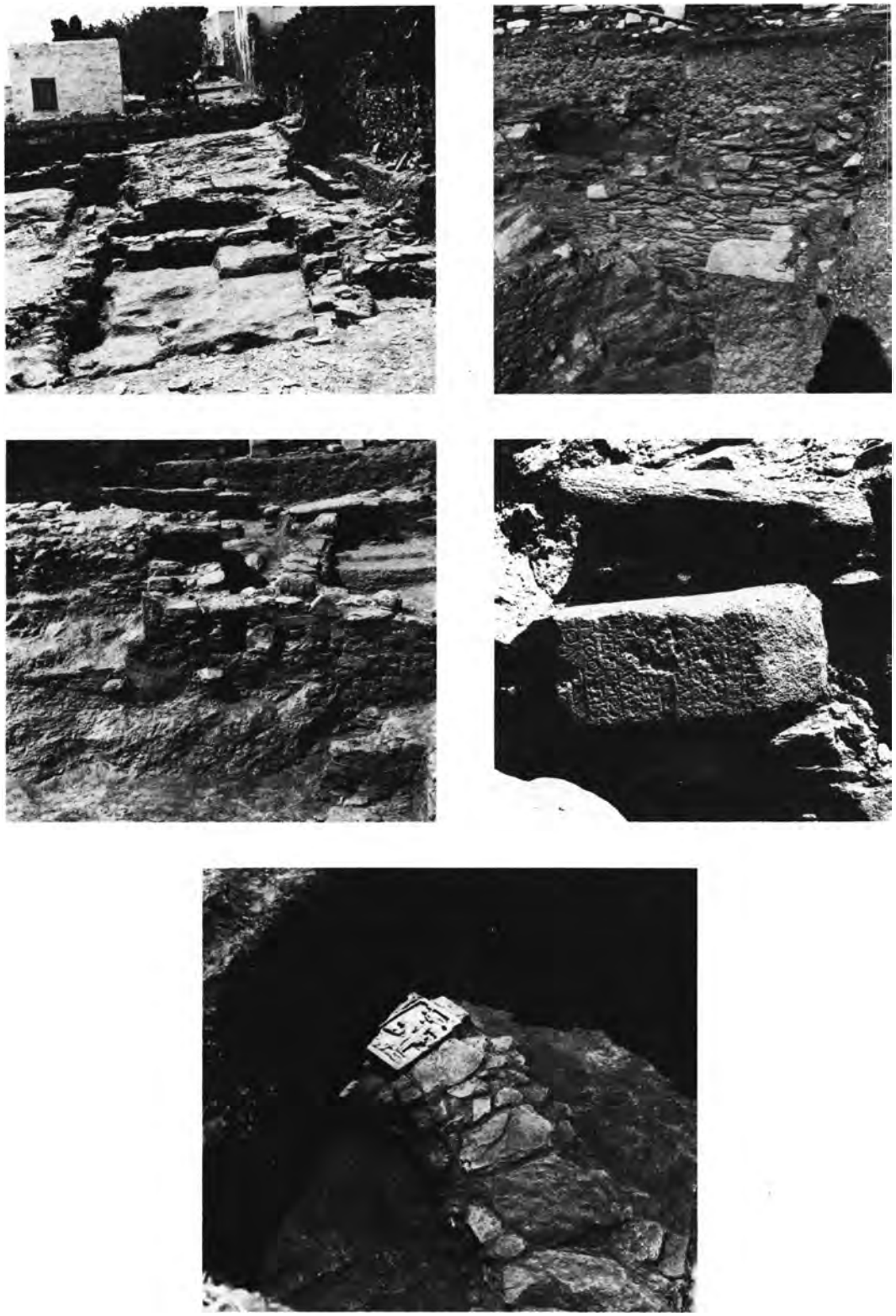
Πάρος. Λόφος Νάουσας: α) Ὁ κόλπος ἀπὸ Ν. β-γ) Ὁ τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς πλαγιᾶς ἀπὸ Β. καὶ Ν. ἀντίστοιχα. δ) Ὁ τοῖχος τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς ἀπὸ Α.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Νάξος. Περιοχὴ Ἁγίου Χρυσοστόμου Χώρας. α-ε) Κτερίσματα τάφων.

Δ. ΧΑΤΖΗ-ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ

Χώρα Τήνου. Οἰκόπεδο Μ. Ἀλμπέρτη: α-ε) Οἰκοδομικὰ λείψανα ρωμαϊκῶν χρόνων.

Δ. ΧΑΤΖΗ-ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ

Μουσεῖον Θήρας: α-δ) Ἀρχαῖα ἐκ περισυλλογῆς.

ΙΩ. ΑΝΔΡΕΟΥ

α-β) Θήρα. Περίσσα. Κυκλικὸν οἰκοδόμημα-ἡρῷον. γ-δ) Ἀμοργός. Αἰγιάλη. Πύργος τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου καὶ λείψανα ρωμαϊκῶν λουτρῶν.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

᾽Αμοργός: α) Λαγκάδα. Ἐντειχισμένη στήλη. β-γ) Θολάρια. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. δ-ε) Χώρα. Ἀνθέμιον ἐντειχισμένον εἰς τὸν ναὸν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ ἐπιτύμβιος στήλη εἰς τὴν οἰκίαν Γιαννακοῦ.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

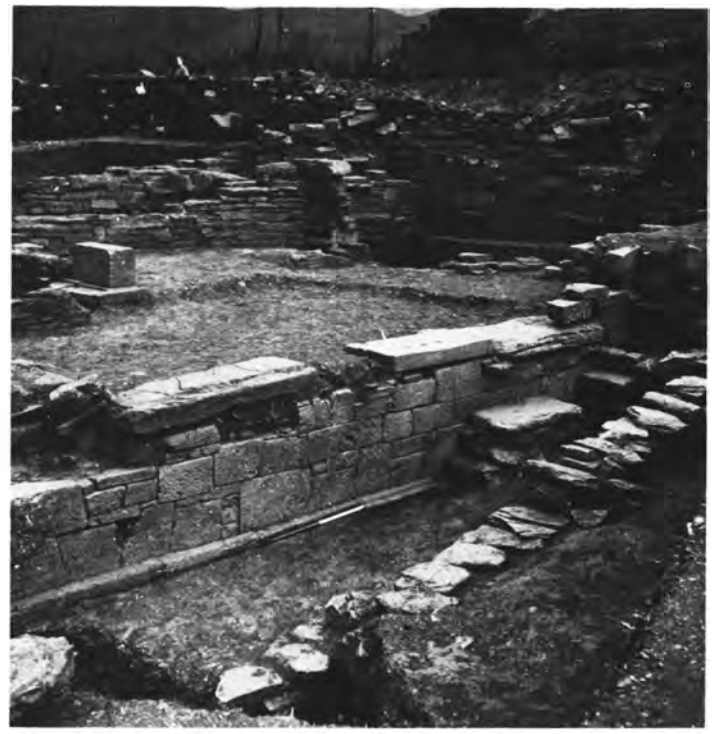

α-β) Χώρα Ἀμοργοῦ. Ἐκ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς. γ) Σίκινος. Πύργος φραγκοκρατίας εἰς Ἀλοπρόνοιαν.

ΗΛ. ΑΝΔΡΕΟΥ

Ténos. Sanctuaire de Poseidon et d'Amphitrite: a) Bâtiment C, mur Est. b) Bâtiment A, mur Nord.

ROLAND ÉTIENNE

Délos: a, c) Musée de Délos. Statuette hermaïque et tête d'un buste-portrait. b) Vases *in situ*.

Keos. Ayia Irini: a-b, d) House A. Fragment of Cycladic pot, stairway down into room of the Middle Bronze Age under Room 3 of the house and reinforcement of walls. c) Mended pithos.

J. L. CASKEY

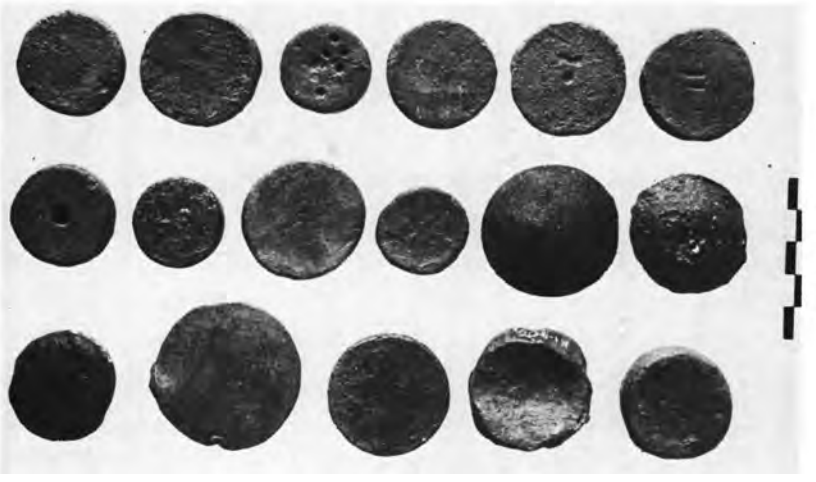
Keos. Ayia Irini: a-b) House A. Pathway across the house, constructed along the top of an ancient wall and the east corner of the house reconstructed. c) The church newly repaired.

J. L. CASKEY

Keos. Ayia Irini. a) Northeast entrance to the site. b) Middle Cycladic sherds. c) Minoan stone lamp. d) Lead weights.

J. L. CASKEY

Keos. Ayia Irini: a-b) Late Cycladic I jar.

Melos. Phylakopi: a) General view of the Bronze Age site from the South. b) Wall of the palace overlying earlier structures.

Melos. Shrine at Philakopi: a) Mycenaean animal figurine. b) General view of the room with finds *in situ*.

Ἁγία Πελαγία. Ἑλληνιστικὸν οἰκοδόμημα Ι: α) Ἄποψις ἐσωτερικοῦ ἀπὸ Α. μὲ τὰς δύο ἑστίας καὶ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐσχάραν. β) Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος. γ) Ὁ νότιος τοῖχος καὶ τὰ ὑστεροελληνιστικὰ ἀναλήμματα. δ-ε) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Λύττος: α-β) Ἡ σαρκοφάγος ἀπὸ Ν. *in situ* καὶ ὡς ἀποκατεστάθη. γ-δ) Ἀγγεῖα ἐκ τῆς σαρκοφάγου.

ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

Ἀνάκτορον Κνωσοῦ: α-β) Ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ «νοτίου διαδρόμου» πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν. γ) Τὸ πλακόστρωτον τῆς δυτικῆς αὐλῆς.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

α-β) Μικρὸν Ἀνάκτορον Κνωσοῦ. Ἡ νοτιοδυτικὴ κρύπτη πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν. γ-δ) Οἰκία Ζα Μαλίων. Ὁ χῶρος περὶ τὴν δεξαμενὴν καθαρμῶν πρό τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ ἡ δεξαμενὴ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

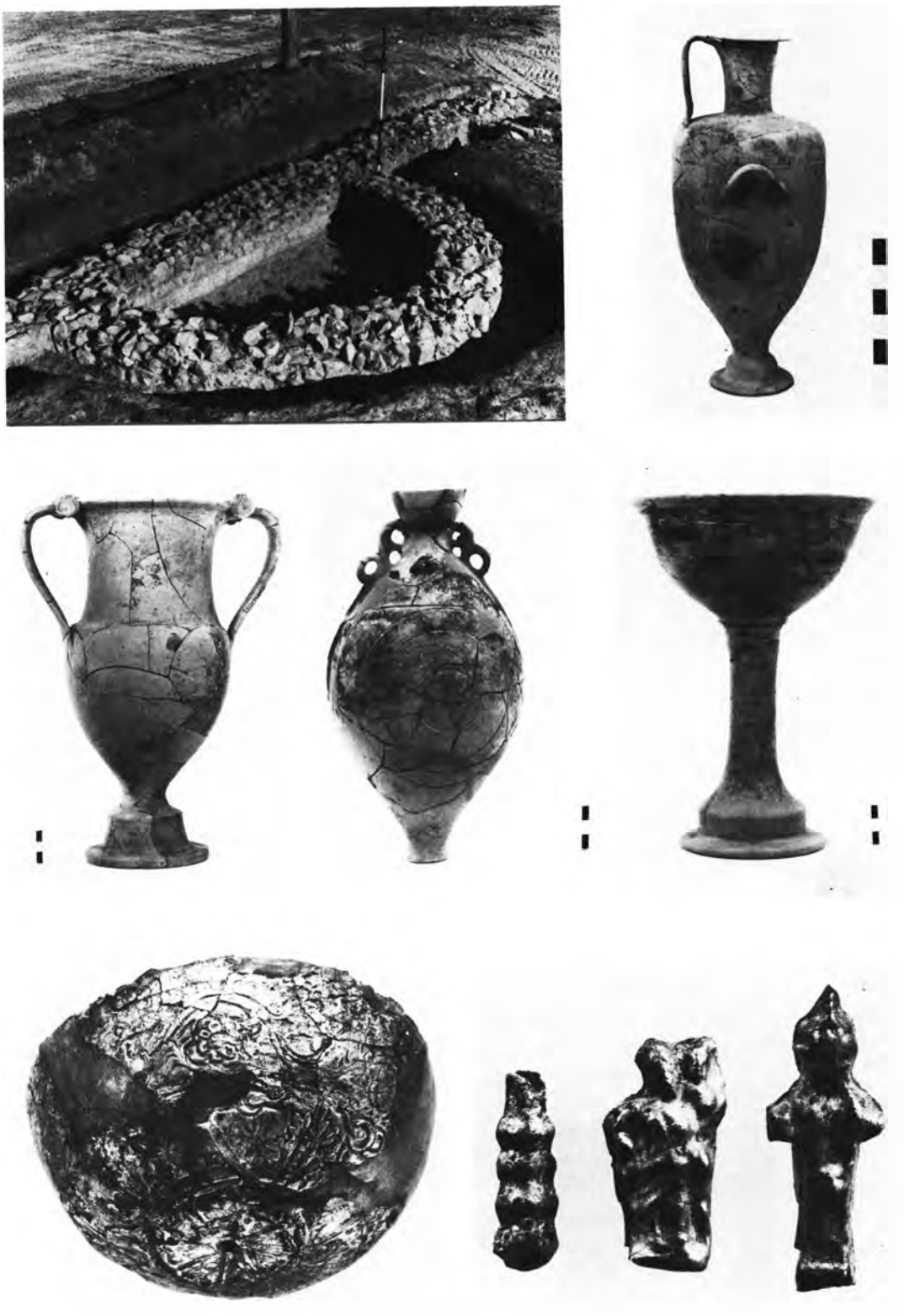

Γόρτυς: α) Τὸ ἑλληνιστικὸ ταφικὸ οἰκοδόμημα ἀπὸ Ν. β) Οἱ τάφοι V-IX ἀπὸ Α. γ-δ) Τὸ ρωμαϊκὸ μαυσωλεῖο ἀπὸ Δ. καὶ Β.

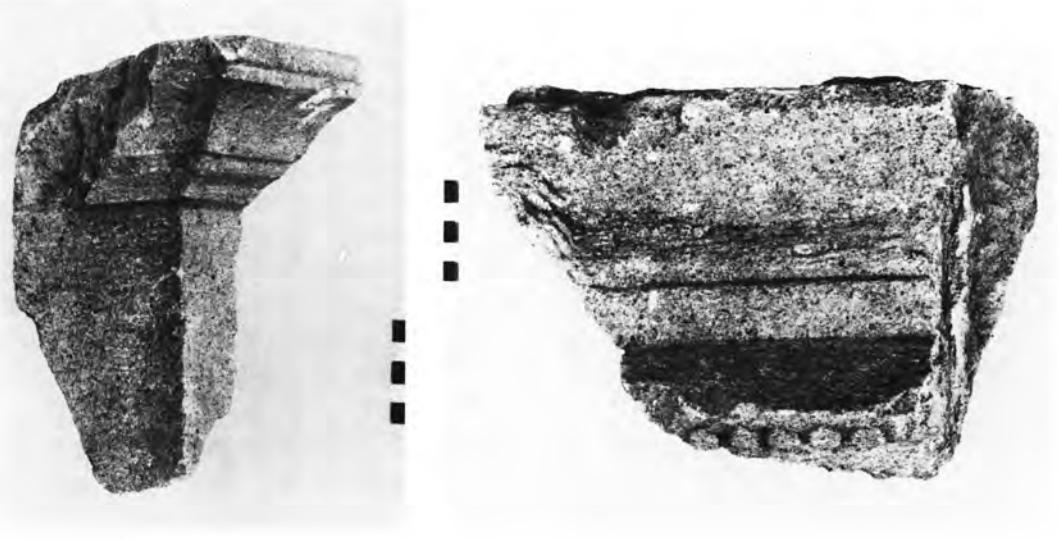
Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΚΑΡΕΤΣΟΥ

Γόρτυς: α) Ἡ βόρεια κόγχη τοῦ ταφικοῦ οἰκοδομήματος. β-ζ) Εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΚΑΡΕΤΣΟΥ

Γόρτυς: α-γ) Ὁ κτιστὸς τάφος Χ ἀπὸ Ν. καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπ' αὐτὸν σὲ β΄ χρήση.

Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΚΑΡΕΤΣΟΥ

Γόρτυς: α-β) Δακτυλιόλιθος ἀπὸ τὸν τάφο XI καὶ ἐκμαγεῖο του. γ-ζ) Ρωμαϊκὸ μαυσωλεῖο. Κτιστοὶ τάφοι καὶ εὑρήματα.

Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΚΑΡΕΤΣΟΥ

α-β) Πόρος Ἡρακλείου. Τὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ κτιστὸ στόμιο τῆς ἐνετικῆς δεξαμενῆς. γ) Ἐπάνω Ζάκρος. Ὁ χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Β.

Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΚΑΡΕΤΣΟΥ

α) Ἐπάνω Ζάκρος. Ἀνθρωπόλιθοι. Ἀποκαλυφθὲν κτίσμα. β) Ἱεράπετρα. Κορμὸς αὐτοκράτορα. γ) Συλλογὴ Ἱεράπετρας. Τμῆμα θριγκοῦ.

Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ-ΚΑΡΕΤΣΟΥ

'Αγία Πελαγία: α-γ) «Πρυτανεῖον-ἀνδρεῖον». 'Επίχριστα δάπεδα καὶ βόθρος, ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κτίσματος καὶ ὁ χῶρος πρὸς Α. αὐτοῦ. δ-ε) Εὑρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

α-β) Ἁγία Πελαγία. Ἐσωτερικὸ τοῦ οἰκοδομήματος ΙΙ καὶ βαθύτερα στρώματά του. γ-δ) Ἁγία Πελαγία. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή. ε-στ) Καστροκεφάλα. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Knossos: a) EM IIA stone wall. b) Fragment of EM IIA pyxis. c) EM IIA red on buff lid. d) EH II sauce-boat fragments.

Knossos. Unexplored Mansion. a) Room with deposit of vases *in situ*. b) LM II jug.

Knossos. Unexplored Mansion: a-e) LM II vases.

Knossos: a) General view of find-place of the osteotheke from the East. b) North end of the osteotheke after excavations. c) Uppermost deposit of skeletal material *in situ*.

Myrtos: a) Courtyard of the LM I Country House. b) MM buildings on the North slope of Pyrghos. c) MM dish. d) Skulls packed round pithos within the ossuary of the communal tomb.

Haghia Triada: a) L'abitato prepalaziale presso la nuova strada. b) La casa Ovest, vista da Sud.

Haghia Triada: a-b) Pithoi della casa Ovest. c) La casa Est vista da Nord-Ovest.

Gortina. Pretorio: a) Avanzi del Tempio veduti dal piazzale antistante. b) Avanzi delle tabernae del lato posteriore della I fase. c) Colonne del grande portico d'ingresso al piazzale del Tempio.

A. M. COLINI

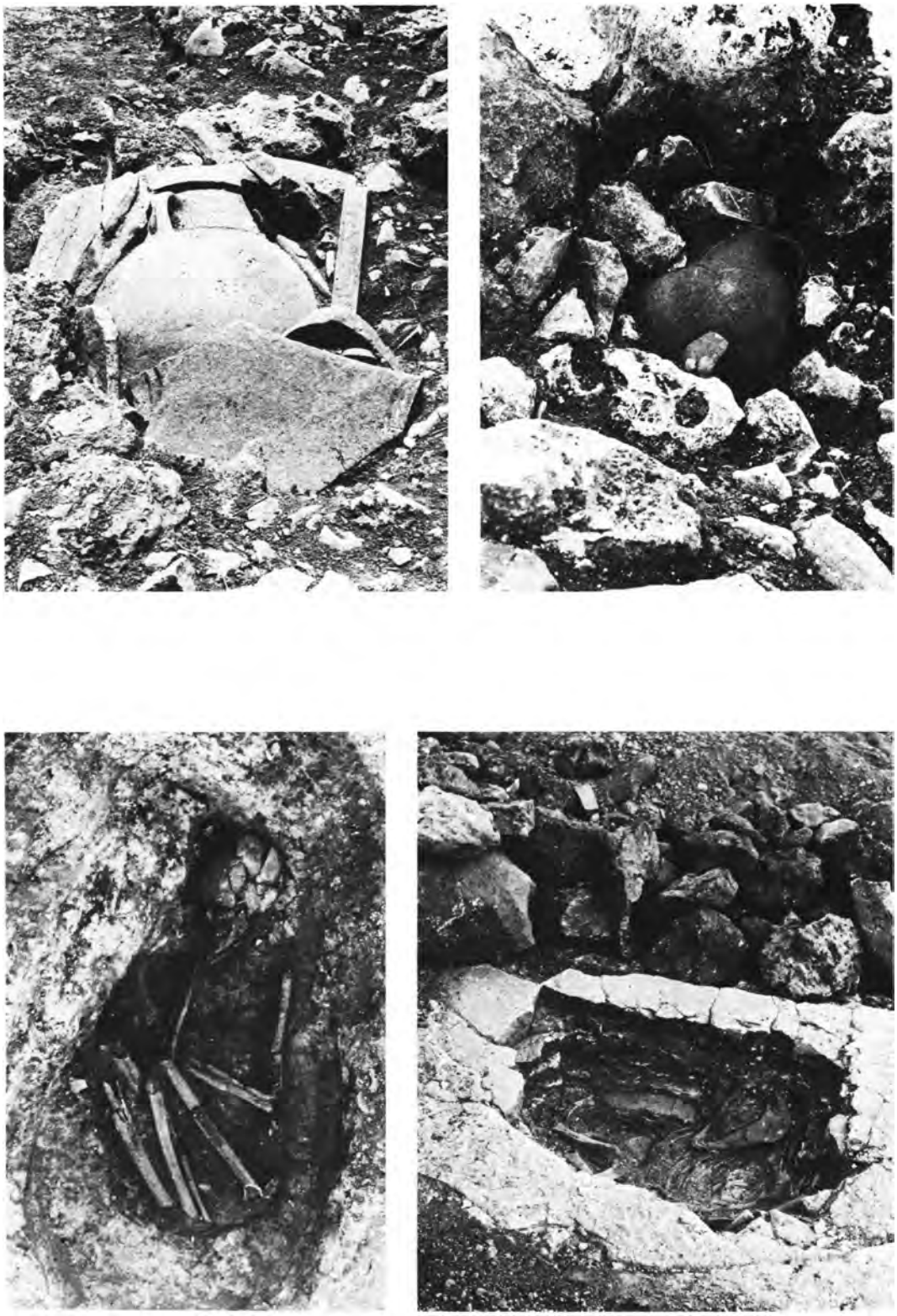

Gortina. Pretorio: a-b) Elementi architettonici. c) Statua femminile. d) Decreto di prossenia.

A. M. COLINI

Prinias. Necropoli: a-d) Tombe nella zona ovest.

Prinias: a) Necropoli, zona ovest. Tombe 278 e 279. b) Necropoli, zona est. Tomba 332. c-d) Valle ad Ovest della Patela. Muro arcaico di fortificazione e blocco inserito con iscrizione.

G. RIZZA

Seli di Kamilari: a) Veduto generale da Ovest-Sud-Ovest. b) Stato pavimentale vano a. Coppa biansata. c) Settore orientale tra i vani a e d. Rhytòn.

V. LA ROSA

Καστέλλι Χανίων: α) Μεγάλη τάφρος. Τὰ δωμάτια Α, C καὶ Β. β-γ) Τάφρος 9. ΥΜ ΙΒ ἀγγεῖα *in situ* κάτω ἀπὸ τὸ κλιμακοστάσιο.

Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Καστέλλι Χανίων: α-β) ΥΜ ΙΒ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν τάφρο 9. γ-ε) ΥΜ ΙΒ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν τάφρο 10.

Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Καστέλλι Χανίων. Τάφρος 10: α-ε) ΥΜ ΙΒ ἀγγεῖα.

'Αρμένοι Ρεθύμνης. 'Υστερομινωικὸ νεκροταφεῖο: α-β) 'Αγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφο 65. γ-στ) 'Αγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφο 67.

Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Ἀρμένοι Ρεθύμνης. Ὑστερομινωικὸ νεκροταφεῖο: α-β) Εὑρήματα ἀπὸ τὸν τάφο 71. γ-δ) Ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς τάφους 73 καὶ 74 ἀντίστοιχα. ε-στ) Εὑρήματα ἀπὸ τὸν τάφο 76.

Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

'Αρμένοι Ρεθύμνης. Ύστερομινωικὸ νεκροταφεῖο: α-η) 'Αγγεῖα ἀπὸ τοὺς τάφους.

Γ. ΤΖΕΔΑΚΙΣ

Χανιά. Ὁδὸς Πολυρρηνίας: α-δ) Τάφος Α καὶ λεπτομέρειαι αὐτοῦ.

Χανιά. Ὁδὸς Πολυρρηνίας: α-β) Τάφος Β. γ-δ) Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Α.

ΙΩ. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Χανιά: α-ε) Ὁδὸς Πολυρρηνίας. Εὑρήματα ἐκ τοῦ τάφου Α. στ) Μουσεῖον Χανίων. Τὸ εἰδώλιον ὑπ' ἀριθ. 653.

ΙΩ. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Χανιά: α) Τάφος ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Ὀρφανοτροφεῖον. β) Ὁδὸς Σκουλᾶ. Θάλαμος τάφου. γ) Ὁδὸς Σφακίων 59. Δρόμος θαλαμωτοῦ τάφου.

ΙΩ. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Χανιά. Ὁδὸς Σφακίων 59: α-ζ) Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Χανιά. Ὁδὸς Κατρὲ 10: α-γ) Λιθόστρωτον γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ΥΜ ΙΙΙΒ τοῖχος καὶ λείψανα κτηρίου ΙΙΙ.

ΙΩ. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

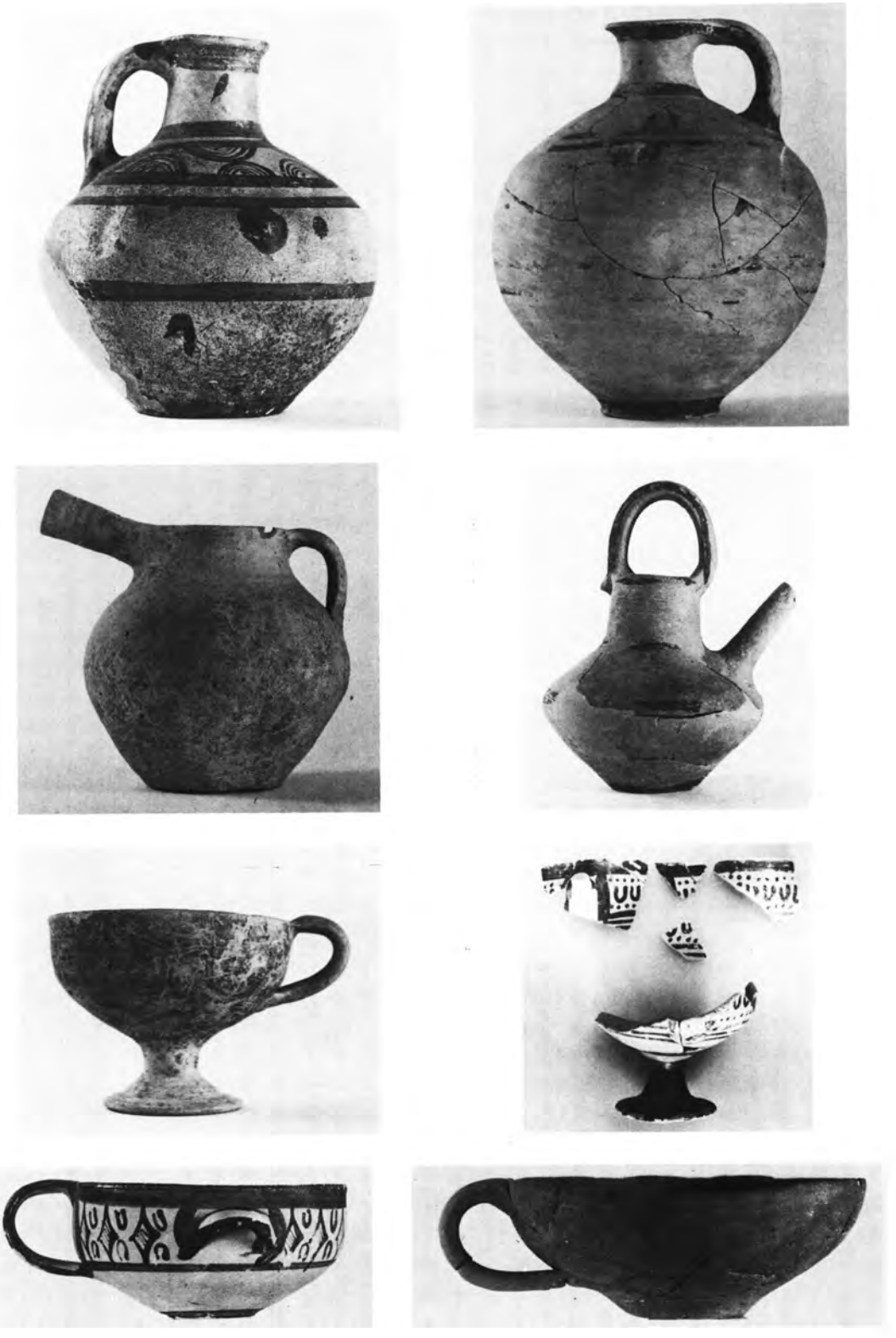

Χανιά. Ὁδὸς Κατρὲ 10: α) Ὄστρακα ἐκ τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ ἀρχείου. β-γ) Λείψανα κτηρίων II καὶ I.

ΙΩ. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Χανιά. Ἅγιος Ἰωάννης: α-η) Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΙΩ. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Χανιά: α-β) Ἅγιος Ἰωάννης. Θυμιατήριον. γ) Ἅγιος Ὀνούφριος Ἀκρωτηρίου. Κρατήρ. δ) Ὁδὸς Κατρὲ 10. Λείψανα κτηρίου IV.

ΙΩ. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

α-β) Μουσεῖον Ἁγίου Νικολάου. Τυχαῖα εὑρήματα. γ, στ) Ἱεράπετρα. Οἰκόπεδον Φ. Παρθενάκη. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. δ-ε) Κρυὰ Σητείας. Ὀρθὴ Πέτρα. Οἱ τάφοι ΙΙ καὶ ΙΙΙ.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

α-β) Παναγία Φόδελε Μαλεβυζίου. Ὁ ναὸς πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας. γ-δ) Προφήτης Ἠλίας Σκαλωτῆς Σφακίων. Ὁ ναὸς πρὸ τῶν ἐργασιῶν καὶ ἡ τοιχογραφία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Ἁγίων Πάντων Χώρας Σφακίων. Ἡ προσευχὴ τοῦ Νῶε καὶ ὁ κατακλυσμός.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἅγιον Γεώργιον Ἱεραπέτρας: α) Συλλειτουργοῦντες Ἱεράρχαι. β) Ὁ Παντοκράτωρ. γ) Ὁ Μελισμός. δ) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Παναγίας Μαλῶν Ἱεραπέτρας: α-β) Ἡ Ἐπταβηματίζουσα καὶ ὁ Εὐαγγελισμὸς παρὰ τὸ φρέαρ.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Γαλύφας Πεδιάδος: α) Τὸ ἀρχικὸν κλίτος μετὰ τὰς ἐργασίας. β) Ὁ Ἅγιος Νικόλαος. γ) Ὁ Ἅγιος Βασίλειος. δ) Ὁ Χριστὸς τῆς Πλατυτέρας.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Γαλύφας Πεδιάδος: α) Ὁ Ἄγγελος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. β) Ἡ Θεοτόκος τῆς Ἀναλήψεως. γ) Μορφὴ ὁσίου. δ) Μορφὴ ἀφιερωτοῦ.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης: α-β) Ὁ Παντοκράτωρ τοῦ τρούλλου καί λεπτομέρεια αὐτοῦ.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης: α-β) Ὁ Προφήτης Δαυὶδ καὶ Ἄγγελος ἐκ τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου. γ) Ἡ Προδοσία. δ) Ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

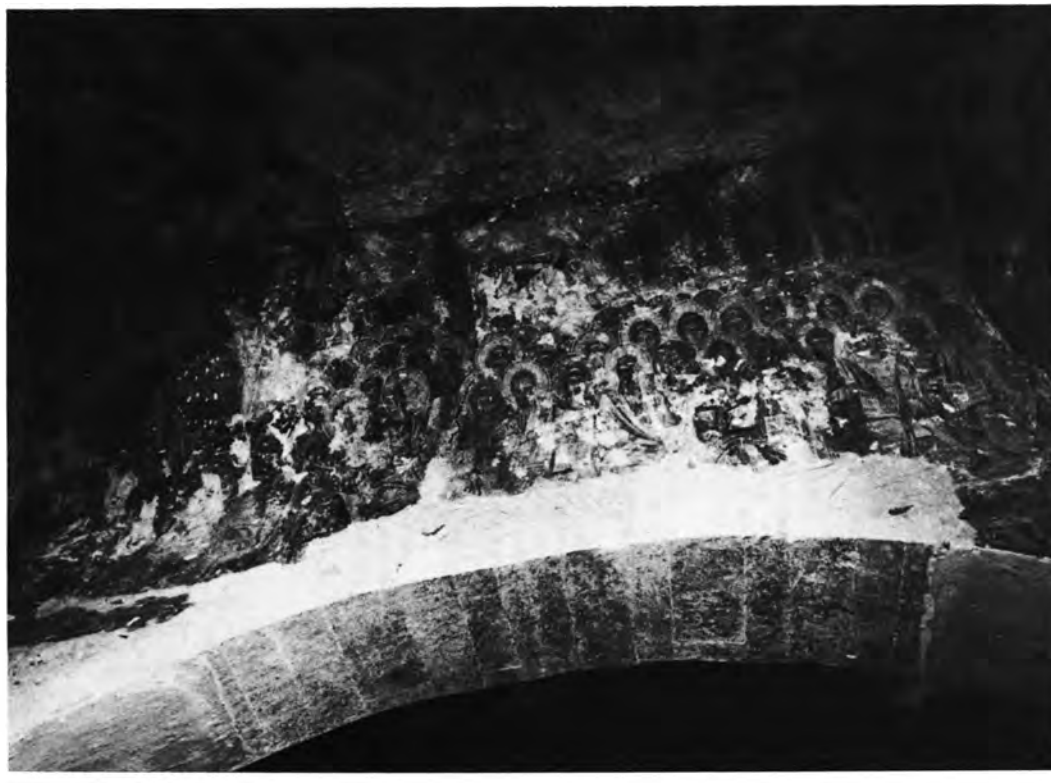

Μονὴ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης: α) Ἡ Βαϊοφόρος. β) Ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος. γ) Εὐαγγελισταί.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Κερᾶς Πεδιάδος: α-γ) Ἡ Β΄ Παρουσία μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαλύψεως καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Παναγίας Φόδελε Μαλεβυζίου: α-β) Τὸ βορειοδυτικὸν γωνιαῖον διαμέρισμα κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν καὶ μορφὴ ἁγίου ἐπὶ τοῦ πεσσοῦ αὐτοῦ.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Παναγίας Πατσοῦ Ἀμαρίου: α) Ἡ κόγχη καὶ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ Ἱεροῦ. β-γ) Ἡ κοινωνία τῶν Ἀποστόλων καὶ οἱ Ἱεράρχαι πρὸ τῆς ἀποτειχίσεως.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ναὸς Παναγίας Πατσοῦ Ἀμαρίου: α, δ) Ἡ κοινωνία τῶν Ἀποστόλων μετὰ τὴν ἀποτείχισιν καὶ ἀποκατάστασιν καὶ λεπτομέρεια αὐτῆς. β-γ) Ἱεράρχαι μετὰ τὴν ἀποτείχισιν καὶ ἀποκατάστασιν καὶ λεπτομέρεια αὐτῶν.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

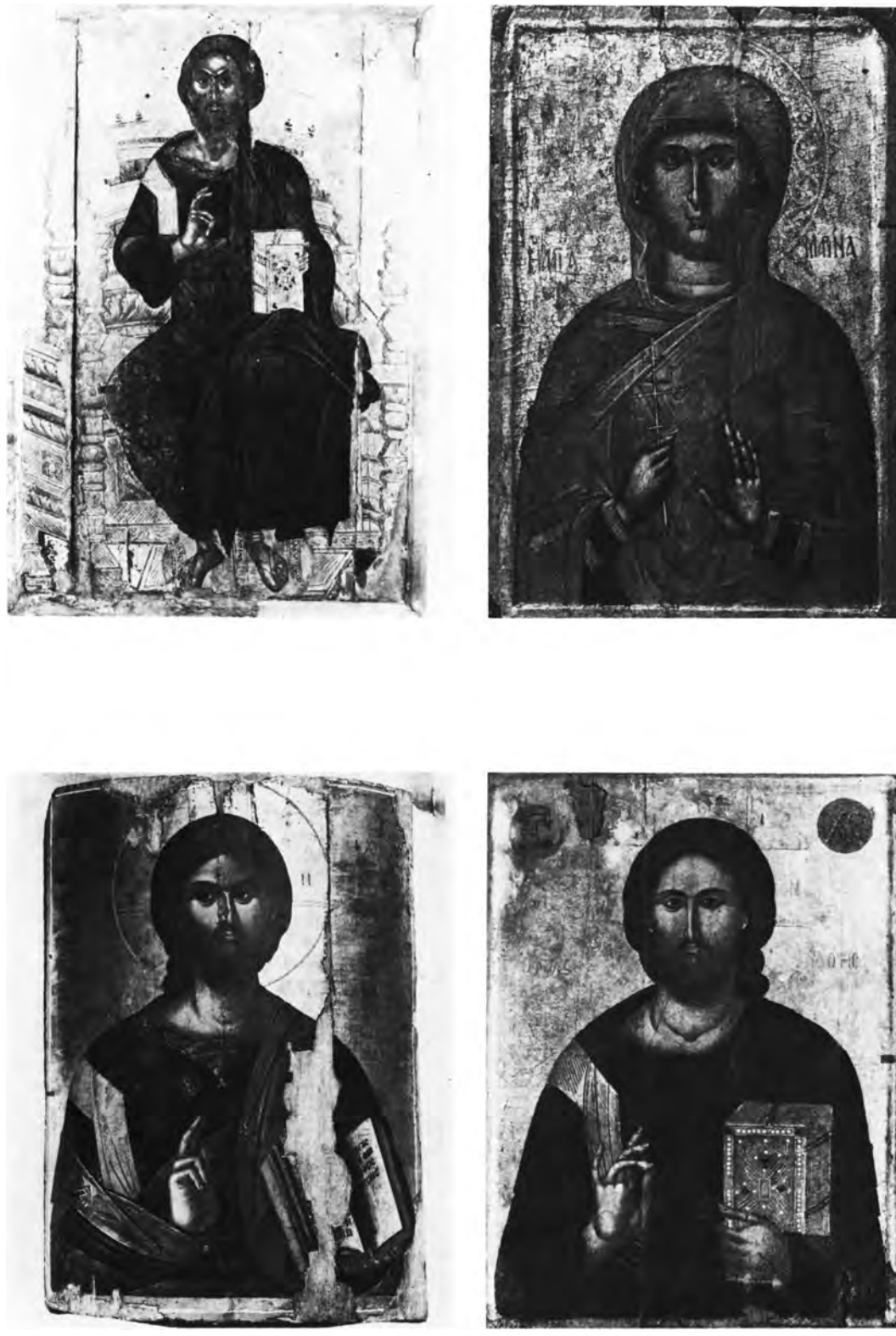

α-β) Ναὸς Μικροῦ Ἁγίου Μηνᾶ Ἡρακλείου. Ἡ βάπτισις τοῦ ζωγράφου Γεωργίου Καστροφύλακα (1746) καὶ ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ τοῦ ζωγράφου Ζαχαρία Καστροφύλακα (1755). γ-δ) Ναὸς Ἁγίου Ματθαίου Σιναϊτῶν Ἡρακλείου. Ἡ Θεοτόκος τοῦ Πάθους τοῦ Βίκτωρος καὶ ἡ Δέησις.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

α) Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης. Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ. β, δ) Ναὸς Ἁγίας Μαρίνας Κριτσᾶς Μεραμπέλλου. Ἡ Ἁγία Μαρίνα καὶ ὁ Χριστὸς Φωτοδότης. γ) Ναὸς Παναγίας Ὁδηγήτριας Κριτσᾶς Μεραμπέλλου. Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

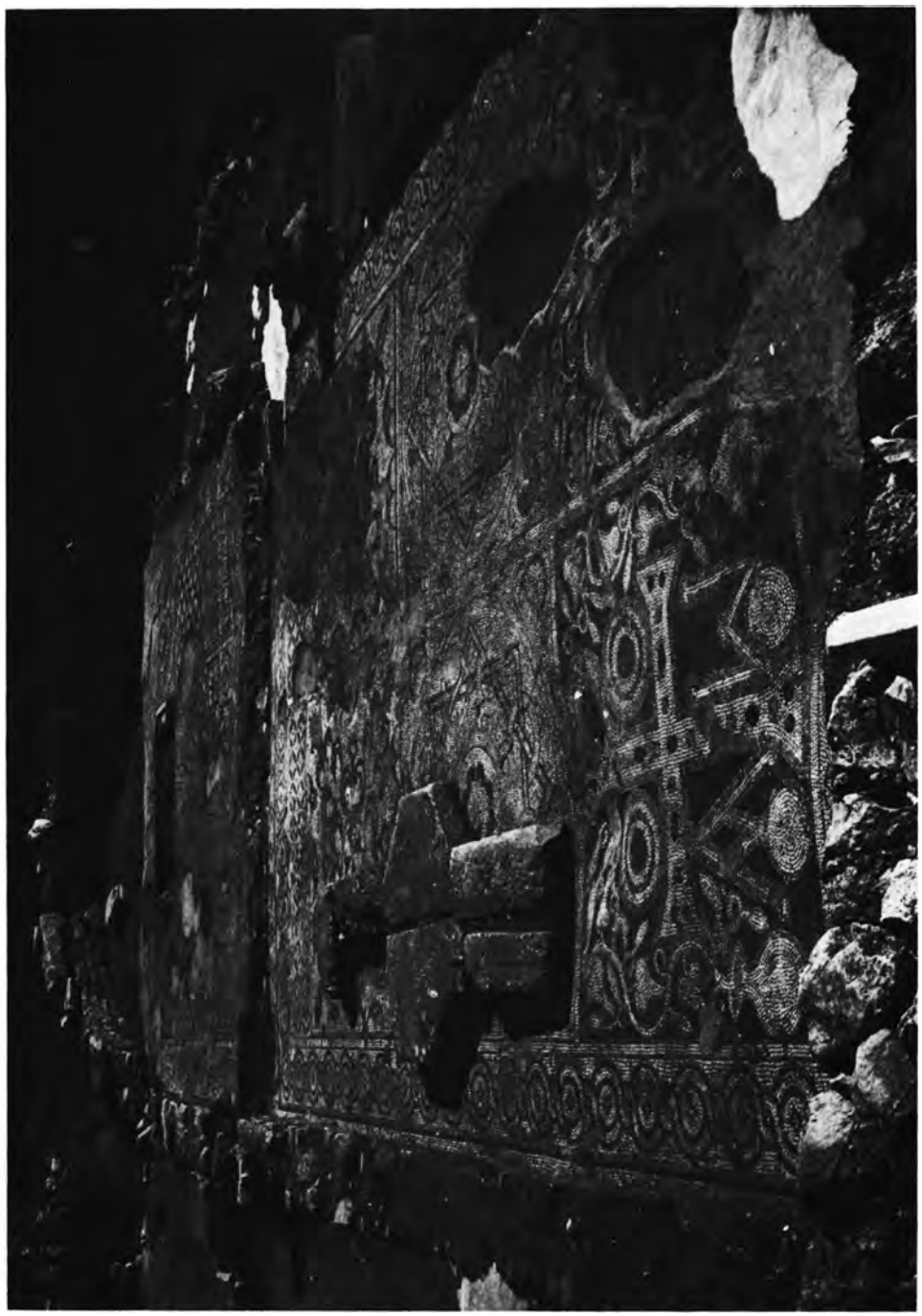
α) Μουσεῖον Χανίων. Ἡ Σταύρωσις. β-γ) Μονὴ Βαλσαμονέρου Καινουργίου. Ἀμφιπρόσωπος εἰκὼν τοῦ ζωγράφου Ἀγγέλου.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Μονὴ Βαλσαμονέρου Καινουργίου. Ἡ Θεοτόκος Ὁδηγήτρια.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ἄλμυρίς Ἀποκορώνου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

ΕΜΜ. ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ρόδος: α-γ) Πάροδος ὁδοῦ Χειμάρρας βορείως Χαραλαμπείου Γηροκομείου. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς. δ) Ὁδὸς Πίνδου 24. Ἐνεπίγραφον βάθρον.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος: α-β) Ὁδὸς Μπέβιν καὶ Καναδᾶ 33. Τμήματα τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ 17 καὶ Ρ 35. γ) Ὁδὸς Ἁγίας Λαύρας 11. Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 29β. δ) Ὁδὸς Μεγ. Κωνσταντίνου 36. Ὑπαίθριος ἀγωγός.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος: α-β) Ὁδὸς Ὄθωνος καὶ Ἀμαλίας 13. Σειρὰ ἀμφορέων ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 29α καὶ τμῆμα τοίχου πρὸς Δ. αὐτῆς. γ-στ) Ὁδὸς Ναυαρίνου καὶ πάροδος Χειμάρρας. Τμῆμα ἀρχαίου ὑδραγωγείου, καμαροσκεπὴς αἴθουσα καὶ εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

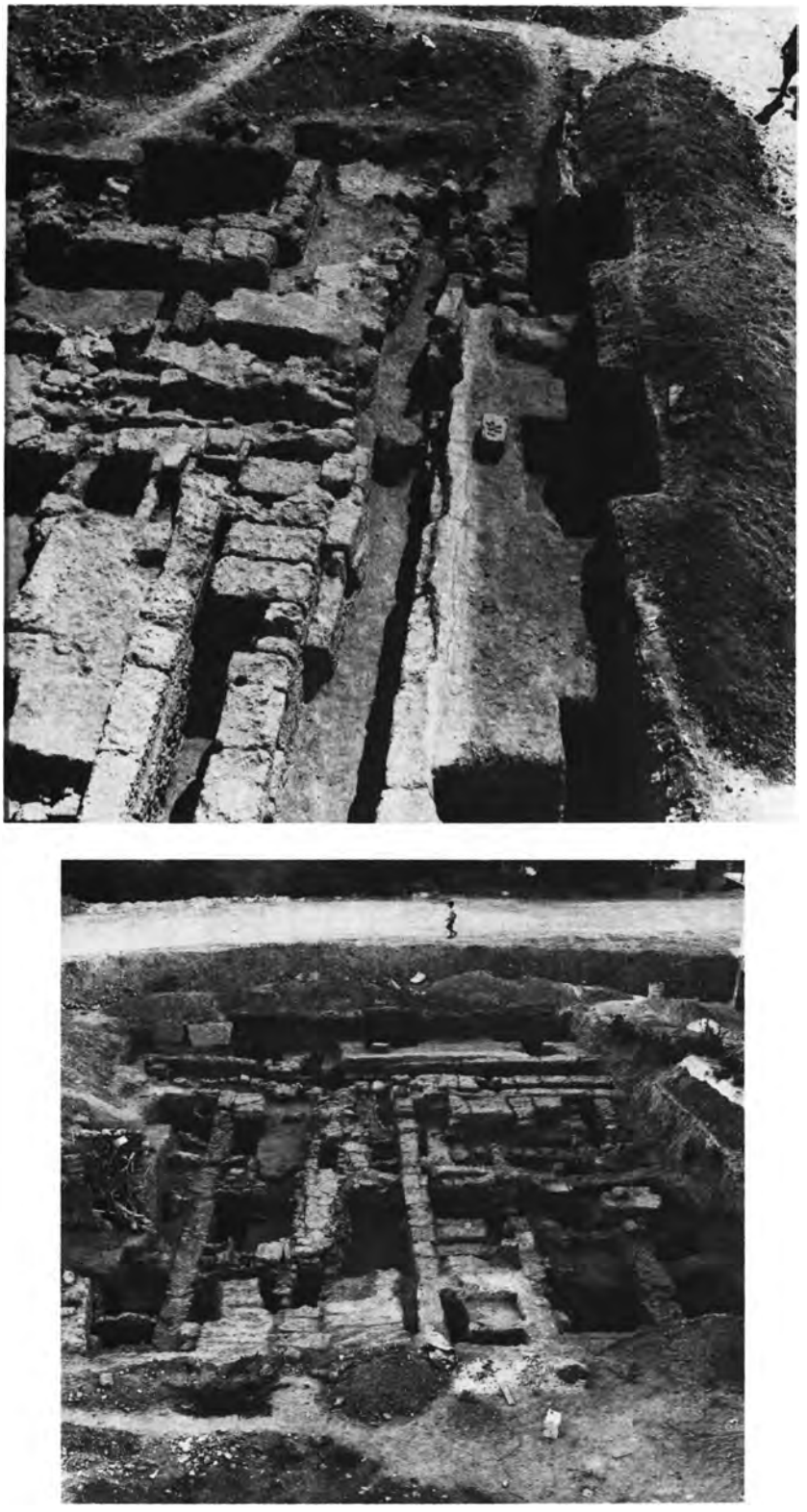

Ρόδος: α) Ὁδὸς Ἀλεξ. Διάκου. Τμῆμα ἀρχαίου ὑπονόμου. β) Ὁδὸς Ἀντισμηνάρχου Ν. Βολονάκη. Ὑδραγωγοὶ σωλῆνες. γ) Νοτιοδυτικὴ γωνία ὁδῶν Θ. Σοφούλη 84 καὶ Χειμάρρας 67. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος. Ὁδὸς Πριγκιπίσσης Ἀλεξίας 8: α-β) Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ 23β καὶ διασταύρωσις αὐτῆς μετὰ τῆς Ρ 32γ.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος: α-β) Ὁδὸς Κέννεντυ καὶ Διαγοριδῶν 62. Ἀρχαῖος κλίβανος καὶ συστήματα ὑδραγωγείων. γ) Ὁδὸς Πυθαγόρα 42 καὶ πάροδος Σοφοκλέους. Τοῖχος ἐκ σπονδύλων κίονος. δ) Ὁδὸς λοχαγοῦ Φανουράκη καὶ Ἀλεξ. Διάκου. Ἐνεπίγραφον βάθρον.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος: α) Πάροδος Παναγ. Ροδίου. Προτείχισμα πύργου Μυριαλλῆ. β-δ) Ὁδὸς Γαριβάλδη καὶ Μεγ. Κωνσταντίνου. Εὑρήματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

α) Ρόδος. Ὄστρακον ἐξ ἀρχαίας Καμίρου. β) Ρόδος. Ἀφάντου. Τμῆμα χρυσοῦ στεφάνου. γ-δ) Ρόδος. Μάσσαρι. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς περιοχῆς Χαρακίου. ε) Κῶς. Λείψανα ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος. Ἀρχαῖον νεκροταφεῖον Καρακόνερου: α-γ) Ἄγαλμα ἱματιοφόρου ἀνδρικῆς μορφῆς. δ-ε) Τετράγωνος βάσις βωμοῦ.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος. Ἀρχαῖον νεκροταφεῖον Καρακόνερου: α) Ὀρθογώνιος βωμός. β-ε) Παραδοθέντα γλυπτά.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Πάτμος. Ἄσπρη: α) Γενικὴ ἄποψις τῆς περιοχῆς. β) Τμῆμα λιθομύλου. γ) Λείψανα τοίχων.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Στάδιο Ρόδου. Ἡ βόρεια ἄφεση: α) Τὸ ἄκρο μὲ τὸ σημεῖο μετρήσεως. β) Πρώτη οἰκοδομικὴ φάση. γ) Ἄποψη τοῦ χώρου ἀπὸ Δ.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

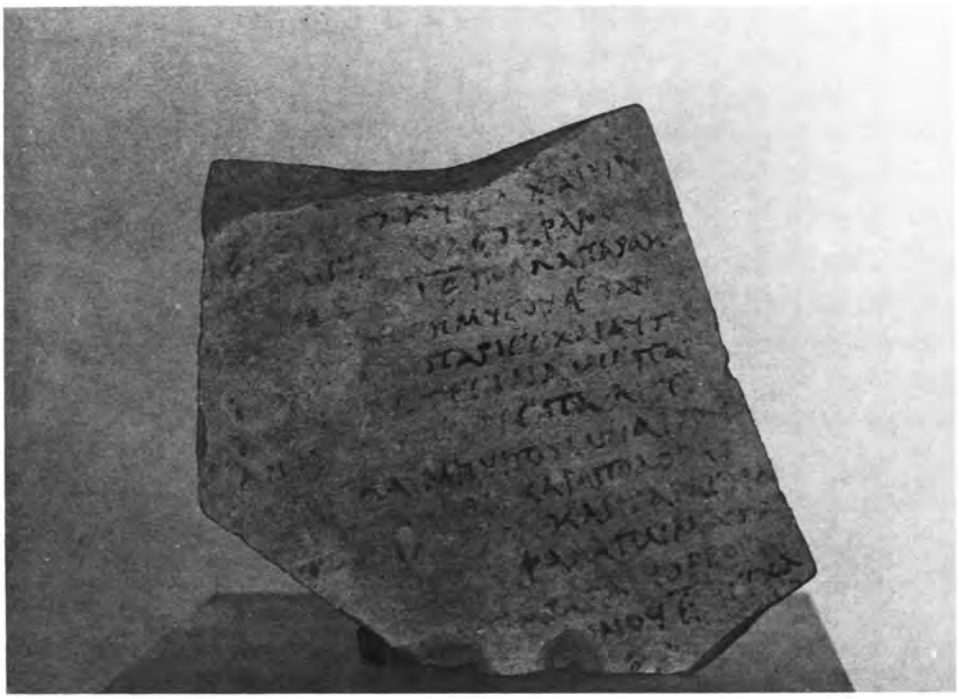

α-β) Στάδιο Ρόδου. Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ μηχανισμοῦ στὴ νότια καὶ βόρεια ἄφεση ἀντίστοιχα. γ) Στάδιο Κῶ. Ἡ ἄφεση.

Η. ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Ρόδος: α) Μουσεῖον. Ἑλληνιστικὴ ἐπιστολὴ ἐπὶ ὀστράκου. β-γ) Ὁδὸς Ἰω. Καζούλη 11. Ὑπόγειος κατασκευὴ καὶ σκελετὸς ζώου.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος: α) Ὁδὸς Κωνστ. Παλαιολόγου 25. Λείψανα ἀρχαίας οἰκίας. β-γ) Ὁδὸς Γαριβάλδη. Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὀχυρώσεως καὶ τὸ προτείχισμα.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος. Ὁδὸς Γαριβάλδη: α-β) Τὸ προτείχισμα μὲ τὴν ἐντειχισμένην ἐπιγραφήν. γ-δ) Τὸ τεῖχος.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος: α-γ) Ὁδὸς Γαριβάλδη. Εἰδώλιον ταναγραίας. δ-ε) Ὁδὸς Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων 29. Φρεάτιον καὶ λείψανα ἀρχαίας οἰκίας.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος: α) Ὁδὸς Πίνδου καὶ νέα Ἐνόπλων Δυνάμεων. Ψηφιδωτὸν δάπεδον. β) Πάροδος Ἁγίας Ἀναστασίας. Λείψανα οἰκίας παρὰ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ 32α. γ-ε) Ὁδὸς Ἁγίου Ἰωάννου. Ὑπόγειος ἀγωγὸς καὶ ὑδραγωγοὶ σωλῆνες.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Ρόδος: α-δ) Ὁδὸς Προέδρου Κέννεντυ 5-7. Ἀρχαῖον φρέαρ καὶ γλυπτὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς. ε) Ὁδὸς Γαριβάλδη. Ἀρχαῖος ὑπόνομος.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

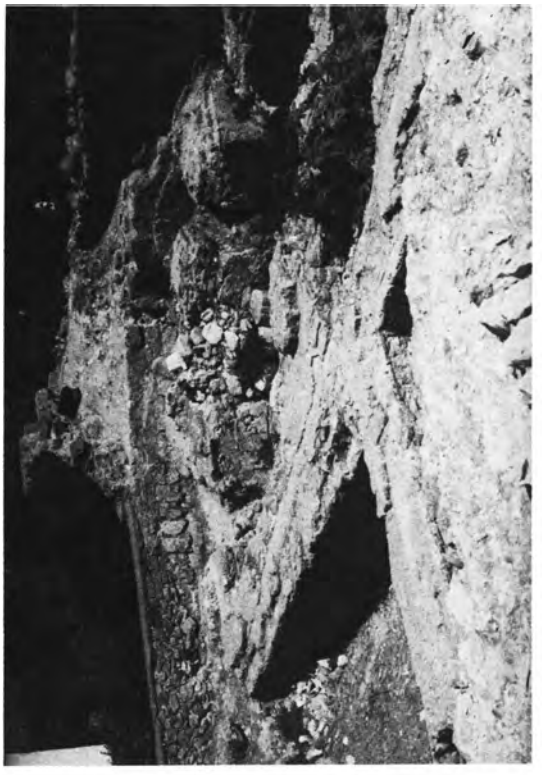

Ρόδος. Προέκτασις όδοῦ Θεμ. Σοφούλη: α-β) Ἐρυθρόμορφος κρατήρ. γ-δ) Ἐνεπίγραφος κάλπη.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Κῶς. Ἀκτή Κουντουριώτη 6: α-β) Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τμῆμα τῶν θερμῶν τοῦ λιμένος. γ-δ) Τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὸ κιονόκρανον κατὰ χώραν.

ΧΡ. ΝΤΟΥΜΑΣ

'Αστυπάλαια: α-β) ΠΚ ΙΙ ὄστρακα καὶ ὀψιανοὶ ἐκ τοῦ κόλπου τοῦ Βαθέος.

α-β) Ρόδος. Διπόταμον Σορωνῆς. Παλαιοχριστιανικὸν νεκροταφεῖον. γ) Ρόδος. Ὁ μεσαιωνικὸς πύργος τῶν Ἀγγέλων ἢ τῆς Γαλλίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως. δ-ε) Πάτμος. Σπήλαιον Ἀποκαλύψεως. Ἡ καμάρα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἄννης μετὰ τὴν συντήρησιν καὶ τοιχογραφία Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Η. ΚΟΛΛΙΑΣ

α-στ) Ἀρχαῖα εἰς τὸ ἀρχαιοπωλεῖον Μαρτίνου.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-ζ) Ἀγγεῖα εἰς τὸ ἀρχαιοπωλεῖον Μαρτίνου.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-στ) Ἀγγεῖα εἰς τὸ ἀρχαιοπωλεῖον Μαρτίνου.

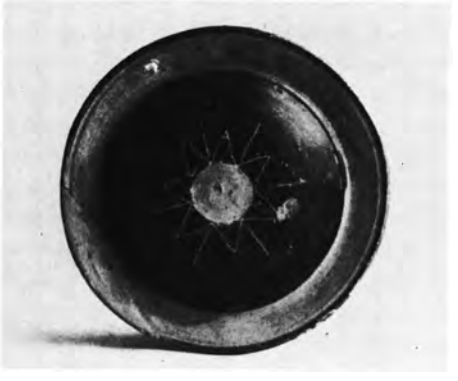
ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-ε) Ἀγγεῖα εἰς τὸ ἀρχαιοπωλεῖον Μαρτίνου.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-β) Ἀρχαῖα εἰς τὴν συλλογὴν Καρόλου Πολίτου. γ-ε) Ἀρχαῖα δωρηθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς.

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-ε) Ἀγγεῖα δωρηθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς.

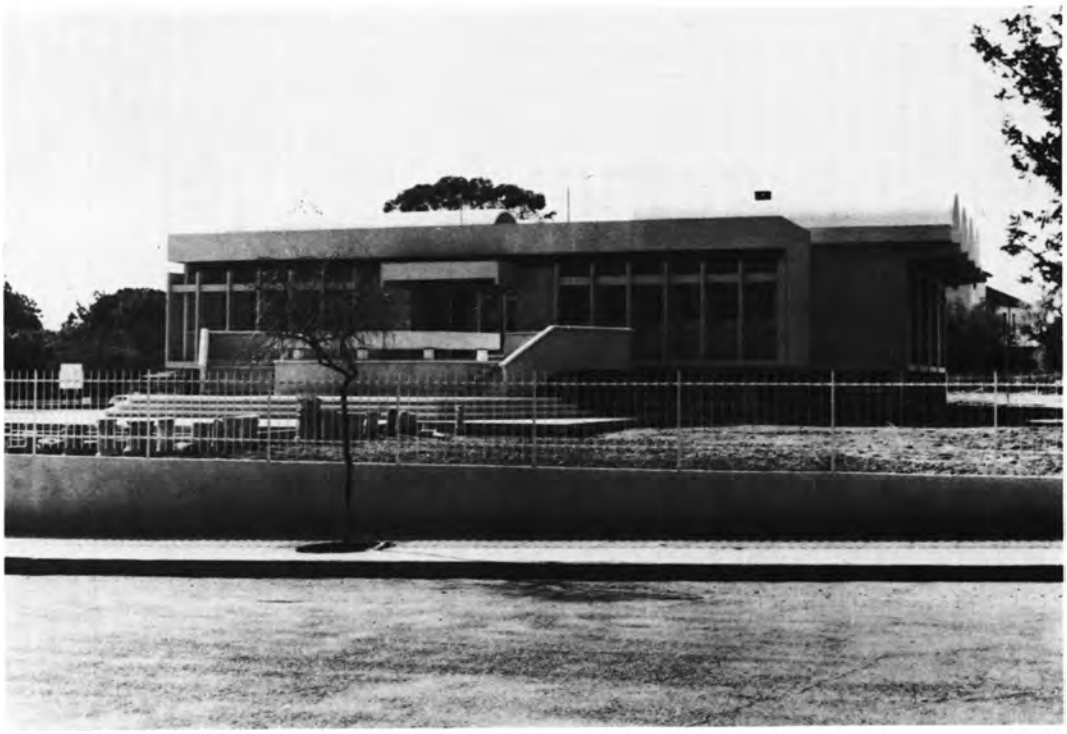
ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α-στ) Ἀγγεῖα δωρηθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Πειραιῶς.

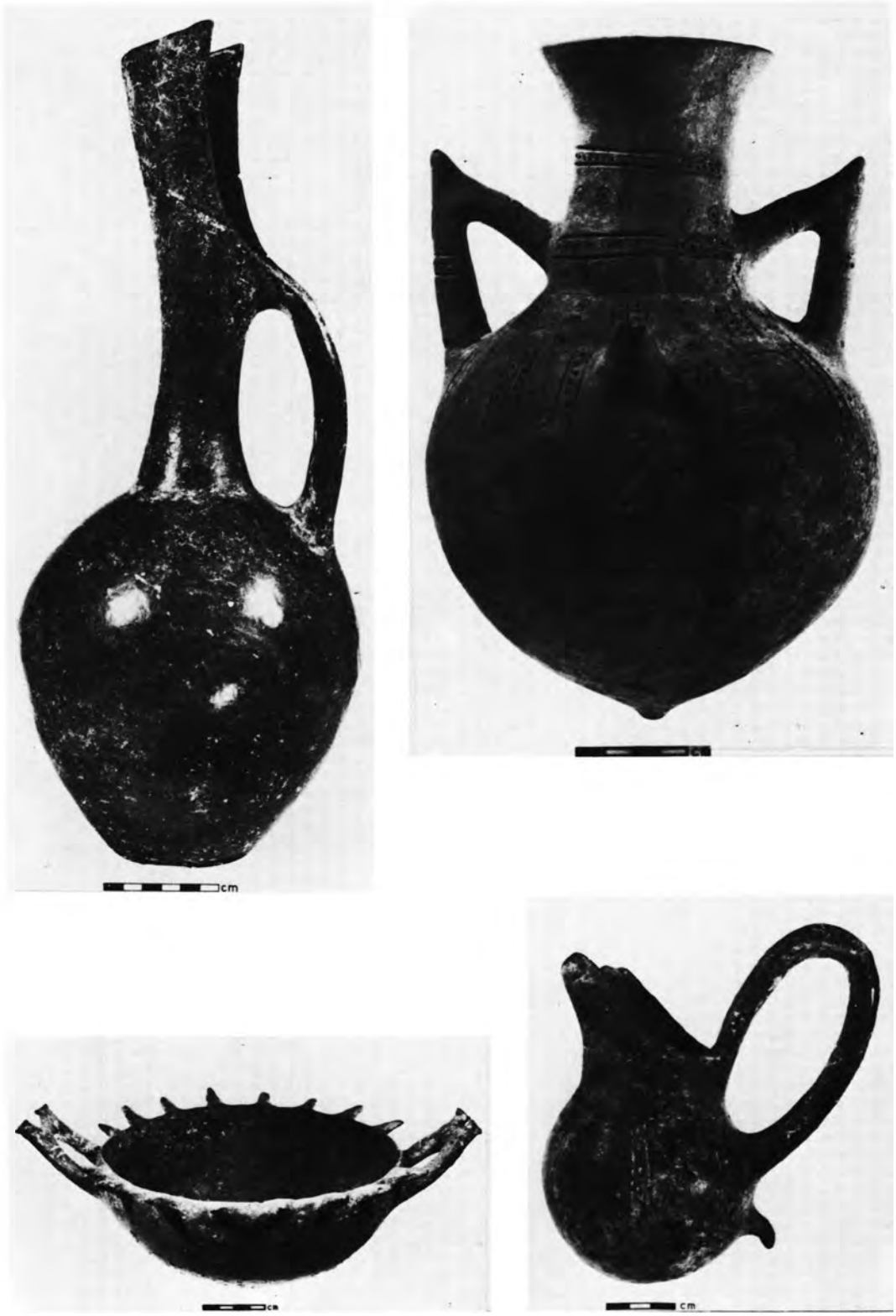
ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α) Λευκωσία. Κυπριακὸν Μουσεῖον. Αἴθουσα ἐκθεμάτων ἐκ τῆς Ἔγκωμης καὶ τοῦ Κιτίου. β) Τὸ Μουσεῖον Λεμεσοῦ.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Λευκωσία. Κυπριακὸν Μουσεῖον: α-δ) Ἀγγεῖα τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α-γ) Λευκωσία. Κυπριακὸν Μουσεῖον. Ἀγγεῖα τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. δ) Πρωτογεωμετρικὴ πρόχους ἐκ τάφου εἰς Ἐρήμην.

α) Μυκηναϊκὸς ἀμφορεὺς ἐκ τάφου εἰς Καζάφανιν. β-γ, ε-στ) Ἀγγεῖα ἐκ τάφων εἰς Σόλους. δ) Χαλκοῦς λέβης εἰς τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α-β) Γαστριά. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ νεκροταφείου εἰς Ἀλαάς. γ-ε) Ἀγγεῖα εἰς τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α-β, ε, ζ) Ἀγγεῖα εἰς τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας. γ, στ) Ἀγγεῖα ἐκ τάφων εἰς Κάτω Δευτεράν. δ) Ἀγγεῖον ἐκ τάφου εἰς Σόλους.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α) Ἀγγεῖον ἐκ τάφου εἰς Κάτω Δευτεράν. β, ε) Ἀγγεῖα εἰς τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας. γ-δ) Ἀγγεῖα εἰς τὸ Μουσεῖον Κυρηνείας.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α) Ἐπιτύμβιος στήλη εἰς τὸ Μουσεῖον Πάφου. β-ε) Ἀρχαῖα εἰς τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α-β) Πήλινα εἰδώλια εἰς τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας. γ, ε-στ) Γυναικεῖα εἰδώλια εἰς τὸ Μουσεῖον Κουρίου. δ) Πτηνόμορφον εἰδώλιον ἐκ τάφου εἰς Σόλους.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

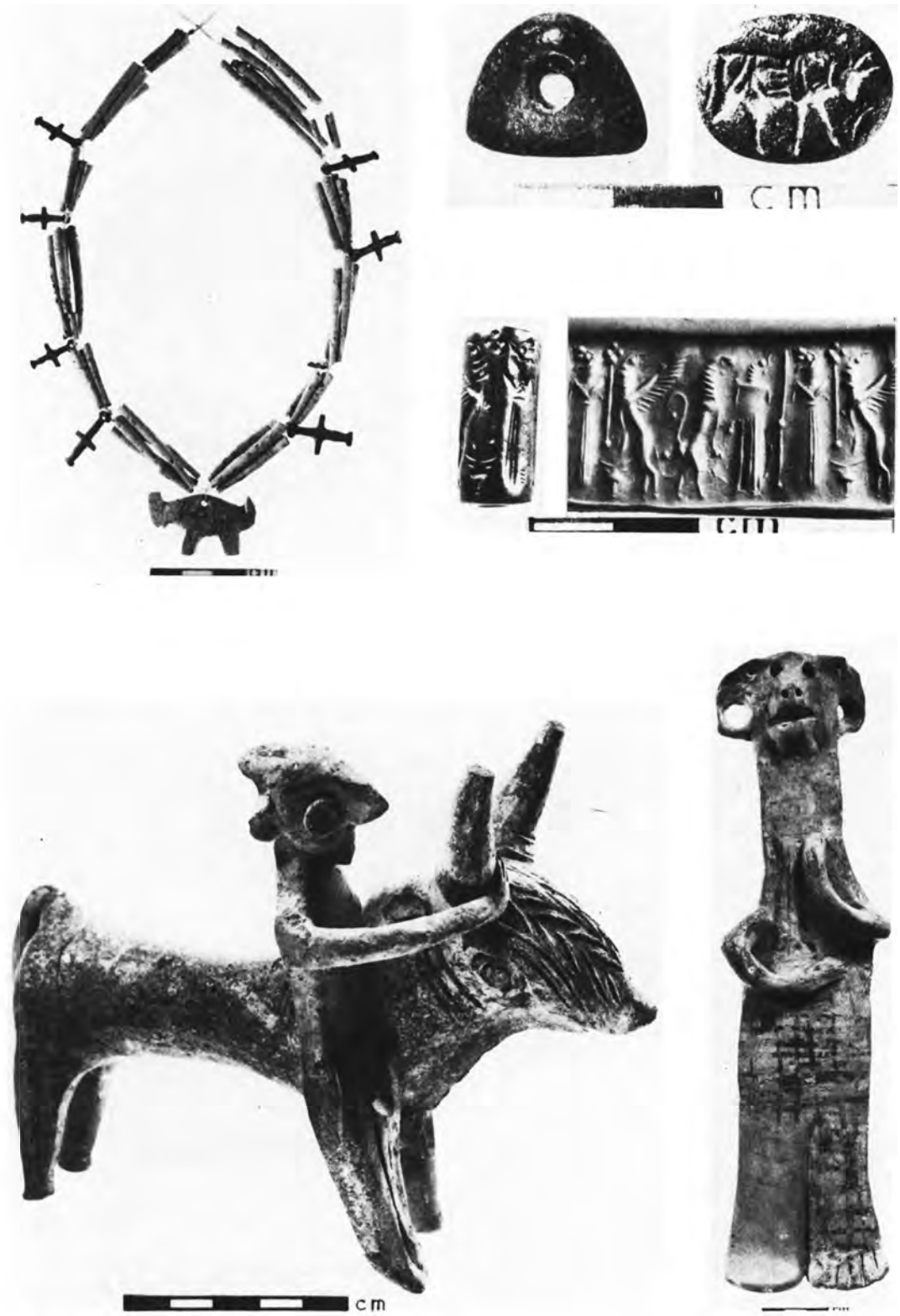

α-δ) Ἀρχαῖα εἰς τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α) Περιδέραιον ἐκ τάφου εἰς Σουσκιοῦν. β-γ, ε) Σφραγίδες καὶ εἰδώλιον εἰς τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον Λευκωσίας. δ) Εἰδώλιον ἐκ τάφου εἰς Καζάφανιν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α) Κίτιον. Περιοχὴ ΙΙ. Ἄποψις τοῦ ἀνασκαφικοῦ χώρου. β) Σαλαμίς. Θέατρον. Ἀποκαλυφθέντα ἀποδυτήρια.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Κάτω Πάφος: α) Ἄποψις τοῦ ρωμαϊκοῦ Ὠδείου. β) Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς παρὰ τὴν ἔπαυλιν τοῦ Διονύσου.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α) Ἀμαθούς. Κτιστὸς τάφος. Μνημειώδης δρόμος. β) Σαλαμίς. Θέατρον. Ἄποψις δυτικῆς πτέρυγος.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

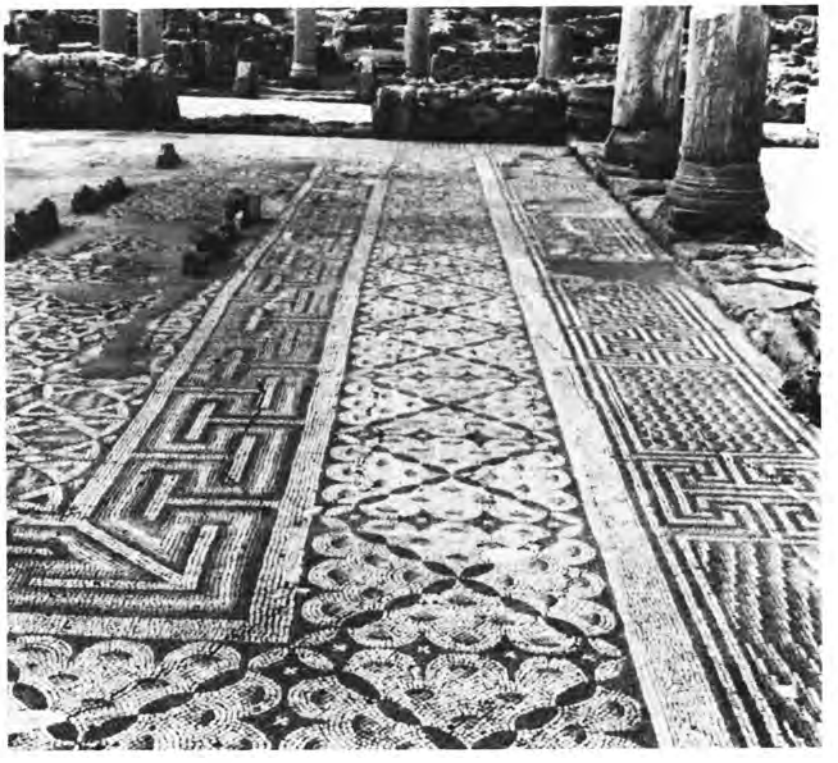

Κούριον: α) Ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως. β) Οἰκία μονομάχων. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

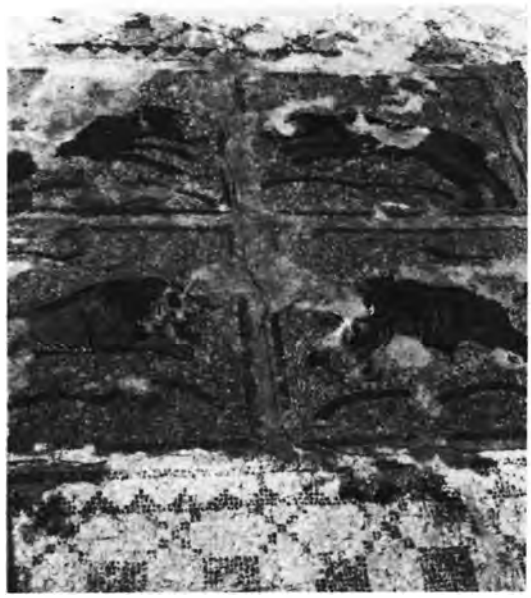

Ἁγία Τριὰς Αἰγιαλούσης: α-β) Γενικὴ ἄποψις τῆς βασιλικῆς ἀπὸ Δ. καὶ λεπτομέρεια δαπέδου αὐτῆς μετὰ τὴν συντήρησιν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

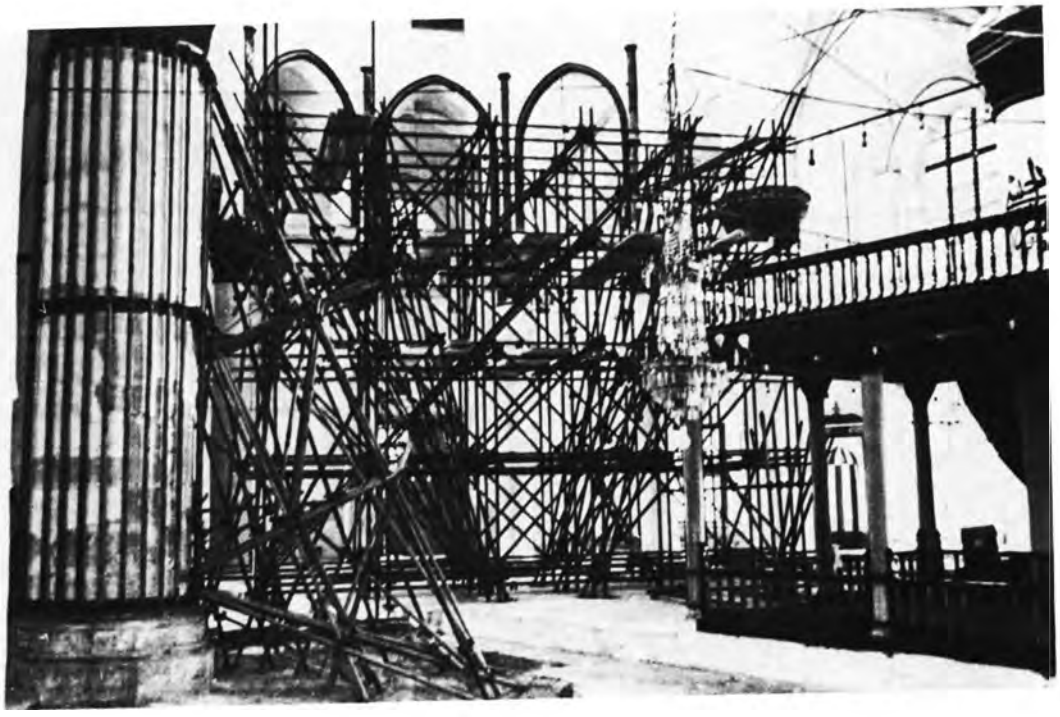

α) Κούριον. Ἄποψις ἐξ Α. τῆς βασιλικῆς ἐκτὸς τῶν τειχῶν. β-γ) Τμήματα ψηφιδωτῶν δαπέδων εἰς τὴν βασιλικὴν Ἁγίου Γεωργίου Πέγειας καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν Λιμενιωτίσσης εἰς Κάτω Πάφον.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α) Φρούριον Κυρηνείας. Ἐκ τῆς συντηρήσεως τοῦ ἑλληνιστικοῦ ναυαγίου. β) Μουσεῖον Ἀμμοχώστου. Τοιχογραφία τοῦ Ὕλα. γ) Λευκωσία. Γοτθικὸς ναὸς Ἁγίας Σοφίας. Ἐργασίαι στερεώσεως κίονος.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α) Μουσεῖον Παλαιπάφου. Ἡ Λήδα καὶ ὁ κύκνος. β) Κάτω Πάφος. Ψηφιδωτὸν ἐκ τοῦ «ἀνακτόρου» τοῦ Θησέως.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Κούριον: α-β) Ἔπαυλις Εὐστολίου. Ψηφιδωτὸν δάπεδον πρὸ καὶ μετὰ τὴν συντήρησιν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α-β) Βασιλικὴ Σόλων. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου πρὸ καὶ μετὰ τὴν συντήρησιν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

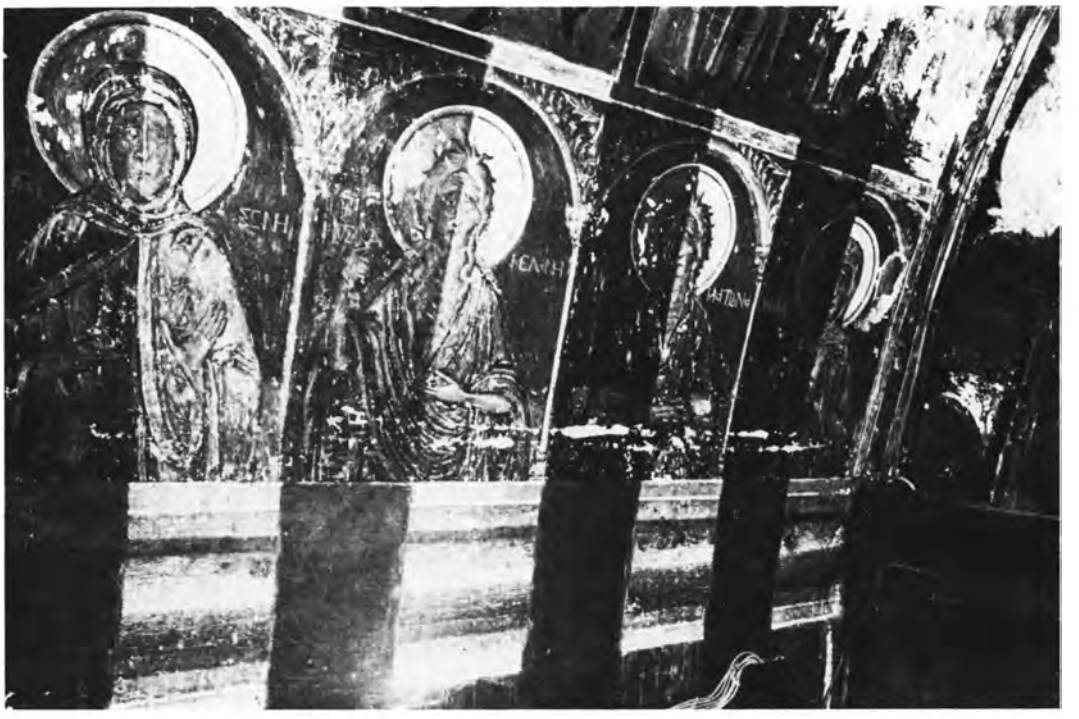

Καλογραία: α-β) Ναὸς Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ Ἀντιφωνητοῦ. Ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν.

α-β) Καλιάνα. Ναὸς Ἁγίας Ἄννης. Οἱ τεσσαράκοντα μάρτυρες πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν. γ-δ) Κακοπετριά. Ἅγιος Γεώργιος Περαχωρίτης. Ἀσπασμὸς Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

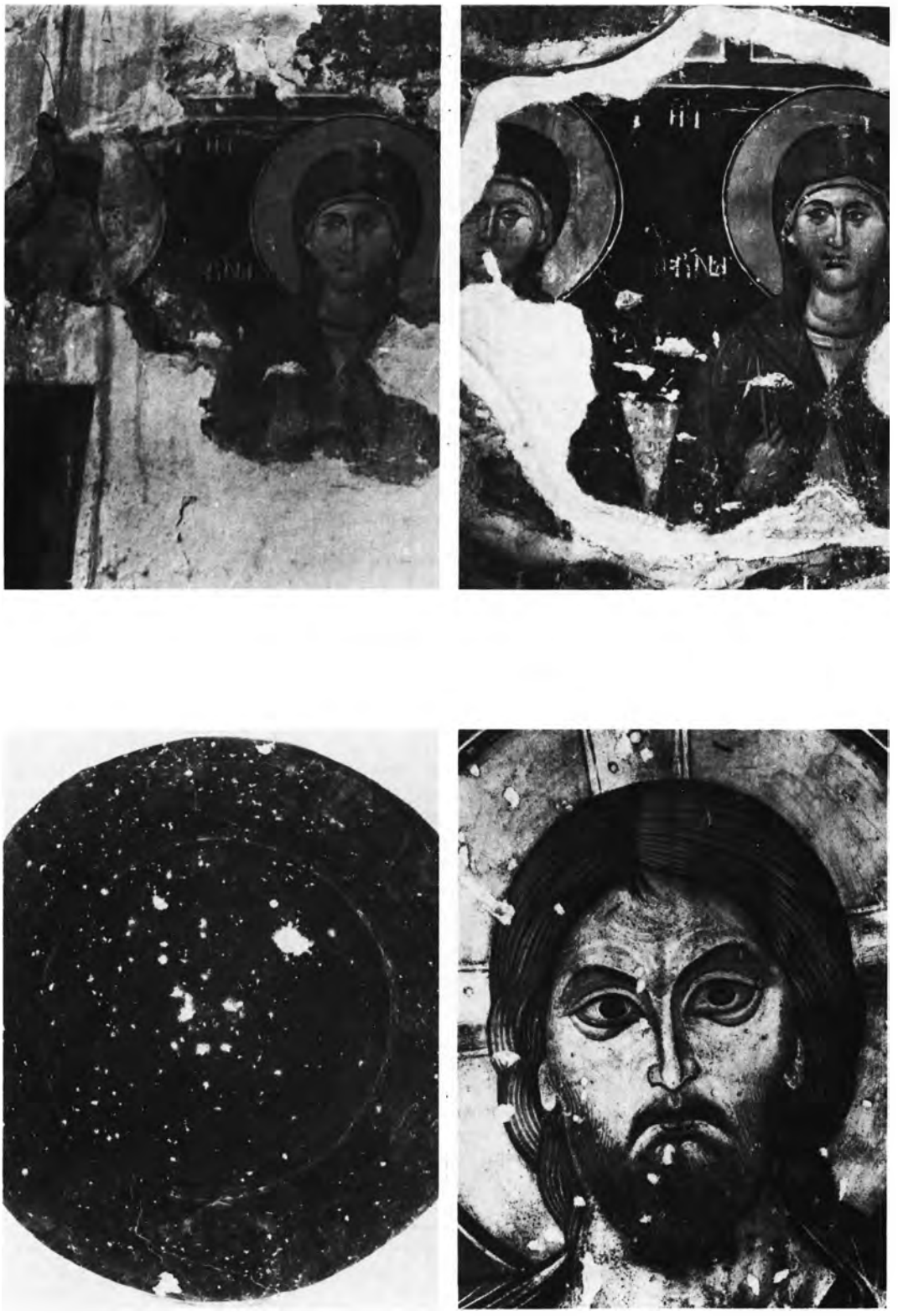

α) Λευκωσία. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Πίπη. Τοιχογραφία κατὰ τὸν καθαρισμόν. β-γ) Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδιστοῦ εἰς Καλοπαναγιώτην. Παρεκκλήσιον Λατίνων. Ὁ Μωϋσῆς πρὸ τῆς φλεγομένης βάτου πρὸ καὶ μετὰ τὴν συντήρησιν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α-β) Ναὸς Παναγίας τοῦ Κάμπου εἰς Ἀκαπνοῦν. Τοιχογραφία πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν. γ-δ) Λύση. Ναὸς Ἁγίου Θεμωνιανοῦ. Ὁ Παντοκράτωρ πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν.

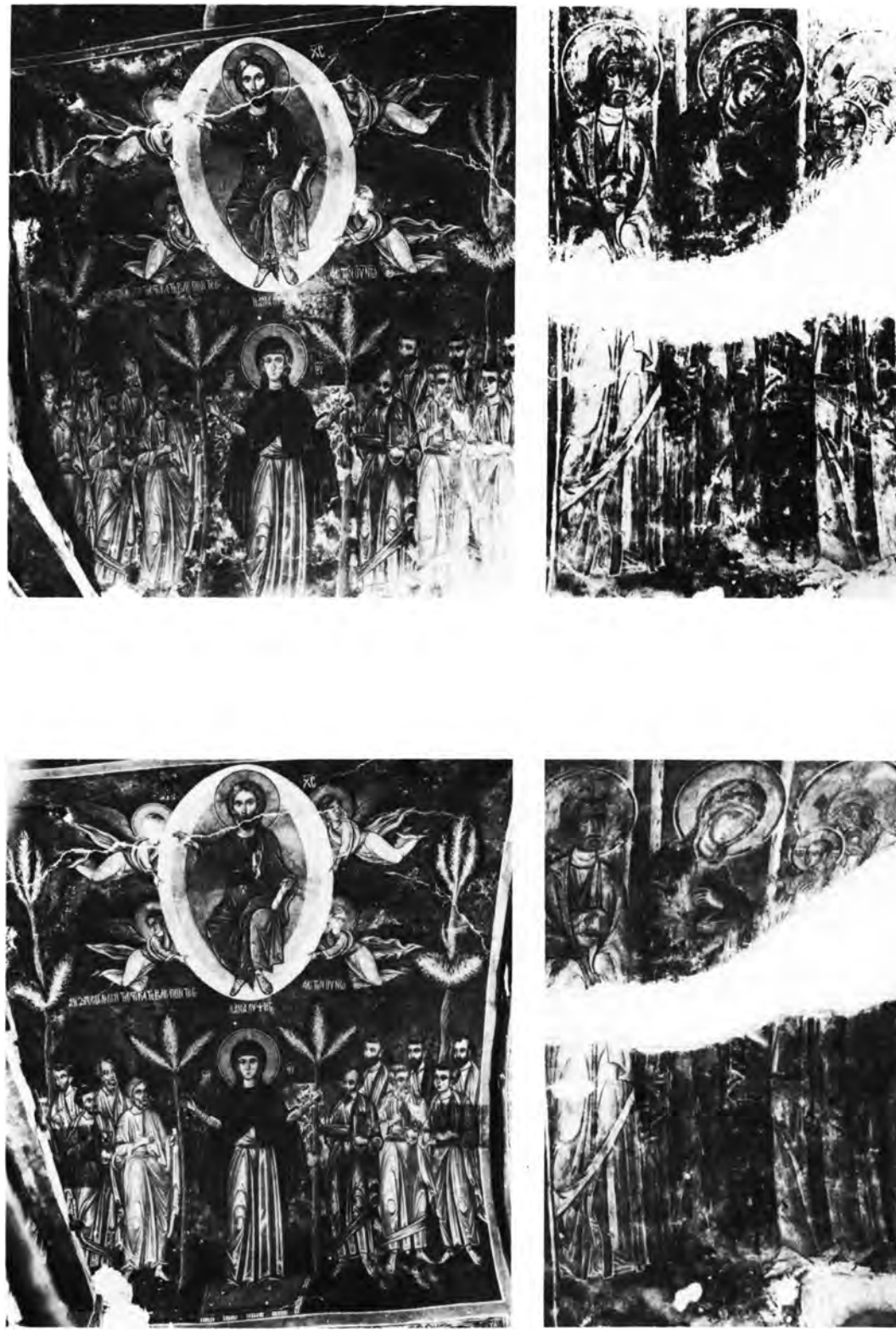
Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

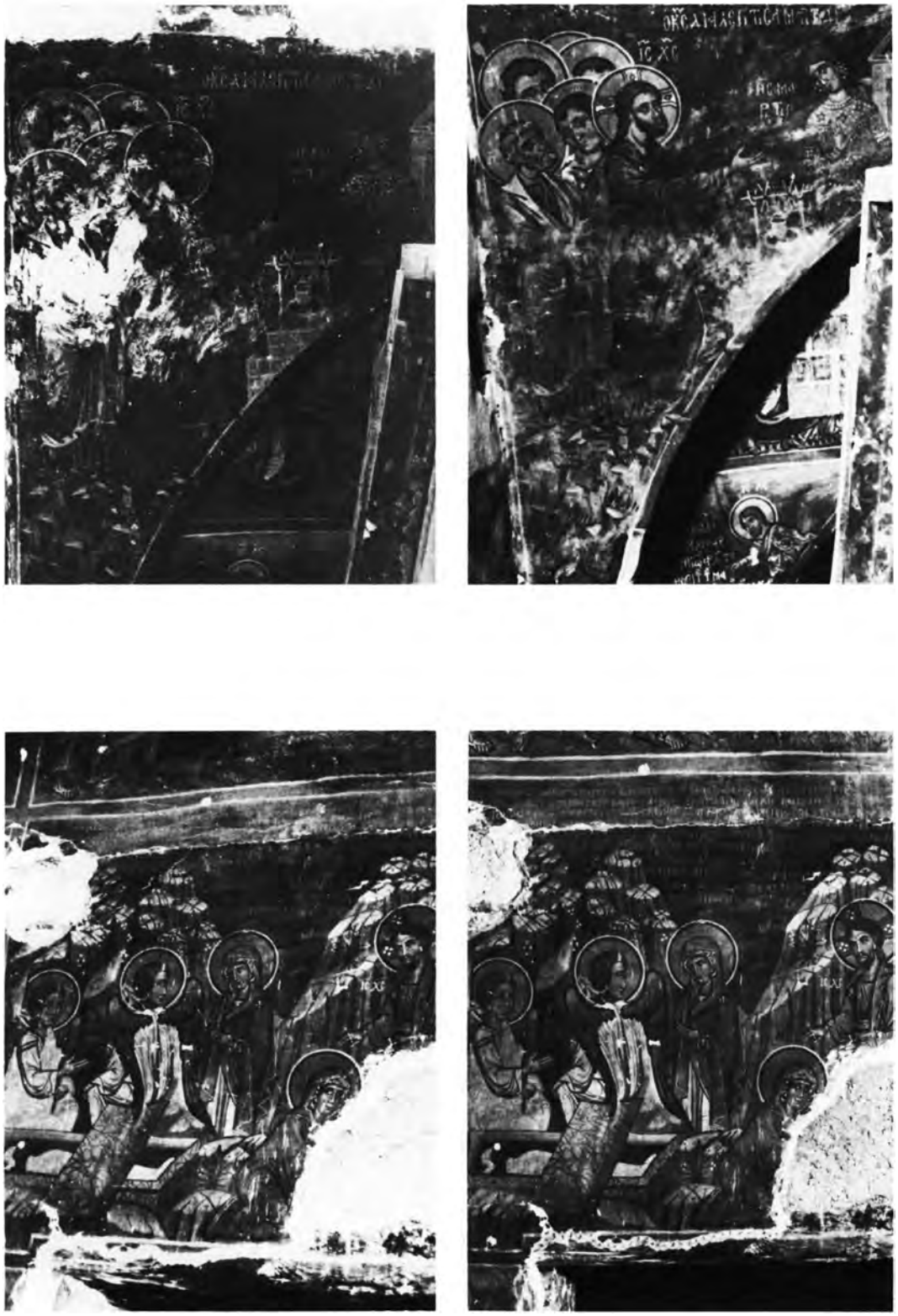
Λαγουδερά. Παναγία τοῦ Ἄρακος: α-β) Τοιχογραφίαι τοῦ τρούλλου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

α, γ) Κακοπετριά. Ἅγιος Νικόλαος τῆς Στέγης. Ἡ Ἀνάληψις πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν. β, δ) Μονάγρι. Ναὸς Παναγίας Ἀμασγοῦ. Ἡ Ὑπαπαντὴ πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδιστοῦ εἰς Καλοπαναγιώτην. Ναὸς Ἁγίου Ἡρακλειδίου: α-δ) Τοιχογραφίαι τοῦ νάρθηκος πρὸ καὶ μετὰ τὴν συντήρησιν.

Δ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Ο 29ος ΤΟΜΟΣ (1973 - 1974): ΜΕΡΟΣ Β'1 - Β'2 - Β'3 - ΧΡΟΝΙΚΑ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ
ΑΠΟ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ 1978 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1980
ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
ΑΔΕΛΦΩΝ ΡΟΔΗ Α.Ε. (ΚΕΙΜΕΝΟ)
ΚΑΙ
Ι. ΜΑΚΡΗ Α.Ε. (ΠΙΝΑΚΕΣ)
ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ILLUSTRATION ΕΥΡΩΠΗΣ
ΤΣΙΓΚΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ
ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: OFFSET

Σχέδ. Β. Ροτόντα Ἁγίου Γεωργίου. Κάτοψις τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ περιξ αὐτοῦ χώρου.

Οἰκόπεδον 94

Οἰκόπεδον 75

Οἰκόπεδον 96

Οἰκόπεδον 95

0 0,5 1 2 3 μ

Ε. Καμπούρη

Σχέδ. Α. Ἱερισσός. Νεκροταφεῖον ἀρχαίας Ἀκάνθου. Κάτοψις ἀνασκαφῆς.